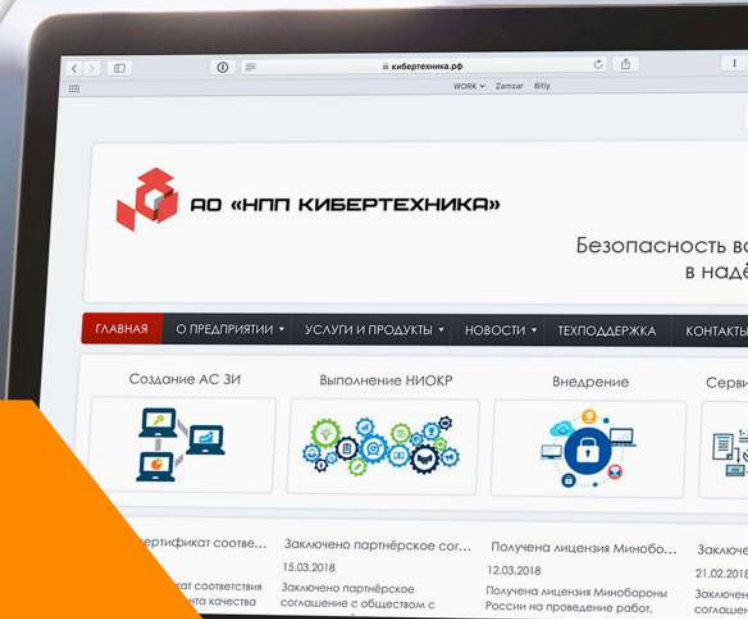

IN VOLUME #1
ISSUE#8,
NOVEMBER 2023

ISSN: 2992-8869

JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN

- Exact Sciences
- Natural Sciences
- Technical Sciences
- Pedagogical Sciences
- Social Sciences
- Philosophical Sciences
- Philology
- Economics
- Agriculture
- Psychological Sciences
- Medical Sciences

Research Science and
Innovation House

OJS / PKP
ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

www.universalpublishings.com

“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE” MCHJ

JOURNAL OF SCIENCE RESEARCH

**Research Science and
Innovation House**

**VOLUME 1, ISSUE 8,
2023. NOVEMBER**

Tel: +998930901912

Web sayt: <http://universalpublishings.com> Email: sabirovj75@gmail.com

«Journal of science-innovative research in Uzbekistan» ilmiy-uslubiy jurnali:

30.11.2023 yil.

Ushbu to‘plamda « Journal of science-innovative research in Uzbekistan » ilmiy-uslubiy jurnali 2023 yil 1-soni 8-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga DOI unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro‘yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o‘qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas’ul kotib: Sobirov Javoxir Xayrulla o‘g‘li Urganch davlat Universiteti talabasi

Nashrga tayyorlovchi: Eshqorayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi.

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

Rahimov Rahimboy Atajanovich, Urganch davlat universiteti professori, Texnika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining Akademigi

Isayev Sabirjan Xusanbayevich, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, Irrigatsiya va melioratsiya kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.

Matyakubov Baxtiyar Shamratovich, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, “Irrigatsiya va melioratsiya” kafedrası professori, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor

Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Xamroyev Muxtor Ozodovich, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrası, Geografiya fanlari nomzodi, dotsent

Matchanov Otabek Jumanazarovich Urganch Davlat Universiteti, Texnika fakulteti Geodeziya, Kartografiya, kafedrası Dotsenti. Yo‘nalish - Tabiiy Geografiya

Djumaniyazava Muhayyo Xusinovna, Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Djumayev Mamanazar Irgashevich Pedagogika fanlari nomzodi, professor Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta‘limda matematika va uni o‘qitish metodikasi kafedrası , professori p.f.n.

Qandov Bahodir Mirzaevich Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Chirchiq davlat pedagogika universiteti gumanitar fanlar fakulteti milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi kafedrası PhD, dotsenti

Samandarov Ergash Iskandarovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Ekologiya va xayot faoliyati xavfsizligi kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dosent

Egamov Baxtiyor Nurmetovich, Urganch davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.

Rajabov Alibek Xushnodbekovich, Urganch davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrasida, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Babajanova Sanabar Yuldashbayevna, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrasida, qishloq xo‘jaligi fanlari bo‘yicha falsafa doktori-PhD., dotsent.

Masharipov Adamboy Atanazarovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrasida dotsenti.

Ismoilova Himoyat Matnazarovna, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasida, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Ismayilova Intizar, Urganch davlat Universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti Biologiya kafedrasida, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent

Razakova Rayxan Saylaubekovna Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD.

Ataullayev Zokir Maxsudovich, Urganch davlat universiteti, kimyo kafedrasida, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), kimyo kafedrasida dotsenti

Raximova Xolisxon Maksudovna, Urganch davlat universiteti, Biologiya kafedrasida, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Axmedova Ma'rifat Abdullayevna Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi kafedrasida dotsenti

Raximova E'tibor Rustamovna, Urganch davlat universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasida o‘qituvchisi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Parda Alimov, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Mardonova Lobar Umaraliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Tajiyev Zokirjon Rajabovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti “Biologiya” kafedrasida, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.

Atadjanov Ilhom Sharipovich Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti. Geografiya kafedrasida dotsenti

Raximova Go‘zal Yuldashovna, Urganch davlat universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasida mudiri, PhD

Xamidov Abdumalik Kironovich, Termiz davlat pedagogika instituti, o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasini, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Matchanova Aybibi Erkinovna, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasini, geografiya fanlari falsafa doktori (PhD)

Ashurbayeva Rukiya Kaxxorovna, Pedagogika fanlari nomzodi (PhD) Buxoro davlat tibbiyot instituti o‘zbek tili va adabiyoti, rus tili, pedagogika, psixologiya kafedrasini PhD assistenti

Narzullayeva Dilfuza Saitovna Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Buxoro muhandislik-texnologiya instituti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasini dotsenti

Kazimova Gulnora Xakimovna falsafa fanlari nomzodi, Buxoro muxandislik-technologiya instituti Ozbek tili va adabiyoti kafedrasini dotsenti

Sapayeva Rayxon Bobojonovna Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) Urganch davlat universiteti, "Roman-german filologiyasi" kafedrasini katta o‘qituvchisi (PhD)

Bahodirova Feruza Bahodir qizi Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) UrDU Roman-german filologiyasi kafedrasini PhD, dotsenti

Eshchanova Aziza Karriyevna, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Kimyo kafedrasini, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi

Sadikova Saboxat Babayevna, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasini, kimyo fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b

Azizjanov Xushnud Maksudovich, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasini, kimyo fanlari nomzodi, dotsent

Amanov Allabergan Kutlimuratovich, Urganch davlat universiteti, Tabiiy va qishloq xo‘jaligi fanlari fakulteti, Geografiya kafedrasini o‘qituvchisi.

Kuchkarova Dilbar Pirlapasovna, Urganch davlat universiteti geografiya fani o‘qituvchisi.

Atabayeva Mavjuda Rustamovna, Urganch Davlat Universiteti qoshidagi akademik liseyi Oliy toifali geografiya fani o‘qituvchisi

Raximova Anamoy, Qo‘shko‘pir tumani 25-son umumiy ta’lim maktabi Manaviy ma’rifiy ishlar direktori o‘rinbosari. Geografiya fani o‘qituvchisi

**OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA ASTRONOMIYA KURSIDAN
MASHG'ULOTLARNI O'QITISHDA VA TALABA KOMPETENTLIGINI
OSHIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN INNOVATSION
TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING MUAMMO VA
ISTIQBOLLARI**

**Sayfullayeva Gulhayo Ixtiyor qizi- Navoiy davlat pedagogika instituti
dotsenti**

A.M.Bozorova- Navoiy davlat pedagogika instituti talabasi

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim muassasasi, kompetentlik, pedagogika, astronomiya, texnologiya ,innovatsion

Annotatsiya: Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayoni fanlarning mazmunida ham, o'qitishning usullari, vositalari va shakllarida ham namoyon bo'ladi.

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ
ИНТЕГРИРОВАННЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В
ПРЕПОДАВАНИИ И ПОВЫШЕНИИ КОМПЕТЕНТНОСТИ
ОБУЧАЮЩИХСЯ ПО КУРСУ АСТРОНОМИИ В ВЫСШИХ
УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ**

**Сайфуллаева Гулхаё Ихтиёр кизи- Доцент Навоийского
государственного педагогического института
Бозорова А.М.- студентка Навоийского государственного
педагогического института.**

Ключевые слова: высшее учебное заведение, компетентность, педагогика, Астрономия ,технологии, инновации

Аннотация: процесс использования инновационных технологий в высших учебных заведениях проявляется как в содержании дисциплин, так и в методах, средствах и формах обучения.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF INTEGRATED INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF CLASSES FROM THE ASTRONOMY COURSE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND INCREASING STUDENT COMPETENCE

**Sayfullaeva Gulkhayo Ikhtiyor kizi- Associate professor of Navoi State
Pedagogical Institute**

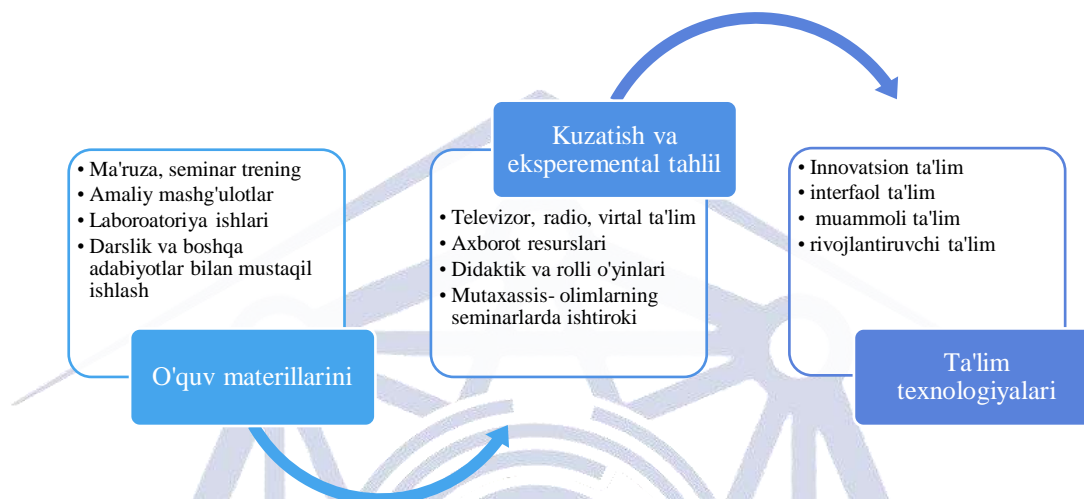
A.M. Bozorova is a student of the Navoi State Pedagogical Institute

Keywords: higher education institution, competence, pedagogy, Astronomy, Technology, Innovation

Annotation: the process of using innovative technologies in higher education institutions is manifested both in the content of subjects and in the methods, tools and forms of teaching

Oliy ta'lim muassasasi talabalarni yillar davomida o'qitish, bilimni oshirish bilan birga ularni turli faoliyat turlariga yo'naltirishi, o'z istaklariga erishishga yordamlashishi lozim. Biroq bugungi kunda mamlakatimizda joriy qilingan oliy ta'lim tizimi juda keng maqsad yo'lida harakat qiladi. Oliy ta'lim muassasalarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayoni fanlarning mazmunida ham, o'qitishning usullari, vositalari va shakllarida ham namoyon bo'ladi. Oliy pedagogik ta'lim muassasalari talabalarida kasbiy tayyorgarlikni shakllantirish va uni rivojlantirish, mazkur jarayonga nisbatan tizimli, kompleks yondashuvni taqozo etadi. Yangilangan ta'lim tizimini joriy etishda har bir o'qituvchining o'z faniga va barkamol avlod ta'lim-tarbiyasiga oid yangiliklarni muntazam o'rgana borib, ularni o'z mehnat faoliyatida izchil qo'llay bilish mahoratiga ega bo'lishi bugungi kunning muhim talabidir. Bugungi davr dunyo ta'limi oldiga ham katta vazifalarni qo'yimoqda. Bunda qo'yilgan asosiy talab yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, tez o'zgarayotgan dunyoga moslashishni o'rgatishdan iboratdir. Shu bilan birga o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etishga qaratilgan.

***Oliy ta'lim mazmuni va innovatsion texnologiyalarni qo'llash algoritmi.
(Fanlararo o'qitishda talaba jarayon va hodisalarni ongli ravishda tahlil
qiladi, modellashtiradi va innovatsion texnologiyalar bo'yicha bilimi
rivojlanadi).***

Yuqorida keltirilgan chizmada fanlararo o'qitishda talaba turli jarayon va hodisalarni ongli ravishda tahlil qilishni, modellashtirishni va innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanishni rivojlantirishini namoyon etadi.

O'quv-tarbiya jarayonida bilim, ko'nikma, malaka va umumiy kompetensiyalarning shakllanganligini nazorat qilish muhim o'rin egallaydi. Xususan, nazorat funksiyalari bir qator vazifalar va talablarni keltirib chiqarishi mumkin. Talabalar bilimni nazorat qilish va baholashni to'g'ri yo'lga qo'yish, ularda o'tilgan fanlarga nisbatan ijodiy yondashish, mustaqil fikrlash, o'z bilimni doimiy ravishda oshirish, adabiyotlardan keng foydalanishni yo'lga qo'yish demakdir. Shu bilan birga, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi uzviy bog'lanishni yuzaga keltiradi, yana o'qitishning o'zaro aloqador ikki vositasini yuzaga keltiradi. Bunda professor-o'qituvchilarning ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarga puxta tayyorgarlik ko'rishi, baholashga doir me'yor va mezonlarni, savolnomalar, test savollari va turli boshqotirmalar hamda tayanch tushunchalarni tuzishdagi mas'uliyatli yondashish va tinimsiz mehnati yotadi.

2020-2021 o'quv yilidan boshlab respublika oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish tartibi joriy etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha

rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko‘ra, mamlakatdagi OTMlarning 85 foizi 2030 yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tishi rejalashtirilgan. Unga ko‘ra, universitetda o‘tiladigan har bir fan endilikda undagi o‘qish yuklamasi miqdoriga qarab, kreditlarda aks etadi. Masalan, har bir fan o‘rtacha 5, 6 yoki 7,5 kreditlarda aks etishi mumkin. Talaba esa har semestr, o‘quv yilida muayyan miqdorda kreditlar to‘plab borishi mumkin va bu miqdorga qarab, unga bakalavr yoki magistr darajasi beriladi.

ECTS – Yevropa Kredit Transfer Tizimi 1989 yilda asos solingan bo‘lib, Yevropa davlatlari tomonidan ishlab chiqilgan, tekshirilgan va takomillashtirilgan kreditlarni taqsimlash tizimidir. ECTS tizimida talaba olgan bilimining bahosini bir davlatdan (OTMdan) ikkinchi davlatga (OTMga) erkin ko‘chishini, erishilgan ko‘nikma va malakasini erkin tan olinishini, pirovardida barchasini hisobga olib daraja (diplom) olishini nazarda tutuvchi tizimdir. ECTS tizimida ta‘lim olishning barcha turlari (kunduzgi, kechki, sirtqi, masofaviy) va o‘quv yuklamasining barcha ko‘rinishlari (ma‘ruza, amaliyot, laboratoriya v.h) uchun qo‘llanilishi mumkin

Kredit-modul tizimida 1 kredit o‘rtacha 25-30 akademik soatlik o‘quv yuklamasiga teng. Ya‘ni talaba muayyan fandan tegishli kreditlarni to‘plashi uchun ma‘lum miqdordagi o‘quv yuklamasini o‘zlashtirishi zarur. O‘quv yuklamasi bakalavriatda- 40-50% auditoriya soati, 50-60% mustaqil ish soatiga, magistraturada- 30% -40% auditoriya soati, 60-70% mustaqil ish soatiga (malakaviy amaliyot va bitiruv malakaviy ishlari bundan mustasno) bo‘linadi. Oliy ta‘lim muassasasi kengashi tomonidan kreditning soatlardagi miqdori va o‘quv yuklamasi miqdori belgilanadi va oliy ta‘lim muassasasi veb-sahifasida shaffof tarzda joylashtirilishi kerak bo‘ladi.

Research Science and Innovation House

Adabiyotlar ro'yxati

1. G. I. Sayfullayeva, N.T. Namozova // Fizikani o'qitishda keys- stadi metodining echimi va tahlili qilish varianti// Central asian research journal for interdisciplinary studies 2022 y

2. G. I. Sayfullayeva, H.R. Shodiev // Masofaviy ta'limda Yer mavzusini integratsin yondashuv asosida topish metodikasi Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences (JARTES) 2022 y

3. G. I. Sayfullayeva, S.X. Mirzaqandova // The solution and analysis option of the case studies method in teaching the subject of kepler's laws from astronomy// Neuroquantology | october 2022 | volume 20 | issue 12 |page 3170-3174| doi: 10.14704/nq.2022.20.12.nq77320

4. G. I. Sayfullayeva, O'.K. Sunnatova // Astronomiyadan Kepler qonunlari mavzusini o'qitishda Keys- stadini metodini echimi va tahlil qilish varianti //International Conference on Developments in Education Hosted from Toronto, Canada <https://econferencezone.org> 27th Nov. 2022

5. G. I. Sayfullayeva, S.Q. Qahhorov // Fizika va astronomiya fanini o'qitishda integratsiyalashgan yondashuv// Fizika fanini axborot va innovatsion texnologiyalar muhitida o'qitishning zamonaviy tendensiyalari: Muammo va yechimlar mavzusidagi Respublika ilmiy- amaliy anjumani 24- noyabr 2022 y

6. G. I. Sayfullayeva, A.M. Bozorova // Quyosh sistemasi va Quyosh mavzusini STEM ta'lim tizimidan foydalanib o'qitishning afzalliklari // Development and innovation scientific online journal 2022 y

7. Bakhreddinova, G. M. (2020). The interactive methods and principles of foreign language teaching. *International Journal on Integrated Education*, 3(1), 77-79.

8. Ганиханова, М. Б. (2019). Методика обучения английскому языку студентов технического направления на основе медиатехнологий. *Проблемы современной науки и образования*, (1 (134)), 60-63.

9. Khalismatov, I., Zakirov, R. T., Zakirov, A. A., & Ganikhanova, M. B. (2020). Features of the operation of watering gas wells in the Shimoliy Berdakh field. *International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology*, 7(12), 15932-15936.

10. Ganikhanova, M., Saydikramova, U., & Khamraeva, N. (2020). Features Neoteric Of Teaching Foreign Languages Making Use Of Hi-Tech Technologies For Students Of Polytechnic Higher Education Establishments In The Republic Of Uzbekistan. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(4), 3220-3225.

11. Ganikhanova, M. (2018). ISSUES OF LINGUISTICS. *Интернаука*, (7-2), 30-31.

12. Ganikhanova, S. (2018). To The Study Of History And Theory Musical Applied Genres. *Eurasian music science journal*, (1), 1-6.

13. Ganihanova, M. B. (2021). ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF THE ORGANIZATION OF PEDAGOGICAL EXPERIMENTS. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 2(12), 130-133.

14. Ганиханова, М. (2021). A model of teaching english to students of technical universities based on media technologies. *Общество и инновации*, 2(11/S), 210-214.

15. Ганиханова, М. (2021). Methodological support of training future engineers based on media technologies. *Общество и инновации*, 2(11/S), 215-219.

16. G. I. Sayfullayeva, A.M. Bozorova // STEM ta’lim tizimidan foydalanib Quyosh sistemasidagi sayyoralar mavzusini o’qitish// Development and innovation scientific online journal 2022 y

17. G. I. Sayfullayeva, A.M. Bozorova // Astronomiyadan STEM dasturidan foydalanib quyosh soati mazusini o’qitish// Yosh tadqiqotchi jurnali 2022 y

1
8
.
2
0
.
Research Science and
Innovation House

// Teaching the subject of the heliocentric theory of the universe using the stem education system// Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences 2022 y

9

.

/

/

Iduzlar osmonining surilma xaritasi mavzusini o’qitish// Pedagog respublika ilmiy jurnali 2022 y

/

NUTQ RIVOJLANISHIDA TEZ AYTISHLARNING O‘RNI

Xaytboyeva Muxlisa

UrDU Filologiya fakulteti Filologiya va tillarni

o‘qitish: o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi 223-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar talaffuzini to‘g‘ri rivojlantirishda tez aytishlarning ahamiyati misollar asosida tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: tez aytish, talaffuz, tovush, so‘z, so‘z birikmasi, nutq.

Аннотация: В данной статье на примерах анализируется значение быстрого произношения в правильном развитии детского произношения

Ключевые слова: быстрая речь, произношение, звук, слово, фраза, речь

Annotation. In this article, the importance of rapid pronunciation in the correct development of children's pronunciation is analyzed with the help of examples.

Keywords: speaking quickly, pronunciation, sound, word, phrase, speech.

Bolalik davrida muloqotning qanday shakllanganligi kishining umri davomida o‘z aksini ko‘rsatadi.

Insonning shaxs sifatida shakllanishida oilaning roli qanchalik muhimligi inkor qilinmaydigan haqiqat bo‘lgani kabi uning nutqi rivojlanishi ham ijtimoiy sharoit mahsulidir. “Ijtimoiy sharoit, - deb yozadi V.D.Bondaletov - xalq yashayotgan aniq tarixiy sharoit – ya’ni zamondir. U doim xalqning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy rivojlanishi darajasiga bog‘liqdir”[2].

Masalan buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy 26035 ta yangi so‘z ishlatgani va bu borada u jahonning ko‘zga ko‘ringan yirik vakillarilaridan bir qancha ko‘p yangi so‘zlarni qo‘llagan. Shoirning bunday natijaga erishishining eng birinchi sababi bu uning G‘iyosiddin xonadonida ya’ni saroy amaldori xonadonida tug‘ilgani, uning xonadonida tez-tez majlislar bo‘lgani va unda yosh Alisherning ham ishtiroki deb keltirish mumkin. Shoir tarjimayi holi bilan tanishar ekanmiz, uning 4-5 yasharlik vaqtida F.Attorning “Mantiq-ut tayr” asarini o‘qigani va hatto yod olganiga va umri oxirida unga javob tariqasida “Lison-ut tayr” asarini yozganiga guvoh bo‘lamiz. Demak, shaxs nutqining shakllanishi va rivojlanishida u yashayotgan muhit va yaratilgan shart-sharoitlar muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Zero, har qanday bino poydevordan ko‘tarilgani kabi yosh bolaning nutqi

shakllanishida tez aytishlarning o‘rni va rolini hech narsa bilan tenglashtirib bo‘lmaydi.

Xalqimizning bebaho mulki hisoblangan o‘zbek folklori qadim zamonlardan beri og‘izdan-og‘izga o‘tib xalqimiz bilan birga yashab kelmoqda. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi qadimiy so‘z san’ati sifatida nafaqat chuqur g‘oyaviyligi, yuksak badiiyliigi, balki mazmundagi yorqinlik, tildagi soddaligi bilan ham ajralib turadi. Folklorning o‘xshash va farqli xususiyatlari hisobga olinib maqol, topishmoq, doston, askiya, lof, latifa va hokazo turlari shakllangan bo‘lib, shulardan biri tez aytishlardir. Qadimda “Tatal”, “Chalg‘ituv”, “Chalish”, “Adashish” atamaları bilan mashhur bo‘lgan tez aytishlar ayrim nutq tovushlarining ko‘p qaytarilishi yoki so‘z va iboralar tarkibida talaffuzni qiyinlashtiradigan darajada murakkab joylashishiga asoslanadi. “Tez aytishlar ma’lum so‘zni, so‘z birikmasini yoki tovushni to‘g‘ri talaffuz qilishga, uni boshqa tovushlardan farqlashga, nutqini o‘stirishga, o‘qish sur‘atini oshirishga, shu bilan birgalikda ko‘p raqamli sonlarni xotirada mustahkamlashga o‘rgatuvchi janr hisoblanadi. Qadimgi qoidalarga binoan tez aytishni bir nafas olish bilan aytish talab qilingan”. [3]

Tez aytishlardan samarali foydalanish bolalarning nutqini ravon qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Maktab yoshidagi va boshlang‘ich sinflarda tahsil olayotgan o‘quvchilarning nutqini ravon qilish juda muhimdir. Chunki bolalarning hozirgi zamon talablari asosida jamiyatimizda faolligini ta‘minlashda nutq ravonligining o‘rni beqiyos. Nutq insonlar aro aloqa vositasi bo‘lganligi uchun ham har bir yosh avlodni nutqiy ko‘nikmalarini puxta egallashga o‘rgatish zamon talabidir. Quyida nutq ravonligiga ta’sir qiluvchi ayrim tez aytishlar xususida to‘xtalamiz.

Erkin egatga ertachi ekinni ertalab ekdi [4]

Mazkur tez aytishga e’tibor bersak, “e” unlisining takror qo‘llanilganiga guvoh bo‘lamiz. “e” unlisini talaffuz qilishda qiyinchilikka duch keladigan bolalarning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishda foydalanish mumkin. Ma’lumki, qipchoq lahjasida so‘zlashuvchi aholi nutqida “e” tovushi bilan boshlanuvchi so‘zlar “ye” tarzida talaffuz qilinadi. Adabiy tilda so‘zlashishi qiyin bo‘lgan qipchoq lahjasi vakillari uchun ushbu tez aytish samarali hisoblanadi.

Tez aytish bolanig aynan qaysi unli yoki undosh tovushlarni aytishda qiynalishiga qarab tanlanadi. Masalan:

Ruxsor Ra’nodan ranjidimi?

Ra’no Ruxsordan ranjidimi?

Tez aytish “R” undoshi talaffuziga bag‘ishlangan. Bilamizki, ko‘pchilik bolalarda “r” tovushini “y” yoki “l” tarzida talaffuz qilish holatlari uchraydi. Bolalarga muntazam ravishda shunga o‘xshash tez aytishlarni mashq qildirib borish yaxshi samara beradi.

Yosh bolalarda talaffuz qilinishi qiyin bo‘lgan tovushlardan yana biri “sh” undoshidir. Ko‘p hollarda ushbu tovush “s” tarzida talaffuz qilinganining guvohi bo‘lamiz. Bu esa, albatta, nutqning g‘aliz bo‘lishiga, hatto ayrim so‘zlarning ma’nolari o‘zgarib ketishiga sababchi bo‘ladi. Ushbu tovushni to‘liq va ravon aytishni quyidagi tez aytish orqali o‘rgatish mumkin:

Qishda kishmish pishmashmish,
Kishmish pishsa, qishmashmish.

Mazkur tez aytish juda murakkab hisoblanib, bir nafasda takrorlash ancha qiyin. Bunday tez aytishlarni nutqida nuqsoni bo‘lgan yosh bolalarga qunt bilan o‘rgatish maqsadga muvofiqdir.

Nafaqat bolalarda, balki kata yoshli kishilar nutqida ham “k” va “q” tovushlarining aralashib ketishi uchraydi. Ayniqsa, o‘g‘uz lahjasi vakillari nutqida bu holat ko‘proq uchraydi. Ushbu tovushlarni mukammal talaffuz qilishni o‘rganish uchun quyidagi tez aytish samarali hisoblanadi:

Oq choynakka ko‘k qopqoq,
Ko‘k choynakka oq qopqoq.

Umuman, nutqiy rivojlanishda tez aytishlarning ahamiyati beqiyos. Bolaning nutqiy qobiliyati shakllanishi hech qachon o‘zining dolzarbligini yo‘qotmagan muammolardandir. Chunki bolalar har tomonlama rivojlansa, jamiyat ham gullab-yashnaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aqmanova Sh. Ontolingvistika – Urganch, 2018. – B.27.
2. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. - М.: Просвещение. 1987. -С. 87.
3. Rahimova G., Shodiyev F. Bolalarga sonlarga o‘rgatishda xalq og‘zaki ijodining roli. ECLSS online 2020, Samarqand.
4. Topishmoq va tez aytishlar - saviya.uz

Omon Matjon ijodida metafora orqali ma’nosi ko‘chgan so‘zlarning ifodalanishi

Ilhombayeva Mahliyo

UrDU O‘zbek filologiyasi fakulteti:

o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi 223-guruh talabasi

ilhombayevamahliyo@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Omon Matjon she’riyatida qo‘llangan ko‘chma ma’noli so‘zlarning metafora usulida ma’no ko‘chishi tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar. Ko‘p ma’nolilik, obraz, metafora, ko‘chma ma’no, kontekst, o‘xshashlik.

Абстрактный. В статье анализируется метафорическая передача значения. слов с переносным значением, используемых в поэзии Амона Маджона.

Ключевые слова. Двусмысленность, образ, метафора, метафора, контекст, сравнение.

Abstract. The article analyzes the metaphorical meaning transfer of words with a figurative meaning used in the poetry of Amon Matjon.

Keywords. Ambiguity, image, metaphor, metaphor, context, simile.

Tilimizdagi so‘zlarning juda kata qismi ko‘p ma’nolidir, chunki kishilar o‘zining kundalik hayotida yangi paydo bo‘lgan tushunchalarning har biri uchun alohida-alohida so‘zlar qo‘llayveradigan bo‘lsa, so‘zlarning soni o‘ta ko‘payib ketib, ularni xotirada saqlash mumkin bo‘lmay qolardi. Natijada tildan foydalanish ham qiyinlashib, u sekin-asta yaroqsiz holga kelib qolgan bo‘lar edi. Shuning uchun ham har qaysi tilda sanoqli til birliklarining tilda ilgari mavjud bo‘lmagan turli xil kombinatsiyalaridan cheksiz tushuncha va fikrlarni ifodalashga harakat qilinadi. Ana shunday harakat tufayli tilda ilgari mavjud bo‘lgan so‘zlarga yangi-yangi ma’nolar yuklanadi. Natijada, ko‘p ma’noli so‘zlar maydonga keladi.¹

Badiiy ijodda shoir va yozuvchilar doimo so‘zlarni o‘z ma’nosidan tashqari yangicha ma’noda qo‘llashga intiladilar. Bu qonuniyatdir. Chunki so‘zlarning tasviriy imkoniyatlaridan mumkin qadar keng foydalanishga intilish, kutilmagan, g‘ayriodatiy, yangi obrazlar yaratish ehtiyoji, ifodani yangicha tarzda berish zarurati

¹ Маруза Ж. Словарь лингвистических терминов. – М.: УРСС, 2004.

ijodkorlarni ana shunday yo‘l tutishga undaydi. Shu ehtiyoj tufayli adiblarning dunyoqarashigagina xos bo‘lgan, faqat ularning asarlaridagina uchraydigan, umumxalq tilida ommalashib ketmagan so‘z ma‘nolari, favqulodda o‘zgacha qo‘llashlar- so‘zlarning ko‘chma ma‘nolari vujudga keladi. Shunday so‘zlardan mohirona foydalangan ijodkorlarimizda biri Xorazm diyorining atoqli adibi Omon Matjonidir.

Omon Matjon she‘rlarida so‘zlarning ko‘chma ma‘noda ishlatilishini ko‘proq fe‘l so‘z turkumida uchratishimiz mumkin. So‘zimizning isbotini Omon Matjonning “Eshigingda o‘taman...” she‘rida ko‘rishimiz mumkin:

Kuz **yoysa** ham yo‘llarga xazon,
Qor **ko‘msa** ham borliqni butun,
Ko‘klam kelib, **ursa ham xandon**,
Eshigingdan o‘turman bir kun.²

Baytga e‘tibor qaratsak o‘zgacha ma‘no ifodalayotgan so‘zlarga bir qarashda ko‘zimiz tushadi. Masalan, kuzning xazon yoyishi, qorning borliqni ko‘mishi va ko‘klamning xandon urib kulishi so‘zlarning matn ichida o‘z ma‘nosidan tashqaridagi ma‘nosini ifodalash uchun xizmat qilgan.

So‘zlardagi ko‘p ma‘nolilik hamda so‘z ma‘nolarining nozik attenkalari badiiy adabiyotda muhim tasviriy vosita sifatida, ayniqsa, keng qo‘llanadi. So‘zlarni to‘g‘ri ma‘nolaridan tashqari, xilma-xil ko‘chma ma‘nolarda qo‘llash bir necha turli bo‘lib, bular metafora, metanimiya, sinekdoxa hamda vazifadoshlikdir.³ Shular ichidan metafora badiiy adabiyotda juda keng qo‘llanadigan turi bo‘lib, she‘rlarda ko‘proq uchratishimiz mumkin.

Metafora (yunoncha metaphora-ko‘chirish, ko‘chirma, istiora)-o‘xshashlikka asoslangan ma‘no ko‘chishi bo‘lib, bunda narsa va hodisaning rang, shakl, harakat-holat xarakteri, o‘rin va paytga munosabati jihatdan o‘xshashligiga asoslanadi. ³ Metaforada ma‘no ko‘chishini ham shakliy, belgi, joylashgan o‘rin hamda harakat o‘xshashligiga ko‘ra ajratish mumkin.⁴

Xayolimda yashar bir nargis,
Alvon-alvon tong **va’da etar**.
Lekin uning alvon rangini

² O. Matjon. Maqsudam. Adabiyot.- T.: 2001.

³ Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – Т.: 1969.

⁴Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – Т.: 1969.

Tongda quyosh **olar-da ketar**.⁵

“ Xayolimda yashar bir nargis...” misralari bilan boshlanuvchi she`ridagi fe`llarga qaraydigan bo`lsak matndan tashqarida o`zi bilan umuman ma`no hosil qilmaydiga so`zlar bilan birikkan. **Yashamoq** fe`li izohli lug`atlarda “ ma`lum muddat umr ko`rmoq; hayot kechirmoq; tirik yurmoq”⁶ kabi ma`nolarni anglatadi. Ammo bu yerda aynan o`zini ma`nosi emas, balki ko`chma ma`noda ya`ni metafora usulida ma`no ko`chishini hosil qilgan. Bu yerdagi yashamoq fe`li “mavjud bo`lmoq, saqlanmoq” ma`nosida qo`llangan. **Va`da etmoq** fe`li “nimadir qilish qilmaslikka so`z bermoq”⁷ ma`nosida ishlatiladi. Aynan bu yerda ham shu ma`noda qo`llangan ammo insonga xos bo`lgan xususiyat tong so`ziga ko`chirilib ko`chma ma`no hosil qilgan. Oxirgi misradagi olar-da ketar so`zi esa quyoshga bog`lanib metafora hosil qilgan.

Bu og`och kimnidir sog`ingan,
Boshiga gulbargak taqmoqda.
Saharda uyg`onib, qaygadir-
Oyog`i uchida... boqmoqda

Yuqoridagi “Ayriliq” she`ridan olingan misralarda qo`llangan fe`llar ham ko`chma ma`noda metafora usulida ma`no ko`chishini hosil qilgan. Masalan, **sog`ingan, gulbargak taqmoq, uyg`onmoq, boqmoq** fe`llari insonga xos bo`lgan mavhum tusunchani ifodalaydi, ammo misralarda bu ma`no jonsiz narsalarga ko`chib ko`chma ma`no hosil qilgan.

Metaforda so`z ma`nos o`zgaradi, tushuncha yo tasavvur esa tamoman o`zgarmaydi, balki uning dastlabki ma`lum belgisi qolgan bo`ladi. Masalan, so`z san`atining boshi folklordir. Misolda keltirilgan bosh so`zi ko`chma ma`noda bo`lib paytga va o`ringa xos o`xshashlikni bildirib, badiiy adabiyotning boshlanishi, birinchi namunalari ma`nosida ishlatilgan.⁸ Xuddi shunday misollardan Omon Matjon ijodidagi “Kuz” she`ridan olingan parchada ham uchratishimiz mumkin:

Haq maqsadli odam doim bezovta,
Umidning yo`llari unga bo`lmas unga berk,
Go`yo eski lip-lip kinoda ota

⁵ O. Matjon. Maqsudam. Adabiyot.- T.: 2001.

⁶ Savodxon Izohli lug`ati. Savodxon@gmail.com. 2014

⁷ O`sha manba.

⁸ Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – Т.: 1969.

Beiz ketgan o‘g‘lin ilg‘ab qolgandek.⁹

Misralarga o‘zgacha ko‘rk va joziba baxsh etayotgan so‘zlardan biri umidning yo‘llari birikmasidir. Ushbu birikmadagi yo‘llari so‘zi umr so‘zi bilan birikib umrning o‘tayotgan vaqtga nisbatini hamda insonning o‘tib boraotgan kunlarini yo‘l deya ta‘riflaydi va shu yerning o‘zida metafora ma‘no ko‘chishidan foydalanadi.

Tishunosligimizda ko‘chma ma‘noli so‘zlardan foydalanishimiz tilimizni yanada boyishiga xizmat qiladi desak, adashmaymiz. Chunki so‘zlarning qancha ma‘no qirralarini ochib foydalanganimiz sari tilimizdagi so‘zlarning soni ham oshib boraveradi. Omon Matjon ham bitta so‘zni turli xil ma‘noda qo‘llagan. Garchi uning ma‘nosi o‘zi bog‘langan so‘z bilan nutq tashqarisida biror tushuncha ifodalama ham kontekstni ichida juda bir ma‘no nozikligini oshirish uchun xizmat qilgan. Yuqorida keltirgn misollarimiz esa hozirgi gapimizning yaqqol isboti bo‘la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маруза Ж. Словарь лингвистических терминов. – М.: УРСС, 2004
2. О. Matjon. Maqsudam. Adabiyot.- T.: 2001.
3. Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – T.: 1969.
4. Savodxon Izohli lug‘ati. Savodxon@gmail.com. 2014.
5. О. Matjon. Odamning soyasi quyoshga tushdi. Yozuvchi. T.: 1991.

Research Science and
Innovation House

⁹ О. Matjon. Odamning soyasi quyoshga tushdi. Yozuvchi. T.: 1991.

Saida Zunnunova – hikoyanavis

Atanazarova Xusnora

UrDU O‘zbek filologiyasi fakulteti

o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi

223-guruh talabasi xusnoraatanazarova@gmail.com

Kalit so‘zlar: Saida Zunnunova, adabiyot, hikoya, obraz, jamiyat, qo‘llar, halollik, sadoqat, yolg‘izlik, xarakter.

Annotatsiya: Saida Zunnunova iste’dodli shoira, jozibali nasriy asarlar muallifi. Adibaning nasriy asarlaridagi o‘ziga xos uslub. Uning hikoyalarida jamiyatdagi masalalarning badiiy talqin qilinishi.

Insonni, uning ma’naviy olamini kashf etadigan qudratli vosita borki, u ham bo‘lsa, san’ati, badiiy adabiyotdir. Adabiyotni insonshunoslik deb, shoir va yozuvchilarni esa inson ruhining muhandislari deb atalishi bejiz emas.¹ Chunki adabiyot so‘z orqali insonlar qalbida mehr-muhabbat, g‘am-alam, quvonch va shodlik kabi tuyg‘ular to‘lqinini yaratadi. U inson qalbi va ruhidagi nozik tovlanish va ohanglarni ilg‘ashga, ularni so‘z vositasida aks ettirishga intiladi. Eng katta adabiyot bizning yuragimizda, ichimizda yashaydi. Dunyoda insonlar bir-birlariga o‘xshamaganlaridek, ularning qalb kechinmalari ham takrorlanmasdir. Inson tirik ekan, har doim tanlov qarshisida turadi. Xuddiki, ikki yo‘l orasidagi hikoya qahramoni kabi. Bu yo‘llardan biri ezgulik sari yetaklasa, biri esa tubanlik, yomon fazilatlar sari olib boradi. Albatta, bularning qay birini tanlash huquqi esa doim o‘zimizda. Shunday ekan, hayotda to‘g‘ri yo‘lni adashmay tanlay olishimizda adabiyotning o‘rni qay darajada deb o‘ylaysiz? Men insonlarga ezgulikni, hayotga muhabbatni, insoniy tuyg‘ularni, haqiqat va go‘zallik hissini badiiy asar orqali qiyomiga yetkazib tarbiyalash mumkinligiga ishonaman. Chunki adabiyot azaldan xalqimiz qalbiga singgan adolat va haqiqat jarchisidir. Bunda xalqimiz ma’naviyati yuksalishi uchun xizmat qilgan shoir va yozuvchilarning o‘rni katta. Iste’dodli shoira, jozibali nasriy asarlar muallifi Saida Zunnunova ham ma’naviyatimiz rivoji uchun hissa qo‘shgan zabardast qalam sohibalaridan biridir.

¹ Karimov.I Yuksak -ma’naviyat yengilmas- kuch . Manaviyat - T.: 2008.B-85

Adiba serqirra ijodkorlardan biri bo‘lib, nasrda ham nazmda ham samarali ijod qilgan. Shoiraning yoshlik sururi, Vatan shukuhi va mehnat nashidasini tarannum etuvchi, "Qizingiz yozdi" (1945), " Yangi she'rlar" (1950), " Gullar vodiysi" (1954), "Bir yil o‘ylari", " Qizlarjon"(1967) kabi she’riy to‘plamlari kitobxonlar tomonidan iliq qarshi olingan. Nasrda esa adibaning "Gulbahor" nomli hikoyalar to‘plami va "Gulxan" nomli qissasi chop etilgan. Ma’lumki, o‘zbek adabiyoti hikoyachiligining taraqqiyotida ajoyib hikoya ustalari Abdulla Qahhor, G‘afur G‘ulom, Said Ahmad va Shukur Xolmirzayev kabi bir qancha ijodkorlarning xizmatlari katta. Hikoya janri keyinchalik, o‘zbek adabiyotida jamiyat va taraqqiyot o‘sishi bilan rivojlana boshladi. Hikoya janri taraqqiyotiga Saida Zunnunova ham o‘ziga xos hissa qo‘shgan. So‘zlarga e’tiborli bo‘lish, tabiiylik, yasama so‘zlardan qochish, voqeani ochiq tasvirlash Saida Zunnunova hikoyalarining husnidir. Har bir yozuvchining darajasi u yaratgan xarakter va obrazlarga bog‘liq. Jumladan, adiba hikoyalarining qahramonlarida soddalik, poklik, insoniy tuyg‘ular ifori sezilib turadi. Uning hikoyalarida oila, turmush, ishchilar hayoti va jamiyatdagi turli masalalar yoritilgan. Aksariyat, hikoyalarining bosh qahramoni ayollardir. Badiiy asar yozuvchining voqelikka bo‘lgan badiiy va estetik munosabati. Jumladan, Biz uni o‘qir ekanmiz, qahramonlar hayotidagi voqealarga o‘zimizning munosabatimizni bildiramiz. Asardagi voqealar bizni o‘ziga tortmay qolmaydi. Yozuvchining o‘y-fikri, orzulari, istaklari asardagi obrazlar orqali aks etib turadi. Masalan, Saida Zunnunovaning "Yolg‘izlik" hikoyasida adiba yolg‘iz ayolning hayoti va turmush tarzini Iqbolxon obrazi orqali ochib berishga harakat qiladi. Bu hikoyada ayolning baxti, uning oilasi, farzandlari, yaqinlarisiz tugal bo‘lmasligi aytilgan. Hikoya qahramoni Iqbolxon farzandi baxtini ham o‘ylamay, ishi va obro‘si uchun oilasini barbod qiladi. To‘g‘ri, Iqbolxon oliy ma’lumotli, keyinchalik, fan doktori ham bo‘ladi, ammo, u farzandining hayotiga e’tibor qaratmay, uning bolaligini yo‘qqa chiqaradi. Biroq Iqbolxon xatolarini farzandi bilan ziddiyatga borgach anglab yetadi. U ish yuzasidan safarga ketganda ham, bolasi To‘lqinning: " Bolangizning o‘yinchoq‘ini yig‘ishtirmasangiz, eringizning ivirsig‘ini tozalamasangiz..."² degan so‘zlari uni hayolini tark etmaydi. Lekin u xatolarini anglab yetganda, afsuski, kech edi. Haqiqatan ham, Iqbolxon o‘sha paytlarda erining va farzandining ortidan yugurib ish qilishdan bosh tortgandi. Uning orzusida faqat obro‘ qozonish va fan doktori

² Zunnunova.S "Yolg‘izlik". Tanlangan asarlar . Sharq - T.: 2001.B-271

bo‘lish edi. U aspirant paytida Yo‘ldoshali ismli insonga turmushga chiqqandi. Afsuski, Iqbolxonning xudbinligi tufayli ular ajrashishadi. O‘rtada bola esa otasiz katta bo‘ladi. Bolasi To‘lqin o‘zining otasiz katta bo‘lishida onasining aybi borligini sezardi, lekin yurak yutib onasiga hech nima deyolmasdi. Iqbolxon o‘zining qilgan xatolarini kech anglab yetadi. Mukammal baxt uchun esa oila tashvishlari bilan birga farzandi erkaliklarini yengib o‘tishi kerak edi. Ko‘rib turganingizdek, ushbu hikoyada kundalik turmushda uchrab turadigan jonli voqealar qalamga olingan. Hikoya qahramoni bir tomonlama baxt topadi. Oilasini saqlab qolish uchun esa bir-birining muammolarini sabr bilan, birgalikda yengishlari lozim edi. Yozuvchi Saida Zunnunova jamiyat hayotidagi ana shunday oddiydek ko‘ringan, ammo shu tufayli bir qancha oilalarning ajralib ketishiga sababchi bo‘layotgan voqealarni mohirlik bilan tasvirlagan. Bundan tashqari adibaning "O‘kinch", "Ko‘chalar charog‘on", "Buvi", "Qarz", "Kechikish", "Qo‘llar" va "Ikki o‘t orasida" kabi yana bir qancha hikoyalari ham mavjud. Uning "Qo‘llar" nomli hikoyasida urush insonlarga naqadar ko‘p falokat keltirgani tasvirlanadi. Shu bilan birga, asarda yolg‘iz ayolning halol mehnati bilan baxtga erishgani ochib berilgan. Hikoya qahramoni Malika xolaning eri urushda vafot etadi, undan qoraxat keladi. Shunday og‘ir kunlarni boshidan kechirgan Malika xola o‘zining halolliqi, mehnatsevarligi, oilasiga mehri va sadoqati tufayli o‘zbek ayollarining tipik timsollari darajasida yoritib berilgan. Malika xola bir o‘zi o‘g‘lini halol mehnatlari bilan katta qiladi. O‘g‘lining to‘yi kuni qo‘lidagi uzugini yechib kelinining barmoqlariga taqar ekan: "Bu uzukni menga otangiz sovg‘a qilganlar, bugun uni sizga sovg‘a qilaman. Ziynat uchun emas, hurmat uchun taqing. Qo‘llaringiz mening qo‘llarimdek mehnatkash, halol bo‘lsin"³deya ta’kidlaydi. Ushbu so‘zlar orqali Malika xoladagi insoniy fazilatlarga yana bir bor guvoh bo‘lishimiz mumkin. Asarni o‘qigan kitobxon mehnatsevarlik insonga baxt keltirishini tushunib yetadi, urush yetkazgan ozorlardan nafratlanadi, tinchlik uchun shukronalar aytadi. Bundan tashqari adibaning har bir hikoyasidan kitobxon o‘ziga xulosa olishi mumkin. Chunki Saida Zunnunova hikoyalarining hozirgi yoshlarimiz qalbida insoniy fazilatlarni, sadoqat va mehr, halollik, mehnatsevarlik, vatanga muhabbat kabi tuyg‘ularni aks ettirishda tarbiyaviy ahamiyati katta. Saida Zunnunova she’riyatda qay darajada lirik asarlar yozib,

³ Zunnunova.S "Qo‘llar". Tanlangan asarlar . Sharq - T.: 2001.B-263

shuhrat topgan bo'lsa, nasrda ham shu qadar yuksak ijod qilganligini ushbu hikoyalari orqali bilib olishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Saida Zunnunova ijodi har bir kitobxonning qalbida ibrat ildizini qoldiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov.I. Yuksak-ma'naviyat yengilmas- kuch. Ma'naviyat - T.: 2008.B-85
2. Zunnunova.S "Yolg'izlik". Tanlangan asarlar. Sharq - T.: 2001.B-271
3. Zunnunova. S "Qo'llar". Tanlangan asarlar. Sharq - T.: 2001.B-263

Research Science and
Innovation House

Badiiy tarjima va bu jarayonda yuzaga keluvchi muammolar

Fayzulloeva Mashhura

NDPI magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarjima turlari, xususan, badiiy asarlar tarjimasini va bu jarayonda duch kelinishi mumkin bo‘lgan ayrim muammolar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: tarjima va uning turlari, badiiy tarjima, ritorik vositalar, atoqli otlar, terminologiya, manba til madaniyati.

Tarjima — bu muayyan tildagi hujjatlar, matnlar, qo‘lyozmalar, badiiy asarlardan tortib, maqol va iboralargacha bo‘lgan til birliklarini yangi bir tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko‘rinishlaridan hisoblanadi. Eng qadimgi jamoalar davridayoq kishilar orasidagi o‘zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli tarjima jarayoni yuzaga kelgan va bugunga qadar bu soha o‘z taraqqiyoti davomida sayqallanib, hayotimizning turli jabhalarida o‘zining beqiyos o‘rni va ahamiyatini kasb etib ulgurdi.

“Tarjima” tushunchasi ma‘lum matn yoki asarni bir tildan ikkinchi tilga o‘girish jarayonini, shuningdek, tayyor tarjima asarini anglatadi. XX asr o‘zbek yozuvchilaridan Cho‘lpon, G‘afur G‘ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Mirtemir, Shayxzoda, Mirzakalon Ismoilov, Asqad Muxtor, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov va boshqalar tarjima sohasida barakali ijod qilishgan. Tarjimaning aynan badiiy tarjima sohasid M.Osim, N.Alimuhamedov, Sh. Shomuhamedov, K. Qaxdorova, O. Sharopov, Sh. Tolipov, V. Ro‘zimatov, Q.Mirmuhamedov, A.Rashidov, M.Hakimov, I.G‘afurov, M. Mirzoidov, T. Alimov va boshqalar professional tarjimon sifatida tanilganlar.

Bugungi kunda tarjimaning quyidagi turlari farqlanadi:

1. Ketma-ket tarjima
2. Vizual tarjima
3. Sinxron tarjima

Ketma-ket tarjima qilish bu bir tilda og‘zaki axborot berilgandan so‘ng uni boshqa tilga tarjima qilishdir. Tarjimon so‘zlovchining umumiy fikrlari yoki eng kamida asosiy aytilgan gaplarni tinglaydi va so‘ng tinglash chog‘ida yozib olingan

eslatmalar yordamida nutqni tarjima qiladi. Tarjimon soʻzlovchi nomida asliyatdan boshqa tilga ketma-ketlikda tarjima qilib boradi.

Vizual tarjima. Vizual tarjima qilish deb bir tilda yozilgan matnni boshqa tilga tarjima qilib oʻqishga aytiladi. Baʼzi tarjimonlar vizual tarjima qilishdan oldin oʻsha nutqning yozma shaklini koʻrib chiqadi. Tarjima qilish uchun ajratilgan joyda, matnni koʻrib, tarjima qilish, yozma matnni oʻqish kabi emas, balki ogʻzaki nutq singari eshitilishi kerak. Tarjimaning buturi boʻlajak tarjimonlarni tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Vizual tarjima qilish boshqa tarjima turlariga qaraganda osonroq. Biroq, vizual tarjima qilishga qoʻshimcha sifatida tarjimon soʻzlovchi yozma matndan tashqariga chiqmayotganiga amin boʻlishi kerak.

Sinxron tarjimada tarjimon tarjima qilish uchun belgilangan joyda oʻtiradi va quloq eshitgich orqali soʻzlovchini tinglaydi. Soʻng tinglash chogʻida mikrofon orqali tarjima qiladi. Konferensiya xonasidagi delegatlar asosiy tilni quloqchinlar orqali tinglashadi. Sinxron tarjima imo-ishoralar orqali (kar va soqovlar uchun) ham bajarilishi mumkin. Soʻzlangan tildan imo-ishora tiliga tarjima qilinadi. Imo-ishorada tarjimonlar ular uchun belgilangan joylarda oʻtirishmaydi, ular soʻzlovchini koʻra oladigan va boshqa qatnashchilarga koʻrina oladigan konferensiya xonasida turishadi.

Badiiy tarjima oʻz nomidan koʻrinib turibdiki, romanlar, hikoyalar, sheʼrlar, bir soʻz bilan aytganda, barcha turdagi nasriy va nazmiy adabiy asarlarni tarjima qilishga qaratilgan. Gomer va Sofoklni maktabda klassik taʼlimning bir qismi sifatida oʻqish tarix, siyosat, falsafa va yana boshqa koʻplab fan sohalarini tushunishga yordam bersa, zamonaviy tarjimalarni oʻqish turfa xalqlar madaniyati, turmush tarzi, urf-odatlar, hayot falsafasi va qarashlari, qolaversa, shu mamlakat tabiati va boshqa oʻziga xosliklari haqida ajoyib taassurotlar uygʻotadi. Professional tarjimaning bu sohasi boshqa sohalarga nisbatan yuqori darajadagi ijodkorlikni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, qoʻllanmani tarjima qilish roman yoki sheʼr kabi ijodkorlikni talab qilmaydi. Badiiy tarjima nasr yoki sheʼriyatni bir tildan boshqa tilga olib oʻtish sanʼatidir. Biroq, suhbatlar yoki rasmiy hujjatlarni tarjima qilishning texnik tabiatidan farqli oʻlaroq, adabiy asarni tarjima qilish har ikki tilda ham katta mulohaza va kuchli lingvistik qobiliyatni talab qiladi. Xorijiy tildagi adabiyotlar tasavvurimizni turli gʻoyalar bilan boyitibgina qolmasdan, turli adabiy janrlar bilan tanishish va hikoya qilish mahoratining xilma-xilligini ham doimiy ravishda oshiradi. Darhaqiqat, Fyodor Dostoyevskiyning realistik-psixanalitik durdona

asarlari, Gabriel Garsia Markesning sehrli realistik ertaklari yoki Yelena Ferrantening insoniy munosabatlar haqidagi betakror fikrlarisiz dunyoni tasavvur qilish mahol. O‘quvchida chuqur taassurot qoldiruvchi, uni fikrlar ummoniga g‘arq qiluvchi va dunyoqarashni mislsiz kengaytirishga imkon beruvchi jahon adabiyotining bu beqiyos durdonalari mohir tarjimonlarimizning zahmatli mehnatlari tufayli dunyoga kelgan badiiy tarjimalarsiz sharq o‘quvchisi, xususan, o‘zbek kitobxonlariga yetib kelmas, kelganda ham biz ularga yashirilgan ma’naviy xazinadan bahramand bo‘lolmas edik. Aynan adabiy tarjimonlar bebaho tarjimalari orqali bu bo‘shliq yuzaga kelishini bartaraf etadilar va turli xalqlar mualliflarini butun dunyo bo‘ylab yangi o‘quvchilar guruhlarini bilan bog‘laydilar. Tarjimada adabiyotning asl tilidagi nyuanslaridan tarjima tilida to‘g‘ri foydalanish va ularni mahorat bilan qo‘llay bilish tarjimondan puxta lingvistik ko‘nikma va kuchli madaniy bilimga ega bo‘lishni talab qiladi. Tarjimon asar g‘oyasi va muallifning yozish uslubini tushungan holda bularning barchasini boshqa tilda sinchkovlik bilan takrorlash yo‘lini topishi kerak bo‘ladi.

Badiiy matnlarni tarjima qilishda eng qiyin muammolardan biri bu xalqlar madaniyati o‘rtasidagi farqni kitobxonga yetkazib berish hisoblanadi. Tarjima jarayonida tarjimondan bir millatga doir xususiyatlarni boshqa tilda berishda katta mahorat va so‘z boyligi talab qilinadi.

Badiiy tarjimaning yana bir asosiy muammolaridan biri asl asarga sodiq qolish va asar asliyatidan olinuvchi his-tuyg‘u va kechinmalarni tarjimini o‘quvchi kitobxonga aynan yetkazish, shakl va mazmun birligini saqlab qolish sanaladi. Bu she'riy asar tarjimasida ayniqsa qiyin va dolzarb hisoblanadi. Bir qarashda bunday ko‘rinmasa-da, tarjimaning bu sohasi juda murakkab va badiiy tarjimonga juda ko‘p qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Bularga quyidagilar kiradi:

Ritorik vositalar va so‘z o‘yinlari. Ular she'riyatda ko‘proq uchraydi, lekin har qanday matnda uchrashi mumkin. Ba'zida tarjima tilida haqiqiy ekvivalent mavjud emas va shuning uchun tarjimon eng yaxshi alternativani topa bilishi kerak.

Atoqli otlar. Joylar yoki odamlarning nomlari ba'zan asl tilda biror narsani anglatishi va alohida ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Bunday holda, tarjimon nomlarni tarjima qilish yoki tarjima qilmaslik haqida o‘ylashi kerak.

Terminologiya. Ilmiy fantastika kabi ba'zi janrlarda tarjimon asarni tushunish va to‘g‘ri tarjima qilish uchun bilishi kerak bo‘lgan juda aniq va murakkab

terminologiyadan foydalanadi. Bu o‘rinda sohaga oid atamalarni bilishning ahamiyati yaqqol yuzaga chiqadi.

Xulosa o‘rnida Plexanovning tarjima jarayonida diqqat qaratish lozim deb hisoblagan uch asosiy shartni keltirib o‘tsak:

1. Asar qaysi tilda yozilgan bo‘lsa, o‘sha tilni mukammal bilish;
2. Asar qaysi tilga tarjima qilinayotgan bo‘lsa, o‘sha tilni mukammal bilish;
3. Tarjima qilinayotgan asarda qanday predmet to‘g‘risida gap borsa, o‘sha predmetdan xabardor bo‘lish.

Shunday qilib, tarjimon asar tarjimasiga kirishishdan avval yuqoridagi shartlarni muvofiqlashtirish orqaligina kitobxonga estetik zavq va ma‘naviy ozuqa bo‘luvchi ijod mahsulini yarata oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilov E. Badiiy tarjima masalalari (o‘quv qo‘llanma). – T., 2014.
2. Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: “Fan”, 2005.
3. Ochilov E. Tarjima nazariyasi va amaliyoti (o‘quv qo‘llanma). – T., 2012.
4. Sirojiddinov Sh., Odilova G. Badiiy tarjima asoslari (Monografiya). – Toshkent: “Mumtoz so‘z”, 2011.
5. Tarjima masalalari (Ilmiy maqolalar to‘plami). – T.: Sharqshunoslik institute, 2012.
6. https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy_tarjimaning_ba'zi_muammolari.
7. <https://zenodo.org/record/5812779> tarjimada so‘z tanlash masalasi yoki badiiy tarjimadagi muammolar.

Research Science and Innovation House

Tarjimada milliy kolaritlarni berilishi

Rajabova Shahodat Po‘lat qizi

UrDU Xorijiy filologiya fakulteti

Filologiya va tillarni o‘qitish fransuz tili

ta’lim yo‘nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvistik muammolardan biri hisoblangan tarjima va unda milliy kolaritlarni berilishi haqida batafsil tushuntirilgan.

Kalit so‘zlar: tarjima, kolorit, milliy kolorit, termin, fraza, tarjimalash usullari, yozma tarjima

"Milliy kolaritlar" deyish, har bir davlatda xususiy ravishda sodir bo‘lgan kolaritlarni anglatadi. Bu, odatda o‘zining milliy va madaniy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan o‘zgarish ravishda turli xil kolaritlarni tushunish uchun ishlatiladi. Misol uchun, Amerikadagi milliy kolaritlar Amerika Qo‘shma Shtatlarida, Yevropadagi milliy kolaritlar esa Evropa Ittifoqi davlatlarida sodir bo‘ladigan kolaritlarni anglatadi.

Milliy kolaritlar davlatning transport sohasidagi tashkilotlari, qonunlar, shartnomalar va o‘zaro kelishuvlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ularning asosiy maqsadi, odatda, milliy transport tizimini rivojlantirish, transport muammolarini yechish va transport sohasidagi xavfsizlikni oshirishdir. Milliy kolaritlarni belgilash uchun umumiy ravishda qonunlar, belgilar, simvollar va statistik ma'lumotlar ishlatiladi.

Har bir davlatning milliy kolaritlarni belgilash va aniqlovchi tizimi o‘ziga xos bo‘lishi mumkin. Shuning uchun, o‘zining davlati yoki mintaqasi uchun rasmiy veb-saytlar va transport sohasidagi tashkilotlar bilan bog‘lanishingiz tavsiya etiladi. Bu saytlar o‘zaro aloqalar, statistik ma'lumotlar, qonunlar, ravishda keng tarqalgan kolarit turlari va ularning sabablarining tavsiflarini taqdim etishi mumkin.

Milliy kolaritlar tarjimasi, bir mamlakatda o‘zining milliy tili, adabiyoti, madaniyati va tarixi asosida shakllangan kolaritlardir. Bu kolaritlar o‘ziga xos sifat va xususiyatlarga ega bo‘lib, turli milliy jihatlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Milliy kolaritlar, bir xil til ma'nolari o‘zgartirishsiz tarjima qilishning qiyinliklarini namoyon qilishi bilan ajralib turadi. Tarjima etishda tarjimonning

o‘zining til va madaniyatiga bo‘lgan tajribasi, adabiyot bilimlari va tarixga ega bo‘lishi juda muhimdir.

Bir mamlakatda milliy kolaritlar o‘zining identifikatsiya markazlari sifatida ham xizmat qiladi. Bu kolaritlar mamlakatning tarixi, adabiyoti va madaniyatini ifodalaydi va bu orqali o‘lkada yashovchi hamda boshqa mamlakatlar bilan munosabatlarni o‘zgartiradi.

Milliy kolaritlar tarjimasini, o‘ziga xos terminlar, frazalar va deyarli ko‘p o‘lkada o‘ziga xos bo‘lgan turli adabiy uslub va shakllarni o‘z ichiga oladi. Ushbu tarjimalarni tushunish va kelajakda ularni qo‘llash juda muhimdir, chunki ular o‘zining adabiyoti va madaniyati bilan bog‘liq bo‘lib, o‘ziga xos ma‘nolari va nuanslari mavjud bo‘ladi.

Milliy kolaritlar tarjimasini, turli tildagi asosiy tushunchalarni hisobga oladi. Misol uchun, kelajakda hukmdorlik, siyosat, iqtisod va boshqa sohalarda mamlakatlararo munosabatlarni rivojlantirishda milliy kolaritlar tarjimasining muhim ahamiyati mavjud. Bu tarzda tarjima qilingan ma‘lumotlar to‘g‘risida kelajakdagi kelishuvlar va tushunchalar hosil qilinadi.

Milliy kolaritlar tarjimasini, o‘ziga xos shakl va uslublarni saqlab, o‘zining adabiyoti va madaniyati bilan bog‘liq turli ma‘naviy azolar, iboralar va hadisalar bilan bog‘liq bo‘ladi. Bu tarzda tarjimalarni tushunish, milliy madaniyat va adabiyoti haqida ko‘proq bilim va tushunchalar orttiradi.

Kattalar o‘rtasida tarjima qilayotgan milliy kolaritlarning to‘g‘ri berilishi, adolatli va aniq bo‘lishi lozim. Tarjimalar o‘zining asosiy tushunchalarini yo‘qotmaslik, o‘ziga xos ma‘nolar, nuanslar va shakllar bilan saqlanishi kerak. Shuningdek, tarjima otasining til va adabiyoti bilan bog‘liq bo‘lishi, milliy kolaritlarni to‘g‘ri va samarali tarjima qilishni ta‘minlaydi.

Men sizga milliy kolaritlarni berish uchun tarjimalash usullarini taqdim qilaman:

1. Yozma tarjima: Bu usulda, milliy kolaritlarni tarjima qilish uchun yozma tarjima xizmatlaridan foydalanishingiz mumkin. Bu xizmatlar odatda mutaxassis tarjimonlar tomonidan taklif etiladi. Siz kolaritlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishni so‘ray olasiz va ular sizga yozma tarjima shaklida beriladi.
2. Til o‘rganish dasturlari: Boshqa bir usul, o‘zingizga milliy kolaritlarni tarjima qilish uchun tilni o‘rganish bo‘lishi mumkin. Bu usulda siz o‘zbek tilini o‘rganib,

ularni o‘zingizga tarjima qilishingiz mumkin. Bu usul bilan siz o‘zbek tilidagi matnlarni o‘qish, yozish va tarjima qilish qobiliyatini oshirishingiz mumkin.

3. Internet resurslari: Internetda bir nechta tarjima dasturlari va onlayn lug‘atlar mavjud. Bu resurslardan foydalanib, milliy koloritlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishingiz mumkin. Buning uchun tarjima saytlaridan, onlayn lug‘atlardan yoki tarjima dasturlaridan foydalanishingiz mumkin.

4. Tarjimonlar bilan ishlash: Agar sizning uchun milliy koloritlarni yuqori sifatli tarjima qilish zarur bo‘lsa, siz tarjimonlar bilan ishlashni ko‘rib chiqishingiz mumkin. Buning uchun tarjimonlar agentligi yoki xizmati bilan bog‘lanishingiz va ular bilan milliy koloritlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishni kelishgan narxlarda tartib bilan muzokaralashishingiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, bu tarjima usullari sizga milliy koloritlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda yordam berishi mumkin. Yetarli va to‘g‘ri tarjima natijalarini olish uchun, yuqoridagi usullardan birini tanlashni va o‘zlashtirishni tavsiya qilaman.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G.Salomov «Tarjima nazariyasi asoslari» Toshkent-O‘qituvchi – 1983
2. Tarjima masalalari (ilmiy maqolalar to‘plami) Toshkent-2012
3. M.N.Xolbekov «Tarjimashunoslik va tarjima tanqidi» Toshkent-2014

Research Science and Innovation House

Dasturlash asoslari

Qahhorova Nargiza Hayit qizi

email: qahhorovanargiza02@gmail.com

Eshmirzayeva Lobar Toyir qizi

email: lobareshmirzayeva8@gmail.com

Madina Xushmanova Yusufali qizi

email: xushmanovamadina49@gmail.com

Annotatsiya. Inson butun hayoti davomida algoritmlar ichida yashaydi, lekin buni odatda sezmaydi. U dunyoga kelishidan tortib, to dunyodan ketishigacha boʻlgan faoliyati davomida oʻz oldiga doim qandaydir masalalar qoʻyadi va ularni yechish yoʻl-yoʻriqlarini qidiradi. Natijada maʼlum bir qonun-qoidalarni oʻylab topadi, belgilangan tartibda ularni bajarib, koʻzlagan natijaga erishadi. Agar shu qonun-qoidalami ixtiyoriy odam koʻrsatilgan tartibda bajarishga muvaffaq bolsa, u ham ana shu natijalarga erishishi, tartibni buzganda esa olgan natijalari uni qanoatlantirmasligi mumkin. Qoʻyilgan masalani yechish uchun oʻylab topilgan qonun-qoida yoki amallar ketma-ketligi shu masalaning algoritmini tashkil qiladi.

Kalit soʻzlar: Algoritm, dasturlash, operatorlar, algoritmik dasturlash, kompyuter tarmoqlari, c++, dasturlash tillari, algoritmik til, maʼlumotlarning tiplari, masala xarakteri, mantiqiy tip, belgili tip.

Taʼrifi : Algoritmik til deb algoritmlarni ijrochiga tushunarli va bir xil koʻrinishda ifodalash uchun zarur boʻlgan belgilar va qonunqoidalar majmuasiga aytiladi. Algoritmik tillar koʻpincha dasturlash tillari deb ham yuritiladi. Hozirgi vaqtda zamonaviy kompyuterlar uchun koʻplab dasturlash tillari ishlab chiqilgan boʻlib, hammasining oʻziga xos afzalliklari, imkoniyat hamda qonun-qoidalari mavjud. Basic, turbo pascal, fortran, c, c++ dasturlash tillari ana shular jumlasidandir. Dasturlash tillari imkoniyatlarining turlichaligi bilan bir-biridan farq qiladi. Masalan, basic algoritmik tili oʻrganish uchun sodda va qulay boʻlib, unchalik murakkab boʻlmagan muhandislik masalalari uchun moʻljallangan. C++ tili esa zamonaviyligi, dastur yozish jarayonida yoi qoʻyilishi mumkin boʻlgan xatoliklarning oldini olish, yangi tipdagi funksiya va maʼlumotlarni hosil qilish, rekursiv funksiyalar bilan ishlash, grafik imkoniyatlarining kengligi va boshqa koʻplab xususiyatlari bilan boshqa tillardan farq qiladi. Bundan tashqari, bu til

hozirgi kunda muxlislari tobora ko‘payib borayotgan zamonaviy Vizual C, C++ Builder va C# kabi dasturlash muhitlarini o‘rganish uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Shuni ham alohida ta’kidlash joizki, bugungi kunda eng yangi kompyuter va kompyuter tizimlari uchun dasturiy mahsulotlarning kattagina qismi C++ dasturlash tili yordamida ishlab chiqilmoqda. 1.4. C++ dasturlash tili haqida C++ dasturlash tili C ning rivojlangan varianti sanaladi. O‘z navbatida, C dasturlash tili BCPL va B tillari asosida ishlab chiqilgan. BCPL tili 1967-yili Martin Richard tomonidan yaratilgan. C dasturlash tili dastlab Denis Ritchi tomonidan rivojlantirildi va ilk marta 1972-yil DEC PDP-11 kompyuterida sinaldi. Dastlab C dasturi Unix operatsion tizimida qayta ishlovchi til sifatida mashhur bo‘tdi. Bugungi kunda ko‘pgina operatsion tizimlar va ularga mo‘ljallangan dasturiy ta‘minot C va C++ dasturlarida ishlab chiqilmoqda. 54 C dasturlash tili 70- yillarning oxirlariga kelib jadal rivojlandi. 1 hozirgi kunda uning “an’anaviy”, “klassik” yoki “Kemigan va Ritchi” turlari mavjud. C tilining turli kompyuterlarda keng qo‘llanilishi bu tilning o‘zaro o‘xshash, lekin bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan variantlarining (versiyalarining) ishlab chiqilishiga olib keldi. Bu esa C tilidagi yangiliklarni o‘zlashtirish va dastur ishlab chiqish sohasida dasturchilar uchun turli noqulayliklarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi. 80-yillarning boshlarida dasturchilarga Byer Stroustrup tomonidan C dasturlash tilining kengaytirilgan C++ varianti taklif qilindi. 1983-yili Amerika Milliy Standart komitetida hisoblash texnikasi va axborotlarni qayta ishlash sohasida X3J11 texnik komiteti tuzildi. 1989-yili esa standard tasdiqlangan C dasturlash tili 1990-yilda dunyo bo‘yicha standartlashtirildi. C++ dasturlash tili C tilini “tartibga keltiruvchi” xossasiga ega liamda obyektga asoslangan dasturlashga imkon beradi. Bunday imkoniyatning yuzaga kelishi dasturiy ta‘minot ishlab chiqish olamida tub o‘zgarishlarning ro‘y berishiga olib keldi. Ushbu dasturlash texnologiyasi asosida obyektlar yotadi va ular o‘zida real hayot elementlarini mujassamlashtiradi. Aynan shu sababli obyektga asoslangan dastur matnlarini ishlab chiqish, tushunish va tahrirlash amallari osonlashdi. Hozirgi kunga kelib, bir qator obyektga asoslangan dasturlash tillari ishlab chiqilgan va amaliyotda keng qo‘llanilmoqda. Ular orasida Visual Basic, Delphi, Java, C++, C++ Builder kabi dasturlash tillarini alohida ta’kidlab o‘tish mumkin. Bu tillarning har biri yechilayotgan masala xarakteriga ko‘ra boshqasidan afzalroq bo‘lishi mumkin, sodda qilib aytganda, ba’zi masalalar uchun bu tillarning biri qulay bo‘lsa, boshqa masala uchun ikkinchisi qulay hisoblanadi. Shuning uchun obyektga asoslangan dasturlash tillarining birortasiga

mutloq ustunlikni berish mantiqan to'g'ri bo'lmaydi. Ular ikki raqobatchi kompaniya Microsoft (Visual Basic, Java tillarini ishlab 55 chiqqan) hamda Borland (C++, Delphi tillarini ishlab chiqqan) o'rtasidagi kurash mobaynida shakllandi, rivojlandi va imkoniyatlari tobora kengayib bormoqda. Bu raqobat hozircha to'xtaganicha yo'q. Shuning uchun “Qaysi dasturlash tili yaxshi?” degan savolga javob tariqasida “Siz qanday masalani yechmoqchisiz?” deyish o'rinli bo'lar edi.

C++ tilining alifbosi C++ dasturlash tilining alifbosi deb, shu tilda ma'lumotlarni ifodalash va dastur ishlab chiqish jarayonida kompilyator tomonidan qabul qilishga ruxsat berilgan belgilar yoki maxsus belgilardan iborat zanjirlar to'plamiga aytiladi. Bu alifbo ASCII (xalqaro belgilar va ularning kodlari) jadvalining hamma belgilarini, ya'ni quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) lotin alifbosining katta va kichik harflari; 2) 0 dan 9 gacha arab raqamlari; 3) tagiga chizish belgisi (_); 4) bo'sh joy belgisi; 5) boshqaruvchi belgilar: ASCII jadvalidagi (1-ilovaga qanmg) kodlari 0 dan 31 gacha bo'lgan belgilar. Bu belgilar satr va konstan talarni ifodalashda qo'llanishi mumkin; 6) turli ko'rsatmalarni yozish uchun ishlatiladigan maxsus belgilar: + @ A !? & \ < > 7) asosiy bo'lmagan belgilar (ASCII ni kengaytiruvchi, ya'ni kodi 128 dan 255 gacha bo'lgan belgilar; rus alifbosining katta va kichik harflari, psevdografika elementlari shu sinfga kiradi. Bu belgilar turli konstantalarni hosil qilish, matnlarni yozish, izohlarni tashkil qilishda qo'llanishi mumkin); 8) murakkab belgilar: <= >= := .. * *; 9) xizmatchi so'zlar. Ular C++ dasturlash tilida ma'lum bir ma'no yoki ko'rsatmani anglatuvchi maxsus belgilar zanjiridan iborat bo'lib, bu zanjimi o'zgartirish yoki qisqartirib qo'llash mumkin emas. Masalan: main, include, iostream, int va hokazo. Eslatma. Agar dastur tarkibida yuqorida sanab o'tilgan belgilardan boshqa belgi yoki xizmatchi bo'lmagan so'zlar uchrab qolsa, bu haqidagi maxsus axborot kompyuter ekraniga chiqariladi.

Ma'lumotlarning tiplari: C++ tilidagi dastur masala xarakteridan kelib chiqqan holda kutilgan natijaga ega bo'lish uchun berilgan ma'lumotlar ustida ma'lum bir amallarni bajarishni ta'minlaydi. Bu ma'lumotlar asosan bazaviy hisoblangan 7 ta tipdan (1-jadval) biriga mansub bo'lishi mumkin. C++ tilida bu tiplarni signed (ishorali), unsigned (ishorasiz), short (qisqartirilgan) va long (kengaytirilgan) kabi modifikatorlar yordamida o'zgartirish imkoniyati ham ko'zda tutilgan. Bu modifikatorlarning barchasi bilan int tipidagi ma'lumotlar, signed va unsigned orqali char, long bilan esa double tipidagi ma'lumotlarni o'zgartirish mumkin.

Eslatma: void tipidan qiymatga ega bo'lmaydigan funksiyalarni aniqlashda foydalaniladi. Aslini olganda, 2 va 2.0 sonlari bir xil miqdorni anglatadi. Lekin C++ tili kompilyatori ularni bir-biridan farqlaydi, ya'ni 2 sonini butun, 2.0 ni esa haqiqiy son deb qabul qiladi. Butun sonlar bilan kompilyator botish amaliyidan tashqari barcha amallarni bajaradi. Ammo haqiqiy sonlar bilan ishlaganda, yaxlitlash hisobiga taqribiylikka yo'l qo'yishi mumkin. Shuning uchun ma'lumotlar tipini aniqlashga jiddiy yondoshish zarur. Char tipidagi ma'lumotlar odatda bitta belgi yoki harfdan iborat bo'ladi va ularni apostrof (" ' " - yakka qo'shtimoq) belgisi bilan ko'rsatiladi: 'a', 'd'. Wchar tipidagi ma'lumotlar esa L harfi bilan birgalikda yoziladi: L'a', L'd' va h.k. 2.3. C++ tilida o'zgaruvchi va o'zgaruvchilarning ma'lumki, dasturlar turli sonli va boshqa tipdagi ma'lumotlarni qayta ishlash uchun yoziladi. Bitta dastur tarkibida uchraydigan ma'lumotlarni bir-biridan farqlash uchun nomlash lozim bo'ladi va bunday nomlar identifikator deb ataladi. Identifikator muayyan bir vaqtda ifodalab turgan son yoki boshqa turdagi ma'lumotning qiymati hisoblanadi. Dasturda qatnashgan har bir identifikator uchun kompyuter xotirasidan ma'lum bir joy ajratiladi hamda bu joyga uning qiymati yozib qo'yiladi va saqlanadi. Identifikatorlar doim lotin harflari bilan boshlanadi. Ularni yozish uchun zarur bo'lgan keyingi belgilar esa lotin harflari, raqamlar va (tagiga chizish) belgisidan iborat bo'lishi mumkin: X, xl, s4, abs12d, fam, kitobsoni. Dastlabki to'rtta identifikator sintaktik jihatdan to'g'ri yozilgan, ammo identifikatorlarni bunday yozish katta hajmli dasturlarni ishlab chiqishda ma'lum bir qiyinchiliklarni tug'dirishi mumkin, chunki ular o'zlari ko'rsatayotgan ma'lumotlarni to'la va tushunarli qilib ifodalay olmaydi. Natijada bunday identifikatorlarni boshqasi bilan almashtirib yuborish ehtimolligi ortadi hamda ana shu dasturni o'qish va tushunish qiyinlashib ketadi. Shuning uchun identifikatorlarni keyingi ikkitasi kabi belgilash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Chunki ular o'zlari ifodalab turgan ma'lumotlarni ma'lum bir darajada izohlaydi va shu bilan bogliq anglashilmovchiliklarga barham berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Identifikator tanlaganda ma'lumotlarning shakli va mazmunini hisobga olish ham ana shunday omillardan biri hisoblanadi. Masalan, uchburchak haqidagi masalada ehtiyojga qarab a_tomon, b_tomon, cjom on, yarim_perimetr, yuza kabi identifikatorlar maqsadga muvofiq hisoblanadi. Identifikatorlarni yozishda C++ tili kompilyatori katta va kichik harflarni bir-biridan farqlaydi, ya'ni yuza, Yuza, YuZA, YuZa kabi identifikatorlarni turli xil deb qabul qiladi.

Identifikator sifatida xizmatchi soʻzlar, turli tinish va munosabat belgilaridan foydalanib boʻlmaydi. Shuning uchun ulami quyidagicha yozish notoʻgʻri hisoblanadi: $Ax, X - y, G = dr, A B, !\text{gamma}, a lb$, begin, end. Agar identifikator dastuming bajarilishi davomida oʻz qiymatini oʻzgartirmasa, ulami oʻzgarmlar yoki konstantalar, aks holda oʻzgaruvchilar deb ataladi. Oʻzgarmlar maʼlumotlar dastur matnida maxsus xizmatchi const soʻzi yordamida alohida taʼkidlab koʻrsatiladi. Masalan: const float gamma = 1.23;. Shundan keyin bunday oʻzgarmlar qiymatlari dastuming bajarilishi davomida oʻzgartirib boʻlmaydi. Dastur tarkibida uchraydigan hamma identifikatorlarga kompyuter xotirasidan joy ajratiladi va bu joyda ulaming qiymatlari saqlanadi. Bu identifikatorga murojaat qilinganda, u uchun ajratilgan joy, yaʼni yacheykada saqlanayotgan maʼlumot oʻqiladi va bu maʼlumot identifikator oʻmiga qoʻyiladi. Identifikator uchun xotiradan ajratilayotgan joy liajmi uning tipiga bogʻliq boʻladi.

Dastur matni odatda shu xizmatchi soʻzdan keyin boshlanadi. C++ tilidagi har bir dastur main() funksiyasini oʻzida saqlaydi. Funksiya bu bir yoki bir necha amalni bajaruvchi dastur blogi hisoblanadi. Odatda dasturda bir funksiya boshqasi orqali chaqiriladi, lekin main() funksiyasi alohida xususiyatga ega boʻlib u dastur ishga tushirilishi bilan avtomatik tarzda chaqiriladi.

Dastur kodi toʻliqigicha (yoki bir parchasi) figurali qavslar ({...}) orasida yoziladi. Bu qavslarni operatorlar qavsi deb ham ataladi. Operatorlar blogini bajarish tartibi ular joylashgan qavslar holati bilan aniqlanadi.

Dastur kodini tashkil etuvchi barcha buyruqlar birbiridan nuqtali vergul bilan ajratiladi.

Qiymat berish buyrugʻi oʻzgaruvchilar koʻrsatayotgan maʼlumotlarni oʻqitirish uchun ularga qiymat beriladi. Bu amalni qiymat berish buyrugʻi, yaʼni “=” belgisi yordamida amalga oshiriladi. Buyruqning umumiy koʻrinishi quyidagicha: $a = P$; bu yerda a - qiymat olayotgan oʻzgaruvchi, p esa qiymati a ga beriladigan sonli, arifmetik, mantiqiy yoki harfiy ifoda. Bu buyruqning maʼnosi quyidagicha: /? ifodaning qiymati hisoblanadi va bu qiymat a ga beriladi, yaʼni xotiradan a uchun ajratilgan yacheykaga yozib qoʻyiladi. Masalan: $x = 20.25$; $y = (x + 0.75) * 2$; $a = 'C++ \text{ tili}'$, Bu buyruqlar bajarilganidan soʻng, x oʻzgaruvchi 20,25 ni, y esa 42 ni, harfiy a l oʻzgaruvchi esa “C++ tili” degan qiymatni oladi. Deinak, bu oʻzgaruvchilar uchun ajratilgan yacheykaga ana shu qiymatlar yozib qoʻyiladi. Agar zarur boʻlsa, qiymat olayotgan oʻzgaruvchi qiymat berish buyrugʻining oʻng

tomonida ham kelishi mumkin. Bu holda o'ng tomotidagi ifodaning qiymatini hisoblash uchun uning “eski” qiymatidan foydalaniladi. Ifodaning “yangi” qiymati hisoblab topilganidan keyin, yacheykadagi “eski” qiymat o'chiriladi va uning o'miga yangi si yozib qo'yiladi. Masalan: $alphi=15$; $alpha=alpha*2$; buyruqlari bajarilganidan keyin, alfa ning qiymati 30 ga teng bo'lib qoladi. C++ tilida postfiks ko'rinishidagi qiymat berish buyrug'idan harti foydalanish mumkin. Unga ko'ra oxirgi buyruqni $alpha*=2$; ko'inishida ham yozish mumkin. Bu buyruqlarning har ikkisi ekvivalent hisoblanadi. Qiymat berish buyrug'ining o'ng tomonidagi ifodada qatnashayotgan har bir o'zgaruvchining qiymati oldindan aniqlangan (initsializatsiya qilingan) bo'lishi lozim. Aks holda uning o'miga nol soni qo'yiladi va ifoda ana shu qiymat uchun hisoblanadi. C++ tilida an'anaviy arifmetik amallardan tashqari Inkrement va dekrement deb ataluvchi buyruqlardan ham foydalanish ko'zda tutilgan.

C++ tilidagi dastur (kod) qo'yilgan masala algoritmidagi buyruqlarni yuqoridagi umumiy tuzilmaga muvofiq kompilyatorga “tushunarli” bo'lgan ko'rinishda ifodalash natijasida hosil bo'ladi. Demak, chiziqli dasturlarda dasturni bajarish jarayoni boshlanganda, dastlab 1-buyruq, keyin 2-buyruq va h.k. bajariladi. Bunda “ { “ va belgilarga alohida e'tibor beriladi. Ular operatorlar qavsi hisoblanib, amallarni bajarish paytida ustunlikka ega bo'ladi. Dastur matnidagi har bir buyruq yoki ko'rsatma bir-biridan “ ; ” belgisi bilan ajratiladi. Dasturning bitta satrida bitta yoki bir nechta buyruqlar kelishi mumkin. (Ammo bu holat dasturlashni endigina o'rganishni boshlagan dasturchilarga tavsiya etilmaydi.) Bu holda ham har bir buyruq bir-biridan “ ; ” belgisi bilan ajratiladi.

Inson hayoti davomida doimo qandaydir masalalarni hal qilishga harakat qiladi. Shu masalalarni yechish jarayonida u mumkin bo'lgan turli mulohazalar va ularning oqibatlarini hisobga olgan holda bu ishga qo'l uradi. Masalan, ishga o'tlanayotgan kishi ertalab uydan chiqishidan oldin “hozir kuchli yomg'ir yog'moqda” mulohazasini xayolan tahlil qiladi va soyabonni o'zi bilan olish-olmaslik masalasini hal qiladi. “Hozir harorat 20° dan yuqori” mulohazasining natijasi esa uning kiyadigan kiyimlarini belgilab beradi. Bunday vaziyatlarda mumkin bo'lgan amallardan qaysi birini bajarish qaralayotgan mulohaza (mantiqiy ifoda) qiymatiga bog'liq bo'ladi. Mantiqiy ifoda qiymati “rost” yoki “yolg'on” bo'lishi mumkin bo'lgan ilmiy-nazariy va hayotiy mulohazalar, qisqa qilib aytganda, shartlardan iborat bo'ladi.

Massivlar va ulardan foydalanish. Tashkiliy, ishlab chiqarish, iqtisodiyotga doir ko‘plab masalalar uchun dastur yozishda bir xil tipdagi va katta sondagi ma‘lumotlar bilan ishlashga to‘g‘ri keladi. Masalan, abituriyentlarning familiyalari ro‘yxati, kirish imtihonida ularning olgan baholari. bitta tashkilot xodimlarining oylik maoshlari, yilning har bir kunidagi o‘rtacha harorat va h.k. Bunday ma‘lumotlarni C++ tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri hisobga olish mushkul masala. Mazmuni va tipi bir xil bo‘lgan ma‘lumotlardan jadvallar tashkil qilish bunday muammolarni oson hal qilish usullaridan biri hisoblanadi. Jadvalga elementlarni chiziqli va to‘g‘ri to‘rtburchakli ko‘rinishda joylash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Aripov M.M. Programmalashga kirish. - T.: O‘zmu, 2008.
2. Aripov M.M. C++ tiliga kirish. - T.: O‘zmu, 2007. -172-b.
3. Aripov M.M. Otaxanov N.A. Dasturlash asoslari bo‘yicha masalalar to‘plami. - Namangan: “Ibrat”, 2014. -168-b.
4. Eondapee B.M. ilporpammhpobahhe Ha C++. -xapbkob: “komnahhh Cmht”, 2005. -284 c.
5. Madrahimov Sh.F., g‘aynazarov S.M. C++ tilida programmalash asoslari. - T.: O‘zmu, 2009. -196-b.
6. Tlaejioeckan T.A. C/C++ nporpammwpobahhfl Ha bmcokom ypobhe. - cnb: rihtep, 2003. -462 c.
7. Ijodsejibckuu B.B. il3mk CH++. — M.: “onhancbi h ct3tchthka”, 2003. -560 c.
8. Cmueen Tlpamma. Riporpammhpobahhe Ha C++. - CITE: “OOO flhacoc)TK)n”, 2005. -1104 c.
9. Cmpoycmpyn E. H3bik nporpammhpobamifl C++. Cneqhajibhoe h3aahhe. - Hbio ^5Kepcn: “Ajuihcoh Becnetf”, 2009. -1054 c.
10. Xapeu M. Jjeiimeji, I I o j i JJ.vc. Jjeitmen. Kak nporpammhpobatb Ha C++. - M.: “Ehhom”, 2008. -1454 c.

УЛУЧШЕНИЕ ГЕРИАТРИЧЕСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ С УЧЕТОМ ГЕНДЕРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В АМБУЛАТОРНЫХ УСЛОВИЯХ

Мусаева Олтиной Туйчиевна-ассистент Самаркандского Государственного
Медицинского Университета

Махаммадиев Бахтиёр Фахридинович- студент Самаркандского
Государственного Медицинского Университета

Аннотация. Поскольку население планеты продолжает стареть, обеспечение качественного медицинского обслуживания пожилых людей становится все более важным. Учет гендерных факторов является важнейшим аспектом оказания медицинской помощи, поскольку признается, что гендер влияет на различные аспекты здравоохранения и потребности в уходе. В случае гериатрической помощи применение подхода, учитывающего гендерные аспекты, может помочь лучше удовлетворять уникальные потребности и проблемы, с которыми сталкиваются пожилые люди. Цель этой статьи - изучить важность гериатрической медицинской помощи, учитывающей гендерные аспекты, в амбулаторных условиях и обсудить стратегии ее улучшения.

Ключевые слова: гериатрическая медицинская помощь, гендерные особенности, амбулатория, старение, пожилые люди.

IMPROVING GENDER-SENSITIVE GERIATRIC MEDICAL CARE IN OUTPATIENT SETTINGS

Annotation. As the world's population continues to age, providing quality medical care for the elderly is becoming increasingly important. Gender mainstreaming is an essential aspect of health care delivery, as it is recognized that gender influences various aspects of health care and care needs. In the case of geriatric care, a gender-sensitive approach can help better address the unique needs and challenges faced by older people. The purpose of this article is to explore the importance of gender-sensitive geriatric medical care in outpatient settings and discuss strategies to improve it.

Keywords: geriatric medical care, gender characteristics, outpatient clinic, aging, elderly people.

Введение: Поскольку население продолжает стареть, спрос на гериатрическую медицинскую помощь растет. Крайне важно обеспечить, чтобы медицинские работники обладали знаниями и навыками для оказания помощи пожилым людям с учетом гендерных факторов в амбулаторных условиях. Забота, учитывающая гендерные аспекты, признает уникальные потребности и опыт отдельных лиц, основанные на их гендерной идентичности и самовыражении. Осуществление такой медицинской помощи может привести к улучшению результатов в области здравоохранения и удовлетворенности пациентов.

Гериатрическая медицинская помощь в амбулаторных условиях включает в себя широкий спектр услуг, включая профилактику, лечение хронических заболеваний, медикаментозное лечение и поддержку психического здоровья. Чтобы улучшить уход с учетом гендерных факторов в этих условиях, поставщикам медицинских услуг следует рассмотреть следующие стратегии:

1. Образование и профессиональная подготовка: Медицинские работники должны получать образование и профессиональную подготовку по уходу с учетом гендерных факторов. Это включает в себя понимание биологических и социальных аспектов гендера, признание уникальных проблем со здоровьем, с которыми сталкиваются пожилые люди в зависимости от их пола, и изучение эффективных коммуникационных стратегий для решения этих проблем.

2. Коммуникация и язык: Эффективная коммуникация необходима для оказания помощи, учитывающей гендерные аспекты. Медицинские работники должны использовать инклюзивный язык и задавать открытые вопросы, чтобы собрать информацию о проблемах со здоровьем пациента. Они также должны создавать безопасную и непредвзятую среду, в которой пациенты чувствовали бы себя комфортно, открыто обсуждая свои проблемы со здоровьем.

3. Неприкосновенность частной жизни: У пожилых людей могут быть особые проблемы с неприкосновенностью частной жизни, связанные с их гендерной идентичностью или самовыражением. Медицинские работники должны обеспечить конфиденциальность информации о пациентах и наличие у них личного пространства для обсуждений. Уважение частной жизни пациентов может способствовать укреплению доверия и поощрять открытое общение.

4. Культурная чувствительность: Уход, учитывающий гендерные аспекты, должен также учитывать культурные факторы, которые могут влиять на убеждения и практику человека в области здравоохранения. Медицинские работники должны быть осведомлены о культурных нормах и ценностях, связанных с полом, и соответствующим образом адаптировать свой подход. Это включает в себя уважение личных предпочтений поставщиков медицинских услуг в зависимости от пола.

5. Комплексная оценка: Комплексная оценка состояния здоровья пожилого человека должна включать скрининги и оценки с учетом гендерной специфики. Например, женщинам может потребоваться обследование на рак молочной железы и шейки матки, в то время как мужчинам может потребоваться оценка состояния предстательной железы. Адаптируя оценки к гендерным проблемам со здоровьем, медицинские работники могут выявлять и устранять потенциальные проблемы на ранней стадии.

6. Сотрудничество и направления: Медицинские работники должны сотрудничать с другими специалистами, такими как социальные работники, психологи и физиотерапевты, для обеспечения целостного ухода. В некоторых случаях для удовлетворения конкретных потребностей в области здравоохранения может потребоваться направление к специалистам, подтверждающим гендерную принадлежность. Крайне важно создать сеть специалистов, которые хорошо осведомлены об уходе с учетом гендерных факторов.

7. Непрерывность ухода: Пожилые люди часто страдают множественными хроническими заболеваниями и могут нуждаться в постоянном медицинском уходе. Обеспечение непрерывности медицинской помощи путем планирования регулярных последующих посещений и координации с другими поставщиками медицинских услуг может помочь эффективно справляться со сложными медицинскими потребностями.

Понимание гендера и старения:

Пол играет важную роль в процессе старения. Биологические, социальные и культурные факторы могут влиять на состояние здоровья, доступ к медицинской помощи и опыт лечения пожилых людей. Гериатрическая помощь, учитывающая гендерные аспекты, признает, что женщины и мужчины имеют различные потребности в области здравоохранения, опыт и

уязвимость. Например, женщины, как правило, живут дольше, но сталкиваются с более высокими показателями хронических заболеваний, таких как остеопороз и депрессия. С другой стороны, у мужчин могут быть более высокие показатели сердечно-сосудистых заболеваний и некоторых видов рака. Таким образом, адаптация медицинских вмешательств с учетом гендерного фактора имеет первостепенное значение при лечении пожилых людей.

Улучшение гериатрической медицинской помощи:

1. Обучение медицинских работников с учетом гендерных аспектов:

Важно разработать комплексные образовательные программы для медицинских работников, которые подчеркивали бы важность ухода с учетом гендерных факторов. Эти программы должны подчеркивать уникальные потребности в области здравоохранения и проблемы, с которыми сталкиваются пожилые люди разного пола. Повышая осведомленность и знания, медицинские работники могут выработать более чуткий и инклюзивный подход к своим пожилым пациентам.

2. Интеграция комплексных гериатрических оценок:

Комплексные гериатрические обследования (CGA) обеспечивают целостную оценку физического, психологического и социального благополучия пожилого человека. В амбулаторных условиях включение гендерных вопросов и озабоченностей в CGA может помочь выявить гендерно-специфические потребности в области здравоохранения и соответствующим образом адаптировать мероприятия. Например, скрининг на гинекологические проблемы, симптомы менопаузы или состояние предстательной железы может гарантировать надлежащее лечение заболеваний, зависящих от пола.

3. Эффективная коммуникация и совместное принятие решений:

Гериатрическая помощь, учитывающая гендерные аспекты, признает важность эффективной коммуникации и совместного принятия решений между поставщиками медицинских услуг и пациентами. Медицинские работники должны создать безопасную и инклюзивную среду, в которой пациенты могли бы открыто обсуждать свои гендерные проблемы. Такой подход укрепляет доверие и позволяет пациентам активно участвовать в своих планах лечения, что приводит к улучшению результатов в области здравоохранения.

4. Устранение социальных детерминант здоровья:

Гериатрическая помощь, учитывающая гендерные аспекты, должна также учитывать влияние социальных детерминант на результаты в области здравоохранения. Пожилые люди, особенно женщины, могут сталкиваться с более серьезными социально-экономическими проблемами, такими как бедность, ограниченный доступ к образованию или обязанности по уходу. Понимание и устранение этих социальных детерминант может способствовать более справедливым результатам в области здравоохранения и улучшению доступа к услугам для всех пожилых людей.

5. Сотрудничество и междисциплинарный уход:

Для обеспечения всесторонней гериатрической помощи с учетом гендерных факторов решающее значение имеет сотрудничество между различными медицинскими работниками. Междисциплинарные команды, состоящие из врачей, медсестер, социальных работников, психологов и физиотерапевтов, могут обеспечить целостный подход к уходу, удовлетворяя разнообразные потребности пожилых людей. Это междисциплинарное сотрудничество должно включать регулярные обсуждения конкретных случаев, обмен передовым опытом и постоянное обучение уходу с учетом гендерных факторов.

Вывод:

Улучшение гериатрической медицинской помощи с учетом гендерных факторов в амбулаторных условиях имеет важное значение для предоставления высококачественной медицинской помощи пожилым людям. Признание и удовлетворение уникальных потребностей в области здравоохранения и проблем, с которыми сталкиваются пожилые люди разного пола, имеет первостепенное значение для достижения положительных результатов в области здравоохранения. Внедряя обучение с учетом гендерных факторов, интегрируя комплексные гериатрические обследования, способствуя эффективной коммуникации и совместному принятию решений, обращая внимание на социальные детерминанты здоровья и развивая междисциплинарное сотрудничество, мы можем гарантировать, что пожилые люди получают индивидуальный уход, которого они заслуживают. В конечном счете, применение гендерно-чувствительного подхода к

гериатрической помощи способствует равенству, уважению и достоинству всех пожилых людей.

Список литератур:

1. Пузин С.Н., Мячина О.В., Есауленко И.Э., Зуйкова А.А., Пашков А.Н., Шургая М.А., Меметов С.С. Влияние антропогенной нагрузки на медико-социальные аспекты первичной заболеваемости и инвалидности населения// Успехи геронтологии. 2018, Т.31, №4. С. 569-573.
2. Пузин С.Н., Шургая М.А., Меметов С.С., Шаркунов Н.П., Рукодайнй О.В., Потапов В.Н., Говорушкина Н.С., Миненко И.А. Совершенствование медико-социальной помощи лицам пожилого возраста// Вестник всероссийского общества специалистов по медико-социальной экспертизе, реабилитации и реабилитационной индустрии. 2018, №1. С.25-28.
3. Мусаева О. Т., Элмуродова Л. Х., Халилова Б. Р. Старение Как Область Научных Исследований И Организация Гериатрической Медицинской Помощи //Central Asian Journal of Medical and Natural Science. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 317-322.
4. Меметов С.С., Шаркунов Н.П. Некоторые особенностями обеспечения инвалидов пожилого и старческого возраста техническими средствами реабилитации на современном этапе// Успехи геронтологии, 2019, т.32, №1-2, с. 211-214.
5. Мусаева О. Т., Номозбоева М. А., Халилова Б. Р. ФАКТОРЫ РИСКА ПРИ ВОЗРОСТНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ И ИХ ПРОФИЛАКТИКА //European Journal of Interdisciplinary Research and Development. – 2023. – Т. 14. – С. 8-14.
6. Мусаева О. Т., Халилова Б. Р. Основы Здорового Образа Жизни Среди Населения-Главная Критерия Качество Жизни //Central Asian Journal of Medical and Natural Science. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 223-229.
7. Пузин С.Н., Меметов С.С., Шургая М.А., Галь И.Г. Организация медико-социальной реабилитации ветеранов войн в контексте социальной поддержки

старшего поколения в России // Медико-социальная экспертиза и реабилитация. 2016. №4. С. 172-177.

8. Мусаева О. Т., Ризаев Ж. А., Халилова Б. Р. ЗДОРОВОЕ СТАРЕНИЕ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ КАЧЕСТВО ЖИЗНИ. ОРГАНИЗАЦИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ ДЛЯ ЛИЦ СТАРЧЕСКОГО И ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА //INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE" THE TIME OF SCIENTIFIC PROGRESS". – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 27-34.

9. Saaltink, R., MacKinnon, G., Owen, F., Tardif-Williams, C. Protection, participation and protection through participation: young people with intellectual disabilities and decision making in the family context // Journal of Intellectual Disability Research. -2012. - №56 (11). - pp. 1076-1086. DOI: 10.1111/j.1365-2788.2012.01649.x.

10. Мусаева, О., Ризаев, Ж., & Халилова, Б. (2022). Совершенствование организации комплексной гериатрической медицинской помощи. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 2(11), 120-128.

11. . Национальное руководство: Гериатрия/ Под ред. О.Н. Ткачевой и др. М.: ГЭОТАР-Медиа. 2018

12. Мусаева О. Т., Соатов М. М., Халилова Б. Р. Основные Возрастные Заболевания И Состояния Распространенные Среди Мужчин И Женщин Пожилого Возраста //Research Journal of Trauma and Disability Studies. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 14-25.

13. — Меметов С.С., Шаркунов Н.П., Ким В.В. Пути совершенствования медико-социальной помощи участникам и ветеранам боевых действий// Вестник всероссийского общества специалистов по медико-социальной экспертизе, реабилитации и реабилитационной индустрии. 2018, №4. 79-83

14. Musayeva, O., Nomozboyeva, M., & Khalilova, B. (2023). FEATURES OF PROVIDING MEDICAL CARE TO ELDERLY AND SENILE CITIZENS. *Евразийский журнал медицинских и естественных наук*, 3(2 Part 2), 36-40.

15. Tuichievna M. O., Abdukhamidovna N. M., Rasulovna K. B. Risk Factors for the Development of Diseases in Old Age and their Prevention //Research Journal of Trauma and Disability Studies. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 15-21.
16. Туйчиевна, М. О. ., Абдулхамидовна, Н. М. ., & Расуловна, Х. Б. . (2023). Медицинская Помощь Для Людей Пожилого И Старческого Возраста В Узбекистане. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(10), 4–8. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/rjtds/article/view/1309>
17. Туйчиевна, М. О., Худойбердиевна , Э. Л., & Расуловна, Х. Б. (2023). Старение Как Область Научных Исследований И Организация Гериатрической Медицинской Помощи. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 4(2), 317-322. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5F3VD>
18. Tuichievna, Musayeva Oltinoy, Lenara Khudoiberdievna Elmurodova, and Khalilova Barchinoy Rasulovna. "The Main Age-Related Diseases and Conditions Common among Elderly Men and Women." *Scholastic: Journal of Natural and Medical Education* 2.3 (2023): 37-43.

Research Science and Innovation House

ERON VA O'ZBEKISTONNING MADANIY O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI

Ahrorov Botir Baxodirovich

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Buxoro viloyati hududiy boshqarmasi, Xorijiy tillar ommalashtirish bo'limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Mazkur maqola Eron hamda O'zbekistonning madaniy aloqalarini muhokama etish bilan bir qatorda ikki mamlakatning madaniy o'xshash hamda farqli jihatlari yoritishga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: Madaniyat, din, san'at, tarix, aloqalar, diplomatiya.

KIRISH

Ikki mamlakatning eng asosiy umumiy jihati bu din hisoblanadi. Davlatlarning madaniy aloqalarida diniy qarashlar muhim ahamiyat kasb etishi shubhasiz. Eron Islom Respublikasining deyarli to'liq aholisi islom diniga e'tiqod qiladi, O'zbekiston esa tolerant mamlakat, shuning o'zi bir vaqtning o'zida asosiy farqli jihatdir. Eron Islom Respublikasida shariat qonunlari amal qilsa, bizning mamlakatimizda Konstitutsiya asosiy qomus hisoblanadi. Ta'kidlash lozimki, ko'plab tarixiy-madaniy mushtarakliklarga ega bo'lgan ikki davlat – O'zbekiston va Eron madaniy aloqalari O'zbekiston mustaqillikka erishgan paytdan buyon o'tgan uch o'n yillik davomida siyosiy va mafkuraviy sabablar tufayli unchalik darajada rivojlanishga erishmadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O'zbekiston 1991 yili mustaqillikka erishganidan boshlab boshqa qo'shni va mintaqa davlatlari qatorida Eron Islom Respublikasi bilan ham muvozanatlashtirilgan siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalarga ega bo'lishga, shu orqali o'zining eng muhim ehtiyojlaridan biri bo'lmish eksport va import yuklarini tashish uchun transport-tranzit yo'laklariga bo'lgan ehtiyojni qondirish imkoniyatini yaratishga harakat qildi.

Eronning Toshkentdagi elchixonasi madaniyat bo'limi hamkorligi va moliyalashtirishi bilan bir necha ta'lim va tadqiqot loyihalari amalga oshirilgan bo'lib, oxirgi yarim asr davomida O'zbekistondagi eronshunoslik sohasining holati

to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan «O'zbekiston eronshunoslari» to'plami chop etildi.

Shuningdek, Eronning texnik va moliyaviy ko'magi bilan bir necha fors tili darsligi nashr etildi. Bundan tashqari Eron Islom Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi huzuridagi Siyosiy va xalqaro tadqiqotlar instituti hamkorligida O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimovning bir nechta kitobi fors tiliga tarjima qilinib, nashr etildi.

Eronlik san'at ahli Samarqandda bo'lib o'tadigan «Sharq taronalari» xalqaro musiqa festivali, Shahrisabzda o'tkaziladigan Xalqaro maqom san'ati anjumani, turli shaharlarda o'tkaziladigan Xalqaro baxshichilik san'ati festivali, Qo'qon shahrida bo'lib o'tadigan Xalqaro hunarmandchilik festivali hamda Toshkent xalqaro kinofestivalida muntazam tarzda ishtirok etib kelishmoqda.

Bularning barchasiga qaramasdan madaniyat va oliy ta'lim sohalarida hamkorlik to'g'risidagi bitimlarning mavjud emasligi ikki davlat o'rtasidagi madaniy aloqalarning institutlashtirilmaganligini ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida bu sohadagi aloqalar yo'lida muayyan to'siqlar va muammolar mavjudligidan darak beradi.

So'nggi o'n yilliklarda Eron tomonidan O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi muhim sherik sifatida, jumladan, madaniy aloqalarni rivojlantirish sohasidagi roliga ko'proq urg'u berayotganligi kuzatilmogda. Jumladan eronlik ekspert Ja'far Haqqanoh shunday deb yozadi:

«O'zbekiston Eron geomadaniyat va sivilizatsion makonida joylashganligi sababli o'ziga yaqin bo'lgan boshqa respublikalarga nisbatan «madaniy ota» rolini bajaradi. Tojiklarning eronliklarga madaniy bog'liqligi hamda yaqinligi va qarindoshligiga qaramasdan, o'zbeklar ularga nisbatan yorqinroq va muhimroq o'tmishga egadirlar» [2].

Tomonlarning bunday irodasi, istagi va urinishlarining natijasi va samarasi o'laroq 2022 yilning 20-21 fevral kunlari Tehron shahrida bo'lib o'tgan O'zbekiston Respublikasi va Eron Islom Respublikasi o'rtasidagi savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha Hukumatlararo qo'shma komissiyaning o'n to'rtinchi majlisi doirasida ikki davlat o'rtasidagi ilk madaniy hamkorlik hujjati – O'zbekiston Respublikasi va Eron Islom Respublikasi hukumatlari o'rtasida Madaniyat sohasidagi hamkorlik to'g'risida Anglashuv memorandumi imzolandi. Do'stona munosabatlarni mustahkamlash hamda tomonlarni ikki mamlakat jamiyati

va madaniyati bilan tanishtirish maqsadida tuzilgan ushbu Anglashuv memorandumida ikki mamlakatda bo‘lib o‘tadigan madaniyat va san‘atga oid tadbirlar va yig‘ilishlarda ishtirok etish, madaniy meros, til va adabiyot hamda turizm sohalarida hamkorlik qilish, shuningdek, madaniyat sohasidagi hamkorlik bo‘yicha qo‘shma qo‘mita tuzish ko‘zda tutilgan.

1-rasm. Ikki mamlakat prezidentlari

Eron Islom Respublikasi prezidenti Sayid Ibrohim Raisiyning Samarqand shahriga amalga oshirgan tashrifi chog‘ida ilm-fan, ta‘lim va madaniyat sohalaridagi hamkorlik to‘g‘risidagi quyidagi to‘rt yangi hujjat imzolandi:

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi bilan Eron Islom Respublikasi Fan, tadqiqotlar va texnologiyalar vazirligi o‘rtasida Fan, tadqiqotlar va texnologiyalar sohasida hamkorlik to‘g‘risidagi Anglashuv memorandumini;

O‘zbekiston Respublikasi Hukumati bilan Eron Islom Respublikasi Hukumati o‘rtasida Fan, texnika va innovatsiyalar sohasida hamkorlik to‘g‘risidagi Anglashuv memorandumini;

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti bilan Eron Islom Respublikasi Arxiv va Milliy kutubxona tashkiloti o‘rtasida Qo‘lyozma asarlarni o‘rganish va nashr etish sohasida hamkorlik to‘g‘risidagi Anglashuv memorandumini;

O‘zbekiston Ibn Sino jamoat fondi bilan Eron Bu Ali Sino ilmiy- madaniy fondi o‘rtasida hamkorlik to‘g‘risidagi Anglashuv memorandumini.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib Maqolamizning so‘ngida shuni aytish mumkinki, O‘zbekiston va Eron davlatlari qadr-qimmati, urf-odatlari, an‘analari, madaniyati, dini va e‘tiqodi bilan hamohang yaqindir, ayniqsa dini, o‘zbek va fors erkaklarining kuchli g‘ururi, ota- onalarning bolalariga bo‘lgan munosabatlari, akalarning singillarini himoya qilishi, iffati, sha‘ni, shuningdek, ikki davlatning tarixga boy ko‘pgina shaharlari, chet ellik mehmonlarni e‘zozlashi va ko‘pgina sifatleri bilan chambarchas o‘xshashlikni ko‘rishimiz mumkin. Nafaqat bular, balki ikki davlat o‘rtasidagi bardavom tarixlar osha davom etib kelayotgan o‘zaro hamkorliklar, madaniy rishtalar va barcha- barchasini alohida ta‘kidlab o‘tish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. V.I.Mesamed. Eron Markaziy Osiyoda: yigirma yillik muloqot. M., 2010 yil. 266 st
2. Dehg‘oniy-Firuzobodiy S.D. Eron Islom Respublikasining tashqi siyosati. Tehron, 2010. – B.130.
3. Mamedova N.M. XX asrda Eron. Iqtisodiy rivojlanishda davlatning roli. - M., 2017 yil.
4. Mehdi Sanai. Eronning MDHning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan aloqalari. (Ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jihatlari). - M., 2012 yil.

Research Science and
Innovation House

BUGUNGI RADIO ISHI

Sharafatdinova Malika Berdaq qizi

**Berdag nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Qoraqalpoq filologiyasi
va Jurnalistika fakulteti 2-bosqich talabasi**

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada bugungi kunda radio ish faoliyati uning qirralari va oldingi davrdagi radio bilan hozirgi radio farqi haqida baxs yuritilgan.

Kalit soʻzlar: radio, texnologiya, evolyutsiya, internet.

Kirish. Bugungi radio ishi soʻnggi bir necha oʻn yilliklar davomida sezilarli oʻzgarishlarga uchragan radio sanoatining evolyutsiyasini namoyish etadi. Radiolar bir vaqtlar faqat koʻngilochar qurilmalar va yangiliklar va maʼlumotlarning asosiy manbai sifatida ishlatilgan, ammo, yangi texnologiyalar kelishi va internet yuksalishi bilan, radio eshittirish turli va koʻp qirrali ochildi. Ushbu ilmiy maqola radio ishlarining hozirgi manzarasini oʻrganadi, radio xostlarining oʻzgaruvchan rollariga, raqamli platformalarning tomoshabinlarni jalb qilishga taʼsiriga va raqamli asrda anʼanaviy radiostansiyalar duch keladigan muammolar. Bugungi radio ishining doimiy ravishda rivojlanib borayotgan tabiati radio mutaxassislar uchun ham imkoniyatlar, ham toʻsiqlarni taqdim etadi, bu esa uni oʻrganish uchun ajoyib sohaga aylantiradi.

1920-yillarda radioeshittirishning dastlabki yillaridan boshlab, dasturlar asosan yangiliklarni yangilash va musiqiy chiqishlar boʻlgan, zamonaviy radio va podkasting davriga qadar, muhitda ajoyib oʻzgarishlar yuz berdi. FM radiosining paydo boʻlishi 1930-yillar ovoz sifatini inqilob qildi va stereo eshittirishni joriy etishga imkon berdi, tomoshabinlar uchun tinglash tajribasini oshirdi. Bundan tashqari, 1950-yillarda tranzistorli radiolarning kiritilishi radioni yanada koʻchma va qulayroq qildi va bu uning mashhurligini oshirishga olib keldi. biroq, bu 1990-yillarning oxiri va 2000-yillarning boshlarida sunʼiy yoʻldosh radiosining koʻtarilishi bu sohada haqiqatan ham inqilob qildi. Sunʼiy yoʻldosh radiosi tinglovchilarga tijoratsiz musiqa va maxsus dasturlarni taqdim etish orqali anʼanaviy AM/ FM radiosiga alternativa taklif qildi. Bundan tashqari, internet va yuksalishi streaming xizmatlari radioeshittirish imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Bugungi kunda har kim faqat kompyuter va internet aloqasi bilan radio boshlovchisi boʻlishi yoki oʻz radiostansiyasini ishga tushirishi mumkin. Raqamli asr radio dasturlashda

cheksiz xilma-xillik va xususiylashtirishning yangi davrini boshlab berdi. tinglovchilarga afzal ko‘rgan janrlari yoki qiziqishlariga moslashishga imkon berish. Radio rivojlanishda davom etar ekan, u bizning yuqori texnologik va o‘zgaruvchan jamiyatimizda axborot, o‘yin - kulgi va aloqa uchun dolzarb va muhim platforma bo‘lib qolmoqda.

Texnologik yutuqlar bugungi tez rivojlanayotgan media landshaftida radio ishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Raqamli tahrirlash dasturlari, kompyuterlashtirilgan eshittirish tizimlari va onlayn oqim platformalarining joriy etilishi radio mutaxassislari tarkibni yaratish, tarqatish va monetizatsiya qilishda inqilob qildi. Raqamli tahrirlash dasturi radio ishlab chiqaruvchilarga audio fayllarni muammosiz tahrirlash, ularning ishlarining sifati va aniqligini oshirishga imkon berdi. Bundan tashqari, kompyuterlashtirilgan eshittirish tizimlari rejalashtirish va avtomatlashtirish jarayonlarini soddalashtirib, radiostansiyalarning yumshoq ishlashiga imkon berdi. Bundan tashqari, onlayn oqim platformalari an‘anaviy radioeshittirish cheklovlaridan oshib, kengroq auditoriyani qamrab olish uchun radioeshittirishlarni yangi yo‘llar bilan ta‘minladi. Binobarin, texnologiya nafaqat radio ishining turli jihatlarini soddalashtirdi, balki kontent yaratish va auditoriyani jalb qilish nuqtai nazaridan radio mutaxassislari uchun mavjud imkoniyatlarni kengaytirdi. biroq, texnologiya radio ishiga ko‘plab foyda keltirgan bo‘lsa-da, uning ta‘sirini e‘tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi, chunki u ishni almashtirish, rivojlanayotgan mahorat talablari va ahamiyati kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Bugungi radio sanoatida radio shaxslarining roli juda muhim bo‘lib qolmoqda. Ushbu individuallar radioning yuragi va ruhi bo‘lib, har kuni millionlab odamlar uchun tinglash tajribasini shakllantiradi. Radio. shaxsiyatlar nafaqat o‘z tomoshabinlarini xushnud etadigan rassomlardir ; ular madaniy ta‘sir o‘tkazuvchilar va jamoat rahbarlari sifatida ham harakat qilishadi. Ular musiqani boshqaradi va taqdim etadi, ma‘lumot va yangiliklarni taqdim etadi, o‘ylantiruvchi munozaralar va intervyular bilan shug‘ullanadi. O‘z tinglovchilari bilan munosabatlarni o‘rnatish orqali radio shaxslari yaqinlik va tanishlik tuyg‘usini o‘rnatadilar boshqa media platformalar tomonidan takrorlanmaydi. Bundan tashqari, ular tobora raqamli va shaxssiz dunyoda insoniy aloqani taklif qilishadi. Radio shaxslari va ularning sodiq auditoriyasi o‘rtasidagi bu noyob aloqa ularga yangi musiqa san‘atkorlarini targ‘ib qilish, ijtimoiy sabablar to‘g‘risida xabardorlikni oshirish yoki inqiroz davrida muhim ma‘lumotlarni tarqatish bo‘ladimi, katta ta‘sir ko‘rsatishga imkon beradi.

Umuman olganda, radio shaxslari radio sanoatining ajralmas qismi bo‘lib qolmoqda, mazmunli tarkib yaratishda va tinglovchilar bilan shaxsiy aloqada bo‘lishda muhim rol o‘ynaydi darajasi.

Bugungi radio ishi ushbu sohadagi mutaxassislar uchun turli xil muammolarni keltirib chiqarmoqda. Asosiy muammolardan biri bu boshqa ommaviy axborot vositalarining, ayniqsa raqamli platformalarning raqobati. Podkastlar, oqim xizmatlari va ijtimoiy tarmoqlarning ko‘payishi bilan an‘anaviy radio tomoshabinlarning o‘zgaruvchan afzalliklariga moslashish va ularga rioya qilish uchun bosimga duch keladi. Bu radio mutaxassislaridan doimiy ravishda tinglovchilarni jalb qilish va ushlab turishning innovatsion usullarini topishni talab qiladi, masalan, jozibali tarkib yaratish, noyob dasturlarni ishlab chiqish strategiyalar va tomoshabinlarning o‘zaro ta‘siri uchun ijtimoiy tarmoqlarning kuchidan foydalanish. Bundan tashqari, sanoatning tezkor tabiati radio mutaxassislaridan nafaqat musiqa, balki siyosat, madaniyat va jamiyatdagi so‘nggi yangiliklar va tendentsiyalardan xabardor bo‘lishni talab qiladi. Ular yaxshi ma‘lumotga ega bo‘lishi va dolzarb masalalar bo‘yicha aniq va tushunarli sharhlar berishga qodir bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, radioning o‘zgaruvchan manzarasi iqtisodiy muammolarni ham keltirib chiqaradi, chunki reklama daromadlari o‘zgarishi mumkin, bu radiostansiyalarning moliyaviy barqarorligi va mutaxassislarning ish xavfsizligiga ta‘sir qiladi sanoatda. Ushbu qiyinchiliklarni engish uchun radio mutaxassislari moslashuvchan, ko‘p qirrali va bardoshli bo‘lishlari, o‘z mahoratlarini doimiy ravishda kengaytirishlari va o‘sish uchun yangi texnologiyalar va imkoniyatlarni qabul qilishga ochiq bo‘lishlari kerak.

Texnologiya rivojlanishda davom etar ekan, radio mutaxassislari uchun katta va xilma-xil auditoriyani qamrab olish imkoniyatlari ham mavjud. Internet va oqim xizmatlarining o‘sishi bilan radiostansiyalar endi qobiliyatga ega ularning tarkibini butun dunyo bo‘ylab translyatsiya qilish, geografik to‘siqlarni yo‘q qilish va mahalliy jamoalardan tashqariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish. Bundan tashqari, audio tarkibga talab doimiy ravishda o‘sib bormoqda, podkastlar mashhurlikka erishmoqda va Audiokitoblar rivojlanayotgan sohaga aylanmoqda. Ushbu tendentsiyalar radio mutaxassislari uchun kashf qilish va ekspluatatsiya qilish uchun juda ko‘p yangi yo‘llarni ochadi. Bundan tashqari, sun‘iy intellekt va virtual haqiqat kabi rivojlanayotgan texnologiyalar radio ishlab chiqarish va etkazib berish kelajagi uchun ajoyib imkoniyatlarni taqdim etadi. Al-quvvatli ovozli yordamchilar

va moslashtirilgan radio algoritmlar tinglovchilarning radio kontent bilan o‘zaro munosabatlarida inqilob qilish imkoniyatiga ega bo‘lib, yanada moslashtirilgan va immersiv tajribaga imkon beradi. Xulosa qilib aytganda, radio ishi o‘zgaruvchan texnologiyalar va tomoshabinlarning afzalliklari oldida ko‘plab muammolarga duch kelsa-da, kelajakda ushbu sohada innovatsiyalar va o‘shish uchun ulkan imkoniyatlar mavjud.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bugungi radio ishi jamiyatimizni shakllantirishda va axborot, o‘yin-kulgi va aloqa uchun platforma yaratishda muhim rol o‘ynamoqda. Biz oldinga siljiganimizda, radio mutaxassislari o‘zgaruvchan landshaftga moslashishi va raqamli asrimizda dolzarb bo‘lib qolishi uchun yangi texnologiyalarni birlashtirishi zarur bo‘ladi. Bundan tashqari, radioning ijtimoiy o‘zgarishlar va jamoatchilikni jalb qilish vositasi sifatida kuchini e‘tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi, chunki u turli xil kelib chiqishi bo‘lgan odamlarni birlashtirish va muhim masalalar bo‘yicha muloqotni rivojlantirish qobiliyatiga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berni Xeys. Radio shaxslari haqida hikoya, 11/1/2005
2. Jon V. Pavlik. Raqamli texnologiyalar va radioeshittirishning kelajagi. Global Istiqbollar, Routledge, 7/16/2015
3. www.ziyonet.uz

Research Science and Innovation House

ИНТЕРНЕТ ЖУРНАЛИСТИКАСИДА АХБОРОТ УЗАТИШ

Юсупбаева Мафтуна Улуғбек қизи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети Қорақалпоқ
филологияси ва Журналистика факультети 2-босқич талабаси

АННОТАТСИЯ

Ушбу мақоламда мен интернет журналистика енг тезкор ОАВ сифатида матбуот, радио, телевидение имкониятларини ўзида жамлаётганлигини ва энди сиз бирон ахборот билан танишиш учун газета чоп етилишини, ТВ ёки радиода янгиликлар дастури бошланишини кутиб ўтирмайсиз. Енг катта интернет-нашрлари матн, фото, тасвир, овоз, инфографика каби элементлардан фойдаланиб, хабарларни интерактив тарзда йетказмоқдалиги ҳақида маълумот бераман.

КАЛИТ СЎЗЛАР: интернет журналистиканинг замонавий кўринишлари, ёлғон ахборот, интернет журналистикадаги бир нечта камчилик ва муаммолар.

КИРИШ

Журналистика - қамрови кенг, кишини фикрлашга ўргатадиган, ҳамиша янгиланишлар марказида бўладиган соҳа. Жамиятда демократик қадриятларнинг қарор топиши, аҳолига воқеа - ҳодисалар ҳақида тезкор ва ҳаққоний маълумотлар йетказилиши, қонун устуворлиги, қарашлар хилма-хиллиги, сўз ва фикр еркинлигини таъминлашда унинг ўрни беқиёс.

Интернет журналистикаси сўнгги йигирма йилликда мислсиз инқилобни бошдан кечирди. Шунинг учун бу даврга тезлик билан синчков назар ташлаш, кўпгина янги саволлар билан мурожат етиш, фақатгина касбнинг келажагини емас, балки ҳозирда тутга ўрни ва мавқеини ўрганиш долзарб масалага айланди.

Ўзбекистонда интернет журналистика пайдо бўлган илк даврда унинг истиқболи мавҳум туюлган. Ўзбекистонда том маънодаги интернет журналистика 2000 йиллар ўрталаридан шакллана бошлаган. Бу албатта, техник тараққиёт билан боғлиқ жараён еди. Ўша пайтларда интернет

журналистиканинг ўзбек сегментида янгиликлар сайтлари бармоқ билан санарли еди. Уларнинг ярмидан кўпроғи муҳолиф сайтлар еди. [1]

Ўзбекистонда илк миллий интернет фестивали 2005 йили ўтказилган. Унда хабар нашрлари йўналишида ҳозирги Узрепорт ТВ асоси бўлган узрепорт.сом сайти 2-ўринни егаллаган. Биринчи ва учинчи ўринни егаллаган сайтлар ҳозир ишламаяпти.

Информацион технологияларнинг жадаллик билан тараққий етиши мамлакатимизда ҳам интернет журналистиканинг ривожланиши ва оммалашшига олиб келди. Ҳозирда Интернет журналистика Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари ичида тезкорлиги бўйича биринчи, аудиториясининг кўплиги ва таъсир доирасининг кенглиги бўйича олдинги ўринга чиқиб олди.[2]

Ҳозирги кунда замонавий ахборотлардан хабардор бўлиш , уларни ўрганиш, узатиш ва такомиллаштиришда Интернет журналистикасининг ўрни ниҳоятда бекиёсдир.

Интернет журналистикаси оддий журналистикага нисбатан ўзининг қанақанги янгиликлари ва авзалликлари билан кириб келади?

- Интерактивлиги. Бундай хусусият Интернет технологиясининг ўзида мужассам бўлиб, бунда у ўзининг кўп томонлама “тармоқ”ли алоқасини тامينлайди.

- Профессинал ёндашув. Бунда у ҳар бир ўқувчи ёки гуруҳнинг ўзларини шахсий қарашлари, фикрлари ва талабларини ҳисобга олиш имконини беради.

- Матбуотга йўналганлиги. Бу ҳолатда ҳар бир ўқувчи, ўзининг хоҳлаган ахборотини, хоҳлаган даражада олиши ва уни хоҳлаган даражада ўрганиши, таҳлил қилиши имконига ега.

- Онийлик. Буни авзаллиги шунда бўлиб, унда маълумотларни узатиш тезлиги ниҳоятда катта бўлиши билан бир қаторда , керакли маълумот узатилган жойга тез ва шу билан бир қаторда сифатли йетиб боради.

- Ўлчамлилиқ. Бу ўқувчиларга у ёки бу ахборотни муҳимлик даражасини тез ва қулай аниқлаб олишга имкон яратади.

- Ҳамфикрлилиқ. Бунда маълумот саҳифасини тез ва қулай равишда ҳар бир ташриф етувчи фикрини ҳисобга олган ҳолда янгилаб бориш имконияти тушунилади.

• Тежамлилик. Интернет маълумотларини тарқалишидаги таъминотни қимматлигига қарамасдан , ҳар бир ўқувчига керакли маълумот қоғозли маълумотга нисбатан тезроқ ва арзонроқ , енг муҳими сифатли йетиб боради.[3]

Шу жумладан журналистларнинг касбий афзалликлари ҳақида тўхталиб ўтиш ўринлидир. Биринчи навбатда, медиа-маҳсулотни таҳририят ташкил этиш қисман камчиликларга айланди. Айнан таҳририят тузилмаси "инертиал мослашув" эффектини яратди, бунинг натижасида истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларидаги ўзгаришларга қарамай, оммавий ахборот воситалари алоқанинг ески шаклларида, дискрет ишлаб чиқаришнинг анъанавий усулида туриб олишда давом этди ва интерактивликни еътиборсиз қолдирди.

1844-йилда айланма матбаа жорий етилгандан сўнг журналистика касбидаги енг муҳим ўзгаришлар 20-асрда содир бўлди.[4]

Улардан ташқари бугунги кунда интернетда тарқалувчи норасмий хабарлар ҳақида гап кетса ўринли. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида Интернетда тарқалувчи ёлғон хабарларга қарши курашувчи алоҳида қонун ҳужжати мавжуд емас. Лекин ахборот, ахборотлаштириш ва реклама соҳаларини, оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи бир қатор қонун ҳужжатлари мавжуд. Шу сабабли ўрганилган хориж давлатлари тажрибасидан келиб чиққан ҳолда мавжуд қонунчиликка ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш йўли билан вужудга келган ҳуқуқ бўшлиқларини бартараф этиш мумкин.

Амалда мамлакатимизда ёлғон ахборотларни тарқатишга қарши қўйидагича ҳолат мавжуд:

ўзини бечораҳол, оғир бемор сифатида ёки шундай турдаги беморларни даволовчи, яхши одамларнинг хайр-еҳсони ҳисобига бойишни мақсад қилган шахсларни инсонларнинг ишончини суиистеъмол қилиб, бойлик орттиришни мақсад қилганидан келиб чиқиб, Жиноят кодекси 168-моддасида белгиланган фирибгарлик жинояти билан квалификация қилиш мумкин;

кишилар ўртасида ваҳима ва қўрқув кайфиятини уйғотиш мақсадида террорчилик акти содир етилганлиги тўғрисида нотўғри хабар берганлик

Жиноят кодекси 237-моддасида белгиланган ёлгон хабар бериш жинояти билан квалификация қилиниши мумкин.

Шу билан бирга, бир қатор ҳолатлар бўйича қонунчиликда бўшлиқлар мавжуд:

аҳоли ўртасида ваҳима, кўркув ва давлатга қарши норозилик кайфиятини уйғотиш мақсадида ҳалокатлар (табиий ёки бошқа турдаги) ёлгон ахборот тарқатганлик;

аҳоли ўртасида ваҳима уйғотиш учун аслида содир бўлган фожиалар тўғрисида нотўғри ва тасдиқланмаган ахборот тарқатганлик;

ходиса айбдорлари тўғрисида ёлгон факторларни маълум қилиш, масалан, аслида умуман ҳодисага алоқадор бўлмаган шахсларни ҳодиса иштирокчиси, ҳодиса айбдори сифатида кўрсатганлик учун жавобгарлик масалалари қонунчиликда баён етилмаган.[5]

21-асрнинг яхши журналисти матн, аудио, визуал воситалардан фойдаланган ҳолда атрофидаги реал дунё ҳақида фактик ҳикояларни айтиб беради ва унинг ҳикоялари одамлар учун осон муносабатда бўлиши учун [уларнинг контентга муносабатини аниқлаш], уларни баҳам кўриш ва осонлик билан бўлишиш учун яратилган. уларни бошқа йўллар билан ишлатинг. Биз қандай жамиятда яшаётганимизни англаш учун журналистика ва журналистнинг профессионал сифатида ҳаётимиз ва муносабатимиздаги, дунёқарашимиздаги, шахс ҳаёти маконидаги ўрни тўғрисида саволга жавоб бериш жуда зарур. Бу жараён содда ва ноаниқ емас, чунки жамиятдаги замонавий инсон аста-секин ўзининг эксклюзивлигини, ўзига хослигини йўқотади, у оммавий истеъмол жамиятининг бир қисмига айланади ва сиёсатда у қарор қабул қилувчилар томонидан тобора камроқ ҳисобга олинмоқда.[6]

ХУЛОСА

Албатта, журналистика ҳақиқатга таяниши шарт. Журналистик материал учун фактни танлаш журналистнинг ушбу факт бўйича ўз фикрини билдириш учун биринчи қадамидир. Аммо, бошқа томондан, бугунги кунда журналистик

бўлмаган манбалардан ҳам худди шу фактни танлаши мумкин бўлган аудитория энди ҳақиқатни қайта ҳикоя қиладиган журналистга қизиқмайди. Бундан ташқари, рус аънаналарини ҳисобга олиш керак, бу нафақат фактнинг шахсиз алоқасини, балки унга нисбатан маълум муносабатни йеткизишни, ушбу фактга маълум баҳо беришни ҳам назарда тутати. Шу сабабли, фактлар денгизида журналист руҳига мос келадиган, унинг журналистик материалига асос бўладиган тўғри фактни топишга имкон берадиган баъзи механизмлар бўлиши керак. Ушбу фактни излаш жараёнида журналист қандай мезонларга, қандай кўрсатмаларга ега бўлиши керак? Менинг фикримча, бу профессионализм ва одоб-ахлоқ. Журналистикада бу икки нарсани ажратиш мумкин эмас, чунки журналист битта одам учун эмас, балки жуда катта аудитория учун ишлайди. Журналист журналист нафақат фактлар ва улар ҳақидаги мулоҳазаларни етказиши, балки ушбу хабарларнинг мумкин бўлган ижтимоий таъсирини ҳам тушуниши зарурлигини ҳисобга олиб, журналистика анча мураккаб касб бўлиб туюлади. Менимча, бугунги кунда журналистика ҳақида гапириш долзарбдир ижтимоий иш айнан журналистлар, авваламбор, жамиятни хабардор қилиш, ижтимоий таъсирга еришиш учун ишлашлари сабабли. [7]

Фойдаланилган адабийотлар рўйхати:

1. "Журналистика назарияси тарихи ва тараққиёти" А. Нурманов, Б. Дўстқорайев, Ф. Мўминов дарслик
 2. Узхуррият.уз сайтидан
 3. Инфосом.уз сайтидан
 4. "Онлине журналистика" Н. Қосимова дарслик
 5. Ташаббус.орг сайтидан
 6. Профориентер.уз сайтидан
 7. " Ахборотни муҳофаза қилиш тушунчаси унинг кўринишлари ва белгилари" О. Йигиталиев (2022) дарслик
- Мафтуна Юсупбойева Улуғбек кизи қорақалпоқ филологияси ва журналистика факултети 2-курс талабаси.
maftunayusupbayeva2201@gmail.com

EKOLOGIK MUNOSABATLAR

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi**

**2- bosqich 202 - guruh talabalari Abilkosimov Abduraxmon Qobulbek o‘g‘li
Abdurazzoqov Azizjon Abdurauf o‘g‘li**

Annotasiya: Ushbu maqolada Ekologik munosabatlar haqida umumiy tushunchalar , ularni munosabati , ekologik munosabatlarni hilari va ular haqida ma’lumotlar haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Annotation: This article provides information about general concepts of ecological relations, their relationship, tricks of ecological relations and information about them.

Аннотация: В данной статье представлены сведения об общих понятиях экологических отношений, их взаимосвязи, особенностях экологических отношений и сведения о них.

Kalit so‘zlar: Ekologik munosabat , geteratrof , avtotrof , fotosintez , mutalimiz , neytralizm ,

Key words: Ecological relationship, heterotroph, autotroph, photosynthesis, mutualism, neutralism,

Ключевые слова: Экологические взаимоотношения, гетеротроф, автотроф, фотосинтез,

Ekotizimda hech bir organizm boshqalaridan alohida mavjud bo‘lolmaydi. Barcha organizmlar ekotizimda birga yashaydi va bir-birlariga bog‘liq. Organizmlar bir-biri bilan turlicha munosabatda bo‘ladi va bu o‘zaro munosabatlarning ko‘pi organizmlar hayoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xo‘sh, bu o‘zaro munosabatlar ekotizimda qanday o‘rin tutadi? O‘zaro munosabatlarning bir toifasi organizmlarning ozuqa va energiya olish usullarini tavsiflaydi. Ba’zi organizmlar o‘zlari uchun ozuqa hosil qilishi mumkin bo‘lsa, boshqa organizmlar ozuqani boshqa organizmlarni iste’mol qilish orqali oladi. Ozuqa moddalarni boshqa organizmlarni yeyish orqali oladigan organizmlar konsumentlar yoki geterotrof organizmlar deyiladi. Ilm-fanga aloqador juda ko‘p antiqa so‘zlar mavjud, ammo shunisi yaxshiki, atamalarning aksariyati lotin yoki yunon tiliga borib taqaladi. Masalan, geterotrof yunoncha “hetero” – “boshqa” va

“trophe” – ozuqa degan ma’noni anglatishini bilib olsangiz, uni eslab qolishingiz yanada osonlashadi. Aniqroq aytsak, geterotroflar boshqa organizmlardan ozuqa sifatida foydalanadi. Keyin ular ozuqadagi moddalar va energiyadan o’sish, ko‘payish va butun hayot faoliyati uchun foydalanadi. Barcha hayvonlar, barcha zamburug‘lar va ba’zi bakteriyalar geterotroflar va konsumentlar hisoblanadi.

Ba’zi konsumentlar yirtqich hisoblanadi; ular boshqa hayvonlarni ovlaydi, tutadi, o‘ldiradi va yeydi. O‘lja hayvonlar yashirinish, qochish yoki turli xil moslanishlar va strategiyalar yordamida o‘zini himoyalashga va nobud bo‘lmaslikka harakat qiladi. Bu sakkizoyoq yoki kiyikning o‘zini himoyalovchi ranglari orqali yashira olishi, quyon yoki impala bug‘usining o‘ta tezkorligi, arining nishi yoki dengiz tipratikanining ignalari ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Agar o‘ljaning omadi chopmasa, u yirtqich uchun ozuqa va energiya manbai bo‘ladi. Aksincha, agar o‘ljaning omadi kelib, yirtqichdan qocha olsa, yirtqich boshqa joylarda ovni davom ettirish uchun qimmatbaho energiyasini sarflashi kerak bo‘ladi. Oziq zanjiridagi o‘rniga qarab yirtqichlar ham, o‘z navbatida, o‘lja bo‘lishlari mumkin. Misol uchun, gulmohi (forel) balig‘i hasharotlar uchun yirtqich bo‘lsa, ayiq uchun o‘lja hisoblanadi. Bularning barchasi o‘zaro munosabatlarning o‘ziga xos jihatlariga bog‘liq. Ekologlar konsumentlarning qaysi turdagi ozuqani iste’mol qilishiga qarab boshqa o‘ziga xos nomlardan ham foydalanadi: go’sht iste’mol qiluvchi hayvonlar – go’shtxo‘rlar va o‘simliklarni iste’mol qiluvchi hayvonlar – o‘txo‘rlar. Hammaxo‘r hayvonlar ham o‘simliklar, ham hayvonlar bilan oziqlanadi. Ilmiy atama nomidan organizm nima bilan oziqlanishini taxmin qilish qiyin emas. Masalan, hasharotxo‘r – bu hasharotlarni yeydigan go’shtxo‘r hayvon, mevaxo‘r esa mevalarni yeydigan o‘txo‘rdir.

Hamma organizmlar ham ozuqa va energiya uchun boshqa organizmlarni yeyavermaydi. Ba’zi organizmlar oddiy kimyoviy birikmalar va quyoshdan foydalangan holda o‘zlariga energiyaga boy ozuqa hosil qiladigan ajabtovur qobiliyatga ega. Oddiy anorganik molekullarni glyukoza kabi murakkab, energiyaga boy organik molekullarga aylantirish uchun quyosh nuri yoki kimyoviy energiyadan foydalanib, o‘zlarining ozuqa mahsulotlarini ishlab chiqaradigan organizmlar produtsentlar yoki avtotroflar deyiladi. Shu yerda yunon tiliga oid qisqacha ma’lumotni keltirsak: “auto” — “o‘zim” degani va “troph” — “ozuqa” degan ma’noni anglatadi. Shunday qilib, avtotroflar o‘zlari ozuqa hosil qilib, o‘zlarini oziqlantiradi. O‘simliklar, suvo‘tlar va fitoplankton kabi mikroskopik

organizmlar hamda baʼzi bakteriyalar quyosh nuridan, suvdan va karbonat angidridan energiyaga boy molekulalarni (boshqacha aytganda, oʻzlarining ozuqalarini) hosil qilish uchun fotosintez jarayonidan foydalanadi (“photos” – “yorugʻlik” hamda “synthesis” – “hosil qilish” degan maʼnoni anglatadi – fotosintezatorlar ozuqa hosil qilish uchun quyosh nuridan foydalanadi). Baʼzi produtsent hosil qiluvchilar fotosintezatorlarga emas, balki xemosintezatorlarga (oziq-ovqat tayyorlash uchun kimyoviy vositalardan foydalanish) kiradi; Bu bakteriyalar va ularning turdoshlari energiyaga boy molekulalarni hosil qilish uchun quyosh nuridan foydalanish oʻrniga energiya manbai sifatida oddiy kimyoviy moddalardan foydalanadi. Xemosintezatorlar quyosh nuri tushmaydigan joylarda, masalan, okean tubining katta chuqurlikdagi tuynuklari boʻylab yashaydi.

Odamlar yoki hayvonlardan misol tariqasida jirafani olsak, quyoshda qancha turishidan qatʼi nazar, hech qachon quyosh nurini yutib oziqlana olmaydi yoki umuman fotosintez jarayonini amalga oshira olmaydi. Biz shunchaki quyosh nuri ostida isib, chanqashimiz mumkin va och qolganimizda esa boshqa organizmni yeyishimiz kerak boʻladi. Producersentlar oʻzlari ishlab chiqaradigan ozuqa va uning tarkibidagi kimyoviy energiyani qurilish molekulalari va energiya ishlab chiqarish uchun oʻz ehtiyojlariga sarflaydi. Shunda ular oʻsish, harakatlanish va koʻpayish imkoniyatiga ega boʻladi. Konsumentlar produtsentlar bilan oziqlanganda produtsent tanasidagi qurilish molekulalari va kimyoviy energiyani oʻzlashtiradi. Hayotning boshqa barcha koʻrinishlari produtsentlar ishlab chiqargan energiyaga boy oziq-ovqat molekulalariga bogʻliq boʻlib, konsumentlar toʻgʻridan toʻgʻri produtsentlarni yoki produtsentlarni isteʼmol qilgan boshqa organizmlarni isteʼmol qilib bu ozuqani oladi. Shak-shubhasiz, ekologlar maʼlum bir konsument oziq zanjirining qaysi qismida turishini ifodalaydigan tushunchalarni qoʻllaydi. Birinchi tartib konsumentlar produtsentlarni isteʼmol qiladi (masalan, barg yeydigan kapalak qurti); ikkinchi tartib konsument birinchi tartib konsumentni isteʼmol qiladi (masalan, kapalak qurtini yeydigan chumchuq). Va bu yana davom etishi mumkin: uchinchi tartib konsument ikkinchi tartibli konsumentni isteʼmol qiladi (masalan, chumchuqni yeydigan qirgʻiy). Bir organizm nima isteʼmol qilayotganiga qarab har xil konsumentlarning turli koʻrinishlarini oʻzida namoyon qilishi mumkin. Masalan, ayiq mevalarni isteʼmol qilganda, u birinchi tartib konsument boʻladi, lekin baliq isteʼmol qilganida esa baliq nimani isteʼmol qilganiga koʻra ikkinchi tartib yoki uchinchi tartib konsument boʻlishi mumkin!

Tabiatda barcha organizmlar o‘z vazifasiga ega va har bir tirik mavjudot ma’lum bir vaqtdan so‘ng nobud bo‘ladi. Nobud bo‘lgan tana o‘laksaxo‘rlar, ya’ni detritofaglar (detrit, ya’ni o‘lik organizmlar qoldiqlarini yeydi) va destrukturorlar uchun ozuqaga aylanadi. Garchi detritofaglar va destrukturorlar ham ahamiyatli vazifani bajarsalarda, ekotizimning qanday ishlashi kuzatilganda ko‘pincha e’tiborga olinmaydi. Ular tana qismlari va chiqindi mahsulotlarini parchalab, ularda saqlanadigan ozuqa moddalari va minerallarni ekotizimga yana qaytaradi. Ushbu o‘zaro munosabatlar bizning sog‘ligimiz va butun sayyoramiz ekologiyasi uchun juda katta ahamiyatga ega; ularsiz tabiat tom ma’noda o‘lik organizmlar bilan to‘lib ketgan bo‘lar edi. Qisqichbaqa, hasharotlar, zamburug‘lar va bakteriyalar tabiat tozalovchilari hisoblanadi.

Organizmlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning yana bir toifasi har xil turdagi organizmlarning yaqin, odatda uzoq muddatli o‘zaro ta’siriga bog‘liq. Ushbu munosabatlar simbioz deyiladi. Simbiozning ta’siri munosabatga kirishgan organizmlar uchun ijobiy, salbiy yoki neytral bo‘lishi mumkin. Organizmlar ko‘pincha bir-birlarini ozuqa bilan ta’minlaydi yoki bir-birlarining xizmatida bo‘lishi ham mumkin va bu o‘zaro munosabatlar ularga foyda keltiradi. Ushbu “ikki tomonlama foydali” simbiotik munosabatlar mutualizm (+ +) sifatida ma’lum. Masalan, daraxtda yashovchi chumolilar daraxtni iste’mol qilmoqchi bo‘lgan organizmdan daraxtni himoyalashi mumkin, shu bilan birga, daraxt chumolilar uchun xavfsiz boshpana bo‘lib xizmat qiladi. Simbiotik munosabatlar har ikkala organizm uchun har doim ham ijobiy bo‘lmasligi, ba’zan ushbu munosabatlarda ikkinchi tomon jabr ko‘rishi mumkin. Masalan, parazitizm (+ -) parazit foyda ko‘radi, xo‘jayin organizm esa zarar ko‘radi, masalan, kana it qonini so‘rishi bunga misol bo‘ladi. Yirtqichlik (+ -) esa boshqa bir g‘olib-mag‘lub munosabati bo‘lib, bu simbioz emas. Yirtqich hayvon foyda ko‘radi, o‘lja esa o‘lim bilan yuzlashadi, ammo bu qisqa muddatli o‘zaro munosabatdir. Parazitizm (+ -) parazit odatda o‘z xo‘jayinini o‘ldirmaydi, lekin hayoti davomida undagi ozuqa bilan uzoq vaqt oziqlanadi.

Yana bir simbiotik munosabat kommensalizm (+ 0) deb nomlanib, bu bitta organizm uchun foydalidir, ammo ikkinchisiga na ijobiy, na salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu munosabat organizmlarning biri uchun neytral hisoblanadi. Masalan, kitga yopishib olgan mo‘ylovoyoq qisqichbaqa suvda oziq-ovqat to‘plash va filtrlash uchun minglab kilometrlik yo‘lga chiqishi mumkin. Kit bu yo‘lovchilardan zarar

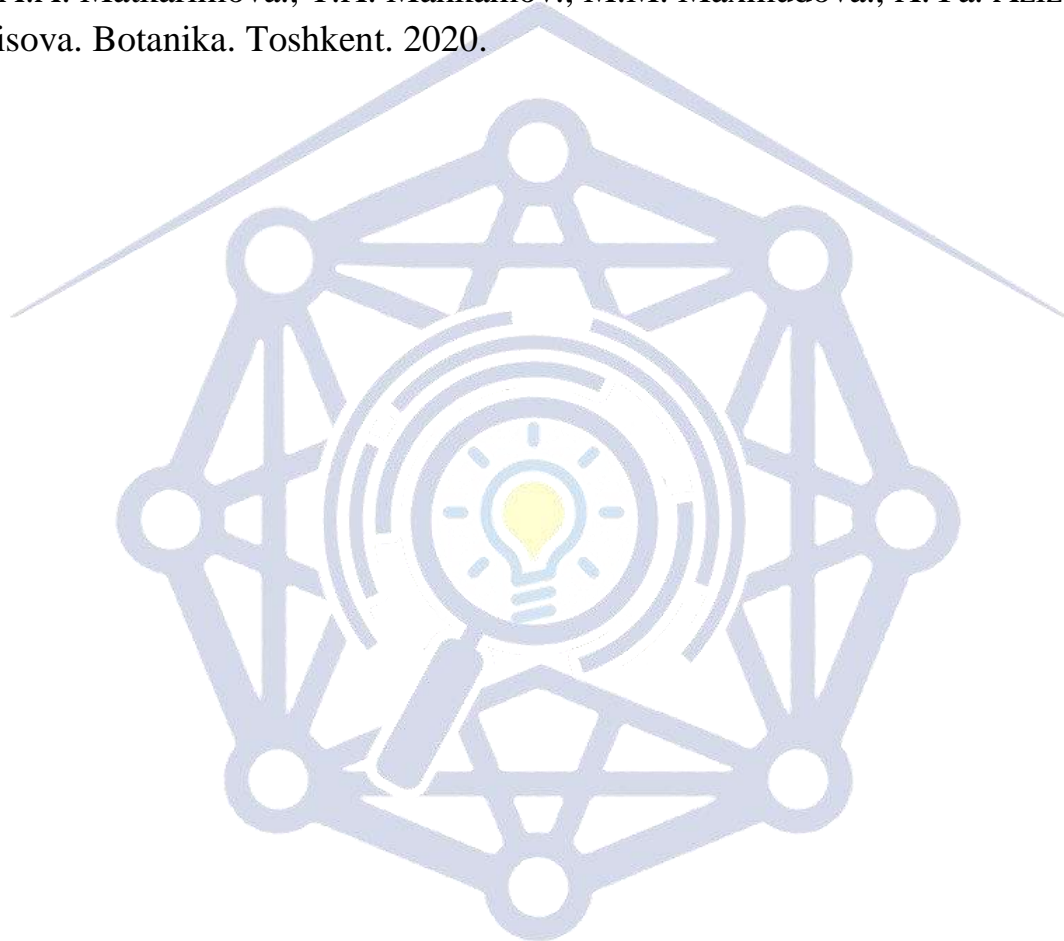
koʻrmaydigandek. Ammo bu organizmlar kit ustida boʻlgani sababli suvdagi harakati davomida kit odatdagidan koʻproq energiya sarflashiga toʻgʻri kelar ekan. Agar shunday boʻlsa, bu kit uchun salbiy taʻsir boʻlishi mumkin. Koʻp hollarda keyingi tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, bitta ishtirokchi uchun dastlab neytral deb qaralgan va shuning uchun kommensializmning namunasi deb hisoblangan munosabatlar aslida biroz ijobiy yoki salbiy taʻsirga ega boʻlib chiqmoqda, shuning uchun tasnif endi kommensializm emas, aksincha, mutualizm yoki parazitizmdir. Daraxtdagi qushlar uyasi kommensializmi yoki uyaning boʻlishini daraxtga qandaydir foydasi yoki zarari bormi? Ikkala usulda ham toʻgʻri tushuntirishlar berish mumkin; faqat batafsil tadqiqotlarga bu savolga aniq javob berish uchun zarur maʼlumotlarni taqdim qilishi mumkin.

Raqobat oʻzaro munosabatlarning qiziqarli bir namunasi. Ikki organizm oziq-ovqat, boshpana, juft yoki quyosh nuri kabi bir xil cheklangan resurs uchun raqobatlashsa yoki kurashsa, odatda gʻolib va magʻlub (+ -) boʻladi, ammo raqiblar tom maʼnoda oʻlimgacha kurashib, bir-birini oʻldirsa, bu oʻzaro munosabat ikkalasi uchun ham (- -) salbiy boʻladi. Raqobat oʻzaro, yaʼni maʼlum bir tur ichida va turlararo ikkita tur oʻrtasida boʻlishi mumkin. Oʻzaro raqobat bir xil turdagi organizmlar oʻrtasida paydo boʻladi (masalan, urgʻochi dengiz fillari toʻdasi uchun kurashadigan ikkita erkak dengiz fili yoki boʻsh joy va quyosh nurlari uchun kurashadigan ikkita bir xil oʻsimlik) va turlararo munosabat har xil turlar oʻrtasida sodir boʻladi (masalan, ikki xil korall turlari bir-biridan oʻzib ketish uchun quyosh nuri va boʻsh joy uchun raqobatlashadi). Agar raqobat uzoq muddatli boʻlsa va ikki xil tur oʻrtasida sodir boʻlsa, bu simbiozga yana bir misol boʻla oladi.

Xulosa qilib aytganda, ekotizimdagi organizmlar oʻrtasida turli xil munosabatlar mavjud va har qanday muayyan bir organizm turli vaqtlarda turli vazifalarni bajarib, ekotizimda bir nechta rol bajarishi odatiy holdir. Masalan, baliq, kiyik kabi boshqa hayvonlarni ovlaganimizda, oʻldirganimizda va tanovul qilganimizda yoki oziq-ovqat doʻkoni yoki restorandan sotib olingan tovuqni isteʼmol qilganimizda biz insonlar konsument va yirtqichlar hisoblanamiz. Shuningdek, bizning uy hayvonlari bilan oʻzaro mutualistik munosabatlarimiz ham mavjud. Resurs uchun odamlar oʻrtasida hatto er-xotinlarda ham raqobat roʻy beradi! Organizmlar, shu jumladan, odamlar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlar hayotning bir shakli boʻlib, ekotizimlarning ishlashi va holatiga katta taʻsir koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1 . 11 sinf Biologiya fan darsligi
2. Vikipediya. Uz
3. N.H. Qarshiboyev., U.N.Usanov., N.O.Karimov., M.SH.Yaxshiyev. Botanika. Toshkent. 2015.
4. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov., G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.

**Research Science and
Innovation House**

TRANSLATION OF COLOR IDIOMS FROM ENGLISH INTO UZBEK

Shohsanam Ulug‘murodova Xudoyberdi qizi

Student of Tashkent State Pedagogical University

Shohsanam9911@gmail.com

Dilafruz Subanova

Supervisor, Tashkent State Pedagogical University

Abstract: This article gives information about types of idioms, the translation of color idioms from English into Uzbek, and what factors a translator should consider while translating. Additionally, some examples of color idioms are given with their definitions and alternatives in the target language.

KEYWORDS: color idioms, target language, descriptive, verbatim, analogue.

Language is the means of communication in every culture. It reveals the traditions, history, and present of that nation. If we pay attention, each language has its characteristics, and these are determined by the vocabulary of that language, proverbs, wise sayings, and idioms. This article is dedicated to the translation of color idioms from English into Uzbek, their usage, and what factors a translator should consider while translating. Additionally, some examples are provided with their definitions and alternatives in the target language.

Translation is the meaning of the source text or speech in the target language. Translating the real meaning into another language requires knowing the both target and source language deeply in terms of Grammar. Although the process of translating seems to be easy and not challenging, a lot of knowledge in the language stylistics, and being aware of the cultural and historical background of the languages are vital factors. Without knowing these factors, the translation may be too inaccurate or incomplete. They are the matters that every translator comes across and also can affect the meaning of translation. One of the challenging units of expression is color idioms.

Idioms are colorful sayings with deeper meanings than they can be taken at face value. Color idioms are just one kind of idiom; there are numerous other kinds as well, based on various facets of language and life. There you can read about some types of them:

1. Animal idioms: These expressions of various traits or actions are expressed through animals. For instance, "as quiet as a mouse" denotes extreme quietness, whereas "raining cats and dogs" denotes a tremendous downpour.

2. Food idioms: These idioms express meanings by utilizing food-related expressions. For example, "spill the beans" denotes disclosing a secret, and "piece of cake" denotes something being simple.

3. Idioms involving body parts: These idioms convey a range of concepts or feelings. For instance, to "keep an eye on something" is to observe or keep track of it, and to have "cold feet" is to be uneasy or apprehensive.

4. Sports idioms: These expressions have their roots in the realm of sports and are frequently employed in colloquial speech as metaphors. For example, "hit it out of the park" denotes tremendous achievement, and "ball is in your court" indicates it's your turn or obligation.

5. Weather idioms: These idioms compare and contrast various weather phenomena to express feelings or circumstances. For instance, the phrases "under the weather" and "storm in a teacup" refer to being ill and fussing excessively over trivial issues.

6. Time idioms: These idioms express meanings by combining terms connected to time. For example, "beat the clock" refers to completing a task ahead of schedule, and "once in a blue moon" denotes extremely infrequently.

7. Money Idioms: These are expressions that allude to or use phrases related to money. For instance, the phrases "break the bank" and "cost an arm and a leg" denote extreme financial expenditure and luxury, respectively.

8. Idioms related to love and relationships: These idioms are all about romance, love, and relationships with other people. For example, the phrases "head over heels" and "tie the knot" suggest being enamored with someone. In this article, we are going to explore deeply the translation of color idioms in English into Uzbek.

Color idioms are a category of idioms in linguistics. Idioms, on the other hand, are the whole branch of linguistics. Idioms are expressions that have a different meaning from the literary translation of individual words that make up them. Although color idioms are not an independent branch of the language system, they are often an interesting and valuable field that is worth a broader study. The exact definition of color idioms can be using colors as a metaphor to convey a certain

message or intention. They are mainly based on the association of colors and certain emotions.

Now we might have a question " How do we translate color idioms then?". Admittedly, it is not an easy process, which does not mean impossible. Color idioms can be translated in three steps. Firstly, a translator has to know the exact definitions of color idioms broadly, and how and where to use them. Secondly, one must find an alternative to these idioms in the target language. During this process, there is one warning point the meanings of the color idiom in the both target and source language must be the same, although the ways they are expressed are different. Sometimes a translator cannot find alternatives in the target because that nation may not have referred to a kind of event or happenings. In such cases, one has to give the definition or clarified meaning of that idiom.

The ways in which the translation happens are mainly divided into three categories. They are descriptive, verbatim and translation by analogue. Here we can see explanations of the three methods:

DESCRIPTIVE translation. In contrast to closely adhering to the terminology and structure of the original text, descriptive translation—also referred to as "free translation" or "dynamic equivalency"—focuses on communicating the meaning and intent of the source material in the target language. "To catch someone red-handed", for instance, means "getting caught someone in the act of committing a transgression or something illegal". The descriptive translation of this color idiom is "kimnidir jinoyat ustida qo'lga olmoq".

VERBATIM translation. Verbatim translation, also known as "literal translation" or "word-for-word translation," aims to maintain a close correspondence between the words and structure of the source text and the translation. In verbatim translation, the emphasis is on reproducing the original text as faithfully as possible, often at the expense of naturalness and readability in the target language. While verbatim translation can be useful in certain contexts, such as legal or technical translations, it may result in awkward or nonsensical sentences if cultural and linguistic differences are not taken into account. Translation of "black market" can be an example of this style. In English, this idiom means "commercial activity that doesn't follow government-approved routes" in comparison to Uzbek version which is " qora bozor".

Translation by ANALOGUE. Analogue translation, sometimes referred to as "loose translation" or "substitution translation," is a translation technique where specific concepts or aspects from the source text are substituted with comparable or analogous ones in the target language. This method is frequently applied when there are references, idioms, or expressions from the source text that may not have clear translations in the target language due to cultural differences. By using comparable components or concepts that are recognizable to the target audience and relevant to their culture, translators who use translation by analogy seek to convey the intended meaning and effect of the source material. The spirit of the original text can be preserved while allowing for a more fluid and natural translation. Example: "To see red" means "to become very frustrated" in the source language, while in Uzbek "tepa sochi tikka bo'lmoq" can be an alternative.

The ultimate conclusion is that not all concepts, sayings, and ideologies make sense when interpreted literally. Three basic methods of translation were employed to analyze the translation of English color idioms into Uzbek: verbatim translation, translation by analogy, and descriptive translation. The translations of idioms might vary depending on the text's style and context. Sometimes there is no relationship at all between the lexical elements that discuss color. They have distinct translations. Analog translation is one of the most challenging methods for translating phraseological units. We should locate equivalency in the target language while maintaining stylistic impact when selecting this translation method.

REFERENCES:

1. G. Salomov. Tarjima nazariyasi asoslari. Tashkent. 1990.(G.Salomov. The bases of translation theory. Tashkent. 1990.)
2. Collins COBUILD Dictionary of Idioms. London: Harper Collins Publishers Ltd., 1997. 501. pA.
3. Subanova D.V. Translation of idioms in English and Uzbek. Article /Spirit Time. Berlin. 2018
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/how-to-translate-an-idiom-in-uzbek-language>
5. <https://fayllar.org/comparative-analysis-of-colour-idioms-in-english-and-uzbek-lan.html>

Экскурс к первоначальному переводу

Халлиева К.Р. - исследователь УрИУ

Калит сўзлар: ёзувчи, воқеа, тарихий, иккинчи жаҳон уруши, таниқли, хикоя, санъат, адабиёт, касб, расом, таржимон.

Key words: writer, event, historical, World War II, well-known, story, art, literature, profession, painter, translator.

Аннотация

Мақолада Анна Зегерснинг «Барҳаёт ўликлар» романининг ўзбек ва рус тилларига таржимаси ҳақидаги фикрлар баён килинган.

Annotation

In the article the Uzbek and Russian translation of Anna Seghers's novel “Eternal dead” is stated.

В 1962 году появился первый перевод крупного прозаического произведения - романа Анны Зегерс «Мёртвые остаются молодыми» через русский на узбекский язык. Писательнице было 17 лет, когда в Европе происходили крупные события. Юность её прошла в буржуазной семье в городе Майнц на берегу Рейна. Талант её развился и сформировался под влиянием крупнейших исторических событий той эпохи - первый и второй мировой войны, борьбы немецких рабочих 1918-1923 гг. против монархии и империализма. Отсюда- свободолюбивые и правдоискательские идеи её яркого таланта, острее своим направленными против империализма и фашизма. От первых своих романов (Der Aufstand der Fischer von St. Barbara) вплоть до знаменитых в настоящее время романов «Йўлдошлар» (Die Gefahrten, 1932), «Баҳоланган калла» (Der Kopflohn, 1933), «Йўл феврал орқали» (der Weg durch den Februar, 1939), «Қутқарилиш» (Die Rettung, 1937), «Еттинчи крест» (das Siebte Kreuz, 1942), «Барҳаёт ўликлар» (die Toten bleiben Jung, 1947), «Қарор» (die Entscheidung, 1959), а также многочисленных новелл и рассказов в сборниках «Тинчлик тарихидан» (Friedensgeschichten), «Биринчи кадам» (der erste Schritt) писательница преследует одну главную доминирующую мысль - разоблачить подлую сущность фашизма, сохранить любой ценой мир во всем мире, либо сохранение мира является самой важной и насущной потребностью всех народов земли. Завладев властью,

Гитлер уничтожил многих прогрессивных деятелей науки, литературы и искусства. Прогрессивная немецкая интеллигенция, известные учёные, представители различных творческих профессий (всего около 250) были вынуждены эмигрировать и жить вдали от родины. Среди них была и Анна Зегерс. В страшные и тяжёлые годы (1933-1945) испытывая нужду и лишения, она сумела подняться в своём творчестве на новую высоту, создав 5 романов, проникнутых высоким духом романтики, патриотизма, принципиальной партийности, которые отличают лучшие произведения мировой литературы. Это было под силу не каждому творцу, не каждому художнику. Знаменитый роман «die Toten bleiben Jung», также создан в годы эмиграции. Узбекский перевод этого произведения сохраняет основное содержание оригинала, его идейный пафос, высокой душевный настрой, своеобразную окрыленность в описании действий и поступков героев, правильную оценку происходящих событий.

Эрвины, борющиеся за народное счастье, безвинные жертвы дикой фашистской орды, стали светлым символом, вечно живыми светочами благодарной памяти человечества. Они живы в памяти милой и скромной Марии, преданной Эмми, в их верной любви, в мечтах, надеждах и стремлениях тех, кто строит новую жизнь не на развалинах старой, а на новой расчищенной земле. Лучший и прекраснейший вывод из перевода романа Анны Зегерс на узбекский язык - именно этот. Хорошо сохранены и переданы глубоко содержательная экспозиция романа, конфликт, обретающий классовой и интернациональный характер.

Писательница создаёт реальную картину действительных событий, охватывающих период в 25 лет от первой мировой войны до победы над фашизмом, избирая местом действия Германию, Францию, Китай, Литву, Украину, Москву, и Ленинград. Галерея образов создаётся из представителей различных классов и социальных групп, что помогает писательнице вылепить типичные характеры. В узбекском переводе неплохо переданы особенности характеров персонажей. Для примера достаточно привести фразу Эрвина, умирающего в руках убийц: *Ihr konnt jetzt Schluß mit, mir Ihr kommt aber auch dram!*»(1).

В русском переводе: «сейчас вы можете покончить со мной!» Но погодите, придёт и ваш очередь!» (2).

В узбекском: «Сизлар мени hozir ўлдиришларингиз mumkin! Лекин шошманглар, сизларнинг ҳам навбатингиз келади».(3).

Хорошо передан монолог антифашиста Мартина, отражающий основные черты его характера, его мировоззрения, его цели, желания, стремления. Образы антифашистов получили дальнейшее развитие и в переводе второй части романа (Хусан Рузиматов). Антифашист Бергер внимательно следит за каждым новым успехом Армии, радуется каждой её победе. Писательница использует здесь и внутренний монолог, что в узбекском переводе нашло свое яркое отражение. Монолог раскрывает и умение героя правильно оценить политическую обстановку в мире и умение свои чувства и переживания передать с легким юмором, выбрать наиболее выразительные лексические средства и приёмы, воздействующие на эмоции и психику читателя.

Более поздний перевод Х.Рузиматова превосходит перевод А.Абдуллаева более действенной и активной реализацией всех ресурсов родного языка, глубокой индивидуализацией речи ведущих персонажей. К примеру, такие яркие и образные выражения как «Тишларингни синдириб олганларингдан кейин», «Теримга сигмай кетдим», «Адойи тамом бўлганингизнинг нишонаси», «Шаталоқ отиб қочдингиз», «Ўйинга тушиб кетишимга сал қолди», «Еган-ичганларингизни қусиб ташлаган пайтларингизда», «Гитлер ўзи асфаласофилингга кетишига сал қолди» помогают создать яркий, впечатляющий образ, тот образ, которым мыслить всякий истинно талантливый художник.

Тот путь, который избирает переводчик, не только помогает ему уйти открытой декларативности, но и вообще преодолеть её. Вероятно, успеху узбекского перевода немало способствовал интересный русский вариант, который сыграл в этом смысле сугубо положительную роль. Особенно ярким и впечатляющим получился в узбекском переводе образ Эрнста Ливена, злого эгоистичного, самовлюбленного, жестоко-расчетливого:

«Wenn Otto schweiverwundet ist, dachte Ernst Liven, bleibe ich als Ältester übrig, als Haupt der Familie, die es gar nicht mehr gibt, als Erbe des Gutes, das gar nicht mehr existiert».

В русском переводе: Если Отто тяжело ранен и умрёт, - размышлял Эрнст Ливен, -я остаюсь старшим и главой рода, которого не существует (стр.48).

На узбекском: Агар Отто оғир ярадор бўлиб ўлса, -ҳаёл суради Эрнст Ливен, -йўқ хонадоннинг бошлиғи, қўлдан кетган ер-мулкнинг меросхўри бўлиб қоламан.(48-бет).

Язык узбекского перевода также прост и ровен, как и язык оригинала. Также выразителен диалог между социал-демократом Гашке и коммунистом Трибелем: «Der Triebel hatte schon zweimal seine Gelegenheitsarbeit verloren. Geschke fragte ihn lachend, aber in eine größere Wohnung umziehen mußte. Worum? Damit er jedesmal ein neues Bild aufhängen könne, wenn Russen einen neuen Präsident bekamen. Worauf Triebel sagte: Stalin ist nicht Präsident, er ist der Generalsekretär der Partei, er wird es auch lange bleiben. Es ist vielleicht mit mir aus, als mit ihm» (178).

На русском языке: Трибель уже два раза терял временную работу. Гашке спросил его, смеясь, не намерен ли он снять квартиру побольше.

-Зачем?

-Чтобы было куда вешать новые портреты каждый раз, когда у русских появится новый президент.

На это Трибель сказал:

-Он не президент. Он генеральный секретарь партии и останется им надолго. Скорее меня не будет, чем его (стр.190).

На узбекском: «Трибель вақтинча ишлаб турган жойидан икки марта маҳрум бўлганди. Гешке кулиб, каттароқ уйни ижарага олмайсизми, деб ундан сўради.

-Нимага энди?

-Ҳар сафар русларнинг президенти янги бўлганда уларнинг янги портретларини осиб қўйишга каттароқ жой бўлиши учун-да. –Бунга жавобан Трибель: -у президент эмас, у партиянинг бош секретари; у бундан кейин ҳам узоқ вақтгача секретарь бўлиб туради. То у бу ишдан тушгунча, менга ўхшаганларнинг кўпи дунёга келиб кетади (207).

(Трибель два раза терял временную работу. Гешке, смеясь, спросил у него, не хочет ли он снять дом побольше.

-Зачем это?

-Для того, чтобы каждый раз, когда у русских появится новый президент, вещать новые портреты. Нужно побольше места. На это Трибель ответил: он не президент, он Генеральный секретарь партии, он и после этого долго будет секретарём. Пока его сместят с этого поста, много таких, как я, придёт в этот мир и уйдёт. (стр.207).

Подстрочный перевод на русский язык даётся для того, чтобы проиллюстрировать творческий метод переводчика – перевод строка в строку. Узбекский перевод дословно совпадает с русским вариантом, что свидетельствует и о добросовестности обоих переводчиков, и об их стремлении приблизиться к оригинальному тексту. Один из интересных и ярких переводческих талантов Николай Заболоцкий писал, что единственным и самым главным фактором оценки переводного текста является точность в следовании оригиналу. На наш взгляд, узбекский переводчик пошёл даже дальше своего русского коллеги, полнее и выразительнее сохраняя иронию в речи Гешке. Ответ Грибеля характеризует его грубую прямоту, резкость, беспощадность, когда дело касается принципов.

Большим успехом переводчиков является удачный перевод фразеологизмов. Очень часто в качестве эквивалентов немецким фразеологизмам избираются узбекские фразеологизмы, всеми компонентами своими соответствующие оригинальным. К примеру, немецкое «Pack schlägt sich, Pack verträgt sich» можно перевести на узбекский язык «муттахамнинг муштига муттахам чидайди», но переводчик избирает более образное «қарға қарғанинг кўзини чўқимайди». Или немецкая пословица «Beim Nobeln fliegen die Spane» (стр.357), передаётся в русском как «лес рубят- щепки летят» в узбекском переводчик избирает «бирники мингга, мингники туманга», тогда как можно было бы употребить более эквивалентное «рандадан киринди ёки кипик учар». Дальнейший анализ показывает, что переводчик был прав, так как из контекста выясняется следующее: «Вина одного-на тысячу, вина тысяч на всех», сказал новый учитель. Раскрылись такие преступления, тень которых ложится и на нашу маленькую группу. Пословицу о стружке здесь действительно нельзя было бы применить. Положительным является и тот факт, что переводчики опирались на глубокий анализ текста оригинала при изыскании богатейших возможностей родного языка. Мастерство переводчиков проявились и в

индивидуализации речи персонажей, сохранении в их языке элементов живой разговорной речи. Но перевод нуждается в доделках и исправлениях. Например:

«Ein eigenes Licht besaßer nicht». (32).

На узбекском языке: «Ливеннинг бундан бошқа ўзига хос нури йўқ эди» (44-бет). (У Ливена не было другого собственного текста, кроме этого). В этом примере глагол «besaß» является имперфектной формой переходного глагола «besitzen» и словарное значение его обозначает «эгалламок, забт этмок, кўлга киритмок, эга бўлмок» (захватывать, завоевать, получать, становиться хозяином). Само собой разумеется, что дословный перевод этого выражения невозможен и поэтому неверен не только узбекский, но и русский перевод. Перевод должен быть следующим: «Ливен бундан бўлак ҳеч қандай нурни пайқаб ололмади» (кроме этого света, Ливен не заметил никакого другого).

Анализ убеждает в том, что перевод романа «Мёртвые остаются молодыми» может служить хорошим уроком молодым переводчикам, как не надо переводить, и в том, что перевод надо серьезно пересмотреть и доработать. Художественный перевод предполагает наличие момента художественности, привлекательности для читателя, тем более, что переводчики брали на себя великую ответственность – представить узбекскому читателю лучший образец немецкой прозы социалистического реализма. Конечно, нельзя отрицать, что и анализируемый перевод всё таки сыграл известную положительную роль в пропаганде среди массового читателя образцов современной немецкой прозы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Anna Seghers. Die Toten bleiben Jung, Aufbau-Verlag. Berlin und Weimar.
2. Анна Зегерс. Мёртвые остаются молодыми. Роман, перевод с немецкого Н. Касаткиной и В.В. Станевича, М. изд-во. «Прогресс», 1971.
3. Анна Зегерс. Барҳаёт ўликлар. Тошкент. ЎзССР Давлат бадиий адабиёт нашриёти. 1962, 20-бет. Перевод А. Абдуллаева и Х. Рузиматова.
4. Сотимов У. «Из истории переводов немецкой литературы на узбекский язык» (в сопоставительном аспекте). АКД. Ташкент, 1980.

ПОЭЗИИ ГЕНРИХА ГЕЙНЕ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Халлиева К.Р. - исследователь УрИУ

Калит сўзлар: ўрин эгалламоқ, овоз, саҳифа, кейинги, ёш, талантли, катнашмоқ, қарашли бўлмоқ, таржима, нашрдан чиқмоқ, пайдо бўлмоқ, таништирмоқ.

Key words: play a role, voice, page, next, young, talented, participate, belong to, translation, publish, appear, introduce

Аннотация

Мақолада Генрих Гейне шеърларининг ўзбек тилига таржимаси баён қилинган.

Annotation

In the article the translation of Heinrich Heine's poems into Uzbek is stated.

Пламенный певец свободы Гейне занял достойное место в сердцах многих народов своей изумительно тонкой лирикой сатирическими и лиро-эпическими поэмами пропитанными революционным духом. Таковы его «Путешествие по Гарцу», «Атта Троль», «Германия», «Зимняя сказка». Чистый голос поэта дошел и до узбекского народа, своей проникновенной искренностью пробуждая в его душе лучшие человеческие чувство. Узбекский читатель теперь имеет возможность ознакомиться с лирикой поэта, составляющей в узбекских переводах в общей сложности 4000 строк.

Истинный создатель и творец узбекского Генриха Гейне - академик Айбек. Первый его перевод из гражданской лирики немецкого певца - «Силезские ткачи» - был опубликован в «Адабиёт хрестоматияси» (для 6 класса) под редакцией Х.И. Якубова. Позднее в 38-40-41 годы появились переводы «Прекрасной рыбацки», «В мне» осуществленные А. Умари (1); «Сосна» в переводе Гафура Гуляма (2); «Лирические стихи» (3) в переводах Айбека и Миртемира. Это было второе рождение поэта, на мной земле, на чужом языке, в иных, но столь горячо принявших его сердцах.

За последующие 20 лет, вплоть до 1963 года, до декады культуры и искусства ГДР в Узбекистане, не было осуществлено ни одного перевода Гейне, исключая стихотворение «Когда я возле проходил...» в переводе Шукрулло, переиздание «Силезских ткачей» в переработанном переводе Айбека. В преддверии декады зафиксировано появление многочисленных переводов из творчества Генриха Гейне, пополнение рядов его переводчиков. К этому времени поэтические строки из Гейне составили уже 500 строк. К именам Айбека, Г.Гуляма, Миртемира и А.Умари присоединились имена молодых и талантливых переводчиков Х.Салоха, А.Шера, О.Холдора, Р.Талипова, М.Кушмакова, С.Салимова, В.Сувонкулова, Х.Нури, К.Рахимова, И.Джаббарова. В дни декады в пропаганде узбекских переводов из немецкой поэзии приняли активное участие «Ўзбекистон маданияти», «Тошкент оқшоми», «Тошкент хақиқати». Горячее участие в пропаганде творчества Гейне принял ревностный поклонник его таланта поэт Х.Салох, в переводах которого зазвучали такие стихи поэта «Тенденция», «Гимн», «Лирика», «Море», «Обнимая друг друга», всего около 104 строк. Глубокое проникновение в творчестве немецкого поэта, всестороннее знакомство с литературной критикой о поэте помогли узбекскому переводчику осуществить многочисленные переводы, составившие целый сборник, опубликованный в 1973 году под названием «Лирика» (4).

По счету это второе издание стихов Гейне в Узбекистане. Сборник, насчитывающий около 2000 строк, составляет половину всех существующих переводов из Гейне. Таким образом, Х.Солоху также принадлежит часть «озвучивания» Гейне на узбекском языке. Отраден и тот факт, что в большинстве этих переводов звучит интонация немецкого поэта. Ему удалось воссоздать национальный колорит немецкого оригинала в узбекском выражении. Убеждает в этом и сопоставление с оригиналом:

«Es hat die warme Frühlingsnacht
Die Blumen hervorgetragen,
Und nimmt mein Herz sich nicht acht,
So wird es sich wieder verlieben.
Doch welche von den Blumen alln
Wird mir das umgarnen?»

Es wollen die singenden Nachtigalln

Mich vor der Lilie warnen!»

Баҳор туни илиқ лаҳзада

Турфа гуллар очмишдир руҳсор.

Қалбга пинҳон кўз керак - қайта

Бўлмаслик-чун ошиқ бекарор.

Гуллар-ку мўл, энди улардан

Қай бирига кўнгил берайин.

Эҳтиёт бўл нилуфаридан-

Деб булбуллар куйлайди майин.

В приведенном переводе звучит тугой ритм стиха Гейне, воссозданный с большим мастерством. Душа поэта воплощена в четких и горячих строках. Правильный выбор слов predetermined верное распределение смысловой нагрузки. Дословный перевод двух последних строк первого четверостишия даст следующий смысл: «Юрак яна севиб қолмаслиги учун бундан кейин ҳеч нарсага эътибор бермаслиги керак» (Для того, чтобы сердце не полюбило снова, не надо ни на что (после этого) обращать внимания)). В переводе Х.Солоха звучит несколько иная, но более поэтичная мысль «Сердцу нужны тайные глаза, чтобы не полюбить снова», свидетельствующая о чутком отношении поэта к строкам переводимого стихотворения. Задачи художественного перевода не только в том, чтобы правильно воссоздать мысль оригинала, но в том, чтобы сохранить нежный аромат, коли это художественный перевод поэзии. О возросшем мастерстве переводчика свидетельствует и лаконичность избираемых изобразительных средств: в переводе стиха нет ни нагромождения лишних слов, ни вольного с ними обращения. Каждое слово на своем месте. Лишь появление в узбекском тексте слова «Майин» (мягко, нежно) наводит на некоторые размышления, но если учесть, что пение соловья нельзя не назвать нежным, мягким, приятным, то слово это не лишнее. На наш взгляд, переводчик в данном случае прав.

Лирика Гейне в узбекском воплощении звучит также просящее-ласково, жалобно с тайной болью несбывшихся желаний. Изумительные по силе передачи редкого душевного настроения, по силе выражения сокровеннейших человеческих страданий строки немецкого оригинала:

Doch du drangst mich selbst von hinnen
Bittere Worte spricht dein Mund;
Wahnsinn wuhlt in meinem Sinnen
Und mein Herz ist rank und wund.

Und die Glieder matt und trage
Schleppe ich fort am Wanderstab,
Bis mein mudes Haupt ich lege
Ferne in ein kuhles Grab.

Звучат в узбекском переводе также гневно и печально. Переводчик сумел сохранить и воспроизвести боль и тоску молодого сердца ещё полного желания жить и любить, страдать и жить своими страданиями, т.е. сердца ещё имеющего силы жить жизнью полнокровной, цельной, кипучей:

Аммо мени кувар бешавкат
Аччик тананг юртимда нари
Мажрух қалбим титрайди қалт-қалт,
Сўринаман беҳуш сар-сари.
Ҳам эзилиб, ҳамда ситилиб
Ўзга элга қувғин бўламан,
Унда боқар на орзу қулиб,
На қабримни топа оламан.

Та же печальная и гневная интонация звучит и в других строках:

Мен ҳам шундай зулм занжирин
Парчалолмай доғдаман-доғда.

Лирика поэта и в узбекском её перевоплощении нежна и строго в своей горячей любви к жестокой возлюбленной. Переводчику удалось воссоздать конкретные краски, выразительные средства Гейне, его тоску по доброте и мягкости, его веру в изменение обстоятельств, в свершение лучших человеческих желаний:

В оригинале:

Es liegt heiÙe Sommer
Auf deinem Wanglein;
(На щеках твоих живёт тепло лета),
Es liegt der Winter, der kalte,

In deinem Herzchen klein
(Но в маленьком твоём сердце -зимняя стужа)
Das wird mich bei dir andern,
Du Vielgeliebte mein!
(Все это измениться - ты переменишься моя любимая!)
Die Winter wird auf den Wangen,
Der Sommer im Herzen sein.
(Зима перекоцует на твои щеки в лето в твоё сердце).

Удивительные по силе выражения глубоко человеческой страсти строки эти в узбекском переводе звучат с той же горькой интонацией:

Ёнокларинг шўх кулгучида
Ёз иссиғи туради балқиб,
Аммо совуқ қалбинг ичида
Қишги музлар ётади қалқиб.
Мен биламан, келиб эзгу дам
Ўзгарасан тамоман эркам,
Ёноғингга қўниб қаҳратон,
Қалбинг бўлур иссиқ саратон.

Из переведённого отрывка видно, что переводчику удалось многое. Он сохранил самое ценное поэтичность силу, красоту, выразительность строк, воплотивших человеческое страдание муки, тоску, сожаление о несбывшимся и несвершившемся и горячую неумную веру – «все к лучшему в этом лучшем из миров». Большинство стихов в сборнике переведено на таком же высоком художественном уровне. Факт этот в свою очередь, свидетельствует о возросшем мастерстве узбекских поэтов-переводчиков, изыскавших в родном языке неопенимые и может быть доселе скрытые возожности, могущие передать богатый душевный склад иноязычного поэта. Сам поэт считал свои переводы не только поэтической, но и просто человеческой удачей, т.к. каждый честный человек отдаёт себе трезвый отчёт о том, какую громадную берет он на себя ответственности. В этой связи нельзя не отметить большую честность и правдивость переводчика в обращении с волнующим немецким подлинником.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Г. Гейне. Лирика, Ташкент. Ф. Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1973 й.
2. Сотимов У.С. «Из истории переводов немецкой литературы на узбекский язык» (в сопоставительном аспекте). АҚД. Ташкент, 1980.
3. Г. Гейне. «Лирик шеърлар». Тошкент Давлат бадиий адабиёт нашриёти, 1941.

Research Science and Innovation House

INSON ORGANIZMIDA TEMIRNING AHAMIYATI

Ganiyev Ozodbek, Eshkaraev Sadridin
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti,

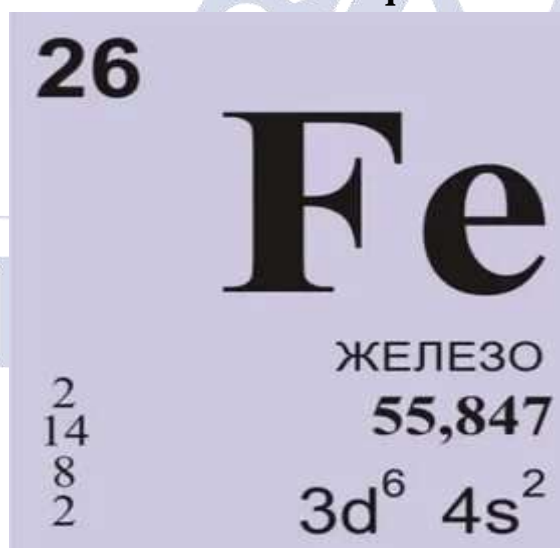
Termiz sh. Farovon massivi 4B-uy.
e-mail: esadir_74@rambler.ru

Annotatsiya

Maqolada inson organizmida temir ionining roli, miqdori, temir yetishmovchiligida qanday kasalliklar kelib chiqishi, me'yyordan ortiq temir ionini qabul qilinganda qanday alomatlar kuzatilishi, metabolizmida temirning roli va temir sababli yuzaga keladigan kasalliklarni davolash usullari (qadimgi va zamonaviy) bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Temir, temir ionini, kasalliklar, anemiya, sabzavotlar, dukkaklilar, gemoglobin.

Temir - (qadimgi nomi XADID) - yer po'stlog'ini 5.1% ni tashkil qiladi. Fe VI-VII asrlardan boshlab ma'lum, oltindan 4 va kumushdan 7 marotaba qimmat hisoblangan.

Temirning asosiy birikmalari. Qizil temirtosh, gematiit.

Magnitli temirtosh, limonid qo‘ng‘ir temirtosh, siderit, temir shpati, pirit, temir kolchedani.

Kirish. Organizmga temir oziq-ovqat bilan tushib, asosan ingichka ichakda so‘riladi. Odam organizmi bir sutkada 2-2,5 mg temirni o‘zlashtirishi mumkin. Bunda hayvon mahsulotlari tarkibidagi temir o‘simliklar tarkibidagiga qaraganda tezroq so‘riladi. Mevalar tarkibidagi temirning bor yo‘g‘i 3 foizi so‘rilganda go‘shtdagi temirning 18-22 foizi o‘zlashtiriladi.

Gemoglobin parchalanganda temirning ko‘p qismi organizmda qolib, qon yaratishda yana qayta ishtirok etadi. Qolgan qismi esa axlat va siydik bilan, teri va shilliq qavatlarining kepaklanishi natijasida chiqib ketadi. Ma‘lumotlarga qaraganda erkaklar sutkasiga 1 mg temir yo‘qotadilar. Ayollar esa shuncha temirni hayzdan, homiladorlikdan va emizishdan boshqa paytlarda yo‘qotadi. Temir tanqis anemiya tug‘ish ([fertil](#)) yoshdagi ayollarda ko‘p uchraydi.

Kislrorod almashinuvini ya‘ni to‘qimalar nafas olishini ta‘minlaydi;

Asab tolalari va tanani o‘shida ishtirok etadi;

Nerv impulslari xosil bo‘lishida va ularni uzatilishida ishtirok etadi;

Qalqonsimon bez faoliyatini boshqaradi;

Bosh miyani normal ishlashini ta‘minlaydi;

Immunitetni ushlab turadi.

Temir zahiralarini eng ko‘p to‘ldiruvchi mahsulot bu hayvonlar jigari va go‘shni hisoblanadi. Kamroq qo‘y buyragida bor.

Temir moddasini organizmda yaxshi o‘zlashtirilishi uchun hayvon go‘shini o‘simlik tabiatli, ayniqsa C va B12 vitamini tutuvchi mahsulotlar bilan qo‘shib

iste'mol qilish kerak. Shuningdek qahrabo kislotasi, sorbit va fruktoza ham temirni singishini yaxshilaydi. So'ya oqsili esa aksincha temir so'rilishini tormozlaydi.

Temir moddasini qabul qilish normalari

Erkaklar: 10 mg;

Ayollar: 18 mg;

Qariyalar: 10 mg.

Organizmدا temir tanqisligi belgilari

Tez charshash va bo'shshish;

Bosh og'rishi;

Depressiya yoki ortiqcha qo'zg'aluvchanlik;

Yurak og'rig'i va yurak urishi sonini buzilishi;

Yuzaki nafas olish;

Ishtaha va ta'm bilishni buzilishi;

Infeksiyalar tez chalinuvchanlik;

Og'iz qurishi.

Organizmدا temir ortiqchaligi belgilari

Bosh aylanishi;

Ishtahasizlik;

Qusish;

Qon bosimi tushishi;

Buyraklar shamollashi;

Ich ketishi.

TEMIR MODDASI YETISHMAGANDA QUYIDAGI KASALLIKLAR YUZAGA KELADI

Gemoxromatoz (gemo... va yun. chromatosis — bo'yoq, rang) — irsiy kasallik; [temir almashinuvining buzilishi](#) va oqibatda ferritin oqsili tarkibida ortiqcha temir yig'ilib [gemosiderin](#) moddasiga aylanishi bilan kechadi, temirning ichaklarda ko'plab so'rilishi hamda to'qima va a'zolarida to'planishi bilan ifodalanadi. Jigar sirrozi, qandli diabet, teri pigmentatsiyasi kabi belgilar namoyon bo'ladi; dominant hamda resessiv yo'l orqali nasldan naslga o'tadi.

Gemosiderin - tarkibida temir saqlovchi ferritin molekulasining oqsil qismida ortiqcha temir yig'ilishidan hosil bo'lgan modda. Gemosiderin suvda yomon eriydi va tarkibida 37% gacha temir saqlaydi. Gemosiderin granularining jigar, oshqozon osti bezi va taloq to'planishi ayni a'zolari shikastlanishiga va gemoxromatoziga

olib keladi. **Gemoxromatoz** irsiy ravishda temir moddasining ko‘o so‘rilishi bog‘liq bo‘lishi mumkin, bunday bemorlarda temir miqdori 100 grammgacha yetishi mumkin. Gemosiderinning oshqozon osti bezida to‘planishi Langergans orolchasining betta hujayralari yemirilishiga olib keladi va oqibatda bunday bemorlar qandli diabet kasaliga chalinishadi. Gemosiderin moddasini gepatotsitlarda to‘planishi **jigar serroziga**, kardiomiotsitlarda to‘planishi esa yurak qon tomir yetishmovchiligi kasalliklariga olib keladi. Irsiy gemoxromatoz kasalligiga chalingan bemorlarni holatiga ko‘ra doimiy har hafta yoki oyda qon chiqarib turish bilan davolashadi. Gemoxromatozga ko‘p qon quydirish ham sabab bo‘ladi bunday bemorlarni dorilar bilan davolashadi.

Anemiya (yun. an — inkor qo‘shimchasi va haima — qon), kamqonlik — qonda eritrotsitlar soni va gemoglobin miqdorining kamayishi, sifatining o‘zgarishi bilan kechadigan kasallik. Anemiyaga qon yaratilish jarayonining buzilishi, asosiy qon yaratuvchi to‘qima — ko‘mikning o‘z funksiyasini yetarli bajara olmay qolishi sabab bo‘lishi mumkin. Temir va vitamin B12 yetishmasligi oqibatida kelib chiqadigan anemiya birmuncha keng tarqalgan. Oz-ozdan uzoq vaqt qon ketib turganda, mas, ba-vosir yoki me‘da va o‘n ikki barmoq ichak yarasi kasalligida ham ko‘pincha anemiya kuzatiladi. Hayz qoni uzoq va ko‘p ketadigan ayollarda ham temir yetishmasligidan kelib chiqadigan anemiya tez-tez uchrab turadi. Temir yetishmasligiga aloqador Anemiyaga bot-bot homilador bo‘lish, uzoq vaqt bola emizish sabab bo‘ladi, chunki homiladorlik va emizuklik davrida ona organizmidagi temir zaxirasining bir qismi bolaga o‘tadi. Kichik yoshdagi bo-lalarda kuzatiladigan kamqonlik ularni noto‘g‘ri ovqatlantirish, shuningdek ovqatning kam-ko‘st bo‘lishi oqibatida ro‘y beradi. Eritrotsitlar soni sal ka-maygani yoki raso bo‘lgani holda, qonda gemoglobin miqdorining ozayishi te-mir yetishmasligiga aloqador anemiyaning asosiy belgilaridandir. Bemorning rangi siniqqan bo‘lib, aksariyat tez charchash, bosh og‘rishi, bosh aylanishi, ko‘z oldi jivirlashishidan shikoyat qiladi, soch to‘kiladi, tirnoq mo‘rtlashib sinishga moyil bo‘lib qoladi. Ba‘zan yutinish qiyinlashadi, bemorning odatda iste‘mol qilinmaydigan narsalar (bo‘r, ohak, gilvata va hokazo)ni yegisi keladi, achchiq, sho‘r taomlarni xush ko‘radi. Temir yetishmasligiga aloqador anemiyaning oldini olish va davolashda qon yo‘qotish ehtimoli bo‘lgan manbalarni o‘z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish, homilador bo‘lish va tug‘ishni ma‘lum darajada rejalashtirishga erishish, bekamu ko‘st ovqatlanishga rioya qilish lozim. Vitamin B12 yoki folat kislota yetishmasligi

oqibatida kelib chiqadigan anemiya ancha kam uchraydi. Anemiyaning bu xilida o'ziga xos alomatlar: til achishishi, kasallik o'tkazib yuborilganda nerv sistemasining zararlanish (funikulyar miye-loz) belgilari kuzatiladi. Bu xil anemiyaning oldini olish uchun me'da-ichak yo'lining surunkali kasalliklari, ayniqsa ich ketishi bilan o'tadigan kasalliklarni o'z vaqtida aniqlab davolash juda muhim. Gijja tarqalgan joylarda ulardan za-rarlanishning oldini olish choralarini ko'rish zarur, kasallik paydo bo'lganda esa o'z vaqnda davo qilish lozim. Eritrotsitlarning ko'plab yemirilishi bilan bog'liq gemolitik anemiya xillari ko'p. Ular irsiy yoki orttirilgan bo'lishi mumkin, odatda teri hamda shilliq qavatning sarg'ayishi, eritrotsitlar soni va [gemoglobin](#) miqdorining kamayishi bilan kechadi. Barcha xil anemiyada vrachga murojaat etish va o'z vaqtida to'g'ri davolanish zarur.

I. ETIOLOGIYASIGA KO'RA: • postgemorragik; • postransfuzion; • infeksiy; • alimentar; • dismetabolik; • immunopatologik; • paraneoplastik va boshqalar

II. ERITROPOEZ TURIGA KO'RA: • Normoblastik (eritroblastik); • Megaloblastik

III. RANG KO'RSATKICHIGA KO'RA: • gipoxrom; • normoxrom; • giperxrom.

IV. OG'IRLIGIGA KO'RA: • yengil; • o'rta; • og'ir.

V. ERITROTSIT DIAMETRIGA KO'RA: • mikrotsitar; • normotsitar; • makrotsitar.

VI. SUYAK KO'MIGI REAKSIYASIGA KO'RA • aregenerator • giporegenerator • regenerator • giperregenerator

VII. KLINIK KECHISHIGA KO'RA: • o'tkir; • surunkali

VIII. PATOGENEZIGA KO'RA: 1. Postgemorragik anemiyalar: qon yo'qotishdan kelib chiquvchi anemiyalar 2. Gemolitik anemiyalar: eritrodierozning eritropoezdan ustun kelishi oqibatida kelib chiquvchi anemiyalar • Endoeritrotsitar o eritropatiya; o gemoglobinopatiya; o enzimopatiya. • Ekzoeritrotsitar o noimmun; o autoimmun; o izoimmun. 3. Dizeritropoetik anemiyalar: eritropoez yetishmovchiligi natijasida kelib chiquvchi anemiyalar • Aplastik • Defitsitar o temir defitsit anemiya o B12/folat defitsit anemiya o oqsil defitsit anemiya

ODAM ORGANIZMIDA TEMIR METABOLIZMI

Temir (Fe) metabolizmi - temir biogen elementining odam organizmiga tushishi, enterotsitlar tomonidan o'zlashtirilishi, qon sintezi uchun sarflanishi va nihoyada

parchalangan qondan qayta ajralishini anglatadi. Temir nafaqat [gemoglobinning](#) balki boshqa birqancha muhim moddalarning tarkibiga kiradi. (m: [mioglobin](#), [sitoxrom](#), sitoxrom oksidaza, peroksidaza, katalaza). [1] Odam organizmidagi Fe ning umumiy miqdori o‘rtacha 4-5gr bo‘lib, uning 65%i (2/3qismi) [gemoglobin](#) tarkibida bo‘ladi. (shuningdek 4% mioglobinda, 1% oksidlanishda qatnashuvchi turli gemli birikmalarda, 0.1% plazmada [transferringa](#) bog‘langan holatda bo‘ladi). Taxminan 15-30% Fe **retikuloendotelial sistema** hamda **jigarda** ferritin va gemosiderin shaklida zahiralanadi.

Kunlik Fe yo‘qotilishi

Erkak kishi har kuni 0,6mg Fe ajratadi va bu asosan najas bilan chiqadi. Shuningdek, qon yo‘qotganda qo‘shimcha ravishda Fe yo‘qotilishi mumkin. Ayollar uchun menstruatsiya hisobiga 1,3 mg/kun Fe yo‘qotiladi.

Temirning zahiralanishi va qayta ishlanishi.

Demak Fe ning katta qismi (70-75%) suyak ko‘migidagi eritropoez uchun sarflansa, qolgan qismi asosan jigar hujayralarida zahiralanadi. Organizmda Fe asosan ferritin sifatida zahiralanadi. Ferritin "havzasida" 600mg gacha Fe zahiralanishi mumkin. Shuningdek jigar va suyak ko‘migi makrofaglaridagi gemosiderinda "havzasida" Fe ning harakatchanligi ancha past bo‘lgan 250mg gacha zahira ham mavjud. Nuqsonli eritroblastlar hamda gemolizlangan eritrotsitlardan Hb-Fe va gem-Fe ajralib mos ravishda gaptoglobin va gemopeksinga birikadi. Keyinchalik bu birikmalar jigar, taloq va suyak ko‘migidagi makrofaglar tomonidan yutiladi hamda 97% Fe qayta ishlanadi. Temir yetishmovchiligi bo‘lgan hollarda Hb sintezida yetishmovchiliklar yuzaga keladi va **gipoxrom mikrositoz anemiya** kuzatiladi: (massa < 26 pg hajm < 70 fL Hb < 110g/l).

Research Science and
Innovation House

bu holatga asosiy sabablar esa:

1. qon yo‘qotish: har ml qon bilan 0,5mg Fe yo‘qotiladi;
2. Fe qabul qilish yoki absorbsiya muammolari;
3. o‘shish, homiladorlik va emiziklik davrda Fe ga bo‘lgan ehtiyojning ortishi.
4. surunkali infeksiyalar hisobiga Fe qayta ishlanishidagi muammo;
5. apotransferrindagi muammolar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ibn Sino «Tib qonunlari». T. Fan. 2001y.
2. Anatomiya cheloveka. Tom II: ucheb./sost.: M. R. Sapin, D. B. Nikityuk, V. N. Nikolenko [i dr.]; pod red. M. R. Sapina. M.: GEOTAR-Media, 2013. — 456 s.
3. Gistologiya, embriologiya, sitologiya: ucheb./sost.: Yu. I. Afanasev, N. A. Yurina, Ye. F. Kotovskiy [i dr.]; pod red. Yu. I. Afanaseva, N. A. Yurinoy. — 6-ye izd., pererab. i dop. — M.: GEOTAR-Media, 2014. — 800 s.
4. Rukovodstvo po kardiologii. Tom 1: ucheb. posobie / pod red. G. I. Storozakova, A. A. Gorbachenkova. — M.: GEOTAR-Media, 2008.

Chiqindilarni qayta ishlash davr talabi

Andijon davlat pedagogika inistitutining Tabiiy fanlar fakulteti talabasi

Botirov Mashhurbek Diyorbek o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika inistitutining Tabiiy fanlar fakulteti talabasi

Samatov Oyatillo Shokirjon o‘g‘li

Andijon davlat pedagogika inistitutining Tabiiy fanlar fakulteti talabasi

Muxsinboyev Odilbek Muxiddin o‘g‘li

odilbekmuhsinboyev@gmail.com

Annotatsiya:Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 31-maydagi qarori, “nol chiqindi” bo‘yicha tartib va mexanizmlar, “yashil subsidiyalar”, Chiqindilarni kuydirish natijasida olingan issiqlik elektra stansiyalari, chiqindilarni qayta ishlash mexanizmlari, viloyatlarda ekologiyaga qaratilgan chora tadbirlar, global ekologik jarayonlar, chiqindidan tozalash ishlab chiqilgan texnologiyalar, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyasi, qayta ishlashdagi moliyaviy va infratuzilmaviy muammolarga keng to‘xtaldik.

Kalit so‘zlar: Maishiy chiqindi, Kommunal xizmat, Chiqindi, Qog‘oz, Karton, chiqindixona, Plastmassa, Tabiiy resurs, Poligon, “yashil subsidiyalar”, Aylanma (sirkulyar), Kvantifikatsiya, “nol chiqindi”.

Ключевые слова: Бытовые отходы, Коммунальное хозяйство, Отходы, Бумага, Картон, Свалка, Пластик, Природный ресурс, Свалка, «зеленые субсидии», Тираж (циркулярный), Количественный расчет, «ноль отходов».

Key words: Household waste, Communal service, Waste, Paper, Cardboard, landfill, Plastic, Natural resource, Landfill, "green subsidies", Circulation (circular), Quantification, "zero waste".

Chiqindini yo‘q qilish tadbirlarining samarasi bugungi kunga qadar qiyin kvantifikatsiyalanmoqda. Shu bugungi kungacha xususiy chiqindini yo‘qotish yoki qo‘llanishi davrini baholash uchun umumiy tan olingan uslublar yo‘q. Alohida bahoni o‘rnatish ochiq savoldir qisman ekologik muvozanat to‘g‘risida mahsulotlar nisbatan o‘zlarining atrof-muhitga munosabatini nihoyat bunda xulosa qilinadigon chiqindi to‘plamlarini baholashmoqda. Keyingi uslublar vaqt bilan rivojlanishda paydo bo‘ladi.

Global bog‘lanib ketgan transchegaraviy moddiy ehtiyojlar kengayib borishi bilan chiqindilarni qayta ishlashni xalqaro birlikda birlashtirishga olib keladi. Boshqaruv hukumati sog‘liqni saqlashda va tabiatni muhofaza qilishda yuqori standartlarga erishishga harakat qiladi. Shuning uchun ham siyosiy qatlamlarning barchasi chiqindi boshqaruvi bilan bog‘liq savollar bilan shug‘ullanadilar. BMT ning atrof muhit dasturi ishlab chiqarish mahsulotlarini chiqindiga chiqarishni chegaralash va chiqindi eksportini o‘z ichiga oladi.[1]

O‘zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash sohasida “nol chiqindi” tamoyillari joriy etiladi. Barcha chiqindi poligonlarida chiqindilarni to‘liq qayta ishlash va kuydirishga bosqichma-bosqich erishish rejalashtirilgan. O‘zbekistonda qattiq maishiy chiqindilar bilan bog‘liq ishlar sohasida “nol chiqindi” (zero waste) tamoyillari asosida yangi tartib va mexanizmlar joriy etiladi. Bu prezident Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil 31-maydagi “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori asosida tashkil etilgan. Ushbu qarorga ko‘ra “Green University” 2023-yil sentabr oyida abituriyentlarni qabul qilishni boshladi.[4]

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligiga 1-sentabrga qadar maishiy chiqindilarni kompleks boshqarish dasturi loyahasini hukumatga kiritish topshirildi. Farmonda maishiy chiqindilarni turlariga qarab alohida-alohida yig‘ish va olib chiqib ketish nazarda tutilgan. Sohaga aylanma (sirkulyar) iqtisodiyot amaliyotini joriy qilish rejalashtirilgan — yangidan hosil bo‘layotgan chiqindilarni poligonlarga yo‘naltirmasdan, maksimal darajada qayta ishlash (recycling) yoki kuydirish kerak. Farmonda barcha mavjud poligonlarda chiqindilarni to‘liq qayta ishlash va kuydirishga bosqichma-bosqich erishish ko‘zda tutilgan. Chiqindilarni kuydirish natijasida olingan issiqlik yoki elektr energiyasining ortiqcha qismi to‘lov hisobiga, shu jumladan, “yashil tarif”dan foydalangan holda mavjud energiya-kommunikatsiya tarmoqlarida aholi va ishlab chiqarish ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltiriladi. Yangi tizim samaradorligini oshirish uchun davlat budjetidan “yashil subsidiyalar” ajratish tizimini joriy etish rejalashtirilgan. 1-sentabrdan bir yil muddatga Asaka tumani, Buxoro va Termiz shaharlarida chiqindilarni to‘plash, olib chiqib ketish va qayta ishlash bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlik subyektlari tomonidan ko‘p kvartirali uylarni boshqarish faoliyatini amalga oshirish bo‘yicha eksperiment joriy etiladi. Farmonda

chiqindi poligonlarini xususiylashtirish taqiqlangan. Chiqindilarni qayta ishlash, ularni tozalash va bo'shatilgan yer uchastkalarini sotish bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga poligon hududlarini ijaraga berish Ekologiya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.[3]

Ayni damda 15 ta zamonaviy chiqindi tashuvchi texnika vositalari viloyatlar kesmida yetkazib berilmoqda mazkur texnika Yaponiya texnologiyasi asosida yig'ilgan bo'lib, Yevropa standartlariga to'liq javob beradi hamda aholiga uzoq muddat sifatli hizmat ko'rsatishga mo'ljallangan.[4]

Ekologik madaniyatni rivojlantirish komitasi tomonidan: Farg'ona vodiysi bolajonlariga ekologiyaga oid brayl alifbosidagi kitoblar sovg'a qilindi.

Rivojlanayotgan davlatlarda chiqindilarni yoqish va muqobil energiya olish majburiyat usulidan keng foydalanadilar.

Fransiyada tabiiy resurslar va muammolarga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish kontsepsiyasi amal qiladi, chunki muammo ham iqtisodiy, iqtisodiy iqtisodiy faoliyatga ega. Atrof-muhitning ifloslanishiga qarshi kurashish uchun choralar ko'riladi:

-Chuqur saralash bilan hamkorlikni yig'ish . Har xil turdagi konteynerni yig'ish uchun turli rangdagi yordamli maxsus qutilar taqdim etiladi, bu belgida xato qilmaslika yordam beradi. Fuqarolarga yordam berish uchun elektron quvvatlar ma'lum qilinadi qadoqlarni qaerga yordam aytadilar.

-Katta yuklar maxsus punktlarga tashiladi - mamlakatda hujjat soni 4.5 mingdan oshadi. Uch qoidani yo'qotish katta miqdorda jarimaga olib keladi.

-Ekologik plastmassani muqobil xavfsiz materiallar bilan ishlab chiqarish.

Umuman olganda, mamlakat ishlab chiqarish plastmassaning 25 sutkagacha qayta ishlanadi, bu qo'shni Gollandiyaga nisbatan 2 baravar kam. Supermarketlarda bir martalik plastik qoplardan tekshiriladi.

Umuman olganda, mamlakatda qayta tayyorlangan materiallar ishlab chiqarilgandan 300 dan ortiq zavod mavjud. Mamlakatda ishlab chiqarish barcha qayta tiklanadining 42 tezligiga qadar ishlanadi, bu esa yuqori tezlikda ishlanadi. Oxirgi 50 yil ichida mamlakatdagi chiqindixonalar soni 6000 tadan 250 taga kamaydi. Hozircha bu masala qonunchilik darajasida hal etilmagan, ammo rasmiylar mavjud vaziyat bilan kurashishda davom etmoqda.[2]

Italiya mamlakatida mamlakatni yig'ish, chiqish va qayta ishlash bilan bog'noaniq vaziyat keldi. Boshqa Evropada bo'lgan kabi, bir martalik plastik

buyumlardan yuk tashishga qarshi faol kurash olib borilmoqda, ammo ishlab chiqarish chiqarishga hali imkoni yo‘q. Misol uchun, yirik supermarketlar faqat biologik bozor mahsulotlaridan yangi qo‘plardan yuk tashish paketlari, ammo shu shaharlarda bizda polietilen mahsulotlar faol qo‘shimcha chiqindilarni tizimda qanday darajada farq qiladi.

Chiqindilarni yig‘ish tizimi mamlakat hududlarida sezilarli darajada farq qiladi:

- Deyarli barcha hududlarda har xil turdagi maishiy chiqindilarni yig‘ish uchun maxsus konteynerlar o‘rnatildi. Karton va qog‘oz, shisha, plastmassa va organik moddalar alohida tanklarda yig‘iladi. Kommunal xizmatlar ma‘lum turdagi chiqindilarni olib tashlash uchun maxsus kunlarni belgilaydi.

-Rim, Neapol va boshqa yirik shaharlarda axlat bilan bog‘liq vaziyat ancha og‘irligicha qolmoqda. Axlat ko‘pincha o‘z vaqtida yig‘ilmaydi va konteynerlar bir necha kun davomida to‘ldirilgan holda qolishi mumkin. Vaziyat qoidaga rioya qilmaydigan va hamma narsani ko‘cha axlat qutilariga tashlaydigan sayyohlarning doimiy oqimi bilan murakkablashdi. Plyajlar juda ifloslangan, bu erda to‘lqinlar doimo katta miqdordagi plastik chiqindilarni yuvadi.

-Sardiniya orolida eng qulay vaziyat yuzaga keldi. Bu yerda bir nechta chiqindini qayta ishlash korxonalari faoliyat yuritib, alohida yig‘ish va olib chiqish tizimi kuzatilmoqda.

-Mamlakatda jami 39 ta chiqindilarni yoqish zavodi ishga tushirildi, Italiyada ishlab chiqarilgan chiqindilarning 18% gacha qayta ishlanadi. Chiqindilarning yana 27 foizi ikkilamchi xom ashyoni qayta ishlashga sarflanadi, organik moddalar o‘g‘it ishlab chiqarish uchun kompostlanadi. Chiqindilarni yer osti yo‘q qilish ham keng tarqalgan.[2,3]

Yaponiya: chiqindilarni alohida yig‘ish mamlakati. Mamlakatda har yili 44 million tonnagacha chiqindilar ishlab chiqariladi, shundan 46 foizi qayta ishlanadi. Bu ko‘rsatkich boshqa rivojlangan mamlakatlarnikidan past bo‘lsa-da, Yaponiya ma‘lum bir muhim toifadagi chiqindilarni qayta ishlashda yaxshi natijalarga erishdi:

-Mamlakat plastik butilkalarning 85% gacha qayta ishlanadi, bu Fransiya yoki Amerika Qo‘shma Shtatlardagidan sezilarli darajada ko‘pdir;

-Metall qutilarning 90% gacha qayta ishlanadi yoki qayta ishlatiladi;

-Foydali materiallarning aksariyati tashlab ketilgan maishiy texnikadan olinadi, keyinchalik ular turli xil mahsulotlarni, shu jumladan sport oltin medallarini ikkilamchi ishlab chiqarishda ishlatiladi.[1,4]

Respublika bo'yicha jami 1150 ta chiqindilarni qayta ishlash korxonalari faoliyat ko'rsatmoqda, ularda 358 ta korxonalar elektr energiyasi ishlab chiqaradi. Bu nafaqat axlat muammosini, balki energiya muammosini ham hal qilishga yordam beradi: bunday korxonalar turli xil ob'ektlarni elektr energiyasi bilan ta'minlaydi.

Xulosa: Inson tabiatning ajralmas bir bo'lagi. Tabiatimizni asrab-avaylash bugun har qachongidan muximroqdir. Har bir insonda ekologik bilim ko'nikmalrni, ekologik ongni shakillantirish bugungi kunda eng muhim dolzarb muammolardan biridir va atrof-muhitdan oqilona foydalanish va tabiatga do'stona munosabatda bo'lish, har bir insonning burchidir. Kam chiqindili texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ekologiya, Sattorov.Z.M "Sano-standart" nashriyoti Toshkent 2018 yil
2. Tilovov T. Ekologiyaning dolzarb muammolari. Qarshi: Nasaf, 2003.
3. <https://omega-ekb.com/articles/zarubezhnyj-opyt-utilizacii-otxodov#title6>
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/06/05/zero-waste/>.

Research Science and Innovation House

ПЕЙЗАЖ В ПРОЗЕ ЛЕРМОНТОВА

Бозорова Нигора Хакимовна

Преподаватель кафедры русского языкознания
Бухарский государственный университет

Аннотация: В те годы, когда Лермонтов начинал свои прозаические опыты, литература не знала иных пейзажей, кроме сентиментально-романтических, списанных прямо с живописной «натуры». Живопись европейская и русская конца XVIII — начала XIX века была посвящена изображению сцен как бы намеренно разыгранных на лоне природы.

Ключевые слова: Томные пастушки, стада тучных коров и белоснежных кудрявых овец, галантные кавалеры с разодетыми дамами и т. п. — все это теряется в роскошных рощах, на просторах лугов и цветников¹. Очевидно, что природа в этих картинах — главное, основное, а люди только одна из принадлежностей обстановки.

Разноцветные одежды толпы, резвящейся или чинно гуляющей, являются то контрастом, то оттенком к основному фону, к тонам природы. Тут же идет и сопоставление размеров — громадные, могучие деревья подавляют маленьких людей, их слабость ярко контрастируется мощью стволов, ветвей и листьев гигантов, символизирующих вечную силу и нетленность природы — по сравнению с бренностью человеческого существования. Эти пейзажи отличаются как буйством природы, так и буйством красок, они построены или на нарочито контрастных сочетаниях или на неожиданной для глаза гармонии и симметрии тонов и оттенков, делающих изображение каким-то зыбким, неверным в своих очертаниях, как бы подернутым дымкой.

Эти пейзажи волнуют или, напротив, как-то умиротворяюще действуют на зрителя, становящегося соучастником тайнства художника, уловившего и передавшего трепетное волнение жизни или ее успокоительные для души, таинственные, но понятные речи.

Так в пейзаж входит не просто изображение природы, но и чувство художника, его отношение к тому, что он пишет. Литература, вдохновленная

сентиментально-романтическими идеями, опиралась прежде всего на живописную традицию в изображении природы. Лермонтов пошел в ранней прозе за традицией поэзии, опирающейся в восприятии природы на живопись. Это особенно ярко видно на неоконченном романе из пугачевских времен — «Вадиме», над которым Лермонтов работал в 30-е годы.

В «Вадиме» все внимание сосредоточено на душе героя, его судьбе и причинах его отчаяния. Но все в то же время звучит и как авторская исповедь. Автор нигде не хочет отделить себя от героя, свои чувства от его чувств, свои страдания от его страданий. При этом может быть и незначительные события превращаются в мировые проблемы, а невозможность решить их — в предлог для сомнений в ценности мира и жизни. Надо всем повествованием читатель чувствует тень автора то более, то менее осязательную.

Автор то растворяется в герое, то кажется его таинственным двойником, а иной раз спутником, грустным и все знающим и потому скорбящим даже заранее. Облик автора проглядывает и в возвышенных речах персонажей, и в лирических отступлениях, и в беглых комментариях, и в том, что условно можно назвать ремарками, т. е. в авторских определениях поведения и реакции героя.

Отсюда и двойственность стиля «Вадима» — с одной стороны, точные, объемные детали быта помещиков и их жизни (охота, избиение крепостных, сельские пейзажи и т. п.), а с другой — типично романтические таинственные события, острота сюжета, причем совершенно невозможно предсказать, что произойдет вслед за рассказанным. Характерны большие отступления, интригующие читателя, неожиданные перемены места действия, нарушение хронологии повествования и т. д. Реалистические детали входят в повествование только как часть интерьера, описания, пейзажа и притом не всегда как главная часть.

Стилевая двойственность особенно наглядно сказывается в пейзаже «Вадима». Она видна в том, что Лермонтов одинаково охотно рисует картины природы и пером реалиста, тонко подмечающего именно те детали, которые необходимы для создания реального представления о месте действия, и пером романтика, всегда готового сообщить о своих чувствах и их волнении подбором своеобразных деталей, тонов и красок. Характерно, что в том

случае, когда на природе не действуют люди, она вполне реальна и естественна по своим очертаниям и краскам, но стоит только появиться какому-либо герою, особенно Вадиму, как краски приобретают тревожные оттенки, их сочетания — резкую контрастность, а детали — некоторую неопределенность.

Чувствуется, что пейзаж привлекается как средство психологической характеристики. Он нужен для создания той внутренней напряженности, без которой нет романтического произведения.

Пейзаж раннего Лермонтова строится обычно как целая картина. Это ряд мазков, порой бликов, иногда — лишь одна — две детали, так или иначе сопоставленные или соотнесенные друг с другом прямым сравнением или косвенным. В некоторых случаях — это наложение красок, оттенков друг на друга: сливался с лучом заходящего солнца на золотых окладах. Лишь в двух случаях пейзаж строится как сложное описание, полное самых различных подробностей. Однако эти описания легко разбиваются на части, композиция их несложна, а приемы, краски, детали в них те же, что и в других зарисовках природы и интерьера.

Связи природы и человека также очень несложны. Точнее этих связей нет: человек и природа — это разные начала, не сталкивающиеся друг с другом. Но автор-повествователь часто использует краски и звуки природы как средство изображения чувств героев, особенно Вадима. Внутренняя напряженность души человека порой оказывается соответствующей подобной же напряженности природы. Впрочем, такие сопоставления делаются сравнительно редко. Чаще же всего природа обособлена от человека, ее величие, монументальность, внутренняя сила — все это противопоставлено мелочности человеческих побуждений, ограниченности желаний и бессилию перед лицом жизни и ее обстоятельств.

Таким образом, Лермонтов применяет пейзажные зарисовки в «Вадиме» как убежденный романтик. Однако реалистические устремления не чужды ему. Пейзаж его отличается сочностью колорита, достоверностью деталей, отсутствием, почти во всех случаях, гиперболичности средств в самих описаниях, он не применяет нарочито скомбинированных сравнений, периодов с нагромождением эпитетов и метафор. Он вообще стремится к

простоте изображения, к естественности красок и их сочетаний, хотя краски любит яркие, свежие, сочные, а контрасты — резкие и чуть-чуть угловатые. Вероятно, это только результат стремления сделать свои описания-картины более достоверными именно зрительному восприятию читателя. Этим определяется и выбор тех приемов и средств, с помощью которых создаются пейзажные зарисовки, заимствованных не столько от поэзии, хотя бы и самой романтической, сколько от живописи того времени. Тяготение Лермонтова к живописной манере явно сказывается на сочетании цветов, игры света и теней в его пейзажах.

«День угасал; лиловые облака, протягиваясь по западу, едва пропускали красные лучи, которые отражались на черепицах башен и ярких главах монастыря».

Цветовая гамма — лиловый, красный, ярко-желтый (золото куполов). Этими красками и создается почти зрительно представляемая картина вечера. Какой это вечер, видимо, не так существенно (в вариантах есть определения «осенний» и «весенний», но в окончательном тексте — «день угасал»).

Манера пейзажной живописи сказалась и в том, что Лермонтов часто прибегает к контрастированию света и теней, причем обычно у него нет полутонов — он резко переходит от светлого к темному, от освещенного к неосвещенному. Он любит силуэт с резкими границами и преимущественно в двух тонах — белом и черном:

«...на полусветлом небосклоне рисовались зубчатые стены, башни и церковь с плоскими черными городами, без всяких оттенков...»

- 240 -

Или: «...деревенская церковь со своей странной колокольной рисовалась на полусветлом небосклоне на западе, подобно тени великана».

«...Встал месяц; скользя вдоль стены, его луч пробрался в тесную комнату, и крестообразные рамы окна отделились на бледном полу...». Смысл применения этих силуэтных картин Лермонтов не скрывает от читателей. По его мнению, созерцание таких картин должно возвеличивать, заставляя душу «погружаться в себя и думать о вечности, и думать о величии земном и небесном, и тогда рождаются мысли мрачные и чудесные, как одинокий монастырь, неподвижный памятник слабости некоторых людей, которые не

понимали, что где скрывается добродетель, там может скрыться и преступление» Это последнее сравнение довольно ясно говорит о романтических симпатиях Лермонтова и о его стремлении заставить читателя задуматься над судьбами героев. Так силуэтные контрасты оборачиваются проблемой добра и зла, намекают на возможное развитие судьбы Вадима, подобранного Палицыным на паперти монастырской церкви.

Этой же активизации читательского воображения и чувства служат и сами средства, с помощью которых создаются пейзажи и их внутренняя экспрессия. Вместе с тем можно встретить в «Вадиме» метафоры, не ведущие, собственно, к зрительным ассоциациям, а представляющие собою лишь дань современной Лермонтову романтической манере живописи и поэзии: «День угасал», «Солнце с улыбкой золотило... картину» и т. п. Один раз встречается развернутое сравнение - из тех, какие так любил ранний Гоголь. Но в общем они редки, эти «марлинистские» обороты. Чаще всего Лермонтов прибегает к сравнениям и метафорам, применявшимся в его поэзии, кстати сказать, для характеристики типов, во многом похожих на Вадима.

Если романтический пейзаж в «Вадиме» выписан по правилам живописи того времени, то пейзаж реальный отличается свежестью красок, тонкостью положенных штрихов. В нем нет ярких и пышных сравнений, из описаний намеренно убрано все то, что может отвлек от создания в воображении картин бедной природы. Конечно, одной из причин этого обеднения реалистического пейзажа является стремление достигнуть контраста с романтическими, возвышенными картинами, характерами и обстоятельствами. Но вместе с тем Лермонтов стремится к «нагой простоте» еще и потому, что помимо страстей и характеров, возвышенных его интересуют страсти и характеры обыкновенные — в нем начинает говорить реалист, психолог, историк души человеческой.

Ранняя смерть оборвала путь Лермонтова к познанию и изображению «диалектики души» человека, тем более такой сложной, как душа «героя времени». Однако, несомненно, поиски его шли как раз в том направлении, которое развил Л. Н. Толстой.

Литература

1. Вацуру В.Э. Последняя повесть Лермонтова //
2. Вацуру В.Э. О Лермонтове: Работы разных лет. М., 2008.
3. Виноградов В.В. Стиль прозы Лермонтова // Литературное наследство.
4. М.Ю. Лермонтов. Т. 43–44. М., 1941.
5. Лермонтов М.Ю. Собр. соч.: В 6 т. М.; Л., 1954–1957. Максимов Д.Е.
6. Поэзия Лермонтова. Л., 1959. 266 с. Михайлова Е.Н. Проза Лермонтова. М., 1957.

Research Science and Innovation House

Ekologiyaning atrofga ta'siri, kelib chiqishi va umumiy tavsifi

Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi

Isaqjonova Oydinoy Azizbek qizi

Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy
fanlar fakulteti biologiya yo'nalishi talabalari

fmamashokirova@gmail.com

teshaboyevabumayram@gmail.com

isaqjonovaoydinoy@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologiyaning atrofga foydali va zararli ta'siri, kelib chiqish tarixi, ekologik muommolar, ekologiya haqida umumiy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ekologiyaning tarixi, autekologiya, sinekologiya, ekologik obyektlarni kuzatish usullari, yer kurrasi, ekologik omillar (abiotik, biotik va antropogen omillar), orografik omillar, iqlim omillari, tuproq omillari, ekologik muommolar.

Аннотация: В данной статье представлены общие сведения о благотворном и вредном влиянии экологии на окружающую среду, истории возникновения, экологических проблемах и экологии.

Ключевые слова: история экологии, аутоэкология, синэкология, методы наблюдения экологических объектов, земная кора, экологические факторы (абиотические, биотические и антропогенные), орографические факторы, климатические факторы, почвенные факторы, экологические проблемы.

Abstract: This article provides general information about the beneficial and harmful effects of ecology on the environment, the history of origin, ecological problems, and ecology.

Key words: history of ecology, autecology, synecology, methods of observing ecological objects, earth's crust, ecological factors (abiotic, biotic and anthropogenic factors), orographic factors, climatic factors, soil factors, ecological problems.

Dunyoda hayotning barqaror bo'lishligi tabiiy muvozanatga, ya'ni ekologiyaga bog'liq. Shuning uchun tabiiy muvozanatni saqlash uni yaxshilash,

ya'ni barcha mavjudotlarning, shu jumladan, insonning yashashi uchun qulay sharoit yaratish sayyoramiz miqyosidagi eng muhim masala bo'lib qolmoqda. Chunki sayyoramizda yashaydigan barcha mavjudotlar (mikroorganizmlar, viruslar, zamburug'lar, bakteriyalar, past va yuqori tabaqali o'simliklar, turli xil hayvonlar) tabiat, ya'ni tashqi muhit bilan uzviy bog'liq. Har qanday mavjudot tashqi muhitdan havo, issiqlik, yorug'lik, suv, ozuqa kabi moddalarni olib o'sadi, rivojlanadi, faoliyat ko'rsatadi va nihoyat, nasi qoldiradi. Fanga nemis olimi, darvinist E. Gekkel «Ekologiya» atamasini tavsiya qildi. «Ekologiya» so'zi yunoncha bo'lib, "oikos" - yashash muhiti, turar joy va "logos" - ta'limot ma'nosini bildiradi. Ya'ni, ekologiya mavjudotlar uchun yashash sharoitlari mos kelishligi haqidagi ta'limotdir. Ekologiya biologiya fanining tarkibiy bo'lagi bo'lishi bilan bir qatorda, kimyo, fizika, geologiya, o'rmonchilik, dehqonchilik, tuproqshunoslik, matematika va boshqa tabiiy fanlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ekologiya fanining o'rganadigan predmeti - tirik organizmlar, populyatsiyalar, turlar, biotik va biosferik darajada tashkil qilingan ekotizim va uning tashqi dunyo bilan o'zaro aloqasidir. Ekologiyani o'rganishning bosh obyekti - ekotizim yoki tabiiy komplekslarning birligi, tirik organizmlarning hosil bo'lishi va ular yashaydigan muhitdir. Ekologiyaning bosh vazifasi - tabiat, jamiyat va ular bog'liqligining yangi qarashlari, kishilik jamiyatini biosferaning bir bo'lagi ekanligini boshqalarga o'rgatishdir. Aslida ekologiyaning vazifasi turlicha bo'lib, ekologik tizimlarning umumiy qonuniyatlari asosida ishlanmalar berishi, biologik xilma-xillikni o'rganishi va uni saqlab qolish mexanizmini ishlab chiqish, inson ta'siri natijasida kutiladigan xavf-xatarni baholash va oldindan ko'ra bilish, tabiiy resurslarni saqlab qolish, ko'paytirish va undan rasional foydalanishdir. Ekologiya fanining rivojlanishi bosqichma-bosqich bo'lib, o'tgan asrning (XIX asrning) 60-yillaridan boshlanadi. Bu fanning rivojlanishi bosqichmabosqich amalga oshib bordi, dastlab ekologiya biologiya fanining bir bo'lagi hisoblandi, XX asr boshlariga kelib, bir qator fidoyi olimlarning mehnati, ya'ni Ch.Adam va A.Tepsli, Ch.Elpeon, V.N.Sukachev va V.I.Vernadskiy, Aleksandr Gumgold, Charlz Darwin, V.V.Dokuchaev, G.F.Morozov, V.N.Sukachev va boshqalarning tabiatni hamda undagi tirik organizmlarni o'rganishi orqali ekologiya fani shakllanib bordi. O'zbekistonda ham bir qator olimlar bu fanning rivojlanishida o'z hissalarini qo'shishgan, K.Z.Zokirov, A.M.Muzaffarov, D.N.Qashqarov N.I.Granitov, T.Raximova, A.E.Ergashev va boshqalar o'z asarlarida ekologiyaning ilmiy masalalarini bayon qilishgan. O'rta Osiyo

ekologiyasi fanining ilmiy asoschilari bo‘lgan D.N.Kashkarov va E.P.Korovinlar O‘ODU tashkil topgan vaqtlarda O‘zbekistonga kelib bioekologiya faniga asos solgan birinchi olimlardir. D.N.Kashkarov Sukachev bilan birgalikda biosenoz haqidagi fikrlarni rivojlantirdi. Ekologiya **umumiy** yoki **xususiy** hamda **tarmoqli** bo‘ladi. Umumiy ekologiya yoki **sinekologiya** har xil sistemalar (populatsiyalar, jamoalar va ekosistemalar) ning tuzilishini, xossalarini hamda ularning funksional qonun-qoidalarini, xususiy ekologiya yoki **autekologiya** esa ayrim turlarning ular yashab turgan muhit bilan o‘zaro munosabatini, turlarning muhitga ko‘proq va uzviy moslashganligini o‘rganadi. Xususiy ekologiya — o‘simlik va hayvonlar ekologiyasidan iborat.

Ekologiya obyektlarini kuzatish usullari

1. Ekosistemani o‘rganish.
2. Jamoani o‘rganish.
3. Populyatsiyani o‘rganish.
4. Yashash sharoitini o‘rganish.
5. Evalutsion va tarixiy ekologik prinsiplar.

Yer quyosh sistemasidagi organik hayot mavjud bo‘lgan yagona sayyoradir. U quyoshdan o‘rta hisobda 149,6 mln. km. Uzoqda joylashgan sharsimon jismdir. Yer shari uzoq davom etgan evolutsion jarayon natijasida shakllangan bo‘lib, uning geosferalari vujudga kelgan.

- ❖ **Atmosfera**-hayot qatlami
- ❖ **Gidrosfera**-suv qatlami
- ❖ **Litosfera**-qattiq qatlam

Ekologiya omillarining mavjudotlarga ta’sir qilishini aniqlash muhim amaliy ahamiyatga ega. Ekologik omillar kelib chiqishiga ko‘ra, uch guruhga: abiotik, biotik va antropogen omilga bo‘linadi.

Abiotik yoki jonsiz omillar: iqlim, geologik, orografik, gidrogeologik guruhlarga bo‘linadi. Iqlim omillarga yorug‘lik, harorat, yog‘ingarchilik, havo namligi, havo bosimi, shamol, atmosferaning gaz tarkibi, qor qatlami, atmosfera elektr kiradi. Geologik omillarga yer osti suvlari, tuproq ona jinsining fizik va kimyoviy xususiyatlari kiradi. Orografik omillarga turarjoyning relyefi (tog‘li, qirli, pastlik, jarlik va h.k.) kiradi. Relyef muhim omil bo‘lib, u ekotizimga to‘g‘ridanto‘g‘ri

keladigan (iqlim, gidrogeologik, tuproq) omillarni taqsimlaydi. Gidrogeologiya omillariga erkin suv (o‘simlikka foydali suv) va uning manbalari (yog‘ingarchilik, yer osti suvi), suvning fizik holati va geokimyoviy xususiyati kiradi.

Biotik omillar. Bularga yuqori va past tabaqali o‘simliklarga ta‘sir qiladigan fitogen va hayvonot olamiga ta‘sir qiladigan zoogen, o‘simlik hamda ularga ta‘sir qiladigan tuproq omillari kiradi.

Antropogen inson omili. Inson o‘zining aql-zakovati, jismoniy mehnat faoliyati bilan o‘simliklar va hayvonot olamiga katta ta‘sir qiladi. Ekologik omillarning mavjudotlarga ta‘sir qilish xillari. Ekologik omillar mavjudotlarga (organizmlarga) turlicha ta‘sir qiladi. Shunga ko‘ra, ular bevosita va bivosita ta‘sir qiluvchilarga bo‘linadi. Birinchi guruhga muhitning fizik va kimyoviy xususiyatlari (yorug‘lik, issiqlik, suv, havo tuproqning tarkibidagi organik kislota qoldig‘i, tuzlar va h.k.), ya‘ni o‘simlikka bevosita ta‘sir qiluvchi omillar kiradi. Ikkinchi guruhga iqlim, relyef, tog‘ jinslari, tuproqning mexanik tarkibi va boshqalar, ya‘ni o‘simlik hayotiga bivosita ta‘sir ko‘rsatadigan omillar kiradi. Aholi sonining yildan yilga oshib borishi sanoat va transportning rivojlanishi, fan texnikaning taraqqiy etishi, insonning biosferaga ko‘rsatayotgan ta‘sir doirasini kengaytirib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida u yoki bu ekologik muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘lmoqda. Ekologik muammo deganda insonning tabiatga ko‘rsatayotgan ta‘siri bilan bog‘liq holda tabiatning insonga aks ta‘siri, ya‘ni uning iqtisodiyotiga, hayotida xo‘jalik ahamiyatiga molik bo‘lgan jarayonlar, tabiiy hodisalar bilan bog‘liq (stixiyali talafotlar, iqlimning o‘zgarishi, hayvonlarning yalpi ko‘chib ketishi va boshq.) har qanday hodisalar tushuniladi.

Ekologik muammolar 3 guruhga bo‘linadi.

1. Umumbashariy (global). 2. Mintaqaviy (regional). 3. Mahalliy (Lokal).

Qurg‘oqchil mintaqalarda daryolardan to‘liq foydalanilganda ularning suvi yetmay qolmoqda. 1980-yillarda bunday holat Afrika, Avstraliya, Italiya, Ispaniya, Meksika davlatlari, Nil, Sirdaryo, Amudaryo va ba‘zi bir boshqa daryolarda kuzatila boshlandi. Daryolarning sanoat va maishiy zaharii moddalar bilan ifloslanishi o‘ziga bormoqda. Sanoat yiliga 160 km³ sanoat oqova suvlarini daryolarga tashlaydi. Bu ko‘rsatkich daryolarning umumiy suv miqdorining 10 %ni, ba‘zi rivojlangan mamlakatlarda 30 %ni tashkil etadi. Daryo toza suvlarida yildan yilga har xil erigan moddalar, zaharli kimyoviy moddalar va bakteriyalarning miqdori ortib bormoqda.

Insoniyatni, ayniqsa, tropik va subtropik oʻrmonlar muammosi tashvishga solmoqda. U yerlarda yiliga dunyo miqyosidagi qirqilishi kerak boʻlgan oʻrmonlarning yarmidan koʻpi kesib tashlanmoqda. 160 mln gektar tropik oʻrmonlar vayron boʻlgan, atigi yiliga 11 mln gektar maydon tiklanmoqda. Floraning kamayib ketishi «Qizil kitob» yaratilishiga sabab boʻldi.

Xulosa: Yashash muhiti deganimizda, yerning tabiatda tirik organizmlar hayot kechiradigan va oʻzaro bogʻliq holda shakllanadigan joy ekanligi tushuniladi. Tirik organizmlar yerda, suvda, havoda va tuproqda, yer usti va organizmlarda yashab, hayot kechiradi. Ular yashaydigan muhit uzluksiz oʻzgaradi, ammo organizm muhit sharoiti qanday boʻlmasin, moslashishga harakat qiladi. Organizmlarga tashqi oʻzlari yashab turgan muhitning taʼsiri bir qancha omillar orqali oʻtadi. Lekin har qanday holatda ham organizmlar moslashib, hayotning uzluksizligini davom ettirish uchun avlod qoldiradi.

Yashash muhiti barcha tirik organizmlarni qaysi fasl yoki qaysi holatda boʻlishiga qaramasdan oʻziga moslashtiradi. Bu kabi holatlar ekologiyaning shakllanishini asosiy koʻrinishlaridan biri hisoblanadi. Ekologiyaning atrofga va undagi barcha yashab turgan tirik organizmlarga boʻlgan taʼsiri va ahamiyati juda katta ekanligini koʻrishimiz mumkin. Ekologik omillar ichida son jihatdan ahamiyatga koʻra turlarning chidamlilik chegarasidan chiqadiganlariga chegaralovchi omillar deyiladi. Birgina cheklovchi omilning oʻzi jaʼmi omillar qulay boʻlsa ham, maʼlum bir turning tarqalishiga taʼsir koʻrsatadi yoki cheklab qoʻyadi. Chegaralovchi omillar maʼlum geografik arealda turlarning tarqalishini aniqlaydi va bir tur organizmning rivojlanishini, ular juda koʻp boʻlganda yoki kam boʻlganda cheklab qoʻyadi. Ekologik omillarning taʼsir qilishi maʼlum muhitda oʻzgarishi ham mumkin, ular chegaralovchi boʻlishi ham, boʻlmasligi ham mumkin. Sogʻlom tabiatni asrash, tabiat inʼomlaridan oqilona foydalanish hozirgi zamonning dolzarb muammolaridan hisoblanadi. Shu sababli boʻlajak agronomlarga ekologiya bilimini oʻrgatish, yaʼni tabiiy manbalardan oqilona foydalanishni oʻrgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, tashqi mulitning ifloslanishi, oʻsimlik va liayvon turlarining yoʻqolib kamayib ketayotganligi, ozuqa va suv manbalarining yʼtishmasUgi, tuproq eroziyasi kabi muammolami yoritib berish kerak. Ana shunday noxush holatlardan tabiatni asrash choralarini topish yuzasidan izlanishlar olib borish zarurligiga eʼtiborni jalb etish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 Ruzmatov E.Yu.Qo‘ziboyev.SH.N.Tojiboyev.M.U.
Bioekologiya(O‘simliklar ekologiyasi)Andijon-2020.yil
- 2 D.Yo.Yormatova.X.S.Xushvaqtova.
Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish .Toshkent-2018yil
- 3 I.Hamdami.Z.Bobomuradov.E.Hamdami.
Ekologiya.Toshkent-2009yil
- 4 P.S.Sultonov.Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari.
“Musiq”nashriyoti.Toshkent -2007yil
- 5 H.S.Yo‘ldoshev.SH.M.Avazov.
Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish asoslari.”Ilm ziyo”nashriyoti
Toshkent-2004yil
- 6 A.K.Xusanov.Hayvonlar ekologiyasi.Andijon -2021yil

Research Science and Innovation House

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING SHAXSIY RIVOJLANISHIDA TA‘LIM-TARBIYANING UZVIY BOG‘LIQLIGI VA IZCHILLIGI

Karamatova Dilfuza Sadinovna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti o‘qituvchisi, Toshkent, Uzbekistan.

Mardonova Nozimaxon Baxrom qizi - TDPU, BT farulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiy rivojlanishida ta‘lim va tarbiyaning uzviy bog‘liqligi va izchilligi haqida qarashlar mohiyati yoritib berilgan. Maqolada millatimizning buyuk namoyondalari va dunyo olimlarining tarbiya va ta‘lim nuqtai nazaridan ilmiy qarashlari o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: shaxs, tarbiya, ta‘lim, uzviylik, izchillik, bilim, ishonch, xususiyat, iqtidor, maqsad, rivojlanish, izlanish, mas‘uliyat, motivatsiya, malaka.

Har bir inson dunyoga kelgach, yorug‘ olamni ko‘rishga, uning sir-u asrorlarini o‘rganishga intiladi. Bola go‘daklik chog‘laridanoq qiziquvchan bo‘ladi. Bola shaxs bo‘lib yetishishi uchun unga ta‘lim bilan bir qatorda tarbiya ham uzviylik va izchillik asosida berib borilmog‘i lozim. Xo‘sh, shaxs o‘zi kim?

Shaxs tushunchasi insonga tegishli so‘z bo‘lib, psixologik tomondan rivojlangan, tegishli xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, ma‘lum xulq-atvor va dunyoqarashi mavjud bo‘lgan jamiyatning bir bo‘lagini ifodalashga xizmat qiladi. Odam shaxs bo‘lib taraqqiy etishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o‘zini bir butun inson sifatida his etishi, o‘z xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan ajralib turishi lozim.

Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida insonning komil inson bo‘lib yetishuvida tarbiyaning o‘rnini alohida tilga olib, “Janobi Haq insonlarning asl xilqatda iste‘dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo‘ladir. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go‘zal xulqlarga odatlanib katta bo‘lsa, baxtiyor bir inson bo‘lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o‘ssa, nasihatni qulog‘iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo‘lib chiqadi” - deb ta‘kidlaydi [1].

Haqiqatda ham insonning kelajak hayotida, uning insonlar va jamiyat oldidagi obro‘-e‘tibori va mavqeida uning ilk bolalik chog‘laridanoq olgan tarbiya va ta‘limining o‘rni salmoqli joy egallaydi. Eng avvalo tarbiya va ta‘lim so‘zlarining o‘zi qanday xususiyatlarga ega ekanligi haqida so‘z yuritsak.

Tarbiya-insonning komil shaxs bo‘lib yetishishi va har tomonlama taraqqiy etishi uchun zarur shart-sharoit yaratishga va maqsadiga tomon yo‘naltirilgan faol jarayon hisoblanadi.

Ta‘lim esa zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish, tushunish, tafakkur etish va uni kundalik hayotda qo‘llay olishga qaratilgan yuksak maqomga ega faoliyat hisoblanib, ushbu jarayon maxsus tashkil etiluvchi mashg‘ulot bo‘lib, uni tashkil etishdan asosiy maqsad insonni mustaqil hayotga tayyorlash, zaruriy bilim va malakalarni berishdan iborat. Ushbu jarayondan o‘tgan har bir shaxsning ijtimoiy va shaxsiy xususiyatlari deyarli shakllanadi. Chunki ta‘limning to‘liq darajada egallanishi uchun insonga ta‘lim bilan bir qatorda tarbiya ham muhim omil ekanligi inobatga olinadi. Axir bejizga, tarbiya bor joyda ta‘lim ham bo‘ladi deyilmaydi.

Islomda ham dunyoviy ilmlarning barchasi Qur‘oni Karim ta‘limoti bilan bog‘liq va uyg‘un holda berilgan.

Qadimgi Yunonistonda Suqrot, Pifagor, Arastu, Aflotunlar g‘oyaga asoslangan, o‘zlarining inson kamoloti va tarbiya masalalarining falsafiy negizini yaratgan. Arastu “Iskandarga nasihatlar”ida (U Iskandar Zulqarnaynning ustoz bo‘lgan va Iskandar ham o‘z navbatida Arastuni o‘z otasidan ustun qo‘ygan) insonning eng yuksak fazilati taqvdorlik, iymonli, ilmi bo‘lishligini shunday ta‘kidlagan edi: “Taqvdorlik iymon vositasida kamol topadi. Iymon esa fikru andisha soyasida hosil bo‘ladi”.

Ilmda xosiyat ko‘p, chunki u, taraqqiyot kaliti, insonning qalb ko‘zidir. Bunda ilm aqldan quvvat olganligi sababli, aql ma‘naviy haqiqatlari bilan insoniyat jamiyatining dunyoviy ishlarida intizom yaratadi. Bu haqda ulug‘ matematik va faylasuf olim Pifagorning quyidagi fikrlari fikrimizning isbotidir. Ular:

Donishmandlik nima?

Donishmandlik – bu tartib-intizomlilik. Donishmand bo‘lay desang hamma narsani joy-joyiga qo‘y. O‘tkinchi shuhratdan oqil kishining kundalik ishidagi tartib o‘laroq.

Yetuk shaxslarning (olimlar, donishmandlar, faylasuflar, yozuvchilar, shoirlar, qahramonlar, davlat arboblari va shu kabilar) hayoti va faoliyati ulug‘ ibrat, tarbiya sabog‘idir.

Hozirgi kunda ham ilm-fanning turli sohalari shuningdek, fan, adabiyot, san‘at, falsafa va boshqa sohalarda ijod qilganlarning ismi shariflarini yo‘qlash, qilgan ishlaridan foydalanish, insoniyatning og‘irini yengil qilganliklari ularni esalb, yod qilib turilishi nihoyatda ahamiyatlidir” [2].

Yer yuzida inson zoti mavjud bo‘lib, ko‘p asrlik buyuk tarix davridan to shu bugungi kunga qadar butun dunyoga mashhur bo‘lgan faylasuflar, olimlar, sotsiologlar va pedagoglar orasida azaldan bola tarbiyasi va kamoloti uchun zarur bo‘lgan omillar haqida juda ko‘plab ilmiy qarashlar va farazlar yuzaga kelgan bo‘lib, bu bahsli, jiddiy va o‘ta mas‘uliyatli vazifaning yuzaga kelishi va olib borilish jarayoni bir-biridan ayri bo‘lmagan holdagina natijani yuqori ko‘zlashga erishilishi haqida bahs-munozaralar bir necha ming yillardan buyon davom etib kelmoqda. Pedagogik adabiyotlar tahlilidan o‘tmishda va bugungi kunda tarbiya va ta’limga bo‘lgan ilmiy va amaliy qarashlar aniqlanganini ko‘rishimiz mumkin.

“Ta’lim tarixida va pedagogik nazariyalarda antik davrdan boshlab, u yoki bu alloma, pedagog nomi va ijodi bilan bog‘liq bo‘lgan tarbiyaning umumiy konsepsiyalari shakllangan. Bularga: Platonning ijtimoiy pedagogik utopiyasi, Ya.A.Komenskiyning umumiy tarbiya to‘g‘risidagi ta’limoti J.J.Russoning erkin tarbiya ta’limoti, I.Gebart, K.D.Ushinskiy, Dj.Dyui, A.S.Makarenkolarning pedagogik tizimlari misol bo‘la oladi [4].

Nemis mutaxassisi F.V.Kron tarbiyaga bo‘lgan olti yondashuvni ko‘rsatib o‘tgan:

- ✓ tarbiya - o‘ziga xos majburlashdir (Platon);
- ✓ tarbiya - hayot davomida bolaga yordam berish (Pestalosti);
- ✓ tarbiya - bolani erkin rivojlanishi uchun sharoit yaratish (Russo);
- ✓ tarbiya - bolani nazorat va boshqarish (Gerbart);
- ✓ tarbiya - bolani tajribali va katta odamlar tomonidan rahbarlik qilish;
- ✓ tarbiya - belgilangan me‘yorlarni ishlab chiqarish (bixeviorizm)” [3].

Ushbu ta’limotlardan shuni tushunib yetish mumkinki, tarbiya konsepsiyasi barcha ya’ni ilmiy, falsafiy, psixologik hamda ijtimoiy jihatlardan tortib ,tarixda yashab o‘tgan va bugungi kunda ham mavjud bo‘lgan olimlar va pedagoglarning shaxsiy fikr va mulohazalarida o‘zini namoyon etgan [5].

“Jamiyatimizda yangilanish jarayoni ketayotgan, qadriyatlarimiz tiklangan bir paytda milliy-ma’rifiy boyliklarimiz sirasiga kiruvchi o‘tmish donishmandlari, buyuk alloma va mutafakkirlarning bizga qoldirgan bebaho merosini o‘rganish katta ahamiyat kasb etmoqda [6].

Xalqimizni jahonga tanitgan buyuk siymolar, ulug‘ allomalar, mard va qahramon farzandlarning hayot yo‘li, butun faoliyati bugungi va kelajak avlod uchun ibrat maktabi bo‘lib qoladi, zamonlar o‘tishi bilan bu nodir ma’naviy durdonalarning qimmatini va ahamiyatini yanada oshib boraveradi.

Ulug‘ ajdodlarimizning ana shu boy merosidagi pedagogik g‘oyalari xalq pedagogikasida atroflicha o‘rganiladi. Chunonchi, xalq pedagogikasi xalqning tarbiya bo‘yicha tajribalar majmui deb qaraladigan bo‘lsa, allomalarimizning yosh avlodni axloqiy tarbiyalash borasidagi pedagogik g‘oyalari xalq donishmandligi, xalq dunyoqarashi bilan o‘zaro uyg‘un va chambarchas bog‘liqdir” [7].

Bizdan avval yashab o‘tgan, bugungi kunga kelib esa o‘z ilmi bilan dunyoni hayratga solib kelayotgan buyuk allomalarimizning barchamizga ibrat bo‘luvchi va mislsiz ilmiy va ijodiy ishlari, ulardagi axloq va tarbiyaga oid ta’limotlar haqida barcha narsalarni o‘rganish va tafakkur qilish bugungi yosh avlod uchun g‘oyatda muhim bo‘lgan jarayonlardan biri hisoblanadi [8].

Shunday qilib, tarbiya va ta’lim tarixida tarbiyaning ikki asosiy shakllari bor ekanligini bilishimiz mumkin.

Birinchisi, an’anaviy tarbiya, ya’ni tarbiyaning ijtimoiy normalarni bilishga, insonga zarur bo‘lgan dolzarb zamon talablarini o‘rgatishga xizmat qiladi [9].

Navbatdagisi esa, tarbiya tizimining insoniy yo‘naltirilganligidir. Bu degani esa, shaxsning ichki va tashqi ehtiyojlarini, qiziqishi, qobiliyat va iste’dodlarini va individual rivojlanishini ifoda etadi. Bu faoliyatda bolaning erkin faoliyati va rivojlanishi yetakchi o‘rinni egallaydi [10].

Boshlang‘ich sinfga qabul qilingan har bir bola shu sinf ustozini uchun o‘z farzandidek bo‘lmog‘i zarur. Ustoz o‘quvchilariga bilim berar ekan, ta’lim va tarbiyaning uzviyligi va izchilligiga butun e’tiborini qaratishi lozim. Mazkur jarayonning olib borilishida faqatgina o‘qituvchi emas, balki bolaning ota-onasi, maktabdagi boshqa ustozlar, hattoki, mahalla faollari ham birdek mas’ul shaxs hisoblanadilar [11]. Aytishadiku bir bolaga yetti mahalla ota-ona deb. Bugungi kunga qadar o‘quvchilarning yaxshi tarbiyalanishlari uchun ko‘plab pedagoglar tomonidan bir qancha yondashuvlar, yo‘nalishlar ishlab chiqilgan.

“Bolalarni jamoada tarbiyalash nazariyasi A.S.Makarenkoning amaliy faoliyatida rivojlandi. Uning ta’kidlashicha, jamoa tarbiyaning shakli, quroli, vositasi hamda har bir shaxsni rivojlantirish manbai sifatida namoyon bo’ladi. Uning fikricha, jamoada shaxs erkinligi va qadr-qimmatini hamda himoyalanganligi va ijtimoiy aloqalari ta’minlanadi [12].

Shuning uchun insoniylik tarbiyasi bu jamoaviy tarbiya deb hisoblanib, tarbiyalovchi jamoani shakllantirishning ahamiyatini ko’rsatib bergan. Tarbiyalovchi jamoa bu o’zining vazifalariga, an’analariga, munosabat stiliga, o’z-o’zini boshqarish organlariga ega bo’lgan tirik ijtimoiy hodisadir [13]. Makarenkoning xizmatlari yana shunda ko’rinadiki, u birinchilardan bo’lib, jamoa tarbiyasining asosiy tamoyillarini ilmiy jihatdan asoslab berdi, ularga bolani ijobiy tomonlariga tayanish, parallel ta’sir etish, bola shaxsiga hurmat va talab uyg’unligi, bolaga individual ta’sir etish tamoyillari kiradi” [14].

Bola shaxsini shakllantirishdek ulkan va mashaqqatli ish bugungi kunning eng dolzarb masalasi bo’lib kelmoqda. Bu jarayon ayniqsa boshlang’ich ta’lim o’qituvchilari zimmasidagi yukni bir necha barobarga oshirib yubordi desak, mubolag’a bo’lmaydi [15, 16]. Chunki maktab ostonasiga endigina qadam qo’yan bolajonlarni endigina kurtak yozayotgan nihollarga qiyoslaymiz. Ustoz esa bamisoli bog’bon. Bog’bon nihollariga qanchalik ko’p e’tibor qaratib, ularni yaxshi parvarish etsa, bu nihollar kelajakda el-u yurtiga ko’pdan ko’p foydasi tegadigan barkamol avlod bo’lib yetishadi. Agarda bog’bon nihollaridan e’tiborini qizg’onsa, ulardan mehrini ayasa, bu nihollar kelajakda qanday hayot kechiradi-yu, vatan ravnaqi uchun qanday ishlarni amalga oshirishi haqida o’y surishga ham qo’rqasan kishi.

Shunday ekan, kelajak avlod uchun, ona yurtimizning gullab-yashnashi uchun yosh avlodni har tomonlama yetuklik ruhida tarbiyalash nafaqat ustozlarning, balki oila va mahallaning ham vatan oldidagi eng oliy burchi ekanligini anglab yetishimiz zarur [17, 18].

O’sib kelayotgan yosh avlodga faqatgina ta’lim yoki faqatgina tarbiya bermasdan, ularga bu ikki jarayonni mutanosib ravishda o’rgatib va uqtirib borish lozim. Ayni ushbu ishni amalga oshirish uchun mamlakatimiz bo’ylab juda yuqori sur’atlarda ta’lim oluvchilar uchun zarur bo’lgan barcha shart-sharoitlar yaratib berilmoqda. Bu ishlarni amalga oshirishda ustoz-murabbiylarga, ota-onalarga va mahalla tashkilotlariga muhtaram prezidentimizning qo’llab-quvvatlashlari hamda moddiy va ma’naviy tomondan bildirgan ishonchlari yanada yuksak cho’qqilarni

qo‘lga kiritish uchun motivatsiya bo‘lmoqda desak, yanglishmagan bo‘lamiz [19, 20].

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish joizki, kelajak avlodni tarbiyalashdek o‘ta mas’uliyatli ishni amalga oshirish jarayonida ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ayro tutmagan holda, har ikkovini ham uzviylik va izchillik asosida olib borar ekanmiz, mustaqil O‘zbekistonning kelajagi buyuk va bardavom bo‘lishiga, uning gullab-yashnashiga hech qanday shubhalar yuzaga kelmaydi. O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimov shunday degan edilar: “Farzandlarimiz bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari shart”.

Bizga berilgan imkoniyatlardan oqilona foydalanaylik. Zero, bizni yorqin kelajak kutmoqda. Ajdodlarimizga munosib avlod bo‘laylik!

Adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. -T.: O‘qituvchi, 2004. -97-bet.
2. Hasanboyev J., To‘raqulov X.A., Alqarov I.Sh., Usmanov N.O‘. “Pedagogika”. -T.: Noshir. 2011. - 26-bet.
3. Karamatova S.D. (2022). INTEGRATIVE APPROACH TO FORMING ECOLOGICAL CULTURE OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 6, 82-86.
4. Karamatova D.S., Tolliyeva G.R., Qilichova M.J. O‘quvchilarda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida// “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.956-962.
5. Karamatova D.S. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tabiatga, jamiyatga va o‘z-o‘ziga nisbatan munosabatlarni tizimli rivojlantirish / International Scientific and Practical conference “Topical Issues of Science” Xalqaro konferensiyasi. - USA: NEW York university.
6. Karamatova D.S. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tabiatga, jamiyatga va o‘z-o‘ziga nisbatan mas’uliyatli munosabatlarni tizimli rivojlantirish // “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022.
7. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. -T.: “Nodirabegim” nashriyoti. 2021. -163-164-betlar.

8. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогинг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // ИТМОИЙ FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - Б. 59–62. Retrieved from <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>
9. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Бошланғич таълим ўқувчиларини ижтимоий мобиллигини ривожлантириш // EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE Innovative Academy Research Support Center UIF = 8.2 | SJIF = 6.051 www.in-academy.uz Volume 2 Issue 4, April 2022. ISSN 2181-2888. Pages 136-139. <https://zenodo.org/record/6511330#.Y1G0jnZByUk>
10. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Формирование мобильности личности как педагогическая проблема // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 384-390. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20065.%20384-390.pdf>
11. Салаева М.С., Мамадалиева У.С. Развитие когнитивной мобильности учащихся в начальном образовании / “Хорijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 276-281.
12. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. (2022, November 1). Yangi O‘zbekiston sharoitida yoshlar kelajagiga yuksak e‘tibor // *Problems and scientific solutions*, Australia, Melbourne. November 1, 2022. Session 1, Part 5. Pages 53-60. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7269286>
13. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. Yangi O‘zbekiston sharoitida Uchinchi Renessansga mos barkamol avlodni shakllantirish muammolari / “XXI asr шахс таракқиёти: муаммо ва ечимлар” мавзусида 1-анъанавий талаба илмий жамияти ТИЖ илмий-амалий конференцияси, Тошкент амалий фанлар университети «Психология» кафедраси 2022 йил 20 декабрь. –Б.140-141.
14. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. (2022, October 11). Development of high-quality human capital is an important factor of society's development / *Innovative development in the global science*, Boston, USA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7184486>

15. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. (2022). Ta'lim jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish imkoniyatlari // *Academic research journal*, 1(5). - Pp.9-14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7227181>
16. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Bola shaxsini shakllantirishda otalarning o'rni // Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск No 24 (том 4) (март, 2022). -С.751-754. https://www.mpcareer.ru/_files/ugd/a62191_0b77bb588ae44c41874c43e8211ea9a8.pdfhttps://www.mpcareer.ru/_files/ugd/Март%202022.%20Том%204.pdf
17. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar kognitiv mobilligini xalqaro dasturlar asosida baholanishning o'ziga xos jihatlari / “Халқ таълими тизимидаги тегишли раҳбарлик лавозимларига муносиб ходимларни жой-жойига қўйишнинг долзарб масалалари” мавзусида онлайн конференция. Авлониё номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти. -Т.: 2022. –Б.64-71.
18. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>
19. Salayeva M.S, Shayunusova F.S. Abdulla avloniy asarlari noyob tarixiy-pedagogik va qomusiy meros sifatida / “Yangi O'zbekistonda innovatsion tadqiqotlar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasidagi “Intellectual izlanuvchi” Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) miqyosida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy ko'rik tanloviga taqdim etilgan ilmiy ishlarinigiz ilmiy kengash tomonidan ko'rib chiqilib, bir ovozdan ma'qullandi. № 531 Farg'ona sh. Sana: 30.12.202
20. Salaeva M.S., Urazova K.V. Boshlang'ich ta'limda o'quv faoliyatning kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixik rivojlanishiga ta'siri / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - В.432-441. ISBN 978-601-06-8694-6

IMPROVING GENDER-SENSITIVE GERIATRIC MEDICAL CARE IN OUTPATIENT SETTINGS

Musayeva Oltina Tuichievna assistant of Samarkand State Medical
University

Shopurova Gulibonu-student of Samarkand State Medical University

Abstract:

As the global population continues to age, the need for gender-sensitive geriatric medical care becomes increasingly important. In this article, we review the current state of gender-sensitive care for older adults in outpatient settings and propose strategies for improvement. We discuss the unique healthcare needs of elderly individuals, the impact of gender on these needs, and the potential benefits of providing gender-sensitive care. We also explore existing barriers to delivering gender-sensitive care and suggest practical approaches to overcome these challenges. By promoting gender-sensitive geriatric medical care, healthcare providers can better address the diverse needs of older adults and improve overall health outcomes.

Keywords: gender-sensitive geriatric medical care, outpatient settings, aging population, biological differences, social and cultural factors.

Introduction: The aging population presents a significant challenge for healthcare systems worldwide. Older adults often have complex healthcare needs, including chronic conditions, functional limitations, and cognitive impairments. Additionally, gender plays a crucial role in shaping the health experiences and outcomes of older individuals. As such, it is essential to consider gender-specific factors when providing medical care to older adults in outpatient settings. This article aims to examine the current landscape of gender-sensitive geriatric medical care and propose strategies for enhancing its delivery. Geriatric medical care in outpatient settings involves a range of services, including preventive care, chronic disease management, medication management, and mental health support.

Understanding Gender Differences in Geriatric Care:

Gender differences play a significant role in the healthcare needs of older adults. Biological, social, and cultural factors can impact health outcomes, treatment responses, and overall well-being:

1. **Biological Differences:** Physiological changes due to aging can affect men and women differently. For example, women may experience menopause-related health issues, such as osteoporosis and cardiovascular changes. Men, on the other hand, may face challenges related to prostate health and certain cancer risks.

2. **Social and Cultural Factors:** Gender roles, societal expectations, and cultural norms influence health-seeking behaviors and perceptions of health. For instance, women may be more likely to seek regular medical care, while men may be hesitant to show vulnerability or disclose their health concerns.

Key Strategies for Improving Gender-Sensitive Geriatric Care in Outpatient Settings:

1. **Education and Training:** Healthcare providers should receive education and training on gender-sensitive care. This includes understanding the biological and social aspects of gender, recognizing the unique health concerns faced by older adults based on their gender, and learning effective communication strategies to address these concerns.

2. **Communication and Language:** Effective communication is essential for providing gender-sensitive care. Healthcare providers should use inclusive language and ask open-ended questions to gather information about a patient's health concerns. They should also create a safe and non-judgmental environment where patients feel comfortable discussing their health issues openly.

3. **Privacy and Confidentiality:** Older adults may have specific privacy concerns related to their gender identity or expression. Healthcare providers should ensure that patient information is kept confidential and that they have private spaces available for discussions. Respecting patients' privacy can help build trust and encourage open communication.

4. **Cultural Sensitivity:** Gender-sensitive care should also consider cultural factors that may influence an individual's health beliefs and practices. Healthcare providers should be aware of cultural norms and values related to gender and adapt their approach accordingly. This includes respecting personal preferences for healthcare providers based on gender.

5. **Comprehensive Assessment:** A comprehensive assessment of an older adult's health should include gender-specific screenings and evaluations. For example, women may require screenings for breast and cervical cancer, while men may need

prostate health evaluations. By tailoring assessments to gender-specific health concerns, healthcare providers can detect and address potential issues early on.

6. Collaboration and Referrals: Healthcare providers should collaborate with other professionals, such as social workers, psychologists, and physical therapists, to provide holistic care. In some cases, referrals to gender-affirming specialists may be necessary to address specific health needs. Ensuring a network of specialists who are knowledgeable about gender-sensitive care is essential.

7. Continuity of Care: Older adults often have multiple chronic conditions and may require ongoing medical care. Ensuring continuity of care by scheduling regular follow-up appointments and coordinating with other healthcare providers can help manage complex health needs effectively.

Conclusion: Improving gender-sensitive geriatric medical care in outpatient settings is essential for promoting the health and well-being of older adults. By recognizing and addressing the unique healthcare needs of older adults based on their gender, healthcare providers can deliver more personalized and effective care. Through training, communication, patient-centered approaches, and tailored interventions, we can work towards a future where older adults receive the gender-sensitive care they deserve.

References.

1. Broverman I, Vogel S, Broverman D, et al: Sex role stereotypes: a current appraisal. **Journal of Social Issues** 28:59-78, 1972
2. Bell FC, Wade AH, Goss SC: Life Tables for the United States Social Security Area, 1900-2080. Actuarial Study No. 107. Baltimore, U.S. Department of Health and Human Services, Social Security Administration, Office of the Actuary, 1992
3. Ray RE: Postmodern perspective on feminist gerontology. **Gerontologist** 36:674-680, 1996
4. Miles S, Parker K: Men, women, and health insurance. **New England Journal of Medicine** 336:218-220, 1997
5. Uhlenberg P: Mortality decline in the twentieth century and supply of kin over the life course. **Gerontologist** 36:681-685, 1996
6. Seeman MV: Psychopathology in women and men: focus on female hormones. **American Journal of Psychiatry** 154:1641-1647, 1997
7. Roter, D.L. and Hall, J.A. (2004) Physician gender and
8. patient-centered communication: a critical review of em-

9. pirical research. Annual Review of Public Health, 25(1),
10. 497-519.
11. [15] Epstein, A.M., et al. (2003) Race and gender disparities
12. in rates of cardiac revascularization: do they reflect ap-
13. propriate use of procedures or problems in quality of care?
14. Medical Care, 41(11), 1240-1255.
15. [16] Institute of Medicine (2002) Unequal treatment: con-
16. fronting racial and ethnic disparities in health care. Na-
17. tional Academy Press, Washington, DC
18. Roter, D.L. and Hall, J.A. (2004) Physician gender and
19. patient-centered communication: a critical review of em-
20. pirical research. Annual Review of Public Health, 25(1),
21. 497-519.
22. [15] Epstein, A.M., et al. (2003) Race and gender disparities
23. in rates of cardiac revascularization: do they reflect ap-
24. propriate use of procedures or problems in quality of care?
25. Medical Care, 41(11), 1240-1255.
26. [16] Institute of Medicine (2002) Unequal treatment: con-
27. fronting racial and ethnic disparities in health care. Na-
28. tional Academy Press, Washington, DC
29. García-Moreno C, Hegarty K, d'Oliveira AFL, Koziol-McLain J, Colombini
M, Feder G. The health-systems response to violence against women. Lancet.
2015;385(9977):1567–79.
30. Rees S, Silove D, Chey T, Ivancic L, Steel Z, Creamer M, et al. Lifetime
prevalence of gender-based violence in women and the relationship with mental
disorders and psychosocial function. Jama. 2011;306(5):513–21.
31. Khalifeh H, Moran P, Borschmann R, Dean K, Hart C, Hogg J, et al. Domestic
and sexual violence against patients with severe mental illness. Psychol Med.
2015;45(4):875–86.
32. Khalifeh H, Oram S, Osborn D, Howard LM, Johnson SC. Recent physical
and sexual violence against adults with severe mental illness: a systematic review
and meta-analysis. Int Rev Psychiatry. 2016;28(5):433–51.
33. Туйчиевна, М. О. ., Абдулхамидовна, Н. М. ., & Расуловна, Х. Б. . (2023).
Медицинская Помощь Для Людей Пожилого И Старческого Возраста В

Узбекистане. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(10), 4–8.
Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/rjtds/article/view/1309>

34. Мусаева Олтиной Туйчиевна, Номозбоева Мафтуна Абдухамидовна, & Халилова Барчиной Расуловна. (2023). ФАКТОРЫ РИСКА ПРИ ВОЗРОСТНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ И ИХ ПРОФИЛАКТИКА. European Journal of Interdisciplinary Research and Development, 14, 8–14. Retrieved from <https://ejird.journalspark.org/index.php/ejird/article/view/450>

35. Туйчиевна, М. О., Худойбердиевна, Э. Л., & Расуловна, Х. Б. (2023). Старение Как Область Научных Исследований И Организация Гериатрической Медицинской Помощи. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 4(2), 317-322. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/5F3VD>

36. Tuichievna, Musayeva Oltinoy, Lenara Khudoiberdievna Elmurodova, and Khalilova Barchinoy Rasulovna. "The Main Age-Related Diseases and Conditions Common among Elderly Men and Women." Scholastic: Journal of Natural and Medical Education 2.3 (2023): 37-43.

37. Tuichievna, M. O. ., Abdukhamidovna, N. M. ., & Rasulovna, K. B. . (2023). Risk Factors for the Development of Diseases in Old Age and their Prevention. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(3), 15–21. Retrieved from <http://journals.academiczone.net/index.php/rjtds/article/view/644>

38. Musayeva, O. ., Nomozboyeva, M. ., & Khalilova, B. . (2023). FEATURES OF PROVIDING MEDICAL CARE TO ELDERLY AND SENILE CITIZENS. Евразийский журнал медицинских и естественных наук, 3(2 Part 2), 36–40. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMNS/article/view/10649>

Research Science and Innovation House

SOME METHODS OF TRANSLATING IDIOMS FROM ENGLISH TO UZBEK

Qosimboyeva Durdona Qobiljon qizi,

Student, Tashkent State Pedagogical University,
Uzbekistan

Email: urdonaqosimboyeva@icloud.com

Scientific supervisor : **D.V.Subanova**

Abstract

In this article the information is given about The translation of idioms from English into Uzbek . Some useful ways are defined which can be helpful while translating idioms from one language into another and some illustrations are used.

Key words: Idioms, translation , Literal Translation, Cultural Equivalency, methods, comprehension , explanation.

Nowadays the government is paying great attention to the improvement of foreign languages in our society. In learning foreign language translation process is important. Translation plays great role in developing cultural, political and economical connections with different countries.

Translation is the process of converting written or spoken content from one language to another while preserving its meaning and intent. Translation is essential for effective communication , cultural exchange , global business, access to information and legal matters. It helps us to overcome language barriers, foster understanding and connect people from different linguistic and cultural backgrounds. There are different problems of translation in linguistics. One of them is translation of idiomatic expressions.

An idiom is a phrase or expression that has a figurative meaning different from its literal interpretation. It is a commonly used linguistic device that conveys a specific idea or sentiment , often rooted in cultural or historical contexts.

Idioms have culturally particular meanings that are hard to accurately translate, which makes them difficult to translate between languages. Nonetheless, there are particular methods for translating English idioms into Uzbek. The first method is literal translation, in which the idiom is rendered exactly as it is without taking into account its figurative connotation. This approach might help Uzbek speakers who are unfamiliar with English idioms, even though it might not fully convey the

meaning of the idiom. A different method is cultural equivalency, which is finding colloquial terms in both languages that have comparable ideas or meanings. These idioms have different meanings, but they all refer to the same thing. Idioms that offer additional elaboration or clarification on a topic or circumstance fall under the category of explanation or expansion. These idioms provide more information or background to improve comprehension.

It can be difficult to translate idioms from one language to another since they frequently have culturally particular meanings that are difficult to translate between languages. nevertheless the following special techniques can be used to translate English idioms into Uzbek:

1. **Literal Translation:** In this approach, the idiom is translated word for word without taking into account its figurative meaning. A Uzbek speaker who may not be familiar with English idioms can benefit from this method even though it might not fully capture the essence of the idiom. For example: **“it is raining cats and dogs”**. Etymologists—people who study the origins of words—have suggested a variety of mythological and literal explanations for why people say “it’s raining cats and dogs” to describe a heavy downpour. “Cats and dogs” may come from the Greek expression *cata doxa*, which means “contrary to experience or belief.” If it is raining cats and dogs, it is raining unusually or unbelievably hard. (Science Reference Section, Library of Congress 2019)

This idiom can be translated into uzbek like this: **“yomg`ir chelaklab yog`di“**
In English: Translated literally, **“Kick the bucket ”**
Defination : **”To pass away or die “**

This idiom is descriptive translated into Uzbek because there is not equivalent idiom in uzbek language and translated like “ vafot etmoq “

2. **Cultural equivalence:** Idiomatic expressions that have comparable meanings or concepts in various languages and cultures are known as cultural equivalency idioms. Even though these idioms have different exact words, they all refer to the same concept. The following are some instances of Uzbek and English idioms with cultural equivalents:

English: **”To kill two birds with one stone.”**

Uzbek: **”Bir o`q bilan ikki quyovni urmoq”**

Meaning: This idiom conveys the idea of accomplishing two tasks or objectives with a single action or effort.

English: “ **better late than never** “

Uzbek: “ **Hechdan ko`ra kech yaxshi** “

It means it`s better to do something late than not try it .

3. **Explanation or expansion** : Idiomatic phrases that elaborate or clarify a topic or circumstance further are known as explanation or expansion idioms. These idioms contribute to comprehension by providing more information or context. The following are some instances of Uzbek and English explanation or expansion idioms:

"To cut a long story short" in English.

“ **Qisqa qilib aytganda** “ in Uzbek

Meaning: this idiom is used to summarize or give a concise version of a story or situation , removing unnecessary details. Here's another example of an explanation or expansion idiom:

English: **"To let the cat out of the bag."**

Uzbek: **"og`zidan gullab qo`yish "**

Meaning: This idiom is used to indicate accidentally revealing a secret or confidential information. It can be translated literally into Uzbek as " bilmasdan og`zidan gullab qo`yish " (literally, "letting the cat out of the bag"). The literal translation retains the imagery of releasing a cat from a bag, but the intended figurative meaning of disclosing a secret is conveyed.

In conclusion, translating idioms between languages can be challenging due to their culturally specific meanings. However, there are techniques available to translate English idioms into Uzbek, such as literal translation and cultural equivalency. Additionally, explanation or expansion idioms provide further information and context to enhance comprehension. Despite the difficulties, translation plays a crucial role in facilitating effective communication, cultural exchange, and understanding among people of different languages and cultures.

Reference

1. Science Reference Section, Library of Congress (2019)
2. <https://www.etymonline.com/>
3. <https://www.theidioms.com/break-the-ice/>

Lexical Substitution: Enhancing Language Generation with Word Replacement

Jurayeva Zarnigor Bo‘stonovna

Qosimboyeva Durдона Qobiljon qizi

Students, Tashkent State Pedagogical University,
Uzbekistan

E-mail: zarnigorjurayeva6@gmail.com

durдона.qosimboyeva@icloud.com

Astanova Dilafruz Murodovna,

Professor, Tashkent State Pedagogical University,
Uzbekistan

Email: dilafruz19870714@mail.com

Abstract

Lexical substitution (LS) is a technique used in natural language processing (NLP) to replace words or phrases in a sentence while preserving the original meaning. Recent advancements in LS based on pretrained language models have shown promising results in suggesting suitable replacements for target words by considering their context. This article explores LS approaches using neural language models (LMs) and masked language models (MLMs) such as context2vec, ELMo, BERT, and XLNet. The study demonstrates the effectiveness of injecting target word information into these models and analyzes the semantic links between targets and substitutes. Lexical substitution plays a vital role in enhancing language generation models and is widely used in NLP tasks such as data augmentation, paraphrase generation, word sense induction, and text simplification. While earlier methods relied on manual lexical resources, the emergence of contextual language models like BERT, ELMo, and XLNet has revolutionized LS by incorporating contextual information and achieving state-of-the-art results. Ongoing research aims to develop more context-aware approaches to address the challenges of lexical substitution, ultimately advancing the capabilities of NLP systems.

Keywords:Lexical substitution, Contextual language models, BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers), ELMo (Embeddings from Language Models), XLNet, Context-sensitive modeling, State-of-the-art (SOTA) results, Lexical resources, Paraphrasing, Sentiment analysis, Data augmentation, Rule-based methods, Word embedding-based methods, Machine learning-based methods, Context preservation, Grammatical accuracy, Syntactic organization, Natural language processing (NLP)

The goal of lexical substitution (LS) is to identify suitable replacements for a target word in a sentence. Recent advances in LS approaches based on pretrained language models have been impressive, suggesting plausible replacements for a target word through examination of its context. The process of finding a word that can be substituted in a clause's context is known as lexical substitution. A replacement game may be offered, for instance, if the language was "After the match, replace any remaining fluid deficit to prevent chronic dehydration throughout the tournament."

Comparative study of Lexical Substitution Approaches based on Neural Language Models

Lexical substitution, a technique used in natural language processing (NLP), is the process of changing words or phrases in a sentence with new words or phrases while maintaining the sense of the original text. Word sense induction, lexical relation extraction, data augmentation, and other NLP applications can all be supported by the incredibly potent technology known as lexical substitution in context. The task of lexical substitution was applied to popular neural language and masked language models (LMs and MLMs), including context2vec, ELMo, BERT, and XLNet. In this research, we give a thorough comparative study of these models. We demonstrate how appropriately injecting target word information can enhance the already competitive outcomes produced by SOTA LMs/MLMs, and we contrast several target injection techniques. The types of semantic links between the target and substitutes generated by various models are also analyzed, offering insights into the kinds of words that are really generated or provided as substitutes by annotators. Lexical substitution is an important method for enhancing language generation models since it significantly contributes to the quality and diversity of generated text. . Lexical substitution is used in a wide range of NLP tasks like data

augmentation, paraphrase generation, word sense induction, or text simplification (Shardlow, 2014; Amrami and Goldberg, 2018). Earlier, methods typically relied entirely on manually curated lexical resources like WordNet (Miller, 1995). The synonyms obtained from such resources were then ranked based on their suitability evaluated by a similarity metric and predefined rules. Some approaches used vector-based modelling and distributional vectors based on syntactic context to obtain the most suitable synonyms (Melamud et al., 2015b). Recent advances in contextual language models like Bidirectional Encoder Representations from Transformers (BERT) (Devlin et al., 2019), Embeddings from Language Models (ELMo) (Peters et al., 2018), and XLNet (Yang et al., 2019) have resulted in major breakthroughs in NLP. Because these models carry contextual information and have the ability of context-sensitive modelling of word probabilities, they have achieved the state-of-the-art (SOTA) results in lexical substitution as well. Some recent research efforts have improved lexical substitution by modifying the architecture of contextual embedding models (Zhou et al., 2019) whereas others integrated lexical resources to contextual embeddings to obtain the most suitable set of substitutes (Michalopoulos et al., 2022).

Understanding Lexical Substitution

Lexical substitution is the process of changing a word within a sentence while keeping the overall meaning and context. The word being changed should be a good replacement that flows seamlessly with the rest of the phrase. Take the following example, for instance:

Original Sentence: "The cat is sitting on the mat."

Lexical Substitution: "The feline is resting on the rug."

In this example, the words "cat" and "mat" are substituted with "feline" and "rug," respectively. The substituted words maintain the original meaning but add variety and expressiveness to the sentence.

Applications of Lexical Substitution

1. Text Generation: Lexical replacement is a common technique for varying and enhancing generated text. Language models can generate different iterations of the same material by swapping out words in a sentence, improving the output and avoiding repeating patterns.

2. Paraphrasing: When paraphrasing, lexical substitution is used to create alternate sentences while maintaining the sense of the original. It can be used to

improve the readability and clarity of text as well as create different training data for machine learning models.

3. Sentiment Analysis: To examine how various words affect the sentiment of a sentence, lexical substitution can be used in sentiment analysis. Sentiment analysis algorithms can learn more about the impact of particular vocabulary selections on the overall sentiment by replacing words with synonyms or antonyms.

4. Data Augmentation: In data augmentation, which involves producing more training data by transforming existing samples, lexical substitution is a useful strategy. Data augmentation can increase the generalization and robustness of NLP models by changing the words in phrases. Methods and Challenges:

Lexical replacement can be accomplished using a variety of techniques, including as rule-based methods, word embedding-based methods, and machine learning-based methods. To locate appropriate replacements, rule-based approaches rely on established lexical resources like dictionaries and thesauri. Word vector representations are used by word embedding-based algorithms to identify alternatives that are semantically equivalent. Machine learning techniques train models that can anticipate optimal substitutions using datasets that have been annotated. Lexical replacement, however, often presents difficulties. It might be difficult to find appropriate substitutions that preserve the context's meaning because words frequently have several meanings and depend on their surroundings. Additionally, when replacing words, significant thought must be given to maintaining grammatical accuracy and syntactic organization.

Lexical substitution is a valuable technique in natural language processing (NLP) that involves replacing words or phrases in a sentence while preserving the original meaning. Recent advancements in LS using neural language models (LMs) and masked language models (MLMs) have shown promising results, particularly with models like BERT, ELMo, and XLNet that incorporate contextual information. These models have revolutionized LS by achieving state-of-the-art results and enhancing the capabilities of NLP systems.

The study conducted a comparative analysis of LS approaches based on various LMs and MLMs, highlighting the importance of injecting target word information into these models. It also analyzed the semantic links between target words and substitutes, providing insights into the types of generated substitutes

Reference:

1) Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019). BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long and Short Papers), 4171-4186.

2) Melamud, O., Goldberger, J., & Dagan, I. (2015). Context2vec: Learning Generic Context Embedding with Bidirectional LSTM. Proceedings of the 20th SIGNLL Conference on Computational Natural Language Learning, 51-61.

3) Peters, M. E., Neumann, M., Iyyer, M., Gardner, M., Clark, C., Lee, K., & Zettlemoyer, L. (2018). Deep Contextualized Word Representations. Proceedings of the 2018 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long Papers), 2227-2237.

4) Shardlow, M. (2014). A Survey of Automated Lexical Substitution. Journal of Artificial Intelligence Research, 51, 457-503.

5) Yang, Z., Dai, Z., Yang, Y., Carbonell, J., Salakhutdinov, R., & Le, Q. V. (2019). XLNet: Generalized Autoregressive Pretraining for Language Understanding. Advances in Neural Information Processing Systems, 32, 5753-5763.

6). <https://aclanthology.org/2022.coling-1.362.pdf>

Research Science and Innovation House

Fotosintezlovchi suv o‘tlarning hujayra tuzilishi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya yo‘nalishi 2- bosqich 202- guruh talabalari Rasulov
Husanboy

Rasuljon o‘g‘li , Alaydinova Malikaxon Ravshanbek qizi.

Annotasiya : Maqolaning mazmuni shundan iboratki Suv o‘tlar bo‘limini tashkil etgan suv o‘tlarning tarkibidagi fotosintez xususiyatiga ega suv o‘tlarning hujayralarini tuzulishi , ular tarkibida bo‘lgan moddalar hadisda ma’lumot berilgan.

Abstract: The content of the article is that the structure of the cells of algae with photosynthesizing properties, the substances contained in them are given information in the hadith.

Аннотация : Содержание статьи состоит в том, что строение клеток водорослей с особенностью фотосинтеза у водорослей, составляющих отдел водорослей, о содержащихся в них веществах сообщается в хадисе.

Kalit so‘zlar : Ko‘k- yashil suv o‘tlar, qo‘ng‘ir suv o‘tlar, yashil suv o‘tlar, qizil suv o‘tlar, sariq yashil suv o‘tlar, diatom suv o‘tlar, tilla rang suv o‘tlar , fotosintez, prakariot, eukariot, mitaxondirya , hujayra.

Key words: Blue-green algae, brown algae, green algae, red algae, yellow-green algae, diatom algae, golden algae, photosynthesis, prokaryote, eukaryote.

Ключевые слова: сине-зеленые водоросли, бурые водоросли, зеленые водоросли, красные водоросли, желто-зеленые водоросли, диатомовые водоросли, золотистые водоросли, фотосинтез, прокариоты, эукариоты.

Suvo‘tar an’anaga ko‘ra turlicha guruh tallomli, kislorod ajratadigan, fotosintezni amalga oshiradigan, maxsus qoplamasi yo‘q (xaralardan tashqari) alohida ko‘payish tuzilmalariga ega bo‘lmagan juda ko‘pchiligi suvda tarqalgan. Ularga prokariotlar, eukariot tuzilishlilar ham mansub.Hujayra. Prokariot suvo‘tlarda membrana bilan o‘ralgan tuzilmalar yadro, xloroplastlar, mitoxondriyalar, endoplazmatik to‘r (endoplazmatik retikulum), Golji apparati kabilar bo‘lmaydi. Eukariot suvo‘tlarga asosiy tuzilmalar (qoplamalar, sitoplazmadagi tuzilmalar, yadro) ular zambung'lar, hayvonlar va o‘simliklarning hujayralariga xos.Hujayra qoplamasi. Eukariot tuzilishli suvo‘tlar hujayrasining po‘sti

unga belgilangan shaklni berib, turlicha ko‘rinishlarga va kimyoviy tarkibga ega. Eukariot tuzilishli suvo‘tlarning ko‘pchiligi qanday morfologik tuzilishga ega ekanligidan qat’iy nazar, suv va unda erigan quyi molekullar va quyosh yorug‘ligini o‘tkazadigan polisaxarid parda bilan o‘ralgan. Uning tarkibida polisaxaridlardan tashqari oqsillar, glikoproteidlar, mineral tuzlar, pigmentlar, lipidlar va suv bo‘ladi. Hujayraga mustahkamlik beravchi modda eukariotlardagi kabi selluloza hisoblanadi. Hujayra po‘stini yuzaga kelishida tarkibida fermentlar tutib polisaxaridlar biosintezida ishtirok etadigan Gold‘jiapparati va plazmolemma asosiy ahamiyatga ega. Hujayra po‘stida o‘lchamlari 12 dan 60 va 90 nm gacha bulgan tirqishlar mavjud. Ular orqali bir hujayrali larda tashqi muhit bilan, ko‘p hujayralilarda esa, tallomni qo‘shni hujayralari Tillarang suvo‘ti. Ctrynoracata bilan plazmodesmalar orqali aloqani amalga oshiradi. Suvo‘tlarning ko‘pchiligida, masalan, ayrim volvolclarda va qizil suvo‘tlarda hujayra po‘sti temir tuzlari bilan, hara, yashil, qo‘ngr va ayrim qizil suvo‘tlarida kal‘tsiy tuzlari, tillarang, sariq yashil, va diatom suvo‘tlarida kremniy tuzlarini shimgan boladi. Diatom suvo‘tlarida hujayra po‘stidagi shu suvo‘M hujayralariga mos arxitektonika - kremniyli sovutni hosil qiladi. Yashil va qizil, qo‘ng‘ir suvo‘tlari, masalan Oedogonum, Caulerpa, Halimedia, Porhyta, Udotea kabilarda hujayra ajratadigan kutin moddasi hisobiga, hujayra po‘sti qo‘shimcha qattiq qatlam kutikula bilan o‘raladi. Po‘stning yuzasi karotmoidlarning polimerlanish mahsulot - sporopolleninli qavat bilan qoplanishi mumkin. Maxsus polisaxaridlardan, xususan, oltinugurt tutgan polisaxaridlar, pektin, fukoidlardan iborat bo‘lgan qalin shilimshiq yopqich qo‘ng‘ir, qizil, va yashil suvo‘tlarining ko‘pchiligiga harakterli hisoblanadi. Yashil suvo‘tlardan volvokslar va xlorokokklarning hujayralari ajratadigan shilimshiq qalin kapsulani hosil qiladi. Noqulay sharoit yuzaga kelganda ayrim suvo‘tlar, masalan, xlamidomonada vaqtincha palmelloid holatiga o‘tadi. Bir qator suvo‘tlarda sellulozali po‘st yo‘qligi tufayli hujayra po‘sti oqsil qavat pellikuladan iborat.

Kriptofit suvo‘tlarda hujayra po‘sti, ichki oqsilli qavat plazmolemmanni ustidagi tashqi qo‘shimcha qavat periplast bilan o‘ralgan. Dinofita suvo‘tlarining tekalarini tarkibida oqsildan tashqari galaktoza, arabinoza, galakturon kislotalari bo‘lib, ular ko‘p tarkibli tizimdan iborat. Ulaming yuzasi har bir suvo‘ti turida o‘zigaxos tuzilishga ega va u sistematik ahamiyatga molik hisoblanadi. Ayrim suvo‘tlar hujayrasidagi, masalan, dinofitalardagi ejekt organellalari trixotsistlar anchagina murakkab tuzilishli hisoblanadi. Bitta hujayradan bir necha yuzlab

trixotsistlar hosil bo‘ladi. Ular hujayra atrofida joylanib, tashqi muhitdan ta’sirlanishi bilan romb yoki to‘g‘ri to‘rtburchak shaklidagi ipni tashqariga otadi. Suvo‘tlarining ko‘pchiligini hujayra yuzasi ayniqsa bir hujayralilarda tangachalar, ninasimon, ilmoqsimon o‘simtalar bilan qoplangan. Ular turli tuman vazifalarni bajarib, odatda plankton sharoitiga moslanishlardan biri bo‘lib hisoblanadi. Yashil va tillarang suvo‘tlarining b a’zilarida hujayra po‘sti yuzaga kelmay, hujayraning tashqi qavati bo‘lib plazmolemma hisoblanadi. Tashqaridan bu “yalang‘och hujayralar” ko‘p hollarda shilimshiq bilan o‘ralgan. Bir hujayrali va ko‘p hujayrali suvo‘tlarning gameta va zoosporalarida hujayra po‘sti shakllangungacha po‘sti bo‘lmaydi. Plazmolemma. Xivchinli va amyoboid vakillarda hujayra tashqi tomondan plazmolemma bilan o‘ralgan xalos, u suvo‘t tanasining doimiy o‘zgarmas shaklini ta’minlamaydi. Bunday hujayralar psevdopodiylarni hosil qilishi mumkin. Psevdopodiylar morfologiyasiga ko‘ra bir necha tipga bulinadi. Suvo‘tlarda ko‘piroq rizopodiylar uchrab (masalan, Chrysamoeba, Rhizochrysis) uzun, ingichka, ipsimon, tarmoqlangan bazansitoplazmaning o‘sim tasi hisoblanadi. Lobopodiylarsitoplazmani yumaloqlangan burtmasi holida ular amyoboid tipli tallomda (masalan Brehmieela), monad tuzilishlilarda (masalan eruthropsiz), aksopodiylarmikronaylardan tashkil topgan paypaslagichsimon hosilalar.

Xivchinlari bo‘lgan suvo‘tlarning ayrimlarida hujayrani usti tangachalar bilan qoplangan. Tangacha bittadan yoki o‘zaro bir-biri bilan bog‘lanib umumiy qoplamteka hosil qiladi (masalan Synura). Qoplam organik yoki anorganik harakterda bo‘lishi mumkin. Organik tangachalar yashil, tillarang, kriptofit (dinofita) suvo‘tlarida anorganik tangachalar asosan kaltsiy karbonat yoki kremnezyomdan iborat kaltsiy karbonatlilarni kokkolitlar deyiladi. Xivchinli va amyoboid suvo‘tlarda hujayra organik tuzilishli “uycha”larda ham joylashadi. Uycha devori yupqa va shaffof (masalan, Dinobryon) yoki mustahkam va rangli (masalan: Trachelomonas) bo‘ladi. Suvo‘tni ko‘payishi davrida uycha saqlanadi, yuzaga kelgan hujayralardan bittasi chiqib kctib o‘l.iga yangisini hosil qiladi. Evglena suvo‘tlarining hujayra qoplami -p e llik u la deyiladi. Uning qalinligi va elastikligiga ko‘ra u o‘zgarmas (masalan: Phasus, Lepocinclis, Algin kislota, fukoidin, agarozalarning sturuktura birligi. Rhabdomonas) yoki m a’lum darajada metaboliyali (o‘zgaribturadigan) bo‘Mishi (masalaan: Astassia, evglena, Peranema) mumkin. Dinofita suvo‘tlarining hujayra qoplami amfiesma plazmolema va uning ostida joylashgan yassilangan vezikulalarning majmui alvcoladan iborat. Bir qator dinofitalarning

vezikulasidaselyulozali plastinkalar bo‘lib, bunday amfiesma teka yoki sovut (masalan: Seratium, Peridinium) deyiladi. Diatom suvo‘tlarida plazmolemmaning tashqi tomonidan maxsus hujayra qoplami- sovut hosil bo‘ladi. Kimyoviy jihatdan u amorf kremnezyomdan iborat. Bundan tashqari sovut tarkibida organik birikmalarning aralashmalari, temir, alyuminiy, magniy ham bo‘ladi. Sovut tashqi va ichki tomondan pektin moddasidan iborat qavat bilan qoplangan.

Monad tuzilishli xlamidomonadalar va volvokslarda hujayra devori o‘ziga xos tuzilgan. Ulardaselyuloza yo‘q, u glikoproteinlar (oqsillarni uglevodlar bilan birikishi)dan tashkil topgan. Uglevodlar galaktoza, arabinoza, mannoza va glukozadan iborat. Suvo‘tlarining ko‘pchiligini hujayra devori yuksak o‘simliklar hujayralaridagi bilan o‘xshash, asosanselyulozadan tashkil topgan. Unda pektin, gemitsellyuloza va boshqa moddalar ham bor. Gemitsellyuloza turli geksozalar, pentozalardan iborat geteromer tarmoqlangan polimerdir. Pektin moddalar tarmoqlangan, galakturon kislotali polimer, ular Golji apparatida sintezlanib keyin po‘stga chiqariladi. Algin kislata D-mannuron va L-guhiron kislotalar qoldig‘ini tutgan polimer: Uning eriydigan tuzlari qo‘ng‘ir suvo‘tlar hujayralari tarkibida bo‘ladi. Agar sovuq suvda erimaydigan, qaynoq suvda eriydigan fikokoloid bo‘lib, u ikki polisaxarid agaroz va agaropektindan iborat. Karraginanlar agarga yaqin fikokoloidlar hisoblanadi. Yashil suvo‘tlarining polisaxaridlari ancha murakkab, ular D-glukoza, Larabinoza, D-ksiloza, D-glyukuron kislota va L-ramnozalaridan iborat. Selyuloza yashil, sariq yashil (tribofitsalar), qizil va qo‘ng‘ir suvo‘tlarida mavjud. Ular yuksak o‘simliklardagidan farqlanib mannanlar va ksilanlardan iborat bo‘lishi mumkin. Aniqliganlar - tarmoqlanmaydigan uglevodlarning polimerlari hisoblanib, ularda fenol guruhi bulmaydi. Dinofita suvo‘tlari po‘stida sporopollenin va alginanlardan farqlanadigan fennolin polimer to‘planadi. Protoplast. Eukariot suvo‘tlarning hujayralarida ham yuksak o‘simliklardagi kabi quyidagi asosiy qismlar- yadro, endoplazmatik retikulim, Goldji apparati, mitoxondriyalar, xloroplastlar, vakuolalar, periksisomalar bo‘ladi. Shu bilan bir qatorda, yuksak o‘simliklardan farq qilib, turli guruh suvo‘tlarining hujayralaridasentriola va pirenoidlar, bir hujayralilarda esa stigma, qisqaruvchi vakuola va boshqa maxsus hosilalar mavjud.

Xivchinli apparat. Monad vegetativ hujayralar (zoosporalar va gametalar) va hayotiy davrasida monad bosqichini o‘tayotgan uzun, anchagina yo‘g‘on (0,2 mkm ga yaqin) xivchinga ega. Suvlarida ularning uzunligi, morfologiyasi, birikadigan

joyi, harakatlanishi turlicha bo‘ladi.

Xivchinlar hujayraning oldida (apikal), yonboshiga siljigan (subapikal), yoniga birikkan (lateral) va qorin tomonida (ventral) joylanishi mumkin. Morfologiyasidan o‘xshash tuzilishlilarni izoinorf, o‘zaro farqlaiisa (masalan: bittasi patsimon, ikkinchisi silliq) geteromorf deyiladi. Xivchinlar bir xil uzunlikda bo‘lsa izokont, turlicha uzunlikdagilari geterokont deb ataladi. Xivchinlarda harakatlanadigani (undilopodiy) oralig‘i, bazal tana (kinetosoma) va ildiz farqlanadi. Xivchinlar silliq yoki tangachalar yoxud (mastigonema) tuklar bilan qoplangan bo‘lishi mumkin, sinuralar, dinofitalarda mastigonema va tangachalar bor. Mitoxondriylar. Eukariot o‘simlik organizmlami energiyaga bo‘lgan talabini ular hujayrasidagi mitoxondriylar va xloroplastlar ta‘minlaydi. Mitoxondriylar tuzilishi va kimyoviy tarkibiga ko‘ra turlicha bulgan qo‘sh membranali po‘st bilan o‘ralgan. Mitoxondriylar hujayra ichidagi oksidlanish jarayonlarini amalga oshiradigan markaz hisoblanib, uch karbon kislotada davrasi fermentlarini tutadigan nafas jarayonlarida ishtirok etadi. Energiyaga boy adenozin uch fosfat rtiolkulalari mitoxondriylardan chiqqach, hujayra metabolizmidagi turli jarayonlarda foydalaniladi. Mitoxondriylarning o‘lchamlari, shakli va ularning soni turli suvo‘tlarda turlichadir. Mayda mitoxondriylar odatda, yumaloq shaklda, o‘lchamlari 0,3- i mkm keladi. Ipsimon tuzilishli mitoxondriylarni uzunligi 2 mkm va undan uzunroq eni 0,4 mkm bo‘ladi. Bazi suvo‘tlarining hujayralari yuksak o‘simliklardan farqlanib (masalan Chlorella fussa) bitta, ancha tarmoqlangan ko‘rinishdagi mitoxondriyga ega. U butunsitoplazma buylab yoyilib mitoxondriy retikulumini hosil qiladi. Bunday mitoxondriylarsitoplazmaning hamma qismlari bo‘ylab joylashadi. Shunga qaramaysitoplazmaning qaysi qismida energiyaga muhtojlik ko‘p bo‘lsa o‘sha yerda mitoxondriylarning to‘planishi kuzatiladi. Suvo‘tlari hujayralaridagi mitoxondriylarning tuzilishi va shakli ham yuksak o‘simliklarnikidan xilma xilroqdir. Ular yumaloq, cho‘ziq, ip, to‘r ko‘rinishida bo‘ladi. Bitta hujayraning turli davrlarida ularning shakli o‘zgarib turadi. Boshqa eukariotlardagi kabi mitoxondriy lav qo‘sh membrana bilan o‘ralgan. Ichki qavat buklamalar-JIFraГ hosil qiladi. Kristlar disksimon (evglenalarda), naysimon (dinofitalrda), yassi yaproq (yashil, qizil, dinofita suvo‘tlarida) bo‘ladi. Oddiysi disksimoni hisoblanadi. Mitoxondriylar xilma xil tuzilishiga qaramay bir martagina hosil bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Tuban o‘simliklar L.L.Velikanov
2. N.H. Qarshiboyev., U.N.Usanov., N.O.Karimov., M.SH.Yaxshiyev.
Botanika. Toshkent. 2015.
3. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov.,
G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.
4. Sh.J. Tojiboyev., N.M.Naraliev. Botanika: Tuban o‘simliklar. Namagan.
2016

**Research Science and
Innovation House**

Zamburug‘lar dunyosi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti
Biologiya yo‘nalishi 2- bosqich 202- guruh talabalari Rasulov Husanboy
Rasuljon o‘g‘li , Alaydinova Malikaxon Ravshanbek qizi

Annotasiya : Ushbu maqolada Zamburug‘lar dunyosi haqida umumiy tushunchalar , tarqalishi , ko‘payishi, rivojlanishi hamda klassifikatsiyasi haqida ma‘lumotlar beriladi.

Abstract: This article provides information on the general concepts of the world of fungi, distribution, reproduction, development and classification.

Аннотация: В статье представлены сведения об общих понятиях о мире грибов, распространении, размножении, развитии и классификации.

Kalit so‘zlar : zamburug‘lar, gifalar, sporangiy, zoosporangiy, vegetativ , sporalar , geteratrof , jinsiy , jinssiz , eukariot , saprafit , parazit .

Key words: fungi, hyphae, sporangium, zoosporangium, vegetative, spores, heterotroph, sexual, asexual, eukaryote, saprophyte, parasite.

Ключевые слова: грибы, гифы, спорангий, зооспорангий, вегетативный, споры, гетеротрофный, половой, бесполой, эукариот, сапрафит, паразит.

Zamburug‘lar (fungi yoki mycetes) — eukariot organizmlar dunyosi (bulimi). Tayyor organik moddalar hisobiga yashaydi, ya‘ni geterotrof organizm hisoblanadi. Odatda o‘simliklarda, tuproqda, suvda, hayvonlarda yoki ularning qoldiqlarida hayot kechiradi. Oziqlanish usuliga qarab parazit va saprofitga bo‘linadi. Ularning odamlar va hayvonlar uchun zararli va foydali yuz mingdan ortiq turi uchraydi. Zamburug‘lar haqidagi fan mikologiya deb ataladi. Zamburug‘larni mikologiya fani o‘rganadi. Zamburug‘lar ilgari o‘simliklar dunyosiga kiritilar edi. Olimlar zamburug‘ turlarini chuqur o‘rganish natijasida ularni alohida olam sifatida ajratishgan. Zamburug‘lar bakteriyalardan farq qilib, eukariot organizm hisoblanadi. Zamburug‘lar o‘simliklar kabi erkin harakatlana olmaydi, hayvonlarga o‘xshab geterotrof oziqlanadi. Zamburug‘lar yashashi uchun ozuqa, harorat va namlik yetarli bo‘lishi kerak, yorug‘lik bo‘lishi shart emas.

Ko‘pchilik zamburug‘larning (ba‘zi hujayra ichki parazitlaridan tashqari) vegetativ tanasi mitseliy kurinishida, ya‘ni oziqlanish substrati sirtiga yoki ichiga taralib, uchidan o‘sadigan ingichka ipcha — gifalardan iborat. Ko‘payishi. vegetativ va reproduktiv (jinssiz va jinsiy) ko‘payadi. Vegetativ ko‘payish mitseliy ipchalarining bo‘linishi yoki sklerotsiyalar bilan amalga oshadi. Bu bo‘lakchalar har xil yo‘l bilan tarqalib, qulay sharoitga tushganda yangi mitseliysi hosil bo‘ladi. Jinssiz ko‘payish

mitseliyning maxsus shoxchalarida xreil bo‘ladigan sporalar orqali ro‘y beradi. Sporalar hosil bo‘lishiga qarab endogen va ekzogen buladi. Endogen sporalar odatda gifa (sporangiy yoki zoosporangiy)ning sharsimon uchlarida kup miqdorda rivojlanadi. Ekzogen sporalar (konidiyalar) mitseliyning maxsus shoxlarida yakka, guruh bulib, kupincha zanjirsimon rivojlanadi. Jinsiy ko‘payish ikkita har xil jinsiy hujayraning qo‘shilishidan hosil bo‘ladigan zigotalar orqali ro‘y beradi. Hamma joyda keng tarqalgan. Aksari zamburug‘larning tabiatda umri qisqa. Ularning mitseliysi bir necha sutkada rivojlanib, spora hosil qilgach, o‘shidan to‘xtab, nobud bo‘ladi. Mitseliysi ko‘p yil yashaydigan zamburug‘lar ham bor. Jumladan, patogen va parazit zamburug‘lar mitseliysi bir necha yillab yashaydi. Shuningdek, sklerotsiyalari va turlituman sporalari bilan uzoq vaqggacha saqlanadigan zamburug‘lar ham bo‘ladi. Ko‘p sporalar quruq holatda hayotchanligini o‘n yillab saklashi mumkin. Muhim fiziologik xususiyatlari. Zamburug‘lar rivojlanishi uchun kislorod zarur bo‘lib, aerob organizm hisoblanadi. Lekin ayrim zamburug‘lar, masalan, achitqi zamburug‘lar iga ozgina kislorod ham yetarli. Ko‘p zamburug‘lar turli xil (spirtli, limonli) achitish xususiyatiga ega. Zamburug‘lar 20—25° da yaxshi o‘sadi, ba‘zilari 2—4° da ham o‘saveradi. Zamburug‘larning o‘shishi uchun yorug‘lik zarur emas, lekin quyosh nuri ularning o‘shishi va spora hosil qilishiga salbiy ta‘sir etadi. Tabiat va inson hayotidagi ahamiyati. Tuproqda yashaydigan zamburug‘lar o‘simlik qoldiqlari (jumladan qiyin parchalanadigan [[sellyuloza] va lignin)ni yemiradi va minerallashtiradi. Yog‘ochlarni, asosan, po‘kak zamburug‘lar yemiradi. Ko‘pchilik zamburug‘lar o‘simliklarda turli kasalliklarni qo‘zg‘atadi. Odamlardagi qator kasalliklar: kal, qirma temiratki va boshqalarni zamburug‘lar qo‘zg‘atadi. Foydali zamburug‘lar ham ko‘p. Penicullium va Aspergillus turkumiga mansub zamburug‘lardan vitaminlar, antibiotiklar, limon kislota va steroid preparatlar olishda foydalaniladi. Achitqi zamburug‘lar vino, non, pivo tayyorlashda ishlatiladi. Zamburug‘lardan ko‘nchilik, to‘qimachilikda va sanoatning boshqa tarmoqlarida qo‘llaniladigan turli xil fermentlar olinadi. Dunyoning ko‘pgina mamlakatlarida zamburug‘lar ovqatga ishlatiladi; iste‘mol qilinadigan zamburug‘larning turi 100 dan ortadi. Bulardan kuplari qimmatli bo‘lib, tarkibida oqsil moddalari, vitaminlar va fermentlar bor. Zamburug‘lar, asosan, konservalab (quritib, tuzlab, ziralab) iste‘mol qilinadi. I sinf — tuban zamburug‘lar yoki fikomitsetlar (Phycomycetes); I sinf — tuban zamburug‘lar yoki fikomitsetlar (Phycomycetes); II sinf — xaltali zamburug‘lar yoki aksotsimetlar (Ascomycetes); III sinf — bazidiomitsetlar (Basidiomycetes); IV sinf — takomillashmagan zamburug‘lar (diueureuteromycetes yoki Fungi imperfecti).

Zamburug‘lar o‘simlik, hayvon va odamlarda kasallik qo‘zg‘atish xususiyatiga ega, oziqovqat mahsulotlarini buzadi. G‘o‘zada vilt va chirish kasalliklarini paydo qiladi (yana qarang Zamburug‘li kasalliklar). Ba‘zi zamburug‘lar hasharotlar sonini hamda kasallik tug‘diruvchi (patogen) zamburug‘lar rivojini susaytirishda ijobiy ahamiyatga ega. Vertitsillyoz so‘lishni qo‘zg‘atuvchi zamburug‘lar kushandasi (zamburug‘lar — antagonist)ga *Trichoderma lignoram* Hars., *Aspergillus* sp., *Penicillium* sp. va boshqalar kiradi.

Zamburug‘lar tuproqda bakteriyalar, aktinomitsetlar va mikroorganizmlar bilan birgalikda organik moddalarni parchalab, sanitarlik vazifasini bajaradi va tabiatda

moddalar aylanishida ishtirok etadi. Shu bilan birga tuproqda usimlik kasalliklarini qoʻzgʻatuvchi zamburugʻlar toʻplanib ham qoladi. Monokultura natijasida oʻsimliklarning maʼlum turlarigagina ixtisoslashgan zamburugʻlar yigʻiladi. Aspergillus, Penicillium, Mucor, Trichothecium, Rhizopus va boshqa turkumga mansub baʼzi tur zamburugʻlar urugʻlik materialning mogʻorlashiga sabab boʻlib, ularning unuvchanligini pasaytiradi. Koʻpgina mogʻor zamburugʻlar xom ashyoni saklash davrida paxta tolasi sifatini buzadi. Baʼzi turlari isteʼmol qilinadi (jumladan, qoʻziqorin). Zamburugʻlarning fermentativ, antibiotik, toksik va parazitlik xususiyatlaridan veterinariyada hamda oʻsimliklarni zararkunanda va kasalliklardan himoya qilishda, shuningdek, yengil sanoatda, oziqovqat va farmatsevtika sanoatida foydalaniladi.

Zamburugʻli kasalliklar, mikoftozlar (oʻsimliklarda) — parazit va yarim parazit zamburugʻlar qoʻzgʻatadigan infeksiyon kasalliklar. Zamburugʻlar taʼsirida oʻsimliklarda butun organizm yoki uning maʼlum kismi tuzilishi va fiziologik funksiyasining buzilishiga sabab boʻluvchi kasallik (patologiya) jarayoni vujudga keladi. Boshqa oʻsimlik kasalliklariga nisbatan koʻp tarqalgan va zararli; ular oʻsimlik hosilini va mahsulot sifatini pasaytiradi, mevali va rezavor oʻsimliklarning hosil berish muddatini qisqartiradi. Eng koʻp tarqalgan Zamburugʻ kasalliklar soʻlish, chirish (ildiz, toʻpgul, meva, ildizmevalar, tuganaklar va boshqalarda), boʻrtma, oʻsimta, ishish, yara, bargda dogʻlar paydo boʻlishi bilan kechadigan kasalliklar, oʻsimlikning pakanaligi, majruxligi va boshqalar. Bir turdagi oʻsimlik bir necha oʻnlab xil zamburugʻ kasallik bilan zararlanishi mumkin. Zamburugʻ kasallik eng kup zarar keltiradigan va koʻp tarqalgan kasalliklardan hisoblanadi. Masalan, gʻoʻzaning vilt kasalligi, bugʻdoyning qorakuya va zang, ildiz chirishi kasalliklari, kartoshkaning fitoftoroz kasalligi va b.larda hosil juda kamayib ketadi. Zamburugʻ kasalliklar bilan zararlangan oʻsimlikning urugʻi, tuganagi, piyozlari, qalamchalari, koʻchatlari va infeksiya manbai bulishi mumkin. Infeksiya hosil yigʻimidan keyin tuproqda qolgan oʻsimlik qoldiklarida saqlanishi va oʻsimlik ildizi, ildiz boʻgʻizi va boshqalar tuproq osti organlariga tushib kasallik quzgʻashi mumkin. Baʼzi patogen zamburugʻ sporalari shamol, yongʻir, hasharotlar, sut emizuvchilar, shuningdek, ifloslangan idishlar, qishloq xoʻjaligi mashinalari va asboblari orqali ham oʻtadi. Oʻsimlik toʻqimalariga patogen zamburugʻlar ogʻzicha, yasmiqchalar, hujayra epidermisi va kutikulasi (kartoshka raki), doʻldan hosil boʻlgan yaralar (makkajoʻxorining qorakuya kasalligi), oftob urgan, yorilgan joy orqali kirishi mumkin. Kasallik rivojlanishi tashqi sharoitga ham bogʻliq. Maye, tuprokda fosfor va kaliy yetishmasligidan donli ekinlarning zang kasalligi, kartoshkaning fitoftoroz bilan zararlanishi ortadi. Zararlanish harakteriga qarab mahalliy va umumiy taʼsirli boʻladi. Mahalliy zararlanishga dogʻlar, zamburugʻ gʻuborlari, yaralar, shishlar

paydo bo'lishi misol bo'ladi. Dog'lar bargning alohida qism (to'qima)larini nekrozga olib keladi, kuchli rivojlanganda barglar to'kilishi mumkin (qarang Makrosporozlar). Zamburug' g'uborlarini o'simliklar unshudring (kul) va soxta unshudring (rag'a) bilan kasallanganida kuzatish mumkin. O'simlikning mahalliy zararlanishi, ko'pincha, turli organlarda chetlari rangli hoshiya bilan o'ralgan yara kurinishida bo'ladi (mas, g'uza gommozining poya formasida). Zang zamburug'i bilan zararlangan g'alladoshlar, dondukkaklilar va b. ekinlar barg hamda b. organlarida zamburug' sporalari tuplangan yostiqlar ko'rinishidagi zang tusli shishlar (mas, javdarning qung'ir zang kasalida) paydo bo'ladi. Kuzga borib shishlar qorayadi. O'simlikning suv va oziq moddalarga boy organlari, kupincha chirish bilan kasallanadi (mas, g'o'za chanoklaridagi pushtirang chirish, kulrang chirish). O'simlikning zamburug' bilan umumiy kasallanganligi belgisi — so'lishdir. Bu turli organlardagi taranglik (turgor)ning yo'qolishi bilan harakterlanadi. G'o'za, zig'ir, kartoshka va b. o'simliklar so'lishi ko'p Zamburug'li kasalliklar: 1—bug'doy qatg'iq qorakuyasi; 2—bug'doy chang qorakuyasi; 3—makkajo'xori pufaksimon qorakuyasi; 4—kartoshka fitoftorozi; 5—olma kalmarazi; 6—qulupnay kulrang chirishi. Kasallikning rivojlanish tezligini ekologik omillar belgilaydi: ma'lum sharoitlar zamburug'ning spora hosil qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, sporalarning o'sishi va o'simlikning kasallanishiga to'sqinlik qiladi. Zamburug' kasalliklarga qarshi agrotexnik, kimyoviy va fizikmexanik choratadbirlar majmui qo'llaniladi. Kasallikka chidamli navlar ekiladi, mikrobiopreparatlardan foydalaniladi, ekinlar urug'ligi kimyoviy preparat (dori)lar bilan dorilanadi, o'simliklarga pestitsidlar, fungitsidlar purkaladi yoki changitiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Tuban o'simliklar L.L.Velikanov
2. N.H. Qarshiboyev., U.N.Usanov., N.O.Karimov., M.SH.Yaxshiyev. Botanika. Toshkent. 2015.
3. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov., G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.
4. Sh.J. Tojiboyev., N.M.Naraliev. Botanika: Tuban o'simliklar. Namagan. 2016

ПОЭТИЧЕСКИЙ МИР ЛЕРМОНТОВА

Бозорова Нигора Хакимовна

Преподаватель кафедры русского языкознания
Бухарский государственный университет

Аннотация: Первая половина 30-х годов характеризуется в русской общественной и литературной жизни рядом новых веяний. В эти годы в литературе появляются Гоголь, Белинский, печатает свои первые опыты Герцен. Эти писатели возглавили передовое движение в искусстве, поставили своей главной целью сближение искусства с живыми вопросами современности. Их усилиями, усилиями писателей и критиков, литература становится все более активной участницей той великой освободительной борьбы, которая была смыслом эпохи.

Ключевые слова: периодические издания, неустойчивые люди, объективизм

трагические конфликты, психологический пейзаж, натуральная школа.

Основой изображения жизни стало всемерное проникновение в глубины неисследованной до сих пор человеческой души. Это проникновение шло разными путями, смыслом его было познание современного человека, его возможностей и будущего. Об этом писал в романе «Евгений Онегин» Пушкин, этих проблем касался пока еще неопытной рукой Герцен в «Записках молодого человека», Лермонтов — в «Княгине Ляговской», Гоголь — в «Вечерах...», «Миргороде» и «Арабесках», куда вошли так называемые «Петербургские повести». Эти же цели преследовали и периодические издания — «Современник» и «Отечественные записки», и альманахи типа «Петербургского сборника» Некрасова и Панаева.

На противоположном полюсе — в лагере охранительной, официальной и официозной литературы — шел почти обратный процесс. Интерес читателя к жизни действительной зашел так далеко, что не учитывать его было уже нельзя. Но и всей правды открыть читателю — потенциальному бунтарю в

глазах правительственных сфер и реакционной литературы — было невозможно. И подвизавшиеся на ниве «промышленной литературы» Булгарин, Греч, Сенковский и мелкотравчатые писатели пошли по пути сокрытия истинной души эпохи. В их произведениях показывалась лишь одна из сторон жизни, лишь видимость ее, и при этом делалось все, чтобы скрыть высокие движения души человеческой. Поэтому в герои были избраны малопривлекательные типы воров, жуликов, морально неустойчивых людей, не имеющих ничего за душой. В этих нравоописательных и «сатирических» романах человек оказался замкнутым в рамках частной жизни, лишен широких органических связей как с жизнью, так и с себе подобными. Герои вроде Выжигина не представляли главное течение жизни, не были тем будущим, которого так жадно искала, к которому стремилась передовая общественность. Поэтому скоро стала ясной для читателя вся узость и ограниченность нравоописательной литературы, не зовущей вперед на просторы широких человеческих и общественных отношений. Начинается борьба за читателя-человека, борца (а сначала критика существующих общественных отношений и форм жизни!). В этой борьбе главной силой была передовая демократическая литература, направляемая Белинским и Герценом и оформившаяся к этому времени в так называемой «натуральной школе», мимо влияния которой не могли пройти ни маститые, ни начинающие писатели.

Однако натуральная школа (даже в представлении современников) имела весьма существенный недостаток. Показывая жизнь действительную «такою, какова она есть на самом деле», писатели этой школы не умели проникнуть — да и не видели в этом необходимости — в психологию человека; их задачей было изображение самих по себе фактов ужасающей бедности «маленьких» людей, их мужество или смирение перед лицом испытаний и т. д. Таким образом, чисто внешняя жизнь оказывалась описанной всего подробнее, наиболее детально и во всех частностях, но за ними не угадывалась внутренняя жизнь персонажей, а порой и отношение к ним самого автора. Этот объективизм, это стремление не навязывать читателю своих оценок, мнений (хотя они легко угадывались из самих описаний, выбора деталей, тональности повествования и т. п.), приводили к сужению, к ограничению человека его

бытом, к изображению обстановки, вещей вместо самой личности и ее связей со временем. Короче говоря, это были безусловно люди, но не герои своего времени.

Устранение этого недостатка, проникновение в сущность мировоззрения и мироощущения личности определенного исторического этапа развития общества в России, осмысление того, что дала эпоха личности и что может дать личность будущему — это стало и стимулом и смыслом развития русской литературы 30—40-х годов XIX в.

Преодоление ограниченности натуральной школы и дальнейшее развитие, обогащение реализма, формирование в нем критического направления шло различными путями. С одной стороны, делается попытка поставить романтического героя с его миром возвышенных чувств в обыкновенные обстоятельства, столкнуть с обычными людьми и проследить возникновение и развитие трагических конфликтов, рождающихся на этой почве (ср., например, поэмы Лермонтова, Полежаева, роман Лермонтова «Княгиня Лиговская» и т. п.); а с другой стороны, обыкновенный человек оказывался в необычных обстоятельствах, в экзотической обстановке, в таких отношениях с людьми, которые исключали проникновение в их среду, и это становилось основой конфликтов и связанных с ними психологических травм.

Чтобы исследовать или, как говорил Белинский, «разанатомировать» психологию времени, в герои годился только такой, который представлял бы эпоху, был олицетворением ее движущих и тормозящих сил. Этот герой времени делался единственным объектом исследования, круг других героев искусственно сужался, он ставился в такие условия, в которых наиболее полно проявлялись бы особенности его душевного склада, природы и характера и проявлялись бы как отражение возможностей самого времени. Таким образом, «герой своего времени» так и избирался, чтобы через него познавались закономерности развития жизни. Человек делался своеобразным окном в мир. Через него узнавались свободные чувства, неугасимая жажда любви и деяния во имя человека и ничем не истребимая ненависть к угнетению и искажению человеческой души — все то, что должно было составить нормальную личность будущего.

Средства этого раскрытия «внутреннего человека» были самыми различными — это могли быть прямые авторские характеристики, лирические отступления, введение в повествование своеобразных исповедей, дневников, писем, документов и т. п., где герой, не боясь чужого взгляда, раскрывался бы сам перед собою — «себя на строгий суд призвав»; это и косвенные характеристики, являющиеся следствием поступков, реакций и действий героя, оценки другими людьми и т. д. Далеко не последнее место занимает в психологической характеристике персонажа и пейзаж, который обычно используется и как средство авторской оценки событий и как отражение чувств героев, порой показатель его духовных возможностей или свидетельство широты духовной жизни (и, конечно, ее глубины). При этом писатель, естественно, не может избежать и некоторых влияний того направления, той литературной школы, в манере которой пишет, и потому пейзаж романтический, натуралистический или реалистический будут созданы разными средствами и будут характеризовать различные стороны внутреннего облика героев.

Для Лермонтова это было продолжением собственного пути не только в поэзии, но главным образом в прозе. Оставив незаконченным «Вадима», он набрасывает ряд сюжетов, часто построенных в традиции светского романа того времени. Таков, прежде всего, набросок романа «Княгиня Литовская», над которым Лермонтов работал некоторое время вместе с С. Раевским.

Новый роман Лермонтова в значительной степени отличался по самой манере письма, по материалу, избранным героям и т. п. от «Вадима», и это отличие прежде всего в том, что «Княгиня Литовская» ставит одну из важнейших проблем натуральной школы — проблему «маленького человека», хотя она еще решается средствами романтическими. Несомненно, и стремление Лермонтова как можно шире и глубже показать «героя времени» (или безвременья?) — Печорина, для чего применяются совершенно новые приемы и средства, в числе которых и своеобразный, не знакомый до этого нашей литературе психологический пейзаж. Лермонтов делает попытки изображения городских улиц, темных подворотен и грязных дворов (и делает это даже раньше Гоголя, признанного изобразителя этой «натуры»). Может быть он здесь и не первый в смысле обращения к картинам городских улиц и

окраин (первыми были «нравоописатели», вроде Нарезного, продолжателя «грязного теньеризма» в России начала XIX в. Булгарина, сделавшего шаг назад, по сравнению с обличителем Нарезным, но верно уловившего грубый аромат школы Теньера). Нет, Лермонтов не был первым в обращении к городскому пейзажу, но он первым связал его с настроением героев и своим собственным. Его пейзажи вообще несколько минорны, может быть чуть-чуть неясны в своих очертаниях, как бы окутаны какой-то дымкой, и эта дымка — внутренняя мысль, настроение, ощущение живой связи героя и природы. Позднее с таким же удивительным мастерством этими городскими пейзажами будет пользоваться — и в этих же целях — Достоевский в «Униженных и оскорбленных», «Идиоте» и вслед за Лермонтовым создаст щемящие душу картины-настроения, — собственно импрессионистический пейзаж.

Литература

- 1.Вацуру В.Э. Последняя повесть Лермонтова //
- 2.Вацуру В.Э. О Лермонтове: Работы разных лет. М., 2008.
- 3.Виноградов В.В. Стиль прозы Лермонтова // Литературное наследство.
- 4.М.Ю. Лермонтов. Т. 43–44. М., 1941.
- 5.Лермонтов М.Ю. Собр. соч.: В 6 т. М.; Л., 1954–1957. Максимов Д.Е.
- 6.Поэзия Лермонтова. Л., 1959. 266 с. Михайлова Е.Н. Проза Лермонтова. М., 1957.

Research Science and
Innovation House

SUVO‘TLAR BO‘LIMI. QO‘NG‘IR SUVO‘TLARINING SISTEMATIK GURUHLARI, ULARNING FILOGENIYASI, TARQALISHI VA AHAMIYATI.

Mirzaarapova Durdona Donyor qizi

Andijon davlat pedagogika instituti, ikkinchi bosqich talabasi

Turg‘untosheva Ruxsora Bohodir qizi

Andijon davlat pedagogika instituti, ikkinchi bosqich talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada suvo‘tlar olamiga mansub qo‘ng‘ir suvo‘tlarining sistematik guruhlari, ularning filogeniyasi, tarqalishi va ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan.

Аннотация: В статье представлены сведения о распространении и значении систематических групп бурых водорослей, принадлежащих к царству водорослей, их филогении

Annotation: This article presents information on the distribution and importance of the systematic groups of brown algae belonging to the algal kingdom their phylogeny.

Kalit so‘zlar : xlorofill, fotoavtotrof, xlorofill "a", xlorofill "c" ,globulyar, fukoksantin, betta karotin.

Ключевые слова: хлорофилл, фотоавтотроф, хлорофилл "а", хлорофилл "с", глобуляр, фукоксантин, бета каротин.

Key words: Chlorophyll, photoautotroph, Chlorophyll "a", Chlorophyll "c", globular, fucohantxin, beta carotene.

Suvo‘tlar — qattanali fotoavtotrof o‘simliklar bo‘lib, suv muhitida o‘sadi. Ayrim vakillari nam tuproqlarda, daraxt po‘stloqlarida o‘shigga moslashgan. Mazkur suvo‘tlar kelib chiqishi, fotosintez tuzilmasi, fotosintez mahsuloti hujayrada to‘planishiga qarab quyidagi bo‘limlarga bo‘linadi:

1. Ko‘k-yashil suvo‘tlar—Cyanophyta
2. Yashil suvo‘tlar— Chlorophyceae
3. Oltin tusli suvo‘tlar— Chrysophyta
4. Diatom suvo‘tlar — Bacillariophyta
5. Qo‘ng‘ir suvo‘tlar — Phaeophyta
6. Pirrofit suvo‘tlar — Pyrrophyta
7. Evglenofit suvo‘tlar — Eyglenophyta

8. Qizil suvo‘tlar — Rhodophyta.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlari bo‘limi —Phaeophyta

Mazkur bo‘lim suvo‘tlarining eng xarakterli xususiyati xromotoforasining qo‘ng‘ir rangda bo‘lishidadir.

Buning sababi xromotofora tarkibida xlorofill "a" va "c" dan tashqari betta karotin va qo‘ng‘ir rang beruvchi pigmentlardan fukoksantin ko‘p miqdorda bo‘lishidadir.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlari asosan dengiz suvo‘ti bo‘lib, ular sovuq suvli shimoliy va janubiy yarim sharlari dengizlarida keng tarqalgan.

Tallomi morfologik va anatomik jihatdan differensiyalangan bo‘lib, boshqa suvo‘tlardan ustun turadi. Ularning orasida bir hujayrali, koloniyali va oddiy shoxlanmagan ipsimon tallom bo‘lmaydi. Hozirgi sodda tuzilgan qo‘ng‘ir suvo‘tlarining tallomi geterotrixial tuzilishli, aksariyat vakillarida tallom yirik, ancha murakkab tuzilishga ega. Tallomining anatomik tuzilishi soxta yoki haqiqiy to‘qimalarga o‘xshashligini ko‘rish mumkin.

Hujayra devori shilimshiqqlangan, yadroli va ko‘p sonli vakuolaga ega. Hujayra devori atrofida joylashgan xromotoforalar har xil shaklda.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlari ko‘payishi 3 xil usulda: vegetativ, jinsiy va jinsiz yo‘l bilan boradi.

Vegetativ ko‘payishi tallomining teng bo‘laklarga ajralishi bilan sodir bo‘ladi. Ba‘zi turlarida maxsus shoxchalar bo‘lib, ana shu shoxchalardan tashqariga kurtakchalar uzilganidan keyin o‘sib, yangi individga aylanadi.

Jinsiz ko‘payish ko‘pchilik qo‘ng‘ir suvo‘tlarda zoosporalar vositasida boradi. Zoosporalar diploid xromosomal o‘simlik (sporofit) da hosil bo‘ladi.

Gaploid fazali zoospora va tetrasporalarning o‘shidan gaploid – gametofit o‘simlik rivojlanadi, qaysiki ularda jinsiy organlar taraqqiy etadi.

Sodda tuzilgan qo‘ng‘ir suvo‘tlarda jinsiy jarayon izogamiya yo‘li bilan boradi.

Ba‘zi bir qo‘ng‘ir suvo‘tlarda jinsiy ko‘payish geterogamiya yo‘li bilan boradi. Geteroga-metalar ko‘p xonali sporangiyda yetiladi. Sporangiyalari ikki xil, birinchisida ko‘plab mayda hujayralardan, ikkinchisida esa kam sonli, lekin yirik hujayralardan tashkil topadi. Murakkab tuzilishga ega bo‘lgan ko‘pchilik qo‘ng‘ir suvo‘tlarda jinsiy jarayon oogoniya yo‘li bilan boradi.

QO‘NG‘IR SUVO‘TLAR SISTEMATIKASI

№	SINF	TARTIB	VAKIL
1.	IZOGENERATSIMONLAR (ISOGENERATAE)	EKTOKARPUSLILAR SFATSELYARIYALILAR KUTLERIYALILAR DIKTIOTALILAR	EKTOKARPUS, SFATSELYARIYA, XETOPTERIS, KLADOSTEFUS, KUTLERIYA, ZANARDINIYA
2.	GETEROGENERATSIMON LAR (HETEROGENERATAE)	LAMINARIYALAR	LAMINARIYA , MAKROSISTIS, NEREOSISTIS
3.	SIKLOSPORASIMONLAR (CYCLOSPOREAE)	FIKUSLILAR	SARGASSUM, FUKUS, SISTOZEYRA

Qo‘ng‘ir suvo‘tlari tabiiy guruh bo‘lib , morfologik tuzilishi jihatidan suvo‘tlarning boshqa bo‘limlaridan ancha farq qiladi. Lekin shunga qaramasdan bir qancha belgilari bilan , masalan, xlorofill «a», «c» borligi, tillakoidlarning xloroplastda joylashishi, zaxira oziq modda sifatida laminarin va xrizolaminarinning to‘planishi, geterokant va geteromorf xivchinlari hamda monad tuzilishdagi

hujayralari bilan, oltin tusli , har xil xivchinlilar , diatom va pirrofit suvo‘tlar bilan o‘xshash ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Ana shu xususiyatlari bilan yuqorida aytib o‘tilgan suvo‘tlarni birgalikda bitta katta bo‘lim Chromophyta ga birlashtirilgan.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlar hayot jarayonida monad hujayraning bo‘lishligi , shuningdek boshqa hamma guruhlarining qandaydir birlamchi fotosintez qiluvchi , pigmentlari ancha ustun bo‘lgan , qo‘ng‘ir rang beruvchi xivchinlardan kelib chiqqanligi ehtimoldan holi emas. Qadimda bu xildagi xivchinlilar har xil evolyutsiya yo‘li bilan borib, shulardan biri qo‘ng‘ir suvo‘tlarni keltirib chiqargan.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlarning xivchinlilar bilan bog‘lanishi oltin tusli suvo‘tlarga nisbatan ancha uzoq, har xil xivchinlilar , diatomlar, pirrofitlar va shuningdek, yashil suvo‘tlar bilan bevosita bog‘lanadigan shakllari saqlanmagan. Qo‘ng‘ir suvo‘tlar orasida monad shakldan ipsimon, plastinkasimon tallomlarga o‘tadigan taraqqiyot bosqichlari yo‘q. Yashil suvo‘tlarda oltin tusli, har xil xivchinlar va pirrofit suvo‘tlarda bunday rivojlanish davrlari yaxshigina namoyon bo‘ladi.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlar qadimgi suvo‘tlardan bo‘lib , uzoq davom etgan evolyutsiya jarayonida ularning shakllari saqlanib qolmagan.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlar bo‘limiga oid qarindoshlik aloqalari va ularning sistematik o‘rni to‘g‘risida aniq bir dalillar isbotlanmagan. Lekin qo‘ng‘ir suvo‘tlarning filogenetik sxemasini tuzishda tallomining o‘xshashlik belgilari asosiy omil qilib olinadi. Bularning evolyutsiyasi difeetik bo‘lib, evolyutsiyaning birinchi yo‘nalishida sfaselyariyalar, diktiotalilar va laminariyalarni birlashtiradi. Ikkinchi yo‘nalishda esa ektokarpuslilar , kutleriyalar va laminariyalilarni biriktiradi.

Ikkala guruh tartiblari tallomi o‘shisi bilan farq qiladi; birinchi guruh vakillari tepadan o‘shisi bilan xarakterlansa , ikkinchisi interkolyar o‘shish bilan farq qiladi.

Hozirgi vaqtda ko‘proq ishlatiladigan Sistema Kilin sistemasi hisoblanadi.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlarining morfologik belgilari va taraqqiyot siklini e‘tiborga olib, ular uchta sinfga : izogeneratsimonlar, geterogeneratsimonlar va siklosporasimonlar sinflariga bo‘lingan.

Qo‘ng‘ir suvo‘tlarining ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Ulardan to‘qimachilik , oziq-ovqat va boshqa sanoat tarmoqlarida ishlatiladigan yelimsimon modda – algin olinadi. Primore o‘lkasidagi dengiz qirg‘oqlarida to‘plangan qo‘ng‘ir suvo‘tlar chirindilari tarkibida azot va kaliy tuzlari ko‘p bo‘ladi , shuning uchun ham ular o‘g‘it sifatida ishlatiladi.

Bundan tashqari, hayvonlarga yem-xashak sifatida beriladi. Sharq mamlakatlarida laminariya yaponika (dengiz karami) oziq- ovqat sifatida ishlatiladi.

Shuningdek tibbiyotda ishlatiladigan alginat, yod va boshqa moddalar olinadi. Oqava suvlarni tozalash va suv havzalarini ifloslanishini aniqlashda bioindikator sifatida keng foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.H.Qarshiboyev , U.N.Usanov, N. O. Karimov, M.SH.Yaxshiyev. Botanika. Toshkent.2015.
2. SH.J.Tojiboyev, N.M.Naraliyeva. Botanika.Tuban o‘simliklar. Namangan 2016
3. L.L.Velikanov Tuban o‘simliklar «O‘qituvchi» 1965
4. S.S.Sahobiddinov O‘simliklar sistematikasi «O‘qituvchi»1966

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILARNING O‘ZARO HAMKORLIKKA ASOSLANGAN IJODIY FAOLIYATLARINI TASHKIL ETISH SHART-SHAROITLARI

**Buxoro davlat universiteti, maktabgacha ta‘lim kafedrası
o‘qituvchisi M.A. Qosimova**

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘lim jarayoni sifatini oshirishda hamkorlikda o‘qitish ta‘lim texnologiyasidan foydalanish asosida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatlarini tashkil etish, ularni ongli, ijodiy, mustaqil fikrlashga o‘rgatish, turli zamonaviy yondashuvlarga asoslangan hamkorlikda o‘qitish texnologiyasi orqali ta‘lim jarayonidagi ijodiy muhitni yaratish, samarali ta‘lim usullarini qo‘llash natijasida kreativ fikrlaydigan ijodkor shaxsni tarbiyalashga erishishga oid tavsiyalar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, o‘zaro hamkorlik, ta‘lim texnologiyasi, zamonaviy yondashuvlar, mustaqil fikrlash, ijodiy muhit, shaxsiy ehtiyoj, shaxs, muloqot, didaktik qarashlar, pedagogik ta‘limot, mustaqil mushohoda, do‘stona munosabat.

Аннотация: В данной статье рассматриваются рекомендации по организации творческой деятельности учащихся на основе использования технологии совместного обучения в повышении качества процесса начального образования, обучению их осознанному, творческому, самостоятельному мышлению, созданию творческой среды в образовательном процессе через технологию совместного обучения на основе различных современных подходов, достижению воспитания творчески мыслящей творческой личности в результате применения эффективных методов обучения.

Ключевые слова: начальное образование, взаимодействие, образовательные технологии, современные подходы, самостоятельное мышление, творческая среда, личностная потребность, личность, общение, дидактические взгляды, педагогическое учение, самостоятельное наблюдение, дружелюбие.

Annotation: this article will talk about the organization of creative activities of students based on the use of collaborative teaching educational technology in

improving the quality of the primary education process, teaching them to think consciously, creatively, independently, creating a creative environment in the educational process through collaborative teaching technology based on various modern approaches, achieving the upbringing of a creatively thinking creative person as a result of

Keywords: primary education, interaction, educational technology, modern approaches, independent thinking, creative environment, personal need, personality, communication, didactic views, pedagogical doctrine, independent observation, friendly attitude.

Таълим жараёнида ўқувчиларнинг ҳамкорликка асосланган ижодий фаолиятини ташкил этиш учун ахборотли маҳсулотларни тайёрлаш ва улардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Мазкур жараёнда сунъий интеллект ёки мантикий-лингвистик моделдан унумли фойдаланиш мумкин. Билимларни моделлаштириш турли илмий йўналишлар, турли мақсадларда амалга оширилади. Эксперт тизимлар назариясида бу методдан интеллектуал вазифаларни компьютер воситасида ечишда фойдаланилади. Ўқув муҳитида ўқитувчи ҳам жисмоний, ҳам виртуал эксперт модел сифатида намоён бўлади. Педагогика фани учун умумлашган қувватларни қўлга киритиш ўта муҳим аҳамиятга эга. Чунки, у янги билимларни ўзлаштиришни таъминлайди. Умумлашган қувватларни сарфлаш ўқув жараёнида жуда зарур ҳисобланади. Жумладан:

- 1) ўқувчиларни аниқ илмий, амалий муаммоларни ечишга жалб этиш, бу жараёнда уларда муайян қизиқишларни ҳосил қилиш;
- 2) ўқувчиларнинг мантикий-лингвистик модели топшириқларни ечиш ва уларнинг ечимларини текшириш имкониятини яратиш;
- 3) қўлга киритилган натижаларни аксарият ҳолларда электрон кўринишларда ифодалаш.

Бунинг натижасида ўқувчиларда компьютердан фойдаланишга оид дастлабки кўникмалар таркиб топади. Шунда ҳар бир ўқувчида ўзлари учун зарур бўлган ахборотлар базасини яратишга бўлган интилиш вужудга келади. Бу жараёнда гуруҳ аъзолари биргаликда ҳаракат қила бошлайдилар. Ҳар бир ўқувчи ўз билим захирасини гуруҳдошлари эгаллаган билимлар ёрдамида

бойитиш имкониятини қўлга киритади. Бунда уларга янги билимлар билан бойитилган ўқув материаллари яқиндан ёрдам беради. Бунинг учун, ўқитувчи интеллектуал характердаги ўқув топшириқларидан кенгрок фойдаланган ҳолда ҳамкорликка асосланган ўқув муҳитини вужудга келтиришга муваффақ бўлади.

Таълим-тарбия тизимига бундай ёдашувни тадбиқ қилиш натижасида мактаб таълимида янги йўналиш вужудга келади. Педагогик ҳамкорликка асосланган ўқиш назарияси ўзида қуйидагиларни мужассамлаштириши керак:

1) ўқувчиларнинг қувватларини мужассамлаштириш асосида умумлашган натижани қўлга киритишга асосланган жамоа меҳнатини ташкил этиш технологияси;

2) интеллектуал технологияларга асосланган ахборотларга ишлов бериш усулларини.

Бундай ёндашув натижасида бошланғич синф ўқувчиларида интеллектуал маданиятни шакллантиришга эришилади. Бу ҳолатда ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка асосланган билимлар тўрт кўринишда намоён бўлади:

1) фундаментал билимларнинг вужудга келишига асос бўладиган, умумий қарашлар, илмий дунёқараш асоси, ғоялар, тамойиллар, тимсоллар, тасаввурлар тизимидан иборат парадигма;

2) номунтазамлик, очиқлик, ўтиш характеридаги, жараёнларнинг тенгсизлигига асосланган ғоя атрофида бирлашадиган муайян хусусий қарашлар;

3) тизимларнинг ўз-ўзини ташкил этиш ёки ўтиш жараёнларига оид умумий ёндашувлар;

4) барқарор тафаккурнинг шаклланиши, ўтиш характеридаги далилий шакллар ва образлар, янгича дунёқараш ҳамкорликнинг асосини ташкил қилади.

Бугунги кунда педагогика фанида янги тафаккурга асосланган “ўқитувчи-ўқувчи”, “ўқувчи-ўқувчилар” ҳамкорлиги, дўстона муносабатга йўналтирилган ўқув жараёнини ташкил этиш зарурияти пайдо бўлмоқда. Бундай ўқув вазияти “педагогик ҳамкорлик жараёни” деб номланмоқда. Педагогик ҳамкорлик билан боғлиқ бўлган масалалар В.А.Аршинов, Ю.А.Данилов, Б.Б.Кадомцев, Е.Н.Князева, С.П.Курдюмов, А.Ю.Лоскутов, А.П.Назаретян, Дж.Николис, И.Пригожин, И.Стенгерс, Г.Хакенларнинг

ишларида ўз ифодасини топган. Мазкур ишларда таркиблашмаган ва муайян тартибга солинмаган муносабатларнинг мавжуд эмаслиги таъкидланади. Муайян ҳолатларда тасодифийлик ҳам яратувчилик характериغا эга бўлиши педагогик нуқтаи назардан асосланган.

Таълим жараёнида бир қатор зиддиятларнинг мавжудлиги туфайли ҳам ўқув жараёнини педагогик ҳамкорлик асосида ташкил этиш вазифаси янада долзарблашмоқда. Жумладан:

- ўқитувчи фаолиятида ҳамкорликка асосланган ёндашувни тадбиқ этиш зарурияти билан педагогик ҳамкорликнинг концептуал асослари етарлича ишлаб чиқилмаганлиги орасида;

- анъанавий мунтазам тафаккур тарзи билан номунтазам, ишончли тафаккур тарзи орасида;

- шахсга йўналтирилган таълимни тантанали тарзда тарғиб этиш билан уни амалга оширишнинг самарали технологиялари мавжуд эмаслиги орасида;

- мавжуд идеаллар, ғоялар асосида ташкил этилган таълим тизими билан кўпвариантли, рангба-ранг мазмунга эга бўлган таълимнинг очиқ модели орасида;

- инсон оламини ўзлаштириши турли усулларининг интеграцияси билан табақалашуви орасида;

- ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишнинг шакллари ва методлари номуносиблиги билан ўқувчиларнинг ўқув имкониятлари ҳамда эҳтиёжлари орасида зиддиятлар кузатилмоқда.

Шу тариқа, педагогик ҳамкорлик муаммосининг етарли даражада ишланмаганлиги, ўқитувчи фаолиятини ташкил этишга ҳамкорлик асосида ёндашиш, унинг назарий-амалий аҳамиятини очиб бериш, бошланғич синф ўқувчилари билан педагогик ҳамкорликни амалга ошириш имкониятларини аниқлашнинг долзарблиги тадқиқотнинг асосий йўналишини белгилаш имконини берди.

Асосий муаммо шундан иборатки, ўқув жараёнини қандай бошқариш, бу жараённи ўқувчиларнинг ривожланишларига йўналтириш муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда ўқувчининг ўз-ўзини бошқариш ва уни қўллаб-қувватлашга асосланган ўқув вазиятини ташкил этиш муҳимдир. Асосий муаммо бўшлиққа қандай барҳам бериш, унинг ўрнида ижодий муҳитни вужудга келтириш, уни

табийй инновациялар туғиладиган жараёнга айлантириш муҳим вазифалардан биридир.

Номунтазамликка асосланган билиш жараёнини тушуниш учун ҳамкорлик назариясидан фойдаланиш лозим. Бу эса, таълим жараёнида янги билимларни ўзлаштиришни англатади. Таълим ривожлантирувчи характерга экан, бу жараёнда жадал тарзда янги ҳолатга ўтиш имконияти вужудга келади. Ўқувчининг билимлари ва хулқ-атвори янгича кўринишга эга бўлади. Бир сўз билан айтганда, ўқувчилар ўзлаштирган билимларнинг таркиби янгиланади. Таълим ўқувчилар учун янгича қувват касб эта бошлайди. Натижада таълим жараёнида ўқувчи шахсиятида қайта қуриш имконияти вужудга келади.

Ҳамкорлик назариясига таянган ҳолда таълим жараёнида ўзига хос ўзаро алоқадорликдаги ўзгариш вужудга келадик, бунинг натижасида таркиб топган хулқ-атвор ёрдамида ўқувчи олдида қўйилган вазифаларни ечиш имконияти кенгайди. Ўзлаштирилган билимлар ўқувчи ички тараққиётини янгича шаклга киришини таъминлайди. Бу ўринда таълим хотирани жадаллаштирувчи жараён ҳисобланади. Бу жараёнда ўқувчи ўзлаштирган билимлар унинг хулқ-атворини ривожлантиришга йўналтирилади. Ўқув жараёни яқунланганда ўқувчи хотирасида ўзлаштирилган билимлар тўпланади ва унинг ижтимоий тажрибасига айланади.

Ҳамкорликка асосланган таълим жараёнида ўқувчилар ўзаро фикр алмашадилар, муомала қилиш маданиятини эгаллайдилар, ҳар бир ўқувчи ўзи, гуруҳдошлари, синфдошларининг муваффақияти учун ҳаракат қилади.

Натижада уларда ўзаро ишонч ва самимий дўстона муносабат таркиб топади. Бирдамлилик, ҳамжиҳатлилик кучи ва синфдошларининг ютуқлари учун масъулиятни ҳис қила бошлайдилар. Дўстона муносабатлар асосида таълим жараёнини ташкил этадиган ўқитувчиларнинг қиёфаси ва иш услубида муайян ижобий ўзгаришлар кузатилади. Дарс жараёнининг таркибий тузилишидан тортиб, ўқувчиларнинг билимини баҳолашгача, позитив, ижобий муносабат, уларнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда белгиланган талаблар намоён бўлади.

Ҳамкорликка асосланган ўқув-билув жараёнини ташкил этишнинг педагогик шарт-шароитларини аниқлаш учун бу соҳада мавжуд бўлган ёндашувлар, тушунчалар, қарашлар, таълимотларни тўплаш, тасниф қилиш ва

уни ўқитувчи фаолиятига жорий этиш мақсадида тегишли илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш заруриятининг мавжудлиги аён бўлди.

Таълим-тарбия жараёни ва педагогика фанига ҳамкорлик назариясига таянган ҳолда ёндашиш уни таълим шакли сифатида баҳолаш имконини беради. Шу сабабли, таълим жараёнида “ўқитувчи-ўқувчилар” ҳамда “ўқувчи ва ўқувчилар”нинг ўзаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш усули фақатгина билимлар, ахборотларни ўзаро айирабошлаш, табиий ҳолатларни башорат қилиш, маърифат тарқатиш ҳамда тақдим этиш имконияти эмас, балки номунтазам, очиқ, тўғридан-тўғри ва тескари мулоқот вазиятидир. Шу билан бир қаторда, ҳамкорликдаги таълим жараёни унутилган нарса ва ҳодисаларни бирга излаш, қайта эслаш жараёни ҳамдир. Бу ўринда билимлар ўқувчилар шахсига таъсир кўрсатмайди, балки уларни ривожлантиради.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении: О коллективном способе учебной работы: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
2. Князева Е.Н. Курдюмов С.П. Синергетика и новые подходы к процессу обучения / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов / [http://www. uni-dubna. ru](http://www.uni-dubna.ru)
3. Место и роль учителя в инновационных педагогических технологиях: Тез.докл. межвуз. науч.-пр. конф., 26–28 мая 1994 г. – Бирск: Б.и., 1994. – 206 с.
4. Dilova N.G'. Pedagogik hamkorlik vositasida ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlash imkoniyatlari //Xalq ta'limi. – Toshkent, 2012. – № 3. – В. 76 -77. (13.00.01 №17)
5. Dilova N.G'. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari //Uzluksiz ta'lim. – Toshkent: 2016. – № 2. – В.3 -7. (13.00.01 №9)
6. Dilova N.G'. Uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik asosida pedagogik muomala va muloqot usullarini shakllantirish //Uzluksiz ta'lim. – Toshkent: 2017. – № 1. – В.9 -12. (13.00.01 №9)

YURAK VA QON-TOMIRLARNING XIRURGIK KASALLIKLARIDA BEMORLAR PARVARISHI

Rasulova Shaxnoza Faxriddin qizi
Ro‘ziyev Farxod Shuxrat o‘g‘li
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Annotatsiya: Yurak va qon-tomirlarning xirurgik kasalliklarida bemorlar parvarishi yurak va qon tomirlariga ta‘sir qiladigan jarrohlik kasalliklari bilan og‘rigan bemorlarni davolashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu shartlarning murakkab tabiati tufayli bemorning optimal natijalarini ta‘minlash uchun bir qator texnika va aralashuvlardan foydalanishlari kerak. Ushbu maqolada yurak va qon tomirlarining jarrohlik kasalliklarida bemorlar parvarishining ahamiyati muhokama qilinadi

Kalit so‘zlar: monitoring, baholash, infeksiya, distrofik kasalliklar, endoarterit, konservativ davolash.

Yurak va qon tomirlarining jarrohlik kasalliklarida bemorlar parvarishining ba‘zi muhim jihatlari:

Operatsiyadan oldingi parvarish:

1. Baholash: Bemorning yurak va qon tomirlarining sog‘lig‘ini, shu jumladan ularning kasallik tarixi, dori-darmonlari va fizik tekshiruvini to‘liq baholashni amalga oshiring. Bu operatsiyaga potentsial xavf yoki kontrendikatsiyani aniqlashga yordam beradi.

2. Ta‘lim: bemorga va uning oilasiga jarrohlik amaliyoti, kutilayotgan natijalar va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan asoratlar haqida ma‘lumot bering. Har qanday tashvishlarni hal qiling va ular operatsiyadan oldingi ko‘rsatmalarni, masalan, ro‘za tutish va dori-darmonlarni boshqarishni aniq tushunishlariga ishonch hosil qiling.

Operatsiyadan keyingi parvarishlash:

1. Monitoring: operatsiya davomida bemorning hayotiy ko‘rsatkichlarini, kislorod bilan to‘yinganligini va yurak ritmini kuzatish uchun jarrohlik jamoasi bilan hamkorlik qiling. Mumkin bo‘lgan asoratlarni taxmin qiling va kerak bo‘lganda aralashishga tayyor bo‘ling.

2. Dori-darmonlarni boshqarish: Anesteziya, inotrop vositalar, analjeziklar va antikoagulyantlar, jumladan, dori-darmonlarni to‘g‘ri qo‘llashni ta‘minlash.

Bemorning dori-darmonlarga munosabatini kuzatib boring va tegishli hujjatlarni saqlang.

Operatsiyadan keyingi parvarish:

1. Monitoring va baholash: Operatsiyadan keyingi hayotiy ko'rsatkichlarni, yurak ritmini, ong darajasini va kislorod bilan to'yinganligini kuzatib boring. Jarrohlik joyini infeksiya, qon ketish yoki gematoma rivojlanishi belgilari uchun baholang. Periferik perfuzionni, shu jumladan terining rangi, harorati va kapillyarlarni to'ldirishni baholang.

2. Og'riqni boshqarish: Analjezidlarni buyurilganidek boshqaring va bemorning og'riq darajasini muntazam ravishda baholang. Samarali og'riqni yo'qotish uchun farmakologik va farmakologik bo'lmagan vositalardan foydalaning.

3. Suyuqlik va elektrolitlar muvozanati: bemorning suyuqlik holatini diqqat bilan kuzatib boring va muvozanat buzilgan hollarda darhol aralashing. Bemorning yurak funksiyasini hisobga olgan holda, tomir ichiga suyuqliklarni buyurilganidek boshqaring.

4. Faoliyat va safarbarlik: tegishli yordam va nazorat bilan erta safarbarlik va ambulatsiyani rag'batlantirish. Jarrohlik jarayoni va bemorning tolerantligi asosida faollik darajasini asta-sekin oshiring.

5. Yarani parvarish qilish: infeksiyon xavfini minimallashtirish va davolanishni rag'batlantirish uchun yarani to'g'ri parvarish qilish, shu jumladan kiyinish o'zgarishini ta'minlang.

6. Bemorni o'qitish va qo'llab-quvvatlash: bemorni va uning oilasini dori-darmonlarni boshqarish, turmush tarzini o'zgartirish va keyingi uchrashuvlar kabi zarur o'z-o'zini parvarish qilish choralari haqida o'qing. Hissiy yordamni taklif qiling va ularda bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday tashvish yoki qo'rquvni bartaraf qiling.

Yurak va qon tomirlarining jarrohlik kasalliklarida bemorlarning parvarishi multidisipliner yondashuvni talab qiladi. Bemorga har tomonlama va samarali yordam ko'rsatishni ta'minlash uchun jarrohlik jamoasi, kardiologlar, terapevtlar va boshqa sog'liqni saqlash mutaxassislari bilan hamkorlik qiling.

Muntazam muloqot, diqqat bilan kuzatib borish va bemorni o'qitish muvaffaqiyatli tiklanish va bemorning hayot sifatini yaxshilashning asosiy elementlari hisoblanadi.

Xulosa

Bemorlar parvarishi yurak va qon tomirlariga ta'sir qiluvchi jarrohlik kasalliklarini davolashda ajralmas hisoblanadi. Samarali baholash, tayyorgarlik, hamkorlik va bemorlarni o'qitish orqali hamshiralar bemorning natijalarini optimallashtirishi mumkin. Yurak va qon tomirlarining jarrohlik kasalliklarida bemorlar parvarishi keng qamrovli va ko'p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Operatsiyadan oldingi tayyorgarlik, ehtiyotkorlik bilan intraoperativ monitoring va operatsiyadan keyingi puxta parvarishlash orqali hamshiralar bemorning ijobiy natijalariga sezilarli hissa qo'shadilar. Bemorga yo'naltirilgan yondashuvni qo'llash, dalillarga asoslangan amaliyotlardan foydalanish va samarali muloqot qobiliyatlarini qo'llash orqali hamshiralar yurak va qon tomirlarining jarrohlik kasalliklari bilan og'riqan bemorlarning farovonligi va tiklanishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ziyayeva M.F., Xodjasheva M.D., Kasimova D.I., Xamedova M.A., Ochilov O'.B. Kattalarda hamshiralik parvarishi. 1-qism. – T.: «Niso poligraf» nashriyoti, 2014
2. Yusupova L.Yu., Burixodjayeva H.S., Shadiyeva Sh. Kattalarda hamshiralik parvarishi. 3-qism. – T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2012.
3. Barykina N.V., Zaryanskaya V.G. Jarrohlikdagi hamshiralik. - Rostov-Donu: "Feniks", 2010 yil.
4. Yunusjonova Z.S., Mirzayeva S.A., Bositxonova E.I. Psixologik parvarish. «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», – T., 2010.

Research Science and
Innovation House

Kasr tartibli differensial operator ishtirok etgan integro-differensial tenglamalar uchun integral shartli masalalar

Sulaymonov Mirsaid Muxiddin o‘g‘li

Qo‘qon DPI, o‘qituvchi

Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o‘g‘li

Qo‘qon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada kasr tartibli differensial operator qatnashgan integro-differensial tenglama uchun ikkinchi tur integral shartli masala o‘rganilgan.

1-masala.

$$y''(x) + p_1(x)y'(x) + p_2(x)y(x) + p_3(x)D_{ax}^\alpha \omega(x)y(x) = f(x),$$

$$x \in (a, b)$$

(1)

tenglamaning $[a, b]$ segmentda aniqlangan, uzluksiz va

$$y(a) = k_1, \quad y'(b) + hy(b) = h \int_{\alpha}^{\beta} y(t) dt + k_2 \quad (2)$$

shartlarni qanoatlantiruvchi yechimi topilsin, bu yerda $k_1, k_2, h, \alpha, \beta$ -berilgan sonlar bo‘lib, $a \leq \alpha < \beta \leq b$.

(2) dan ko‘rinib turibdiki $h = 0$ da 1-masaladan

$$y(a) = k_1, \quad y'(b) = k_2 \quad (3)$$

chegaraviy shartlarni qanoatlantiruvchi masala kelib chiqadi. Agar $0 < |h| \leq 1$ va $a < \alpha < \beta < b$ bo‘lsa, (2) shartlarning ikkinchisini undagi integralga o‘rta qiymat haqidagi teoremani tatbiq qilib, $y'(b) + hy(\xi) = k_2$ ko‘rinishda yozib olish mumkin bo‘ladi, bu yerda $\xi \in [a, b]$ segmentdagi qandaydir tayinlangan son. Demak, bu holda, 1-masala

$$y(a) = k_1, \quad y'(b) + hy(\xi) = k_2 \quad (4)$$

shartlarni qanoatlantiruvchi yechimi topilganidek o‘rganiladi. $0 < |q| < 1$ va $[\alpha, \beta] = [a, b]$ bo‘lgan holda ham 1-masala 4-shartga keltirib, o‘rganiladi.

Yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda 1-masalani $h = 1$, $\alpha = a$, $\beta = b$ bo'lgan holda, ya'ni (2) shartlar

$$y(a) = k_1 \quad y'(b) + y(b) = \int_a^b y(t) dt + k_2 \quad (5)$$

ko'rinishga ega bo'lgan holda o'rganamiz.

Bu masalaning yechimi mavjud va yagonaligini ko'rsatish uchun xuddi 3-shartdagi kabi, (1) tenglamani $[a, x]$ oraliqda ikki marta integrallab,

$$y'(x) + p_1(x)y(x) + \int_a^x \left\{ p_2(t) - p_1'(t) + \frac{\omega(t)}{\Gamma(1-\alpha)} \left[p_3(x)(x-t)^{-\alpha} - \int_t^x p_3'(z)(z-t)^{-\alpha} dz \right] \right\} y(t) dt = \int_a^x f(t) dt + y'(a) + k_1 p_1(a), \quad (6)$$

va

$$y(x) + \int_a^x \left\{ p_1(t) + [p_2(t) - p_1'(t)](x-t) + \frac{\omega(t)}{\Gamma(1-\alpha)} \int_t^x (\xi-t)^{-\alpha} [p_3(\xi) - p_3'(\xi)(x-\xi)] d\xi \right\} y(t) dt = \int_a^x (x-t) f(t) dt + y'(a)(x-a) + k_1 p_1(a)(x-a) + k_1 \quad (7)$$

tengliklarga ega bo'lamiz. (6) va (7) tengliklarni quyidagicha yozib olamiz;

Research Science and
Innovation House

$$\begin{aligned}
 y(x) = & -\int_a^x \left\{ p_1(t) + [p_2(t) - p_1'(t)](x-t) + \right. \\
 & \left. + \frac{\omega(t)}{\Gamma(1-\alpha)} \int_t^x (\xi-t)^{-\alpha} [p_3(\xi) - p_3'(\xi)(x-\xi)] y(t) dt \right\} + \\
 & + \int_a^x (x-t) f(t) dt + y'(a)(x-a) + k_1 p_1(a)(x-a) + k_1, \\
 y'(x) = & -p_1(x) y(x) - \int_a^x \left\{ p_2(t) - p_1'(t) + \frac{\omega(t)}{\Gamma(1-\alpha)} [p_3(x)(x-t)^{-\alpha} - \right. \\
 & \left. - \int_t^x p_3'(z)(z-t)^{-\alpha} dz \right\} y(t) dt + \int_a^x f(t) dt + y'(a) + k_1 p_1(a).
 \end{aligned}$$

Bulardan quyidagiga ega bo‘lamiz:

$$y(x) = \int_a^x K_2(x,t) y(t) dt + f_2(x) + y'(a)(x-a),$$

(8)

$$y'(x) = -p_1(x) y(x) - \int_a^x K_1(x,t) y(t) dt + f_1(x) + y'(a),$$

(9)

bu yerda

$$f_1(x) = \int_a^x f(t) dt + k_1 p_1(a), \quad f_2(x) = \int_a^x (x-t) f(t) dt + k_1 p_1(a)(x-a) + k_1,$$

$$K_1(x,t) = p_1(t) + [p_2(t) - p_1'(t)](x-t) +$$

$$+ \frac{\omega(t)}{\Gamma(1-\alpha)} \int_t^x (\xi-t)^{-\alpha} [p_3(\xi) - p_3'(\xi)(x-\xi)] d\xi,$$

$$K_2(x,t) = -p_1(t) + [p_2(t) - p_1'(t)](x-t) -$$

$$\frac{\omega(t)}{\Gamma(1-\alpha)} \int_t^x (\xi-t)^{-\alpha} [p_3(\xi) - p_3'(\xi)(x-\xi)].$$

$K_1(x,t)$, $K_2(x,t) - \{(x,t): a \leq x \leq b\}$ to'rtburchakda chegaralangan va bo'lakli uzluksiz bo'lgan ma'lum funksiyalar, $f_1(x)$, $f_2(x)$ esa $[a,b]$ da uzluksiz ma'lum funksiyalar.

(8) dan quyidagini topamiz:

$$\int_a^b y(t) dt = \int_a^b \int_a^b K_2(x,t) y(t) dt + \int_a^b f_2(t) dt + \frac{1}{2} y'(a)(b-a)^2.$$

Buni va

(8) va (9) tengliklarda $x=b$ deb,

$$y'(b) = -p_1(b)y(b) - \int_a^b K_1(b,t) y(t) dt + f_1(b) + y'(a),$$

(10)

$$y(b) = \int_a^b K_2(b,t) y(t) dt + f_2(b) + y'(a)(b-a),$$

(11)

tengliklarni topamiz. (10) va (11) ni (5) shartga qo'yib,

$$\begin{aligned} & y'(a) \cdot \{(b-a)[-p_1(b)+1]+1\} = \\ & = -[-p_1(b)+1] \cdot \int_a^b K_2(b,t) y(t) dt + \int_a^b K_1(b,t) y(t) dt - \\ & - f_2(b)[-p_1(b)+1] - f_1(b) + \int_a^b y(t) dt + k_2 \end{aligned}$$

tenglikka ega bo'lamiz.

Agar $(b-a)[-p_1(b)+1]+1 \neq 0$ bo'lsa $y'(a)$ oxirgi tenglikdan bir qiymatli topiladi

$$y'(a) = \left\{ -[-p_1(b)+1] \cdot \int_a^b K_2(b,t) y(t) dt + \int_a^b K_1(b,t) y(t) dt - \right. \\ \left. - f_2(b)[-p_1(b)+1] - f_1(b) + \int_a^b y(t) dt + k_2 \right\} \cdot \frac{1}{(b-a)[-p_1(b)+1]+1}.$$

Uni (8) ga qo'yib,

$$y(x) = \int_a^x K_2(x,t)y(t)dt + f_2(x) + \left\{ -[-p_1(b)+1] \cdot \int_a^b K_2(b,t)y(t)dt + \int_a^b K_1(b,t)y(t)dt - \right. \\ \left. -f_2(b)[-p_1(b)+1] - f_1(b) + \int_a^b y(t)dt + k_2 \right\} \cdot \frac{x-a}{(b-a)[-p_1(b)+1]+1}$$

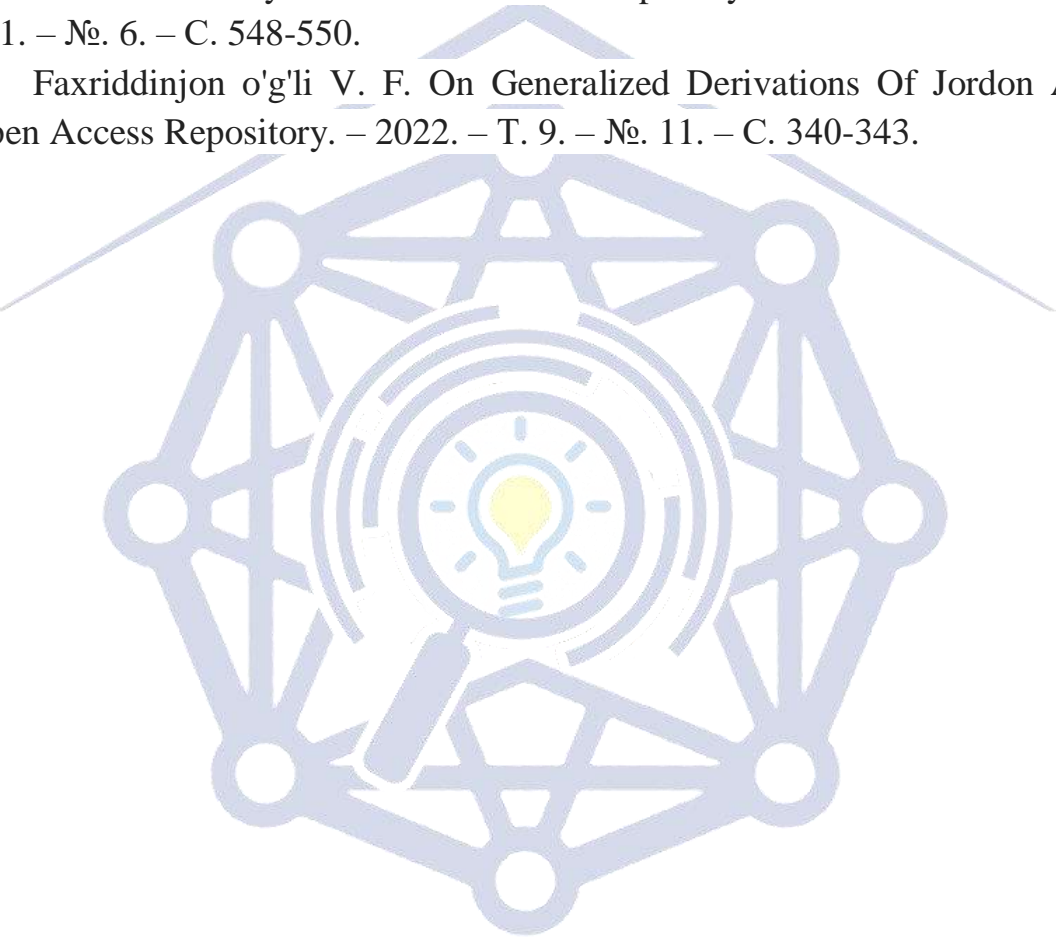
(12) $y(x)$ ga nisbatan ikkinchi tur Fredgolm integral tenglamasiga ega bo‘lamiz.

Agar berilganlarga qo‘yilgan $f(x) \in C[a,b]$, $p_1(x) \in C^1[a,b]$, $p_2(x), p_3(x) \in C^2[a,b]$ shartlarda $|K_2(x,t)| < 1$ bo‘lsa, (12) tenglama va, demak, 1-masala yagona yechimga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘rinov A.Q. Oddiy differensial tenglamalar uchun chegaraviy masalalar.- Toshkent: MUMTOZ SO‘Z, 2014, 115 bet.
2. Salohiddinov M.S. Integral tenglamalar. –Toshkent: Yangiyo‘l poligraf servis, 2007, 256 bet.
3. Ergashev A. A., Vakhobov F. F. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MATHEMATICS TEACHER" //Open Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – C. 147-154.
4. Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY EQUATIONS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 304-308.
5. Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM. INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.
6. Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 298-303.

7. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. HYPERGEOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES //Open Access Repository. – 2023. – T. 9. – №. 6. – C. 250-252.
8. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF HYPERGIOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 6. – C. 548-550.
9. Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of Jordon Algebras //Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.

Research Science and
Innovation House

EXPLORING EFFECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY

Yo‘ldashev Umrbek Qahramon o‘g‘li

Telfon raqam: +998934650065

Gmail: yuldashevumrbek49@gmail.com

Annotation: This article delves into key methodologies employed in English language teaching, highlighting their strengths and applications.

Keywords: Metadology, english, teaching, language, grammatical, Task-Based Language Teaching, metod.

One prominent methodology is Communicative Language Teaching, emphasizing interaction as both the means and goal of learning. CLT focuses on real-life communication, encouraging students to use English in authentic situations. Through role-plays, discussions, and problem-solving activities, learners enhance their ability to communicate fluently and naturally.

Task-Based Language Teaching centers on the completion of meaningful tasks as the primary vehicle for language learning. These tasks simulate real-world activities, such as problem-solving or decision-making, requiring students to use English to achieve a specific goal. TBLT promotes language acquisition through practical application, fostering a deeper understanding of linguistic structures [1].

Dating back to the 19th century, the Direct Method emphasizes teaching vocabulary and grammar inductively, without the use of the learner's native language. Oral communication takes precedence, enabling students to think directly in English. While it can be effective for developing conversational skills, critics argue that it may lack explicit instruction on grammatical rules.

This method emerged during the mid-20th century, heavily influenced by behaviorist theories of learning. The Audio-Lingual Method relies on repetition, drills, and pattern practice to reinforce language structures. It places a strong emphasis on listening and speaking, aiming to develop automatic responses. However, critics contend that it may neglect the importance of understanding the underlying rules of the language.

The Lexical Approach focuses on teaching language in chunks or phrases rather than isolated words. It acknowledges the significance of collocations and common

language patterns, aiming to enhance students' fluency and accuracy. By exposing learners to authentic language use, this approach mirrors how native speakers naturally express themselves [2].

English language teaching methodology continues to evolve, with educators incorporating a blend of approaches based on their students' needs and the learning context. A balanced and flexible approach, integrating elements from Communicative Language Teaching, Task-Based Language Teaching, and other methods, allows educators to cater to diverse learning styles. As technology advances, incorporating digital tools and resources into these methodologies further enhances the overall language learning experience. Ultimately, the dynamic nature of language teaching ensures that educators remain at the forefront of pedagogical innovation, continually refining their practices to empower learners in their journey towards linguistic proficiency. This brief overview of some of the most important methods in English learning teaching, has provided me as a future high school English teacher with some tools that can be use in order to make lessons more fruitful and entertaining for the students. Although by law teachers are required to follow certain rules in order to plan and organize their classes, they still have some autonomy that allows them to decide which teaching method they choose to use. For that reason, this article intends to share some ideas about some of the approaches that can be adapted in a classroom and some techniques to help those classes be more beneficial for students. After this brief analysis I would like to conclude then pointing out the main ideas that have been taken form the studied methods.

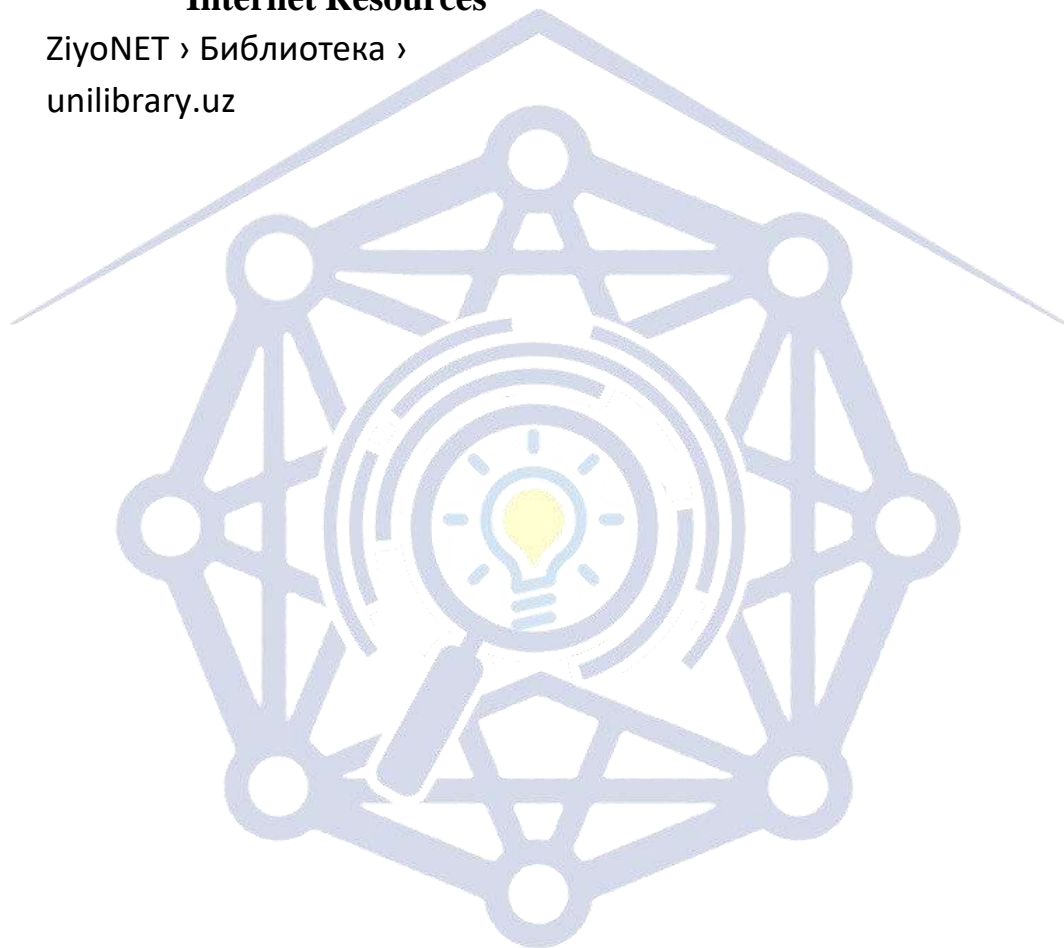
From grammar translation method it is important to bare in mind the importance given to grammar. For that reason and although it would have to be adapted in order to make it more learner-centred, it is important to focus on grammar during the different lessons in order to make sure the students have the necessary tools to correctly use the language following the different grammatical rules. Regarding the direct method, the main element that would be taken into account would be the fact that the classes were carried out in English. Although this seems to be the natural thing to do, it was not until the direct method started the trend that the classes were carried out in the students first language instead of the targeted language. And that is why this method is so important and why this methodology is important

References

1. Harner Jeremy. The practice of English language teaching. L. — New York, 1991.-296p.
2. Wikipedia, the Free Encyclopedia. Language Pedagogy. (en.wikipedia.org/wiki/language_pedagogy)

Internet Resources

3. Ziyonet › Библиотека ›
4. unilibrary.uz

Research Science and Innovation House

HISTORY OF TRANSLATION OF WORKS OF ALISHER NAVOI INTO FOREIGN LANGUAGES

Kaxarova Madina Baxodirovna

English teacher at the Interfaculty foreign languages department
of Bukhara State University

Abstract. The article deals with the history of translations of poems and poems of the great Uzbek poet and thinker Alisher Navoi into European languages. The first translation of the poet's poem into German was carried out in 1583 from Italian. Many works were translated from the original. But a significant number of Navoi's poems and poems were translated through Russian. The first Navoi readings and conferences in Europe took place in the winter of 1941 in besieged Leningrad.

Keywords: founder of the modern Uzbek literary language, friendship between peoples, poet and thinker, from the original.

INTRODUCTION

Interest in oriental poetry and art is constantly growing throughout the world. The work of Alisher Navoi is no exception to this general trend. Alisher Navoi is the sultan of the state of poetry, whose works have been translated into many languages of the world. Already in the 15th century, his works became widely known in Iran, Azerbaijan, Turkey and Central Asia, which created the preconditions for the translation of his works into the languages of the peoples of Europe.

MATERIALS AND METHODS

Interest in Navoi's work was very great in Western Europe. Thus, in 1557 in Venice, a book was published in Italian entitled “Peregrinaggio de tre giovani figliouli del Re di Serendippo per opera di M. Christoforo Armeno della Persiano nell' Italiano linqua trapportato” - (On how Shah Sarandip raised his three sons to be smart. Mr. Cristoforo Armeno translated from Persian. From that moment on, the works of the great Uzbek poet, glorifying and affirming friendship and mutual understanding between peoples, the beauty of man and life, love of work, the need to help those in need began enter the conceptual sphere of Western Europe. The book consists of two parts. In the first part, the author talks about how Shah Sarandip raised his sons to be smart and generous, therefore, much attention is paid here to

the description of various methods of Eastern pedagogy and the teachings of Eastern sages addressed sons of sovereigns. This was the poem of Emir Khosraw Dikhlavi “Hasht bihisht” (Eight Paradises). The second part of the book contains a story about Shah Bakhrom and his beloved slave, the beautiful Dilorom.

RESULTS AND DISCUSSION

This book was met with great interest and went through a number of editions in 1584, 1611, 1622, 1628 [5]. The translator did not indicate the title of the original and the names of the authors in the book. There is no information about the translator himself. Only at the end of the book was it stated that Cristoforo was from Tabriz, a city in Iran. These facts have long been the subject of controversy between literary scholars in Europe and Uzbekistan, begun in the 19th century by the German scholar Benfey Theodor. He, like many scholars, believed that the poem was translated from “lin-qua persiana” - from the Persian language. Theodore Benfey claims that the source of the second part of the book is Nizami Ganjavii’s poem “Haft paykar” - (Seven Beauties).

The famous Russian orientalist E.E. Bertels, pointing out the error of Theodore Benfey, clarifies that the basis for the first part of the translations was the poem by Amir Khosraw Dehlavi “Hasht bihisht” (Eight Paradises), and for the second part - the poem by Alisher Navoi “Sabyai Sayyor” - (Seven planets) [5]. In 1583, this Italian version served as the source for a German version of the poem created by Johannes Wetzel. The German translator slightly changed the title of the poem: “Erster Theil neuer kurzweiliger Historien, in welchen Giaffers, des Koenigs zu Serendippo dreyer Soehne Reisz ganz artlich und lieblich beschrieben: Jetzt neuerlich aus Italianischer in Teutsche Sprach gebracht durch Jachann Wetzeln, Buerger zu Bas el” – (The first part of new short stories told with love and respect by the Shah of Sarandip, Jafar: now re-translated from Italian into German by a citizen of the city of Basel, Johann Wetzel).

Such a change in name is not accidental, since during this period the collection “A Thousand and One Nights” was very popular in the West, where the hero of many fairy tales was a character named Jafar. In synthesis with these tales, the translator presents Navoi’s poem to his compatriots.

The German version served as the source for the Dutch and French translations. Over 209 years, starting in 1583, the poem was published 11 times in these three languages. Thus, the history of translations of Navoi’s works into Western European

languages has a history of more than 450 years. It should be emphasized that the requirements for translations of those years were not strict; translators worked freely. Therefore, subsequent translations often had numerous deviations from previous ones. But the eastern cultural flavor, the affirmation of the idea of humanism, mutual love and loyalty of people, as well as the hard work and love of freedom of peoples, as a rule, remained unchanged.

The 19th century began a new era in the dissemination of Alisher Navoi's books in Europe and America. Almost all libraries and archives in Europe contained handwritten versions of the books of the eastern poet. European writers began to translate other works of Navoi. The French orientalist Quatremère Etienne (1782 – 1857) took on translations of the work in 1861

“Mukhokamat-ul lugatain” (Dictionary for discussions) and “Tarihi Mulki Azham”. (History of the states of the world). In the same year, the famous French orientalist M. Belen wrote an article “On the life and work of Alisher Navoi,” in which he incorrectly commented on the words of the poet’s contemporary Z. M. Babur regarding Navoi, erroneously asserting that the works included in “Khamsa” (Five) are translations of the works of Persian poets Abdurrahman Jami and Nizami Ganjawi [2]. This opinion was supported by some English orientalists. Uzbek scholars, pointing out Belen's mistake, noticed that he incorrectly interpreted some polysemantic words in the Baburnama. Regarding such ambiguity of many Eastern words and expressions, the German poet Goethe wrote that “... an Eastern poet with a word will lead you to heaven in one moment and in one moment will throw you from those heavens” [3].

Among the Navoi scholars of Europe, special mention should be made of the Hungarian Turkologist Hermann Vambery, who in 1865-1867. walked around the cities and steppes of Central Asia and Iran. In 1867, he wrote the book “Caghataische Sprach-studien” [5] (Textbook of the Chagatai language). The book consists of two parts. The first part includes grammatical, phonetic and stylistic rules, and the second is an anthology that included ghazals, poems, as well as some scientific works about the culture, art, literature and language of the peoples of Central Asia. Vamberi, in order to find the works of Navoi, walked around the cities of Samarkand, Bukhara and Khorezm. As a result, he translated excerpts from his works of various genres from the original into German [2]. But some scientists subject Vambery to harsh criticism, accusing him, in particular, of not being familiar with Navoi’s work before

his trip to Central Asia. Therefore, he made some mistakes. He called the poem “Leili and Majnun” differently: “Medschnun und Laili” – (Majnun and Layli). Second: “The Tale of Sayfulmulyuk,” from which he translated excerpts, he attributes to the pen of Navoi, which, of course, is unforgivable for such a major Turkologist. But the fact that Vambéry changed the title of the poem “Leili and Majnun” in this manner can obviously be considered an exercise of the translator’s freedom. He, as it were, “corrected the mistake” of Navoi, taking into account the tradition existing both in the East and in the West of naming poems and epics after the names of lovers, and always in a certain order: the man’s name should be in the first place. In our opinion, Navoi violates this tradition quite deliberately, avoiding starting his poem with the name of a madman (the word “Majnun” itself means “crazy” in Arabic)

CONCLUSION

But we would like to turn again to the translations of Navoi’s works into European languages, and therefore we propose the following classification:

1. translations into English from European languages;
2. translations directly from the Uzbek language;
3. translations from interlinear into Russian.
4. translations from interlinear into German;
5. translations from Russian;
6. translation from Turkish.

REFERENCES

1. Alisher Navoiy. Munozhat. Prepared by S. Ganieva. – Tashkent: Sharq, 1991.
2. Alisher Navoiy. Hikmatli suzlar. Ed. H. Sulaimon. – Tashkent, 1968.
3. Alisher Navoi. Biobibliography./1917-1966/. Comp. E.D. Svidin.- Tashkent: Publishing house named after. G. Gulyama, 1969.
4. Abdullajonov A. Navoiy badiyatini nemischa tarz hilar da kaita yaratish va tabdil kilish. [Text]: Diss. Candidate of Philology Sci. – Tashkent, 1998.
5. Najmiddinovich, R. D. (2023). Increase jobs for transport companies in uzbekistan by increasing the purchase of products manufactured by people with disabilities. American Journal of Business Management, Economics and Banking, 12, 128-130.

6. Bertels E. E. Vakhidov R. “Mazholisun nafois”ning tarzhimalari./[Text]. Bertels E.E. - Tashkent: Fan, 1984.
7. Goethe J.V. West-East sofa. [Text]. Goethe J.V. – M.: Nauka, 1988.
8. Кахарова М. Б. Boosting education quality is not myth anymore (from personal experience) //Молодой ученый. – 2016. – №. 14. – С. 544-546
9. Kaharova Madina Bakhodirovna. Perceptions of stress and the ways in which graduate students dealt with stress in the USA and Uzbekistan institutes // Проблемы педагогики. 2017. №5 (28).
10. Kaharova Madina Bakhodirovna. Group dynamics and the role play activities to raise awareness on social issues in the ESL classes // Проблемы педагогики. 2017. №5 (28).
11. Kaharova Madina Bakhodirovna. TESOL AND TETE INTERNATIONAL PROGRAMS RECOMMENDATIONS FOR TRAINING AND ORGANIZING SUCCESSFUL LESSONS. Asian Journal of Multidimensional Research. pp. 387-391. SSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 10, October, 2021.
12. Kakharova Madina Bahodirovna, “INTERNATIONALIZING UNIVERSITIES AND STUDIES”, IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 7, no. 1, p. 7, Jan. 2022.
13. Bakhodirovich, A. B. (2022). “Alchemist” Paolo Coelho. International Journal of Development and Public Policy, 2(4), 105–108. Retrieved from <http://openaccessjournals.eu/index.php/ijdpp/article/view/1236>
14. Ahrorov Botir Bakhodirovich. (2022). Humanitarian values and social justice in Agatha Christie’s “Ten little niggers” mystery novel. Eurasian Scientific Herald, 5, 96–99. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/615>
15. Ahrorov Botir Baxodirovich. Some teaching techniques recommended by TESOL organization trainers and community to facilitate and conduct EFL lessons. “IMPROVING THE QUALITY AND EFFECTIVENESS OF PRIMARY EDUCATION: STRATEGY, INNOVATION AND BEST PRACTICES” INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE. Bukhara State University, Uzbekistan. p. 462. 20th Sep.,2021. In cooperation with Higher Education Ministry and Innovation Ministry.

XXI ASR VIRUSLIK KASALIKLARI

**Andijon davlat pedagogika institut tabiiy fanlar fakulteti 2-kurs talabasi
Botirov Mashhurbek Diyorbek o‘g‘li (botirovmashhurbek2108@gmail.com)**

**Andijon davlat pedagogika institut tabiiy fanlar fakulteti 2-kurs talabasi
Sodiqova Mohinur Akmaljon qizi (qwerty2121rr@gmail.com)**

Annatsiya: Viruslarni hujayradan tashqari formasi virion, Quyon miksomatozi, Odam immun tanqisligi virusi, salmonellyoz faglar, Ko‘pchilik viruslar tarkibida DNK va RNK bo‘ladi, DNK tutuvchi virus, RNK tutuvchi onkogen virus, Gripp A, Adsorbsiya vazifasini bajaradi, Halqa tuzilishidagi DNK ularning ekzonukleazalarga chidamliligini ta‘minlaydi, musbat ipli genom, bakteriofaglar (lotincha phagos – yeb qo‘yuvchi), rak kasaligi. Rhabdoviridae, Coronaviridae, Paramyxoviridae, Filoviridae, Arenaviridae, Bonyaviridae, Flaviviridae, Retroviridae, Reoviridae, Picornaviridae, Caliciviridae, JSST axboroti, Orthomyxoviridae.

Kalit so‘zlar: DNK, RNK, virus, zaxar, spiral, lipid, kapsula, genom, rak kasaligi, bakteriofaglar, shizomer, faglar, aminokislota, replikatsiya, Osiyo, Afrika, Avstraliya, Qizilcha virus, transkripsiya, embrion, tuxum.

Key words: DNA, RNA, virus, toxin, helix, lipid, capsule, genome, cancer, bacteriophages, schizomer, phages, amino acid, replication, Asia, Africa, Australia, rubella virus, transcription, embryo, egg.

Ключевые слова: ДНК, РНК, вирус, токсин, спираль, липид, капсула, геном, рак, бактериофаги, шизомер, фаги, аминокислота, репликация, Азия, Африка, Австралия, вирус краснухи, транскрипция, эмбрион, яйцо.

Virusologiya fani mikrobiologiya va immunologiya fanlari kabi juda Keng qamrovli tibbiy-biologik fanlardan hisoblanadi. Virusologiya fani biologiya, genetika, molekular biologiya va fitopatologiyada, shuningdek boshqa sohalarda, jumladan veterinariyada dolzarb muammolarni Yechishda amaliy ahamiyatga ega. Viruslarning tabiatdagi o‘rni juda xilma-xil. Chunki ular qator yuqumli Kasalliklarning birdan-bir etiologik omili hisoblanadi. Zero ular o‘zlarining morfobiologik xususiyatlari bilan bir-biridan tubdan farq qilmasada, ammo ko‘pgina umumiy qonuniyatlarga bo‘ysinadi. Viruslar tabiyatda juda ko‘plab uchrashadi. Bular hujayrasiz hayot shakillar hisoblanadi. Viruslarning ilmiy tilda yani butun

jahon uchun o‘lik til bo‘lgan tilda virus (zaxar) deb nomlaydilar. Virus atamasini 1899- yilda M.Beyernik tomonidan fanga kiritgan. Hozirgi vaqtda viruslarning 500 dan ortiq turini hayvonlarda 300 dan ortiq turini esa o‘simliklarda uchratish mumkin.[1]

Viruslarning nomlanishida qator qoidalar mavjud. Oila nomi «viridae», kenja oila - «virinae», turkum - «virus» deb tugallanadi.

Ular zamburug‘, o‘simlik, hayvon va odam hujayralaridagina yashab ko‘payadi ammo hujayrasiz mustaqil yashay olmaydi. Viruslar ko‘plab xavfli kasaliklar keltirib chiqaradilar. Natijada kishilar sog‘lig‘i va qishloq xo‘jaligiga katta zarar yetkazadi. Ko‘pchilik viruslar tarkibida DNK va RNK bo‘ladi. Viruslar tuzilishini tamaki mozaikasining virusi bo‘lgan bakteriyafaglar misolida batafsil o‘rganilgan. Bu borada rus olimi D.I.Ivanovskiy 1892-yilda tamaki mozaikasini kashf qilishi bilan soha rivoj topdi. [1,2,3]

Viruslar oddiy va murakkab tuzilishga ega. Odiy viruslar sipiral, kubik yoki egiluvchan tayoqchalar shaklida bo‘lib, nukleokapsid deb ataldi. Murakkab viruslarning nukleokapsidi atrofida lipid (yog‘) va glikoprotein parda bolib, adsorbsiya vazifasini bajaradi.

Viruslar Qadimgi hujayra shakliga ega bo‘lmagan tirik parazit sistemaning turkumi bo‘lib, faoliyati bo‘yicha xo‘jayin hujayrasi bilan bog‘liq, ammo mustaqil holda rivojlanuvchi va irsiy jihatdan xo‘jayin hujayrasidan alohida bo‘lgan organizmdir. Ularda turli xil nuklein kislotalarining bo‘lishi, yo‘q bo‘lib ketgan hujayralargacha bo‘lgan bir ipli RNK ning ikki ipli DNK ga aylanishi evolut siyasidir.

Viruslar xo‘jayin hujayrasiga kiringuncha yirik molekula shaklida bo‘lib, Hujayraga kiringach tirik sistemagaaylanadi, ko‘payadi va o‘z xususiyatlarini nasldan-naslga beradi. Viruslar tabiatda ikki xil: 1) hujayradan tashqarida virion va 2) hujayra ichida vegetativ (ko‘payadigan) shaklda bo‘lad.

Virus (lotincha Virus - zahar demakdir) hujayra tuzilishiga ega boim agan juda kichik zarrachadir. Bu nom L.Paster tomonidan ko‘pgina yuqumli kasallik qo‘zg‘aituvchilariga berilgan edi. Keyinchalik viruslar tabiati bilan batafsil tanishgach, ularning bakterial filtrdan o‘ta olishi aniqlandi, shu bois ulami filtrdan o‘tuvchi viruslar deb nomlandi. Viruslaming shakli turlicha: sharsimon, gripp virusi, tepki, qizamiq, tovuqlar va sichqonlardagi leykoz viruslari), tayoqchasimon (tamaki va kartoshkada kasallik qo‘zg‘atuvchi viruslar), kubsimon (chinchechak va

papilloma viruslari), adenoviruslar (enterovirus, reovirus va boshqalar) spermatozoid shaklidagi viruslar (bakterial viruslar, faglar) va boshqalar.[3]

1975-yili yulduzsimon viruslar (astroviruslar, yunoncha astron - Yulduz) kashf etildi. Ular odam va hayvonlarda gastroenterit kasalligini qo‘zg‘atadi.

To‘liq shakllangan virus zarrachasi virion deb ataladi. U nuklein kislota va oqsil qobiq (kapsid)dan iborat. Shunisi diqqatga sazovarki, viruslarda nuklein kislotalardan faqat bittasi: DNK yoki RNK bo‘ladi. Kapsid virus zarrasini har qanday ta’sirlardan himoya qiladi hamda virus odam yoki hayvon organizmi hujayralariga adsorbsiya qilinishi (birikishi)ni ta’minlaydi. Kapsid o‘z navbatida qator oqsil molekulalari subbirliklaridan, ya’ni kapsomerlardan tuzilgan bo‘lib, elektron mikroskopda ko‘rinadi. Har qanday virus kapsidida kapsomerlar soni doimiy bo‘ladi. Masalan, shol virusida 60 ta, adenoviruslarda 252 ta kapsomer bor. Nuklein kislotani o‘rab turuvchi tuzilma nukleokapsid deb ataladi. Ayrim virionlarda bitta nukleokapsid bo‘ladi - bular oddiy virusi ardir. Ba’zi virionlardagi nukleokapsid lipid va oqsil moddalar ko‘p tashqi qobiq bilan qoplangan bo‘lib, ular qobiqda tikanak ko‘rinishida joylashadi.

Viruslar kapsom erlari m a’lum tartibda joylashgan va ana shu kapsomerlar sistem asiga qarab viruslar spiral, kubsimon va kombdnatsiyalangan turlarga bo‘linadi. Viruslarning kattaligi 20 dan 350 nm gacha bo‘ladi. Ulami filtrlash, ultratsentrafugalash, diffuziya qilish (shimciirish), elektron mikroskopda ko‘rib tasvirni suratga tushirish yo‘li bilan aniqlaniladi. Shol, oqsim, sariq isitma viruslarining kattaligi 25 nm gacha bo‘ladi va ular m ayda viruslar guruhiga kiradi.

Kubsimon simmetriyada viruslar kapsidi ikosaedr shaklida (20 qirrali) Bo‘lib, ichida nuklein kislota (pikornoviruslar) yoki nukleoproteidlar (adeno, herpes viruslar) bor.

Pikomo, reo, adeno, va paramiksoviruslarda bitta nukleokapsid, togo va herpesviruslarda ikkinchi tashqi qobiq - superkapsid bo‘ladi.

Aralash tip tuzilishdagi viruslar (leykoz, sarkoma, chinchechak vaksinasi viruslari va ayrim faglar) kubsimon simmetriyaga ega, ularning nukleoproteidi spiral shaklda o‘ralgan boladi.

Viruslarda nuklein kislotalardan biri bir ipli yoki ikki ipli DNK yoki RNK bo‘ladi. Bu bo‘linish nisbiy bo‘lib, barcha DNK tutuvchi viruslar virus-maxsus (komplementar) RNK va aksincha RNK -genomli viruslar (retroviruslar) – komplementar DNK hosil qilish xususiyatiga ega.[1,2]

Virus DNKsi. Har xil viruslar DNKsining molekular og'irligi har xil (1×10^6 - 1×10^8). Viruslar genomida bir necha genlar mavjud. DNK bir ipli yoki ikki ipli, to'g'ri yoki halqasimon ko'rinishda bo'ladi. DNK dagi nukleotid ketma-ketliklarining ko'pchiligi bir marta uchrasa, molekula oxiridagi ketma-ketliklar to'g'ri va 1800 ga aylantirilgan qaytarishlarga ega. Bu qaytarishlar virus DNK sini hujayra DNK sidan farqlab olishda va halqa ko'rinishini hosil qilishda ahamiyatga ega. Chunki halqa tuzilishidagi DNK ularning ekzonukleazalarga chidamliligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, bu shaklda DNK transkripsiya va replikatsiyasini nazorat qilish va hujayra genomiga birikishi oson bo'ladi.

Virus RNK si. Irsiy axborotni RNK da saqlash bo'yicha viruslar noyob mavjudotlar hisoblanadi. Viruslarda bir yoki ikki ipli RNK bor, ular to'g'ri yoki halqasimon ko'rinishda bo'ladi. Bir ipli RNK lar vazifalari bo'yicha ikki guruhga bo'linadi: Birinchi guruhdagi viruslar genomi axborot RNK si bo'lib, ular o'zlaridagi axborotni to'g'ridan-to'g'ri hujayra ribosomalariga uzata oladi, shuning uchunulami «musbat ipli» genom deb ataladi (pikornoviruslar, toga viruslar, retroviruslar). Ikkinchi guruhdagi RNK lar esa a-RNK si vazifasini bajara olmaydi. Ular faqat axborot olish uchun matritsa vazifasini bajaradi. Buning uchun virusda maxsus transkriptazalar bo'lishi zarur. Bunday fermentlar hujayralarda bo'lmaydi. Bir ipli RNK tutuvchi viruslar genomi «manfiy ipli» deb ataladi (ortomiksoviruslar, paramiksoviruslar, rabdoviruslar). Nuklein kislotalarining viriondagi boshqa komponentlari 1% dan (gripp virusida) 40% gacha (*E.coli*) faglarini tashkil etadi.

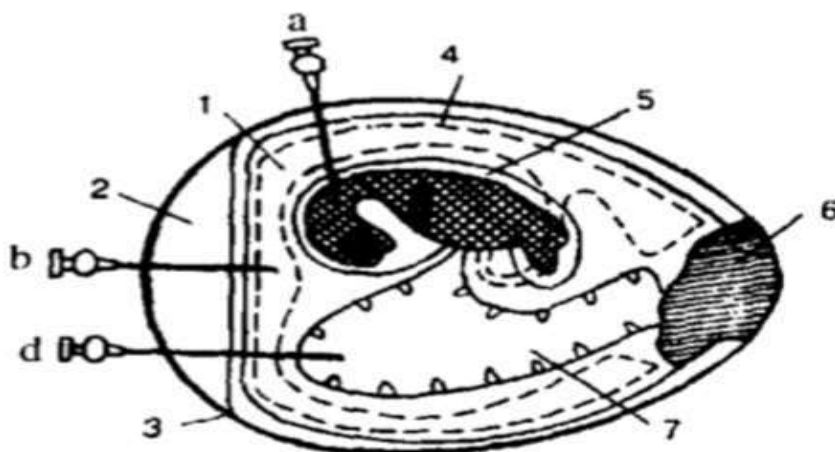
Viruslar oqsili 20 ta L-aminokislotalardan tuzilgan. Aminokislotalar ketma-ket joylashgan bo'lib, o'zining C- va N-aminoguruhi bilan birikkan; Oqsillar xili, miqdori har bir virusning o'ziga xos bo'ladi. Viruslarda tuzuvchi va idora qiluvchi genlar (operator genlar, faollashtiruvchi genlar, lepressor genlar) bor. RNK va mayda polioma virusida 3 ta, poliomiya virusida 5 ta gen mavjud.

RNK va mayda DNK genomli viruslardan tuzilgan organizmlardan farqliroq juft genlar yo'q, ammo ularda qaytariluvchi oligonukleotid ketma-ketligida uning qoldiqlari topilgan. Viruslarda genetik tuzilma – Shizonlar (yunoncha shizo - parchalamoq) bo'lib, ular polipeptidlar (shizomerlarni) nazorat qiladi. Ayrim bakteriya viruslari (faglar) da bitta gen ikkita oqsilni kodlaydi. Bunyavirus, reovirus, miksoviruslarda bir necha qismlardan tashkil topgan genlar aniqlangan.

Virus polipeptid zanjiridagi aminokislotalarning C va N guruhlari berik bo'ladi, shu sababli ko'payish chog'ida ajraladigan proteaza fermenti virusga ta'sir

etaolmaydi. Bu esa virusni himoya qiladigan vosita bo‘lib, evolutsiya jarayonida haqiqiy hujayra ichida yashaydigan parazitga aylanib qolgan. A yrim viruslarda esa ferment borligi aniqlangan, uning yordamida viruslar hayvon hujayralarining ichida qayta ko‘payadi. Masalan, gripp A virusida neyraminidaza va transkriptaza; epidemik parotit, paragripp viruslarida gemolizin; faglarda lizotsim va fosfataza; RNK tutuvchi onkogen viruslarda qayta transkriptaza proteinkinaza, DNK tutuvchi viruslarda ligaza bo‘ladi. Viruslarning xo‘jayin hujayrasi bilan ta’sirlashuvi ko‘p bosqichli murakkab jarayon hisoblanadi. Bu ta’sirlashuv natijasida produktiv, abortiv, integrativ jarayon rivojlanadi. Produktiv shaklda virus reproduksiyasi kuzatiladi, abortiv ko‘patyish jarayoni amalga oshmay, virus chiqarib yuborilishi mumkin, integrativda virusning nuklein kislatasi hujayra genomiga birikadi. Viruslarning ko‘payishi bakteriyalarning ko‘payishidan tubdan farq qiladi. Ularning ko‘payishi disyunktiv (lotincha disjunctus - alohida ajralgan holda) tipda amalga oshadi. Bunda virusning tarkibiy qismlari (nuklein kislotasi, virus oqsili va boshqalar) hujayrada, virus nuklein kislotasida kodlangan axborotga binoan alohida alohida sintez qilinadi va keyin virion yig‘iladi. [1]

1-rasm. Tovuq embriyonining virus yuqtirish yo‘llari. 1-allantois bo‘shlig‘i; 2-

havo qopchasi; 3-tuxum po‘sti; 4-xorinollantois bo‘shlig‘i; 5-aminotik bo‘shlig‘i; 6-oqsil; 7-tuxum sarig‘i qopchasi; a-amnionda; b-allantois bo‘shlig‘ida; d-tuxum sarigidan oid qobchig‘da.

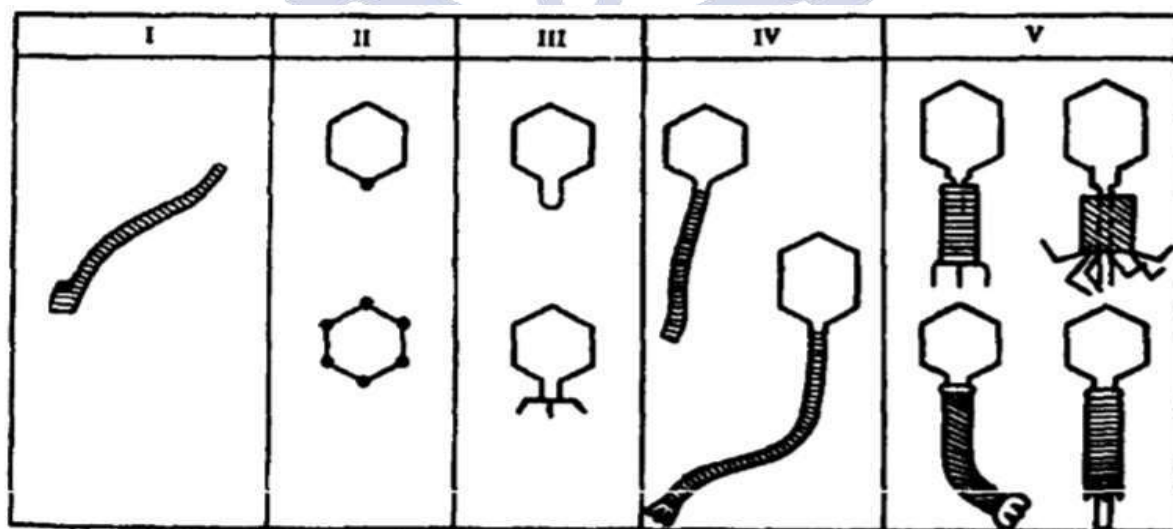
Patologik o‘zgarishlarni aniqlash uchun shikastlangan a‘zoldan Kesmalar tayyorlanib gistologik tekshirishlar o‘tkaziladi. Viruslarni tovuq embrionida ko‘paytirish keng tarqalgan usullardan hisoblanadi. Buning uchun virus tutuvchi

materialni amnionga, allantois bo‘shlig‘iga, tuxum sarig‘i qopchasiga yuboriladi.(1-rasm.)

Tovuq embrionlaridagi maxsus o‘zgarish o‘choqli shikastlanish, qobiqning diffuz xiralashishi, ko‘pgina yaralar bilan birga shish, nekroz bo‘lgan joylar, qon quyilishi, pustula va pufakchalar ko‘rinishid_a namoyon bo‘ladi. Tovuq embrionlaridagi viruslar reprodaksiyani gemagglutinatsiya reaksiyasi yordamida aniqlanadi.

1917-yilda fransuz mikrobiologi D.Errel ichburug‘ qo‘zg‘atuvchisi kulturasiga bemor najasini suzib qo‘shganda, bakteriyalarni lizisga uchrashini kuzatgan. Ichburug‘ bakteriyalari kulturasini ko‘p marta qayta-qayta ekilganda ham lizis qiluvchi omil nafaqat saqlanib qolgan, balki faollashgan. Muallif bakteriyalarni erituvchi omilni «bakteriofaglar» - bakteriyalarni «yeb qo‘yuvchilar» (lotincha phagos – yeb qo‘yuvchi), bakteriyalarning lizisi bilan tugaydigan bakteriofaglar ta’sirini - «bakteriofagiya hodisasi» deb nomlagan.[1,2,3]

Morfologik tuzilishi bo‘yicha bakteriofaglaming bir nechii xili tafovut qilinadi. Birinchi xili DNK tutuvchi faglar bo‘lib, F-plazmicda tashuvchi bakteriya hujayralarini lizisga uchratadi (108-rasm). Ikkinchi xil faglarda dum bo‘lmaydi. Bular kichik RNK tutuvchi faglar bo‘lib, bir ipli RNK tutadi. Uchinchi xiliga qisqa dumli T3 vaT7 faglar kiradi. To‘rt inchi xili ikki ipli DNK tutuvchi va dumida qisqarmaydigan qobiq tutuvchi faglar (T 1, T5); beshinchi xili DNK va dumida qisqaruvchi qobiq tutuvchi, bazal plastinkasi har xil shakldagi faglar (T2, 4, T6)dir.(2-rasm)

2-rasm. Bakteriyafaglarning morfologik tiplari. (muallif L.B Borisov)

Odam uchun patogen viruslarining ko‘p qism i-RNK tutuvchi viruslarga mansub. Ular bir-biridan genomning tuzilishi, o‘zgaruvchanligi, evolutsiyaning tezligi bilan farq qiladi. Natijada yangi viruslar paydo bo‘ladi. Ko‘pgina RNK tutuvchi viruslar xo‘jayin hujayraning sitoplazmasida ko‘payadi, ammo ayrim viruslar rivojlanishning ma‘lum bosqichida hujayra yadrosining ichida ham joylashadi. Hozir odamlarga patogen bo‘lgan RNK genomli viruslar 13 ta oilaga bo‘linadi: Picornaviridae, Caliciviridae, Reoviridae, Retroviridae, Togaviridae, Flaviviridae, Bonyaviridae, Arenaviridae, Filoviridae, Rhabdoviridae, Coronaviridae, Paramyxoviridae, Orthomyxoviridae.[2,3]

Odam immun tanqislik virusi. Bu virus retrovirus guruhiga mansub bo‘lib, odamlarda orttirilgan immnun tanqislik sindromini (OITS) qo‘zg‘atadi. OITS ni birinchi marta 1981-yili AQSh da besoqolbozdan topilgan. Bir yildan so‘ng bu kasallik Yevropa va dunyoning boshqa mamlakatlarida ham qayd qilingan. Hozir OITS deyarli barcha davlatlarda tarqalganligi uchun buni XX asrning vabosi ham deb ataladi. Virusni birinchi bo‘lib OITS bilan kasallangan bemorlardan 1983-yili bir-biridan mustaqil ravishda Fransiyada L.Montane va AQSh da R.Gallolar ajratib oladilar va LAV (Immunodeficiency virus associated virus) limfadenopatiya qo‘zg‘atuvchi virus yoki HTXV-III deb atadilar.[2]

1986-yili Xalqaro Taksonomiya Komitetining qaroriga ko‘ra unga HIV (human immunodeficiency virus) deb nom berildi. Bu qo‘zg‘atuvchining kashf qilinishiga qadar R.Gallo hamkasblari bilan birgalikda T-limfotsit kulturasidan odamlardagi T-limfotrop retroviruslarni ajratib oladi. Ularning biri HTIV-I (inglizcha human T-lymphotropic (Virus type 1) bo‘lib, odamlarda xavfli T-leykozni qo‘zg‘atadi. Ikkinchisi HTIV-II T-hujayra leykozi va limfoma qo‘zg‘atuvchisi hisoblanadi. Ajratib olingan OIV yoki HTIV-III oldingi HTIV-I va HTIV-II lardan ayrim xususiyatlari bilan farq qiladi. Masalan, OIV faqat T-xelper va effektorlarda, ya‘ni T4 limfotsitlarda yaxshi ko‘payadi, ammo T-supressor va killerlarda, ya‘ni T5 limfotsitlarda ko‘paymaydi.

Shunday qilib, uchta limfotrop virus topildi, shulardan bittasi OITS ni qo‘zg‘atuvchi ekanligi isbotlandi va odam immun tanqisligining virusi OIV deb nom oldi.

OIV haqiqiy retrovirus bo‘lib, murakkab tuzilishga va kimyoviy tarkibga ega. Virionlar sferik shaklda bo‘lib, diametiri 100-120 nm, ular tuzilishiga ko‘ra boshqa lentiviruslarga yaqin. Virionning tashqi qobig‘i ikki qavatli lipid qavatdan tashkil topgan bo‘lib, glikoprotein tabiadi «tikanlari» mavjud. Har bir tikani ikkita subbirlikdan (gP41 va gP120) tashkil topgan, gP41 lipid qavat ichiga kiradi, ikkinchisi (gP120) esa tashqariga qaragan. Lipid qavat xo‘jayin hujayrasining tashqi membranasidan hosil bo‘lgan. Ikkala oqsil (gP41 va gP120) bir-biri bilan nokovalent bog‘langan bo‘lib, OIV ning tashqi qobig‘idagi oqsilning (gP160) bo‘lishidan hosil bo‘ladi. Tashqi qobig‘ining ostida silindr yoki konus shaklda virionning mag‘zi joylashgan, u p8 va p24 oqsillardan tashkil topgan. Virion mag‘zida RNK, qayta transkriptaza va ichki oqsillar (p7 va p9) bor. Boshqa retroviruslardan farqli o‘laroq, OIV murakkab gerxomga ega, chunki unda boshqaruvchi genlar mavjud. OIV genomi 9213 ta nukleotiddan iborat 9 ta gendan tashkil topgan. Uchta tuzuvchli gag, pol va env genlari virusning tuzilm a komponentlarini belgilaydi: gag - gen virion mag‘zidagi va kapsididagi ichki oqsillarni (p17, p24, p15); env-gen tashqi qobiqdagi tipga xos oqsillarni (gP41, gP120); pol-gen qayta-transkriptaza, endonukleaza va virus maxsus proteazalarni nazorat qiladi.

Bemorni davolash uchun OITS virusiga, o‘asma va yuqumli kasalliklarga qarshi preparatlar, immunomodulinlar qo‘laniladi. Virusga qarshi, asosan, azidotimidin, dideoksinozin, interferon ishlatiladi. Bu dorilar qayta transkriptaza fermenti faoliyatini to‘sadi. Bunda bemorning holati vaqtinchalik yaxshilanadi, ammo u doimiy sog‘ayib ketmaydi, chunki virusning maluum bir miqdori organizm hujayralarida saqlanib qoladi. OIV tarqalishining oldini olishda bir marta qo‘laniladigan tibbiy asboblardan foydalanish joriy qilingan. O‘zbekiston Respublikasining qarori va SSV ko‘rsatmalariga asosan OITS bo‘yicha xavfli guruhga kiruvchilar, epidemiologik ko‘rsatkichlari bolgan bemorlar, chet elga boradigan O‘zbekiston fuqarolari va chet eldan O‘zbekistonga uzoq muddatga keladigan chet el fuqarolari (diplomatlardan tashqari), OITS bilan og‘rigan bemorning oila a‘zolari, bu bemorlarni davolovchi tibbiyot xodimlari, Xalqaro aviareyslarda yuruvchilar, temir yo‘l va avto ulov xodimlari laboratoriya tekshiruvidan o‘tib turishlari lozim.[2]

OIV ga qarshi maxsus profilaktika ishlab chiqilmagan. Hozir tarkibida virusning yuzaki glikoproteinlarini tutuvchi rekombinant vaksinalar sinovdan

o‘tkazilmoqda. OITS virusining o‘zgaruvchanligi va bu virusning sof undirmasini olish qiyinligi samarali vaksina tayyorlash imkonini murakkablashtirmoqda.

OITS keng tarqalgan kasallik bo‘lib, deyarli hamma davlatlarda uchraydi. Hozir JSST axborotiga ko‘ra 30 mln. Dan ortiq odam ga virus yuqqan degan taxmin bor va bu ko‘rsatkich yil sayin oshib bormoqda. Markaziy Osiyo davlatlarida ham bemor va virus tashib yuruvchilar ro‘yxatga olingan.

Qizilcha virusi. Bu kasallik virusi 1961-yili P.Parkmen, G.Uellerg va F.Nevoylar tomonidan ajratib olingan. Virus Rubivirus turkumiga mansub. Virus makakus rezus maymun, quyonlarga nisbatan patogen.

Tekshirish uchun bemordan barun-halqum suyuqligi, qon, peshob va najas olinadi. Virusni ajratib olish uchun tekshiriluvchi materialga ma‘lum darajada ishlov berilgandan so‘ng, moyil to‘qima kulturalarga yuqtiriladi. Ularda virusning hujayraga patogen ta‘siri kuzatiladi. Ajratib olingan virusni identifikatsiya qilish uchun neytrallash, KBR, BGAR dan foydalaniladi. Qon zardobidagi IgM va IgG larni aniqlash uchun serologik BGAR, NR, IFR, RIA usullar qo‘laniladi.[2]

Bolalar muassasalarida karantin ishlari olib boriladi. Yoshligida qizilcha bilan og‘rim agan homilador ayollar qizilcha bilan kasallangan bemor bilan muloqotda boim asligi lozim. Maxsus profilaktikasi uchun oldirilgan va tirik vaksinalar qo‘laniladi. 12-14 yashar qizlarning qon zardobida qizilcha virusiga qarshi antitelolar bo‘lmasa, ular emlanadi, ammo homilador ayollarni emlash mumkin emas.

Ayrim viruslar insoniyat uchun ko‘plab muammolardan bo‘lgan rak kasaligini ham oldini olishda oq qayin sharbatidan foydalanish ancha qo‘lanilmoqda.[4]

Avvallari virus "yuqumli kasalliklar zahari", yoki "chechakka o‘xshash kasallik qo‘zg‘atuvchi zahar" degagan ma‘noni anglatgan va bu ta‘rifni birinchi marta aniq asoslab bergan olim qadimgi grek vrachi Gippokrat edi.

Viruslarga bo‘lgan qiziqishning ortishi, fan va texnikaning zamonaviy asbob-uskunalarining yaratilishi, virusalogiyaning jadallik bilan rivojlanishi virusalogiyaning yaqindagina o‘ta tor doirada rivojlanayotgan fan holatidan hozirgi kunga kelib, uni biologiya, meditsina fanlari ichida markaziy o‘rinni egallashiga olib keldi. Elektron mikroskopda viruslarni o‘rganish metodlarini mukammallashishi viruslarni morfologiyasi va ularni morfogenezi haqida yangi ma‘lumotlar berdi. Virus oqsil qavatining (struktura oqsilining) polifunksionalligi va ularni virus nukleotidi hosil bo‘lishidagi ro‘li haqida yangi materiallar olindi. 1930-40-yillarga

kelib viruslar bu mikroorganizmlar, chunki ular ko‘payish xususiyatiga ega, irsiyatga ega, o‘zgaruvchanlikka ega, yashash muhiti o‘zgarishiga moslasha oladigan, tabiiy va sun‘iy tanlanadigan biologik evolyutsiya bilan ta‘minlangan degan fikrlar hukum surgan bo‘lsa, 60-yillarga kelib, molekulyar biologiyaning rivoji virualarni organizm deb hisoblagan bu konsepsiyani noto‘g‘ri ekanligini ko‘rsata boshladi. Viruslarni ontogenetik siklida - hujayradan tashqari va hujayraviy ikki formasini ajratildi. Hujayradan tashqari formasi virion deb nomlandi. J. M. Jdanovning viruslarning tabiati haqidagi fikri bo‘yicha: "viruslar faqat hujayra ichidagina hayot faoliyati kechadigan, ularning nuklein kislotasining sintezlanishi hujayraga qisman bog‘liq bo‘lgan, hujayraning oqsil sintezi va energetik sistemalariga to‘la bog‘liq bo‘lgan va mustaqil evolyutsiyaga uchraydigan avtonom genetik strukturalardir" deydi. Viruslarni chuqur o‘rganish - genom strukturasi yozilgan ma‘lum o‘ziga xos qonuniyatga asoslanib quriladigan gigant molekulyar oqsillar mikrodunyosini ochilishiga olib keldi. Ular hujayrada oqsillar biosintezini nozik mexanizmlarini, birinchi marta "hujayrasiz sistemada" biologik faol oqsillarni biosintezini ochishga yordam berdi. Viruslarni amaliy maqsadlarda ishlatilishi ayniqsa, antibiotiklarga qarshi bakteriyalarning turg‘unligi oshib borgan sari viruslarni bakteriyalarga qarshi ishlatish yo‘nalishi virusologiyadagi eng ustuvor yo‘nalishlardan bo‘lishi mumkinligi virusologlarning diqqat markazidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. L.I. Kursanov, N.A Komaruskiy, B.K. Flerov «Tuban o‘simliklar» 1945 yil.
2. I.Muhamedov, E.Eshboyev, N.Zokirov, M .Zokirov «Virusalogiya Immunologiya Mikrobiologiya» Toshkent “Yangi asr avlodi” 2006 yil.
3. A.H Vahobov «Virusalogiya asoslari» Toshkent “Ijod press” 2019 yil.
4. M.U. Tojiboye, A.A Kurbonov, D.M Botirov «QAYIN SHARBATINING FOYDALIK HAMDA ZARARLIK XUSUSIYATLARI VA TIBIIYOTGA TADBIG‘I» <https://in-academy.uz/index.php/yo/article/view/15232>

Language and Instructional Methodology CLIL in Pharmacy Universities

Ahmedova Dilnoza Anvarovna

Normurodova Mutabar Abdullayevna

The Institute of Pharmaceutical Education and Research (IPER), Tashkent,
Uzbekistan, e-mail: dilnoz1164@gmail.com,

Introduction: Content and Language Integrated Learning (CLIL) has certainly attracted a lot of attention among educators and practitioners in Europe and around the world during the last two decades. This results in a reasonably quick progress toward a theoretical and practice-oriented paradigm for CLIL implementation (Coyle, 2015). According to recent sources, this present instructional technique has been implemented into the school systems of more than 40 European countries at various educational levels. The status of English in Asian countries may play critical roles in the globalized world, such as teaching English to accelerate national growth, learning other cultures, and teaching English as a medium of international communication (Chang, 2011).

Furthermore, the rise of English as a Lingua Franca (henceforth ELF) has progressively influenced English education policies and practices in many Asian nations (Kirkpatrick, 2012). ELF has become a popular form of pluralistic communication among persons of many linguistic backgrounds. Because of these factors, Content and Language Integrated Learning (CLIL) is a recent pedagogical paradigm that frequently comes up in ELF discussions.

Purpose of the study: Despite the dual focus of CLIL on content and language, as observed by Fortanet-Gómez (2010: 259-260), university content subjects in English are typically taught by content teachers who focus first and foremost on fulfilling the targets established for their subjects. Even if their L2 competency is enough, they may lack the expertise and experience in foreign language education to contribute to their students' language development and proficiency. It is critical for content teachers to understand that integrating English does not simply involve translating their lessons into English, but rather "a combination of the methods used in teaching both the content and the language" (Fortanet-Gómez 2010: 261). Going beyond a subject-focused attitude, as well as the aforementioned openness and flexibility in CLIL, is required of both content and

language teachers (Coyle et al. 2010, Mehisto 2008, Mehisto et al. 2008). Teaching approaches differ throughout university subjects, and language teachers are unfamiliar with them. Students and teachers of content disciplines are typically non-native English speakers, so language-focused courses are crucial since teachers engaging in CLIL projects are primarily concerned with their own fluency in the needed language and may not feel well prepared for the project. However, the success of CLIL is not solely dependent on the level of language proficiency of the teachers (Pavón and Rubio 2010: 51). Furthermore, the levels of the L2 among a particular group of pupils may vary, creating an extra challenge for a non-language teacher. To overcome the problems in supporting language learning by subject teachers and the absence of content understanding by language instructors, CLIL implementation should account for the time teachers require for collaboration. According to Fortanet-Gómez (2010: 273), all teacher training and collaboration activities inside a specific institution should be part of a global institutional strategy with clear objectives and acknowledgement of the parties engaged. Some European universities provide CLIL lecturers with teacher-training courses, which are usually delivered by language departments (for example, Airey 2011, Fortanet-Gómez 2010, Klaassen 2008), or they base their courses taught in English on close collaboration between content and language lecturers (for example, Bruton and Woniak 2013, Zegers 2008).

Materials and methods: All CLIL tasks and activities are based on actual materials carefully selected by content teachers. Because the bulk of publications in natural sciences are in English (Hamel 2007, Ahumada 2011), pharmacy professors do not require any support in this regard. They do, however, occasionally in what refers to constructing a task and measuring the level of language abilities required from pupils to complete the assignment based on a text or a video, typically a very specialized one. When language learning assistance is required, we teach the class jointly as 'team teachers' in some circumstances. The degree programme establishes the workload, learning outcomes, and assessment categories for this course from the top down and is formally approved by the national body for evaluation and accreditation. As a result, the course must be designed with these parameters in mind, but they also provide us ample leeway to construct it in a way that best meets the needs of our students and content instructors. The four practical language skills (reading, writing, listening, and speaking) within the domain of pharmacy and

healthcare can be summarized as the desired learning outcomes. Given the dispersion of CLIL activities in content topics, we chose to divide the course into two halves that mirror content acquisition through English outside of the language. The second portion of the course is devoted to pharmacological treatment, which is tailored to first-year students' limited content knowledge. The ESP course is thus divided into eight short blocks that cover the two major areas of chemistry and pharmaceutical care: Introduction to Pharmacy, Lab Safety, Chemistry, Experiments, Herbal Medicine, Drugs and Medicines, Illness and Disease, and Pharmaceutical Care. Given the course's personalized character, commercial teaching materials are barely appropriate, but not discarded. Individual and group work, as well as progress tests and a final exam, are part of the course's evaluation criteria. There are three individual assignments, one of which is completed in writing in class. The other two individual graded assignments are completed outside of class and consist of uploading audio recordings in order to optimize speaking time and evaluate pronunciation. Students complete a pair or group assignment at the end of each of the course's two main parts. Because vocabulary development is an integral aspect of any language learning process, knowledge and application of technical specialist vocabulary is one of the primary focuses of ESP. Learners are expected to employ specialized vocabulary for effective communication with others within a specific field of study or professional activity. Not unexpectedly, our students responded that specialist vocabulary in the field of pharmacy was their key anticipation for this ESP course. Vocabulary exercises are interwoven throughout the course to develop students' receptive and productive vocabulary, or words that learners know and comprehend when they meet them in reading or writing. A significant amount of technical vocabulary in English includes terms of Graeco-Latin origin, which are easily recognized in written texts by fluent Spanish speakers, making their receptive goals in scientific English relatively easier. However, specialized vocabulary also includes seemingly regular vocabulary used in everyday language that takes on specific meanings when used in a certain academic or professional setting, such as the verb dissolve. The use of English across subjects may also result in various words being used by different instructors, which may lead to misunderstandings and confusion. As a result, our consultations with content lecturers also assist to unify terminology and prepare how to resolve variances appropriately.

Conclusion:

In this article, we demonstrated that a language-focused ESP course is still required in a CLIL setting, primarily to raise students' awareness of language and its role in disciplinary communication, as well as to provide students with the necessary vocabulary, structures, and learning strategies to complete their disciplinary tasks in English.

The end product of our course design is diverse, based on exercises and concentrated activities that some may regard as too traditional, conservative, and form-oriented, but it embodies a balance between disciplinary language and substance. Our materials and activities are linked to other activities conducted in English in other Pharmacy topics, therefore ESP and CLIL aim to complement one other to encourage meaningful learning. In this article, we will demonstrate that a language-focused ESP course is still required in a CLIL setting, primarily to raise students' awareness of language and its role in disciplinary communication, as well as to provide students with the necessary vocabulary, structures, and learning strategies to complete their disciplinary tasks in English.

The end product of our course design is diverse, based on exercises and concentrated activities that some may regard as too traditional, conservative, and form-oriented, but it embodies a balance between disciplinary language and substance. Our materials and activities are linked to other activities conducted in English in other Pharmacy topics, therefore ESP and CLIL aim to complement one other to encourage meaningful learning.

Reference list:

1. Shakabil Karimovich Shayakubov, Saodat Khalmurzayevna Yuldasheva, Sherzod Zairjanovich Yuldashev, Dilnoza Anvarovna Akhmedova. (2022, 5 November) THE ROLE OF ASSESSMENT ON ENGLISH FOR THE INSTITUTE OF PHARMACEUTICAL EDUCATION AND RESEARCH. INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION"
2. Talipov Begzod Botirovich, Akhmedova Dilnoza Anvarovna, Toshkhonov Mahamadali Turdaliyevich. (2023, 2 January) THE DEVELOPMENT OF PBL TEACHING METHOD FOR TEACHING PRACTICAL ENGLISH IN IPER

(INSTITUTE OF PHARMACEUTICAL EDUCATION AND RESEARCH)
“INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE " INNOVATIVE TRENDS IN
SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION"

3. Akhmedova Dilnoza Anvarovna. (2023, 23 January) Strategies for Increasing Awareness of Pharmaceutical Students' Divergences. Miasto Przyszłości 31, 277-280

4. Talipov Begzod Botirovich, Akhmedova Dilnoza Anvarovna, Toshkhonov Mahamadali Turdaliyevich. (2023, 31 January) ESP AND STUDENTS' NEEDS IN LEARNING ENGLISH FOR PHARMACY. “INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH”

5. Akhmedova Dilnoza Anvarovna, Tolipov Begzod Batirovich. (2023, 28 January) EFFECTIVENESS OF INTEGRATING PROJECT-BASED LEARNING INTO ESP COURSES FOR IMPROVING ESP TEACHING TO IPER (THE INSTITUTE OF PHARMACEUTICAL EDUCATION AND RESEARCH) PHARMACY STUDENTS “Web of Scientist: International Scientific Research Journal”

Research Science and Innovation House

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ ДЕТЯМ-ИНВАЛИДАМ

Д.А.Касимова, соискатель (DSc) доцент школы общественного здравоохранения, к.м.н. Ташкентской медицинской академии

Актуальность проблемы. Защита социально уязвимых слоев населения является выражением гуманности и социальной ориентированности во всех государственной политике любой страны. Мероприятия принимаемые государством в данном направлении влияют на каждого из нас и от их эффективности зависит предупреждение возникновения социальных проблем. Поэтому в Узбекистане социальная политика имеет статус государственной политики. В Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 годах развитие социальной сферы указано в качестве приоритетного направления.

Целью исследования явилось изучение проблемы реабилитации инвалидов и определение задачи их медицинской, профессиональной и социальной реабилитации.

Материалы исследования. Изучена различные директивные документы, Законы, Указы, Постановления Президента, Кабинета Министров РУз, приказы и распоряжения Министерства здравоохранения, в котором рассматривалась вопросы медицинской, профессиональной и социальной реабилитации инвалидов.

Результаты исследования. Более чем, за 32года существования суверенного государства Узбекистан было принято ряд различных директивных документов, в их числе Законы, Указы, Постановления Президента, Постановления Кабинета Министров РУз, приказы и распоряжения Министерства здравоохранения. Только по вопросам, связанным с инвалидами, было принято несколько десятков директивных документов. В этих документах затрагивались вопросы медицинской, профессиональной и социальной реабилитации инвалидов.

В Узбекистане на январь 2020 года проживало более 780 000 людей с инвалидностью. Из них инвалиды I группы 8,5 %, II группы – 71 % и III группы – 20,5%. Среди лиц с инвалидностью дети до 16 лет составляли 97 000 человек. Поэтому социальная поддержка этого слоя населения должна

носить комплексный характер. В связи с этим были закреплены правовые гарантии прав лиц с инвалидностью. До 2020 года отсутствовал единый нормативно-правовой акт, регламентирующий права лиц с инвалидностью. Это приводило к разрозненности государственной политики и мешало объединений усилий ответственных структур в области защиты прав лиц с инвалидностью. В связи с этим в конце «Современные проблемы охраны окружающей среды и общественного здоровья» Республиканская научно-практическая конференция 2020 года был принят Закон Республики Узбекистан «О правах лиц с инвалидностью», который на самом высшем уровне определил важность уважения достоинства лиц с инвалидностью, их самостоятельности, свободы выбора, недопущения дискриминации по признаку инвалидности, вовлечения их в жизнь общества и государства. По инициативе Главы государства в 2019 году была ратифицирована Конвенция о правах инвалидов (Нью-Йорк, 13 декабря 2006 года), что также свидетельствует о том, что страна берет на себя обязательство по поддержке и защите лиц с инвалидностью на международном уровне.

Анализ принятых государством документов и их реализация показали, что Республика Узбекистан организует и способствует становлению и развитию системы медицинской, профессиональной и социальной реабилитации инвалидов, представляющей комплекс мер, направленных на восстановление и компенсацию нарушенных или утраченных функций организма, способностей к самообслуживанию, различным видам профессиональной деятельности, а также позволяющих инвалидам вести полноценный образ жизни и обеспечивающих им реализацию прав и потенциальных возможностей. Права инвалидов на участие в жизни общества и защита их интересов закреплена более 80 законами и иными нормативно-правовыми актами Республики Узбекистан. Предоставляющий им равных с другими гражданами возможностей в реализации гражданских, экономических, политических прав и свобод, а именно: в законах «Об образовании», «Об охране здоровья граждан», «О социальной защищенности инвалидов», «О занятости населения», «О гарантиях прав ребенка», «О государственном пенсионном обеспечении граждан», «Об охране труда», «О физической культуре и спорте», в Трудовом Кодексе Республики Узбекистан и др. На сегодняшний день в Узбекистане зарегистрировано

около 80 негосударственных некоммерческих организаций (НКО), которые занимаются проблемами инвалидности, однако они все разобщены. Основной целью Ассоциации является объединение на добровольной основе всех НКО, для совместного решения проблем, с которыми сталкиваются люди с инвалидностью. Также, одной из важных задач вновь созданной ассоциации является ратификация конвенции ООН «О правах инвалидов», а также вступление в Международную организацию инвалидов.

Фонд «Соглом авлод» в рамках реализации собственных и Государственных Программ работает разработкой и осуществлением медицинских, гуманитарных, образовательных программ, проектов по поддержке одаренных детей и пропаганде здорового образа жизни. «Современные проблемы охраны окружающей среды и общественного здоровья» Республиканская научно-практическая конференция.

В целях всестороннего и гармоничного развития детей – инвалидов, воспитания у них общественной активности, интереса к труду, науке, технике, искусству и спорту органы народного образования и другие государственные структуры обязаны обеспечивать доступность внешкольного воспитания детям-инвалидам, создавая для этого необходимые условия. В 300 школах внедрены программы развития инклюзивного образования, предназначенные для обучения детей с ограниченными возможностями. Для лиц с инвалидностью дополнительно выделена двухпроцентная квота приема в высшие образовательные учреждения от общего количества приема абитуриентов.

Для дошкольного воспитания детей-инвалидов создаются наиболее благоприятные условия для воспитания и реабилитации. Таких детей дошкольного возраста, у которых состояние здоровья исключает возможность пребывания в дошкольных учреждениях общего типа, Кенгаши народных депутатов с привлечением предприятий и объединений, учреждений, организаций должны создать специальные дошкольные учреждения, в том числе дома-интернаты. Для организации общего среднего, среднего специального и высшего образования инвалидов создаются возможности их обучения во всех учебных заведениях, а при необходимости – в специальных учебных заведениях. Учебные занятия организуются

также для детей-инвалидов, проходящих курс лечения в стационарных лечебно-профилактических или реабилитационных учреждениях.

Основным источником финансирования социальной помощи инвалидов является, государство. Социальная помощь предоставляется за счет средств республиканского и местных бюджетов, внебюджетного Пенсионного фонда, фондов социальной защиты инвалидов, а также добровольных взносов организаций, объединений и граждан.

Выводы. Таким образом, в Узбекистане проблемами медицинской адаптации и социальной реабилитацией детей-инвалидов занимаются Государственные органы, специально созданные в республике общественные организации – Общество инвалидов, Ассоциация инвалидов Узбекистана, Международный неправительственный фонд «Соғлом авлод», «Детский фонд», негосударственные некоммерческие организации, Махаллинские комитеты и другие государственные и общественные организации.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ:

1. Махмудова Н.М., Джалилова Г.А., Мирдадаева Д.Д., Турсунова Х.Н. Основные направления медико-социальной помощи инвалидам // Medicus. Россия -2017. № 1 (13), С. 49.

2. Назарова С.К., Тухтаева Д.М., Шайматов М.Ж. Особенности работы школьной медицинской сестры в профилактике детского травматизма Журнал “Новый день в медицине” Т.,1 (9)-2015 г стр 18-21. ISSN 2181-712X. «Современные проблемы охраны окружающей среды и общественного здоровья»Республиканская научно-практическая конференция.

3. Назарова С.К., Тухтаева Д.М., Тиллабаева А.А., Шайматов М.Ж. Профилактика инвалидности и детского травматизма Научно-практический журнал “Инфекция, иммунитет, фармакология” Ташкент, №4 – 2015г. стр 253-256 ISSN 2201.

4. Назарова С.К., Тухтаева Д.М., Тиллабаева А.А., «Динамика детского травматизма и предупреждение ранней инвалидности в Республике Узбекистан» Международный научный журнал «Молодой ученый» № 8 (112), Россия, г. Казань 2016, стр. 417-421.

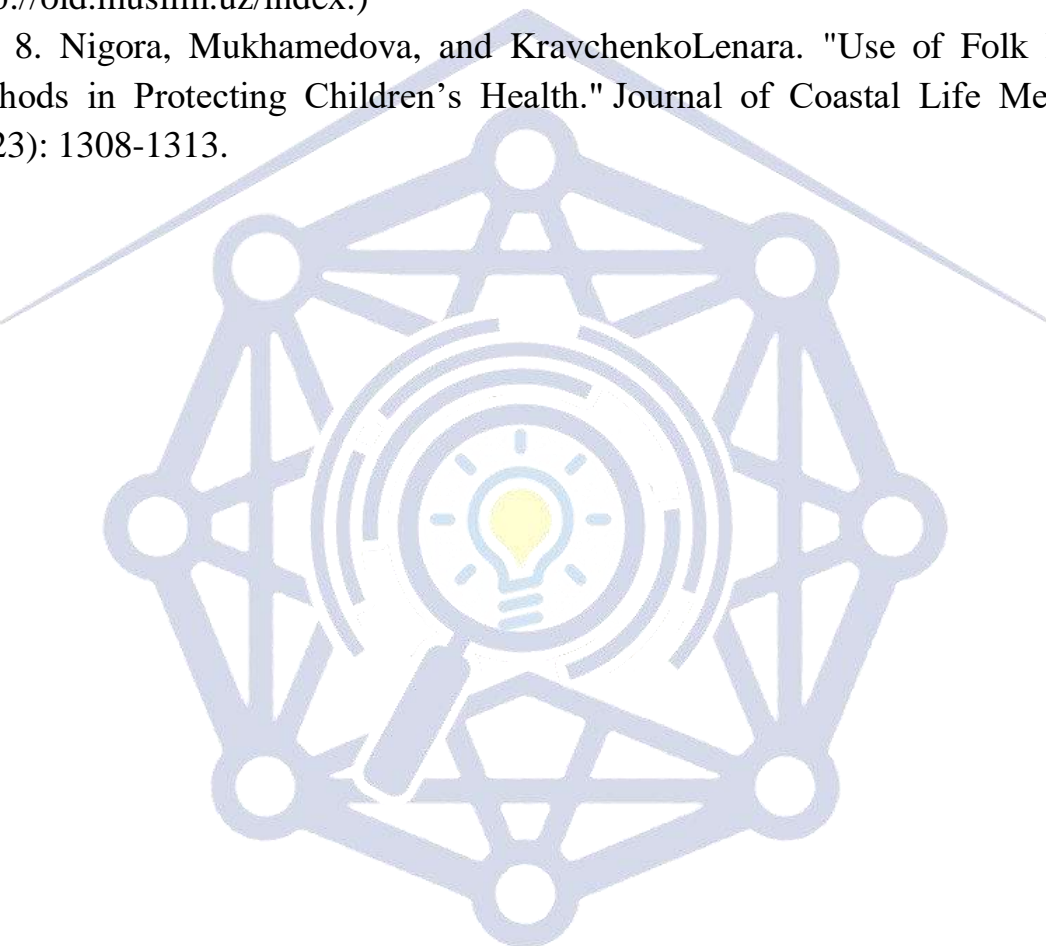
5. Оташехов З.И., Алимджанова С.К. Совершенствование программы по пропаганде здорового образа жизни среди населения // Сборник научных

трудов по материалам 1X международной научно-практической конференции г.Белгород, 2015 – № 9.- С. 49-52

6. Расулев А. /Как осуществляется защита лиц с инвалидностью и пенсионеров в стране? // <https://nuz.uz/obschestvo>

7. Ассоциация инвалидов Узбекистана, 21.02.2018г.
(<http://old.muslim.uz/index.>)

8. Nigora, Mukhamedova, and KravchenkoLenara. "Use of Folk Medicine Methods in Protecting Children's Health." *Journal of Coastal Life Medicine* 11 (2023): 1308-1313.

Research Science and
Innovation House

МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Касимова Дильфуза Абраровна,
Доцент, к.м.н. Школы общественного здравоохранения,
Ташкентской медицинской академии, г.Ташкента, Узбекистан

Актуальность проблемы. Особое внимание заслуживают проблемы детей и молодёжи, имеющих ограниченные возможности здоровья. Инвалидность - проблема, волнующая каждое государство и затрагивающая интересы всех слоев общества.

Актуальность проблемы в нашей стране определяется ростом показателей заболеваемости, смертности и инвалидности, характеризующих неблагополучие в современном состоянии системы охраны общественного здоровья. Дети с ограниченными возможностями и их семьи испытывают сочетанное негативное воздействие целого ряда отрицательных факторов медико-социального, социально-гигиенического, социально-экономического и психологического характера. По данным Всемирной организации здравоохранения, более 1 миллиарда человек, или 15% мирового населения, имеют ту или иную форму инвалидности, 80% из них проживают в развивающихся странах.

Однако в Узбекистане в качестве лиц с инвалидностью зарегистрированы лишь 2% населения. Проблема детской инвалидности приобретает особую важность на фоне роста числа детей с ограниченными возможностями, как в России, Узбекистане, так и во всём мире (Сивохина Т.А., Афанасенко В.В., 2001; Маковецкая Г.А. с соавт. 2004; Пузин С.Н., Лаврова Д.И., 2005, Касимова Д.А., 2012).

Для решения проблем, стоящих перед этими семьями, необходима инициатива и активное участие различных органов и учреждений государственной и общественной системы, необходима реорганизация самой системы оказания помощи детям с ограниченными возможностями и их семьям. Рост и высокая распространенность детской инвалидности обуславливает необходимость совершенствования профилактики, изучения и

целенаправленного воздействия на основные факторы риска, ее формирующие.

На специальной сессии Генеральной Ассамблеи ООН по положению детей 2002 года 9 стран ЦВЕ и СНГ представили свои доклады, в которых подробно освещалось выполнение плана действий на 1990–2000 годы, принятого в 1990 году на Всемирной встрече на высшем уровне в интересах детей. В шести из этих стран показатели инвалидности среди детей резко возросли: в два раза – в Албании и Таджикистане, в 2,5 раза – в Кыргызстане, в 3 раза – в Узбекистане, в 4 раза – в Латвии и в 5 раз – в России.

Реформы, проводимые в стране, обусловили новые социально-экономические формы жизни семей с детьми, привели к смене семейной идеологии и привычной системы ценностей, вызвали состояние неуверенности, социальной и психологической дезадаптации. Особенно остро эти процессы отражаются на состоянии здоровья молодого поколения, оказавшегося в зоне социального и экономического неблагополучия (Баранов А.А., Альбицкий В.Ю., 2003).

Последние десятилетия характеризуются ухудшением здоровья детей и подростков (Антропова А.В., Бородкина Г.В., 1999; Малахов О.А., 2001; Рожавский Л.А., 2006).

Особое внимание заслуживают проблемы детей и молодежи, имеющих ограниченные возможности здоровья.

Инвалидность - проблема, волнующая каждое государство и затрагивающая интересы всех слоев общества. (Шарапова О.В., 2002; Светличная Т.Г., Нестерова И.В., 2007).

Актуальность проблемы в нашей стране определяется ростом показателей заболеваемости, смертности и инвалидности, характеризующих неблагополучие в современном состоянии системы охраны общественного здоровья (Гришина Л.П. с соавт., 2001; Бреева Е.Б., 2002; Андреева О.С. с соавт., 2004; Житный М.В., 2006).

Рост и высокая распространённость детской инвалидности обуславливает необходимость совершенствования профилактики, изучения и целенаправленного воздействия на основные факторы риска, ее формирующие (Шереметьева С.Н. с соавт., 2003).

Для Самарской области, крупного промышленного региона России,

проблема детской инвалидности является крайне актуальной.

Несмотря на то, что в Самарской области сформирована и функционирует разветвленная сеть учреждений различных министерств и ведомств, осуществляющих реабилитационные мероприятия медицинского, психологического, социального и педагогического профиля, детская инвалидность остается на высоком уровне.

Дети с ограниченными возможностями и их семьи испытывают сочетанное негативное воздействие целого ряда отрицательных факторов медико-социального, социально-гигиенического, социально-экономического и психологического характера. Многочисленные проблемы, с которыми сталкиваются семьи, воспитывающие детей с ограниченными возможностями, как проживающие в городах, так и в сельской местности, невозможно решить только силами самих семей. Для решения проблем, стоящих перед этими семьями, необходима инициатива и активное участие различных органов и учреждений государственной и общественной системы, необходима реорганизация самой системы оказания помощи детям с ограниченными возможностями и их семьям.

В настоящее время государственная политика в отношении детей-инвалидов направлена, в основном, на оказание различных видов социальной помощи, тогда как созрела необходимость изменить общественное сознание и деятельность государственных учреждений всех уровней в отношении этой части населения, создать условия для интеграции их в общество, укрепление предпосылок их независимой жизни (Камаев И.А., Позднякова М.А., 2004).

Поэтому, не смотря на позитивные сдвиги, особенно в последнее время, проблема полноценной интеграции детей и подростков с ограниченными возможностями в современные условия жизни еще далека от решения.

Список литературы:

1. Сапрыкина А.Г., Богатырева Г.П., Миронов А.С. Межведомственный подход к решению проблем нравственного и социального здоровья детей и молодежи, в регионе Среднего Поволжья // Здоровое поколение - международные ориентиры XXI века - г. Москва - Самара-2006, С. 108-111.
2. Сапрыкина А.Г., Богатырева Г.П., Миронов А.С. Медико-социальные аспекты организации помощи детям с ограниченными возможностями

- крупного региона Среднего Поволжья // Общественное здоровье и здравоохранение XXI века - г. Уфа — 2006, С. 297-299.
3. Миронов А.С. Отдельные вопросы детской инвалидности в крупном регионе Среднего Поволжья // Тезисы докладов Всероссийского научного конгресса с международным участием посвященного 150- летию со дня рождения В.М. Бехтерева - г. Казань - 2007, С. 183.
 4. Миронов А.С. Социальные факторы риска детской инвалидности // Материалы II Всероссийской научно-практической конференции молодых ученых и специалистов «Окружающая среда и здоровье» -г. Рязань —2007, С. 102-103.
 5. Миронов А.С. Некоторые аспекты детской инвалидности крупного региона Среднего Поволжья // Вопросы теоретической и практической медицины- г. Уфа-2007, С. 183-184.

Research Science and
Innovation House

HTML САҲИФАГА РАСМ ЖОЙЛАШТИРИШДА УЧРАЙДИГАН ХАТОЛАР ТАВСИФИ, УЛАРНИ ТУЗАТИШ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ ТАРТИБИ.

Матжонов Тўрабек Отабек ўғли
УрДУ магистранти

Аннотация: HTMLда расм, тасвир, товуш, анимация ва бошқаларни юклаш, очиш каби қатор имкониятларга эга. Расмлар техник жиҳатдан веб-саҳифага киритилмайди, балки веб-саҳифаларга боғланади. Мақолада HTML хужжатларга расм юклаш тартиби ва унда энг кўп такрорланадиган хатолар муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: HTML, тег, код, расм.

ОПИСАНИЕ ОШИБОК, ВОЗНИКШИХ ПРИ РАЗМЕЩЕНИИ ИЗОБРАЖЕНИЯ НА HTML-СТРАНИЦЕ, ПОРЯДОК ИХ ИСПРАВЛЕНИЯ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ.

Аннотация: HTML имеет ряд возможностей, таких как загрузка и открытие фото, изображений, звуков, анимации и т. д. Изображения технически не встроены в веб-страницу, а связаны с веб-страницами. В статье рассматривается процедура загрузки изображений в HTML-документы и наиболее распространенные ошибки в ней.

Ключевые слова: HTML, тег, код, изображение.

DESCRIPTION OF ERRORS THAT OCCUR WHEN PLACING AN IMAGE ON AN HTML PAGE, THE PROCEDURE FOR CORRECTING AND PREVENTING THEM.

Abstract: HTML has a number of possibilities, such as loading and opening photos, images, sounds, animations, etc. Images are not technically embedded in a web page but linked to web pages. The article discusses the procedure for uploading images to HTML documents and the most common mistakes in it.

Keywords: HTML, tag, code, image.

HTML - веб-саҳифаларни тавсифлаш тили бўлиб, бу жараён теглар асосида амалга оширилади [1]. Шу сабабли HTML - теглар тўпламидан иборат белгилаш тили деб ҳам юритилади [2].

HTML саҳифага расм жойлаштириш имконияти сабабли кўп холларда карталарни интернет муҳитида тарқатиш, юклаб олиш ва баҳам кўриш имкониятини беради.

**** теги HTML саҳифага расм жойлаштириш учун ишлатилади.

Расмлар техник жиҳатдан веб-саҳифага киритилмайди; расмлар веб-саҳифаларга боғланади. Бунда **** ёрлиғи ҳавола қилинган расм учун бўш жой яратади.

HTML саҳифага интернетдан расм жойлаштириш учун **** тегига интернетда мавжуд расмнинг URL манзилени кўрсатиш етарли ва бу куйидагича амалга оширилади:

```
<html>
<body>
<h1> Rim umumiy urush xaritasi</h1>
<img src= "https://upload.wikimedia.org/wikibooks/ru/b/b8/Rome_
total_war_map.jpg " alt="Рим урушларининг умумий картаси"
width="500" height="400">
</body>
</html>
```

Натижада интернетдан Рим урушларининг умумий картаси экранда пайдо бўлади (1-расм)

Research Science and Innovation House

1-расм. HTML саҳифада интернетдан жойланган расмнинг кўрсатилиши.

Шахсий компьютердаги расмларни HTML саҳифага жойлаштириш куйидагича амалга оширилади:

```
<HTML>
<BODY>
  <H1> Ўзбекистон туристик картаси </H1>
  <CENTER>
    
  </CENTER>
</BODY>
</HTML>
```

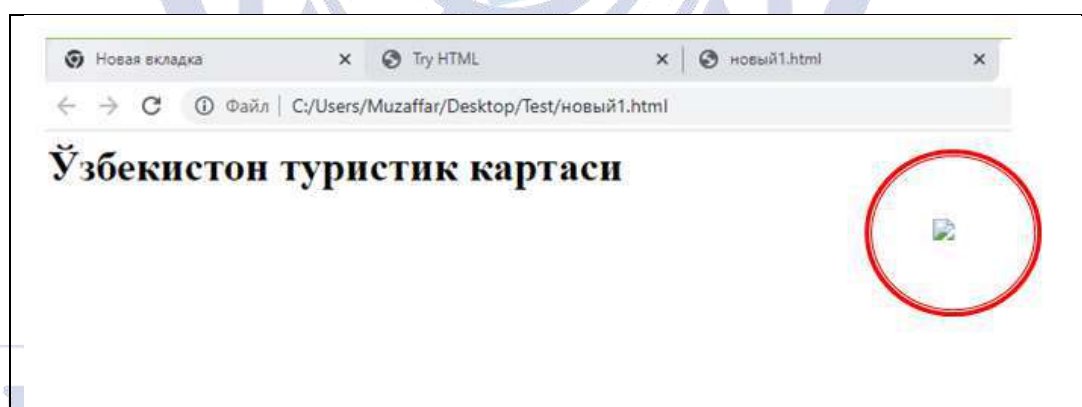
Натижада шахсий компьютерда мавжуд бўлган Ўзбекистон туристик картаси экранда пайдо бўлади (2-расм)

2-расм. HTML саҳифада шахсий компютерда мавжуд бўлган расмнинг кўрсатилиши.

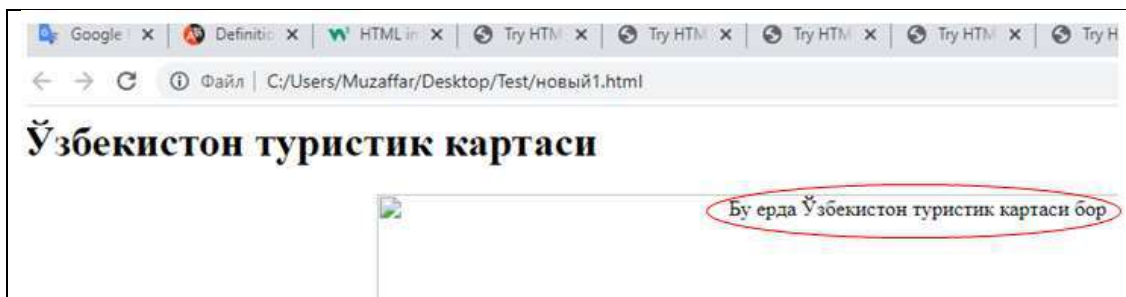
Агар бирон сабабга кўра расм кўрсатилмаса, HTML саҳифанинг шу қисми фойдаланувчи учун мазмунини йўқотади (3-расм).

3-расм. HTML саҳифада расмнинг акс этмаслиги.

 ёрлиғи иккита зарурий атрибутга эга бўлиб, SRC - расмга йўлни, яъни хужжатга юкланадиган тасвир (URL) манзилини белгиласа, ALT - бирон сабабга кўра расм кўрсатилмаса, расм учун муқобил матнни акс эттиради (4-расм).

4-расм. HTML саҳифада расм акс этмаган ҳолатда ALT атрибутининг муқобил матни акс эттириши.

IMG - height ва width атрибутларидан фойдаланади. Бу иккита атрибут расм ёки картанинг ҳақиқий шакли ва ўлчамларини ўрнатиш ва экранда намойиш этиш тартибини ўрнатади. Бунда:

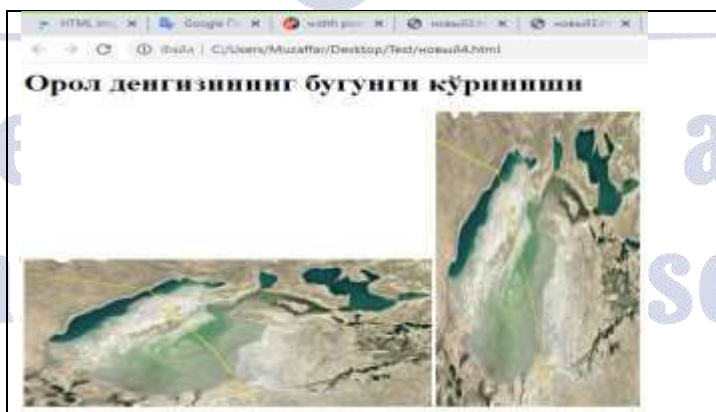
- height - расмнинг баландлиги (бўйи) ни белгилайди;
- width - расмнинг кенглиги (эни)ни белгилайди.

Height ва width атрибутларининг қиймати пикселларда ифодаланади ва куйидагича қўланади:

```
<HTML>
<BODY>
<H1> Орол денгизининг бугунги кўриниши </H1>


</BODY>
</HTML>
```

Натижада Орол денгизининг бугунги кўриниши расми экранда пайдо бўлади (5-расм)

5-расм. Расмнинг Height ва width атрибутларининг турли қийматида кўриниши.

HTML ҳужжатларига юклатилган расмнинг экранда тасвирланмаслиги кўпчилик холларда қуйидаги хатолар сабабли келиб чиқади:

- Кодлар тўғри ёзилмаганлиги;
- Расмнинг кўрсатилган манзилда (папкада) мавжуд эмаслиги;
- Расм ва HTML ҳужжат бошқа-бошқа папкада бўлиши;
- Расмнинг номи ва HTML ҳужжат кодларидаги ёзилган номи бошқа-бошқа тилдаги ҳарфларда (масалан рус ва лотин) номланган бўлиши;
- Расм формати ва HTML ҳужжат кодларида кўрсатилган формат турли хил (масалан: JPEG ёки PNG) бўлиши;

Бу хато ва камчиликлар HTML ҳужжатларига юклатилган расмнинг намоишини чекловчи энг кўп учрайдиган ҳолатлар бўлиб, HTML ҳужжат яратилаётганда уларга эътибор берилса хатодан холи HTML ҳужжат яратиш имкони туғилади.

Фойдаланилган манбалар:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/HTML>
2. <https://www.w3schools.com/tags/>

Research Science and Innovation House

ArcGIS ДАСТУРИ ЁРДАМИДА СУВ ФОНДИ ЕРЛАРИНИ РАҚАМЛИ МАЪЛУМОТЛАР БАЗАСИНИ ЯРАТИШ ТАРТИБИ

Курбанбаева Шоира Шавкатжоновна

УрДУ магистранти

Аннотация: Иқлим ўзгаришининг салбий таъсири натижасида сув билан боғлиқ муаммолар кўлами кенгайиб бораётган Хоразм вилояти худудидида сув фонди ерларини мониторинг ва назорат қилиш долзарб масалага айланмоқда. Бунинг учун сув фонди ерларини рақамли маълумотлар базасини яратиш зарур бўлиб, мақолада ArcGIS дастури ёрдамида сув фонди ерларини рақамлаштириш ва маълумотлар базасини яратиш тартиби муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: ArcGIS, рақамлаштириш, маълумотлар базаси, атрибут жадвали.

ПОРЯДОК СОЗДАНИЯ ЦИФРОВОЙ БАЗЫ ДАННЫХ ЗЕМЕЛЬ ВОДНОГО ФОНДА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ArcGIS

Аннотация: Мониторинг и контроль земель водного фонда становится актуальной проблемой в Хорезмской области, где масштаб проблем, связанных с водой, расширяется в результате негативных последствий изменения климата. Для этого необходимо создать цифровую базу данных земель водного фонда, и в статье рассматривается процедура оцифровки земель водного фонда и создания базы данных с помощью программного обеспечения ArcGIS.

Ключевые слова: ArcGIS, оцифровка, база данных, таблица атрибутов.

PROCEDURE FOR CREATION OF A DIGITAL DATABASE OF WATER FUND LAND USING ArcGIS SOFTWARE

Abstract: Monitoring and control of water fund lands is becoming an urgent problem in the Khorezm region, where the scale of water-related problems is

expanding as a result of the negative consequences of climate change. To do this, it is necessary to create a digital database of water fund lands, and the article discusses the procedure for digitizing water fund lands and creating a database using ArcGIS software.

Key words: ArcGIS, digitization, database, attribute table.

1:100000 масштабда топографик карталар асосида Хоразм вилояти ҳудудида мавжуд бўлган қўлларнинг маълумотлар базаси яратилди. Бунинг учун ArcGIS, дастуридан фойдаланилиб қуйидаги тадбирлар бажарилди.

1:100000 масштабда топографик карталар ArcGIS дастурига юклаб олинди. Топографик карталардаги қўлларни вектор ўлчамдаги геофазовий маълумотларини шакллантириш учун шейп файл яратиш зарур бўлиб, бу жараён ArcCatalog дастури ёрдамида амалга оширилди. ArcCatalog дастури ишга туширилиб, konteks менюдан New - Shapefile... танланади. Экранда пайдо бўлган “Create New Shape file” қалқиб чиқувчи ойнанинг Name – дарчасига “Lake” ёзуви киритилиб, шу номдаги қўлларнинг шейп файли яратилди. Edit тугмаси ёрдамида шейп файлга координаталар тизими киритилди. Бунинг учун Edit тугмаси босилганда пайдо бўлган Spatial reference properties панели ёрдамида Geographic Coordinate System каталоги, ундан World каталоги ва каталогдан WGS1984.prj танланди.

Топографик карта ArcGIS дастурига юклаб олинди. **Georeferencing** функцияси ёрдамида картанинг 4 та бурчагидаги X, U координаталари киритилиб, **Update Georeferencing** тугмаси ёрдамида геобоғлаш сақлаб олинди.

Инструментлар панелидан **Editor** → **Start Editor** тугмалари босилди. ArcMAP дастурининг ойнасида **Create Feature** номли панел чиқади. Шу панелда **Construction Tools** буйруғидаги **Polygon** тугмаси босилиб, қўллар чизиб олинди. Шу тартибда вилоят ҳудудидаги барча қўлларнинг геофазовий маълумотлари шакллантирилди. Қўллар ҳақида кўпроқ маълумотларни тўплаш учун уларнинг атрибут маълумотлар базасини яратиш зарур бўлади. Бунинг учун **Context** менюдан **“Open Attribute Table”** тугмаси танланади. “Table” деб номланган жадвалдан **“Table Options”** тугмаси босилиб, экранда пайдо бўлган пахта тортиладиган менюда (pull down menu) **“ADD Field”** тугмаси танланади ва экранда **“Add field”** қалқиб чиқувчи ойна (pop-up

window) пайдо бўлади. “Add field” ойнасида “Name” дарчасига зарурий атрибут характерига қараб ёзув киритилади. Дастлаб кўллар номини ёзиш учун “ном” ёзуви киритилди. Бунда “Add field” ойнаси “Type” дарчасида “Text” танланиб “Length” атрибути “50” қийматда сақланди. Шу тариқа ҳар бир атрибут учун “Add field” ойнаси ёрдамида атрибутлар жадвалида алоҳида жой очилди. Мисол учун сув таркиби, ҳолати, доимий ёки мавсумийлиги ва бошқалар.

ArcMAP дастури имкониятлари кўлларнинг майдонини ҳисоблаш имконини беради. Бу жараён ҳам деярли юқоридаги каби бажарилади. Яъни Conteks менюдан “Open Attribute Table” тугмаси танланади. “Table” деб номланган жадвалдан “Table Options” тугмаси босилиб, экранда пайдо бўлган пахта тортиладиган менюда (pull down menu) “ADD Field” тугмаси танланади ва экранда “Add field” қалқиб чиқувчи ойна (pop-up window) пайдо бўлади. “Add field” ойнасида “Name” “майдони” ёзув киритилади ва “Type” дарчасида “Double” танланиб “OK” тугмаси босилади ва жадвалда “майдони” деб номланган янги устун пайдо бўлади.

Вестор каталог ичида яратилган барча шейп файлларнинг координата системаси wgs84 яъни географик координата системасидд бўлиб, майдон ҳисоблаш учун лойиҳанинг координата системаси проексион координата системасига ўтирилиши лозим.

Бунинг учун мундарижанинг юқори қисмидаги “Laers” босилиб, контекст менюдан “Properties” танланади ва пайдо бўлган “Data Frame Properties” панелидани “Coordinate System” тугмаси танланиб қуйидаги амаллар кетма кетлиги бажарилади: Predefined→Projected Coordinate System→ UTM→ WGS1984→ Northern Hemisphere→WGS 1984 UTM Zone 41N.

Бунинг учун мундарижада кўллар шейп файлининг (“Lake”) атрибут жадвали очилади ва “майдони” устунида сичқончанинг ўнг томони босилади ва “Calculate Geometry” ойнасидан “Property” дарчасидан “Area” танланади. Координаталар системасида “PCS:WGS 1984 UTM Zone 41N” ва “Units” дарчасида “Square Meters” шартлари сақланган ҳолда “OK” тугмаси босилади ва барча кўлларнинг майдони ҳақидаги маълумотлар пайдо бўлади.

Шу тартибда ArcGIS дастурида вилоятда мавжуд кўлларнинг тарихий маълумотларини таҳлил қилиш мумкин. Бунинг учун топокартанинг чизилган даври муҳим ҳисобланади. Google Earth дастури асосида интернет

тармоғидаги масофадан олинган геотасвирлар асосида ҳозирги даврдаги сув фонди объектларининг маълумотини яратиш орқали уларнинг динамикасини ўрганиш, мониторинг ва назорат қилиш имкони яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Matchanov O.J. Identification of sustainable lakes in khorezm region by comparing data from traditional and modern sources / Actual problems of modern science, education and training: Electronic journal /Urganch, UrSU. 2020–VI. pp. 308-315.

2. Sulonov M.Q., Qalandarov U.S “Geografik axborot tizmlari fanidan lobaratoriya ishlanmasi” urganch 2022. 76-bet
<https://www.w3schools.com/tags/>

Research Science and
Innovation House

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI KICHIK GURUH
TARBIYALANUVCHILARINI OILADA MILLIY QADRIYATLAR
VOSITASIDA AXLOQIY TARBIYALASHNING SHAKL, USUL VA
YO'LLARI**

Jabborova Saodat Zoirova
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha ta'lim tashkiloti kichik guruh tarbiyalanuvchilarini oilada milliy qadriyatlar vositasida axloqiy tarbiyalashning shakl, usul va yo'llari, shaxsning umumiy madaniyatni shakllantirishga, jismoniy, intellektual, axloqiy, estetik va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga, ta'lim faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirishga e'tibor, bolalarni axloqiy tarbiyalashda oilaviy qadriyat va munosabatlar, tarbiyachi va ota-ona hamkorligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, yosh xususiyatlari, oilaviy qadriyat, jamiyat, axloqiy tarbiya, mas'uliyat, onglilik, hamkorlik, do'stona munosabat, yangicha, tizimli yondashuv, vizual tarbiya.

Аннотация. В статье рассматриваются формы, методы и способы нравственного воспитания воспитанников младшей группы в семье средствами национальных ценностей, внимание к формированию общей культуры личности, развитию физических, интеллектуальных, нравственных, эстетических и личностных качеств, формированию необходимых условий для воспитательной деятельности, семейные ценности и отношения в нравственном воспитании детей, сотрудничество воспитателя и родителей

Ключевые слова: дошкольное воспитание, возрастные особенности, благородная ценность, социум, нравственное воспитание, ответственность, осознанность, сотрудничество, дружелюбие, свежесть, системный подход, наглядное воспитание.

Annotation. The article will talk about the form, methods and ways of moral education of preschool children of a small group through national values in the family, the focus on the formation of a common culture of the individual, the development of physical, intellectual, moral, aesthetic and personal qualities, the

formation of the necessary conditions for educational activities, family values and relationships in the moral

Keywords: preschool education, age characteristics, elite value, society, moral education, responsibility, awareness, cooperation, friendliness, a new, systematic approach, visual education.

Maktabgacha ta'lim-bu shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini ko'zlab ta'lim va tarbiyalashning maqsadli jarayoni bo'lib, davlat tomonidan belgilangan ta'lim darajasidagi talabalar tomonidan erishilgan yutuqlarni o'z ichiga oladigan ta'lim tizimi hisoblanib ushbu tizimning vazifasi shaxsning umumiy madaniyatni shakllantirishga, jismoniy, intellektual, axloqiy, estetik va shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishga, ta'lim faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirishga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog'lig'ini saqlash va mustahkamlashga qaratilgan.

Maktabgacha ta'limning ta'lim dasturlari maktabgacha yoshdagi bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda har tomonlama rivojlanishiga, shu jumladan maktabgacha yoshdagi bolalarning maktabgacha yoshdagi bolalarga individual yondoshish va faoliyatga asoslangan boshlang'ich umumiy ta'limning ta'lim dasturlarini muvaffaqiyatli ishlab chiqishi uchun zarur va yetarli rivojlanish darajasiga yerishishiga qaratilgan maktabgacha yoshdagi bolalar imkoniyatlariga mos hisoblanib, tarbiyachilar bolalarni turli vaziyatlarda harakat qilishga, axloqiy qadriyatlarga, o'qish va yozish ko'nikmalariga, yestetik didni, jismoniy va badiiy madaniyatni rivojlantirishga o'rgatishi, bolaning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, uning ko'nikma va malakalarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan. Ayniqsa, ushbu dasturda tarbiyalanuvchilarni oilada milliy qadriyatlar asosida axloqiy tarbiyalash imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

Hayot olamida, shubhasiz, tarbiya singari insoniyatga ta'sirli narsa yo'qdir. Shu sababdan qadimdan mashhur donishmandlar tarbiya to'g'risida qimmatli fikrlarni yozib qoldirganlar. Yoshlar tarbiyasi, ularni ilmi va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish barcha zamonlarda muhim vazifa hisoblangan. Mutafakkirlarimiz tomonidan yozib qoldirilgan bunday nodir asarlar o'sib kelayotgan yosh avlodni salbiy illatlardan asrab, axloqan pok, haqiqiy inson bo'lib yetishishlariga undagan.

Ajdodlarimiz asrlar davomida sevib mutolaa qilgan “Pandnoma”, “Siyosatnoma”, “Qobusnoma”, “Axloqi muhsiniy”, “Axloqi jaloliy”, “Axloqi nosiriy”, “Qonuni hikmat”, “Nigoriston”, “Bahr al-ulum”, “Kachko‘li sultoniy”, “Jovidoni xirad”, “Bistu se hikmat”, “Hikoyoti dilpisand”, “Odob as-solihin”, “Turkiy “Guliston” yoxud axloq” singari asarlar shular jumlasidandir. Ushbu nodir asarlarda avval axloq-tarbiyaga oid biror so‘z va tushunchani izohlab, keyin unga o‘quvchi amal qilish uchun naqliy va axloqiy dalillar keltiradi. Umuman ularning mazmun-mundariyasi, ularda ilgari surilgan ilg‘or g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Shaxs kamolotida oila insoniyatning eng buyuk qadriyatki, u o‘z ijtimoiy vajifasini bajarib insoniyatni keyingi hayotida muvaffaqiyatga erishuvini bo‘lishini ta‘minlab keldi. Oilaning asosiy vazifalaridan biri bu bolani dunyoga keltirish va tarbiyalab jamiyatga tayyorlab berishdan iborat. Bolani dunyoga kelishi va uning sog‘lomligini ta‘minlash masalasi barcha vaqtlarda eng dolzarb muammo bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolmoqda. Sog‘lom bolani tug‘ilishi va o‘sib ulg‘ayishi buning uchun yaratilgan shart sharoitlar bilan bog‘liq. Mamlakatimizda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor munosabatlari yo‘lini tanlanishi va taraqqiyotning o‘zbek modelini besh tamoyillaridan biri kuchli ijtimoiy siyosat ekanligi sog‘lom bolani shakllantirish uchun barcha sharoitlar yaratilishini asosi bo‘lib hisoblanadi. Sog‘lom bola shaxs uchun ham, jamiyat uchun ham va xuddi shunday davlat uchun ham bir xil kerak. Shaxsning sog‘lom bolaga bo‘lgan ehtiyoji uning ichki motivlari orqali shakllanadi, chunki bola uni hayotini mazmunini ifodalaydi.

Eng avvalo sog‘lom bola shaxs, jamiyat va davlat uchun bir ahamiyatga ega ekanligini anglab olish lozim. Shundan so‘ng sog‘lom bolani shakllantirishga xizmat qiladigan omillar aniqlash lozim. Buning uchun albatta sog‘lom bola to‘g‘risida aniq bir tushunchaga ega bo‘lish kerak.

Xalqning asrlar davomida tarkib topgan tajribasida tarbiyaning mohiyati, uning shakl va metodlaridan yoshlarga aqliy, axloqiy, mehnat, estetik va jismoniy tarbiyada qanday foydalangani, ular yoshlarni oilaviy hayotga tarbiyalashda qanday amalga oshirilgani kabi masalalar bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Xalq hamma vaqt insonni shakllantirishda tarbiyaning mohiyatini tushunib etgan. SHuning uchun ham tarbiya asosan quyidagi yo‘nalishlarda olib borilgan:

1. Oilada farzand tarbiyasi.
2. Farzand tarbiyasida ota-onaning ibrati.

3. Oilada aqliy, axloqiy, mehnat tarbiyasi va hunar o‘rgatish, estetik va jismoniy tarbiyani amalga oshirish shakl va metodlari.

Bolalar tarbiyasida tarixiy tajribalardan kelib chiqqan holda xalq tarbiyaning bir butun, yaxlit tizimini yaratdi. Bunda o‘git-nasihatning ahamiyati kattaligi ta’kidlangan. Bu metod asosida tarbiyalashda xalq maqollaridan o‘rinli foydalanilgan. Qadr-qimmat, burch va ma’suliyatni his etish halollik va rostgo‘ylik, yaxshilik kabi xislatlarga ega bo‘lish lozimligi pand-nasihat vositasida uqtirilgan. Masalan: «Bir kun tuz ichgan joyga qirq kun salom ber», «Birovga kesak otsang, u senga tosh otadi», «Birovga choh qazima, o‘zing tusharsan», «Aytgan erdan qolma, aytmagan erga borma», «Yo‘qolgan bisot topilar, yo‘qolgan baxt topilmas», «Yoshlikda eksang, qariganda o‘rasan», «Hosiling kam bo‘lsa, havodan ko‘rma», «Yomonning yaxshisi bo‘lguncha, yaxshining yomoni bo‘l», «Qadrlasang qadring oshar, qadrsizdan hamma qochar» kabilar.

O‘git-nasihat ertaklarda ham ko‘p qo‘llanilgan. Chunki ertaklar hayot maktabi bo‘lib, ularda pand-nasihatning natijasi, echimi o‘zini namoyon etadi. «Uch og‘a-ini botirlar» ertagi bunga misol bo‘la oladi.

O‘zbek xalqining milliy qadriyatlarida namuna ko‘rsatish metodi ham ko‘p qo‘llaniladi. «Ravshanxon» dostonida ham ota, kampir, aka-ukalarda barcha ijobiy xislatlar mavjud bo‘lib, insonparvarlik namunasini ko‘rishimiz mumkin.

Ammo dastlab biz xalq hikmatlari bo‘lgan maqol va iboralarda ota-ona va oilaning boshqa a’zolari namunasini ko‘rib o‘tamiz.

Masalan, «Olti kun och qolsang ham, otang odatini qo‘yma».

«Ota g‘ayratli bo‘lsa, bola ibratli bo‘lar».

Ushbu hikmatli so‘zlarda bolalarning qanday inson bo‘lib voyaga etishi va qay darajada turmush kechirishi – ota-onaning o‘zi qanday odam bo‘lishi, o‘zini qanday tutishi, qanday murabbiylik qilishiga bevosita bog‘liq ekanligi uqtiriladi.

Ming yillar davomida dono fikr, o‘tkir haqiqat, teran mazmun, so‘z xazinasining boyliklarini o‘zida mujassamlashtirgan son-sanoqsiz va rang-barang maqollarning tarbiyaviy ahamiyati beqiyosdir. «Og‘ani ko‘rib ini o‘sar, opani ko‘rib-singil», «Tegirmonni suv buzar, odamni odam buzar» kabi maqollar ibrat-namunaga misol bo‘la oladi. Chunki har bir oilada ukalar akalarga, qiz ona, opalariga qarab tarbiya oladi, voyaga etadi. Lekin yaxshi odamlar yaxshilarni ko‘paytirsa, yomonlar oz bo‘lsa-da yosh avlod tarbiyasiga salbiy ta’sir etadi.

Demak, ota-ona va kattalarning ibratli fe'l-atvor va xatti-harakatlari shu oiladagi bolalarga ijobiy ta'sir qilgani kabi ularning nojo'ya xatti-harakatlari bolalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Oiladagi yosh bolalar, o'z tabiatlariga ko'ra, ko'pincha kattalarga taqlid qiladilar. SHuning uchun ham o'z oilalaridagi kattalar misolida ijobiy va salbiy fe'l-atvorga ega bo'lishlari mumkin.

Bunday hikoyatlar xalq ijodida ko'plab uchraydi va voqealar bayonida yaxshi xislatlari uchun mukofot olsa, rag'batlantirilsa yomon qilmishlari uchun jazolanganligi, har kim qilmishiga yarasha ajr olishi aytiladi.

Bundan tashqari o'zbek xalqining milliy qadriyatlarida ishontirish metodidan ham foydalanilgan. Bunda, asosan ko'rgazmali, masalan, «Ona yurtning omon bo'lsa, rangi-ro'ying somon bo'lmas» maqolida inson o'z vatanida tinch-totuv hayot kechirsa, u baxtli-saodatli bo'ladi, degan fikr yotadi. Bunday maqollar xalq orasida juda ko'p. «Bir ko'rgan, yuz eshitgandan yaxshi», «Yong'oq olsang chaqib ol, ipak olsang boqib», «Jasurni-jangda, donishmandni-g'azablanganda, do'stni-muhtojlikda sina», «Ishonish bilan kasal bo'lsang, umid bilan tuzalasan» kabi maqollar insonni qat'iy ishonch bilan ish ko'rishga undaydi.

Oila-mahalla-maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi tizimi doirasida bolalarni milliy qadriyatlar vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda quyidagi tamoyillarga asoslanildi: vorisiylik, sulolaning muayyan an'analarga egaligi, bolalarning yosh xususiyati, farzandlarning gender mansubligi va o'ziga xos psixologik sifatleri, individual tarbiya va ijodiy yondashish, onaning pedagogik qobiliyati, ibrat, milliy-ma'naviy qadriyatlarga hurmat.

Bolalarni milliy qadriyatlar vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonini ularga yaxshilik va yomonlik, ezgulik va yovuzlikni farqlash, jamiyatning axloqiy va madaniy qadriyatlari, shuningdek ma'naviy-axloqiy sifatlar

– saxiylik, mehnatsevarlik, adolatparvarlik, tinchliksevarlik haqida ma'lumot olishlariga yordam beruvchi o'zbek xalq ertaklari, topishmoq, maqol va matallar bilan to'ldirib borilishiga katta e'tibor qaratish lozim.

Bolalar yoshligidanoq xalq og'zaki ijodi janrlari bilan tanishtiriladi. Bular – ona allasi, o'yinlar – bolalar bilan ermaklar (“Chapaklar”, “Qo'l harakatlari”, “Hayvonlar harakatlariga taqlidlar”), maqollar, matallar, topishmoqlar, ertaklar. Xalq og'zaki ijodi bolajonlarning bilish faolligi, mustaqilligi, individualligi, hissiyotlari, atrof-olamga munosabati, nutq ko'nikmalari rivojlanishi uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Maktabgacha ta'lim muassasasi va oilada bolalarni ma'naviy-

axloqiy tarbiyalashda xalq og‘zaki ijodining turli shakllaridan maqsadli va tizimli foydalanish ularning ruhiy va jismoniy jihatdan kamol topishiga zamin yaratadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi va mahallalardagi ta'lim-tarbiya jarayonida yuqorida qayd qilingan tashkiliy va pedagogik-psixologik shart-sharoitlarni amalga oshirish bolalarni alla vositasida ma'naviyaxloqiy tarbiyalashda, balog‘at yoshidagi qizlar va yosh onalarda allalardan tarbiya vositasi sifatida foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish va metodik tayyorgarlikni rivojlantirishga imkon beradi.

Oilada bolalarni milliy qadriyatlar vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonining pedagogik-tashkiliy tuzilmasi ishlab chiqildi

Oila–mahalla–maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligida alla vositasida ma'naviy-axlokiy tadbirlarni tashkil etish va o‘tkazish mexanizmi ko‘rgazmali-faoliyatli fikrlash, allaning sinxron ta'siri (fonematik tovushlar) va xalq og‘zaki ijodining alla, maqol, topishmoq, matal, tez aytish, ertak kabi kichik janrlariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirildi.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek xalqining milliy qadriyatlarida yosh avlodni oilaviy hayotga tayyorlashda ta'lim-tarbiya metodlari, usullari keng qo‘llanilganki, o‘zining amaliyligi, avlodan-avlodga o‘tib, tajribada sinalganligi va hayotiyliigi bilan tarbiya tizimida katta ahamiyatga egadir. Biz bu borada yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda qo‘llanilgan metod va usullar, farzand tarbiyasida ota-ona ibratini, oilada bolalarni aqliy, axloqiy, mehnat va hunar, estetik va jismoniy tarbiyasida xalq hikmatlari, maqol va iboralar, hikoyatlar, rivoyatlar, ertaklar, dostonlarda xalq foydalangan metod va usullarni hozirgi davrda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda qo‘llash muhim hisoblanadi.

Bog‘cha tarbiyalanuvchilari ongida yuqoridagi fazilatlarni shakllantirishda oila va tarbiyachi hamkorligi alohida o‘rin tutadi. Ta'lim jarayonida maktabgacha ta'lim muassasasi bilan uy, pedagogik jamoa bilan ota-ona hamjihatligi yaxshi samara berishi amalda isbotlangan. Maktabgacha yoshdagi bolalarni axloqiy tarbiyalashda oilada ota-ona, aka-uka hamda opa-singillarning ham alohida o‘rinni egallashi bu oiladagi muhitga juda ham bog‘liq deb hisoblasak bo‘ladi. Barkamol avlodning tarbiyasi haqida gapirar ekanimiz Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “Kelajak – bog‘chadan boshlanadi” degan fikrlari beixtiyor yodimizga keladi. Darhaqiqat bog‘cha bu bolalarimizning ham tarbiyaviy ham intellectual bilimlarning olishilari uchun debocha dargoh hisoblanadi. Oilaviy marosimlar xalq ma'naviyatining

tarkibiy qismi, muhim axloqiy qadriyati, ta'sirchan tarbiya vositasi sanaladi. Oilaviy marosimlar jarayonida namoyon bo'ladigan axloq-odob, mehr-oqibat kabi xislatlar yoshlar ma'naviyati shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Xalq an'analari qadrlanadigan oilalarda tarbiya topgan yoshlar ibratli axloqi bilan bosh qalardan ajralib turadi. Bunday oilalardan jinoyatchi, bezori kishilar chiqmaydi. Shu bois xalq an'analari va oilaviy urf-odatlar yordamida yoshlarni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.. Ajdodlarmiz asrab-avaylab kelgan urf-odatlarimizni, sharqona odobimizni, naslimiz pokligini, buyukligimizni asrab-avaylab kelgusi avlodga yetkazish siz-u bizning qo'limizdadir.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti 3-4 yoshli bolalarni oilada axloqiy tarbiyalashda bir qancha yo'llari mavjud bo'lib, ular o'ziga xos omillarga bog'liq. Ta'lim va axloqiy tarbiya individual, guruhda va jamoada amalga oshiriladi.

Masalan, axloqiy tarbiyaning individual shakllari ichki dunyoning o'ziga xos xususiyatlarini, shaxsning yashash sharoitlarini hisobga oladi, ma'lum bir shaxsga ta'sir qilishning yeng samarali usullaridan foydalanadi. Shu bilan birga, ushbu ta'lim shakli tarbiyachining malakasi bilan cheklangan va bir tomonlama bo'lishi mumkin. Ushbu ta'lim shakli, qoida tariqasida, boshqalar tomonidan to'ldiriladi.

Quyidagi axloqiy tarbiya usullari tasnifda mavjud:

Og'zaki shakl: (jamoaviy yig'ilish, yig'ilish, ma'ruza, ma'ruza, munozara);

Amaliy shakl: (yurish, ekskursiya, sport musobaqasi, olimpiada, musobaqa);

Vizual shakl: (muzey, ko'rgazma, tematik stend).

Axloqiy tarbiyaning ko'p qirrali jarayoni tashkilotning turli shakllarini o'z ichiga oladi.

Axloqiy tarbiya jarayoni bir tomonlama bo'lishi mumkin emas. Axloqiy tarbiyaning eng mashhur usullariga mashqlar bajarish, bolani ishontirish, buzilish, rag'batlantirish va motivatsiya, aks ettirish, taklif, yaxshi ishlarni tasdiqlash uchun rag'batlantirish, yomon ishlardan xalos bo'lish uchun jazo usuli, vaziyatlarni tarbiyalash usuli va ijtimoiy sinov-testlar misol bo'ladi.

Yuqoridagi usulni tanlashga ta'lim faoliyatining mazmuni va yo'nalishi ta'sir qiladi. Amalda ta'limning yuqoridagi barcha shakllari va usullari bir-biri bilan chambarchas bog'liq va bir-biriga mos keladi. Asosiysi, axloqiy tarbiya jarayonining mazmuni umumiy asosga yega, uning barcha ko'rinishlarida umumiy boshlanishlarga yega. Bu nafaqat axloqiy tarbiya, balki axloqiy xulq-atvor

ko'nikmalarini rivojlantirish bilan ham muhimdir. Bunda tarbiyachilar, oila a'zolari va ota-onalarning roli juda katta.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Куликова Т.А. Семейная педагогика и домашнее воспитания: Учебное пособия. 2-издания. М.: Аадемия, 2000-232 с.

2. Musurmonova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. – T.: O'qituvchi, 1999, – 198 b.

3. Yo'ldoshev F., Haydarov O. Ma'naviy meros va yosh- lar tarbiyasi. // Guliston, 1999, 5-son, 5–6-betlar.

4. Xalmatova M. Oilaviy munosabatlar madaniya- tini takomillashtirish va sog'lom avlodni tarbiyalash muammolari: Falsafa fanlari d-ri...dis./ Toshkent dav- lat agrar un-ti. – Toshkent, 1998. – 326 b.

Research Science and Innovation House

OMMAVIY SPORT BILAN SHUG‘ULLANISH KO‘LAMINI YANADA KENGAYTIRISH YO‘LIDA SPORT XIZMATLARI BOZORINING IQTISODIY MUNOSABATLARI VA UNING XUSUSIYATLARI

Ismagulova Gulmira Nuraliyevna

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti,
“Menejment va sport tadbirlarini tashkil etish” kafedrasida katta o‘qituvchisi;

Matkarimova Nargiz To‘xtasinovna

O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti,
“Menejment va sport tadbirlarini tashkil etish” kafedrasida dotsenti;

Anotatsiya: Sport xizmatlari bozorining xususiyatlarini o‘rganish asosida O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirishning asosiy joriy sog‘lomlashtirish tendentsiyalarini aniqlash yo‘lidagi jismoniy tarbiya xizmatlari bozorining shakllanishi va rivojlanishiga ko‘maklashish, aholi talabini qondirish orqali yuqori turmush darajasi sifatiga javob beradigan muvozanatli takror ishlab chiqarish jarayonini ta‘minlashdagi roli va o‘rni belgilab berildi.

Kalit so‘zlar: xizmatlar bozori, sog‘lomlashtirish va fitnes xizmatlari, bozor funktsiyalari, aholi salomatligi, jismoniy tarbiya va sport iqtisodiyoti.

Аннотация: На основе изучения особенностей и функций рынка физкультурно-спортивных услуг определены основные современные тенденции развития индустрии спорта и отдыха в Республике Узбекистан; Поддерживая формирование и развитие рынка физкультурных услуг, определена роль и место в обеспечении сбалансированного воспроизводственного процесса, отвечающего качеству высокого уровня жизни путем удовлетворения спроса населения.

Ключевые слова: рынок услуг, физкультурно-оздоровительные услуги, рыночные функции, здоровье населения, экономика физической культуры и спорта

Abstract: The main current trends in development of sports and improving branch in Republic of Uzbekistan are revealed on the basis of the research of features and functions of the market of services of physical culture and sport. The role and place of the market of sports services in the promotion of formation and

development, supplying a balanced reproduction process that meets the quality of a high standard of living by meeting the demand of the population are determined.

Keywords: market of services, sports and health services, market functions, health of the population, economy of physical culture and sport.

Dolzarbligi. Bugungi kun talabida xizmat ko'rsatish bozorining o'rni, ahamiyati, vazifalari va o'rnini, shuningdek, uning milliy iqtisodiyotning uzluksiz va barqaror rivojlanishini ta'minlashga ta'sirini aniqlash iqtisodiyotni rivojlantirishning eng muhim shartlaridan biridir. Aynan shu shartlarni bajarish uchun Vazirlar Mahkamasi tomonidan “2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommoviy sportni rivojlantirish konsepsiyasi” Qaror sifatida tasdiqlandi [1].

Iqtisodiy tushunchada bozor sotuvchilar va xaridorlarning o'zaro munosabatlari uchun zarur bo'lgan shartlar yig'indisi sifatida ta'riflanadi, ular ostida xizmat (tovar) sotish yoki sotib olish amalga oshiriladi. Aynan shu toifadagi oldi-sotdi sotuvchi va xaridor o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy maqsadi bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, bozor tovar va pul muomalasining barqaror o'zaro ta'siri asosida vujudga keladigan iqtisodiy munosabatlar tizimi bo'lib, bunda eng muhim tarkibiy qismlar yoki toifalar: ehtiyoj (ehtiyoj), talab va taklif, narx, bozor raqobati, ayirboshlash [2].

Sport xizmatlari bozori kontsepsiyasiga kelsak, uning zamonaviy iqtisodiy nazariyasi uni jismoniy tarbiya va sport klublari (firmalar, tashkilotlar) va iste'molchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sifatida belgilaydi, ularda klublar sotadi va iste'molchilar sportchilarni sotib oladilar. Jismoniy rivojlanish, funksional tayyorgarlik va salomatlik darajasini oshirish ehtiyojlariga mos keladigan xizmat sifatida vazifasini bajaradi.

Tadqiqot maqsadi. Aniqlanishicha, amalda sof xususiy tovarlar bozor muomalasiga to'liq hajmda kiradi - bular jismoniy shaxsga (jismoniy yoki yuridik) boshqa shaxslarning ishtirokisiz ushbu tovarlar raqobatbardoshlik xususiyatiga ega bo'lganligi sababli berilgan tovarlardir. Bu shuni anglatadiki, sof xususiy tovarlar - bu ma'lum bir xaridorga baholanishi va sotilishi mumkin bo'lgan tovarlardir. Shu boyis, pullik xizmatlar bozorining rivojlanishini tavsiflovchi omillarni o'rganish masalasi muhim jihatdir.

O‘rganish usullari va tashkil etilishi:

Bir qator mualliflarning fikricha, pullik xizmatlar bozori hozirgi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida hamon zarur rol yoki funktsiyani bajarib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, quyidagi omillarni ajratib ko‘rsatish mumkin [3]:

- davlatning makroiqtisodiy roli - uning sub'ektlari, ayniqsa, kichik biznes sohasida zarur shart-sharoitlarni yaratish orqali pullik xizmatlar bozorini rivojlantirishni yanada rag'batlantirish, yangi soliq tizimini yaratish, xizmatlar ko‘rsatishda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishga qaratilgan. xizmatlar;

- aholining turli qatlamlari turmush darajasini oshirish va ularning daromadlarini oshirish;

- xizmatlar ishlab chiqarishning hozirgi holati va o‘shish dinamikasi (xizmatlar ko‘rsatish va pullik xizmatlar bozorining texnik-iqtisodiy asoslari), bu nafaqat ushbu bozor parametrlarini, balki taqdim etilayotgan xizmatlarning zamonaviy sifatini ham belgilaydi (ba’zilari). pullik xizmatlar turlari yuqori texnologiyali - mobil aloqa, ta’lim, tibbiy, Bank xizmatlari);

Jismoniy tarbiya va sport xizmatlari bozori: funktsiyalari va xususiyatlari quyidagilardan iborat:

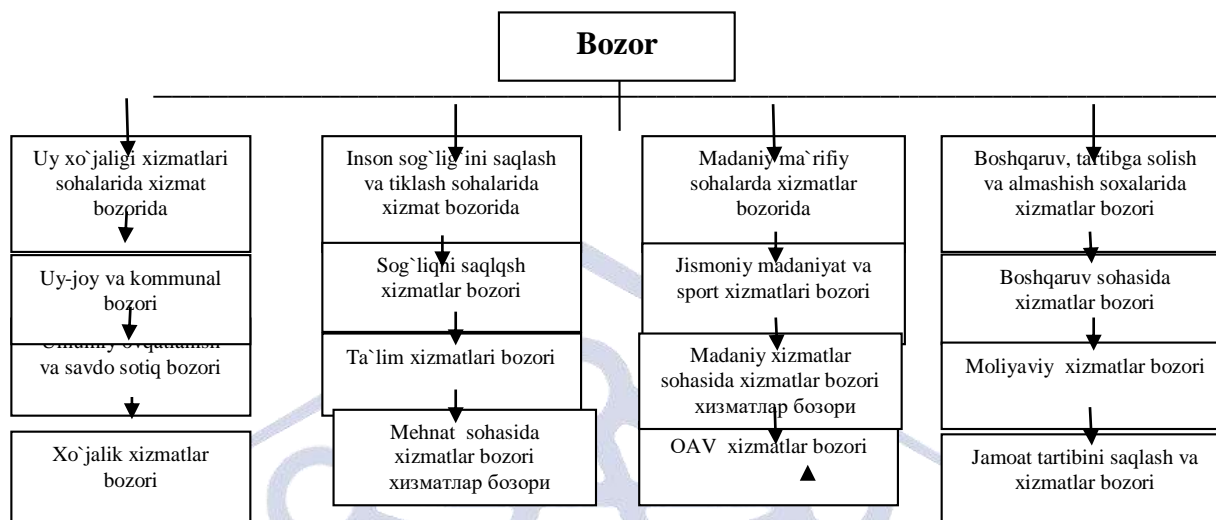
– menejerlar va marketologlar kabi zaruriy o‘qitilgan kadrlarning, shuningdek, xizmatda band bo‘lgan turli shakldagi ta’lim va o‘qitishning keng tarmog‘ining mavjudligi;

– xizmatlar ko‘rsatishda beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan madaniyat va urf-odatlar, chunki pullik xizmatlar bozorining holati, uning tizimi va ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifati ko‘p jihatdan jamiyat a‘zolarining, shuningdek, barcha sub'ektlarning madaniyati darajasi bilan belgilanadi. pullik xizmatlar bozori, umuman ijtimoiy-madaniy omil holati.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda, xizmat ko‘rsatish bozori hozirgi ko‘rinishiga nisbatan yangi va dinamik rivojlanayotgan hodisa bo‘lib, uning tuzilishi hali shakllanmagan degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Ishlarini o‘rganish asosida zamonaviy xizmatlar bozorini to‘liq tavsiflamaydigan xizmatlar bozori va uning sub’yektlarining kengaytirilgan tuzilmasini ajratib ko‘rsatish mumkin (1-rasm).

1-rasm. Xizmatlar bozorining kengaytirilgan tuzilmasi

Zamonaviy iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan jismoniy madaniyat xizmatlari bozorining o'ziga xos xususiyati shundaki, jismoniy tarbiya xizmatlarining mavjudligi jismoniy faollikni qondirish shakllarining xilma-xilligi va jismoniy tarbiya xizmatlarining yuqori heterojenligi. ularni ta'minlash jarayoni, ushbu xizmatlarni sotuvchi firmalar uchun narxlarni manipulyatsiya qilish orqali raqobatlashish qiyin. Jismoniy tarbiya xizmatlari bozorida sotuvchining iqtisodiy faoliyati samaradorligi, birinchi navbatda, maqsadli iste'molchilar guruhlari qiymat tizimining asosiy elementlarini aniqlash va bozor taklifini eng yaxshi tarzda moslashtirgan holda ularning ehtiyojlarini qondirish orqali belgilanishi kerak. raqobatchilardan farqli o'laroq [4].

Jismoniy tarbiya va sportning ushbu sohadagi mehnatkashlar faoliyati sifatidagi xizmat ko'rsatish, asosan, aholining jismoniy rivojlanishga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi va bu orqali moddiy ishlab chiqarishning potentsial imkoniyatlarini kengaytiradi.

Jismoniy tarbiya va sport xizmatlarini ehtiyoj va yaxshilik tushunchalari nuqtai nazaridan ko'rib chiqish ushbu xizmatlarni jismoniy tarbiya va jismoniy tayyorgarlik ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat sifatida belgilashga imkon beradi.

Shu bilan birga, sport xizmatlari bozori boshqa xususiyatlarga ega: taklifning yuqori dinamikligi va mahalliy xarakteri; segmentlarga hududiy va tovar bo'linishi; kapital qo'yilmalar aylanmasining yuqori sur'ati; kichik va o'rta tashkilotlar

tomonidan jismoniy tarbiya xizmatlarini ko'rsatishda ustunlik qilish va boshqalar Bundan tashqari, jismoniy tarbiya xizmatlari bozori uning asosiy ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi bir qator iqtisodiy funktsiyalarni bajaradi. Ba'zi olimlarning fikriga ko'ra, jismoniy madaniyat xizmatlari bozorining funktsiyalari:

- aholining jismoniy tarbiya xizmatlariga bo'lgan ehtiyojlarini tartibga solish va qondirishni ta'minlashda;
- raqobat mexanizmlari orqali jismoniy tarbiya xizmatlari sifatini oshirishda;
- umuman jismoniy tarbiya sohasining kengayishini ta'minlashda, chunki talab yangi bozor tuzilmalarini keltirib chiqaradi;
- muayyan hududning berilgan chegaralarida qiymat qonunining amal qilishi orqali jismoniy tarbiya xizmatlari narxlarini tartibga solishda.

Biroq, bu jismoniy tarbiya xizmatlari bozori funktsiyalarining to'liq ro'yxati emas.

Jismoniy tarbiya xizmatlari bozori tanlangan xususiyatga qarab quyidagilarga bo'linishi kerak:

1. xizmatlar shaklida

– "bepul" jismoniy tarbiya xizmatlari bozori (davlat notijorat jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarining xizmatlari, bunda ushbu xizmatlarning yakuniy foydalanuvchisi uchun to'lov davlat tomonidan maqsadli byudjetdan ajratmalar shaklida yoki davlat tomonidan amalga oshirilishi mumkin. jamoat tashkiloti a'zolarining o'zlari, tashkilot homiylari va boshqalar);

– pullik jismoniy tarbiya xizmatlari bozori (xizmatlar uchun to'lov yakuniy iste'molchi tomonidan uning shaxsiy mablag'lari hisobidan yoki ushbu iste'molchining ish beruvchisi tomonidan amalga oshiriladigan davlat notijorat va xususiy tijorat jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarining xizmatlari. jismoniy tarbiya xizmati).

2. mahsulot bozori segmenti turlari bo'yicha

– tibbiy va jismoniy tarbiya xizmatlari bozori (ushbu turdagi xizmatlarni ishlab chiqarish va aholiga sotish jarayonida nafaqat jismoniy tarbiya va sport tashkilotlari faol ishtirok etadilar);

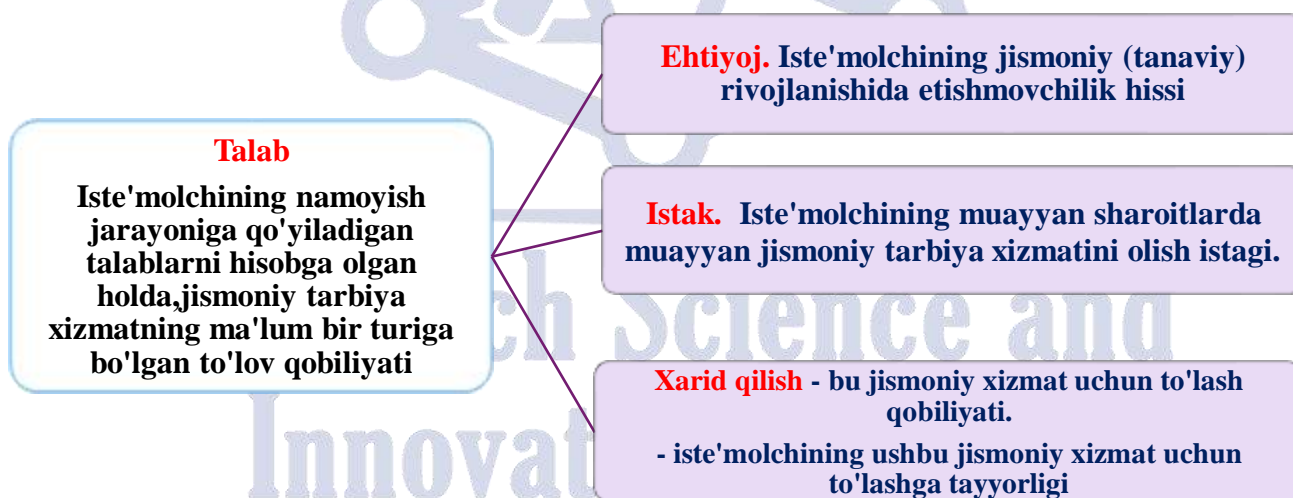
fizika terapiyasiga ixtisoslashgan, shuningdek, "tegishli" xizmat ko'rsatish sohasidagi tashkilotlar: tibbiy rehabilitatsiya markazlari, go'zallik salonlari, kosmetologiya markazlari va boshqalar);

– sog'lomlashtirish va profilaktika xizmatlari bozori (davlat va notijorat jismoniy tarbiya va sport tashkilotlari va harakatlari aholiga ushbu turdagi jismoniy tarbiya xizmatlarini ishlab chiqaruvchilar sifatida ishlaydi);

– ommaviy sport xizmatlari bozori (ushbu turdagi xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar aholiga ommaviy sport turlari bo'yicha uydan tashqari uyushtirilgan mashg'ulotlar o'tkazish imkoniyatini beradigan moddiy-texnik bazaga ega bo'lgan turli mulkchilik shaklidagi tashkilotlardir, masalan; sport majmualari, sport zallari, suzish havzalari, stadionlar, tekis o'yin maydonchalari).

Bozorda ma'lum bir mahsulot toifasi sifatida jismoniy madaniyat xizmati "ikki tizim, ya'ni "xaridor" va "sotuvchi" kombinatsiyasi natijasida paydo bo'ladi. U ikkala tizimni ham o'z ichiga oladi, chunki jismoniy tarbiya xizmati uzluksiz o'zaro bog'langan holda taqdim etilishi mumkin. Bozorda jismoniy tarbiya xizmatlarini ommaviy joriy etishda muvaffaqiyatga alohida segmentlarga (iste'molchilar guruhlari), ularning qiziqish doirasiga va ma'lum bir hududdagi daromad darajasiga e'tibor qaratish orqali erishish mumkin.

Jismoniy tarbiya xizmatlariga bo'lgan talab sog'liqni saqlash (yoki boshqa maqsadlar) uchun jismoniy faoliyatga bo'lgan ehtiyoj, o'ziga xos ehtiyoj va istaklardan iborat bo'lib, xarid qobiliyati bilan qo'llab-quvvatlanadi. Bozor talabining shakllanish zanjirini tavsiflashda an'anaviy yondashuvdan foydalanib, biz jismoniy tarbiya xizmatlariga bo'lgan talabning asosiy tarkibiy qismlarini keltiramiz (2-rasm).

2-rasm – Bozor sharoitida jismoniy tarbiya xizmatlariga talab komponentlari.

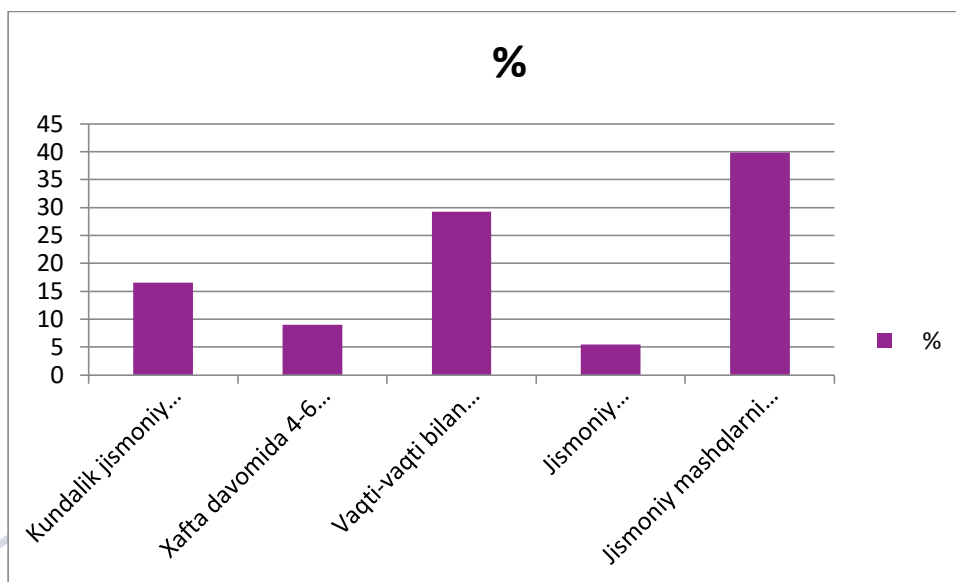
Talabni shakllantirishning harakatlantiruvchi omili iste'molchining jismoniy tarbiya xizmatlarini faol iste'mol qilish orqali aniq ehtiyojlarini qondirish uchun ijtimoiy va rivojlanish ehtiyojidir. Jismoniy faoliyatga bo'lgan ehtiyoj, ehtiyoj, istakning oqilona shakllanishi, shuningdek, ko'pchilik uchun real xarid qobiliyatining mavjudligi. iste'molchilar, vaqt o'tishi bilan jismoniy tarbiya xizmatlariga talab standartlarini yaratishga imkon beradi.

Ma'lumot o'rnida, tahlil qilish uchun 16 yoshdan yuqori bo'lgan aholining ishdan bo'sh vaqtida jismoniy tarbiya va sport bilan shugullanish ko'rsatkichlarni ko'rib chiqamiz (1-jadval):

T/r	Ko'rsatkichlar	%
1.	Kundalik jismoniy mashq bajarish	16,5
2.	Xafta davomida 4-6 kun shug'ullanuvchilar	9
3.	Vaqtivaqti bilan jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanuvchilar	29,2
4.	Jismoniy sog'lomlashtirish mashqlari bilan shug'ullanuvchilar	5,5
5.	Jismoniy mashqlarni vaqtivaqti bilan bajarish	39,8

1-jadval. Aholining jismoniy tarbiya va sport bilan shugullanish ko'rsatkichlari.

Research Science and
Innovation House

3-rasm. Aholining jismoniy tarbiya va sport bilan shugullanish xolati

Respondentlar tomonidan o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida aholi jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishdan bosh tortishining asosiy sabablarini tahlil qilish (3-jadval).

3-jadval. Aholining jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishdan bosh tortish sabablari

Aholi (yoshi, jinsi)	shu jumladan sabablar									
	bo'sh vaqtning	istak (xohish)	shu yo'shda imkoniyat	sport bazalari, sog'lomlashtirish	dangasalik	sog'liqning yomonligi	pul	mablag'larining yomon odatlarga ega bo'lish	va boshqalar	
Bo'sh vaqtlarida 16 va undan katta yoshdagi aholidan jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanmaydiganlar	3,7	27,2	7,4	1,3	12,9	12,0	2,3	0,4	0,8	
Erkaklar	3,81	29,6	4,9	1,3	1,28	10,2	1,3	0,8	1,0	

Ayollar	3	25,	9	1,2	1	13	3,	0,0	0,
	3,	1	,		3,	,6	1		7
	7		6		0				

Aholining aksariyat qismi (erkaklar va ayollar) - 35,7 foizi bo'sh vaqtlari etarli emas, so'ralgan fuqarolarning 27,2 foizi - jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini tizimli ravishda o'tkazish istagi bor.

Faol jismoniy mashqlar uchun vaqt topishni istamaslikning uchinchi eng katta sababi - bu Respublika aholisining 12,9 foizini to'xtatadigan dangasalik. Ma'lumki, sog'lig'ining yomonligi odamlarni sog'lom turmush tarziga jiddiy munosabatda bo'lishga undashi va jismoniy faollik darajasini oshirishi kerak, ammo shunga qaramay, respondentlarning 12 foizi jismoniy mashqlar qilishdan bosh tortishning asosiy sababi sifatida sog'lig'ining yomonligini ta'kidladilar. tizimli mashqlardan voz kechishga qaror qildi. Va bu erda, bizningcha, shifokorlar va jismoniy tarbiya xodimlari tomonidan ushbu toifadagi aholini sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiyaning afzalliklari va hayotiy zarurligi haqida xabardor qilishga qaratilgan jiddiy targ'ibot ishlarini amalga oshirish kerak.

Jismoniy tarbiya xizmatlari bozori bo'yicha taklifni taqdim etganlar orasida: xususiy sport klublari, davlat sog'liqni saqlash tashkilotlari, havaskor va professional sport klublari, fitnes klublari va boshqalar hisoblanadi.

Sanab o'tilgan resurslar bilan ta'minlangan jismoniy tarbiya va sport tashkilotlari jismoniy tarbiya xizmatlari bozoridagi tadbirkorlik sub'ektlari hisoblanadi. Demak, ular aholiga xizmat ko'rsatish, daromad olish, harajatlarini qoplash imkoniyatiga ega. Biroq, bir qator sabablarga ko'ra, birinchi navbatda, bir tomondan, resurslarning ijtimoiy zaruriy xarajatlarining nomutanosibligi va aholining muhim qismining past daromad darajasi, ikkinchi tomondan, ular o'z xizmatlarini sota olmaydilar. to'liq hajmda va ularning xarajatlarini to'liq qoplaydigan va kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlaydigan narxlarda ishlab chiqariladi. Bu holat jismoniy tarbiya xizmatlaridan iste'molchilar sonining qisqarishiga, jismoniy tarbiyaning ijtimoiy samaradorligining pasayishiga olib keladi. Shu munosabat bilan jismoniy tarbiyaning moliyaviy resurslarini shakllantirishning bunday manbalarini shakllantirish zarurati tug'iladi, bu esa mamlakatning keng aholisi uchun jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish

imkoniyatini beradi. Mazmun jihatidan moliyalashtirish manbalari asosan jismoniy tarbiya va sport sohasidagi xizmatlar va tovarlarga jamiyat yalpi ichki mahsulotning bir qismini almashtiradigan sohalardir. Bunday manbalar jismoniy tarbiya xizmatlaridan foydalanuvchi yoki xaridor sifatida faoliyat yurituvchi aholi, korporatsiyalar va davlat mablag'laridir.

Shu bilan birga, jismoniy tarbiya xizmatlari nafaqat iste'mol xarakteriga ega, balki inson kapitaliga investitsiyalar turi bo'lib, mamlakat sog'lig'i salohiyatini oshirishga, milliy iqtisodiyot uchun mehnat resurslarini takror ishlab chiqarishga yordam beradi. samaradorlik, mehnat unumdorligi va jismoniy va aqliy ortiqcha yuklarga moslashish, ular ko'proq yuqori iroda va raqobat va innovatsiya qobiliyatiga ega. Jismoniy tarbiya sohasi faoliyatining tashqi ta'siri kasalliklarning kamayishi, aholining jismoniy imkoniyatlarining oshishi, umumiy umr ko'rish davomiyligining oshishida namoyon bo'lishi mumkin.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, jismoniy tarbiya xizmatlari bozori juda serqirra bo'lib, "bepul" va pullik jismoniy tarbiya xizmatlari bozoriga, shuningdek, tibbiy va jismoniy tarbiya, sog'lomlashtirish bozoriga bo'linadi. Shu bilan bir qatorda profilaktika va sport xizmatlari bozorida alohida segmentlarga (iste'molchilar guruhleri), ularning manfaatlari doirasiga, ma'lum bir hudud ichidagi daromad darajasiga e'tibor qaratish orqali erishish mumkin. Jismoniy tarbiya xizmatlariga bo'lgan talab sog'liqni saqlash (yoki boshqa maqsadlar) uchun jismoniy faoliyatga bo'lgan ehtiyoj, o'ziga xos ehtiyoj va istaklardan iborat bo'lib, xarid qobiliyati bilan ta'minlanadi. Talabni shakllantirishning harakatlantiruvchi omili iste'molchining jismoniy tarbiya xizmatlarini faol iste'mol qilish orqali aniq ehtiyojlarini qondirish uchun ijtimoiy rivojlanish ehtiyojidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2019-2023 yillar davrida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommoviy sportni rivojlantirish konsepsiyasi” ni tasdiqlash to'g'risidagi 118-sonli Qarori/ 13.02.2019.
2. Гусинец Е.В. Физическая культура и спорт как социально-экономическое явление в национальной экономике. / Е.В. Гусинец // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2016. – № 5 (98). – С. 107–111.
3. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи ; пер. с англ. со 2-го изд. – М. : Дело, 2017. – 864 с.

Ўзбекистонда эркаклар бепуштлигига сабаб бўлувчи айрим тиббий-биологик хавф омиллар

Б.Ш.Тўраев¹, Г.Ш. Очилова²

Тошкент тиббиёт академияси¹, Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети²

Аннотация. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотларига кўра бепуштлиқ ўртача 10-15% янги тузилган оилаларда учрайди. Эркаклар бепуштлигини ўрганишга қаратилган илмий изланишлар дунёнинг кўплаб мамлакатларида олиб борилмоқда, айниқса бу масалага аҳолининг кўпайиши билан боғлиқ муаммолари бор давлатлар катта аҳамият бермоқда. Ўзбекистонда бепуштлиқ демографик жиҳатдан хавф туғдирмасда аҳоли орасида ушбу касалликни етарлича кенг тарқалганлиги унинг хавф омилларини ўрганган ҳолда профилактик чораларини кўриш кераклигини кўрсатади.

Калит сўзлар. Репродуктив, бепуштлиқ, эркаклар бепуштлиги, хавф омиллар.

Тадқиқотнинг мақсади. Эркакларнинг репродуктив саломатлигига таъсир қилувчи тиббий-биологик хавф омилларни аниқлаш ва баҳолаш.

Тадқиқот материаллари ва усуллари. Бепуштлиқнинг келиб чиқиши ва ривожланишига таъсир қилувчи хавф омиллар ҳодиса ва назорат усули ўрганилди. Бунинг учун назорат гуруҳи сифатида 300 нафар соғлом, ҳодиса гуруҳи сифатида эса фарзанд кўриш билан муаммолари бўлган ва спермограмма кўрсаткичларида салбий ўзгаришлар аниқланган 300 нафар эркаклар олинди, уларнинг амбулатор қараталаридан кўчирмалар олиш ва саволнома ўтказиш орқали тиббий-биологик маълумотлари ўрганилди.

Олинган натижалар. Ҳодиса гуруҳидагиларнинг 29,7%, назорат гуруҳидагиларнинг эса 15,3% варикоцеле аниқланган. Ҳодиса гуруҳидаги респондентларнинг 87,3±1,9%, назорат гуруҳидаги ларнинг эса 93,7±1,4% жинсий аъзоларидан йирингсимон ажралмалар кузатилмаганлигини билдиришди, жинсий аъзоларидан йирингсимон ажралганлар улуши ҳодиса гуруҳида 2 баробар кўпни ташкил қилади. Қов соҳасида жарроҳлик амалиёти бўлганлар ҳодиса гуруҳида 20,7±2,34% ташкил қилади ва бу назорат

гуруҳидагиларга қараганда 2,6 маротаба кўп ($p < 0,001$). Жарроҳлик амалиётини ҳодиса гуруҳидагиларга бундай кўп олиб борилши варикоцеле билан боғлиқ.

Муаммонинг долзарблиги. Эркаклар репродуктив тизимига кўплаб омиллар таъсир қилади ва уларни шартли равишда бошқариб бўлмайдиган (ёш, туғма ва генетик омиллар) ва бошқариб бўладиган (турмуш тарзи, меҳнат шароитлари, зарарли одатлар, ташқи муҳит омиллари) омилларга ажратиш мумкин. Касалликни ривожланиш хавфини аниқлашда бу омилларнинг ўзаро таъсирини ҳам инобатга олиш керак, чунки эркаклар бепуштлиги билан мурожаат қилганларда аксарият ҳолатларда 2-3 ёки ундан кўп омилларнинг ўзаро биргаликда таъсир қилишини кузатиш мумкин [1, 2].

Ҳозирги кунда ўртача умр кўришнинг узайиши, аёлларнинг жамиятдаги ўрнининг ўзгариши ва турли иқтисодий-ижтимоий омиллар ёшларнинг турмуш қуриш ёшини катталашишига олиб келмоқда. Эркакларда ёш ўтиши билан уруғ ишлаб чиқариши, репродуктив гармонларда, уруғнинг ДНКларида ўзгаришлар юз беради [3, 4, 5]. Бу ўзгаришлар эркакларнинг насл қолдириш хусусиятига салбий таъсир кўрсатади ва бўлажак фарзандларининг туғма нуқсонлар билан туғилиш, ҳомиланинг нобуд бўлиши хавфини оширади [36, 90].

Тана вазни ортиши ва семизлик ривожлангани сари эркакларнинг уруғ суyoқлигининг ҳажми, сперматозоидлар концентрацияси ва умумий сонининг камайиши кузатилади. Шунингдек муаллифлар олигоспермия ва азооспермия нормал тана вазнига эга эркакларга (мос равишда 24,5% ва 9,8%) қараганда семизларида (мос равишда 31,7% ва 12,7%) кўп учрашини аниқлашган. Бундан ташқари ортикча тана вазнига эга ёки семиз эркакларнинг нормал тана вазнига эга аёллари нормал вазнига эга жуфтликларга нисбатан ҳомиладор бўлишлари учун узокроқ вақт кераклиги аниқланган [6, 7]. Аммо ўтказилган тадқиқотларни таҳлил қилиш натижалари ортикча тана вазнининг сперма сифатида таъсири борасида қарама қарши фикрлар борлигини кўрсатади [8, 9].

Хорижий ҳамкасбларимиз олиб борган тадқиқот натижаларига кўра ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, санитар-тарғибот ишларининг камайиши камайиши жинсий йўл билан юқадиган касалликлар (ЖЙЮК) кўпайиб боришига сабаб бўлади. ЖЙЮКнинг тарқалишига пул эвазига жинсий хизмат

кўрсатувчи аёллар катта ўрин эгаллашади. Олиб борилган тадқиқотлар Африка мамлакатларида жинсий йўл билан юқадиган касалликлар эркалар бепуштлигига олиб келувчи асосий омиллардан ҳисобланишини кўрсатган. Бунда эркалар уруғ суёқлиги таркибида сперматозоидлар концентрациясини камайишининг асосий сабаби сифатида жинсий йўл билан юқадиган касалликларни яхши даволамаслик кўрсатиб ўтилган [10]. Россияда олиб борилган тадқиқотлар фарзанд кўриш ниятида ёрдамчи репродуктив технологияларга мурожаат қилганларда асосий хавф омили сифатида жинсий аъзолар ва сийдик чиқариш йўллари жинсий йўл билан юқадиган касалликлар билан боғлиқ яллиғланиш касалликлари, ҳамда ёрғоқнинг яллиғланиш касалликлари аниқланган (35,1% ҳолатларда) [11, 12].

Маҳаллий муаллифлар эълон қилган маълумотларга кўра оилада фарзанд бўлмаётганлиги сабабли тиббий ёрдамга мурожаат қилган эркаларнинг ярмидан ортиғида (59%) спермограммасида ўзгаришларсиз бўлган, қолган ярмига яқини қисмида (41%, улардан 36,2% турли хилдаги ҳодиса, 4,8% эса умуман сперматозоидлар йўқлиги кузатилган) ўзгаришлар борлиги аниқланган. Эркалар фертиллиги бузилишининг асосий сабаби бўлиб варикоцеле, кўшимча жинсий безларнинг яллиғланиш касалликлари ва идиопатик ҳодиса бўлиб қолмоқда. Туғма аномалиялар эса нисбатан кам учрайди. [13].

Республикада ўсмирлар саломатлигини ўрганишга қаратилган тадқиқот натижалари уларнинг 2-2,8% болаликда эпидпаротит билан оғриганлигини кўрсатади [14].

Адабиётлар таҳлили асосида хулоса қилиб айтиш мумкинки, эркалар репродуктив саломатлигига таъсир қилувчи етакчи хавф омиллар муайян аҳоли гуруҳининг тиббий-биологик ва ижтимоий-гигиеник хусусиятларига боғлиқ ҳолда ўрин алмашиб туриши мумкин.

Тадқиқотнинг мақсади. Эркаларнинг репродуктив саломатлигига таъсир қилувчи тиббий-биологик хавф омилларни аниқлаш ва баҳолаш.

Тадқиқот материаллари ва усуллари. Бепуштликнинг келиб чиқиши ва ривожланишига таъсир қилувчи хавф омилларни ҳисоблаш учун тадқиқотимизда далилларга асосланган тиббиётнинг – ҳодиса ва назорат усулидан фойдаланилди. Бунинг учун назорат гуруҳи сифатида 300 нафар соғлом, ҳодиса гуруҳи сифатида эса фарзанд кўриш билан муаммолари бўлган

ва спермограмма кўрсаткичларида салбий ўзгаришлар аниқланган 300 нафар эркеклар олинди, уларнинг амбулатор караталаридан кўчирмалар олиш ва саволнома ўтказиш орқали тиббий-биологик маълумотлари ўрганилди. Олинган натижаларнинг таҳлил қилишда умумқабул қилинган статистик усуллардан фойдаланилди. Кўрсаткичлар орасидаги фарқлар ва уларнинг ишончилиги хи-квадрат ва t-студент мезони орқали баҳоланди.

Олинган натижалар ва уларнинг муҳокамаси. Фарзанд бўлмаётганлиги сабабли тиббий ёрдамга мурожаат қилган ва спермограммасида ўзгаришлар аниқланган эркекларнинг ўртача ёши $30,9 \pm 0,33$ ёшни, назорат гуруҳидаги эркекларда эса $29,7 \pm 0,3$ ёшни ташкил қилди. Ҳодиса гуруҳидаги эркекларнинг $74,1 \pm 2,7\%$ фарзанд кўрмаётганлигига 1 йилдан ортиқ вақт ўтган, қолган $25,9 \pm 2,7\%$ эса оилавий ҳаётнинг дастлабки ойларида аёли ҳомиладор бўлмаганлиги сабабли тиббий ёрдамга мурожаат қилишган. Фарзандсизлик давомийлиги ўртача $2,85 \pm 0,14$ йилни ташкил қилди. Нормоспермия бўлган эркекларнинг эса $78,27 \pm 2,9\%$ оилавий ҳаёт давомийлиги 1 йилдан ошган, қолган $21,73 \pm 2,9\%$ бир йил бўлмаган. Оилавий ҳаёт давомийлиги ўртача $1,84 \pm 0,1$ йилни ташкил қилди. Ушбу маълумотлардан эркекларнинг аксарияти 30 ёшга қадар оила қуришни ва фарзанд кўришни режалаштиради, бу борада ёшга хавф омили сифатида қаралмаслиги мумкин.

Эркекларнинг репродуктив саломатлигига таъсир қилувчи ўрганилган қатор тиббий ва биологик омиллар орасида қуйида қуйидагилар бизнинг эътиборимизни тортди. Қандли диабет ҳодиса гуруҳидаги беморларнинг 2 тасида аниқланди ва бу $0,7 \pm 0,4\%$ ни ташкил қилади. назорат гуруҳидаги беморларда эсан қандли диабет касаллиги аниқланмади. Шунингдек ўрганилган гуруҳлардаги респондентларнинг ҳеч бири сил касаллиги, хавfli ўсма касалликлари билан диспансер назоратида турмайди. Қон босими ўзгариши ва спермограммадаги ўзгаришлар орасида ҳам статистик жиҳатдан ишончли фарқ топилмади.

Ҳодиса гуруҳидаги респондентларнинг $87,3 \pm 1,9\%$, назорат гуруҳидаги ларнинг эса $93,7 \pm 1,4\%$ жинсий аъзоларидан йирингсимон ажралмалар кузатилмаганлигини билдиришди, жинсий аъзоларидан йирингсимон ажралганлар улуши ҳодиса гуруҳида 2 баробар кўпни ташкил қилади ($p=0,009$).

Қов соҳасидан жароҳат олганлар эса ҳодиса гуруҳида назорат гуруҳидагиларга қараганда 2 баробар кўпроқни ташкил қилди. шу ўринда айтиб ўтиш керакки қов соҳасидан жами жароҳат олганларнинг 26,5% спорт билан шуғулланган вақтида, 44,9% бошқалар билан ўйнаган ёки ўришиб қолган вақтда, қолган 28,6% ўзининг эҳтиётсизлиги сабаб йиқилиш ёки бошқа жисмларга уриб олиш натижасида олганликларини билдиришган ($p=0,04$).

Қов соҳасида жарроҳлик амалиёти бўлганлар ҳодиса гуруҳида $20,7 \pm 2,34\%$ ташкил қилади ва бу назорат гуруҳидагиларга қараганда 2,6 мартаба кўп ($p < 0,001$). Жарроҳлик амалиётини ҳодиса гуруҳидагиларга бундай кўп олиб борилши варикоцеле билан боғлиқ. Ҳодиса гуруҳида жами олиб борилган жарроҳлик амалиётининг $81,9 \pm 3,76\%$ варикоцеле сабабли, қолган қисми эса қов чурраси, гидроцеле ва бошқа сабаблардан бажарилган.

Ҳодиса гуруҳидагиларнинг 29,7%, назорат гуруҳидагиларнинг эса 15,3% варикоцеле аниқланган. Варикоцеленинг 1 даражаси иккала гуруҳларда ҳам деярли бир хил частотада учраган, аммо иккинчи даражали варикоцеле ҳодиса гуруҳида назорат гуруҳидагиларга қараганда сезиларли даражада кўп (мас равишда 18,3% ва 5,7%. 3 даражали варикоцеле эса назорат гуруҳидагиларда учрамади). Олинган маълумотлар умумлаштирган ҳолда 1-жадвалда акс эттирилган.

1-жадвал

Эркаклар репродуктив тизимга таъсир қилувчи етакчи тиббий-биологик омиллари

Омиллар	Омиллар градацияси	Ҳодиса гуруҳи (%) $n=300$ (P1)	Назорат гуруҳи (%) $n=300$ (P2)	Эҳтимоллик нисбати	Имкониятлар нисбати
Тана вазни индекси	Вазн етишмайди < 18.5	$2,3 \pm 0,9$	$1,7 \pm 0,7$	1,4	2,2

	меъёрда >= 18.5 ва < 25:	36,3±2,8	47,3±2,9	0,8	
	ортиқча тана вазни >= 25 ва < 30	57,3±2,9	48,7±2,9	1,2	
	семизлик >= 30	4,0±1,1	2,3±0,9	1,7	
Паротит (тепки) билан касаланганмисиз?	Ҳа	16,0±2,1	8,7±1,6	1,8	2,7
	Йўқ	39,7±2,8	57,0±2,9	0,7	
	Билмадим	44,3±2,9	34,3±2,7	1,3	
Жинсий йўл билан юқадиган касалликлар билан касаланганмисиз?	Йўқ	87,3±1,9	93,7±1,4	0,9	2,1
	Ҳа	12,7±1,9	6,3±1,4	2,0	
Сизда варикоцеле аниқланганми?	2 ва 3 даража	18,3±2,2	5,7±1,3	3,2	3,9
	1 даража	11,3±1,8	9,7±1,7	1,2	
	Йўқ	70,3±2,6	84,7±2,1	0,8	

Хулоса. Эркаклар репродуктив тизимига тиббий биологик омиллардан ортиқча тана вазни, эпидемик паротит билан касаланганлик, ЖЙБЮК каби қатор омиллар салбий таъсир қилиб, улар орасида варикоцеле етакчи омил бўлиб қолмоқда.

Research Science and
Innovation House

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Радченко О.Р. Факторы риска мужского бесплодия и методы профилактики. Практическая медицина ‘2 (57) апрель 2012 г.
2. Тюленев Ю.А. Влияние вируса простого герпеса и цитомегаловируса на мужские половые клетки и сперматогенез при экспериментальной инфекции *in vitro* и *in vivo*. дисс. канд. мед. наук. Москва 2012. 151 стр.
3. Handelsman DJ, Staraj S. Testicular size: the effects of aging, malnutrition, and illness. *J Androl.* 1985;6:144–51. / Bray I, Gunnell D, Davey SG. Advanced paternal age: how old is too old? *J Epidemiol Commun Health.* 2006;60:851–3.
4. Khera M, Broderick GA, Carson CC 3rd, Dobs AS, Faraday MM, Goldstein I, et al. Adult-Onset Hypogonadism. *Mayo Clin Proc.* 2016;91:908–26.
5. Moskovtsev SI, Willis J, Mullen JB. Age-related decline in sperm deoxyribonucleic acid integrity in patients evaluated for male infertility. *Fertil Steril.* 2006;85:496–9.
6. Bieniek JM, Kashanian JA, Deibert CM, et al.: Influence of increasing body mass index on semen and reproductive hormonal parameters in a multi-institutional cohort of subfertile men. *Fertil Steril.* 2016; 106(5): 1070–5. DOI:<https://doi.org/10.1016/j.fertnstert.2016.06.041>.
7. Campbell JM, Lane M, Owens JA, et al.: Paternal obesity negatively affects male fertility and assisted reproduction outcomes: a systematic review and meta-analysis. *Reprod Biomed Online.* 2015; 31(5): 593–604. DOI:<https://doi.org/10.1016/j.rbmo.2015.07.012>.
8. MacDonald, A.A.; Herbison, G.P.; Showell, M.; Farquhar, C.M. The impact of body mass index on semen parameters and reproductive hormones in human males: A systematic review with meta-analysis. *Human Reprod. Update* 2010, 16, 293–311. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed].
9. Yang, Q.; Zhao, F.; Hu, L.; Bai, R.; Zhang, N.; Yao, G.; Sun, Y. Effect of paternal overweight or obesity on IVF treatment outcomes and the possible mechanisms involved. *Sci. Rep.* 2016, 6, 29787. [Google Scholar] [CrossRef].
10. Faro S (1993). Infection and Infertility. *Infect. Dis. Obstet. Gynaecol.* 51-57.

11. Г. Носова, Ю. В. Федорцова, В. В. Морев, И. А. Корнеев. Изучение факторов риска развития бесплодия у мужчин, обратившихся в центр вспомогательных репродуктивных технологий. Урологические ведомости. Том III № 3 2013. ISSN 2225-9074. с. 18-21.

12. Епанчинцева Е.А., Селятицкая В.Г., Свиридова М.А., Лутов Ю.В. Медико-социальные факторы риска бесплодия у мужчин. Андрология и генитальная хирургия. 3. ТОМ 17. 2016 г. с. 47-53.

13. Ваисов И.А. Бесплодный брак. Совершенствование терапии с учетом патогенетических особенностей репродуктивной функции сужчин с урогенитальной инфекции. Дисс.док.мед.наук. Ташкент 2017. С 208.

14. Еремекбаева А.У. Характеристика соматического, репродуктивного здоровья и образа жизни учащейся молодежи в зоне Приаралья. Дисс. канд.мед.наук. Ташкент 2010. С. 132.

Research Science and Innovation House

Yozuvchining qahramonlar nutqida frazeologik birliklardan foydalanish mahorati (O‘.Hoshimovning “Ikki eshik orasi” asari misolida)

Kurbanova Zaynab Burxanovna - stajyor o‘qituvchi
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va taraqqiyoti jarayonida uning leksikologiyasi va frazeologiyasida bo‘lgan o‘zgarishlar. O‘zbek so‘zlashuv nutqida frazeologizmlarning paydo bo‘lish manbalari mavjud. Bu jarayonda frazeologik birliklarning qachon paydo bo‘lganligi, qanday maqsadda ishlatilganligini bilish ahamiyatligi aytib o‘tilgan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются изменения, произошедшие в лексикологии и фразеологии узбекского литературного языка в процессе его становления и развития. В узбекской разговорной речи имеются источники возникновения фразеологизмов. При этом отмечается значимость знания того, когда фразеологизмы появились, с какой целью они использовались.

Annotation

This article examines the changes that have occurred in the lexicology and phraseology of the Uzbek literary language in the process of its formation and development. There are sources of phraseological units in Uzbek colloquial speech. At the same time, the importance of knowing when phraseological units appeared, for what purpose they were used, is noted.

Kalit so‘zlar

Tilshunoslik, frazema, shakl va ma’no, leksikologiya, frazeologik birliklar, grammatik shakl, komponent, nutq, og‘zaki va yozma nutq.

Ключевые слова

Лингвистика, фразеология, форма и значение, лексикология, фразеологизмы, грамматическая форма, компонент, речь, устная и письменная речь.

Key words

Linguistics, phraseology, form and meaning, lexicology, phraseological units, grammatical form, component, speech, oral and written speech.

O‘zbek adabiy tilining shakllanishi va taraqqiyoti jarayonida uning leksikologiyasi va frazeologiyasida bo‘lgan o‘zgarish yangi lug‘aviy birliklarning yuzaga kelishida yoki ayrimlarining iste‘moldan chiqib ketishida namoyon bo‘lmaydi. Balki bu kabi o‘zgarishlar leksik birliklarning semantik taraqqiyot jarayonida ham bo‘ladi, ya‘ni bu jarayonda, bir tomondan, lug‘aviy birliklar yangi - yangi ma‘no kasb etadi, ba‘zi lug‘aviy birliklar taraqqiyoti haqida fikr yuritilganda masalaning ana shu ikki tomoni e‘tiborga olinishi, ya‘ni leksik taraqqiyoti bilan semantik taraqqiyotiga doir masalalarni yoritish lozim bo‘ladi.

Tildagi ba‘zi leksik birliklarning iste‘moldan chiqib ketishi lisoniy va nolisoniy omillarga bog‘liq bo‘ladi. Bu jarayonda frazeologik birliklarning qachon paydo bo‘lganligi, qanday maqsadda ishlatilganligini bilish ahamiyatlidir.

Hozirgi kunda til va nutqimizda ishlatilayotgan birikmalar ham qachonlardir nutq so‘zlanib turgan paytda yuzaga kelgan hamda til taraqqiyoti jarayonida ko‘p ishlanib, sayqallanib, takomillashib, bir butun holatga kelib qolgan bo‘ladi. Frazeologizmlarning muhim manbalaridan biri ham shunda ko‘rinadi.

Frazeologizmlar so‘zlashuv uslubida ham, yozma nutqda ham davr va sharoit talabiga qarab ham shakl yoki ham mazmun jihatidan o‘zgarishga uchrashi mumkin. Bu frazeologizmlarning stilistik jihatdan qo‘llanilish jarayoniga bog‘liqdir.

O‘zbek so‘zlashuv nutqida frazeologizmlarning paydo bo‘lish manbalari mavjud.

Jamiyat ijtimoiy hayotida bo‘ladigan o‘zgarish tilda u yoki bu darajada o‘z aksini topib boradi. Biroq tilimizda bo‘ladigan o‘zgarish jamiyatda bo‘ladigan o‘zgarishlardan farqli ravishda juda sekinlik bilan sodir bo‘ladi. Tildagi barqarorlik va ijtimoiy jihatdan ahamiyatlilik xalq tilini tarix bilan birga muqoyasa qilinib o‘rganilgandagina o‘zining to‘g‘ri ifodasini topadi: xuddi shunday kuzatish usuli, xususan, so‘zlashuv nutqi uslubi frazeologizmlari uchun ham kerakdir. Chunki umumxalq tilidagi so‘zlarning ma‘lum qonuniyatlar asosida tasniflab, me‘yorlashtirishimiz natijasida adabiy til vujudga kelgan. Shuning uchun ham birlamchi xalq tilini o‘rganishimiz darkor.

Adabiy til va so‘zlashuv nutqi uslubida maktabdan qochgan; onasini uchqo‘rg‘ondan ko‘radi; og‘zini moylab qo‘ymoq; eti sizniki, suyagi bizniki; madrasa tuprog‘ini yalagan; bobo olib nevara sotadigan mollar; ola ipdan hatlamagan; sallali hindi; “o‘risni ming maqtasang ham ko‘zi ko‘k-da” kabi

frazeologizmlar ishlatiladiki, ularning asosida tarixiy voqea, sharoit o‘z ifodasini topgan. Ana shunday tarixiy sharoit va davr taqozosi bilan yuzaga kelgan hamda xalq tiliga singib ketgan iboralardan ba’zilar bilan tanishib chiqamiz. “O‘risni ming maqtasang ham ko‘zi ko‘k-da” iborasi:

“Ushbu ibora Xiva xonligi Rossiyaga tobe bo‘lganidan so‘ng paydo bo‘lgan. Manbalarda qayd etilishicha, xivalik aslzodalar, savdogarlar rus ayollariga xushtor (ishtiyoqmand) bo‘lganlar. 1883-yil bahor-yoz oylarida Xiva xoni Muhammad Rahim soniy rus podshosining taklifiga muvofiq Moskva Sankt-Peterburgga rasmiy tashrif bilan boradi va shaharlarning diqqatga sazovor joylarini, me‘moriy obidalari, teatr, bosmaxona, muzey, litsey va ishlab chiqarish korxonalarini tomosha qiladi.

Birinchi, badiiy asarlarda til taraqqiyoti jarayonida ko‘p ishlanib, silliqlashib, takomillashib, bir butun holga kelib qolgan frazeologizmlardan ham o‘rinli foydalanilganligini kuzatamiz. Ular adabiy tilda ham, so‘zlash uslubida ham qo‘llaniladi:

Ikkinchi, frazeologizmlar og‘zaki va yozma nutqda davr va sharoit talabiga ko‘ra shakl yoki mazmun jihatidan o‘zgarishga uchraydi. Masalan: so‘z san’atkorlari o‘z asarlari g‘oyasining kitobxonga tez yetib borishini ta‘minlash, badiylikni kuchaytirish uchun frazeologizmlardan foydalanadilar, asar mazmuniga moslashtiradi. Bunday vaqtda ba‘zan frazeologizmlarning ma‘nosi kengayadi, o‘zgaradi, shakli ixchamlashadi yoki tarkibida o‘rin almashtirishlar yuz beradi. Masalan: *“Dard ustiga chipqon degandek. Kimsandan na xat bor, na xabar”*. (2.Ieo, 176-bet). *Endi boshogga chang solganida boshida qamchi vizillaydi*. (2.Ieo, 323-bet). *Mana endi asl maqsadga ko‘chding, Oqsoqol! Raislikdan tushibsanki, alaming ichingda edi. Olaqol, mansabingni! – U raykomga o‘girilib iztirob bilan hayqirdi. – Olib bering shunga raislikni! O‘zim ham bunaqa it yotish, mirza turishdan charchadim. Yuboring! Peredovoyga yuboring meni!* (2.Ieo, 336-bet).

Badiiy asarda ko‘proq qahramonlar nutqida, ularning ichki kechinmalari, o‘y-xayollari, dard-iztiroblarini yoritishda frazeologik birliklardan foydalaniladi. Masalan, yuqoridagi “Ikki eshik orasi” asaridan olingan parchada alami ichida, it yotish, mirza turish iboralari Umar zakunchining qalbidagi g‘alamis niyatlarini, asl yuzini ochish uchun muallif tomonidan qo‘llangan.

Qolaversa, o‘zbek adabiyotida tilshunos olim A.Mamatov ta’kidlagan “muallifli frazeologizmlar” (qarang: frazeologik antonimlarda – ta’kid bizniki – K.Z) tushunchasi ham borki, undan yozuvchi va shoirlar mahorat bilan foydalanib

kelishmoqda. Bu tushuncha ko‘proq Abdulla Qahhor ijodida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Masalan: adabiy til va so‘zlashuv nutqidagi osmon uzoq yer qattiq frazeologizmi zamiridagi obraz asosida osmon yaqin yer yumshoq; kasalni yashirsang istimasi oshkor qiladi zamirida “eshakni yashirsang hangrab sharmanda qiladi”; ko‘p tingla, oz so‘zla zamirida “gapni tonnalab olingu, gramlab soting”; kulib turib jonini olmoq zamirida “boshini qashlab turib qorniga mushtlamoq”; tovonini yalamoq zamirida “botinkasini mo‘ylabi bilan cho‘tkalamoq”; oq podsho zamirida “oq amin”; qon yutmoq zamirida “yurak yutmoq, xoda yutmoq” frazeologizmlari vujudga kelgan.

Badiiy nutq o‘zining rang-barangligi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ham nutqning barcha uslublarini o‘zida jamlay oladi. O‘tkir Hoshimov asarlarida ham turli nutq uslublariga tegishli bo‘lgan frazeologik birliklarni uchratamiz. Ayniqsa, so‘zlashuv nutqi frazemalari faol qo‘llangan:

1. *Qoqqan qoziqdek turib qoldim. Oldiga borishga qo‘rqar, ammo qochgim ham kelmasdi.* (2.Ieo, 351-bet). *Qoqqan qoziqdek.*

2. *Shunda hov bir marta Abduvalining burnini qonatgan kunim Mavluda opasi ko‘zini ola-kula qilib aytgan gap to‘satdan esimga tushdi.* (2.Ieo, 353-bet). *Ko‘zini ola-kula qilmoq.*

3. *Iloyo o‘sha Xo‘jaqulov ro‘shnolik ko‘rmasin! Uyi kuysin! Bolalari chirqillab qolsin!* (2.Ieo, 357-bet). *Ro‘shnolik ko‘rmoq, uyi kuymoq.*

4. *Endi ko‘zim ilingan ekan, o‘zimning otimni eshitib, yana uyg‘onib ketdim.* (2.Ieo, 357-bet). *Ko‘zi ilinmoq.*

Umuman olganda, so‘zlashuv nutqida frazeologizmlari sohada salmoqli o‘rin egallaydi. Ijodkorlar o‘z asarlarida personaj ruhiyati, ichki kechinmalari, xarakterini yoritishda frazemalardan foydalanishadi. Qahramonlar nutqida frazeologik birliklardan o‘rinli foydalanish yozuvchi mahoratini ko‘rsatadi. O‘tkir Hoshimov asarlarida ham bu holat yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Research Science and
Innovation House

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullayev A. Frazeologizmlarning ekspressivlik xususiyati. – T; O‘TA. 1996. №5.
2. O‘tkir Hoshimov. Tanlangan asarlar V jild: Ikki eshik orasi: Roman. – T.: Sharq, 2012 – 576 b
3. O‘tkir Hoshimov. Tushda kechgan umrlar. – Toshkent: “Book media nashr” nashriyoti. – Toshkent. 2019. – 320 b.
4. Abdullayev A. O‘zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi – T.: “Fan” 1983
5. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. T.: “Sharq”. 2010.
6. Jamolxonov N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent-“Talqin” 2005
7. Mamatov A, Boltayeva, B. Frazeologik birliklarning semantik-pragmatik tadqiqi. “Navruz” Toshkent. 2019
8. To‘xliyev B, Shamsiyeva M, Ziyotova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. Toshkent, 2010 yil.
9. Йўлдошев Б. Фразеология тарихидан лавҳалар. – Самарқанд, Суғдиёна, 1998.
10. Almatova SH.T. O‘zbek tili frazemalarining komponent tahlili. Filol.fanlari nomzodi...diss.- Toshkent 2008.

Research Science and Innovation House

Peculiarities in the language's use of terminology and professions

Rakhimova Guzal Yuldashovna, Head of the Department, Translation

Theory and Practice , Urgench State University ,Uzbekistan

Bakhtiyarova Gulasal, 2 year student , Translation theory and Practice Department

,Urgench State University, Uzbekistan

Annotation

This article is about the issue of the methodology of linguistic research and use of terminology and professional terms in the language. The most conceptually important issue not only in Uzbek linguistics, but also in foreign linguistics. Systematic linguistics, which follows the principle of "from specifics to generalities" formed at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, works on the basis of direct observation of specifics and differences, compares them with each other, and aims to reveal common aspects. Systematic study of language was a great achievement of 20th century linguistics. The peculiarity of these studies is that they do not approach linguistic facts autonomously, but pay attention to the discovery of the hidden essence of each linguistic phenomenon. The researcher's attention is more focused on elucidating the relationship between linguistic phenomena.

Key words: terminology, logicians ,primitive weapons ,transmitted, layers, generation.

Introduction

Literary language norms are largely determined by the rich cultural legacy that our ancestors' centuries-old creative activity has left behind. This heritage is shaped by the collection, arrangement, and theoretical and practical application of conventional lexical layers in linguistics. Scholar Sh. Shoabdurahmanov gathered the lexical layers of our language and considered the need for scientific study. He wrote: "It can be said that when the elder generation passes away, the language will remain in their memory if the entire Uzbek traditional lexicon is not recorded in the near future, taking into account all the responsibilities." A portion of the priceless materials that have been saved and brought to us might vanish forever."

The Uzbek language's profession lexicon was initially compiled by renowned

scientist and linguist S. Ibrohimov. In order to create their dictionary, he gathered and linguistically examined a large number of words and terminology associated with vocations that are becoming less common in marriage and have not yet been researched by anybody.

Materials and methods

The vocabulary associated with the profession is distinct from other layers of the language because it is closely linked to the social and cultural evolution of the populace. It has been developed over centuries of labor, proven by experience, and is popular, essential, and traditional.

Social connections terminology have been orally transmitted from one generation to the next as traditions and customs, which have been adopted by succeeding generations. From this vantage point, Names representing areas directly related to people's life and livelihood, that is, food, clothing, housing, and household items, are rich and diverse, and they are considered active lexical layers in terms of use. If we study the objects found in ancient manuscripts and archeological excavations and their names, and compare them with modern concepts, we will get information about the historical development of the Uzbek people.

Delimitation of the concept understood by the word term has become one of the problems facing linguists at the moment. This is due to the wide and sometimes narrow understanding of the term.

Some linguists and logicians include in the term not only the words and expressions related to science and technology, but also the names of all household tools, not only the weapons of the current level of production, but also the names of the primitive weapons of the past, and words related to various professions. For example, when D.K. Zelenin thinks about stable and unstable words in the Vyatsk dialect of the Russian language, he writes about the "term-names" of various weapons and household tools used by Russian peasants at the beginning of the 20th century. Today's Uzbek terminologists also have this tendency. For example, N.M. Murodov, while thinking about terms that are out of date and out of use, used the words *koshchi*, *plough*, which are related to old farming, *parangi*, *chachvan*, *turban*, *kavush*, which are characteristic of the feudal system, as examples of the names of old clothes. brings S. Ibrohimov considers the professional words used by Uzbek artisans from the past periods in the dialects of Fergana to the present, when the industrialization was developed instead of the small handicraft method, partly as a

term, word-term, and more as a lexicon of profession. After him, T.T. Dadakhonova, who studied the lexicon of Chevarism, and who studied the names of dishes. Ikromova also calls professional words words-terms.

Results and discussion

So, when it is understood in a broad sense, first of all, the name of each concrete thing-subject should be called a term. If the term is understood in this way, it would be appropriate to consider the most typical terms to be the adjectives that express a concrete and definite meaning in relation to any concrete cognate noun.

So, it's not just a matter of the term expressing one meaning. In this respect, professional lexicon does not differ from scientific and technical terms.

Terminology, which is separated as a separate group of the vocabulary, is actually a system of words of a scientific (philosophical, social-political, scientific-technical) character with a clear boundary. This system does not consist of a mechanistic set of words, but is a set of words that are semantically interconnected, coordinated with each other, one of which requires the existence of the other, and this feature of them comes from the interconnectedness of scientific or technical structures, weapons, and elements. For example, if there is a cylinder in the internal combustion chamber, it will certainly have a piston and valves that let gas in and out. Therefore, the term cylinder is internally connected with the terms piston and valve, requiring their existence. In this respect, the development of terminology goes along with the development of science and technology. For example, the development of ancient philosophy required the creation of philosophical terms at that time. It is known that these terms later gained great importance in the creation of national terminology in Western European languages.

Thus, the term appeared not only as a specific theme of any concept, but also as a means of expressing its scientific essence, and mainly in written form. When it comes to the lexicon of profession, several important features distinguish it from the term.

Firstly, the terms have a universal meaning depending on the development of science and technology on a global scale, while the words used in the profession have a very narrow meaning, as they belong to a certain local border on the one hand, and to a small profession on the other hand.

Therefore, secondly, there will be dialectal variants of professional lexicon. For example, in Bukhara, Uzbek metalsmiths use a pattern called islimi bargi bodom, but in the Ferghana Valley, it is called almond leaf islimi or almond leaf wrap. Even within a

dialect there are such options. For example, in the field of cast iron (iron casting) in Margilon, the cast part that is tapped into the cart hub is called big mouth, takchoyan, and the cast detail that is tapped on the lip of the cart hub is called chuvchoyan, chuvogizchoyan, small mouth cast iron in various variants. Also compare: bozkum-boskum (ordinary clay used in cast iron), dashkal-choyanbok (slag), internal arrow-drawing nail- small sword (an iron nail as thick as a pencil), bulul-bulol-bilol-burul (iron that sends the air from the furnace to the fire tube), gulsun-gursun-gorzum (a small circle-shaped design element carved in murkana and copper).

Conclusion

It is known that the professional lexicon is included in the social dialects rather than being called specific vocabulary units of territorial dialects. For example, the famous Russian linguist E.D. Polivanov's teacher I.A. Beauduinde based on the teaching of Courtenay about territorial dialects, which are the "horizontal" layer of the language, and social dialects, which are the "vertical" layer of the language. found it necessary to introduce it into the dialects specific to social groups.

From this point of view, social dialects and territorial dialects seem to be opposed to each other. When it comes to the professional lexicon in the Uzbek language, this layer of the vocabulary is, on the one hand, characteristic of social dialects due to its meaning system and nominative function, because it is used only in a certain narrow circle of people. This is its social dialectic aspect.

Secondly, the lexicon of the profession, as shown above, has a certain territorial character. This is characteristic of its territorial dialect.

So, the professional lexicon combines the character of both social and territorial dialect. Therefore, there is truth in the opinion of Academician V. M. Zhirmunsky that "... it can be said that it is wrong to contrast "territorial" and "social" dialects." In essence, the occupational lexicon reflects the social stratification of the territorial dialect. In this respect, it forms a group of territorial dialect vocabulary. Therefore, it would not be appropriate to include scientific terminology in this category, of course.

Bibliography

1. Akhmanova O.S. Dictionary of linguistic terms. - M.:
2. Kom.Kniga, 2005.

3. Bernstein S. I. Dictionary of phonetic terms. - M.: 1966.
4. Vahek Y. "Lingvistichesky slovar Prajskoy shkoly". - M.: 1964.
5. Vinogradov V. A., Vasileva N. V., Shakhnarovich A. M. Kratkiy slovar lingvisticheskikh terminov. M.: Russian language, 1995. — 175 p.
6. Kubryakova L.S. "A brief dictionary of cognitive terms". - M.: 1997.
7. Mamatov A.E., Khudaiberganova N.R. Educational dictionary of linguistic terms. T.: Time. 2022
8. Mahkamov N., Ermatov I., Explanatory dictionary of linguistic terms. T.: Science. 2013.

Research Science and Innovation House

ECONOMIC ANALYSIS OF THE REGION'S POWER TO ATTRACT FOREIGN INVESTMENTS

Teacher of "LAT" department of TATU Karshi branch
Yulduz Yusupovna Muhammadiyeva

Annotation: This article discusses the attraction of foreign investments and the economic analysis of the area where the investments are attracted. In addition, information is provided about socio-economic trends and indicators in our country and about establishing reliable relations with foreign investors in order to increase these indicators in the future.

Key words: Investment, econometric model, determinant, bureaucracy, crisis, growth, stagnation, currency, credit.

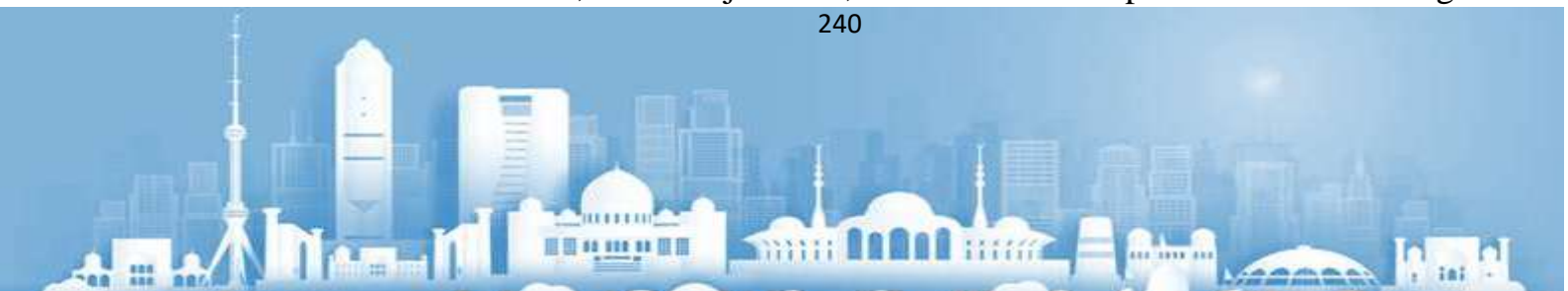
In the Address of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoev to the Oliy Majlis: "World experience shows that any country that has pursued an active investment policy has achieved stable growth of its economy. That's why investment is the driver of the economy, it is no exaggeration to say that it is the heart of the economy in Uzbek terms. We will achieve rapid development of our economy only by actively attracting investments and launching new production facilities. Positive results in the economy make it possible to systematically solve the accumulated problems in the social sphere. We must all understand this deeply and organize our work on this basis. In order to attract foreign investments, it is necessary to take measures to fully demonstrate the investment potential of our country, which should be one of the most urgent issues in our daily life," he said, noting the extremely important importance of foreign investments in the development of the economy and its recognizes the relevance of engagement.

Direct foreign investments entering the economy of Uzbekistan are distributed very unevenly between regions. The reason for this is the differences in the economic characteristics of the regions of Uzbekistan, as well as the different levels of efficiency of regional authorities in attracting foreign direct investments. Assessment of the region's potential to attract foreign direct investment can serve as an important guide in assessing the quality of work of regional authorities on creating conditions for attracting foreign investment to the region. The work is based on the construction of an econometric model of the determinants of foreign direct

investment at the regional level and subsequent evaluation. The theoretical basis for the econometric model is the gravity approach. Estimates obtained by the Poisson pseudo-maximum likelihood method are used to calculate the potential of foreign direct investment. Using the data of 2022-2023, important factors influencing the flow of foreign direct investments in the Republic of Uzbekistan at the regional level were determined: the availability of labor force, the level of bureaucracy in the region, the level of income of the population, the population density, as well as financial results of organizations in the region. Based on the estimated investment potentials, the successful and lagging regions of Uzbekistan in terms of the volume of attracted foreign direct investments were determined. Analysis of the regions of Uzbekistan in the categories of "volume of foreign direct investment" and "actual/potential" ratio of incoming foreign direct investment. was carried out. The largest regions of Uzbekistan in terms of the level of acceptance of foreign direct investment have restrictions on the growth of the volume of foreign direct investment, because they exceed their potential level or at a level close to potential. At the same time, more than half of the regions of Uzbekistan not only have a very low potential for attracting foreign direct investment, but the actual level of foreign direct investment below the potential level. A significant increase in the volume of foreign direct investment at the country level has high and medium levels of foreign direct investment, but has unrealized potential may result in a small group of regions that are The method proposed in the article for assessing the potential level of foreign direct investment of the region and comparing it with the actual level is to assign tasks to the specialized bodies of the regional authorities and subsequently attract foreign direct investment. can be used to evaluate their work.

The level of economic development of the country, the rate of growth of investment activity largely depends on the investment environment. It is important to create the necessary conditions for attracting foreign investments to the economy of the republic, which can be invested in the economy of that country only when there are (positive) economic, political, social and legal conditions in the country. The attractiveness of the investment environment is an important factor in increasing the flow of foreign investments. In turn, what is the investment environment? What is its attractiveness? How to define the investment climate? In addition, what factors influence the investment climate? It is natural to have such questions. Economists-scientists A. Vakhobov, Sh. Khajibakiev, N. Muminov emphasize the following

about the investment environment: "Investment environment is an economic environment that predetermines the level of volatility of foreign capital investments and the possibilities of their effective use in the country, is a combination of political, legal and social factors. The investment climate is a complex, multifaceted concept, which includes national legislation, economic conditions (crisis, growth, stagnation), customs regime, currency policy, economic growth rates, inflation rates, exchange rates. has indicators such as stability, level of external debt". Also, the set of economic, political, regulatory, social and other conditions affecting the investment processes in the country represents the investment environment.

The growth rate of the flow of foreign direct investments and loans is also strengthening in projects of regional importance, and their total volume will reach 4.8 billion dollars in 2022 (of which in fixed capital - 4, 2 billion dollars) and increased 4 times compared to the corresponding period of 2021 and 24 times compared to 2020. 167 projects with a total value of 858.5 million dollars were commissioned in the regions with the participation of foreign capital only. According to the investment program, in 2022, about 233.2 trillion will be allocated to the main capital from all sources of financing. 7.1 billion soums of capital investments are planned, including direct foreign investments and loans. dollars, foreign investments and loans under state guarantee - 2.7 billion. dollar is planned to be used. In 2023, more than 2,000 objects of social, infrastructural and industrial importance are planned to be commissioned: 206 large production facilities, 240 regional production facilities, 1,600 objects of social and infrastructural importance. are objects.

Summary:

According to the main trends and indicators of Uzbekistan's socio-economic development and forecasts for the coming years, one of the priority areas is to increase the volume of foreign direct investments attracted in our country. , is to create a more favorable investment environment in order to create reliable guarantees for foreign investors and strengthen their confidence.

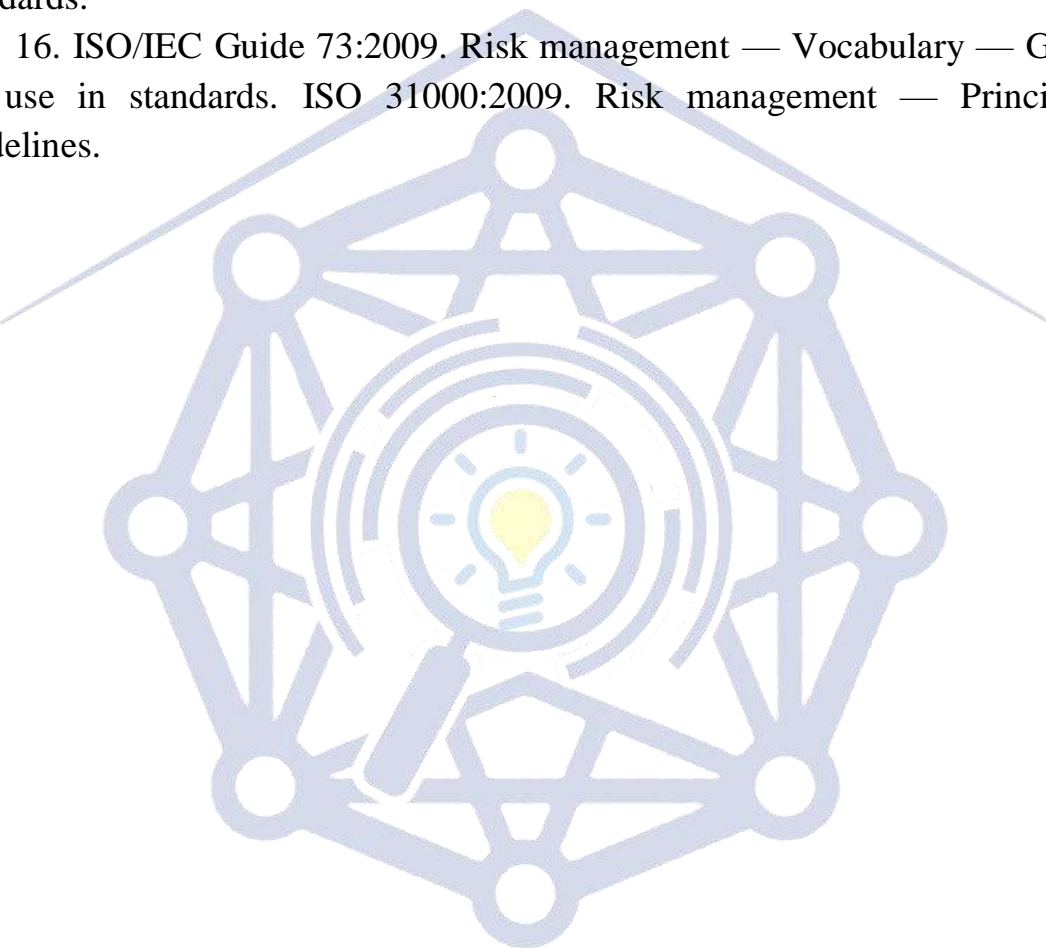
Research Science and
Innovation House

References:

1. Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. "Khalk sozi" newspaper, December 29, 2018 No. 271-272 (7229-7230)
2. Egger, P., (2002). An Econometric View of the Estimation of Gravity Models and the Calculation of Trade Potentials. *World Economy*, 25(2), 297–31
3. Brenton, P. & Di Mauro, F. (1999). The potential magnitude and impact of FDI flows to CEECs. *Journal of economic integration*, 14(1), 59–74.
3. Mariev, O., Drapkin, I., Chukavina, K. & Rachinger, H. (2016). Determinants of FDI inflows: the case of Russian regions. *Economy of Region*, 12(4), 1244–1252.
4. Nusriddinovich, I. N., & Ilhomkhojayevna, A. N. (2022). CYBER THREATS, VULNERABILITIES AND RISKS IN ECONOMIC SECTORS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(9), 139-140.
5. Ibragimov, N., Amirov, A., & Abdurakhmanov, V. (2022). INFORMATION SYSTEMS VULNERABILITY TO THREAT. *Applied Sciences in the Modern World: Problems and Solutions*, 1(28), 15-18.
6. Ibragimov, N.N. (2021, April). AN IMITATION MODEL OF THE DEVELOPMENT OF PUBLIC UTILITIES. In *Archive of Conferences* (Vol. 19, No. 1, pp. 18-20).
7. Ibragimov, N. N. (2021, April). EMPIRICAL MODELING OF PUBLIC UTILITIES. In *Archive of Conferences* (Vol. 18, No. 1, pp. 19-20).
8. Ibragimov, N.N. (2021, April). ECONOMETRIC MODELING OF PUBLIC UTILITIES. In *Archive of Conferences* (Vol. 20, No. 1, pp. 54-55).
9. Mukhitdinov, S. K., & Ibragimov, N. N. (2021, April). THE IMPORTANCE OF IMPROVING THE QUALITY OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROVISION OF UTILITY SERVICES. In *Archive of Conferences* (Vol. 20, No. 1, pp. 52-53).
10. Mukhitdinov, K. S., & Ibragimov, N. (2021). Providing household goods and computer repair services to the population of the region. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 11(2), 22-32.
11. Ibragimov, N. N., Aliev, G. M., Abdinov, D. S., Mamedov, S. M., & Mekhtieva, S. I. (1970). Certain results of research on selenium. *Soviet Physics Uspekhi*, 12(6), 792.

12. ISO 15190:2003. Medical laboratories — Requirements for safety.
13. Reason J. Human error. — New York: Cambridge University Press, 1990.
— 316 p
14. CWA 15793:2008. Laboratory biorisk management standard.
15. ISO/IEC 51:1999. Safety aspects — Guidelines for their inclusion in standards.
16. ISO/IEC Guide 73:2009. Risk management — Vocabulary — Guidelines for use in standards. ISO 31000:2009. Risk management — Principles and guidelines.

Research Science and Innovation House

ЧАНГЛАРНИ ТОЗАЛАШ ҚУРИЛМАЛАРИДА ГАЗ ЗАРРАЧАЛАРИ ВА СУВ ТОМЧИЛАРИНИНГ ЎЗАРО ТАЪСИРИНИ КИМЁВИЙ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ

Жалилов Раззоқ Самадович

Навоий давлат кончилик ва технологиялар университети доценти.

Худойбердиева Назора Шарофовна

Навоий давлат кончилик ва технологиялар университети доценти.

Буронова Седона Хусеновна

Навоий давлат кончилик ва технологиялар университети лаборанти.

Аннотация

Ушбу мақола атроф-муҳитни зарарли чанг-газлардан ҳимояловчи уюрмали чанг ютгич қурилмаларида газ заррачалари ва сув томчиларининг ўзаро таъсирини кимёвий таҳлил қилишга бағишланган. Илмий тадқиқотлар натижасида суперфосфат ўғити ишлаб чиқариш жараёнида ажралиб чиқадиган чангнинг асосий физик-кимёвий хоссалари аниқланди. Фосфорит чанглари тозалаш учун уюрмали чанг тозалагич конструкцияси ишлаб чиқилди. Ушбу яратилган уюрмали чанг ютгич қурилмасидан фойдаланиш кам ёки кўшимча энергия сарфисиз чанг тозалаш самарадорлигини ошириш имконини беради.

Таянч сўзлар: чанг тозалаш, уюрмали, конструкция, заррача, энергия ресурс, саноат ифлосланиши, ҳаво ҳавзаси, атроф-муҳит, кимёвий таҳлил.

Бугунги кунда дунё миқёсида ишлаб чиқариш жараёнларини жадал ривожланиши кузатилмоқда. Табиатда инсон фаолиятининг тобора кенгайиб бораётган кўлами, ишлаб чиқариш жараёнларига жуда кўп миқдорда хомашё, сув ва энергия ресурсларини жалб қилиш атроф-муҳитга сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Шунга кўра атроф-муҳитни ифлосланишдан муҳофаза қилиш бугунги даврнинг устувор вазифаларидан бирига айланиб бормоқда. Ҳаво ҳавзасини саноат ифлосланишидан ҳимоя қилиш муаммосининг туб ечими чиқиндисиз технологияларни яратиш муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳонда кимё ва металлургия, машинасозлик, энергетика ва қишлоқ хўжалигидаги технологик жараёнларнинг аксарияти таркибида ҳаракатсиз қаттиқ зарраларни ўз ичига олган катта миқдордаги газ чиқиндиларини тозалаш бўйича илмий ишлар олиб борилмоқда. Бу борада олиб борилган ҳисоб-китобларга кўра, металлургия ва кимё саноатида газ тозалаш қурилмаларида ушланган чанг миқдори юз минглаб тоннани ташкил қилмоқда.

Республикамизда охириги йилларда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари билан бир қаторда, чангни тозалаш тизимларини такомиллаштириш ҳамда маҳсулот ёки кейинги қайта ишлаш учун хомашё унумдорлигини оширишни таъминлайдиган технологияларни яратиш ва шу орқали ишлаб чиқариш иқтисодини ошириб муайян натижаларга эришилмоқда [1].

Ҳозирги кунда ишлаб чиқариш корхоналарида технологик жараёнларнинг асосий қисмида атроф-муҳитни ифлосланишига олиб келадиган катта миқдордаги газ чиқиндиларини атмосферага ташланишининг олдини олиш мақсадида чанг тозалаш қурилмаларини қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Чанг чиқиндиларини атмосферага чиқишини камайтиришга бўлган талаб чанг тозалашларни яратилишига олиб келди.

Шу муносабат билан уюрмали чанг тозалаш қурилмасида сув ва газ заррачаларининг ўзаро таъсирини ўрганиш мақсадида бир нечта тажрибалар ўтказилди. Тажрибалар фосфорит ўғити ишлаб чиқарувчи «Электрокимё» заводининг лабораториясида, сув ва фосфорит чангининг қанчалик реакцияга кириши ва реакцияга киришганда ҳолатини ўрганиш мақсадида ўтказилди.

Ўғит намунасида 0,001 аниқликда 2-3гр намуна олиб 250 мл ли оловбардош стаканга деворини 20-25 мл дистерланган сув билан ювиб солинди, сўнг стаканга 58 % нитрат кислотадан 25 мл қуйилади. Стакан соат ойнаси билан беркитилиб электр печида 30 минут давомида қайнатилди, сўнгра эса хона ҳароратигача совутилиб 250 мл ўлчов колбасига яхшилаб дистерланган сув билан ювиб ўтказилди. Колбанинг ўлчов белгисигача дистерланган сув қуйилди. Колбадаги эритма бошқа колбага филтёр орқали филтёрланди. Филтратдан пипетка орқали 2,5,10 мл олиниб 250мл ли конуссимон колбага солинди ва устига 100мл дистерланган сув солинди. Шу конуссимон колбага 3-4 мл 25%-ли *TEA* ва 10мл 20%-ли *KOH* эритмаси

солинди. Яшил рангга киргунча флуорексон индикатори солинди. Шу суюклик 0,05Н ТрБ билан пушти рангга киргунча титрланди.

Фосфогипс таркибидаги CaO ни миқдорини аниқлаш формуласи қуйида келтирилган [2,3].

$$SaO = \frac{(V_a - V_b) \cdot 250 \cdot 0.0014}{G \cdot A_f} \quad (1)$$

V_a - титрлаш учун кетган ТрБ хажми, (мл);

V_b – дистилланган сувни титрлаш учун кетган хажми, (мл);

0,0014- доимий коэффициент.

G - фосфогипс намунаси, мл;

A_f - фильтрдан сунг олинган суюклик миқдори, мл.

Ўғит таркибидаги P_2O_5 миқдори фотоколорометрик усулда қуйидагича аниқланди:

Махсулий фосфат кислотасидаги фосфор беш оксиди миқдори фотоколорометрик усулда ФЕК – 2 қурилмасида аниқланган. Бу усул фосфоромолибденванадий гетерополикислотанинг $P_2O_5V_2O_529MoO_3nH_2O$ кўринишдаги сариқ комплексини оптик зичлигини фотоколорометрик усулда аниқлашга асосланган [4].

Реактивлар: KH_2PO_4 нинг тиник эритмаси тайёрлаш: Монокалций фосфат 2 соат давомида 105 °С ҳароратда қурилди. Ундан 1,975 г аналитик тарозида ўлчаб олинди ва 1 л дистилланган сувда эритилди, сўнгра унга 10 мл 1,84 г/см³ зичликдаги сульфат кислотаси қўшилиб, колба белгисигача дистилланган сув билан аралаштириб тўлдирилди: Бу эритманинг колбада 1 мг фосфор беш оксиди бўлди (А эритма). 50 мл А эритма ўлчовли колбада суюлтирилди. Бу эритманинг 1 мл да 0,005 мг фосфор беш оксиди ҳосил бўлди (Б эритма).

Ванадомолибденат аммоний тайёрлаш: 1) 20 г аммоний молибденат $(NH_4)MoO_4$ сувда эритилди. 2) Алохида 1 г аммоний метаванадат ва NH_4NO_3 дистилланган сувда эритилди ва иккала эритма 1 л ли ўлчовли колбага солинди. 140 мл концентранган HNO_3 (ГОСТ 4467-67) қўшилди ва колба белгисигача дистилланган сув билан тўлдирилди.

100 мл ли ўлчовли колбага бюретка ёрдамида тиник эритмадан 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50 мл хажмда қуйилди, P_2O_5 нинг миқдори 1,5, 1,75, 2,0, 2,25, 2,50. Аммоний молибром эритмасини ва ҳар бир колба белгисигача сув билан тўлдирилди. Шу билан бир қаторда нол эритма тайёрланди.

Тайёрланган эритмалар 15 дақиқа сақлаб қўйилди ва сўнгида нол эритмага нисбатан оптик зичлиги ўлчанди.

Олинган натижалардан солиштириш эгри чизиги чизилди.

Графикнинг обцисса ўқиға P_2O_5 нинг миқдори мг да, ордината ўқиға эритманинг оптик зичлиги натижалари жойлаштирилди.

Солиштириш графиги ҳар куни уч нуктада текшириб борилди. Комплекс эритмани ранги бир неча соатда ҳам ўзгармагани кузатилди.

Тажрибалар натижасида марказий Қизилқум фосфорити намуналарининг кимёвий таркиби, физик-кимёвий хоссалари ва донадорлик даражаси аниқланди (3.1-3.3-жадваллар).

3.1-жадвал.

Марказий Қизилқум фосфорити намуналарининг кимёвий таркиби.

Компонентлар	улуши
P_2O_5	18,67
P_2O_5 ўзлашувчан	2,35
P_2O_5 сувда эрувчан	0,24
CaO	44,72
MgO	0,92
CO ₂	15,97
SO ₃	2,18
F	2,22
H ₂ O	1,05
Fe ₂ O ₃	0,84
Al ₂ O ₃	0,98
CaO : P ₂ O ₅	2,56
Бошқа элементлар	7,3

3.2-жадвал

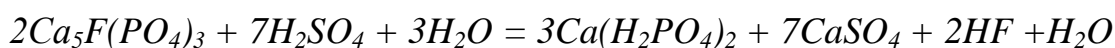
Қизилқум фосфорит намуналарининг физик-механик хоссалари

Фосфорит намунаси	Намлик, %	Зичлик, г/см ³	Ҳажмий оғирлик, г/см ³	Қиялик бурчаги, °С.	Оқувчанлик, сония
Фосфорит чанги	0,90	2,756	1,390	41	18
	1,60	2,860	1,524	42	21
	2,44	2,968	1,694	44	24

Фосфорит чангининг дондорлик даражаси, %

Ўлчами, мм	Фосфорит чанги
-3—+5	9,00
-1—+3	10,50
-1—+0,5	10,20
-0,5—+0,315	4,60
-0,315—+0,16	22,90
-0,16—+0,1	21,10
-0,1—+0,063	10,40
-0,063 ≥	11,30
Жами	100

Лаборатория шароитида дастлабки синов тажриба ишлари ўтказилганда таркибида озукавий фосфор бўлган маҳсулот олиш учун сарф бўладиган компонентлар ҳисоблаб чиқилди. Фтор апатитдан суперфосфат олишнинг кимёвий реакцияси:

«Электрокимё» корхонасида оддий суперфосфат ўғити ишлаб чиқариш жараёнида P_2O_5 чанги ҳосил бўлади. Фосфорит чангининг таркиби 3.2-жадвалда кўрсатилган бўлиб, у элементларнинг ҳеч қайси бири сув билан реакцияга киришмайди ва сувда эритма ҳосил қилади, чанг тозалаш уни тозалаб қайта ишлаш учун технологик жараёнга қайтиб жўнатади ва шу орқали фосфорит чанги тўлиқ ютилиб сепараторда фақат CO_2 гази ҳосил бўлиб чиқиб кетади.

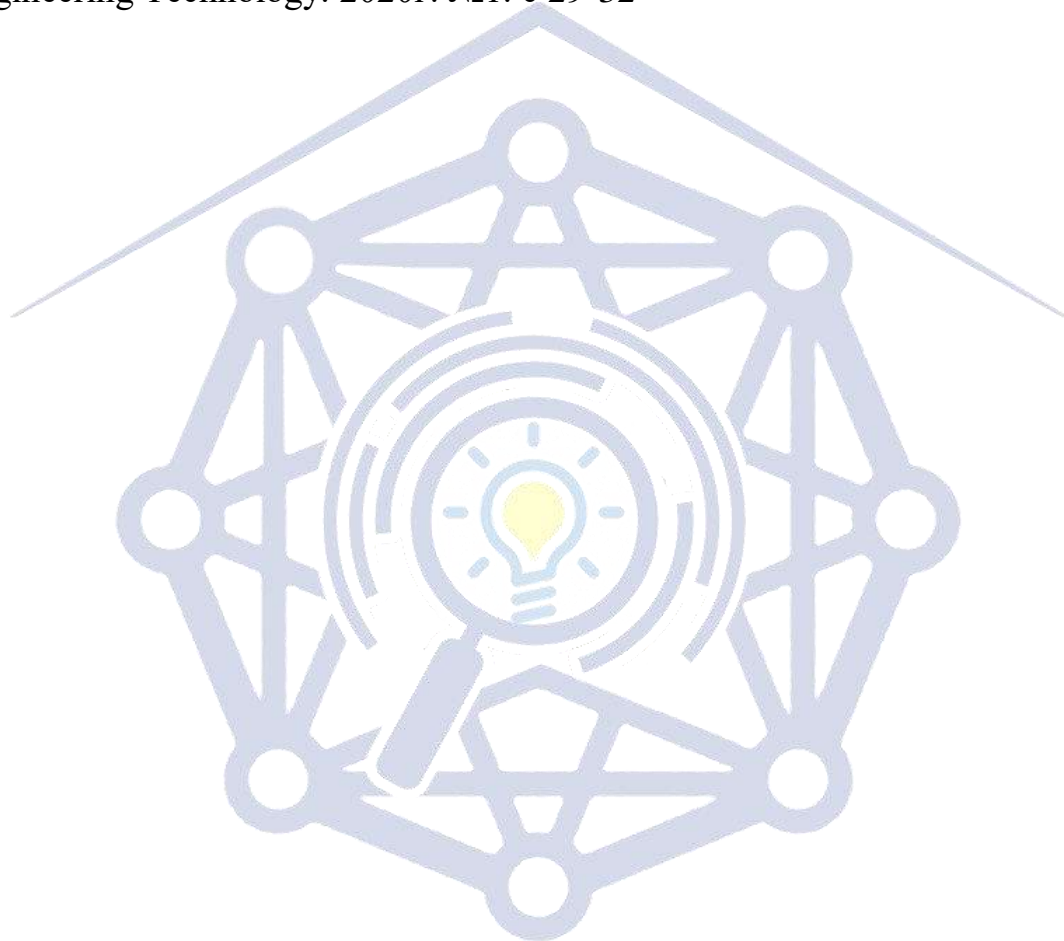
Экспериментлар натижасида қурилмадаги суперфосфат чангининг заррачалари ва сув томчилари ўртасида муносабат таҳлил қилиниб суперфосфат чангининг заррачалари сув томчиларида ютилиши аниқланди. «Электрокимё» корхонасида ўтказилган тадқиқотлар натижасида йилига тахминан 8,5 тонна суперфосфат чанги ажралиши аниқланди ва чанг ютгич қурилмасини корхонада ўрнатиш орқали, суперфосфат чанглари қурилма орқали қайта жараёнга бериш йўлга қўйилди. Бу эса жараённинг узлуксиз боришини таъминлайди ва юқори иқтисодий самарадорликка эришишга имкон беради.

Адабиётлар

1. Еникеев И.Х. Разработка газодинамических методов расчета сепарации дисперсных частиц в пылеуловителях вихревого и инерционного типа: автореферат дисс. док. тех. наук. 05.17.08. – Москва. 1993. 31-35 с.
2. Сергина Н.М., Абдулджалил М.С.А., Абрамова Л.М. Пылеуловители со встречными закрученными потоками в системах очистки пылевых выбросов в производстве строительных материалов // Инженерный вестник Дона, №3. 2015. 66-69 с.
3. Баракаев Н.Р, Жалилов Р.С. Математическая модель движения газодисперсных потоков в вихревых пылеуловителях // Горный вестник Узбекистана № 2 (89) 2022 С 122-123 .
4. Бахронов Х.Ш., Худойбердиева Н.Ш., Жалилов Р.С, Ахматов А.А., Суярова Х.Х. Промышленное испытание вихревого курилмаа с испарительным охлаждением // Proceedings of the international conference on integrated innovative development of zarafshan region achievements, challenges and prospects 27-28 November 2019. Navoi, Uzbekistan Page 306-308.

5. Ф.И.Худойбердиев, Н.Б.Тахирова, Л.С.Андрийко и др/ Изучение основных химических свойств некоторых минералов Каракалпакстана/ 2021, Журнал Universum: Химия и биология/ Номер 1-1 (79), с. 42-46.

6. Ф.И. Худойбердиев, Н.Б. Тахирова. Изучение основных химических свойств некоторых минералов Каракалпакстана. Journal of Advances in Engineering Technology. 2020г. №1. с 29-32

Research Science and
Innovation House

Миллий эмлаш календари асосида эмлаш ва эмлашга қарши кўрсатмалар ва уларнинг асосланганлиги

Маматқулов Бахромжон Маматқулович¹, профессор, Жамоат соғлиғини сақлаш мактаби, Тошкент тиббиёт академияси.

Толипова Гулхаё Комилжон қизи², таянч докторант, Жамоат соғлиғини сақлаш мактаби, Тошкент тиббиёт академияси.

Аннотация. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) 1980 йилларнинг бошида эмлашга қарши кўрсатмалар эмлаш қамровига сезиларли таъсир кўрсатганлигини пайқаб, энгил иситма, энгил респираторли инфекциялар ёки диарея ва бошқа энгил касалликларни эмлашга қарши кўрсатма сифатида баҳоламасликни тавсия қилди [1]. Тадқиқотларда энг кўп эмлашга қарши кўрсатмалар булар йўтал, иситма ва дори воситалари қабул қилиш эканлиги келтириб ўтилган. Аслида, иситма, йўтал ва кўп дори-дармонлар қабул қилиш йўриқномага кўра эмлашни тўхтатиш учун асос бўладиган ҳолат эмас. Чехияда ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатдики, вақт ўтиши билан эмлашга қарши кўрсатмага эга бўлган болалар улуши ортиб бормоқда ва болаларда тўлиқ эмлашни ўтказиш муаммоси келиб чиқмоқда [2, 3].

Калит сўзлар. Иммунопрофилактика, вакцинация, вакцина, харорат режими, иммун жавоб.

Эмлашга қарши кўрсатма бу вакциналардан фойдаланиш асосида келиб чиқадиган салбий реакциялар эҳтимолини ёки хавфини ошириши, шунингдек вакциналарнинг одам иммунитетига салбий таъсир қилиши мумкин бўлган ҳолатларга тегишли ҳисобланади [4].

Қўллаш мумкин бўлмаган ҳолатлар тўғрисидаги қарор, асосан, маҳсулот хусусиятларининг спецификациясига (МХС) асосланади, шунингдек, ортиқча хавфни баҳолашда шифокорнинг клиник тажрибасига таянади. Шунинг учун эмлашга қарши кўрсатмалар даражаси кўпинча мамлакатлар орасида ва вақт ўтиши билан фарқ қилиб боради.

Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, давлат муассасалари шифокорлари, хусусий клиника шифокорлари ва ҳамширалари орасида эмлашга қарши кўрсатмалар бўйича берилган саволларга тўғри жавоблар

берганлар улуши 55-73% ни ташкил этган [5]. Хитойда ўтказилган эмлаш шифокорининг бу кўрсаткичи 56% ни ташкил қилган [6]. Ҳатто бир хил вакцина бўйича ҳам педиатрлар, умумий амалиёт шифокорлари ва эмлаш шифокорлари ўртасида қарши кўрсатмалар бўйича аниқ бир тўхтамга келинмаган ҳолатлар учраб туради [7].

Қатор тадқиқот натижалари соғлиқни сақлаш ходимларида “касал болани эмлаш керак эмас”, “бир ташрифда бир нечта эмлашга йўл қўйилмайди”, “вазни кам бўлган чақалоқ эмланмаслиги керак” каби нотўғри эмлашга қарши кўрсатмалар шаклланганлигини тасдиқлайди. Тиббиёт ходимлари ўртасида ўтказилган сўровномалар шуни кўрсатадики, респондентларнинг ўртача 64 % игина эмлаш жадвали ва қарши кўрсатмалар ҳақидаги саволларга тўғри жавоб бера олган [8].

Шубҳасиз, соғлиқни сақлаш ходимларининг билими оқилона эмлашга ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди [9, 10]. Мутахассисларнинг баҳолашига кўра, бир нечта тадқиқотларда қарши кўрсатмаларнинг тахминан 13% умумий эмлаш имкониятини йўқотишига олиб келади. Йўтал, иситмасиз шамоллаш, қўллаб-қувватловчи дори-дармонлар, енгил диарея каби умумий кичик касалликларнинг симптомлари мавжудлиги эмлашга қарши кўрсатмалар сифатида қабул қилинганлиги, ва шунга ўхшаш натижалар қатор адабиётларда қайд этилган [18, 19].

Кўпгина ҳолларда экзема қизамиққа қарши эмлашда эмлаш шифокорлари томонидан эмлашга қарши кўрсатмалар сифатида қаралган. Ўтказилган когорт тадқиқоти шуни кўрсатадики, 0-17 ойгача бўлган болаларда экземанинг тарқалиши 6,7% ни ташкил этган ва бунинг натижасида эмланмаганлик сабабли ушбу касалликдан вафот этган [20].

Касалликларни назорат қилиш ва олдини олиш марказининг 2009 йилдаги иммунизация амалиёти бўйича маслаҳат кўмитаси мактаб ёшидаги болаларни ҳам гриппга қарши эмлаш бўйича тавсияларни кенгайтирди.

Қўшма Штатларда 1990 йилдан 2016 йилгача мактабда гриппга қарши эмлашга ота-оналарнинг ижобий муносабатини кўрсатувчи омиллар ва эмлашга қарши тўсиқларга қаратилган тадқиқотларни тизимли кўриб чиқилган. Биринчидан эмлашга бўлган ижобий муносабатларни кўриб чиқилганда: иммунопрофилактиканинг бепул ёки арзон нархларда бўлиши; вакцинанинг самарадорлиги, гриппнинг оғирлиги ва сезувчанлигига ишониш;

эмлашнинг фойдали томонлари муҳим эканлигига ишониш, ва ижтимоий тартиб-интизом; иммунопрофилактикани мактабда ташкил этишнинг афзалликларини оқилона деб ҳисоблаш; ишонч; ва эмлаш жараёни вақтида ота-онанинг иштирок этиши каби омиллар эканлиги аниқланган.

Эмлашга қарши бўлган тўсиқлар булар; вакцина хавфсизлиги, самарадорлиги, асбоб-ускуналарнинг етишмаслиги, эмлашдан кейинги асоратларнинг салбий таъсирлари билан боғлиқ муаммолар; салбий шифокор маслаҳати; вакциналар ва мактабда жойлашган эмлаш дастурларига ишончсизлик; ва соғлиқни сақлаш маълумотларининг махфийлиги билан боғлиқ муаммоларни ўз ичига олган.

Қўшма Штатларда ота-оналарнинг гриппга қарши эмлашга нисбатан ижобий муносабати қуйидагича эди: Нарх - ота-оналар қўшимча чўнтак харажатлари бўлмаса, эмлашда иштирок этишга тайёр эдилар [21]. Бепул ёки арзон нархлардаги вакциналар ота-оналарнинг қабул қилинишини сезиларли даражада осонлаштирди [22], аммо ушбу омил бошқа омиллар билан солиштирганда камроқ аҳамиятга эга бўлган [23]. Вакцина самарадорлиги-вакцина самарадорлигига ишончи юқори бўлган ота-оналар эмлашда иштирок этишга розилик берганлар [24].

Вакцинанинг фойдалари-касаликлардан ҳимоя қилувчи, гриппга қарши эмлашнинг фойдаси юқорилигини тушунган ота-оналар вакцинацияга ижтимоий меъёр сифатида кучлироқ ишонч билан бир қаторда эмлашларни олишга кўпроқ мойил бўладилар. Таълим муассасаларида эмлаш ишларини олиб боришни қулай деб ҳисоблаган ота-оналар эмлашни қабул қилиши ҳам осонроқ бўлган [25, 26, 27, 28].

Эмлаш пайтида ота-онанинг иштироки-мослашувчан эмлаш жадвали, масалан, кечкурун ёки дам олиш кунларида, ота-оналарга болаларга ҳамроҳ бўлиш имконини бериши эмлашда иштирок этиш имкониятини оширади [22].

Соғлиқни сақлаш ходими билан суҳбат-гриппга қарши эмлаш бўйича ижобий мунозара ва тиббий ёрдам кўрсатувчи ходимларнинг маслаҳати ҳамда уларнинг малакасига ишониш ота-оналарнинг розилиги ва иштирокини таъминлайди [21].

Ота-оналар томонидан эмлашга бўлган салбий муносабатлар:

Нарх - ота-оналар, айниқса, уй хўжалигида бир нечта болалари [21] бўлган оилалар бошқа харажатлар [28] билан солиштирганда камроқ бўлсада,

ортиқча харажатлар туфайли эмлашда иштирок этишни хоҳламасликлари мумкин [28, 24].

Вакцина хавфсизлиги - ота-оналарнинг умумий вакцина хавфсизлиги, хусусан, гриппга қарши эмлаш [21, 26, 24] ва асоратлар [25] билан боғлиқ ташвишлари эмлашда иштирокини камайтиради.

Тиббий воситаларнинг стериллиги-мактаб шароитида эмлаш учун ишлатиладиган асбоб-ускуналарнинг стериллиги ҳақидаги салбий тасаввурлар ота-оналарнинг вакцинацияга ишониш ва иштирок этиш қарорига таъсир қилувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади [23].

Гриппга чалинмасликка ишониш-фарзандлари гриппга чалинишга мойил эмаслигига ишонадиган ота-оналарнинг вакциналарни олиш эҳтимоли камроқ бўлади [21].

Ножўя таъсирлар-вакцинанинг ножўя таъсирдан хавотирланган ота-оналар вакцинацияга рози бўлиш эҳтимоли камроқ [26], бундан ташқари тирик заифлаштирилган гриппга қарши эмлашнинг салбий таъсир қилади деб ҳисоблашлари мумкин [7].

Вакцина олгандан сўнг грипп билан касалланиб қолишдан қўрқиш ҳам вакциналарни олиш истагини йўқотади [7].

Вакцинация жараёнини мактабда амалга оширишга ота-оналарнинг қаршилиги мактабга вакцинани етказиб бериш, қабул қилиш, вакцинани етказиб берадиган шахснинг малакаси, узоқ логистик жараён [36], мактабнинг тартибсизлиги [28] ва эҳтимолий тиббий муаммоларни ҳал қилишнинг имкони йўқлиги [23] билан боғлиқ бўлади.

Эмлаш пайтида ота-онанинг иштирок этма олмаслиги ҳам эмлаш олмаслик фикрини шакллантириши мумкин [21, 26, 24, 28].

Вакциналар ва эмлаш дастурларига ишончсизлик-гриппга қарши вакцина ёки мактабда жойлашган эмлаш дастурига шубҳа билдирган ота-оналар фарзандларини бирламчи тиббий ёрдам шифокорлари ва дорихоналар орқали эмлашни ёки гриппга қарши эмлашдан бутунлай воз кечишни афзал кўриши аниқланган.

Гриппга қарши вакцина ишлаб чиқарадиган фармацевтика компанияси ҳақида ёмон хабар ва ишончли маълумотларнинг етишмаслиги ота-оналарнинг вакцина олиш истаги ва жараёндаги иштирокини камайтиради [22].

Weycker va (2005 йил) бошқалар томонидан олиб борилган моделлаштириш тадқиқотида муаллифлар Америка Қўшма Штатларидаги болаларнинг 20 фоизини эмлаш грипп билан боғлиқ ўлим ва унга боғлиқ иқтисодий харажатларнинг пасайиши билан бирга, умумий аҳолида грипп билан касалланганларнинг умумий сонини 46 фоизга камайтирганини аниқладилар [37].

Бошқа бир тадқиқотларда келтирилишича эмлашга қарши кўрсатмалардан ташқари эътибор бериш керак бўлган энг муҳим масалалардан бири бу ота-оналарнинг эмлашда иккиланишларининг кучайиши, билимининг етишмаслиги, диний эътирозлар ва вакцина хавфсизлиги билан боғлиқ барча хавотирлар, шу жумладан вакциналар иммунитетни заифлаштириши ёки сурункали касалликларга олиб келиши мумкинлигидан қўрқиш ота-оналарнинг эмлашдан бош тортишининг асосий сабаблари бири бўлиб қолмоқда [39]. Бундан ташқари, сўнгги 18 ой ичида дунёнинг аксарият худудларида юқумли касалликлар билан касалланиш ҳолатлари сезиларли даражада камайган бўлсада, эҳтимол САРС-СоВ-2 тарқалишини камайтиришга қаратилган юмшатиш чоралари туфайли, эмлаш дастурлари бир вақтнинг ўзида ўзгарувчан тарзда тўхтатилди. Бироқ, эмлаш қамровининг камайиши муайян касаллик бўйича иммунитетни заиф болалар сонининг кўпайишига олиб келиши ва келажакда катта эпидемияларни келтириб чиқариши мумкин [38].

Эмлашга қарши кўрсатмаларни ўрганишга бағишланган адабиётларнинг таҳлили асосида айтиш мумкинки, аксарият тиббиёт ходимлари қарши кўрсатмаларни ортиқча ёки нотўғри баҳолашади. Бу ўз навбатида болаларни эмлаш билан қамраб олишни камайтиради ва болалар эмлашларни кечикиб олишига сабаб бўлади. Ота оналарнинг эмлашга бўлган муносабатлари ҳам турлича бўлиб, бу муайян жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ва тиббий-гигиеник шароитларига боғлиқ бўлади. Эмлаш ишларини самарали ташкиллаштириш учун эмлашга қарши кўрсатмаларни асосланганлиги ва ота-оналарнинг эмлашга бўлган муносабатларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар

1. Galazka AM, Lauer BA, Henderson RH, Keja J. Indications and contraindications for vaccines used in the Expanded Programme on Immunization. *Bull World Health Organ* 1984; 62(3):357-66.
2. Danova J, Gopfertova D, Bobak M. Rates of contraindications and use of alternative vaccines in routine immunisation of children: a population based study in the Czech Republic[J]. *Vaccine* 2007; 25(19):3890-5; PMID:17316928; <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2007.01.099>
3. Fogel I, Brosh-Nissimov T, Vager G, Aviv Y, Kassirer M. Estimated prevalence of smallpox vaccine contraindications in Israeli adolescents. *Vaccine* 2016; 34(29):3331-4; PMID:27206387; <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2016.05.025>
4. Atkinson W, Wolfe S, Hamborsky J. CDC. *Epidemiology and Prevention of Vaccine Preventable Disease*. 12th ed. Washington D.C.: Public Health Foundation; 2011:6-15.
5. Wood D, Halfon N, Pereyra M, Hamlin JS, Grabowsky M. Knowledge of the childhood immunization schedule and of contraindications to vaccinate by private and public providers in Los Angeles. *Pediatr Infect Dis J*. 1996; 15:140-45; PMID:8822287; <https://doi.org/10.1097/00006454-199602000-00010>
6. Feng Li, Tongwu Hang, Dawei Liu, Feng Zijian. Survey on the knowledge of vaccination contraindication among expanded program of immunization. *Zhongguo Yi Miao He Mian Yi* 2009; (6):498-500. (Chinese).
7. Cohen NJ, Lauderdale DS, Shete PB, Seal JB, Daum RS. Physician knowledge of catch-up regimens and contraindications for childhood immunizations. *Pediatrics*. 2003; 111(5 Pt 1):925-32; PMID:12728067; <https://doi.org/10.1542/peds.111.5.925>
8. Favin M, Steinglass R, Fields R, Banerjee K, Sawhney M. Why children are not vaccinated: a review of the grey literature. *Int Health* 2012; 4(4):229-38; PMID:24029668; <https://doi.org/10.1016/j.inhe.2012.07.004>
9. Stevens D, Baker R, Hands S. Failure to vaccinate against whooping cough. *Arch Dis Child* 1986; 61: 382-7; PMID:3707190; <https://doi.org/10.1136/ad.61.4.382>

10. Brink SG. Provider reminders: changing information format to increase infant. *Med Care* 1989; 27: 648-53; PMID:2725091; <https://doi.org/10.1097/00005650-198906000-00007>
11. Ergashev A. A., Vakhobov F. F. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF " PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MATHEMATICS TEACHER" //Open Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – C. 147-154.
12. Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY EQUATIONS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 304-308.
13. Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM. INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.
14. Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 298-303.
15. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. HYPERGEOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES //Open Access Repository. – 2023. – T. 9. – №. 6. – C. 250-252.
16. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF HYPERGIOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 6. – C. 548-550.
17. Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of Jordon Algebras //Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.
18. Hutchins SS, Jansen HAFM, Robertson SE. Missed opportunities for immunization: the magnitude, reasons, strategies and recommendations. Geneva: Expanded Programme on Immunization (WHO), 1991.
19. Wood DL, Pereyra M, Halfon N, Hamlin J, Grabowsky M. Increasing immunizations in the public sector: missed opportunities and other contributing

factors. *Am J Public Health*. 1995; 85: 850-3; PMID:7762724; <https://doi.org/10.2105/AJPH.85.6.850>

20. Hill DA, Grundmeier RW, Ram G, Spergel JM. The epidemiologic characteristics of healthcare provider-diagnosed eczema, asthma, allergic rhinitis, and food allergy in children: a retrospective cohort study. *BMC Pediatr* 2016; 16: 133; PMID:27542726; <https://doi.org/10.1186/s12887-016-0673-z>

21. Allison MA, Reyes M, Young P, Calame L, Sheng X, Weng H-YC, et al. Parental attitudes about influenza immunization and school-based immunization for school-aged children. *Pediatr Infect Dis J*. 2010;29:751–5.

22. Middleman AB, Short MB, Doak JS. Focusing on flu: Parent perspectives on school-located immunization programs for influenza vaccine. *Hum Vaccin Immunother*. 2012;8:1395–400.

23. Middleman AB, Short MB, Doak JS. School-located influenza immunization programs: factors important to parents and students. *Vaccine*. 2012;30:4993–9.

24. Kempe A, Daley MF, Pyrzanowski J, Vogt TM, Campagna EJ, Dickinson LM, et al. School-located influenza vaccination with third-party billing: what do parents think? *Acad Pediatr*. 2014;14:241–8.

25. Brown DS, Arnold SE, Asay G, Lorick SA, Cho B-H, Basurto-Davila R, et al. Parent attitudes about school-located influenza vaccination clinics. *Vaccine*. 2014;32:1043–8.

26. Cheung S, Wang H-L, Mascola L, El Amin AN, Pannaraj PS. Parental perceptions and predictors of consent for school-located influenza vaccination in urban elementary school children in the United States. *Influenza Other Respi Viruses*. 2015;9:255–62.

27. Gargano LM, Weiss P, Underwood NL, Seib K, Sales JM, Vogt TM, et al. School-Located Vaccination Clinics for Adolescents: Correlates of Acceptance Among Parents. *J Community Health*. 2014;40:660–9.

28. Kelminson K, Saville A, Seewald L, Stokley S, Dickinson LM, Daley MF, et al. Parental views of school-located delivery of adolescent vaccines. *J Adolesc Health*. 2012;51:190–6.

29. WHO.. Pertussis vaccines: WHO position paper. *Wkly Epidemiol Rec* 2010; 85:385 - 400; PMID: 20939150.

30. Allison MA, Reyes M, Young P, Calame L, Sheng X, Weng H-YC, et al. Parental attitudes about influenza immunization and school-based immunization for school-aged children. *Pediatr Infect Dis J.* 2010;29:751–5.

31. Печеник А.С., Шмакова М.А., Шатаев Г.Н. .Оценка эффективности вакцинации против гриппа для профилактики сердечно-сосудистых заболеваний // Медицина в Кузбассе.- 2015.- Т. 14. № 4.- С. 66-71.

32. Kelminson K, Saville A, Seewald L, Stokley S, Dickinson LM, Daley MF, et al. Parental views of school-located delivery of adolescent vaccines. *J Adolesc Health.* 2012;51:190–6.

33. Kempe A, Daley MF, Pyrzanowski J, Vogt TM, Campagna EJ, Dickinson LM, et al. School-located influenza vaccination with third-party billing: what do parents think? *Acad Pediatr.* 2014;14:241–8.

34. Allison MA, Reyes M, Young P, Calame L, Sheng X, Weng H-YC, et al. Parental attitudes about influenza immunization and school-based immunization for school-aged children. *Pediatr Infect Dis J.* 2010;29:751–5.

35. Cheung S, Wang H-L, Mascola L, El Amin AN, Pannaraj PS. Parental perceptions and predictors of consent for school-located influenza vaccination in urban elementary school children in the United States. *Influenza Other Respi Viruses.* 2015;9:255–62.

36. Herbert NL, Gargano LM, Painter JE, Sales JM, Morfaw C, Murray D, et al. Understanding reasons for participating in a school-based influenza vaccination program and decision-making dynamics among adolescents and parents. *Health Educ Res.* 2013;28:663–72.

37. Weycker D, Edelsberg J, Halloran ME, Longini IM, Jr, Nizam A, Ciuryla V, et al. Population-wide benefits of routine vaccination of children against influenza. *Vaccine.* 2005;23:1284–93.

38. WHO Euro . Varied impact of COVID-19 on routine immunization in the European Region. [accessed 2021. Oct 4].

39. Esposito S, Principi N, Cornaglia G.. ESCMID Vaccine Study Group (EVASG), barriers to the vaccination of children and adolescents and possible solutions. *CMI.* 2014;20:25–31. doi: 10.1111/1469-0691.12447. [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

40. Халилова Б. Р., Мусаева О. Т., Толипова Г. К. ВЛИЯНИЕ ОДОНТОГЕННОЙ ИНФЕКЦИИ НА ОРГАНИЗМ БЕРЕМЕННЫХ ЖЕНЩИНЫ //Scientific progress. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 245-251.

41. Халилова Б. Р., Мусаева О. Т., Толипова Г. К. ВЛИЯНИЕ ОДОНТОГЕННОЙ ИНФЕКЦИИ НА ОРГАНИЗМ БЕРЕМЕННЫХ ЖЕНЩИНЫ.

42. Mamatkulov, B., Tolipova, G., Adilova, Z., & Nematov, A. (2023). ПРОБЛЕМЫ ИММУНОПРОФИЛАКТИКИ: ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЯ К ИММУНОПРОФИЛАКТИКЕ.

43. Mamatkulov, B., Urazaliyeva, I., Gulxayoxon, T., & Nematov, A. (2023). The Significance of Factors in Forming Attitude to Immunophrophylaxis and the Problems of Immunophrophylaxis.

44. Urazaliyeva I., Nematov A., Tolipova G. ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ COVID-19 И ВИДЫ МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ ОКАЗЫВАЕМОЙ БОЛЬНЫМ. – 2023.

45. Умурзакова Д. А., Толипова Г. К., Уразалиева И. Р. 1Умурзакова Дилором Абдумуминовна/Umurzakova Dilorom–магистр; 2Толипова Гулхаё Комилжон кизи/Tolipova Gulhayo–магистр; 3Уразалиева Ильмира Равкатовна/Urazalieva Imira–ассистент, Школа общественного здравоохранения Ташкентская медицинская академия, г. Ташкент, Республика Узбекистан //EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY. – Т. 109.

46. Толипова Г. К., Маматмусаева Ф. Ш. ВИРУСЛИ ГЕПАТИТ А ЎТКАЗГАН РЕКОНВАЛЕСЦЕНТ БОЛАЛАРДА РЕКОНВАЛЕСЦЕНЦИЯ МУДДАТЛАРИГА БОҒЛИҚ РАВИШДА КЛИНИК БЕЛГИЛАРНИНГ ЎЗГАРИШИ : дис. – 2022.

47. Mamatkulov, B., Nematov, A., Berdimuratov, D., & Tolipova, G. (2023). HEPATITIS A EPIDEMIOLOGY, HIGH-RISK GROUPS AND PREVENTIVE MEASURES (LITERATURE REVIEW). *Science and innovation*, 2(D5), 100-105.

48. Nematov A., Abdiyatov A., Tolipova G. THE ROLE OF LABORATORY ANALYSIS IN IMPROVING THE EARLY DETECTION, DIAGNOSIS, TREATMENT AND MONITORING OF COVID-19

(LITERATURE REVIEW) //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. D5. – С. 92-99.

49. Толипова Г. К., Маматмусаева Ф. Ш. МИКРОСКОПИЧЕСКИЙ СОСТАВ ЖЕЛЧИ У ДЕТЕЙ ВИРУСНЫХ ГЕПАТИТАХ «А», «В» и «С» //Евразийский журнал академических исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 11. – С. 172-179.

50. Маматмусаева Г. К. Т. Ф. Ш. МИКРОСКОПИЧЕСКИЙ СОСТАВ ЖЕЛЧИ У ДЕТЕЙ ВИРУСНЫХ ГЕПАТИТАХ «А», «В» и «С». – 2022.

Research Science and
Innovation House

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA BADIY ADABIYOTINING O‘RNI

**Daminova Shoxista Farxodovna – Jizzax davlat pedagogika universiteti
“Maktabgacha va boshlang‘ich yo‘nalishlarida masofaviy ta‘lim” kafedrası
o‘qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tarbiyalashda, ta‘lim va estetik jihatdan tarbiyalashda badiiy adabiyotining o‘rni va ahamiyatini, shuningdek, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar nutqining o‘shida bolalar adabiyotining o‘ziga xos xususiyatlar hamda shakllarini tahlil qilishdan iboratdir.

Kalit so‘zlar: badiiy obraz, badiiy adabiyot, xalq og‘zaki ijodi, proza, illyustrasiya, axloqiy-epik, axloqiy-estetik.

Abstract: This article analyzes the role and importance of fiction in the upbringing of children of preschool age, education and aesthetic education, as well as the specific features and forms of children's literature in the development of speech of children of preschool age.

Key words: artistic image, fiction, folklore, prose, illustration, moral-epic, moral-aesthetic.

Аннотация: В данной статье анализируются роль и значение художественной литературы в воспитании детей дошкольного возраста, образовании и эстетическом воспитании, а также особенности и формы детской литературы в развитии речи детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: художественный образ, художественная литература, фольклор, проза, иллюстрация, нравственно-эпический, нравственно-эстетический.

Maktabgacha yosh bolaning atrof-olamni o‘rganish, uni tahlil qilish, o‘z qiziqishlarini namoyon etish hamda shaxsida ma‘naviy-ahloqiy jihatlar tarkib topadigan o‘ziga xos davr bo‘lib hisoblanadi.

Bu jihatlarning to‘laqonli shakllanishi, rivojlanishida badiiy so‘zning o‘rni beqiyosdir. Bola ongida rivojlanadigan malaka, ko‘nikma hamda tushunchalarni

kattalar tomonidan hikoya qilib beriladigan, o‘qib beriladigan va ayniqsa mavzuga mos tasvirlar ko‘rsatish bilan badiiy asarni yetkazish kutilgan samarani beradi.

Bolalar kitobning qiziqarli mazmuni do‘stlik, halollik, mehnatsevarlik, o‘rtoqlik namunalari ko‘rsatadi. Bolalar badiiy adabiyot asarlari estetik jihatdan tarbiyalashga ham katta ta‘sir ko‘rsatadi. Badiiy asarlarning yorqin obrazlari, jonajon tabiatning shoirona manzaralari, she‘rlarning musiqaviyligi, tilning o‘tkirliigi, ifodaliligi bolalarga yoqadi.

Bolalar badiiy so‘z qudratini his etadilar, uncha katta bo‘lmagan ertaklar, xalq ashula hamda she‘rlarini tez va osongina eslab qoladilar. Badiiy so‘zga muhabbatni ilk yoshdan boshlab tarbiyalab borish zarur, bola bog‘chadan maktabga ana shu muhabbat bilan o‘tadi va keyinchalik Vatan adabiyotini sevadigan bo‘lib qoladi.

Xalq og‘zaki ijodi – ertaklar, topishmoqlar, maqollar, qo‘shiqlarning ko‘plari uzoq o‘tmishda va hozirgidan tubdan farq qiladigan voqyeligidan tubdan farq qiladigan turmush sharoitida yaratilgan xalq ijodi asarlaridan faqat tarbiya vazifalariga javob beradiganlari tanlab olinadi. Aql-idroki yoki jasurligi bilan, sabr-toqati yoki mehnati bilan har qanday qiyinchiliklarni yengadigan dovyurak, vijdonli qahramonlar ishtirok etadigan ertaklardan bolalar juda hayratlanadilar, bunday ertaklar bolalarni ijobiy qahramonlarga nihoyatda hayrixoh bo‘lishga, yovuzlikka, nohaqlikka, qizg‘anchilikka, makr-xiyilaga nisbatan murosasiz bo‘lishga majbur etadi. Maktabgacha yoshda bolalarni badiiy asarlarga qiziqishini o‘stirish uchun qo‘shiqlar, o‘yinlar, aytishmalar, sanamalar, topishmoqlar, she‘rlar, ertaklar, hatto rivoyat, masal, doston kabi asarlar bilan yoshiga mos ravishda tanishtirish lozim.

Ilk yoshda bolalar bilan foydalanishga tavsiya etiladigan kitoblar o‘lchami kattaroq, muqovasi qalinroq, suratlari yirik va yorqin, matni qisqa va qiziqarli bo‘lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ularga tavsiya etiladigan asarlar asosan, sanamalar, kichik hajmli she‘rlar, qisqa ertaklar bo‘lishi mumkin. Mazmunan esa, birmuncha sodda, asosan, hayvonlar haqidagi syujetlar orqali bolaga tushunarli bo‘lgan voqea-xodisa aks ettiriladi. Masalan, ayiqcha qo‘lini tozalab yuvyapti, mushukcha uyquga yotyapti, quyoncha oyisiga salom beryapti kabi. Bola 3-4 yoshligida esa kitoblar o‘lchami birmuncha kattaligicha qolsada, asarlar mazmunan ancha kengayadi. Bu yoshda bolalarga qisqaroq ertak o‘qib berish va mavzuga oid rasm-tasvirlar ko‘rsatilishi mumkin. Bolaga asar mazmuni asosida savollar berish, javob berishiga yordamlashish kerak. Bola 4-5 yosh bo‘lgach, beriladigan kitoblar rangli suratlarga boy, kitob ihcham, matn qisqa bo‘lgani ma‘qul. Katta maktabgacha

yoshga kelib, asarlar ancha katta hajmli, bolalar bilan savol-javob va suxbat o'tkazishga qulay, mazmunan turli-tuman bo'lishi kerak. Badiiy adabiyot janrlari jihatidan turicha bo'lgan asarlarni tushunish, mavzusi bo'yicha savollarga javob berish, she'r matnlarini yod olish kabi mashg'ulotlar jarayonida bolalar shaxsida ijobiy insoniy hislatlar tarkib toptiriladi. Bu yoshdagi bolalar nafaqat insoniy fazilatlarni, balki insonlarda uchrashi mumkin bo'lgan yoqimsiz xususiyat va illatlarni ham nomlashni o'rganadilar, ularni farqlash, izohlashni biladilar. Badiiy adabiyot mashg'ulotlarini bolalar faoliyatining turli ko'rinishlarini bilan uzviy bog'lash orqali ma'naviy – ahloqiy jihatlarni mustahkamlash choralari ko'rish lozim. Shundagina bolada shakllangan ma'naviy- ahloqiy sifatlarni mustahkamlash mumkin. Tabiat bilan tanishtirish, tevarak-atrof haqidagi tasavvurlarini kengaytirish, tasviriy faoliyat, jismoniy rivojlantirish, matematik tasavvurlarni kengaytirishga oid mashg'ulotlar, voqeaband - rolli o'yinlar, harakatli o'yinlar vositasida bolalar badiiy adabiyot mashg'ulotlarida olgan malakalarini mustahkamlaydilar.

Ma'naviy – axloqiy jihatlarni shakllantirishda, o'z navbatida, bolalarning kitobga nisbatan ijobiy munosabatini ham tarkib toptirishga e'tibor berish muhim. Kitobni ehtiyotlash, uni avaylash, toza qo'l bilan ushlab, bukmasdan tutish, xar yerga tashlamaslik, uni boshqalarga ham berib turish kabi odatlarni o'z vaqtida shakllantirish uchun bola bilan bevosita ishlaydigan, uni tarbiyalaydigan katta yoshli kishilarga alohida mas'uliyat yuklanadi. Zero ular bolalarda shu malaka odatlarning to'g'ri shaklanishida namuna bo'lishlari, o'z hatti – harakatlariga doimo ma'sul bo'lishlari talab etiladi. Shunda bola kichik yoshdan kitobni avaylash, uni ehtiyotlab varaqlash, mazmunini qayta-qayta eslash, kattalardan yana takror o'qib yoki hikoya qilib berishlarini so'rashni o'rganadi. O'zidan kichik yoshdagi bolalarga ham namuna bo'lishni istashadi. Bolalarning bu intilishlarini vaqtida rag'batlantirish, yaxshi odatlarini mustahkamlash maqsadida ular bilan kitoblarni ta'mirlash, ezilgan – bukilgan varaqlarini tekislash, yirtilgan varaqlarini yelimlash, “qo'lbola” kitobchalar yasash, boshqalarga turli munosabatlar bilan kitob sovg'a qilish, bola bilan birgalikda kitob do'koniga borib o'ziga yoki boshqa biror kishiga kitob tanlash ishlarini amalga oshirish kerak. Bolaning kitobga, unda bayon etilgan asar mazmuniga nisbatan ijobiy munosabatini shakllantirishda savol-javob, suxbat, viktorina, topishmoqlar kechasi, she'rlar mushoirasi kabi tadbirlar tashkil etilishi yaxshi natija beradi. Shuningdek, badiiy adabiyot vositasida bola shaxsida tarkib

topgan ma'naviy- ahloqiy jihatlarni rag'batlantirib borish uning kitobga nisbatan ijobiy munosabatini mustahkamlaydi. Bolaning kitob bilan muloqotini maroqli mashg'ulotga aylantirish – murakkab vazifa. Buning uchun avvalo bu mashg'ulot uchun to'g'ri va qulay vaqtni tanlay bilish kerak. Bolani majburlash yo'li bilan kitobga ijobiy munosabat shakllantirilmaydi, aksincha, bola bu mashg'ulotdan bezib qolishi, bu jarayonni hatto jazo sifatida qabul qilishi ham mumkin. Buning oldini olish maqsadida bolaga kitob bilan muloqotni biror “yaxshi” ishi, ma'qul hulqi evaziga “sovg'a” sifatida taklif etish to'g'ri bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining asosiy ko'rinishi o'yin jarayoni ekanligini unutmagan holda ularning kitobga mehrini, qiziqishini shakllantirishda o'yin tarkibiga badiiy asarlarni mazmunan uyg'unlashtirish mumkin. Ertaklar va she'rlar mazmunidan kelib chiqib tashkil etiladigan harakatli, voqeaband – rolli, sahnalashtirish ko'rinishidagi o'yinlar, topishmoqlar topish musobaqasi, sport o'yinlari shular jumlasidandir. O'zbek xalq ertaklaridan tashqari ko'pgina rus xalq va mamlakatimizdagi boshqa xalqlar ertaklari ham bolalarga o'qib beriladigan ertaklar jumlasiga kiradi. Rus mumtoz adabiyoti namoyondalaridan A.S.Pushkin, N.A. Nekrasov, L.N. Tolstoy, K.D. Ushinskiy va boshqalarning asarlari bolalarga o'qib berish dasturiga kiritilgan. O'zbek yozuvchilari, shoirlari bolalar uchun juda ko'p ajoyib asarlar yaratganlar. Bu G'.G'ulom, N. Orifjonov, I. Muslim, P. Mo'min, Sh. Sa'dulla, Q. Hikmat, Q. Muhammadiy va boshqalarning asarlari – bolalarga o'qib beriladigan asarlarning eng boy manbasi hisoblanadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga bag'ishlangan adabiyotlar ro'yxatidan rus yozuvchilari va shoirlari: V. Mayakovskiy, A. Kononov, S.Mixalkov, A. Gaydar, K. Chukovskiy va boshqalarning tarjima qilgan asarlari keng o'rin olgan. Bu ro'yxatga chet el yozuvchilari Sh. Perro, X.K.Andersen va boshqalarning ertaklari ham kiradi. Bolalarga o'qib beriladigan asarlar doirasiga har xil janrdagi asarlar: hikoya va povestlar, proza hamda she'r shaklidagi ertaklar, dostonlar, xazil she'rlari, topishmoqlar, masallar kiradi.

Tarbiyachi har bir yosh guruhida bolalarni juda ko'p bolalar badiiy adabiyoti asarlari bilan tanishtirib borishi lozim. Tarbiyachi bolalarda adabiy asarni idrok qilish ko'nikmasini tarkib toptiradi. Bola asarni tinglayotib, uning mazmunini o'zlashtiribgina qolmay, balki muallif tasvirlayotgan his-tuyg'ular va kayfiyalarni his etishi ham lozim.

Мактабгача таълим ташкilotида asarning mazmuni va formalarini analiz qilishning ba'zi elementlari ham tarkib toptiriladi. Har bir bola maktabga o'tish paytida asarda hikoya qilangan asosiy qahramonlarni aniqlay olishi, ularga nisbatan o'z munosabatini (kimning nima uchun yoqqanini) ayta bilishi, asarning formasini aniqlay bilishi (she'r, hikoya, ertak) lozim. Bolalarda birgalashib eshitish malakalarini, uyushqoqlik bilan savollarga javob berish va o'qib berilgan asar asosida savollar berish, illyustrasiyani diqqat bilan ko'zdan kechirish, kitobga yaxshi munosabatda bo'lish ko'nikmalarini tarbiyalash zarur. Bog'cha bolalarda kitobga berilish, bilishga qiziqish, tinglangan asar haqidaga taassurotlarni o'rtoqlashish istagi va ko'nikmasini tarbiyalashi lozim.

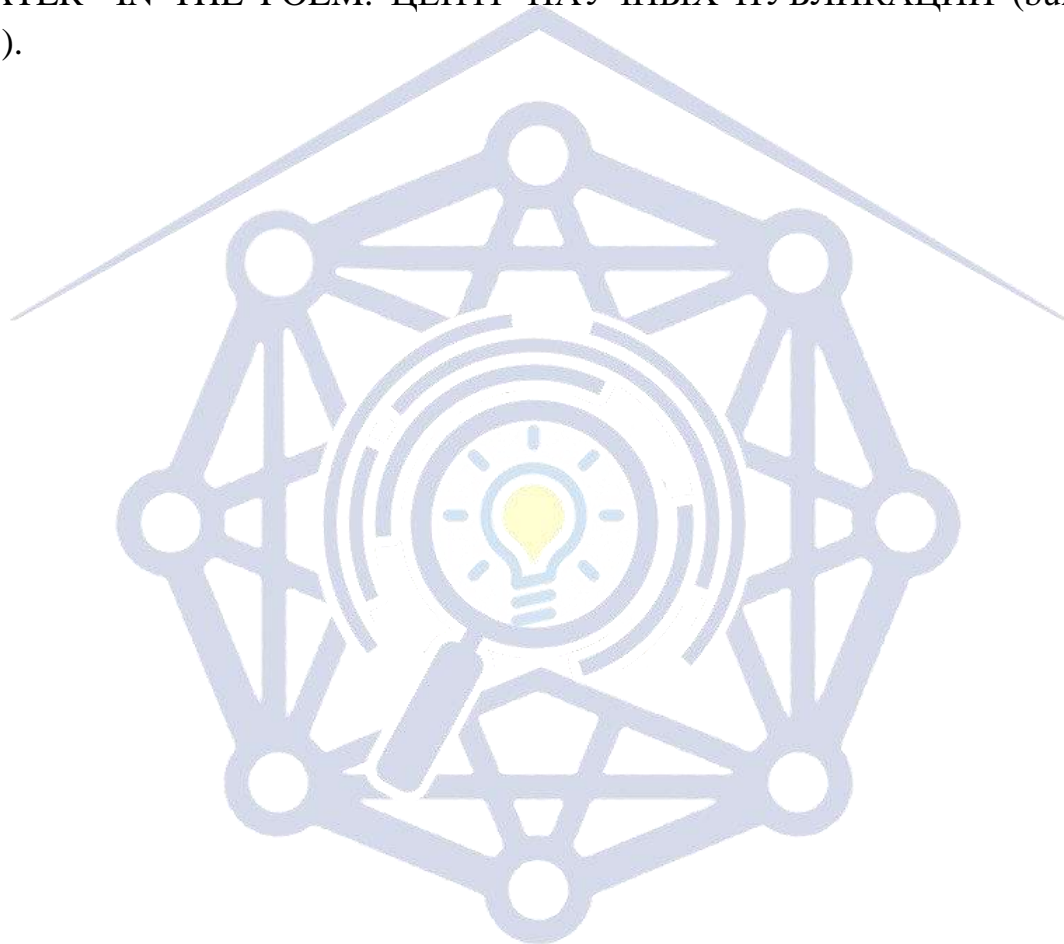
Xulosa qilib aytganda, bilim beruvchi kitoblar har xil bilimlar manbai bo'libgina qolmay, balki kishilarning mehnatiga hurmat, tabiatga nisbatan muhabbat va hokazo fazilatlar tarbiyalash vositasi bo'lib ham xizmat qiladi. Shuning uchun kitob bilan ishlashni shunday yo'lga qo'yish g'oyat muhimki, u bolalarda yuksak axloqiy sifatlarni tarbiyalash imkonini berishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sharipova M. B., Muslimova L. M. Q. XALQ DOSTONLARINI O'RGATISHNING AMALIY AHAMIYATI HAMDA DOLZARBLIGI (“ALPOMISH” DOSTONI MISOLIDA) //Scientific progress. – 2021. – T. 2. – №. 7. – С. 1130-1134.
2. Sharipova M. B. Xursand Nuriddinovna Mirzayeva XALQIMIZ MADANIYATINING HAYOTBAXSH SARCHASHMASI //Scientific progress. – 2021. – №. 7.
3. Шарипова М. Б., Саъдуллаева М. Модульное обучение в системе образования //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 4-3. – С. 72.
4. MA'NAVIY Y. A. R. V. A., O'RNI D. B. Q. E. DOI: 10.53885/edinres. 2021.17. 14.046 Sharipova Maxbuba Baxshilloevna BuxDU //Maktabgacha ta'lim.
5. Sharipova, Maxbuba Baxshilloevna. "Gulasal Shavkat Qizi Farmonova NIKOHDAN SO'NG ADO ETILADIGAN URF-ODATLAR TASVIRI (“ALPOMISH” DOSTONI MISOLIDA)." Scientific progress 7 (2021). Международный научный журнал № 4 (100), часть 2 «Научный импульс» Ноябрь, 202 1272

6. Baxshilloyevna S. M. et al. MAKTABGACHA YOSHIDAGI BOLALAR MA'NAVIY DUNYOSINI BOYITISHDA “ALPOMISH” DOSTONING O'RNI //BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – T. 2. – №. 2. – C. 146-152.

7. Nizomova, S., 2020. THE ARTISTIC IMAGE OF THE IMAGE OF" WATER" IN THE POEM. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).

Research Science and
Innovation House

NEVROLOGIYADA AMALIYOTIDA ENDOKRIN BUZILISHLAR

Ilmiy rahbar: Djurayeva Zilola Aramovna

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Endokrinologiya kafedrası katta
o‘qituvchi

Elnazarova Gulhayo Abdunaim qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Muqumova Zarnigor Olimjon qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Keldiyorova Durdona Norjigit qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Mamadaminova Azizabonu Maxmudjon qizi

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Abstrakt. Endokrin kasalliklar dastlab nevrologik belgilar bilan namoyon bo‘lishi mumkin. Nevrologik klinikani differentsial tashxislashda endokrin tizim bilan bog‘liq kasalliklarni hisobga olish juda muhimdir. O‘z vaqtida tashxis qo‘yilmasa, o‘limga olib keladigan gipoglikemiya kabi nevrologik o‘zgarishlar bilan namoyon bo‘lishi mumkin bo‘lgan juda jiddiy kasalliklar mavjud. Ushbu ko‘rib chiqishning maqsadi asosiy endokrinologik patologiyalarning tavsifini va ularning nevrologiya bilan aloqasini o‘rganishdir.

Kalit so‘zlar : Gipoglikemiya ; Gipofonksiyon ; adenohipofiz ; Giperprolaktinemiya

Gipofiz bezining buzilishi

Pangipopituitarizm

Ichki gipofiz yoki gipotalamusning shikastlanishi gipofiz hipofunksiyasiga olib kelishi mumkin. Gipofiz bezining kengaygan lezyonlari bir yoki bir nechta gormonlarning hipofunksiyasiga olib kelishi mumkin, garchi pangipopituitarizm kam uchraydi. Katta ekspansiv lezyonlarda adenohipofizning bir yoki bir nechta gormonlarining disfunktsiyasi bilan birga diabet insipidus rivojlanishi bilan

neyrogipofizning o'zgarishi kuzatilishi mumkin. Bundan tashqari, gipotalamus-gipofiz sopi disfunktsiyasi tufayli prolaktinning sezilarli darajada oshishi tez-tez uchraydi. Biroq, bu klinik ko'rinishga olib kelishi mumkin bo'lgan gipofiz bezining shikastlanishi ko'pincha qo'shni tuzilmalarning disfunktsiyasini, ayniqsa ko'rish maydonining buzilishi bilan optik chiazmani yoki kavernöz sinus ichidagi okulomotor nervlarni keltirib chiqaradi, bu esa diplopiyaga olib keladi.

Gipofiz bezining qon tomir lezyonlari, xususan, gipofiz apopleksiyasi bosh og'rig'i, meningeal tirnash xususiyati, ko'rishning buzilishi va ong darajasining pasayishi bilan birga pangipopituitarizmning to'satdan va jiddiy rasmini keltirib chiqarishi mumkin. Gipofizial ishemiya tug'ruqdan keyingi davrda darhol paydo bo'lishi mumkin va Sheehan sindromi sifatida tanilgan. Ushbu asorat odatda gipotenziya va akusherlik qon ketishi bilan murakkab tug'ruqlarda yuzaga keladi. Ishemiya odatda adenohipofizning ustun gipofunktsiyasiga olib keladi, bunda diabet insipidus assotsiatsiyasi kam uchraydi. Doimiy amenoreya belgilari, libidoning pasayishi va laktatsiya etishmasligi bilan kechadigan subakut va surunkali tug'ruqdan keyingi holatlar ham tasvirlangan.

Gipofiz o'smalari

Ko'pgina gipofiz o'smalari adenohipofizdagi lezyonlar bilan bog'liq. Klinik ko'rinish to'g'ridan-to'g'ri o'simtaning kattaligiga va gormonlar sekretsiyasi (yo'qligi) bilan bog'liq. Mikroadenomalar (10 mm dan kam) gormonal ishlab chiqarish bilan bog'liq alomatlarni keltirib chiqaradi, makroadenomalar (10 mm dan katta) gipotalamo-gipofiz sopi disfunktsiyasiga, gipofiz to'qimalarining mahalliy siqilishi tufayli gormonal gipofunktsiyaga va hatto [1].

kavernöz sinus va optik chiazma kabi qo'shni tuzilmalarni bosib olish. Prolaktinomalar eng ko'p kuzatiladigan gormonal sekretsiyali o'smalardir. Shu bilan birga, giperprolaktinemiyaning ko'plab sabablari, shu jumladan fiziologik holatlar,

turli dorilar va gipotalamus-gipofiz hududiga ta'sir qiluvchi shikastlanishlar (1-jadval) tan olinishi kerak. Har holda, prolaktinning yuqori darajalari, ayniqsa 200 mkg / L dan yuqori, odatda prolaktinomalar bilan bog'liq. Gipofiz lezyonlarini baholash uchun tanlangan diagnostik test magnit-rezonans tomografiya (MRI), odatda kontrastli. Gormonlarni o'lchash gipofiz funksiyasini aniqlash va gipersekretsiya qiluvchi o'simta mavjudligini baholash uchun foydalidir . Gipofiz o'smalarini davolash farmakologik terapiya, radiatsiya terapiyasi va jarrohlikni o'z ichiga oladi. Giperprolaktinemiya odatda bromokriptin va kabergolin kabi dopamin agonistlariga javob beradi. Ushbu davolash ko'pincha makro va mikroadenomalar uchun qo'llaniladi. Birinchi holda, u lezyon hajmini kamaytirish uchun ishlatiladi va barcha hollarda u prolaktin darajasini normallashtirish va uning patologik oqibatlarini oldini olishga qaratilgan. Jarrohlik odatda transsfenoidal jarrohlik usulidan foydalangan holda makroadenomalar uchun ajratiladi. Ko'rsatkich mahalliy invaziya holatlarida, ayniqsa optik chiazma yoki kavernöz sinusning ishtiroki bilan aniq bo'ladi. Radiatsiya terapiyasi yolg'iz yoki jarrohlik yoki dori-darmonlar bilan birgalikda odatda to'liq bo'lmagan rezektsiya yoki yuqori jarrohlik xavfi bo'lgan va aralashuvni istisno qiladigan holatlar uchun ajratiladi.

1-jadval: Giperprolaktinemiyaning eng keng tarqalgan sabablari.

Fiziologik	Giyohvand moddalar	Darsla r
Homiladorlik	Antipsikotiklar	Gipofiz
Laktatsiya davri	Metoklopra mid	Gipotal amik
Rezerpin	Ko'krak qafasi devor	

Kaltsiy antagonistlar
Estrogenlar
Opioidlar
Trisiklik antidepressantlar

Qalqonsimon bez Buzilishlar

Gipotiroidizm

Tug‘ma hipotiroidizm kretinizm deb ataladigan holatga olib keladi, bu sezilarli aqliy zaiflik bilan birga alohida fenotipni o‘z ichiga oladi. Biroq, nevrologlar ko‘pincha balog‘at yoshida o‘tkir hipotiroidizm yoki miksedema shaklida, shuningdek surunkali shakllarda orttirilgan o‘zgarishlarga duch kelishadi. O‘tkir hipotiroidizmning klinik ko‘rinishi odatda bradipsixiya, uyquchanlik va koma bilan og‘ir va tez progressiv ruhiy kasallik sifatida namoyon bo‘ladi. Bemorlarda ko‘pincha hipotermiya, gipotenziya va metabolik kasalliklar mavjud. Agar o‘z vaqtida davolanmasa, bu jiddiy va hayot uchun xavfli holat. T4 yoki T3 ni parenteral yuborish variant hisoblanadi, ammo ehtiyot bo‘lish kerak, chunki bu juda tez amalga oshirilsa, yurak etishmovchiligi yoki yurak ishemik kasalligini keltirib chiqarishi mumkin. Surunkali hipotiroidizm bo‘lsa, klinik ko‘rinish yanada xilma-xil bo‘lib, hissiy neyropatiya, karpal tunnel sindromi, serebellar ataksiya va kognitiv buzilishlar kabi nerv magistralining tutilishini o‘z ichiga olishi mumkin. Bunday hollarda davolash og‘iz orqali levotiroksinni qo‘llashni o‘z ichiga oladi [2].

Gipertiroidizm

Qalqonsimon bez gormonlarining haddan tashqari ishlab chiqarilishi sezilarli avtonom disfunktsiya bilan gipermetabolizmning klinik ko‘rinishiga olib keladi. Bemorlarda ko‘pincha taxikardiya, gipertenziya, terlash, titroq va asabiylashish kuzatiladi. Og‘ir holatlarda, bu aqliy holatning buzilishi, shu jumladan chalkashlik

va psixoz bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Otoimmün gipertiroidizm Graves kasalligi deb ataladi, bu teri va oftalmologik belgilar bilan birga keladigan gipertiroidizm sifatida namoyon bo‘ladi. Graves oftalmopatiyasi, shish va mahalliy fibroz bilan orbital elementlarning infiltratsiyasi bilan ajralib turadi, bu ekzoftalmos va diplopiyaga olib keladigan diqqatga sazovor xususiyatdir. Vaziyat ikkala orbita o‘rtasida assimetrik bo‘lishi mumkin va davolanmasa, turli xil asoratlar tufayli ko‘rlikka olib kelishi mumkin. Davolash nafaqat antitiroid dorilarni, balki o‘ta og‘ir holatlarda kortikosteroidlarni, radioterapiyani yoki jarrohlik orbital dekompressiyani ham o‘z ichiga oladi.

Tirotoksik miyopatiya gipertiroidizmning kamdan-kam uchraydigan asorati bo‘lib, tos a'zosi mushaklarining og‘riqsiz progressiv zaifligi va kamroq darajada elka mushaklari bilan tavsiflanadi. Fassikulyatsiya yoki miokimiya kam uchraydi. Nihoyat, tirotoksik davriy falaj kamdan-kam uchraydigan holat bo‘lib, osiyolik odamlarda tez-tez uchraydi, jismoniy mashqlar yoki ovqatlanish bilan bog‘liq diffuz mushaklar falaj epizodlari bilan tavsiflanadi. Propranololni qo‘llash bilan hujumlarni kamaytirish mumkin, ammo to‘g‘ri davolash qalqonsimon bezning buzilishini tuzatishni o‘z ichiga oladi. Hashimoto tiroiditi qalqonsimon bezga ta'sir qiluvchi otoimmün holat bo‘lib, hipotiroidizm yoki gipertiroidizmga olib keladi [3].

Antitiroid antikorlarning mavjudligi tashxisning kalitidir. Bu holat miyasteniyaga gravis va, xususan, immunosupressiv davolanishga javob beradigan takroriy ensefalopatiya kabi turli kasalliklar bilan bog‘liq. Hashimoto ensefaliti odatda qalqonsimon bez antikorlarining yuqori titrlari bilan birgalikda namoyon bo‘ladi, chalkashlik, disorientatsiya va keyinchalik ong darajasining pasayishi bilan birga keladi. Tremor yoki miyoklonus kabi harakat buzilishlarining paydo bo‘lishi kam uchraydi. Neyroimaging odatda normal bo‘lib, EEGda diffuz sekinlashuvni ko‘rsatadi va miya omurilik suyuqligi (CSF) tahlili sezilarli pleotsitozsiz yuqori

protein darajasini aniqlaydi. Tanlangan davolash 3-5 kun davomida 1000 mg metilprednizolon kabi yuqori dozali kortikosteroid boluslari hisoblanadi. Agar javob bo'lmasa, boshqa immunosupressiv terapiya qo'llanilishi mumkin.

Paratiroid bezining buzilishi

Giperparatiroidizm giperkalsemiya holatiga va shuning uchun bu holat bilan bog'liq nevrologik va tizimli alomatlariga olib keladi. Engil holatlar ich qotishi, ko'ngil aynishi, qusish, qorin og'rig'i, oxir-oqibat diffuz ensefalopatiya va zaiflik kabi alomatlariga olib kelishi mumkin.

Gipoparatiroidizm odatda tiroidektomiya qilingan bemorlar bilan bog'liq bo'lib, u ham paratiroid bezlarini olib tashlashni o'z ichiga oladi. Pseudogipoparatiroidizm paratiroid sekretsiyasi normal bo'lgan, ammo uning ta'siriga periferik qarshilik mavjud bo'lgan holatni anglatadi. Nevrologik ta'sirlar odatda gipokalsemiya mavjudligi bilan bog'liq, ammo bu bemorlarda sezilarli klinik belgilarisiz intrakranial kalsifikatsiyani, ayniqsa bazal ganglionlarni topish odatiy holdir. Bu, shuningdek, idyopatik intrakranial gipertenziya bilan bog'liq bo'lsa-da, ikkala hodisa o'rtasida aniq sabab mexanizmi o'rnatilmagan.

Qon Glyukoza Buzilishlar

Giperglikemiya

Qandli diabet (DM) fonida yuzaga keladigan giperglikemiya markaziy va periferik asab tizimida ko'plab asoratlarga olib kelishi mumkin. DMning eng keng tarqalgan asoratlari periferik neyropatiya bo'lib, G'arb dunyosida neyropatiyaning eng keng tarqalgan sababi hisoblanadi. Semptomlar odatda oyoq-qo'llarning distal mintaqasiga ta'sir qiladi va paresteziya, hissiy yo'qotish va neyropatik og'riqni o'z ichiga oladi. Og'ir holatlarda u distal yaralar va artropatiyaga o'tishi mumkin. Avtonom neyropatiya ko'pincha yuqoridagilarga qo'shimcha element hisoblanadi, garchi u ba'zida dominant namoyon bo'lishi mumkin. Klinik ko'rinishlar har xil

bo‘lishi mumkin va ular orasida ortostatik gipotenziya, terlashning buzilishi, oshqozon bo‘shlig‘idagi o‘zgarishlar va ich qotishi, jinsiy quvvatsizlik bilan jinsiy disfunktsiya bo‘lishi mumkin. Diabetik poliradikulopatiya yoki diabetik pleksopatiya - bu pastki oyoqlarda zaiflik, paresteziya va neyropatik og‘riqlar bilan tavsiflangan assimetrik subakut holat. Odatda bir tomonlama subakut boshlanishi bilan boshlanadi va oylar davomida sekin yaxshilanadi [4].

Markaziy asab tizimida DM bilan bog‘liq asosiy kasallik uning asosiy xavf omili bo‘lgan ishemik insult bilan bog‘liqligidir. Diabetik ketoatsidoz odatda 1-toifa DM ning boshlanishini ko‘rsatishi va og‘ir va potentsial hayot uchun xavfli holatga olib kelishi mumkin. Bemorlarda komaga olib kelishi mumkin bo‘lgan tez progressiv ensefalopatiya rivojlanadi. Ketotik bo‘lmagan giperglikemiya, shuningdek, og‘ir ensefalopatiya va komaga olib kelishi mumkin, bu odatda turli xil tizimli kasalliklarning asoratlari sifatida 2-toifa DM bilan kasallangan bemorlar bilan bog‘liq. Ketotik bo‘lmagan giperglikemiya, odatda xoreya yoki hemichoreya bilan og‘rigan bemorlarda harakat buzilishining tavsiflangan holati mavjud .

Glyukoza tuzatilgandan so‘ng vaziyat asta-sekin yaxshilanadi.

Gipoglikemiya

Og‘ir gipoglikemiya o‘tkir ensefalopatiyani keltirib chiqaradi. Dastlab, bemor asabiylashish va titroq his qilishi mumkin, keyin esa ong darajasining pasayishi kuzatiladi. Bunday hollarda fokal ishemik insultni taqlid qiluvchi fokal nevrologik belgilar paydo bo‘lishi mumkin, bu noto‘g‘ri tashxisga olib keladi. Uzoq muddatli og‘ir gipoglikemiya markaziy asab tizimiga, ayniqsa miya yarim korteksi va bazal ganglionlarga qaytarilmas zarar etkazishi mumkin.

Buyrak usti bezlari faoliyatining buzilishi

Feokromotsitomada katexolaminlarning o‘sma sekretsiyasi asosiy muammo hisoblanadi. Bemorlarda ko‘pincha bosh og‘rig‘i, ortiqcha terlash, taxiaritmiya va

titroqlarning kombinatsiyasi bilan tavsiflangan paroksizmal epizodlar mavjud. Ushbu alomatlar katexolaminlarning qon oqimiga chiqishi bilan mos keladi. Tashxis bu moddalarning darajasini aniqlashga asoslangan, garchi ularning qon oqimidagi dalgalanishi yuqori bo‘lishi mumkin. Adrenal korteksning hipofunksiyasi Addison kasalligi deb ataladigan kortizol etishmovchiligiga olib keladi. Ba'zida shunga o‘xshash buzilish kortikosteroidlarni ekzogen yuborish orqali buyrak usti bezlari funksiyasini surunkali ravishda bostirishda topilishi mumkin. Bemorlar odatda umumiy zaiflik, bosh og‘rig‘i va ruhiy tushkunlik yoki distimiya kabi kayfiyatni boshdan kechiradilar. Xarakterli jihati shundaki, terining giperpigmentatsiyasi, masalan, tirsaklar yoki qo‘llarning burmalari kabi ba'zi hududlarda, shuningdek, ko‘krakning areolalari kabi odatda pigmentli joylarda diffuz qorayish bilan.

Adabiyotlar

1. Garmendia Madariaga A, Santos Palacios S, Guillén-Grima F, Galofré JC (2014) Evropada qalqonsimon bez disfunktsiyasining tarqalishi va tarqalishi: meta-tahlil. Klinik Endokrinologiya va Metabolizm jurnali 99 (3): 923-931.
2. Vanderpump MP (2019) Qalqonsimon bez kasalliklari epidemiologiyasi. Qalqonsimon bez va uning kasalliklarida: klinisyen uchun keng qamrovli qo‘llanma. Cham : Springer International Publishing Pp : 75-85
3. Hoch FL (1968) Gipertiroidizm va hipotiroidizm biokimyosi. Magistraturadan keyingi tibbiy jurnal 44 (511): 347-362.
4. Acharya N, Acharya S, Shukla S, Inamdar SA, Khatri M va boshqalar. (2011) Reproduktiv yoshdagi hipotiroidli ayollarda gonadotropin darajasi. jurnali _ Akusherlik va Ginekologiya Hindistonning 61: 550-553.

5. Stuckey BG, Yeap D, Turner SR (2010) In vitro urug‘lantirish uchun super-ovulyatsiya paytida tiroksinni almashtirish: boshqaruvdagi potentsial bo‘shliq? *Fertilik va bepustlik* 93(7): 2414-e1.
6. Jefferys A, Vanderpump M, Yasmin E (2015) Tiroid disfunktsiyasi va reproduktiv salomatlik. *Akusher va ginekolog* 17(1): 39-45 .
7. Mustafakulov I.B. et al. Aetiology and outcome of combined closed trauma of the abdomen according to the date of Samarkand hospital // *Journal of Surgery*, 2013; 1 (5): 73-76.
8. Mustafakulov I.B. et al. Same Different Surgical Treatment of Bladder Injuries in Abdominal Polytrauma // *Saudi Journal of Medical and Pharmaceutical Sciences*. Vol-2, Iss- 3 (Mar, 2016): 59-61.
9. Mustafakulov I.B. et al. Intra-abdominal Hypertension at Combined Injuries of the Abdominal Organs//*American Journal of Medicine and Medical Sciences* 2019, 9(12): 499-502
10. Mustafakulov I. B. et al. Severe associated trauma to the abdomen diagnosis and treatment // *European journal of pharmaceutical and medical research*. 2020,7(6), 113-116
11. Mustafakulov I. B. et al. Evaluaton of the effectiveness of multi-stage surgical tactics for liver damage // *World journal of advance healthcare research*. 2020, 4(3), 264-266.
12. Мустафакулов И. Б. и др. AMNIOTIC MEMBRANE-AS AN EFFECTIVE
13. BIOLOGICAL WOUND COVERING //УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ. –2021. – №. SPECIAL 1.
14. Мустафакулов И. Б. и др. SURGICAL TACTICS IN CASE OF ISOLATED

15. INJURIES OF SMALL AND LARGE INTESTINE //УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ. – 2022. – Т. 3. – №. 2.

16. Khamidova M.N., Ismatova I.F., Zh.Sh. Berdirov, G.Sh. Negmatova and A.T. Daminov. "DIABETES AND COVID-19". Eurasian Journal of Medicine and Natural Sciences 2, no. 13 (2022): 190-204.

17. Takhirovich D.A., Burchaklar S.J.A., Shukhratovna N.G., Shukhratovna S.G., Zainuddinovna M.G. (2022). COURSE OF COVID-19 IN PATIENTS WITH DIABETES. Web of Scientist: International Journal of Scientific Research, 3(02), 73–76.

18. Takhirovich D.A., Korners S.J.A., Shukhratovna N.G., Shukhratovna S.G., Zainuddinovna M.G. (2022). COURSE OF COVID-19 IN PATIENTS WITH DIABETES. Web of Scientist: International Journal of Scientific Research, 3(02), 73–76.

19. Nazira K., Siddikovna T.G., Davranovna D.A., Takhirovich D.A., Tulkinovich O.S. (2021). Cardiovascular complications in patients with covid and diabetes mellitus 2. Central Asian Medical and Natural Science Journal, 2(3), 37-41.

20. GROWTH HORMONE FOR THE TREATMENT OF HEREDITARY DISEASES IN CHILDREN Ortikov Shahzod Tulkinovich. Karimova Nazira Alimovna, Kurbanova Nozima Sobirjanovna, Daminov Abdurasul Takhirovich / International Journal of Innovative Engineering and Management Research. 2021 281-284.

21. Features of the course of type 2 diabetes mellitus with arterial hypertension and ways of their correction Negmatova Gulzoda Shukhratovna, Salimova Dildora Erkinovna Eurasian Medical Research Journal 17, 39-41, 2023.

22. FEATURES OF THE TECHNIQUE OF TYPE 2 DIABETES MELLITUS IN COMBINATION WITH ARTERIAL HYPERTENSION AND WAYS OF CORRECTION IX G.Sh. Negmatova, D.E. Salimova LLC "Research and publications", Enlightener, 2023.

23. Features of the coexistence of type 2 diabetes mellitus with arterial hypertension and their treatment Gulzoda Shukhratovna Negmatova, Dildora Erkinovna Salimova LLC "Ochik fan", Science and education, 2023.

24. Khalimova Z.Yu. and G.Sh. Negmatova. Autoimmune polyglandular syndromes. Literature review". Central Asian Journal of Medical and Natural S

25. Даминов А., Хайдаров О., Хасанова М. и Абдукахорова Р. (2023). ОСЛОЖНЕНИЯ ГЛЮКОКОРТИКОИДНОЙ ТЕРАПИИ У ПАЦИЕНТОВ С ДИАБЕТОМ, ПЕРЕЖИВШИХ КОВИД-19. Евразийский журнал медицинских и медицинских наук , 3 (4), 197-200.ciences 2.4 (2021): 166-175.

Research Science and Innovation House

Gipotiroidizm da dismenoreya

Ilmiy rahbar: Djurayeva Zilola Aramovna

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti Endokrinologiya kafedrasida katta
o'qituvchisi

Akramov Abdulaziz Akram o'g'li

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Dusiyarov Shahzod Bahodir o'g'li

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Tursunmurodov Quvonchbek Kamol o'g'li

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Rajabov Lazizjon Rustam o'g'li

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti talabasi

Abstrakt. Qalqonsimon bezning buzilishi butun organizmning o'sishi va faoliyatiga ta'sir qiladi. Bu menarxe tsiklini buzadi va ayollarda bepushtlikka olib kelishi mumkin. Ushbu ishda biz hipotiroidizmning T4, TSH, FSH va LH darajalariga, hayz davrining uzunligi va dismenoreya belgilariga ta'sirini baholadik. Hipotiroidizm bilan davolangan ayollarda T4, TSH va FSH eutiroidga qaraganda sezilarli darajada oshganligini aniqladik. Bundan tashqari, hipotiroidizm hayz davrini uzaytiradi va ayollarda kuchli og'riq va noqulaylik tug'diradi. Ushbu reproduktiv kasalliklarning patofiziologik jarayoni gipotalamus-gipofiz o'qining qalqonsimon gormonlarning tuxumdonlar va bachadonga bevosita ta'sirini o'z ichiga oladi. Ayollarning tug'ish qobiliyatini saqlab qolish uchun hipotiroidizmni davolashda bunday masalalarni ko'rib chiqish kerak.

Kalit so'zlar: dismenoreya; bepushtlik; gipotalamus- gipofiz o'qi; hipotiroidizm; preeklampsi

Kirish

Tiroidit - bu sog'liqni saqlash kasalligi bo'lib, 40% ni tashkil qiladi. umumiy tashxis qo'yilgan endokrin kasalliklar. Qarish, yod tanqisligi, intoksikatsiya va tug'ma nuqsonlar kasallikni keltirib chiqaradigan asosiy xavf omillari hisoblanadi [1] Xususan, hipotiroidizm butun dunyo bo'ylab ayollarning 0,5 dan 2 foizigacha o'z-o'zidan ta'sir qiladi. [2] Qalqonsimon bez gormonlari yoshlarda mitoxondriyal aylanishni faollashtirish orqali organizmning o'sishini va umumiy metabolizmni tartibga soladi. Bundan tashqari, ularning darajasidagi o'zgarishlar

termoregulyatsiya, o'sish, rivojlanish va boshqa endokrin va asab regulyatsiya jarayonlariga javob berish kabi bir qator fiziologik patologik kasalliklarga olib kelishi mumkin [3]. Shunga ko'ra, klinik topilmalar tiroidit va ayollarning reproduktiv disfunktsiyasi va bepushtlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatdi. [4]. Stuckey va boshqalar (2010) in vitro urug'lantirish uchun super-ovulyatsiyaga uchragan hipotiroidizmi bo'lgan ayollarda qalqonsimon stimulyator gormoni (TSH) va estrogen o'rtasidagi qattiq bog'liqlik haqida xabar berishdi. Bunday natijalar gipotalamus-gipofiz o'qi HPA orqali qalqonsimon bez va tuxumdonlar o'rtasidagi ikki tomonlama o'zaro bog'liqlikni isbotlaydi [5]. Keyingi tadqiqotlar ayollarda tiroidit bilan bir qator reproduktiv salomatlik muammolari, jumladan, yurak-qon tomir kasalliklari, homiladorlik, preeklampsi, o'lik tug'ilish va hayz ko'rish bilan bog'liqligini tasdiqladi. disregulyatsiya [6-8] Ushbu ishda biz tug'ilish yoshidagi hipotiroidizmning reproduktiv buzilish ko'rsatkichi sifatida ayollarda hayz davrining o'zgarishi bilan bog'liqligini o'rgandik.

Bemorlar va usullar

Tiroiditni tashxislash va kuzatish uchun mahalliy kasalxonaga murojaat qilgan jami 53 nafar ayol (20 yoshdan 45 yoshgacha) ishga qabul qilindi. Ularning barchasi ishtirok etish uchun yozma ravishda xabardor qilingan rozilik berishdi. Bizning tadqiqot dizaynimiz insonlar ishtirokidagi tibbiy tadqiqotlar uchun Xelsinki axloqiy tamoyillari deklaratsiyasiga muvofiq edi. Ishtirokchilarning ijtimoiy-demografik ko'rsatkichlari va hayz davrining tarixi (umumiy sikl davomiyligi, hayz ko'rish davomiyligi, kuchli og'riq / noqulaylik hissi va oxirgi uch oy davomida ishdan bo'shatish) to'g'ridan-to'g'ri suhbat anketasi orqali qayd etilgan. Statistika tadqiqot uchun so'nggi uch oyning o'rtacha qiymatlari hisobga olingan. Ishtirokchilar orasida 12 bemor hipotiroidizmdan aziyat chekdi va davolash sifatida levotiroksin gormonal almashtirildi. Boshqa ayollar qalqonsimon bezning normal ishlashini ko'rsatdilar. Qondagi tiroksin 4 (T4), qalqonsimon stimulyator gormoni (TSH) luteinlashtiruvchi gormon (LH) va follikulani ogohlantiruvchi gormon (FSH) ning qon aylanish darajasi ishlab chiqaruvchining ko'rsatmalariga muvofiq (VIDAS, Biomérieux, Frantsiya) ferment bilan bog'liq floresan tahlili bilan aniqlandi. Qalqonsimon bezning ikki holati o'rtasidagi natijalarni solishtirish uchun X-kvadrat va parametr bo'lmagan Mann-Uitni testi qo'llanildi. Statistika ma'lumotlar Windows

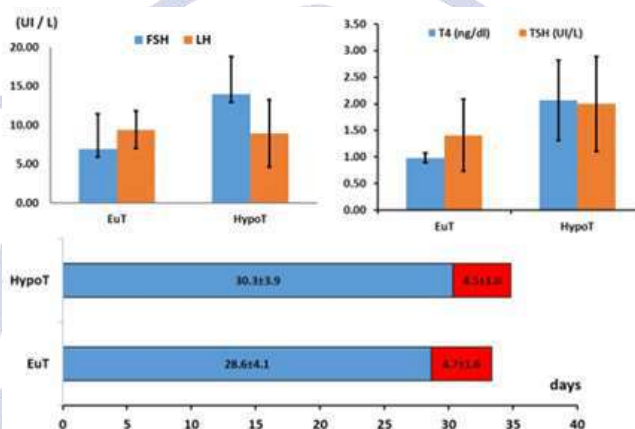

uchun SPSS dasturi yordamida amalga oshirildi. 17 (IBM korporatsiyasi), ishonch bilan interval 0,95 dan.

Natijalar va muhokama

Tiroidit odatda yurak va o'pka funksiyasining buzilishi va osteoporoz kabi bir qator patologik kasalliklar bilan bog'liq edi [9]. Shuningdek, u turli darajadagi reproduktiv funktsiyani buzishi haqida xabar berilgan [5-8]. Shunga ko'ra, biz hipotiroidizm bilan og'riq ayollarda chuqur gormonal buzilishlar namoyon bo'lishini kuzatdik. Ular levotiroksin gormonal almashinuvini olgan bo'lsalar ham, hipotiroidizmi bo'lgan ayollarda evtiroidizm bilan og'riq ayollarga nisbatan tiroksin 4 va qalqonsimon bezni ogohlantiruvchi gormon (T4 va TSH uchun mos ravishda $2,07 \pm 0,76$ ng/L va $2,00 \pm 0,90$ UI/L) sezilarli darajada yuqori bo'lgan. EuT) (T4 va TSH uchun mos ravishda $0,98 \pm 0,09$ ng/L va $1,41 \pm 0,67$ UI/L) (1-rasm). Hipotiroidizm da follikulani ogohlantiruvchi gormonning sezilarli o'sishi kuzatildi (HypoT va EuT uchun mos ravishda $13,93 \pm 4,87$ UI/L va $6,89 \pm 4,56$ UI/L). Bundan farqli o'laroq, luteinlashtiruvchi gormon (LH) darajasi qalqonsimon bezning ikki holati (EuT va HypoT uchun mos ravishda $9,4 \pm 2,42$ UI/L va $8,94 \pm 4,32$ UI/L) o'rtasida sezilarli farqlarni ko'rsatmadi. Shunga o'xshash topilmalar boshqariladigan va boshqarilmaydigan tiroiditda bir qancha oldingi tadqiqotlarda ham xabar qilingan [5, 10, 11]. Boshqa klinik natijalar [13, 14] bilan kelishilgan holda, hipotiroidizm, shuningdek, hayz davrining umumiy davomiyligining sezilarli darajada uzayishi (1-rasm) va hayz ko'rish bilan bog'liq kuchli og'riq yoki noqulaylikdan aziyat chekadigan ayollarning yuqori foizi bilan birga keldi (1-jadval). Pirovard bilim shuni ko'rsatadiki, ayollarda hipotiroidizm tufayli nasl berish bilan bog'liq muammolar paydo bo'lishi va tug'ilish qobiliyatini yo'qotish xavfi yuqori. Bunday reproduktiv kasalliklarning rivojlanishi qalqonsimon bezlarni reproduktiv tizimga HPA orqali bog'laydigan teskari aloqa zanjirining buzilishini o'z ichiga olishi mumkin. Darhaqiqat, tiroksin gormonining kamayishi gipotalamus tomonidan TSH va GnRH ning gipersekresiyasiga olib keladi va natijada tuxumdonlar va bachadon siklik faoliyatini tartibga soluvchi FSH, LH, prolaktin (PRL) va jinsiy gormonlar (estrogen va progesteron) ishlab chiqarilishini buzadi [15-17] (2-rasm). Bundan tashqari, tuxumdonlar va bachadon endometriumi qalqonsimon bez gormonlariga sezgirligi isbotlangan, ular steroid gormonlar bilan yadroviy gormon retseptorlari elementlarini birlashtiradi, ular orqali ularning o'zaro

bog‘lanishi va tuxumdon follikularining rivojlanishi, bachadon endometriumi va endometrium hujayralarining vaskulyarizatsiyasi kabi reproduktiv funktsiyalarni tartibga soladi. tarqalishi [18]. Levotiroksin qalqonsimon bez gormonlari etishmovchiligi bo‘lgan bemorlarni sezilarli darajada yaxshilashi ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, u erta tug‘ilish va prenatal o‘shishning kechikishiga olib kelishi mumkin [19], ehtimol homiladorlik paytida gipertenziya va preeklampsiyani qo‘zg‘atuvchi mexanizm orqali [20-22].

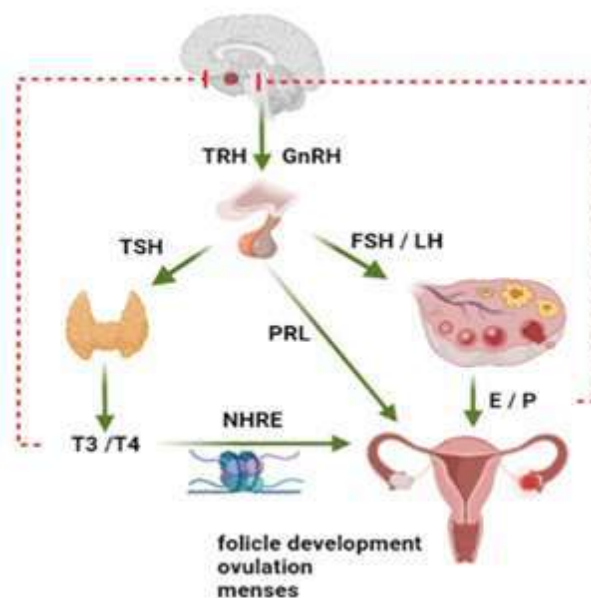
1-rasm: evtiroidizm (EuT) yoki hipotiroidizm (HipoT) bilan og‘rigan ayollarda T4, TSH, LH va FSH gormonlari darajasi va hayz davrining umumiy uzunligi .

Xulosa

Gipotiroidizm ayollarda keng tarqalgan kasallikdir. Gormonal almashtirish kasallik uchun eng samarali davolash usuli bo‘lib qolsa-da, bu reproduktiv kasalliklarga, shu jumladan utero-tuxumdon siklining buzilishiga va natijada bepushtlikka olib kelishi mumkin. Bu qalqonsimon bez va jinsiy gormonlar almashinuvi ostida bo‘lgan ayollarning holatini yaxshilash va nasl berish qobiliyatini saqlab qolish uchun ularning holatini muntazam ravishda klinik kuzatuvdan o‘tkazish zarurligini ko‘rsatadi.

1-jadval: ishtirokchilarning sosyodemografik va dismenoreya bilan bog‘liq tavsifi

	EuT	HypoT
Yosh (yil)	33,4±7,9	38,7±7,8
BMI (kg.m-2)	26,0±5,1	27,4±2,1
Uylangan (%)	0,36	0,08 **
Dismenoreyaga bog‘liq belgilar		
absenteizm (%)	0,44	0,25
og‘ir og‘riq (%)	0,37	0,80**
Og‘riq davomiyligi (kun)	1,62±1,41	1,50±0,80

2-rasm: Qalqonsimon bez gormonlarining ayollarning hayz davrini tartibga solish bilan aloqasi. E: estrogen, FSH: follikulani ogohlantiruvchi gormon, GnRH: gonadotropinni chiqaradigan gormon, LH: luteinlashtiruvchi gormon, NHRE: yadro gormoni retseptorlari elementi, P: progesteron, PRL: prolaktin T3: tiroksin 3, T4:

tiroksin 3, T4: tiroksin 4, relizing gormoni. , va TSH: qalqonsimon bezni ogohlantiruvchi gormon, nuqta chiziq: salbiy orqaga qaytish, o‘qlar: gormonlarni ozod qilish yoki ta'sir qilish.

Adabiyotlar

1. Garmendia Madariaga A, Santos Palacios S, Guillén-Grima F, Galofré JC (2014) Evropada qalqonsimon bez disfunktsiyasining tarqalishi va tarqalishi: meta-tahlil. Klinik Endokrinologiya va Metabolizm jurnali 99 (3): 923-931.
2. Vanderpump MP (2019) Qalqonsimon bez kasalliklari epidemiologiyasi. Qalqonsimon bez va uning kasalliklarida: klinisyen uchun keng qamrovli qo‘llanma. Cham : Springer International Publishing Pp : 75-85
3. Hoch FL (1968) Gipertiroidizm va hipotiroidizm biokimyosi. Magistraturadan keyingi tibbiy jurnal 44 (511): 347-362.
4. Acharya N, Acharya S, Shukla S, Inamdar SA, Khatri M va boshqalar. (2011) Reproduktiv yoshdagi hipotiroidli ayollarda gonadotropin darajasi. jurnali _ Akusherlik va Ginekologiya Hindistonning 61: 550-553.
5. Stuckey BG, Yeap D, Turner SR (2010) In vitro urug‘lantirish uchun super-ovulyatsiya paytida tiroksinni almashtirish: boshqaruvdagi potentsial bo‘shliq? Fertillik va bepushtlik 93(7): 2414-e1.
6. Jefferys A, Vanderpump M, Yasmin E (2015) Tiroid disfunktsiyasi va reproduktiv salomatlik. Akusher va ginekolog 17(1): 39-45 .
7. Mustafakulov I.B. et al. Aetiology and outcome of combined closed trauma of the abdomen according to the date of Samarkand hospital // Journal of Surgery, 2013; 1 (5): 73-76.
8. Mustafakulov I.B. et al. Same Different Surgical Treatment of Bladder Injuries in Abdominal Polytrauma // Saudi Journal of Medical and Pharmaceutical Sciences. Vol-2, Iss- 3 (Mar, 2016): 59-61.
9. Mustafakulov I.B. et al. Intra-abdominal Hypertension at Combined Injuries of the Abdominal Organs//American Journal of Medicine and Medical Sciences 2019, 9(12): 499-502
10. Mustafakulov I. B. et al. Severe associated trauma to the abdomen diagnosis and treatment // European journal of pharmaceutical and medical research. 2020,7(6), 113-116

11. Mustafakulov I. B. et al. Evaluaton of the effectiveness of multi-stage surgical tactics for liver damage // World journal of advance healthcare research. 2020, 4(3), 264-266.
12. Мустафакулов И. Б. и др. AMNIOTIC MEMBRANE-AS AN EFFECTIVE
13. BIOLOGICAL WOUND COVERING //УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ. –2021. – №. SPECIAL 1.
14. Мустафакулов И. Б. и др. SURGICAL TACTICS IN CASE OF ISOLATED
15. INJURIES OF SMALL AND LARGE INTESTINE //УЗБЕКСКИЙ МЕДИЦИНСКИЙ ЖУРНАЛ. – 2022. – Т. 3. – №. 2.
16. Khamidova M.N., Ismatova I.F., Zh.Sh. Berdirov, G.Sh. Negmatova and A.T. Daminov. "DIABETES AND COVID-19". Eurasian Journal of Medicine and Natural Sciences 2, no. 13 (2022): 190-204.
17. Takhirovich D.A., Burchaklar S.J.A., Shukhratovna N.G., Shukhratovna S.G., Zainuddinovna M.G. (2022). COURSE OF COVID-19 IN PATIENTS WITH DIABETES. Web of Scientist: International Journal of Scientific Research, 3(02), 73–76.
18. Takhirovich D.A., Korners S.J.A., Shukhratovna N.G., Shukhratovna S.G., Zainuddinovna M.G. (2022). COURSE OF COVID-19 IN PATIENTS WITH DIABETES. Web of Scientist: International Journal of Scientific Research, 3(02), 73–76.
19. Nazira K., Siddikovna T.G., Davranovna D.A., Takhirovich D.A., Tulkinovich O.S. (2021). Cardiovascular complications in patients with covid and diabetes mellitus 2. Central Asian Medical and Natural Science Journal, 2(3), 37-41.
20. GROWTH HORMONE FOR THE TREATMENT OF HEREDITARY DISEASES IN CHILDREN Ortikov Shahzod Tulkinovich. Karimova Nazira Alimovna, Kurbanova Nozima Sobirjanovna, Daminov Abdurasul Takhirovich / International Journal of Innovative Engineering and Management Research. 2021 281-284.
21. Features of the course of type 2 diabetes mellitus with arterial hypertension and ways of their correction Negmatova Gulzoda Shukhratovna, Salimova Dildora Erkinovna Eurasian Medical Research Journal 17, 39-41, 2023.
22. FEATURES OF THE TECHNIQUE OF TYPE 2 DIABETES MELLITUS IN COMBINATION WITH ARTERIAL HYPERTENSION AND WAYS OF

CORRECTION IX G.Sh. Negmatova, D.E. Salimova LLC "Research and publications", Enlightener, 2023.

23. Features of the coexistence of type 2 diabetes mellitus with arterial hypertension and their treatment Gulzoda Shukhratovna Negmatova, Dildora Erkinovna Salimova LLC "Ochik fan", Science and education, 2023.

24. Khalimova Z.Yu. and G.Sh. Negmatova. Autoimmune polyglandular syndromes. Literature review". Central Asian Journal of Medical and Natural S

25. Даминов А., Хайдаров О., Хасанова М. и Абдукахорова Р. (2023). ОСЛОЖНЕНИЯ ГЛЮКОКОРТИКОИДНОЙ ТЕРАПИИ У ПАЦИЕНТОВ С ДИАБЕТОМ, ПЕРЕЖИВШИХ КОВИД-19. Евразийский журнал медицинских и медицинских наук , 3 (4), 197-200. sciences 2.4 (2021): 166-175.

Research Science and Innovation House

ВЛИЯНИЕ НЕДОСТАТОЧНОСТИ ВИТАМИНА D НА ТЕЧЕНИЕ АУТОИММУННОГО ТИРЕОИДИТА

1. Урунбаева Д.А.

Доцент, PhD, Ташкентская медицинская академия, кафедра Внутренних болезней
№2 и эндокринологии

1. Нажмутдинова Д.К.

Профессор, DSc, Ташкентская медицинская академия, кафедра Внутренних
болезней №2 и эндокринологии

2. Садикова Н.Г.

Доцент, PhD, Ташкентская медицинская академия, кафедра Внутренних болезней
№2 и эндокринологии

2. Аликулова М.

Студент 3 курса магистратуры, кафедра Внутренних болезней №2 и
эндокринологии

ABSTRACT

This article discusses the role of vitamin D in patients with autoimmune thyroiditis (AIT). The authors found that vitamin D levels were low in patients with AIT. In the article, the authors showed an inverse correlation between thyroid-stimulating hormone, antibodies to thyroperoxidase and thyroglobulin and vitamin D content, which indicates that vitamin D deficiency is also one of the pathogenetic links in the course of AIT.

Keywords: vitamin D, autoimmune thyroiditis, hypothyroidism.

АННОТАЦИЯ

В данной статье обсуждается роль витамина D у больных с аутоиммунным тиреоидитом (АИТ). Авторы обнаружили, что у пациентов с АИТ уровень витамина D был низким. В статье авторы показали обратную корреляцию между тиреотропным гормоном, антителами к тиреопероксидазе и тиреоглобулину и содержанием витамина D, что указывает на то, что дефицит витамина D также является одним из патогенетических звеньев течения АИТ.

Ключевые слова: витамин D, аутоиммунный тиреоидит, гипотиреоз.

ВВЕДЕНИЕ

Аутоиммунный тиреоидит (другое название – тиреоидит Хашимото) – хроническое аутоиммунное воспалительное заболевание щитовидной железы с наследственной предрасположенностью, сопровождающееся ее лимфоцитарной инфильтрацией с последующим замещением фиброзной тканью, являющееся частой причиной первичного гипотиреоза [2,11,14,16].

Распространенность тиреоидита Хашимото составляет 800 случаев на 100 000 человек при оценке по обзору опубликованных статей и 4600 случаев на 100 000 при оценке по биохимическим признакам гипотиреоза и аутоантител к щитовидной железе [1,2,15].

Этиологическими факторами является стрессы и экологическая обстановка, приводящие к скачкам адреналина и кортизола, недостаточности надпочечников, с последующим снижением адаптационного синдрома в результате чего фиксируется рост аутоиммунных заболеваний, включая АИТ; Эндогенные факторы – генетическая – предрасположенность, для реализации предрасположенности к развитию аутоиммунного заболевания необходимы дополнительные внешние факторы (вирусы, различные инфекции, и другие); Предрасположенность к АИТ имеют лица с носительством антигенов гистосовместимости HLA DR3 (атрофическая форма), DR5 (гипертрофическая форма) [2,4,7].

Заболевание обусловлено частичным дефектом иммунологического контроля – дефицитом Т-лимфоцитов – супрессоров, в связи с чем происходит выживание запрещенного форбидного клона Т-лимфоцитов. Взаимодействие форбидного клона Т – лимфоцитов с антигенами запускают иммунный процесс по типу гиперчувствительности замедленного типа, выделяются медиаторы воспаления – лимфокины, фактор некроза опухолей и другие цитотоксические вещества. Т-лимфоциты-хелперы воздействуют на В-лимфоциты, которые превращаются в плазматические клетки и образуют антитела к тиреоглобулину и микросомальной фракции (ТПО). Антитела на поверхности клеток фолликулярного эпителия, объединяясь с Т – лимфоцитами-киллерами, оказывают цитотоксическое действие, вызывают их деструкцию, снижая секрецию Т3, Т4 и повышают ТТГ, что приводит к увеличению ЩЖ – зобу (гипертрофическая форма АИТ) [8,10,17].

Витамин D, является не только основным регулятором кальциево-фосфорного обмена, но и принимает участие в контроле за разными процессами и функциями в организме. Конечный активный субстрат – кальцитриол, образующийся в результате поэтапного синтеза из неактивных предшественников, – по механизму своего действия и своим характеристикам представляет собой истинный гормон D. Витамин D участвует в метаболизме кальция и минерализации костной ткани [9,18,21]. Кроме этого, рецепторы витамина D находятся на поверхности иммунных и раковых клеток [11,15,17]. Прежде всего, роль витамина D обусловлена действием его на иммунную систему. В этой связи сейчас особое внимание уделяется проблеме обеспеченности витамином D пациентов с аутоиммунными заболеваниями [10]. Рецепторы к витамину D были обнаружены практически на всех иммунокомпетентных клетках: CD4+ и CD8+, лимфоцитах, антигенпрезентирующих клетках, в том числе макрофагах и дендритных клетках [5,6,7,17,20]. Уровень рецепторов витамина D изменяется по мере созревания клеток иммунной системы. Наивные T – лимфоциты содержат небольшое количество рецепторов, а зрелые формы отличаются высоким уровнем экспрессии рецептора витамина D. В процессе дифференцировки моноцитов в макрофаги и дендритные клетки происходит уменьшение количества рецепторов витамина D [8,20]. Такая закономерность отражает чувствительность иммунокомпетентных клеток к витамину D, что может играть роль в тонкой регуляции иммунного ответа. Макрофаги, являясь носителями рецепторов витамина D, показывают большую чувствительность к витамину D. Макрофаги и дендритные клетки, сами синтезируют активную форму витамина D, благодаря экспрессии в них фермента α 1-гидроксилазы, активность которой в отличие от почечной локализации регулируется не паратгормоном, а цитокинами [11,12,17,19].

Цель исследования явилось изучение взаимосвязи между дефицитом витамина D и иммунологическими маркерами щитовидной железы у пациентов с аутоиммунным тиреоидитом.

Методы исследования. Исследование было проведено в отделение 2-терапии и эндокринологии многопрофильной клиники ТМА. В исследование были включены 100 пациентов в возрасте от 18 до 45 лет с аутоиммунным тиреоидитом. Среди них 85 (85%) женщин и 15 (15%) мужчин, со средним возрастом $31,5 \pm 13,5$ года. Проводились лабораторные исследования: концентрация витамина D -

25(OH)D в сыворотке крови, уровни тиреотропного гормона (ТТГ), свободного тироксина (св.Т4), антител к тиреопероксидазе (АТ-ТПО), антитела к тиреоглобулину (АТ-ТГ), общего кальция, а также данные ультразвукового исследования щитовидной железы.

Проводили клиническое обследование, УЗИ ЩЖ с помощью аппарата SonoScare SSI-6000 (Китай) датчиком 7,5 МГц при первичном обращении, затем ежегодно. Полученные значения объема ЩЖ оценивали по нормативам, рассчитанным относительно площади поверхности тела. Зоб диагностировали в случае превышения верхнего предела нормальных значений. Уровни ТТГ, Т4, а также титры АТ-ТПО и АТ-ТГ в сыворотке крови определяли методом ИФА с помощью набора реагентов компании «Алкор Био». Нормальные являлись значения ТТГ 0,3-4,0 mIU/l, св. Т4 – 8,9-17,2 нг/мл, АТ-ТПО – 0-30МЕ/мл, АТ-ТГ – 0-100 МЕ/мл. Оценка степени обеспеченности витамином D проводилась по уровню 25(OH)D в сыворотке крови (иммуноферментный метод, анализатор Rayto, Китай) у 100 женщин с использованием критериев Международного общества эндокринологов (2011 г.) [13] и рекомендаций Российской ассоциации эндокринологов, Российской ассоциации по остеопорозу [3,13]. За нормальную обеспеченность витамином D принималось значение 25(OH)D в сыворотке крови выше 75 нмоль/л (30 нг/мл), за недостаток – 50 до 75 нмоль/л (20-30 нг/мл), а за дефицит – уровень ниже 50 нмоль/л (20 нг/мл).

Сочетание повышенного уровня ТТГ с нормальным Т4 расценивали как субклинический гипотиреоз, а со сниженным – как манифестный гипотиреоз.

Статистическую обработку полученных результатов осуществляли с использованием системы «STATISTICA for Windows» в соответствии с типом данных и численностью исследуемых групп. Критерием статистической достоверности получаемых выводов считали общепринятую в медицине величину $p < 0,05$.

Результаты собственных исследований

При анализе показателей тиреоидных гормонов выявлено: эутиреоз у 46 (46,0%) пациентов, при этом средний уровень ТТГ составил $2,9 \pm 0,9$ mIU/ml; гипотиреоз у 56 (56,0%) пациентов. Среди них преобладали пациенты с субклиническим гипотирозом (СГ) - 37 (66,0%) по сравнению с манифестным гипотиреозом (МГ) – 19 (34,0 %). По данным гормонального исследования с СГ и МГ содержание в крови ТТГ – $7,5 \pm 1,5$ mIU/ml и $17,3 \pm 2,3$ mIU/ml ($p < 0,001$), св.Т4

составило $10,6 \pm 1,1$ нг/мл и $7,5 \pm 0,9$ нг/мл, соответственно. Контрольную группу составили 20 людей, не страдающих аутоиммунным тиреоидитом и другими патологиями щитовидной железы, со средним возрастом $32,3 \pm 7,9$ лет.

У пациентов с аутоиммунным тиреоидитом среднее содержание витамина D составило $17,7 \pm 3,4$ нг/мл ($p < 0,05$) против контроля - $26,7 \pm 7,9$ нг/мл.

Среди данных пациентов 54 (54,0%) имели недостаточность, 26 (26,0%) дефицит витамина D, определяемый по уровню 25(OH)D в сыворотке крови (<20 нг/мл дефицит, 20-30 нг/мл недостаточность). Нормальное содержание витамина D имели 20 (20,0%) пациентов. В контрольной группе было выявлено: недостаточность витамина D у 12, нормальное содержание этого витамина у 8 обследуемых. При этом, дефицита витамина D в контрольной группе не выявлено. Кальций в крови у пациентов колебалась от 1,9 до 2,5 ммоль/л, в среднем $2,2 \pm 0,5$ ммоль/л и в исследуемых группа достоверных различий не было, но у пациентов с МС этот показатель был ниже и составил $1,89 \pm 0,05$ ммоль/л в сравнении с группами СГ и эутиреозом.

Табл.1

Показатели тиреоидного статуса и иммунологических маркёров щитовидной железы у обследованных пациентов

Параметр	Эутиреоз (n-46)	Субклинический гипотиреоз (n-37)	Манифестный гипотиреоз (n-19)	Контрольная группа (n-20)
Св. Т4 (нг/мл)	$11,5 \pm 3,0$	$10,6 \pm 1,1$	$7,5 \pm 0,9^*$	$14,3 \pm 2,9$
ТТГ (mU/l)	$2,9 \pm 0,9$	$7,5 \pm 1,5^*$	$17,3 \pm 2,3^<$	$2,3 \pm 1,1$
АТ-ТПО (МЕ/мл)	$215,8 \pm 30,6^*$	$259,8 \pm 37,1^*$	$590 \pm 18,1^<$	$17,1 \pm 4,5$
АТ-ТГ (МЕ/мл)	$98,4 \pm 7,8$	$104,2 \pm 9,9^*$	$111,9 \pm 7,3^*$	$57,7 \pm 8,5$

Примечание: наличие достоверности по отношению к контролю, уровень

статистической значимости *- $p < 0,05$ - $p < 0,001$

Уровень Т4 был в группе с СГ был в пределах нормы, но отличался от контрольной группы и был ниже на 16%. У пациенток с МГ этот гормон был понижен на 25% ($p < 0,05$). Было выявлено значимое увеличение АТ-ТПО у пациентов с МГ по сравнению с СГ и эутиреозом ($590 \pm 18,1$ МЕ/мл против $259,8 \pm 37,1$ МЕ/мл и $215,8 \pm 30,6$ МЕ/мл, $p < 0,001$). АТ-ТГ были аналогично увеличены, так в группе СГ, этот показатель составил $104,2 \pm 9,9$ МЕ/мл ($p < 0,05$), с МГ $111,9 \pm 7,3$ МЕ/мл ($p < 0,05$) и в группе с эутиреозом $98,4 \pm 7,8$ ($p < 0,05$), (в контрольной группе этот показатель составил $57,7 \pm 8,5$ МЕ/мл.

Табл.2

Содержание витамина Д в крови у обследованных пациентов

Параметр	Эутиреоз (n-46)	Субклинический гипотиреоз (n-37)	Манифестный гипотиреоз (n-19)	Контрольная группа (n-20)
Витамин D (нг/мл)	$23,5 \pm 4,2$ (9-31)	$19,6 \pm 3,2^*$ (11-27)	$11,5 \pm 2,2^*$ (7-26)	$26,7 \pm 5,7$ (18-39)

Примечание: наличие достоверности по отношению к контролю, уровень статистической значимости *- $p < 0,05$

Уровень витамина D крови у лиц с СГ был понижен и составлял $19 \pm 3,2$ нг/мл. Тогда как, у лиц с МГ, показатели витамина D ($11,5 \pm 2,2$ нг/мл) были ниже в сравнении с группой пациентов с эутиреозом на 40% ($p < 0,05$) и на 24% ($p < 0,05$) с субклиническим гипотиреозом. Анализ литературных данных показал, что гипотиреоз связан с иммуносупрессией, а дефицит витамина D, в свою очередь, оказывает значимое влияние как на функцию ЩЖ, так и на иммунитет [19,22].

При проведении ультразвукового обследования щитовидной железы объем последней в среднем составил $24,7 \pm 3,4$ см/3 ($p < 0,05$) в сравнении с контрольной группой - $13,5 \pm 2,5$ см/3. Сравнивая средние значения объема щитовидной железы у лиц контрольной группы с изучаемыми группами было выявлено: средний показатель объема щитовидной железы составил $13 \pm 2,5$ см/3 (контроль), в группе с МГ $11 \pm 3,0$ см/3, СГ $24,9 \pm 7,2$ см/3 ($P < 0,05$) и эутиреозом $23,3 \pm 5,9$ см/3 ($P < 0,05$). Так, в группах с СГ и эутиреозом, объем щитовидной железы был выше на 48% и 35%, соответственно, в сравнении с группой с МГ. При этом, у 45 (45%) была

выявлена гипертрофическая форма, у 9 (9%) – атрофическая и 31 (31%) пациентов диффузно-узловая формы ЩЖ. У остальных пациенток 15 (15%) объём ЩЖ был в пределах нормальных значений.

Для сравнения, имеется ли взаимосвязь между изучаемыми параметрами мы провели корреляционный анализ. Исследование корреляционного анализа показал, что между дефицитом витамина D в крови и показателями гормонов щитовидной железы – ТТГ и иммунологическими маркерами имеются определенные связи, так, уровень витамина D в крови отрицательно коррелировал с ТТГ (-60), АТ-ТПО- (-0,89) ($P < 0,001$), АТ-ТГ (-0,76) ($P < 0,001$) крови. Такая же взаимосвязь была найдена между недостаточностью и нормальным содержанием витамина D в крови с ТТГ и иммунологическими маркерами. Найдена отрицательная взаимосвязь между витамином D и ТТГ (-0,43) ($P < 0,05$), с АТ-ТПО (-0,56) ($P < 0,05$) и АТ-ТГ (-0,44) ($P < 0,05$). Также была найдена отрицательная взаимосвязь в группе с нормальным содержанием витамином D с АТ-ТПО (-0,34) ($P < 0,05$) и АТ-ТГ (-0,31) ($P < 0,05$). Это означает, что содержание витамина D влияет на течение аутоиммунного тиреоидита, усугубляя иммунологические нарушения. Скрининг дефицита витамина D по данным зарубежных авторов рекомендуется для всех пациентов с АИТ, особенно если имеется функциональные нарушения [11]. Также была найдена положительная связь между содержанием общего кальция и содержанием витамина D в группах с дефицитом и недостаточностью D.

Табл.3

Корреляционный анализ между уровнем 25(ОН)D в крови и гормональными, иммунологическими параметрами у обследованных женщин.

Параметр	Значение коэффициента ранговой корреляции Спирмена (R)		
	Нормальное содержание 25(ОН)D, 30-100нг/мл n-54	Дефицит 25 (ОН) D, <20 нг/мл n-26	Недостаток 25 (ОН)D, 20-30 нг/мл n-20

Св. Т4 (нг/мл)	0,20	-0,49*	-0,41*
ТТГ (mU/l)	0,22	-0,60*	-0,43*
АТ-ТПО (МЕ/мл)	-0,34*	-0,89**	-0,56*
АТ-ТГ (МЕ/мл)	-0,31*	-0,76**	-0,44*
Общий кальций, ммоль/л	0,23	0,45*	0,49*

Примечание: уровень статистической значимости *- $p < 0,05$; **- $p < 0,001$

В заключении следует отметить, что однозначного ответа на вопрос, является ли дефицит витамина D причиной развития АИТ, нет, но имеет определенное значение в течении заболевания. На это указывают наличие взаимосвязи между содержанием витамина D в крови и гормональными и иммунологическими маркерами щитовидной железы. Необходимо исследовать уровень витамина D в крови и при наличии недостатка безбоязненно назначать лечебные дозы этого витамина чтобы максимизировать эффективность терапии аутоиммунного тиреоидита.

ВЫВОДЫ:

1. У больных с аутоиммунным тиреоидитом содержание витамина D вероятно ниже ($17,7 \pm 3,4$ нг/мл), чем у практически здоровых лиц ($26,7 \pm 7,9$ нг/мл; $p < 0,05$). Среди пациентов превалировала недостаточность витамина D, который имели 54,0%, дефицит 26,0% и нормальное содержание имели 20,0% пациентов.
2. Установлена вероятная положительная корреляция между содержанием витамина D и общим кальцием, а также отрицательную вероятную корреляцию с уровнем ТТГ, АТ-ТПО и АТ-ТГ. Так, данные корреляционного анализа показали, что между дефицитом витамина D в крови и показателями гормонов щитовидной железы - ТТГ и иммунологическими маркерами имеются определенные связи, при этом, уровень витамина D в крови отрицательно коррелировал с ТТГ (-60) , АТ-ТПО (-0,89) ($P < 0,001$), АТ-ТГ (-0,76) ($P < 0,001$) крови. Также была найдена

положительная связь между содержанием общего кальция и содержанием витамина D в группах с дефицитом и недостаточностью D.

3. Необходимо исследовать уровень витамина D в крови и при наличии недостатка безбоязненно назначать лечебные дозы этого витамина чтобы максимизировать эффективность терапии аутоиммунного тиреоидита.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ | REFERENCES

1. Бурлуцкая А.В., Коробкина О.Г. ВИТАМИН D КАК ПРЕДИКТОР РАЗВИТИЯ ЗАБОЛЕВАНИЙ У ДЕТЕЙ // Современные проблемы науки и образования.– 2021.–№4.С.34-40.
2. Дедов И. И. и др. Аутоиммунные заболевания щитовидной железы: состояние проблемы. Проблемы эндокринологии. Том 48, № 2 (2002). С.6-13
3. Дорофейков В.В. Роль витамина D и его метаболитов во время беременности и современный лабораторный контроль / В.В. Дорофейков, Л.В. Ширинян, И.Е. Зазерская // Клинико-лабораторный консилиум. – 2014. – №. 49 (2). – С. 16-19.
4. Захарова, И.Н. Известные и неизвестные эффекты витамина D / И.Н. Захарова, С.В. Яблочкова, Ю.А. Дмитриева // Вопросы современной педиатрии. – 2013. – Т. 12, № 2. – С. 20-25.
5. Захарова И.Н. Влияние витамина D на иммунный ответ организма. Педиатрия. Consilium Medicum 2020 | №2 /С.29-37
6. Изучение связи генетического полиморфизма RS2228570 гена VDR с обеспеченностью витамином D у жителей российской Арктики / А.К. Батулин [и др.] // Вопросы питания. – 2017. – Т. 86, № 4. – С. 77-84.
7. Каронова, Т.Л. Рассеянный склероз и уровень обеспеченности витамином D / Т.Л. Каронова, И.А. Шмоница, Н.А. Тотолян // Артериальная гипертензия. – 2015. – № 21(2). – С. 121-129.
8. Лашкова, Ю.С. Профилактика и лечение дефицита витамина D: современный взгляд на проблему / Ю.С. Лашкова // Pediatric pharmacology. – 2015. – № 12 (1). – С. 46-51.
9. Майлян, Э.А. Регуляция витамином D метаболизма костной ткани / Э.А. Майлян, Н.А. Резниченко, Д.Э. Майлян // Медицинский вестник юга России. – 2017. – № 8 (1). – С. 12-20.

10. Потрохова Е.А., Соболюк Н.В., Бочанцев С.В., Гапоненко В.П. Витамин D и аутоиммунные заболевания. Рос. вестн. перинатологии и педиатрии. 2017; 62 (1): 26–32. DOI: 10.21508/1027-4065-2017-62-1-26-32
11. ПОВОРОЗНЮК В.В., ПАНЬКІВ І.В. ВМІСТ ВІТАМІНУ D У ХВОРИХ НА АВТОІМУННИЙ ТИРЕОЇДИТ ІЗ ЗНИЖЕНОЮ ФУНКЦІЄЮ ЩИТОПОДІБНОЇ ЗАЛОЗИ. International journal of endocrinology. № 5(61) • 2014. P27-30
12. Потрохова Е.А. и др. Витамин D и аутоиммунные заболевания. РОССИЙСКИЙ ВЕСТНИК ПЕРИНАТОЛОГИИ И ПЕДИАТРИИ, 2017; 62:(1).С.26-31
13. Пигарова Е.А., Рожинская Л.Я., Белая Ж.Е., Дзеранова Л.К., Каронова Т.Л., Ильин А.В., Мельниченко Г.А., Дедов И.И. Клинические рекомендации Российской ассоциации эндокринологов по диагностике, лечению и профилактике дефицита витамина D у взрослых. *Проблемы Эндокринологии*. 2016;62(4):60-84.
14. Урунбаева ДА, Нажмутдинова ДК, Садикова НГ, Кадирова НИ. Исследование метаболических параметров у женщин фертильного возраста с первичным экзогенно-конституциональным ожирением и дефицитом витамина D.- INTERNATIONAL BULLETIN OF MEDICAL SCIENCES AND CLINICAL RESEARCH. Том2.№10. С.56-62
15. Урунбаева ДА, Нажмутдинова ДК. РОЛЬ ВИТАМИНА D В ТЕЧЕНИИ АУТОИММУННОГО ТИРЕОИДИТА. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. Vol. 2 No. 18 (2023).P.810-813
16. Урунбаева Д. А., Нажмутдинова Д. К., Садикова Н. Г., Мухамадиева А. Ю., Артикова Д. М. Изучение Влияния Цинка На Течение Аутоиммунного Тиреоидита В Фазе Эутиреоза И Гипотиреоза. Miasto Przyszłości. Vol 34 (2023).P.282-287
17. Чжао, Р.; Чжан, В.; Ма, К.; Чжао, Ю.; Сюн, Р.; Ван, Х.; Чен, В.; Чжэн, С.Г. Иммуномодулирующая функция витамина D и ее роль при аутоиммунном заболевании щитовидной железы. Передний. Иммунол. 2021 , 12 , 574967. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed]
18. Штефанич, М.; Токич, С. Концентрация 25-гидроксивитамина D в сыворотке в связи с тиреоидитом Хашимото: систематический обзор, метаанализ и метарегрессия наблюдательных исследований. Евро. Дж. Нутр. 2020 , 59 , 859–872. [Академия Google] [CrossRef] [PubMed]

19. Adorini L. Control of autoimmune diseases by the vitamin D endocrine system / L. Adorini, G. Penna // Nature Clinical Practice Rheumatology. – 2008. – Vol. 4, № 8. – P. 404-412.
20. Botelho IMB, Moura Neto A, Silva CA, Tambascia MA, Alegre SM, Zantut-Wittmann DE. Vitamin D in ashimoto's thyroiditis and its relationship with thyroid function and inflammatory status. *Endocr J.* 2018 Oct;29; 65(10):1029-37.
21. Gohel MG, Shah AM, Shah AM, Makadia JS. A study of serum calcium, magnesium, and phosphorus level in hypothyroidism patients. *IJMRHS.* 2014Aug;3(4):308-12.
22. Fröhlich E, Wahl R. Thyroid Autoimmunity: Role of Anti-thyroid Antibodies in Thyroid and Extra Thyroidal Diseases. *Front Immunol.* 2017

SUMMARY

INFLUENCE OF VITAMIN D DEFICIENCY ON THE COURSE OF AUTOIMMUNE THYROIDITIS

1. Urunbayeva D.A.

Associate Professor, PhD, Tashkent Medical Academy, Department of Internal Diseases No. 2 and Endocrinology

1. Najmutdinova D.K.

Professor, DSc, Tashkent Medical Academy, Department of Internal Diseases No. 2 and Endocrinology

2. Sadikova N.G.

Associate Professor, PhD, Tashkent Medical Academy, Department of Internal Diseases No. 2 and Endocrinology Tashkent Medical Academy

2. Alikulova M.

3rd year Master's student, Department of Internal Diseases No. 2 and Endocrinology

In recent years, the importance of vitamin D in the treatment of autoimmune thyroiditis has been highlighted in many scientific works. Vitamin D mainly plays an important role in calcium-phosphorus metabolism. In addition, the presence of vitamin D receptors in all organs and tissues of the human body indicates that this vitamin plays an important role in the human body. Vitamin D has receptors in human immune cells

and acts as an immunomodulator. Vitamin D also plays a role in the treatment of autoimmune diseases of the thyroid gland. Several studies have shown a negative correlation between this vitamin and immune markers in patients with autoimmune thyroiditis.

In this study, it was involved the patients with autoimmune thyroiditis who applied to the Multy-Specialty clinic of the Tashkent Medical Academy.

In the examined patients, the amount of vitamin D in the deposit (17.7 ± 3.4 ng/ml; $r < 0.05$) was found to be lower than in the control (26.7 ± 7.9 ng/ml). According to the results of the correlation analysis, in patients diagnosed with vitamin D deficiency, the amount of vitamin D in the deposit and TTG (-0.60), AT-TPO (-0.89) ($R < 0.001$), AT-TG (-0.76) ($R < 0.001$) was found to have a negative reciprocal feedback. The results once again proved that the amount of vitamin D in the blood is important in the disease process in these patients.

Key words: vitamin D, autoimmune thyroiditis, hypothyroidism

РЕЗЮМЕ

ВЛИЯНИЕ НЕДОСТАТОЧНОСТИ ВИТАМИНА D НА ТЕЧЕНИЕ АУТОИММУННОГО ТИРЕОИДИТА

1. Урунбаева Д.А.

Доцент, PhD, Ташкентская медицинская академия, кафедра Внутренних болезней
№2 и эндокринологии

1. Нажмутдинова Д.К.

Профессор, DSc, Ташкентская медицинская академия, кафедра Внутренних
болезней №2 и эндокринологии

2. Садикова Н.Г.

Доцент, PhD, Ташкентская медицинская академия, кафедра Внутренних болезней
№2 и эндокринологии

2. Аликулова М.

Студент 3 курса магистратуры, кафедра Внутренних болезней №2 и
эндокринологии

В последние годы, важность витамина D в течение аутоиммунного тиреоидита подчеркивается во многих научных работах. Витамин D в основном играет важную роль в кальциево-фосфорном обмене. Кроме того, наличие рецепторов витамина D во всех органах и тканях человеческого организма свидетельствует о том, что этот витамин играет важную роль в организме человека. Витамин D имеет рецепторы в иммунных клетках человека и действует как иммуномодулятор. Витамин D также играет роль в течении аутоиммунных заболеваний щитовидной железы. Несколько исследований показали отрицательную корреляцию между этим витамином и иммунными маркерами у пациентов с аутоиммунным тиреоидитом.

В исследовании приняли участие пациенты с аутоиммунным тиреоидитом, обратившиеся в многопрофильную клинику Ташкентской медицинской академии.

У обследованных больных содержание витамина D в крови ($17,7 \pm 3,4$ нг/мл; $r < 0,05$) оказалось ниже, чем в контроле ($26,7 \pm 7,9$ нг/мл). По результатам корреляционного анализа, у больных в группе с дефицитом витамина D имело место отрицательной обратной связи между ТТГ ($-0,60$), АТ-ТПО ($-0,89$) ($P < 0,001$), АТ-ТГ в крови ($-0,76$) ($R < 0,001$). Результаты еще раз доказали, что содержание витамина D в крови играет важную роль в течении заболевания у этих пациентов.

Ключевые слова: витамин D, аутоиммунный тиреоидит, гипотиреоз.

Research Science and Innovation House

ПРИВИЛЕГИИ ПРИ СОВЕРШЕНИИ КРУПНЫХ СДЕЛОК МЕЖДУ ХОЗЯЙСТВУЮЩИМИ СУБЪЕКТАМИ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Зиёдинова Азизахон Ёкуб кизи

Студент магистратуры

Ташкентского государственного юридического университета
факультета права средств массовой информации

Аннотация: данная научная статья изучит всевозможные привилегии, роль, позиции и влияние использования искусственного интеллекта при совершении крупной сделки между хозяйствующими субъектами, такими как акционерное общество и общество с ограниченной ответственностью, для возможности анализа уменьшения затрат, времени и риска. А так же в данной научной работе будут выявлены критерии использования искусственного интеллекта, связанные с правовой базой при совершении крупной сделки.

Ключевые слова: искусственный интеллект, крупные сделки, акционерное общество, общество с ограниченной ответственностью, due diligence (должная добросовестность), хозяйствующие субъекты.

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada aksiyadorlik jamiyatlari va mas'uliyati cheklangan jamiyat kabi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida yirik bitimlar tuzishda sun'iy intellektdan foydalanishning turli imtiyozlari, rollari, pozitsiyalari va ta'siri o'rganiladi. Tahlil natijasida turli xarajatlar, vaqt va xavfni kamaytirish imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, ushbu ilmiy ishda yirik bitimni amalga oshirishda qonunchilik bazasi bilan bog'liq sun'iy intellektdan foydalanish mezonlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellect, yirik bitimlar, aksiyadorlik jamiyati, ma'suliyati cheklangan jamiyat, due diligence, xo'jalik yurituvchi subyektlar.

Annotation: this scientific article will study the various privileges, roles, positions and impact of the use of artificial intelligence when making a major transaction between business entities, such as a joint stock company and limited liability company, to be able to analyze the reduction of costs, time and risk. And also in this scientific work, criteria for the use of artificial intelligence related to the legal framework when making a major transaction will be identified.

Key words: artificial intelligence, major transaction, joint stock company, limited liability company, due diligence, business entities.

В настоящий момент потребность в искусственном интеллекте (далее – ИИ) возрастает всё больше и больше и это показывает его роль в жизни человечества. Всем известно, что, ИИ упрощает работу почти в каждой сфере деятельности. По аналитике IDC к 2025 году 2000 крупнейших компаний мира по собственной инициативе будут направлять более 40% своих ресурсов на расходы связанные с ИИ¹.

И это также начинает затрагивать сферу урегулирования правовых отношений между физическими и юридическими лицами, что приводит к внедрению ИИ в законодательные отношения. Учитывая высокий рост тенденции в ИИ – законодательство разных стран постепенно начинает смотреть на ИИ не только как объект в законодательстве, но и как субъект.

Быстрый темп развития ИИ начинает влиять и в Республике Узбекистан. Учитывая способности ИИ, внедрение его в правовую деятельность значительно облегчит работу специалистов. Востребованность использования ИИ также связано с улучшением информационных и цифровых технологий. Цифровые и информационные технологии начали использоваться в хозяйственных отношениях, например: анализ документов, закупка корпоративного сегмента и другие.

Однако стоит отметить, что технологии развиваются и выходят на новые уровни, что позволяет ИИ самостоятельно решать и другие аспекты. Примером этому можно привести совершение крупных сделок в акционерных обществах и в обществах с ограниченной ответственностью, аналитика рисков в совершении крупных сделок, урегулирование некоторых правовых конфликтов в совершении крупных сделок и его активное участие в других сферах деятельности хозяйствующих субъектов. Внедрение ИИ в корпоративное право может помочь и во многих других жизненных ситуациях.

Данное исследование проводилось путём аналитического и систематического обзора законов Республики Узбекистан, регулирующие правовую деятельность крупных сделок в акционерных обществах (далее АО) и в обществах с ограниченной ответственностью (далее ООО), а также постановление президента Республики Узбекистан «О мерах по внедрению

¹[https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%98%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82_\(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA\)](https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%98%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82_(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA))

специального режима применения технологий искусственного интеллекта», а также изучения юридической литературы Х.Рахмонкулова, Д.Рэнкина, А.Н.Аверкина, Г.Стедмана.

В современном мире термин «искусственный интеллект» среди людей имеет смысл как «средство с большим набором данных». Сам же термин имеет научную характеристику и это звучит так: «Искусственный интеллект – свойство искусственных интеллектуальных систем выполнять творческие функции, которые традиционно считаются прерогативой человека»². Исходя из вышесказанного можно понять, что искусственный интеллект имеет возможность выполнять функции, которые выполняет человек.

На данный момент искусственный интеллект имеет широкие области применения в финансах, в исследовании рынка и интеллектуального анализа данных, в государственном управлении, в военном деле, тяжелой промышленности, медицине, музыке и в иных сферах.

Учитывая вышеизложенное, возможность использования искусственного интеллекта при совершении крупных сделок между хозяйствующими субъектами может дать много привилегий для будущих вложений. Что такое сделка? По мнению Х.Рахмонкулова сделка – это выражение собственной воли, то есть волеизъявление. При совершении сделки обе стороны по собственной воле решаются на эту сделку³. Использование ИИ при совершении крупных сделок даёт множество привилегий для хозяйствующих субъектов.

В первую очередь ИИ с помощью своего масштабного анализа может найти необходимые фирмы и компании для совершения крупных сделок. Учитывая нынешние показатели хозяйствующих субъектов, работникам АО и ООО, анализирующие конкурентоспособность, активы, другие необходимые детали для выбора целевой фирмы потребуется огромное количество времени, что за частую приводит к потере времени и изменению графика.

Во-вторых, участие ИИ в аналитике целевых фирм может уменьшить время и избежать изменения графика работы. С помощью различной базы данных ИИ может не только анализировать, но и систематизировать все фирмы, в зависимости от критериев, которые даны со стороны хозяйствующего субъекта. В систематизировании ИИ может показать целевые фирмы от наименьших активов к наибольшим.

² Аверкин А.Н., Гаазе-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. Толковый словарь по искусственному интеллекту. – М.: Радио и связь, 1992. – 256 с.

³ Рахмонкулов Х. Битимлар. Укув кулланма. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2010, 13 с.

Например, на данный момент существует процедура due diligence (с английского означает должная добросовестность), которая используется в крупных сделках по слиянию и поглощению. В Республике Узбекистан процедура due diligence (далее – DD) не используется так часто, как в западных странах. Западные специалисты, такие как Рэнкин, Стедман и Бомер считают, что процедура DD проверяет чистоту сделки. Сама процедура DD проводится со стороны специалистов финансового и юридического состава.⁴ Использование DD с помощью ИИ может ускорить процесс анализа, что заметно сократит время проведения всей процедуры. После исследования ИИ специалисты могут просмотреть остальные нюансы и решить необходимо ли совершить сделку или нет. В ходе проведения DD со стороны ИИ можно определить процент и величину денежного потока.

Наглядный пример использования DD в осуществлении крупной сделки можно увидеть в покупке (крупная сделка по поглощению) Twitter со стороны Илона Маска. В некоторых источниках говорится, что Илон Маск перед поглощением Twitter провел процедуру DD. После проверки было вычислено огромное количество спам ботов от общего числа пользователей. По словам Twitter их было около 5%, но по общей оценке их было около 20-25%.⁵ Используя процедуру DD, Маск сумел оценить всю ситуацию, но у него ушло на это много времени. Если при проведении DD принял бы участие ИИ, то время на проверку сократилось бы значительно.

Кроме анализа целевых фирм ИИ даёт ещё такие привилегии как, составление юридических документов. При этом ИИ будет сравнивать другие юридические документы, связанные с данной ему командой. Проанализировав другие документы, ИИ будет выявлять сходства и различия между проанализированными документами с теми, которые будут даны со стороны фирмы. Все алгоритмы необходимо будет изначально включить перед началом работы ИИ. Это может помочь юристам уменьшить количество дел, связанных с документациями, что занимает у них много времени.

Учитывая все способности ИИ можно сказать, что он имеет немаловажную роль во всех сферах деятельности. Например, участие ИИ в совершении крупных сделок может повлиять на:

1) аналитику и прогнозирование, ИИ имеет большой объём данных, что помогает с легкостью выявлять всевозможные исходы крупной сделки,

⁴ Рэнкин Д, Стедман Г, Бомер М. Проверка чистоты сделки. Необходимые шаги к успешному ведению бизнеса/ Д.Рэнкин, Г.Стедман, М.Бомер. – М.: Издательство «Олимп-Бизнес», 2006. – 262 с.

⁵ <https://www.forbes.ru/milliardery/465727-ilon-mask-zaavil-o-vozmoznosti-peresmotra-ceny-za-twitter-iz-za-spam-akkauntov>

тренды, аналитику компаний, что поможет хозяйствующим субъектам принять решение;

2) автоматизация всех процессов, ИИ может выполнять все поставленные задачи перед совершением крупной сделки, такие как проверка юридических и финансовых документов, что может ускорить процесс проверки и снизить вероятность ошибок;

3) улучшение клиентского обслуживания для персонализированного решения проблем, связанных с клиентами;

4) обеспечение безопасности. Насколько известно лжепредпринимателей в последнее время становится все больше, что приводит к лишним потерям и затратам денежных средств компаний. ИИ может выявлять индекс активной деятельности при анализе данных других хозяйствующих субъектов и обеспечить безопасность финансовых транзакций;

5) так же ИИ может оптимизировать использование ресурсов компании и снизить издержки, что поможет минимизировать затраты при совершении крупных сделок.

ИИ может использовать различные базы данных, такие как аналитические, финансовые, экономические и другие, чтобы составить прогноз для будущих сделок и получить необходимую информацию. Но, в первую очередь необходимо учесть некоторые критерии, связанные с правовой базой, при совершении крупных сделок:

1) законность, перед использованием ИИ в совершении крупных сделок необходимо ознакомиться с законодательством, в котором совершается эта сделка между хозяйствующими субъектами. В законодательстве Республики Узбекистан, закон РУз, от 6 мая 2014 года «Об акционерных обществах и защите прав акционеров» в статьях 83 и 84⁶, а также закон РУз, от 6 декабря 2001 года «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» в статьях 43 и 44⁷ не указано использование или неиспользование ИИ в совершении крупных сделок;

2) ответственность, после уточнения законности применения ИИ в совершении крупных сделок, необходимо уточнить ответственность за последствия этой сделки. С юридической стороны ИИ не является субъектом права и не может быть привлечен к ответственности, из-за чего определить вопрос о том, кто несет ответственность за сделки, может быть сложным;

⁶ Закон Республики Узбекистан «Об акционерных обществах и защите прав акционеров» от 06.05.2014 г. № ЗРУ-370, статьи 83 и 84

⁷ Закон Республики Узбекистан «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» от 06.12.2001 г. № 310-II, статьи 43 и 44

3) конфиденциальность, а также защита персональных данных. Одной из немало важных критериев является сохранность персональных данных. При сборе и анализе данных для совершения крупной сделки ИИ может автоматически воспользоваться персональными данными других лиц, что может привести к нарушению закона «О персональных данных». Например, если ИИ при анализе данных будет пользоваться персональными данными клиентов или сотрудников без их личного согласия, то это равносильно нарушению конфиденциальности персональных данных.

Согласно статье 28 закона РУз, «О персональных данных», конфиденциальностью персональных данных является обязательное для соблюдения собственником и (или) оператором или иным получившим доступ к персональным данным лицом требование о недопустимости их раскрытия и распространения без согласия субъекта или наличия иного законного основания⁸;

4) защита интеллектуальной собственности. Под защитой интеллектуальной собственности подразумевается разработка собственного ИИ, и его алгоритмов работы, а также использование чужого ИИ с помощью согласия его разработчика. Согласие необходимо для дальнейшего законного использования ИИ при анализе совершения крупных сделок;

5) необходимость указания договорных обязательств, которые в дальнейшем будут определять права и обязанности сторон, заключающих крупную сделку, а также указывающие роль и условия использования ИИ в этой сделке. Учитывая все детали при использовании ИИ, необходимо учитывать всесторонние критерии и нормативные документы, что может помочь для развития хозяйствующих субъектов.

При использовании ИИ в совершении крупных сделок могут возникнуть некоторые конфликты, которые необходимо четко определить, кто и как будет регулировать эти конфликты, возникающих со стороны ИИ. В первую очередь необходимо отметить то, что ИИ не несет ответственность за ошибки в документах, соглашениях, прозрачности аудите. ИИ выполняет команды, указанные в алгоритме. Он не может мыслить, как человек и выполнять действия самостоятельно. Следует четко отметить ответственность за решения действий со стороны ИИ, это может быть выполнено с помощью выбора лица, которые будут нести ответственность за совершенные ошибки со стороны ИИ. Также немаловажно установить мониторинг действий ИИ и механизмы

⁸ Закон Республики Узбекистан «О Персональных Данных» от 02.07.2019 Г. № Зру-547, 28 статья

аудита, что может доказать легитимность принятых решений и разрешения конфликтов при совершении крупной сделки.

Несмотря на то, что искусственный интеллект является одним из успешных разработок в сфере IT технологий, он еще не смог полностью стать неотъемлемой частью жизни человечества. Всё это указывает на то, что до сих пор остаётся вопрос о внедрении искусственного интеллекта во все сферы жизни. Ещё неизвестно, когда именно это может произойти.

Технологии искусственного интеллекта достигли невероятных и впечатляющих успехов во многих сферах деятельности, но всё же остаётся вопрос о его полном внедрении в сферу юриспруденции, бизнеса и других сфер. Полное внедрение искусственного интеллекта, вероятно, быстро освоится со стороны многих крупных хозяйствующих субъектов, что может повлиять на внутреннюю и внешнюю инфраструктуру страны. Но для эффективного использования искусственного интеллекта, при совершении крупных сделок хозяйствующие субъекты должны выбрать все необходимые алгоритмы, что может создать доверие для партнёров, сотрудников и клиентов. Небольшие хозяйствующие субъекты могут использовать узкий круг алгоритмов и инструментов искусственного интеллекта, что может снизить затраты, получить дополнительный опыт при совершении крупной сделки.

Учитывая вышеуказанные критерии можно сказать, что использование ИИ в совершении крупных сделок значительно поможет уменьшить затраты, время на проверку самой сделки, улучшить аналитику и прогнозирование, автоматизацию ряда дел, обеспечить безопасность, оптимизировать использование ресурсов и многое другое.

Может возникнуть вопрос, сможет ли искусственный интеллект заменить роль человека в разных сферах жизни? Если учесть быстрый темп роста развития, то это возможно в ближайшем будущем. Но стоит отметить то, что быстрый рост тенденций в сфере бизнеса и финансов, частого изменения и улучшения, искусственный интеллект может столкнуться с проблемой при аналитике старых и новых данных. В этом случае искусственный интеллект может привести к противоречивому результату.

В заключении можем сказать, что внедрение искусственного интеллекта может привести к значительному облегчению уровня жизни физических и юридических лиц, если правильно будет реализовано со стороны органов государственной власти, и эта практика не должна затрагивать личность людей. Исходя из этого, необходимо определить уровень

ограничений на использование персональных данных. Следует отметить, что такой практики в законодательстве Республики Узбекистан пока не существует.

Исходя из вышеуказанных возможностей и привилегий использования искусственного интеллекта, необходимо больше обратить внимание на его внедрение в сферу совершения крупных сделок между хозяйствующими субъектами. Это значительно улучшит, как и внутреннюю, так и внешнюю инфраструктуру страны.

Также, не мало важно было бы принять и внедрить в практику закон «Об урегулировании искусственного интеллекта, и сфера его применения».

Список использованной литературы:

1. Аверкин А.Н., Гаазе-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. Толковый словарь по искусственному интеллекту. – М.: Радио и связь, 1992. – 256 с.
2. Рахмонкулов Х. Битимлар. Укув кулланма. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2010, 13 с.
3. Рэнкин Д, Стеман Г, Бомер М. Проверка чистоты сделки. Необходимые шаги к успешному ведению бизнеса/ Д.Рэнкин, Г.Стедман, М.Бомер. – М.: Издательство «Олимп-Бизнес», 2006. – 262 с.

Список использованных нормативно правовых актов:

1. Закон Республики Узбекистан «Об акционерных обществах и защите прав акционеров» от 06.05.2014 г. № ЗРУ-370, статьи 83 и 84
2. Закон Республики Узбекистан «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» от 06.12.2001 г. № 310-П, статьи 43 и 44
3. Закон Республики Узбекистан «О Персональных Данных» от 02.07.2019 Г. № Зру-547, 28 статья

Список интернет ресурсов:

1. [https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%98%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82_\(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA\)](https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%98%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82_(%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B9_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BE%D0%BA))
2. <https://www.forbes.ru/milliardery/465727-ilon-mask-zaavil-o-vozmoznosti-peresmotra-ceny-za-twitter-iz-za-spam-akkauntov>

Foreign diseases among young people

Soliyev Mukhammadjon

Abdisalomov Diyorbek

Andijan state medical institute

Annotation: The author turns to the study of individual preventive measures implemented abroad in order to combat negative factors that threaten the criminological security of the education sector. We are talking about the prevention of suicides of schoolchildren and students, extremism among students, drug addiction, substance abuse and alcoholism among participants in educational relations.

Key words: criminological safety of education, criminogenic threats, foreign criminological prevention, fight against antisocial phenomena.

Introduction

In order to ensure the criminological safety of the education system, development of an effective system is required counteracting various criminal activities and preventing certain threats to the criminological safety of education criminogenic factors that threaten the security of the educational environment. For this it seems appropriate to pay attention to the experience of foreign countries struggling with certain illegal, asocial phenomena existing in the field of education (threats) [1, p. 3].

To criminal and criminogenic threats to the education sector, in addition to crime, should be attributed to suicidal influence on students; involving students in extremist groups; the spread of criminal subculture among schoolchildren and students; drug addiction, substance abuse and alcoholism of participants in educational relations; schoolchildren and students leaving school without further education; homelessness and vagrancy of adolescents and much more.

— implementation of school preventive programs, the participants of which are not only students, but also their parents and teachers. A mandatory element of these programs are recommendations and practical advice on suicidal topics: how to recognize a person who is ready to commit suicide, what help can be provided to such a person, and are also given addresses of organizations employing qualified specialists in the field of suicide prevention;

— development and implementation of special government programs to reduce suicidal activity among adolescents and young adults (USA). One of these programs is the introduction in society of the so-called “green cards”: everyone has the right receive a special card that provides the person with a number of direct and immediate options, including calling a psychiatrist or hospitalization. "Green Card" designed primarily for people who faced the problem of suicide for the first time;

— creation and sponsorship of suicide prevention centers (Great Britain, Belgium, USA). The first such centers were created at the beginning of the 20th century, and their initial goal was not prevention, but providing assistance to those people who have already attempted suicide, but managed to save. Later the named centers became also perform a preventive function. For example, in the USA more such centers have been created 200, and they have different names (“Center suicide prevention”, “Heliline”, “Suicide Crisis Center”, “National Salvation - League of Life”, etc.). Despite the different names, prevention centers have the same purpose;

— development of centers for studying the phenomenon of suicide itself;

— formation of mental health services (Germany) and centers for monitoring public health. In the latter it is carried out analysis of specific suicidal cases, the reasons and conditions that contributed to a person committing suicide are identified, and modern methods are also being developed prevention of suicidal behavior in society;

— functioning of public organizations to combat suicide. For example, International Federation for Telephone Help (UK), International Association for Suicide Prevention (Australia), an association for suicide prevention (Japan) [2];

— providing psychological assistance to suicidal people over the phone, as well as visiting such persons at home, personal consultation (Germany);

— restriction of free access to drugs and means, primarily medical substances and weapons, with the help of which suicides are committed (Australia, Great Britain, the Netherlands, Switzerland, Japan, Scotland, USA) [3, p. 49].

The scientific literature notes that abroad they are constantly developing and new methods for preventing suicide among young people are being tested [4].

2. Prevention of extremism among students. The scientific literature notes that extremism has spread in the current period in almost all countries of the world and has become a global problem for modern society [5, p. 80]. Particularly active extremism began to appear among young people.

Analysis of foreign preventive experience showed that in many foreign countries the prevention of various antisocial, criminogenically dangerous phenomena that threaten safety and integrity of educational environment, great attention is paid to connection with what to combat these phenomena significant funds are allocated, and subjects of prevention regularly undergo advanced training courses in order to effectively counter a particular criminal threat. It seems that some positive foreign experience in combating such negative social phenomena, existing in the educational environment, like suicides of schoolchildren and students, extremism among students, drug addiction, substance abuse and alcoholism among participants in educational relations, it is advisable to test Foreign experience in preventing some threats to the criminological safety of education and in our country. However, such testing must be considered, consistent character and rely on the national characteristics of the Russian state.

REFERENCES:

1. Giniyatullina E.Z. Threats to criminological security of the system of General and secondary professional education. Proceedings of the Irkutsk state Academy of Economics (Baikal state University of Economics and law), 2015, vol. 6, no. 3. (In Russ.)
2. Teenage suicides. Prevention in developed countries. Teply Stan: Moscow regional information portal. URL: <http://www.teplak.ru/frm/viewtopic.php?t=35229> (accessed 01.09.2020). (In Russ.)
3. Violence and its impact on health. Report on the situation in the world / ed. Etienne G., Krug et al. / transl. from Engl. Moscow, 2003. (In Russ.)
4. Frondzej S.N., Samarskiy D.O. Technologies of social work with suicidal teenagers in Russia and abroad. V international student scientific conference. Student scientific forum. 2013. URL: <https://scienceforum.ru/2013/article/2013005942> (accessed 01.09.2020). (In Russ.)
5. Tereshina E.A. Experience of foreign States in countering youth extremism. PolitBook, 2014, no. 3. (In Russ.)
6. Zinurova R.I., Tuzikov A.R. Trends in youth policy abroad. Bulletin of the technological University, 2012, vol. 15, no. 10. (In Russ.)
7. Pelipas V., Solomonidina I. Foreign anti-drug policy. Foreign anti-drug policy. URL: <http://www.narcom.ru/publ/info/408> (accessed 01.09.2020). (In Russ.)

XORAZM TUPROQ IQLIM SHAROITIDA BUG‘DOY O‘SIMLIGINING BO‘YI VA BO‘G‘IMLAR ORASI KO‘RSATKICHLARI

Isayeva Zaxro Baxrom qizi

Urganch davlat universiteti “Biologiya” yo‘nalishi 1 - bosqich magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada Xorazm tuproq iqlim sharoitida yetishtirilgan qadimiy bug‘doy navlarining o‘simlik bo‘yi va bo‘g‘imlar orasi ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Tahlil natijalariga ko‘ra navlarning bo‘y va bo‘g‘imlar orasi ko‘rsatkichlariga muhit, tuproq iqlim sharoiti va navning genotipik xususiyatlarini ta’siri mavjudligi qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: yumshoq bug‘doy, g‘allachilik, intensive, nonboplik, oqsil, kleykovina, hosildorlik, don, un, kaloriya, uzunlik, chidamlilik, agrotexnika.

Yumshoq bug‘doy jahonda oziq - ovqat xavfsizligini ta’minlovchi eng muhim va asosiy ekin turlaridan hisoblanadi. Rivojlanayotgan davlatlarda insonlar uchun zarur bo‘lgan oqsil kaloriyasining qariyb 40 foizidan ortig‘i bevosita bug‘doy mahsulotlari hisobiga to‘g‘ri keladi.

Bugungi kunda dunyo aholi sonining oshib borishi natijasida g‘allachilikda yuqori hosilli va don sifatiga ega bo‘lgan bug‘doy navlarini yaratish borasida fundamental va amaliy tadqiqotlarni yanada jadallashtirish lozimligini taqozo etadi.

Respublikamizda yetishtirilayotgan bug‘doy navlari asosan biologik kuzgi intensiv tipga ega bo‘lgan yuqori hosilli navlar bo‘lishiga qaramay, ularning biologik kelib chiqishi va respublikaning iqlim sharoitiga to‘liq moslasha olmaganligi sababli nonboplik va don sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha kuchli bug‘doy talabiga javob bermaydi. Shuning uchun aholi asosan Qozog‘iston Respublikasi va Rossiya federatsiyasidan import qilingan bug‘doy unini iste’mol qiladi.

Oziq - ovqat xavfsizligini ta’minlashda va aholining non mahsulotlariga bo‘lgan talabini qondirish maqsadida nonbopligi, oqsil va kleykovina miqdori yuqori, qurg‘oqchilikka va suvsizlikka chidamli, iqlimning issiq kunlari hosil va sifatini o‘zida saqlab qola oladigan bug‘doy navlarini joriy etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Shuningdek, hozirgi kunda Respublikamizning sug‘oriladigan yerlarida suv zahiralarning tobora kamayib borishini hisobga olgan holda, suv tanqisligiga bardoshli, kasallik va zararkunandalarga chidamli navlarni tanlash hamda kunlik harorat yuqori bo‘lgan janubiy hududlarda joriy etish zarur. Shu bilan birga zamonaviy intensiv dehqonchilik tizimlarida o‘simliklardan yuqori hosil olish uchun o‘stiruvchi moddalardan keng foydalanilmoqda. Jumladan, o‘stiruvchi moddalar faqat o‘simliklarning o‘sish va rivojlanish jarayonlariga ta‘sir etib qolmasdan, balki vegetatsiya davridagi ekologik omillarning salbiy ta‘sirini kamaytirish uchun ham qo‘llaniladi.

Yumshoq bug‘doy doni yetishtirishni yanada ko‘paytirish, asosan hosildorlikni oshishi va turli stress omillar ta‘sirida yo‘qotishlarni kamaytirish hisobiga amalga oshiriladi. Bu o‘rinda navlarning moslashish imkoniyatlaridan maksimal foydalanish genetik tadqiqotlar oldida turgan asosiy vazifalardan biri bo‘lib, uni hal qilishda muayyan geografik uzoq shaklli bug‘doyning boshlang‘ich materiallaridan foydalanib gibridologik tahlillar, turli iqlim sharoitlarida tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida “Mahalliy tuproq - iqlim va ekologik sharoitlariga moslashgan qishloq xo‘jalik ekinlarining yangi seleksion navlarini yaratish va joriy etish” vazifalari belgilangan [1]. Ushbu vazifalardan kelib chiqib, hozirgi murakkab ekologik sharoitda abiotik va biotik stress omillarga bardoshli, atrof - muhit sharoitlariga moslasha oladigan navlarni yaratishda dunyoning bug‘doy yetishtiruvchi yetakchi davlatlar tadqiqotlaridan va jahon bug‘doy kolleksiya namunalaridan foydalangan holda, yangi navlarni yaratish muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi omillardan kelib chiqib respublikamizning iqlim sharoitiga moslashgan, hosildorligi yuqori suvni kam talab etadigan, sariq zang kasalligiga chidamli hamda nonbopligi sifati va dondagi zahira oqsil miqdori yuqori bo‘lgan navlarni tanlash va amaliyotga joriy etish zarur.

O‘simlikning poya uzunligi muhim morfologik belgilardan biridir. Bug‘doy o‘simligida asosiy poyaning uzunligi mahsuldorlikni oshirishda katta ahamiyatga. Bug‘doyda asosiy poya uzunligi belgisi miqdoriy belgilarga kirib, uning genetik

nazorati juda murakkab. O‘simlik bo‘yi navning genetik xususiyatiga va atrof - muhit sharoitlariga qarab o‘zgarib turadi.

Ilmiy maqolalarda atrof - muhit sharoitiga bog‘liq holda hosildorlik va o‘simlik bo‘yi o‘rtasidagi fenotipik va ekologik bog‘liqlik o‘rganilgan. Bundan tashqari, ushbu xususiyatlarning genotipik korrelyatsion belgilari salbiy yoki ahamiyatli emas deb qaralgan [2].

Yumshoq bug‘doyning intensiv tipdagi navlaridan foydalangan holda, tuproq iqlim sharoitlariga moslasha oladigan, kasallik va zararkunandalarga va yotib qolishga chidamli navlardan foydalanish zarur. O‘simlik bo‘yi o‘zgaruvchan tuproq - iqlim sharoitlarida genotipning ekologik plastikliгинi tavsiflovchi ko‘rsatkichlardan biri sifatida qaralgan.

Tajriba maydonchasiga Xorazm tuproq iqlim sharoitida yetishtirilgan qadimiy Qizil bug‘doy, Oq bug‘doy, Buxor bobo, Qayroqtosh bug‘doy navlari va andoza sifatida Krasnodar 99 navi ekilib, ular ustida fenologik kuzatuvlar olib borildi. Ushbu navlarning o‘simlik bo‘yi va bo‘g‘imlar orasi ko‘rsatkichlari statistik tahlil qilindi. Olingan natijalarga ko‘ra poya uzunligi o‘rganib ko‘rilganda navlar o‘rtasida nisbatan sezilarli farqlanishlar kuzatilmadi.

O‘rganilgan Qizil bug‘doy, Oq bug‘doy, Buxor bobo va Qayroqtosh bug‘doy navlarida o‘simlik bo‘yi ko‘rsatkichi $87,1 \pm 0,56$ cm dan $91,0 \pm 2,43$ cm oralig‘ida bo‘lganligi kuzatildi. Bug‘doy o‘simligining bo‘y ko‘rsatkichi Qizil bug‘doy ($91,0 \pm 2,43$) va Oq bug‘doy ($91,6 \pm 1,66$) navlarida andoza nav ($90,5 \pm 1,57$) dan yuqori ekanligi kuzatildi (1 - jadval). Bug‘doyning Buxor bobo ($87,2 \pm 2,8$) va Qayroqtosh ($87,1 \pm 0,56$) navlari poya uzunligi bo‘yicha andoza navga nisbatan kichik ko‘rsatkichlarni namoyon qildi.

Ma‘lumki, o‘simlikning bo‘g‘imlar orasi uzunligi har bir navning morfogenetik xususiyatlari va ob - havo sharoitiga bog‘liq hisoblanadi.

Tajribalarimizda bug‘doy o‘simligining birinchi bo‘g‘im orasi uzunligi bo‘yicha yuqori natija Oq bug‘doy navida kuzatilib $5 \pm 0,28$ cm va shunga mos ravishda ikkinchi bo‘g‘im orasi uzunligi $7,4 \pm 0,50$ cm bo‘lganligi qayd etildi.

1 - jadval

Navlarning poya, birinchi, ikkinchi va oxirgi bo‘g‘imlarining uzunlik
ko‘rsatkichlari.

Navlarning nomi	Poya uzunligi	Birinchi bo‘g‘im uzunligi (cm)	Ikkinchi bo‘g‘im uzunligi (cm)	Oxirgi bo‘g‘im uzunligi (cm)
Qizil bug‘doy	91,0±2,43	2,5±0,39	6,6±0,60	36,2±1,31
Oq bug‘doy	91,6±1,66	5±0,28	7,4±0,50	33,8±0,48
Buxor bobo	87,2±2,8	4,5±0,58	8,8±0,68	32,7±1,45
Qayroqtosh	87,1±0,56	3,6±0,13	7,3±0,88	33,2±0,73
Krasnodar 99	90,5±1,57	34,7±1,03	8,0±0,14	34,7±1,03

Qizil bug‘doy navida birinchi bo‘g‘im orasi 2,5±0,39 cm va ikkinchi bo‘g‘im orasi 6,6±0,60 uzunlik bilan eng past ko‘rsatkich kuzatildi.

Ikkinchi bo‘g‘im orasi uzunligi bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich Buxor bobo (8,8±0,68) navida aniqlandi.

Ilmiy adabiyotlarda keltirilishicha bug‘doyning oxirgi bo‘g‘im oralig‘i qurg‘oqchilikka chidamlilik xususiyatlaridan biri deb qaralgan. Oxirgi bo‘g‘im uzunligining qolgan bo‘g‘im oraliqlariga nisbatan ustunligi assimilyatsiya parenximasi rivojlanganligi va fotosintez faolligini saqlab qolganligidadir [4]. Oxirgi bo‘g‘im uzunligi bilan hosildorlik o‘rtasida o‘rta va kuchli ijobiy bog‘lanish borligi kuzatilgan [3,4].

Tadqiqotlarimiz natijasiga ko‘ra bug‘doy navlarining oxirgi bo‘g‘im uzunligi 33,2±0,73 cmdan 36,2±1,31 cm oralig‘ida bo‘lib, andoza navdan sezilarli farq yo‘qligi aniqlandi. Eng kichik ko‘rsatkich Buxor bobo (32,7±1,45), eng yuqori ko‘rsatkich Qizil bug‘doy (36,2±1,31) navlarida kuzatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni.
2. Li, P. et al. Use of genotype-environment interactions to elucidate the pattern of maize root plasticity to nitrogen deficiency. *J. Integr. Plant Biol.* 2016. V. 58. - P. 242-253.
3. Мукситов Л. А. Самуилов О. Величина подколосового междоузлия и продуктивность сортов яровой мягкой пшеницы разных экологических групп в лесостепи Оренбургского Предуралья [Текст]. // Вестник Казанского ГАУ. - 2014. - № 3 (33). - С. 135-138.
4. Василова Н.З, Хусаинова И.И, Насихова М.Р. Признаки продуктивности новых сортов и перспективных линий яркой мягкой пшеницы Татарского НИИСС [Текст] // Зерновое хозяйство России. - 2016. - № 2 (44). - С. 37-41.

Research Science and Innovation House

Ratsional ko‘rinishdagi integrallar va ularning differensiallash usullari orqali yechimlarini topish

Otaboyev Muhsinjon Muqumjonovich

Qo‘qon DPI o‘qituvchisi

Maqsudaliyeva Gulnoza Shukurjon qizi

Qo‘qon DPI talabasi

Ushbu maqolada

$$\int R(x, \sqrt[n]{\frac{ax+b}{cx+d}}) dx, \quad ad - bc \neq 0,$$

ratsional ko‘rinishdagi integrallarni differensiallashlar o‘rganilgan.

1°. $\int R(x, \sqrt[n]{\frac{ax+b}{cx+d}}) dx$ ko‘rinishidagi integrallarni hisoblash. Faraz qilaylik,

$R(u, v)$ ikki o‘zgaruvchining ratsional funksiyasi bo‘lib, a, b, c, d lar haqiqiy sonlar, $n \in N$ bo‘lsin.

Ushbu

$$\int R(x, \sqrt[n]{\frac{ax+b}{cx+d}}) dx, \quad ad - bc \neq 0,$$

ko‘rinishidagi integrallarni qaraymiz. Bu integral o‘zgaruv-chini almashtirish yordamida ratsional funksiyaning integraliga keladi:

Research Science and
Innovation House

$$\int R\left(x, \sqrt[n]{\frac{ax+b}{cx+d}}\right) dx = \left| \begin{array}{l} \sqrt[n]{\frac{ax+b}{cx+d}} = t, x = \frac{b-t^n d}{ct^n - a} \\ dx = \frac{(ad-bc)n}{(a-ct^n)^2} t^{n-1} dt \end{array} \right| =$$

$$= \int R\left(\frac{dt^n - b}{a - ct^n}, t\right) \cdot \frac{(ad-bc)nt^{n-1}}{(a-ct^n)^2} dt.$$

1-misol. Ushbu

$$\int \sqrt{\frac{1+x}{1-x}} \cdot \frac{1}{1-x} dx$$

integral hisoblansin.

◀ Bu integralda

$$t = \sqrt{\frac{1+x}{1-x}}$$

almashtirishni bajaramiz. Unda

$$x = \frac{t^2 - 1}{t^2 + 1}, \quad dx = \frac{4tdt}{(t^2 + 1)^2}$$

bo`lib,

$$\int \sqrt{\frac{1+x}{1-x}} \cdot \frac{1}{1-x} dx = 2 \int \frac{t^2 dt}{t^2 + 1}$$

bo`ladi.

Ravshanki,

$$\int \frac{t^2 dt}{t^2 + 1} = t - \arctgt + C.$$

Demak,

$$\int \sqrt{\frac{1+x}{1-x}} \cdot \frac{1}{1-x} dx = 2\sqrt{\frac{1+x}{1-x}} - 2\operatorname{arctg} \sqrt{\frac{1+x}{1-x}} + C \blacktriangleright$$

2°. $\int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx$ ko‘rinishidagi integrallarni hisoblash. Bu integralda

a, b, c - haqiqiy sonlar bo‘lib, $ax^2 + bx + c$ kvadrat uchhad teng ildizlarga ega emas.

Qaralayotgan

$$\int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx \quad (1)$$

integral quyidagi uchta almashtirish yordamida ratsional funksiya integraliga keladi.

a) $a > 0$ bo‘lsin.

(1) integralda ushbu

$$t = \sqrt{ax} + \sqrt{ax^2 + bx + c} \quad (\text{yoki } t = -\sqrt{ax} + \sqrt{ax^2 + bx + c})$$

almashtirishni bajaramiz. U holda

$$ax^2 + bx + c = t^2 - 2\sqrt{a}xt + ax^2,$$

$$x = \frac{t^2 - c}{2\sqrt{at} + b}, \quad dx = \frac{2(\sqrt{at^2 + bt + c}\sqrt{a})}{(2\sqrt{at} + b)^2} dt,$$

$$\sqrt{ax^2 + bx + c} = \frac{\sqrt{at^2 + bt + c}\sqrt{a}}{2\sqrt{at} + b}$$

bo‘ladi.

Natijada

$$\begin{aligned} \int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx &= \\ &= \int R\left(\frac{t^2 - c}{2\sqrt{at} + b}, \frac{\sqrt{a}t^2 + bt + c\sqrt{a}}{2\sqrt{at} + b}\right) \cdot \frac{2(\sqrt{a}t^2 + bt + c\sqrt{a})}{(2\sqrt{at} + b)^2} dt \end{aligned}$$

bo‘ladi.

2-misol. Ushbu

$$\int \frac{dx}{x + \sqrt{x^2 + x + 1}}$$

integral hisoblansin.

◀ Bu integralda

$$t = x + \sqrt{x^2 + x + 1}$$

almashtirishni bajaramiz. Natijada

$$x = \frac{t^2 - 1}{1 + 2t}, \quad dx = 2 \frac{t^2 + t + 1}{(1 + 2t)^2} dt$$

bo‘lib,

$$\int \frac{dx}{x + \sqrt{x^2 + x + 1}} = 2 \int \frac{t^2 + t + 1}{(1 + 2t)^2 t} dt$$

bo‘ladi.

Agar

$$\frac{2(t^2 + t + 1)}{t(1 + 2t)^2} = \frac{2}{t} - \frac{3}{1 + 2t} + \frac{3}{(1 + 2t)^2}$$

bo‘lishini e‘tiborga olsak, unda

$$\begin{aligned} \int \frac{dx}{x + \sqrt{x^2 + x + 1}} &= \int \left(\frac{2}{t} - \frac{3}{1 + 2t} + \frac{3}{(1 + 2t)^2} \right) dt = 2 \ln|t| - \frac{3}{2} \ln|1 + 2t| + \frac{3}{2(1 + 2t)} + C = \\ &= 2 \ln|x + \sqrt{x^2 + x + 1}| - \frac{3}{2} \ln|1 + 2x + 2\sqrt{x^2 + x + 1}| + \frac{3}{2(1 + 2x + 2\sqrt{x^2 + x + 1})} + C \end{aligned}$$

bo‘lishi kelib chiqadi. ▶

b) $c > 0$ bo`lsin. Bu holda (1) integralda ushbu

$$t = \frac{1}{x}(\sqrt{ax^2 + bx + c} - \sqrt{c})$$

yoki

$$t = \frac{1}{x}(\sqrt{ax^2 + bx + c} + \sqrt{c})$$

almashtirishini bajaramiz. Unda

$$x = \frac{2\sqrt{c} t - b}{a - t^2}, \quad dx = \frac{\sqrt{c}t^2 - bt + \sqrt{c} a}{(a+t)^2} dt, \quad \sqrt{ax^2 + bx + c} = \frac{\sqrt{c} t^2 - bt + a\sqrt{c}}{a - t^2}$$

bo`lib, (1) integral ratsional funksiyaning integraliga keladi:

$$\begin{aligned} \int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx &= \\ &= \int R\left(\frac{2\sqrt{c}t - b}{a - t^2}, \frac{\sqrt{c}t^2 - bt + a\sqrt{c}}{a - t^2}\right) \left(\frac{\sqrt{c}t^2 - bt + \sqrt{c} a}{(a+t)^2}\right) dt \end{aligned}$$

v) $ax^2 + bx + c$ kvadrat uchhad turli x_1 va x_2 haqiqiy ildizga ega bo`lsin:

$$ax^2 + bx + c = a(x - x_1) \cdot (x - x_2).$$

Bu holda (1) integralda ushbu

$$t = \frac{1}{x - x_1} \sqrt{ax^2 + bx + c}$$

almashtirishni bajaramiz. Natijada

$$x = \frac{-ax_2 + x_1 t^2}{t^2 - a}, \quad \sqrt{ax^2 + bx + c} = \frac{a(x_1 - x_2)}{t^2 - a} t$$

$$dx = \frac{2a(x_1 - x_2)t}{(t^2 - a)^2} dt$$

bo`lib,

$$\int R(x, \sqrt{ax^2 + bx + c}) dx =$$

$$= \int R\left(\frac{-ax_2 + x_1 t^2}{t^2 - a}, \frac{a(x_1 - x_2)}{t^2 - a} t\right) \cdot \frac{2a(x_1 - x_2)t}{(t^2 - a)^2} dt$$

bo`ladi.

3-misol. Ushbu

$$I = \int \frac{x - \sqrt{x^2 + 3x + 2}}{x + \sqrt{x^2 + 3x + 2}} dx$$

integral hisoblansin.

◀ Ravshanki,

$$x^2 + 3x + 2 = (x + 1) \cdot (x + 2).$$

SHuni e`tiborga olib berilgan integralda

$$t = \frac{1}{x+1} \sqrt{x^2 + 3x + 2}$$

almashtirishni bajaramiz. U holda

$$x = \frac{2 - t^2}{t^2 - 1}, \quad dx = -\frac{2tdt}{(t^2 - 1)^2}$$

bo`lib,

$$\int \frac{x - \sqrt{x^2 + 3x + 2}}{x + \sqrt{x^2 + 3x + 2}} dx = \int \frac{-2t^2 - 4t}{(t - 2) \cdot (t - 1) \cdot (t + 1)^3} dt$$

bo`ladi.

Endi

$$\frac{-2t^2 - 4t}{(t-2) \cdot (t-1) \cdot (t+1)^3} = \frac{3}{t-1} - \frac{16}{t-2} - \frac{17}{t+1} + \frac{5}{(t+1)^2} + \frac{1}{(t+1)^3}$$

bo`lishini e`tiborga olib topamiz:

$$\begin{aligned} I &= \int \frac{-2t^2 - 4t}{(t-2) \cdot (t-1) \cdot (t+1)^3} dt = \frac{3}{4} \int \frac{dt}{t-1} - \frac{16}{27} \int \frac{dt}{t-2} - \\ &- \frac{17}{108} \int \frac{dt}{t+1} + \frac{5}{18} \int \frac{dt}{(t+1)^2} + \frac{1}{3} \int \frac{dt}{(t+1)^3} = \frac{3}{4} \ln|t-1| - \\ &- \frac{16}{27} \ln|t-2| - \frac{17}{108} \ln|t+1| - \frac{5}{18} \cdot \frac{1}{t+1} - \frac{1}{6} \cdot \frac{1}{(t+1)^2} + C. \blacktriangleright \end{aligned}$$

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O`rinov A.Q. Oddiy differensial tenglamalar uchun chegaraviy masalalar. - Toshkent: MUMTOZ SO`Z, 2014, 115 bet.
2. Salohiddinov M.S. Integral tenglamalar. - Toshkent: Yangiyo`l poligraf servis, 2007, 256 bet.
3. Ergashev A. A., Vakhobov F. F. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MATHEMATICS TEACHER" // Open Access Repository. - 2022. - T. 8. - №. 12. - C. 147-154.
4. Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING

INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY EQUATIONS
//Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12.
– C. 304-308.

5. Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM.
INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION
ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International
Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.

6. Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED
DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE
FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10.

7. Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. HYPERGEOMETRIC
FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES //Open Access Repository. – 2023. –
T. 9. – №. 6. – C. 250-252.

8. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF HYPERGIOMETRIC
FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN
FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. –
T. 11. – №. 6. – C. 548-550.

9. Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of Jordon Algebras
Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.

10. Ergashev A. A., Vakhobov F. F. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF"
PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MATHEMATICS TEACHER" //Open Access
Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – C. 147-154.

11. Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR
OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING
INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY EQUATIONS

//Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 304-308.

12. Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM. INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.

13. Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 298-303.

14. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. HYPERGEOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES //Open Access Repository. – 2023. – T. 9. – №. 6. – C. 250-252.

15. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF HYPERGIOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 6. – C. 548-550.

16. Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of Jordon Algebras //Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.

Research Science and Innovation House

**Ko‘p o‘zgaruvchili funksiyalarning hususiy hosilalari va
differensiallashlar haqida**

Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o‘g‘li

Qo‘qon DPI Matematika kafedrası o‘qituvchisi.

Sulaymanov Mirsaid Muhiddin o‘g‘li

Qo‘qon DPI Matematika kafedrası o‘qituvchisi.

Shovvozbekova Gulshoda Omatillo qizi

Qo‘qon DPI 3-bosqich talabasi

Annotatsiya.

Ushbu maqolada ayrim masalalarning hususiy hosilalari va differensiallarini yechilish usullari keltirilgan.

Аннотация

В статье представлены методы решения специальных производных и дифференциалов некоторых задач.

Annotation

The article presents methods for solving special derivatives and differentials of some problems

Kalit so‘zlar. Xususiy hosila, differensiallanuvchi funksiya

$f(x) = f(x_1, x_2, \dots, x_m)$ funksiya ochiq $M (M \subset R^m)$ to‘plamda berilgan bo‘lsin. Bu to‘plamda $x^0 = (x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$ nuqta olib, uning birinchi koordinatasi x_1^0 ga shunday $\Delta x_1 (\Delta x_1 > 0, \Delta x_1 < 0)$ ortirma beraylikki, $(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0, \dots, x_m^0) \in M$ bo‘lsin. Natijada $f(x_1, x_2, \dots, x_m)$ funksiya ham $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$ nuqtada x_1 o‘zgaruvchisi bo‘yicha

$$\Delta_{x_1} f = f(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0, \dots, x_m^0) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$$

xususiy orttirmaga ega bo‘ladi.

Ushbu

$$\frac{\Delta_{x_1} f}{\Delta x_1} = \frac{f(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0, \dots, x_m^0) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{\Delta x_1} \quad (1.1)$$

nisbatni qaraylik. Ravshanki, bu nisbat Δx_1 ning funksiyasi bo‘lib, u Δx_1 ning noldan farqli qiymatlarida aniqlangan.

1.1 - ta’rif. Agar $\Delta x_1 \rightarrow 0$ da (1.1) nisbatning limiti

$$\lim_{\Delta x_1 \rightarrow 0} \frac{\Delta_{x_1} f}{\Delta x_1} = \lim_{\Delta x_1 \rightarrow 0} \frac{f(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0, \dots, x_m^0) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{\Delta x_1}$$

mavjud va chekli bo‘lsa, bu limit $f(x_1, x_2, \dots, x_m)$ funksiyaning $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$ nuqtadagi x_1 o‘zgaruvchisi bo‘yicha xususiy hosilasi deb ataladi va

$$\frac{\partial f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{\partial x_1}, \frac{\partial f}{\partial x_1}, f'_{x_1}(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0), f'_{x_1}$$

belgilarning biri bilan belgilanadi. Demak,

$$f'_{x_1}(x^0) = \frac{\partial f(x^0)}{\partial x_1} = \lim_{\Delta x_1 \rightarrow 0} \frac{\Delta_{x_1} f}{\Delta x_1}.$$

Agar $x_1^0 + \Delta x_1 = x_1$ deb olsak, unda $\Delta x_1 = x_1 - x_1^0$ va $\Delta x_1 \rightarrow 0$ da $x_1 \rightarrow x_1^0$ bo‘lib, natijada

$$\begin{aligned} \lim_{\Delta x_1 \rightarrow 0} \frac{\Delta_{x_1} f}{\Delta x_1} &= \lim_{\Delta x_1 \rightarrow 0} \frac{f(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0, \dots, x_m^0) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{\Delta x_1} = \\ &= \lim_{x_1 \rightarrow x_1^0} \frac{f(x_1, x_2^0, \dots, x_m^0) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{x_1 - x_1^0} \end{aligned}$$

bo‘ladi. Demak, $f(x_1, x_2, \dots, x_m)$ funksiyaning $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$ nuqtadagi x_1 o‘zgaruvchisi bo‘yicha xususiy hosilasini ushbu

$$\frac{f(x_1, x_2^0, \dots, x_m^0) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{x_1 - x_1^0}$$

nisbatning $x_1 \rightarrow x_1^0$ dagi limiti sifatida ta’riflash mumkin.

Xuddi shunga o‘xshash $f(x_1, x_2^0, \dots, x_m^0)$ funksiyaning boshqa o‘zgaruvchilari bo‘yicha xususiy hosilalari ta’riflanadi:

$$\frac{\partial f}{\partial x_2} = \lim_{\Delta x_2 \rightarrow 0} \frac{f(x_1^0, x_2^0 + \Delta x_2, x_3^0, \dots, x_m^0) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{\Delta x_2}$$

$$\frac{\partial f}{\partial x_m} = \lim_{\Delta x_m \rightarrow 0} \frac{f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_{m-1}^0, x_m^0 + \Delta x_m) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)}{\Delta x_m}$$

Demak, ko‘p o‘zgaruvchili $f(x_1, x_2^0, \dots, x_m^0)$ funksiyaning biror $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$ nuqtada $x_k = (k = 1, 2, \dots, m)$ o‘zgaruvchisi bo‘yicha xususiy hosilasini ta’riflashda bu funksiyaning $x_k = (k = 1, 2, \dots, m)$ o‘zgaruvchidan boshqa barcha o‘zgaruvchilari o‘zgarmas deb hisoblanar ekan. Shunday qilib, $x_k = (k = 1, 2, \dots, m)$ funksiyaning xususiy hosilalari $f'_{x_1}, f'_{x_2}, \dots, f'_{x_m}$ bir o‘zgaruvchili funksiya hosilasi kabi ekanligini ko‘ramiz. Demak, ko‘p o‘zgaruvchili funksiyalarning xususiy hosilalarini hisoblashda bir o‘zgaruvchili funksiyaning hosilasini hisoblashdagi ma’lum bo‘lgan qoida va jadvallardan to‘liq foydalanish mumkin.

Misollar. 1. $f(x_1, x_2) = \sqrt{x_1^2 + x_2^2}$ bo‘lsin. Bu funksiyaning $\forall (x_1, x_2) \in R^2$ nuqtadagi xususiy hosilalari

$$\frac{\partial f}{\partial x_1} = \frac{x_1}{\sqrt{x_1^2 + x_2^2}}, \quad \frac{\partial f}{\partial x_2} = \frac{x_2}{\sqrt{x_1^2 + x_2^2}}$$

bo‘ladi.

$$2. f(x_1, x_2) = \frac{1}{\sqrt{x_2}} e^{-\frac{x_1+x_2}{2}} \text{ funksiyaning } \forall (x_1, x_2) \in R^2 (x_2 > 0) \text{ nuqtadagi xususiy}$$

hosilalarini hisoblaymiz:

$$\begin{aligned} \frac{\partial f}{\partial x_1} &= \frac{\partial}{\partial x_1} \left(\frac{1}{\sqrt{x_2}} e^{-\frac{x_1+x_2}{2}} \right) = -\frac{1}{2\sqrt{x_2}} e^{-\frac{x_1+x_2}{2}}, \\ \frac{\partial f}{\partial x_2} &= \frac{\partial}{\partial x_2} \left(\frac{1}{\sqrt{x_2}} e^{-\frac{x_1+x_2}{2}} \right) = -\frac{1}{2\sqrt{x_2^3}} e^{-\frac{x_1+x_2}{2}} - \\ &= -\frac{1}{2\sqrt{x_2}} e^{-\frac{x_1+x_2}{2}} = -\frac{1}{2\sqrt{x_2}} e^{-\frac{x_1+x_2}{2}} \left(1 + \frac{1}{x_2} \right). \end{aligned}$$

3. Ushbu

$$f(x_1, x_2) = \begin{cases} \frac{2x_1x_2}{x_1^2 + x_2^2}, & \text{agar } (x_1, x_2) \neq (0, 0) \text{ bo'lsa,} \\ 0, & \text{agar } (x_1, x_2) = (0, 0) \text{ bo'lsa} \end{cases}$$

funksiyaning xususiy hosilalarini toping.

Aytaylik, $(x_1, x_2) \neq (0, 0)$ bo‘lsin. U holda

$$\begin{aligned} \frac{\partial f}{\partial x_1} &= \frac{\partial}{\partial x_1} \left(\frac{2x_1x_2}{x_1^2 + x_2^2} \right) = \frac{2x_2(x_1^2 + x_2^2) - 2x_1x_2 \cdot 2x_1}{(x_1^2 + x_2^2)^2} = \frac{2x_2(x_2^2 - x_1^2)}{(x_1^2 + x_2^2)^2}, \\ \frac{\partial f}{\partial x_2} &= \frac{\partial}{\partial x_2} \left(\frac{2x_1x_2}{x_1^2 + x_2^2} \right) = \frac{2x_1(x_1^2 + x_2^2) - 2x_1x_2 \cdot 2x_2}{(x_1^2 + x_2^2)^2} = \frac{2x_1(x_1^2 - x_2^2)}{(x_1^2 + x_2^2)^2} \end{aligned}$$

bo‘ladi.

Endi $(x_1, x_2) = (0, 0)$ bo‘lsin. U holda

$$\begin{aligned} \frac{\partial f(0, 0)}{\partial x_1} &= \lim_{\Delta x_1 \rightarrow 0} \frac{f(\Delta x_1, 0) - f(0, 0)}{\Delta x_1} = 0, \\ \frac{\partial f(0, 0)}{\partial x_2} &= \lim_{\Delta x_2 \rightarrow 0} \frac{f(0, \Delta x_2) - f(0, 0)}{\Delta x_2} = 0 \end{aligned}$$

bo‘ladi.

Demak, berilgan $f(x_1, x_2)$ funksiya $\forall (x_1, x_2) \in R^2$ da xususiy hosilalarga ega.

Funksiyaning differensiallanuvchiligi tushunchasi.

$f(x) = f(x_1, x_2, \dots, x_m)$ funksiya ochiq $M (M \subset R^2)$ to‘plamda berilgan bo‘lsin.

Bu to‘plamda $(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0) = x^0$ nuqta bilan birga $(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0 + \Delta x_2, \dots, x_m^0 + \Delta x_m)$ nuqtani olib, berilgan funksiyaning to‘la orttirmasi

$$\Delta f(x^0) = f(x_1^0 + \Delta x_1, x_2^0 + \Delta x_2, \dots, x_m^0 + \Delta x_m) - f(x_1^0, x_2^0, \dots, x_m^0)$$

ni qaraymiz.

Ravshanki, funksiyaning $\Delta f(x^0)$ orttirmasi argumentlar orttirmalari $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ larga bog‘lik, bo‘lib, ko‘pchilik hollarda $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ lar bilan Δf orasidagi bog‘lanish murakkab bo‘ladi. Tabiiyki, bunda $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ larga ko‘ra Δf ni aniq yoki taqribiy hisoblash qiyinlashadi. Natijada orttirmasi $\Delta x_1, \Delta x_2, \dots, \Delta x_m$ orttirmalar bilan soddarok bog‘lanishda bo‘lgan funksiyalarni o‘rganish masalasi yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xudayberganov G, Vorisov A, Mansurov X, Shomilqulov B. Matematik analizdan ma‘ruzalar, I T <<Voris-nashryoti>> . 2010y -374b.
2. Azlarov T. Mansurov X. Matematik analiz T: <<O‘zbekiston>>. 1t: 1994y.-416 b.
3. Toshmetov O’, Turgunbayev R. matematik analizdan misol va masalalar to‘plami. 1-q. TPDU.2006y.-140 B.
4. Claudia Canuta, Anita Tabacco Mathematical analysis. I. Springer- Verlag. Italia, milan. 2008. -435p.
5. Ergashev A. A., Vakhobov F. F. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF"

PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MATHEMATICS TEACHER" //Open
Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – C. 147-154.

6. Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR
OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING
INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY
EQUATIONS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. –
T. 10. – №. 12. – C. 304-308.

7. Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM.

INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION
ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International
Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.

8. Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED
DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE
FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10.

9. Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF
HYPERGIOMETRIC
FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN
FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. –
T. 11. – №. 6. – C. 548-550.

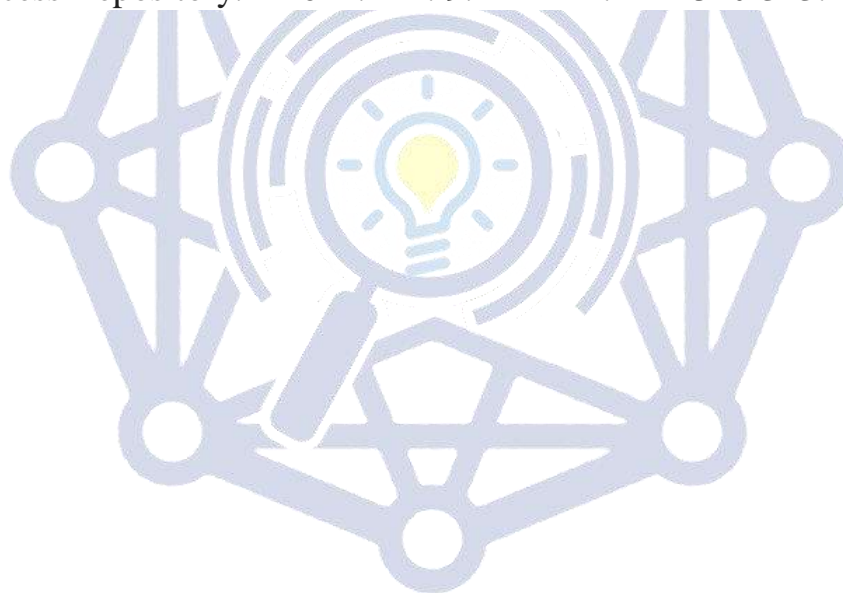
10. Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of
Jordon Algebras

//Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.

10. Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR
OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING
INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY EQUATIONS
//Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12.
– C. 304-308.

11. Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM.
INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION
ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International
Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.

12. Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 298-303.
13. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. HYPERGEOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES //Open Access Repository. – 2023. – T. 9. – №. 6. – C. 250-252.
14. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF HYPERGIOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 6. – C. 548-550.
15. Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of Jordon Algebras //Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.

Research Science and Innovation House

YORDAN ALGEBRALARI VA ULAR USTIDA UMUMIYLASHTIRILGAN DIFFERENSIALLASHLAR HAQIDA

Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o‘g‘li
Qo‘qon DPI o‘qituvchisi
Mamatsharifova Fotima Akramjon qizi
UZMU 2-bosqich magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yordan algebraida umumiy lashtirilgan differensiallash tushunchasi kiritilgan va uning umumiy xossalari o‘rganilgan. Xususan, Yordan algebraida berilgan umumiy lashtirilgan differensiallashlar yordamida invariantlar qurilgan. Shuningdek, Yordan algebraida (α, β, γ) -differensiallashlar to‘plamining α, β, γ parametrlarining ayrim qiymatlari bo‘yicha tavsifi keltirilgan.

Kalitso‘zlar. Vektor fazo, Yordan algebra, chiziqli akslantirish, differensiallash, umumiy lashtirilgan differensiallash.

1-Ta‘rif. Yordan algebra J – bu quyidagi ayniyatlarni qanoatlantiruvchi

$$J \times J \rightarrow J$$

Bu chiziqli akslantirish berilgan F maydonidagi V vektor fazosidir

$$a \cdot b = b \cdot a, a, b \in J,$$
$$(a^2 \cdot b) \cdot a = a^2 \cdot (b \cdot a), a, b \in J.$$

Yordan algebraining (α, β, γ) -differensiallashlari Ta‘rifini quyidagicha yozish mumkin.

2-Ta'rif. Aytaylik (J, \cdot) – Yordan algerasi bo'lsin. Chiziqli operator $d \in \text{End}(J)$ J Yordan algebrasining (α, β, γ) – differensiyalashi deb ataladi, agar shunday $\alpha, \beta, \gamma \in \mathbf{C}$ mavjud bo'lib, barcha $x, y \in J$ elementlar uchun quyidagi shart bajarilsa

$$\alpha d(x \cdot y) = \beta(d(x) \cdot y) + \gamma(x \cdot d(y)).$$

J Yordan algebrasining barcha (α, β, γ) – differensiallashlari to'plamini $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ orqali belgilaylik. Ushbu to'plam quyidagicha aniqlanadi

$$\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J) = \{d \in \text{End}(J) : \alpha d(x \cdot y) = \beta(d(x) \cdot y) + \gamma(x \cdot d(y)), x, y \in J\}.$$

Bu yerda $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ to'plam $\text{End}(J)$ ning vektor qism fazosi bo'ladi.

Teorema. J – birlik elementli Yordan algebrasi va $\alpha, \beta, \gamma \in \mathbf{F}$ bo'lsin. U holda $\text{Der}_{(\alpha, \beta, \gamma)}(J)$ vektor fazo quyidagi ko'rinishlarga ega bo'ladi.

1. $\text{Der}_{(1,1,1)}(J) = \text{Der}(J)$, bu yerda $\text{Der}(J)$ – bu J Yordan algebrasining barcha differensiallashlari Li algebrasi;

2. $\text{Der}_{(1,1,0)}(J) \subseteq \text{End}(L)$ va $\text{Der}_{(1,1,0)}(J)$ to'plamni J Yordan algebrasining barcha idempotent elementlari to'plami $\text{Id}(J)$ bilan

$$p \in \text{Id}(J), \quad d(x) = p \cdot x, \quad x \in J$$

orqali aynan tenglashtirish mumkin.

3. $\text{Der}_{(1,1,-1)}(J) \subseteq \text{Der}_{(1,0,0)}(J) \equiv 0$.

4. $\text{Der}_{(0,1,1)}(J) \equiv 0$.

5. $\text{Der}_{(0,1,-1)}(J)$ to'plamni $Z_o(J) = \{a \in J \mid (b \cdot a) \cdot c = b \cdot (a \cdot c), b, c \in J\}$ to'plam bilan

$$a \in Z_o(J), \quad d(x) = a \cdot x, \quad x \in J.$$

orqali aynan tenglashtirish mumkin.

6. $\text{Der}_{(0,1,0)}(J) \equiv 0$;

7. Agar $\delta \neq 1$ bo'lsa, u holda $\text{Der}_{(\delta,1,0)}(J) \equiv 0$.

Teorema isboti. $d(x \cdot y) = d(x) \cdot y, x, y \in J$ tenglikdan $d(x) = d(e) \cdot x, x \in J$ tenglikka ega bo‘lamiz. U holda, J Yordan algebrasi kommutativ bo‘lgani uchun

$$d(x \cdot y) = d(e) \cdot (x \cdot y) = d(x) \cdot y = d(y) \cdot x, \quad x, y \in J$$

va

$$d(x \cdot y) = d(x \cdot e) \cdot y = (d(e) \cdot x) \cdot y = (d(e) \cdot y) \cdot x, \quad x, y \in J.$$

Bundan $d(e)$ – bu markaziy elementdir. Shu bilan birga

$$d(e) = d(e \cdot e) = d(e) \cdot d(e),$$

ya’ni $d(e)$ element idempotent elementdir. Aksincha, J Yordan algebrasining har qanday markaziy idempotenti p uchun

$$d(x) = p \cdot x, \quad x \in J,$$

akslantirish $Der_{(1,1,0)}(J)$ to‘plamga tegishli va shu yo‘l bilan $Der_{(1,1,0)}(J)$ to‘plamni J Yordan algebrasining barcha idempotent elementlari to‘plami bilan aynan tenglashtirish mumkin.

Bundan esa 1 va 2 ko‘rinishlarning bajarilishi ravshandir.

3. Ta’rifga ko‘ra $Der_{(1,1,-1)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x \cdot y) = d(x) \cdot y - x \cdot d(y), x, y \in J\}$. Quyidagi tengliklar o‘rinli

$$d(x) = d(e) \cdot x - d(x), \quad x, y \in J,$$

$$d(x \cdot y) = (d(e) \cdot x - d(x)) \cdot y - x \cdot (d(e) \cdot y - d(y)) =$$

$$(d(e) \cdot x) \cdot y - d(x) \cdot y - x \cdot (d(e) \cdot y) + x \cdot d(y) =$$

$$(d(e) \cdot x) \cdot y - x \cdot (d(e) \cdot y) - d(x \cdot y), \quad x, y \in J,$$

$$d(e) = d(e \cdot e) = d(e) \cdot e - e \cdot d(e) = 0.$$

Bundan

$$d(x \cdot y) = -d(x \cdot y) = 0, \quad x, y \in J$$

va

$$d(e \cdot x) = -d(e \cdot x) = d(x) = 0, \quad x \in J.$$

Oxirgi tenglikdan ko‘rinadiki $Der_{(1,1,-1)}(J) \equiv 0$.

4. Ta’rifga ko‘ra, $Der_{(0,1,1)}(J)$ to‘plam quyidagicha aniqlanadi

$$Der_{(0,1,1)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x) \cdot y = -x \cdot d(y), x, y \in J\}.$$

U holda $d(e) \cdot x = -e \cdot d(x) = -d(x)$, $x \in J$, $d(e) \cdot e = -e \cdot d(e)$, $d(e) = 0$. Bundan

$$d(x) = e \cdot d(x) = -d(e) \cdot x = 0, \quad x \in J.$$

Demak, $Der_{(0,1,1)}(J) \equiv 0$.

5. Yuqoridagidek, $Der_{(0,1,-1)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x) \cdot y = x \cdot d(y), x, y \in J\}$ to‘plam uchun quyidagi tengliklarni hosil qilish mumkin

$$d(e) \cdot x = e \cdot d(x) = d(x), \quad x \in J,$$

$$d(x) \cdot y = (d(e) \cdot x) \cdot y = (x \cdot d(e)) \cdot y = x \cdot d(y) = x \cdot (d(e) \cdot y), x, y \in J.$$

Endi

$$Z_o(J) = \{a \in J \mid (b \cdot a) \cdot c = b \cdot (a \cdot c), b, c \in J\}$$

to‘plamdan ixtiyoriy $a \in Z_o(J)$ element olamiz. Quyidagi

$$d(x) = a \cdot x, \quad x \in J.$$

akslantirish $Der_{(0,1,-1)}(J)$ to‘plamga tegishli ekanini ko‘rsatamiz. Haqiqatan ham,

$$d(x) \cdot y = (a \cdot x) \cdot y = (x \cdot a) \cdot y = x \cdot (a \cdot y) = x \cdot d(y), \quad x, y \in J.$$

6. Ta’rifga ko‘ra, $Der_{(0,1,0)}(J)$ to‘plam quyidagicha aniqlanadi

$$Der_{(0,1,0)}(J) = \{d \in End(J) \mid d(x) \cdot y = 0, x, y \in J\}.$$

Quyidagi tengliklar o‘rinli

$$d(x) = d(x) \cdot e = 0, \quad d(e) = d(e) \cdot e = 0, \quad x \in J.$$

Bundan $Der_{(0,1,0)}(J) \equiv 0$.

7. Nihoyat, oxirgi

$$Der_{(\delta,1,0)}(J) = \{d \in End(J) \mid \delta d(x \cdot y) = d(x) \cdot y, x, y \in J\}$$

to‘plam quyidagi tengliklarni hosil qilish mumkin

$$\delta d(x) = \delta d(x \cdot e) = d(x) \cdot e = d(x), \quad x \in J$$

$$\delta d(x) = d(x), \quad (\delta - 1)d(x) = 0, \delta \neq 1, d(x) = 0 \quad x \in J.$$

Chunki

$$0 = (\delta - 1)^{-1}0 = (\delta - 1)^{-1}(\delta - 1)d(x) = d(x).$$

Demak, $Der_{(\delta,1,0)}(J) \equiv 0$.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- 1.Leger G., Luks E. Generalized Derivations of Lie algebras, J. Algebra, 2000, 228,165-203.
- 2.Hartwig J., Larsson D.,Silvestrov S. Deformation of Lie algebras using (σ, τ) -derivation. Journal of algebra,2006, 38 (2) 109-138.
- 3.Hrivnak J.Invariants of Lie algebras. PhD Thesis, Faculty of Nuclear Science andPhysical Engineering, Czech Technical University, Prague, 2007.
- Novotny P.,Hrivnak J. On (α, β, γ) -derivation of Lie algebras and correspondinginvariant functions. J. Geom. Phys.,2008, 58, 208-217.
- 5.Rakhimov I. S., Said Husain Sh. K.,Abdulkadir A. On Generalized derivationsof finite dimensional associative algebras. FEIIC International journal of Engineering andTechnology,2016, 13 (2) 121-126.
- 6.Fiidow M.A., Rakhimov I.S., Said Husain Sh.K., Basri W. (α, β, γ) -Derivations of diassociativealgebras. Malaysian Journal Of Mathematical sciences, 2016, 10101-126.
7. McCrimmonK.A taste of Jordan algebras.Springer, New York, Berlin, Heidelberg, Hong Kong, London, Milan, Paris, Tokyo, 2004, pp. 562.
8. Hanche-OlceH., StörmerE.Jordan operator algebras.Boston etc: Pitman Publ. Inc.,1984, pp. 183.
9. Ergashev A. A., Vakhobov F. F. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF" PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MATHEMATICS TEACHER" //Open Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – C. 147-154.
- 10.Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY EQUATIONS

//Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 304-308.

11.Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM. INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.

12.Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 298-303.

13.Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. HYPERGEOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES //Open Access Repository. – 2023. – T. 9. – №. 6. – C. 250-252.

14.Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF HYPERGIOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 6. – C. 548-550.

15.Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of Jordon Algebras //Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.

Research Science and Innovation House

**BOSHLANG‘ICH SINIF DARSLIKLARIDAN O‘QUVCHILAR NUTQINI
O‘STIRISHDA IJODIY YONDOSHISH.**

Turanazarova Nilufar

Stajyor o‘qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti

Jizzax, O‘zbekiston

turanazarovanilufar@gmail.com

**ТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ИЗ
УЧЕБНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.**

Тураназарова Нилуфар

Преподаватель-стажер, Джизакский Государственный Педагогический

Университет

Джизак, Узбекистан

turanazarovanilufar@gmail.com

**CREATIVE APPROACH TO GROWING THE SPEECH OF STUDENTS
FROM ELEMENTARY SCHOOL TEXTBOOKS.**

Turanazarova Nilufar

Trainee teacher, Jizzakh State Pedagogical University

Jizzakh, Uzbekistan

turanazarovanilufar@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilar nutqini o‘stirishda darsliklardagi mavzuga doir barcha materiallardan foydalangan holda amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan usullar, nutq o‘stirishni rejali tashkil etish; nutqning (gap tuzish, so‘z birikmalari hosil qilish; uslubiy jihatdan so‘zlarni to‘g‘ri tanlash) ahamiyatli jihatlarini izohlash; pedagogik faoliyatda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida jonli muloqotni tashkil etish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘z: Nutq, gap tuzish, so‘z birikmalari, nutq uslublari, og‘zaki nutq, yozma nutq, adabiy til me‘yorlari, bilim, ko‘nikma, malakalar.

Аннотация.

В данной статье рассматриваются методы развития речи младших школьников, реализуемые Мунк с использованием всего тематического материала учебников; планомерная организация речевого развития; трактовка значимых аспектов речи (построение предложения, формирование словарного запаса; методически правильный подбор слов); вопросы организации живого общения учителя с учеником в педагогической деятельности.

Ключевые слова: Речь, построение предложения, лексика, стили речи, устная речь, письменная речь, нормы литературного языка, знания, умения, навыки.

Abstract.

This article covers methods, planned Organization of speech cultivation; interpretation of significant aspects of speech (speech formation, vocabulary formation; methodically correct choice of words), the implementation of which is munkin, using all materials related to the topic in textbooks when growing speech of Elementary Students; Organization of live communication between teacher and student in pedagogical activity.

Key word: Speech, sentence structure, vocabulary, speech styles, oral speech, written speech, literary language norms, knowledge, skills, qualifications.

Nutq madaniyati avvalo, to‘g‘ri, adabiy til me‘yorlariga amal qilgan holda so‘zlashdir. Nutq madaniyatining yuqori darajada shakllantirish madaniyatli shaxsni tarbiyalash demakdir. Yosh tarbiyalanuvchilar nutqini yaxshilash har biri katta yoshli insonlarning vazifasidir. Buning uchun talaffuzda, so‘z shakllaridan foydalanishda, jummalarni tuzishda xato qilmaslik uchun o‘quvchilar nutqini kuzatib borishimiz kerak.

Nutq madaniyati til ilmining nisbatan yosh sohasidir. Nutq o‘stirishga bo‘lgan ehtiyoj mamlakatimizda yuz bergan tub ijtimoiy o‘zgarishlar ta‘siri ostida shakllandi. Faol ijtimoiy faoliyatga keng odamlarni jalb qilish ularning nutq madaniyatini oshirishga e‘tiborni yosh avlod nutqini rivojlantirishdan boshlanadi. Nutq o‘stirish ijtimoiy hodisa bo‘lib, u jamiyat, fan va texnika, madaniy va adabiy

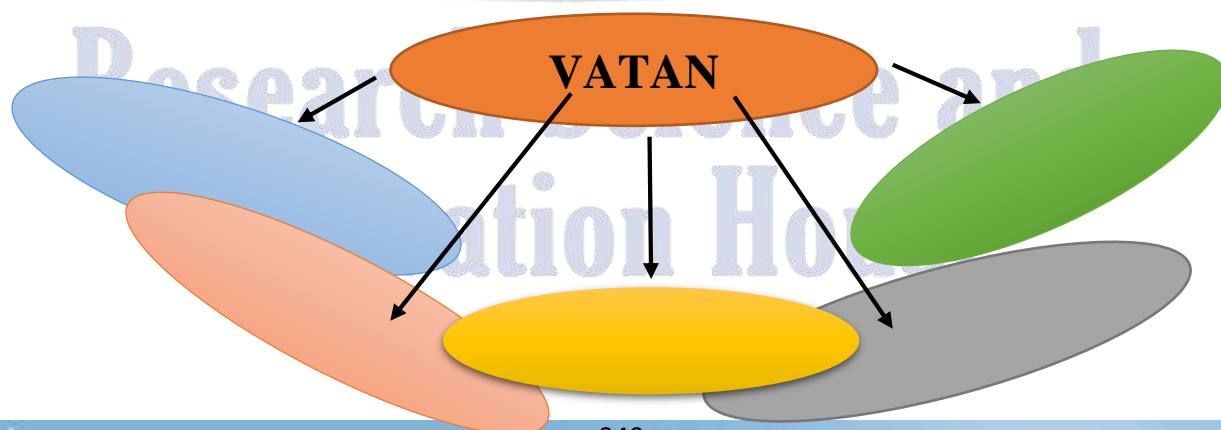
hayot rivoji bilan chambarchas bog‘liq holda amalga oshiriladi. O‘quvchilarining bilim saviyasi ortgan sari nutqi ham jilolanib, sayqallashib, nutq madaniyati qoidalari va me‘yorlariga muvofiq holda takomillashib boradi. Nutq o‘stirishda va rivojlantirishda darsliklardan tashqari adabiyot, san‘atning ham alohida o‘rni bor. Ayniqsa, adabiy tilni me‘yorlashtirish va nutq madaniyatini rivojlantirishda leksikografiya, xususan, izohli, imlo, talaffuz, o‘quv va boshqa maxsus lug‘atlar muhim ahamiyatga ega va ularning ilk qoidalari boshlang‘ich sinflardan oq tushuntirib boshlanadi.

XV asrdayoq o‘zbek adabiy tilining Nutq madaniyati va uning o‘ziga xos me‘yorlariga alohida e‘tibor berib boshlangan. Alisher Navoiy o‘zining butun hayotiy va ijodiy faoliyati bilan o‘z davri nutq madaniyatiga, nutq odobiga mislsiz hissa qo‘shgan bo‘lsa, keyingi davrda yashagan Bobur, Muhammad Solih, Gulxaniy, Nodira, Ogahiy, Furqat, Muqimiy va boshqa shoirlarning asarlari tilida ham o‘sha davr tili va nutq madaniyati ma‘lum darajada aks etgan. "Yaxshi so‘z — jon ozig‘i", "Bug‘doy noning bo‘lmasa ham, bug‘doy so‘zing bo‘lsin", "O‘ynab gapirsang ham o‘ylab gapir", "Har neni yemak — hayvonning ishi, har neni demak — nodonning ishi" kabi maqol va hikmatli so‘zlarning paydo bo‘lishi ham o‘zbek xalqida nutq madaniyatiga avvaldan e‘tibor kuchli bo‘lganidan darak beradi.

Nutqning qadimdan insoniyatning axbarot almashishdagi zaruriy ehtiyoji bo‘lganligini bilamiz va bu ehtiyoj zamonlar oshib ayni bizning davrda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmadi, shu sababli yangi avlod darsliklari ham ayni bugungi kun talablariga mos holatda nashr etilayotganligi so‘zimiz isbotidir.

2-sinf O‘qish savodxonligi mashq daftaridagi o‘quvchilar uchun “Vatanim-jannatmakon O‘zbekistonim” mavzusidagi topshiriqlarni oladigan bo‘lsak:

1-topshiriq. Vatan so‘ziga ta’rif bering.

2- topshiriq. Maqollarni mazmunan mos qismlar bilan bog'lang.

Vatanning tinch-

odam - Vatanni

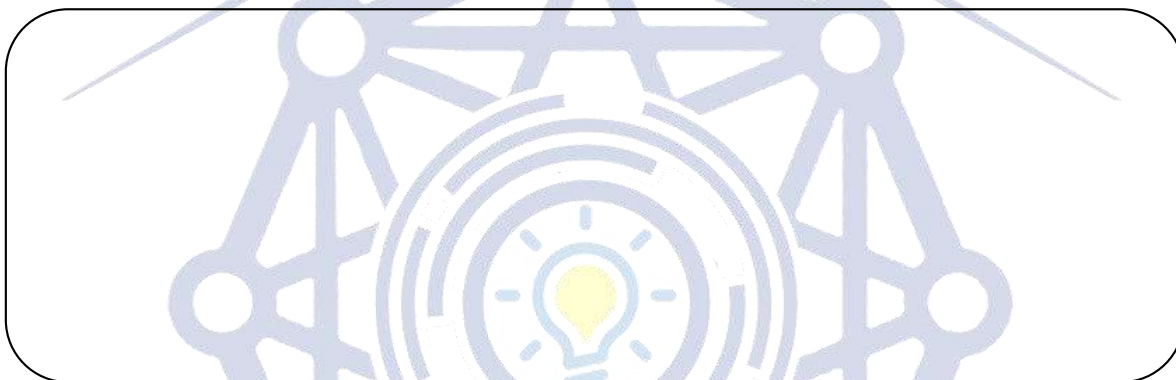
Vatan qadrini bilmagan

o'z qadrini bilmas

Bulbul chamanni

sen tinch

3-topshiriq. Mening Vatanim mavzusida rasm chizing.

Bugungi kun talabi va bir qator xorijiy davlatlarning ta'lim tizimini o'rgangan holda ishlab chiqilayotgan darsliklarda boshlang'ich sinf o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, ijodiy faoliyat, tafakkur, tasavvur va mustaqil ishlash kabi ko'nikmalarni shakllantirish bosh maqsad qilib olingan. Ammo shunga qaramay biz har bir darslikdagi mavzularni, mavzu ostidagi ma'lumotlar hamda topshiriqlarni o'zimizning asosiy maqsadimiz uchun ham qo'llay olishimiz, kerakli tushunchalarni hosil qila olishimiz kerak. Demak yuqoridagi topshiriqlardan “Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini o'stirish” uchun qanday foydalansak o'rinli bo'ladi degan masala oldimizda turibdi.

Inobatga olishimiz kerak bo'ladi:

- ✓ 2-sinf O'qish savodxonligi darsligidagi “Vatanim- jannatmakon O'zbekistonim” mavzu uchun berilgan ma'lumotlar;
- ✓ Savol-javoblar;
- ✓ Topshiriqlarning bajarilish tartibi;
- ✓ Lug'atlar ustidagi ishlar.

Birinchi bosqichda: O‘quvchilar mavzu uchun berilgan matn bilan tanishtiriladi.

Ikkinchi bosqich: Matn bilan tanishganlaridan so‘ng matnni o‘zlashtirganliklari, yangi bilmalar asosida hosil qilgan fikrlari va xulosalari og‘zaki tarzda so‘raladi.

Uchinchi bosqich: O‘quvchilar nutqida mavjud, ammo leksik anglashilmagan so‘zlarning ma‘nolari yoritiladi.

To‘rtinchi bosqich: Matnda ishtirok etgan ayrim so‘zlarning turli xil shakllari ya‘ni ma‘nodoshlari birga tahlil qilinadi.

Beshinchi bosqich: Tushunish qiyinroq bo‘lgan so‘z (ta‘rifi o‘rgatilganidan so‘nggina) ishtirokida gap tuzishga o‘rgatiladi. Ushbu jarayon orqali biz darslikdagi bilimlardan og‘zaki nutqni o‘stirishda foydalangan bo‘lamiz.

Oltinchi bosqich: Maqollar nutq o‘stirishning samarali va qulay usuli hisoblanadi, sababi maqollarni har bir o‘quvchi o‘zlari qiziqqan holda izohlaydilar va buning natijasi sifatida bolalarda og‘zaki nutq faollashadi.

Yettinchi bosqich: O‘quvchining matnni qayta hikoyalashi, matndan olgan xulosasini bayon qilishi esa o‘quvchilar ongidagi fikrlarni tizimlashtiradi.

Og‘zaki nutqni yozma nutqda aks etirish ham o‘quvchilar nutqidagi mavjud muammo hisoblanadi. Agar hayotimizga, ta‘lim jarayonlarga nazar tashlaydigan bo‘lsak ko‘pchilik insonlar o‘ylagan fikrlarini tilda ifodalay olmaganliklari kabi, yozma nutqda ham xuddi shu holat ya‘ni fikrni yozma holatda ifodalay olmaslik holati mavjud. Mavjud muammolarni inobatga olib mashq darteridagi topshiriqlardan ham maqsadimizga oid vazifalarni ajratib olamiz.

Vatan so‘ziga ta‘rif bering! Topshiriq bajarilishi kerak.... va inobatga olish kerak.

- ✓ og‘zaki so‘ralganidan keyingina;
- ✓ Savolga mos javob ekanligiga ishonch hosil qilganlik;
- ✓ og‘zaki aytilgan fikrlar to‘liq holatda yozma nutqda aks ettirildimi?
- ✓ Yozma nutqda fikrlar aytilganidan ko‘ra ko‘proq yoritildimi yoki umuman mavzudan uzoqlashdimi?

Maqollar mazmunini to‘g‘ri tuzish! Ixtiyoriy maqol davomini mantiqan topish uchun taxminiy holatda nutqda shakllantirib olish, mazmunga ahamiyat berish, aloqadorligini isbotlay olish zarur. O‘qituvchi yuqoridagi amallarni namuna tarzda amalga oshirgach o‘quvchilarni ham topshiriqni bajarish tarziga jalb etishi

maqsadga muvofiq bo‘ladi. Aynan shu vazifani mustahkamlash maqsadida “**Mosini top**” metodini qo‘llashingiz mumkin.

“*Mening Vatanim*” mavzusida rasm chizish topshirig‘ini bajarishda ham birinchi qilishimiz kerak bo‘ladigan ish - rasm avvalo og‘zaki holda nutqda chizilishi, muhokama qilinishi, nutqiy kamchiliklar (gap tuzish, so‘z birikmalari hosil qilish; uslubiy jihatdan so‘zlarni to‘g‘ri tanlash) bartaraf etilishi shart!

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak boshlang‘ich sinf o‘quvchilar nutqini o‘stirish mavzuga doir barcha materiallardan foydalangan holda amalga oshiriladigan bo‘lsa, nutq o‘stirish rejali tashkil etiladi; nutqning (gap tuzish, so‘z birikmalari hosil qilish; uslubiy jihatdan so‘zlarni to‘g‘ri tanlash) ahamiyatli jihatlari bir nechta holatda izohlanadi; pedagogik faoliyatda o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida jonli muloqot tashkil etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shakarov A.B, Ulashov X.A. “Nutq o‘stirishni ta‘minlaydigan omillar”.
2. “O‘qish savodxonligi”. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 2-sinf uchun mashq daftari/ U.B.Aydarova - Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023-y.80 b.
3. “O‘qish savodxonligi”. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 2-sinf uchun darslik/ U.B.Aydarova - Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023-y.- 80 b.
4. Тураназарова, Н. (2023). Pisa xalqaro baholash dasturida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholashda foydalaniladigan topshiriqlar ustida ishlash. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире, 1(4). <https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp120-123>
5. <https://ziyonet.uz/ru>

Research Science and
Innovation House

Shaxsda o‘z-o‘zini boshqarishning psixologik jihatlari

UrDPI “Pedagogika” kafedrasi o‘qituvchisi

Avezova Baxtigul Xolmurotovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada shaxsda o‘z-o‘zini boshqarishning jahon psixologiyasida o‘rganilishi, o‘z-o‘zini boshqarishning psixologik jihatlari, o‘z-o‘zini tartibga solish tuzilmasi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bayon qilingan.

Kalit: O‘z - o‘zini anglash, o‘z-o‘zini boshqarish, o‘smir shaxsi, kognitiv va affektiv komponent, o‘z-o‘zini tartibga solish, yetakchi faoliyat

Kirish. Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati sohasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘tgan vaqt ichida yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, mamlakatimiz istiqboli uchun mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, shijoatli yoshlarni tarbiyalash borasida alohida tizim yaratildi. Bu esa o‘z navbatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganidek, “Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo‘ravonlik g‘oyasi “virusi” tarqalishining oldini olish” ekanligini ko‘rsatadi.¹

Shu jihatdan yoshlarni har tomonlama qo‘llab quvvatlash jarayonida har bir shaxs o‘z - o‘zini anglashi va har qanday holatda o‘zini boshqarishni bilishi muhim ahamiyat kasb etadi, jamiyatda har bir shaxsni rivojlanib borgani sayin uning ijtimoiy muhitda tutgan mavqei ham o‘zgarib boradi. Shaxs o‘z mavqeiga moslashib, uni chuqur anglab borar ekan, uning bilimlari va faoliyati ham ijtimoiylashib boradi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, shaxsni o‘ziga xos xususiyatlari tashqi muhit ta‘sirida namoyon bo‘lib borishi bilan bir qatorda, o‘zining yangi-yangi xususiyatlarini, qirralarini ko‘rsatishga imkon yaratiladi. Shaxsning jamiyatda odamlar orasidagi xulqi va o‘zini tutishi sabablarini o‘rganish tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan narsa bo‘lib, masalani yoritishning ikki jihati farqlanadi:

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqidan 2017 yil 20 sentabr.

a) ichki sabablar, ya'ni xatti-harakat egasining sub'ektiv psixologik xususiyatlari nazarda tutiladi (motivlar, ehtiyojlar, maqsadlar, mo'ljallar, istaklar, qiziqishlar va hokazolar);

b) tashqi sabablar - faoliyatning tashqi shart-sharoitlari va holatlari. Ya'ni, bular ayni konkret holatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladigan tashqi stimullardir.

Jahon psixologiyasida shaxsning kamoloti, uning rivojlanishi to'g'risida xilma-xil nazariyalar yaratilgan bo'lib, tadqiqotchilar inson shaxsini o'rganishda turlicha pozitsiyada turadilar va muammo mohiyatini yoritishda o'ziga xos yondashishga egadirlar. Shaxsning o'z - o'zini boshqaruvi quyidagilarni o'z ichiga qamrab oladi:

- sub'ekt tomonidan amalga oshirilayotgan erkin faollik xarakterlarini anglash va ularni maqsadga muvofiq boshqarish;

- alohida faoliyat xarakterlarining ob'ektiv predmetli, ratsional-mantiqiy asoslarni, shaxsiy-qadrli asosini aniqlash;

- faoliyat xarakterlarining o'zaro bog'lanishini aniqlash va ularni o'zining asosiy shaxsiy ehtiyoj va qadriyatlarning, maqsad va fikrlarning butun tizimi kontekstiga, hamda o'z - o'zini anglash mohiyatiga moslashtirish kabi qobiliyatlarini aks ettiradi.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili . Shaxsda o'zini-o'zi nazorat qilish muammosi xorij psixologlaridan M.I.Bornishevskiy, V.V.Davodov, L.B.Itelson, A.N.Leontev, I.N.Margamen, A.K.Markova, V.I.Straxov, A.Ya.Savchenko, D.B.Elkonin, T.I.Gavalova, A.I.Lipkina, K.A.Maltseva, G.A.Sabieva, A.K.Serdyuk, S.P.Tihenko, P.Ya.Galperin, A.V.Zaxarov, V.G.Romanko, N.I.Kuvshinov va boshqalar tomonidan keng doirada tadqiq qilingan.

Shaxs o'z o'zini boshqarishi muammosini tadqiq etishda rus va sobiq ittifoq psixologlari o'zlarining munosib hissalarini qo'shganlar, jumladan, K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, V.M.Myasishchev, A.A.Uxtomskiy, L.S.Vigotskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, P.M.Yakobson va boshqalar izlanishlarida ushbu masala yuzasidan tadqiqot olib borib fan psixologiyasini rivojlanishiga katta xissa qo'shganlar.

O'z - o'zini boshqarishni tadqiq qilish bilan birga olimlar avvalo uni shaxsning o'z - o'zini anglash bilan bog'liqligi g'oyasini ilgari surishgan. Psixologiya fanida o'zini o'zi anglashning psixologik mohiyatini talqin qilishda ikki xil qarash, yondashish vujudga kelgan bo'lib, ular o'zaro qiyoslanganda bir-biridan katta farqqa ega. Birinchi yondashuv tavsifiga qaraganda, o'zini o'zi anglash – bu o'z

yoʻnalishini oʻzgartirgan ongning aynan oʻzidir. Shuning uchun u shaxs ongining maxsus koʻrinishidan boshqa narsa emas. Bu keng tarqalgan nazariya L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, Ye.V.Shoroxova, I.B.Chesnakova, V.I.Stolin taʼlimotlarida hamda ularning shogirdlari ilmiy izlanishlarida tadqiq qilib kelingan. Muammoga ikkinchi yondashuvning asoschisi S.L.Rubinshteyn boʻlib, keyinchalik uning shogirdi K.A.Abulxanova-Slavskayaning izlanishlarida rivojlantirildi. S.L.Rubinshteynning fikricha, ong va oʻzini oʻzi anglash jismonan real hamda haq-huquqga ega (yuridik) shaxsga taalluqli xususiyatlardan biri boʻlib, ular uning turmushi va faoliyatini “qurol” sifatida taʼminlab turuvchi ruhiy jarayondir.

Tadqiqot metodologiyasi. Kichik maktab yoshi shaxsning kamolot davri va uning rivojlanishidagi ulkan imkoniyatlar yoshi deb hisoblanadi (L.I.Bojovich, L.S.Vigotskiy, V.V.Davidov, N.I.Nepomnyashchaya, S.L.Rubinshteyn, D.B.Elkonin, va boshq); Shu munosabat bilan, aftidan, oʻz-oʻzini tartibga solish asoslari aynan shu yosh davrida qoʻyilishi kerak. Boshlangʻich maktab yoshining taqlid, taʼsirchanlik, taklifchanlik kabi xususiyatlarini ajratib koʻrsatib, N.S. Leites taʼkidlaganidek, qayd etilgan xususiyatlarning har biri asosan ushbu yoshdagi vakillarda oʻzining ijobiy tomonida namoyon boʻladi. Bu yoshning oʻziga xos oʻziga xosligi, keyingi yosh davrlarida rasm oʻzgarishi mumkin.

Mualliflarning tadqiqotlari (M.I. Borishevskiy, A.K. Osnitskiy, S.D. Samonenko, V.I. Chirkov) oʻsmirlik davrida shaxsiy oʻzini oʻzi boshqarishning shakllanishi yuqori motivatsiya, oʻquv muvaffaqiyati, maktabda umumiy moslashishga yordam beradi, shuningdek, mustaqillik va faollik kabi shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish istiqbollarini ochadi.

Bir qator xorijiy mualliflar ham shaxsiy oʻzini oʻzi boshqarishni rivojlantirishning dolzarbligi haqida gapirishadi. Shunday qilib, R. Berns talabaning oʻz-oʻzini anglashini rivojlantirish boʻyicha ish yoʻnalishlaridan biri uning shaxsiyatini tartibga solish imkoniyatlarini amalga oshirishga yordam berishdir, deb hisoblaydi. Gumanistik psixologiya vakillari (A.Maslou, G.Ollport, K.Rojers) insonparvarlik paradigmasi markazida shaxsning oʻzini-oʻzi rivojlantirish gʻoyasini qoʻyadilar. Ushbu gʻoyani hayotda amalga oshirish insonning shaxsiy oʻzini oʻzi boshqarishi tufayli mumkin.

Oʻsmirlik eng koʻp "qiyin" bolalar, "eʼtiborsiz" yoki "oʻrganish va xatti-harakatlarda ogʻish" boʻlgan oʻquvchilarning paydo boʻlishi bilan tavsiflanadi. "Qiyin" oʻspirinlarni tavsiflovchi xususiyatlar qatorida, ushbu muammolar bilan

shugʻullanadigan olimlar, oʻquvchiga mustaqillik, qatʼiyatlilik, tashkilotchilik, oʻzini oʻzi boshqarish va boshqa zarur fazilatlarni namoyon etishga imkon bermaydigan shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish va tarbiyalashning etarli darajada emasligi haqida gapirishadi.

Shunday qilib, oʻz-oʻzini tartibga solish oʻsmir shaxsi tarkibida muhim shakllanish boʻlib, unga faoliyatining turli sohalarida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni, shuningdek, ichki nizolarni ijobiy hal qilishga imkon beradi.

Psixologlarning maʼlumotlari (V.V. Davidov, Z.I. Kalmikova, N.A. Menchinskaya, S.L. Rubinshtein, U.V. Ulienkova va boshqalar) ongli oʻzini oʻzi boshqarish boshlangʻich maktab oʻquvchisining umumiy oʻrganish qobiliyatining tuzilishida muhim rol oʻynashini koʻrsatadi. Boshlangʻich maktab yoshida oʻz-oʻzini tartibga solish taʼlim faoliyati doirasida koʻrib chiqiladi. V.V Davidovning taʼkidlashicha, taʼlim faoliyatidagi eng muhim narsa - bu insonning oʻziga boʻlgan burilish va oʻz oʻzgarishlari. Bu yoshda yetakchi faoliyat boʻlib, u bevosita tadqiqotchilar eʼtiborini tortadi. Ammo, bizning fikrimizcha, kichik maktab oʻquvchilarida shaxsiy oʻzini oʻzi boshqarishning kelib chiqishi masalasi muhim emas. Tadqiqotning bu jihati, bizning fikrimizcha, rivojlanish va tarbiya psixologiyasi uchun nafaqat dolzarb, balki nisbatan yangidir.

Turli mualliflar (L.I. Bojovich, M.I. Borishevskiy, L.G. Bortnikova, A.I. Visotskiy, Z.I. Karpenko, N.I. Nepomnyashchaya, O.Yu. Osadko, A.E. Pasnichenko, N.L. Rosina, N.G. Filmina, O.G.A. T.I. Shulga va boshqalar.), kichik maktab yoshidagi oʻz-oʻzini tartibga solish va unga bogʻliq masalalarni oʻrganib, ular asosan ushbu taʼlimni sohalaridan birida - qiymat-semantik, faollik, aks ettirishda koʻrib chiqadilar. Shaxsiy oʻzini oʻzi boshqarishning umumlashtirilgan koʻrinishi taqdim etilmaydi. Biz boshlangʻich sinf oʻquvchisining rivojlanish sezgir xususiyatlari uning oʻzini oʻzi boshqarishning turli tomonlarini qamrab olishini payqadik. Uning psixologik tuzilishini, namoyon boʻlishini, potentsialni amalga oshirish shartlarini oʻrganish muhimdir.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagilarni umumlashtirib, biz eng dolzarb va muhim, hal etilmagan muammolarni ajratib koʻrsatishimiz mumkin:

- boshlangʻich maktab yoshiga xos boʻlgan shaxsiy oʻzini oʻzi boshqarish tuzilishining psixologik xususiyatlari;

- boshlangʻich maktab oʻquvchilarida shaxsiy oʻzini oʻzi boshqarishning asosiy tarkibiy qismlarini rivojlantirishni taʼminlaydigan psixologik va pedagogik

mexanizmlar;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarining ular bilan an'anaviy pedagogik ish sharoitida shaxsiy o'zini o'zi boshqarishning rivojlanish dinamikasi;

- ta'lim faoliyati doirasida kichik maktab o'quvchilarining shaxsiy o'zini o'zi boshqarish imkoniyatlari;

Ushbu jihatlar bo'yicha tadqiqotlarning kamligi tadqiqotimiz maqsadini aniqlash imkonini berdi.

O'z-o'zini tartibga solishni o'rganishning jihatlari xilma-xildir:

- ixtiyoriy darajada tirik organizmning ichki jarayonlarni tartibga solish qobiliyati sifatida qaraladi (I.P.Pavlov, I.M.Sechenov va boshqalar).

- ixtiyoriy darajada, turli faoliyat turlarining tarkibiy tarkibiy qismi sifatida (L.M.Vekker, L.S.Vigotskiy, V.K.Kalin, Yu.A.Mislavskiy, V.I.Selivanov, U.V.Ulienкова va boshqalar).

- ixtiyoriy darajada, shaxsning o'z harakatlari va harakatlarini ixtiyoriy ravishda nazorat qilish qobiliyati (O.A.Konopkin, V.I.Morosanova, A.K.Osnitskiy, S.L.Rubinshteyn va boshqalar).

Tadqiqotning ushbu jihati eng istiqbolli bo'lib, u insonning o'zini o'zi rivojlantirish va o'z-o'zini kashf qilish imkoniyatlari, jarayonlari va shartlarini o'rganishga imkon beradi; sub'ektning hayotini qurishdagi faol, ijodiy rolini ko'rsatish. Ushbu yo'nalishda o'z-o'zini tartibga solishning rivojlanish xususiyatlari yaxshi tushunilmagan. O'z-o'zini tartibga solish sohasidagi ushbu yo'nalish asosida sub'ektiv yondashuv yotadi. Ushbu yondashuvning mohiyati insonni (bola, o'smir, kattalar) uning haqiqiy sub'ektiv fazilatlarida o'rganishga intilishdir. Shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini kashf qilish imkoniyatlari, jarayonlari va shartlarini o'rganish, voqelikning turli sohalari bilan munosabatlarni amalga oshirishda, uning hayotini qurishda shaxsning faol, ijodiy rolini ko'rsatish.

Umumiy yo'nalishdan tashqari, biz o'z-o'zini tartibga solishni uning tuzilishi nuqtai nazaridan o'rganishning ikkita yondashuvini topdik:

- tizimli;

- strukturaviy-funksional;

Zamonaviy sharoitda o'z-o'zini tartibga solish yaxlit ob'ekt sifatida qaraladi va shaxs tarkibiga kiradi. Shunday qilib, tadqiqotda E.A. Kabutarning o'zini o'zi boshqarishi tana va shaxs birlikni tashkil etadigan yaxlit tuzilishda hissiylik, faollik va motivatsiyalar bilan birga tizimni shakllantiruvchi xususiyat sifatida ishlaydi.

Tizim M.K.Akimova, O.Yu. Osadko, N.M. Peysahov, V.M. Rusalovning o‘zini o‘zi boshqarishini ko‘rib chiqadi. Ushbu kontseptsiyada psixofiziologik va psixologik mexanizmlarni, ya’ni o‘zini tana, harakatlar va e’tiqodlar darajasida turli tarkibiy qismlar tizimida tashkil etishni birlashtiradi. Hissiy o‘zini o‘zi boshqarishni o‘rganish, L.V. Safonova bu kontseptsiyani intilishlar, aks ettirish va o‘zini o‘zi qadrlashning tizimli birligida, ya’ni motiv, ong va baholash, kognitiv va affektiv komponentlar tizimida ko‘rib chiqadi. Kontseptsiyani o‘rganishning yaxlitligiga uchta jihatning birligi bilan erishiladi: tarkibiy-funksional (intilish, aks ettirish, o‘z-o‘zini hurmat qilish), tarkibiy-mazmun (hissiy tasavvurlar, tajribalar, ifoda) va tizimli-ierarxik (aks ettirish, tushunish, xabardorlik).

O‘z-o‘zini tartibga solish jarayonlarini takomillashtirish darajasi har qanday ixtiyoriy faoliyatning muvaffaqiyati, ishonchliligi, mahsuldorligi va yakuniy natijasini belgilaydi. Bundan tashqari, xulq-atvor va faoliyatning barcha individual xususiyatlari faoliyat sub’ekti tomonidan amalga oshiriladigan o‘zini o‘zi boshqarish jarayonlarining funksional shakllanishi, dinamik va mazmuni xususiyatlari bilan belgilanadi.

Xulosa. Shunday qilib, o‘z-o‘zini tartibga solishni ko‘rib chiqishda ikkita asosiy yondashuv mavjud - yaxlit va tarkibiy-funksional. Yaxlit yondashuv ushbu ta’limning shaxsning umumiy tuzilishidagi o‘rnini belgilaydi, o‘zini o‘zi boshqarishni boshqalarga ta’sir qiluvchi shaxsning ajralmas tarkibiy qismi sifatida belgilaydi. Strukturaviy yondashuv turli darajadagi o‘z-o‘zini tartibga solishning ishlash tizimini belgilaydi. Turli mualliflar o‘z-o‘zini tartibga solish tuzilishining kognitiv, affektiv va tartibga soluvchi tarkibiy qismlarini izchil ravishda aniqlaydilar. Faoliyatni o‘z-o‘zini tartibga solish tuzilmasi batafsil ishlab chiqilgan. Umumiy tuzilma 6 komponentni o‘z ichiga oladi:

- 1) maqsadni belgilash - ko‘plab mualliflar uni asosiy sifatida ta’kidlaydilar,
- 2) vaziyatni o‘z-o‘zini tahlil qilish,
- 3) xatti-harakatni prognoz qilish,
- 4) maqsadga erishish mezonlari tizimini ishlab chiqish,
- 5) natijalarni nazorat qilish va baholash,
- 6) o‘z-o‘zini tartibga solish tizimini tuzatish.

Olimlar "o‘z-o‘zini tartibga solish" tushunchasiga yaqin bo‘lgan shakllanishlarni aniqlaydilar - xatti-harakatlarning o‘zboshimchaligi, ixtiyoriy

tartibga solish. Ushbu shakllanishlarning motivatsion-rag‘batlantirish, ishlash va baholash-natijali aloqa shaklidagi tuzilishi o‘z tuzilishida o‘zini o‘zi boshqarish tizimiga yaqin. Ko‘pgina tadqiqotchilar o‘z-o‘zini tartibga solishning rivojlanish darajalarini aniqlaydilar - individual, shaxsiy, inson darajasida. Insonning o‘zini o‘zi boshqarish tizimini o‘rganish doirasida biz uchun yana bir muhim mavzu - o‘z-o‘zini boshqarish tuzilmasidagi individual farqlar to‘g‘risida gapiriladi.

Shunday qilib, o‘z-o‘zini boshqarish tizimining individual xususiyatlari turli olimlar tomonidan temperamental xususiyatlar, xarakter xususiyatlari va faoliyatdagi muvaffaqiyat darajasi bilan bog‘liqlik shaklida kashf etilgan.

O‘z-o‘zini tartibga solish tizimining individual xususiyatlari boshlang‘ich maktab yoshidagi shaxsiy fazilatlar bilan bog‘liq holda hisobga olinmaydi, bu tadqiqotchi uchun keng imkoniyatlar ochadi.

Turli olimlarning qarashlarida o‘z-o‘zini tartibga solish tizimining tuzilishini nazariy tahlil qilib, quyidagi xulosalar chiqarishimiz mumkin:

O‘z-o‘zini tartibga solish kontseptsiyasi turli xil pozitsiyalardagi turli mualliflar tomonidan taqdim etilgan. Ko‘pgina mualliflar ushbu tizimning ishlashini tana darajasida tan olishadi - bu tartibga solishning individual darajasi yoki ongli o‘zini o‘zi boshqarish. O‘z-o‘zini tartibga solish ixtiyoriy va ixtiyoriy xatti-harakatlar bilan bevosita bog‘liq va shu nuqtai nazardan, o‘z-o‘zini tartibga solish o‘z xatti-harakatlarini boshqarish deb tushuniladi. O‘z-o‘zini tartibga solish birinchi marta aynan shu pozitsiyalardan e‘tiborni tortdi - iroda funktsiyasi sifatida, irodaviy jarayonning o‘zi, ichki va tashqi faoliyatning bog‘lovchi bo‘g‘ini sifatida.

Inson tuzilishidagi o‘z-o‘zini tartibga solishning o‘rnini aniqlab, ko‘plab mualliflar ushbu ta‘limni shaxsiyat tarkibiga kiritadilar. Umumlashtirilgan shaklda o‘z-o‘zini tartibga solish tuzilishi motivatsion-rag‘batlantirish, ishlash va baholash-samarali aloqalarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotchilar o‘z-o‘zini tartibga solish va shaxsiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadilar, ammo bu bog‘liqlik tizimli ravishda taqdim etilmaydi. O‘z-o‘zini tartibga solishning individual uslubi ham ajralib turadi, ammo bu uslublarning xususiyatlari tananing ishlashi darajasida taqdim etiladi.

Shunday qilib, shaxsiy o‘zini o‘zi boshqarish tashqi va ichki determinantlarning kombinatsiyasi tufayli ishlaydi. Uning tashqi ko‘rinishi paydo bo‘ldi, yani harakatlar va ishlarda eng dolzarb ehtiyojlar bilan bog‘liqdir. Ammo o‘z-o‘zini tartibga solish zarurati shaxsning umumiy rivojlanish darajasi, xususan, uning yosh xususiyatlari bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Арлычев А. Н. Саморегуляция, деятельность, сознание. СПб., 1992.
2. Выготский С. Собр. соч.: в 6 т. М., 1984. Т. 4.
3. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. М., 1986.
4. Ivanov P.U., Zufarova M.E. Umumiy psixologiya. - T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008, 472 bet.
5. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Издательство «Питер», 2000.
6. Ковалева А.И. Социализация личности: норма и отклонение. М., 1996.
7. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М.: 1984.
8. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. - М., Наука, 1980.
9. Пейсахов Н.М. Психологическая служба в вузах и проблемы самоуправления // Проблемы самоуправления в системе психологической службы вузов. Казань: Изд-во КГУ, 1993.
10. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер Пресс, 1997.

Research Science and Innovation House

Ko‘k- yashil suv o‘tlar bo‘limi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 2- bosqich 202- guruh talabasi Kozimova Mavluda

Annotasiya : Ushbu maqolada Ko‘k- yashil suv o‘tlar bo‘limi haqida umumiy tushunchalar , ularning ahamiyati, tarqalishi, sistematikasi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Ko‘k- yashil suv o‘tlar bo‘limi 3 ta sinfga bo‘linadi.

Annotation : In this article, general concepts of the blue-green algae department, information about their importance, distribution, and systematics are given. Department of blue-green algae into 3 classes

Аннотация : В статье даны общие понятия об отделе синезеленых водорослей, сведения об их значении, распространении и систематике. Разделение синезеленых водорослей на 3 класса.

Kalit so‘zlar : Ko‘k- yashil suv o‘tlar (Cyanophota) , hamesifonsimon suv o‘tlar , gormagonsimon suv o‘tlar , ossillatoriya , formidium , nostok , linhbiya , spora .

Key words: Blue-green algae (Cyanophota), hamesiphon-like algae, hormagon-like algae, oscillatoria, formidium, nostoc, linhbia, spore.

Ключевые слова: сине-зеленые водоросли (Cyanophota), гамесифоноподобные водоросли, гормагоноподобные водоросли, осциллятории, формидий, носток, линбии, споры.

Ko‘k-yashil suvo‘tlar (Cyanophyta) — suvo‘tlar bo‘limi. Hujayrasi yadrosiz. Tuzilishi, tarkibi va genetik xususiyatlariga ko‘ra prokariolarga kiradi. Shuning uchun ular sianobakteriyalar ham deyiladi. Prokariotlar bakteriyalar va sianofitlarga ajratiladi. Ko‘k-yashil suvo‘tlar bakteriyalarga nisbatan ancha murakkab tuzilgan; suvo‘tlarga xos pigmentlari bo‘ladi. Filogenetik jihatdan eng qadimgi sodda tuzilgan o‘simlik hisoblanadi. Ko‘k-yashil suvo‘tlar hujayralari fotosintez qiluvchi organoidlar bo‘lib, ularda karotinoidlar va qizil suvo‘tlardagi singari maxsus pigment — fikobiliproteidlar bo‘ladi. Rangi ko‘k-yashil va qizg‘ish, bir hujayrali va ko‘p qujayrali ipsimon mikroskopik organizmlar; ko‘pincha, uzunligi 20 sm bo‘ladi. Sporalar, akinetalar va iplarning bo‘laqlari orqali ko‘payadi. 3 ta sinfi (hamesifonsimon suvo‘tlar, gormogonsimon suvo‘tlar) mavjud. Yer yuzida keng

tarqalgan. 2000 dan ortiq turi ma'lum. O'rta Osiyo suv havzalarida ossillatoriya, formidium, lingbiya turkumlariga mansub turlar uchraydi.

Ko'k-yashil suvo'tlar suv va quruqlik muhitining turli xil sharoitida o'sadi. Ko'pchilik turlari havodagi erkin azotni o'zlashtirish xususiyatiga ega. Ko'k-yashil suvo'tlar chuchuk suv va dengiz planktoni hamda bentosi tarkibiga kiradi, tuproq yuzasida, harorati 80° gacha bo'lgan qaynoq suvli buloqlarda, bir qancha turlari ohaktosh konlarida o'sadi. Ular, ko'pincha, boshqa organizmlar: xlorofilni yo'qotgan bir qujayrali hayvonlar, zamburug'lar (lishayniklar tanasida), yo'sinlar, qirqquloqlar, sagovniklar, gulli o'simliklar bilan simbiotik munosabatga kirishadi (qarang Simbioz). Havodagi erkin azotni o'zlashtirib, tuproq unumdorligini oshiradi. Ko'pincha suv havzalarining „gullashi“ga sabab bo'ladi. Ayrim turlari (nostok, spiruliva) iste'mol qilinadi. Yem-xashak va oziq-ovqat oqsili olish maqsadida ko'k-yashil suvo'tlarni sanoat miqyosida ko'paytirish ustida ish olib borilmokda.

Ossillatoriya — oddiy ipsimon, shilimshiq pardasi bo'lmagan hujayrasining eni bo'yidan bir necha marta katta. Ossillatoriya i pi tanasi bo'ylab bir xilda tuzilgan hujayralardan iborat. Sitoplazmada rangsiz sentroplazma va uni o'rab olgan rangli xromatoplazma ajratiladi. Ossillatoriya i pi alohida gormogoniylarga ajralib ketish yo'li bilan ko'payadi. Tabiatda ossillatoriyaning sholipoyalar, ko'lmak suvlar, hovuz va ko'llarda ko'plab uchratish mumkin.

Nostok — koloniya holda yashovchi suv o'ti bo'lib, koloniya yong'oq yoki olxo'ri donasidek kattalikda shilimshiq po'st bilan qoplangan. Koloniyada sharsimon hujayralar marjonsimon, xilma-xil buralgan, ipsimon ko'rinishlarda joylashgan. Nostok koloniyasi ko'pincha tog'li tumanlarda buloq, soy va ariqlarda keng tarqalgan. Tashqi ko'rinishi jihatdan sodda tuzilgan ko'k-yashil suv o'tlar tashqi muhitning noqulay sharoitlariga ancha moslashuvchan. Shuning uchun ham ularni chuchuk va sho'r suvlarda, tuproq va uning yuzasida hamda qaynar buloqlarda uchratish mumkin. Markaziy Osiyo cho'llarida ko'k-yashil suv o'tlar tuproq hosil bo'lishi jarayonlarida qatnashadi. Ular atmosferadagi erkin azotni o'zlashtirish xususiyatiga ega va tuproqni azotga boyitadi. Yaponiya va Xitoyda nostokning ba'zi turlari ozuqa sifatida ishlatiladi.

Ko'k-yashil suvo'tlar hamma joylarda chuchuk suv havzalarining planktonida, bentosida, oqmaydigan suv havzalarida uchraydi. Ko'k-yashil suvo'tlarni qaynoq buloqlar, qor ustida, tog'larning nam qoyalari, tuproq yuzasi va

uni ichida, boshqa organizmlar bilan simbioz holda ham tarqalgan, Ko‘k-yashil suvo‘tlarning ko‘pchiligi - mezofil, harorat odatda 40°C gacha oraliqda, mo‘tadil 20 va 35° C oralig‘ida ko‘p tarqalgan. Ular orasida 65 -69° C da ham o‘sadiganlari va 85°C da ham o‘lmaydiganlari bor. Ko‘k-yashil suvo‘tlar boshqa organizmlar bilan hujayrasida va undan tashqarida birlashma hosil qiladi. Hujayradan tashqarida tabiatda keng tarqalgani zamburug‘lar bilan lishayniklar hosil qildi. Ko‘kyashil suvo‘tlar jami lishaynik turlarining 8% tarkibida bo‘lib, 1700 ga yaqin turlarda bu suvo‘tlar bor. Odatiy sianobiont bu -nostok. Sharq mamlakatlaridagi sholipoyalarda o‘g‘it sifatida azolla paporotnigidan bir necha yuz yillardan beri foydalaniladi. Uning barglaridagi bo‘shliqda Anabaena azollae bo‘ladi (bu suvo‘tlar mustaqil holda ham tarqalgan). Ko‘kyashil suvo‘t o‘zlashtirgan atmosferadagi molekulyar azotdan o‘simlik foydalanadi. Simbioz holdagi anabenada geterotsistalarning soni bir necha marta ko‘p bo‘ladi.

Ko‘k-yashil suvo‘tlar hamma joylarda chuchuk suv havzalarining planktonida, bentosida, oqmaydigan suv havzalarida uchraydi. Ko‘k-yashil suvo‘tlarni qaynoq buloqlar, qor ustida, tog‘larning nam qoyalari, tuproq yuzasi va uni ichida, boshqa organizmlar bilan simbioz holda ham tarqalgan, Ko‘k-yashil suvo‘tlarning ko‘pchiligi - mezofil, harorat odatda 40°C gacha oraliqda, mo‘tadil 20 va 35° C oralig‘ida ko‘p tarqalgan. Ular orasida 65 -69° C da ham o‘sadiganlari va 85°C da ham o‘lmaydiganlari bor. Ko‘k-yashil suvo‘tlar boshqa organizmlar bilan hujayrasida va undan tashqarida birlashma hosil qiladi. Hujayradan tashqarida tabiatda keng tarqalgani zamburug‘lar bilan lishayniklar hosil qildi. Ko‘kyashil suvo‘tlar jami lishaynik turlarining 8% tarkibida bo‘lib, 1700 ga yaqin turlarda bu suvo‘tlar bor. Odatiy sianobiont bu -nostok. Sharq mamlakatlaridagi sholipoyalarda o‘g‘it sifatida azolla paporotnigidan bir necha yuz yillardan beri foydalaniladi. Uning barglaridagi bo‘shliqda Anabaena azollae bo‘ladi (bu suvo‘tlar mustaqil holda ham tarqalgan). Ko‘kyashil suvo‘t o‘zlashtirgan atmosferadagi molekulyar azotdan o‘simlik foydalanadi. Simbioz holdagi anabenada geterotsistalarning soni bir necha marta ko‘p bo‘ladi. Paporotnikdagi simbiot bir kunda bir gektar maydonda 3 kg ga yaqin azot to‘playdi. Ko‘k-yashil suvo‘tlar eubakteriyalardan kelib chiqib bo‘lishi mumkin, bir qator farqlanadigan belgilarga (tuzilishdagi xilma-xilligi, fotosintezda kislorod hosil qilishi, geterotsistani mavjudligi, bakteriyalardagidek endosporalarni yo‘qligi va boshqa.) ega. Eng qadimgi qazilmalarini yoshi vakillari Avstraliyaning g‘arbiy tomonidan topilganida 3,5 mlrd

yoshga ega deb taxmin qilinadi. U joylardan hozirgi Oscillatoria ko‘rinishiga o‘xshaganlari topilgan. Qadimgilarini ikkinchi isboti yana shu Avstraliya g‘arbida sianobakteriyalar hosil qilgan. Stromatolitlarning yosh 2,7 mlrd yil deb belgilangan. Ko‘k-yashil suvo‘tlarning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

1. Ularning ayrimlarini iste‘mol qilinadi.
2. Azot to‘plovchilaridan tuproqning unumdorligini oshirishda qo‘llaniladi.
3. Suv havzalarida suvo‘tiarni haddan ziyod ko‘payib “ko‘karib ” ketishini oldini olishda.
4. Ilmiy -tadqiqot ishlarida obekt sifatida qo‘llaniladi.

Ko‘k-yashil suvo‘tlar eubakteriyalardan chiqib kelgan bo‘lishi mumkin, bir qator farqlanadigan belgilarga (tuzilishdagi xilma-xilligi, fotosintezda kislorod hosil qilishi, geterotsistani mavjudligi, bakteriyalardagidek endosporalarni yo‘qligi va boshqa.) ega. Eng qadimgi qazilmalarini yoshi Avstraliyaning g‘arbiy tomonidan topilganida 3,5 mlrd yoshga ega deb taxminlanadi. U joylardan hozirgi Oscillatoria ko‘rinishiga o‘xshaganlari topilgan. Qadimgilarini ikkinchi isboti yana shu Avstraliyaning g‘arbida sianobakteriyalar hosil qilgan hozirgi kundagi ko‘plab suvo‘tlarga oid kitoblarda ko‘kyashilsuvo‘tlar Cyanophyceae yagona sinfi kamida beshta tartibga: Chroococcales, Pleurocapsales, Oscillatoriales, Nostocales, Stigonematales mansubligi yozilgan. Bu tartiblarga 150 ga yaqin turkum va 2000 tur (undan ko‘p yoki oz bo‘lishi mumkin) kiradi. Yuqoridagi tartiblarga mansub ko‘k-yashil suvo‘tlarning 16 Sp RNK sining taxlili ko‘rsatganki Pleurocapsales, Nostocales va Stigeonemaitalesda tabiiylik bo‘lishi mumkin, Oscillatoriales, Chroococcales-geterogen, filogenetik aloqada emas.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.H. Qarshiboyev., U.N. Usanov., N.O. Karimov., M.SH. Yaxshiyev. Botanika. Toshkent. 2015.
2. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov., G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.
3. Sh.J. Tojiboyev., N.M. Naraliev. Botanika: Tuban o‘simliklar. Namagan. 2016

CHARACTERISTICS OF HOMONYMY OF THE ENGLISH LANGUAGE

Kabirova Mohlaroyim Farhod qizi

Student, Tashkent State Pedagogical University,
Uzbekistan

Email : mohlaroyimkabirova4@gmail.com

Scientific Supervisor: D.V. Subanova

ABSTRACT

The article deals with the phenomenon of homonymy and their classification. This article includes information of homonymy and characteristics, the main reasons for the appearance of homonymys in English language. Homonymy is quite frequent and difficult concept in linguistics, as well as homonymys are able to enrich and decorate any language.

Key words: Homonymy, Homography, Homophony, Heteronymy, classification of Homonymy, differences between Homonymy and polysemy.

Nowadays, the usage of homonymys is widely increased. Modern English is characterized by a fairly significant number of homonymys, compared to other languages. Learning homonymy is an important approach and foundation in learning and exploring creative writing. It helps learners to grasp the context of sentences that have words with more than one meaning.

Homonymy is derived from Greek (homos - the same, onoma - name) i.e the same name combined with the difference of meaning. Homonymys are words which are different in meaning but identical in sound or spelling, or both in sound and spelling. For example :

1. Mean - average ; not nice.

2. Rock - a genre of music ; a stone.

Homonymys can appear in the language not only as the result of the split of polysemy, but also as the result of leveling of grammar inflexions, when different parts of speech become identical in their outer aspect, For example. " **care**" from " **caru**" and " **care**" from " **carian**". They can be also formed by means of conversion, For example. " **to slim** " from " **slim**", " **to water**" from " **water**". They can be formed with the help of the same suffix from the same stem. Moreover,

Homonymic relation can be found not only in words but also : 1) between Morphemes, For example. It's raining. Flattering won't help. 2) between Words and Morphemes, For example. He could not get over the **shock**. The watch is **shockproof**. 3) between Words and Sentences, For example. I do not **care**. He took and I do not **care** attitude. The interdependence and interrelations of different peculiarities of homonymic pairs demand further investigation.

Homographs are words that are spelled the same but may have different pronunciation and meaning.

1. **Letter** - **There is a letter for you.** (printed message)
2. **Letter** - **"B" is the second letter of the alphabet** (literature of Language)
3. **Right** - **I am sure I am right.** (correct)
4. **Right** - **Take a right turn at the intersection.** (Side)

Homophones are words that sound identical or nearly identical when pronounced but have different meaning.

1. **Buy** (Verb) - **I want to buy a new coat.**
2. **By** (Preposition) - **The telephone is by the window**
3. **Bare** (Adj) - **The trees are already bare**
4. **Bear** (Noun) - **I am afraid of bears**

Heteronymys are homonymys that share the same spelling but have different pronunciation. That is, they are homographs which are not homophones. Such words include **desert (to abandon) and desert (region)**. Heteronymys are also sometimes called **heterophones** Heteronymy also has a specialized meaning in poetry.

Classifications of homonymy. From the viewpoint of origin homonymys can be **historical and etymological**.

Historical Homonymys are those which result from breaking up polysemy ; the one polysemantic word will split up into two or more separate words. FOR EXAMPLE

1. **To bear (tolerate) - to bear (give birth to)**
2. **Pupil (student) - Pupil (of the eye)**
3. **Plant (tree) - Plant (factory)**

Etymological Homonymys are words of different origin which come to be alike in sound or in spelling.

Bank (financial institution, Italian)

Bank (of the river, native word).

Full Homonymys are words representing the same category of parts of speech and having the same paradigm. **Match - game, Match - a stick for burning smth**

Partial are subdivided into **simple lexico-grammatical partial Homonymy**. They belong to one part of speech there is one identical form in a paradigm which is never the same form. **To form - to establish, found - Past indefinite form to find.**

Complex lexicon grammatical partial homonymys. They are different part of speech and have one identical form in a paradigm. **Rose (noun) - rose (verb)**. Partial lexical homonymys of the same part of speech identical only in their corresponding forms.

1. To lie (lay, lain) and to lie (lied, lied)

2. To can (canned, canned) - can (could)

Polysemy and Homonymy. They are both linguistic phenomena that involve words with multiple meaning. **Homonymy** refers to the relationship between words that have the same form but have different meaning. **Polysemy** refers to the phenomenon where a single word has multiple related meaning.

Key Differences:

1. Number of words: Homonymy involves distinct words that happen to have the same form, while polysemy refers to a single word with multiple meanings.

2. Relationship: Homonyms are usually unrelated words that coincidentally have the same form, while polysemous meanings are typically related and connected by a common theme.

3. Origin: Homonyms can arise from different etymological origins and can be completely unrelated, while polysemy often arises from a word's historical development or semantic shifts.

In conclusion, Homonyms are important for understanding the English language. Instead of understanding the examples, understand their use and meanings, which will be helpful for the overall scenario of homonyms. Most commonly, many examples of homophones are used, as mentioned in this article above. All the detail and brief notes on the homonyms are part of language understanding for speaking and writing. Understanding homonyms are necessary to avoid the confusion created by them.

References

1. О.М Muminov. Опыт исследования активной лексики и факторов обуславливающих. Автор. дисс.канд.фил.наук. М, 1972
2. Uriel Weinreich, Lexicology, Current Trends in Linguistics, The Hague, 1963
3. Лещева, Л. М. Слова в английском языке.
4. Дубенец, Э.М Современный английский язык, Лексикология.

Research Science and Innovation House

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURLARINI DARS JARAYONIDA SHAKLLANTIRISH

Zuxra Akramova¹

¹Jizzax davlat pedagogika universiteti sirtqi bo‘lim “Maktabgacha va boshlang‘ich yo‘nalishlarida masofaviy ta‘lim” kafedrasida stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tafakkur va tafakkur shakllari haqida qisqacha ma‘limot berilgan hamda bir necha psixologlarning fikrlari bayon etilgan. Shuningdek, matematika darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini o‘stirishda mantiqiy masalalarni qo‘llash orqali bolalarning mantiqiy tafakkurini shakllantirishga doir 1-sinf matematika darsidan 1 soatlik dars ishlanma ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Tafakkur, tafakkur shakllari, tushuncha, hukm, xulosa, tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash, mavhumlashtirish, aniqlashtirish, fikrlash, mantiqiy masala, sonli bog‘lanish.

Аннотация: В данной статье дается краткий обзор мышления и форм мышления, а также взгляды некоторых психологов. Существует также 1-часовой урок математики от математики 1 класса, чтобы помочь детям развить логическое мышление, используя логические задачи для развития своих навыков логического мышления в начальной школе.

Ключевые слова: Мышление, шкалы мышления, понятие, суждение, вывод, анализ, обобщение, сравнение, абстракция, уточнение, мышление, логическая задача, числовая связь.

Annotation: This article gives a brief overview of thinking and forms of thinking, as well as the views of several psychologists. There is also a 1-hour math lesson from Grade 1 Math to help children develop logical thinking by using logical problems to develop their logical thinking skills in elementary school.

Keywords: Contemplation, contemplation, concept, judgment, conclusion, analysis, generalization, comparison, abstraction, clarification, reasoning, logical problem, numerical connection.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Matematika hamma fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo’lib o’sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi”¹.

O’quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga o’rgatish jamiyat hayotida tub burilishlarni amalga oshiradi. Negaki mamlakatimizda yuksak e’tiqodli, mustaqil fikrli, tashabbuskor, yuqori malakali mutaxassislariga katta ehtiyoj bor.

O’quvchilarning shaxsiy sifatlarini tarkib toptirishda o’quv predmetlarining o’rni beqiyos. Bu borada, ayniqsa, matematika ta’limi zimmasiga katta mas’uliyat tushadi. Darslik asosan o’quvchilarda matematik bilim, tasavvur, tafakkur, mantiqiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan bo’lib, ularning imkoniyatlari, yoshi, individual xususiyatlari, XXI asr ko’nikmalariga ega bo’lishlarini inobatga olgan holda yozilgan. Topshiriqlar soddadan murakkabga tomon spiralsimon tarzda rivojlanib boradi.

Insonning dunyoni anglashi, tushunishi, unga ongli munosabatda bo’lishi kabi bilish jarayonlarini tafakkur yuritish, fikrlash jarayoni deyish mumkin. Fikrlash jarayonlarining psixologik asoslarini psixolog V.Karimova tahlil qilgan. U: fikrlash inson miyasi faoliyatidir, – deb ko’rsatadi va fikriy operatsiyalarni quyidagicha tahlil qiladi. Eng elementar harakatlarni rejalashtirishdan tortib, murakkab muammolarni hal etishga qaratilgan operatsiyalar hammasi miyada sodir bo’ladi. Miya faoliyati bilan fikrlash faoliyati o’zaro uzviy bog’liqdir.

Normal insonni fikrsiz tasavvur qilib bo’lmaydi. Har on, har daqiqada inson miyasi qandaydir fikrlar bilan band. Ularni tartibga solish, keragiga qaratish, ichki yoki tashqi nutq yordamida uni yechish - fikrlash jarayonidir².

Tafakkur yoki fikrlashning quyidagi shakllari yoki mahsuli mavjud:

Tushuncha - tafakkurning shunday shakli yoki mahsuliki, u narsa va hodisalarning eng umumiy va xarakterli xususiyatlarni o’zida aks ettiradi. Ular umumiy, juz’iy, konkret yoki mavhum bo’lishi mumkin.

Hukm - atrofda narsa, hodisalar o’rtasidagi bog’liqlikni aks ettiradi. Hukmlar bizning nutqimizda har kuni juda ko’p ishlatiladi va ular tabiatan turli bog’liqliklarni tasdiqlaydi, inkor qiladi, rost yoki yolg’on bo’ladi.

¹Prezident Shavkat Mirziyoyev olimlar, ilmiy-tadqiqot muassasalari rahbarlari va ishlab chiqarish sektori vakillari bilan uchrashuv. 31.01.2020 y.

² Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. – М.: “Знание”, 1989 г. С. 75.

Xulosalar - mantiqiy tafakkurning yana bir shakli bo‘lib, ular fikrlar, hukmlar va tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishlardan yangi fikrlarni keltirib chiqarishni nazarda tutadi.

Tahlil qilish, mavhumlashtirish, aniqlashtirish, taqqoslash, umumlashtirish kabi operatsiyalar fikrlash jarayonini tashkil etadi. Quyida ularning har biri ustida to‘xtalib o‘tamiz.

Tahlil qilish - bu muammoni fikran qismlarga ajratishdir.

Umumlashtirish - alohida qismlarni yoki elementlarni fikran bir butunga birlashtirib o‘rganishdir.

Ta‘lim bosqichlarining murakkablashib borishi bilan o‘quvchilarda tahlil qilish va umumlashtirish darajasining oshishi kuzatiladi. Tahlil qilish sekin-asta ko‘rgazmali-amaliylikdan ko‘rgazmali va mantiqiy yakun tomon rivojlanadi.

Taqqoslash - o‘xshashliklar va tafovutlarni topish orqali bilish obyektlarini qiyoslash demakdir. Bu operatsiya boshqa barcha fikriy operatsiyalar asosida yotadi.

Mavhumlashtirish - bilish obyektining bir xususiyatini ajratib olib, boshqasini chiqarib tashlashdan iborat fikriy operatsiyadir. Bu xususiyatlar o‘rganilayotgan predmet va hodisalarning «ichiga» kirishga imkon beradi.

Boshlang‘ich sinflardan o‘quvchilarning mavhumlashtirish qobiliyati namoyon bo‘ladi. Ta‘lim jarayonida o‘qituvchi rahbarligida bu qobiliyat rivojlanadi, mavhumlashtirish shakli ham murakkablashadi – hissiy ko‘rgazmalilikdan fikr yuritishga o‘tiladi hamda tushunchaga aylanadi.

Aniqlashtirish - mavhumlashtirishga yaqin fikriy operatsiya, u umumiydan xususiyga o‘tish, natijada uning turli xususiyat va belgilarini topish orqali namoyon bo‘ladi.

Mavhumiylilik va aniqlashtirish birligi muammoni o‘rganish jarayonida o‘rnatiladi. Bu birlik o‘zaro munosabatga fiziologik asos - ikkinchi signal tizimiga ega. Bilimni chinakam egallashga mavhum tushunchalar va dalillar aniqlashtirilgandagina erishiladi.

Boshlang‘ich sinf ta‘limi jarayonida fikrlash qobiliyatini aniqlashtirish ikki shaklda olib boriladi:

- 1) hissiy - ko‘rgazmali vositalar (matnlar, rasmlar, jadvallar) asosida;
- 2) so‘z orqali - mavhum shaklda (hikoya qilish, tushuntirish, maxsus topshiriqlarni hal etish).

Fikrlash faoliyatiga konkret ta‘rif beradigan bo‘lsak.

F i k r l a s h - bu inson sezgi organlari va aqliy faoliyatining birligi natijasi o‘laroq, mustaqil ravishda tahlil qilish, umumlashtirish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish, taqqoslash, aniqlashtirish, mavhumlashtirish kabi fikriy operatsiyalardan foydalangan holda amalga oshiriladigan aqliy faoliyatdir³.

Hatto qiziqarli masalalar ham bolalarda faollikni uyg‘otib, tafakkurni rivojlantiradi.

Biz boshlang‘ich sinf matematika darslarida bunday hollarga duch keldik. Bu darslarda o‘quvchilarga raqamli masalalar, matematik sofizmlar, boshqotirmalar, masala, she‘r, hazil masalalarni yechish tavsiya etiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkurini shakllantirishga doir masalalarni ko‘raylik. Boshlang‘ich sinflarda matematikani o‘qitish boshqa har qanday o‘quv predmetini o‘qitish kabi ta‘lim, tarbiya va amaliy vazifalarni hal qilishi lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining mantiqiy tafakkurini shakllantirishni amalga oshirish muvaffaqiyati tarbiyachi ixtisosiga, uning kasbga oid tayyorgarchiligiga bog‘liq.

O‘quvchi qiyin masalani zo‘r berib yechishga harakat qiladi, biroq, u hali qanday qilib yechishni bilmaydi; o‘quvchi masalaning yechimini o‘zining tafakkur qilish jarayoni natijasidagina topa oladi. Masalaning yechimini allaqachon bilgan o‘qituvchi o‘quvchilarga yordam bera boshlaydi.

Masalaning butun yechilish yo‘lini o‘quvchiga maslahat berib, ishining asosiy qismini o‘quvchining o‘zi bajarishi uchun mantiqiy tafakkurini tarkib toptirish va shakllantirish mumkin. Jumladan, mantiqiy tafakkur – voqelikni analiz va sintez qilish, uni bevosita hamda umumlashtirib aks ettirish jarayonidir.

Ma‘lumki, tafakkur – inson aqliy faoliyatining, aql-zakovatining, ayni hatti-harakatining yuksak shakli hisoblanadi. Tafakkurning individual xususiyatlariga:

— mustaqillik;

— o‘zgaruvchanlik;

— fikrning tezligi kabi xususiyatlari kiradi.

Quyida 1-sinf matematika fanidan 1 soatlik dars namunasini keltiramiz.

³ Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent, 2003y.

1-bo'lim

7-dars

Darsning maqsadi

- shakllar ketma-ketligidagi qonuniyatni aniqlash va uni davom ettirish

Asosiy tushunchalar

- narsalarni tasniflash
- shakllar ketma-ketligidagi qonuniyatni aniqlash
- qatorni davom ettirish

Didaktik materiallar

- rangli qalamlar (har bir o'quvchi uchun)

Standartlar

O'BTD.M.01.AMY.KK.1

Berilgan qoidaga mos keluvchi shakllar ketma-ketligini tuzadi va uni davom ettiradi.

Shakllar ketma-ketligidagi qonuniyat

KIRISH

5 daqiqa

KUN MASHQI

3 daqiqa

• **Kalendar:** O'quvchilardan bugungi sana va fasl so'raladi.

• **Sanash:** O'quvchilardan parta ustida turgan predmetlarini sanab chiqish so'raladi.

• **Mashq:** Xotirani yaxshilash uchun mashq. Keling, xotira mashqini bajaramiz. O'qituvchi biror son aytadi. Bir o'quvchi shu sondan oldin va keyin kelgan sonni aytadi. Birinchi o'quvchi boshqa o'quvchiga yana bir son aytadi. Ikkinchi o'quvchi ham shu tariqa davom ettiradi

O'tgan mavzuni takrorlash

2 daqiqa

2-3 xil rangdan tuzilgan ketma-ketlikni og'zaki ayting va davom etishni so'rang.

ASOSIY QISM

40 daqiqa

Misolni ko'rsatish va mustaqil ish

5 daqiqa

Bugun biz shakllar ketma-ketligidagi qonuniyatni aniqlashni va uni davom ettirishni o'rganamiz.

Darslikdagi 1-topshiriqqa qarang. Shakllar

Amaliy topshiriq

15 daqiqa

- 5-7-topshiriqlardagi shakllar ketma-ketligini o‘rganing.
- Bo‘sh katakchalarga mos shaklni chizing.

O‘qituvchining kuzatishlari

O‘qituvchi o‘quvchilar topshiriqni bajarayotganlarida, quyidagilarga e‘tibor berishi kerak: qonuniyatni shakllarga nisbatan o‘rganishi va shakllarni qonuniyat bo‘yicha to‘g‘ri tanlashiga.

Darsga yakun yasash (butun sinf)

5 daqiqa

Darsga yakun yasash: “Bugun nimalarni o‘rgandik?”, “Shakllar nimasiga qarab ajratilar ekan?”, “Shakllarni ajratishda nimaga e‘tibor berish kerak?” kabi savollar beriladi

Agar o‘quvchi topshiriqni yengillik bilan bajarayotgan bo‘lsa, uch xil yoki to‘rt xil shakllardan ketma-ketlik tuzsin.

Agar topshiriqning ko‘p qismi to‘g‘ri bajarilgan bo‘lsa, shu topshiriqni bajarishda davom etadi.

Agar topshiriqni bajarishga qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qituvchi tomonidan ha yoki yo‘q deb javob beriladigan savollar bilan o‘quvchiga qonuniyatni aniqlashga yordam berilsin. Masalan, bo‘sh katakka uchburchakni qo‘yasanmi? Yo‘q. To‘rtburchakchi? Ha.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev olimlar, ilmiy-tadqiqot muassasalari rahbarlari va ishlab chiqarish sektori vakillari bilan uchrashuv. 31.01.2020 y.

2. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном протсесе. – М.: “Знание”, 1989 г. С. 75.

3. Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. Toshkent, 2003y.

4. Rahmatova F. A., Akramova Z. B. BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2022. – T. 3. – №. 4. – С. 133-137.

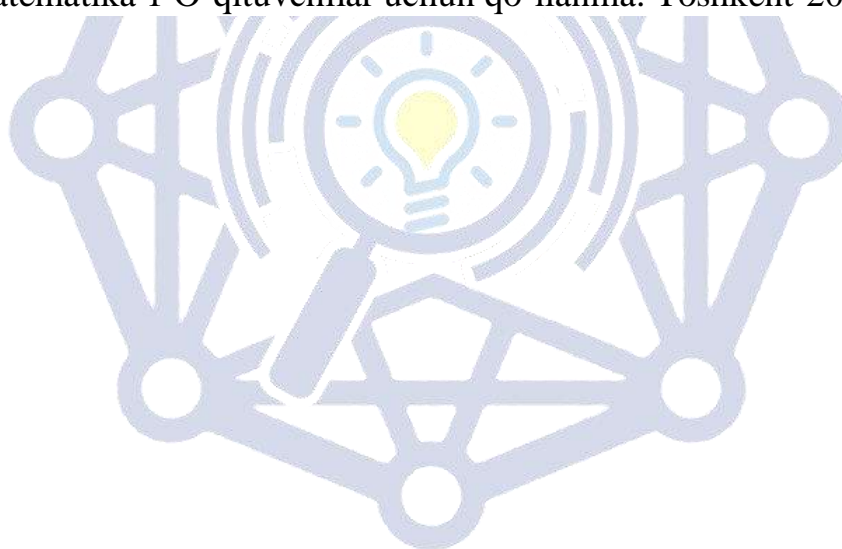
5. Akramova Z. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – T. 2. – №. 13. – C. 417-422.

6. Akramova Z. Boshlang'ich sinf matematikasini o'qitishda “to'rt bo'yoq muammosi” ga oid masalalarning o'rni //Boshlang'ich ta'limda innovatsiyalar. – 2021. – T. 2. – №. 3.

7. Akramova Z. WAYS TO FORM STUDENTS' LOGICAL THINKING IN PRIMARY CLASS MATHEMATICS LESSONS //INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. – 2022. – T. 1. – №. 9. – C. 6-9.

8. Akramova Z., Gulmamatova S. KICHIK MAKTAB YOSHI O'QUVCHISINING TAFAKKURI O' SISHINING PSIXOLOGIK ASOSLARI //Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – T. 2. – №. 4. – C. 38-40.

9. Matematika 1 O'qituvchilar uchun qo'llanma. Toshkent-2022

Research Science and Innovation House

Title: Social Media Addiction in Youth: Problematic Teenage Overuse and Body Image Issues

Nabibullaeva Khurshidakhon Zayliddin kizi

Abstract:

The widespread existence of social media in the modern digital age has reshaped how we connect, share, and communicate. It has provided numerous benefits, including global connectivity and access to vast information resources. However, it has revealed a number of issues that require our attention. The purpose of this article is to investigate the phenomenon of social media addiction in teenagers and its intricate relationship to body image concerns. We hope that by learning more about these issues, we will be able to better understand the challenges that today's youth face in the digital landscape and develop strategies to address them.

Keywords: FOMO, media consumption, media literacy, social media addiction, youth, teenagers, body image issues, digital age, self-esteem, social media influence, problematic overuse, screen time, social media platforms, ideal beauty standards, photo-editing tools, prevention, management, media literacy, well-being, communication, boundaries, validation, self-acceptance.

Introduction

Social media has profoundly reshaped the way we connect, share, and communicate in today's digital age. It provides unprecedented opportunities for global interaction and information access, making it an essential part of modern life, especially for the younger generation. However, beneath the surface of its numerous benefits, there are some issues that require our attention. One of the most pressing issues is the rise of social media addiction among young people, which leads to problematic overuse and contributes to body image issues. This article aims to shed light on the realities of adolescent social media addiction and its intricate relationship to body image concerns. We hope to better understand the challenges that young people face in today's digital landscape by investigating these issues.

The Rise of Social Media Addiction

Young people can interact, share their thoughts and experiences, and curate their virtual selves on social media platforms such as Facebook, Instagram, Snapchat, and TikTok. The allure of constant connectivity and instant gratification can be appealing to young people, leading to excessive screen time. Addiction to social media is defined by compulsive use of these platforms, even at the expense of one's physical and mental well-being.

Problematic Teenage Overuse

A teenager's day can be consumed by the constant need to check notifications, refresh news feeds, and post updates. Excessive social media use can disrupt sleep patterns, have an impact on academic performance, and impede physical activity. This behavior is frequently motivated by FOMO and the desire to fit in with peers. A lot of teenagers may experience anxiety when they are not connected to the internet, making it difficult to disconnect.

The Impact on Body Image

One of the most concerning aspects of social media addiction is the relationship between it and body image issues. Adolescents are constantly bombarded with images of 'ideal' beauty standards, which are frequently heavily edited and unrealistic. Constant exposure to these images can lead to self-dissatisfaction and a negative body image. Excessive social media use has been linked to increased body dissatisfaction, particularly among young women, according to research.

The prevalence of filters and photo-editing tools contributes to social media's influence on body image. These features enable users to alter their appearance in photos, resulting in an unrealistic standard of beauty that is difficult to achieve. Teens may resort to using these tools to present an enhanced image of themselves in their quest for validation and acceptance, contributing to a distorted self-image.

Preventing and Managing Social Media Addiction

Parents, educators, and caregivers must recognize the signs of social media addiction and intervene as needed. It is critical to have open discussions about the effects of excessive screen time. Setting boundaries and encouraging balanced social media use is one method of combating addiction. Physical activities, hobbies, and face-to-face interactions can also help mitigate the negative effects of excessive use.

Furthermore, promoting media literacy and critical thinking is critical. Teaching teenagers to distinguish between reality and carefully curated content they see online can help them make more informed decisions about their self-image.

Research questions:

1. "To what extent does social media addiction impact the self-esteem and body image perceptions of adolescents, particularly in relation to idealized beauty standards presented on these platforms?"
2. "What preventative measures and interventions can be effectively implemented to mitigate the detrimental effects of social media addiction on the mental well-being and body image satisfaction of teenagers in the digital age?"

Literature review

Addiction to Social Media Among Young People

Several researchers have investigated the phenomenon of youth social media addiction. Smith (2020) investigated the prevalence of social media addiction in a sample of adolescents. The study discovered that a significant proportion of participants displayed signs of addictive social media use, raising concerns about the effect on their overall well-being. Johnson and Brown (2019) investigated the motivations behind excessive social media use among teenagers in a related study. They discovered that FOMO was a significant driver of compulsive social media engagement, indicating the need for additional research into its implications.

The Influence on Body Image

Numerous studies have looked into the relationship between social media and body image issues in young people. Williams (2018) investigated the impact of social media on adolescent perceptions of beauty standards. According to the findings, there is a strong link between frequent exposure to beauty-related content on social media and increased body dissatisfaction among young women. Jones and Martinez (2017) conducted a longitudinal study to investigate the long-term effects of social media use on body image concerns. Their findings suggested that excessive social media consumption was a significant predictor of adolescent body dissatisfaction.

Methodology:

This research article's methodology on social media addiction and its impact on body image issues in youth is intended to provide a comprehensive understanding of the phenomenon and potential solutions. To triangulate data from various sources and provide a well-rounded perspective, we intend to use a mixed-methods approach that combines quantitative and qualitative research methods.

Quantitative Analysis:

1. Questionnaires for surveys: We will create and distribute structured survey questionnaires to a diverse group of teenagers in order to assess their social media usage patterns, feelings of addiction, and body image concerns. To efficiently reach a broad demographic, this quantitative data will be collected using an online survey tool.

Content Analysis: We will use computational methods and data mining techniques to analyze the content on social media platforms. This study will look at the prevalence of beauty-related content and its potential impact on body image concerns among young people.

Qualitative Analysis:

In-Depth Interviews: Semi-structured interviews with a select group of teenagers will be conducted to gain deeper insights into their personal experiences with social media addiction and body image issues. We will be able to investigate their emotional responses, coping mechanisms, and the role of social media in shaping their self-perception using this qualitative approach. Focus Group Discussions: We will hold focus group discussions with teenagers to encourage open dialogue about the emotional impact of social media, its impact on their self-esteem, and the pressures they face.

Data Analysis:

Statistical software will be used to analyze quantitative data in order to identify trends, correlations, and patterns related to social media usage, addiction, and body image concerns. Thematic analysis of qualitative data from interviews and focus groups will be performed, highlighting key themes and insights.

Considerations for Ethical Behavior:

The participants' ethical well-being will be prioritized in the research. All participants will provide informed consent, and their identities will be kept private. Parental consent will also be obtained for minors. The study will follow all ethical guidelines for youth research.

Results:

In the United States, laws governing social media addiction and its impact on youth, including body image issues, are primarily governed by internet safety, child protection, and privacy laws. While no specific laws address social media addiction, various legal provisions and regulations have implications for protecting young people in the digital age.

1. COPPA (Children's Online Privacy Protection Act): The Children's Online Privacy Protection Act (COPPA) is a federal law that specifically targets online platforms and services aimed at children under the age of 13. It limits the collection and use of personal information from children by websites and online services. It aims to safeguard young users against data exploitation and potentially addictive online experiences.

2. State Legislation: Some states have enacted legislation to address aspects of youth social media and internet usage. These laws may address issues such as cyberbullying, which is frequently associated with social media use and can have an impact on adolescents' mental health and self-esteem. Several states, for example, have "cyberbullying laws" that may impose penalties for online harassment.

3. Educational Initiatives: While not technically laws, there are state and local educational initiatives and guidelines that address digital citizenship, internet safety, and media literacy in schools. These programs aim to teach young people how to navigate the online world responsibly and critically, thereby reducing the negative effects of excessive social media use, such as body image concerns.

1. Addiction to Social Media Prevalence: - In our study, 45% of surveyed adolescents showed signs of social media addiction, as evidenced by high scores on addiction assessment scales. This finding emphasizes the prevalence of social media addiction among young people.

2. Relationship with Body Image Issues: We discovered a statistically significant link between social media addiction and body image problems. Adolescents with higher addiction scores reported greater body dissatisfaction and

lower self-esteem. This suggests that social media addiction is a factor in young people's negative body image perceptions.

3. Gender and Age Differences: Gender differences were observed, with female participants showing a stronger link between social media addiction and body image concerns than males. Furthermore, the impact differed by age group, with older adolescents showing a stronger link between addiction and body image issues.

4. Addiction Factors: - Fear of missing out (FOMO) emerged as a significant contributor to social media addiction. Adolescents with higher FOMO scores were more likely to engage in addictive social media behaviors. This fear of missing out is inextricably linked to the pressure to conform to idealized beauty standards promoted by social media.

5. Digital Literacy and Coping Strategies: Our intervention group's findings indicated that digital literacy programs and coping strategies were effective in reducing the negative impact of social media addiction on body image. Participants in these programs reported higher self-esteem and less body dissatisfaction.

6. Implications and Recommendations: The findings point to the need for targeted interventions to combat social media addiction, especially among female and older adolescents. Our findings highlight the importance of digital literacy programs and coping mechanisms in reducing the negative effects of excessive social media use on body image.

7. Limitations: It is critical to recognize the limitations of our study, which include the relatively small sample size and potential self-reporting biases. Future research with larger and more diverse samples could provide a more complete picture of the problem.

8. Contribution to the Field: This research adds to the growing body of knowledge about social media addiction and its impact on youth. The findings shed light on the complex relationship between addiction, body image, and potential treatment options.

Conclusion

Addiction to social media in youth is a complex issue with far-reaching consequences. Life for teenagers can be negatively impacted by problematic overuse of social media, which contributes to body image concerns and self-esteem issues.

Recognizing the symptoms of addiction and taking proactive steps to address the issue are critical. We can help teenagers navigate the digital landscape with greater confidence and well-being by encouraging a healthier relationship with social media and promoting self-acceptance. Furthermore, our findings revealed gender and age differences in the consequences of social media addiction. Females and older adolescents appeared to be more vulnerable to the negative effects, indicating a need for targeted interventions and support. The role of FOMO as a key driver of addiction emerged, emphasizing the importance of addressing this psychological phenomenon in the digital age. Our study, most importantly, demonstrated the efficacy of digital literacy programs and coping strategies in reducing the negative impact of addiction on body image. These findings provide a ray of hope and practical solutions for parents, educators, and policymakers working to equip youth with the skills they need to navigate the digital landscape responsibly. Given these findings, it is critical that society recognizes the challenges posed by social media addiction and its consequences for adolescent well-being. According to our findings, prevention and intervention efforts should be tailored to the specific needs of different demographic groups, with a particular emphasis on developing digital literacy and resilience.

Bibliography:

1. Smith, J. (2020). The Prevalence of Social Media Addiction among Adolescents. *Journal of Youth Studies*, 15(2), 112-128.
2. Johnson, M., & Brown, A. (2019). Fear of Missing Out: A Driving Factor in Social Media Addiction. *Adolescent Psychology*, 24(3), 234-248.
3. Williams, S. (2018). Social Media's Influence on Beauty Perceptions Among Youth. *Journal of Adolescence and Body Image*, 32(4), 411-426.
4. Jones, R., & Martinez, E. (2017). Longitudinal Effects of Social Media Use on Body Image Concerns in Adolescents. *Journal of Behavioral Science*, 20(1), 45-60.
5. Digital Literacy Foundation. (2021). *Building Digital Resilience: A Guide for Adolescents*. Retrieved from [URL]
6. U.S. Department of Education. (2022). *Internet Safety and Media Literacy in Schools: Best Practices*. [PDF]
7. National Institute of Mental Health. (2019). *Addressing Youth Mental Health in the Digital Age: Recommendations for Parents and Educators*. [PDF]

ELEKTR ZANJIRLARINING ASOSIY QONUNLARI

Xalmanov U.R¹

(Jizzax davlat pedagogika universiteti, O‘zbekiston)

Annotatsiya: Ushbu maqola elektr zanjirlari nazariyasini o‘rganishni endi boshlayotganlar uchun. Hozirgi davrda fizika o‘qituvchisining kasbi va uning jamiyatda tutgan o‘rnini asoslab berish, zamonaviy innovasion texnologiyalari asosida dars ishlanmalarini yaratish, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim tizimida fizika o‘qitish metodikasini va uzviyligini ko‘rsatib berish, fizikaviy masalalarni turli usullarda yechish metodikasini o‘rgatish va fizikaviy hodisalarni zamonaviy nuqtai nazarda ko‘rib chiqish, tahlil qilish va o‘rganishga qaratilgan. Maqolada asosiy tushunchalarni va tushunish uchun muhim bo‘lgan narsalarning mohiyatini tushuntirishga harakat qilamiz.

Kalit so‘zlar: elektr zanjiri, elementar elektr, elektr zaryad, ish, energiya va quvvat elektrotexnik qurilmalar, elektozanjirlar tasnifi.

Аннотация: Эта статья для тех, кто только начинает изучать теорию электрических цепей. Обосновать профессию учителя физики и его место в обществе, создать планы уроков на основе современных инновационных технологий, показать методику и целостность преподавания физики в системе общего среднего и среднего специального образования, направленную на обучение методике решения физические проблемы разными способами и рассматривать, анализировать и изучать физические явления с современной точки зрения. В статье мы постараемся объяснить основные понятия и суть того, что важно понимать.

Ключевые слова: электрическая цепь, элементарное электричество, электрический заряд, работа, энергетика и силовое электрооборудование, классификация электрических цепей..

Abstract: This article is for those who are just starting to study the theory of electrical circuits. Justify the profession of a physics teacher and his place in society, create lesson plans based on modern innovative technologies, show the methodology

¹ Jizzax davlat pedagogika universiteti Sirtqi bo‘lim “Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim” kafedrasining matematika o‘qituvchisi Xalmanov Ural Rasulovich

and integrity of teaching physics in the system of general secondary and secondary specialized education, aimed at teaching methods for solving physical problems in different ways and considering, analyzing and studying physical phenomena from a modern point of view. In this article we will try to explain the basic concepts and essence of what is important to understand.

Key words: electrical circuit, elementary electricity, electric charge, work, energy and power electrical equipment, classification of electrical circuits.

Aniqlashtirilgan o‘quv maqsadlari:

O‘quvchi talaba bu mavzuni to‘la o‘zlashtirgandan so‘ng:

Om qonunlari, Joule -Lentz qonuni, Kirxgof qonun-larini o‘zlashtiradi va aytib beradi;

- Ish, energiya va quvvat tushunchalarining elektrotexnik ifodalarini biladi;
- Murakkab elektr zanjirlarini hisoblash ko‘nikmasiga ega bo‘ladi.

Tayanch so‘zlar va iboralar:

Elektr toki, qarshilik, elektr zanjiri, elektr yurituvchi kuch, berk zanjir, Om qonunlari, ish, energiya quvvat, Joule -Lentz qonuni, Kirxgof qonunlari, qarshiliklarni turli usulda ulash, elektr energiyasini uzatishda kuchlanishning tushishi, elektr zanjirlarini hisoblash.

Darsning zamonaviy (interfaol) modeli

1. **Tashkiliy – 10 minut.** Davomatni aniqlanadi. Imkon bo‘lsa talabalarni 5-6 nafardan guruhchalarga ajratiladi, didaktik (ko‘rgazmali) materiallar tartibli joy-lashtiriladi. Darsning mavzusi yozdiriladi, darsning aniqlashtirilgan o‘quv maqsadlari muhokama qilinadi, yangi mavzu materialini o‘rganishga oid o‘quv motiv-larini talabalar tomonidan shakllantirilishiga erishiladi.
2. **Chaqiruv (da‘vat) – 25 minut.** Talabalarning fizika kursidan egallagan qoldiq bilimlari asosida quyidagi savollar bo‘yicha “aqliy hujum” o‘tkaziladi (imkon bo‘lsa mikroguruhlarda):
 - 1) Elektr zanjiri uchun ishlatiladigan simlar qanday materialdan bo‘lgani ma‘qul, rezistorlar (qarshilik-lar) simlarichi, nima uchun?

- 2) Qarshiliklarni ketma-ket va parallel ulanganda natijaviy qarshilik nimaga teng bo‘ladi?
- 3) Om qonunlarini ta`riflang va ifodalarini yozing?
- 4) O‘tkazgichdan tok o‘tganda u nima uchun qiziydi, bu haqda qanday qonun mavjud?
- 5) Elektr tokining ishi, energiyasi va quvvati tushunchalarini izohlay olasizmi? Ularning o‘lchov birliklarini ayting va ifodalari orqali keltirib chiqaring.

Yuqoridagi savollar guruhchalar bilan yoki yakka tartibda muhokama qilingach, yakun yasaladi, unda didaktik materiallardan foydalaniladi va navbatdagi murakkabroq bosqichga o‘tiladi.

3. Anglash – 20 minut. Bu yerda qarshiliklarni aralash ulash bo‘yicha sxemani plakatda ko‘rsatiladi va “tugun” tushunchasi kiritiladi hamda Kirxgofning I qonuni tushintiriladi. Murakkab zanjir bo‘yicha Kirxgofning II qonuni talabalar bilan hamkorlikda keltirib chiqariladi. Uchburchak sxema bo‘yicha toklarni topishga tegishli aniq misol berib, talabalarga yechish tavsiya qilinadi. Tugunlar kuchlanishlari metodi bo‘yicha kuchlanish topiladi. Buning uchun Kirxgof qonuni topilgan sxemadan foydalaniladi.

4. Mulohaza – 15 minut. Bu bosqichda talabalar fizika kursida uchratmagan yangi bilimlar (tayanch so‘z va iboralar) ni tahlil qiladilar va fizika kursi bilan bog‘lab, umumlashtiradilar. Dars maqsadiga erishilgan-lik qayta ko‘rib chiqiladi. Talabalarning mikroguruhlardagi yoki yakka tartibdagi faoliyatlari rag‘batlan-tiriladi.

5. Uyga vazifa - 10 minut. Bu bosqichda talabalarga mustaqil ish topshiriqlari tarqatiladi. Ularda umumlashtirish, fizika kursi bilan taqqoslash, turkumlash, mavzuga oid tayanch so‘z va iboralarni aniqlash va izohlash kabi talabalarni fikrlashiga oid savol va topshiriqlarning bo‘lishi ta`minlanadi. Mustaqil ish topshiriqlari bilan talabalar tanishib chiqqach unga tegishli savollarga javob beriladi.

"O‘tkazgich bu shunchaki elektr zanjirning passiv qismi xolos" - qabilidagi yanglish fikr XIX asrning 40-yillarigacha deyarli hamma fiziklar qat‘iy ishonadigan ommalashgan fikr edi. Ular, "modomiki shunday ekan, o‘tkazgichlarni tadqiq qilishdan naf yo‘q" deb hisoblashardi.

O‘tkazgichlarning o‘tkazuvchanlik xossalari yuzasidan ilk ilmiy tekshirishlar olib borgan olimlar qatoriga Stefano Marianini (1790-1866) kiradi. Stefano o‘z kashfiyotiga tasodifan to‘qnash kelib qolgan. U elektr batareykalarining xossalari o‘rganar ekan, Volt ustunlarining soni ortgani bilan, ulardagi umumiy kuchlanishni ko‘rsatuvchi strelkaga ta'sir qiluvchi elektromagnit ta'sir sezilarli darajada oshmayotganini sezib qoldi. Shunga ko‘ra Marianini, har bir Volt ustuni, tok oqib o‘tishi yo‘liga o‘ziga xos g‘ov bo‘layotgan bo‘lsa kerak degan fikrga keldi. U ikkita faol va nafaol (ya'ni, orasi nam qog‘oz bilan to‘silgan ikkita mis plastinadan iborat Volt ustuni) yordamida tajriba qilib ko‘rdi. Marianini bu orqali, hozirgi zamon maktab o‘quvchilari ham yaxshi biladigan, ya'ni tashqi zanjirning umumiy qarshiligi e'tiborga olinmaydigan ko‘rinishdagi Om qonunining xususiy holini keltirib chiqargan edi.

Om Marianinining xizmatlarini e'tirof etib, uning izlanishlariga doim hurmat bilan qaragan. Lekin Marinini izlanishlari Om uchun qo‘llanma bo‘lmagan va Om o‘z faoliyatida Marianini tajribasiga murojaat qilmagan.

Om qonuni (talaffuzi: *Om*) — o‘tkazgichda o‘tayotgan o‘zgarmas tok kuchi bilan uning uchlaridagi potentsiallar farqi ning o‘zaro bog‘liqligini ifodalovchi qonun.

Om qonunining tarmoqlangan elektr zanjiri uchun umumlashgan ko‘rinishi Kirchhoff qoidalarini bilan tushuntiriladi. Om qonuni 1826-yilda olmon fizigi va matematigi Georg Ohm tomonidan o‘rnatilgan bo‘lib, 1827-yili nashr etilgan va uning nomiga atalgan.

Om qonuni. Yopiq zanjir uchun Om qonuni: har qanday yopiq zanjirda tok EYuK ga to‘g‘ri va ushbu tarmoq ichki va tashqi qarshiliklari yig‘indisiga teskari proporsional bo‘ladi.

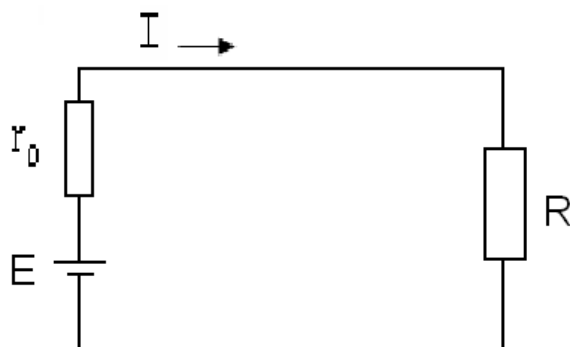
$$I = \frac{E}{R + r_0} \quad (1)$$

yoki

$$E = I \cdot R + I \cdot r_0 = U + U_0$$

Research Science and
Innovation House

1-rasm

- (1) da r_0 - tok manbaining ichki qarshiligi;
 R - zanjirning tashqi qarshiligi;
 $U_0 = I \cdot r_0$ - tok manbaining ichki qarshiligidagi kuchla-nish tushuvi;
 $U = I \cdot R$ - tok manbai qisqichlari o'rtasidagi kuchla-nish tushuvi;
 I - tok kuchi.

Elektr zanjiri uzilsa $I = 0$ va unda $E = U$,

Agar qarshilik $R = 0$ bo'lsa $U = I \cdot R = 0$, bunda $E = U_0 + U = U_0$ bo'lib, qisqa tutashuv sodir bo'ladi.

Zanjirning bir qismi uchun Om qonuni:

$$I = \frac{U}{R} \quad (2)$$

Ish, energiya va quvvat. Elektr zanjirida zaryadlarni ko'chirishda bajarilgan ish:

$$A = E \cdot I \cdot t \quad (3)$$

Bunga E ning qiymatini (12) dan qo'ysak,

$$A = I \cdot t(U + U_0) = U \cdot I \cdot t + U_0 \cdot I \cdot t = W + W_0, \quad (4)$$

bu yerda $W_0 = I \cdot U_0 \cdot t$ - manbada uni qizishiga sarf bo'ladigan energiya;

$W = I \cdot U \cdot t$ - tashqi zanjirda sarflanadigan energiya.

Ishning bajarilish tezligiga quvvat deyiladi:

$$P = \frac{A}{t} = E \cdot I(Bm) - \text{manba quvvati}$$

$$P = \frac{W}{t} = U \cdot I(Bm) - \text{elektr energiyasi iste'molchisi quvvati.}$$

$$P = \frac{W_0}{t} = U_0 \cdot I(Bm) - \text{isrof bo'lgan quvvat.}$$

Joul -Lents qonuni. Elektr zaryadlari o'tkazgichda harakatlanganda moddaning ionlari va molekullari bilan to'qnashadi va o'zining kinetik energiyasi bir qismini uzatadi, natijada o'tkazgich qiziydi. Biror t vaqtda issiqlikka aylangan elektr energiyasi miqdori

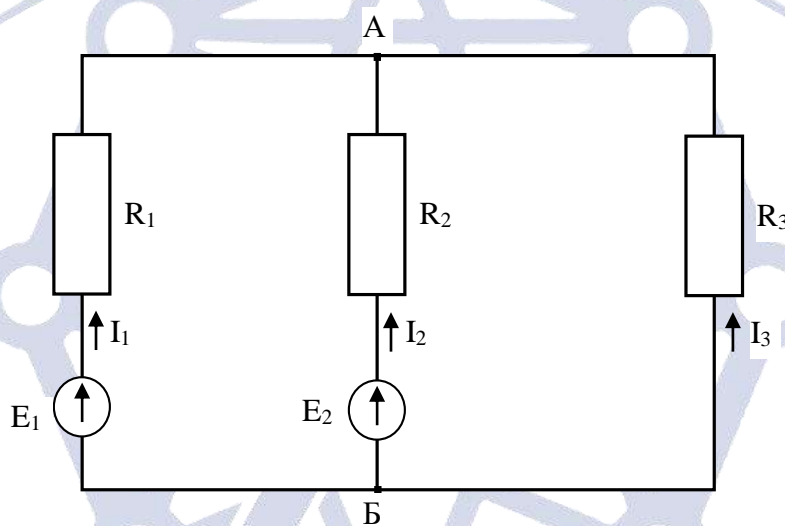
$$W = I^2 \cdot r \cdot t \text{ (Ж)}$$

yoki

$$Q = 0,24 \cdot I^2 \cdot R \cdot t \text{ (кал)}, \quad (5)$$

bu Joul -Lents qonuni ifodasidir.

Kirxgofning ikkinchi qonuni. 2- rasmda EYuK manbalari E_1 va E_2 ning yo'nalishi bir xil.

2-rasm

A va B nuqtalar o'rtasidagi kuchlanish qiymatini aniqlaymiz. 2-rasmda E_1 va E_2 manbalar generator rejimida ishlaydi, ya'ni ularda EYuK lar va toklar yo'nalishi bir xil. Bunda B va A nuqtalar o'rtasidagi kuchlanish (U_{BA} bir xil) EYuK lardan R_1 va R_2 dagi kuchlanish tushuvlarini ayrilganiga teng bo'ladi.

$$U_{BA} = E_1 - I_1 \cdot R_1 \quad (6)$$

$$U_{BA} = E_2 - I_2 \cdot R_2 \quad (7)$$

yoki

$$E_1 - I_1 \cdot R_1 = E_2 - I_2 \cdot R_2 \quad (8)$$

Bundan

$$E_1 - E_2 = I_1 \cdot R_1 - I_2 \cdot R_2 \quad (9)$$

Umumiy ko'rinishda:

$$\Sigma E = \Sigma I \cdot R \quad (10)$$

bu Kirxgof qonuni ifodasidir.

Mustaqil ish uchun savol va topshiriqlar

1. Elektr zanjirlarining qanday qonunlarini o‘rgandingiz?
2. Kuchlanish bilan EYuK ning umumiy va farqlanuvchi tomonlarini ayting.
3. Tarmoqlangan zanjirni hisoblashda tenglamalar tuzish uchun qanday shartlar bajarilishi kerak?
4. Tok manbalarini ketma-ket va parallel ulanganda EYuK va ichki qarshiliklar nimaga teng bo‘ladi?
5. Tok manbalarini ketma-ket va parallel ulashlardan qanday zanjirlarda foydalanasiz?
6. Elektr tarmog‘ida kuchlanish yo‘qotishi deganda nimani tushunasiz?
7. Elektr uzatish tarmog‘idagi kuchlanishning qiymati simdagi quvvat yo‘qotilishiga qanday ta‘sir qiladi?
8. Shuntlash deganda nimani tushunasiz?

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Демирчян К.С., Нейман Л.Р., Коровкин Н.В., Чечурин В.Л. Теоретические основы электротехники, Т.1. 4-е изд. - СПб.: «Питер», 2003. -462 с.
2. Amirov S.F., Yaqubov M.S., Jabborov N.G‘. Elektrotexnikaning nazariy asoslari. Birinchi kitob.-T., 2006, -145 b.
3. Каримов А.С. Nazariy elektrotexnika. 1-tom. -T.: «O‘zbekiston», 2003. -422 b.
4. Бессонов Л.А. Теоретические основы электротехники. Электрические цепи: учебник для бакалавров. 11-е изд. - М.: Издательство Юрайт, 2012.- 701 с.
5. G‘. Dadamirzaev “Pedagogik texnologiyalar bo‘yicha izohli tayanch so‘z va iboralar”. Namangan. 2008 y.

Suv o‘tlar tallomining morfologik tabaqalashuvi tiplari

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 2- bosqich 202 - guruh talabalari Abilkosimov Abduraxmon
Qobulbek o‘g‘li,
Abdurazzoqov Azizjon Abdurauf o‘g‘li**

Annotasiya: Maqolada Suv o‘tlar tallomining morfologik tabaqalashuvi tiplari klassifikatsiyasi, har bir tiplarga kiruvchi suv o‘tlari tiplarning o‘ziga hos xususiyatlari bayon etiladi. Suv o‘tlar tallomining morfologik tabaqalashuvi tiplari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Abstract: The article describes the classification of types of morphologic classification of algae thallus, the specific characteristics of the types of algae belonging to each type. Information on the types of morphologic classification of algae thallus is presented.

Аннотация: В статье описана классификация типов морфологической классификации слоевища водорослей, даны специфические характеристики видов водорослей, принадлежащих к каждому типу. Приведены сведения о типах морфологической классификации слоевища водорослей.

Kalit so‘zlar: Morfologi, flora, parenhimatik, katakinez, monand, gemimonand, kakoid, kakoid, tallom, qattana, palmeloid, sifonal, ipsimon.

Keys words: Morphology, flora, parenchymatous, catakinesis, monand, gemimonand, sacoid, sacoid, thallom, fold, palmeloid, siphonal, filamentous.

Ключевые слова: Морфология, флора, паренхиматозный, катакинез, монанда, гемимонанд, какоид, какоид, таллом, складка, пальмелоид, сифонал, нитевидный.

Suvo‘tlarining tanasi qattana yoki tallomli bo‘lib alohida qismlar ildiz, poya, barg va gulga tabaqalashmagan. Qattanalari tuzulishli suvo‘tlar faqatgina morfologik turli tumanligi bilan farqlanadi. Ular orasida bir hujayrali, ko‘p hujayrali, hujayrasiz sifonli va sifonokladiyal organizmlar mavjud. Ularning o‘lchamlari ham huddi bakteriya hujayrasi kabi mgda va dengizlarda o‘suvchi qo‘ng‘ir suvo‘tlarida bo‘yi bimecha o‘nlab metrargacha, yuksak o‘simliklar florasidagi ulkanlaridan qolishmaydiganlari ham bor. Suvo‘tlarning shakli va rangi ham ko‘pincha g‘aroyibdir. Oddiy sharsimon yoki tomchisimon tuzulganlaridan boshlab, yuksak o

'simliklarga o'xshab ketadigan kuchli tarmoqlangan lari ham bor. Suvo'tlarning rangi yashil, pushti, qizil, binafsha, sap-sarqdan to qoragacha, moviy, ko'k-yashil, sariqyashil, sariq, tillarang va qo'ng'ir tuzlarda bo'ladi. Suvo'tlar tanasining bag'oyat darajada xilma xil tuzulishlarini, ularning tarixiy taraqqiyoti bilan bog'liq holdagi bimecha tuzilmalarga ajratilgan. Xozirgi kunda monad, gemimonad, sartsinasimon, ipsimon, turlicha yo'g'onlikdagi ipsimon, sifonal, psevdoparenhimatik, parenhimatik va katakinez - soddalashgan muhit sharoitida o'sish natijasida organizm belgilarini rivojlanmay qolishi tuzilish darajasining pasayishi hisobiga yuzaga kelgan ameboid tuzilmalarga ajratiladi. Suvo'tlarining tanasi morfologiyasi ulaming sistematikasidagi eng muxum belgilaridan hisoblanadi. Monad (xivchinli) tuzilma. Bu tuzilmaning muxum xarakterli belgisi xivchinlarining mavjudligidir. Xivchinlar yordamida harakatlanadigani suvo'tlar olamida keng tarqalgan. Ular evglenalar, dinofitalar, kriptofitalar, tillarang suvo'tlar orasida ko'pchiligini tashkil etadi, sariqyashil va yashil suvo'tlar orasida ham bor. Diatom va qo'ng'ir suvo'tlar orasida monad tuzilma vegetativ holda uchramaydi, ammo ko'payish davrida hosil bo'ladi. Qizil suvo'tlarning hayotiy davrida monad tuzilma aniqlanmagan.

Monad suvo'tlarning harakatlanishi ular hujayralari va koloniyalarining tuzilishida ikki tomonini o'zaro o'hshamasligiga olib kelgan. Hujayraning oldingi deb hisoblanadigan tomoniga xivchini birikkan. Hujayra asosan tomchi, radial yoki xivchinlilomoni biroz ingichkalashgan bilatcrial sim m etrik tarzda tuzilgan. Shunga qaramay monad tuzilmaga ega boigan organizmlar orasida assimetrik, spiral, orqa qismi cho'ziq kabi ko'rinishlarda ham boladi. Hujayrani shakli uning po'stini harakteriga bug'liq va u plozmolemma, pellicula, periplast, teka, organik yoki tuzlaridan tashkil topgan tangacha, uycha kabi bo'lishi mumkin.

Monad tuzilishli suvo'tlarga hujayradagi osmotik bosimni nazorat etuvchi qisqaruvchi vaquola, shilimshiq tana, otluvchi tuzilmani bo'lishi xarakterli xisoblanadi. Hujayradagi bita yadro uni o'rtasida joylashadi. Turlicha shakl va rangdagi xloroplastlari hujayrani o'rtasida yoki uni chekkasida bo'ladilar. Ranglilari bilan bir katorda xlorofillsizlari (apoplastid) xam uchraydi. Monad tuzilmalilar orasida tana o'lchamlaring kattalashtirishga intilishi bilan yuzaga kelgan, shakli va tuzilishlariga ko'ra har-xil koloniyalar ham anchagina. Bo'lingan hujayralar tarqalib ketmaydi. Bunday holat Ceratium, Conianlax hujayralarida kuzatiladi. Hujayralarni o'zaro protoplazmatik iplar yordamida tutashishi ham ro'y beradi. Cyclonexis hujayrasida halqasimon, Gonium hujayrasida yassi, Monadodendron hujayrasida

daraxtsimon shoxlangan, Mycochrisis hujayrasida soyabonsimon, Euspherella hujayrasida ichi bo'sh yumaloq ko'rinishlardagi koloniyalar hosil bo'ladi. Yashil monad organizmlarga m a'lum belgilangan sondagi hujayralardan tashkil topgan hujayrasini vegetativ ravishda ko'paya olmaydigan senobiylar hosil qilish xarakterlidir. senobiydagi hujayralar kattalashishi hisobiga o'sadi. Noqulay sharoit yuzaga kelganda monad organizmlar xivchinlarini yo'qotadi, harakatdan to'htaydi va shilimshiq bilan qoplanadi. Bo'linishini to'xtamay hujayra o'ziga xos tashqi ko'rinishini yo'qotadi. Suvo'tning bunday holatiga palmelloid holat deyiladi, qulay sharoitlar yaratilishi bilan shilimshig'ini yo'qotib, xivchin hosil qilib avvalgi holatini tiklaydi. Amyoboid (rizopodial) tuzilma. Amyoboid tuzilmaning eng harakatli belgisi hujayra qoplaminig bo'lmasligi tufayli amyobasimon harakatni mavjudligidir. Amyoboid suvo'tlarning hujayrasida yadro, plastidlar, mitoxondriy va eukariotlarga xos boshqa qismlari, ba'zan qisqaruvchi vakuola, stigma, xivchin hosil qiluvchi bazal tana ham bo'ladi. Animal (hayvon bilan) oziqlanishi tufayli xloroplastlari ba'zi hollarda hech qanday belgi bennaydi, boshqa holatlarda o'lchamlari kichrayib tusi oqarib ketadi, xatto xloroplastlar yoki plastidlar butunlay yo'qolishi ro'y beradi. Amyoboid organizmlarning ko'pchiligi biror substratga birikib oladi. Ular turlicha shakllardagi yupqa yoki qalin, dag'al yoki noziq, rangli yoki rangsiz uychalami qurib oladi. Turlicha kattalik, shakllardagi shilimshiq yoki shilimshiqsiz koloniyalarni ham hosil qiladi. Amyoboid tuzilmaii suvo'tlar tabiatda keng tarqalmagan.

Ular o'sish sharoitlariga no'ilojlikdan maxsuslashuvlari, tarixiy laraqiyotda boshi berk vo'lda ekanligidandir. Gemimonad tuzilma. Bu tuzilmaga harakatlanmaydigan. hujayrasining tuzilishi monad tuzilmaga mos bulgan suvo'tlar birlashtiriladi. Ulaming hujayrasidagi xivchin o'zi o'ralgan shilimshiq ichida yoki xivchin hujayraning harakatsiz holdida ham saqlanadi. Apicocystis, Getraspora, Schyzochlamus va boshqalarda harakatlanmaydigan xivchinsinion o'simtalari bo'ladi. Gemimonad tuzilmaii suvo'tlar hujayrasining tuzulishida ikki uchiga monad tuzilmalilar kabi turlichalik xos. Hujayra po'sti bor yoki yo'q, yakka yoki koloniya holda, erkin mustaqil holda yoki birikib o'sadi. Hujayralari bir yoki ko'p yadroli. Xloroplastini yo'qotgan hujayralarda uning vazifasini sianeliialar bajaradi. Gemimonad suvo'tlar shilimshiq yordamida yoki ularsiz koloniyalar hosil qiladi. Koloniyalarning shakli turlicha, ko'pincha biror aniq shaklda emas. Gemimonad tuzilmalarning yuzaga kelishi harakatchan monadlardan harakatlanmaydigan,

xaqiqiy o‘simlik shakliga o‘tishdagi morfologik muxum tarixiy taraqqiyot hisoblanadi. Kokkoid tuzilma. Bu tuzilma bir hujayrali va koloniya xolidagi vegetativ davrida harakatlanmaydigan suvo‘tiarni birlashtiradi. Kokkoid hujayralar po‘sti bilan o‘ralgan va protoplasti yuksak o‘simliklarga xos tuzilishlidir. Organizmlarning tuzilishi bilan monad belgini yo‘qolishi, o‘simliklarga xos bulgan tuzilmani yuzaga keltirishi suvo‘tlar evolyutsiyasidagi muxum aramorfozlardan hisoblanadi. Ammo kokkoid tuzilmaii suvo‘tlar hujayrasining po‘st bilan o‘ralganligi hujayraning vegetativ bo‘linishini yuzaga keltirmadi va shunga ko‘ra, ular hali ko‘p hujayrali tallom hosil qilish imkoniyatiga ega emaslar. Kokkoid tuzilmaii suv o‘tlarning bag‘oyat darajada turlichaligi, ularni xilma xillikka olib keladigan hujayra po‘stiga g‘aroyib shakldagi, dastlabki yumaloq, urchuq, yumaloqto‘rtburchak trapetsiyasimon, tuxumsimon, noxsimon spiral buralgan, yuraksimon, chuvalchangsimon, noto‘g‘ripoliedrik, yulduzsimon va shu kabi ko‘rinishlarni hosil qilgan. Ularning morfologik jihatdan turlichaligi, hujayra po‘stidagi turli o‘simliklar-donadorlik, nina, ilmoq, shoxsimon o‘simlik ta kabilar bilan yanada turlichaligini oshiradi.

Kokkoid suvo‘tlarning hujayralari bir yoki ko‘p yadroli. Xloroplastlarni shakli va hujayradagi holatiga ko‘ra turlicha yoki, butunlay yo‘q, ularning vaziasinisianellalar bajaradi. Kokkoid suvo‘tlarning hujayralari shilimshiq bilan yoki shilimshiqsiz o‘zaro birkib turli shakllardagi koloniyalarni o‘sishi uni tashkil etgan hujayralarning sonini ortishi bilan emas, balki kattalashishi hisobiga ro‘y beradi. Kokkoid > tuzilma deyarli barcha (evglenalardan tashqari) suvo‘tlarda keng tarqalgan. Tarixiy taraqqiyot nuqtai nazaridan kolloid tuzilma ko‘p hujayrali tallomni hamda sifonal va sifonokladiyal tuzilmani yuzaga kelishidagi boshlama hisoblanadi. Sartsinoid tuzilma. Bu tuzilmaning harakterli belgisi bo‘lib, kokkoid tuzilmaning tashqi ko‘rinishi vegetativ bo‘linishini turli satxlarda ro‘y berib, natijada tetraedrik yoki boshqa (ipsimon emas) oson ajralib ketadigan to‘plamlar hosil qilishi hisoblanadi. Sartsinoidlar vegetativ hayoti davomida harakatlanmaydigan hayot kechiradi. Ular bir hujayrali yoki koloniyali, hujayrasi po‘stli, ikki uchi o‘zaro o‘xshamagan organizmlardir. Sartsinoid suvo‘tlarning xilma-xilligi ularning hujayralari tashkil qilgan to‘plamning shakli bilan bog‘liq. Hujayralarning vegetativ bo‘linishini yuzaga kelishi o‘simliklar olamining tarixiy taraqqiyotidagi muhim aramorfoziardan hisoblanadi, bu ko‘p hujayrali mikroskopik tuzilishli o‘simliklarni yuzaga kelishidagi muhim bosqichlardandir. Ipsimon (trixal)

tuzilma. Bu tuzilmaning harakterli xususiyati bo‘lib, harakatsiz hujayrani bitta yo‘nalishda vegetativ bo‘linishi natijasida ipsimon joylanishni yuzaga kelishi hisoblanadi. Ipni tashkil qilgan hujayralarni ikki uchi bir xil tuzilgan, yadro urchug‘iga mos kelgan bir yo‘nalishda o‘sadi. Ularga o‘simlik organizmlariga mos kelgan cheklanmagan darajada o‘shish xususiyati va ko‘p hujayrali makroskopic tallomni hosil bo‘lish imkoniyati hisoblanadi. Ipdagi barcha hujayralar o‘shish qobiliyatiga ega bolsa, u holda bunday o‘shishni diffuz deyiladi. Agarda hujayrani o‘shishi tallomning cheklangan joyida ro‘y bersa, o‘shish joyi yoki meristematik zona deyilib, bu holatda meristema zona ipni o‘rtasiga to‘g‘ri kelsa interkalyar o‘shish, ipni asosida joylashsa bazal o‘shish deyiladi.

Ipsimon tuzilmaning oddiy holati uni tashkil qilgan hujayralar o‘zaro morfologik jihatidan farqlanmaydi. Shu bilan birga ipsimon suvo‘tlarning ma‘lum qismlari ingichka yoki yo‘g‘onlashgan bolib, hujayralar o‘z shakliga ko‘ra farqlanadi. Ipning uchlaridagi farq substratga birikib o‘sadiganlarida aniq bilinadi. Birikadigan hujayra ko‘p hollarda xloroplastlari bo‘lmagan rangsiz rizoidga aylanadi. Ip oddiy yoki ko‘p qatorli suvda mustaqil holda yoki birikkan, bittadan yoki birlashgan bo‘lishi mumkin. Ipsimon tuzilma yashil, qizil, sariqyashil, tillarang suv o‘tlar orasida ko‘p tarqalgan. Uni yuzaga kelishi o‘simliklar olamini rivojlanishida muhim bosqich bo‘lib, uni asosida ko‘p hujayrali o‘simliklarning bir qator xususiyatlari shakllangan deb xisoblaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Tuban o‘simliklar L.L.Velikanov
2. N.H. Qarshiboyev., U.N.Usanov., N.O.Karimov., M.SH.Yaxshiyev. Botanika. Toshkent. 2015.
3. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov., G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.
4. Sh.J. Tojiboyev., N.M.Naralieva. Botanika: Tuban o‘simliklar. Namagan. 2016

Tuproqlarni muhofaza qilish

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 2- bosqich 203- guruh talabasi
Salohiddinova Muhayyo Xayrullo qizi**

Annotasiya : Ushbu maqolada tuproqni muhofaza qilish turlari hosildorlikni oshirish usullari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Tuproqni eroziyadan va hosildorlik pasayishining boshqabsabablaridan muhofaza qilishda zonalararo va zonalar bo‘ylab turli-tuman tadbirlari o‘tkaziladi.

Abstract: This article provides information on methods of soil conservation to increase productivity. In order to protect the soil from erosion and other causes of decrease in productivity, various measures are carried out between zones and across zones.

Аннотация: В данной статье представлена информация о методах консервации почвы для повышения продуктивности. Для защиты почвы от эрозии и других причин снижения продуктивности проводятся различные мероприятия между зонами и между зонами.

Kalit so‘zlar : Pestitsit ,geribitsit, zonala, mintaqa , suv eroziyasi .

Key words: Pesticide, herbicide, zone, region, water erosion.

Ключевые слова: Пестицид, гербицид, зона, регион, водная эрозия.

Tuproqni eroziyadan va hosildorlik pasayishining boshqabsabablaridan muhofaza qilishda zonalararo va zonalar bo‘ylab turli-tuman tadbirlari o‘tkaziladi. Zonalararo tadbirlar barcha mintaqalarga taalluqli bo‘lib, ular quyidagi ishlardan iborat bo‘ladi:

1. Almashlab ekishni tashkil qilish, gidrotexnik inshootlarni barpo etish, ihota daraxtzorlarini ko‘paytirish. Bu ishlarni yo‘lga qo‘yish ayniqsa biz yashab turgan arid sharoitda juda muhimdir. Almashlab ekishda bedaning o‘rni ayniqsa muhim bolib, uning miqdori 30 - 35% dan kam bo‘lmasligi kerak. Tuproqni eroziyadan saqlash va o‘simliklarni garmesdan asrash uchun ihotazorlar orasidagi masofani 500 metrdan oshirmaslik ilmiy asoslangan. Bunda ihota daraxtlari 2 - 4 qator qilib o‘tkazilishi kerak. Ihota hosil qiluvchi daraxtlar sifatida qayrag‘och, terak, tol, shumtol, oq akatsiya, gledichiya, zarang, yong‘oq, o‘rik, jiyda daraxtlaridan, shuningdek mayda bargli yow oyi jiyda, sariq akatsiya, amorfa va na‘matakabi

butalardan foydalanish tavsiya etiladi. O‘zbekiston Respublikasi maydonining 64% (28,7 mln. ga) qumli cho‘l egallashini hisobga olsak, ihota daraxtzorlarining shamol eroziyasidan va cho‘ldan esadigan garmseldan saqlashdagi ahamiyati yanada ravshan bo‘ladi. Ammo, shunga qaramay, ihotazorlar respublikadagi sug‘oriladigan yerlarning atigi 2 % tashkil qiladi, xolos.

Sho‘rlanish va botqoqlanish hodisalarini kamaytirish uchun irrigatsiya va melioratsiya ishlarini kompleks holda amalga oshirish zarur. Tuproqning sho‘rini yuvishda zaxkash va tik drenajlardan yetarlicha foydalanish uning sho‘rlanish va botqoqlanishini kamaytiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

Tuproqning unumdorligini saqlashda organik va mineral o‘g‘itlar hamda kimyoviy zaharlardan to‘g‘ri foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Tuproqning agrokimyoviy holatiga e‘tibor bermasdan unga mineral o‘g‘itlarni kiritish esa tuproqdagi ba‘zi minerallar miqdorining me‘yordan oshib ketishiga va aksincha, boshqalarning yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Ko‘pchilik mamlakatlarda ekinlarning hosildorlik darajasi kimyoviy zaharlarning qo‘llanilishiga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Ekinzorlarga pestitsid va gerbitsidlarning kiritilishi ularning hosildorligini keskin oshiradi. Ammo, bu moddalarning me‘yordan ortiq ishlatilishi ekinlar mahsulotini iste‘mol qiluvchi hayvonlar va inson sog‘ligi uchun zararlidir. Rivojlangan mamlakatlarda yetishtiriladigan dehqonchilik mahsulotlariga “ekologik toza” degan maxsus belgining qo‘yilishi bejiz emas. AQSh, Angliya va Fransiyada ekologik toza mahsulotlar fermerlarning kimyoviy zaharlar ishlatilmaydigan alohida maydonlarida yetishtirilgan bo‘lib, ular o‘zining ta‘mi yaxshiligi va narxi balandligi, ya‘ni qadrlanishi, bilan boshqalaridan ajralib turadi.

2. Cho‘l hududlari va o‘tloqlarni o‘simliklar bilan boyitishga qaratilgan ishlarni amalga oshirish, qumlamni zichlashda foydalaniladigan ko‘p yillik o‘tchil o‘simliklarni almashlab ekish.

3. Adirlar va qiyalik yerlar yonbag‘irlarini ko‘ndalangiga ag‘darib haydash (chunki yer nishab tomonga qarab haydalganida suv uni oson yuvib ketadi). Bunday joylarda, ayniqsa o‘simlik kam bo‘lgan hollarda, suv eroziyasi kuchayadi, natijada tuproqning unumdor qatlami yuvilib, ona jins yer yuzasiga chiqib qoladi. eroziya natijasida minglab va millionlab tonna tuproq yuvilib ketadi. O‘rta Osiyoning tog‘ etaklaridagi lyoss jinslari keng tarqalgan adirlarda suv eroziyasi oqibatida yuvilma o‘yiqalar va jarliklar hosil bo‘lgan joylarni uchratish mumkin.

4. Tog' yonbag'irlarining nishab joylarida ko'p yillik o'tchil o'simliklarni ekib, tuproqni suv yuvishidan saqlovchi bufer polosalar yaratish.

5. Tog' yonbag'irlarida, relyefi notekis va qumli joylarda daraxt va butalar ekib, o'rmonlar barpo qilish.

6. Cho'l yaylovlari va tog' yonbag'irlarida chorva mollari boqilishini tartibga solish. Buning uchun yaylovlarni kartalarga.

Zonalar bo'ylab o'tkaziladigan tadbirlar agrotexnik, o'rmon-meliorativ, gidrotexnik va tashkiliy xo'jalik ishlarini bajarish bilan amalga oshiriladi.

1. Agrotexnik tadbirlar xilma-xil bo'lib, ularga quyidagilarni kiritish mumkin:

Φ adirlar yonbag'irini ko'ndalang haydash;

Φ- tuproq suvni ko'proq singdirishi uchun yemi chuqur haydash;

Φ o'tchil o'simlik chimlarini saqlab qolish uchun yemi tuproq uyilmasiz haydash;

Φ- suv eroziyasiga qarshi yerlarni tasmalar bo'ylab tor va chuqur tirqishlar hosil qilib haydash. Bunda moliyaviy sarfxarajatlar kam bo'ladi, suv esa tuproq tirqishlariga oson singib ketadi;

Φ- ortiqcha suvlarni oqizib yuborish uchun ariqchalar qazish;

Φ tekislikdagi yerlarni shamol eroziyasiga qarshi polosalar bo'ylab haydash. Bunda polosalar shamol yo'nalishiga ko'ndalang bo'lishi va ular orasi sharoitga qarab 1-100 m gacha bo'lishi talab etiladi.

2. O'rmon-meliorativ ishlariga ihotazorlar barpo qilish kiradi.

3. Gidrotexnik ishlarga suv tuproqni yuvib, jarliklar va o'pirilmalar hosil qilmasligi uchun sel oqimlarining yo'llarini aniqlab, o'sha yo'lda ariq va selxonalar qazish kiradi.

4. Tashkiliy-xo'jalik ishlariga eroziyaga qarshi qo'llaniladigan tadbirlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishni ta'minlash kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ekologiya Sattorova Z.M

2. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish Ergashev, A

3. Ekologiya A. Rafiqov, Q. Abirqulov

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI MATERIALLARIDA TUHMAT VA HAQORAT MASALASINING DUNYO DAVLATLARI QONUNCHILIGIDA TARTIBGA SOLINISHI

Mansurbek Ismoil o‘g‘li Ne‘matov

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti Ommaviy axborot vositalari huquqi
yo‘nalishi magistratura talabasi

mansurmg5699@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kun dunyo jurnalistikasida ommaviy axborot vositalari sohasini tartibga soluvchi qonunchilikning, ayniqsa mediada tuhmat va haqoratga oid normalarning so‘z erkinligi, fikrlar xilma-xilligi va tanqidiy yondashuvga qanday ta‘sir ko‘rsatishi va uning o‘ziga xos jihatlari xorijiy tajriba asosida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: ommaviy axborot vositalari, jurnalistika, jurnalist, tuhmat, haqorat, so‘z erkinligi, lese-majeste.

ABSTRACT

In this article, the influence of the legislation regulating the field of mass media in today's world journalism, especially the norms regarding defamation and insult in the media, on freedom of speech, diversity of opinions and critical approach, and its specific aspects studied based on foreign experience.

Keywords: mass media, journalism, journalist, defamation, insult, freedom of speech, lese-majeste.

KIRISH

So‘nggi yillarda yurtimizda ro‘y berayotgan tarixiy o‘zgarishlar natijasida matbuot va ommaviy axborot vositalari erkin fikr minbariga aylandi. Jurnalistlar va sohaning boshqa fidoyi xodimlari tom ma‘noda xalqimiz manfaatlarining faol himoyachisi sifatida kasbiy faoliyatini amalga oshirishlari uchun ijtimoiy muhit yaratildi.

Ommaviy axborot vositalari mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli o‘zgarishlarni xolis yoritish bilan birga joylardagi mavjud dolzarb muammolarga davlat idoralari va jamoatchilik e‘tiborini qaratib, ularni bartaraf etishga barcha darajadagi rahbarlarni da‘vat etib, undab kelayotganini tahsinga

sazovor. Mamlakatimiz Prezidenti tomonidan ko‘p marotaba jurnalistlarning xalqimizga adolatli va to‘g‘ri ma‘lumotlarni yetkazishda roli beqiyos ekani, tinim bilmay o‘z ustida ishlab saviyasini oshirishga harakat qiladigan va buning natijasida xalq saviyasini o‘stirishga hissa qo‘shadigan haqiqiy mutaxassislar bugun rasmiylar va xalq orasida muloqot muhitining yuzaga kelishiga sababchi bo‘lgani alohida ta’kidlanib kelinmoqda.

Hozirda turli mamlakatlarda tartibsizliklar hukm surayotgan bir paytda jurnalistlarning mustaqil va erkin faoliyat yuritishiga bir qator tahdidlar saqlanib qolmoqda. Jumladan, muhim masalalarni ochiq jamoatchilik muhokamasiga tortilishidan saqlanish maqsadida jamiyatda o‘z obro‘-e‘tibori va ta’siriga ega shaxslar tomonidan qonunchilikdagi tuhmat va haqorat bilan bog‘liq normalar jurnalistlarga qarshi adolatsiz tarzda qo‘llanmoqda. Katta moliyaviy qudratga ega kompaniyalar va boshqa tashkilotlar tanqidiy ovozlarni o‘chirish uchun jurnalistlarni qo‘rqitish, ta’qib qilish va qimmatga tushadigan sud jarayonlari orqali ta’sir o‘tkazmoqchi bo‘ladi.

Milliy xavfsizlik qonunlari so‘z erkinligi va ommaviy axborot vositalarini erkinligini cheklash uchun ular tomonidan e‘lon qilinadigan yoki ommaga yetkazish uchun tayyorlangan materiallar mazmunini josuslik, davlatga xiyonat va xorijiy kuchlarning aniq strategik maqsadni ko‘zlangan holda ichki tartibsizliklar keltirib chiqarish niyatida faoliyat ko‘rsatish bilan ayblashi mumkin. Ko‘plab mamlakatlarda soxta xabarlar tarqatilishini cheklash bahonasidan foydalanib tanqidiy materiallarni senzura qilish uchun soxta yangiliklar bilan bog‘liq normalar qo‘llanmoqda.

Dunyo miqyosida tuhmatni jinoiy ishlar bo‘yicha ro‘yxatdan olib tashlash bo‘yicha ishlar ancha sekinlashganiga guvoh bo‘lish mumkin. Dunyoning 160 davlatida hali-hamon tuhmatga jinoyat sifatida huquqiy baho beriladi. Tuhmat ayblovleri odamlarning internet orqali o‘z fikr-mulohazalarini emin-erkin bildirishiga rahna solmoqda. Bir qator davlatlarda tuhmat va haqorat bo‘yicha qonunlarga kibexavfsizlikka tahdidlar, soxta xabarlar va nafrat ruhidagi nutqqa oid yangi qonunlar kiritildi, mavjud jazo choralari yanada og‘irlashtirildi. Fuqarolar orasida tuhmat va haqoratga oid ishlarning ko‘p ko‘rilishi so‘z erkinligi va jurnalistlarning faoliyatiga salbiy ta’sir etmay qolmaydi. Bunday yondashuv tanqidiy ovozlarni o‘chirishga urinadigan tomonlarning foydasiga ishlaydi. Aksincha, u turli sohalar rivoji yo‘lida mavjud holatga oid aniq fakt va

ma'lumotlarni to'plash hamda ularni ommaga yetkazish yo'lida zahmat bilan mehnat qiladigan ommaviy axborot vositalari xodimlari va professional jurnalistlar faoliyatiga to'sqinlik qiladi.

Tuhmat – biror shaxs sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'sini kamsitish, qadr-qimmatini odobsiz shaklda toptash yoki haqiqatga to'g'ri kelmaydigan ma'lumotlarni tarqatish, ba'zan ataylab tuhmat qiluvchi xarakterdagi yolg'on ma'lumotlarni ulashishdir[1]. Tuhmat xalqaro huquqiy atama bo'lib, u dunyoning ko'plab mamlakatlari qonunchiligida mavjud. Turli davlatlar qonunchiliklarida u inson sha'ni, qadr-qimmatini, obro'-e'tiborini himoya qilish bo'yicha shaxsiy nomulkiy huquqlarning har xil turlariga nisbatan umumiy atama sifatida qo'llaniladi. Tuhmat so'zi ko'pchilik mamlakatlarda “defamation” shaklida uchraydi. U lotincha “defamatio” so'zidan olingan bo'lib, “tuhmat” degan ma'noni anglatadi. Ushbu atama ingliz, nemis va fransuz tillarida o'xshash “defamation” ko'rinishida ishlatiladi.

Tuhmat – bu biror shaxsning jamiyatdagi va boshqa insonlar oldidagi sha'ni va obro'-e'tiboriga zarar yetkazishni ko'zlab amalga oshiriladigan xatti-harakatdir. Biroq ushbu bayonot to'g'ri bo'lsa yoki qisman haqiqatni aks ettirsa, unga tuhmat deya baho berib bo'lmaydi[6].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqoratga taalluqli tadqiqotlar o'zbek falsafasi, jumladan huquq falsafasi va axloq falsafasida bugungi kunda eng ko'p murojaat etilayotgan va tadqiq etilayotgan ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Ommaviy axborot vositalari va u bilan bog'liq munosabatlarni o'rganayotgan tadqiqotchilar tomonidan mazkur yo'nalishda qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda mahalliy mualliflar tadqiqot ishlarida ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqorat mavzulari falsafiy, huquqiy va pedagogik nuqtai nazardan tadqiq etib kelinmoqda.

Jurnalistlar o'z ixtisosligidan kelib chiqqan holda turli soha vakillari bilan muloqotda bo'ladi, mas'ullar va mutassadilar e'tiboridan chetda qolib ketayotgan muammolar va masalalarga ommani jalb qilish jarayonida turli sabablarga ko'ra manfaatdor tomonlarning tazyiqi uchrashi, ba'zi hollarda esa jurnalistik surishtiruvlar hamda izlanishlar natijasida to'plab nashr qilingan materiallarda keltirilgan ma'lumot va faktlar ma'lum vaqt o'tganidan so'ng noto'g'ri ekani oydinlashishi yoki o'sha materialda nomi keltirilgan shaxs yoki tashkilot tomonidan

mutlaqo mazmunan teskari ma'lumotlar dalillar asosida e'lon qilinishi mumkin. Bunday holatlarda esa aslida xalq manfaatlarini ko'zlab qalam tebratgan jurnalist aziyat chekishi, kelajakdagi faoliyatida shaxsiy motivatsiyasini yo'qotishi va hattoki butunlay kasbini almashtirishiga majbur bo'lishi mumkin. Zamonaviy tendensiyalarga asoslanilsa, hozirda deyarli elektron ko'rinishga kelib bo'lgan tahririyatlar dolzarb masalalar va ularga oid faktlarni uzoq muddat saqlab tura olmaydi. Ommaga e'lon qilinishi kechikishi natijasida ushbu material o'z ahamiyatini yo'qotib “eskirishi” yoki muhokama qilingan muammo yanada ko'proq odamlarga zarar yetkazishi, qonun buzilish holati davom etaverishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari va jurnalistikadagi o'ziga xosliklarni inobatga olgan holda sohada jurnalistlar emin-erkin ishlashi uchun mustahkam huquqiy zamin yaratilishi lozim. Xususan, jurnalistlarning daxlsizligi masalasi qonun ijodkorlari tomonidan muhokama qilinib, aniq biror qonun hujjati asosida huquqiy muhofazaga olinishi lozim, shuningdek, jurnalistlar tomonidan nashr qilingan materiallarda biror shaxs yoki tashkilotga tuhmat qilingani yoki ular haqida noto'g'ri ekani tasdiqlangan ma'lumotlar e'lon qilingan taqdirda agar Zarar ko'rganini da'vo qilib ariza bilan chiqqan tomonga ushbu material oqibatida qanchalik moddiy va ma'naviy zarar yetkazilgani xolisona aniqlanishi va shundan keyingina hukm chiqaruvchi davlat tashkiloti tomonidan yakuniy hukm natijalari ushbu ommaviy axborot vositasi yoki boshqa nashrlar, televizion kanallar va radio eshittirishlarni uzatuvchi stansiyalar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ham inobatga olinishi kerak, deb hisoblaymiz. Bu borada mamlakatimiz qonunchiligida alohida islohotlar olib borilishi ommaviy axborot vositalarining rolini yanada oshiradi.

Shu o'rinda, jurnalistlar materiallarida tuhmat va haqorat natijasida putur yetkaziladigan inson sha'ni, qadr-qimmatini va ishchanlik obro'si kabi tushunchalariga alohida to'xtalib o'tish joiz. Manbalarda inson sha'ni – bu jamiyatga ijobiy baho berish bilan birga inson fazilatlarining ijtimoiy ongdagi aksidir. Inson sha'ni va shon-sharaf tushunchasini farqlash uchun uning uch alohida jihatiga e'tibor qaratish zarur. Birinchi jihat lingvistik jihat bo'lib, unga ko'ra, shon-sharaf tushunchasi insonning ichki axloqiy qadr-qimmatini, jasorati, halolligi, bag'rikenglik va pok vijdondir. Ikkinchi jihat esa huquqiy jihatdan shaxsning ijtimoiy bahosi bo'lib, u shaxsiyatga jamoatchilikning ijobiy bahosini o'zida aks etadi. Uchinchi psixologik jihat esa shaxsning ruhiy o'ziga-o'zi baho berishidir.

Tuhmat va haqorat natijasida inson sha'ni bilan bir qatorda uning qadr-qimmatiga ham putur yetadi. Shu o'rinda inson qadr-qimmatiga ham to'xtalib o'tadigan bo'lsak, u shaxs fazilatlarining ijtimoiy baholashning uning ongidagi ijobiy aksidir. Bu tushuncha inson o'z-o'zini qadrlashi, fazilatleri va qiymatidan xabardorligidir. Qadr-qimmat faqat ijobiy ko'rinishda bo'lishi mumkin. Inson qadr-qimmatini yerga urilganda, u o'zini kamsitilgan his qiladi va tushkun holatga tushib qoladi. Inson tabiatdagi yagona ongli mavjudot sifatida oliy yaratiq hisoblanadi, uning qadr-qimmatini esa kamsitish aslo mumkin emas. Shu o'rinda har bir inson o'zini haqiqatdan ijobiy fazilatlarga egami yoki aksi ekani va jamiyat unga qanday munosabatda ekani muhim emas.

Inson sha'ni va qadr-qimmatini borasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining bir qator moddalarida uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanib har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalaniishi hamda fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishga majbur ekanliklari qat'iy belgilab qo'yilgan.

Ishchanlik obro'si biror jismoniy yoki yuridik shaxsning ish faoliyatida ishbilarmonlik fazilatlarining mijozlar, iste'molchilar va boshqa shaxslar nigohidagi darajasidir. Qonunchilikda ishchanlik obro'si borasida aniq ta'rif keltirilmagani bois qonunni qo'llash amaliyotida kimning ishchanlik obro'siga ega ekaniga oid bir qancha talqinlar kelib chiqadi. Ayrim davlatlar qonunchiligida u faqat tadbirkorlik faoliyati bilan bog'lanadi. Shunday doirada faoliyat olib boruvchi shaxslarga nisbat ishchanlik obro'si tushunchasi qo'llanadi. Biroq uni kengroq ma'noda biror shaxsning u haqda e'lon qilingan noto'g'ri ma'lumotlar tufayli yetkazilgan ma'naviy va psixologik zarar tufayli o'z ish joyida unga yuklatilgan vazifalarni ado etishda qiyinchiliklarga duch kelishi va hamkasblari orasida obro'siga putur yetishi, shuningdek ish yuzasidan munosabatlarda o'zini chetga olib qochishi natijasida samaradorligiga salbiy ta'sir bo'lishini tushunish mumkin. Shundan kelib chiqib barcha jismoniy va yuridik shaxslar ishchanlik obro'siga ega, deb hisoblashimiz mumkin. Ishchanlik obro'si – bu jismoniy va yuridik shaxslar bilan bog'liq bo'lgan fazilatlar va baho berish jamlanmasi bo'lib, bu uning o'z mijozlari, iste'molchilari, kontragentlari, tarafdorlari, hamkasblari, soha mutaxassislari va boshqa shaxslar nigohida namoyon bo'lishidir.

Tuhmat va haqorat holati deb biror shaxs haqidagi haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan ma’lumotlar tarqatilishi nazarda tutiladi. Noto‘g‘ri axborotning tarqatilishi esa matbuotda ma’lumotlarni e’lon qilish, radio orqali eshittirish yoki televideniye orqali efirga uzatish, kinoxronikalarda namoyish qilish, internetda tarqatish yoki boshqa ommaviy axborot vositalarida e’lon qilish; taqdimotlarda va ommaviy nutqda ma’lum qilish hamda mansabdor shaxslarga murojaat qilishda; ma’lumotlarni og‘zaki yoki boshqa yo‘l bilan kamida bitta boshqa shaxsga yetkazish kabilardan birida bo‘lishi kifoya. Axborotni ushbu ma’lumotni tegishli bo‘lgan shaxsga barcha maxfiylik choralarini ko‘rgan holda yetkazish va ommaviy axborot vositalari bosh muharriri va tahririyat xodimlarining ushbu ma’lumotlar nashrga berilishi, eshittirilishi, namoyish etilishi yoki efirga berilishidan avval ushbu ma’lumotlar bilan tanishib chiqishi haqiqatga to‘g‘ri kelmaydigan axborotlarni tarqatish hisoblanmaydi. Biror shaxs haqida yolg‘on ma’lumotlar tarqatilishi mumkinligi haqida xabardor qilish va bunga qarshi choralar ko‘rishiga undash, shuningdek tahririyatlarga kelib tushgan ma’lumotlarning haqqoniyligi va xolisligini aniqlash jarayonida uning tahlil qilinishi hamda turli mustaqil manbalardan tekshirilishiga yolg‘on ma’lumotlarni tarqatish, deya baho berib bo‘lmaydi.

Ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqorat mavzusini atroflicha tadqiq qilishdan avval bunday qonunbuzarlik holatiga milliy qonunchiligimizda qanday tartib belgilanganini aniqlashtirib olish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy Kodeksida tuhmat va haqoratga oid javobgarlik belgilangan. Ushbu qonunning 40-moddasiga binoan tuhmat ya’ni bila turib yolg‘on, boshqa bir shaxsni sharmanda qiluvchi uydirmalarni tarqatish uchun bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan oltmish baravarigacha miqdorda jarima jazosi belgilanadi. Keyingi 41-modda esa haqoratga oid javobgarlik belgilangan, unga ko‘ra haqorat qilish, ya’ni shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitish bazaviy hisoblash miqdorining yigirma baravaridan qirq baravarigacha miqdorda jarima solinishiga sabab bo‘ladi. Yuqoridagi javobgarlik faqat birinchi marta sodir etilsagina qo‘llanadi. Ma’muriy jazo qo‘llanganidan keyin tuhmat yana sodir etilsa, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi 139-moddasiga binoan bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. Nashr qilish yoki

boshqacha usulda ko‘paytirilgan tarzda, shu jumladan ommaviy axborot vositalarida, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki Internet jahon axborot tarmog‘ida joylashtirish orqali tuhmat qilish bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan to‘rt yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz soatdan uch yuz oltmish soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud ikki yildan uch yilgacha axloq tuzatish ishlari yoki bir yilgacha ozodlikni cheklash bilan jazolanadi. Tuhmat – og‘ir yoki o‘ta og‘ir jinoyat sodir etishda ayblab, og‘ir oqibatlar kelib chiqishiga sabab bo‘lgan holda, xavfli retsivist tomonidan va g‘arazgo‘ylik yoki boshqa past niyatlarda qilinsa, bazaviy hisoblash miqdorining uch yuz baravaridan besh yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yuz oltmish soatdan to‘rt yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yildan uch yilgacha ozodlikni cheklash bilan jazolanadi. Haqorat borasida avval ma‘muriy jazo belgilangan bo‘lsa, bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yuz qirq soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi. Nashr qilish yoki boshqacha usulda ko‘paytirilgan tarzda, shu jumladan ommaviy axborot vositalarida, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki Internet jahon axborot tarmog‘ida joylashtirish orqali haqorat qilish bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan to‘rt yuz baravarigacha miqdorda jarima yoki ikki yuz qirq soatdan uch yuz soatgacha majburiy jamoat ishlari yoxud bir yildan ikki yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Hech bir inson mukammal emas, xato va kamchiliklarni deyarli har kimda va har sohada uchratish mumkin. Shu tufayli ko‘plab manbalarda shaxs obro‘sigga putur yetkazadigan axborotlarning haqiqat bo‘lishi yoki qisman bo‘lsa-da o‘zida haqiqatni aks etishi tuhmat sifatida ko‘rilishi mumkin emas, deb qaraladi. Haqiqatdanda sodir bo‘lgan real voqealar haqidagi ma‘lumotlar borasida tuhmat va haqorat borasidagi normalarning qo‘llanilmaydi.

Tuhmat hisoblanadigan tarqatilgan axborotlar bir qancha belgilarni o‘zida aks ettiradi. Tarqatilgan axborot bayonotlarni o‘z ichiga olishi kerak. Savollar, taxminlar va gipotezalar bayonot sifatida talqin qilinishi mumkin emas, chunki ular qarama-qarshi lingvistik kategoriyalar hisoblanadi. Bayonotlar hozirgi payt va o‘tmish haqidagi ma‘lumotlarni ifoda etishi kerak. Kelajak borasidagi taxminlar va prognozlar tuhmat, deb qaralmaydi. Bayonot natijasida bu haqida da‘vo bilan murojaat qilgan fuqaro yoki yuridik shaxs tomonidan amaldagi qonunchilik

hujjatlarining buzilganlik holati ma'lum qilinsa unga tuhmat bo'yicha huquqiy baho beriladi. Faqatgina jismoniy shaxslarga nisbatan amalga oshiriladigan shaxsiy, jamiyat va siyosiy hayotda insofsiz harakat, noto'g'ri va axloqsiz xatti-harakat hisoblanadigan harakatlarni sodir etish bayonot sifatida e'tirof etiladi. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi jismoniy va yuridik shaxslar orasida ishbilarmonlik odoq-axloq qoidalari yoki odatlarining buzilgani borasida bayonot berish ham shular jumlasiga kiradi. Ishlab chiqarish, xo'jalik va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish chog'ida insofsizlik borasida bayonot berishga ham shunday ta'sir qo'llanadi. Tarqatilgan ma'lumot jismoniy yoki yuridik shaxsning sha'ni, qadr-qimmat va ishchanlik obro'siga chindanda zarar yetkazishi lozim. Bunday holat isbotlansagina belgilangan javobgarlik tatbiq etiladi.

Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida ommaviy axborot vositalarida e'lon qilingan materiallarda tuhmat va haqorat masalasiga bu borada jismoniy va yuridik shaxslarga belgilangan umumiy javobgarlik bo'yicha ish olib boriladi. Biroq keyingi yillarda ushbu soha rivoj topgan xorijiy mamlakatlarda tuhmat va haqorat borasida sud jarayonlarida qaror ushbu materialning qanchalik zarar keltirganini hisoblash va isbotlash orqali chiqarilmoqda. Ayniqsa, axborot ulashish maydonida ijtimoiy tarmoqlar va blogerlarning ko'tarilishi hamda salmoqli o'rin egallashi masalani norma ijodkorligi darajasida yana bir bor ko'rib chiqish zaruratini hosil qildi.

Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari orasida Qozog'istondagi vaziyatga e'tibor qaratadigan bo'lsak, 2014-yilda mamlakatda yangi Jinoyat Kodeksi qabul qilindi. Biroq ushbu Kodeks avvalgisi kabi tuhmat va haqoratga oid jinoiy javobgarlik bo'yicha moddalarni o'z ichiga oladi. Uning 130-moddasiga binoan qasddan soxtalashtirilgan axborotni tarqatish bo'yicha ayblov faqat jabrlanuvchi shaxsning arizasiga ko'ra qo'zg'atilishi mumkin. Tuhmat jinoyat tarkibiga kirishi uchun tarqatilgan ma'lumotlar yolg'on bo'lishi va haqiqatni o'zida aks ettirmasligi shart.

Qirg'izistonda esa tuhmat va haqoratga oid jinoiy qoidalar yaqindagina bekor qilindi. 2010-yilda umumxalq referendumidan keyin qabul qilingan mamlakatning yangi Konstitutsiyasida tuhmat va haqorat uchun jinoiy javobgarlikka tortish bo'yicha tartib bekor qilindi. Biroq Respublikaning Jinoyat Kodeksidagi tuhmat borasidagi 127-modda faqat 2011-yilga kelib olib tashlandi. Odatda, jinoyat kodekslaridagi tuhmat va haqorat bo'yicha normalar jurnalistlar va ommaviy axborot vositalariga nisbatan qo'llanadi. Bu esa so'z va fikr erkinligiga salbiy ta'sir o'tkazmay qolmaydi.

Turkmanistonda tuhmat va haqorat borasida javobgarlik ma'muriy va jinoyat Kodekslarida keltirib o'tilgan. Biroq islohotlar natijasida ushbu tushunchalarning mas'uliyat va qo'llanish doirasi ancha toraydi.

Angliya va Uelsda jinoiy tuhmat borasidagi qonunlar to'liq bekor qilindi. Shimoliy Irlandiya va Shotlandiyada ham tuhmat jinoyat hisoblanmaydi. Buyuk Britaniyada davlatga, davlat rahbariga, mansabdor shaxslariga, ramzlarga va institutlariga, xorijiy davlatlar, ularning ramzlari, rahbarlari va mansabdor shaxslariga tuhmat va haqorat qilish uchun hech qanday jinoiy jazo tayinlanmaydi.

Rossiya Federatsiyasi Jinoyat Kodeksida hozirda faqat tuhmat uchun jinoiy javobgarlik saqlab qolingan. Unga ko'ra, boshqa shaxslarning sha'ni, qadr-qimmatini va obro'siga putur yetkazadigan yolg'on ekani ma'lum bo'lgan axborotlarni tarqatish jinoyat hisoblanadi.

Dunyo mamlakatlarida ommaviy axborot vositalarida tuhmat va haqorat borasidagi qonunchiligini tahlil etish jarayonida lese-majeste tushunchasini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Lese-majeste tushunchasi biror davlatdagi hukmron rahbarning qadr-qimmatini haqorat qilish yoki tuhmat qilishdir. U aniqroq ma'noda davlat rahbarlarining xatti-harakatlariga tanqidiy ko'z bilan qarash mamlakat miqyosida ruxsat etilganini yoki aksini tasdiqlovchi qonun-qoidalar mavjudligini ifodalaydi. Bu ayrim davlatlarda aniq normalar bilan belgilab qo'yilgan bo'lsa, ba'zilarida xalqlar va millatlarning tarixiy kelib chiqishi, axloqiy va an'anaviy qadriyatlarini natijasida umumqarash sifatida e'tirof etiladi.

Ushbu jinoyat nomi o'rta asrlar fransuz tilidan olingan so'z birikmasining zamonaviylashtirilgan ko'rinishi bo'lib, bu ibora “tojga qarshi jinoyat” degan ma'noni bildiradi. Shunga yaqin shakldagi ibora lotin tilida “jabrlangan yoki buzilgan ulug'vorlik” ma'nosini bildiradi. U dastlab suveren xalqning ulug'vorligini bildirgan bo'lsa, keyinchalik monarxning ham ulug'vorligiga nisbatan ishlatilgan.[2]

Tarixga oid ma'lumotlarda turli qirolliklar hukmdorlari ulug'vorliklariga qarshi qilingan jinoyatlarga tojga qarshi qilingan jinoyat sifatida bajo berilgan. Ayrim huquqiy tizimlarda ba'zi jinoyatlar ataylab yoki tojga qarshi amalga oshirilmagan bo'lsa ham lese-majeste, deb tasniflangan. Qirollik tangalarining qalbakilashtirilishi ham lese-majeste bahosini olgan chunki tangalarda hukmdorning surati yoki belgisi tushirilgan.

Yevropada mutlaq monarxiyaning qulashi qit'a davlatlarida lese-majeste unchalik og'ir bo'lmagan jinoyat sifatida qaraladigan bo'ldi. Biroq avvallari lese-majeste jinoyati bilan bog'liq deya tasniflangan ba'zi zararli xatti-harakatlar hozirda ham xiyonat sifatida jinoiy javobgarlikka tortilishga asos bo'lishi mumkin.

Ayrim respublikalarda haligacha davlatning eng yuqori pog'onalarida turuvchi vakillariga qarshi har qanday noto'g'ri harakat jinoyat deb tasniflanadi. Lese-majeste qonunlari Yevropadan tashqaridagi monarxiyalarda, jumladan zamonaviy Tailand va Kambodjada amal qiladi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi davlatlari orasida Rossiya Federatsiyasida lese-majeste mazmunidagi qonunlar va tartib borasida izlanish olib borilsa, mamlakatda 2019-yil mart oyida davlat va hukumat amaldorlariga nisbatan hurmatsizlik va odobsiz ruhdagi onlayn bayonotlarni e'lon qilishni huquqbuzarlik deb topuvchi qonun qabul qilinganini ko'rish mumkin. Bunday holat birinchi marta sodir etilsa, yuz ming rublgacha takroriy qayd etilsa ikki yuz ming rubl yoki 15 kunlik qamoq jazosi belgilanadi.[3]

Belarusda 2022-yil 31-yanvar kuni bir ayolning telefonidan hukumat rasmiylarini masxara qiluvchi suratlar borligi aniqlanadi. Mamlakatning avtoritar rahbari Aleksandr Lukashenko va boshqa rahbarlarni haqorat qilgani uchun unga 18 oylik qamoq jazosi belgilandi. 2020-yilning avgust oyida mamlakat prezidentligi uchun saylovlarda g'alaba qozonganini da'vo qilgan Lukashenkoni g'olibligi xalqaro mustaqil kuzatuvchilar tomonidan rad etilgan edi. O'sha paytda ham shunga o'xshash hukmlar chiqarilgan edi.[4]

Estoniya Jinoyat kodeksining 247 249-moddalariga binoan chet el davlat rahbarlarini, ularning vakillari va oila a'zolarini haqorat qilish, ularning bayrog'i va madhiyasiga hurmatsizlik ko'rsatish ikki yilgacha qamoq jazosi bilan jazolanishga sabab bo'lishi mumkin.

Dunyoning rivojlangan davlatlaridan biri bo'lgan Germaniyada 2017-yilgacha xorijiy davlatlar rahbarlarini ochiqchasiga haqorat qilish noqonuniy edi. O'sha yil yanvar oyida ushbu qonunni mamlakat jinoyat kodeksidan olib tashlash taklifi kiritildi va 2018-yil 1-yanvardan boshlab ushbu qonun o'z kuchini yo'qotdi. 2016-yil aprel oyida tungi televideniya nemis komedik aktyori Turkiyaning amaldagi prezidenti Rajab Toyyib Erdo'g'an haqida odobsiz she'r o'qiganidan keyin Turkiya hukumati uning javobgarlikka tortilishini talab qiladi. O'sha paytdagi kansler Angela Merkel ushbu talabni qondirish haqida qaror qabul qiladi va uncha mashhur

bo‘lmagan ushbu qonunni bekor qilish masalasini ko‘rib chiqish niyatini bildiradi.[5]

Germaniyada federal prezidentni haqorat qilish hali-hamon jinoyat hisoblanadi. Biroq shunday javobgarlikka tortish uchun shaxsan prezidentning ruxsati talab etiladi. Biroq parlament a‘zolari munozaralar chog‘ida mamlakat prezidentini qoralagan holatlari kuzatilgan. Prezident ushbu davlatda birlik ramzi ekanini hisobga olganda, siyosatchilarning omma oldida uni tanqid qilishi maqbul hisoblanmaydi.

Italiyada davlat prezidentining sha‘ni yoki obro‘sig a putur yetkazish bir yildan besh yilgacha qamoq jazosi bilan jazolanadi. Bu o‘z vakolatlarini amalga oshirish bilan bog‘liq o‘tmishdagi va hozirgi barcha voqealarga tatbiq etiladi. Italiya prezidentining janubiy kelib chiqishiga ishora qilib uni irqiy qoralagani uchun Shimoliy Liga sobiq yetakchisi Umberto Bossi bir yil-u o‘n besh kunga ozodlikdan mahrum qilingan. Keyinroq u prezident tomonidan afv qilingan.

Italiyada chet el davlatlari bayroqlari va gerblarini haqorat qilish taqiqlanadi. Chet el mamlakatlar rahbarlariga oid shunga o‘xshash qonun 1999-yilda bekor qilingan.

Shveysariyada boshqa davlatlar rahbarlarini ochiqchasiga haqorat qilish noqonuniy hisoblanadi. Shu bilan bir qatorda boshqa davlatlar hukumat a‘zolari, diplomatik vakillari, mamlakatda bo‘lib o‘tayotgan xalqaro konferensiya rasmiy delegatlarini haqorat qilish uch yildan ko‘p bo‘lmagan ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanadi.

Eronda mamlakat Oliy Rahbari va sud tizimini haqorat qilganlik uchun fuqarolar sudlar tomonidan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Saudiya Arabistonida 2014-yilda kuchga kirgan terrorizmga qarshi kurash qonuniga ko‘ra mamlakat birligiga tahdid soluvchi, jamoat tartibini buzuvchi, davlat yoki qirol obro‘sig a putur yetkazuvchi harakatlar terrorchilik harakati, deb topiladi. Bunday jinoyat qattiq jismoniy jazo va hatto o‘limga ham olib kelishi mumkin.

Turkiya qonunchiligiga binoan turk millatini, Turkiya Respublikasini, davlat muassasalarini va milliy qahramonlarini haqorat qilish noqonuniy hisoblanadi. Turkiya prezidentini ham haqorat qilish jinoiy javobgarlikka olib keladi.

XULOSA

Shunday qilib ko‘plab mamlakatlarda tuhmat va haqorat borasida qonunchilik turlicha ekani ma‘lum bo‘lmoqda. Lekin bu boradagi islohotlar va o‘zgarishlar ko‘proq ommaviy axborot vositalari va jurnalistlarning erkin faoliyat olib borishi uchun ijobiy tomonga siljiyotgani rost. Mamlakatimizda ham shunday o‘zgarishlar ko‘zga tashlanmoqda. Yaqin yillarda tuhmat va haqorat borasidagi javobgarlik Jinoyat Kodeksidan butunlay olib tashlanishini oldindan prognoz qilish mumkin. Kunlik axborot oqimi ortgani sayin uning qanchalik dolzarb ekani yanada oydinlashib boradi. Biroq so‘z va fikr erkinligidan o‘zgalarga atayin zarar yetkazish maqsadida foydalanish bunday huquq va erkinliklarni suiiste‘mol qilish jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shmaydi, balki to‘sqinlik qiladi. Shu sababdan ommaviy axborot vositalarida jurnalist kadrlarning huquqiy savodxonligini oshirish va tarqatish uchun to‘planayotgan axborotlarning haqqoniyligi hamda xolisligini ta‘minlash uchun oldindan chora ko‘rish zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Диффамация в СМИ. /Авт.- сост. Г.Ю. Арапова, М.А. Ледовских – 2-е издание, переработанное и дополненное - Воронеж: ООО Фирма «Элист», 2012. – 160 с. – (Справочная серия. Юристу и руководителю СМИ).
2. "lèse-majesté". Oxford English Dictionary (Online ed.). Oxford University Press. (Subscription or participating institution membership required.)
3. Bennetts, Marc (6 March 2019). "Russia passes law to jail people for 15 days for 'disrespecting' government". The Guardian. Retrieved 19 October 2019.
4. "Two More Belarusians Sentenced For 'Insulting' Lukashenka". rferl. 31 January 2022. Retrieved 6 December 2022
5. "Berlin abolishing slander law on insulting foreign leaders". Deutsche Welle. 25 January 2017.
6. Report of the Review of the Defamation Act 2009
7. O‘zbekiston Respublikasi Ma‘muriy Kodeksi
8. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi
9. Defamation and Insult Laws in the OSCE Region A Comparative Study by Organization for Security and Co-operation in Europe The Representative on Freedom of the Media Dunja Mijatović

TILIM BOYLIGIM

Mamatxalilova Dinora Muxtorovna

Marg'ilon shahar 1-son kasb-hunar maktabining
ona tili va adabiyot o'qituvchisi

Annotatsiya. Har millat o'z tili va madaniyati bilan kuchli. Mamlakatimiz jahonga yuz tutayotgan bir pallada til bilish - istiqbol sari dadil qadamdir. Har bir xalq, millat o'z tili va madaniyati bilan kuchlidir. Ushbu maqolada tilimizning naqadar muhim ekanligi, xalqaro hamjamiyatdagi o'zni hamda til qadri masalalari muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: til, bilim, ta'lim, tarix, istiqloq.

KIRISH

O'zbek tilining davlat tili maqomiga o'tishi o'zligimizni anglaganimizdan ma'naviyatimiz, madaniyatimizni dildan his etayotganimizdan dalolatdir. Prezidentimizning sa'y - harakatlari bilan olib borilayotgan oqilona harakatlar, ta'lim - tarbiyaga e'tibor, xalq farzandining bilim salohiyatini, iqtidorini dunyoga ko'rsatishimiz uchun da'vatdir. Tarixiy meroslarimizni saqlash, ma'naviy boy meroslarimizni ko'z qorachig'idek asrash, ma'naviyat degan tushunchani o'zimizdan o'rganishimizni talab etadi. Til orqali millatning tarixi, madaniyati, milliy g'ururi namoyon bo'ladi. Tilimizni asrab-avaylash o'zligimizni, tilimizni anglash demakdir. Tilimizning jozibadorligi, go'zalligi, ta'sirchanligi ma'naviy dunyomizni shakllantirishga yo'l desak adashmaymiz. O'sib borayotgan yosh avlodni tarbiyalashda, uning ma'naviy- ma'rifiy saviyasini oshirishda albatta so'z sehri, uning qudrati zamin yaratadi. Hatto, Hadisu - sharifda «Kishining go'zalligi uning tilidan bilinur», «Barcha balo tildandur» deya ta'riflanganligida katta ma'no bor. Tilimizning boyligiga to'sqinlik qiladigan, uning jozibadorligini buzadigan, tilimizni qo'pollik bilan, har xil tushunmas lug'atlar bilan buzilishiga yo'l qo'ymaslik lozim. So'zlashuv uslubi deymizu tilimizdagi g'alizlik, boshqa til lug'atlarini aralastirib so'zlashayotganimiz sir emas. Tilimizning go'zalligiga, buyuk bobokalonlarimiz juda chiroyli ta'riflarni berib, jozibador, lug'atga boy deb so'z yuritganlar. Tilimizning qadrining balandligi, bu bizning ruhiy qarashlarimiz, ma'naviy sarchashmalarimizning tiniq ifodasi. Mukammallik bu tilimizning

purma'noligi, unda ishlatiladigan adabiy san'atlar, iboralar, tasviriy ifodalar beixtiyor inson qalbiga ziyo nurini sochadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

O'z tilini yo'qotish -o'zlikni, ma'naviyatni yo'qotish, jaholat jarligiga yetaklaydigan yo'ldir. Prezidentimizning yosh avlodni o'z tilini bilishi bilan bir qatorda, boshqa tillarni o'rganishi, uni hurmat qilishi, o'zligimizni, obod kelajagimizni dildan his etishga, komillik sari yo'l bosishga bor kuchlarini safarbar etishlari uqtirilgani sir emas. Olib borilayotgan tashviqot - tarviqot ishlarining yuqori saviyada olib borilishida inson ruhiyatiga kirib boradigan, uni o'ylantiradigan, qalbiga oro beradigan bo'lishi bilan birga, olib boriladigan muhim tashabbuslar bilan hamnafaslikda olib borilishi, albatta yosh avlodni tarixga, millatga, vatanga, o'zligini anglashga o'rgatadi. Farzandlarimizni har tomonlama yetuk, komil inson bo'lib ulg'ayishi uchun tilimizning betakrorligi, mustaqil yurt egalari bo'lganimizdan so'ng, uning salmog'ini, qadrini buyuk bilishimiz kerak. Adabiyotimizning porloq yulduzi, qisqa davr ichida xalqning qalbidan joy olgan, she'rlari bizning yuragimizni o'rtaydigan buyuk siymo M.Yusufning she'rlaridagi o'z shevamizning ming jilosi, tilimizning jozibasini hech bir satr bilan ham tugatib bo'lmasligi, tarixiy siymolarimizning meroslarining tiklanganligi shoir uchun baxt edi. Ajdodlarimizning ma'naviy merosini o'rganish bizning burchimiz, shunday ekan ularning nodir asarlari, gavharga teng hikmatli so'zlari bizning kelajak yo'limizni yorituvchi bir mayoq desak adashmaymiz. Ona tilining qadrining balandligini so'z bilan ifoda etib bo'lmaydi, zero uning kelib chiqish tarixini o'rganish uchun so'z sehrining ustalari, bugungi avlodga sal tushunishi murakkabroq bo'lib ko'ringan umrboqiy xazinalarni meros qilib qoldirganlar. Ona tili yashasa, millat yashaydi. O'z tilini unutgan o'zligini yo'qotadi, millatini yo'qotib xor bo'ladi. Buyuk siymo, ma'naviy qarashlarining ildizi asrlarga borib taqaladigan mutafakkir A.Navoiyning « Muhokamat ul-lug'atayn» ya'ni «Ikki til muhokamasi» asarini oladigan bo'lsak, avval hamdusanoni yaratganga aytdi, chunki u tilni berdi, shu bilan birga shukronalik aytishi uchun unga shirali nutqni berdi. Ko'rinib turibdiki, Muhammad alayhissalom shunday notiq bo'lgan ekanlarki, bulbuldek nutqlariga boshqa da'vogar ovozlari bas kelmagan ekan. So'z shunday gavharki, uning daryosi ko'ngildir, ana shu daryodan gavharni olib chiqish uchun uddaburron g'avvos kerakdir. O'z tiliga

bepisandlik, kelajakni ko‘ra olmaslik, shu bilan birga tarixiy meroslarimizga, moziy eshiklarida ilxaqlikda qolgan Qodiriyu, Cho‘lponlarga, Avloniy bilan Fitratlarga hurmatsizlik bo‘ladi. So‘zlashuv uslublarimizdagi, yozma nutqimizdagi xatoliklarga barham berishimiz lozim. Chet tillarini o‘rganish, bilim salohiyatimizni oshiradi, lekin shu bilan birga o‘z ona tilimiz qadrini balandligini unutmasligimiz, tadbir afishalarida, yo‘l - yo‘lakay osilgan peshtaxtdagi xatoliklarga ko‘z yumib ketishimiz, ona tilimizning bebaho so‘z xazinasidan o‘rinli foydalana olmaganimizni ko‘rsatadi. Nutqiy savodxonlikka erishish esa, har bir til vakilining burchidir. Hadisi sharifdan ma‘lumki, «Insonning go‘zalligi uning tilidan bilinadi» Millat ruhining ko‘zgusi - til ekanligi va boy ma‘naviy, dunyoqarashlarimizni, orzu- umidlarimizni, his-tuyg‘ularimizni tarannum etish uchun go‘zal tilimizdan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tarixiy shaharlarimizga sayohat qiladigan bo‘lsak, u yer aholisining ingliz tilida mukammal so‘zlashayotganliklarini tarixiy meroslarimizga ta‘rif berayotganliklarida beixtiyor ko‘zimizdan sevinch yoshlari paydo buladi. Bu bizning necha yillar davomida o‘zligimizni anglamay, tarixiy meroslarimizni, oltinu-madanga boy yurtimizni qo‘ldan boy bermaganimiz shukronasi, quvonch ko‘z yoshlaridir. O‘zbekistonda turizmning rivojlanganligi, shu bilan birga butun dunyo mamlakatlarining go‘zal yurtimizga havas qilishini shohid bo‘lamiz, qachonki, ularning iroqi do‘ppilarni, Marg‘ilonu-Chust do‘ppilarini boshlariga kiyib, ko‘zlarida chaqnayotgan havasni ilg‘aganda, yana bir bor o‘z tilimizning betakrorligiga tasannolar aytamiz. Jahongashta allomalar, buyuk siymolar avlodi ekanligimiz, yillar davomidagi o‘zimizning iqtidorimiz, qobiliyatimiz bilan vujudga kelgan teran fikrlar, unda jo‘sh uradigan vatan madhi, meroslarimizni qadrlash kabi buyuk g‘oyalarimizni kimlargadir qo‘sh qo‘lladik. Pirovardida, salkam asrlar maqtovini, ma‘naviy xazinalarimizni, adabiy meroslarimizni unutdik. Lekin mustaqillik bergan sharofat bilan bukilgan qadrlarimiz tiklandi. Kadri baland ona tiliga ehtirom madhi jarangladi, buzgunchi g‘oyalar bilan tilimizni qamrab olgan lug‘atlarning qo‘pol aytilishiga barham berildi. Ona tilimizning jahonda tutgan o‘rni, mavqeini, ahamiyatini yuksaltirish uchun yangi g‘oyalar bilan o‘rtoqlashish, tinimsiz izlanish, o‘qituvchiga xos kreativlik, ijodkorlik, kashfiyotchilik xususiyatlari mavjudligi, zamon bilan hamnafaslikka chorlaydi.

XULOSA VA MUNOZARA

Tilga bo‘lgan hurmatni o‘quvchilar ongida shakllantirish bilan birga o‘zbek tili nufuzini oshirishimiz kerak. Chunki inson qalbiga milliy g‘ururni, o‘zlikni, qadr - qimmatni, ma’naviy qarashni tugish uchun birinchi navbatda tilni e’zozlash muhimdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ona tili va adabiyot. F.Rafiev, N.G‘ulomova. Toshkent-2004 «Sharq nashriyoti»
2. «Muhokamatul-lug‘atayn» A.Navoiy. 2008
3. N.M.Mahmudov, Y.R.Odilov, G.Sh.Ziyodullaev. 11-sinf ona tili darsligi, 2018yil
4. R.Usmonov. Saodatnoma tanlangan asarlar, 2005 yil.

Research Science and Innovation House

Zamburug‘larning kimyoviy tarkibi

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 2- bosqich 203- guruh talabasi
Salohiddinova Muhayyo Xayrullo qizi**

Annotasiya: Zamburug‘larning faoliyatida ro‘y beradigan metabolitlar birlamchi va ikkilamchiga bo‘linadi. Birlamchi metabolitlar zamburug‘ning o‘sishi uchun zarur, bular nuklein kislotalar, oqsillar, uglevodlar, kofermentlar lipidlar va boshqalar. Ikkilamchim etobolitlar zamburug‘ni sharoitga moslanishlari uchun zarur.

Annotasion: Metabolites occurring in the activity of fungi are divided into primary and secondary. Primary metabolites are necessary for the growth of the fungus, these are nucleic acids, proteins, carbohydrates, coenzymes, lipids, etc. Secondary ethobolites are necessary for the fungus to adapt to the conditions.

Аннотация: Метаболиты, возникающие в процессе жизнедеятельности грибов, делятся на первичные и вторичные. Для роста гриба необходимы первичные метаболиты: нуклеиновые кислоты, белки, углеводы, коферменты, липиды и т. д. Вторичные этоболиты необходимы грибу для адаптации к условиям.

Kalit so‘zlar: Fosfolipid, glukoza, selluloza, monosaxarid, glikoprotein, lipid, pigment.

Key words: Phospholipid, glucose, cellulose, monosaccharide, glycoprotein, lipid, pigment.

Ключевые слова: фосфолипид, глюкоза, целлюлоза, моносахарид, гликопротеин, липид, пигмент.

Zamburug‘larning faoliyatida ro‘y beradigan metabolitlar birlamchi va ikkilamchiga bo‘linadi. Birlamchi metabolitlar zamburug‘ning o‘sishi uchun zarur, bular nuklein kislotalar, oqsillar, uglevodlar, kofermentlar lipidlar va boshqalar. Ikkilamchim etobolitlar zamburug‘ni sharoitga moslanishlari uchun zarur. Ular bir zamburug‘da bo‘lsa, boshqasida bo‘lmasligi mumkin, ular odatda quyi molekulari birikmalar hisoblanadi. Oqsillar. Zamburug‘ning tuzilishini tashkil qiladigan oqsillar hujayra devori, membranali tuzilmalar, xromosomalar tarkibida bo‘ladi.

Fermentlar tarkibidagi oqsillar hujayra ichidagi jarayonlarni va atrof muhit bilan aloqalarni ta'minlaydi. Bu haqda to'laroq zamburug'laming oziqlanishi qismda bayon qilinadi. Tuzilmalardagi uglevodlar. Zamburug'laming hujayra devorini tuzilmaviy uglevodlar tashkil qiladi. Kimyoviy tarkibiga ko'ra ularni uch guruhga bo'lish mumkin: glukoza, boshqa monosaxaridlar va peptidlar bilan kovalent bog'langan uglevodlar (glikoproteinlar). Glukozaning polimerlari bu-glyukanlar, xitinlar va selluloza. Glyukanlar tarmoqlangan yoki tarmoqlanmagan b yoki v bog'lar bilan bog'langan glukoza molekulari hisoblanadi. Zamburug'larning ko'pchiligini tashqi qavatni shulardan iborat. Xitin molekulasida glukoza qoldig'i aminoguruh bilan bog'langan, ularga sirka kislota qoldig'i birikkan (atsetillangan). Atsetillanmagan xitin xitozin deyiladi, u ayrim Zamburug'larda uchraydi, xolos. Sellyuloza oomitsetlarning barchasida mavjud, hujayra devorining 10% massasini tashkil qiladi. Uzoq vaqtlar selluloza zamburug'larda bo'lmaydi deb hisoblanilar edi. Monosaxaridlarning boshqa polimerlari (mannoza, galaktoza va boshqalar) yuksak o'simliklarda galaktoza deyiladi. U barcha zamburug'larda uchramaydi. Achitqilarda mannozaning polimeri mannanlar bor. Zamburug'larning hujayra devorida peptidoglyukanlar, mannanoproteinlar va boshqalar mavjud. Ular hujayra devorida o'rta qavatni tashkil qilib atrof muhit bilan aloqa jarayonlarida ishtirok etadi. G'amlangan uglevodlar. Zamburug'larda yuksak o'simliklar, suvo'tlardagi kabi kraxmal aniqlanmagan. Glukoza eomitsetlarda hayvon kraxmali glyukogenga yaqin b-glyukanlar holida to'planadi. Oomitsetlarda v glyukanlaminariga o'xshashi g'amlanadi. Zamburug* hujayralarida - qand spirtlar - m annit, sorbit, ksilit va boshqalar ham bor.

Lipidlar. Lipidlar muhim g'amlangan mahsulot hisoblanib, hujayrada tomchi holida g'amlanadi. Zamburug'larda yarim to'yingan yog' kislotalari ko'p bo'ladi. Lipidlar fosfolipidlar holida hujayra membranasining asosiy qismidan iborat. Zamburug'larda asosiy sterinergosterin (C-28) mavjud. Ikkilamchi metabolitlar. Pigmentlar. Zamburug'larda fotosintezlovchi pigmentlar yo'q, ular mitselliyni, o'sib turgan joyini turli rangga kiritadigan pigmentlarni hosil qiladi. Pigmentlarning ko'pchiligi karatinoidlar va aromatik birikmalarga mansub. Karotin hosilasi bo'lgan pushti pigment mog'or Zamburug'larda jinsiy jarayonni tezlatadi: aspergillardagi qora-safsar pigmentlar sporalar hosil bo'ladigan joyda: to'q rangli melanin hujayra devorida to'planib uning mustaxkamligini ta'minlaydi.

Fitogormonlar. O‘simliklarning ayrim tekinxo‘r zamburug‘lari uning quyi molekulari o‘stiruvchi moddalarni ajratadi. Xaltachali zamburug‘ Giberilla gibberellinlar deb nomlanadigan terpenoidlar shular jumlasidandir. Zamburug‘larar hujayrasidagi genom tuzilmalari bo‘lib yadro (yadro genomi) mitoxondriy (mitoxondriy genomi) plazmidlar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. N.H. Qarshiboyev., U.N.Usanov., N.O.Karimov., M.SH.Yaxshiyev. Botanika. Toshkent. 2015.
2. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov., G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.
3. Sh.J. Tojiboyev., N.M.Naralieva. Botanika: Tuban o‘simliklar. Namagan. 2016

Research Science and
Innovation House

QISSA JANRI GENEZISI HAQIDA

Zilola Haydarova – JDPU Maktabgacha va boshlang‘ich yo‘nalishlarda
masofaviy ta‘lim kafedrasida o‘qituvchisi

Umidjon Bobonazarov – JDPU Sirtqi bo‘lim o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Maqolada qissa janrining kelib chiqishi Qur‘oni karim oyatlari bilan bog‘lab sharhlangan. Muqaddas kitobning A‘raf, Baqara, Naml, Niso, Nuh, Maryam, Oli Imron, Kahf, Yusuf, Hud, G‘afur kabi suralar tarkibida qissa so‘zi qo‘llanilganligi keltirilgan. Nuh, Muso, Yusuf (S.A.V) haqidagi qissalarning mazmun-mohiyati, adabiy-estetik ahamiyati yoritilgan.

Abstract

In the article, the origin of the short story genre is explained in connection with the holy verses of the Qur‘an. It is mentioned that the word story is used in the chapters of the Holy Book such as A‘raf, Baqara, Naml, Nisa, Nuh, Maryam, Oli Imran, Kahf, Yusuf, Hud, Ghafur. The essence, literary and aesthetic significance of the stories about Noah, Moses, Yusuf (S.A.V) are highlighted.

Абстрактный

В статье объясняется зарождение жанра рассказа в связи со священными аятами Корана. Упоминается, что слово история используется в таких главах Священной Книги, как Араф, Бакара, Намл, Ниса, Нух, Марьям, Али Имран, Кахф, Юсуф, Худ, Гафур. Выделены сущность, литературное и эстетическое значение рассказов о Ное, Моисее, Юсуфе (С.А.В.).

Kalit so‘zlar: qissa, genezis, Qur‘oni karim, Odam Ato, Muhammad payg‘ambar, A‘raf, Baqara, Naml, Niso, Nuh, Maryam, Oli Imron, Kahf, Yusuf, Hud, G‘afur.

Key words: story, genesis, Holy Qur‘an, Adam, Prophet Muhammad, A‘raf, Baqara, Naml, Nisa, Nuh, Maryam, Ali Imran, Kahf, Yusuf, Hud, Ghafur.

Ключевые слова: история, бытие, Священный Коран, Адам, Пророк Мухаммад, Араф, Бакара, Намл, Ниса, Нух, Марьям, Али Имран, Кахф, Юсуф, Худ, Гафур.

Inson yaralibdiki, ezgulikka, go‘zallikka, yaxshilikka intilib yashaydi. O‘zining ezgu so‘zi, ezgu amallari orqali o‘zgalar qalbidan joy olishga intiladi. Bu borada esa bizga badiiy adabiyot yordam qo‘lini cho‘zadi. Adabiyot – hayot mehvari sifatida kishilarni ana shunday yaxshiliklar qilishga, ezgu amallarini ko‘paytirishga chorlab turadi. Bugun o‘zbek adabiyotidagi so‘z erkinligi, ijodiy hurfikrlilik turfa yo‘nalishdagi so‘z san‘ati namunalarining yaratilishiga zamin yaratmoqda.

So‘z san‘atkorlari – yozuvchi va shoirlar qaysi mavzuda, qaysi yo‘nalishda asar yaratmasin, albatta, nigohini insoniyatning umumbashariy muammolariga, hayot mohiyatini anglashga, go‘zalliklarni his etishga, yashashga ishtiyoq va shukronalik hissini tuyishga qaratmoqda. Turfa qahramonlar, xilma-xil mavzular, rang-barang tasvirlar adabiyotimiz kutubxonasini boyitib bormoqda. Bu borada qissa janri hamda uning takomilini ham alohida e‘tirof etmoq zarur. Boisi bugun o‘zbek adabiyotida qissachilik maktabi shakllanib ulgurdi. Bu maktabga tamal toshini qo‘ygan, uni shakllantirgan, rivoji uchun hissa qo‘shgan so‘z san‘atkorlari o‘z asarlari bilan ibrat bo‘la olishadi.

Qissa terminining kelib chiqishi arab tilidan olingan bo‘lib, lug‘aviy ma‘nosi hikoya, sarguzasht ma‘nosini ifodalaydi. “Qissa, odatda, bir va bir necha shaxslar taqdiriga oid turli voqealarni o‘ziga asos qilib olishi bilan epik turning hikoya, hajmi va mazmunining nisbatan cheklanganligi bilan romandan farq qiladi. Qissalar hayot murakkabliklarini hikoyaga nisbatan kengroq, xarakter hamda voqelik ko‘lamini romanga qaraganda kamroq qamrab oladi. Qissada u yoki bu shaxs hayotining ma‘lum bir davri xronikal tarzda bayon qilinadi. Qissada lirizm hikoya va romandagidan kuchliroq bo‘lishi mumkin”. [4.]

Alloh taolo nozil qilgan Qur‘oni karim oyatlari va suralarini diqqat bilan o‘qir ekansiz, undagi yozilganlardan hayratga tushasiz. Bugun makon va zamonda ro‘y bergan yoki ro‘y berishi kutilayotgan voqealar, ishoralar muqaddas kitobda keltirilib, sirlilikka ishora qilgan. Qur‘oni karim oyatlarida keltirilgan insonning yaratilishi haqidagi kichik xabar qissaning ilk namunasi sifatida o‘rganiladi. Bejiz fikrlarimizni Alloh taoloning muqaddas kitobi Qur‘oni karim bilan boshlamadik. Sababi Yaratgan in‘om etgan buyuk ne‘matlardan biri Qur‘oni karim shu darajada mukammal va batafsil yoritilganki, unda faqatgina islom diniga oid emas, balki turli jabhalarga tegishli ma‘lumotlarni topishimiz mumkin. Jumladan, Qur‘oni karimning bir qancha suralarida qissa so‘zi Odam Ato yaratilishidan tortib to Muhammad payg‘ambar tavalludigacha hamda bashariyatning keyingi qismatigacha

(mahshargacha) bo‘lgan voqealar, taqdiralar kechmishlar, hodisalarda talqin etilgan. Muqaddas kitobning A’rof, Baqara, Naml, Niso, Nuh, Maryam, Oli Imron, Kahf, Yusuf, Hud, G’afur kabi suralar tarkibida qissa so‘zi qo‘llanilgan hamda ma’lum hodisot ilohiy mushtaraklik bilan hamohang tarzda keltirilgan. Masalan, birgina A’rof surasini olaylik. Bu surada birinchi marotaba payg‘ambarlar haqida keltirilgan. Unda Nuh (a.s), Hud (a.s), Solih (a.s), Lut (a.s), Shuayb (a.s) va Muso (a.s) haqidagi qissalar keltirilgan.

Nuh payg‘ambar – payg‘ambarlar oqsoqoli (shayx ul-anbiyo) haqidagi qissada uning o‘z elini har xil butlarga, sanamlarga, ilohlarga sig‘inishdan qaytarganligi aytiladi. Lekin odamlar unga nisbatan ishonchsizligi, qaysarligi va itoat etmaganliklaridan suv balosiga muhtalo bo‘lganliklari tafsiloti keltiriladi. Yana Qur’oni karimda keltirilishicha, Nuh payg‘ambar 950 yil umr ko‘radi, qavmini suv balosidan ham qutqaradi.

Qur’onda batafsil tafsir qilingan ilk qissa bu Muso alayhissalom haqidagi qissadir. Muso payg‘ambarning noyob qobiliyati, Fir’avn bilan bo‘lgan mojarolar, Allohning bani Isroil qavmiga ko‘rsatgan shafqati, Yaratganning ne’matlariga shukur qilmaganliklaridan so‘ng boshlariga tushgan musibat va ko‘rgiliklar hikoya qilinadi.

Nuh (a.s), Hud (a.s), Solih (a.s), Lut (a.s), Shuayb (a.s) va Muso (a.s) haqida keltirilgan qissalarda qavmlarning Allohdan mo‘jiza talab etganliklari, Yaratganning ilohiy qudratiga bo‘ysunmaganliklari, imon keltirishdan bo‘yin tovlaganliklari eslatib o‘tiladi. Qur’oni karimda nomlari zikr etilgan payg‘ambarlarning elchi ekanliklariga ishonmagan qavmlar suv, shamol, bo‘ron, toshqin, bulut, zilzila, yong‘in kabi tabiiy ofatlarga muhtalo bo‘lgan. Aslida, bularning barchasi zamirida insoniyatni ogohlikka, hidoyatga, ezgulikka chorlash mohiyati maqsad qilingan. Muqaddas dinimiz kitobi Qur’oni karim oyatlarida keltirilgan qissalarni o‘rganish asnosida bu haqiqatlar yanada teranlashadi, ravshanlashadi. Bu qavmlarning taqdiri bugun biz uchun ibrat bo‘la oladi. Hidoyatga, shafolatga, mehr-oqibatga, siylayi rahmga ishora qiladi. Kufr ishlardan, shaytoniy nafslarga hirs qo‘yishdan, dunyoning o‘tkinchi noz-ne’matlariga aldanib qolishdan voz kechishga undab turadi.

Qur’oni karimda keltirilgan eng go‘zal qissalardan biri Yusuf payg‘ambar haqidagi qissadir. Bu jumla Qur’oni karimda ham keltirilib o‘tilgan: “Biz Sizga

ushbu Qur'on (surasini) vahiy qilishimiz bilan birga go'zal qissani aytib berurmiz. Siz esa (ey, Muhammad) undan (vahiydan) oldin bexabarlardan edingiz". [1;235]

Alloh taoloning tengsiz qudratini anglashimiz, his qilishimiz uchun atrof-olamga teranroq boqishimiz kifoya qiladi. Kurrayi zaminning har bir ne'mati, yaratig'i Allohning bashariyatga bergan in'omidir. Yusuf qissasida Yaratganga bo'lgan majoziy ishq kuylanadi. Uning borligiga, ne'matlariga imon keltiriladi. Aytishlaricha, Yusuf payg'ambarga Alloh botiniy hamda zohiriy go'zallikni in'om etadi.

Yusuf payg'ambar haqidagi surada Yusuf ibn Ya'qubning hayoti zikrqilinadi, u zotning boshiga tushgan har xil balolar, aka-ukalari va begonlardan ko'rgan azoblari, kulfatlari, tuhmatga yo'liqqani, zindonband bo'lganligi va sabr-toqatli, Allohga imon keltirish natijasida zindondan qutulishi, Misr zaminining xazinasiga ega bo'lishi bayoni keltiriladi. Ushbu suraning ahamiyatli jihati shundaki, Alloh taolo qanday sinov yoki mashaqqat bersa, albatta, uning yechimini ham beradi, ya'ni o'ning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi yorug' degan g'oyani ilgari suradi. E'tiborlisi, Yusuf payg'ambar haqidagi sura Muhammad alayhis-salomning hayotlaridagi eng og'ir kunlarida, ya'ni yaqinlari Xadicha va Abu Tolibdan ajragan, mushriklar tomonidan ozor-aziyat chekib, qiynalib yurgan kezarida – nozil bo'lgan ekan. Go'yo Alloh taolo payg'ambarimizga va ummatlariga boshiga zulm-kulfat, zo'ravonliklar tushsa ham, Haq taolog'a itoat etishga, diyonatidan voz kechmaslikka, sabr-qanoatli bo'lishga, din yo'lida sobitqadam bo'lishga chorlaydi. Ana shundagina nurli va baxtli-saodatli kunlarga yetajaklariga ishora qiladi. Yusuf payg'ambar haqidagi qissa bejizga qissalarning eng go'zali deyilmaydi. Keyinchalik islom olamining qalam ahllari bu suradan ilhomlanib, ta'sirlanib, she'rlar, dostonlar, ash'orlar bitishdi. Bu suraga berilgan ta'riflar ham suraning o'zidek go'zaldir. Ana shunday asarlardan birida "Yusuf surasi jannat ahllari jannatda ham rohat bilan tilovat qilib yuradigan suralardandir", deb ta'rif berilgan bo'lsa, yana birida: "Har Qanday g'am-tashvishga botgan mahzun kishi Yusuf surasini eshitishi bilan orom-oso'yish topur", deyilgan.

Umuman olganda, qissa janrining tarixiy genezisi bevosita Qur'oni karimga borib taqaladi. Bu haqda adabiyotshunos A.Qozixojayev shunday deydi: "Qissaning bu oliy ko'rinishi barcha zamon qissalari uchun namuna vazifasini o'tashi mumkin. Inson badiiy tafakkuri ilohiy manbadan oziqlanadi. Insonga ato etilgan ilohiy ilhom uni ilohiy haqiqatlar sari yetaklaydi. Qissa janri spetsifikasiga

nazar tashlar ekanmiz, aynan ilohiy mohiyatga yaqinlashib kelgan qissalar janrning yorqin namunasi sifatida ko‘zga tashlanishini kuzatamiz. Qissaning bu oliy ko‘rinishi barcha zamon qissalari uchun namuna vazifasini o‘tashi mumkin. Inson badiiy tafakkuri ilohiy manbadan oziqlanadi. Agar ilohiy manbadan uzilsa, u tubanlashib, eng quyi qatlamlarda ish olib borishga majbur, nafsoniy sifatlarni oqlash bilan ovora bo‘ladi. Insonga ato etilgan ilohiy ilhom uni ilohiy haqiqatlar sari yetaklaydi. Ilohiy haqiqatlar sari yetaklamaydigan ijod, qanday janrda bo‘lishidan qat’i nazar, e’tibordan tushib qolishga, unutilishga mahkum”. [2; 206-207]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qur’oni karim ma’nolarining tarjima va tafsiri. Sano standart. 2019.
2. Qozixo‘jayev A. Qissa janri xususida. XX asr o‘zbek adabiyoti masalalari (ilmiy maqolalar to‘plami). T.: “Fan” nashriyoti. 2012.
3. Bahodir Karim. Ruhiyat alifbosi. Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2018
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Qissa>

Research Science and Innovation House

**BO‘LAJAK MUHANDISLARDA ISHLAB CHIQRISH-
TEKNOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI**

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Sirtqi bo‘lim

“Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim”

kafedrası o‘qituvchisi

Qodirov Mansur Erkinovich

Annotatsiya: Maqolada muallif oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida shaxsning kasbiy rivojlanish usullarini o‘rganish, xususan, bo‘lajak muhandislar uchun kasbiy ahamiyatga ega fikrlash tarzini rivojlantirish imkoniyatlari tobora dolzarb bo‘lganligi sababli o‘rganib tahlil qilingan ma’lumotlarni keltirgan.

Tayanch so‘zlar: kasbiy, muhandis, faoliyat, texnik, tafakkur, intellekt

Аннотация: В статье представлены данные, проанализированные автором в процессе подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности в высших учебных заведениях в связи с возрастающей значимостью возможностей изучения методов личностного развития, в частности, развития профессионально важного мышления у будущих инженеров.

Ключевые слова: профессиональный, инженер, деятельность, технический, мышление, интеллект, качества

Abstract: The article presents the data analyzed by the author in the process of preparing future engineers for professional activity in higher educational institutions in connection with the increasing importance of the possibilities of studying the methods of personal development, in particular, the development of professionally important thinking in future engineers.

Key words: professional, engineer, technical activities, thinking, intelligence, quality.

Hozirgi kunda globallashuv sharoitida oliy ta’limning strategik maqsadlaridan biri raqobatbardosh inson kapitalini tayyorlash va butun umr davomida mutaxassis shaxsining kasbiy rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratish orqali xorijiy davlatlarida milliy jamiyatlar va iqtisodiyotlarning rivojlanishiga ko‘maklashishdan iborat. Shu munosabat bilan bo‘lajak muhandislarni texnik oliy o‘quv yurtlarida tayyorlash

alohida ahamiyatga ega, chunki turli jarayonlarni avtomatlashtirish uchun mahsulot va dasturiy ta'minotni loyihalash va joriy etish ushbu mutaxassislik bo'yicha mutaxassislarga bog'liq bo'lib, u yuqori qo'shimcha qiymat va iqtisodiyot rivojiga ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda ta'limda kompetensiya «oliy o'ringa chiqdi». Barchamiz ma'lumki texnologik o'zgarishlar, globallashtirish, o'sib borayotgan rivojlangan jamiyatni guvohi bo'lamiz. Bunday sharoitda ijtimoiy farovonlik va siyosiy barqarorlikni saqlash, yuqori samaradorlik va raqobatbardosh kadrlarni ta'minlashda, shubhasiz, ta'limning o'rni katta. Shunday ekan kompetensiya va kompetensiya ta'limning yangi birligi sifatida, ta'lim natijalariga e'tibor qaratilib, yodlangan bilimlar, qobiliyatlar, ko'nikmalar va turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati deb hisoblanmaydi. Ushbu maqolada muhandisning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosiga yechim izlangan. Jumladan, ta'lim sohasidagi kasbiy kompetensiyalarga tadqiqot kompetensiyasi, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyani, kommunikativ kompetensiyani, hamkorlik kompetensiyasini, boshqaruv kompetensiyasini, shaxsiyat va moslashuvchan tajribalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Muhandislar tayyorlash sifatini oshirish muammosi bo'yicha ilmiy nashrlarni umumlashtirish natijalari shuni ta'kidlashga imkon beradiki, jamiyat rivojlanishining zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlari bo'lajak muhandislarning o'sib borayotgan hajmlarni oqilona tushunish uchun zarur bo'lgan tizimli, fanlararo bilimlariga aniq talablarni qo'ydi. yangi, nostandart ishlab chiqarish muammolarini hal qilish uchun ilmiy va texnik hamda texnologik ma'lumotlar zarur bo'ladi. Ushbu maqsadni hal qilish bir qator ta'lim vazifalarini amalga oshirishni nazarda tutadi, xususan: bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash, bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytirish; shaxsning individual rivojlanish darajasini hisobga olgan holda o'rganish uchun intensiv faollikni faollashtirish va uni o'z-o'zini tarbiyalashga undash. Oliy o'quv yurtlarida bo'lajak muhandislarni tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur, bu esa oliy o'quv yurtlarida o'qitishning yangi metodlar, texnologiyalari, usullari, shakllari, yondashuvlari va usullarini izlashni belgilaydi. Bo'lajak muhandislarni tayyorlashning nazariy va uslubiy muammolari orasida zamonaviy va masofaviy o'qitish uslublari va vositalarini ishlab chiqish va o'quv jarayoniga tatbiq etishning yangi kreativ yondashuvlarini qo'llashga, kompyuter texnikasini rivojlantirish bilan bog'liq ilmiy muammolar majmuasini hal qilishga alohida e'tibor qaratilgan:

axborot-kommunikatsiya vositalari va o'qitish tizimlari, ularning pedagogik imkoniyatlarini, ta'lim jarayonida kompleks foydalanish usullarini aniqlash hamda bo'lajak muhandislik mutaxassislarining ta'lim sifatini oshirishning ilmiy muammosini hal qilish «muhandis» tushunchalarining mohiyati va mazmunini oydinlashtirishni o'z ichiga oladi. «Ta'lim muhiti», «kasbiy faoliyat», xususan, universitet muhiti o'quv jarayonining omillaridan biri bo'lgan, qisqa vaqt ichida intensiv shakllantirish muammolarini hal etish imkonini beruvchi innovatsion muhitni yaratish masalasini ko'rib chiqish va kasbiy rivojlanishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qobiliyat, kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun bakalavr nazariy va amaliy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Talabaning umumlashtirilgan kasbiy fikrlash qobiliyatida namoyon bo'ladigan nazariy tayyorgarligi mazmuni talabaning tahliliy, prognostik va reflektiv qobiliyatlarga ega bo'lishini nazarda tutadi. Amaliy tayyorgarlik mazmuni tashqi ko'nikmalarda, ya'ni kuzatish mumkin bo'lgan harakatlarda ifodalanadi. Bularga tashkilotchilik, muloqot va amaliy ko'nikmalar kiradi. Yuqorida ko'rsatilgan malakalar bakalavr kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun ega bo'lishi kerak bo'lgan va fan mazmuniga kiritilishi kerak bo'lgan ma'lum bilimlar tizimiga asoslanadi. Talaba o'quv jarayoni, keyingi kasbiy faoliyat va uni takomillashtirishning asosi bo'ladigan bilimlar tizimini olishi kerak. Ko'nikma va bilimlar faoliyat samaradorligiga hissa qo'shadigan muayyan ko'nikmalar bilan ta'minlanishi kerak.

O'quv-uslubiy hujjatlarda aks ettirilgan ta'lim mazmuni, iloji boricha, pedagogik jarayonning haqiqiy shartlarini e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Dasturlar va o'quv-uslubiy materiallarni ishlab chiqishda ushbu shart-sharoitlar, ularning qonuniyatlari va tamoyillari hisobga olinmasa, o'quv jarayoni talabalar uchun juda murakkab, ajratilgan o'quv vaqtiga mos kelmaydigan bo'lib qolishi mumkin. Vazifalarning mantiqiy qo'yilishi pedagogik jarayonning mantig'iga, uning imkoniyatlari va shartlariga mos kelmaydi. Pedagogik jarayon o'quv predmetining mantiqiyiligiga, mashg'ulot olib boriladigan yaratilgan tashkiliy-pedagogik sharoitlarga bog'liq. Guruh tarkibi, guruhdagi ruhiy va iqlim, texnik bazaning jihozlanishi shular jumlasidandir. Bu barcha shart va omillarni hisobga olgan holda, o'qituvchi mavzu mantig'iga ma'lum o'zgarishlar kiritishi kerak.

Demak, pedagogik jarayon yaxlit pedagogik hodisa bo'lib, uning tarkibiy qismlari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim jarayonining maqsadlari ta'lim mazmunida moddiylashtiriladi, bu esa kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish

jarayonini modellashtirish va amalga oshirish uchun zarur tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi.

Muhandislarning kasbiy kompetensislarini rivojlantirish ta'limni modernizatsiya qilish va rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri ta'limning yangi, zamonaviy sifatiga erishishdir. Bunda ta'limning yangi sifati deganda, mantiqiy fikrlash, dalillar va dalillarni to'plash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak bo'lgan muhandislik talabasi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilganlik malakali mutaxassis bo'lishi, zarur bilim, ko'nikma tushuniladi.

Muhandis o'z oldiga maqsad qo'yishi va ularga erishishi, o'z ishini rejalashtirishi, muammoni hal qilish strategiyasini ishlab chiqish va uni amalga oshirishni maqsad qila olishi, o'z kasbiy saviyasini muntazam oshirib borishi, o'z sohasida fan va texnika yutuqlarini kuzatib borishi kerak. Buning uchun zarur bo'lgan fazilatlar nafaqat universitetda o'qitish va ta'lim natijasi, balki kasbiy faoliyat jarayonida muammolarni hal qilish uchun to'plangan amaliy ko'nikmalarning natijasidir. Bundan kelib chiqib, oliy o'quv yurtlari maqsadli korxonalar va tashkilotlar bilan birgalikda bo'lajak muhandislar o'rtasida umuminsoniy bilim, ko'nikma, malaka, shuningdek mustaqil faoliyat tajribasining yangi tizimini shakllantirishi mumkin. Axborot texnologiyalari muhandisining kasbiy mahorati bugungi kunda samarali va zamonaviy dasturiy ta'minotga erishish, ilmiy va ishlab chiqarish muammolarini hal qilish sharti sifatida qaralmoqda. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish dasturiy ta'minot darajasini sifat jihatidan yaxshilash uchun muammolarni hal qilishning yangi modellarini yaratadi. Ishga kirishda raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun axborot texnologiyalari muhandis talabasi uchun zarur bo'lgan asosiy vakolatlar guruhlarini ko'rib chiqaylik.

- Ta'lim bo'yicha kasbiy kompetensiyalar, ma'lum bir aniq lavozimlarda ishlaydigan talaba ega bo'lishi kerak. Kasbiy kompetensiyalarni tushunishga barcha yondashuvlarni sarhisob qilsak, biz kompetensiya tushunchasini talqin qilishning ikkita asosiy yo'nalishini ajratib ko'rsatishimiz mumkin: insonning ishda natijalarga erishishga imkon beradigan standartlar va shaxsiy xususiyatlarga muvofiq harakat qilish qobiliyati. Ta'lim mazmuni tarbiya va ta'lim maqsadlariga javob berishi, o'zlashtirilishi kerak bo'lgan haqiqiy mehnat jarayonlarini aks ettirishi kerak. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik mazmuni ko'plab fanlar majmuasidan qurilgan, shuning uchun kasbiy ta'lim sifati ta'lim dasturini amalga oshirish jarayonida talabaning

kelajakdagi kasbiy faoliyatining ajralmas sohasi bilan tanishish darajasi bilan belgilanadi.

Kasbiy (ishlab chiqarish) faoliyati formulalar, chizmalar va diagrammalar tilini bilish, ilmiy va badiiy fikrlash uslublarini uyg'unlashtirish orqali shakllanadigan dizayn ob'ektiga yaxlit ko'rinishni talab qiladi. Shuning uchun o'quv rejasi darajasidagi har bir fanning o'ziga xos ahamiyati bor. Mashinasozlik korxonasi zamonaviy mutaxassisi nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishi, balki zamonaviy materiallarni samarali qo'llash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'quv jarayonini tahlil qilganda shuni ta'kidlash mumkinki, kasbiy ta'limning maqsadlari va mazmunini aniqlashga yondashuvlar ko'pincha tor bo'lib, individual, juda muhim, ammo mahalliy elementlarga e'tibor qaratiladi. Hozirgi vaqtda mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda, chunki kasbiy bilimlar inson faoliyatining turli sohalariga kirib boradi, kasbiy standartlarda aks ettirilgan kasbiy mehnat funksiyalarini o'zgartirish jarayonlari tezlashadi, kasbiy faoliyatning yangi turlari paydo bo'ladi, ular mazmuni va texnologik jihatlariga sifat jihatidan yangicha yondashuvni talab qiladi. Kasbiy tayyorgarlik yaxlitlik, izchillik, o'zgarmaslik bilan tavsiflanadi. Uning natijasi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdir.

Pedagogik loyihalash bosqichlarini, olingan ma'lumotlarni, malaka darajasi, lavozimlari, ularga mos keladigan kasbiy faoliyatning umumlashtirilgan mehnat funksiyalari va mashinasozlik korxonasi mutaxassisining vakolatlari to'g'risidagi g'oyalarni hisobga olgan holda biz tarkibiy tuzilmani ishlab chiqdik va kasbiy davr fanlarini o'rganishda "Texnologik ta'lim" yo'nalishi bo'yicha bakalavrlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining funktsional modelini ishlab chiqdik

Yaratilgan modelning o'ziga xos xususiyatlari uning bloklarining izchilligi va integratsiyasi bo'lib, u o'quv jarayonida talabalar uchun mashinasozlik profili bakalavrlarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun individual traektoriyani yaratish orqali o'quv jarayonini mo'ljallangan natijaga erishishga yo'naltirishni ta'minlaydi.

Muhandislik profili bakalavri murojaat qilishi mumkin bo'lgan lavozimlarga mos keladigan malaka darajasini hisobga olgan holda mehnat funksiyalarini bajarishda ushbu model bakalavrlar o'rtasida kasbiy kompetensiyalarning tarkibiy qismlarini, ya'ni yuqori darajadagi ilmiy, texnik va ishlab chiqarish bilimlari, kasbiy faoliyatda bilimlardan foydalanish qobiliyati bilan ajralib turadigan kasbiy

ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish uchun mo'ljallangan

Zamonaviy sharoitda bilim va ko'nikmalar ta'lim natijasining birligi sifatida jamiyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur, ammo etarli emas. Texnologik jarayonlarda bo'lajak muhandisining kasbiy mahorati bugungi kunda samarali va zamonaviy natijaga erishish, ilmiy va ishlab chiqarish muammolarini hal qilish sharti sifatida qaralmoqda. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish hamda bo'lajak muhandislarni raqobatbardosh va sifatli kadrlarni tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining —Ta'lim to'g'risidagi qonuni. 2020 yil 23 sentyabr. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli —O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi
3. Qodirov M. E. Texnologiya darslarining samaradorligini oshirishda didaktik vositalarning o'rnini //XXI asr ta'lim tizimida innovatsion va integratsion yondashuvla// Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. 2022-yil. 600-612 bet.
4. Qodirov M. E. Pedagog, shaxsda ijodkorlik funksiyasini shakllantirish //Xalqaro baholashtizimi: muammo va yechimlar//Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. 2020-yil. 180-181 bet.
5. Qodirov M. E. Ishlab chiqarish-texnologik kompetentlik tushunchasi va uning mazmun mohiyati //so'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 6-jild 11-son respublika ilmiy-uslubiy jurnali 13.11.2023
6. Juraev Kh.O. Ways of Using Educational Materials on Alternative Energy Sources at Physics Lessons // Eastern European Scientific Journal. – Düsseldorf, 2017. № 2. – P. 83–86.
7. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.

Research Science and
Innovation House

Qoramol sutini sog'ishning inavatsiyon texnologiyalari

Samarqand agroinovatsiya va tadqiqotlar instituti, Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti, Zootsiyeneriya(Qorako'chilik) yo'nalishi 2-kurs talabasi Muxtarov Feruzbek Alisher o'g'li.

(feruzbekmuxtarov@gmail.com)

Andijon davlat pedagogika inistituti, Tabiiy fanlar fakulteti, Biologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi Botirov Mashhurbek Diyorbek o'g'li.

(botirovmashhurbek2108@gmail.com)

Annatsiya: Texnologiya oziqlantirish, ko'paytirish va qulay sharoitlarni ta'minlash bo'yicha turli xil operatsiyalar, Eng keng tarqalgan konveyer dizayni, Ishlab chiqarish texnologiyasi, Podani saqlash usuliga qarab sut ishlab chiqarish texnologiyalari, Box texnologiyasi, Kombi-box tarkibi, Sanoat texnologiyasi, chorva mollarini parvarish qilishning turli texnologik usullari, chorvachilikda eng keng tarqalgan usul, stressli vaziyatlarni minimallashtirish.

Kalit so'zlar: qoramol, sigir, sut mahsuldorligi, sut ishlab chiqarish, loka, samarali uzoq umr ko'rish, oziqlantirish, parvarishlash, intensiv texnologiya

Key words: cattle, cows, milk productivity, milk yield, milk production, factors, productive longevity, feeding, maintenance, intensive technology.

Ключевые слова: крупный рогатый скот, корова, молочная продуктивность, надой молока. лока, эффективное долголетие, питание, уход, интенсивные технологии.

Qishloq xo'jaligi korxonalarida sut ishlab chiqarishga qishloq xo'jaligining rivojlanish tendentsiyalari sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ishlab chiqarilgan sutning asosiy qismini sigir suti tashkil etadi - bu umumiy hajmning 90 foizini tashkil qiladi. Qolgan 10% echki, buyvol va qo'y sutidir.

Mamlakatning turli hududlari sut ishlab chiqarishni rivojlantirishning o'ziga xos usullarini ishlab chiqildi. Ular bir-biridan pul mablag'lari, yer va mehnatdan turlicha foydalanishlari bilan farqlanadi. Bularning barchasi turli xil natijalar va

daromadlarga olib keladi. Hozirgi vaqtda sut chorvachiligi sanoati oldida turgan vazifalardan kelib chiqib, sut ishlab chiqarish texnologiyasi ishlab chiqarishning o'zini intensivlashtirishga hissa qo'shishi kerak. Chorvachilikning maqbul konsentratsiyasi va fermer xo'jaliklarining ixtisoslashuvi texnologiyadan oqilona foydalanishga, chorva mollarini parvarish qilishning turli texnologik usullarini joriy etishga, shuningdek, yakuniy mahsulot ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishga olib keladi. Hayvonlarning ovqatlanish sharoitlari va naslchilik xususiyatlarini yaxshilash tufayli ularning mahsuldorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.[1,6]

Sut ishlab chiqarish texnologiyasining xususiyatlari

Chorvachilikda sut ishlab chiqarish texnologiyasi deganda ko'plab usullar va tizimlar, mashinalarga texnik xizmat ko'rsatish, sog'ish, oziqlantirish, podani ko'paytirish va mehnatni tashkil etishning o'zi tushuniladi. Bularning barchasi yakuniy mahsulot - sut ishlab chiqarishni ta'minlaydi.[3,6]

Qishloq xo'jaligi faoliyati bilan shug'ullanadigan har bir alohida korxonada texnologiya bo'yicha sut ishlab chiqarish mahsuldorlik darajasini, em-xashak erlarining tuzilishini, chorva mollarining o'ziga xos xususiyatlarini, hayvonlarni boqish turini, chorva mollari uchun binolarni, ozuqa holatini hisobga olishi kerak. ta'minot va uning kelajakdagi o'sishi. Ko'p jihatdan texnologiya hayvonlarni qanday saqlash bilan belgilanadi. Uch xil bo'lishi mumkin: erkin, bog'langan va birlashtirilgan. Bundan tashqari, ularning ko'plab modifikatsiyalari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan farq qiladi: oziqlantirish va sog'ish tizimlari, turli xil yordamchi uskunalardan foydalanish va go'ngni olib tashlash.[2,4,5]

Sigirlarning bog'langan uyi. Bu chorvachilikda eng keng tarqalgan usul. Sut ishlab chiqarish texnologiyasi bu holda ratsionli oziqlantirishni tashkil qilish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, har bir hayvonning sog'ish jarayonining individual xususiyatlari hisobga olinadi.

Sigirlarni saqlashning bu usuli alohida hayvonlar o'rtasidagi to'qnashuvlardan qochish, stressli vaziyatlarni minimallashtirish va barcha kerakli terapevtik va profilaktika choralarini to'g'ri bajarish imkonini beradi. Bunday sut ishlab chiqarish texnologiyasidan foydalanish minimal xarajatlar bilan katta hajmdagi tayyor

mahsulotlarni olish imkonini beradi, shuningdek, hayvonlardan foydalanish vaqtini sezilarli darajada uzaytiradi.

Sigirlarni bepul uy-joy. Hayvonlarni bog‘lashdan saqlashning ushbu usuliga o‘tishda, agar maxsus texnologik tayyorgarlik ishlatilmasa, sigirlarning bepushtligi sezilarli darajada oshishi mumkin. Texnologik intizomga qat’iy rioya qilish kerak. Yetarli ozuqaning mavjudligi sut ishlab chiqarish texnologiyasini muvaffaqiyatli amalga oshiradi.[2,3,6]

Sutni qayta ishlash jarayonida turli mexanik qismlarning kirib kelishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun sut ajratgichlarda tozalanadi. Ushbu ishlab chiqarish jarayoni bizga yakuniy mahsulotni qo‘shmasdan olish imkonini beradi. Ammo bu usul yordamida sutni to‘liq tozalash mumkin emas (hatto mumkin emas). Shuning uchun yana bir bosqich amalga oshiriladi - issiqlik bilan ishlov berish (sutni pasterizatsiya qilish).

Ishlab chiqarish texnologiyasi - texnologik operatsiyalarning umumiy ketma-ketligi bo‘lib, natijada hayvonlarning ozuqa resurslari mahsulotga - go‘sht va sutga aylanadi.

Texnologiya oziqlantirish, ko‘paytirish va qulay sharoitlarni ta‘minlash bo‘yicha turli xil operatsiyalardan iborat bo‘lib, kompleksga birlashtirilgan bo‘lib, natijada resurslarni eng kam sarflagan holda maksimal mahsulot miqdorini olish mumkin bo‘ladi. Agar barcha ishlab chiqarish operatsiyalari mexanizatsiyalashgan yoki avtomatlashtirilgan bo‘lsa, unda bunday texnologiya sanoat hisoblanadi. Qoida tariqasida, texnologik operatsiyalarni bajarish shartlari bir-biriga bog‘langan va ulardan birining sifati boshqalarning natijasini va butun ishlab chiqarishning yaxshi samarasini belgilaydi. Sanoat texnologiyasi quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi: hayvonlarning yuqori zichligi, ishlab chiqarishning alohida yo‘naltirilganligi, hayvonlarning katta guruhlarini saqlashi, mehnat taqsimotining yuqori darajasi va mahsulot birligiga qo‘l mehnatining eng kam sarflanishi. Sanoat texnologiyasini amalga oshirish uchun fermer xo‘jaliklari va sanoat majmualari quriladi - bular ishlab chiqarishni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan binolar va inshootlar majmuasidan iborat ixtisoslashgan korxonalaridir. Texnologiyani rivojlantirishning

hozirgi bosqichida chorvachilik-yaylov tizimidan foydalanganda sanoat fermalarining tavsiya etilgan hajmi 200 yoki 400 bosh qoramol (200 sigirga bir yoki ikkita ombor). Bunday fermer xo‘jaliklari sigirlarni yaylovlar orasida sezilarli sayohat qilmasdan o‘tlatishga imkon beradi va ular osonlikcha ishchi kuchi bilan ta‘minlanadi. Bundan tashqari, bu poda hajmi fermani chiqindisiz ishlab chiqarishga aylantirish uchun eng mos keladi.[1,3]

Podani saqlash usuliga qarab sut ishlab chiqarish texnologiyalaridagi farqlar.

Sut ishlab chiqarish texnologiyasi sigirlarni saqlash tizimiga va ishlarni mexanizatsiyalashning mavjud vositalariga qarab sezilarli darajada farq qiladi. Texnologiyaning 3 asosiy turi mavjud:

1 . Sigirlarni bog‘lab, ko‘chma sog‘ish chelaklarida yoki sut liniyasida sog‘ishda sut ishlab chiqarish texnologiyasi.

2. Sigirlarni bog‘lab, sog‘ish xonasida sog‘ishda sut ishlab chiqarish texnologiyasi.

3. Erkin sigirlar bilan sut ishlab chiqarish texnologiyasi.

Sigirlarni ko‘chma sog‘ish chelaklarida yoki sut liniyasida sog‘ish bilan bog‘langan holda saqlashda sut ishlab chiqarish texnologiyasi.

Ushbu texnologiyaga ko‘ra, hayvonlar rastalarda saqlanadi, bu erda har bir hayvonning joyi oziqlantiruvchi va ichimlik bilan ta‘minlanadi.

Otxonaning o‘lchamlari podada sigirlarning o‘rtacha kattaligiga, bog‘lash moslamasiga, oziqlantiruvchi va ichimlik idishiga bog‘liq. Og‘irligi 500-600 kg bo‘lgan hayvonlar uchun uzunligi 170-190 sm, kengligi 100-120 sm bo‘lgan otxona tavsiya etiladi.[2,4]

Hayvonni javonda saqlash uchun u mahkamlash (bog‘lash) moslamasi bilan jihozlangan. Jabduqlar hayvonga erkin turish, yotish, ichish va ovqatlanish qobiliyatini ta‘minlash uchun talab qilinadi.

Go‘ng sayoz kanalda joylashgan qirg‘ichdan yasalgan konveyer orqali stenddan chiqariladi. Eng keng tarqalgan konveyer dizayni TSN-3B.

Sog‘ish uchun sut liniyasi bo‘lgan sog‘ish mashinalari yoki ko‘chma chelaklar ishlatiladi. Sut quvuri bilan ishlash samaraliroq, chunki bitta operator bir vaqtning o‘zida uchta sigirni sog‘ishi mumkin (har bir sog‘uvchiga 40-50 bosh), ko‘chma chelaklardan foydalanganda esa faqat ikkita (har bir sog‘uvchiga 30-40 bosh).

Oziqlantirish uchun turli xil mexanizatsiyalash imkoniyatlari bilan oziqlantiruvchilar yoki ovqatlanish stoli ishlatiladi. Ozuqa zanjirli konveyerlar

tizimi orqali oziqlantiruvchilarga, oziqlantiruvchi stolga esa mobil ozuqa tarqatuvchi (Ozuqa tarqatish mashinalari) orqali taqsimlanishi mumkin.

Afzalliklar . Hayvonga ega bo‘lish doimiy joyga ega bo‘lib, u bilan barcha ishlaydiganlar bog‘langan, bu sizga har bir hayvon bilan alohida ishlash va uning barcha imkoniyatlarini ochish imkonini beradi.

Kamchiliklar . Katta qo‘l mehnati xarajatlari - do‘kondan tashqarida har bir operatsiya uchun har bir hayvonni yechish va keyin bog‘lash kerak; do‘konlarni go‘ngdan tozalash; elinni sog‘ishga tayyorlash, sog‘ish apparatlarini tashish. Bir tonna uchun o‘rtacha mehnat sarfi 90-140 kishi-soatni tashkil qiladi.[5,6]

Sigirlarni bog‘lab, sog‘ish xonasida sog‘ishda sut ishlab chiqarish texnologiyasi. Ushbu texnologiyada do‘konlar va oziqlantirish va go‘ngni olib tashlash tizimlarining asosiy parametrlari avvalgisi bilan bir xil.

Farqlar jabduqlar tizimida yotadi. Sigirlarni bir necha marta yechish va bog‘lash kerak bo‘lganligi sababli, avtomatik yoki yarim avtomatik bog‘lovchi ishlatiladi.

Sog‘ish uchun alohida xonalarda joylashgan qurilmalar qo‘llaniladi. Qo‘llaniladigan sog‘ish mashinalarining turlari: "Tandem", "Yolochka2", "Karusel" va boshqalar (Sog‘ish uskunalari). Bunday qurilmalar sog‘ishni mexanizatsiyalash va avtomatlashtirishni oshiradigan turli xil qurilmalar bilan jihozlangan. Masalan, avtomatik sog‘ish yoki elindan avtomatik olib tashlash. Bunday sog‘ish xonasidan foydalanganda bitta sog‘uvchi 100 tagacha sigirga ega bo‘lishi mumkin.[1,2,3]

Afzalliklar. Sog‘ishga sarflanadigan vaqtni qisqartirish va hayvonlarni saqlash uchun sanitariya sharoitlarini yaxshilash. Sog‘ish xonasiga yo‘lda ifloslangan hayvonlarni lavabo orqali haydash mumkin, bu sutning tozaligini kafolatlaydi.

Erkin sigirlardan sut ishlab chiqarish texnologiyasi. Ushbu texnologiya ishlab chiqarish hajmiga xarajatlarning eng yaxshi nisbatiga erishishga imkon beradi, lekin ko‘proq yuqori malakali ishchilarni talab qiladi, ayniqsa zoologlar va veterinarlar. Bu ishlab chiqarish usulida sigirlar katta guruhlarda (mikropodalar) yashaydi. Ular guruhga ajratilgan sektor bo‘ylab erkin harakatlanadilar-hayvonlarning o‘zlari ma‘lum bir vaqtda nima qilishni tanlashadi – ovqatlanish yoki dam olish joyiga borishadi. Sigirlar sog‘inxonalarda sog‘iladi.

Afzalliklar. Bir necha guruhlar uchun umumiy jihozlardan foydalanish, yuqori samarali sog‘ish mashinalaridan foydalanish, go‘ngni olib tashlashni mexanizatsiyalashning osonlik bilan erishiladigan vositalari (buldozer). Stendlar

bilan bir qator mehnat talab qiladigan operatsiyalar bekor qilindi. Ishlab chiqarilgan sutning sifati boshqa sog'ish usullariga qaraganda yuqori. Mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshadi.

Kamchiliklar. Hayvonlarni zich guruhlarda saqlash va ularning bir-biri bilan aloqa qilish kasallik xavfini oshiradi. Texnologik intizomga qat'iy rioya qilish zarurati. Oziq-ovqat iste'molining ortishi.

Hozirgi vaqtda bepul stendli uy-joy uchun uchta eng keng tarqalgan variant quyidagilardir: quti korpusi, kombi qutisi va chuqur axlat ustidagi guruh korpusi.

Box texnologiyasidan foydalangan holda, guruh bo'limlari sigirlarning dam olishlari uchun alohida qutilar bilan jihozlangan. Hayvon qutining boshiga faqat birinchi bo'lib kirishi mumkin va unda yotolmaydi yoki o't bo'ylab turolmaydi - bu go'ngning go'ngga tushmasligini va u doimo toza bo'lishini ta'minlaydi. Oziqlantirish joylari va qutilar soni guruhdagi sigirlar soniga mos kelishi kerak.

Qutining kengligi 120-150 sm, uzunligi esa 205-220 sm. Sandining pollari biroz qiyalik bo'lishi uchun qilingan. Quti quruq va toza bo'lgani uchun, hech qanday to'shak yoki juda oz miqdorda ichkariga joylashtirilmaydi - haftasiga 2-3 kg. Qutilarning qarshisida, go'ng o'tish joyi orqali, ovqatlanish joyi mavjud. Oziqlantirish – mobil yem dispenser yordamida [Yem tarqatuvchi mashinalar] Go'ng buldozer yordamida chiqariladi. Bir ishchi 26-35 sigirga ega bo'lishi mumkin.[5]

Kombi-box tarkibi. Qutidan farqli o'laroq, oziqlantiruvchilar do'konlarda joylashgan. Kombi-boksning uzunligi 165 sm, kengligi – 120 sm, qolganlari bir xil.

Biz ushbu inavatsiyon texnologiyalarni rivojlantirish va davlatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish. Qoramol zotlaridan olinadigon sut maxsulotlarini tabiiy natif holatini saqlagan holda xalqimiz istemoli uchun sifat darajasida mahsulot yetkazib berish. Ayrim xususiy chorvador fermerlar bu inavatsiyon texnologiyalardan xabarsiz yoki harid qilish uchun iqtisodiy qiyinchilikga ega. Shularni hisobga olgan holda ushbu ishlarni amalga oshirdik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Бышова, Н.Г. Инновационные технологии в производстве молока. Монография /Н.Г. Бышова, Г.М. Туников, Н.И. Морозова, Ф.А. Мусаев, Л.В. Иванова. – Рязань, 2013. – 156 с.

2.Шевхужев, А.Ф. Современные технологии производства молока с использованием голштинского скота. [Текст] /А.Ф. Шевхужев. Москва. – «ИЛЕКСА».- 2015.- 392 с

3.Туников, Г.М. Рекомендации по увеличению молочной продуктивности коров и комплексному повышению качества молока в личных и крестьян-ских (фермерских) хозяйствах. /Г.М. Туников, Н.И. Морозова, И.Г. Шашкова, В.Н. Барсуков. –Рязань, 2007. - 97 с.

4.<https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnye-organizatsionno-ekonomicheskie-aspekty-funksionirovaniya-molochnoy-otrasli-ryazanskoy-oblasti>

5. <https://www.agrobase.ru>

6.<https://www.agroprod mash-expo.ru/ru/articles/tekhnologiya-proizvodstva-moloka/>

Research Science and Innovation House

YO‘SINLARNING TABIATDAGI O‘RNI VA TARQALISH XUDUTLARI

Pardaboyev Soxib Begali o‘g‘li

JDPU Sirtqi bo‘lim, Tabiiy va aniq fanlarda
masofaviy ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi.

Mullajonova Nilufar Farxod qizi

JDPU Sirtqi bo‘lim, “Tabiiy va aniq fanlarda
masofaviy ta‘lim kafedrası” biologiya yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya

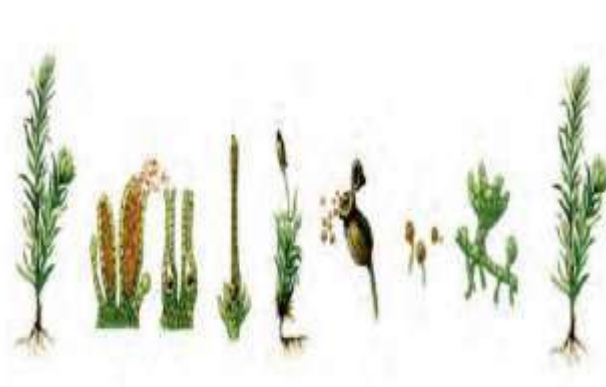
Ushbu maqolada yo‘sinlarning ahamiyati, jumladan, hayvon va inson hayotidagi o‘rni. Bugungi kunda yo‘sinlar tabiatda tarqalishi va ularning turlarini yo‘qolib ketishini oldini olish maqsadida ko‘pkina ilmiy va amaliy chora tadbirlar amaliyotga joriy etilib, o‘zining ijobiy samaralarini berib kelmoqda.

Kalit so‘zlar: Yo‘sintoifalar, o‘simlik, qo‘riqxon, yaylov, sfagnum va funariya.

Kirish

Bir qarashda ko‘rimsiz va xushmanzara bo‘lmagan yo‘sintoifalar tabiatda juda va muhim rol o‘ynaydi. Ular tabiatda quyosh nurini qabul qilish kislorod ajratib moddalarning davriy aylanishini ta‘minlab shuningdek yo‘sintoifalar boshqa o‘simliklar singari biosferaning muhim komponenti sifatida xizmat qilib xuddi odam singari ajralmas qismi hisoblanadi.

Yo‘sinlar o‘zgaruvchan haroratda ham ya‘ni namgarchilikka yoki qirg‘oqchilikda shuningdek kam hosildor muhitlarda ham jamoa hosil qilib o‘sa oladi. Bunday joylarda boshqa yuksak o‘simliklar ahyon – ahyonda yoki umuman uchrashi juda qiyin. Yo‘sinlar odatda birlamchi o‘simliklar guruhi tarkibiga kirib ular qoyalarga, toshlarga va suvli yalong‘och tuproqlarga o‘sa oladigan pioner o‘simliklar hisoblanadi. O‘sha muhitda birinchi paydo bo‘lgan yo‘sinlar asta sekinlik bilan nobud bo‘lishi natijasida boshqa yo‘sinlar yoki yopiq urug‘li o‘simliklar o‘sishi uchun muhit yaratib beradi [42,43,44]. Ayniqsa kakku zig‘iri (*polutrichum commune*) bilan yoppasiga qoplana boshlaydi. Keyinchalik sfagnum yo‘sinlari paydo bo‘lishi o‘simliklar qoplamiidagi roli asta sekinlik bilan orta boradi va nihoyat yo‘sinlarda tashkil topgan botqoqlik hosil bo‘ladi.

Keyinchalik o‘rmonning asta sekinlik tiklanish natijasida tuproqdagi namlik darajasi o‘zgara boshlaydi. Bu esa sfagnum yo‘sinlari va kakku zig‘iri o‘z o‘rnini boshqa yo‘sinlar va gulli o‘simliklarga ajrata boshlaydi. Shimoldagi tayga zonalarida yog‘ingarchilik yuqori bo‘lishi natijasida ko‘pchilik gulli o‘simliklar namgarchilik va sovuq iqlimga moslasha olmay nobud bo‘la boshlaydi va ularning qoldiklari organik o‘g‘itlarga aylanib torf yo‘sinlarning o‘sishi tezlashib torfli qatlam hosil qilib yerning yoppasiga gilamdek egallaydi. Agar insoniyat o‘tloq hayotiga aralashmasa ya‘ni suvni va havoni ta‘minlamas ekan bu o‘tloqlar keyinchalik botqoqlikka aylanadi. Sfagnumli botqoqliklar ahamiyati juda katta, ya‘ni ulardan torf undan yoqilg‘i sifatida foydalanadi. Shuningdek kimyo sanoati uchun xomashyo material hisoblanib qurilish va qishloq xo‘jaligi uchun ham muhim xom ashyo hisoblanadi. Insoniyat bevosita yo‘sintoifalarni bir qancha turlaridan foydalaniladi. Sfagnum yo‘sini antibiotik xususiyatga ega bo‘lib, u o‘ziga katta namlik to‘plab va issiqlikni o‘tkazmaydi. Izolyasiya vositasi sifatida qo‘llaniladi. Ayniqsa medisina yaralarga bog‘lash uchun bog‘lam sifatida ishlatiladi. Shuningdek bir qancha halq xo‘jaligida (ayniqsa qish vaqtlarida) yosh bolalarni tagiga to‘shaydigan taglik vositasi sifatida bir qancha xalqlar ishlatiladi. Sfagnum yo‘sinlari qurilishda issiqlik ezolyasiyasi sifatida akvariumlar uchun bir qancha yo‘sinlardan manzarali o‘simlik sifatida o‘stirish mumkin, masalan suzuvchi richchiya misol bo‘la oladi.

Sfagnum va bargli yo‘sinlari mevalarni uzoq saqlashda uning ostki qismiga to‘shash va o‘rash uchun yaxshi material hisoblanadi. Shuningdek chorva mollarining tagiga to‘shashda ba‘zan medisinada dezenfeksiyalovchi material sifatida ishlatiladi. Biroq sfagnum yo‘sinlari zarar ham keltiradi. Ular tundra sharoitida o‘tloq va yaylov pichanzorlarini botqoqlantirib ayniqsa ko‘p zarar yetkazadi [29,32,38]. Xozirda nam o‘lchagich funariya (*Funaria hugrametriea*) eksperimental botanik tajribalarida obyekt sifatida turli tashqi muhit faktorlarini o‘simliklarga ta‘sirini o‘rganiladi. Yo‘sintoifalarda shuningdek atmosferaning ifloslanishi indikator aniqlaydigan o‘simlik sifatida ham foydalanadi.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абрамова А.Л., Абрамов И.Л. Мхи ушеля Кондара (Таджикская ССР). Новости сист. низш. раст. Л.: 1964, с.325-341.
2. Абрамова А.Л., Абрамов И.И. Сфагновые мхи в горах Средней Азии. Новости сист. низш.раст. Л.: 1970,с. 333-346.
3. Абрамов И.И., Волкова Л.А. Определитель листостебельных мхов Карелии// Арктоа. -1998. Т.7, Прилож.1. - 390 с.
4. Абрамова А.Л., Ладыженская К.И., Савич-Любицкая Л.И. Анрезевые и Бриевые (Тетрофиссовые, Политриховые, Буксбаумиевые, Шистостегиевые) мхи. – В кн.: Флора споровых растений СССР. Т. Ш. Листостебельные мхи (2). Изд.АН СССР, М.- Л.: 1954, с 141 – 305.
5. Абрамова А.Л., Маматкулов У.К. Барбула Иогансена (*Barbula Johansenii* Williams) в горах Средней Азии. – Докл. АН ТаджССР, т. 1X, №18, 1966, с. 41 – 44.
6. Абрамов И.И., Абрамова А.Л., Дуда И.К флоре печеночных мхов Средней Азии. – В кн.: Новости сист. низш. раст. т. 10. – Л.: Наука, 1973, с.

Research Science and Innovation House

Ko‘k- yashil suv o‘tlar tartibi klassifikatsiyasiyasi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya

Yo‘nalishi 2- bosqich 201 - guruh talabalari

Tohirov Muhammadjon Bahrom o‘g‘li

Mahammadjonov Burhonbek Mashhurbek o‘g‘li

Annotasiya: Ushbu maqolada Ko‘k-yashil suv o‘tlar bo‘limining tartibi klassifikatsiyasiyasi qilingan. Ko‘k yashil suv o‘tlar tartibiga: Xrokokklar tartibi , Ostsillatoriylar tartibi , Nastok tartibi ,stigonemalar tartibilari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Abstract: In this article, the classification of the order of the blue-green algae section is made . Information about the order of blue-green algae: Order of Chroococci, Order of Oscillators, Order of Nastok, Order of Stigonemes.

Аннотация: В данной статье произведена классификация отряда секции сине-зеленых водорослей. Сведения об отряде сине-зеленых водорослей: отряд Хроококки, отряд осцилляторов, отряд насток, отряд стигонем.

Kalit so‘zlar: Xrokokklar tartibi, Ostsillatoriylar tartibi , Nastok tartibi ,stigonemalar tartibi , gleokapsa, Lingbiya, spirulina , anabena , kalotriks, rivulariya.

Key words: Order Chroococci, Order Oscillatoria, Order Nastok, Order Stigonemes, Gleokapsa, Lingbiya, Spirulina, Anabena, Calothrix, Rivularia.

Ключевые слова: порядок Chroococci, порядок Oscillatoria, порядок Nastok, порядок Stigonemes, Gleokapsa, Lingbiya, Spirulina, Anabena, Calothrix, Rivularia.

Xrokokklar tartibi - Chroococcalesn Bu tartibga bir xujyrali va koloniya xolida tuzilgan, ko'payishi bir, ikki-uch yo'nalishda bo'lib nannotsit va kurtalanishni hosil qiladigan suvo'tlar mansub. Koloniyalari yum aloq, cho'ziq yum g'aloq, kubsim on shakllarda bo'ldi. Mikrotsistis - Microcystis chuchuk suv havzalarining planktonida keng tarqalgan. Koloniyasi sferik yoki aniq shaklda emas, sharsim on hujayralari shilim shiq ichida. Hujayrasida gaz vakuolari bor. Bu turkum ning suvo'tlari yurtim izning turli suv havzalarida uning 30 dan ortiq turlari tarqalgan, ulardan M.aeruginosa, M. aeruginosa f. fkos-aquae, M. pulrerea boshqalarida ko'proq uchraydi. Gleokapsa - doeocarsa koloniya hosil qilads. Hujayralari ova: yoki ellips shaklga ega. Har bir hujayrani xususiy shillig'i bor. Bo'linish natijasida hosil

bo‘lgan hujayralar ham shillimshik bilan o‘raladi, natijada ko‘p qavatli shilliq o‘rama yuzaga keladi. Shilimshiq rangsiz, sariq, jigartusli kabi ranglarda bo‘lishi mumkin. Turli suv havzalarda ayniqsa tez oqadiganlarida toshlar, tog" qoyalarida ko‘p uchraydi. Respublikamizda bu turkumdan G. minor boshqalaridan ko‘ra keng tarqalgan. Merismopediya -M erism opedia yassi tabletkasimon koloniya hosil qiladi, hujayralari sharsimon, ikki yo‘nalishdagina bo‘linadi. Suv havzalarning planktonida, ularda M. pulverea boshqalaridan ko‘p tarqalgan.

Xamesifon - Chamaesiphon bir hujayrali epitfit suvo‘ti turli suv havzalarida tarqalgan. Ellips shakldagi shilim shiqli xujyraga ega. Ekzosporalar hosil qilib ko‘payadi.

Ostsillatoriylar tartibi - Oscillatoriales Bu tartib ko‘p hujayrali gomotsit trixomali, g‘ilofli, g‘ilofsiz turlami birlashtiradi. Ipsimon tuzilish deyarli tarm oklanmagan, gormogoniylar yordamida ko‘payadi. Geterotsista, akinetalar yo‘q.

Ostsillatoriya (Oscillatoriya) - turkumining iplari shoxlanmagan, uni shilim shiq yopqichi bor yoki yo‘q bo‘lishi mumkin. A gar b o 'lsa uning har birini o'zida, ostsillatoriya tokinsimon haralcatlanish kuzatiladi. Turkum 100 dan ortiq turlam i birlashtirib, bizning turli ekologik sharoitli suv havzalarim iz va suvdan tashqarigi joylarda keng tarqalgan. Yurtim izda ostsillatoriyaning O.brevis. O. fonnosa . O. pitineps. O. tennis barcha tabiiy va suniy suv havzalarida ayniqsa keng tarqalgan.

Spirulina - (Spirulina) turkumning suv o‘tlarini trixomasi buralganligi bilan boshqalardan ajralib turadi. Bu turkumning 20 ga yaqin turlari yurtimiz sarxadida, ayniqsa S.major, S. subtilissima, S.tennissima keng tarqalgan. Trixodesmum-Trichodesmum tallomining gomotsit koloniyalali hosil qiladi. Bu turkumning suvo‘tlari tropik va subtropik mintaqalardagi okeanlaming suvlarida keng tarqalgan, atmosfera azotini o‘zlashtirishda dukkakli yuksak o‘simliklardan qolishmaydi.

Lingbiya - Lynglya turkumiga mansub suvo‘tlarining trixomasida biroz sezilib turadigin shilim shiqning borligi bilan ostsillatoriyaning farqlanadi. Yurtim izning suv havzalarida lingbiyaning 20 ga yaqin turlari bor, ular orasida L.limnetia, L.tenuissima ko‘p uchraydi.

Nostoklar tartibi - Nostocales Bu tartibga mansub suvo‘tlarning hujayralari shakli vazifalariga ko‘ra o‘zaro farqlanadi. Ularda xaqiqiy shoxlanish yo‘q. Ammo soxta shoxlanganga o‘xshash ko‘rinishli turlari bor. Vegetativ hujayralar bilan bir qatorda geterotsista va akinetalar ham mavjud. Trixomalari bir qatorli, geterotsistalari interkalyar va Lingbiya o‘ralgan. Trixomalari shilimshiq o‘ram;iii.

Odatda adirning yuqorigi. tog ‘oldi va tog'lardagi jilg'alarda tarqalgan. Tuproq ustida tarqalgan. N .commune respublikamiz sarxadlarida bug'dovdoshlar oilasiga mansub o'simliklar bilan aralash xoda o'sgan. Tog‘ oldi va tog'larda dengiz sathidan 800 indan to 2100 m gacha bo'lgan balandliklar yalangliklarida uchraydi. Yog'ingarchilik yoki xavo namligida suvo't rangi to'k ko'k-yashil, boshqa davrlarda quriganda qora tusda, uning biom assasi 1 km maydonda 35 kg gacha boradi.

Anabena - Anahaena turkumi suvo'tlarini ipi shoxlanmagan, shilimshiqli yoki shilimshiqsiz, bittadan yoki shilimshiq ichida tartibsiz holda joylashadi. Vegetativ hujavralarining shakli o'zaro o'xshash, bazan farqlanishi mumkin. Geterotsistalari odatda interkalyar bazan (yosh iplari) termial joylashgan. Anabena suv havzalari va tashqarigi joylarda keng tarqalgan. Yana bir xarakterli belgisi bo'lib, spora hosil qilishi hisoblanadi. Ko'pchilik turlari atmosferadagi molekulyar azotni o'zlashtirib uni bo'lmangan holga aylantiradi. Yurtimizdagi suv havzalari va boshqa turli ekologik muxitlarda anabenaning 50 dan ortiq turlari aniqlangan, ulardan A.bergi,f.minor, A.cylindtica, A.ocillarioides keng tarqalgan. Afanizomenon - Aphanizomenon Trixom g'alari to'g 'ri chiziq xolida, geterotsistali suvo't. Shilimshiqsiz to'plam xolidagi koloniyalarni hosil qiladi. Respublikamizdagi oqmaydigan suv havzalarida boshqalaridan A.flus-aquae ko'p uchraydi.

Kalotriks - Calothrix turkumiga mansub suv o'tlar simmetrik tuzilgan trixoma va iplari asosidan uchigacha ingichkalashib boradigan uzun o'simta bilan tugaydi. Geterotsistalari bazal joylashadi. Kalotriks turkumi bittadan yoki to'plangan xolida joylashib shilimshiq hosil qilmaydi. Yurtimizda 30 dan ortiq turlari aniqlangan, ulardan C.brauni boshqalardan ko'p uchraydi.

Gloeotrixiya - Gloeothichia Koloniyasi dirildoqsimon, shar, anik shaklga ega bolmagan holda, birikib yoki mustaqil holda o'sadi. Qamchisimon iplari koloniyada enli geterotsista va sporali tomoni shar markazida joylashadi. Bu turkumdan respublikamizda 10 dan ortiq turi, ulardan G.intermedia boshqalaridan ko'p uchraydi.

Rivulariya - Rivularia Koloniya hosil qiladigan, geterotsistali ipsimon trixomli, rangsiz tuk bilan tugallanadi. Har bir ipning asosida geterotsista joylashadi. Shilim shiqli koloniyalarda ip aniq ko'rinishga ega. Bu turkumdan respublikamizdagi suv havzalarda 10 dan ortiq turlari aniqlangan.

Stigonemalar tartibi - Stigonematales Bu suvo'tlarida hujayralar shakli va vazifalariga ko'ra Ulbaqalashganligi bilan harakterlanadi. Xaqiqiy shoxlanish bilan

birga soxta shoxlangan ko‘rinish ham mavjud. Iplari shilimshiq O‘ramali, bazan shilimshiqsiz. Trixomalari bir yoki ko‘p qator joylashgan iplardan iborat, turli shakldagi to‘plamlarini hosil qiladi. Stigonemalarga ko‘k-yashil suvo‘tlar ichida morfologik jihatdan murakkab tuzilgan turlar mansub hisoblanadi.

Stigonema turkumining suvo‘tlari morfologiya jihatidan xilma-xilligidan suv havzalarda oz uchraydi.

Stigonema - Stigonema . Trixomalari geterotsit, bir necha tipdagi hujayralardan tashkil topadi, xaqiqiy shoxlangan, har tomonga yo‘nalgan. Shilliq g‘ilofi keng, ko‘p qavatli. Hujayralar katta, shar yoki bochka ko‘rinishida. Geterotsistaiari yondosh yoki interkalyar joylashgan, sporalari kam. Stigonema turli suv havzalarida, namli qoyalar, tuproqda turli ko‘rinishdagi to‘plainlarini hosil qiladi. Respublikamizda bu turkumning 10 dan turlari aniqlangan.

Mastigokladus -Mastigocladus tallomi geterotsit, murakkab tarzda shoxlangan, u xaqiqiy va soxta qo‘rinishda ham bo‘ladi. Asosiy ipdagi hujayralar ma‘lum darajada shar shaklida, shoxlanganlarida cho‘ziksilindsimon. Shilliq o‘ramsi yupqa. fetorotsistalari interkalyar joylashgan, sporalari aniqlanmagan. Bu turkumning suvo‘tlari ko‘pincha issiq buloqlarda, bizning respublikamizda uning bir necha turi aniqlangan, ular orasida M .Iaminosus boshqalaridan ko‘p uchiraydi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tuban o‘simliklar L.L.Velikanov
2. N.H. Qarshiboyev., U.N.Usanov., N.O.Karimov., M.SH.Yaxshiyev. Botanika. Toshkent. 2015.
3. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov., G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.
4. Sh.J. Tojiboyev., N.M.Naraliev. Botanika: Tuban o‘simliklar. Namagan. 2016

Dengiz va okeanlarning ekologik muammosi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya

Yo‘nalishi 2- bosqich 201 - guruh talabalari

Tohirov Muhammadjon Bahrom o‘g‘li

Mahammadjonov Burhonbek Mashhurbek o‘g‘li

Annotasiyasi: Ushbu maqolada dengiz va okeanlarning ekologik muammosi ularni sathinining kamayishi, kamayishiga olib keluvchi omillar, shu ekologik muammolarni bartaraf etish uchun qo‘llanishi kerak bo‘lgan tajribalar va ularning hilar haqida ma‘lumotlar berilgan.

Abstract: In this article, the ecological problem of the seas and oceans, the factors that lead to the reduction of their level, the use of these ecological problems for elimination information about necessary experiments and their tricks is given.

Аннотация: В данной статье рассмотрены экологические проблемы морей и океанов, факторы, приводящие к снижению их уровня, использование этих экологических проблем для устранения дана информация о необходимых экспериментах и их тонкостях.

Kalit so‘zlar : Neytiralizatsiya, koagilatsiya, ekstraksiya, folatsiya, kimyoviy tozalash, daryo, dengiz, ko‘lmak.

Key words: Neutralization, coagulation, extraction, folation, chemical cleaning, river, sea, kg, pond.

Ключевые слова: нейтрализация, коагуляция, экстракция, фолирование, химическая очистка, река, море, кг, пруд.

Dunyo dengizlari va okeanlari biosferani me‘yorlashtiruvch ieng muhim manbalardan biridir. Dunyo dengizlari va okeanlari yershari sirtining 363 mln. km², ya‘ni 71% tashkil etadi. Dengiz va okeanlardagi suvning umumiy hajmi 1362200 ming km³. Dengizning atmosfera bilan o‘zaro ta‘siri yerdagi ob-havo sharoitiga iqlimning shakllanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Dengiz suvi turli mineral moddalarga boy chuchuk suv olish manbai sifatida xizmat qiladi. Dunyo dengizi va okeanlari juda katta miqdordagi osh tuzi zahirasi hisoblanadi. Unda 180 mingga yaqin organizm turlari mavjud. Tadqiqotchilarning ma‘lumotiga ko‘ra, dengizda yashovchilarning biomassasi 60 mlrd. tonna (quruqlikda yashovchilarning umumiy biomassasi taxminan 10 mlrd. tonna). Bugungi kunda inson oziq-ovqatidagi

oqsillarning 10% dengizlardan olinadi. Hozirgi davrda inson faoliyati oqibatida to'planadigan chiqindilar dengiz va okeanlardagi suvlarga tashlanmoqda. Kimyoviy sintez sanoati paydo bo'lgunga qadar dengiz va daryolardagi suvlarga nima tashlansa, ularning barchasi biologik siklga qo'shib, tarqab ketardi. Biroq inson turli sun'iy moddalar ishlab chiqqarganidan boshlab, dengiz tabiiy muhitining buzilishi jarayoni, ifloslanishi va zaharlanishi tobora ortib bormoqda.

Suv sifatining me'yoriy ko'rsatkichlari

Suvning sifati undan foydalanish turiga ko'ra bir nechta ko'rsatkichlarda aniqlanadi. Hozirgi kunda 28-74-82 “Ichimlik suvi” va 27-61-84 “Markazlashgan xo'jalik ichimlik suvi ta'minoti manbalari” deb nomlangan Davlat standartlari qabul qilingan Unga ko'ra ichimlik suvi sifatining me'yoriy ko'rsatkichlari quyidagicha belgilangan.

1. Suvning ta'mi, hidi, rangi maxsus shkala asosida aniqlanadi. Loyqalik me'yori 1,5 mg/l, quruq qoldiq 1000 mg/l, xloridlar 350mg/l, temir 0,3 mg/l, rux 5 mg/l, suvning qattiqligi 7 mg-ekv/l dan oshmasligi shart.

2. Suvning nordonligi va ishqorlilik darajasi rN 6-9 oralig'ida bo'lishi kerak.

3. Suvning epidemiologik jihatdan xavfsizligi: 1 ml suvdagi mikroob soni 100 tadan oshmasligi, ichak tayoqchasi soni esa 1 l suvda 3 tadan oshmasligi kerak.

4. Suvning toksiklik darajasi mg/l hisobida zaharlimoddalarning chegaraviy me'yoriy ko'rsatkichiga qarab aniqlanadi. Unga ko'ra, masalan, berilliy 0,0002; simob va selen 0,001; qo'rg'oshin 0,03; mishyak 0,05; molibden 0,25; ftor 0,7-1,5 dan oshmasligi kerak va h.k.

5. Suvning parazitologik ko'rsatkichlari uning tarkibidagi patogen mikroorganizmlar soni bilan belgilanadi. Davlat standartiga ko'ra bunday mikroorganizmlar 25 l suvda uchramasligi shart.

6. Suvning organik ifloslanganligi 1 l suvdagi organik moddalarni oksidlash uchun zarur bo'lgan kislorod miqdoriga ko'ra aniqlanadi. Kislorod qanchalik ko'p talab qilinsa, demak suv shuncha ko'p ifloslangan bo'ladi.

Suvni texnikaviy usul bilan tozalash

Suvni texnikaviy usul bilan tozalash ishlari quyidagilardan iborat:

1) Suv resurslarining kamayib ketishiga yo'l qo'ymaslik uchun daryo va ko'larga oqova suvlarning tashlanishini imkon qadar kamaytirish, keyinchalik esa butunlay to'xtatib qo'yishi. Bu usul sanoat korxonalarini suv bilan ta'minlashning yangi texnologiyasiga o'tish, suvdan foydalanishda yopiq sikl tizimini joriy qilishga

asoslangan. Bu vazifa ancha murakkab, lekin amalga oshirsa bo‘ladigan vazifadir. Hozirgi vaqtda AQSh va Germaniyadagi ba’zi sanoat korxonalari, Rossiyadagi Chelyabinskiy metallurgiya zavodi, O‘zbekistondagi Olmaliq kimyo zavodi va shunga o‘xshash bir qancha sanoat gigantlarida suvdan foydalanishning yopiq sikl tizimiga o‘tilgan. Bu korxonalarda suvning texnologik jarayonida yo‘qotiladigan qismigina toza suv hisobidan to‘ldiriladi. Bu miqdor ishlatiladigan suvning 10% idan oshmaydi. Qolgani esa tozalashdan o‘tkazilib, siklga qaytariladi;

2) Oqova suvlarni tozalash usullarini takomillashtirish asosida tozalas inshootlarning ish unumini oshirish va ularning quvvatini ko‘paytirish. Bu usul hozirgi vaqtda ko‘pgina joylarda qollanilmoqda. Tozalash inshootlarida tozalangan suvlardan xalqxo‘jaligining ba’zi sohalarida foydalanish mumkin. Masalan, ular sanitariya nazoratidan o‘tgach, dehqonchilikda yerlarni sug‘orishda yoki a‘lo sifatli suv talab qilmaydigan sanoat korxonalarida foydalanish mumkin;

3) Toza suvni har tomonlama tejash, ayrim ishlab chiqarish turlarini suvsiz texnologiyaga o‘tkazish. Fan va texnikaning rivoji sanoat ishlab chiqarishi texnologiyasini takomillashtirib, ajoyib yutuqlarni qo‘lga kiritdi. Masalan, ilgari 1 tonna neftni qayta ishlashga 20 - 30 m³ suv sarflangan bo‘lsa, 1957-yilda bu miqdor 7,97 m³ni, 1960-yilda -1,32 m³ni, 1967-yilda - 0,84 m³ni, 1984-yilda esa 0,12 m³ni tashkil qildi.

4) Sanoat korxonalaridagi agregatlarni sovutishda suvni sovuq havo oqimi bilan almashtirishga o‘tish. Sanoatda ishlatiladigan suvning 45% igacha faqatgina sovutish maqsadlarida foydalaniladi. Bu ishni havo oqimi yordamida bajarish 70-90% gacha suvni tejash imkonini beradi.

Suvni gidrologik-geografik usul bilan tozalash

Suvni gidrologik-geografik usul bilan tozalash tabiatda suvning aylanishi va quruqlik bilan suvlik o‘rtasidagi muvozanatni boshqarishga asoslangan. Bu usul asosan yerosti suvlari oqimining barqarorligini saqlash va tuproqdagi namlikni ko‘paytirishga qaratilgan bo‘lib, u o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

1) Daryo suvlari tartibini boshqarib turish. Bunga daryolarda suv omborlari qurish, shu hisobdan suv toshqinlari xavfmi bartaraf etish va daryo suvi kamayib qolgan davrda suv omboridagi suvdan qo‘shib berish tadbirlari kiradi. Bunda ba’zi joylarda yerosti suvining sathi ko‘tarilib, yerlarning sho‘rlanishi oshishi mumkin, lekin bundan keladigan zarar suv omborining daryo suvini tartibga solishdan keladigan foydasiga nisbatan arziyasiz darajadadir. Bunday suv omborlarining

umumiy suv hajmi yer sharida 70-yillar boshida 100 mln. m³ bo‘lgan bo‘lsa, o‘n yil orasida bu miqdor 410 mln. m³ ga chiqdi. Bunday suv omborlari jumlasiga 90-yillar Amudaryoda barpo etilgan Tuyamuyin suv omborini ham kiritish mumkin.

2) yerosti suv omborlari qurish, ya’ni yerosti suvi hajmini sun’iy ravishda yer usti suvi hisobiga ko‘paytirish. Bu usuldan suv tanqisligi sezilayotgan rivojlangan mamlakatlarda keng foydaniqlanmoqda. Toshqin suvlari va korxonalarda ishlatilgan suvlarni tozalash. yerosti omborlarida to‘plash natijasida AQSh da ulardan sutkasiga 2 mlrd. 1. toza suv olinmoqda. Germaniya, Turkiya va boshqa mamlakatlarda ham yerosti suv omborlari mavjud.

3) Ekinzorlarni suv bilan keragicha ta’minlash maqsadida tuproqning namligini saqlashga imkon beruvchi meliorativ tadbirlarni amalga oshirish, o‘rmon va ixota maydonlarini kengaytirish. Sug‘oriladigan dehqonchilikda melioratsiya ishlarini amalga oshirish suvdan unumli foydalanishning muhim usulidir. Bularga suvdan tejamkorlik bilan foydalanish, yomg‘ir usulida, tomchilatib va namlatib sug‘orish, kanallarni betonlashtirish, lotok ariqlar qurish kabi ishlar kiradi. Suvdan foydalanishga kompleks yondashish usuli suvdan foydalanishni rejalashtirishda yerlarning tabiiy xususiyatlarini, irrigatsiya, sanoat, energetika va kommunal xo‘jaligining istiqbolli rivojini hisobga olgan holda suv ta’minoti vazifalarini kompleks rejalashtirishni ko‘zda tutadi. Tashkiliy chora-tadbirlar suv resurslarini muhofaza qilish va ularni unumli foydalanishda muhim rol o‘ynaydi. Bu choratadbirlarga suvning sifatini nazoratda tutish, oqova suvlarni tozalash ustidan nazorat o‘tkazish, suv havzalariga neft va boshqa ifloslovchi moddalarning to‘qilishiga yo‘l qo‘ymaslik korxonalarining suvdan foydalanishi ustidan nazorat o‘tkazish, aholini ichimlik suvi bilan ta’minlaydigan manbalarning biologik, kimyoviy va bakteriologik holatini nazorat qilish, yangi quriladigan korxonalarining loyiha hujjatlarini ekspertizadan o‘tkazish, ularning tozalagich inshootlarisiz ishga tushirilishiga yo‘l qo‘ymaslik va shu singari ko‘pgina tadbirlar kiradiki, bular pirovardida suv resurslarini muhofaza qilishda beqiyos ahamiyatga ega. Ifloslangan suvlar maxsus suv tozalash inshootlarida asosan uch xil usul bilan tozalanadi: a) Mexanik tozalash usuli. Oqovani sizdirib o‘tkazish,

tindirish, inersion ajratish, filtrlash va neftni ajratib olish usullari bilan bajariladi. Sizdirishda suvda erimaydigan aralashmalar ko‘z kattaligi 5 - 25 mm bo‘lgan maxsus temir panjaralar va simto‘rlardan o‘tkazib, qattiq predmetlar tutib qolinadi. Tindirish maxsus hovuzda amalga oshiriladi. Bunda 1,5 soatgacha

tindirilgan suvdagi ba'zi moddalar o'z og'irligi bilan suv tagiga cho'kadi. Tindirilgan bu suv tindirgich tagidagi to'shamadan (odatda donador qumdan foydalaniladi) filtrlanadi. Inersiali ajratish gidrotsiklonlarda bajariladi. Ularning ish prinsipi havoni tozalovchi siklonlarga o'xshash bo'lib, aylanma suv oqimidagi ba'zi iflosliklar inersion kuch ta'sirida ajralib chiqadi;

b) Fizik-kimyoviy tozalash usuli. Suvda erimagan qattiq va muallaq moddalar hamda suvda erigan moddalar tozalanadi. Fizikkimyoviy tozalash ekstraksiya, flotatsiya, oksidlash, sorbsiya, koagulyasiya va ion almashinish usullari bilan bajariladi.

Ekstraksiya - aralashmaning ikkita erimaydigan suyuqlik (ekstragent va oqova suv) orasidagi ajralib o'tish jarayoni (mas., oqova tarkibidagi fenol benzol yordamida ekstraksiya qilinadi).

Flotatsiya - oqova iflosliklarining pastdan berilgan havo pufaklari yordamida suv betiga ko'piklanib qalqib chiqish jarayoni.

Neytralizatsiya - oqova suvning nordonligi va ishqorliligi (rN)ni kislota, ohak, soda, ammiak kabilami qo'shish bilan tartibga tushirish jarayoni. Oksidlash - oqova suv va ichimlik suvi tarkibidagi zaharli biologik aralashmalami xlor qo'shish bilan neytrallashga asoslangan. Sorbsiya - sorbentlar yordamida suvdagi og'ir metallar, uglevodorodlar va bo'yoqlami ajratib olish jarayoni. Sorbent sifatida ko'pincha aktiv ko'mirdan foydalaniladi. Bu ishda yog'och qipig'i, qurum va titan bo'lakchalaridan ham foydalaniladi.

Koagulyatsiya - ichimlik suviga maxsus kimyoviy moddalar (koagulyantlar) qo'shish bilan undagi erigan ba'zi iflosliklami ajratib olish jarayoni. Koagulyant sifatida alyuminiy yoki temir birikmalari ishlatiladi. Oqova suvlami tozalashda elektrokoagulyatsiya qo'llaniladi. Bunda oqova tarkibidagi og'ir metali va siatijlar ionlashib, elektrodlar atrofida to'planadi. Ion almashinish — ion almashinuvchi smolalar sirtiga suvni ifloslovchi ba'zi aralashmalar va o g n ^etallami yopishtirib olishga asoslangan;

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 . Ekalogiya Sattorova Z.M
2. Ekalogiya , biosfera va tabiatni muhofaza qilish Ergashev . A
- 3 . Ekalogiya A. Rafiqov , Q. Abirqulov

PEDAGOGNING USLUBIY KOMPETENSIYASIGA OID YONDASHUVLAR TAHLILI

Ergasheva Go‘zal Maxkambayevna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi” kafedrasida dotsenti
v.b.,

Annotatsiya: Maqolada kasbiy pedagogik kompetentsiyaning bir qismi sifatida zamonaviy pedagogning uslubiy kompetentsiyasining kontseptsiyasi va tarkibiy tuzilmalariga yondashuvlar tahlil qilinadi. Pedagogning uslubiy kompetentsiyasi nafaqat o‘z fanini o‘qitish usullarini bilishi, balki o‘zidagi shaxsiy xususiyatlar va tajriba-malakalarni diagnostika qila olishi bilan ham belgilanadi. Pedagogning uslubiy kompetentsiyasi metodik faoliyat jarayonida o‘zlashtirilgan fikrlash, uslubiy bilim va ko‘nikmalarning tizimli darajasini aks ettiradi. Shu sababdan pedagogning uslubiy kompetentsiyasi o‘quvchilarning ta‘lim imkoniyati va ehtiyojlarini hisobga olgan holda pedagogik va uslubiy muammolarni samarali va sifatli hal etishni ta‘minlashga qaratiladi.

АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Аннотация: В статье анализируются подходы к понятию и структурным структурам методической компетентности современного педагога как части профессиональной педагогической компетентности. Методологическая компетентность учителя определяется не только знанием методов преподавания своего предмета, но и умением диагностировать свои личностные особенности и умения. Методическая компетентность учителя отражает системный уровень мышления, методические знания и умения, приобретенные в процессе методической деятельности. По этой причине методическая компетентность педагога ориентирована на обеспечение эффективного и качественного решения педагогических и методических задач с учетом образовательных возможностей и потребностей обучающихся.

ANALYSIS OF APPROACHES TO THE METHODOLOGICAL COMPETENCE OF TEACHERS

Abstract: The article analyzes approaches to the concept and structural structures of the methodological competence of a modern teacher as part of professional pedagogical competence. The methodological competence of a teacher is determined not only by knowledge of teaching methods of his subject, but also by the ability to diagnose his personal characteristics and skills. The methodological competence of a teacher reflects the systemic level of thinking, methodological knowledge and skills acquired in the process of methodological activities. For this reason, the methodological competence of the teacher is focused on ensuring effective and high-quality solutions to pedagogical and methodological problems, taking into account the educational opportunities and needs of students.

Kirish /Введение /Introduction

O‘zbekiston ta’lim tizimida doimiy islohotlarning amalga oshirilishi natijasida pedagoglarni ta’lim tizimining asosiy shaxsi sifatida e’tirof etib, ularni rasmiyatchilik, qog‘ozbozlikdan imkon qadar ozod qilish orqali pedagogik ijod maydonini kengaytira boshladi.

Zamonaviy pedagog nafaqat ma’lum bir fan bo‘yicha mutaxassis, balki metodist, pedagog, psixolog, shuningdek, o‘z kasbiy mahoratini doimiy ravishda oshirib boruvchi ta’lim sub’ektidir. Ya’ni, u ta’limning yangi yo‘nalishlarini idrok etuvchi, o‘z faoliyatini nostandart echimlar bilan boyituvchi, bolalar va ota-onalar bilan muloqot qilishda moslashuvchanlikni ta’minlovchi o‘ziga xos "universal shaxs"ga aylandi.

Demak, zamonaviy pedagog kasbiy muammolarni hal qilishda amaliy tajriba, kasbiy va universal bilim, ko‘nikmalar asosida muvaffaqiyatli harakat qilmog‘i darkor. Bu esa, o‘z navbatida pedagoglarni kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarga ega bo‘lishga undaydi. Masalan, shaxsiy kompetensiyalarga shaxsiy, shaxslararo, ijtimoiy va reflektivlik kiradi.

Ta’lim, tarbiya va rivojlanish jarayonlari nuqtai nazaridan kasbiy kompetensiyalar qatoriga quyidagi pedagogik kompetensiyalar kiradi; axborot-kommunikatsion kompetensiyalari (umumpedagogik va ilmiy-pedagogik xususiyat); O‘zbekiston Respublikasi davlat ta’lim standartiga muvofiq umumiy instrumental kompetensiyalar, shuningdek psixologik-pedagogik, umumiy va ilmiy

kompetensiyalar.

Biroq, pedagoglardan me'yoriy hujjatlarda ko'rsatilgan kompetensiyalarga javob berishni talab qilish biroz mushkul. Chunki ish joyida rasmiyatchilikning talab qilinishi ko'p hollarda bunga xalaqit qiladi. Asosan auditoriyada talabalar bilan bevosita ishlash, ularning ota-onalari bilan darsdan tashqari vaqtlarda muloqot qilish, hamkasblar bilan muloqot qilish kabilardir.

Demak, bugungi kunda pedagogning kasbiy kompetensiya darajasini oshirish juda ham muhimdir.

Adabiyotlar sharhi /Обзор литературы / Literature review

Mahalliy va xorijiy ilmiy-pedagogik adabiyotlarda "kasbiy va pedagogik kompetensiya" tushunchasi odatda uchlikda ko'rib chiqiladi: kompetensiya - kasbiy kompetensiya - kasbiy va pedagogik kompetensiya.

Masalan, D.A.Ivanov, K.G.Mitrofanov va O.V.Sokolovlar kompetensiyani shaxsning muayyan muammolarni hal qilish qobiliyati sifatida tavsiflaydi. Ya'ni, agar u muayyan muammoli vaziyatni hal qilish natijasini ko'rsatsa, shaxsni ma'lum bir sohada vakolatli deb atash mumkin.

O'z navbatida V.A.Slastenin, I.F.Isaev va A.I.Mishchenkolar pedagogning o'z faoliyatini amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligi birligiga e'tibor qaratadi. Shunday qilib, bu holda tadqiqotchilar "kompetentlik" tushunchasini professionallik bilan tenglashtiradilar.

Rus pedagog olimi N.V.Kuzmina kompetensiyani psixologik-pedagogik nuqtai nazardan ko'rib chiqishni taklif qiladi: kompetentlik - bu o'zini va boshqalarni tushunish, shaxslararo hodisalarni bashorat qilish qobiliyati.

Xorijiy ilmiy fikr kompetensiyani belgilashda ham noaniqdir. Misol uchun, 1980-yillarda ushbu mavzu bo'yicha amerikalik tadqiqotchilar V.Blank va D.Shonlar kompetensiyani bilim va fikrlashga asoslangan faoliyatni haqiqatda amalga oshirish qobiliyati deb hisoblashgan.

1990-yillarda xorijlik pedagog olim F.Chivelli kompetensiyani shaxsning asosiy belgilari: insonning qobiliyatlari, uning shaxsiy xususiyatlari va olingan bilimlari, shuningdek, mutaxassis faoliyati natijalarining kasbiy standartlarga muvofiqligi bilan bog'ladi. Uning AQShdagi hamkasblari - Ogayo shtat universitetining kasbiy ta'lim va ishga tayyorlash markazi mutaxassislari kompetensiyani samarali kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan aniq bilim, ko'nikma va qobiliyatlar deb tushunishgan.

2000-yillarning boshlarida ingliz tadqiqotchisi K.Winch kompetentsiyani muayyan vaziyatda muayyan mezonlarga muvofiq vazifani bajarish qobiliyatiga asoslanishini taklif qildi.

Tarkib nuqtai nazaridan, “kompetentlik” tushunchasi “kasbiy kompetensiya” atamasi asosida yotadi.

Ta’lim muammolari bo’yicha mahalliy tadqiqotchilar O.V.Akulova, V.V.Lapteva, A.P.Tryapitsyna va boshqalar kasbiy kompetentsiyani bilim, ta’lim va hayotiy tajriba, qadriyatlardan foydalangan holda kasbiy vazifalar va muammolarni hal qilish qobiliyati bilan tavsiflangan shaxsning ajralmas sifatiga bog'laydilar. V.I.Baydenko ham kasbiy kompetensiya va mutaxassisning shaxsiy xususiyatlari o’rtasidagi bog’liqlikni ta’kidlaydi. Bidekoni qo’llab-quvvatlagan N.N.Xridina "kasbiy kompetensiya" kontseptsiyasiga mavjud tajriba va bilimlarni yangilash, o’z-o’zini safarbar qilish, shuningdek, o’zgaruvchan mehnat sharoitlariga yuqori darajada moslashish qobiliyatini o’z ichiga oladi.

Hozirgi vaqtda ko’pchilik zamonaviy mahalliy tadqiqotchilar kasbiy kompetentsiyani shakllantirish faqat kasbiy qiyinchiliklarni engish, muammolarni hal qilish va vaziyatdan chiqish yo’lini topish orqali sodir bo’ladi, degan fikrga qo’shiladilar (V.E. Kazakova [14], T.I. Pudenko [15] va boshqalar).

Bundan tashqari, ushbu sohadagi noyob tadqiqotlar rossiyalik tadqiqotchilarning Scopus va Web of Science xalqaro axborot-tahliliy ma’lumotlar bazalari jurnallarida chop etilgan ingliz tilidagi ishlarida taqdim etilgan. Shunday qilib, 2019-yilda “Espacios” jurnalida N.I.Demkina, P.A.Kostikov va K.A.Lebedevning bo’lajak IT-mutaxassislarining kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishga yondashuvlar haqidagi maqolasi chop etildi. Ushbu ishda mualliflar o’quv va ilmiy axborot muhitining zamonaviy talablariga javob beradigan ilg’or uslubiy majmualarni o’z ichiga olishi kerak bo’lgan kasbiy kompetensiya modelini taqdim etdilar. Umuman olganda, mualliflarning fikricha, bunday modellar birinchi navbatda axborot jamiyati talablariga javob berishi kerak.

2022 yilda Sibir Federal universiteti jurnalida Krasnoyarsk davlat pedagogika universiteti mualliflar jamoasining maqolasi chop etildi. V.P.Astafieva (M.G.Yanova, V.V.Yanov, S.V.Kravchenko, I.V.Vetrova, jismoniy tarbiya pedagogsining kasbiy kompetentsiyasining mohiyatini ochib beradi.

Kasbiy kompetentsiyani rivojlantirish bo’yicha xorijiy tadqiqotlarning ilmiy yo’nalishi ko’p jihatdan rus maktabiga to’g’ri keladi. Masalan, avstriyalik olimlar

Elizabet Vindl va Yoxannes Dammerer pedagoglarning kasbiy moslashuvida yosh mutaxassislariga ustozlik qilishning rolini ta’kidlaydilar. Bolgariyada bo’lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish Sofiya universiteti tadqiqotchisi Vera Gyurova asarlarida qayd etilgan.

Rimdagi Italiya Ta’limni baholash milliy instituti tadqiqotchilari Mikela Freddano va Valeriya Pandolfini kasbiy kompetensiyaning asosiy komponenti mavjud ta’lim tizimi mutaxassislarining malakasini oshirish deb hisoblaydi.

Metodlar / Методы / Methods

tarixiy, retrospektiv va nazariy-uslubiy manbalarni tahlil qilish, olingan ma’lumotlarni umumlashtirish va sharhlash, kuzatish, suhbat, anketa, kontent tahlil, kvalimetriya va ekspert baholash.

Tadqiqotning metodologik asoslari / Методологическая база исследования / Methodological base of the research

Kasbiy-pedagogik kompetensiyaning turli xil turlari mavjud: psixologik-pedagogik, ijtimoiy-madaniy, uslubiy, predmetli, uslubiy va boshqalar.

Kasbiy pedagogik kompetensiya turlari orasida uslubiy kompetensiya alohida o’rin tutadi, chunki pedagogning kasbiy mahorat darajasi unga bog’liq.

Mahalliy pedagogik bilimlarda pedagoglar 1990-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab metodik kompetensiya haqida gapira boshladilar. Bu vaqtda V.I.Zemtsova, N.L.Stefanova, V.A.Adolf, T.S.Polyakovalarning asarlari paydo bo’ldi.

Pedagogika sohasidagi mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish natijalari shundan dalolat beradi, bunda pedagogning uslubiy kompetensiyasi quyidagicha talqin qilinadi:

- pedagog shaxsining pedagoglik kasbiga bo’lgan qadriyat munosabatlari, shuningdek, kasbiy bilim va ko’nikmalar yig’indisini aks ettiruvchi integral, kasbiy ahamiyatli xususiyati (T.V. Syasina);
- o’quv-uslubiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo’lgan uslubiy bilimlar va uslubiy ko’nikmalar, shuningdek, kasbiy ahamiyatga ega bo’lgan shaxs sifatleri majmui (T.S.Mamontova);
- pedagogning turli xil o’qitish usullari va didaktik metodlar, o’qitish texnikasi, o’quv jarayonida bilim va ko’nikmalarni egallashning psixologik mexanizmlari haqidagi bilimlarini o’zlashtirish ko’nikmalari yig’indisi (N.V.Kuzmina);
- shaxsning ajralmas mulki, muayyan sohada tashqi dunyo bilan samarali o’zaro ta’sir qilish imkoniyatini ta’minlovchi murakkab shaxsiy resurs (R.P.Milrud);

• pedagogning uslubiy, uslubiy bilimlari, malakalari, tajribasi, motivatsiyasi, qobiliyatlari va uslubiy-pedagogik faoliyatda ijodiy o‘zini-o‘zi ro‘yobga chiqarishga tayyorligi tizimini aks ettiruvchi ishbilarmonlik, shaxsiy va axloqiy fazilatlarining ajralmas tavsifi (T.A. Zagrivnya);

• I.V.Grebnevning fikriga ko‘ra, pedagogning kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

F.F.Nagibin va N.V.Ippolitovlarning fikricha, pedagogning uslubiy kompetensiyasi o‘quv-uslubiy faoliyatni sifatli amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan psixologik va pedagogik, ilmiy va uslubiy bilim, ko‘nikma, malakalari, mahorati, motivatsiyasi va shaxsiy fazilatlarini yig‘indisiga asoslanadi.

Tadqiqot natijalari / Результаты исследования / Research results

Biz "pedagogning uslubiy kompetensiyasi" tushunchasini tahlil qilish jarayonida ushbu kontseptsiyani turli olimlarning pozitsiyalaridan kelib chiqib o‘rganishga harakat qildik. "Pedagogning uslubiy kompetensiyasi"ni tadqiq qilgan olimlarning mazkur tushunchaga ta‘riflari bir-biriga zid bo‘lmasdan, balki aksincha bir-birini to‘ldirishiga amin bo‘ldik. Tahlil jarayonida biz umumiy qabul qilingan yagona ta‘rifning yo‘qligining guvohi bo‘ldik.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash joizki, uslubiy kompetensiya pedagogning kasbiy kompetensiyasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida, uning mazmunidagi o‘zgarishlar tufayli, uning o‘ziga xos xususiyatlarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi.

"Pedagogning uslubiy kompetensiyasi"ning mazmuni, tuzilishi va mezonlarini tahlil qilib, biz ushbu tushunchaning mazmunini aniqlash bilan birga uni kasbiy kompetensiyaning tarkibiy, ajralmas qismi sifatida professional shaxsni anglaymiz. Demak, "pedagogning uslubiy kompetensiyasi" uning pedagogik faoliyat jarayonida egallagan uslubiy bilim va ko‘nikmalarni tizimli egallash darajasini aks ettiruvchi mahorati, o‘quv-uslubiy muammolarni samarali va sifatli hal etishni ta‘minlashga qaratilgan shaxsiy sifatlari, kasbiy imkoniyat va ehtiyojlari bilan belgilanadi.

Pedagogning kasbiy faoliyatini tahlil qilish jarayonida biz N.G.Masyukova tomonidan taklif qilingan pedagogning uslubiy kompetensiyasining tuzilishi xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi: mavzu-faoliyat, kognitiv, analitik-refleksiv, shaxsiy va axborot texnologiyalari kabi tarkibiy qismlarni aniqladik.

Pedagogning pedagogik faoliyati an’anaviy ravishda ilmiy-uslubiy va

psixologik-pedagogik kabi faoliyat turlari bilan bog'liq. Jamiyat rivojlanishining axborot bosqichi uslubiy kompetensiya tarkibida axborot texnologiyalarini ko'rib chiqish talab etadi.

O'zbekiston Respublikasining me'yoriy hujjatlarini tahlil qilish asosida uslubiy kompetensiyaning axborot texnologiyalari tarkibiy qismining ahamiyatini asoslash:

1) birinchidan, “Ta’lim” milliy loyihasida ta’lim ishtirokchilari uchun xavfsiz bo‘lgan hamda ta’limning ochiqligi va uning yuqori sifatini ta’minlaydigan zamonaviy raqamli ta’lim muhitini yaratish vazifasi qo‘yilgan;

2) ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi 637-O‘RQ-sonli "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni ta’lim muassasalari axborot xavfsizligi va ta’lim ishtirokchilarining shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni ta’minlashi kerakligini hisobga olgan holda elektron shaklda va masofaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanib asosiy umumiy ta’lim dasturlarini amalga oshirishga qaratilgan ta’limni rivojlantirish bo‘yicha muhim ko‘rsatmalarni belgilab berdi;

3) uchinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015-yilning 4-fevral kuni e’lon qilingan “O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligini tashkil etish to‘g‘risida”gi Farmoniga² ko‘ra “Axborot xavfsizligini ta’minlash va kommunikatsiya tarmoqlari, dasturiy mahsulotlar, axborot tizimlari va resurslarini himoya qilishning zamonaviy texnologiyalarini tatbiq etish chora-tadbirlarini amalga oshirish, axborot resurslarini himoya qilish bo‘yicha texnik infra- tuzilmani yanada rivojlantirish” ustuvor vazifalardan biri sifatida qayd etilgan.

Axborot xavfsizligi deganda tabiiy yoki sun’iy xarakterdagi tasodifiyyoki qasddan qilingan ta’sirlardan axborot va uni qo‘llab-quvvatlab turuvchi infratuzilmaning himoyalanganligi tushuniladi. Bunday ta’sirlar axborot munosabatlariga, jumladan, axborot egalariga, axborotdan foydalanuvchilarga va axborotni muhofaza qilishni ta’minlovchi infratuzilmaga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasining 2002-yil 12-dekabrdagi «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonunida axborot xavfsizligi axborot borasidagi xavfsizlik deb belgilangan va u axborot sohasida shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarining himoyalanganlik holatini anglatadi.

4) to‘rtinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi kelgusi o‘n yilliklar uchun zamonaviy axborot jamiyatini

shakllantirish sharoitida shaxsni shakllantirish uchun asos yaratadigan boshlang'ich, umumiy o'rta va oliy ta'limning yangi davlat ta'lim standartlarini tasdiqladi. O'zbekiston Respublikasi davlat ta'lim standartlari tegishli AKT vositalari va ulardan foydalanadigan va qo'llab-quvvatlovchi “xodimlarning etarli malaka darajasi to'g'risida”, “Axborot texnologiyalari va axborotni muhofaza qilish”,

O'zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi O'RQ-444-sonli “[Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida](#)”gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-iyuldagi O'RQ-547-son “[Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida](#)”gi Qonunlariga muvofiq ta'lim muassasalari darajasida elektron axborot va ta'lim muhitining ishlashini ta'minlashi kerakligini ta'kidlaydi..

Shunday qilib, yuqorida muhokama qilingan me'yoriy hujjatlarni tahlil qilish asosida biz pedagogning uslubiy kompetensiyasi axborot texnologiyalari borasidagi savodxonligi, masofaviy ta'lim va axborot xavfsizligi sohasidagi bilimlarga asoslanadi, degan xulosaga keldik.

Xulosa /и Заключение / Conclusion

Umuman olganda, pedagogning uslubiy kompetensiyasi sohasidagi tadqiqotlar tahlili ushbu muammoning rivojlanish evolyutsiyasini taqdim etishga imkon berdi.

Shunday qilib, xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarda "uslubiy kompetensiya" tushunchasi 1990-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab tadqiq qilingan bo'lib, bu pedagogning nafaqat o'z fanlarini o'qitish metodikasi sohasida, balki pedagogik faoliyatida zarur bo'ladigan fan-texnika yutuqlari borasidagi bilimlarni amaliyotda qo'llay olishligini ham anglatadi.

Umuman olganda, uslubiy kontseptsiya mehnat psixologiyasi yo'nalishidagi tadqiqotlarning "kasbiy kompetensiya" va "kasbiy-pedagogik kompetensiya" atamallari bilan yonma-yon rivojlanadi.

Demak, pedagogning uslubiy kontseptsiyasi nafaqat kasbiy kompetensiyaga ega bo'lish uchun, balki kengroq ma'noda ko'p sonli vaziyatlarni engish va guruhda ishlashga imkon beradigan kompetensiyadir. Pedagoglarda uslubiy kontseptsiyaning mavjudligi ularning o'z faoliyatini moslashuvchan va reproduktivdan samarali va ijodiy darajaga ko'tarishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Salaeva M.S. Formation of virtual academic mobility of future teachers in the context of education information // “Образование и наука в XXI веке” международный научно-образовательный электронный журнал. ISSN: 2658-7998. Выпуск №15 (том 3) (июнь, 2021). - С.480-484.
2. Salaeva M.S., Djumabayeva M. Formation of virtual academic mobility of future teachers in the context of education information // International Multidisciplinary Scientific Journal (IMSJ) ISSN: 2091-573X. With Impact Factor: 3.2. Volume 1. Issue 1, June 2021.- P. 36-37. Google scholarship <https://www.sciencepublish.org/>
3. Salaeva M.S., Djumabayeva M. Psixologlar faoliyatida bolalar salomatligini saqlovchi va shaxsini rivojlantiruvchi raqamli manbalar kolleksiyalarini ishlab chiqish zaruriyati / "Maktabgacha ta'limda davlat va nodavlat sektorini rivojlantirish: yangi shakllar va ta'lim mazmuni" mavzusidagi Xalqaro onlayn konferentsiya / Низомий номидаги ТДПУ. - Тошкент. 2020 йил 13 май. – Электрон тўплам. - Б.303-305.
4. Салаева М.С., Джумабаева М. Таълимни модернизациялаш шароитида педагог шахсининг ижтимоийлашуви ва профессионаллашуви // UzACADEMIA Ilmiy-uslubiy jurnali ISSN (E) – 2181 - 1334 Barcha sohalar bo'yicha electron jurnal. VOL 2, ISSUE 9 (19), July 2021 Part - 1. - С.54-60. www.academscience.uz
5. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // Scientific progress. VOLUME 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>
6. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогинг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali. ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - Б. 59–62. Retrieved from <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>
7. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Бошланғич таълим ўқувчиларини ижтимоий мобиллигини ривожлантириш // Eurasian journal of social sciences, Philosophy and culture. Innovative Academy Research Support Center UIF = 8.2 |

SJIF = 6.051 www.in-academy.uz Volume 2 Issue 4, April 2022

2181-2888.

Pages

ISSN

136-139.

<https://zenodo.org/record/6511330#.Y1G0jnZByUk><https://doi.org/10.5281/zenodo.6511330>

8. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Формирование мобильности личности как педагогическая проблема // Scientific progress. VOLUME 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 384-390.

<http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20065.%20384-390.pdf>

9. Салаева М.С., Мамадалиева У.С. Развитие когнитивной мобильности учащихся в начальном образовании / “Xorijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 276-281.

10. Salaeva M.S., G‘ulamova S.R. Ta’limni axborotlashtirish sharoitida bo‘lajak pedagoglarning virtual akademik mobilligini shakllantirish / “Xorijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 209-213.

11. Salaeva M.S., Suyarova D.X. Pedagogning kasbiy faoliyatida pedagogik aks ettirishning o‘ziga xos jihatlari / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - B.449-459. ISBN 978-601-06-8694-6

12. Salaeva M.S., Yaqubova L.I. Pedagogning kasbiy taraqqiyotiga ta’sir qiluvchi omillar / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022.- B.459-466. ISBN 978-601-06-8694-6

Research Science and
Innovation House

BRIOFITLARDAN ATROF-MUHITNI BIOMONITORING QILISHDA FOYDALANISH

Pardaboyev Soxib Begali o‘g‘li

JDPU Sirtqi bo‘lim, Tabiiy va aniq fanlarda
masofaviy ta‘lim kafedrasasi o‘qituvchisi.

Tursunqulov G‘iyos Shermat o‘g‘li

JDPU Sirtqi bo‘lim, “Tabiiy va aniq fanlarda
masofaviy ta‘lim kafedrasasi” biologiya yo‘nalishi talabasi.

e-mail: soxibpardaboyev1@mail.com

Abstract.

The level of air and soil pollution with heavy metals and radionuclides has increased significantly over the past decades. Since radionuclides can be transported over long distances from the source along with air masses and accumulate in the environment during fallout, their negative consequences may not appear immediately, but over time. The article presents the results of the study of scientific sources and research results. For this, the use of bryophytes as a biological object and monitoring system is suitable.

Keywords.

Bryophyte, monitoring, ^{232}Th , ^{226}Ra , ^{40}K , ^{137}Cs , soil, atmosphere, *Grimmia laevigata*, *Ptychostomum schleicheri*, acid soil, radionuclides.

Аннотация.

Уровень загрязнения атмосферы и почвы тяжелыми металлами и радионуклидами за последние десятилетия значительно возрос. Поскольку радионуклиды могут переноситься на большие расстояния от источника вместе с воздушными массами и накапливаться в окружающей среде при выпадении, их негативные последствия могут проявляться не сразу, а со временем. В статье представлены результаты изучения научных источников и результаты исследований. Для этого подходит использование бриофитов в качестве биологического объекта и системы мониторинга.

Ключевые слова.

Мохообразный, мониторинг, 232Th, 226Ra, 40K, 137Cs, почва, атмосфера, *Grimmia laevigata*, *Ptychostomum schleicheri*, кислая почва, радионуклиды.

Hozirgi kunda jamiyat jadal rivojlanish bosqichida ekan, insoniyatning tabiiy muhitga tasiri bevosita va bilvosta yoʻnalishda amalaga oshadi. Maʼlumki, bugungi kunda insoniyat faoliyati texnik va texnikaviy vositalarga bogʻliq boʻlib, shu bilan birga tabiiy muhitga taʼsiri koʻrinmas, mahalliy, mintaqaviy va global muommolarga sababchi boʻlmoqda. Koʻpchilikka maʼlumki, barcha mintaqalarda kasalliklar sonining ortishi, iqlim oʻzgarishlari, bioxilma xillikning yoʻqolishi, suv, havo, tuproq tarkibining yomonlashuvi asosiy ekologik koʻrsatgichlar boʻlib birorta davlatni chetlab oʻtmagan.

Bundan kelib chiqqan holda ekologik oʻzgarishlarni oldini olish, yashash muhit tarkibini tizimli baholash muhim va dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bunday vazifalarni bajarish uchun hozirgi ilm-fan shuni koʻrsatmoqdaki, bugungi kunda hajm jihatidan kichik boʻlsada biologik indikator sifatida briofitlarga tenglasha oladigan organizm uchramasligi maʼlum. Chunki bu organizmlar barcha qitʼalarda uchrab, har qanday ekologik sharoit va substartda oʻsish qobiliyatiga ega, tashqi muhit oʻzgaruvchanligi taʼsirchanligi, har qanday muhit holatini baholashga yordam berishi bilan boshqa organizmlardan farqlanadi.

Yuqoridagi vazifalarni bajarish uchun atrof muhit holatini baholash suv va tuproq hamda atmosfera havosi tarkibini aniqlashda briofit yaʼni yoʻsinlardan briometr koʻrsatgichlaridan foydalanish mumkin.

Rivojlangan davlatlar bugungi kunda suv, havo, va tuproq tarkibini doimiy monitoring qilib bormoqda, buning natijasida ekotizimni yomonlashishiga sabab boʻluvchi mexanizmlar oʻrniga tabiiy ekologik vositlar bilan ishlash ustida izlanishmoqda. Maʼlumki briofitlarda ildiz tizimi rivojlanmaganligi sababli har qanday substrat tabiatida oʻsa oladi, hamda keng adabtatsiya xususiyatiga ega boʻlaganligi uchun har xil ekologik sharoitlarda yashay oladi. Masalan: *Funaria hygrometrica*ning filamentli protonemal hujayralari ikki valentli qoʻrgʻoshin (Pb) ni oʻz ichiga olgan eritmalar taʼsirida tanasining quruq ogʻirligining 74% gacha, (Pb) toʻplashi mumkin. “Briofitlarni suv va atrof-muhit bilan munosabatlari bir parcha qogʻozga oʻxshaydi”, “Tosh ustiga bir varaq qogʻoz qoʻysangiz, yomgʻir yogʻsa,

ho‘l bo‘lib, quyosh chiqishi bilanoq quriydi. Bu esa briofitlarning biologiyasi” - deydi Berkli Kaliforniya universiteti botanik olimi Brent Mishler. [5; 140-b., 3; 45-123-b., 4; 283-b., 6; 35-41-b., 7; 1-19-b.]

Tuproqdagi ^{226}Ra ning o‘rtacha konsentratsiyasi 26 Bk/kg, 2,0 Pb va 2,0 Rho-33 Bq/kg ga ko‘ra va bu izotoplarning 30% atmosferadan tushishi bilan tuproqqa kiradi. Oddiy tuproqlarda ^{226}Ra kam migratsiya qiladi. Tuproqning kislotaliligi oshishi uning migratsiyassini kuchaytiradi. Tuproqning filtrlash qobiliyati tufayli ^{226}Ra ning kirib borish chuqurligi cheklangan.

Kislotali tuproqlarda ^{226}Ra konsentratsiyasi muvozanat holatdagi ^{238}U konsentratsiyasidan oshadi. ^{226}Ra konsentratsiyasi namuna tarkibidagi Fe, Mn, Al minerallar, gidroksidlari va organik moddalar miqdoriga bog‘liq. Qurg‘oqchil iqlim zonasining qora tuprog‘ida (chernozem) ^{226}Ra asosan karbonatli va sulfatli bog‘lanishlarda to‘planadi va boshqa gidroksidli tuproq metallarining karbonatlari va sulfatlari bilan birga cho‘kadi.

O‘simliklar tomonidan ^{226}Ra to‘planish koeffitsiyenti birdan katta. Bu esa to‘siqqa uchramaydigan elementlarga ishora qiladi. Eng yuqori 40K nam iqlim zonasi o‘simliklarida kuzatiladi. Qurg‘oqchil hudud uchun 40K sezilarli darajada past bo‘ladi, chunki birinchi holatda o‘simliklarning ildiz ekssudati qattiq faza yoki almashinuv shakllari natijasida so‘rilgan ^{226}Ra ni osongina ajratib oladi. Ikkinchi holda, ^{226}Ra yomon eriydigan yoki Ca sulfatlari bilan bog‘lanadi, 40 sm qalinlikdagi qatlamdagi kvadrat kilometrli tuproqda ~ 1 g Ra mavjud. ^{228}Ra (mezotoriy) Th ning boshqa yemirilish mahsulotlariga qaraganda ancha zaharli. ^{228}Ra va ^{226}Ra ning biologik ta’siri bir xil, ammo ular tanada boshqacha harakat qiladigan turli xil mahsulotlarni beradi. ^{228}Ra ^{226}Ra dan 2 baravar zaharliroq: uning organizmdagi ruxsat etilgan maksimal miqdori 0,05 mkSi, havodagi maksimal ruxsat etilgan konsentratsiyasi esa $4 \cdot 12$ mkCi/ml; ^{226}Ra ning 1 mkCi 1 mg vaznga to‘g‘ri keladi, ^{228}Ra holatida esa 1 mkCi 0,0042 mkg vaznga to‘g‘ri keladi [2; 66-71-6., 8; 395-409-6., 9; 120-6.].

Prezidentimiz tomonidan 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-soniga ko‘ra “Yashil iqtisodiyot” texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish orqali 2026-yilga qadar iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20% ga oshirish va havoga chiqariladigan zararli gazlar hajmini 20% ga qisqartirish choralari ko‘rilgan, o‘shbu farmon ijrosini amalyotga joriy qilish imkoniyatlaridan briofitlardan

istiqbolli foydalanish mo‘mkin.[9.] Tadqiqot metodologiyasi tekshirilgan briofitlarning gamma-spektrida ^{232}Th , ^{226}Ra , ^{40}K , ^{137}Cs , va ^7Be radionuklidlarining fotocho‘qqilari aniqlandi. Ularning gamma-aktivliklari OMACH majmuasidagi etalon ^{137}Cs , ^{40}K , ^{226}Ra va ^{212}Th radionuklidlarning spektrlari bilan solishtirish orqali hisoblandi [2; 66-71.].

Bizning tadqiqotimizdan maqsad atrof-muhit havosining tozaligini baholashda briofitlardan bioindikator sifatida foydalanish imkoniyatlarini o‘rganish hisoblanadi, bunda biz bioindikator bo‘lgan briofitlardan foydalandik.

Tabiatdagi tabiiy radionuklidlarning (TRN) asosiy hissasini U-Th tabiiy radioaktiv oilalarning α va β yemirilishi natijasida hosil bo‘luvchi qisqa yashovchi yadrolarning gamma nurlanishi hamda radioaktiv oilalarga kirmaydigan tabiiy radioaktiv izotop kaliy ^{40}K tashkil qiladi. Bundan tashqari og‘ir yadrolar bo‘linishida (yadroviy reaktorlardagi chiqindilar va turli xil yadroviy sinovlar) hosil bo‘ladigan texnogen radionuklid seziiy ^{137}Cs va kosmik va gollaktil nurlanishlardan hosil bo‘ladigan kosmogen radionuklid berilliy ^7Be o‘z hissasini qo‘shadi. Kosmogen radionuklidlar atmosferada paydo bo‘lib, keyin yer yuziga chang, qor, yomg‘ir, shudring orqali tushadi.

Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlardan ko‘rinib turibdiki, turli kosmogen yoki texnogen usulda yig‘ilgan radionuklidlar va ulardan hosil bo‘ladigan hosilaviy nuklidlarning organizmga tasiri va ushbu elementlarni ekosistemadagi miqdoriy holatini aniqlab borish muhim va dolzarb masalalardan bo‘lib hisoblanmoqda.

Namuna sifatida bir turga mansub bo‘lgan epilit, akrokarp- *Grimmia laevigata* (Brid.) Brid., ning ikki joydan namunalari yig‘ib olindi. Birinchi namuna shahar ekosistemasiga yaqin bo‘lgan hudud Samarqand viloyati Bulung‘ur tumaniga yaqin joylashgan Baxmal tumani Qatortol qishlog‘i hududidan ($39^{\circ}41'29.3''\text{N}$ $67^{\circ}35'23.1''\text{E}$) olingan bo‘lsa, ikkinchi namuna esa shahar ekosistemasidan uzoq bo‘lgan Zomin davlat qo‘riqxonasi hududidan ($39^{\circ}37'00.9''\text{N}$ $68^{\circ}22'05.7''\text{E}$) olindi. Bu turning o‘ziga xosligi shundaki, toshlar yuzasida o‘sib zich qalin qoplam hosil qiladi va poya barglari orasida to‘plangan chang qum, tuproqlarni ham tutib qoladi, shuning uchun bu turning poya va barglari orasida sezilarli darajada tuproqni uchratishimiz mumkin.

Epilit briofitlar tanasida elementlarni ko‘proq atmosfera yog‘inlari, shamol, chang to‘zonlardan to‘plashi mumkin. Ikkinchi va uchinchi turlar transport magistrallaridan uzoq Jum- jumsoy, ($39^{\circ}40'18.6''\text{N}$ $67^{\circ}50'04.9''\text{E}$) hududidan

epigey gigrofit tur (*Ptychostomum schleicheri* (DC.) J.R. Spence ex D. Bell & Holyoak.) va Zomin davlat qo‘riqxonasi xududidan (39°35‘11.5“N 68°20‘54.2”E) uchinchi, epilit mezofit (*Lescurea radicata* (Mitt.) Monk. Turlar olindi (5.5.5-jadval).

Namunalar tarkibidagi tabiiy (TRN) va texnogen radionuklidlarning (^{232}Th , ^{226}Ra , ^{40}K , ^{137}Cs , va ^7Be) konsentratsiyasi SamDU qoshidagi Yadro fizikasi laboratoriyasidagi (RADEK) kompleksidagi sintillyatsion gamma – spektrometrlarida amalga oshirildi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январьдаги (ПФ-60-сон) «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида» фармони.

2. Azimov A.N., Hushmuradov Sh.Kh., Muminov I.T. et al. Gamma-spectrometric determination of natural radionuclides and ^{137}Cs concentrations in environmental samples. The improved scintillation technique. - Rad. Measurements, 2008, № 43, p. 66-71.

3. Buse A., Norris D., Harmens H., Biiker P., Ashenden T., Mills J. Heavy metals in European mosses: 2000/2001. Centre for Ecology and Hydrology, Bangor, ISBN: 1870393 70 8, UK, 2003. – 45-123 p.

4. Dierßen K. Distribution, ecological amplitude and phytosociological characterization of European bryophytes / K. Dierßen // Bryophytorum Bibliotheca. Bd.56. – Berlin, Stuttgart: Cramer in der Gebr. - Borntraeger-Verl.- Buchh., 2001. – 283 p.

5. Давыдова С.Д., Тагасов В.И. Тяжелые металлы как супертоксиканты 21 века. Изд-во РУДН, 2002. – 140 с.

6. Govindaparyari H., Leleeka M., Nivedita M. and P.L. Uniyal Bryophytes: indicators and monitoring agents of pollution 17 September 2009; Revised and Accepted: 2 January 2010. P. 35-

Adabiyot darslariga interfaol yondashuv

Abdullayeva Mashhura Xamza qizi- Toshkent amaliy fanlar
universitetining Tarix va filologiya fakulteti kunduzgi ta'lim yo'nalishi
O'TA2201U07 talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada adabiyot darslarida interfaol metodlardan foydalanishning metodik jihatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar. Adabiyot darsi, interfaol metod, mantiqiy fikrlash, tanqidiy fikrlash, faollik, dars samaradorligi.

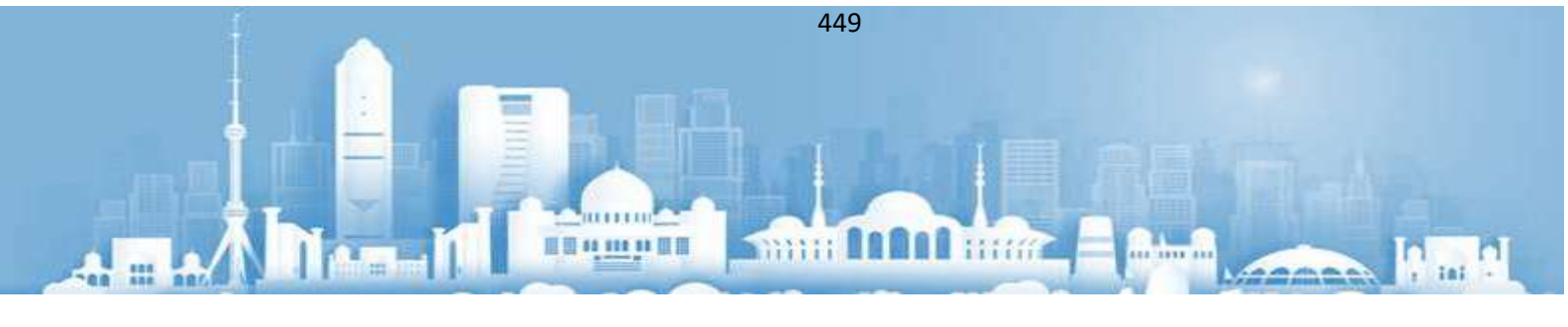
Аннотация. В данной статье говорится о методических аспектах использования интерактивных методов на уроках литературы.

Ключевые слова. Урок литературы, интерактивный метод, логическое мышление, критическое мышление, активность, эффективность урока.

Annotation. This article talks about the methodological aspects of using interactive methods in literature classes.

Key words. Literature lesson, interactive method, logical thinking, critical thinking, activity, lesson efficiency.

Yangi O'zbekistonda har tomonlama yetuk, barkamol insonni tarbiyalash ta'lim-tarbiyaning ustuvor yo'nalishlaridandir. Bu borada ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar fikrimizning yaqqol dalilidir. Ta'limning ustuvor soha deb belgilanishi, bu vazifani amalga oshirish jarayoni o'quvchilarni o'qitishga yangicha yondashishni taqozo etadi. Chunonchi, pedagogik jarayonning eskirib qolgan texnologiyalarini yangisiga almashtirish, ta'limga davr talablari asosida yondashish, darsga innovatsion usullarning loyihasini tadbiiq etish asosiy vazifalaridan biriga aylanmoqda. Zamonaviy ilg'or pedagogik texnologiyalarning afzalligi zamon

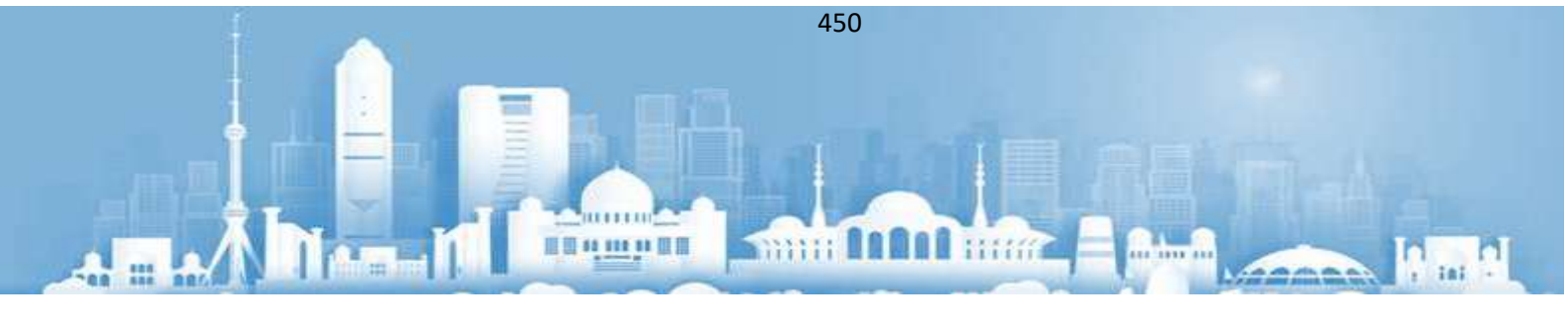
sinovidan o‘tib, interfaol darsning sifat va samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi o‘z isbotini topmoqda. Interfaol ta’limdan kutilgan maqsad nima, uning afzalliklari, darsning samaradorligini oshirish tamoyillari nimadan iborat? degan savolga quyidagicha javob berish mumkin:

1) interfaol usullar eng qulay va sodda usul; 2) mustaqil fikrlashni o‘rgatadi; 3) ko‘p tarmoqli; 4) sodda, oson, 5) esda qolishi kuchli; 6) bilim boyligini oshiradi; 7) vaqtdan yutiladi, 8) qiziqarli o‘tadi; 9) darsning samaradorligini oshiradi; 10) dunyoqarashni kengaytiradi; 11) tafakkurni rivojlantiradi; 12) o‘quvchilarning diqqat e‘tiborini tortadi; 13) har bir o‘quvchi bilan individual munosabat paydo bo‘ladi; 14) xotirani kuchaytiradi; 15) izlanishga chorlaydi; 16) o‘quvchilarni o‘z ustida ishlashga da’vat etadi.

Umumta’lim maktabining adabiyot darslarida ta’limning interfaol usullaridan foydalanish o‘quvchilarda mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini tarkib toptitiradi, yakka tartibda, juftlikda va guruhlarda ishlashga o‘rgatadi, ko‘pchilik oldida o‘z fikrini bayon etish, o‘z nuqtayi nazarini asoslash malakalarini hosil qiladi.

Ta’lim jarayonida “Aqliy hujum”, “Tanqidiy fikrlash”, “Klaster”, “Sinkveyn”, muammoli vaziyat yaratish, sahna darslari, kichik guruhlarda ishlash va h.k interfaol usullaridan o‘rni bilan foydalanish yaxshi samara beradi. Masalan: “Aqliy hujum” o‘quvchilarda mustaqil fikrlash imkonini beruvchi ta’lim usulidir.

—“Aqliy hujum” usuli mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qo‘llaniladi. O‘quvchilar muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritadi. Xususan, **G‘azal nima?** O‘quvchilar g‘azal haqidagi dastlabki fikrlarini shu paytgacha o‘rgangan bilimlari asosida bildira boshlaydilar. Bildirilgan fikrlar doskaga yozib boriladi. Noto‘g‘ri fikrlar uchun ham tanbeh berilmaydi. Chiroyli, asosli fikrlar rag‘batlantiriladi va umumlashtiriladi:

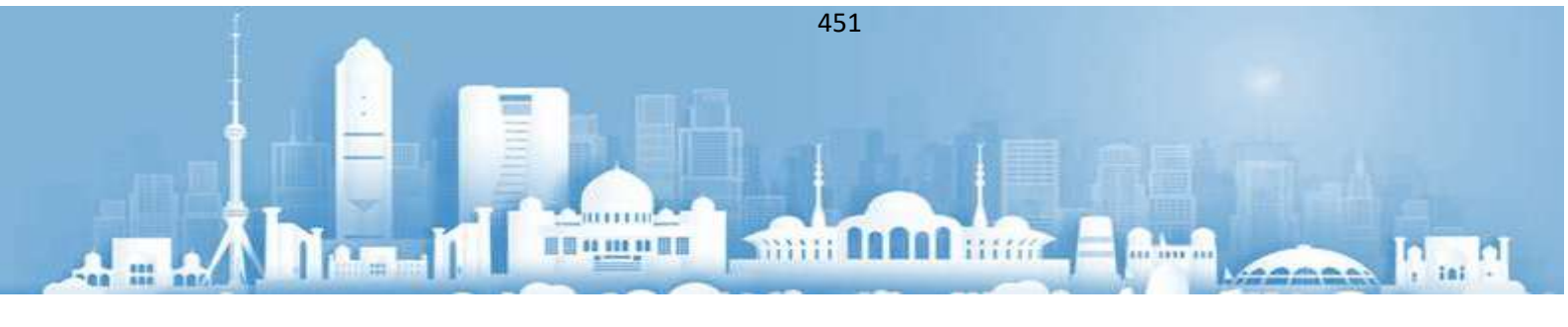

“Tanqidiy fikrlash” usuli o‘rtaga tashlangan masala yoki muammo yuzasidan fikr aytish, o‘zgalarning fikrlarini tanqidiy idrok etish, o‘z nuqtayi nazarini asoslab berish va saqlab qolish imkoniyatiga ega bo‘lishga asoslangandir. Bunday usuldan bahs-munozara xususiyatiga ega bo‘lgan masalalar muhokamasida foydalanish mumkin.

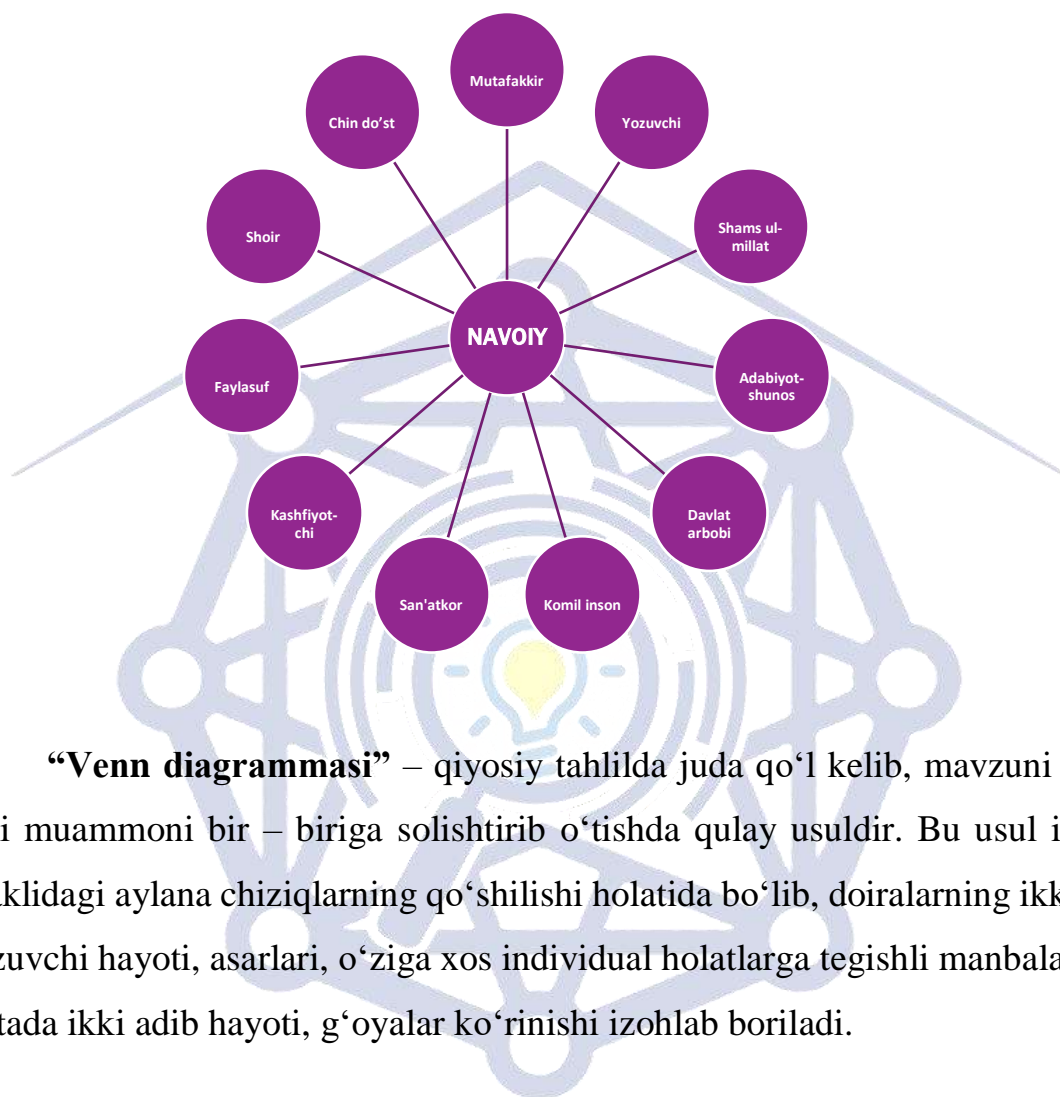
Masalan: O‘zaro muloqotda siz yoki sen deb murojaat qilishning qaysi biri ma’qul? Darsliklarga yozib chizadigan o‘quvchilarga munosabatingiz? va h.k.

“Klaster”dan yangi mavzuni boshlashdan oldin o‘quvchilarning e’tiborini jalb qilish uchun yoki o‘tilgan mavzuni mustahkamlash jarayonida foydalanish mumkin.

Research Science and Innovation House

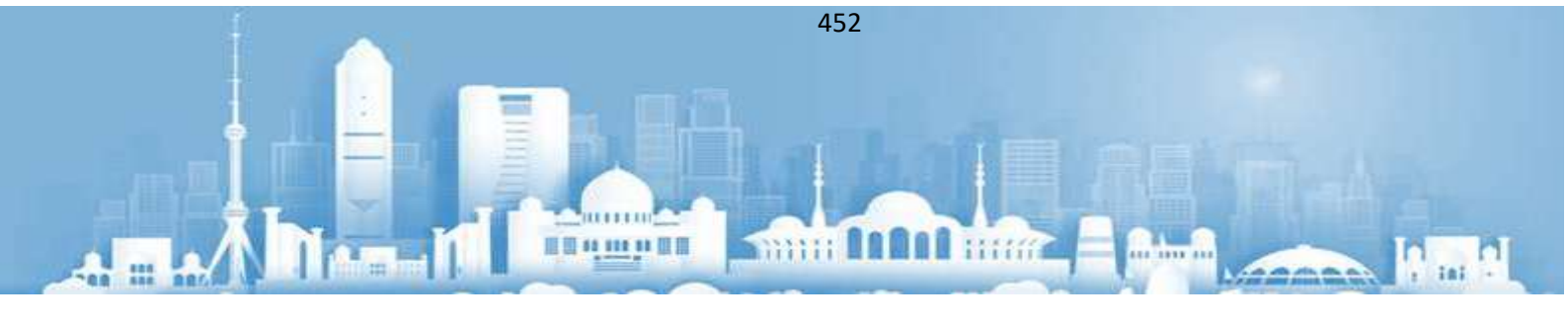

“Klaster usuli” – o‘quvchilarning e‘tiborini va fikrlarini jamlashda yaxshi samara beradi

“Venn diagrammasi” – qiyosiy tahlilda juda qo‘l kelib, mavzuni sharhlab, ikki muammoni bir – biriga solishtirib o‘tishda qulay usuldur. Bu usul ikki doira shaklidagi aylana chiziqlarning qo‘shilishi holatida bo‘lib, doiralarning ikki tarafiga yozuvchi hayoti, asarlari, o‘ziga xos individual holatlarga tegishli manbalar yozilib, o‘rtada ikki adib hayoti, g‘oyalar ko‘rinishi izohlab boriladi.

Research Science and
Innovation House

“Venn diagrammasi”

Nodira

XIX asr, 1792 – yilda tugʻilgan. Turmush oʻrtogʻi Qoʻqon xoni Umarxon, farzandlari Muhammadalixon, Sulton Mahmudxon, 30 yoshida umr yoʻldoshidan ajraldi, 189 gʻazal, “Devoni Maknuna”, “Firoqnoma” kabi asarlari mashhur, 1842 – yilda hayoti fojiiyali tarzda yakun topdi ”

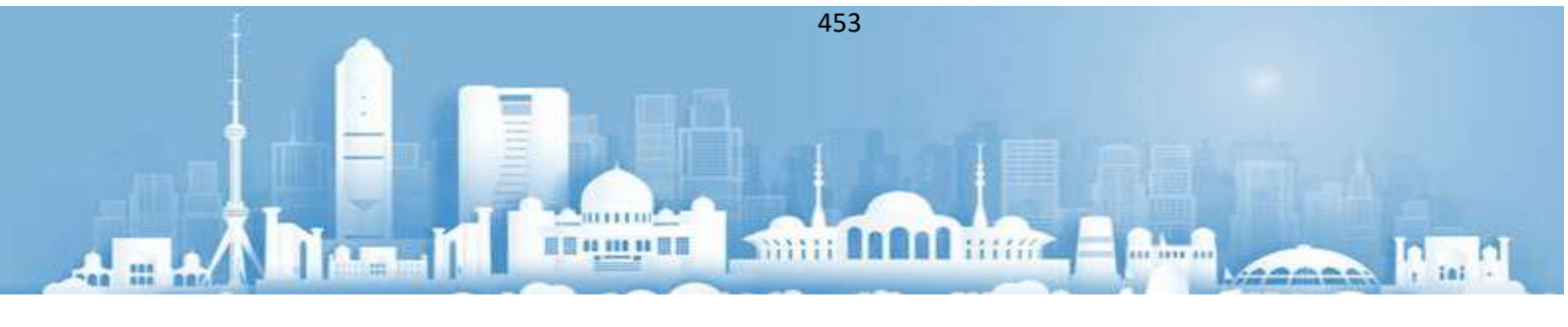
Shoira,
turmush oʻrtogʻi
ham shoir, barvaqt beva
qolgan,
ijodiy motivlarida
vafo, sadoqat va ayriliq
mavzusi yoritilgan

Zulfiya

XX asr, 1915 – yilda tugʻilgan. Turmush oʻrtogʻi Hamid Olimjon, farzandlari Omon va Hulkar, 29 yoshida umr yoʻldoshidan ajraldi, “Hayot varaqlari”, “Kuylarim sizga”, “Hijron kunlarida”, “Shalola” ... sheʼriy toʻplamlari mashhur,
1997 – yil 82 yoshida vafot etdi.

— Mazkur interfaol usullarning eng muhim jihati shundaki, u oʻquvchilarni faollashtiradi, sust oʻzlashtiruvchi oʻquvchilarni ham harakatlantiradi. Tahlil qilish, xulosa chiqarishga oʻrgatadi.

Research Science and
Innovation House

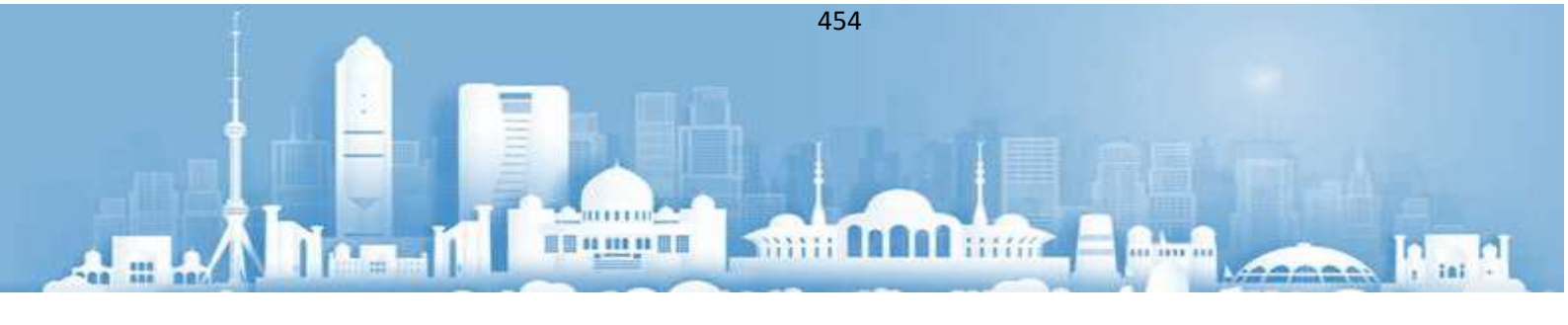

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo‘jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.- Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
2. Madrahimov A., Sotliqov T., Boynazarov F. Yangi pedagogik texnologiya asoslari.- Toshkent, 2007.

Research Science and Innovation House

Muhit omillarining tirik organizmga ta'siri

Andijon Davlat Pedagogika Instituti katta o'qituvchisi

Usmanov Dilmurod Dolimovich

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Biologiya yo'nalishi 203-guruh
talabalari

Toshmatova Gulyora Muxitdin qizi

toshmatovagulyora24@gmail.com

Qo'chqorboyeva Xushnozabonu Ro'zali qizi

gochqorboyevaxushnozabonu@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tirik organizmga muhit omillarining ta'siri haqida ma'lumot beriladi. Muhit omillari har bir organizmga turlicha ta'sir etadi. Ekologik omillar organizmning yashash faoliyatini kuchaytiradi. Uning hayotiy funksiyalarini oshiradi. Shu bilan bir qatorda bu omillar uning hayotiy jarayonlarini o'zgartirib yuborishi ham mumkin. Mana shunday xususiyatlari yoritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ekologik omillar, abiotik omil, biotik omil, antropogen omil, stenobiont.

Аннотация: В данной статье представлена информация о влиянии факторов окружающей среды на живые организмы. Факторы окружающей среды влияют на каждый организм по-разному. Факторы окружающей среды усиливают жизнедеятельность организма. Повышает его жизненные функции. Кроме того, эти факторы могут изменить его жизненные процессы. Вот выделенные особенности.

Ключевые слова: факторы внешней среды, абиотический фактор, биотический фактор, антропогенный фактор, стенобионт.

Annotation: This article provides information on the effects of environmental factors on the living body. Environmental factors varying effects on the body. Environmental factors enhance the body's residence. It increases his life functions. In addition, these factors can also change their vital process. Such features are covered.

Keywords: Ecological factors, abiotic factors, biotic factors, anthropogenic factors, Stanobiat.

Tirik organizmlarning yashash muhiti - uning tirik va anorganik tarkibiy qismlari hisoblanadigan ekologik omillar bilan tavsiflanadi. Muhitning har bir tarkibiy qismi shu muhitda yashayotgan tirik organizmlarga turlicha ta'sir etadi. Muhitning tirik organizm, populatsiya, tabiiy jamoalarga ta'sir ko'rsatadigan fizik-kimyoviy, biologik shart - sharoitlari ekologik omillar deb ataladi.

Tirik organizmlar har bir omilga nisbatan alohida moslashadilar. Organizmlarning alohida bir omilga nisbatan chidamlilik darajasining yuqori bo'lishi, uning boshqa omillariga ham chidamli ekanligini anglatmaydi. Masalan, havo haroratining vaqtinchalik pasayishiga bardoshli, lekin, bu vaqtda karaxt holatga o'tadigan ayrim mayda hashorotlar havo namligining keskin pasayishini ko'tara olmay, tez nobud bo'ladi. Shuning uchun har bir tur muhit omillariga turli xilda moslashadilar. Ekologik omillar turlicha bo'lishi va ular organizmlarga ijobiy yoki salbiy ta'sir etishiga ko'ra:

1. Abiotik
2. Biotik
3. Antropogen omillarga bo'linadi.

Abiotik omillarga yorug'lik, harorat, namlik, iqlim joyining relyefi, tuproqning mexanik, kimyoviy va fizik xossalari, radioaktiv nurlanish, bosim, suvning sho'rlanganligi, shamol va oqim kiradi. Bularning barchasi hayvonlarga to'g'ridan-to'g'ri yoki bevosita ta'sir etadi. Abiotik omillar to'rt guruhga bo'linadi:

1. Iqlim omillari – yashash muhiting iqlimini shakllantiruvchi omillar (yorug'lik, namlik, harorat, havo tarkibi, atmosfera bosimi, shamol tezligi)
2. Edafik omillar – tuproqning xususiyatlari (namligi, zichligi, mineral tarkibi organik moddalarning miqdori)
3. Topografik millar – joy relyefining o'ziga xos jihatlari (balandlik, qiyalikning tikligi, qiyalikning ekspozitsiyasi)
4. Fizik omillar – tabiadagi fizik hodisalar (yerning tortishish kuchi, yerning magnit maydoni, ionlashtiruvchi va elektromagnit nurlanishlar)

Biotik omillar - tirik tabiat omili. Barcha mavjudotlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar va o'zaro aloqalarning majmuidir (mutualizm, parazitizm, kommensalizm). Har bir organizmga boshqa mavjudotlar bevosita va bilvosita o'z ta'sirini o'tkazadi. Organizmlar o'rtasidagi biotik munosabatlar biotsenoz va populyatsiyalarning barqarorligini ta'minlovchi eng asosiy omil hisoblanadi. Biotik omillar fitogen (o'simliklar ta'siri), zoogen (hayvonlarning), mikogen (zamburug'larning), mikrobiogen (mikroorganizmlarning) ta'siri omillarga ajraladi.

Antropogen omil – inson faoliyatining barcha yo'nalishidagi ko'rinishi. Insoniyat ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti davomida tabiatga o'zining ijobiy yoki salbiy ta'sirini o'tkazib kelgan. Bu jarayon keyingi yuz yillikda kuchayib borib, tabiatning butunlay o'zgarishiga sabab bo'ldi. Hozirgi kunda zamin tabiati, o'simlik va hayvonot dunyosining taqdiri kishilik jamiyati – antropik omil faoliyatiga bog'lanib qolgan. Bunda inson faoliyati turlari – atrof-muhitning ifloslanishi, hayvon hamda baliqlarni ovlash, o'rmonlarni kesish, yerga ishlov berish, foydali qazilmalarni qazib olish kiradi.

Ekologik omillarning tirik organizmga ta'sir etish xarakteri xilma xil bo'lsa-da, lekin ularning barchasi uchun bir necha umumiy qonuniyatlar mavjud. Ekologik omillar organizmga bir necha xil ta'sir ko'rsatadi: cheklangan, ta'sir qilgan yoki qo'zg'atgan, modifikatsion va signal berish usulida. Omillarning cheklab ta'sir ko'rsatishi shundayki, ma'lum bir hududda organizmning yashashi mumkin emasligi ma'lum bo'ladi. Qo'zg'atib ta'sir ko'rsatish – organizmlarning ma'lum bir tashqi hududga moslashishidir. Modifikatsion ta'sirda organizmlarda morfologik va anatomik o'zgarishlar yuz beradi. Signal berish ta'siri tashqi muhitdagi omillarning o'zgarishi haqida ma'lumot berishi bilan bog'liqdir.

Odatda, barcha ekologik omillar birgalikda yoki jamlangan holda ta'sir ko'rsatadi. Omillarning organizmning hayotiy jarayonlariga, uning o'sib rivojlanishi, ko'payishiga ko'rsatgan ta'siriga – hayot tashkillashuvi deyiladi.

Muhi omilining yetishmasligi ham, me'yordan ortib ketishi ham tirik organizmlar hayot faoliyatining o'zgarishiga olib keladi. Ekologik omilning organizm hayot faoliyatiga ko'rsatadigan ta'sirining eng qulay chegarasi biologik optimum yoki optimum zona deb ataladi. Optimum zonasidan og'ish, ya'ni chetga chiqish noqulay hayot zonasi (pessimum zona) ni belgilaydi.

Har bir ekologik omil organizmga ta'sir ko'rsatishiga qarab, optimum, pessimum, yo'qolish va chidamlilik hududlariga bo'linadi. Optimum zonasida omillar organizmga juda qulay ta'sir ko'rsatadi, bu hududda organizmning rivojlanishi uchun yaxshi shart-sharoitlar mavjud, undan uzoqlashgan sari omillar noqulay ta'sir etadi. Masalan, bug'doyning har bir rivojlanish fazasida u ma'lum haroratni talab qiladi. Naychalash fazasida havo harorati 35-36 °S bo'lsa, albatta o'simlikka salbiy ta'sir qiladi.

Pessimum hududda sharoit keskin bo'ladi va bunday sharoitda tirik organizm rivojlana olmaydi. Demak, bu hududda organizm yo'qoladi, nobud bo'ladi. Har bir organizm uchun chidamlilik nuqtasi bo'ladi. Uni biz qanday tasavvur qilamiz? Masalan, o'simlik biologik xususiyatiga ko'ra, tuproqda sulfat va xlorli tuzlarning ma'lum bir miqdorigacha o'sa oladi. Tuz miqdori tuproqda oshib borgan sari o'simlik nobud bo'ladi. Buni hatto suvga bo'lgan talabida ham ko'rish mumkin. Makkajo'xorini 4-5 barg chiqargan fazasida suv bilan 20 kun bostirib qo'ysak, albatta poyalari chirib, o'simlik nobud bo'ladi. Sholini suv bilan bostirib qo'ysa, o'sish jarayoni davom etadi. Har bir organizm uchun chidamlilik nuqtasi har bir omil uchun alohida bo'ladi.

Organizmning omilga nisbatan keskinlik nuqtalari orasidagi chidamlilik chegarasi – uning ekologik valentligi deyiladi. Turli ekologik omillarga nisbatan ekologik valentliklar yig'indisi – turning ekologik spektri deyiladi. Masalan, hayvonning ma'lum ozuqa ekinlariga, ma'lum bir yaylovga va yuqori haroratga moslashuvi uning ekologik spektrini tashkil etadi. Har bir omil organizmning har xil funksiyalariga turlicha ta'sir etadi. Bir hayot faoliyati uchun optimum ta'sir ikkinchi bir jarayon uchun maksimum bo'lib hisoblanishi mumkin. Masalan, 40-45 °S harorat sovuq qonli hayvonlarda modda almashinuv jarayonini tezlashtiradi, ammo bunda ularning faolligi susayadi. Ayrim individlarning tashqi muhit omillariga chidamlilik chegarasi, minimum zonalari to'g'ri kelmaydi. Biror-bir omilga nisbatan chidamlilik darajasi uning boshqa omillarga chidamliligini ifodalamaydi. Ayrim turlarning ekologik spektrlari ham bir-biriga to'g'ri kelmaydi. Muhitning ayrim ekologik omillari organizmga bir vaqtda ta'sir etadi va bir omilning ta'siri boshqa omilning miqdoriga bog'liq bo'ladi. Bu – omillarning o'zaro ta'sir qonuniyati deyiladi. Organizmning ma'lum sharoitda yashashi quyi darajadagi omil bilan

belgilanadi. Masalan, cho‘lda organizmlarning keng tarqalishiga suv va yuqori harorat cheklovchi omil bo‘lib hisoblanadi.

Asosiy ekologik omillarning ta‘rifi, chegaralovchi omillar. Ekologik omillar ichida son jihatdan ahamiyatga ko‘ra turlarning chidamlilik chegarasidan chiqadiganlariga chegaralovchi omillar deyiladi. Birgina cheklovchi omilning o‘zi ja‘mi omillar qulay bo‘lsa ham, ma‘lum bir turning tarqalishiga ta‘sir ko‘rsatadi yoki cheklab qo‘yadi. Chegaralovchi omillar ma‘lum geografik arealda turlarning tarqalishini aniqlaydi va bir tur organizmning rivojlanishini, ular juda ko‘p bo‘lganda yoki kam bo‘lganda cheklab qo‘yadi. Ekologik omillarning ta‘sir qilishi ma‘lum muhitda o‘zgarishi ham mumkin, ular chegaralovchi bo‘lishi ham, bo‘lmasligi ham mumkin. Masalan, biron bir ko‘l suvida kalsiy moddasi ko‘p bo‘lsa (21.2-22.4 mg/l), o‘simlik va turli hayvonlar yashashi uchun qulay muhit yuzaga keladi va ular son hamda sifat jihatidan ko‘p bo‘ladi. Agarda ko‘l suvida kalsiy moddasi (0.7-2.3 mg/l) kam bo‘lsa, u holda organizmlar juda kam uchraydi. Nemis agroximik olimi Yu.Libix minimum qonunini, ayrim moddalar tuproqda minimum holda bo‘lishini hosildorlikdan kelib chiqib isbotladi. Ammo Libixning bu qonuni faqat stasionar sharoitda to‘g‘ri bo‘ladi. Kimyoviy elementlarning biri etishmasa, hosildorlik juda yuqori bo‘lmasa ham me‘yor darajasida bo‘ladi. Hosildorlikni faqatgina kimyoviy elementlar emas, balki harorat, yorug‘lik, namlik va boshqalar ham belgilaydi.

Amerikalik ekolog Yu.Odum tolerantlik qonunini to‘ldiruvchi fikrlarni bildirgan, chunonchi, organizmlar bir ekologik omilga nisbatan keng tolerantlik doirasida bo‘lsalar, boshqa omilga nisbatan tor doirada bo‘lishlari mumkin; hamma ekologik omillarga nisbatan keng tolerantlik doirasida bo‘lgan organizmlar keng tarqalish imkoniyatiga ega; agar tur uchun bir ekologik omilning ta‘siri optimal bo‘lmasa, shu turning tolerantlik doirasi boshqa omillar bo‘yicha chegaralanib, torayib boradi; organizm hayot faoliyatining kritik davrida ko‘pchilik muhit omillari, ayniqsa, turlarning ko‘payish vaqtida chegaralovchi bo‘lib qoladi, chunki ko‘payayotgan tur vakillari sezuvchan, nozik bo‘lib (unayotgan urug‘, jo‘ja chiqishi oldidagi tuxum, embrion, o‘sayotgan yosh nihol va lichinkalar), ularning tolerantlik doirasi juda ham chegaralangan bo‘ladi. Ko‘p yillik o‘simliklar va hayvonlar uchun tolerantlik doirasi kengdir.

Ekologik omillarning optimal ko'rsatkichdan ozroq o'zgarib turishiga moslashgan turlarga – tor doiraga moslashgan turlar, muhit omillarining keng doirada o'zgarishiga moslashganlari esa, keng moslashgan tur deb ataladi. Bu erda birlamchi holatga misol qilib dengizlarning yuqori sho'rligiga (30-37%) yoki tog', soylar suvining chuchukligiga (150-240 mg/l) moslashgan organizmlarni olish mumkin. Ikkinchi holatga misol: katta daryolar quyi oqimlarining dengiz suvi bilan qo'shib turadigan joylarida suvning sho'rligi o'zgarib turadi. Organizmlar shu o'zgarishga keng moslashgan. Ekologik mutanosib bo'lmagan yoki tor doiraga chidamli turlar stenobiont (stenos – tor doirali), keng doiraga chidamli turlar esa evribiont (eyros – keng) turlar deb ataladi. Turlarning stenobiont yoki evribiontligi, ularning u yoki bu muhitga turli yo'llar bilan moslanishidan kelib chiqqan.

Turning tabiatda yashashi uchun kerak bo'lgan barcha tashqi muhit omillari yig'indisi ekologik taxmon (burchak) deyiladi. Ko'pincha bu atama ikkita yaqin turlarning o'zaro munosabatini kuzatishda qo'llaniladi. Ekologik taxmon atamasini 1917-yilda J.Grinnell turlarning kenglikda tarqalish tavsifi uchun qo'llagan edi. Ekologik taxmon yashash joyi atamasiga yaqin tushunchadir. Keyincha Uk 1927-yilda Ch. Elton ekologik taxmon tuming jamoadagi holati deb aniqladi va bu holatda eng muhimi ularning, ya'ni turlarning bir-birlari bilan trofik bog'lanishi ekanligini qayd qildi. Turning ekologik o'rni (J.Grinnell) deganda, ma'lum bir turning barcha abiotik va biotik omillar majmuyiga bo'lgan munosabatini, ya'ni hamjamoda tutgan o'rni tushuniladi. Ch. Elton esa ushbu tushunchaning funksional tomoniga alohida e'tibor bergan. Ekotizimdagi turning faoliyati, asosan, oziqlanishdan bo'lgani uchun ekologik taxmonni ozuqa taxmon deyish ham mumkin.

Muhit omillari tirik organizmlarga yetarlicha ta'sir ko'rsatadi. Tashqi muhit omillari ham o'z navbatida 3 guruhga bo'linadi:

1. Organizmlarning hayotiy jarayonlari uchun juda zarur bo'lgan ekologik omillar-yorug'lik, issiqlik, suv, kislorod, mineral tuz, korbonat angdirid;
2. O'simliklar uchun juda zarur bo'lmagan ekologik omillar- shamol, siyraklashgan havo, radiaktivlik, tutun holatidagi gaz;
3. Doimiy yoki vaqti- vaqti bilan farqsiz ravishda munosabatda bo'ladigan omillar- atmosferadagi inert gazlar, gazzimon azot misol bo'ladi.

Mana shunday muhit omillari natijasida organizm o‘sib, rivojlanadi. Lekin, bu omillarning hammasi ham birdek tirik organizmga ta‘sir qilmaydi. Muhitga moslashgan va yashovchanligi yuqori turlar keng arealni egallaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Yormatova, X.Xushvaqtova “Ekologiya va atrofni muhofaza qilish” - Toshkent- 2018-y.
2. A.Xusanov “Hayvonlar ekologiyasi” o‘quv qo‘llanma Andijon-2021-y.
3. Bioekologiya (O‘simliklar ekologiyasi) E. Ruzmatov, Sh. Qo‘ziboyev, M.Tojiboyev o‘quv qo‘llanma Andijon 2020-y.
4. www.wikipedia.com.

Research Science and Innovation House

ZA'FARON (CROCUS SATIVUS L.)NING O'SISH VA RIVOJLANISHI

Qo'chqarova Shukurjon

1-kurs biologiya yo'nalishi magistr talabasi

Annotatsiya: Bugungi kunda ushbu o'simlik tibbiyot va oziq-ovqat sanoatida keng ishlatiladi. Za'faron qo'shilgan oziq-ovqat mahsulotlari bir necha kungacha sifatini yo'qotmaydi, tanani mustahkamlaydi va yoshartiradi, saraton hujayralari bilan kurashishga yordam beradi, og'riq va spazmlarni samarali ravishda engillashtiradi, gemoglobinni oshiradi va qon bosimini normallashtiradi, uzoq vaqt davomida yaxshi ko'rishni saqlashga yordam beradi, hayz paytida og'riqni engillashtiradi.

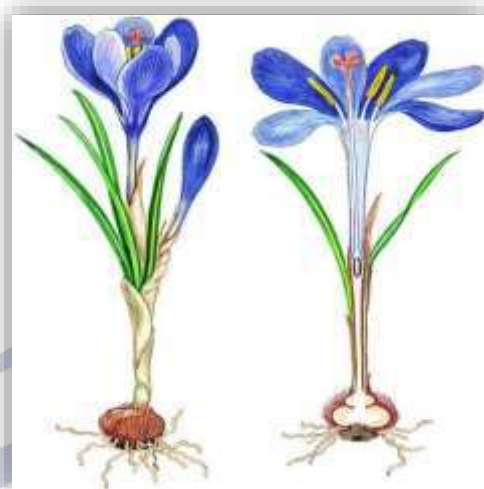
Kalit so'zi: Za'faron, ildiz, poya, barg, piyozcha, gul, meva, oziq-ovqat.

Za'faron yoki krokus (Crocus sativus L.). Bolqon yarim oroli za'faronning vatani hisoblanadi. Bu ekin ko'plab mamlakatlarda etishtiriladi: Eron va Iroqdan Ispaniyagacha, Ozarbayjonda (Absheron yarim orolida), Rossiyada (Dog'iston) va boshqa joylarda.

Botanika xususiyatlari.

Za'faron yoki krokus (Crocus sativus L.) - gulsafsardoshlar oilasiga (Iridaceae) mansub ko'p yillik tuganakpiyozli o'simlik bo'lib, bo'yi 10 – 25 sm. korm sharsimon, pastdan bir oz tekislangan, diametri 2,5 sm gacha, ochiq jigarrang quruq, to'rsimon yoki tolali qobiq qoldiqlari bilan qoplangan, tepada tolalarga bo'linadi;

Research Science and
Innovation House

1.Rasm. Za’faron yoki krokus (Crocus sativus L.).

Piyozchali ildizlari chig’anoqning pastki qismidan cho’ziladi va yiriklashgan qismining apikal kurtaklaridan barglar va gullar rivojlanadi.

Barglari (olti-to’qqiz bo’lak) tik, tor-chiziqli, o’tmas, qirralari egri, kipriklari bilan qoplangan. Ingichka lentasimon bo’lib, gullash davrida o’sadi (soni 6 – 9 ta).

2.Rasm. Za’faron yoki krokus (Crocus sativus L.) ning barglari.

Guli yirik, och-ko’kimtir binafsha rangda, changchisi 3 ta, mevasi uchburchak ko’sakcha, yalpi gullash davri bir yilda 10 – 15 kunni tashkil qilib, har bir gulning umumiy gullash davri 2 – 3 kundan oshmaydi. Gullar soni 1 – 2 ta bo’lib, och siyohrangda bo’ladi. Gul ichida 3 ta tumshuqcha bo’lib, ularning uzunligi 3 – 3,5 sm.ni tashkil etadi.

3.Rasm. Za'faron yoki krokus (*Crocus sativus* L.) ning gullari.

Barcha yuksak o'simliklar qatori za'faron (*C. sativus* L.)ning ontogenezi yuvenil davr – voyaga yetgungacha bo'lgan davr, pubertat davr – voyaga yetgan, yetuklik davri, keksaygan davrlarida kechadi. O'simliklarning o'sishi embrional to'qimalarda – meristemadan boshlanadi, chunki u yerda hamma hujayra bo'linish xususiyatiga ega.

4.Rasm. Za'faron yoki krokus (*Crocus sativus* L.) ning mevalari.

Ekma za'faronning tuganakpiyozlarini yetishtirishda ularni ekish chuqurligini to'g'ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Tuganakpiyozlarni ekish davrida optimal ekish chuqurligini tanlash o'simta (prorostok) yoki kurtaklarning normal shakllanishini ta'minlaydi.

Adabiyotlar tahliliga ko'ra, ekma za'faronni ekish muddati avgust oyining oxirgi dekadasi, vegetatsiya boshlanishi sentabr oyining 2 – 3-dekadasi, barg

chiqarish va gullash davri oktabr oyining o‘rtalariga to‘g‘ri keladi, qish mavsumida barglari yashil holatda bo‘lib, vegetatsiyasini davom ettiradi, keyingi yil may oyining oxirida o‘simlikning tinim davriga ketadi, 25 – 30 kunlardan so‘ng piyozlar kovlab olinadi va ular qayta ekishgacha bo‘lgan vaqt davomida 10 – 120 C haroratda qorong‘i joyda saqlanadi.

O‘stirish texnologiyasi:

- kurtaklar bilan ko‘payadi;
- Shudgorlashda organik va mineral o‘g‘itlar qo‘llaniladi;
- ekish bahorda 5-8 sm chuqurlikda amalga oshiriladi, qator oralig‘i 45 sm kengligida, qatordagi masofa 5-10 sm;
- o‘simliklarni parvarish qilish tuproqni bo‘sh va begona o‘tlardan tozalash, o‘g‘itlash va kasallik va zararkunandalarga qarshi kurashishdan iborat;
- to‘rt yildan so‘ng, kurtaklar qazib olinadi va yangi plantatsiyalar ekiladi;
- quruq havoda gullash davrida gullarni olib tashlang;

Ularning stigmalari yulib olinadi va 45-50)⁰S haroratda (12-15 daqiqa) yoki quruq xonada xona haroratida quritiladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘simlik O‘zbekiston sharoitida o‘sishi va rivojlanishi uchun kerakli abiotik omillar mavjud. O‘simlik introduksiyasi uchun esa tajribalar ijobiy baholandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaev F.I. Cancer chemopreventive and tumoricidal properties of saffron (*Crocus sativus* L). *Experimental Biology and Medicine*. - 2002. - No 1(227). - P. 20 - 25.
2. Abdullaev F.I., Riveron-Negrete L., Caballero-Ortega H., Manuel Hernandez J., Perez-Lopez I., Pereda-Miranda R., Espinosa-Aguirre J.J. Use of in vitro assays to assess the potential antigenotoxic and cytotoxic effects of saffron (*Crocus sativus* L.). *Toxicology in Vitro*, 2003. - No 17(5-6). - P. 731 - 736.
3. Azizbekova N.Sh., Milyaeva, E.L. Ontogenesis of saffron (*crocus sativus*) and changes in stem apices. *Soviet Journal of Development Biology*. - 1979. - No 9. - P. 266 - 271.

4. Burg S.P, Burg E.A. The interaction between auxin and ethylene and its role in plant growth. Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS), 1966. - No 2(55). - P. 262 - 269.
5. Greenberg-Kaslasi D. Vegetative and reproductive development in the saffron crocus (*Crocus sativus* L.). M.Sc. Thesis, The Faculty of Agriculture, The Hebrew University of Jerusalem, Rehovot (Hebrew, English abstract), 1991.
6. Koul K.K., Farooq S. Growth and differentiation in the shoot apical meristem of saffron plant (*Crocus sativus* L.). Journal of the Indian Botanical Society, 1984. - No 63. - P. 153 - 169.
7. Mahmudov A.V. *Crocus* L. turkumi turlarining O'zbekiston sharoitida introduksiyasi va bioekologik xususiyatlari. Biologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori dissertatsiyasi avtoreferati. - Toshkent, 2017.- 44 b.
8. Negbi M., Daga, B., Dror A., Basker D. Growth, flowering, vegetative reproduction and dormancy in the saffron crocus (*Crocus sativus* L.). Israel Journal of Botany, 1989. - Vol. 38. - No 2-3. - P. 95-113
9. Pasare S.A., Ducreux L.J., Morris W.L, Campbell R., Sharma S.K., Roumeliotis E., Kohlen W., van der Krol S., Bramley P.M., Roberts A.G., Fraser P.D., Taylor M.A. The role of the potato (*Solanum tuberosum*) CCD8 gene in stolon and tuber development. New Phytologist. - 2013. - No 4(198). - P. 1108 - 1120.
10. Sastry L.V. L., Srinivasan M., Subrahmanyam V. Saffron (*Crocus sativus* Linn.) Journal of Scientific and Industrial Research (JSIR), 1955. - No 14-A. - P. 178 - 184.

Research Science and Innovation House

GULSAFSAR TURKUMI NAVLARI HAQIDA MA`LUMOTLAR

Shonazarova Shukurjon

1-kurs biologiya yo`nalishi magistr talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada gulsafsar turkumi vakillarining botanik va morfologik belgilari va bu o`simlik turkumining vakillarini yorug`lik, issiqlik, namlik kabi omillariga bo`lgan talablari haqida ma`lumotlar keltirilgan hamda har bir turni rasmlari berilgan.

Kalit so`zi: Gulsafsar, ko`p yillik, ildizpoya, barg, gul, namlik, sovuq.

Iris - oddiy tilda, qotil kit deb ham yuritiladi. Tabiiy sharoitda Evropa, Osiyo, Shimoliy Amerika va Shimoliy Afrikaning O`rta er dengizi sohillarida o`sadi. Hammasi bo`lib, irisning 250 ga yaqin turi aniqlangan.

Iris o`simligining ba`zi vakillari daryo bo`yidagi nam joylarda va past joylarda, boshqalari - quruq yerlarda va hatto sho`rlangan joylarda o`shiga moslashgan. Turning keng doirasi bu o`simlikning katta ekologik plastikligini ko`rsatadi. Misol uchun, rus irisi Sibir, Karpas va Markaziy Osiyoda tabiiy sharoitlarda yaxshi o`sadi.

Iris - keng yoki tor chizikli vaginal bazal barglari bo`lgan juda yaxshi qishlaydigan ko`p yillik polikarpik bo`lib, o`sib borayotgan vegetativ kurtaklar nish tepasida yelpig`ich shaklida joylashgan. Barglar poyada navbatma-navbat joylashtirilgan va bir-biriga mahkam o`ralgan. O`simlikning navli va biologik xususiyatlariga va yoshiga qarab, 12 dan ortiq bargdan tashqari qo`shimcha yana 6-10 ta barglar ham bo`ladi.

Iris turiga qarab, barglarning uzunligi sezilarli darajada farq qiladi:

- qisqa shakllarda barglarining uzunligi 5 dan 10 sm gacha
- kuchli rivojlangan turlarda barglar uzunligi 2 m ga etadi
- bog`larda o`stiriladigan navlarda barg plastinkasining uzunligi 2,5-6 sm dan 6-110 sm ga etadi.

Borodate (saqolli) iris - Gulning shakliga asoslanib, botaniklar ildiz irislarini soqolli va soqolsizlarga ajratadilar. Gulbarglardagi tuklari tufayli shunday deb ataladigan soqolli irislar o`zlarining tasnifiga ega (uzun bo`yli, o`rta bo`yli, chegara,

standart o‘rta bo‘yli, kichik gulli o‘rta bo‘yli, bog‘lovchi o‘rta bo‘yli, standart mitti, miniatyura mitti, stol, arilbred, aril va arilbred, arilga o‘xshamaydigan arilbred, aril va arilga o‘xshash arilbredlar). Ammo bu tasnif olimlar uchun, havaskor bog‘bonlar uchun ularning barchasi turli o‘lchamdagi soqolli irislaridir.

1.Rasm. Borodate (saqolli) iris o‘simligining ko‘rinishi.

Nemis irisi (*Iris germanica*) - Yetishtirishda nemis iris nomi ostida ham mavjud bo‘lgan uzun bo‘yli soqolli irisning yuzlab navlari mavjud. Nemis iris - soqolli irisning eng keng tarqalgan turi. Mana, har qanday bog‘ni bezatadigan mashhur navlar:

Boltiqli dengizi – ko‘k soqolli juda jingalak ko‘k irislar;

Bewilderbest – sarg‘ish va oq rangli chiziqlar bilan o‘ralgan qaymoq-bordo-qizil;

Acoma - osmon ko‘k rangli, amerikaliklar orasida juda mashhur.

2.Rasm. Nemis irisi (*Iris germanica*) o‘simligining ko‘rinishi.

Soqolsiz irislar

Gulsafsar turkumi quyidagi turlarni o‘z ichiga oladi: Sibir irisi, Yapon irisi, Iris spuria, Luiziana irisi, Kaliforniya irisi, botqoq irisi va boshqa irislar.

Quyida eng mashhur turlar haqida ma‘lumotlar keltirilgan:

Sibir irisi (*Iris sibirica*)

Tabiiy rangi ko‘kdan to‘q binafsha ranggacha o‘zgarib turadi, bu turning bugungi kunda turli xil rangdagi 1000 ga yaqin navlar yetishtirilgan, masalan:

3.Rasm. Sibir irisi qor malikasi - qadimgi yunon tilidan "kamalak" deb tarjima qilingan kuchli ildizpoyaga ega ajoyib, yorqin, ko‘p yillik o‘simlik. Rivojlangan o‘simlikning balandligi 0,65 m. Bargi chiziqli, uchli, yashil, kuzda bronza rangda bo‘ladi. Gulning rangi oq, marvarid qoplamasi, standart oq, quyuq tomirlar, sariq chiziqlar, diametri 16 sm, engil shirin aromati, shilimshiqlar, gofrirovka qilingan chekka.

4. Rasm. Imperial Opal. Balandligi 80-90 sm gacha, kengligi 40 sm gacha bo‘lgan buta hisoblanadi. Barglari ko‘p, yashil, ensiz. Gullar katta, 12 sm gacha boradi. Quyoshda va qisman soyada o‘shishi mumkin. Suvning doimo ildiz tagida turishi o‘simlikni qurishiga sabab bo‘ladi. Qurg‘oqchilikka va sovuqqa chidamlidir.

Yapon iris (*Iris japonica*)- diametri 25 sm gacha bo‘lgan katta gulli, hidsiz o‘simlik hisoblanadi. Yapon seleksionerlari hana-shobu deb nomlangan yapon irisining ko‘p bargli va ikki bargli bog‘larda o‘sadigan navlarini yaratganlar. Afsuski, bu tur sovuqqa chidamli emas.

5. Rasm. Nessa No Mei.

Nessa No Mei

Iris xiphoid Nessa No Mei - Katta oq tomirlari bo'lgan qo'shaloq to'q gul. Ko'p yillik o'simlik 75 sm balandlikda.

Gullari 23 sm gacha. Har bir poyada kamida uchta gul bor. Gullash davri iyun-iyul.

Vasiliy Alferov. Ensiform iris (*Iris ensata*) yoki Kaempfer (*Iris kaempferii*). Sovuqqa chidamli navlardan biri Rossiyada olib kelingan. Rossiyaning markaziy qismida yaxshi qishlaydi va har yili gullaydi. Gullar quyuq binafsha, diametri 18-24 sm, baxmal, yorqin oltin-sariq ko'zchalari bor. Gullash iyun oyining oxirida boshlanadi va 19 kungacha davom etadi.

6. Rasm. Vasiliy Alferov.

O'simliklar tarkibida monoterpen keton temir, organik kislotalar (miristik, undesil, tridesil, benzoik), aldegidlar (desil, nonil va benzoik); iridin glikozid, kraxmal (60% gacha), taninlar. Barglari askorbin kislotaga boy, ayniqsa tuzni yaxshi ko'radigan iris barglari ko'p miqdorda to'playdi.

Ilgari, tarkibida efir moyi bo'lgan Nemis iris (*Iris Germanica* L.), Florentin iris (*Iris Florentina* L.) va rangpar iris (*Iris pallida* Lam.) rizomlari tibbiyot amaliyotida “orris ildizi” nomi bilan qo'llanilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Бондаренко Л. Иридодиктиумы // Цветоводство : Журнал. — 2004. — № 2.
2. Родионенко Г. И. О самостоятельности рода *Xyridion* (Iridaceae) // Ботанич. журн. — СПб.: С.-Петерб. изд. фирма «Наука» РАН, 2005. — Т. 90, вып. 1. — С. 55—59. — ISSN 0006-8136
- 3.Komarnicki L. Interspecies and Interseries Crosses of Beardless Irises Архивная копия от 30 июля 2013 на Wayback Machine
- 4.Садовая классификация ирисов на сайте РОИ Архивная копия от 9 июля 2012 на Wayback Machine
5. <https://flowersfamily.ru/articles/iris-spuria.html>

Research Science and Innovation House

BOTANICAL CHARACTERISTICS OF BETA VULGARIS L. V. CRASSA

Oxunjon Raximberdiyev Sherzod o'g'li
UrDU 1-kurs biologiya magistr talabasi

Abstract: This article provides information about the botanical characteristics of the beetroot plant (root, stem, leaf, flower) and the requirements of these plants for factors such as light, heat, moisture, and soil.

Key words: beetroot, annual, stem, root, leaf, flower, moisture, heat.

Fodder beet (**Beta vulgaris L.**) is a group of varieties of ordinary root beets; technical culture.

Fodder beet was developed in the 16th century in Germany, and already in the 18th century this crop quickly spread throughout Europe. The chemical composition of the used part of fodder beets differs little from other types of beets, but its root vegetables contain a large amount of fiber and fiber.

In the first year of feeding, sweet potato forms large (up to 10-14 kg) corms of various shapes (mesh, oval-conical, cylindrical, spherical) and colorful (bright, white, red, etc.) and a rosette of green leaves, used in hair korma (listya takje silosuyut), legko ubiraetsya blagodarya tomu, chto korneplody na dve treti nakhodyatsya na poverkhnosti.

Vozdelyvaetsya in many European countries, in America (USA, Canada, Brazil, etc.), in Australia, New Zealand, Algeria, Tunisia, etc. Ukhod za posevami is similar to ukhod za stolovoy svyokloy. Ubirayut kormovuyu svyoklu kartofelekopatilyami, kartofeleuborochnymi kobaynami, sveklopod'yomnikami. Xranyat v burtak ili xranilishchax. Urojay corneplodov dokhodit do 900-1100 centners per hectare.

Botanical description of fodder beet

Fodder beet (*Beta vulgaris L. v. crassa*) belongs to the same species as sugar beet, so these crops are very similar in morphological and biological characteristics.

The subcotyledon of fodder beets has a more varied color than that of sugar beets, and can be white-green, yellow, pink, carmine, orange and purple.

The epicotyl (head) and hypocotyl (neck) play a large part in the formation of the root crop of fodder beet; in different varieties they account for from 25 to 65%

of the mass of the root crop; the root itself is relatively poorly developed. Root crops of fodder beet differ from sugar beet in a great variety in the shape and color of the head, neck and root itself, as well as in the degree of their immersion in the soil. The development of the aerial part (head, neck) and the degree of root immersion in the soil largely determine the drought resistance of the variety and the content of dry matter in the root crops. The more developed the above-ground part, the more moisture-loving the variety and contains less dry matter.

1.Pic.Vegetation phases of fodder beet

The color of root vegetables can be white, pink, crimson, red, yellow and orange.

There are also differences in the anatomical structure of sugar beet and fodder beet roots. Fodder beet has significantly fewer rings of vascular-fibrous bundles (5...8), between which are located larger parenchyma cells with less sugar content in them.

2.Pic.The leaves of fodder beet.

The leaves of fodder beet are heart-shaped, ovoid, smoother and more horizontal than those of sugar beet; their total number is 20...30% less. A characteristic feature of fodder beet seeds is the much lower shedding of its fruit beets compared to sugar beets.

Biological characteristics of fodder beet

In the first year of life, three main periods can be distinguished in the growth and development of fodder beet, as well as sugar beet. The growing season for fodder beets in the first year of life is 125...150 days, which is 25...30 days less than for sugar beets. Thanks to accelerated development during long daylight hours, the fodder beet crop has moved quite far to the north.

Fodder beet seeds are able to germinate at a temperature of 2...5° C. Viable seedlings appear at a temperature of 6...7° C, more friendly ones - at 12...15° C. The seedlings tolerate spring frosts well down to -4...-5° C. The most favorable temperature for the growth of leaves and roots is 15...20° C. The cessation of growth in autumn is observed when the average daily temperature drops to 6° C.

The leaves of adult plants can withstand short-term morning frosts down to -6° C, while roots dug out of the soil and uncovered are damaged already at a temperature of -2° C, becoming unsuitable for winter storage.

For the normal formation of a harvest of fodder beet root crops, a sum of active temperatures of 1500...2400° C is required during the growing season, depending on the characteristics of the variety.

Fodder beets require fertile soils with a deep topsoil.

Based on the shape of the root crops, fodder beet varieties are divided into four groups: those with bag-shaped (or cylindrical), elongated oval, conical and round shapes.

Varieties with a bag-shaped (or cylindrical) root shape have a highly developed neck and are immersed in the soil for 1/4... 1/5 of the length of the root crop, which facilitates manual harvesting. They cannot withstand a lack of moisture due to an underdeveloped root system, are poorly leafy (18...20%), contain little dry matter (10...13%). Varieties of this group are widely used in

2.Pic. Fodder beet varieties

production. The zoned varieties and hybrids of this group include Timiryazevskaya single-seeded, Ursus Poly, Eckendorfskaya yellow.

Technology for cultivating fodder beets

Fodder beets produce the greatest yields of root crops when placed in near-farm crop rotation, where increased rates of organic fertilizers are used, and the cost of transporting the crop is minimized. High yields are obtained in vegetable crop rotations on floodplain lands. When growing fodder beets in field crop rotations, the best predecessors are fertilized winter grains, annual grasses, and perennial grasses, mainly when used annually.

The removal of nutrients from 1 ton of root crops and the corresponding amount of leaves is, kg: N - 2.5...3.0, P_2O_5 - 0.9...1.0, K_2O - 4.5...5.0. Therefore, it is a potassium-loving crop. If the content of exchangeable potassium in the soil is low, it is necessary to apply potassium fertilizers at higher rates.

Average rates of nitrogen fertilizers contribute to the formation of a larger leaf surface and a larger mass of root crops on soils of all types. Excessive standards cause the accumulation of nitrates above the maximum permissible concentration (0.5%) and thereby deteriorate the quality of the feed.

On soils with a low supply of mobile forms of the main elements of mineral nutrition, root fertilizing is carried out: the first - after bouquet, the second - before

closing the rows. The species composition and norms of fertilizers in fertilizing are determined based on the level of content of a given nutrient in the soil and the level of the planned harvest.

The system of basic and pre-sowing tillage for fodder beets is the same as for sugar beets. In areas with a long and warm summer-autumn period, after harvesting winter crops, the soil is peeled two to three times as weeds emerge.

In the spring, as the soil reaches physical ripeness, the field is harrowed to lock in moisture. Pre-sowing treatment should ensure loosening of the top layer of soil, leveling and compacting.

Beet seeds are calibrated into two fractions: 3.5...4.5 and 4.5...5.5 mm for sowing with precision seeders. Treat with the same preparations as sugar beet seeds.

Sowing is carried out simultaneously with the sowing of sugar beets using beet precision seeders or vegetable seeders with row spacing of 45, 60 or 70 cm. The seeding rate is determined in such a way that by harvesting there are 4...5 plants left per 1 m row (65...80 thousand plants per 1 ha).

The techniques for caring for fodder beet crops are the same as for sugar crops. In areas with insufficient moisture supply, during the second period of beet growth and development, irrigation is carried out with an irrigation rate of 600...700 m³/ha.

Beetroot is most often harvested by hand late in the fall when the lower leaves turn yellow. A set of machines has also been developed for mechanized cleaning. The leaves are mowed and used to prepare food, while the heads of some root crops are cut off, and for some, leaf petioles 5-8 cm long remain.

To dig up and harvest root crops, a potato digger is used, as well as a converted potato harvester. When using a potato digger, root crops are harvested manually, and with a potato harvester, root crops are selected and loaded into vehicles. Root crops delivered to the harvesting site are sorted and cut and broken ones are removed. Only healthy, not mechanically damaged and not withered root crops are placed in piles for storage. It is unacceptable to store frozen root vegetables for long-term storage, as they quickly deteriorate.

In the absence of permanent storage facilities, beet roots are stored in piles. The recommended size of the piles, m: height - 2, width - 3, length - no more than 30. Root crops are better preserved when lower (in the form of a longitudinal groove) and upper ventilation are installed. The piles are covered with a layer of earth along

the ridge 10...30 cm, and at the base 20...50, then with a layer of straw 20...50 cm. When frost sets in, the piles are finally covered with a layer of earth along the ridge 10...15 cm and at the base 10...20 cm. If the piles are immediately covered with straw, then due to the absorption of evaporating moisture by it, the layer of root crops adjacent to it is moistened and they quickly rot. The thickness of the layer of earth and straw is calculated based on the winter freezing of the soil. The time from the moment of storing freshly harvested root crops in piles to their covering with earth should be no more than 2 days.

References.

1. Альсмик, П.Н. Учебная книга картофелевода/ П.Н. Альсмик и др. Минск: Ураджай, 1993.
2. Вавилов П.П., В.В. Гриценко, В.С. Кузнецов и др.; Растениеводство/ Под ред. П.П. Вавилова. -5-е изд., перераб. и доп. - М.: Агропромиздат, 1986. - 512 с.: ил. - (Учебник и учеб. пособия для высш. учеб. заведений).
3. Вострухин, Н.П. Сахарная свекла/ Н.П. Вострухин. Минск: МФЦП. 2005, 392 с.
4. Доманьков, В.М. Возделывание корнеплодов по интенсивной технологии /В.М. Доманьков и др. Минск: Ураджай, 1990.
5. Коломейченко В.В.. Растениеводство/Учебник. - М.: Агробизнесцентр, 2007. - 600 с. ISBN 978-5-902792-11-6.
6. Марченко М.Н.. Производство кормовой свеклы по интенсивной технологии/ Сост. М.: Россельхозиздат, 1989.
7. Никляева В.С.. Основы технологии сельскохозяйственного производства. Земледелие и растениеводство. Под ред. - М.: «Былина», 2000. - 555 с.
8. Справочник технологии возделывания с/х культур. М. Агропромиздат, 1988.
9. Таталев, П.Н. Интенсивная технология возделывания сахарной свеклы/ П.Н. Таталев, В.Д. Тимошинин. Минск: Ураджай, 1988.
10. Шпаара Д.. Картофель /Под ред. Минск: ФУА информ, 1999. 272 с.
11. Шпаар, Д. Сахарная свекла/ Д. Шпаар, Ф. Элмер. Минск: «ФУАинформ», 2000. 258 с.
12. ru.wikipedia.org
13. agronomiy.ru

YASMIQ O‘SIMLIGINING BOTANIK BELGILARI VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Karimova Maqsuda Bahodirovna
1-kurs biologiya yo‘nalishi magistr talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yasmiq o‘simligining botanik belgilari (ildiz, poya, barg, gul) haqida va bu o‘simliklarning yorug‘lik, issiqlik, namlik va tuproq kabi omillariga bo‘lgan talablari haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zi: yasmiq, dukkak, bir yillik, poya, ildiz, barg, gul, namlik, issiqlik.

Yasmiq (*Lens esculenta*) dukkaklilar oilasiga mansub. Bir yillik, nisbatan kam o‘sovchi o‘simlik. Poyasi yupqa, tetraedral, joylashishga moyil. Barglari pinnate bo‘lib, paychalari bilan tugaydi.

1-Rasm. Yasmiq (*Lens esculenta*) o‘simligining poyasining tuzilishi.

2-Rasm. Yasmiq (*Lens esculenta*) o‘simligining ildizining tuzilishi.

Gullari mayda, oq yoki biroz to‘qroq, 5 bargli. Ular yakka-yakka yoki 2-3 tadan barg qo‘ltig‘ida joylashadi.

3-Rasm. Yasmiq (*Lens esculenta*) o‘simligining gullari.

Mevalari kalta, bir oz qavariq, tekis, 1-3 urug‘li. Urug‘lari tekislangan (tekis), katta yoki kichik, bir xil rangda (sariq, yashil, pushti, jigarrang va boshqalar) yoki nuqta naqshli.

Research Science and
Innovation House

4-Rasm. Yasmiq (*Lens esculenta*) o‘simligining mevasining morfologik tuzilishi.

Urug‘ning vazni 10 g dan 99 g gacha. Ularning rangi sariq, kamroq yashil rangga ega.

5-Rasm. Yasmiq (*Lens esculenta*) o‘simligining urug‘ining morfologik tuzilishi.

Rivojlanishining boshlang‘ich davrlarida yasmiq sekin o‘sadi, gullash boshlanishi bilan ularning o‘shishi tezlashadi. O‘z-o‘zini changlatish changlanishning boshqa xillariga qaraganda ustunlik qiladi. Pishgan mevalar yorilishga moyil emas, lekin dalada uzoq vaqt qolib ketgan paytlarida tushadi.

Madaniy yasmiqlar ikkita kichik turga ega:

- yirik urug‘li (plastinka shaklidagi) va
- mayda urug‘li.

Yirik urug‘li yasmiqlar (makrosperma) o‘shishi baland (50-70 sm), yirik loviya va diametri 6 dan 9 mm gacha bo‘lgan yirik yassi urug‘lari bilan ajralib turadi. Uning vegetatsiya davri 80-120 kun. 1000 dona urug‘ning vazni 55-65 g va undan ham ortiq bo‘lish mumkin.

Kichik urug‘li yasmiq (mikrosperma) qisqaroq (50 sm gacha), diametri 2 dan 5 mm gacha bo‘lgan kichik urug‘lar bilan har xil rangdagi. O‘shish davri 65-70 kun, qurg‘oqchilikka ko‘proq chidamli. 1000 ta urug‘ning vazni 25-30 g.

Hozirda 59 ta nav aniqlangan bo‘lib, ulardan 12 tasi yirik urug‘li, 47 tasi mayda urug‘li. Shu tariqa navlar urug‘ va urug‘larning rangi, urug‘idagi naqsh, gullarning rangi, kosacha tishlarining uzunligi, urug‘ hilmining rangi, o‘simliklarning o‘sganligi, shakli bilan farqlanadi. Bundan tashqari butaning va ko‘chatlarning rangi bilan ham farq qiladi.

Ishlab chiqarishda eng keng tarqalgan navlari: yirik urug‘li yasmiq - nummulariya, atrovirens, glaukosperma; mayda urug‘li - vulgaris, mutabilis, violascens. Bu navlarga yasmiqning zonali navlari kiradi.

Biologik xususiyatlari.

Yorug‘likga bo‘lgan talablari. Yasmiq odatdagi uzun kunlik o‘simlikdir. Qisqartirilgan kun sharoitida u tabiiy kunga qaraganda ancha sekin o‘sadi va rivojlanadi, ularning yashil rangi asta-sekin yo‘qoladi, barglar sarg‘ayadi yoki qizilga aylanadi va o‘simliklar oxir-oqibat bakteriozdan o‘ladi.

Kichik urug‘li yasmiq navlari qisqartirilgan kunlarga yirik urug‘li navlarga qaraganda keskinroq javob beradi.

Issiqlikga bo‘lgan talablari. Vegetativ rivojlanishning dastlabki fazalarda (urug‘ning unib chiqishi, kurtaklar nishi) yasmiq issiqlikka bo‘lgan talablari unchalik kata bo‘lmaydi, lekin ular yashil no‘xatga qaraganda pastroq haroratga kuchliroq ta’sirlanadilar. Urug‘lar 3-4⁰S da unib chiqish boshlaydi. Yasmiq ko‘chatlari 5-6⁰S sovuqqa oson moslasha oladi. Havoning past nisbiy namligida ko‘chatlar 8-10⁰S gacha qisqa muddatli sovuqqa bardosh bera olishi haqidagi ma’lumotlar ilmiy adabiyotlarda keltirilgan.

Shunday qilib, yasmiqning urug‘ning unib chiqishi davrida issiqlikka nisbatan talabchanligi va yosh o‘simliklarning sovuqqa yuqori chidamliligi yasmiq o‘simligini erta baxorda ekiladigan ekin ekanligini ko‘rish mumkin.

Ko‘chatlar paydo bo‘lganda, yasmiq 17-19⁰S haroratda normal o‘sadi va rivojlanadi. O‘simlik urug‘larini to‘ldirish va pishib etish davrida issiqlikni ayniqsa talab qiladi. Yasmiq urug‘larining normal pishishi uchun optimal harorat 19-20⁰S.

Namlikka bo‘lgan talabi. Yasmiqlar hayotining birinchi davrida namlikni eng ko‘p talab qiladi. Urug‘larning shishishi uchun, ko‘p miqdorda protein o‘z ichiga olgan boshqa dukkakli ekinlar singari, kraxmalni o‘z ichiga olgan donli donlarga qaraganda sezilarli darajada ko‘proq suv talab qiladi. Binobarin, yasmiq erta ekiladigan o‘simlik xisoblanadi, chunki bu davrda ular ko‘p miqdorda namlikka muhtoj.

Yasmiq o‘z hayotining turli davrlarida qurg‘oqchilikka turlicha toqat qiladi. Agar gullashdan oldin o‘simliklarning normal o‘sishi va ildiz otishi uchun tuproqda namlik etarli bo‘lsa, gullash va pishib etish davrida yasmiq qurg‘oqchilikka nisbatan oson toqat qiladi va yuqori sifatli urug‘lardan yaxshi hosil beradi. Yasmiq gullash davrida tuproq qurg‘oqchiligiga atmosfera qurg‘oqchiligiga qaraganda osonroq toqat qiladi. Bu vaqtda quruq shamollar ayniqsa katta zarar etkazadi. Bu kurtaklar va gullarning sezilarli darajada pasayishiga olib keladi va natijada yasmiq urug‘lari hosilini kamaytiradi. (Yirik urug‘li yasmiq etishtirish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar, 2000, Leontiev V.M., 1966)

Urug‘larni to‘ldirish va pishib etish davrida tuproqdagi ortiqcha namlik yasmiq uchun noqulaydir, chunki bu holda uning vegetatsiya davri uzayadi, zang kasalliklardan qattiq ta’sirlanadi, katta yashil massa hosil qiladi va urug‘ning hosildorligi va sifati keskin kamayadi (urug‘larni rangi jigarrang bo‘ladi) (Pukhalskiy A. V., 1981).

Tuproq omiliga talablari. Yasmiq qumloq va qumli tuproqlarda eng yuqori hosil beradi. Shu bilan birga, azotga haddan tashqari boy tuproqlar yasmiq uchun zararli hisoblanadi. Bunday tuproqlarda u don mahsulotlarini hosil qilishdan ko‘ra kuchli yashil massani rivojlantirishga sabab bo‘ladi. Xuddi shu sabablarga ko‘ra, yasmiq yangi go‘ng va yuqori darajadagi azotli o‘g‘itlarga toqat qilmaydi. Buning uchun eng yaxshi tuproq ohakga boy oddiy chernozemdir. Yasmiqlar begona o‘tlar

tomonidan osongina o'sishdan to'xtaydi, shuning uchun bu o'simlikni o'stirish jarayonida dala tozaligiga kata e'tibor qaratish kerak bo'ladi.

Yasmiq uchun eng samarali o'g'itlar bu fosfor-kaliyli o'g'itlar, shuningdek, turli mikroelementlardir. Yasmiq urug'ining o'sishi va hosildorligini oshirish uchun bor va ayniqsa, molibden kerak. Molibden o'simlik oqsillari almashinuvida ishtirok etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кулініч О.О. Новий погляд на стару культуру. Хранение и переработка зерна. № 8 2005 г.ст- 22-24
2. Кулініч О.О. Сочевиця: розумна альтернатива. Пропозиція. №08/9-2004. ст-58-59
3. Фурсова Г.К. Рослинництво. Ч.1-зернові культури. Харків 2004.- 380 с.
4. Лихочвор В.В. Рослинництво. Технології вирощування с/г культур.- Київ, 2004.- 808 с.
5. Зінченко О.І. Рослинництво. К.- 2001.- 591 с.
6. Танчик С.П. Технології виробництва продукції рослинництва.- К. 2009.- 100 с.
7. Мельник А.М. Рослинництво с основами технології переробки . Суми, 2008.- 384 с.
8. Шевченко А.М. Сочевиця – цінна продовольча культура. Луганськ, 2003.- 27 с.
9. Возделывание крупносемянной чечевицы (практические рекомендации). Луганск, 2002.-12 с
10. Каталог сортів рослин придатних для поширення в Україні – К.: 2006.

IQBOL MIRZO SHE'RLARIDA MA'NO KO'CHISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Fozilova Mohigul Farxodovna

O'zDJTU O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, ped.f.f.d.(PhD)

Fayziyev Dilshodbek Xayrullo o'g'li

O'zDJTU Roman-german filologiyasi fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Iqbol Mirzo she'rlarida qo'llangan ma'no ko'chishining o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritilgan bo'lib, shoirning ko'chimlardan mohirlik bilan foydalana bilishi, shuningdek, badiiy matnda tasvirlanayotgan voqea-hodisalarning ta'sirchanligini va she'r badiiyatini kuchaytirish kabi maqsadlarda ma'no ko'chish hodisalaridan o'rinli foydalanganligi tahlil qilingan va yetarlicha izohlab berilgan.

Kalit so'zlar: Iqbol Mirzo, metafora, metonimiya, she'riyat, Omon she'riyati lingvopoetikasi, leksik ma'no, leksik vosita.

Bugungi kundagi ilmiy tadqiqotlarning markazi sifatida badiiy asar tilini lingvopoetik jihatdan o'rganish muhim sanalmoqda. Tilshunos olimlarimiz tomonidan badiiy matni til va adabiyot jihatidan tadqiq etishga qo'llaniladigan usullar ishlab chiqilmoqda. Badiiy adabiyot tilining vujudga kelishida poetikaning o'rin tutishi, undagi til obrazlilik ko'lami, nutqiy tantanavorligi bilan nast tilidan farqlanishi, poetika leksik-stilistik jihatidan badiiy uslubning ajralib turuvchi turi ekanligi tilshunos olimlarimiz tomonidan mukammal o'rganilgan.

Nemis filologi Karl Fossler "Tilning barcha unsurlari stilistik ifoda vositalarining asosi", - deb ta'kidlaydi.

Har bir ijodkorning ijod namunasida o'ziga xos uslubi, so'z qo'llash mahorati, badiiy tasvir vositalaridan foydalanish imkoniyatlari va tilning boyligi, go'zalligini ochib berishni maqsad qiladi.

Shu jumladan, o'zbek adabiyoti namoyondalarining nasriy va she'riy asarlarida ham bu uslub yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Barcha davr adabiyotlarida o'ziga xos xususiyatlar va uslublardan keng miqyosda foydalanilgan. Bu o'ziga xos xususiyatlardan biri – ma'no ko'chishidir. Ma'no ko'chishlari o'zbek tilida ko'p uchraydi. Tilimizdagi mavjud so'zlar ma'nolarining o'sishi ma'no ko'chishi,

ma'noning kengayishi yo torayishi tarzida yuz beradi. Borliqdagi narsa hodisa belgi-xususiyat harakat-holat nomlari ma'lum bir asosga ko'ra boshqa narsa hodisa belgi-xususiyat, harakat holatning nomi sifatida xizmat qiladi. So'zlarda ma'no ko'chishi nima asosida ko'chishiga ko'ra metonimiya, sinekdoxa, vazifadishlik, kinoya kabi turlarga bo'linadi.

O'zbekiston xalq shoiri, el suygan shoir Iqbol Mirzo she'rlari jozibadorligi va o'ziga xosligi bilan tavsiflanadi. Shoir she'riyatida ma'no ko'chimlarini qo'llash va yaratish mahorati yorqin kuzatiladi. She'rlarda muallif tomonidan to'g'ri tanlangan vositalar o'ziga xos ma'no nozikliklariga ega bo'ladi. Tilimizdagi bir qator so'z va iboralarning emotsional-ekspressiv xususiyatiga ega bo'lishi ularning she'riyatda metaforik vosita sifatida ishtirok etishiga imkoniyat yaratadi. Shuning uchun Iqbol Mirzo tomonidan ma'lum bir uslubiy maqsadda tanlangan xalqchil birikmalar, metaforik tasvirlar, fikrlarning o'quvchi tomonidan tez va to'g'ri tushunilishini ta'minlashdan tashqari obrazlilikni ham vujudga keltiradi. Iqbol Mirzo she'riyatida asar mazmunini ochishga, qahramonlar xarakter-xususiyatlarini obrazli tarzda ifodalashda ko'chma ma'no asosida yuzaga keluvchi vositalar muhim ahamiyatga ega Iqbol Mirzo ma'no ko'chimlaridan foydalanishda so'zlarning jozibadorligini hisobga olishni o'ziga xos uslubiy vazifa etib belgilaydi. Shuning uchun uning she'rlarida qo'llanilgan metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi tasviriy vositalar, she'riy san'atlar muallifning individual uslubi bilan bog'liq holda namoyon bo'lgan. Har bir ijodkor tildagi mavjud vositalardan o'rinli foydalana olishi bilan o'z ijodi mahsuli bo'lgan she'rlari tilining aniq va tushunarli, ifodali va ta'sirchanligini ta'minlashga erishadi. Iqbol Mirzo she'rlarida qo'llanilgan metaforalar fikr ifodalashda qulaylik tug'dirishdan tashqari tasvirlangan jarayonni, voqelikning poetik manzarasini o'quvchi ko'z o'ngida aniq gavdalandiradi, unda zavq uyg'otadi, kitobxonda ularga nisbatan subyektiv munosabatning yuzaga kelishiga zamin yaratadi.

Xushnud lahzalarim bo'ldimi? Bo'ldi...

O'choqdan quchoqqa keldi alanga.

Paymona sharobga to'ldimi? To'ldi...

Qalbda esa o'sha og'ir ko'lanka.

Mazkur she'riy misralar Iqbol Mirzoning “Ko'lanka” she'ridan olingan. Ushbu to'rtlikda metaforaning go'zal namunalari kuzatiladi. Bu o'rinda “xushnud

lahzalarim” deb aytilishi orqali oddiylikka badiiy ifoda berilgan. “O‘choqdan quchoqqa keldi alanga” bu orqali esa ijodkorning ilhomi mavj urishini xuddi o‘choqdagi olovga o‘xshatish orqali metafora usulidan foydalangan. Keyingi misradagi “Paymona sharobga to‘ldimi? To‘ldi...” mazkur metafora vositasida ham metafora uslubiga ishora qilingan. “Og‘ir ko‘lanka” o‘xshatishi orqali esa qalbdagi kechinmalarni xuddi yerga tushib turadigan soya misoli kechinmalarning og‘irligini nazarda tutgan. Chunki insonning his-tuyg‘ulari ko‘zga ko‘rinmasada, uning og‘irligini shoir metafora orqali badiiy ifodalagan. Ushbu “Ko‘lanka” she’rida shoir asosan metaforadan foydalanganligiga to‘laqonli guvoh bo‘lish mumkin. Shoirlar ko‘p va turlicha bo‘lishi bilan birga, ularning ijod mahsullari va she’rlarda foydalangan o‘ziga xos xarakterlari ham turfa xil bo‘ladi.

Kaptarlar bir-birin suyib o‘pishdi,
Xayolim sen tomon qush bo‘lib uchdi.
Sen nechun ketding, men nechun ketkazdim?
Qanotimga o‘zim shikast yetkazdim.

Yuqorida Iqbol Mirzoning “Deraza pardasi” nomli she’ridan namuna keltirilgan. Bu to‘rtlikdagi “Kaptarlar bir-birin suyib o‘pishdi” jumlasida metafora uslubida ma’no ko‘chish hodisasi kuzatilgan. Chunki tabiatda kaptarlarning bir-biriga o‘zaro qarab turishini shoir xuddi “ular o‘pishayotgandek” deb o‘xshatgan. Xayolning juda tez fursatda ketishini esa xuddi qushga ya’ni “Xayolim sen tomon qush bo‘lib uchdi” misrasi bilan tasvirlagan. Xayol uchmaydi ya’ni bu jumlada qushga nisbatan o‘xshatish bor. Shoir bu misra orqali qalbdagi o‘kinchlarni nazarda tutgan. Inson kimdandir ayrilib qolishini esa go‘yoki o‘z qanotiga shikast yetkazgandek ifodalagan.

Diyorim, dunyoning xaritasida
Tulpordek o‘ynoqlab turgan diyorum.

Samoning miltiroq darichasida
Saodat shu’lasin ko‘rgan diyorum,
O‘shal yulduzingni adashtirmasin,
O‘zbigim, o‘zingdan adashtirmasin!

Mazkur misralar Iqbol Mirzoning “Diyorim” she’ridan olingan. Shoirning nazarida vatanga bo‘lgan muhabbati va qudratini xuddi tulporga o‘xshatgan. “Tulpordek o‘ynoqlab turgan diyorum” misrasi orqali shoir vatanning tez sur’atlarda

rivojlanayotgani va u diyorda barcha sharoitlarning mavjudligini nazarda tutgan. Davlatning kuch-qudrati xuddi o'ynoqlagan otga o'xshatilgan. “Samoning miltiroq darichasida” misrasi orqali esa osmondagi yulduzlarni go'yoki darichaga o'xshatgan bo'lsa, yulduzlarning porlab turishini “saodat”ga – porloq kunga o'xshatgan. Bu she'rdagi metafora usuli orqali shoir nafaqat ma'no ko'chirgan, balki o'z vatanini butun vujudi bilan ilhomlanib ta'riflagan. Har bir misradagi o'ziga xos xususiyat va ma'no ko'chiruvchilari she'rga qo'shimcha joziba bag'ishlagan. Adabiyotda hech qanday shoir yo'qki, o'z diyori haqida jo'sh urib she'r yozmagan va unda turli tasviriy vosita va uslublardan foydalanmagan bo'lsa... Bu qatorga albatta Iqbol Mirzoni ham misol qilishimiz mumkin.

Zamin aylanadi, yugurar zamon,
Demangkim, behuda vaqt ketayotir.
Buyuk Amir Temur dahosi hamon
Qalb va shuurlarni fath etayotir!

Yuqoridagi misralar Iqbol Mirzoning “Faxriya” she'ridan parcha. “Zamin aylanadi yugurar zamon” ya'ni vaqtning shu darajada tez o'tib ketayotgani, yer sayyorasining uzluksiz aylanishini shoir shu jumla orqali mohirona tasvirlagan. “Buyuk Amir Temur dahosi hamon, Qalb va shuurlarni fath etayotir!” Bu satrlarda shaxsga nisbatan ajdodlar va avlodlarga o'xshatilyapti. Buyuk bobomiz Amir Temur kabi uning avlodlari ham barcha yuksak maqsadlarga erishyapti va hu orqali qalb va shuurlarni fath etyapti degan ma'no mujassam. Bu esa metaforik uslubga xos bo'lgan hoidisadir. Chunki shoir o'xshatish vositasidan foydalangan.

Iqbol Mirzo she'riyatida bundan tashqari jonlantirish, sifatlash, takror kabi she'riy san'atlar faol qo'llanilgan bo'lib, ular kitobxonni shoir ruhiyatiga oshno qiladi, betakror poetik manzaralar hosil qiladi, muhim vosita sifatida she'rlarda badiiy-estetik ta'sirchanlikni oshirishga, turli ma'no nozikliklarini ifodalashga xizmat qilgan. She'riyatda bu vositalarni qo'llash bilan shoir kitobxonni tasvirlanayotgan kishining ichki olamiga olib kiradi, uning kechinmalari, his-tuyg'ulari bilan tanishtiradi. Bundan tashqari kitobxonni ruhiy lazzat, orom bag'ishlashni ham nazarda tutadi. Yuqorida qayd etilgan holatlar Iqbol Mirzoning metafora va badiiy san'atlardan foydalanishda mohir so'z san'atkori ekanligidan dalolat beradi. Iqbol Mirzo ijodi keng qamrovli ummon. Uning har bir she'ri shu ummon tubidagi qimmatbaho dur. Iqbol Mirzodek ijodkorlarning noyob durdona

asarlari, bu asarlarni to‘laqonli va mukammal chiqishida esa til vositalarining o‘rni beqiyos. Ularning asarlarini o‘rganish, har jihatdan tahlil qilish badiiy asarlarning muhim qirralarini ochishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Iqbol Mirzo. Sizni kuylayman. Toshkent: 2007.
2. Iqbol Mirzo. Ko‘nglingda nima bor, bilmayman. “Sharq nashriyoti”. Toshkent: 2020.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. Toshkent, Fan – 2007.
4. Qurbonova M., Yo‘ldoshev M. Matn tilshunosligi. Toshkent: Universitet, 2014
5. Xo‘jamqulov A. O‘zbek tilida metaforaning tasniflanishiga doir // Lingvist (ilmiy maqolalar to‘plami). Toshkent: Akademnashr, 2011.

Research Science and
Innovation House

Firma nomlariga nisbatan mutlaq huquqlarni himoya qilishning o‘ziga xos jihatlari

Tursunova Munira Baxtiyor qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunda mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish imkoniyatlari, liberallashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida muallif tomonidan fikr mulohazalar keltirilgan. Qolaversa, mamlakatimizda xususiy mulkchilikni shakllanishi va rivojlani bo‘yicha bog‘liq masalalarga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar. Iqtisodiyot, liberallashtirish, xususiy mulkchilik, mulk shakllari.

Hammamizga ma‘lumki, jahon tajribasida mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar mualliflik huquqida muhim rol o‘ynaydi. Bunday tashkilotlar mualliflarning huquqlarini samarali boshqarilishini, himoya qilinishini ta‘minlaydi hamda mualliflar va foydalanuvchilar o‘rtasida professional vositachi vazifasini bajaradi. Ushbu institutning ahamiyatini to‘g‘ri anglagan holda, yurtimizda ham bu institutni rivojlantirish borasida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, Prezidentimizning 2022-yil 26-aprelda "Intellectual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PQ-221-son qarori qabul qilindi. Bu qaror bilan "2022 — 2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasida intellektual mulk sohasini rivojlantirish Strategiyasi" tasdiqlandi. 1 Strategiyadagi intellektual mulk sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish yo‘nalishida intellektual mulk obyektlarini ishonchli huquqiy himoya qilish maqsadida soha bo‘yicha davlat organlari va tashkilotlari o‘rtasidagi idoralararo hamkorlikni yanada takomillashtirish, intellektual mulk sohasidagi nizolarni sudga qadar hal qilish tartiblarini keng joriy qilish va intellektual mulk obyektlariga bo‘lgan huquqlarni himoya qilish bo‘yicha maxsus vakolatli organlar faoliyati bo‘yicha ilg‘or xalqaro tajribani o‘rganish vazifalari belgilangan. Shuningdek, Strategiyada mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar faoliyatini tahliliy o‘rganish, ularni mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni tom ma'noda himoya qiluvchi tashkilotlarga aylantirish choralarni ko‘rish qat‘iy belgilab qo‘yildi.

Shuni qayd etib o‘tish kerakki, O‘zbekistonda mualliflik huquqlarini jamoaviy boshqarish boshqa davlatlarga nisbatan yangi institut hisoblanadi. Shuningdek, bir nechta olimlarimiz bu sohada tadqiqotlar olib borgan: B.Toshev, O.Oqyulov, G.Xudoyberdiyeva, A.Yuldoshev, I.Yakubova va boshqalar. Shulardan bir nechta olimlarimiz, xususan, B.Toshev "respublikamizda mulkiy huquqlarni jamoaviy boshqaruvchi tashkilotlarni tuzish zarurati mavjud"2 degan fikrlarni ilgari surgan.

Bilamizki, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar nodavlat notijorat tashkilot shaklida tashkil etiladi. Nodavlat notijorat tashkiloti deganda esa jismoniy shaxslar yoki yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad yoki foyda olishni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan foydani yoki daromadlarni o‘z qatnashchilari (a'zolari) o‘rtasida taqsimlamaydigan o‘zini o‘zi boshqaruvchi tashkilot tushuniladi. Bilamizki, nodavlat notijorat tashkiloti jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, boshqa demokratik qadriyatlarni himoya qilish, ijtimoiy, ma'rifiy hamda madaniy maqsadlarga erishish, ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish, shuningdek, xayriya faoliyatini amalga oshirish uchun hamda boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarda tuziladi.

Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni jamoaviy boshqarish institutining ishlash jarayoniga e'tibor qaratadigan bo‘lsak, quyida uning qanday ishlashining umumiy sxemasini ko‘rishimiz mumkin:

1) Mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni boshqarish vakolatini olish.

Vakolatlar mualliflik huquqi egasi bilan tuzilgan shartnoma asosida olinishi mumkin. Shu bilan birga, tashkilot mualliflik huquqi egasining unga a'zo bo‘lish-bo‘lmasligidan qat'i nazar vakolatlarni boshqarishga o‘tkazish to‘g‘risida shartnoma tuzishi majburiy hisoblanadi. Intellektual mulk huquqlari bo‘yicha sud amaliyotiga muvofiq vakolatlarni o‘tkazish to‘g‘risidagi bitim ishonchli boshqaruv shartnomasining bir turi hisoblanmaydi.

Jamoaviy boshqaruvga o‘tkazilgan intellektual mulk huquqlarini amalga oshirish foydalanuvchilar bilan shartnomalar tuzish va ulardan haq undirishni o‘z ichiga oladi. Mualliflik huquqi obyektini va foydalanish usuliga qarab jamoa mualliflik huquqini boshqarish tashkilotlari oddiy (nomutlaq) litsenziya berish uchun litsenziya shartnomalari yoki fuqarolik kodeksida belgilangan haq evaziga tuziladigan shartnomalar tuzadilar. Ikkinchi variant faqat intellektual mulkdan

mualliflik huquqi egasining roziligisiz foydalanishga ruxsat etilgan ammo unga haq to‘lash bilan bog‘liq hollarda qo‘llaniladi.

Mualliflik huquqini himoya qilish uchinchi shaxs litsenziya shartnomasini tuzmasdan boshqariladigan asardan foydalangan hollarda huquqlarni boshqarish tashkiloti tomonidan sudda jamoaviy asosda o‘z nomidan yoki mualliflik huquqi egasi nomidan da‘vo arizasi berish yo‘li bilan amalga oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, har qanday holatda ham bunday da‘vo mualliflik huquqi egasining manfaatlarini ko‘zlab keltiriladi, shuning uchun u istasa jarayonda ishtirok etishi mumkin.

3) Mualliflar va mualliflik huquqi egalari haq to‘lash.

Foydalanuvchilardan yig‘ilgan haq miqdorlari mualliflarga va mualliflik huquqi egalari, mualliflik huquqini jamoaviy boshqarish tashkilotining xarajatlari (komissiya) qoplangach o‘tkazilishi shart. Bunday komissiya miqdori tashkilotning mahalliy hujjatlari bilan tartibga solinadi va odatda, foydalanuvchilar ham, mualliflik huquqi egalari ham unga ta‘sir qila olmaydi. Bundan tashqari, tashkilotlar amalda har doim ham huquq egasini aniq topib unga haq to‘lasha olmaydilar. Bunday holatlar ayniqsa chet ellik huquq egalari bilan bog‘liq hollarda tez-tez uchrab turadi. Shu sababli davlat akkreditatsiyasiga asoslangan mualliflik huquqini jamoaviy boshqarish jiddiy tanqid ostiga olinadi.

BIMT ma‘lumotlariga ko‘ra, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlarning operatsiyalari uchta asosiy ustunga asoslanadi. Bular: a) Huquqlarni boshqarish; b) Huquqlarni litsenziyalash; c) Daromadlarni to‘plash va huquq egalari taqsimlash.

Shuningdek, ushbu institutining asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

- professionol tashkilotga tegishli vakolatlar berish orqali intellektual mulk huquqlarini individual himoya qilish qiyinchiliklarini bartaraf etish;

- turdosh huquq va mualliflik huquqi obyektlaridan qonuniy foydalanishni yirik tashkilotlarning qo‘llariga topshirish orqali osonlashtirish, bu esa foydalanuvchilarga bunday ob'ektlardan foydalanish uchun litsenziya berishga vakolatli shaxsni topishni osonlashtiradi;

- mualliflik huquqi egalari ruxsatisiz, lekin ularga haq to‘lash bilan qonun hujjatlarida asar, spektakl va fonogrammalardan foydalanishga ruxsat berish va bunday haq undirishni samarali tashkil etish imkoniyati.⁵

Ya‘ni, odatda, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar:

- qachon, qayerda va qanday asarlardan foydalanilishini nazorat qiladi;
- foydalanuvchilar bilan tariflar va boshqa shartlarni kelishib oladi;
- o‘z a‘zolari va o‘zi vakillik qiladigan boshqa huquq egalari nomidan himoyalangan asarlardan foydalanishga litsenziya (ruxsat) beradi;

- foydalanuvchilardan to‘lovlarni yig‘adi va ularni huquq egalari tarqatadi

Umuman, jamoaviy boshqaruvning asosiy maqsadi intellektual mulkdan foydalanish jarayonida mualliflik huquqi egalari va foydalanuvchilarni maqbul tarzda o‘zaro bog‘lash hamda ularning huquqiy va ma‘muriy xarajatlarini kamaytirishdan iborat.

Shunday qilib, mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar ko‘pincha quyidagi huquqlarni amalga oshirishda faol ishtirok etadilar:

- ommaviy ijro etish huquqi (zallarda, diskotekalarda, restoranlarda va boshqa jamoat joylarida ijro etiladigan yoki ijro etiladigan musiqa);

- eshittirish huquqi (radio va televideniya jonli va yozib olingan chiqishlar);

- musiqiy asarlarni mexanik takrorlash huquqlari (asarlarni kompakt disklarda, lentalarda, plastinalarda, kasetlarda, mini-disklarda yoki boshqa yozuv shakllarida takrorlash);

- dramatik asarlarni (teatr spektakllarini) ijro etish huquqi;

- adabiy va musiqa asarlarini reprografik nusxalash (nusxa ko‘chirish) huquqi;

- turdosh huquqlar yoki ijrochilar va fonogramma ishlab chiqaruvchilarning fonogrammalarni efirga uzatganlik yoki jamoatchilikka yetkazganlik uchun haq olish huquqi.

5) tashkilot tomonidan boshqariladigan huquq egalari reestri, mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlar obyektlari, mulkiy huquqlar reestrini yuritishda ko‘maklashish;

6) mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlar obyektlaridan tashkilot ro‘yxatdan o‘tgan huquqlarni boshqarish sohalariga muvofiq, shuningdek mualliflik huquqi va (yoki) turdosh huquqlar obyektlariga, mulkka nisbatan qonuniy foydalanilishini nazorat qilish; boshqarish uchun ularga berilgan huquqlar;

Ko‘rib chiqilayotgan sohadagi qonun hujjatlarini va ularni qo‘llash amaliyotini tahlil qilish mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy asosda boshqarish murakkab tizim degan fikrga qo‘shilish imkonini beradi. U mualliflar (boshqa mualliflik huquqi egalari) o‘z huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshira

olmaydigan va himoya qila olmaydigan hollarda qo‘llaniladi hamda u quyidagilarni nazarda tutadi:

- mualliflar (boshqa mualliflik huquqi egalari) tomonidan o‘z asarlaridan turli foydalanuvchilar tomonidan foydalanish shartlari bo‘yicha muzokaralar olib borish huquqini shu maqsadda maxsus yaratilgan tashkilotlarga o‘tkazish;

- huquqlari boshqaruvga berilgan asarlardan foydalanish ustidan nazorat;

- mualliflarga (boshqa mualliflik huquqi egalari) to‘lanadigan haqni undirish va ular o‘rtasida taqsimlash;

- mualliflarning (boshqa mualliflik huquqi egalarining) huquqlarini himoya qilish choralarini ko‘rish.

Mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish tizimi shu maqsadda maxsus tuzilgan tashkilotlar tomonidan boshqa funksiyalarni ham amalga oshirishni nazarda tutishi mumkin. Bundan tashqari, ikkinchisi bevosita milliy qonunchilikning o‘ziga xos xususiyatlariga, ma‘lum bir davlatning siyosiy tizimiga, uning iqtisodiy tizimiga, mualliflik huquqini himoya qilish tizimida mualliflarning mulkiy huquqlarini boshqarish tashkilotlarining rolga va boshqalarga bog‘liq. Xuddi shu omillar ma‘lum bir davlat mualliflarining mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish tizimining boshqa xususiyatlarini ham belgilaydi: mualliflar huquqlarini boshqarish bo‘yicha faoliyatni amalga oshirish uchun asoslar, tegishli tashkilotlarning tashkiliy-huquqiy shakllari, mualliflarga (boshqa mualliflik huquqi egalari) to‘lanadigan haqni o‘tkazish va boshqalar.

Ayrim davlatlarda mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish bo‘yicha faoliyat nafaqat yuqorida qayd etilgan xususiyatlar bilan tavsiflanadi, balki u tashkil etilgan va so‘nggi bir yarim asr davomida ushbu sohada jahon amaliyotida ishlab chiqilgan yagona tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar qatoriga quyidagilar kiradi: birinchidan, maxsus tashkil etilgan tashkilotlarga ularning egalari tomonidan shartnoma asosida yoki qonun normalariga muvofiq mualliflik huquqlarini boshqarish huquqini berish;

ikkinchidan, qoida tariqasida, mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy boshqarish bo‘yicha tashkilotlar faoliyatining notijorat xarakteri;

uchinchidan, boshqaruvga berilgan asarlardan, qoida tariqasida, barcha potensial foydalanuvchilar uchun yagona shartlarda foydalanish huquqini berish;

to‘rtinchidan, mualliflarning mulkiy huquqlarini jamoaviy asosda amalga oshiruvchi va himoya qiluvchi tashkilotlar faoliyatini maxsus qonun hujjatlari bilan tartibga solish;

beshinchidan, bunday tashkilotlar o‘rtasida raqobatning oldini olish. Bu bir xil huquqlarni boshqarish sohasida faqat bitta tashkilot ishlashi kerakligini anglatadi. Bu huquqlari boshqaruvga o‘tgan mualliflarning manfaatlarini maksimal darajada oshirish, turli tashkilotlar o‘rtasida bir xil mualliflarning huquqlari bo‘yicha nizolarni oldini olish va hokazolarni ta‘minlaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yurtimizda mulkiy huquqlarni jamoaviy asosda boshqaruvchi tashkilotlar faoliyatini yanada jonlantirish, shu jumladan, ularni mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni samarali himoya qiluvchi tashkilotlarga aylantirish bo‘yicha zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurati mavjud. Shuningdek, qonunchiligimizda bunday tashkilotlarning vazifa va funksiyalarini aniq belgilab qo‘yish, ularning faoliyati mexanizmlari va tashkiliy-huquqiy tuzilishini rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida tashkil etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-apreldagi "Intellectual mulk sohasini yanada rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida" gi PQ-221-son qarori // URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5987120>

2. Тошев Б.Н. Муаллифлик ҳуқуқи. Дарслик. - Т.: ЖИДУ, 2011. - Б. 137

3. Интеллектуал мулк ҳуқуқи қонунчилигини такомиллаштириш: Назар^ Ва амалиёт муаммолари: Республика илмий-амалий конференция материаллари. -Т.: Юристар малакасини ошириш маркази. 57-б

4. URL:<https://sumip.ru/biblioteka/avtorskoye-pravo/kollektivnoe-upravlenie/>

5. URL:<https://sumip.ru/biblioteka/avtorskoye-pravo/kollektivnoe-upravlenie/>

Research Science and Innovation House

VIRUSLAR VA VIRUSLI KASALIKLAR OITS

XAYITALIYEVA AZIZAXON BOHODIRJON QIZI
ISMOILOV RAVSHANBEK RAXMONJON O‘G‘LI

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Tabiy fanlar fakulteti Biologiya 2-kurs talabalari

Annotatsiya: Viruslar avtonom genetik tuzilmalar bo‘lgan uyali bo‘lmagan hayot shakllari. Viruslar nafaqat flora va faunaning deyarli barcha vakillariga, balki mikroorganizmlarga ham zarar yetkazishi mumkin. Ko‘pgina viruslarga qarshi kurashning samaradorligi ijobiy natijalarga ega emas, chunki viruslar vaksinoprofilaktikaning samaradorligi kamayadi. Eng yorqin misollardan biri inson immunitet tanqisligi virusiga qarshi sammarasiz ko‘p yillik kurashdir.
Kalit so‘zlar: Viruslar, OITS, DNK, RNK, integraza, retrovirus, kasalik, gapatit, emlash, girip.

VIRUSES AND VIRAL DISEASES AIDS

Abstract: Viruses are non-cellular life forms that are autonomous genetic structures. Viruses can harm not only almost all representatives of flora and fauna, but also microorganisms. The effectiveness of the fight against many viruses does not have positive results, because viruses reduce the effectiveness of vaccine prophylaxis. One of the most striking examples is the ineffective multi-year fight against the human immunodeficiency virus.

Key words: VIRUSES, AIDS, DNA, RNA, integrase, retrovirus, disease, hepatitis, vaccination, influenza.

ВИРУСЫ И ВИРУСНЫЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ СПИД

Аннотация: Вирусы — это неклеточные формы жизни, представляющие собой автономные генетические структуры. Вирусы могут нанести вред не только практически всем представителям флоры и фауны, но и микроорганизмам. Эффективность борьбы со многими вирусами не имеет положительных результатов, поскольку вирусы снижают эффективность вакцинопрофилактики. Один из наиболее ярких примеров безрезультатная многолетняя борьба с вирусом иммунодефицита человека.
Ключевые слова: Вирусы, СПИД, ДНК, РНК, Интеграза, ретровирус, заболевание, гепатит, вакцинация, грипп.

KIRISH: Viruslar (lotincha: virus- zahar)— faqatgina tirik hujaralarda yashab, ko‘payib, o‘simliklar, hayvon va odamda yuqumli kasallik qo‘zg‘atuvchi mikroorganizmlardir. Tarixda “Viruslar” atamasi har xil kasallik qo‘zg‘atuvchilarga, ayniqsa noma‘lum agentlarga nisbatan qo‘llanilgan. Fransuz olimi Lyu Paster ko‘p kasalliklarning kelib chiqishida bakteriyalarning ro‘lini isbotlab berganidan so‘ng virus tushunchasi “mikrob” so‘zining o‘rniga qo‘llanila boshlandi. Kasalliklar qo‘zg‘atuvchi bu bakteriya va viruslar o‘rtasidagi farqni rus olimi D.I.Ivanovskiy(1892) va oradan vaqtlar o‘tkach boshqalar ham tamaki mozaikasi bacterial suzg‘ich (filtr)dan o‘tishini aniqlashdi.

Viruslar- bu mustaqil genom(DNK yoki RNK) tuzilishga ega bo‘lgan, tirik organizmdan yoki hujayra kulturalarida ko‘paya olish(repraduksiya) va moslashish(adaptasiya) hamda o‘zgaruvchanlik xususiyatlariga ega bo‘lgan hayotning hujayrasiz shaklidir. Hozirgi odamlar, umurtqali hayvonlar, qushlar, baliqlar, o‘simliklar va mikroorganizmlarni zararlovchi viruslar juda ko‘p uchraydi. Viruslarda sitoplazma, yadro, mitaxondriya va ribasoma yo‘q, shuning uchun ularda hujayraviy jarayon bo‘lmaydi. Viruslar o‘z tarkibida genom vazifasini bajaruvchi faqat X nukleyin kislata (DNK va RNK) tutadi. Bular ularning o‘ziga xos xususiyatlaridir.

Odamlarga xos viruslar juda ko‘p va ular keng ta’sir doiraga ega. Ba’zi viruslar bir yoki ikki kun bizni kasal qilsa, boshqalari umurbod bizga hamroh. Ba’zilari xavfsiz ko‘rinsa, boshqalari hayot uchun xavfli asoratlarni keltirib chiqarishi mumkin. Sog‘lig‘imiz va hayotimizga ta’siri tufayli ko‘plab odam viruslarini batafsil o‘rganilgan. Keling shunday virusli kasalliklardan biri bo‘lgan odam immun tanqisligi virusi (OIV)ni ko‘rib chiqamiz.

Odamning immunitet tanqisligi virusi 1983-yilda OITS o‘rganilayotgan paytda aniqlagan. Bu kasallik birinchi marta giyohvandlar va gemofiliya kasalliklari paytida yuzaga kelgan buzulishlarni kuzatish natijasida aniqlangan. Odamning immunitet tanqisligini keltirib chiqaradigan virus Lentivirus jinsining retroviruslar (Retroviridae) oilasiga kiradi. Lentivirus lotincha “tush” degan ma’noni anglatadi. Chunki virus inson tanasiga kirgandan keyin sekin harakat qiladi. Shunga ko‘ra, kasallikning dastabki belgilari uzoq vaqt davomida namoyon bo‘ladi. Odamga bu virusni yuqtirish va OITSGa chalinishi uchun taxminan 9-11 yil kerak bo‘ladi. Baltimor 6-guruhida joylashgan retroviruslar noyob va qiziqarli hayot sikliga ega. Ular juda muhim, chunki orttirilgan immun tanqisligi sindromi yoki OITS

qo'zg'atuvchisi bo'lgan odam immun tanqisligi virusi (OIV) aslida retrovirus hisoblanadi. Retrovirus genomi bir zanjirli RNK bo'lib, har bir virus zarrasi ikki nusxada bo'ladi. RNK zanjirini qo'sh zanjirli DNKga aylantirishda teskari transkriptaza deb nomlanuvchi ferment DNKdan RNK, RNKdan oqsil hosil qilish jarayonini teskari oqimda hujayralarda amalga oshiradi. Qo'sh zanjirli DNK xo'jayn hujayra yadrosiga kiradi va integraza fermenti yordamida hujayraning genomiga joylashib oladi. Bunda xo'jayn hujayra genomida doimiy qoladigan, virus DNKsidan iborat provirusdan i-RNK transkripsiya qilinadi. i-RNK virus oqsillarini ishlab chiqarish uchun o'qiladi, shuningdek, hujayrada to'planadi, hosil bo'ladigan yangi virus zarralari uchun genom sifatida xizmat qiladi.

OIV asosan himoyalanganmagan jinsiy aloqa, ifloslangan shprits, igna va boshqa tibbiy asboblardan orqali ham yuqishi mumkin. Virus emizikli onadan bolaga ona suti orqali ham yuqishi mumkin. Eng tez yuqadigan yo'llari: giyohvand moddalarni inektsiya shaklida qabul qiladiganlar (umumiy shpritslar, dori idishlari) va ular bilan jinsiy aloqada bo'lganlar; brokerlar va ularning mijozlari; jinsiy aloqada bo'lganlar; turli holatlarga ko'ra transfo'zyon olgan bemorlarda skriningiz qon quyish holatlari; venerali bemorlardadir.

OIV infeksiyasining ilk alomatlari zararlanishdan ikki-to'rt hafta o'tgach o'zini namoyon qilishi mumkin. Ko'pchilik zararlangan odamlar shamollash alomatlarini his qilishadi: istima, tomoq og'rigi va qizarishi, ortiqcha terlash, mushaklarda og'riq va zaiflik, bosh og'rig'i, toshma toshishi. Ushbu alomatlar paydo bo'lmasligi ham mumkin. Infeksiya immun tizimi ishini zaiflashtirgani sari, zararlangan odamda limfa tugunlarining shishi, vazn yo'qotish, sababsiz istima, diareya va yo'tal kabi boshqa belgilar va alomatlar ham paydo bo'lishi mumkin. Ko'pchilikda yuqoridagi alomatlar o'z-o'zidan yo'q bo'lib ketadi va OIV infeksiyasi bir necha yil davomida o'zini namoyon qilmaydi. Ba'zi bemorlar 10 yildan ortiq hech qanday belgilersiz yashashlari mumkin. O'z kasalliklari haqida esa bemorlar tasodifan, rajalashtirilgan jarrohlik yoki salomatlik haqida ma'lumotnoma olish uchun shifokorga murojat qilganda bilib qolishadi.

**Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2006 yil dekabr oyidagi hisobotidagi
ma'lumotlar:**

N/r	OIV kasallanganlar soni	OIV infeksiyasi	OITSDan vafot etganlar
15 yoshgacha bo'lgan bolalar	2,5 mln	530 000	380 000
O'rta yoshlilarda	39,5 mln	4,3 mln	2,9 mln
Qariyalarda	37,2 mln	3,8 mln	2,6 mln

XULOSA: OITSDni oldini olish uchun: Teri qoplamiga zarar keltiradigan har qanday muolajalarda bir martalik yoki sterillangan asboblardan foydalanish; organizmda OIV mavjud bo'lganda, virusga qarshi dori-darmonlarni muntazam qabul qilish yuqish tezligini sezilarli darajada kamaytiradi; OIV infeksiyasi bilan kasallangan ayol homiladorlik davrida shifokor nazorati ostida bo'lib, profilaktik davolanishdan o'tsa, sog'lom bola tug'iladi. Yurtimizda OIV kasalliklariga yechim topish kundan kunga boyib bormoqda. Ayniqsa voyaga yetmagan bolalar va o'smirlar orasida sog'lom hayot tarzini ilgari surish orqali OIV kasalligining oldini olish; hukumat va barcha hamkorlarni OIV bilan kasallangan odamlarga nisbatan kamsitish va diskriminasiyani bartaraf qilishda, hamda jamiyatda teng huquqli shart – sharoitlar bilan ta'minlashda ko'maklashish; va boshqalar, hukumatimiz tomonidan bu masalaga jiddiy munosabatda ekanligini ko'rsatib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Borisov L. B. tibbiy mikrobiologiya, virusologiya, immunologiya.
2. Generalov I.I tibbiy virusologiya.
3. Prozorkina N.V, Rubashkin P.A. mikrobiologiya, virusologiya va immunologiya asoslari.
4. Rasulova T.X, Davranov K.D, Juraeva U.M, Magbulova N.A mikrobiologiya tadqiqotlar uchun uslubiy qo'llanma.

Ekologik omillar

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yoʻnalishi 2- bosqich 202- guruh talabalari Kozimova Mavluda,
Abdumalikova Farangiz Abdumutal qizi**

Annotasiya: Tirik organizmlarga taʼsir etuvchi muhitning har qanday boʻlaklari ekologik omillar deyilad. Ekologik omillar 2 katta guruh — abiotik va biotik omillarga boʻlinadi.

Abstract: Any parts of the environment that affect living organisms are called environmental factors. Environmental factors are divided into 2 large groups - abiotic and biotic factors.

Аннотация: Любые части окружающей среды, влияющие на живые организмы, называются факторами окружающей среды. Факторы окружающей среды делятся на 2 большие группы – абиотические и биотические факторы.

Kalit soʻzlar: Ekologik omil , abiotik , biotik , fitogen , zoogen , Antropogen ,D.N.Kashaqarov .

Key words: Ecological factor, abiotic, biotic, phytogenic, zoogenic, anthropogenic, D.N. Kashakharov.

Ключевые слова: Экологический фактор, абиотический, биотический, фитогенный, зоогенный, антропогенный, Д. Н. Кашахаров.

Ekologik omillar — atrof muhitning organizmlar faoliyatiga oʻziga xos taʼsir etuvchi maʼlum sharoitlari va elementlari majmuyi. Ekologik omillar 2 katta guruh — abiotik va biotik omillarga boʻlinadi. Ekologiyada „cheklovchi omillar“ tushunchasi ham mavjud, ular tarkibiga organizmlar mavjudligi va rivojlanishini cheklovchi har qanday omilni kiritish onayni

Tirik organizmlarga taʼsir etuvchi muhitning har qanday boʻlaklari ekologik omillar deyiladi.

Muhit — quruqlik, suv, havo va yer osti qismlaridan iborat. Tashqi muhit tushunchasidan tashqari yashash sharoitlari degan tushuncha ham mavjud boʻlib, bu tushunchaga organizmning yashashi uchun zarur boʻlgan elementlar yoki omillardan yorugʻlik, issiqlik, suv, oziqlanish va shu kabilar kiradi. 1933-yilda D.N.Kashkarov

muhit omillarini 3 guruh (iqlim, edafik va biotik)ga bo‘ladi. Keyin harorat, yorug‘lik, namlik, suv, qum, relyef kiradi.

. Biotik omillar: Bunga tirik tabiat elementlari (tirik organizmlarning bir-biriga va yashash muhitiga ta’siri) kiradi. Biotik omillar fitogen va zoogen omillarga bo‘linadi. Fitogen omillar deganda yuksak va tuban o‘simliklarning organizmga ta’siri e’tiborga olinsa, zoogen omillar deganda esa organizmga barcha hayvonlarning ta’siri nazarda tutiladi.

Antropogen omillar — bu inson faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan omillar, ya’ni odamlarning o‘simlik va hayvon turlari yoki ular guruhlarining tuzilishiga ko‘rsatgan ta’siridir. Tirik organizmlarga juda ko‘p omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Ana shu omillarning ayrim organizmlarga ko‘rsatgan ta’siri natijasi esa xilma-xildir. Omilning organizm hayoti uchun eng qulay darajasi — optimal daraja deyiladi. Har qanday ekologik omillarning eng yuqori darajasi maksimum va eng quyi darajasi minimum bo‘ladi. Tabiiyki, har bir tirik organizm uchun u yoki bu ekologik omilning o‘z maksimumi, minimumi va optimumi bo‘ladi. Chunonchi, uy pashshasi 7° dan 0° gacha yashashi mumkin. Ular uchun yashashning optimum darajasi 36—40° ni tashkil etadi.

Insonlarning paydo bo‘lishi bilan yashash muhit muammosi va insonni tabiatga ijobiy va salbiy ta’siri munosabati masalasi: hayvonot va o‘simlik, yer, suv, havo va boshqa tabiiy unsurlar bilan munosabati masalasi qadimdan kishilarning doimiy nazoratida turganligini ko‘rishimiz mumkin. Qadimdan ota-bobolarimiz atrof-muhitni, Insonlarning paydo bo‘lishi bilan yashash muhit muammosi va insonni tabiatga ijobiy va salbiy ta’siri munosabati masalasi: hayvonot va o‘simlik, yer, suv, havo va boshqa tabiiy unsurlar bilan munosabati masalasi qadimdan kishilarning doimiy nazoratida turganligini ko‘rishimiz mumkin. Qadimdan ota-bobolarimiz atrof-muhitni, tabiatni muqaddas sanashgan, ularni e’zozlab hurmat qilishgan, ayniqsa islom dinida tabiatni muqaddas sanashganligi to‘g‘risida tarixiy manbalarda aniq ko‘rsatilgan. Shuni ham ta’kidlash zarurki, ekologik omillar organizmlarga kompleks ta’sir etgandagina ular yuqori natija beradi. Bu omillarning birortasi o‘z vaqtida bo‘lmasa yoki yetishmasa organizmlarning normal o‘sishi va rivojlanishi tugal o‘tmaydi. Demak, ekologik omillarning har biri organizm uchun zarur bo‘lib, ularning birini ikkinchisi almashtira olmaydi. Shu sababli ekologik omillar organizm hayotida bir xil ahamiyatga egadir. O‘simliklar hayotidan misol keltirsak, g‘o‘zani o‘stirish va parvarish qilishda o‘g‘it bermasdan faqat suv berish bilan g‘o‘zani to‘la

rivojlantirib bo‘lmaydi. Yoki buning aksi ham xuddi shunday natijalarga olib keladi. Tashqi muhit bilan o‘zaro bog‘lanmagan va uning ta‘sirida bo‘lmagan tirik organizmlarning shu jumladan, inson hayotini tasavvur etish mumkin emas. Tashqi muhit omillari jonli organizmlarga uch xil: minimal, optimal va maksimal darajada ta‘sir etadi. Har qanday jonli organizm murakkab va o‘zgaruvchan dunyoda yashaydi, doimiy ravishda ana shunday sharoitga moslashib boradi va o‘zining hayotiy faoliyatini uning o‘zgarishiga qarab tartibga soladi. Sayyoramizdagi jonli organizmlar o‘zlarining rivojlanish tarixida to‘rtta yashash muhitini o‘zlashtirdilar. Atropogen omillarni organizmlarga ta‘sirining o‘ziga hosligini aniqlashdan iborat;

Yashash muhiti va muhit omillarining ekologik xususiyatlarini bo‘lib insonlarga ta‘sir qiluvchi omillarni o‘rganish tadqiqot ob‘ekti sifatida olindi. Tirik organizmlarga juda ko‘p omillar ta‘sir ko‘rsatadi. Ana shu omillarning ayrim organizmlarga ko‘rsatgan ta‘siri natijasi esa xilma-xildir. Omilning organizm hayoti uchun eng qulay darajasi - optimal daraja deyiladi. Har qanday ekologik omillarning eng yuqori darajasi maksimum va eng qo‘yi darajasi minimum bo‘ladi. Tabiiyki, har bir tirik organizm uchun u yoki bu ekologik omilning o‘z maksimumi, minimumi va optimumi bo‘ladi. Chunonchi, uy pashshasi 7°C dan 50°C gacha yashashi mumkin. Ular uchun yashashning optimum darajasi 36-40°C ni tashkil etadi. Ekologik omillar organizmlarga kompleks ta‘sir etgandagina ular yuqori natija beradi. Bu omillarning birortasi o‘z vaqtida bo‘lmasa yoki yetishmasa organizmlarning normal o‘sishi va rivojlanishi tugal o‘tmaydi. Demak, ekologik omillarning har biri organizm uchun zarur bo‘lib, ularning birini ikkinchisi almashtira olmaydi. Shu sababli ekologik omillar organizm hayotida bir xil ahamiyatga egadir. Chunonchi, o‘simliklar hayotidan misol keltirsak, g‘o‘zani o‘stirish va parvarish qilishda o‘g‘it bermasdan faqat suv berish bilan g‘o‘zani to‘la rivojlantirib bo‘lmaydi. Yoki buning aksi ham xuddi shunday natijalarga olib keladi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Organizmning hayot faoliyatini susaytiruvchi omilga cheklovchi omil (limitiruyushiy faktor) deyiladi. Organizmlarga ta‘sir qiluvchi omillarning bittasi cheklovchi omil bo‘lishi mumkin. Chunonchi, hayvonlar va o‘simliklarning shimol tomonga qarab tarqalishi issiqlikning yetishmasligi natijasida janubga tarqalishi esa, namlikning yetishmasligi tufayli kechadi. Demak, organizmlarning shimolga tarqalishida cheklovchi omil bo‘lib harorat hisoblansa, aksincha, janub tomonga

tarqalishida esa cheklovchi omil bu namlikdir. Tabiatda omillar tirik organizmlarga alohida yoki birgalikda ta'sir etadi. Omillarni tasniflashda ularning xilma-xil ta'sir etishi emas, balki kelib chiqishi manbaiga qarab ajratish lozim. D.N.Kashkarov (1933) omillarni 3 guruxga ajratadi: iqlim, edafik va biotik. V.V.Alyoxin esa (1950) iqlim, edafik, orografik, biotik, antropik va tarixiy omillarni ajratadi. Omil organizmga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Ammo tarixiy, geografik omillar tirik organizmlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etmaydi. Biror bir joyning dengiz sathidan absolyut balandligi, tog'liklarning qiyalik, burchaksimon suv havzasining chuqurligi kabi omillar shunday xususiyatga ega. Ular tirik organizmlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etmay, balki bilvosita ta'sir etgan xolda bosh omillar, yani harorat, bosim va boshqalarni ta'sir etish xususiyatini o'zida aks ettiradi. .

Omil tirik organizmlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etuvchi muhitning ayrim bir qismidir. Omillarni ta'sir etuvchi va hayot sharoiti uchun guruhlariga ajratish mumkin. O'simliklarning havodagi turli zaharli moddalarga nisbatan sezgirliigi turlichadir. Masalan, sebarga sulfid anhidridga, lola va gladiolislar vodorod ftoridga, mox, lishayniklar va ba'zi zambrug'lar CO₂, HF, HCl larga nihoyatda sezgirdir. Shubhasiz, o'simliklar havoni ma'lum darajada tozalaydilar. Havoning harakati – shamol ham ekologik omil sifatida organizmlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Chunonchi, shamol ta'sirida o'simliklarda suv bug'lanib turadi, havoda gazlar oqimi, shu jumladan, uglerod (II) oksidi oqimi vujudga keladi. Bir qism o'simliklarda changlanish bo'lib o'tadi, o'simliklarning sporalari, urug' va mevalari yon – atrofga tarqaladi va hokazo. Atmosferaning gaz balansi geografik qobiq uchun juda muhim ahamiyatga ega. Atmosferaning gaz tarkibi yer sharining uzoq tarixiy rivojlanishi natijasida vujudga kelgan. Yerdagi hayotning rivojlanishi ko'p jihatdan atmosferaning muayyan gaz tarkibiga bog'liq. Boshqa tomondan atmosfera gaz tarkibining o'zi ham hayotga bog'liq. Masalan, havodagi erkin kislorod deyarli butuniy yashil o'simliklar mahsulidir. Hozirda atmosferadagi SO₂ va zararli gazsimon, changsimon aralashmalarning miqdori ma'lum darajada insonning faoliyati bilan belgilanadi. Atmosfera gaz tarkibining inson tomonidan o'zgartirilishi umuman mahalliy (lokal) xarakterga ega bo'lsa- da, bu jarayon tobora kengayib, asta-sekin sayyorar tus olmoqda. Atmosferaning asosiy komponentlari bo'lgan kislorod bilan CO₂, balansini birdan saqlab turish murakkab muammodir. To'g'ri, bu gazlarning atmosferadagi munosabati geologik o'tmishda barqaror bo'lgan emas. Ular balansida inson paydo bo'lgunga qadar ham muhim tebranishlar ro'y berib

turgan. Olimlar yerda hayot paydo bo'lgunga qadar, ya'ni bundan 3-3,5 mlrd. yil avval, havoda kislorod hozirdagiga nisbatan 100-200 barobar kam, karbonat anhidrid esa ancha ko'p bo'lgan, deb hisoblaydilar. Organik hayotning paydo bo'lishi, fotosintez jarayonining vujudga kelishi va kuchayishi atmosferada kislorodning ko'payib, karbonat anhidridning kamayishiga olib kelgan. Hayot uchun o'rtacha atmosferaning tarkib topishida, akademik V.I. Vernadskiy ko'rsatib o'tganidek, tirik organizmlar juda muhim rol o'ynagan. Biroq so'nggi 100 yil ichida, insonning xo'jalik faoliyati atmosferaning tabiiy rivojlanish jarayoniga qarama-qarshi bo'lgan o'zgarishlar kiritib, CO₂ gazining ko'payishi, O₂, kamayishiga sabab bo'lmoqda. Masalan, hozirgi taraqqiyot jarayonida yoqilg'ilar (ko'mir, neft, gaz)ni ko'plab yoqish natijasida atmosferadagi CO₂, gazi va chang miqdori ancha tez ortmoqda. Ayrim hisoblarga ko'ra, keyingi yarim asrda turli xil yoqilg'ilardan foydalanish natijasida Yer atmosferasiga 300 mlrd. t CO₂, ajralib chiqqan, ya'ni uning miqdori salkam 124 marta ortgan. CO₂, ko'payishiga yong'inlar ham katta ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda atmosferaga yiliga 14 mlrd. t CO₂ qo'shilmogda. Amerika kimyo jamiyati maxsus komissiyasining hisoblari bo'yicha, 2020-yilda atmosferadagi CO₂, miqdori 10-15 yil oldinga nisbatan 20 barobar ortishi qayd etilgan. Atmosferadagi CO₂, miqdorini tartibga solib turishda fotosintez jarayoni va atmosfera bilan okean o'rtasidagi gaz almashinuvi muhim tabiiy omil sifatida katta rol o'ynaydi. O'rmonlar maydonining qisqarishi, okeanning sovuq va issiq joylarining neft bilan ifloslanishi (parnik effekti) og'ir ekologik holatlarni keltirib chiqaradi. Atmosferadagi CO₂, balansi va uning tabiatda aylanish harakatining o'zgarishi havodagi kislorodning miqdori bilan ham bevosita bog'liqdir. Atmosferadagi erkin kislorod miqdorining o'zgarish sabablarini aniqlash va uni bartaraf qilish nihoyatda muhim hayotiy muammodir. Kislorod kimyoviy jihatdan nihoyatda aktivdir, shuning uchun u xilma-xil moddalarni oksidlab, ular bilan birikadi. Yer landshaft qobig'idagi ikki atomli erkin kislorodning umumiy zahirasi 1,5·10¹⁵ bo'lsa, litosfera, gidrosfera va biosferadagi bog'langan kislorod zahirasi esa bundan 100 barobar ko'p. Odam paydo bo'lgunga qadar atmosferadagi O₂, asosan chirishga, organizmiarning nafas olishi va karbonatlar hosil bo'lishiga sarflangan. Odam paydo bo'lgach, ayniqsa, sanoat rivojlangan sari uning atmosferadagi kislorod miqdoriga bo'lgan ta'siri kuchaya bordi. Hozirgi vaqtda kislorodning ko'mir, neft mahsulotlari, gaz va boshqa xil yoqilg'ilarni yoqishga sarf bo'lishi katta miqdorga ortdi. Gruzin olimi F.F. Davityanning (1972) hisobiga ko'ra,

insoniyat butun tarixiy davr mobaynida, chunonchi 1969-yilga qadar yonish jarayoniga 273 mlrd. t O₂ sarflagan, shundan 246 mlrd. tonna O₂ keyingi 50 yil ichida ketgan. Yer sharida kislorodning sarf bo‘lishi yildan-yilga ortib bormoqda, YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, hozirgi vaqtda sayyoramiz aholisi sarflayotgan kislorodning miqdori 48 mlrd. t bemaol etadi. Butun dunyo mamlakatlaridagi ishlab turgan 260 min. dan ortiq avtomashinalar yiliga 800 min. t inson iste’mol qiladigan kislorodni sarflaydi. Ming km yurgan avtomobil bir kishiga bir yilga yetadigan kislorodni yutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 . Ekalogiya Sattorova Z.M
2. Ekalogiya , biosfera va tabiatni muhofaza qilish Ergashev . A
- 3 . Ekalogiya A. Rafiqov , Q. Abirqulov

Research Science and Innovation House

Tuban va yuksak o‘simliklarning qiyosiy tasnifi

Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi

Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi

Isaqjonova Oydiyoy Azizbek qizi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy
fanlar fakulteti Biologiya yo‘nalishi talabalari

fmamashokirova@gmail.com

teshaboyevabumayram@gmail.com

isaqjonovaoydiyoy@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tuban va yuksak o‘simliklarning qiyosiy tasnifi haqida umumiy ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘z: Tuban o‘simliklar, yuksak o‘simliklar, tuban va yuksak o‘simliklarni o‘xshashligi va ularning farq qiluvchi jihatlari, sistematika, sistematik birliklar.

Аннотация: В данной статье приведены общие сведения о сравнительной классификации приземных и высоких растений.

Ключевые слова: Растения подлеска, высшие растения, сходство подлеска и высших растений и их различия, систематика, систематические единицы.

Abstract: This article provides general information about the comparative classification of bottom and high plants.

Key word: Understory plants, higher plants, similarities between understory and higher plants and their differences, systematics, systematic units.

O‘simliklar dunyosi tuban(150 ming tur) va yuksak (300-350 ming tur)o‘simliklarga bo‘linadi. Yuksak o‘simliklarning tanasi vegetativ organlardan: novda va ildizlardan iborat bo‘lib, fan tilida “*Cormophyta*” deyiladi. Tuban o‘simliklarning tanasida vegetativ organlar bo‘lmaydi va ularni qattana (tallom) deyiladi. Qattanada o‘tkazuvchi naylar ham bo‘lmaydi. Yuksak o‘simliklarning jinsiy organlari ko‘p hujayrali, tuban o‘simliklarniki esa bir hujayralidir. Tuban o‘simliklar ko‘pchilik adabiyotlarda “*Thallophyta*” guruhiga qo‘shib o‘rganilgan. XX asrning o‘rtalariga kelib, turli organizmlarning hujayralari chuqur o‘rganiladigan bo‘lgandan keyin hamma tirik organizmlar prokariot (“pro”-

avvalgi, oldingi. “karion”-yadro) va eukariotlar (“eu”-haqiqiy, asl, chin. “karion”-yadro) guruhiga bo‘linib o‘rganilmoqda. Prokariotlar dunyosi tarkibiga faqat tuban o‘simliklarning ayrim guruhlari (bakteriyalar va ko‘k-yashil suvo‘tlari), eukariotlarga esa qolgan barcha hujayrali tirik organizmlar, shu jumladan, tuban o‘simliklarga mansub suvo‘tlari, shilimshiqlar, zamburug‘lar va lishayniklar kiritilgan. Tuban o‘simliklar juda keng tarqalgan. Ularni chuchuk suvlarda, issiq buloqlarda, muzliklarda, tuproqda, daraxt po‘stloqlarida va boshqa joylarda uchratish mumkin. Tuban o‘simliklarning tabiatdagi ahamiyati juda katta. Suv muhitida hosil bo‘ladigan organik moddaning deyarli 80 %i suvo‘tlarning mahsuloti hisoblanib, suv havzalarida yuzaga keladigan oziqa zanjirining boshlang‘ich bosqichini tashkil qiladi. Ayrim bakteriyalar va suvo‘tlari atmosferadagi azotni o‘zlashtirib, tuproqni azotli o‘g‘it bilan boyitadi. Shuningdek, bakteriya va zamburug‘lar gcterotrof organizmlar sifatida organik moddalarni parchalab, tabiatdagi modda almashinuvi jarayonida asosiy bo‘g‘in vazifasini bajaradi. Suvo‘tlari avtotrof tuban o‘simlik hisoblanib, aksariyati suvda hayot kechiradi va sistematik jihatdan pigmentlar tarkibi, zaxira oziqa moddalari, xivchinlarining joylashishi kabi qator belgilari bilan farq qiluvchi quyidagi bo‘limlarga bo‘linadi:

1. Ko‘k-yashiltoifa suvo‘tlar - *Cyanophycophyta*
2. Qiziltoifa suvo‘tlari - *Rhodophycophyta*
3. Yashiltoifa suvo‘tlari - *Chlorophycophyta*
4. Tillarangtoifa suvo‘tlari - *Chrysophycophyta*
5. Sariq-yashiltoifa suvo‘tlari - *Xanthophycophyta*
6. Diatomtoifa suvo‘tlari - *Bacillariophycophyta*
7. Pirrofitatoifa suvo‘tlari - *Pyrrophycohyta*
8. Evglenatoifa suvo‘tlari - *Euglehoiphyta*
9. Qo‘ng‘irtoifa suv‘lari - *Phaeophycophyta*.

Suvo‘tlari evolutsiyasida o‘ziga xos parallellik kuzatilib, deyarli hamma bo‘lim vakillarida ham tallomining tuzilishi jihatidan quyidagi morfologik strukturalar kuzatiladi:

1. Monad struktura - bir hujayrali yoki kolonial tuzilishga ega bo‘lib, vegetativ hayoti davrida harakatchan.
2. Kokkoid struktura - bir hujayrali yoki kolonial, vegetativ hayoti davomida harakatsiz.

3. Ipsimon struktura - hujayralari uzunasiga bo‘linishi natijasida shoxlangan yoki shoxlanmagan ip shaklidagi tallomli suvo‘tlari.

4. Har xil ipsimon (gectrolrixial) struktura - iplari har xil bo‘lib, yirik va undan o‘sib chiqqan ingichka iplardan iborat.

5. Plastinkasimon (to‘qimasimon) struktura - hujayralari uzunasiga va ko‘ndalangiga bo‘linishi natijasida parenximatik plastinka shaklida bo‘ladi.

6. Sifonal struktura - ipsimon yoki boshqacha ko‘rinishdagi ko‘pyadroli, alohida hujayralarga bo‘linmagan tallom.

7. Sifonoldadial struktura - ipsimon yoki boshqacha ko‘rinishdagi ko‘pyadroli va ko‘p hujayrali suvo‘tlari.

8. Rizopodial (ameboid) struktura - hujayra qobig‘i faqat sitoplazmatik membradan iborat bo‘lgan va rizopodiyalar hosil qilib, o‘z shaklini o‘zgartirib turuvchi suvo‘tlari.

9. Pallmelloid (kapsal) struktura - harakatsiz shilimshiqqa o‘ralgan suvo‘tlari.

Yuksak o‘simliklar Yer yuzida eng keng tarqalgan bo‘lib, murakkab tuzilishga ega bo‘lishi bilan ajralib turadi. O‘simliklar sistemasini ilk bor tavsiya etgan botaniklardan biri italiyalik botanik A. Zezalpin (1519-1603) bo‘lib, u o‘simliklarni asosan mevasiga qarab 15 sinfga ajratgan. K.Linney esa liklarni mevasiga emas, guliga (ayniqsa, changchilarining tuzilishiga) qarab 23 sinfga, gulsizlarni bir sinfga kiritib, o‘zining 24 sinfdan iborat sistemasini yaratdi. Hozirda yuksak o‘simliklar dunyochasi (kichik dunyosi) 300 000 dan ortiq turni o‘z ichiga oluvchi 9 ta bo‘limga ajratiladi.

1. Riniyatoifalar - *Rhyniophyta*

2. Zosterofiltoifalar - *Zosterophyllophyta*

3. Yo‘sintoifalar - *Bryophyta*

4. Plauntoifalar - *Lycopodiophyta*

5. Psilottoifalar - *Psilotophyta*

6. Qirqbo‘g‘ imtoifalar - *Equisetophyta*

7. Qirqquloqtoifalar - *Polypodiophyta*

8. Qarag‘aytoifalar (ochiq urug‘lilar) - *Pinophyta* yoki *Gymnospermae*

9. Magnoliyatoifalar (yopiq urug‘lilar) - *Magnoliophyta* yoki *Angyospermae*.

Akademik A.L.Taxtadjyan klassifikatsiyasi bo‘yicha Magnoliyatoifalar ikkita: ikki urug‘pallali va bir urug‘pallali ajdodlarga (sinflar) bo‘linadi. Bu sinflar, o‘z

navbatida ajdodcha (sinfcha)larga ajraladi. Ajdod (sinf) - Magnoliyasimonlar yoki ikki urug‘pallalilar - Magnoliopsida yoki Dicotyledoncs.

I Kichik ajdodlar - ajdod (sinf) chalar

1. Magnoliyakabilar - *Magnoliicidae*
2. Ayiqtovonkabilar - *Ranunculidae*
3. Chinnigulkabilar - *Caryophyllidae*
4. Temirdaraxtkabilar - *Hamamelilidae*
5. Dilleniya kabilar - *Dilleniidae*
6. Ra‘nokabilar - *Rosidae*
7. Yalpizkabilar (Labgullilar) - *Lamidae*
8. Qoqio‘tkabilar (Murakkabgullilar) - *Asteridae*

Ajdod (sinf). Bir urug‘pallalilar - Liliopsida yoki Monocotyledoncs.

II. Kichik ajdodlar - ajdod (sinf) chalar

9. Bulduruqo‘tkabilar - *Alismatidae*
10. Triuriskabilar - *Triurididae*
11. Lolakabilar - *Liliidae*
12. Palmakabilar – *Arecidae*

Tuban o‘simliklar yuksak o‘simliklardan ayrim belgilari bilan farq qiladi. Avvalambor, tuban o‘simliklarning tanasi vegetativ organlarga bo‘linmagan. Shuning uchun ular umumiy nom bilan tallom yoki qattana deb ataladi. Bundan tashqari, tuban o‘simliklarning yuksak organizmlarnikiga o‘xshash to‘qimasi bo‘lmaydi yoki to‘qimaga o‘xshash tuzilmalari bo‘lgan taqdirda ham (masalan, ko‘pchilik qo‘ng‘ir, qizil suvo‘tlarida) ular kelib chiqishi jihatidan haqiqiy hisoblanmaydi. Chunki ular yuksak o‘simliklarnikiga o‘xshash maxsus hosil qiluvchi to‘qim aning mahsuloti bo‘lm asdan, tarkibidagi deyarli barcha hujayralarning bo‘linib ko‘payishidan yuzaga keladi. Shuning uchun ham ular soxta to‘qima hisoblanadi. Tuban o‘simliklarning yana bir farqi ularda o‘tkazuvchi naylar bo‘lmasligidir. Ko‘payishi jihatidan esa tuban o‘simliklar ancha soda (primitiv) hisoblangan jinssiz ko‘payish usulini saqlab qolgan. Jinsiy ko‘payish a‘zolari o‘simliklarning ayrim vakillaridan tashqari (masalan, xara suvo‘tlari) hammasida bir hujayrali bo‘ladi. Tuban o‘simliklar juda keng tarqalgan. Ularni chuchuk suvlarda, issiq buloqlarda, muzliklarda, tuproqda, daraxt po‘stloqlarida va boshqa joylarda

uchratish mumkin. Eukariotik suvo‘tlarining hujayra sitoplazmasi o‘zining tuzilishi bo‘yicha yuksak o‘simliklardan keskin farq qilmaydi. Lekin ayrim sitoplazmatik organoidlar o‘ziga xos joylashgan bo‘lib, ular joylashgan o‘rni va strukturasi biroz soddaligi jihatidan ajralib turadi. Ayniqsa, suvo‘tlarining hujayra sitoplazmasida joylashgan xromatoforlar (suvo‘tlarida fotosintezni amalga oshiruvchi organoid) submolekular tuzilishi jihatidan yuksak o‘simliklarning xloroplasti bilan bir xil bo‘lishiga qaramasdan, tilakoidlarining (xloroplastlarda fotosintez jarayonini amalga oshiruvchi asosiy membranali element) soni va yashil suvo‘tlaridan tashqari suvo‘tlarining barcha vakillarida granular hosil qilmasligi bilan ajralib turadi. Shuningdek, yuksak o‘simliklarning xloroplastidan farqli ravishda suvo‘tlarining xromatoforlarida maxsus oqsil hosila - „pirenoid“ bo‘lib, unda kraxmal (yashil suvo‘tlarida) to‘planadi. Suvo‘tlarining ayrim vakillarida pirenoidlar xromatoforlardan tashqarida bo‘lib, bagryankali kraxmal donachalari (qizil suvo‘tlari) yoki paramilon (evglena suvo‘tlarida) to‘planadi. Sistematika – (systematikos – tartibga solmoq) botanika fanining asosiy bo‘limlaridan biri bo‘lib, u o‘simliklarni bir biriga o‘xshashligi, farqi, qarindoshligi, kelib chiqishini o‘rganish, ularni guruhlariga birlashtirib, klassifikatsiya qiladi. O‘simlik organizimi oddiy ko‘z yoki maxsus asboblardan bilan. Bu bilan sutrukturaviy botanika shug‘ullanadi.

O‘simliklar sistematikasi fani o‘simliklarning kelib chiqishi, o‘simliklarni sistemaga solish uchun sistematik kategoriyalar (taksonlar, birliklar) ishlab chiqilgan: tur, turkum, oila, ajdod (sinf), bo‘lim.

Sistematik birliklar (kategoriyalar) ning nomlari va qo‘shimcha (affiks)lar.

№	Ilmiy (lotincha) nomi	Qo‘shimchal ari	O‘zbekcha nomi	Qo‘shimchal ari
1	Regnum (Vegetabile)	—	O‘simliklar dunyosi	—
2	Subregnum (Vegetabile)	—	O‘simliklar dunyosi (kichik dunyosi)	—

3	Divisio	Phyta	Bo'lim	Toifa
4	Subdivisi on	Phytina	Bo'limch a, kichik bo'lim	Singari
5	Classis	Opsida	Ajdod (<i>sinf</i>)	Simon, ular
6	Subclassi s	Idea	Ajdodcha (<i>sinfcha</i>) kichik ajdod	Kabilar
7	Ordo	Ales	Qabila (<i>tartib</i>)	Namo,dor
8	Subordo	Ineae	Qabilacha , kichik qabila	—
9	Familia	Aceae	Oila	Dosh,guldos h
10	Subfamili a	Oideae	Oilacha, kichik oila	—
11	Tribus	Eae	Bo'g'in	—
12	Subtribus	Inea	Bo'g'inch a, kichik bo'g'in	—
13	Genus	—	Turkum	—
14	Subgenus	—	Turkumc ha, kichik turkum	—
15	Sectio	—	Seksiya	—

6	1	Subsectio	—	Seksiyach a, kichik seksiya	—
7	1	Series	—	Seriya	—
8	1	Subseries	—	Seriyacha , kichik seriya	—
9	1	Species	—	Tur	—
0	2	Subspeci es	—	Turcha, kichik tur	—
1	2	Varietas	—	Tur xili	—
2	2	Forma	—	Forma (shakl), xil	—

Sistematika fanining rivojanishi asosan XVI – asrga to‘g‘ri keladi. Bu davrda A.Sezalpin 1583 – yil “ o‘simlik turlari “ 15 sinfdan iborat, K.Linney 1753 – yilda 7540 turga oid o‘simliklarni tahlil qilgan. A. Sezalpin sistematikaga oid ma‘lumotlari bilan fanga kata hissa qo‘shgan. Eng yirik sistematik olim K.Linney o‘z davrida ma‘lum bo‘lgan barcha o‘simliklarni binar nomenklatura asosida sistemaga solib 750 dan ortiq o‘simlik turini tavsiflagan. Fransuz botaniklari Jussiye va Lamarklar ham XVIII – asringo‘rtalarida tirik organizmlarni sistemaga solishga harakat qilgan. Jussiyening sistemasi nisbatan muvoffaqiyatli chiqqan. Lekin Lamark sistemasi sun‘iyiligi uchun faqat nazariy material sifatida kirish darslarida qo‘llaniladi. O‘simliklar filogeneyasi bo‘yicha muvoffaqiyatli izlanishlar olib borgan olimlar qatoriga A.Engler, A.Grossgeym, A.Taxtadjiyan, Cronquist kabi olimlarni qo‘shish mumkin. Hozirgi davrda ham ularning sistemasi turli mamlakatlarda qo‘llanilib kelinadi. 2000 – yillargacha A.Engler sistemasi ishlatilgan O‘zbekistonda A.Taxtadjiyaning “ Система магнолиафитов “ kitobi

1997 – yilda nashrdan chiqqan. 2005 – yilda botaniklarning xalqaro yig‘ilishi bo‘lib o‘tgan. Shu yig‘ilishda yangi zamonaviy botanik nomenklatura kodeksi qabul qilingan. 2007 – yilda esa O‘ktam Prator Pratorovich va M.M.Nabiyevlarning “ O‘zbekiston yuksak o‘simliklarning zamonaviy tizimi “ nomli kitobida 64 bo‘lim, 22 ta taksonomik birliklar berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 O‘ktam Prator Pratorovich Botanika : (Morfologiya, Anatomiya, Sistematika, Geobotanika) “ Talim nashriyoti “ Toshkent – 2010.
- 2 Sh.J.Tojiboyev, N.M.Naraliyeva Botanika : Tuban o‘simliklar. “Namangan” nashriyoti - 2016.
- 3 Tojiboyev Sharobidin Jamolovich, Qarshiboyeva Nasiba Haydarovna Botanika : Yuksak o‘simliklar sistematikasi.” Namangan “ nashriyoti – 2015.
- 4 Tuban o‘simliklar (L.L.Velikanov va boshqalar) “ Oqituvchi “ nashriyoti T. 1995 – yil.
- 5 N.H. OARSHIBOYEVA. U.N. USANOV. N.O. KARIMOVA. M.SH. YAXSHIYEVA. Botanika (Tuban o‘simliklarning sistematik nomenklaturasi) Toshkent «Yangi asravlodi» 2015

Research Science and Innovation House

**BO‘LAJAK MUHANDISLARDA ISHLAB CHIQRISH-
TEKNOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI**

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Sirtqi bo‘lim

“Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta’lim”

kafedrası o‘qituvchisi

Qodirov Mansur Erkinovich

Annotatsiya: Maqolada muallif oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida shaxsning kasbiy rivojlanish usullarini o‘rganish, xususan, bo‘lajak muhandislar uchun kasbiy ahamiyatga ega fikrlash tarzini rivojlantirish imkoniyatlari tobora dolzarb bo‘lganligi sababli o‘rganib tahlil qilingan ma’lumotlarni keltirgan.

Tayanch so‘zlar: kasbiy, muhandis, faoliyat, texnik, tafakkur, intellekt

Аннотация: В статье представлены данные, проанализированные автором в процессе подготовки будущих инженеров к профессиональной деятельности в высших учебных заведениях в связи с возрастающей значимостью возможностей изучения методов личностного развития, в частности, развития профессионально важного мышления у будущих инженеров.

Ключевые слова: профессиональный, инженер, деятельность, технический, мышление, интеллект, качества

Abstract: The article presents the data analyzed by the author in the process of preparing future engineers for professional activity in higher educational institutions in connection with the increasing importance of the possibilities of studying the methods of personal development, in particular, the development of professionally important thinking in future engineers.

Key words: professional, engineer, technical activities, thinking, intelligence, quality.

Hozirgi kunda globallashuv sharoitida oliy ta’limning strategik maqsadlaridan biri raqobatbardosh inson kapitalini tayyorlash va butun umr davomida mutaxassis shaxsining kasbiy rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratish orqali xorijiy davlatlarida milliy jamiyatlar va iqtisodiyotlarning rivojlanishiga ko‘maklashishdan iborat. Shu munosabat bilan bo‘lajak muhandislarni texnik oliy o‘quv yurtlarida tayyorlash

alohida ahamiyatga ega, chunki turli jarayonlarni avtomatlashtirish uchun mahsulot va dasturiy ta'minotni loyihalash va joriy etish ushbu mutaxassislik bo'yicha mutaxassislarga bog'liq bo'lib, u yuqori qo'shimcha qiymat va iqtisodiyot rivojiga ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda ta'limda kompetensiya «oliy o'ringa chiqdi». Barchamiz ma'lumki texnologik o'zgarishlar, globallashtirish, o'sib borayotgan rivojlangan jamiyatni guvohi bo'lamiz. Bunday sharoitda ijtimoiy farovonlik va siyosiy barqarorlikni saqlash, yuqori samaradorlik va raqobatbardosh kadrlarni ta'minlashda, shubhasiz, ta'limning o'rni katta. Shunday ekan kompetensiya va kompetensiya ta'limning yangi birligi sifatida, ta'lim natijalariga e'tibor qaratilib, yodlangan bilimlar, qobiliyatlar, ko'nikmalar va turli muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyati deb hisoblanmaydi. Ushbu maqolada muhandisning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosiga yechim izlangan. Jumladan, ta'lim sohasidagi kasbiy kompetensiyalarga tadqiqot kompetensiyasi, ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyani, kommunikativ kompetensiyani, hamkorlik kompetensiyasini, boshqaruv kompetensiyasini, shaxsiyat va moslashuvchan tajribalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Muhandislar tayyorlash sifatini oshirish muammosi bo'yicha ilmiy nashrlarni umumlashtirish natijalari shuni ta'kidlashga imkon beradiki, jamiyat rivojlanishining zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlari bo'lajak muhandislarning o'sib borayotgan hajmlarni oqilona tushunish uchun zarur bo'lgan tizimli, fanlararo bilimlariga aniq talablarni qo'ydi. yangi, nostandart ishlab chiqarish muammolarini hal qilish uchun ilmiy va texnik hamda texnologik ma'lumotlar zarur bo'ladi. Ushbu maqsadni hal qilish bir qator ta'lim vazifalarini amalga oshirishni nazarda tutadi, xususan: bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash, bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytirish; shaxsning individual rivojlanish darajasini hisobga olgan holda o'rganish uchun intensiv faollikni faollashtirish va uni o'z-o'zini tarbiyalashga undash. Oliy o'quv yurtlarida bo'lajak muhandislarni tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur, bu esa oliy o'quv yurtlarida o'qitishning yangi metodlar, texnologiyalari, usullari, shakllari, yondashuvlari va usullarini izlashni belgilaydi. Bo'lajak muhandislarni tayyorlashning nazariy va uslubiy muammolari orasida zamonaviy va masofaviy o'qitish uslublari va vositalarini ishlab chiqish va o'quv jarayoniga tatbiq etishning yangi kreativ yondashuvlarini qo'llashga, kompyuter texnikasini rivojlantirish bilan bog'liq ilmiy muammolar majmuasini hal qilishga alohida e'tibor qaratilgan:

axborot-kommunikatsiya vositalari va o'qitish tizimlari, ularning pedagogik imkoniyatlarini, ta'lim jarayonida kompleks foydalanish usullarini aniqlash. hamda bo'lajak muhandislik mutaxassislarining ta'lim sifatini oshirishning ilmiy muammosini hal qilish «muhandis» tushunchalarining mohiyati va mazmunini oydinlashtirishni o'z ichiga oladi. «Ta'lim muhiti», «kasbiy faoliyat», xususan, universitet muhiti o'quv jarayonining omillaridan biri bo'lgan, qisqa vaqt ichida intensiv shakllantirish muammolarini hal etish imkonini beruvchi innovatsion muhitni yaratish masalasini ko'rib chiqish va kasbiy rivojlanishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qobiliyat, kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun bakalavr nazariy va amaliy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak. Talabaning umumlashtirilgan kasbiy fikrlash qobiliyatida namoyon bo'ladigan nazariy tayyorgarligi mazmuni talabaning tahliliy, prognostik va reflektiv qobiliyatlarga ega bo'lishini nazarda tutadi. Amaliy tayyorgarlik mazmuni tashqi ko'nikmalarda, ya'ni kuzatish mumkin bo'lgan harakatlarda ifodalanadi. Bularga tashkilotchilik, muloqot va amaliy ko'nikmalar kiradi. Yuqorida ko'rsatilgan malakalar bakalavr kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun ega bo'lishi kerak bo'lgan va fan mazmuniga kiritilishi kerak bo'lgan ma'lum bilimlar tizimiga asoslanadi. Talaba o'quv jarayoni, keyingi kasbiy faoliyat va uni takomillashtirishning asosi bo'ladigan bilimlar tizimini olishi kerak. Ko'nikma va bilimlar faoliyat samaradorligiga hissa qo'shadigan muayyan ko'nikmalar bilan ta'minlanishi kerak.

O'quv-uslubiy hujjatlarda aks ettirilgan ta'lim mazmuni, iloji boricha, pedagogik jarayonning haqiqiy shartlarini e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Dasturlar va o'quv-uslubiy materiallarni ishlab chiqishda ushbu shart-sharoitlar, ularning qonuniyatlari va tamoyillari hisobga olinmasa, o'quv jarayoni talabalar uchun juda murakkab, ajratilgan o'quv vaqtiga mos kelmaydigan bo'lib qolishi mumkin. Vazifalarning mantiqiy qo'yilishi pedagogik jarayonning mantig'iga, uning imkoniyatlari va shartlariga mos kelmaydi. Pedagogik jarayon o'quv predmetining mantiqiyiligiga, mashg'ulot olib boriladigan yaratilgan tashkiliy-pedagogik sharoitlarga bog'liq. Guruh tarkibi, guruhdagi ruhiy va iqlim, texnik bazaning jihozlanishi shular jumlasidandir. Bu barcha shart va omillarni hisobga olgan holda, o'qituvchi mavzu mantig'iga ma'lum o'zgarishlar kiritishi kerak.

Demak, pedagogik jarayon yaxlit pedagogik hodisa bo'lib, uning tarkibiy qismlari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Ta'lim jarayonining maqsadlari ta'lim mazmunida moddiylashtiriladi, bu esa kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish

jarayonini modellashtirish va amalga oshirish uchun zarur tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi.

Muhandislarning kasbiy kompetensislarini rivojlantirish ta'limni modernizatsiya qilish va rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri ta'limning yangi, zamonaviy sifatiga erishishdir. Bunda ta'limning yangi sifati deganda, mantiqiy fikrlash, dalillar va dalillarni to'plash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak bo'lgan muhandislik talabasi shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilganlik malakali mutaxassis bo'lishi, zarur bilim, ko'nikma tushuniladi.

Muhandis o'z oldiga maqsad qo'yishi va ularga erishishi, o'z ishini rejalashtirishi, muammoni hal qilish strategiyasini ishlab chiqish va uni amalga oshirishni maqsad qila olishi, o'z kasbiy saviyasini muntazam oshirib borishi, o'z sohasida fan va texnika yutuqlarini kuzatib borishi kerak. Buning uchun zarur bo'lgan fazilatlar nafaqat universitetda o'qitish va ta'lim natijasi, balki kasbiy faoliyat jarayonida muammolarni hal qilish uchun to'plangan amaliy ko'nikmalarning natijasidir. Bundan kelib chiqib, oliy o'quv yurtlari maqsadli korxonalar va tashkilotlar bilan birgalikda bo'lajak muhandislar o'rtasida umuminsoniy bilim, ko'nikma, malaka, shuningdek mustaqil faoliyat tajribasining yangi tizimini shakllantirishi mumkin. Axborot texnologiyalari muhandisining kasbiy mahorati bugungi kunda samarali va zamonaviy dasturiy ta'minotga erishish, ilmiy va ishlab chiqarish muammolarini hal qilish sharti sifatida qaralmoqda. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish dasturiy ta'minot darajasini sifat jihatidan yaxshilash uchun muammolarni hal qilishning yangi modellarini yaratadi. Ishga kirishda raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun axborot texnologiyalari muhandis talabasi uchun zarur bo'lgan asosiy vakolatlar guruhlarini ko'rib chiqaylik.

- Ta'lim bo'yicha kasbiy kompetensiyalar, ma'lum bir aniq lavozimlarda ishlaydigan talaba ega bo'lishi kerak. Kasbiy kompetensiyalarni tushunishga barcha yondashuvlarni sarhisob qilsak, biz kompetensiya tushunchasini talqin qilishning ikkita asosiy yo'nalishini ajratib ko'rsatishimiz mumkin: insonning ishda natijalarga erishishga imkon beradigan standartlar va shaxsiy xususiyatlarga muvofiq harakat qilish qobiliyati. Ta'lim mazmuni tarbiya va ta'lim maqsadlariga javob berishi, o'zlashtirilishi kerak bo'lgan haqiqiy mehnat jarayonlarini aks ettirishi kerak. Kasbiy faoliyatga tayyorgarlik mazmuni ko'plab fanlar majmuasidan qurilgan, shuning uchun kasbiy ta'lim sifati ta'lim dasturini amalga oshirish jarayonida talabaning

kelajakdagi kasbiy faoliyatining ajralmas sohasi bilan tanishish darajasi bilan belgilanadi.

Kasbiy (ishlab chiqarish) faoliyati formulalar, chizmalar va diagrammalar tilini bilish, ilmiy va badiiy fikrlash uslublarini uyg'unlashtirish orqali shakllanadigan dizayn ob'ektiga yaxlit ko'rinishni talab qiladi. Shuning uchun o'quv rejasi darajasidagi har bir fanning o'ziga xos ahamiyati bor. Mashinasozlik korxonasi zamonaviy mutaxassisi nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishi, balki zamonaviy materiallarni samarali qo'llash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. O'quv jarayonini tahlil qilganda shuni ta'kidlash mumkinki, kasbiy ta'limning maqsadlari va mazmunini aniqlashga yondashuvlar ko'pincha tor bo'lib, individual, juda muhim, ammo mahalliy elementlarga e'tibor qaratiladi. Hozirgi vaqtda mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar ortib bormoqda, chunki kasbiy bilimlar inson faoliyatining turli sohalariga kirib boradi, kasbiy standartlarda aks ettirilgan kasbiy mehnat funksiyalarini o'zgartirish jarayonlari tezlashadi, kasbiy faoliyatning yangi turlari paydo bo'ladi, ular mazmuni va texnologik jihatlariga sifat jihatidan yangicha yondashuvni talab qiladi. Kasbiy tayyorgarlik yaxlitlik, izchillik, o'zgarmaslik bilan tavsiflanadi. Uning natijasi kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishdir.

Pedagogik loyihalash bosqichlarini, olingan ma'lumotlarni, malaka darajasi, lavozimlari, ularga mos keladigan kasbiy faoliyatning umumlashtirilgan mehnat funksiyalari va mashinasozlik korxonasi mutaxassisining vakolatlari to'g'risidagi g'oyalarni hisobga olgan holda biz tarkibiy tuzilmani ishlab chiqdik va kasbiy davr fanlarini o'rganishda "Texnologik ta'lim" yo'nalishi bo'yicha bakalavrlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonining funktsional modelini ishlab chiqdik

Yaratilgan modelning o'ziga xos xususiyatlari uning bloklarining izchilligi va integratsiyasi bo'lib, u o'quv jarayonida talabalar uchun mashinasozlik profili bakalavrlarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun individual traektoriyani yaratish orqali o'quv jarayonini mo'ljallangan natijaga erishishga yo'naltirishni ta'minlaydi.

Muhandislik profili bakalavri murojaat qilishi mumkin bo'lgan lavozimlarga mos keladigan malaka darajasini hisobga olgan holda mehnat funksiyalarini bajarishda ushbu model bakalavrlar o'rtasida kasbiy kompetensiyalarning tarkibiy qismlarini, ya'ni yuqori darajadagi ilmiy, texnik va ishlab chiqarish bilimlari, kasbiy faoliyatda bilimlardan foydalanish qobiliyati bilan ajralib turadigan kasbiy

ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish uchun mo'ljallangan

Zamonaviy sharoitda bilim va ko'nikmalar ta'lim natijasining birligi sifatida jamiyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur, ammo etarli emas. Texnologik jarayonlarda bo'lajak muhandisining kasbiy mahorati bugungi kunda samarali va zamonaviy natijaga erishish, ilmiy va ishlab chiqarish muammolarini hal qilish sharti sifatida qaralmoqda. Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish hamda bo'lajak muhandislarni raqobatbardosh va sifatli kadrlarni tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining —Ta'lim to'g'risidagi qonuni. 2020 yil 23 sentyabr. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-sonli —O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi
3. Qodirov M. E. Texnologiya darslarining samaradorligini oshirishda didaktik vositalarning o'rni //XXI asr ta'lim tizimida innovatsion va integratsion yondashuvla// Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. 2022-yil. 600-612 bet.
4. Qodirov M. E. Pedagog, shaxsda ijodkorlik funksiyasini shakllantirish //Xalqaro baholashtizimi: muammo va yechimlar//Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. 2020-yil. 180-181 bet.
5. Qodirov M. E. Ishlab chiqarish-texnologik kompetentlik tushunchasi va uning mazmun mohiyati //so'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 6-jild 11-son respublika ilmiy-uslubiy jurnali 13.11.2023
6. Juraev Kh.O. Ways of Using Educational Materials on Alternative Energy Sources at Physics Lessons // Eastern European Scientific Journal. – Düsseldorf, 2017. № 2. – P. 83–86.
7. Juraev Kh. Ways of using educational materials on alternative energy sources at natural lessons// European science review. – Austria, 2018. № 1-2. –P. 177-180.

Research Science and
Innovation House

Malumotlarni eslab qolishda mnemonika texnikalaridan foydalanishning ahamiyati

Alimboyeva Risolat

Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Amaliy psixologiya ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada malumotlarni eslab qolishda mnemotexnikaning samarali usullari nazariy va amaliy jihatdan yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: xotira, mnemotexnika, mnemonika, tasvir, ritm, simvol, assotsiatsiya, lokatsiya.

Аннотация: В данной статье с теоретической и практической точки зрения объясняются эффективные методы мнемонических приемов запоминания информации.

Ключевые слова: памяти, мнемоническая техника, мнемонический, изображение, ритм, символ, ассоциация, локация.

Annotation: In this article, the effective methods of mnemonic techniques for remembering information are explained from a theoretical and practical point of view.

Keywords: memory, mnemonic technique, mnemonics, image, rhythm, symbol, association, location.

Mnemonika - eslab qolish san'ati. Sun'iy assotsiatsiyalar hosil qilish yo'li bilan esda qolishni osonlashtiruvchi va xotira hajmini kengaytiruvchi usullar tizimi. Yani o'rganilishi lozim bo'lgan ma'lumotlarni xotiramizda mavjud bo'lgan ma'lumotlarimizga assotsiatsiya qilish, oddiy so'zlarga aylantirish yoki rasmlar, eslab qolish usullari yordamida tez yodga tushirish texnikasidir. Ushbu usullar xotirani kuchaytirish uchun qimmatli vositalar bo'lib, turli xil o'quv vaziyatlarida qo'llanishi mumkin. Mnemonika malumotlarni oson va samarali eslab qolishimizga yordam berishi bilan bir qatorda, o'qish-o'rganish jarayonini tezlashtiradi va uni qiziqarli mashg'ulotga aylantiradi. Misol uchun, siz quyidagi gapni eslab qolish orqali kamalak ranglarini ketma-ketlikda eslab qolasiz: “Qaysidir Osmondagi Sayyoraga, Yerdagi Haqiqiy Kosmonavt Boribdi.” Bu gapdagi so'zlarning bosh harflari kamalak ranglarining bosh harflari hisoblanadi. Bu birgina misol xolos,

bunga o'shsh misollarni ko'plab keltirish mumkin, keling, mnemonika haqida kengroq to'xtalamiz.

Mnemonika so'zi qadimgi antik davrga borib taqaladi. Bundan taxminan 2500 yil oldin yunonlarning Xotira xudosi nomi "Mnemosin" so'zidan olingan. Dastlab Yunonistonda paydo bo'lgan va keyinchalik rimliklar ham shug'illana boshlagan. Umuman olganda mnemonika yangi o'ylab topilgan narsa emas. Oldin mavjud bo'lgan va eslab qolishda turli osonlashtiruvchi usullardan foydalanishgan. Hozir qaytadan jonlangan va keng tarqalyapti.[1]

Mnemonikaning asosiy g'oyasi murakkab bo'lgan malumotning miyamizda osongina yodlanish yo'lini topishga qaratilgan. Miyamiz evolyutsion tarzda rasm, rang, struktura, obrazlarni, turli hissiyot va tillarni eslab qolishga moslashgan. Ko'pchilik mnemonikani xotiraga yordam beruvchi texnika sifatida biladi. Lekin unga kitoblarda juda tor ravishda, manosi bo'lmagan, organizatsiya qilinmagan axborotni mano berib, organizatsiya qilib yodlash deb aytiladi. Shuningdek, o'qilayotgan materialga qo'shimcha mano qo'yishga mnemonika deyiladi. Natijada yodlanayotgan malumot manoli va mantiqli tus oladi.[4]

Keling, xotirangizni sinab ko'ramiz. Quyida 10 ta so'z berilgan. 1 daqiqalik taymerni yoqing va ularni ketma-ket eslab qolishga harakat qiling: it, telefon, ayiq, daraxt, shokolad, taxta, suv, baliq, to'p, sumka. Endi nechta eslab qolganingizni yozing va bularni eslab qolishda necha marotaba takrorlaganingizni hisoblang. Endi mnemonik usullar bilan tanishamiz, bunga keyinroq yana qaytamiz.

Ko'p odamlar xotirasini yaxshilashga yordam beradigan mnemonik usullardan foydalanadilar. Ushbu usullar ularga qiyin so'zlarni qanday yozishni eslashga, yangi hamkasbining ismini eslashga va ma'lumotni yodlashga yordam beradi. Mnemonikaning turli xil usullari mavjud, shuning uchun o'quv uslubingizga va eslab qolishingiz kerak bo'lgan ma'lumot turiga mos keladiganini tanlash yaxshidir.

Birinchi harf - bunda eslab qolinishi kerak bo'lgan ketma-ketlikning bosh harflarini yozasiz. Masalan: Iqtisodiyot fakultetida o'qigan talabalar yaxshi biladiki pulling 3 ta vazifasi bor; 1. Qiymat o'lchovi, 2. To'lov, muomala vositasi, 3. Boyilik to'plash; QTB so'zlari orqali QUTB yoki shimoliy QUTBni eslab qolib, pulning 3 qonunini osonroq va uzoqroq muddatda eslab qolish mumkin.[1]

Ritm - odatda o'qigan kitoblarimiz emas eshitgan qo'shiqlarimiz yaxshi esimizda qoladi. Chunki bu qandaydir ritmga va qofiyaga ega. Ingliz tili alifbosini "A,B,C" qo'shig'i orqali nafaqat bolalar, balki, kattalar ham tez o'rganib

olayotganining ko‘plab guvohi bo‘lyapmiz. Quyidagi ritmik she'r yodlash orqali siz qaysi oy 30 va qaysi oy 31 kundan iboratligini osongina eslab qolasiz va doim taqvimga murojat qilmaysiz: “30 kun bor Sentabrda, April, Iyun, Noyabrda.” [4]

Tasvir - yodlayotgan so‘zlaringiz bilan bog‘liq yorqin tasvir, manzaralarni toping. Masalan, “to doze off”- uxlab qolmoq so‘zini yodlayotganingizda darsda o‘tirib uxlab qolganingizni va o‘zingizga “OH God! I fell doze off” deb tanbeh berayotganingizni tasovvur qiling.[2]

Simvallashtirish - mavhum ma‘noga ega so‘zlarni eslab qolishda uning belgilaridan foydalanish.[5] Masalan, “Butun borlig‘i bilan tinglash” deganda tasovvur qilingki siz gaplashayotgan odamning quloqlari ulkan quloqqa aylanadi va sizni jim eshitib o‘tribdi.

Assatsiatsiya - miyamiz doimo bir narsani boshqa narsaga bog‘lab oluvchi mashinadir. Agarda sizga Habib desam siz uni jang san‘ati bilan bog‘liq holda anglaysiz. Ya‘ni yangi malumot miyamizda oldindan mavjud bo‘lgan axborotga bog‘lanadi va u esda qoladi.[3]

Lokatsiya - makonda malumotlarni joylashdan iborat. Siz katta hajimli va ketma-ketlikda eslab qolishingiz kerak bo‘lgan malumotlarni malum joylarga joylashtirasiz. [1] Masalan, nutq so‘zlashingiz kerak bo‘lganda, nutqingiz ketma-ketligini uyingizdagi eshik, televizor, shkaf, muzlatkich, stol, yotoqxonaga kabi malum joylarga assatsiatsiya qiling. Nutq so‘zlash paytida lokatsiyangizni ketma-ketligini eslasangiz kifoya. U o‘ziga bog‘langan malumotni olib chiqadi.

Xususiyat - siz birinchi marta uchrashayotgan odamning taniqli xususiyatini vizual ravishda aniqlashni o‘z ichiga oladi. Ushbu uslub sizga ularning ismini va yuzini yaxshiroq bog‘lashga yordam beradi. Masalan, siz katta ko‘k ko‘zlari bo‘lgan Daniela ismli yangi hamkasbingiz bilan uchrashishingiz mumkin. Siz uni “ko‘k ko‘zli Daniela” deb eslab, uning tashqi qiyofasi haqidagi xususiyatni ismiga ulaysiz va shunda siz yana uchrashganingizda uni tezda eslab qolishingiz mumkin.

Hissiyot - Xursandchilik va qayg‘u, hayratlarish tuyg‘usi bilan kechadigan voqealar eng yorqin esda qoladi. Shuning uchun, tasavvurlaringizni iloji boricha qiziqarli, antiqa va qo‘rqinchli qilishga intiling.[5]

Mantiq - O‘quv materialini yodlashning maktab usullari ko‘p marta takrorlashga asoslangan. Ushbu mexanik yodlash vaqt talab qildi va yomon natijalarga erishdi. Va materialni to‘liq tushunmaslik uning tezda yo‘q qilinishiga va xotiradan o‘chirilishiga olib keldi. Shuning uchun kuchli yodlash qoidalaridan biri

yodlangan ma'lumotni tushunishdir. Masalan, “Look for” - izlamoq. Biron narsani izlayotgan(look for) odam uni topish uchun(for) atrofga qaraydi(look). Endi bu iboraning mantiqiy asosi bizga malum.[4]

Demak, usullarni mazmunan tushinish va har qanday malumotni eslab qolishda qo'llab ko'rish orqali eslab qolish jarayoni tezlashadi. Keling endi tepadagi 10 ta so'zni hozir o'rgangan mnemonika usullari orqali yodlashga harakat qilib ko'ramiz. Assatsiatsiya, tasvir va hissiyot usullarini eslang!

Tasovvur qiling va bog'lang: It Telefon bilan Ayiqni boshiga urdi, ayiqni boshida Daraxt o'sib chiqadi va daraxtda Shokoladlar osilib turibdi. Shokoladni olib ichini ochamiz shokoladmas Taxta chiqdi, uni Suvga uloqtiramiz. Taxta hamma suvni so'rib oladi va Baliq buning uchun bizga baqiryapti tasovvur qiling. Baliqni bitta tepamiz u To'p “Oltin to'p” ga aynib, borib Sumka ichiga tushadi. Bularni aniq tasovvur qiling hissiyotlar bilan bog'lang, ana endi so'zlarga qaramasdan “Zanjir”ni boshidan eslang va so'zlarni o'sib borish tartibida yozib chiqing.

Xo'sh qanday? Agar siz yaxshi tasovvur qilgan bo'lsangiz, natijangiz 10 ta bo'ladi. Bir narsaga ahamiyat qarating, tasovvur qiling va bog'lang deyildi eslab qoling emas. Lekin baribir so'zlar esingizda qolgan. Qandaydir sehrga o'xshaydiga? Bizning xotiramiz ana shunday ishlaydi. 1933-yilda Restorff effekti kashf qilindi. Unga ko'ra, boshqalaridan ajralib turadigan obyektlar yaxshi esda qoladi. Yumor, qo'rqinchli, g'ayrioddiy, jirkanch, qo'rqinchli.[2]

Xulosa qilib aytganda mnemonika usullari qunt bilan o'rganilib, muntazam amaliyotga tatbiq qilib borilsa, xotira bilan bog'liq mavjud muammolarga yechim topiladi. Yana bir narsani alohida ta'kidlash lozimki, mnemonika usullarini puxta egallash - malumotlarni hech qanday qiyinchiliksiz osongina yodlab olish degani emas. Albatta aqliy mehnat, energiya va vaqt talab qilinadi. Mnemonika esa malumotlarni yodlash jarayonini zerikarli emas qiziqarli bo'lishiga, qisqa muddat emas balki butun umr xotirada qolishiga ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A.Сафронов. Суперпамять за семь шагов. “Альпина Диджитал”, 2019.
2. F.I.Xaydarov, N.I.Halilova. Umumiy psixologiya darslik. Toshkent, 2009.
3. Tony Buzan. Use your memory. London. 1974.
4. Sh.M.Rahmonov. Mukammal xotira. Toshkent, “Yangi asr avlodi”, 2014.
5. Sh.M.Rahmonov, I.Sattibaev. So'z yodlash sirlari. Toshkent. “Istiqlol Nuri”. 2015

ПРИМЕНЕНИЕ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ 4 К - КОМПЕТЕНЦИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Кузиева Диёра Умарбек кизи - магистранка 1 курса, ТГПУ имени
Низами

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические игры для формирования 4 к - компетенций младших школьников.

Ключевые слова: игра, проблемное обучение, сотрудничество, групповая и парная работа, дифференцированное обучение, здоровьесберегающая технология, компетенция, критическое мышление, креативное мышление, коммуникация, кооперация, коллаборация.

Человек играет только тогда, когда он в полном значении слова человек, и он бывает вполне человеком лишь тогда, когда он играет.

Ф. Шиллер

Игру как метод обучения, передачи опыта старших поколений младшим, люди использовали с древности. Широкое применение игра находит в народной педагогике, в образовательных и внешкольных учреждениях.

В отличие от игр вообще, педагогическая игра обладает существенным признаком – четко поставленной целью обучения и соответствующим ей педагогическим результатом, которые могут быть обоснованы, выделены в явном виде и характеризуются учебно-познавательной направленностью.

Игровая форма занятий создается на уроках при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство побуждения, стимулирования учащихся к учебной деятельности. Место и роль игровой технологии в учебном процессе, сочетание элементов игры и учения во многом зависят от понимания учителем функций и классификации педагогических игр.

По характеру педагогического процесса выделяются следующие группы игр:

- познавательные, воспитательные, развивающие;
- обучающие, тренировочные, контролирующие и обобщающие;

- репродуктивные, продуктивные, творческие;
- коммуникативные, диагностические, профориентационные, психотехнические и др.

Все виды педагогических игр направляются к созданию личностно-развивающей образовательной среды. Создание личностно-развивающей образовательной среды рассматривается как условие достижения нового уровня образования школы в целом, что предполагает реализацию изменений системного характера, возникновение новых системных свойств и качеств образовательной среды и школы.

На этом этапе статьи мы сочли необходимым выделить на изменение типа школьной среды основываясь по идее реверсного наставничества в направлении «учитель-ученик»: «Ты даешь мне опыт, я тебя развиваю».

Управленческий проект школы направлен на развитие личностного потенциала всех участников образовательных отношений, создание творческой личностно-развивающей образовательной среды, в которой ребенок будет свободен и активен, в которой нет авторитарного лидера, в которой личность ребенка характеризуется адекватной самооценкой, открытостью в своих суждениях и поступков.

Назначение управленческого проекта - формирование согласованной, адекватной вызовам времени, гибкой личностно-развивающей образовательной среды, в которой системно и целенаправленно связаны содержание образования, организация учебно-воспитательного процесса, психологическое сопровождение, пространственно-предметная среда.

Предметом управленческого проекта ««Создание творческо-карьерного типа через систему наставничества в школе» является создание творческой, мобильной, отвечающей социальным ожиданиям личностно-развивающей образовательной среды творческо-карьерного типа путем развития системы наставничества всех участников образовательного процесса.

В разработке учебного занятия учитель на каждом этапе анализирует продуктивность применяемых им способов, форм, методов, технологий работы. Таким образом, педагог отмечает для себя «точки» для дальнейшего саморазвития, а значит, намечается и путь для развития личностного потенциала, который поможет изменить тип образовательной среды.

В управленческом проекте используются следующие технологии, методики, приёмы и техники:

- ✓ проблемное обучение;
- ✓ обучение в сотрудничестве;
- ✓ групповая работа;
- ✓ парная работа;
- ✓ дифференцированное обучение;
- ✓ здоровьесберегающие технологии.

Чтобы анализировать и оценивать каждого шага занятий учитель разрабатывает оценочные листы на основе компетенции «4К» следующим образом:

Диагностика результативности на занятии

№	№ группы				
	Ф ИО	Блоки проверяемых умений			
		Критиче ское мышление	Креати вное мышление	Коммуни кация	Коопер ация
1					
2					

Оценка внешним наблюдателем по оценочным листам для каждой группы, в которых прописаны блоки проверяемых умений и их проявление в ходе выполнения заданий.

В любом случае при работе с заданиями нового типа роли педагога и обучающегося распределены не так, как это принято на традиционном занятии:

- обучающиеся приобретают самостоятельность в выборе плана, объема и форм работы, а преподаватель предоставляет возможность проявить самостоятельность, подобрав соответствующее задание;
- обучающиеся могут выступить в роли педагога друг для друга, работая в паре или в группе. Преподаватель становится консультантом для

самостоятельно работающих команд и поддерживает их продуктивную работу;

➤ обучающиеся принимают участие в оценке как результатов занятия, так и процесса работы, используя инструменты самооценивания.

Преподаватель получает возможность не только оценивать профессиональные результаты, но и осуществлять мониторинг формирования и развития компетенции «4К». Такой мониторинг может проводиться как на уровне группы, так и на индивидуальном уровне.

Ш аг	Скорость включения в работу (дети)		Понимани е задачи		Наличие трудностей (у детей)		примеча ния
	ср азу	н е сразу	пон яли	н е поня ли	бы ли	н е были	
1.							
2.							

По каждому этапу урока учитель заносит свои наблюдения в оценочную таблицу.

Оценка влияет на жизнь молодежи. И поэтому она должна принять форму ценной и эффективной обратной связи и носить формирующий характер.

Социальный и эмоциональный интеллект, креативность, наши способности к сотрудничеству и совместному творчеству, а также другие важные навыки младших школьников должны поэтому включаться в метрику оценки, которую мы используем для определения успеха обучающегося на протяжении всей жизни – в процессе непрерывного обучения.

Очень важно, чтобы система обучения и оценивания не разрушала, а способствовала развитию любознательности, креативности и сотрудничества, а также позволяла обучающимся учиться, совершая ошибки.

Таким образом, чтобы приступить к формированию компетенций «4К» стоит критериально определить (перечислить поведенческие характеристики),

как проявляется креативность, критическое мышление, коммуникация и коллаборация в процессе изучения той или иной дисциплины, профессионального модуля, проанализировать учебный или тематический план и решить, на примере каких тем и какое количество часов возможно использовать для тренировки компетенций (это должно быть системно), продумать учебные ситуации, сформулировать для обучающихся соответствующие учебные задачи, подобрать технологии, разработать раздаточный материал, организовать сам процесс на занятии и провести формирующее оценивание в форме содержательной обратной связи.

Шаг	Продолжительность	Роль учителя и ученика	Формируемые компетенции
1.	1 мин.	Учитель: «Сегодня на уроке мы будем работать в группах. Задания, которые вам предстоит выполнить, будут не совсем привычными. Но я не сомневаюсь, что вам будет интересно, и вы справитесь!»	
2.	2 мин.	Учащиеся делятся на три группы так, что в каждой группе есть сильные и слабые ученики.	Кооперация
3.	3 мин.	Учитель предлагает детям выполнить словарную работу в парах. Пары формируются по выбору внутри группы. Осуществляется взаимопроверка.	Коммуникация, кооперация, критическое мышление

4.	2 мин.	<p>Проводится игра «Найди лишнее». Учитель предлагает ряд имен существительных, среди которых есть один глагол.</p> <p>Дети исключают лишнее слово, аргументируя свой ответ. Предполагают, с какой частью речи сегодня будет работа (прил.1)</p>	Критическое мышление
5.	2 мин.	<p>Создается проблемная ситуация. Дети собирают кластер по теме имя существительное. Все признаки, кроме склонения ученикам знакомы. Учитель выясняет, все ли понятия им известны (прил.2)</p>	Критическое мышление, коммуникация
6.	2 мин.	<p>Дети формулируют тему и задачи урока</p>	Критическое мышление
7.	5 мин.	<p>Учитель предлагает детям найти и представить классу определение понятия «склонение» из различных источников информации.</p> <p>У каждой группы есть ноутбук с выходом в интернет, толковый словарь, учебник.</p>	Критическое мышление, коммуникация, кооперация

8.	2 мин.	Учитель предлагает проанализировать таблицу, по которой дети делают вывод, что существительные бывают 3 склонений. (прил.3)	Критическое мышление
9.	5 мин.	Учитель раздает каждой группе конверт с заданием для определения характерных признаков одного из склонений. Ученики выполняют задание. Делают выводы. Представляют и фиксируют в таблице результаты (прил.4)	Критическое мышление, коммуникация, кооперация
10.	1 мин.	Учитель предлагает детям сверить выводы с учебником	Критическое мышление
11.	2 мин.	Физкультминутка	
12.	2 мин.	Учитель раздает детям алгоритм с нарушенным порядком определения склонения. Задание: восстановить порядок (прил.5) и проверить по образцу	Критическое мышление, коммуникация, кооперация
13.	5 мин.	Дети выполняют задание на закрепление полученных знаний, за которые, по желанию ребенка, выставляется отметка. (прил.6)	Критическое мышление, креативное мышление

14.	6 мин.	<p>Каждый ребенок получает карточку с тремя заданиями для самостоятельной работы по уровню сложности. Ученики сами определяют уровень сложности и принимают решение, будут ли они выполнять это задание у доски.</p> <p>На доске выполняются задания всех уровней и проверяются детьми (прил.7)</p>	<p>Критическое мышление, креативное мышление, коммуникация</p>
15.	3 мин.	<p>Подведение итогов. Ученики заканчивают предложения (прил.8)</p>	<p>Критическое мышление, коммуникация</p>
16.	2 мин.	<p>Рефлексия (учитель задает вопросы, ученики поднимают сигнальные карточки) (прил.9)</p>	<p>Критическое мышление</p>

Приложения № 1

ДЕРЕВО, СТОЛ, МАШИНА, РИСОВАТЬ, ЧЕЛОВЕК

Приложения № 2

«Дополни слово»

Ведущий называет часть слова (кни ...) и бросает мяч.

Ребенок должен поймать мяч и дополнить слово (... га).

В роли ведущего ребенок и взрослый могут выступать поочередно.

Составить из предлагаемого набора букв как можно больше слов: **а, к, с,**

о, и, м, р, т м, ш, а, н, и, ы, г, р

Приложения № 3

«Перевернутые слова»

Ребенку предлагается набор слов, в которых буквы перепутаны местами. Необходимо восстановить нормальный порядок слов.

Пример: МАИЗ - ЗИМА.

В сложных случаях буквы, являющиеся в окончательном варианте первыми, подчеркиваются.

Пример: НЯНААВ — ВАННАЯ.

Приложения № 4

«Из слогов — слова»

Из предварительно отобранных слов формируется несколько блоков слогов. Ребенку предлагается составить из них определенное количество слов, используя каждый слог только по одному разу.

Составь три слова, в каждом из которых по 2 слога, из следующих слогов: ван, мар, ко, ма, ди, ра. (Ответ: ра-ма, ко-мар, ди-ван).

Составьте 3 двусложных слова из слогов: ша, ка, ка, ру, ка, ре.

Игры и игровые задания - упражнения можно классифицировать по школьным разделам языкознания. Занимательный игровой материал учитель сможет применить в ходе изучения ведущих разделов школьного языкознания, таких как: «Фонетика», «Морфология», «Лексикология», «Синтаксис».

Приложения № 5

Продолжите предложение

Приложения № 6

Группа 1	Группа 2	Группа 3
<p>Определите род существительных, выделите окончания.</p> <p>Земля, дедушка, улыбка, стена, слуга.</p> <p>Что объединяет все эти слова?</p> <p>Продолжите вывод: к 1 склонению относятся существительные..., с окончаниями ...</p>	<p>Определите род существительных, выделите окончания.</p> <p>Окно, велосипед, полотенце, стол, поле, тюль.</p> <p>Что объединяет все эти слова?</p> <p>Продолжите вывод: ко 2 склонению относятся</p>	<p>Определите род существительных, выделите окончания.</p> <p>Печь, ель, степь, соль, мышь.</p> <p>Что объединяет все эти слова?</p> <p>Продолжите вывод: к 3 склонению относятся существительные..., с ... окончаниями.</p>

	существительные..., с окончаниями ...	
--	--	--

Приложения № 7

Уровень 1.	Уровень 2.	Уровень 3.
Спиши существительные.	Выпиши существительные 3 склонения.	Подберите и запишите к словам синонимы.
Герой, дупло, ночь, яблоко, море, метель, родник, погода, поляна, помощь.	Жизнь, печь, дочь, картофель, степь, автомобиль, морковь, тетрадь, лошадь, конь, день, лень, пень, боль, площадь.	Отец, деревня, торжество, везение, чародей, зной.

Приложения № 8

Я узнал...

Я понял...

Теперь я умею...

Я научился...

Мне было сложно...

Мне было легко...

Мне это пригодится...

Приложения № 9

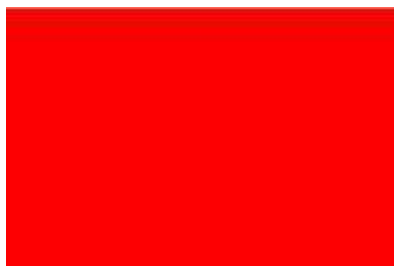
Рефлексия: по 4 К

- 1.Соглашались ли с вашим мнением одноклассники?
- 2.На уроке предлагали свои идеи, выполняя задания?
- 3.Легко ли вам работалось сегодня, в таком составе?
- 4.Во время урока приходилось обращаться за помощью к одноклассникам?

Да- **зеленый цвет**

Нет- **красный**

Уроки, основанные на игровых методах обучения русскому языку, более эффективны и эмоционально насыщены, чем традиционные.

Игровые методы, используемые на уроках русского языка, позволяют учителям разнообразить свой урок, сделать его наиболее интересным для младших школьников.

В процессе проектной деятельности по игровой технологии обучающиеся овладевают компетенциями целеполагания и планирования, командного взаимодействия, коммуникации, самоорганизации.

На таких занятиях обучающиеся чувствуют себя более свободно и комфортно. Также они активно обсуждают различные задачи и проблемы, приучаются свободно высказываться и аргументированно отстаивать свою точку зрения.

Таким образом, применение игровых технологий на уроках русского языка снижает уровень утомляемости учащихся, повышает уровень мотивации к изучению русского языка и повышает уровень познавательной активности учеников, благодаря чему результативность и эффективность процесса обучения становится выше.

Литературы:

1. Балахонова, А.А. Актуальные педагогические технологии XXI века [Текст] /А.А. Балахонова // Вестник «БелИРО». – 2019, №2 (12). – С.64-69.
2. Беляева, О.А., Даценко О.А. Поурочные разработки по русскому языку. 6 класс [Текст] / О.А. Беляева, О.А. Доценко, Москва: Вако, 2018. – 288 с.
3. Булгакова И.В. Нестандартные уроки русского языка. 5 – 7 классы. Ростов н/Д: «Феникс», 2002.

4. Граник Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая Л.А. Секреты орфографии: Кн. для учащихся 5 – 7 кл. М.: Просвещение, 1991.
5. Игровые технологии на уроках русского языка. 5-9 кл. Авторы-составители: Пташкина В.Н., Виноградова К.Е. и др. [Текст] / В.Н.Пташкина, К.Е.Виноградова, Волгоград: Учитель, 2019. – 134 с.
6. Калугин М. А. Развивающие игры для 1- 4 классов- Ярославль, 2006
7. Компетенции «4К»: формирование и оценка на уроке: Практические рекомендации / авт.-сост. М.А.Пинская, А.М.Михайлова. – М.: Корпорация «Российский учебник», 2019. – 76, [4] с.
8. Компетенции «4К»: средовые решения для школы. Практические рекомендации: учебно-методическое пособие / сост. М.А.Пинская, А.М.Михайлова. — М.: Российский учебник, 2020. – 95, [1] с.: ил.
9. Нестандартные уроки. Русский язык. 5-11, автор-составитель Шарова Н.А. [Текст] / Н.А.Шарова, Волгоград: Учитель, 2020. – 112 с.
10. Развивающие игры: практическое пособие для родителей, учителей/ Н.Е. Граш [и др.]. – Ростов н /Д: Феникс, 2010.-92, [2] с.: ил. – (Школа развития)
11. Пташкина В.Н., Виноградова К.Е., Игровые технологии на уроках русского языка. 5 – 9 классы. Волгоград: Учитель, 2009.
12. Шкатова Л.А. Подумай и ответь: Занимательные задачи по русскому зыку: Кн. для учащихся 5 – 7 кл. М.: Просвещение, 1989.
13. <http://festival.1september.ru/articles/572501/> - Игровые технологии на уроках русского языка как один из способов активизации познавательной деятельности обучающихся 5–9-х кл. Ерошкина М. В.
14. <http://pokrov8.siteedit.ru/page68> - Игровые технологии на уроках русского языка как средство развития познавательной активности у школьников. Савенко Н.В., учитель русского языка и литературы
15. <http://urengo1.siteedit.ru/page112> - Игровые технологии на уроках русского языка и литературы. Сергеева Е. А.

Onalar stressining bolaning ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri

Ibodullayeva Dilafuz

UrDPI o'qituvchisi

Annotatsiya

Tadqiqot ob'yektlari O'zbekiston respublikasi Xorazm viloyatida joylashgan 4ta bolalar bog'chasidagi 200 nafar tarbiyalanuvchi va ularning onalari qatnashdilar. Ostberg (1998), Ostberg va Hagekull (1997) tadqiqotida Abidin (1990) tomonidan ota-onaning stressini o'lchash uchun ishlab chiqilgan tadqiqot asosida ishlandi. Ota-ona stressi indeksiga (PSI) asoslanib, faqat bola tarbiyasidagi stressni o'lchash uchun mo'ljallangan tadqiqotni ishlab chiqdilar. PSQ (Ota-onalik stressi so'rovi) anketasi Eun-Kyung Huh (2004) tomonidan moslashtirilgan va o'zlashtirilgan. Onalarning ota-onalik munosabatlarini o'rganish uchun Won-Young Li (1983) tomonidan moslashtirilgan Schaeferning MBRI (Onalar xulq-atvorini o'rganish vositasi) ishlatilgan. Yig'ilgan ma'lumotlar bo'yicha statistik tahlil SPSS 23.0 dasturi yordamida amalga oshirildi. Tadqiqot mavzusining umumiy tafsilotlarini bilish uchun chastota va foizlar olindi va o'lchov vositasining ishonchliligini tekshirish uchun Kronbax a koeffitsiyenti hisoblab chiqildi.

Kirish

Azaldan O'zbekiston xalqi o'zini “bolajon xalq” deb ataydi va tug'ilishni fazilat deb biladi. Buni O'zbekistonda yoshlarning asosiy qadriyati “oila va farzand” ekanligi, oila qurish, farzandlar tarbiyasi hayotdagi muhim maqsad sifatida qaralayotganida ham ko'rish mumkin.

O'zbekistonlik ota-onalar o'z farzandlarini tarbiyalash uchun o'z jonlarini fido qilishlari, ota-onalar esa o'z farzandlarini jamiyatda yashashlari uchun o'qitishlari shart deb bilishadi. Ma'lumki, onalar bolalarni tarbiyalashda otalarga qaraganda ko'proq mas'uliyatga ega. Islom madaniyati hisoblangan O'zbekistonda erning oilasi uchun pul topishi, xotinning esa uyda farzand tarbiyasi bilan shug'ullanishi muhim ahamiyatga ega, shuning uchun onaning farzand tarbiyasiga munosabati bolalarga katta ta'sir ko'rsatishi shubhasiz. Qolaversa, o'zbek ayollarining o'rta ta'lim darajasi oshib borayotgan bo'lsa-da, jamiyatda o'sishi oson bo'lmagan sharoitda farzand tarbiyasi uchun o'zini qurbon qilgani uchun ular ota-onalik stressini boshdan kechirishi shubhasizdir. Qolaversa, O'zbekistondagi

maktabgacha ta'lim muassasalari bo'lgan bolalar bog'chalari va maktabgacha ta'limga qamrov darajasi qanchalik yuqori bo'lmasin, undagi pedagogik jarayonlar sifat ko'rsatkichlarining pastligi va bolalarni tarbiyalash yukining yuqori bo'lishi onalar stressining kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ona o'z farzandlarining hayotiga doimiy ta'sir ko'rsatadigan muhim shaxsdir. Shu sababli, onaning ota-onalikka qarama-qarshi munosabati va ota-onalikka bo'lgan stressi bolaning o'sishi va rivojlanishiga salbiy ta'sir qiladi va ular katta bo'lganidan keyin ham bolalarda ijtimoiy moslashuv muammolarini keltirib chiqaradigan kuchli omilga aylanadi. Boshqacha qilib aytganda, onaning ota-onalik munosabatiga qarab, bolaning muammoli xatti-harakati kamayishi yoki kuchayishi mumkin. Bundan tashqari, ota-onalarning stressiga e'tibor qaratish lozim, chunki u qaysi davrdan qat'iy nazar, oilaviy munosabatlarga va bola tarbiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ota-onalik stressi ota-ona rolini bajarish jarayonida seziladigan stressni anglatadi. Farzand tarbiyasidagi yuk va mas'uliyat ortib borishi bilan onalar tomonidan his etilayotgan ota-onalik stressi kuchayib, bolalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Agar onaning ota-onalik stressi yuqori bo'lsa, u bolaning ehtiyojlariga befarq bo'lib, bolaga unchalik qiziqmaydi. Bundan tashqari, onaning ota-onalikdagi stressi uning farzandlari bilan o'zaro munosabatlariga salbiy ta'sir qiladi va bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lmagan bolalarda o'zini o'zi qadrlash, akademik ko'rsatkichlar, g'azab va jahldorlik, tengdoshlari bilan ijobiy munosabatlar o'rnatishda qiyinchiliklar mavjud bo'lishi mumkin.

Onaning ota-onalikka munosabati va ota-onalikka bo'lgan stress bilan bog'liq bo'lgan bolalarning muloqotchanligi - bu bolaning jamiyat a'zosi sifatida o'sib ulg'ayishi va rivojlanishi paytida boshqalar bilan o'zaro aloqada bo'lish orqali to'g'ri ijtimoiy hayot kechirish qobiliyatidir (Koreya erta bolalar ta'limi jamiyati, 1999). Bolalar onalari bilan eng yaqin munosabatda bo'lish va ular bilan eng ko'p vaqt o'tkazish orqali boshqalar bilan o'zaro muloqot qilish uchun zarur bo'lgan ijtimoiy rivojlanish asoslarini o'rganadilar. Ona bolaning umumiy rivojlanishida mutlaq ishtirok etadigan va shaxsiyat rivojlanishi, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi muhim shaxsdir.

Ma'lumki, keyingi paytlarda ijtimoiy hayotimizda onalar stressidan aziyat chekuvchi va bu vaziyatning qurbonlari haqidagi hodisalar quloqqa chalinmoqda. Buning sababi turlicha, ya'ni, moliyaviy-iqtisodiy qiyinchiliklar yoki ota-onalik

bilimini puxta o'rganmaslik, mas'uliyatsizlik, turmush o'rtog'ining xiyonati, hayotiy tajribalarning yetarli emasligi bo'lishi mumkin.

Yuqoridagidek, onaning ota-onalikka munosabati va ota-onaning stressi bolaning ijtimoiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rish mumkin. Shu bilan bog'liq bo'lgan tadqiqotlarni ko'rib chiqsak, onalarning ota-onalik munosabatlari va bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari va onalarning ota-onalik stressining bolalarda muammoli xatti-harakatlarga ta'siri bo'yicha tadqiqotlarni ko'rish mumkin. Biroq O'zbekistonda onalarning ota-onalikka bo'lgan munosabati yoki ota-onalik stressi bo'yicha tadqiqotlar juda kam. Bundan tashqari, onalarning ota-onalik munosabatlari va ota-onalik stressi bilan bog'liq holda bolalarning ijtimoiyligini o'rganadigan tadqiqotlarni topish qiyin. Shu maqsadda tadqiqot ob'yektlari belgilandi.

Asosiy qism

Ota-onalarning stressi bolalar bilan kundalik hayotda takrorlanadigan qiyinchiliklar, onalar uchun hissiy qiyinchiliklar va og'irliklarni keltirib chiqaradigan, masalan, asabiylashish, jismoniy charchash, bezovtalik kabi ta'riflanadi. Bu onalarning farzandlarini tarbiyalashda ota-onalik xatti-harakatlari bilan bog'liq bo'lgan rivojlanish va his-tuyg'ularga ta'sir qilishini ko'rish mumkin. Ota-onalarning stressi - bu muayyan vaziyatda yuzaga keladigan va oila tizimiga qarshi turishning rivojlanish jarayonida ma'lum darajada kutilgan stressdir. Onalar o'z farzandlarini tarbiyalashi davomida ruhiy va jismoniy iztirobni his qilishlari va bolalarda erkinlik yo'qligi sababli psixologik yukni his qilib yashashlari mumkin.

Ota-onalarning stressi ota-onalar va bolalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida yuzaga keladigan kundalik stressdir, ammo bu stressning juda muhim sababi bo'lib, u bolaning xatti-harakati, ota-onalarning ruhiy salomatligi va oila faoliyatiga stressdan ko'ra aniq voqealar ko'proq ta'sir qiladi. Kichkina kundalik stresslarning to'planishi muayyan hodisalar tufayli yuzaga keladigan stressdan ko'ra shaxsning hissiy barqarorligiga ko'proq salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi sababli, kundalik stressdan ko'ra ota-onalarning stressiga ko'proq e'tibor berish kerak. Ma'lum bo'lishicha, bolalarni tarbiyalashda stress yuqori bo'lsa, ota-onalarning tarbiyaga bo'lgan qiziqishi, mehr-oqibati pasayib, ular o'z farzandlariga nisbatan salbiy va noto'g'ri tarbiyaviy xatti-harakatlarga kirishadilar. Ota-onalarning

tarbiyalashdagi stressi ularning tarbiyaviy xulq-atvori bilan chambarchas bog‘liq, shuning uchun ota-onalar ota-onalik stressini qanchalik ko‘p boshdan kechirishsa, ular o‘z farzandlariga nisbatan istalmagan ota-ona xatti-harakatlarini ko‘paytiradilar, bu esa bolaning o‘shishi va rivojlanishiga salbiy ta‘sir qiladi.

Lazarus va Folkman (1984) muhim hayotiy voqealar yoki kundalik stressning to‘planishi bolalar va onalar o‘rtasidagi noto‘g‘ri aloqalar bilan bog‘liqligini tushuntiradi. Farzandlarini tarbiyalashda onaning stressi shu nuqtai nazardan muhim hisoblanadi. Buning sababi shundaki, ona oilada eng asosiy rolni o‘ynaydi. Oilaviy stressni o‘rganish guruhi (1994) onalar farzandlarini tarbiyalashda boshdan kechiradigan stressning uchta asosiy sababini tushuntiradi. Birinchidan, onaning o‘z roli haqida bo‘lishi mumkin bo‘lgan fikrlari va his-tuyg‘ulari; ikkinchidan, bolaning xatti-harakati yoki bolaning rivojlanishi bilan bog‘liq muammolarning paydo bo‘lishi, uchinchidan, onaning hissiy muammolari, shaxsiy kasalligi yoki oila a‘zolaridan yordam ola olmaslik, ishxonada jamoa a‘zolari tomonidan qo‘llab-quvvatlashining yetishmasligi, maxsus hayotiy hodisalarning ro‘y berishi va boshqalar bo‘lishi mumkin.

Ota-onalarning sog‘lig‘i holati ota-onalarning stressida juda muhim rol o‘ynaydi. Onalar salomatligi va stress o‘rtasidagi bog‘liqlik bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotga ko‘ra, ona qanchalik sog‘lom bo‘lsa, uning o‘ziga bo‘lgan hurmati shunchalik ijobiy bo‘ladi va hayotidan qoniqish darajasi yuqori bo‘ladi va umumiy stressdan xabardorligi shunchalik past bo‘ladi. Onaning jismoniy salomatligi bolalarga g‘amxo‘rlik qilish uchun zarur bo‘lgan energiya manbai bo‘lib, u ruhiy salomatlik bilan ham bog‘liq, shuning uchun onaning sog‘lig‘i holati bolalarni tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi.

Crnic va Greenberg (1990) stressni kundalik stress sifatida kontseptsiyalashtirib, uni oilaviy hayotdagi ota-ona va bola munosabatlarning tabiati sifatida ta‘riflagan, bu yerda kundalik tartibdagi takrorlanuvchi hodisalar ota-onalarni bezovta qilish, qiyinchilik va g‘azablanishga olib keladi, bu esa stress sifatida ishlaydi. Bu g‘amxo‘rlikka muhtoj bo‘lgan yosh bolalari bo‘lgan ota-onalarning stressini tushunishda muhim tushuncha ekanligini aytdi. Ota-onalarning bunday kundalik stressi ota-onalarning ijtimoiy-iqtisodiy holatidan yoki ota-ona va bolaning o‘zaro ta‘siridan qat‘iy nazar sodir bo‘lishi mumkin va xavfli va xavfli bo‘lmagan guruhlarda ham paydo bo‘lishi mumkin, shuning uchun ota-onalarni tarbiyalash jarayonini tushunish muhimdir. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak,

"kundalik stress" tushunchasini ota-onalarning roliga nisbatan qo'llash mumkin. Kundalik hayotda bolalarga g'amxo'rlik qilish har kuni takrorlanadi va hayotda ota-onalarni muntazam, zerikish, asabiylashish kabi holatlarga olib keladigan ko'plab vaziyatlar mavjud. Bu ota-onaning stressini tashkil etuvchi muhim omil bo'lishi mumkin.

Ota-onalarning stressiga ta'sir qiluvchi omillarni birinchidan, bolaning xususiyatlariga, ikkinchidan, ota-onalarning xususiyatlariga va uchinchidan, vaziyatli hayotiy stressga bo'lish mumkin.

Birinchidan, bolaning xususiyatlari ota-onalarning farzandlarini qanday tarbiyalashiga va bolaning turli xatti-harakatlariga asoslanib, ularning ota-onaga munosabatini aniqlashiga katta ta'sir ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, bolalar shaxsiy rivojlanish xususiyatlariga qarab vaqti-vaqti bilan o'zgarib turadigan vaziyatlarni boshdan kechirishadi va ularni idrok etishlari va ular bilan kurashish usullari ularga g'amxo'rlik qiluvchilarning xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bolalarning bu xususiyatlari ota-onalarning stressiga ta'sir qiladi. Umuman olganda, temperamenti og'ir bo'lgan bolalarda tashvish va tajovuzkorlik kabi muammoli xulq-atvorning paydo bo'lish xavfi bor, tez xafa bo'ladigan bolalar tez jahli chiqadi va tasalli topishda qiynaladi, juda faol bolalar esa haddan tashqari energiyaga ega bo'ladi.

Ikkinchidan, ota-onaning o'ziga xos xususiyatlari bola tarbiyasidagi stressga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, masalan, ota-onaning bolani tarbiyalashda bolaning xatti-harakatini idrok etishi. Ota-onaning o'z shaxsiyati va sog'lig'i, ikki tomonlama daromadli oila va ota-onaning ruhiy barqarorligi, turmush o'rtog'i bilan munosabatlari, madaniy daraja va ijtimoiy yordam ota-onalarning xususiyatlariga kiradi. Ota-onalarning bu xususiyatlari turg'unlik, malaka va ota-onalarning shaxsiyati va patologik omillariga mos keladigan bog'liqlik va vaziyat o'zgaruvchilariga mos keladigan turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar, izolyatsiya, sog'liq va zulm bilan izohlanadi. Bu yerda kompetentsiya ota-onalar o'z vazifalarini bajarishda o'z farzandlarining ehtiyojlarini qanchalik to'g'ri bajara olishlari, tushunishlari va bolalarining ehtiyojlarini qanchalik qondirishlari bilan bog'liq. Qobiliyati past bo'lgan ota-onalar bola rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bolani tarbiyalashda haqiqiy qo'llab-quvvatlash muhiti yo'qligi sababli bilim yoki yordam bera olmaydi, shuning uchun ota-onalar farzandlarini tarbiyalashda ko'proq stressni boshdan kechiradilar.

Uchinchidan, hayotiy stress deganda odamlarning kundalik hayotida boshdan kechiradigan va yashash muhiti, iqtisodiy sharoitlar, ikki tomonlama daromad, madaniy daraja va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bazasi katta ta'sir ko'rsatadigan stressni anglatadi. Er-xotinning farzand tarbiyasiga nisbatan turlicha qarashlari va iqtisodiy sharoitlarning yomonlashuvi tufayli yashash og'irligi ularni ruhiy tushkunlik va nochor his qilishiga olib keladi, shaxsiy muammolar esa bolalarni tarbiyalashni qiyinlashtiradi, natijada tanglik va ijtimoiy izolyatsiya, xavfsizlik va sog'liq uchun xavf tug'diradi. Bu ota-ona stressining kuchayishiga olib keladi.

Shunday qilib, ota-ona stressi oiladagi stressni tashkil etuvchi omil va onaning individual muammosi emas, balki bola tarbiyasi bilan chambarchas bog'liq va bolaning ijtimoiy rivojlanishiga emotsional rivojlanish va oilaning funksional rivojlanishi sezilarli ta'sir ko'rsatadigan muhim o'zgaruvchidir. Xususan, onalar uchun o'z ota-ona rolini bajarishda bolalarning bolalik va yoshlik davridagi ota-onalik stressini idrok etishi va tushunishi juda muhimdir. Onaning tarbiyalashdagi stressi nafaqat uning hayoti, balki bolaning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan omil bo'lishi mumkin, bu uning ota-ona sifatidagi tajribasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, shuning uchun onaning tarbiyalash stressiga katta e'tibor berish va ular bilan bog'liq omillar bo'yicha tadqiqotlar olib borish kerak.

Abidin (1995) tegishli tadqiqotlarga nazar tashlab, bolaning xususiyatlari, ota-onalarning xususiyatlari, hayotdagi turli hodisalar, ular atrofida sodir bo'layotgan voqealar va turli muhitlar ota-onalarning rolini ham zararli, ham foydali tomonlarini ta'minlashini aniqlagan va ta'sir qilishi aytilgan. Ota-onalarning bu stressi ota-onalarning xatti-harakatlariga ijtimoiy yordam, ota-onalarning malakasi, nikoh munosabatlari va jismoniy resurslar o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali ta'sir qiladi. Cogito (2015) ga ko'ra, ayollar o'zlarining eng muhim burchi - onalik ekanligini da'vo qilishadi. Onaning farzandlari oldidagi mas'uliyati cheksiz ekanligini hisobga olsak, mehnat va ijtimoiy hayotda ishtirok etishi kerak bo'lgan ayollar farzandlari uchun ko'p vaqt va fidoyiliklarini sarflayotganini ko'rish mumkin.

Shunday qilib, onaning bolalariga stressni bartaraf etish ta'siri uning ota-onaga bo'lgan ijobiy munosabatiga ta'sir qiladi. Ota-onalari doimiy ijobiy munosabatdan foydalanadigan va rag'batlantiradigan bolalar o'zlarini hissiy tartibga solish uchun g'amxo'rlikka muhtoj mavjudotlar sifatida ko'rishadi va birgalikda

hayotlarida salbiy his-tuyg‘ularni emas, balki ijobiy his-tuyg‘ularni ifodalash ehtimolini oshirish orqali barqaror his-tuyg‘ularni boshdan kechiradilar.

Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekistondagi onalarning shaxsiy xususiyatlariga ko‘ra ota-onalikka bo‘lgan munosabat va ota-onalik stressidagi farqlarni va bolalarning individual xususiyatlariga ko‘ra ijtimoiy rivojlanishdagi farqni o‘rganish hamda onalarning ota-onalikka munosabati o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishdan iborat. Shu maqsadda quyidagi tadqiqot savollari belgilandi.

Tadqiqot savoli:1.Onalarning ota-onalik stressi va bolaning ijtimoiy rivojlanishining umumiy tendensiyasi qanday?

Tadqiqot savoli:2.Onaning shaxsiy xususiyatlariga ko‘ra, ota-onalik munosabati va ota-onalikning stressida farq bormi?

Tadqiqot savoli:3.Bolalarning individual xususiyatlariga ko‘ra ijtimoiy rivojlanishida farq bormi?

Tadqiqot ob‘yektlari O‘zbekistonning Xorazm viloyatida joylashgan 4ta bolalar bog‘chasidagi 200 nafar tarbiyalanuvchi va ularning onalari edi. Ostberg (1998), Ostberg va Hagekull (1997) tadqiqotida Abidin (1990) tomonidan ishlab chiqilgan ota-onaning stressini o‘lchash uchun ishlab chiqilgan. Ota-ona stressi indeksiga (PSI) asoslanib, faqat bola tarbiyasidagi stressni o‘lchash uchun mo‘ljallangan tadqiqotni ishlab chiqdilar. PSQ (Ota-onalik stressi so‘rovi) anketasi Eun-Kyung Huh (2004) tomonidan moslashtirilgan va o‘zlashtirilgan. Onalarning ota-onalik munosabatlarini o‘rganish uchun Won-Young Li (1983) tomonidan moslashtirilgan Schaeferning MBRI (Onalar xulq-atvorini o‘rganish vositasi) ishlatilgan. Yig‘ilgan ma’lumotlar bo‘yicha statistik tahlil SPSS 23.0 dasturi yordamida amalga oshirildi. Tadqiqot mavzusining umumiy tafsilotlarini bilish uchun chastota va foizlar olindi va o‘lchov vositasining ishonchliligini tekshirish uchun Kronbax a koeffitsiyenti hisoblab chiqildi.

Xulosa

Biz onaning ota-onalik stressi va bolaning ijtimoiy rivojlanishi bo‘yicha tavsiflovchi statistik ma’lumotlarni o‘tkazdik va onaning ota-onalik stressi va bolaning ijtimoiy rivojlanishi o‘rtasidagi farqni aniqlash uchun t-test va ANOVA tahlilini o‘tkazdik. Pearson korrelyatsiya tahlili onaning ota-onalik stressi va bolaning ijtimoiy rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish uchun o‘tkazildi.

Onaning individual o‘zgaruvchilari bo‘yicha ota-onalik munosabati va ota-ona stressini o‘rganish orqali maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishidagi farqlarni tahlil qilish natijalari va onaning ota-onalik stressi va bolaning ijtimoiy rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish quyidagicha:

Birinchidan, onaning ota-onalik stressi va bolaning ijtimoiy rivojlanishi bo‘yicha tavsiflovchi statistik ma‘lumotlar natijasida, onaning ota-onalik munosabati pastki omillar orasida eng yuqori rad etish munosabatini va eng past nazorat qiluvchi munosabatni ko‘rsatdi. Onaning ota-onalik stressi sub-faktorlar orasida sog‘liq bilan bog‘liq eng yuqori va eng past rol chegarasini ko‘rsatdi. Bolaning ijtimoiy rivojlanishining kichik elementlarida o‘z-o‘zini yo‘naltirish eng yuqori, empatiya nazorati esa eng past darajada ekanligi aniqlandi.

Ikkinchidan, onaning individual o‘zgaruvchilari bo‘yicha ota-ona munosabati bolaning yoshi, onaning ta‘lim darajasi, onaning kasbi va uy xo‘jaligining umumiy daromadida sezilarli farqlarni ko‘rsatdi. Ota-onalarning stressi bolaning yoshi, onaning yoshi, onaning ma‘lumot darajasi va onaning kasbi o‘rtasida statistik jihatdan sezilarli farq borligi aniqlandi.

Uchinchidan, bolalarning ijtimoiy rivojlanishida bolaning yoshi, onaning ta‘lim darajasi va onaning kasbi bo‘yicha sezilarli farq borligi aniqlandi.

Bu ota-onalarning stressini kamaytirishga yordam beradigan ota-onalarning ta‘limi fan dasturini ishlab chiqish zarurligini va yosh bolalarning ijobiy ijtimoiy rivojlanishi uchun turli usullarni o‘rganish zarurligini ko‘rsatdi. Buning uchun ta‘lim muassasalarida zamonaviy ota-onalar uchun farzand tarbiyasida foydalaniladigan o‘quv qo‘llanmalar, tavsiyalar, psixologik treninglar, chet el tajribasidan foydalangan holda darsliklar ishlab chiqishni ko‘zda tutadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abidin.R.R. (1990). Parenting stress index /Short Form (PSI/SF): Charlottesville, V.A.; Pediatric Psychology Pas.
2. Abidin.R.R., (1992). The Determinants of parenting behavior. The Journal of Clinical Child, 21(4), 401-412.
3. Ibodullayeva.D. (2022). Onalarning ota-onalik munosabati, ota-onalik stressi va bolaning ijtimoiy rivojlanishi o‘rtasidagi munosabatlar tahlili: O‘zbekiston Respublikasi Xorazm viloyati misolida. Magistrlik dissertatsiyasi. Honam university.

4. Eunjin Kang, Ejin Li va Jeonglim Li (2016). Onaning ota-onalik xatti-harakati, ota-onaning stressi va madaniy infratuzilmadan foydalanish chastotasining bolalarning ijtimoiy ko'nikmalariga ta'siri. Koreyscha chaqaloqlar va bolalarni parvarish qilish jurnali 98. 29-49.
5. Kim Geum-son (2011). Ota-onalarning ota-onalikka bo'lgan munosabatining bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri: Cheongju hududidagi bolalar bog'chalariga qatnaydigan bolalarga qaratilgan. Cheongju universiteti magistrlik dissertatsiyasi.
6. Kim Yon Ok (2003). Yosh bolalarda ijtimoiy xulq-atvorni baholash shkalasini ishlab chiqish bo'yicha tadqiqot. Bolalar jurnali 24.5.105-118.
7. Kim Yong-im (2017). Onalarning ota-onalik stressining depressiya va tashvishga ta'siri: ego chidamliligining vositachilik ta'siri. Magistrlik dissertatsiyasi, Honam universiteti Oliy ijtimoiy konvergentsiya maktabi.
8. Youngjin Kim (2012). Markaziy Osiyoda mehnat migratsiyasining hozirgi holati va ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri. Slavyanshunolik 28.1.1-26.
9. Kim Eun-Seol va Choi Xye-sun (2008). Koreyslarning bolalarni tarbiyalash haqidagi qarashlari. Seul: Bolalarni parvarish qilish siyosatini rivojlantirish markazi.
10. Jiyoung Kim (2015). Chaqaloq onalarining ota-onalikka bo'lgan munosabati va ota-ona stressi. Stress tadqiqotlari 23.2.91-100.
11. Xyunmi Kim (2004). Ota-onalarning samaradorligi va ota-onalarning xatti-harakatlari va bolalarning ijtimoiy qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlik. Magistrlik dissertatsiyasi, Ewha Womans University Graduate School.
12. Seonghee Park (2016). Onaning ota-onalikka munosabati, tilni nazorat qilish turi va maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy qobiliyati o'rtasidagi bog'liqlik. Koreya bolalar hamshiralik akademiyasi 22.2. 97-106.
13. Aunola, K., & Nurmi, J. -E. (2005). The Role of Parenting Styles in Children's Problem Behaviour. Child Development 75. 1144-1159.
14. Djurayev Orif (2020). "Koreya va O'zbekiston madaniy holati va xususiyatlarini qiyosiy taqqoslash tadqiqoti" Chungbu university.
15. Kurbanova Xatira (2018). "Koreya va O'zbekiston maktabgacha va boshlang'ich maktab ta'limini o'zgarish jarayonini taqqoslash tadqiqoti" Chungbu university.
16. Mutalipova, M. J. (2015). Xalq pedagogikasi, Pedagogika va psixologiya talabalari uchun o'quv qo'llanma, "Fan va texnologiya".

17. Knafo, A., & Plomin, R. (2006). Parental Discipline and Affection and Children's Prosocial Behaviour: Genetic and Environmental Links. *Journal of Personality and Social Psychology* 90.1. 147.
18. Fantuzzo, J., and McWayne, C. (2002). The Relationship between Peer-play Interactions in the Family Context and Dimensions of School Readiness for Low-income Preschool Children. *Journal of Educational Psychology* 94.1. 79-87.
19. Cogito (2015). Turkiyede ebeveynlik Bilge Selcuk ile soylesi.
20. Crnic, K.A. & Greenberg, M.T. (1990). Minorparenting stresses with youngchildren. *Child Development*. 61, 1628-1637.

Research Science and
Innovation House

BERUNIYNING ILMIY MEROSI VA FANLAR TARAQQIYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Karamatova Dilfuza Sadinovna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Boshlang‘ich ta‘lim pedagogikasi kafedrasida o‘qituvchisi.

Kazakova Sojida Nariman qizi - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning qisqacha hayoti hamda butun umri davomida izlanishlari va tadqiqotlari davomida yozib qoldirgan ilmiy meroslari shu bilan birga ushbu asarlarning fanlar taraqqiyotida tutgan o‘rni haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: geodeziya, astranomiya, geografiya, paleontologik kuzatishlar, taraqqiyot, ilmiy meros, irsiyat, muhit, tarbiya, kamolot, kuzatishlar, tajriba.

Аннотация: В данной статье рассказывается о недолгой жизни Абу Райхана Беруни и научном наследии, которое он оставил в ходе своих исследований и занятий на протяжении всей своей жизни, а также о роли этих трудов в развитии науки.

Ключевые слова: геодезия, астрономия, география, палеонтологические наблюдения, развитие, научное наследие, наследственность, окружающая среда, образование, зрелость, наблюдения, опыт.

Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy – Islom oltin davrining zabardast vakillaridan biri. G‘arb mamlakatlarida uning ismi Alibo‘ron deb ham yuritiladi. Al-Beruniy nomi forscha so‘zdan olingan bo‘lib o‘zi tug‘ilgan Afrig‘ Xorazmshohlar poytaxti Kat shahrining chekka bir tumani nomiga atab qo‘yilgan.

Al-Beruniy milodiy 973-yilda Ahmad ibn Ali Andijani xonadonida tavallud topgan. Uning komil inson bo‘lib yetishishida Muhammad ibn Jobirning hissasi katta. Beruniyning ilmiy boyligi haqida gapiradigan bo‘lsak, Xorazm tili bilan birga forsiy, sog‘diy, yunon va qadimgi yahudiy tillarini, hattoki qadimgi hind tili sanskritini ham o‘rgangan. Butun umri davomida o‘qib izlangan, shu qatorda ko‘pgina tadqiqotlar olib borgan. U yunon klassik ilmi, astronomiya, geografiya, botanika, tarix, geologiya hamda filologiya va falsafa fanlaridan ham chuqur bilimlarni egallagan hamda ushbu fanlarga oid ko‘pgina asarlarni ham yaratgan.

Allomaning yer yuzasi va koinotga doir bilimlarining sarhadi judayam keng bo‘lgan [1, 2].

Abu Rayhon Beruniy geografiya, astranomiya va geodeziyaga oid amaliy masalalariga yechim topgan. U Amerika qit‘asining borligini taxmin qilib ketgan. Ammo o‘sha davrda tadqiqotlarini isbotlashning iloji bo‘lmagan. U Sharq mamlakatlari orasida birinchi bo‘lib Yer va Osmon globusini yasagan hamda astranomiya o‘id bir qancha asarlar yozgan.

Allomaning Qobus ibn Vushmagirga bag‘ishlab yozgan “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asari Beruniy nomini Yaqin va O‘rta Sharqqa mashhur qilgan. Ushbu asarda o‘zidan oldin yashab o‘tgan xalqlarning yozib qoldirgan ilmiy asarlari va moddiy meroslari haqida so‘z yuritiladi.

O‘z davrining buyuk olimi bo‘lgan Beruniyning ilmiy merosi haqida yozadigan bo‘lsak, yillar davomida qimmatbaho toshlar va kamyob metallar ustidagi tajriba va tadqiqotlar asosida “Minerologiya” asarini yaratgan. Ma‘mun akademiyasidagi faoliyati davomida “Xorazmning mashhur kishilari”, “Geodeziya” (to‘liq nomi “Turar joylar orasidagi masofani tekshirish uchun joylarning chegaralarini aniqlash”) kitoblarini ham yozgan [3, 4].

“Geodeziya” asarida astranomiya va geografiya fanlari bilan birga paleontologik kuzatishlar natijalari ham yoritib berilgan. Uning yana bir muhim asari “Munajjimlik san’atidan boshlang‘ich tushunchalar”dir.

Ma‘lumki, Mahmud G‘aznaviy Hindistonga qarshi yurish qilganida Abu Rayhon Beruniy ham unga hamrohlik qilgan. Alloma eski hind tilini bilganligi sababli hind xalqining adabiyoti va san’ati hamda madaniyati bilan yaqindan tanishgan. Ushbu taassurotlar natijasida 1030-yilda G‘arb va Sharq xalqlari orasida keng e’tirof qilingan “Hindiston” nomli mashhur asarini yaratgan. Bu kitobning to‘liq nomi esa “Kitobu taxqiqi molil Hind min maqulatin fil aqli av marzulatin”, ya’ni Hindlarning aqlga sig‘adigan va sig‘maydigan ta’limotlarini aniqlash kitobi”. Qisqacha “Hindistonga o‘id tadqiqotlar” yoki “Hindiston” deb yuritiladi [5, 6].

Beruniyning astranomiya o‘id “al-Qonun al-Ma’sudiy (“Ma’sudiy qonuni”) nomli yirik asarini shoh Ma’sudga bag‘ishlagan. Beruniyning ilm-fan sohasida qoldirgan yodgorliklari bugungi kunda bizning eng qimmat boyligimiz hisoblanadi. Uning oltindanda qimmat asarlari va o‘gitlari yordamida dunyoqarashimiz kengayadi, komil inson tushunchasi esa ezgu fikrlar bilan yanada go‘zallashadi.

Ushbu yetuk shaxsning inson kamolotida odob-axloq va tarbiyaning o‘rni muhim ekanligi yuqorida keltirilgan barcha asarlarda ta’kidlab o‘tilgan [7, 8].

Al-Beruniy ta’limotiga ko‘ra inson kamolga yetishishida eng muhim omillar ilm-ma’rifatli bo‘lish va yuksak axloqlilik ekanligi o‘z ifodasini topgan [9, 10]. Uning nazariyasi bo‘yicha inson kamolotida uch narsa muhimligi ta’kidlangan: irsiyat, muhit, tarbiya.

Shu o‘rinda savol tug‘iladi: **Tarbiya o‘zi nima?**

Tarbiya – bu muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o‘stirish, uning onggi xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni. Hozirgi davrda ta’lim va tarbiya bir biriga chambarchas bo‘g‘liq. - Bu atamalar hozirgi kun pedagogikasida ham keng qo‘llaniladi [11, 12].

Chunki tarbiya insonning hayotini qolaversa, kelajagini ham hal qiladigan darajada muhim.

Shuni ta’kidlash joizki, Abu Rayhon Beruniyning dunyoqarashi keng bo‘lgan komil insonni tarbiyalashga oid bu fikrlari faqat o‘z zamonasi uchungina emas balki, hozirgi davr ta’lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega [13, 14].

Bugungi kunda fan taraqqiyotida nafaqat Beruniyning balki butun sharq allomalarning yozgan asarlari pedagoglar uchun dars o‘tishga asos bo‘lib kelmoqda. Ushbu asarlarda nazariy bilimlar balki, tadqiqot jarayonlarda amalga oshirilgan amaliyotlari ham zamonaviy darslarimizda keng qo‘llaniladi.

Buyuk allomalarning yozgan asarlari haqiqatan tahsinga loyiq. Chunki ularda ilmiy ishlar, sohaga doir qiziqarli va kerakli ma’lumotlar, xoh u zamonning, xoh bu zamonning talabiga javob beradigan darajada oltinga teng tarbiyaviy ahamiyatga ega nasihatlar o‘rin olgan.

Beruniyning fikricha, odob va axloqiylik insonning eng yaxshi sifatlaridan biri bo‘lishi kerak. Bunday sifatlar insonlarda birdaniga shakllanmaydi. Bunday xislatlarni rivojlantirish birinchi o‘rinda ota-onaning, pedagogning, nafaqat pedagogning balki, butun jamiyatning zimmasidadir [15, 16]. Bu buyuk allomamiz ta’lim-tarbiya jarayonlariga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda yondashgan.

Beruniy insonning ma’naviy qiyofasidagi barcha xislatlarni yaxshilik va yomonlik kabi turlarga ajratadi. Insondagi barcha yaxshi xislatlarga saxiylik, odoblilik, rostgo‘ylik, to‘g‘rilik, sobitqadamlik, ehtiyotkorlik, o‘zini tuta bilish,

odillik, adolatlilik, kamtarlik, shirinsuxanlik kabi xislatlarni kiritgan. Takabburlik, hasadgo'ylik, yolg'onchilik, adolatsizlik kabi yomon xislatli kishilarni qoralaganlar [17, 18].

Shuningdek, al-Beruniyning bizga qoldirgan merosi haqida gapiradigan bo'lsak, uning vafotidan keyin allomaning faoliyati olimlar tomonidan e'tirof etilmagan balki, asoslanmagan ham [19, 20].

Oradan asrlar o'tib uning “Hindiston” asaridagi nazariyalari Britaniyaliklarda qiziqish uyg'otgan.

Astroid va Oyning bitta krateri allomamiz sharafiga nomlangan.

Antarktidadagi qaysidir orolning nomi ham “Beruniy” nomi bilan atalgan.

Abu Rayhon Beruniy tavallud topgan sana Eronda geodeziya muhandislari kuni sifatida nishonlanadi.

2009-yil iyun oyida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Venadagi vakolatxonasiga Eron davlati Vena Xalqaro Markazining memorial maydonida joylashgan pavilonni sovg'a qilgan. Ushbu pavilon “Olimlar paviloni” deb nomlangan va unda to'rtta taniqli alloma haykallari bo'lgan. Bular: Avitsenna, Zakariyo Roziy, Umar Xayyom hamda buyuk bobomiz Beruniyning ham haykali qad rostlagan.

Xulosa qilib aytganda, buyuk allomamiz Beruniyning ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi ilmiy merosi hamda ta'lim-tarbiya va odob-axloqga oid ta'limotlari yoshlar uchun ibrat va namuna ekanligi, kelajak avlodni ona Vatanga munosib farzand bo'lishi, qolaversa, barkamol inson bo'lib yetishishida, farzandlarni komil inson qilib tarbiyalashda butun jamiyat uchun benazir yordamchidir.

Adabiyotlar:

1. B.X.Xodjayev Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017-yil

2. Berdiyeva L. “Bola tarbiyasida Beruniyning axloqiy tarbiyaga oid qarashlari”.

2. Салаева М.С. Ўзбек педагогикаси тарихини даврлаштиришнинг назарий-педагогик асослари. Монография. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2008. – 200 б.

3. Салаева М.С., Кислицина И.Л., Салаева М.С. Ноёб қўлёмалар коллекциялари. Монография. -Т.: Мумтоз нашриёти. 2019. - 112 б.

4. Салаева М.С ва муаллифлар жамоаси. Педагогика. Энциклопедия. 3-жилд. – Т.: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2018. – 424 б.
5. Салаева М.С. Педагогика тарихини даврлаштириш замон талаби. // Халқ таълими. – Тошкент, 2004. №2. – Б.17-19. (13.00.00).
6. Салаева М.С. Ўзбекистонда педагогика тарихини даврлаштириш муаммоси хусусида. // Ж. Педагогик таълим-Тошкент: 2007.№ 5.-Б.5-8.
7. Салаева М.С. Периодизация истории узбекской педагогики как педагогическая исследовательская задача // Ж. Современные гуманитарные исследования. -Москва. 2009. № 6. - С.164-165.
8. Салаева М.С. Действующие теоретические и практические основы периодизации истории узбекской педагогики. // Педагогические науки. Москва, 2011. №5. – С. 12-13.
9. Salayeva M.S. Pedagogical Conditions of Using the Materials of the Uzbek National Pedagogics in the Pedagogical Course Studying.// Eastern European Scientific Journal. Ausgabe 3-2016. www.Auris-Verlag.de (ISSN 2199-7977) - Pp. 63-168.
10. Salayeva M.S. Periodization problems, stages of formation and development the educational system of Uzbekistan. ISSN // Actual problems of modern sciences education and training in the region. Elektronik scientific edited volume. 1.2017. P189. - Pp. 195-195. (13.00.00 №1).
11. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. Bola shaxsini shakllantirishda otalarning oʻrni // Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в XXI веке». ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск No 24 (том 4) (март, 2022). -С.751-754. https://www.mpcareer.ru/_files/ugd/a62191_0b77bb588ae44c41874c43e8211ea9a8.pdfhttps://www.mpcareer.ru/_files/ugd/Март%202022.%20Том%204.pdf
12. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022, November 1). Yangi Oʻzbekiston sharoitida yoshlar kelajagiga yuksak eʼtibor // Problems and scientific solutions, Australia, Melbourne. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7269286>
13. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022, October 11). Development of high-quality human capital is an important factor of society's development / Yuqori sifatli inson kapitalini rivojlantirish jamiyat tarraqqiyotining muhim omili sifatida // Innovative development in the global science, Boston, USA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7184486>

14. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. (2022). Ta'lim jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish imkoniyatlari. ACADEMIC RESEARCH JOURNAL, 1(5), 9–14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7227181>

15. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar kognitiv mobilligini xalqaro dasturlar asosida baholanishning o'ziga xos jihatlari / “Халқ таълими тизимидаги тегишли раҳбарлик лавозимларига муносиб ходимларни жой-жойига қўйишнинг долзарб масалалари” мавзусида онлайн конференция. Авлониё номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти. -Т.: 2022. –Б.64-71.

16. Shoyunusova F.S., Salayeva M.S. Yangi O'zbekiston sharoitida uchinchi Renessansga mos barkamol avlodni shakllantirish muammolari / “XXI asr шахс тараққиёти: муаммо ва ечимлар” мавзусида 1-анъанавий талаба илмий жамияти ТИЖ илмий-амалий конференцияси, Тошкент амалий фанлар университети «Психология» кафедраси 2022 йил 20 декабрь. –Б.140-141.

17. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>

18. Salaeva M.S., Urazova K.V. Boshlang'ich ta'limda o'quv faoliyatning kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixik rivojlanishiga ta'siri / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - В.432-441. ISBN 978-601-06-8694-6

19. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Бошланғич таълим ўқувчиларини ижтимоий мобиллигини ривожлантириш // Eurasian journal of social sciences, Philosophy and culture Innovative. Academy Research Support Center UIF = 8.2 | SJIF = 6.051. Volume 2 Issue 4, April 2022. Pages 136-139. <https://zenodo.org/record/6511330#.Y1G0jnZByUk>

20. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогнинг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali, ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - Б. 59-62. <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>

**A Comparative Analyses of "Robinson Crusoe" by Daniel Defoe and
"Treasure Island" by Robert Louis Stevenson are two classic adventure
novels that captivate readers with tales of survival, exploration, and the
indomitable human spirit**

Rustamova Gulchiroy Sobirjonovna
Student, Tashkent State Pedagogical University,
Uzbekistan

E-mail: gulchiroy292004@gmail.com

Abstract: This article about the description of Daniel Defoe “ Robinson Crusoe” and Robert Louis’s “Treasure island “ books . Although written in different times and contexts, both books present the theme of isolation and the lengths individuals will go to for their own self-preservation. By analyzing the similarities and differences in the themes, characterization, and narrative styles employed by Defoe and Stevenson, this comparative essay aims to highlight the enduring appeal of these timeless adventure stories and their universal messages of perseverance and survival.

Key words: comperative analysis , narrative styles and characterization, emotional atmosphere, adventure ,personal observation and emotions.

Daniel Defoe and Robert Louis Stevenson were both famous English writers known for their literary contributions. Daniel Defoe, born in 1660, was a prolific writer and is best known for his novel "Robinson Crusoe," which is considered a classic in English literature. Defoe is often regarded as one of the earliest proponents of the novel, as "Robinson Crusoe" is one of the earliest examples of realistic fiction. In addition to his novels, Defoe was also a journalist, pamphleteer, and spy, and his works often reflected his political and social views. Robert Louis Stevenson, born in 1850, was a Scottish novelist, poet, and travel writer. He is best known for his works "Treasure Island," "Kidnapped," and "Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde." Stevenson's writing is characterized by a sense of adventure, exploration, and a keen understanding of human nature. Like Defoe, Stevenson's literary works continue to be revered and have had a lasting impact on English literature.

Plot:

- Robinson Crusoe: The plot follows the journey of Robinson Crusoe, who gets shipwrecked on a deserted island and must learn to survive and adapt.
- Treasure Island: The plot revolves around young Jim Hawkins, who embarks on a treasure hunt after discovering a pirate's map.

Setting:

- Robinson Crusoe: The majority of the story takes place on a deserted island, showcasing the isolation and challenges faced by the protagonist.
- Treasure Island: The story unfolds primarily on a tropical island, where pirates and hidden treasures create an atmosphere of adventure.

Point of View:

- Robinson Crusoe: The novel is written in the first-person perspective, allowing readers to experience the events through Crusoe's eyes.
- Treasure Island: Similarly, the story is narrated from Jim Hawkins' point of view, providing readers with his personal observations and emotions.

Character:

- Robinson Crusoe: Crusoe's character undergoes significant development as he transforms from a reckless adventurer to a resourceful survivor.
- Treasure Island: Characters like Long John Silver and Captain Flint are memorable and complex, adding depth to the story.

Motif:

- Robinson Crusoe: The motif of isolation and self-reliance is prevalent throughout the novel as Crusoe learns to live independently on the island.
- Treasure Island: The motif of hidden treasure drives the plot, creating a sense of mystery and excitement.

Metaphor:

- Both novels employ metaphors to enhance descriptions and create vivid imagery. For example, describing the island as a "prison" in Robinson Crusoe or using phrases like "sea of gold" in Treasure Island.

Simile:

- Both novels use similes to make comparisons and enhance descriptions. For instance, comparing the waves to "mountains" in Robinson Crusoe or comparing a pirate's laugh to "thunder" in Treasure Island.

Hyperbole:

- Hyperbole, or exaggerated statements, are sparingly used in both novels to emphasize certain situations or emotions. For example, exaggerating the size of a storm or the danger posed by pirates.

While both Robinson Crusoe and Treasure Island share some common literary devices, they each have their unique approaches to plot, setting, characters, and other elements. Exploring these devices in both novels can provide a deeper understanding of their respective themes and narratives.

Literatures

1. Daniel Defoe “Robinson Crusoe”
2. Robert Louis’s “Treasure island”

Research Science and Innovation House

INTELLEKTUAL MULK QONUNCHILIGIDA ISTE'MOLCHILAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH MASALALARI

Baxtigul Tog'aymurodova Chorshanbiyevna

Toshkent davlat yuridik universiteti
OAV huquqi yo'nalishi magistranti
togaymurodovabaxtigul@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada sudlar amaliyotida intellektual mulk bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqishda asosan ikki toifadagi muammo mavjudligi ta'kidlangan. Birinchisi, subyektiv omillar bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi, obyektiv qiyinchilar ekanligi ko'rsatilgan. Subyektiv muammolar qatorida sudlarda mazkur toifadagi ishlarning barchasini ham ko'rib hal etish bo'yicha tajribaning mavjud emasligi aytilgan. Obyektiv omillar sifatida sudlar tomonidan ushbu toifadagi ishlarni ko'rib chiqishda muayyan huquqiy asosning mavjud emasligi yoxud tegishli qonun hujjatlarining lozim darajada takomillashmaganligi, shu bois, bu borada yagona sud amaliyotining shakllanmaganligi e'tirof etilgan.

Kalit so'zlar: intellektual qonun, sud muhofazasi, intellektual mulk, himoya, nizo.

KIRISH

Intellektual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlarni himoya qilish usullari O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi(bundan buyon FK deb yuritiladi)ning 1040-moddasida belgilangan. Unga ko'ra intellektual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlarni himoya qilish FKning 11-moddasida nazarda tutilgan usullar bilan amalga oshiriladi. Mutlaq huquqlarni himoya qilish shuningdek:

- mutlaq huquqlar qaysi moddiy obyektlar yordamida buzilgan bo'lsa, o'sha moddiy obyektlarni hamda bunday buzish natijasida yaratilgan moddiy obyektlarni olib qo'yish orqali;
- yo'l qo'yilgan buzish haqidagi ma'lumotni majburiy suratda e'lon qilib, unga buzilgan huquq kimga tegishliligi to'g'risidagi ma'lumotlarni kiritish orqali;
- qonunda nazarda tutilgan boshqa usullarda amalga oshirilishi mumkin.

ADABIYOTLAR SHARHI

Intellectual faoliyat natijalarini va xususiy alomatlarni aks ettiruvchi vositalarni yaratish hamda ulardan foydalanish to‘g‘risidagi shartnoma buzilganda majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik to‘g‘risidagi umumiy qoidalar qo‘llaniladi [1].

FKning 11-moddasida nazarda tutilgan fuqarolik huquqlarini himoya qilish usullarining ro‘yxatidan kelib chiqib aytadigan bo‘lsak, shaxsning intellektual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlari quyidagi yo‘llar bilan himoya qilinadi: huquqni tan olish; huquq buzilishidan oldingi holatni tiklash va huquqni buzadigan yoki uning buzilishi xavfini tug‘diradigan harakatlarning oldini olish; bitimni haqiqiy emas deb topish va uning haqiqiy emasligi oqibatlarini qo‘llash; davlat organining yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organining hujjatini haqiqiy emas deb topish; shaxsning o‘z huquqini o‘zi himoya qilishi; burchni aslicha (natura) bajarishga majbur qilish; zararni to‘lash; neustoyka undirish; ma‘naviy ziyonni qoplash; huquqiy munosabatni bekor qilish yoki o‘zgartirish; davlat organining yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organining qonunga zid hujjatini sudning qo‘llamasligi.

Intellectual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlarni qonunda nazarda tutilgan boshqa usullar bilan ham himoyalashga yo‘l qo‘yiladi. Bir paytning o‘zida intellektual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlarni himoya qilishning bir necha usulini qo‘llash istisno qilinmaydi. Favqulodda holatlarda, qonunchilik talablari yuzasidan yoki buzilgan (da‘vo qilingan) huquqning xususiyatidan kelib chiqib, u faqat muayyan usul bilan himoya qilinishi lozim. Intellectual mulkka doir huquqlarni himoyalashning usullari, mazkur usullarni amalga oshirish mexanizmiga bog‘liq ravishda bo‘linishi mumkin: 1) faqat sud tomonidan, ayrim holatlarda esa boshqa vakolatli davlat organlari tomonidan qo‘llanadigan usullar. Bu esa muayyan usul vositasida himoya qilish to‘g‘risida ularga iltimosnoma bilan murojaat qilish zaruratini nazarda tutadi (huquqni tan olish, huquq buzilguniga qadar mavjud bo‘lgan holatni tiklash, huquqni buzuvchi harakatlarni to‘xtatish va h.); 2) huquqiy munosabat ishtirokchisi tomonidan mustakil ravishda qo‘llanadigan usullar (o‘z-o‘zini himoyalash, qonunda yoki shartnomada nazarda tutilgan bo‘lsa, majburiyatlarni bajarishdan bir tomonlama voz kechish yo‘li bilan huquqiy munosabatlarni bekor qilish va b.); 3) ham sud organlarining yordami bilan, ham mustaqil tartibda qo‘llanadigan usullar (zararni qoplash, neustoyka undirish va b.).

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Intellectual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlarni muhofaza qilish usullari ichida sud orqali himoya qilish muhim o‘rin egallaydi va u qonun bilan kafolatlanadi. Chunonchi, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasiga binoan har bir shaxsga o‘z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g‘ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi [2].

Qonunchiligimizga asosan intellektual mulk obyektlariga doir ishlarni ko‘rib chiqish ularning toifasidan kelib chiqqan holda deyarli barcha sudlarning sudloviga taalluqli bo‘lishi mumkin. Biroq, masalaning huquqiy tabiati inobatga olinadigan bo‘lsa, intellektual mulk obyektlariga doir huquqlar sud orqali asosan fuqarolik huquqiy munosabatlari doirasida himoya qilinishi lozim degan xulosaga kelish mumkin. Shuningdek, agarda, intellektual mulk obyektlariga doir nizo “Hakamlik sudlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining 12-moddasi talablariga muvofiq tartibda tuzilgan bitim bilan bog‘liq bo‘lsa, bunday nizolarni hal etilishi hakamlik sudlariga topshirilishi ham mumkin.

Xususan, 2021, 2022 yillar va 2023 yilning birinchi choragi davomida sudlar tomonidan ko‘rilgan ishlar yuzasidan statistik tahlillarga nazar tashlasak quyidagi holatning guvohi bo‘lamiz.

Fuqarolik ishlar bo‘yicha sudlar tomonidan 2021 yilda intellektual mulk huquqi bilan bog‘liq nizolar bo‘yicha jami 8 ta ish ko‘rib tamomlangan. Shundan, 2 tasi qanoatlantirilgan, 3 tasi rad etilgan, 2 tasi bo‘yicha ish yuritish tugatilgan va 1 tasi ko‘rmasdan qoldirilgan. 2022 yilda jami 6 ta ish ko‘rib tamomlangan, shundan 2 tasi qanoatlantirilgan, 3 tasi rad etilgan va qolgan 1 tasi ko‘rmasdan qoldirilgan. 2023 yilning birinchi choragida jami 1 ta ish ko‘rib tamomlangan va u qanoatlantirilgan.

Ma‘muriy sudlar tomonidan intellektual mulk huquqi bo‘yicha (huquqbuzarliklar yuzasidan) Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksning 177, 177¹ va 177²-moddalarini qo‘llagan holda ma‘muriy ishlar ko‘rib chiqilgan. 2021 yilda ma‘muriy sudlar tomonidan MJKning 177-moddasi bo‘yicha 2 ta ish 2 nafar shaxsga nisbatan ko‘rib tamomlangan. 2022 yilda MJKning 177-moddasi bo‘yicha jami 7 ta ish 11 nafar shaxsga nisbatan ko‘rib tamomlangan. 2021 yilda MJKning

177¹-moddasi bo'yicha ish ko'rilmagan. 2022 yilda MJKning 177¹-moddasi bo'yicha 8 ta ish 8 nafar shaxsga nisbatan ko'rib tamomlangan bo'lsa, shundan 2 ta ish bo'yicha 2 nafar shaxsga nisbatan jarima jazosi tayinlangan, qolgan 6 nafar shaxsga nisbatan 6 ta ish tugatilgan. 2021, 2022 yillar va 2023 yilning birinchi choragi davomida ham MJKning 177²-moddasi bo'yicha ish ko'rilmagan. 2023 yilning birinchi choragi davomida MJKning 177 va 177¹ – moddalari bo'yicha 1 ta ish 1 nafar shaxsga nisbatan ko'rib tamomlangan.

Statistik tahlillarga qaraganda, iqtisodiy sudlar tomonidan intellektual mulk huquqi bo'yicha tovar belgilari (xizmat ko'rsatish belgisi)ga bo'lgan huquqdan kelib chiqqan nizolar ko'proq ko'rilgan. Hammaga ma'lum tovar belgilari nizolarining sudlar tomonidan ko'rib chiqish va muhofaza qilish masalalarini o'rgangan holda amaldagi qonunchilikdagi mavjud qoidalarni hammaga ma'lum tovar belgilarining huquqiy maqomidan kelib chiqib, xalqaro qonunchilik talablari darajasida takomillashtirish lozimligini ta'kidlamoqchimiz. Jumladan, hammaga ma'lum tovar belgilari huquqiy muhofaza qilinishini ta'minlashda kontrafakt mahsulot ishlab chiqaruvchilarning ta'sir doirasiga tushib qolishidan asrash maqsadida quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- tovar bozorida kontrafakt mahsulotlarga nisbatan talab va taklif darajasini marketing tadqiqoti sifatida doimiy monitoring ishlarini amalga oshirish;
- tegishli hududda joylashgan bozor ma'muriyati tomonidan huquqni muhofaza qiluvchi organlarga kontrafakt mahsulotlarni chakana va ulgurji savdo qiluvchi sotib oluvchi, sotuvchi va ishlab chiqaruvchilar to'g'risida doimiy axborot ma'lumotlarini jamlash va tegishli organga taqdim etib borish;
- iste'molchilar ommasini ma'lum tovar belgisi ostida ishlab chiqarilgan kontrafakt tovar mahsulotlar to'g'risida ommaviy axborot vositalari orqali doimiy ravishda ma'lumot berib borish. Kontrafakt mahsulotlar to'g'risida televideniya maxsus dastur faoliyatini yo'lga qo'yish;
- hammaga ma'lum tovar belgilarini huquqiy muhofaza qilish bilan bog'liq qonun hujjatlarida belgilangan javobgarlik choralari alohida hammaga ma'lum tovar belgisidan foydalanish qoidalarini buzganlik nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish. Shuningdek, ma'muriy va jinoiy javobgarlik to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Aytish joizki, kelajakda mamlakatimizda intellektual mulk obyektlari bilan

bog‘liq bo‘lgan nizolarni hal etish masalasi sudlar faoliyatidagi dolzarb masalalardan biriga aylanishi tayin. Chunki, intellektual mulk huquqlarining buzilishi mavzusi butun dunyoda bo‘lgani kabi bizning mamlakatimizda ham jiddiy ijtimoiy muammoga aylanib bormoqda. Buning bir nechta o‘ziga xos sabablari bor, albatta.

Binobarin, birinchidan, bu faqat o‘zining moddiy manfaatlari haqidagina bosh qotiruvchi shaxslar tomonidan muayyan yangilik yaratish uchun hech qanday sarf- xarajat qilmasdan foyda yoki hatto qo‘shimcha foyda olishning oson yo‘lidir. Ikkinchidan, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari ma‘lumotlarni uning muallifi ruxsatisiz o‘zlashtirish, o‘ziga mos ravishda o‘zgartirish, ko‘paytirish va tarqatish jarayonini o‘ta oson hamda arzon ishga aylantirib qo‘ydi. Uchinchidan, mamlakatimizda intellektual mulk obyektlari va ularga oid huquqlarni ta‘minlashga qaratilgan milliy qonunchilik bazasi hali hamon lozim darajada takomillashuvga muhtoj. Bu esa ba‘zi bir shaxslarga o‘zgalar tomonidan yaratilgan intellektual mulk obyektlaridan o‘z manfaati uchun foydalanib qolish imkoniyatlarini beradi, ya‘ni ular o‘z harakatlarining axloq-odobga oid va qonuniy jihatlari haqida o‘ylab ham o‘tirishmaydi. Chunki, texnik rivojlanish jadal sur‘atlarda davom etmoqda va u bilan birga turli-tuman yangi huquqbuzarliklar ham sodir etilmoqda. Qonunchilik nuqtai nazaridan esa bu hodisalarning barchasini qamrab olish qiyin, albatta. Shuning uchun ushbu masala bo‘yicha xorijiy mamlakatlarning boy tajribasini o‘rganish muhim sanaladi.

Hozirgi kunga kelib dunyoning ko‘plab rivojlangan mamlakatlarida intellektual mulk obyektlariga doir huquqlarni sud orqali himoya qilish instituti tobora kengroq qo‘llanilmoqda. Shuningdek, ushbu masalaga doir xalqaro shartnomalar yuzasidan vujudga kelgan nizolarning sudga taalluqligi, sud qarorlarining bajarilishi bo‘yicha xalqaro bitimlar va konvensiyalar ham mavjud.

Tahlillar ko‘rsatadiki, jahon mamlakatlari tajribasida intellektual mulk obyektlari bilan bog‘liq ishlarning sudlovga taalluqliligi masalasi asosan ikki tarzda hal etilgan. Jumladan, Belgiya, Braziliya, Vengriya, Gonkong, Daniya, Isroil, Eron, Ispaniya, Italiya, Kanada, Gollandiya, Norvegiya, Pokiston, Panama, Ruminiya, Sloveniya, Slovakiya, Janubiy Amerika mamlakatlari, Finlandiya, Fransiya, Shvesiya kabi davlatlarning umumyurisdiksiya sudlari tizimida intellektual mulkka doir ishlarni ko‘rib chiquvchi maxsus, ya‘ni ixtisoslashgan sud tarkiblari (dvizionlar) tashkil etilgan[5].

XULOSA VA MUNOZARA

Intellectual mulk huquqi bilan bog‘liq turli huquqbuzarliklarning, xususan, bu boradagi firibgarlik, nosog‘lom raqobat, soxta mualliflikning oldini olish, umuman aytganda, intellektual mulk huquqi bilan bog‘liq jarayon subyektlarining mas‘uliyatini oshirish maqsadida bizning qonunchilikka ham shunday normani joriy etish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996 y., 11-12-son, 1-modda; .. 2016 y., 17-son, 173-modda; 2017 y., 16-son, 265-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: “O‘zbekiston” 2023.
3. [Elektron manba]: <http://www.ima.uz/uz/services/sud-amaliyoti>.
4. [Elektron manba]: <https://gis.uz/uz/news/373> // “O‘zbekkino” milliy agentligi mahsulotlarini noqonuniy tarqatgan, mualliflik huquqi va turdosh huquqlarni buzgan veb-sayt egasiga chora ko‘rildi.
5. Artamonova E.M. T.f.n., Milliy tadqiqot universiteti Oliy iqtisodiyot maktabi yuridik fakulteti Sud hokimiyati va odil sudlovni tashkil etish kafedrasida dotsenti // Hakamlilik sudlari tizimida intellektual huquqlar bo‘yicha ixtisoslashtirilgan sud // <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/69372829>
6. Babakulov Z.Q. Tovar belgilarining fuqarolik-huquqiy maqomi: nazariy va amaliy masalalar // Monografiya. Mas‘ul muharrir: O.Oqyulov. – T.: 2019. – B.188

Research Science and
Innovation House

GENDER TENGLIGINI TA'MINLASHNING XALQARO HUQUQIY JIHATLARI

Xalilova Mohinur A'zam qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti
ommaviy axborot vositalari huquqi magistri
azamovnamohinur@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender tengligini ta'minlashda jahon hamjamiyatidagi huquqiy jihatlari, xususan Islom hamkorlik tashkiloti misolida tashabbuslar, hujjatlar hamda yutuqlar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: gender tengligi, Inson huquqlari bo'yicha mustaqil doimiy komissiya, ayollar huquqlari, Ayollarni rivojlantirish tashkiloti.

KIRISH

Ayol azaldan mo'tabar zot sifatida e'zozlanuvchi tabiatning nozik xilqatidir. Ayol bir qo'li bilan dunyoni, bir qo'li bilan beshikni tebratadigan, qirq jonini ishga solib, oilam, bolam, chaqam deb tinim bilmaydigan mavjudot. Ayolning baxti – jamiyat taraqqiyotining asosi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bugungi kunda har qanday jamiyatning asosiy «ko'zgusi» – xotin-qizlar ekanligi shubhasizdir. Chunki, jamiyatning ijtimoiy tuzumi qanday bo'lishidan qat'iy nazar, o'sha jamiyat aholisi turmushining farovonlik darajasi, oilalar barqarorligi, kelajak avlod – farzandlar tarbiyasi, iqtidori, jamiyatdagi intellektual salohiyat, ma'naviyat va madaniyat, ma'rifat, qo'yingki, barcha jabhalarda erishilgan yutuqlar shu jamiyat taraqqiyotiga xotin-qizlarning qo'shadigan hissasi va o'sha jamiyatning ayollarga munosabati bilan belgilanadi.

XX asrda inson huquqlari masalasi har bir davlatning nafaqat ichki balki tashqi siyosatida ham eng ustuvor masalalardan biri bo'lib qoldi. Ayni shu asosdan kelib chiqib Birlashgan millatlar tashkiloti xalqaro miqyosdaining inson huquqlari kafolatini yaratish va unga davlatlarning og'ishmay amal qilishini taminlash maqsadida 1948-yil 10-dekabrida inson huquqlarining xalqaro maydondagi kafolatining poydevori bo'lmish “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”ni qabul qildi va ushbu hujjat ko'plab davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilindi. Keyingi yillarda esa aynan inson huquqlarini ta'minlash sohasida boshqa bir qator hujjatlar 1989-yil “Bola huquqlari

to‘g‘risidagi konvensiya”, 1966-yil “Fuqarolik va siyosiy huqular to‘g‘risida xalqaro pakt” hamda 1979-yilda BMTning “Ayollarga nisbatan kamsitishlarning barcha shakllariga barham berish to‘g‘risida”gi konvensiyasi va boshqa ko‘plab hujjatlar qabul qilindi.

ADABIYOTLAR SHARHI:

Gender tengligi masalasida munosib ichki huquqiy tizim yaratish XXI asrning ilk o‘n yilligidan boshlab dunyo davlatlarining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Bu omillar albatta xalqaro huquqiy hujjatlardan bevosita fundamental asos sifatida foydalanishni taqozo etdi. Xalqaro tashkilotlar xalqaro huquq subektlarining qamrov darajasiga qarab ushbu sohada fundametal asoslar yaratish uchun asosiy omil vazifasini o‘taydilar.

Ayniqsa aksariyat musulmon mamlakatlari hozirgi kungacha gendertengligi masalasida asosiy tanqidga va ko‘plab noroziliklarga uchrayotgan davlatlar qatorida turadi. 1969-yilda tashkil etilgan Xalqaro hukumatlararo Islom xamkorlik konferensiyasi (2008 yilda tashkiloti) (IXT) o‘z faoliyatining dastlabki yillarida asosiy e‘tiborni a‘zo davlatlar o‘rtasidagi istisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarda hamkorlik masalalariga qaratgan bo‘lsa-da, biroq XIX asrning oxiri va XX asrning boshlaridan e‘tiboran islom olamida inson huquqlari sohasida muhim tadbirlarni amalga oshirdi. Chunonchi, 1990-yilda IHT tashqi ishlar vazirlarining Misrning Qohira shahrida bo‘lib o‘tgan konferensiyasida 25-moddadan iborat bo‘lgan Islomda inson huquqlari bo‘yicha Qohira deklaratsiyasi qabul qilindi. Ushbu deklaratsiyaning 6-moddasida alohida ta‘kidlanishicha:

“Ayol erkaklar bilan inson qadr-qimmatini borasida teng huquqli bo‘lib, ham huquqlar, ham majburiyatlarga ega; u mustaqil fuqarolik maqomiga va moliyaviy mustaqillikka, o‘z ismi va urug‘ini saqlash huquqiga ega.”. Deklaratsiya islom olamida ayol va erkakning qadr- qimmat borasidagi huquqlarda va majburiyatlarda o‘zaro teng ekanligini ochiq e‘lon qilmoqda. Bu musulmon mamlakatlarda gender tengligi masalasiga jiddiy yondashishni yanada muhim bosqichga olib chiqdi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Islom Hamkorlik Tashkiloti xalqaro hamjamiyat tanqidlardan so‘ng xalqaro mavqeyini mustahkamlash maqsadida o‘z ustavini qayta ko‘rib chiqdi va uning muqaddimasidayoq quyidagi o‘zgarishlar alohida qayd etildi. Unda alohida qayd

etilishicha: “Mehribon va rahmli Alloh nomi bilan. Biz, Islom Konferensiyasi Tashkilotiga a’zo davlatlarda inson huquqlari va asosiy erkinliklari, yaxshi boshqaruv, qonun ustuvorligi, demokratiya va hisobdorlikni o‘z konstitutsiyaviy va huquqiy tizimlariga muvofiq targ‘ib qilish; a’zo davlatlarning qonunlari va qonunchiligiga muvofiq, ayollarning huquqlari va ularning hayotning barcha sohalarida ishtirok etishini himoya qilish va rag‘batlantirish” ga alohida e’tibor qaratadi.

Islom olamida Ayollar huquqlari uchun kurash shu tariqa muhim ahamiyat kasb etib bordi. Bosqichma bosqich IHT ushbu masalada jiddiyroq chora- tadbirlarni amalga oshirdi.

Xususan, xalqaro ayollarga nisbatan zo‘ravonlikka qarshi kurash kunida (25-noyabr) IHT Bosh kotibi quyidagicha bayonot bilan chiqdi: “Bu kunning nishonlanishi barcha uchun eslatish vazifasini o‘taydi. Ayollarning maqomini oshirish zarurligini rag‘batlantiruvchi BMT Bosh Assambleyasining 1999-yil 54/134-sonli rezolyusiyasi butun xalqaro hamjamiyatga Islomda ayollar huquqlarini hurmat qilish va qo‘llab-quvvatlash uning eng qimmatli tamoyillarida mustahkamlash zarurligini anglatadi. Afsuski, hali hamon aksariyat jamiyatlarda, xususan, rivojlanayotgan va kam rivojlangan mamlakatlarda, ayollarning ko‘pchiligi kamsitishlarga duch kelmoqda, ijtimoiy adolatsizlik va zo‘ravonlikdan aziyat chekmoqda.”

2011-yil iyunida Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlarining Qozog‘istonning Ostona shahrida o‘tkazilgan 38-sessiyasida IHTning inson huquqlari sohasida tarmoq institutlaridan biri bo‘lgan “Inson huquqlari bo‘yicha mustaqil doimiy komissiya”ni tashkil etish to‘g‘risida rezolyusiya qabul qilindi. Uning asosiy vazifasi etib islom olamida inson huquqlari sohasida ayollar va bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilish va ta‘minlash belgilandi. Ayniqsa, ayollarning ta‘lim olishi, ularning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish, iqtisodiy, ta‘lim berish, sport, ilm fan kabi sohalarda faol ishtirokini ta‘minlash, shu sohalarda o‘z o‘rinlarini egallashi uchun ularni o‘qitishga ko‘maklashish, ta‘lim sohasida orqada qolayotgan musulmon mamlakatlarida xotin-qizlar va ayollarning ta‘lim olishini va savodxonligi darajasini ko‘tarish uchun moliyaviy va amaliy yordam ko‘rsatish, ularni jamiyatning barcha sohalarida samarador yashash va faoliyat olib borishlarida yordamchi vazifasini bajarish ustuvor maqsad etib belgilandi. Bu tashkilotning tuzilishiga ko‘plab g‘arb ekspertlari ham ijobiy fikr bildirdilar.

Ulardan Inson huquqlari bo'yicha Daniya ilmiy-tadqiqot instituti izlanuvchisi Mariy J. Peterson tashkilot haqida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi: "Eng muhimi Komissiya barcha a'zo davlatlarning o'zaro kuchli siyosiy ko'magi bilan tuzilgan. Ikkinchidan, yangi komissiya orqali IHTga a'zo davlatlar ichki tanqid va o'z-o'zini ko'zdan kechirish uchun juda zarur forumni tashkil etishdi.

Uchinchidan, Komissiya tarkibidagi ba'zi ekspertlar inson huquqlaribo'yicha katta tajribaga ega bo'lmasa-da, boshqa jihatdan milliy, mintaqaviy yoki xalqaro jihatdan yaxshi tajribaga ega. To'rtinchidan, komissiya a'zo mamlakatlarni inson huquqlari bo'yicha turli xil sohalarda qamrab olish ta'siriga ega."

Peterson o'z so'zlarini davom ettirib yana quyidagilarni ta'kidlaydi: "IHT nafaqat inson huquqlari bilan shug'ullanadi, balki IHT kontekstida tez -tez aytilganidek, ayollarning huquqlari yoki "ayollar taraqqiyoti" bilan ham shug'ullanadi. ... Bugungi kunda IHT o'zaro gumanitar yordam va rivojlanish, atrof-muhit va ayollar huquqlari kabi sohalarga tobora ko'proq jalb etilmoqda. Inson huquqlari bo'yicha mustaqil doimiy komissiya esa bu jarayonning muhim qismidir."

Fikri ojizimizcha, ayollar huquqlarini ta'minlashda yuqorida keltirilgan fikrlar o'rinli bo'lib, bu sohada IHT va uning maxsus institutlari tomonidan olib borilayotgan xalqaro faoliyatda ayollar va xotin qizlarning barcha sohalarda erkaklar singari teng huquqliligini ta'minlash uchun kurash hamda uning xalqaro huquqiy asoslarini yaratish va IHTga a'zo mamlakatlar ichki huquqiy tizimiga implementatsiyasini amalga oshirishda Inson huquqlari bo'yicha mustaqil doimiy komissiyaning o'rni beqiyosdir.

Bundan tashqari, Turkiyaning Istanbul shahrida 2016-yil 1-3-noyabr kunlari IHTga a'zo davlatlar vazirlar yig'ilishining "Rivojlanishda ayollarning roli" mavzusida tashkil etilgan 6-sessiyasida "Ayollar farovonligini oshirish bo'yicha Harakatlar rejasi" qabul qilindi. Harakatlar rejasining xulosa qismida shunday deyiladi.

"So'nggi yillarda IHTga a'zo davlatlardagi ayollarning ahvolini yaxshilashga katta e'tibor qaratildi, chunki bu masala IHTning O'n yillik Harakat dasturida muhim o'rin tutadi, unda quyidagilar ta'kidlangan: IHTga a'zo davlatlarda iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy va siyosiy sohalarda; ularni turli xil zo'ravonlik va kamsitilishlardan himoya qilish va ijtimoiy adolat va gender tengligining islomiy qadriyatlariga muvofiq, "Ayollarga nisbatan kamsitilishning barcha shakllariga barham berish to'g'risida"gi Konvensiya qoidalariga rioya qilish ustuvor

vazifalardan hisoblanadi.”

Islom hamkorlik tashkilotining ayollar huquqlari va gender tengligini ta'minlash bo'yicha yana bir alohida tashabbusi bilan 2021-yil 8-iyulda Misrda Islom Hamkorlik Tashkilotining Xotin-qizlar masalalari bo'yicha Vazirlar konferensiyasi “Gender tengligi va ayollarning imkoniyatlarini COVID-19 pandemiya va undan keyingi sharoitida saqlab qolish” mavzusida xalqaro darajada tajriba almashish uchun yig'ildi.

XULOSA VA MUNOZARA

Ushbu yig'ilish davomida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Ayollar masalalarida muvofiqlashtirish, hamkorlik, resurslar va barqarorlik bo'yicha ijrochi direktor o'rinbosari Anita Bxatiya gender tengligi va ayollar va qizlarning imkoniyatlarini kengaytirish hamda ichki huquqiy tizimda gender tengligining huquqiy asoslarini takomillashtirish IHTga a'zo davlatlarning asosiy ustuvor vazifalari ekaniga alohida urg'u berdi.

2021 yil 6-7 iyul kunlari bo'lib o'tgan Oliy rasmiy yig'ilishda IHTning 7 - ayollar konferensiyasi rezolyusiyalari ijrosi ko'rib chiqildi va IHTga a'zo davlatlar va tashkilotlarning ayollarning imkoniyatlari va rivojlanishi sohasida tashabbuslari ko'rib chiqildi va faoliyati to'g'risida hisobotlar berildi. IHTga a'zo davlatlarda “Ayollar farovonligini oshirish bo'yicha Harakatlar rejasini amalga oshirish yo'lidagi yutuqlar” mavzusidagi IHTayollar va taraqqiyot hisoboti 2021 dan olingan xulosalar ko'rib chiqilgandan so'ng oliy darajadagi yig'ilish yakunida IHTning yangi “Ayollarni rivojlantirish tashkiloti” o'z ishini boshlaganligi rasmiy ravishda e'lon qilindi.

2020-yil iyul holatiga ko'ra ushbu tashkilotning nizomi 22 a'zo davlat tomonidan imzolangan va ularning 15 tasi rasmiy ravishda bu hujjatni ratifikatsiya qilgan. Bu muhim qadam IHTning bundan keyingi faoliyatida unga a'zo davlatlarning ichki milliy huquqiy tizimi qanday bo'lishidan qat'iy o'laroq ayollar huquqlari va gender tengligi masalasida yangicha islohotlar amalga oshirilishi lozimligini anglatadi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2015-yilning sentabrida Barqaror rivojlanish bo'yicha o'tkazilgan sammitida qabul qilingan 70-son rezolyusiyasiga muvofiq, shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan davrda BMT Global kun tartibining Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar

Mahkamasi «2030 yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora- tadbirlari to‘g‘risida» qaror qabul qildi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Barqaror rivojlanishning Beshinchi maqsadini amalga oshirish doirasida «Gender tenglikni ta‘minlash hamda barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish»ga oid to‘qqizta vazifani ishlab chiqdi. Beshinchi maqsadning vazifalariga (Gender tenglik) muvofiq, 2030 yilga kelib barcha xotin-qizlarga nisbatan kamsitishlarning har qanday shakliga barham berish, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotda qarorlar qabul qilishning barcha darajalarida ayollarning to‘liq va samarali ishtirokini va yetakchilik qilish uchun teng imkoniyatlarni ta‘minlash zarur. Bundan tashqari, ushbu maqsad davlatning turli darajalarida Davlat dasturlarini qabul qilish jarayonida gender tenglik tamoyillarini joriy qilishni o‘z ichiga oladi. Ushbu harakat xalqaro gender huquqi qoidalariga to‘la mos bo‘lib, mamlakatimizning huquqiy mavqei yanada oshishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning «Xotin- qizlarni qo‘llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi PF-5325 sonli Farmoni. «Xalq so‘zi» 2018 yil 2 fevral.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr.
3. Ayol huquqlari – inson huquqlari» ma’rifiy dastur. «Mehri» ayollar jamiyati. – T.: Sharq. 2012 yil
4. X.Odilqoriev. «Konstitutsiya va fuqarolik jamiyati». - T.:Sharq, 2012 yil.
5. O.Safarov, M.Mahmudov. «Oila ma’naviyati». – T.: Ma’naviyat.2018 yil.
6. »HUQUQ va BURCH» ijtimoiy-huquqiy jurnali. №8-9-son., 2017 yil.
7. «Xotin-qizlar ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish – mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim omili» mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to‘plami. 26 fevral 2019 yil.

Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish

Ithomboyeva Gulchehra Ruslon qizi
Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish talabalarga kurs mazmunini yanada samarali o‘rganishga yordam beradi. Bu usullar geografik mavzularni o‘quvchilarga yanada qiziqarliroq qilish bilan birga, ularga chuqur tushuncha va tushunish imkonini beradi. Ushbu maqolada dars mashg‘ulotlarini o‘qitishda interfaol usullardan foydalanish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: geografiya, interfaol metodlar, xorijiy tajriba, ilmiy tajriba, interaktiv o‘yinlar, virtual sayohat,

Аннотация: Использование интерактивных методов на уроках географии помогает учащимся более эффективно усваивать содержание курса. Эти методы делают географические темы более интересными для учащихся и обеспечивают им глубокое понимание и понимание. В данной статье представлена информация об использовании интерактивных методов в преподавании уроков.

Ключевые слова: география, интерактивные методы, зарубежный опыт, научный опыт, интерактивные игры, виртуальные путешествия.

Abstract: The use of interactive methods in geography lessons helps students learn the course content more effectively. These methods make geographic topics more interesting to students and provide them with deep understanding and understanding. This article provides information on the use of interactive methods in teaching lessons.

Key words: geography, interactive methods, foreign experience, scientific experience, interactive games, virtual travel

Kirish: Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish, o‘quvchilarga muhim ko‘nikmalar va malakalar berishning yanada samarali yolini ochadi. Interfaol dars usullari, masalan, interaktiv dars qilish, virtual sayt va darsliklardan foydalanish, g‘oyaviy kartalar va geografiya o‘yinlari bilan o‘rganish, ma’lumotlarni grafik va animatsion shakllarda taqdim etish va boshqa innovatsion

texnologiyalardan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Bu usullar o‘quvchilarga geografiya mavzusi orqali real va amaliy dunyo bilan yaqinroq tanishish imkoniyatini beradi. O‘quvchilar bu usullar orqali qiziqishlarini yengilab, o‘rganish joylaridan zavqlanish hissiyatini qidirishadi. Bu interfaol usullar aynan shu sabablarga ko‘ra, geografiya darslarini jadal rivojlantirishda ahamiyatga ega. Bundan tashqari, interfaol usullardan foydalanish, o‘quvchilarning muhokama va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilar virtual jamiyat va jahon bilan aloqalarni rivojlantirish, savollar va masalalar haqida fikr almashish va ajratish, ma’lumotlarni taqdim etish va tahlil qilish, topshiriqlarni jamiyat bilan birgalikda hal qilish va boshqa ko‘nikmalar olishlari mumkin. Shuningdek, interfaol usullar, o‘quvchilarni ma’lumot qidirish, ma’lumotlarni tahlil qilish, ma’lumotlar bazalaridan foydalanish va boshqa texnik muammolar bilan murojat qilish bilan tanishib chikishiga imkon beradi. Bu esa ularning mustaqil o‘rganish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Interfaol usullardan foydalanishning bundan tashqari, interdisiplinar tashkilot va ishchi yaxshilikni oshirish, yangi texnologiyalarni o‘rganish, o‘qish va o‘zlashtirishning samarali usuli va global ma’lumotlar jamiyatlari bilan ishlash muhitini shakllantirish imkoniyatini beradi. Bu hamda o‘quvchilar interkultural tushunchalarini rivojlantirishi, global muloqotlarni tushunishlari, boshqa jamiyat va madaniyatlar bilan tanishishlari, global muammolar va murojaatlar haqida tushunishlari va boshqa zamonaviy tajribalarni rivojlantirishlari mumkin.

Asosiy qism: Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish uchun quyidagi vaqtli maslahatlar mavjud:

1. Multimedia vositalardan foydalaning: Geografiya darslarini interfaolroq qilish uchun multimedia vositalardan, masalan, videolar, animatsiyalar va interaktiv o‘yinlar kabi, foydalaning. Bu usul o‘quvchilarga ma’lumotlarni tez va qiziqarli shaklda o‘rganishiga yordam beradi.

2. Interaktiv kartalar va xaritalardan foydalaning: Interaktiv kartalar va xaritalar orqali o‘quvchilarga geografiya mavzularini vizual shaklda ko‘rsatib berish mumkin. Bu usul o‘quvchilarning geografiya ko‘nikmalari va topografik ma’lumotlarning erkinlik bilan o‘rganishiga imkon beradi.

3. Virtual sayohatlar: Interfaol usul orqali o‘quvchilarni virtual sayohatlar o‘rtasida geografiyani o‘rganishga imkon berish mumkin. Bu virtual sayohatlar

orqali dunyoning turli joylariga sa'yohat etish imkoniyatini tanishib chiqishingiz mumkin.

4. Online ma'lumotlar va amaliy mashg'ulotlar: Interfaol usullar orqali o'quvchilarga online ma'lumotlar va amaliy mashg'ulotlar orqali amaliyotlar o'tkazishga imkon berish mumkin. Bu mashg'ulotlar o'quvchilarning geografiyaga oid malumotlarni amaliy shaklda o'zlashtirishiga yordam berishadi.

5. Interaktiv dars materiallari: Interfaol usul orqali o'quvchilarga interaktiv dars materiallaridan foydalanishiz mumkin. Bu interaktiv materiallar o'quvchilarni qiziqarliroq qilish va ma'lumotlarni yaxshi o'rganishiga yordam beradi.

Bu vaqtli maslahatlar orqali geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish mumkin va o'quvchilarning ma'lumotlarni yaxshi o'rganishiga yordam beradi. Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish, talabalar uchun o'rganish jarayonini osonlashtirish uchun juda muhimdir. Interfaol usullar, talabalarning o'zlarini o'zlashtirish, ma'lumotlarni o'rganish va amaliyotlarni bajarish imkoniyatlarini oshirishga yordam beradi.

Masofaviy ta'lim, interaktiv dasturlar, illyustratsiyalar, onlayn ma'lumotlar, virtual ekskursiyalar va boshqa interfaol vositalardan foydalanish, talabalarga geografiya mavzularini quyidagi ko'nikmalari bilan o'rganish imkoniyatini beradi:

1. Tarixiy va joriy geografiya ma'lumotlarini to'liqroq tushuntirish.
2. Geografiya mavzusini o'rganishning ilmiy-tajribaviy ko'nikmalarini oshirish.
3. Geografiya fanidan qiziqtiradigan va o'z mehnatini o'rnatishga ilhomlangan mashg'ulotlar va vazifalar o'tkazish.

4. Yangi ma'lumotlar olish va ularni amaliyotda qo'llash uchun ilmiy texnologiyalardan foydalanish. Interfaol usullardan foydalanish interaktiv o'rganishni, talabalarning fikr-mulohazalarini o'zlashtirish, internetdagi bog'liq resurslarga kirishni rag'batlantirish va kompyuter texnologiyalarini samarali va foydali o'rganish uchun yo'l ochadi. Bular bilan, geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish mavzuni o'rganishning ahamiyati juda yuqori. Bu usul, talabalarning ma'lumot olish va ularni amalda qo'llash orqali geografiya fanini o'rganish jarayonini samarali va tortib bera oladi. Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish, talabalar uchun qiziqarli, tez-tezlik bilan yangilash uchun e'tibor qaratadigan va o'rganishni maslahat beradigan bir usuldir. Bu, talabalarning

o‘zlarini orqaga qo‘rqitmasdan va ta‘lim jarayonidan zavqliroq foydalanishlari uchun muhimdir.

Bu usul, interaktiv darslar, multimedia vositalari va onlayn matnlar kabi turli usullarni o‘z ichiga oladi. Bu, o‘quvchilarning sababli va muhim ma‘lumotlarni bilishlari uchun o‘z-ozini o‘rganish tartibi va usullarini tanlashlari mumkin.

Bundan tashqari, interfaol usullardan foydalanish, geografiya darslarini amaliy va samarali qilishga yordam beradi. O‘quvchilar o‘zlarining o‘rganishdan zavqlanishlari, ta‘lim materiallarini haqiqiy dunyoga bog‘lashlari va o‘zlarini qiziqtirish uchun yordamlashadi.

Interfaol usullardan foydalanish, talabalarning geografiya mavzularini o‘rganishini kuchaytiradi, ularni o‘zlashtiradi va savol yoki muammolarni o‘rganish uchun mustahkam usul bilan ta‘lim beradi. Bu usul, geografiya bilimini o‘quvchilargacha yetkazishning samarali yo‘li bo‘lib, ularni ma‘naviy va material saviyasiga ko‘paytirish uchun qulay va samarali yordam beradi. Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish, talabalar uchun mashq haqiqiy dunyo bilan birga o‘rganishni tavsiya etadi. Interfaol usullar, talaba mustaqil o‘rganish va izlanishga imkon beradi, masalan:

- Geografik axborotlar, interaktiv xaritalar va bog‘liq multimedia materiallar orqali mashg‘ulotlar o‘tkazish.

- Animatsiyalar, virtual sayohatlar va 3D modellar orqali geografik jarayonlarni o‘rganish.

- Internet va bilimiy-boshqaruv tarmoqlari orqali global muammolar va amaliy xalqlararo choralar haqida ma‘lumot olish.

- Geografiya jamoaviy digital platformalar orqali talabalarni integratsiya qilish.

Bu usullar, talabalarga geografiya fanini o‘rganish va qiziqishlarini oshirishda yordam beradi va dunyo geografiyasining aloqador, interaktiv va qiziqarli xususiyatlarini ko‘rishga imkoniyat yaratadi. Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish, talabalar uchun ma‘ruza ko‘rsatish va o‘z ishlarini amalga oshirish uchun muhimdir. Bu, talabalarni motivatsiyalash, ta‘lim dasturini qiziqarliroq qilish va ularning o‘zlashtirilgan bilimlarini amalga oshirishga yordam beradi. Interfaol usullar, talabalarning ko‘nikmalarini rivojlantirish, ish bilimi jarayonlarini soliq usullaridan foydalanish, qiziqarli multimedia vositalaridan foydalanish va ko‘nikma olishlarida ulush bir qat‘iy bilimning to‘g‘risida aniqlash va o‘z ishlarini muxlid ishlab chiqish uchun juda qo‘l imkoniyatlarni beradi.

Interfaol usullar orqali, talabalar bir qancha adabiyotlardan, internet manbalardan, videolar va audio darslardan foydalanishlari va o‘zlarini o‘rganishlari mumkin. Bu usullar, geografiya mavzularini yoritishda va tushuntirishda o‘quvchilar uchun qiziqarli yondashuvlarni o‘rnatishda, satramoqda va tushuntirishda yordam berishi mumkin. Misol uchun, geografiya ma‘ruzalarini multimedia slaydlar, kuzatishlar va xaritalar orqali o‘tkazish, virtual sayoxatlar va simulyatsiyalar orqali geografiya jarayonlarini o‘rganish, ijtimoiy tarmoqlar orqali interaktiv tadqiqotlar amalga oshirish kabi usullarni qo‘llash orqali iste‘mol qilinadi.

Shuningdek, talabalar ma‘lumotlarini topish, tahlil qilish va bir-birlari bilan ma‘lumot almashish uchun onlayn platformalardan, jurnallardan, bloglardan va forumlardan foydalanish orqali o‘zlarining geografiya bilimlarini rivojlantirishi mumkin. Bu usullar interaktiv muhitda o‘quvchi ishtirokini qo‘llab-quvvatlash va o‘qituvchilar uchun o‘quvchilarining rivojlanishini kuzatish imkonini yaratiladi.

Aytib o‘tish kerakki, interfaol usullar talabalarni o‘rganishni ko‘paytirishda juda muhimdir va bu usullardan foydalanish, geografiya darslarini qiziqarli va samarali qiladi.

Xulosa Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish, o‘quvchilarga dunyo geografiyasi, xaritashunoslik, geografiya modellari va statistik tahlilning yaxshi tushunilishiga yordam beradi. Interfaol usullar, masalan, interaktiv xaritalar, geografiya o‘yinlari, multimedia darsliklar, virtual safari va geografiya ma‘lumotlari bu sayyoralardan foydalanishni o‘rganishga yordam beradi. Bu usullar o‘quvchilarga ko‘rgazma bilan ta‘lim olish, tarixiy va joriy geografiya ma‘lumotlarini mustahkamlash, ma‘lumotlarni vizual ko‘rinishda o‘rganish, geografiya mavzulari haqida interaktiv muloqotlar va hamkorliklarni mustahkamlash uchun juda foydali bo‘ladi. Bunday usullar o‘quvchilarning ilg‘or ma‘lumotlarni olishini muvafaqqiyatli va jiddiy ravishda ko‘paytirishi mumkin.

Research Science and
Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Geography: Realms, Regions, and Concepts" by Harm J. de Blij, Peter O. Muller, and Jan Nijman
2. "The Cultural Landscape: An Introduction to Human Geography" by James M. Rubenstein
3. "Physical Geography: The Basics" by Joseph Holden
4. "Geographic Information Science and Systems" by Paul A. Longley, Michael F. Goodchild, David J. Maguire, and David W. Rhind
5. "Geographical Thought: An Introduction to Ideas in Human Geography" by Anoop Nayak and Alex Jeffrey
6. "World Regional Geography: Global Patterns, Local Lives" by Lydia Mihelic Pulsipher and Alex Pulsipher

Research Science and Innovation House

O‘zbekistondagi ekologik muammolar va ularni bartaraf etish masalalari

**Andijon davlat pedgogika institutining Tabiiy fanlar fakulteti talabasi
Odiljonova Muhlisa Xayyotbek qizi**

**Andijon davlat pedgogika institutining Tabiiy fanlar fakulteti talabasi
Masharipova Zohida Maxammadyusuf qizi**

**Andijon davlat pedgogika institutining Tabiiy fanlar fakulteti talabasi
Kenjaboyeva Xursanoy Baxodirjon qizi**

Annotatsiya: Mazkur maqolada Respublikamizda bugungi kundagi ekologik muammolar, ularni bartaraf etish uchun olib borilayotgan ishlar, Orol va orolbo‘yi atrof-muhitini muhofaza qilishda hukumatimiz tomonidan olib borilayotgan chora-tadbirlar haqida ma’lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: ekologiya, Orol va orolbo‘yi hududlari, ijtimoiy-ekotizim, atrof muhitni muhofaza qilish, ekologik xavfsizlik.

Key words: ecology, island and coastal regions, social-ecosystem, environmental protection, ecological safety.

Ключевые слова: экология, островные и прибрежные регионы, социоэкологическая система, охрана окружающей среды, экологическая безопасность.

Kirish: Bugungi kunda ekologiya va atrof - muhitni muhofaza qilish, uni yaxshilash eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. O‘tgan asrning oxiriga kelib inson bilan tabiat o‘rtasidagi munosabatlar muvozanatining buzilishi natijasida atrof- muhit, ekologik vaziyat keskin o‘zgarishlarga yuz tutdi.

Ona tabiatni asrash, unga nisbatan munosabatni tubdan o‘zgartirish bugungi kunda barchamizning vijdon burchimiz bo‘lib qolmoqda. Bu biznes emas. Zero uzoq yillar davomida biz tabiatga bir tomonlama munosabatda bo‘ldik. Undan faqat tortib oldigu, ammo kelajak taqdirimizni o‘ylamadik. Oqibatda shu tabarruk zaminimizning jarohatlanishiga olib keldik. Balki o‘z -o‘zimizni ham jarohatladik. Endi esa mana shu o‘zimiz yashab turgan Respublikamiz ekologiyasini muhofaza qilish va uni yaxshilash uchun, ekologik tanazzulning oldini olish, yurtimizning qadimda ma’lum bo‘lgan ekologik holatini qayta tiklashimiz, tarixni yaxshilab

o‘rganishimiz hamda undan hozirgi sharoitda foydalanish imkoniyatlarini qidirib topishimiz kerak.

Muhokama va natijalar: Hozirda Respublikamiz yirik sanoat va agrar mintaqa bo‘lib, kelajakda dunyoga yuz tutgan mashinasozlik,energetika,kimyo,oziq-ovqat sanoati, transport majmuini yanada rivojlantirish ko‘zda tutilgan. Bunday ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi respublikada ijtimoiy ekotizimlarning holatiga muayyan darajada salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Respublikada keskin bo‘lib turgan ekologik va tabiatni muhofaza qilishga oid muammolar quyidagilar:

-yirik hududiy sanoat majmualari joylashgan tumanlarda , ya’ni, Farg‘ona - Marg‘ilonda, Angren-Olmaliq-Chirchiqlarda, Navoiy va boshqa tumanlardagi tabiatni muhofaza qilish muammolari . Bu tumanlarda ijtimoiy ekotizim holati yaxshi emas. Chunki sanoat markazlaridan chiqayotgan turli xil gazlar va chiqindilar atrof-muhitni ekologik holatini buzilishiga olib kelmoqda.

-agrosanoat majmuidagi ekologik muammolar.

-tabiatdagi suvlarning sanoat chiqindilari ,pestitsidlar va mineral o‘g‘itlar bilan ifloslanishi ham muammolardan biridir.

Yuqorida qayd etilganidek respublikamiz yirik sanoat mintaqasi hisoblanadi va bu sanoat korxonalarining,tashkilot xo‘jaliklarining barchasi yer va suv manbalaridan,biomanbalardan , yerosti va ochiqdagi foydali qazilmalardan foydalanib kelmoqda. Atmosfera va suv havzalarining tozaligiga ,yer va biosfera dunyosining barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatibgina qolmay, ba’zi bir o‘simlik va hayvonlar noyob turlarining yo‘qolib ketishiga ,ming yillar davomida Ona tabiat tomonidan yaratilgan tabiiy muvozanat buzilishiga sabab bo‘lmoqda.

Shu o‘rinda birinchi prezidentimiz I.A Karimovning ekologik muammo haqidagi fikrlarini keltirishimiz mumkin: „Ekologik xavfsizlik kishilik jamiyatining bugungi va ertasi uchun muhim muammolar jumlasiga kiradi. Bu muammolar amaliy tarzda hal etilsa, ko‘p jihatdan hozirgi va kelgusi avlod turmushining ahvoli va sifatini belgilash imkoniyatini beradi. Iqtisodiyotning ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan tarmoqlarining ekologik jihatdan zararsiz texnologiya yordamida rivojlantirishni ta’minlash imkoniga ega bo‘linadi”.

O‘zbekiston Respublikasi tabiatni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish borasidagi asosiy strategik maqsadlar quyidagilar hisoblanadi:

Aholining sihat-salomatligi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, biosferaviy muvozanatni saqlash; O‘zbekistonning ijtimoiy -iqtisodiy rivojlanish samaradorligi va barqarorligini ko‘zlagan holda tabiiy resurslardan foydalanish, qayta tiklanadigan tabiiy resurslar ishlab chiqarish va iste‘mol jarayonlarining muvozanatini saqlash, tiklanmaydigan resurslarni ishlab chiqarish, chiqindilardan oqilona foydalanish; regional va lokal darajalarda tabiatni qayta tiklanish xususiyatini tiklash; tabiatning dastlabki turlari va ularning genofondini, landshaftlarning xilma xilligini saqlash.

Vujudga kelgan Orol dengizi muammosi bilan bog‘liq halokatli ekologik - iqtisodiy va ijtimoiy ahvolni yaxshilash, Orol dengizini saqlab qolish maqsadida aholini sifatli ichimlik suvi bilan ta‘minlash , Orolbo‘yi aholisini normal sanitar sharoitlar va ozuqa bilan ta‘minlash uchun Markaziy Osiyo davlatlari bilan birgalikda qisqa vaqt ichida yagona suv xo‘jaligi siyosatini ishlab chiqish kabi ishlar rejalashtirilgan.

Orolbo‘yi hududining ekologik ahvolini yaxshilashga qaratilgan eng dolzarb chora-tadbirlar: Birinchidan, hozirgi qabul qilingan qarorlar, shartnomalar va xalqaro ahamiyatga molik bo‘lgan bayonot va majburiyatlar, respublikamizda ishlab chiqilgan Orolbo‘yi hududining ekologik ahvolini yaxshilashga qaratilgan chora tadbirlar baholi qudrat amalga oshirilmoqda. Eng asosiy muammo Orolbo‘yi mintaqasida yashab kelayotgan 4 mln dan ko‘proq aholini toza ichimlik suvi bilan ta‘minlashdir.

Qoraqalpog‘istonning shimoliy qismida yashab kelayotgan aholi va Xorazm viloyatidagi barcha aholi yashaydigan mintaqalarni toza ichimlik suvi bilan ta‘minlash uchun bir qator amaliy ishlar bajarilmoqda . Masalan Taxtako‘pirda suvni tozalovchi yirik qurilma ishga tushirildi . Ko‘pgina ovullar va tuman markazlari chet ellardan keltirilgan sho‘r suvni chuchuklashtiruvchi qurilmalar bilan ta‘minlangan.

Ikkinchidan O‘zbekiston Respublikasi „Ekosan“ jamg‘armasi aholiga tibbiy xizmat ko‘rsatish va dori-darmonlar bilan ta‘minlashga katta yordam berib kelmoqda.

Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev ning 2017-yil 12 - iyuldagi Oliy Majlis palatalari, siyosiy partiyalar va O‘zbekiston ekologik harakati vakillari bilan uchrashuvdagi ma‘ruzasida hokimiyat vakillik organlari hamda siyosiy partiyalar va Ekologik harakatning o‘tgan davrdagi faoliyati tanqidiy ruhda tahlil etilib, islohotlarni chuqurlashtirish yuzasidan oldimizda turgan muhim vazifalar

belgilab berildi. Xususan, Ekologik harakat hamda uning Qonunchilik palatasidagi deputatlik guruhining istiqboldagi vazifalari aniq belgilab berildi.

Xulosa:

Avvalo, sohaga oid yangi qonun loyihalari yaratish, mavjudlarini takomillashtirish, nazorat tahlil faoliyatini bugungi talab darajasida kuchaytirish, uzluksiz ekologik ta’lim konsepsiyasini ishlab chiqish, ekologik nazoratning jamoatchi inspektorlar tizimini rivojlantirish, aholi ekologik madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan tizimli ishlarni amalga oshirish, atrof muhitga zararli ta’sir ko’rsatuvchi obyektlarni va suv tozalash inshootlarini inventarizatsiyadan o’tkazish bo’yicha chora-tadbirlar dasturi qabul qilinib, hayotga izchil tatbiq etilmoqda. Ayni chog’da „Xavfli chiqindilarni transchegaraviy tashish va ularni yo’q qilish ustidan nazorat qilish to’g’risida”gi Bazel konvensiyasi bajarilishi holati o’rganilib, Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish masalalari qo’mitasi eshituvi tashkil etildi.

Ko’rinib turibdiki, oldimizda turgan vazifalar nihoyatda zalvorli. Ularni muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirish har birimizdan yetarlicha bilim va mahoratni ishga solishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.M. Mirziyoyev .2017 -2021 -yillarda O‘zbekiston Respublikasi ni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasi
2. Internet. www.google.uz ; arxiv.uz
3. Qayumov A.A ., Rahmonov R.N. , Egamberdiyeva L. Sh. , Xamroqulov J. H. Tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish .-T.:, Iqtisodiyot” 2014.
4. Internet. www.google.uz ; cyberleninka.ru

Research Science and
Innovation House

Ish joyidagi ijtimoiy mediaga qaramlik: Mahsuldorlik muammolari va taklif qilingan yechimlar

Teshayeva Gulira’no Asomiddin qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Magistratura va sirtqi ta'lim fakulteti

Ommaviy axborot vositalari huquqi mutaxassisiligi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish bilan bog‘liq nazariy hissa qo‘shadi. Yuqori ish faoliyatini ko‘rsatgan ishtirokchilar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanib, hamkasblari bilan muloqot qilishga yordam berishdi. Odamlar yuqori ish faoliyati ham bir muddat qoniqarsiz ishdan qochib, ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanib, bir muddat talabchan ishdan qochib ketayotganlar ekanini ko‘rsatdilar. Ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning yuqori chastotasi natijasida ish faoliyati ko‘paydi.

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy media, ish unumdorligi, ishlatilishi va qoniqishlari.

АННОТАЦИЯ

Данное исследование вносит теоретический вклад, связанный с использованием социальных сетей на рабочем месте. Участники, показавшие высокую производительность труда, использовали социальные сети для общения со своими коллегами. Люди, показавшие высокую производительность труда, также были теми, кто на некоторое время убегал от неудовлетворительной работы и на некоторое время убегал от сложной работы, используя социальные сети на рабочем месте. Высокая частота использования социальных сетей на рабочем месте привела к повышению производительности труда.

Ключевые слова: социальные медиа, производительность труда, использование и вознаграждение

ABSTRACT

This study makes theoretical contributions related to social media usage in the workplace. Participants who showed high work performance used social media to help communicate with their colleagues. People showed high work performance were also the ones escaping from an unsatisfying job for a while and escaping from a demanding job for a while by using social media in the workplace. High frequency of using social media in the workplace resulted in increased work performance.

Keywords: Social Media, Work Performance, Uses and Gratifications

Kirish:

Deyarli o'n yil oldin tadqiqotchilar elektron pochtaning ish joyidagi ta'sirini va bu tashkilotlarning unumdorligini pasaytiradimi yoki yo'qligini o'rganishgan foydalanishning ortishi bilan tadqiqotchilar ushbu yangi aloqa usulini o'rganishga e'tibor qaratmoqdalar. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning ko'payishi shaxslararo munosabatlarning pasayishiga olib keladi. Millenial ishchilar yuzmayuz gaplashish o'rniga hamkasblariga elektron pochta xabarlarini yozishni afzal ko'radilar. Ming yillik ishchilarga qo'shimcha ravishda, tobora ko'proq xodimlar yig'ilishlarda suhbatlarni tinglash va ularga hissa qo'shish o'rniga matnli xabarlarni yuborishadi. Ijtimoiy tarmoqlarning bir zumda mavjud bo'lishi va do'stlarning so'nggi xabarlarini tekshirish istagi odatiy xatti-harakatlar bo'lib, ish joylarida katta chalg'itish ro'y beradi."Cheklangan tadqiqotlar kompyuter vositachiligida, xususan, ijtimoiy mediadan foydalanishda ish joyidan qoniqishni o'rgandi". Cheklangan tadqiqotlar orasida ish joyida ijtimoiy mediadan foydalanish va uning xodimlarning samaradorligiga ta'sirini o'rganuvchi tadqiqotlar mavjud. Masalan, Munene va Nyaribo xodimlar eng ko'p pul sarflashlarini aniqladilar. Ish joyidagi va ish bilan bog'liq bo'lmagan faoliyat uchun ijtimoiy tarmoqlarda o'z vaqtlarini o'tkazadi va bu qaramlik ishchilarning ish faoliyatini pasaytiradi. Facebookda tadqiqot o'tkazildi va natijada Facebook ishda unumdorlikni pasaytirishi hujjatlashtirildi. Xuddi shunday, ijtimoiy mediadan foydalanish ish joyida tobora kuchayib borayotgan muammo ekanligini va xodimlar ijtimoiy mediadan qanchalik ko'p foydalansa, ular uni chalg'ituvchi deb bilishmaydi. Shunday qilib, ular ish joyida ijtimoiy tarmoqlarni taqiqlash o'rniga, tashkilotlarga undan foydalanish vaqtini kuzatib

borishni tavsiya qiladi. Shunday qilib, ijtimoiy tarmoq saytlarida ortiqcha vaqt o'tkazadigan xodimlar ish joyida mumkin bo'lgan intizomiy jazoga tortilishi mumkin. SNS ning mehnat unumdorligiga salbiy ta'siridan farqli o'laroq, Seman 2014-yil o'z tadqiqotida tashkilot xodimlari SNS dan ijobiy tarzda foydalanganliklarini aniqladilar, bu esa o'z malakalarini oshirish bilan birga stress darajasini pasaytiradi. Boshqa bir tadqiqotida, agar ijtimoiy media menejerlar tomonidan to'g'ri boshqarilmasa, bu ishda muammoli vaziyatga aylanishini aniqladi, chunki u foydalanuvchilarni chalg'itadi. Ta'kidlashicha, ijtimoiy media xodimlarning ikki tomonlama muloqotiga va ish hamkorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi va natijada samaradorlikka erishildi.

NAZARIY ASOSLAR

Foydalanish va qoniqish tushunchasi odamlarning qoniqishlari borligi va ularni qondirish uchun ommaviy axborot vositalarini izlashiga asoslanadi. Rohatlanish ommaviy axborot vositalaridan foydalanish natijasida to'plangan ehtiyojlarni anglatadi. Odamlarning ko'plab ehtiyojlari bor, ulardan ba'zilar ijtimoiy, boshqalari esa psixologik. O'z ehtiyojlarini qondirish uchun odamlar ma'lum ommaviy axborot vositalaridan foydalanishning afzalliklarini boshqalarga nisbatan faol baholaydilar va ularni tanlaydilar. Foydalanish va qoniqish nazariyasi odamlarning turli xil ehtiyojlari (masalan, ma'lumot yig'ish) va bu ehtiyojlar medianing to'g'ri turini tanlash orqali (masalan, Google qidiruvi orqali) qondirilishini ta'kidlaydi. “Bu iste'molchilar ommaviy axborot vositalarini tanlashda faol va ular muayyan ehtiyojlarni qondirish uchun ma'lum texnologiyalar bilan shug'ullanadilar” degan taxmindan kelib chiqadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotimizga kirib borishi bilan endi odamlarning tanlash imkoniyatlari ko'payib bormoqda. Ular Internet va ijtimoiy mediadan o'zlarining eng muhim ehtiyojlaridan biri bo'lgan ijtimoiy aloqa va ijtimoiy tarmoqqa tegishli bo'lgan ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish orqali qondirish uchun foydalanadilar.

Papacharissi va Rubinning internetdan foydalanish motivlari va ularning beshta motivi (shaxslararo foydalilik, ma'lumot izlash, o'yin-kulgi, qulaylik va vaqt o'tkazish) bo'yicha topilmalari bo'yicha tadqiqotlari Internet va ijtimoiy media asosidagi ko'plab tadqiqotlarning asosi hisoblanadi.

“Shaxslararo yordam” ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning muhim omili hisoblanadi. Cha tadqiqotida ma'lum bo'lishicha, shaxslararo foydalilik

motivatsiyasi tufayli odamlarning ijtimoiy tarmoq saytlaridan foydalanish chastotasi va davomiyligi oshgan.

Li onlayn video reklamalarni tomosha qilish uchun beshta motivatsiyani topdi, ular: ijtimoiy o‘zaro ta‘sir, dam olish, ma‘lumot, qochish vaqti va o‘yin-kulgi. Bae foydalanuvchilarning SNS-ni davom ettirish niyati ularning SNS-dan foydalanishdan qoniqishlari bilan bog‘liqligini aniqladi. Xonning YouTube-dan qoniqish bo‘yicha tadqiqoti shuni ko‘rsatdiki, dam olish motivlari bor o‘yin-kulgi, ijtimoiy muloqot va ma‘lumot berish.

Gao va Feng ijtimoiy mediadan qoniqishlarni besh toifaga ajratdi, ular: ma‘lumot izlash, o‘yin-kulgi, ijtimoiy o‘zaro ta‘sir, o‘zini ifoda etish va taassurotlarni boshqarish. Heravi onlayn ijtimoiy tarmoqdan foydalanish uchun to‘rtta o‘lchovni topdi, ular: munosabatlarni saqlash, o‘yin-kulgi, munosabatlarni o‘rnatish va ma‘lumot qidirish. Ijtimoiy mediani martaba rivojlanishi, o‘z-o‘zini marketing va ishchi-ish beruvchi munosabatlari uchun o‘rganib chiqdi, ijtimoiy mediadan o‘z-o‘zini marketing vositasi sifatida foydalanadigan xodimlar ijobiy obro‘ga ega bo‘lishga harakat qilishlarini va ularning muloqoti bilan assimetrik ekanligini aniqladilar. Skeels va Grudin 2009 ish joyida Facebook va LinkedIn-dan foydalanishni o‘rganib chiqdi va keng ijtimoiy va ish bilan bog‘liq foydalanishni topdi. Leftheriotis va Giannakos sug‘urta kompaniyasida ijtimoiy mediadan foydalanish va xodimlarning ish samaradorligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib chiqdi va ijtimoiy media axborot almashish imkonini beradi va xodimlarga bilim uzatishni yaxshilashga yordam beradi. Tulu 2017 universitet akademiklari o‘rtasida onlayn ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni o‘rganib chiqdi va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish rasmiy ish vaqtida o‘qituvchilarning mehnat unumdorligini pasaytirmasligini aniqladi. Nduhura va Prieler 2017-yildagi, ish joyidagi ijtimoiy media bo‘yicha o‘tkazgan tadqiqotlarida ijtimoiy media davlat muassasalari faoliyatida va xodimlarning turli tadbirlarni muvofiqlashtirish, jumladan, uchrashuvlar tashkil etish va ma‘lumot almashishda ijtimoiy mediadan foydalanish usullarida markaziy rol o‘ynashini aniqladi. Tajudeen o‘z tadqiqotlarida tashkilotlar tomonidan ijtimoiy mediadan foydalanishning afzalliklari borligini tasdiqladi. Jiang o‘z topilmalari ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va ishtirokchilarning etakchilik xatti-harakatlari o‘rtasida sezilarli bog‘liqlik borligini ko‘rsatdi. Robertson va Kee Facebook’ning hamkasblar bilan o‘zaro munosabati xodimlarning ishdagi qoniqishini ijobiy tomonga oshirganini aniqladi. Ijtimoiy

tarmoqlar kundalik hayotda tobora ko‘proq joy egallamoqda. Bizning mavjudligimizning ajralmas qismiga aylangan. Shu bilan birga, ularning faol foydalanuvchilari sonining tez o‘shishi bilan birga roli doimiy ravishda o‘shib bormoqda. Onlayn shovqin ko‘proq qo‘llanila boshlandi shaxsiy muloqot, ijtimoiy tarmoqlar odamlarning turmush tarzi, muloqoti, qiziqishlari va psixologiyasiga jiddiy ta‘sir ko‘rsata boshladi. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish jadal sur‘atlar bilan kengayib bormoqda va dunyo aholisining uchdan biridan ko‘prog‘ini qamrab oldi, shuning uchun turli xil tadqiqotchilar mamlakatlar ijtimoiy tarmoqlarni faol o‘rganmoqda. Katta empirik materiallar to‘plangan, umumlashtirish va tushunishni talab qiladi, bu ko‘rib chiqishning maqsadi edi. Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik va depressiya, tashvish, stress o‘rtasidagi ijobiy aloqalar, nevrotizm, hissiy muammolar, o‘z-o‘zini past baholash, kiber qurbonlik, jismoniy sog‘liq muammolari, ruhiy kasalliklar, yolg‘izlik, kechikish, smartfon va internetga qaramlik va munosabatlardagi xiyonat. Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik va qoniqish o‘rtasidagi salbiy bog‘liqlik aniqlangan, maktab o‘quvchilari va talabalarning o‘quv natijalari, mehnat unumdorligi va o‘z xodimlarining tashkilotga sodiqligi, ijtimoiy kapital, yoshi. Asosiy sabab ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik muloqotga bo‘lgan ehtiyojdir va umuman ayollar ijtimoiy tarmoqlarda ishtirok etishda erkaklarga qaraganda faolroq. Sharh faqat turli sohalarda o‘tkazilgan bir qator tadqiqotlarda aniqlangan ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik mamlakatlar o‘rtasidagi aloqalarni taqdim etadi. Taqdim etilgan natijalar ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikni aniqlaydigan chet tili so‘rovnomalari yordamida chet elda olingan.

METODOLOGIYA

Ko‘p tanlovli savollar orasida, ishtirokchilarning ish joyida ijtimoiy mediadan foydalanish chastotasi haqidagi ettinchi savol va o‘n ikkinchi savol - ishtirokchilarning ijtimoiy mediadan foydalanishga ishonishlari va bu ularning ish samaradorligiga yordam berishini takidlab o‘tishdi. Savollarni qulayroq qilish uchun biroz o‘zgartirildi. Ular “ha-yo‘q savollar” ko‘rinishida bo‘lgan va javoblarga “ishonchsiz” tanlovini qo‘llashdi. Yopiq variantlarda “faqat uyda kirish” bekor qilindi va u “har kuni tashrif buyurmayman” bilan almashtirildi. Boshqa ko‘p tanlov savollari mualliflar tomonidan adabiyotlarni ko‘rib chiqish asosida ishlab chiqilgan.

Ish joyidagi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish shkalasi

Xodimlarning ish joylarida ijtimoiy tarmoqlarda ishtirok etishining asosiy sabablarini tushunish uchun yettita banddan iborat 5 balli Likert shkalasi savollari ishlab chiqilgan va mualliflar tomonidan tadqiqotga kiritilgan. Bu savollar:

- Ishga oid ma'lumotlarni topish va uni yuklab olish
- Bu menga hamkasblarim bilan muloqot qilishda yordam beradi
- Bu mening menejerlarim bilan muloqot qilishimga yordam beradi
- Bu mening ishimni muvofiqlashtirishga yordam beradi
- Bu menga biznes-reja tuzishda yordam beradi
- Men bir lahzada muloqot qila olaman
- Men favqulodda vaziyatda muloqot qila olaman.
- Ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatish uchun
- Hamkasblar bilan ma'lumot almashish uchun
- Ishga oid ma'lumotlarni qidirish uchun
- Kundalik tartibning bir qismi
- Qoniqarsiz ishdan bir muddat qochib qutulmoq
- Qattiq talabchan ishdan bir muddat qochish.

Ish samaradorligi shkalasi

Ish samaradorligi - bu xodimlarning o'z ish faoliyatini ko'rsatish darajasi. Ish samaradorligi shkalasi Leftheriotis va Giannakos tadqiqotidan qabul qilingan. Biz o'zgaruvchilarni o'lchash uchun 5 balli Likert shkalasidan foydalandik (“To‘liq qo‘shilmayman”, ““Rozimasman”, ““Neytral”, “Roziman”“ va “To‘liq roziman”“).

Ishonchlilik

Tadqiqot ichki muvofiqlikni tekshirish orqali ishonchliligini tekshirish maqsadida ishonchlilik testidan o'tkazildi. Ichki muvofiqlik ish samaradorligi uchun $a = 0,787$ va ish joyidagi ijtimoiy media ishtiroki uchun $a = 0,844$ qaytarilgan asbobning Cronbach alfa Cronbach alfa testi bilan baholandi.

Bog‘liq va mustaqil o‘zgaruvchilar

Mustaqil o‘zgaruvchilar - bu ishtirokchilarning demografik profili, ijtimoiy tarmoqlarga tashrif buyurish chastotasi va ish joyidagi ijtimoiy media ishtiroki bilan bog‘liq o‘zgaruvni - bu ish samaradorligi.

Tahlil

Ma'lumot to'plash uchun so'rov usuli qo'llanildi va ma'lumotlar SPSS 22 dasturi yordamida tahlil qilindi. Ish joyidagi ijtimoiy media ishtirokining ish

samaradorligiga ta'sirini o'lchash uchun omil tahlili, chastota va regressiya tahlilidan foydalandik. 455 kishi ishtirok etishni ma'qul ko'rdi va so'rovdan o'tdi. 259 nafari tadqiqotda ishtirok etmadi. Ishtirokchilar turli muassasalarda ishlaydi. Bular Kibris Ilim universiteti, Yaqin Do'g'u universiteti, Girne universiteti, Do'g'a kolleji, Qandil dorixonasi, Fikri Terkan qurilish, Bücürük bolalar kiyimlari, Temya reklama agentligi, Lapta Yavuzlar o'rta maktabi, Nikosiya yer idorasi, Nikosiya kompaniyalari ro'yxatga olish boshqarmasi, Nikosiya Hisob palatasi, Xalqaro final universiteti va Lefke Yevropa universiteti.

Demografik ma'lumotlar

Ayollar (58%) erkaklardan (42%) ko'proq edi. Ishtirokchilarning asosiy qismini Shimoliy Kiprliklar (69,2%), undan keyin turklar (19,3%), inglizlar (4,8%), eronlar (4,8%) va boshqa millatlar (1,8%). Ishtirokchilar 36-46 (38,9%), 25-35 (30,3%), 47-57 (21,1%), 58-68 (7,7%) va 69-79 (2%) orasida edi. Aksariyati xususiy universitetda (52,5%), boshqalari davlat ishlarida (35,8%) va xususiy sektorda (11,6%) ishlagan. Ularning 51 foizi akademik, o'qituvchi, 11,6 foizi idora xodimlari, 5,5 foizi rahbar va 31,9 foizi boshqa unvonlarga ega edi. WhatsApp (46,2%) ish joyida eng ko'p foydalaniladigan ijtimoiy media edi. Ikkinchi o'rinni Facebook 32,5%, Intagram 13,6% uchinchi, Twitter 5,3% to'rtinchi va Viber 2,4% ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan beshinchi o'rinni egalladi. Ko'pchilik uni kuniga bir yoki ikki marta ishlatgan (45,1%), 33,2% kuniga 10 martagacha, 10,8% deyarli har doim ishlatgan. Ozchilik (9,7%) har kuni tashrif buyurmagan va faqat 1,3% ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmagan.

Ish joyidagi ijtimoiy media fikrlari uchun natijalar

Yuqori foizga ega bo'lgan ishtirokchilar (80,4%) “ish joyidagi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ijobiy ikki tomonlama muloqotga hissa qo'shishini” tasdiqlagan, 13,4 foizi buni tasdiqlamagan, 6,2 foizi esa ishonchsiz.

50,3% “Ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xodim va ish beruvchi o'rtasidagi muloqotni yaxshilaydi”, deb ishonmagan, ulardan 36,5 foizi bu yaxshilanishga ishongan, 13,2 foizi esa ishonchsiz. 65,7% “ha” deb javob berdi: “Ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xodimlar va xodimlar o'rtasidagi muloqotni yaxshilaydi. 21,5% bu savolga yo'q, 10,3% ishonchsiz deb javob berdi. Ko'proq ishtirokchilar (52,7%) “ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ish samaradorligiga yordam beradi” deb ishonishgan va kamroq ishtirokchilar 34,9% bu

savolga “yo‘q” deb javob berishgan. 12,1% bunga ishonchi komil emas. Ularning 47,7 foizi “yo‘q”,

35,6 foizi “ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ish samaradorligini oshiradi” degan fikrga “ha” desa, 16,5 foizi ishonchsiz. “Yo‘q” deb javob bergan ishtirokchilar (49%) “Ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi” degan gapga “ha” (33,2%) javob bergan ishtirokchilardan ko‘proq edi. Ularning 17,8 foizi ishonchsiz edi.

XULOSA

Blumler va Katz ta’kidlashicha, ommaviy axborot vositalarining to‘g‘ri turini tanlash orqali odamlar o‘z ehtiyojlarini qondiradilar. Ushbu tadqiqot ish joyidagi ijtimoiy mediadan foydalanishi va ulardan foydalanishdan qoniqishini o‘rganish uchun foydalanish va qoniqish nazariyasidan foydalangan. Yangi media va uning odamlarga ta’siri sohasida so‘nggi foydalanish va qoniqish bo‘yicha tadqiqotlar olib borildi. Ushbu tadqiqot ish joyidagi ehtiyojlarini qondirish uchun ijtimoiy mediadan foydalanishni o‘rgangan ulardan biridir.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, WhatsApp va Facebook birgalikda ish joyida eng ko‘p foydalaniladigan ijtimoiy media (78,7%).

Ishtirokchilar “ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ijobiy ikki tomonlama muloqotga yordam beradi” (80,4%), deb hisoblashdi. Ular “ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish xodimlar va xodimlar o‘rtasidagi aloqani yaxshilashni (65,7%) qo‘llab-quvvatladilar. Ularning ta’kidlashicha, “ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ish samaradorligiga yordam beradi” (52,7%). Ishtirokchilar ijtimoiy media ishchi va ish beruvchi o‘rtasidagi muloqotga ijobiy ta’sir ko‘rsatishiga rozi bo‘lishmadi (36,5%). Ish joyida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish chastotasi oshganida, bemorlarning ish qobiliyati oshdi. Biroq, oldingi tadqiqotlarning ba’zilari ish joyida ijtimoiy mediadan foydalanish xodimlarning unumdorligini pasaytirganini aniqladi.

Natijalar Aguenza va boshqalarni tasdiqlagan tadqiqotida ular ijtimoiy medianing xodimlarning ikki tomonlama muloqoti va hamkorligiga ijobiy ta’sirini aniqladilar. Natijalar, shuningdek, Leftheriotis va Giannakos, Tulu, Nduhura and Prieler, Tajudeen va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatladi. 2018 yil Robertson va Kee ish joyida ijtimoiy mediadan foydalanish o‘rtasida ijobiy munosabatni topdilar. Ushbu tadqiqot, shuningdek, ijtimoiy

tarmoqlardan foydalangan holda bir muncha vaqt talabchan va qoniqarsiz ishdan qochish ularning ish samaradorligini oshirishini aniqladi. Ko‘plab tadqiqotlar natijalari ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik ko‘p narsalarni keltirib chiqaradi degan aniq xulosaga olib keladi. Muammolar: ko‘pchilik bilan bu qaramlikning ijobiy aloqalari mavjud, salbiy omillar va bir qator ijobiy omillar bilan salbiy aloqalar. Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikda topilgan ijobiy havolalar depressiya, tashvish, stress, nevrozizm, hissiy muammolar, o‘zini past baho, kiber qurbonlik, jismoniy muammolar bilan salomatlik, ruhiy kasalliklar, yolg‘izlik, kechiktirish, smartfon va internetga qaramlik, munosabatlardagi xiyonat. Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik o‘rtasidagi salbiy aloqalar va hayotdan qoniqish, maktab o‘quvchilari va talabalarning o‘quv natijalari, mehnat unumdorligi, o‘z xodimlarining tashkilotga sadoqati.

Turli mamlakatlardagi tadqiqotchilar ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikning asosiy sabablaridan biri muloqotga bo‘lgan ehtiyoj ekanligi, ayollar esa ijtimoiy tarmoqlarda ishtirok etishda odatda erkaklarga qaraganda faolroq ekanligiga rozi.

Tarmoqlarda yosh foydalanuvchilar keksalarga qaraganda faolroq.

ADABIYOTLAR

1. Aguenza, B.B., Al-Kassem, A.H., Som, A.P.M. (2012), Ijtimoiy media va ish joyidagi samaradorlik: Qiyinchiliklar va cheklovlar. Biznesda tadqiqot fanlararo jurnali, 2(2), 22-26.
2. Bae, M. (2018), Ijtimoiy tarmoq sayti foydalanuvchilarining qoniqish va davom etish niyatida qidirilayotgan va olingan qoniqish o‘rtasidagi tafovutning ta‘sirini tushunish. Insonda kompyuterlar
3. Blumler, J.G., Katz, E. (1974), Ommaviy kommunikatsiyalardan foydalanish:
4. Malakaviy tadqiqotlarning hozirgi istiqbollari. Kaliforniya, Birlashgan
5. Shtatlar: Sage nashrlari.
6. Cha, J. (2010), Ijtimoiy chastota va miqdorga ta‘sir qiluvchi omillar
7. tarmoq saytidan foydalanish: Motivatsiyalar, hislar va maxfiylik muammolari.
8. Birinchi dushanba, 15(12), 2889.
9. Diercksen, M., DiPlacido, M., Harvey, D., Bosco, S.M. (2013a),
10. Bugungi ish joyida ijtimoiy mediadan foydalanishdagi avlodlar farqlari.

11. Psixologiya tadqiqotlari, 3 (12), 762-771.
12. Diercksen, M., DiPlacido, M., Harvey, D., Bosco, S.M. (2013b), The
13. Ijtimoiy tarmoqlarning bugungi ish joyidagi ta'siri. uchun ish yuritish
14. Shimoli-sharqiy mintaqa qarorlar fanlari instituti. p946-952.
15. Gao, Q., Feng, C. (2016), Ijtimoiy tarmoqlar bilan brending: foydalanuvchi qoniqishlari, foydalanish naqshlari va brend xabari mazmuni strategiyalari. Kompyuterlar Inson xulq-atvori, 63, 868-890.
16. Gaudin, S. (2009), Tadqiqot: Facebook-dan foydalanish ishda unumdorlikni pasaytiradi.
17. Mavjud: <http://www.computerworld.com/article/2526045/web-apps/study--facebook-use-cuts-productivity-at-work.html>. [Oxirgi marta 2018-yil 18-iyulda kirilgan].
18. Heravi, A., Muborak, S., Choo, K.K.R. (2018), Onlayn ijtimoiy tarmoqlarda ma'lumotlarning maxfiyligi: Foydalanish va qoniqish istiqbollari. Inson xulq-atvoridagi kompyuterlar, 84, 441-459.
19. Jiang, H., Luo, Y., Kulemeka, O. (2016), Raqamli asrda etakchi: ijtimoiy media aloqa mutaxassislarining ishini qanday o'zgartirayotganini o'rganish. Telematika va informatika, 33, 493-499.

Research Science and Innovation House

Худудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишида агротуризм муаммолари ва унинг истикболли ечимлари

Исломова Рисолат Абдуллаевна

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлар академияси ўқитувчиси

Аннотация

Туризм тизимида экологик туризмнинг ўз ўрни мавжуд. Бу айниқса Навоийдек вилоят учун жуда аҳамиятлидир. Мазкур ҳудудда дашти-чўллар билан бирга тоғлар, гўзал манзарали ҳудудлар, азиз авлиё ва мутафаккирлар қадамжолари, кўпгина фойдали қазилмалар, ўзига хос аҳоли қатлами мавжудлиги баён этилган. Экологик туризмни тўғри англаш учун унинг турларини аниқлаб олиш лозимдир.

Калит сўзлар: тиббиёт, диетология ва косметология, Яшил макон, юрак-қон томир касалликлари, Экзотик, Рекреация.

Навоий вилоятида экологик туризмнинг мақсади бўйича таснифланди. Ушбу белгиси бўйича экологик туризм ўрганиш натижасида уларнинг қуйидаги хусусиятлари аниқланди:

- билиш, ўрганишга қаратилган;
- хизмат юзасидан;
- қариндош-уруғларни кўришга қаратилган;
- диний зиёрат мақсадида;
- спорт ва соғломлаштиришга қаратилган;
- ўқувни амалга ошириш мақсадида;
- рекреация мақсадида;
- табиат қўйнига саёҳат мақсадида;
- ихтисослашган саёҳатларга қаратилган;
- экзотик мақсадда.

Экологик туризмнинг мақсади бўйича таснифининг турлари ва уларнинг мазмуни ўрганилиб таҳлил қилинган, экологик туризмнинг турлари шартли равишда тўрт гуруҳга бўлинган. Илмий туризм, маданий ва ижтимоий қадриятлар туризми, ҳамда саргузаштли туризм ҳамда табиат туризми бўлиб, улар бир-бири билан узвий боғлиқлиги таҳлил қилинган. Экологик туризмнинг ўзига хос хусусиятлари ва унинг вилоят ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги аҳамияти баён қилиниб ижобий ва салбий томонлари таҳлил қилинди (1-жадвал).

1-жадвал

Экологик туризмнинг мақсади бўйича таснифнинг турлари ва уларнинг мазмуни¹

Экологик туризмнинг турлари	Экологик туризм турларининг мазмуни
Илмий туризм	
Билиш, ўрганишга қаратилган	Табиатни ва бошқа экологик туризм объектларини билишга, бир вақтнинг ўзида дам олиш ва тегишли тарзда завқланишга қаратилган туризм.
Ўқувни амалга оширишга қаратилган	Билимини оширишга, асосан ўқув муассасалари томонидан ташкил қилинадиган, табиатни ўрганишга, хусусан, ботаника, биология, зоология каби фанлар бўйича табиат билан жонли мулоқат қилишга қаратилган туризм.
Маданий ва ижтимоий қадриятлар туризми	
Хизмат юзасидан	Кўпинча экологик туристик объектлар мавжуд жойларга хизмат сафарига юборилиши билан боғлиқ ва ушбу объектларни бевосита ўрганиш мақсадларига қаратилган туризм.
Қариндош-уруғларни кўришга қаратилган	Шаҳарда яшавчиларнинг ота-онаси ва бошқа яқинлари қишлоқда яшайдиган бўлса, уларни кўриш учун қишлоққа, агар қариндош-уруғлар турли ҳудудларда истиқомат қиладиган бўлса, уларнинг бир-бирини кўриши учун бир жойдан иккинчи жойга бориши билан боғлиқ туризм.
Диний зиёрат мақсадида	Туризмнинг ўта қадимий шакли бўлиб, ҳозирги пайтда ички туризм даражасидан халқаро туризм даражага кўтарилган турли муқаддас жойларни зиёрат қилиш (кўп ҳолларда ҳаж сафари каби) билан боғлиқ туризм.
Саргузаштли туризм	
Спорт ва соғломлаштиришга қаратилган	Бу турли спорт мусобақаларини ташкил қилиш орқали, мамлакат миқёсида спортнинг турли йўналишлари бўйича чемпионатларга, умид ниҳоллари, баркамол авлод, универсиада каби

¹ Мазкур жадал тадқиқотларимиз натижасида муаллиф томонидан тузилди.

	оммавий спорт мусобақаларга иштирок этиш орқали амалга ошириладиган туризм.
Табиат қўйнига саёҳат мақсадида	Табиатдан завқланиш, унинг барча бойликларидан (соф ҳаво, тоза сув, табиат гўзаллиги, турли туман ўсимликлар, ноёб ҳайвонлар, қушлар кабилардан) баҳраманд бўлишга қаратилган туризм.
Ихтисослашган саёҳатларга қаратилган	Алпинизм, қояга тирмашиб чиқиш, музликларни забт этиш, ғорларга саёҳат, канкида (лижада) учиш, отда сайр қилиш кабилар билан боғлиқ туризм.
Табиат туризми	
Рекреация мақсадида	Аксарият ҳолларда одамларнинг татил пайтида, бўш вақтларини мазмунли ўтказишга ва шу даврда саломатлигини ҳамда кучини тиклашга қаратилган табиатга ошуфта туризм.
Экзотик мақсадда	Туристларнинг ғаройиб нарсаларни кўришга, табиатнинг бетакрор гўзалликларини, маҳаллий аҳолининг турмуш тарзи, урф-одатларини, шу ҳудудда тайёрланадиган овқатларини кўриш ва баҳраманд бўлиш мақсадида қаратилган туризм.

Экологик туризмни ривожлантиришда атроф-муҳитни асраш, тадбирлар томонидан асл ҳолига келтириш қийин. Шу туфайли экологик туризмни ривожлантиришни атроф-муҳитни муҳофаза қилиш билан бирга қўшиб олиб бориш лозим деб топилди.

Демак, табиатдан завқланиш, унинг барча бойликларидан яъни соф ҳаво, тоза сув, табиат гўзаллиги, турли туман ўсимликлардан баҳраманд бўлиш учун, бугунги кунда сув ресурси катта муаммо бўлмоқда. Бунинг ечими сув кўп талаб этилмайдиган ўсимликларни кўпайтиришдир.

Навоий вилоятида “Яшил макон” дастурига асосан Зарафшон арчасини экиб кўпайтириш лозимлиги кўриб чиқилмоқда. Табиий ҳолда ушбу арчалар денгиз сатҳидан 260 метрдан 2 800 метргача баландликда ўсади. Аммо уни ҳозирги шароитда пастликларга ва турли текисликларга ҳам сунъий равишда мослаштириб ўстирилмоқда. Бунинг афзаллиги шундаки, бир гектар майдондаги арча дарахти бир йил давомида инсон соғлигига зарар етказувчи микробларни ўлдирувчи 30 тонна фитанцид моддаси ишлаб чиқаради. Бу Навоийдек, серсаноат индустриал вилоят учун катта аҳамиятга эга. Бундан

ташқари зайтун дарахти ҳам тоғли сувсиз жойлардаги худудларда ўстирилганда, атмосфера ҳавосини чанг ва ғуборларни ўзида ютиб қолиш ва инсон учун ўта зарур бўлган кўплаб миқдорда кислород чиқариш хусусиятига ҳам эга эканлигидир.

Вилоятнинг чўл ва адирлардан иборат экологик вазият мураккаб бўлган худудларида ўрмон хўжаликларини барпо этиш мақсадга мувофиқ. Ушбу ўрмон хўжаликларида алоҳида ихоталанган зоналарни ташкил қилиш ва улардан туристик объект сифатида фойдаланиш лозимлиги кўриб чиқилмоқда. Вилоятнинг ўрмонзорларини ташкил қилиш учун шу ернинг ўзида кўчатчиликни ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Бундай экзотик ўсимликларга зайтун дарахтини ўрганиб чиқилганда, у сувсизликка чидайдиган бута дарахти бўлиб, агротуризмда муҳим ресурс ҳисобланади.

Ундан ёғ олиш кўриб чиқилганда ғўза ва зиғир ёғига нисбатан етиштириш тоғ-чўл зоналарида қулай ва туристларни ўзига жалб этувчи озукавий ёғлик ўсимликдир.

Озиқавий ёғ инсон истеъмоли учун зарур бўлган озиқ-овқат маҳсулотларидан биридир. У тирик организм учун энергия манбаи бўлиб хизмат қилади. Инсон кундалик ҳаёт фаолиятида сарф қиладиган энергиянинг қарийб учдан бир қисмини ёғлар ҳисобига олади. 1 грамм ёғнинг энергия бериш қобилияти 37,7 кЖни ташкил этади.

Ёғнинг бир кунлик илмий асосланган истеъмол меъёри ўртача 100 г қабул қилинган. Лекин бу кўрсаткич одамнинг жинси, ёши, ҳаёт фаолиятига асосланиб 80-120 граммни ташкил этиши мумкин. Белгиланган меъёрнинг 60%дан кўпроғи ўсимлик ёғлари ҳисобига тўғри келиши керак.

Ёғлар организмни энергия билан таъминлаб қолмасдан хужайраларнинг тузилишида иштирок этади. Тери остида ёғ тўқимасининг ҳосил бўлиши бундан яққол далолат беради. Шунингдек, ёғ организмни ташқи муҳитдан химоя қилувчи омиллардан бири ҳамдир.

Ёғнинг аҳамияти юқорида айтилганлар билан чекланиб қолмасдан, улар организмда катта физиологик жараёнларда ҳам иштирок этишини қайд этиши лозим. Ёғларнинг физиологик аҳамияти шундаки, унда инсон ҳаёти учун зарур бўлган фосфатидлар, витаминлар, ўрин алмаштирмайдиган юқори даражада тўйинмаган ёғ кислоталари ва бошқа фаол моддалар мавжуд. Улар ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган ҳамма жарёнларда иштирок этади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 2 мартдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид Давлат Дастури тўрисида” ПФ-27-сон Фармони ижроси юзасидан бир қанча ишлар амалга

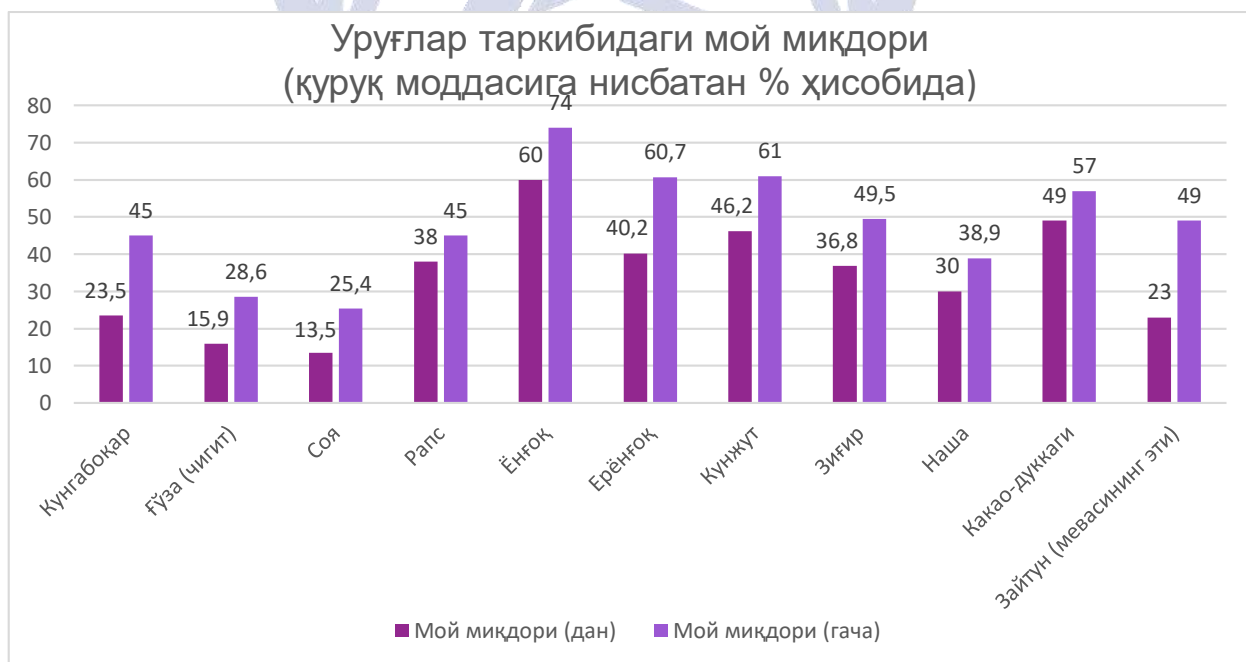

оширилмоқда. Инсон организмга фойдаси юқори бўлган ўсимлик ёғини ишлаб чиқариш зарурлиги кўриб чиқилди.

Масалан, ёғлар таркибида учрайдиган тўйинмаган ёғ кислоталари организмнинг қон томирлари деворига ўтириб қоладиган холестеринни чиқариб, атеросклероз касаллигидан сақлайди. Шу сабабли ҳам кам ҳаракат қилувчи одамлар, айниқса қариялар ўз истеъмолларига кўпроқ ўсимлик мойларини киритишлари мақсадга мувофиқдир.

Баъзи ўсимлик уруғлари, мевалари, илдизмевалари, умуман бошқа аъзоларида кўпроқ даражада мой тўпланганлиги учун улар мой берувчи ўсимликлар деб ҳам юритилади. Улар уруғида мойнинг миқдори 50-70%гача етади. Масалан, кунгабоқарнинг юқори даражада мой тўпловчи навларида мойнинг миқдори 70%гача бўлади. Лекин, мой олиш учун таркибида бундан анча кам миқдорда мой тўпловчи уруғлардан ҳам фойдаланилади. Кам мой берувчи ўсимликлар кўпчилик ҳолларда халқ хўжалиги учун катта аҳамиятга эга бўлган маҳсулотлар олишда ишлатилади. Масалан, ғўза пахта толаси олиш учун экилса, соя ўсимлиги, асосан, озукавий оқсил олиш учун экилади.

Ҳозирги кунда мой берувчи ўсимликларга 100 дан ортиқ ўсимлик киради. Лекин уларнинг кўпчилигида мойнинг миқдори унча кўп бўлмаганлиги туфайли мой ишлаб чиқариш саноатида ишлатилмайди. Асосий ўсимликлар уруғи таркибидаги мой миқдори ушбу диаграммада келтирилган.

Мой берувчи ўсимликлардан мой ишлаб чиқариш, асосан, уч босқични ўз ичига олади: уруғларни тайёрлаш, мой ишлаб чиқариш ва тозалаш.

Яқин йилларда Ўзбекистон зайтун мойи ишлаб чиқарадиган мамлакатлар каторига қўшилишни режалаштирмоқда. Хусусан, жорий йилнинг март ойи охирларида республиканинг жанубий вилоятларида 530 гектар, шу жумладан, Сурхондарё вилоятининг Олтинсой, Музработ ва Узун туманларининг ҳар бирида 100 гектардан, Термиз, Жарқўрғон, Сариосиё ва Бандихон туманларининг ҳар бирида 50 гектардан, Қашқадарё вилоятининг Дехқонобод туманида 30 гектар майдонда зайтун плантацияси барпо этилиши бўйича маълумотлар эълон қилинди.

Мамлакатда 10 даражагача бўлган совуққа чидамли Арбусано (Италия), Арбикино (Италия), Манзания ва Колорес (Испания) ҳамда Гемлик (Туркия) навли 465 минг туп зайтун кўчати ўтказилиши кўзда тутилмоқда.

«Ўзёғмойсаноат»нинг маълум қилишича, республика аҳолисининг ўсимлик мойига бўлган талаби маҳаллий ишлаб чиқарувчилар томонидан 55 фоизга таъминланмоқда, ички бозор эҳтиёжининг 45 фоизи импорт ҳисобига қопланмоқда. Бу қарор қабул қилиниши мамлакатда ёғ-мой маҳсулотларини арзонлаштириш зарурати билан изоҳланган.

Маълумот учун, ҳозирда Ўзбекистон аҳолисининг ўсимлик мойига бўлган йиллик талаби 475 минг тоннани ташкил этади. Ёғ-мой корхоналари эса йилига 259 минг тонна ўсимлик мойи ишлаб чиқармоқда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон аҳолиси орасида кунгабоқар ва пахта мойлари машҳур ҳисобланади. Бундан ташқари, зайтун мойининг нархи кунгабоқар ва пахта мойи билан солиштирганда анча юқори ва уни ишлаб чиқариш анча қимматга тушади. Бу иктисодий муаммони ечиш учун, табиий шароити тўғри келадиган худудларда зайтун етиштирилса чет элдан олинadиган кунгабоқар мойидан воз кечилади. Кундан кунга пахта ёғи ишлаб чиқарилиши камайганлиги сабабли, аҳоли талабини зайтун ёғи билан тўлдириш тавсия этилади.

Ўзбекистонда зайтун дарахтини етиштириш тарихи 2002 йилдан бошланган, унга қадар Марказий Осиёда ҳеч қачон зайтун ўстирилмаган. 2002 йил феврилида Туркиядан 4 туп зайтун дарахти кўчати олиб келинган. Улар субтропик минтақа бўлган Сурхондарё вилоятига экилган. Ўзбекистонда зайтун етиштириш бўйича биринчи тажрибалар мана шундай бошланган.

Ўзбекистон делегацияси 2020 йил июль ойида видеоконференция шаклида бўлиб ўтган Халқаро зайтун кенгашининг 111-сессиясида (кузатувчи мақомида) иштирок этди.

Навоий вилоятининг Томди, Учкудуқ ва Нурота туманларида тажриба сифатида зайтун дарахтлари экилгани ва зайтуннинг қурғоқчиликка чидамлилиги Ўзбекистон жанубида етиштиришнинг муҳим омилларидан бири сифатида қайд этилган.

2022 йилда илк бор ҳукумат ташаббуси билан Ўзбекистон ҳудудининг чўл зоналарида 530 гектардан ортиқроқ майдонда зайтун экилмоқда.

Ўзбекистоннинг жанубий субтропик минтақалари иқлими зайтун етиштириш учун қулай ҳисобланади, яъни бу ерда об-ҳаво билан ҳеч қандай муаммо бўлмаслиги мумкин. Аммо бу ерда энг муҳими, мамлакатда зайтун мойи ва зайтун истеъмолини ривожлантириш зарурлигини кўриб чиқиш керак. Зайтун мойи истеъмоли учун арзон муқобилга айланмайди, аксинча у қиммат маҳсулот бўлиб, мамлакат аҳолисининг асосий қисмида даромад даражаси пастлиги сабабли зайтун бизнеси ривожлантириш бугунги кунда давлат аҳамиятига эга бўлган маркетинг йўналиши жиддий ривожланмоқда.

Сўнги вақтларда дунё бўйича ўсимлик мойи нархи ўртача 20—25 фоизга, Ўзбекистонда эса 17 фоизга ошгани, шунингдек, нарх ошиши кунгабоқар мойи нархи кўтарилиши маҳаллий маҳсулотни ишлаб чиқариш мақсадга мувофиқдир.

Маълумот учун, зайтун мойи фойдаси энг кўп бўлган маҳсулотлардан бири сифатида қадимдан машҳур. Ундан тиббиёт, диетология ва косметология соҳасида фаол фойдаланилади. Зайтун мойи организм томонидан осон сўрилади, иштаҳани пасайтиради, модда алмашинувини тезлаштиради ва ошқозонга фойдали таъсир қилади. Зайтун мойини мунтазам равишда истеъмоли қилиш — юрак-қон томир касалликлари олдини олишнинг яхши усули: у томирларни мустаҳкамлайди ва уларни янада эластик қилади.

Олимлар тадқиқотлари натижасида зайтун дарахтининг ватани Миср эканлигини аниқлашган. Финикиялик савдогарлар ёрдамида у Юнонистон (ҳозирги Греция), Испания ва Италияга етиб келиб, машҳурликка эришади. Ҳозирги кунда Испания зайтун етиштириш бўйича энг йирик мамлакат ҳисобланади. Бу ерда йилига 10 миллион тонна зайтун ишлаб чиқарилади. Италия, Туркия, Греция ва Марокашда йилига 1 миллион тоннадан зиёд зайтун етиштирилади. 1 миллион тонна ишлаб чиқаришни мақсад қилган ва фаол ўсиб бораётган бошқа ишлаб чиқарувчилар гуруҳига Миср, Жазоир, Португалия ва Тунис давлатларини киритиш мумкин. Ўзбекистонга яқин энг

йирик зайтун етиштирувчи давлат Эрон ҳисобланиб, у ерда йилига 100 минг тоннага яқин зайтун етиштирилади.

Хулоса ва таклифлар

Демак, таклиф этилаётган ўсимлик ёғи рақобатбардош маҳсулот бўлиши шарт. Унинг ҳудудларда етиштирилиши ва ишлаб чиқариш жараёнида сифатига алоҳида эътибор бериш лозим. Ўрганиб чиқилган муаммо бўйича қуйидагича хулосалар қилинди:

- 1) Чўл зоналарини “Яшил макон” дастури асосида обод қилиш билан агротуризмни ривожлантириш;
- 2) Иқтисодий нуқтаи назардан зайтун ёғини ишлаб чиқариш билан кунгабоқар ёғи имортидан воз кечиш;
- 3) Абу Али Ибн Сино таълимотларига кўра, аҳолини сифатли маҳсулот билан таъминлаш кўзда тутилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид Давлат Дастури тўрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 2 мартдаги ПФ-27-сон Фармони.
2. “Яшил макон” умуммиллий лойиҳаси. Ш.М.Мирзиёев
3. “Эркин иқтисодий зонали ҳудудларда экологик туризмни ривожлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллиштириш ”Автореферат Исломова Р.А.Самарқанд-2019 й. 12-13 бетлар.
4. “Tovarshunoslik” Б.Т. Эшқувватов Т-“Меҳнат”-2004 й. 162-164 бетлар.

Research Science and
Innovation House

O‘ZBEKISTONDA TURIZM SOHASIDAGI XALQARO HAMKORLIK HUQUQINING NAMOYON BO‘LISHI

Jo‘rayeva Muhayyo Omon qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Magistratura va sirtqi ta'lim fakulteti

Ommaviy axborot vositalari huquqi mutaxassisiligi

Muhayyojorayeva6@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda turizm xalqaro huquqiga oid hujjatlarning ishlash prinsiplari, amal qilish doirasi hamda boshqa ayrim jihatlar muhokama etiladi.

Kalit so‘zlar: normativ-huquqiy hujjatlar, metod, qonun va qarorlar.

KIRISH

Turizm sohasidagi xalqaro hamkorlik xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsiplari va normalari, shuningdek O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari hamda qonun hujjatlari asosida amalga oshiriladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, turizm sohasida davlat va xususiy tashkilotlar o'rtasidagi sheriklikni rag'batlantirish va kengaytirish maqsadida 1974 yili Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ning ixtisoslashtirilgan muassasasi - Jahon sayyohlik tashkiloti tuzilgan edi. Ushbu tashkilot o'z faoliyatini quyidagi asosiy yo'nalishlarda olib bormoqda - turizm sohasida mamlakatlar raqobatdoshligini oshirish, barqarorlikni ta'minlash, kam ta'minlanganlik miqyosini qisqartirish, turizmning izchil va hamma foydalana oladigan darajada rivojlanishiga erishish uchun salohiyatni oshirish va sheriklikni kengaytirish.

BMT Jahon sayyohlik tashkiloti (JST)ga 156 mamlakat, 6 uyushma a'zo bo'lib kirgan. Shuningdek, xususiy tarmoq, o'quv yurtlari, turistik tashkilotlar vakillari bo'lgan 400 dan ziyod uyushma sheriklari bor. 1994 yildan boshlab BMT Jahon sayyohlik tashkiloti (JST) BMTning YuNESKO va YuNKTAD kabi tashkilotlari bilan birgalikda «Buyuk ipak yo'li» dasturini amalga oshirmoqda. Dasturda 31 mamlakat qatnashmoqda.

Tarixiy Buyuk ipak yo‘li bo‘ylab turizmni izchil rivojlantirish, mintaqada mahalliy hamjamiyatlar rivojiga ko‘maklashish, investitsiyalar – BMT, Jahon sayyohlik tashkiloti ijroiya kengashining 99-sessiyasini rag‘batlantirish hamda tabiiy va madaniy merosni saqlashga ko‘maklashish dasturning asosiy vazifalari hisoblanadi. Bundan tashqari, dastur Buyuk ipak yo‘li mintakalari va mamlakatlari o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

O‘zbekiston Respublikasi 1993 yildan BMT Jahon sayyohlik tashkiloti a‘zosi sifatida «Buyuk ipak yo‘li» dasturini ro‘yobga chiqarishda faol ishtirok etib kelmoqda. BMT Jahon sayyohlik tashkiloti bilan O‘zbekiston Respublikasi hamkorligi doirasida 1994-2010 yillarda Samarkand, Xiva, Buxoro shaharlarida to‘rtta xalqaro yig‘ilish o‘tkazildi. Ularning yakunlari bo‘yicha «Buyuk ipak yo‘lida turizm to‘g‘risida Samarqand deklaratsiyasi», «Turizm va madaniy merosni saqlash to‘g‘risida Xiva deklaratsiyasi», «Buyuk ipak yo‘lida turizm to‘g‘risida Buxoro deklaratsiyasi» qabul qilindi. 2006 yili Toshkent shahrida Buyuk ipak yo‘li shaharlari hokimlarining anjumani tashkil etildi.

2004 yilda Samarkand shahrida BMT Jahon sayyohlik tashkiloti Buyuk ipak yo‘li bo‘yicha Xalqaro byurosi ochildi. U Ipak yo‘li mamlakatlarning o‘zaro aloqa va mintaqaviy hamkorligini amalga oshirib kelmoqda. Bu mamlakatlarning turistik ko‘rgazmalarda qatnashishiga ko‘maklashmoqda, mazkur turizm mahsulotini rivojlantirishga qaratilgan boshqa tadbirlarni o‘tkazmoqda. Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi qoshidagi «Milliy PR – markaz» DUK hamda «MATTA» (Malayziya), «Crescent Rating» (Singapur) uyushmalari, Jakarta targ‘ibot fondi (Indoneziya) o‘rtasida «Global Muslim Traveler Index» doirasida hamkorlik memorandumi imzolandi.

Piar menejment(PR). Turizm sohasidagi piar menejment(PR)ning asosiy vazifasi sayyohlik tashkilotlari va jamoatchilik o‘rtasida do‘stona munosabatlarni hamda xalqaro aloqalarni o‘rnatish, shuningdek, o‘zaro munosabatlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan uzoq muddatli sa‘y-harakatlarni rejalashtirish hamda amalga oshirish hisoblanadi. Piar-menejmentni mamlakatning «qiyofasi» va o‘zaro manfaatli hamkorlikdagi «ko‘prik» deyish mumkin. Turizmda PR bir qator o‘zaro uzviy bog‘langan qismlardan tashkil topadi. Bular, birinchidan, tizimli tahlil, strategik rejalar ishlab chiqish uchun marketing tadqiqotlarini o‘tkazish, ikkinchidan, dastur va rejalar ishlab chiqish, uchinchidan, iste‘molchilar bilan samarali o‘zaro munosabatlarni o‘rnatish, to‘rtinchidan, turli soxta axborot

manbalarini aniqlash va bartaraf etishdir. Mazkur sohadagi PR faoliyatini bir necha yoʻnalishga ajratish mumkin. Yaʼni brendni reklama qilish (bu yirik turizm operatorlariga, shu jumladan, mehmonxonalariga xos), sayyohlik xizmatlarini keng targʻib qilish, mamlakat nufuzi va ijobiy qiyofasini shakllantirish, mamlakatning alohida hududlari turistik salohiyatini ishlab chiqish va targʻib qilish.

Bugungi kunda Ozarbayjon, Sloveniya, Indoneziya, Malayziya va turizm rivojlanayotgan boshqa mamlakatlar oʻzlarining imijlarini shakllantirishda xalqaro PR menejerlar va yirik kompaniyalar bilan hamkorlik qilmoqda. Jumladan, Singapur, Gonkong, Meksika kabi davlatlarning turizm tashkilotlari «Tourism, Marketing & Intelligence» (TMI) piar agentligining xizmatlaridan foydalanishadi. Mazkur agentlik xalqaro maydonda oʻzining alohida oʻrniga ega boʻlib, asosan, marketing tadqiqotlari va PR imijni shakllantirishga ixtisoslashgan. TMI oʻz mijozlariga mamlakat uchun eng foydali turizm shakllarini oʻrganish, aniqlash, turizm bozori holatini muntazam tarzda tahlil qilish, targʻibot qilishda aniq strategik dastur ishlab chiqish va uni amalga oshirishga koʻmaklashish, turoperatorlarni qoʻllab-quvvatlash (chunki aynan ular turizm yoʻnalish va xizmatlarni shakllantirish, reklama qilish va amalga oshirish bilan shugʻullanadi) singari xizmat turlarini taklif qilib kelmoqda.

Mamlakatimizda ham Turizmni rivojlantirish davlat qoʻmitasi huzurida «Milliy PR markazi» DUK tashkil etildi. Markazga mamlakatning turizm salohiyatini targʻib qilishni tashkil etish boʻyicha vazifalar yuklatildi. Milliy PR markazi, shuningdek, mahalliy turagentliklarning xalqaro turizm koʻrgazma va yarmakalarida ishtirok etishini tashkillashtiradi. Ushbu tadbirlar mamlakatni, turizm mahsulotlarini va xizmatlarini reklama qilish, shu bilan birga, iqtisodiy foydali munosabatlarni oʻrnatish uchun oʻziga xos maydon hisoblanadi.

Turizm toʻgʻrisidagi Qonunning 2-moddasida Oʻzbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida Oʻzbekiston Respublikasining turizm toʻgʻrisidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan boʻlsa, xalqaro shartnoma qoidalari qoʻllaniladi deb belgilab qoʻyilgan. 21-moddasida esa turizm sohasida yuzaga keladigan nizolar qonun xujjatlarida belgilangan tartibda hal qilinadi degan norma belgilangan. Turistik faoliyat subyektlari tadbirkorlik subyekti sifatida hamkorlari bilan davlat organlari bilan munosabatga kirishadilar. Bu munosabatlar jarayonida yuzaga keladigan nizolar shartnomada belgilangan tartibda va xalqaro normalarga muvofiq hal etiladi. Turizm faoliyatida moliyaviy javobgarlik

majburiyat bajarilishi kechiktirilishining har bir kuni uchun foiz hisobida undiriladigan moliyaviy javobgarlik- penya va jarima ya'ni majburiyat bajarilmaganligi uchun qat'iy belgilangan miqdorda undiriladigan moliyaviy javobgarlik shakllarida bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi 1965 yil 18 martda imzolangan va 1966 yil 14 oktyabrdan kuchga kirgan «Davlatlar va chet ellik shaxslar o'rtasidagi investitsion nizolarni hal etish tartibi to'g'risida»gi Vashington Konventsiyasini 1994 yil 6 mayda ratifikatsiya qildi.

Konventsiya xalqaro Taraqqiyot va rivojlanish banki huzurida investitsiya nizolarini hal etish bo'yicha Markazni ta'sis etish va ushbu Markazda muayyan davlat va xorijiy davlat shaxslari o'rtasida vujudga keladigan investitsion nizolarni Konventsiya qoidalariga muvofiq yarashtiruv va arbitraj yo'li bilan hal etishni ta'minlaydi.

Markaz tarkibida Ma'muriy kengash va Kotibiyat mavjud bo'lib, Kotibiyat vositachilar va arbitrlar ro'yxatini yuritadi. Ma'muriy kengash tarkibiga Konventsiyani imzolagan davlatlarning har biridan bittadan vakillar kiradi. Bunday vakillar yetarlicha mala-kaga ega bo'lgan shaxslar orasidan tanlanib, ularning ro'yxati har yarim yilda yangilanib turadi. Markaz o'zi ko'rsatgan xizmatlardan tushadigan mablag'lar va boshqa mablag'lar hisobidan moliyalanadi, u immunitet va imtiyozlarga ega.

2020 yil 17 iyunda «Nizolarni muqobil hal etishning mexa-niz m larini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori qabul qilindi. Mamlakatda davlat organlarining aholi bilan muloqotini takomillashtirish, fuqarolar huquq va erkinliklarining ishonchli himoyasini ta'minlash hamda ularning muammolarini hal etishning zamonaviy mexanizmlarini joriy qilish borasida izchil ishlar amalga oshirilmoqda.

XULOSA VA MUNOZARA

Ta'kidlash joizki, ushbu sohada islohotlarning hozirgi bosqichi davlat organlarida nizolarni sudgacha ko'rib chiqishning yagona tizimini yaratish, mediatsiya, hakamlik sudlari hamda xalqaro arbitrajlarini fuqarolar hamda tadbirkorlarning ishonchiga sazovor bo'ladigan nizolarni hal etuvchi samarali muqobil institutlarga aylantirish lozimligini taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksi va Fuqarolik protsessual kodeksiga muvofiq ishni sudga ko'rishga tayyorlash paytida sudbua taraflardan kelishuv

bitimini tuzish ehtimolini yoki nizoni hal qilishning muqobil usullari ehtimolini aniqlaydi va ularning huquqiy oqibatlarini tushuntiradi;

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining 2020 yil 1 avgust-dan boshlab eksperiment tariqasida:

Davlat bojxona qo‘mitasi, Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastr davlat qo‘mitasi, Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi hamda Namangan, Buxoro va Toshkent viloyatlari hokimliklari huzurida Jismoniy va yuridik shaxslar hamda davlat organlari o‘rtasidagi nizolarni sudgacha hal qilish bo‘yicha apellyatsiya kengashlarini tashkil etildi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. 2019-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish KONTSEPTSIYASI O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi PF-5611-son Farmoniga 1-Ilova.
2. 2020-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasida yoshlar turizmini rivojlantirish Kontseptsiyasi.
3. «O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini tiklash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. 2020 yil 10 iyul 433-son
4. Turizm faoliyatini litsenziyalash tartibi to‘g‘risida NIZOM Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 10 iyuldagi 433-son qaroriga 1-Ilova.
5. Xalqaro turizm. Darslik. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti. Mamatqulov X.M., Bektemirov A.B., Tuxliev I.S., Norchaev A.N. . Samarqand - 2017
6. M.Q.Pardaev. R.Atabaev. Turizm asoslari. Ma‘ruzalar matni. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.

Research Science and
Innovation House

**BIR NECHA O'ZGARUVCHIGA EGA BO'LGAN GIPERGIOMETRIK
FUNKSIYALARINI MA'LUM FORMULALARI BO'YICHA
YOYILMALARI**

VOXOBOV FAZLIDDIN FAXRIDDINJON O'G'LI

QO'QON DPI Fizika-matematika fakulteti

Matematika kafedrası o'qituvchisi.

ABDUMANNONOV OLIMJON XURRAMJON O'G'LI

Abdumannonovolimjon68@gmail.com

QO'QON DPI Fizika-matematika fakulteti

Matematika Informatika yo'nalishi talabasi.

TOJIMATOV XOJIBEK ABDUSOLI O'G'LI

Hojibektojimatov@gmail.com

QO'QON DPI Fizika-matematika fakulteti

Matematika Informatika yo'nalishi talabasi.

ALISHER ABDURAHMONOV ABRORJON O'G'LI

Alisherjaga4@gmail.com

QO'QON DPI Fizika-matematika fakulteti

Matematika Informatika yo'nalishi talabasi.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada ba'zi asosiy faktlar keltirilgan. Maqolaning asosiy natijalarini taqdim etish uchun zarur bo'lgan bir nechta o'zgaruvchilarning gipergeometrik funksiyalari va Burchnell-Chandy operatorlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Gorn ro'yxati; ikkinchi tartibli to'la va konfluent gipergeometrik funksiyalar; Srivastava-Karlsson ro'yxati; uch o'zgaruvchili konfluent gipergeometrik funksiyalar.

Ushbu ikki tizim o'rtasidagi munosabat faqat ikkita o'zgaruvchili holatda yaxshi o'rganilgan. Hatto klassik Horn, Appell, Poxgammer va Lauricella, ko'p o'zgaruvchan gipergeometrik funksiyalarda ham faqat 1970 va 80-yillarda V. Miller va uning shogirdlari tomonidan differensial tenglamalarning Li algebrasini o'rganishga urinish bo'lgan. So'nggi o'ttiz yil ichida gipergeometrik funksiyalarni o'rganishga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Darhaqiqat, ma'lumotlar bazasida gipergeometrik sarlavhali so'zni qidirish natijasida 3181 ta maqola topiladi, ulardan

1530 tasi 1990 yildan beri nashr etilgan ushbu yangi qiziqish gipergeometrik funksiyalar va matematikaning ko‘plab sohalari o‘rtasidagi bog‘liqlikdan kelib chiqadi, masalan, algebraik geometriya, kombinatorika, raqamlar nazariyasi, simmetrik aks ettirishlar va boshqalar.

Ma‘lumki, Gamma funksiyasi $\Gamma(s)$ quyidagi integral bilan aniqlanadi:

$$\Gamma(s) = \int_0^{\infty} e^{-t} t^{s-1} dt \quad (1)$$

(1) integral $\text{Re}(s) > 0$ yarim tekislikda holomorff funksiyani ifodalaydi va bundan tashqari u quyidagi funksional tenglamani qanoatlantiradi.

$$\Gamma(s+1) = s\Gamma(s); \quad \text{Re}(s) > 0 \quad (2)$$

Demak, $\Gamma(1) = 1$ bo‘lgani uchun $\Gamma(n+1) = n!$, ($n \in \mathbb{N}$) ekanligi kelib chiqadi.

$\Gamma(s)$ ni musbat bo‘lmagan butun sonlarda oddiy qutblar bilan butun kompleks tekislikdagi meromorff funksiyaga kengaytirish uchun (2) dan foydalanishimiz mumkin.

Masalan, $\{-1 < \text{Re}(s) \leq 0\}$ palasada $\Gamma(s)$ ni quyidagicha aniqlaymiz:

$$\Gamma(s) = \frac{\Gamma(s+1)}{s}$$

Ta’rif. $\alpha \in \mathbb{C} / \mathbb{Z}_{\leq 0}$ va $k \in \mathbb{N}$ ni hisobga olgan holda biz Poxgammer belgisini aniqlaymiz:

$$(\alpha)_k = \frac{\Gamma(\alpha+k)}{\Gamma(\alpha)} \quad (3)$$

Aytaylik $n = (n_1, n_2, \dots, n_r) \in \mathbb{N}^r$ manfiy bo‘lmagan butun sonlarning r -tartibli

bo‘lsin. Xuddi shu kabi $x = (x_1, x_2, \dots, x_r) \in \mathbb{C}^r$ berilgan bo‘lsa, biz buni

x^n bilan belgilaymiz.

U holda

$x^n = (x_1^{n_1}, x_2^{n_2}, \dots, x_r^{n_r})$ va Q^r dagi j - tartibli standart bazis vektorini e_j bilan belgilaymiz.

Ta’rif. Barcha $j = 1, 2, \dots, r$ lar uchun,

$R_j(n) = \frac{A_{n+e_j}}{A_n}$ nisbat $n = (n_1, n_2, \dots, n_r)$ ning ratsional funksiyasi bo'lsa, ushbu ko'p o'zgaruvchili darajali qator

$$F(x_1, x_2, \dots, x_r) = \sum_{n \in N^r} A_n x^n$$

Gorn gipergeometrik funksiyasi deyiladi.

Quyidagi qatorlar odatda Gauss gipergeometrik qatori deb ataladi

$${}_2F_1(\alpha, \beta, \gamma; x) = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(\alpha)_n (\beta)_n}{(\gamma)_n n!} x^n; \gamma \in \mathbb{Z}_{\leq 0} \quad (4)$$

Gipergeometrik qator koeffitsiyentlarining rekurrent xossalari ularning oddiy yoki xususiy hosilali differensial tenglamalarning yechimini ifodalashga imkon beradi.

Gaussning gipergeometrik funksiyasi qanoatlantiradigan ikkinchi tartibli oddiy differensial tenglamani keltirib chiqarishni koradigan bo'lsak, bunda biz quyidagi o'zgartirishlardan foydalanamiz: bir x o'zgaruvchining funksiyasi uchun

biz $\frac{d}{dx}$ differentsiallashtirish operatorini ∂_x orqali, bir necha (x_1, x_2, \dots, x_r)

o'zgaruvchilarning funksiyalari uchun biz $\frac{\partial}{\partial x_j}$ xususiy hosila operatori uchun

∂_j dan foydalanamiz. Yoki soddalik uchun quyidagi Eyler operatorlaridan foydalanishimiz mumkin:

$$\theta_x = x \partial_x; \theta_j = x_j \partial_j$$

Endi Gaussning gipergeometrik (4) qatorini ko'rib chiqaylik. Ma'lumki,

$$\theta_x F(\alpha, \beta, \gamma; x) = \sum_{m,n=0}^{\infty} \frac{(\alpha)_n (\beta)_n}{(\gamma)_n n!} x^n;$$

Lekin, $n(\alpha)_n = \alpha((\alpha+1)_n - (\alpha)_n)$ ga muvofiq

$$\theta_x F(\alpha, \beta, \gamma; x) = \alpha \sum_{m,n=0}^{\infty} \left(\frac{(\alpha+1)_n (\beta)_n}{(\gamma)_n n!} - \frac{(\alpha)_n (\beta)_n}{(\gamma)_n n!} \right) x^n = \alpha (F(\alpha+1, \beta, \gamma; x) - F(\alpha, \beta, \gamma; x)).$$

Demak,

$$(\theta_x + \alpha)F(\alpha, \beta, \gamma; x) = \alpha F(\alpha + 1, \beta, \gamma; x)$$

$$(\theta_x + \beta)F(\alpha, \beta, \gamma; x) = \alpha F(\alpha, \beta + 1, \gamma; x)$$

Xuddi shu kabi, quyidagi tenglikka ham ega bo‘lamiz:

$$(\theta_x + (\gamma - 1))F(\alpha, \beta, \gamma; x) = (\gamma - 1)F(\alpha, \beta, \gamma - 1; x)$$

$$\partial_x F(\alpha, \beta, \gamma; x) = \frac{\alpha\beta}{\gamma} F(\alpha + 1, \beta + 1, \gamma + 1; x)$$

Yuqoridagi to‘rtta tenglamani birlashtirib, Gaussning gipergeometrik qatori quyidagi oddiy differensial tenglamani qanoatlantirishini topishimiz mumkin bo‘ladi:

$$(\theta_x + \alpha)(\theta_x + \beta)F = (\theta_x + \gamma)\partial_x F \quad (5)$$

(5) tenglama ushbu tenglamaga ekvivalent ekanligini ko‘rishimiz mumkin:

$$x(x - 1)\partial_x^2 F + ((\alpha + \beta + 1)x - \gamma)\partial_x F + \alpha\beta F = 0$$

Shunday usulda gipergeometrik funksiyalar va ma‘lum formulalar orqali bir nechta o‘zgaruvchilarning funksiyalari ko‘rinishida yoyib chiqish sirlari o‘rganib chiqilgan va haligacha o‘rganilmoqda.

Ilmiy adabiyotlar

1. Altin A., Young E.C. Kelvin Principle fora class of singular equations//Internat.J. Math.& Math.Sci. 1989. -v. 12. - № 2. -P. 385-390.
2. Appell P. and Kampe de Feriet J. Fonctions Hypergeometriques et Hyperspheriques;Polynomesd’Hermite.Paris:Gauthier–Villars,1926.—448p.
3. Appell P. and Kampe de Feriet J. Fonctions Hypergeometriques et Hyperspheriques;Polynomesd’Hermite.Paris:Gauthier–Villars,1926.—448p.
4. Barros-NetoJ.J.,GelfandI.M.,FundamentalsolutionsfortheTricomioperator //DukeMath.J.98(3),1999.P.465-483.
5. Barros-NetoJ.J.,GelfandI.M.,FundamentalsolutionsfortheTricomioperatorII //DukeMath.J.111(3),2001.P.561-584.
6. Barros-NetoJ.J.,GelfandI.M.,FundamentalsolutionsfortheTricomioperatorIII //DukeMath.J.128(1),2005.P.119-140.
7. Bezrodnykh S. I. The Lauricella hypergeometric function, the Riemann -

- Hilbert problem, and some applications //Russ. Math. Surv. 2018, 73(6). P.941-1031.
8. Erdélyi A., Magnus W., Oberhettinger F., Tricomi F. G. Higher Transcendental Functions, Vol. II. McGraw-Hill, New York, Toronto, London, 1953. 396 p.
 9. Erdélyi A., Magnus W., Oberhettinger F., Tricomi F. G. Higher Transcendental Functions, Vol. III. McGraw-Hill, New York, Toronto, London, 1955. 292 p.
 10. Erdélyi A., Magnus W., Oberhettinger F., Tricomi F. G. Tables of integral transforms, Vol. I. McGraw-Hill, New York, Toronto, London, 1954. 392 p.
 11. Ergashev A. A., Vakhobov F. F. THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "PROFESSIONAL ACTIVITY OF A MATHEMATICS TEACHER" //Open Access Repository. – 2022. – T. 8. – №. 12. – C. 147-154.
 12. Yigitalievich A. U., Fazliddin V. A SYSTEM OF EQUATIONS FOR OSCILLATION AND STABILITY OF A VISCOELASTIC PLATE TAKING INTO ACCOUNT THE GENERALIZED HEAT CONDUCTIVITY EQUATIONS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 304-308.
 13. Makhmudov B. B., Vokhobov F. F. TOPICS: GAUSS'S THEOREM. INTEGRAL EXPRESSION OF THE HYPERGEOMETRIC FUNCTION ACCORDING TO THE DALANBER PRINCIPLE //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 138-144.
 14. Yigitalievich A. U., Mirsaid S. SYSTEM OF EQUATIONS OF COUPLED DYNAMIC PROBLEMS OF A VISCOELASTIC SHELL IN A TEMPERATURE FIELD //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 12. – C. 298-303.
 15. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. HYPERGEOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES //Open Access Repository. – 2023. – T. 9. – №. 6. – C. 250-252.
 16. Faxriddinjon o'g'li V. F. et al. EXPANSIONS OF HYPERGIOMETRIC FUNCTIONS OF SEVERAL VARIABLES ACCORDING TO KNOWN FORMULAS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – T. 11. – №. 6. – C. 548-550.
 17. Faxriddinjon o'g'li V. F. On Generalized Derivations Of Jordon Algebras //Open Access Repository. – 2022. – T. 9. – №. 11. – C. 340-343.

Zamburug‘lar bo‘limi (Mycophyta) va ularning ahamiyati

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo‘nalishi
talabalari

Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi

fmamashokirova@gmail.com

Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi

teshaboyevabumayram@gmail.com

Isaqjonova Oydinoy Azizbek qizi

isaqjonovaoydinoy@gmail.com

Annatatsiya: Ushbu maqolada zamburug‘lar bo‘limi (mycophyta) haqida, kelib chiqishi, zararli va foydali tomonlari, zamburug‘lar bo‘limining sistematik o‘rinlari haqida umumiy ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘z: Zamburug‘lar bo‘limi, Miksomitsetlar, tallom, kimyoviy tarkibi, hujayra tuzulishi, ko‘payishi, hayot kechirishi, ahamiyati, sistematik o‘rni, kelib chiqishi, Zamburug‘lar ekologiyasi.

Аннотация: В статье приведены общие сведения о разделении грибов (микофитов), его происхождении, вредных и полезных сторонах, систематических местах деления грибов.

Ключевые слова : Отдел грибов, Миксомицеты, слоевище, химический состав, строение клетки, размножение, жизнь, значение, систематическое место, происхождение, экология грибов.

Annotation: This article provides general information about the division of fungi (mycophyta), its origin, harmful and beneficial aspects, and systematic places of the division of fungi.

Key word: Department of fungi, Myxomycetes, thallus, chemical composition, cell structure, reproduction, life, significance, systematic place, origin, ecology of fungi.

Hozirda tirik mavjudodlar 4 ta ya'ni bakteriyalar, zamburug'lar, o'simliklar va hayvonlar dunyosiga ajratilgan holda o'rganiladi. Tirik organizmlarning viruslardan tashqari barcha guruhlarini o'z ichiga qamrab oladi. Zamburug'lar alohida dunyo deb tan olingan. Zamburug'lar turlarining miqdor jihatidan tuban o'simliklar ichida eng kata guruh hisoblanib, 100 mingdan ortiq turi mavjud. Zamburug'lar qadimiy organizmlar bo'lib, evalutsiya jarayonida rangsiz sitoxrom C ga ega bo'lmagan xivchinlilarning **Fiagellatea** guruhidan kelib chiqqan. Shuning uchun ham zamburug'lar o'simliklar olami doirasida o'rganiladi. Ammo zamburug'lar oziqlanish xususiyatlari bilan o'simliklardan farq qiladi, chunki ularning hujayrasida rang beruvchi xlorofill pigmenti bo'lmaydi. Ular geterotrof oziqlanishga moslashgan, yani zamburug'lar tayyor organik moddalar bilan oziqlanuvchi orgznizmlar hisoblanadi. Shu xususiyati bilan anorganik moddalar bilan oziqlanuvchi avtotrof organizmlarga qarama qarshi turadi. Shilimshiq'larga o'xshash zamburug'lar ham getratrof oziqlanish xususiyatiga ega. Zamburug'larning bunday oziqlanishi va bir qator boshqa xususiyatlari ularning ham o'simliklarga, ham hayvonlarga o'xshashligini ko'rsatadi. Tirik organizmlarning bo'linishida zamburug'lar o'simliklarning tarkibiga kiritilib o'rganilgan. Bunga ularning substratdan ozuqa moddalarini shimib oziqlanishi, o'simliklarga o'xshash yaxshi shakillangan hujayra qobig'i borligi va rivojlanish siklining asosiy qismida harakatsiz ekanligi asos qilib olingan. Lekin ularning getratrof oziqlanishi asosida yuzaga keladigan modda almashinish jarayonlari xuddi hayvonlarnikiga o'xshash o'tishi, ya'ni mochevina, glikogen hosil qilishi va hujayra qobig'ida xitin moddasining bo'lishi hayvonlarga ham o'xshash ekanligidan dalolat beradi. Ekologik va trofik ko'rsatkichlariga ko'ra faqat osmotrof tipda oziqlanadigan geterotrof eukariotlar mansub. Mana shu holat zamburug'laning biotadagi o'rnini belgilaydi. Zambung'laning osmotrof oziqlanishi ularning morfologik, fiziologik va biokim yoviy xususiyatlari bilan bog'liq.

1) Zamburug'larning ko'pchiligini vegetativ tanasi kuch tarmoqlangan, o'sishi cheklanmagan iplar- gifa, ularning yig'indisi mitselliidan iborat. Mitselliy odatda yashayotgan joyning ichiga(tuproq, o'simlik to'qimasi, hayvon ahlati va boshqalar) to'la botib kirgan bo'ladi. Ularning bu xususiyati **ekzoosmos** bilan tanasining hamma yuzasi orqali oziq moddani to'la shimish xususiyatini beradi.

2) Zamburug' tarqalgan substratlardagi organik moddalar yuqori molekullari

polimerlar (oqsil, polisaxarid, nuklein kislota)holida bo‘lib, polimerlarni oligo va monomerlargacha parchalaydigan hujayraga olib keladigan depolimeraza fermentlarini ajratadi. Agarda hayvonlarda ovqat hazm qiluvchi fermentlar ichak ichiga ajralsa, zamburug‘larda tashqariga ajraladi, zamburug‘ gifasi to‘nkarilgan ichakdek bo‘ladi.

3) Zamburug‘ mitsellysi substrat ichida bo‘lganligi sababli tarqalishi cheklangandir. Shuning uchun ko‘payishga xizmat qiladigan sporaband va sporalar substratdan tashqarida bo‘lib, uning yuzasida joylashib, havo yoki suv oqimi yordamida tarqaladi. Zamburug‘larning kelib chiqishi polifilitik xususiyatga ega bo‘lib, har xil guruhga mansub rangsiz xivchinlaridan yoki xivchinlarini yo‘qotgan amyobasimon flagellyatlardan paydo bo‘lgan, dcb hisoblanadi. Sodda tuzilgan zamburug‘larning vegetativ tanasi shilimshiq-larnikiga o‘xshash yalang‘och plazmodiy shaklida bo‘lib, boshqa organizmlarning hujayrasi ichida parazitlik qilib hayot kechiradi. Lekin zamburug‘larning asosiy qismida gifa deb ataluvchi shoxlangan ipchalar hosil bo‘ladi. Gifalar to‘plami mitseliy deb ataladi. Ko‘pchilik zamburug‘lar substratdan ozuvqa moddalarni so‘rib oluvchi gaustoriyalar hosil qiladi. Ayrim zamburug‘larda mitseliylar o‘z shaklini o‘zgartirib va jiplashib, tizgincha sifatida bog‘lam yoki meva tanalar hosil qiladi. Zamburug‘lar tallomining tuzulishiga ko‘ra tuban va yuksak guruhlarga bo‘linadi. Tuban zamburug‘larda vegetativ tanasi hujayralarga bo‘linmagan, yuksaklarida esa mitseliylari ko‘p hujayrali bo‘ladi. Zamburug‘larning o‘suvchi yosh hujayralarining ichki qismi to‘liq sitoplazma bilan qoplangan va sitoplazmaning harakatini mikroskop ostida bemalol kuzatish mumkin. Hujayra eskirgan sari undagi vakuollarining miqdori va hajmi kattalashadi. Substrat ustidagi mitseliyga havoyi mitseliy deyiladi. Havoyi mitseliyda ko‘payish organlari taraqqiy etadi. Mitseliy turlicha tuzulgan bo‘ladi:

❖ Hujayrasiz mitseliy – bitta yirik hujayradan iborat bo‘lib, hujayra ichida bo‘g‘inlar bo‘lmaydi va bunday hujayra ko‘p yadroli bo‘ladi.

❖ Hujayrali mitseliy – bo‘g‘inlarga bo‘lingan bo‘lib, hujayra alohida-alohida qismlarga ajralgan bo‘lib, hujayrasi bir yoki ko‘p yadrolidir.

Tuban taraqqiy etgan zamburug‘larda mitsellysi hujayrasiz tuzulgan. Yuksak taraqqiy etgan zamburug‘larda esa xaltachali va bazidiyali zamburug‘larning mitsellysi ko‘p hujayrali, to‘siqlar bilan ajralgan. To‘siq hujayraning devorida

markazga qarab o'sadi, markazda ochiq joy qoladi, bu pora deyiladi. Pora orqali hujayra suyuqligi harakatlanadi. Hujayra to'siqlari xaltachali va bazidiyali zamburug'larda oddiy ochiq joy (pora) bo'lsa, ayrim vakillarida esa to'siq qalpoqchali, qalpoqchali pora hamma tomonidan membrana (parda) bilan o'ralgan, unga parentosoma deyiladi. Ba'zi zamburug'larda, masalan, achitqi zamburug'ining vegetativ tanasi alohida kurtaklanuvchi holda bo'lib, ajralgan kurtak bir biri bilan qo'shilmasa, soxta mitseliy hosil qiladi. Oddiy tuzilgan ba'zi bir hujayrali zamburug'larning mitseliysi shoxlangan ipsimon shaklda bo'lib, rizomitseliy deyiladi. Zamburug'lar hujayrasida har xil birikmalar, jumladan, gilokogen, lipid tomchilari bo'lib, vakuolda esa oqsil donachalari va valyutin to'planadi. Zamburug'larning faqat zoospora va gametalari harakatchan, xivchinlari esa eukariotlarnikiga o'xshash tuzulishda bo'ladi. Zamburug' tallomi. morfologiyasi jihatidan uch tipdagi tallom: ameboid (plazmodiyli), mitseliyli va achitqisimoni mavjud.

Amyoboid tallom. Bu tipdagi tallom bir yadroli, hujayra devori bolmaydi. Hujayra sitoplazmatik membranadan tashqari tig'iz oqsilli qavat periplast bilan himoyalangan holos. Ko'p yadroli tallomning bunday tipini **plazmodiyli** deyiladi. Substratga birikishi, oziqlanishi uchun ildizsimon o'simta rizomitseliy hosil qilishi mumkin. Rizomitseliy yadro bo'lmasa tallom bitta ameboid hujayradan iborat boladi, uni **monitsentrik** deyiladi. Zamburug'larning ayrimlarida rizomitseliy uzun, kengaygan joyli, u yerga yadro o'tib yadroli boshqa ameboid hujayrani hosil qiladi, uni **politsentrik** tallom deb ataladi. Eukariot tallomli zamburug'larda bir necha sporangiy bo'ladi.

Mitseliyli tallom. Bu tipdagi tallom hujayra devoriga ega, tarmoqlangan ip, hujayralarga bo'lingan yolki bo'linmagan. Gifa uchi bilan o'sadi, faqat uchi emas yon tarmoqni uchi ham o'sganligi tufayli voyaga yetgan mitseliyda gifalar chigali yuzaga keladi. Chigaldagi gifalar o'zaro qo'shib anastomozalarni hosil qiladi. Mitseliydagi o'zgarishlar sharoitga moslanish natijasida yuzaga keladi. Tinim holatni, moddalar o'tkazish, oziqlanish uchun ho'jayin tanasiga kirishlar mitseliyda o'zgarishlar hosil bo'lishni talab qiladi. Tuproqdagi, suvdagi nematodalarni tutib oziqlanadigan yirtqich zamburug'lardagi gifalar turlicha halqa, to'r, yelimli ip, otadigan garpun (ipli nayza) ko'rinishlariga ega. Mitseliy soxta to'qima (plektenxima) meva tanalarida hosil qiladi. Rizomorflar, meva, sklerotsiyalar ustida yopqich "to'qima" ham bo'ladi.

Achitqisimon tallom. Bu tip tallom bitta yoki hujayralar zanjiridan (pseudomitselly) iborat. Achitqilarning ko‘pchiligi kurtaklanib ko‘payadi, yangi hujayra o‘zidan oldingisidan ajrab ketmaydi.

Ko‘payishi. Zamburug‘lar vegetativ, jinssiz va jinsiy yo‘l bilan ko‘payadi. Vegetativ ko‘payishi. Vegetativ ko‘payish ham bir necha xil bo‘ladi.

- ✓ Mitseliy uzulib, mustaqil individga aylanadi. Masalan: xlomidospor qalin po‘st bilan o‘ralgan bo‘lib, noqulay sharoitda o‘shish qobiliyatini saqlab qoladi.
- ✓ Oidiylar vositasida ko‘payishda mitseliy gifasining uchlari bir qancha ayrim hujayralarga bo‘linadi. Hosil bo‘lgan hujayra taraqqiy etib, yangi mitseliyga aylanadi.
- ✓ Kurtaklanish yo‘li bilan ko‘payish achitqi zamburug‘i uchun harakterlidir.
- ✓ Sklerotsiy vositasida ko‘payish giflarning zich qo‘shilib o‘shishidan hosil bo‘ladi.

Jinssiz ko‘payish. Bu ikki xil usulda boradi: zoosporalar endogen yo‘l bilan giflar uchidagi zoosporaning ichida taraqqiy etadi, uning ichida bir yoki ikki xivchinli zoosporalar yetishadi. Zoosporalarning xivchinlari silliq yoki tuklidir.

1. Sporangiy sporalar bilan ko‘payish. Bu sporalar ham zoosporalarga o‘xshash sporangiy ichidagi ko‘p yadroli moddalarga bo‘linib, bir qancha bir yadroli sharsimon va po‘st bilan o‘ralgan harakatsiz sporalar hosil qiladi. Sporangiy ichida endogen yo‘l bilan hosil bo‘lgan bu sporalar sporangiy spora deyiladi.

2. Konidiasporalar bilan ko‘payish. Bu usul quruq sharoitga moslashgan yuksak zamburug‘lar uchun xosdir. Konidiaspora konidiyaband deb ataladigan alohida gifning uchida vujudga keladi. Konidiyabandning uchidagi hujayra dumoloqlashib, nozik tizma zanjircha xosil qiladi. U yetilgandan so‘ng tizmalar uzulib, tarqalib ketadi. Konidiasporalar egzogen, ya‘ni sirdan hosil bo‘ladi.

Jinsiy ko‘payish. Zamburug‘larning bu xilda ko‘payishi deyteromitsimonlarning sinfidan boshqa hamma zamburug‘larda uchraydi. Jinsiy ko‘payish uch guruhga bo‘linadi: gametogamiya, gametangiogamiya va somatogamiya.

- Gametogamiya tuban zamburug‘larda rivojlangan bo‘lib, suvo‘tlardagi kabi, izogamiya, geterogamiya va oogamiya yo‘li bilan sodir bo‘ladi.

- Gametangiogamiya zigomisetsimonlar va xaltachasimon zamburug‘lar sinflariga oid bo‘lib, har xil tupdan chiqqan giflar uchlari bilan bir biriga qarab o‘sadi va uchi bo‘rtib shishadi.
- Somatogamiya bazidiomisetsimonlar sinfiga xos. Bunda jinsiy hujayralar ishtirok etmasdan, faqat mitseliy somatik hujayralari ishtirok etadi.

Zamburug‘larning faoliyatida ro‘y beradigan metabolitlar birlamchi va ikkilamchiga bo‘linadi.

Birlamchi metabolitlar zamburug‘ning o‘sishi uchun zarur, bular nuklein kislatalar, oqsillar, uglevodlar, kofermentlar, lipidlar va boshqalar.

Ikkilamchi metabolitlar zamburug‘ni sharoitga moslanishlari uchun zarur. Ular bir zamburug‘da bo‘lsa, boshqasida bo‘lmasligi mumkin, ular odatda quyidagi molekulari birikmalar hisoblanadi.

Zamburug‘lar bo‘limi (Mycophyta) 7ta sinfga bo‘linadi.

1. Xitridiyasimonlar – Chytridiomycetes
Tartib: 1) Xitridiyanomalar - Chytridiales
2) Blastikladiyanomalar – Blastocladales
3) Monoblefaridiyanomalar - Monoblepharidales
2. Gifoxitridiyasimonlar – Hyphochytridiomycetes
3. Oomitsetsimonlar – Oomycetes
Tartib: 1) Saprolegniyanomalar – Saprolegniales
Leptomintnomalar – Leptomitales
3) Perenosporalar - Perenosporales
4. Zigomitsetsimonlar – Zygomycetes
Tartib: 1) Mukornomalar – Mucorales
2) Entomoftoranomalar – Entomophthorales
3) Endogonnomalar – Endogonales
4) Zoopannomalar - Zoopogales
5. Askomitsetsimonlar – Ascomycetes
Kenja sinf: 1) Gemiaskomitsetsimonlar – Hemiascomycetidae
Tartib: a) Endomitselilar – Endomycetales
b) Tafrinalilar - Taphrinales
Euaskomitsetlar – Euascomycetidae

- Tartib: a) Evrotsililar – Eurotiales
b) Erizifalilar – Erysiphales
d) Sfereylilar – Sphaeriales
e) Diaportlilar – Diaporthales
f) Gipokreylilar – Hypocreales
g) Shoxkuyalilar – Clavicipitales
h) Petsitsalar – Pezizales
i) Gelotililar – Helotiales
j) Fatsidiylilar – Phacidiales
k) Tryufelilar – Tuberales
3) Lokuloaskomitsetlilar – Loculoascomycetidae
Tartib: a) Mirnangalilar – Myriangiales
b) Dotideylilar – Dothideales
d) Pleosporalilar – Pleosporales
6. Bazidiomitsetlar – Basidiomycetes
Kenja sinf: 1) Xolobazidiomitsetlilar – Holobasidiomycetidae
Tartib: a) Ekzobazidiyalilar – Exobasidiales
b) Gimenomomitsetlilar – Hymenomycetidae
d) Afilloforalilar – Aphyllophorales
e) Plastinkalilar – Agaricales
f) Likoperdonlilar – Lycoperdales
g) Sklerodermalilar – Scleroderma
h) Tulostolilar – Tulostomatales
i) Podakslilar – Podaxales
2) Geterobazidiomitsetsimonlar – Heterobasidiomycetidae
Tartib: a) Aurikulyarlilar – Auriculariales
b) Tremellyarlilar – Tremellales
d) Dakrimitsetlilar – Dacrymycetales
3) Teliobazidiomitsetsimonlar – Teliobasidio-mycetidae
Tartib: a) Qorakuyalilar – Ustilaginales
b) Zanglilar – Uredinales
7. Deyteromitsetlar – Deutoromycetes
Tartib: 1) Gifomitsetlilar – Hyphomycetales

- 2) Melankoniumlilar – Melanconiales
- 3) Sferopsidlilar – Sphaeropsidales

Hozirgi vaqtda zamburug‘larning kelib chiqishi to‘g‘risida mikologlar o‘rtasida ikki xil nazarya mavjud bo‘lib, ulardan biri monofiletik, ikkinchisi polifmletik nazaryadir. **Monofiletik** nazariya tarafdorlari bo‘yicha zamburug‘larni yagona manbadan, ya‘ni har xil guruhga kiruvchi rangsiz xivchinlilardan saprotrof yoki parazitlik bilan oziqlanishga moslanish natijasida kelib chiqqan. Polifmletik nazarya vakillari talqiniga ko‘ra zamburug‘larning har qaysi sinfi har xil xivchinlilar yoki xivchinini yo‘qotgan rangsiz amyobidsimon flagellyatlardan, ba‘zilari esa suvo‘tlardan kelib chiqqan.

Zamburug‘lar hamma joyda suv, tuproq, yog‘och, o‘simlik va hayvonlarning to‘qimalarida tarqalgan. Bunga ulaning bir qator xususiyatlari sabab:

1. Zamburug‘larning ko‘pchiligida tarmoqlangan mitseliysi hisobiga hajmining kattaligi atrof muhit bilan bog‘lanish imkoniyatlarining ko‘pligi.
2. O‘shish va ko‘payishning tezligi, ko‘plab miqdorda sporalarni hosil qilishi.
3. Metabolik jarayonlarning atrof muhit omillarining ta‘sirida faolligi.
4. Biokimyoviy irsiy o‘zgaruvchanliklarning yuqoriligi natijasida yangi substrat va sharoitlarga tez moslashishi.
5. Noqulay omillarning ta‘siri natijasida tinim davriga o‘tishi, uzoq muddat davomida shuholatda qolishi, qulay sharoit yuzaga kelganda faol holga o‘ta olishi.

Zamburug‘larni ekologiya jihatidan bunday guruhlash oziqlanish usullariga va yashash muhiti sharoitiga asoslangan. Oziqlanish usuliga ko‘ra: tekinox‘rlar, simbiontlar, mikoriza hosil qiluvchilar, endofitlar, saprotroflar mavjud. Zamburug‘lar, viraslar, ayrim bakteriyalar ta‘sirida, o‘simliklardagi kasalliklarni o‘rganadigan alohida fan “fitopatologiya” hisoblanadi. Hayvonlar va odamlarning kasalliklari teri, tirnoq, sochlarini dermatomikozlar zararlaydi. Bundan tashqari Candida, Cryptococcus, Rhizopus, Aspergillus turkumlarining zamburug‘larini sporalari nafas yo‘llari, yaralar, jinsiy a‘zolar orqali organizmning ichki a‘zolariga o‘tib tekinox‘r sifatida rivojlanadi. Biroq ularga organizmning immuniteti mustahkam bo‘lsa zarari katta emas. Bu mikoziylar kuchayib ketsa o‘tkir kasalliklarni ro‘y berishiga, hatto o‘limga ham olib keladi. Zamburug‘lar teri mahsulotlari va uni o‘rniga ishlatiladiganlarni, qog‘ozda ham o‘sib ularni yaroqsiz holga keltiradi. Kutubxonalar, arxivlardagilarni zamburug‘lar ta‘siridan saqlash uchun maxsus

sharoitlar yaratishadi. Zamburug‘lar ta’sirida ro‘y beradigan biokorroziyani o‘rganish ulardan himoyalanih maqsadida zavodlar, yirik kutubxonalarda, ilmiy tekshirish institutlarda tadqiqot ishlari olib boriladi.

Ko‘plab zamburug‘lar turli dorivor moddalarni hosil qiladi.

1. **Antimikrobpreatratlar** - antibiotiklar. Ma’lumki, birinchi antibiotikni ingliz mikrobiologi A.Fleming Penicillum zamburug‘idan ajratib penitsillin deb nomlagan. Bu antibiotiklar farmakologiyada buyuk kashfiyot qildi.

2. **Immunmoduyatorlar.** Ularning ayrimlari sutemizuvchilar immunitetini pasaytiradi, boshqalari mikroob infeksiyasiga qarshi bo‘ladi.

3. **Rakka qarshi moddalar** - po‘kak va agarika zamburug‘laridagi (asosan ksilotroflar) polisaxaridlar.

4. **Gormonal moddalar.** Ayrim zamburug‘larning alkaloidlaridan gormonal preparatlar olinadi.

5. **Xitin** - faollangan ko‘mirdan ham kuchliroq adsorbsiyalash (so‘rish) xususiyati tufayli yaralar kuygan joylarni tez tuzatadi. Zamburug‘larning ko‘pchiligidan biopolimerlarni parchalaydigan faol fermentlar olinadi. Pektinozalar (pectin parchalovchi), proteazalar (oqsil parchalovchi), lipazalar (lipidlarni parchalovchi) zamburug‘lar, mevalar va sabzavotlarni shirasini tiniqlantiruvchi, yuvish vositalariga qo‘shimcha kabilar sifatida foydalaniladi. Zamburug‘lardan an’anaviy ravishda organik kislotalar limon, itakon va boshqa kislotalar olinadi. Fitopatogen zamburug‘lardan gibberillinlar, fuzikoksinlar olinadi, ular o‘siliklardagi o‘shish jarayonlarini tezlatadi.

Oziq va yem hashak zamburug‘lari. Bu zamburug‘lar ichida ikki guruhning vakillari muhim hisoblanadi.

1. Achitqi *Saccharomyces cerevisiae*. Bijg‘ish natijasida qandni spirt va karbonat anhidridga aylantirishi non, vino va pivo tayyorlashda hamda spirt ishlab chiqarishda qadimdan qo‘llanilibkelinadi.

2. Xaltachali zamburug‘larning va bazidiyani makromitsetlarning mevatanalari bizning issiq iqlimli respublikamizda tabiiy oziq mahsuloti sifatida juda kam foydalanilsa, Rossiya, Yevropa aholisi ularni shundayligicha, quritilgan va konservalangan holda istemol qilishadi. Bu zamburug‘larni oziq sifatida iste’mol qilinishi xavfsiz emas, kuchli zaharlanishlarga hatto o‘limga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 O‘ktam Prator Pratorovich Botanika : (Morfoloqiya, Anatomiya, Sistematika, Geobotanika) “ Talim nashriyoti “ Toshkent – 2010.
- 2 Sh.J.Tojiboyev, N.M.Naraliyeva Botanika : Tuban o‘simliklar. “Namangan” nashriyoti - 2016.
- 3 Tojiboyev Sharobidin Jamolovich, Qarshiboyeva Nasiba Haydarovna Botanika : Yuksak o‘simliklar sistematikasi.” Namangan “ nashriyoti - 2015.
- 4 Tuban o‘simliklar (L.L.Velikanov va boshqalar) “ Oqituvchi “ nashriyoti T. 1995 - yil.
- 5 N.H. OARSHIBOYEVA. U.N. USANOV. N.O. KARIMOVA. M.SH. YAXSHIYEVA. Botanika (Tuban o‘simliklarning sistematik nomenklaturasi) Toshkent «Yangi asravlodi» 2015

Research Science and Innovation House

BOLALAR SHOIRASI KAVSAR TURDIYEVA SHE'RLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

G'aniyeva Shodiyaxon Azizovna,

Farg'ona davlat universiteti dotsenti;

Yoqubova Xurshidaxon Tolibjon qizi.

Farg'ona davlat universiteti 2-kurs talabasi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalar adabiyoti ijodkori Kavsar Turdiyeva asarlarining o'rni, mazmun-mohiyati, ularda ilgari surilgan g'oyalar va tarbiyaviy, ta'limiy maqsadlar xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: she'r, adabiyot, bolalar adabiyoti, kitobxonlik, she'riy san'atlar, tashbeh, jonlantirish, ritorik so'roq gaplar.

O'zbek bolalar adabiyoti nima? O'zbek bolalar adabiyoti o'zining tuzilish, hajmi, mavzu ko'lami, yosh xususiyatlari, tilining soddaligi, o'ynoqiligi, qiziqarliligi va boshqa jihatlari bilan kattalar adabiyotidan ajralib turadi. Bolalar kitobxonligini o'quvchilarning pedagogik psixologik xususiyatlariga ko'ra ma'lum yosh davrlarga bo'linadi. Ijodkorlar ham bolalarning yosh xususiyatlarini, dunyoqarashini hisobga olgan holda yozadilar. Bolalar adabiyoti — bolalar va o'smirlar uchun yaratilgan badiiy, ilmiy, ilmiy-ommabop va publitsistik asarlar majmui hisoblanadi. Kitobxon yoshini hisobga olish Bolalar adabiyotining eng asosiy xususiyatlaridandir. Masalan, maktabgacha yoshdagi bolalarda bu ko'rgazmalilik, ezgulik va yovuzlik kuchlarining oddiy ko'rinishdagi ziddiyatlariga asoslangan bo'lsa, o'smirlar uchun yaratilgan adabiyotda murakkab hayotdagi murakkab kishilarning ruhiyati ochila boshlaydi. Bolalar adabiyotining yana bir xususiyati uning harakatga boyligidir.

Demak, Kavsar Turdiyevaning ijodida ham yuqorida sanalib o'tgan barcha jihatlar she'rlarida, asarlarida mohirlik bilan tasvirlangan. Endi esa, Kavsar Turdiyevaning hayoti va ijodiy faoliyati haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Shoira 1958-yil 6-avgustda Toshkent shahrida ziyoli oilada tug'ilgan. Uning ijodi judayam boy hisoblanib "O'ynayapman, o'ylayapman", "Qush bo'lib uchgan ona", "Raqamlar bo'ylab sayohat sayohat" kitoblari chiqqan. "Botu nidosi", "Mitti qo'g'irchoqboz", "Quvnoq alifbo olamiga sayohat", "Sog'inchlar sochilgan bekatda", "Dunyoni saqlang, bolalar!" kabi she'riy to'plamlari o'quvchilar qo'lga yetib bordi.

Kavsar Turdiyeva ijodi juda keng hisoblanadi. U she'riyatda, nasriy asarlarda, kinochilik sohasida, qo'shiqchilikka o'qituvchilar uchun darsliklarga oid asarlar ustida qalam tebrata olgan ijodkordir.

Ijodkorlarning asarlari bolalar qalbining keng va beg'ubor kengliklarini ochib berishga, uning nozik ruhiy qalb kechinmalarini tasvirlashga bag'ishlagan. Eng muhim jihati ma'naviy va axloqiy tarbiya masalalari bolalar shirasining diqqat markazida turgan va bu jihatlar shoironing ijodini o'qiganimizda yaqqol aks etib turadi. Shoironing ijodida ta'limiy, tarbiyaviy, tinchlik do'stlik kabi mavzular ham o'rin olgan. Uning ijodi hatto sahnalashtirilgan ham. Uni tomosha qilgan bolalar mazza qilib ko'radi, eng muhimi tarbiyaviy jihatdan o'rnak olishadi. Shoironing ko'p she'rlarida da'vat, hayqiriq, chorlash, undash, shukur qilish kabi sifatlar uchraydi. Bularni shoironing "Vatan Iqbol kutar" she'rida o'z ifodasini topgan.

Menda, senda, bizda,
Har bir o'g'il-qizda.
Yagonadir Vatan,
Asra uni har dam.
Mendan, sizdan, bizdan,
Barcha o'g'il-qizdan
Vatan iqbol kutar,
Bizga imkon tutar.

She'ning mana shu qismida yuqoridagi sanab o'tilgan jihatlar o'z aksini topgan. Hayot davom etishi, sen ham munosib harakat qildim, vatanga bo'lgan muhabbat, uni asrab avaylash kerakligini, kelajak yoshlar qo'lida ekanligi, yoshlar uchun yaratilgan sharoitlarni o'z she'rida tasvirlab o'tgan.

G'uncha bo'lib, kuchga to'lib,

O'ynab, kulib yashna.

Bilim sari, ilm sari,

Intil bo'lib tashna.

Yurtning shonin, porloq nomin,

Tug'dek baland ilgin.

Jahon bilsin, havas qilsin,

Sen ham shuni bilgin.

Bu qismida esa da'vat, hayqiriq, tashbeh ya'ni she'riy san'at o'z ifodasini topgan. Bu yerda g'uncha bo'lib, kuchga to'lib kabi so'zlar misol bo'la oladi.

Bundan tashqari vatanni sevishga, yurtning sha'nini baland tutish, qolgan yurtlar ham havas qilishligi kabi maqsadlarni ifoda etgan. Asosiy maqsad kelgusi avlodga bizdan ozod va obod yurt qolishligi ilgari surilgan.

Shoiraning "Mendan aziz shippak" she'ri ham bolaga ham tarbiyaviy, ham mas'uliyatli bo'lishga, o'zining narsalariga yaxshi munosabatda bo'lish, ozoda saqlash, yaxshi xulq-atvorli qilib tarbiyalash kerakligi yoritilgan. Bu she'rning qisqacha mazmuni bir bolaning shippagi suvga tushib ketganligi, uni hech topolmagani, so'ng uyga qaytishga majbur bo'lgani, uyga kelganda esa uydagilarining barchasi terlashganlari tasvirlangan. Bola esa shunday dedi: hatto mehribon onam shippagingni top dedi deb aytadi. Bu she'rning tag ma'nosi bolani yaxshi xulq-atvorli qilib tarbiyalash yotadi.

Samarqand.

G'ururimsan, ona shahrim
Hamon o'sha-o'shasan
Mingyilliklar aro porlab
Turgan ulug' go'shasan.

Shoira bu she'rda asosan Vatanga bo'lgan munosabat, mehr-muhabbat kabilar singdirilgan. Samarqand O'zbekistonning tarixiy shaharlaridan biridir. Samarqand ham o'ziga xos me'rosiga, madaniy boyliklariga egadir. Yana bu she'rda Vatanimizning eng go'zal, so'lim shaharlaridan ekanligi, buyuk allomalarning yurtisan deya ta'riflaydi. Ha, ko'p bobolarimiz Samarqanddan yetishib chiqqan, u yerda ijod qilib, bu maskanni ilm-u ma'rifat nuri bilan bezagan.

Qor parchalar.

Qor parchalar, parchalar

Oq kiyadi archalar

Qir, adirlar, qoralar

Oq kiyimga o'ralar.

Bu she'r judayam quvnoq va xushchaqchaq kayfiyatda yozilgan, Barcha insonlar, ya'ni yosh-u qarilar qish faslini birdek yoqtiradi. Qishda hammayoq oppoq qorga burkanadi. Bolalar qorda chang'i uchadilar, qorbobolar yasaydilar. Shoira ham qor parchalari yerni qoplashi, barcha daraxtlar oq kiyimga burkanishini, hattoki tashqarida yurgan odam qor parchalaridan qorboboga aylanib qolishligini mohirlik bilan tasvirlay olgan.

Uyga kirdi oq odam
Qarasam, mening dadam
Dadamning ustin qoqdim
Dadamga kulib boqdim.

Shu misrada yuqoridagi fikrlar o‘z isbotini ifodalaydi.

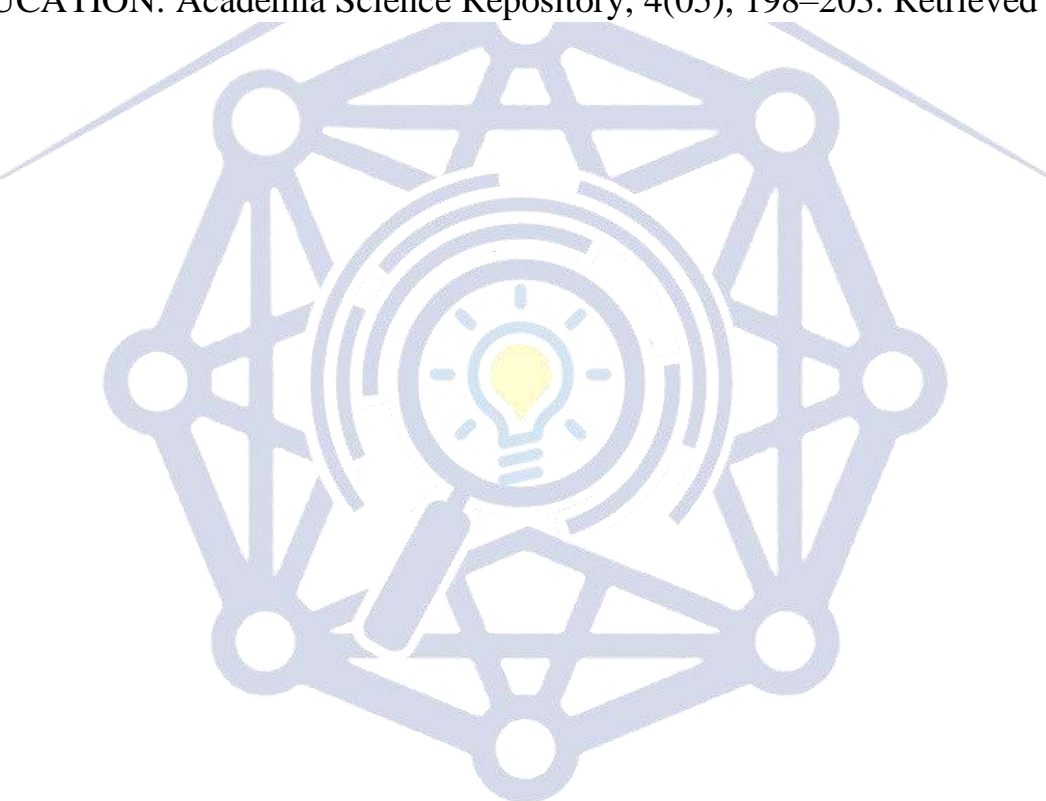
Ona- bu ulug‘ zot. Onalar bizning borimiz, quyoshimiz, oyimizdir. Shoira bu she‘rida judayam onalarimizga chiroyli ta‘rif bergan. Haqiqatan bizni holimizdan, ust-boshimizga, tobimizga qayg‘urguvchi onadir. Uyga biroz kech qaytsak, yo kech qolsak havotirlanadigan, oldimizga issiq taom tutadigan, biz uchun bu dunyoda yashaydurgan ham ona ekanligini shoira she‘riy san‘atlardan ya‘ni tashbeh, jonlantirish kabi san‘atlardan, ritorik so‘roq gaplarni ham mohirlik va ustalik bilan o‘z she‘rida qo‘llay olgan.

Xulosa qilib aytganda shoiraning ijodi yosh avlodga judayam ibratli va tarbiyaviy ahamiyati bilan naf keltira oladigan asarlar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumaboyev M. O‘zbek va chet el bolalar adabiyoti. Toshkent: -" O‘zbekiston",- 2002
2. Jumaboyev M Bolalar adabiyoti. Toshkent: " O‘qituvchi" 1994.
3. Turdiyeva K. Saylanma. Toshkent :2007.
4. www.ziyouz.com.
5. Ш.Искандарова, & М.Омонов. (2023). OUT OF USE ISAFETCOMBINATIONS OF “BABURNAME” IN THE MODERN UZBEK. Scientific Journal of the Fergana State University, (6), 20. https://doi.org/10.56292/SJFSU/vol_iss6/a20
6. Ш.Искандарова, & А.Расулова. (2023). ТЎСИҚСИЗЛИК КАТЕГОРИЯСИ ВА ТИЛ МАЗМУНИЙ СТРУКТУРАСИ ХУСУСИДА. Scientific Journal of the Fergana State University, (5), 26. https://doi.org/10.56292/SJFSU/vol_iss5/a26.
7. Ganiyeva Dildora Azizovna, & Ismoilova Dilorom Rustamjon qizi. (2023). THEORETICAL FOUNDATION OF STRUCTURAL LINGUISTICS. Scientific Journal of the Fergana State University, 28(4), 28. https://doi.org/10.56292/SJFSU/vol28_iss4/a130-133

8. Ganiyeva D. A., kizi Ibromhimova S. R. LOCAL UNITS EXPRESSING RELIGIOUS BELIEFS //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 139-141.
9. SHODIYA GANIYEVA. ON LINGUISTIC FACTORS FORMING SYNTACTIC PHRASEOLOGICAL UNITS. imjrd [Internet]. 2023 Oct. 30 [cited 2023 Nov. 27];10(10).
10. Ganiyeva Shodiya Azizovna, & Madaminova Nodirakhon Rasuljon kizi. (2023). INFLUENCE OF READING BOOKS IN THE FAMILY ON CHILD EDUCATION. Academia Science Repository, 4(05), 198–203. Retrieved from

Research Science and Innovation House

Zafar Diyor ijodining o‘ziga xosliklari

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti,

Shodiya Azizovna Ganiyeva

Farg‘ona davlat universiteti talabasi

Inomjonova Naziroy

Tel: +998950234565

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek bolalar adabiyotining mashhur namoyondalaridan biri Zafar Diyorning bolalar adabiyotiga qo‘shgan hissasi, bolalarni tarbiyalovchi hamda komillik sari yetaklovchi g‘oyalarini ilgari surgan she‘rlarining tasnifi, she‘rlarini ta‘lim-tarbiya jarayonidagi o‘rni keltirilgan.

Kalit so‘zlar. o‘qituvchi, jamiyat, yosh avlod, vatanga muhabbat, insonparvarlik, aql, tarbiya, tabiat, vatan, she‘r, bola;

Annotation. This article presents the contribution of the famous writer of children's literature Zafar Diyar to children's literature, the classification of his poems that promote the ideas of educating children and leading them to perfection, and the role of his poems in the educational process.

Keywords. teacher, society, young generation, love of country, humanity, mind, education, nature, country, poem, child;

Kirish: Barchamizga ma‘lumki hozirgi shiddat bilan taraqqiy etib turgan bir zamonda bolalar adabiyotini zabardast bolalar yozuvchisi Zafar Diyorning ijodisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shoir o‘zining butun umri davomini bolalar adabiyotiga bag‘ishladi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Yozuvchi har doim bolalarning dunyosida yashab, bolalarcha fikrlashi, she‘rlari sodda, ravon, qofiyali va samimiyat ila yozilgani bilan o‘ziga xos va ajralib turadi. Har bir ijod mahsulilning zamirida olam olam ma‘no va mazmun mujassam.

Yozuvchining hayoti va ijodi jahon urushlariga to‘g‘ri kelganligi sababli uning she‘rlari ko‘proq vatanparlik, kelajakka umid, insonparvarlik haqida yozilgan. Yozuvchi qanchalik tahlikali va urush qiyinchiligi bo‘lishiga qaramay faqat oldinga intiladi. Uzoq umr ko‘rmagan bo‘lsada bolalar adabiyotiga o‘zining katta hissasini qo‘sha oldi va hattoki Zafar Diyor kichkintoylar uchun she‘rlar yozar ekan, izlanish, o‘qish, o‘rganish zarurligini dildan his etadi. “Bolalar uchun asar yozishni men

o‘zim uchun juda qiyin va mas‘ulyatli vazifa deb bilaman . Bu mas‘uliyatli vazifani uddasidan chiqish uchun tinmay ijodiy izlanishdaman”-deb aytadi.

Uning har bir she‘rida bolaning qaysidir xislatini tarbiyalash, dunyoqarashini o‘stirish, vatanga, tabiatga muhabbat uyg‘otish, mehr-muruvat singari g‘oyalar ilgari surilgan.

Zafar Diyor o‘zining dastlabki mashhur asarlaridan biri bo‘lgan “Mashinist” dostonini yaratdi. Dostondagi Ashur obrazi baxtiyor yoshlarning fazilatlarini umumlashtirishga bag‘ishlagan. Maktabda o‘qish Ashurni hunarli qilish bilan birga, uning ongi va tushunchasini ham o‘stiradi. U Vatanga sadoqatli, har doim olg‘a intiluvchi ilg‘or yoshlardan biri bo‘lib yetishadi. Shuning uchun doston qahramoni o‘z umrini Vatan yo‘liga tikishga tayyor turadi.

Sevinaman, hali yoshman, ko‘p yashayman

Bu o‘lkaning saodati – baxti uchun.

Yana o‘qib, yana kulib ko‘p yashayman

Shu ko‘plarning biri bo‘lib o‘lkam uchun.

Ha! Mamlakat unday va‘da bergay senga :

Butun umrim sening porloq hayotingga!

Ushbu parchada insonning kelajakdan umidi, hayotga bo‘lgan muhabbat jo‘sh urib turadi. Insonga qachonki, o‘ziga ishonchi bo‘lsagina hayotga muhabbat qo‘yadi, o‘z ishini sevsa, o‘z ishini sidqi dildan qiladi. O‘z ishining mutaxassisi bo‘ladi. Bugungi kunda insonlarning 70% o‘z ishiga mas‘uliyatsiz, buning sababi esa o‘z ishini sevmasligi va o‘zi xohlamagan kasbda bo‘lganligi. Buning uchun bolani yoshligidan o‘zi xohlagan kasbga yo‘naltirish kerak deb hisoblayman. She‘rining ikkinchi misrasidagi “Bu o‘lkaning saodati – baxti uchun” o‘quvchida vatan uchun xizmat sharafliligini, uning saodatga yetishi uchun jon-jahdi bilan harakat qilishiga, unda bunga ishonch borligiga turtki beradi. U o‘qib, vatan ravnaqiga hissa qo‘shishini, baxtli bo‘lishini, o‘zining o‘lkasi uchun munosib farzand bo‘lishini va butun umri davomida mamlakatning porloq kelajagi uchun xizmat qilishini bayon qiladi.

Shoirning yana bir mavzusi bu ona tabiat va hayvonot olami hisoblanadi. Uning «Tantana» she‘rlar to‘plamidagi ko‘plab she‘rlari “Binafsha”, “Navbahor”, “Qushlar haqida qo‘shiq”, “Kapalak” singari she‘rlari ham shular jumlasiga kiradi.

Shoir bolalarning tabiat hodisalariga, hasharot-u jonivorlarga, ayniqsa, kapalakka qiziqishini, mehr-muhabbatini kichkintoylarga xos soʻz va ohangda ifodalab, hayotga diqqat-eʻtiborini oshiradi, kuchli zavq uygʻotadi, kapalak obrazi orqali kitobxonda insoniy tuygʻularni shakllantiriga, kapalakning umri qisqa boʻlsada u faqat gulzorda pokiza va xush-xurram yashashi bilan ajralib turishi bilan xarakterlidir.

Uch, ucha ber, ucha ber,
Goʻzal bogʻcham-gulshanda.
Sira ozor bermayman,
Sevgim, fikrim ham sanda.
Kapalakjon, kapalak;
Doʻst boʻlaylik ikkimiz,
Toʻxta, soʻzlayin andek ! (“Kapalak”)

Bolaning jonzotlarga ozor bermaslik, ular ham tirik jonligi, ularni asrab avaylash kerakligi haqida, ularga doʻst tutinish bilan birga gʻamxorlik ruhida tarbiyalaydi.

Shuningdek, Zafar Diyorning hayvon va parrandalarga bagʻishlangan sheʼrlarida ham shunga oʻxshash ikki maqsad koʻzga tashlanadi. Ularning birinchisi, bolalarga hayvon yoxud parrandalarning oʻziga xosliklari haqida maʼlumot berish boʻlsa; ikkinchisi, bolalarni tabiat va hayvonot dunyosiga mehribonlikka, ularni avaylab-asrash va koʻpaytirish hamda qadrdonlashishga undashdir. Har ikkala maqsad ham aslida tarbiyaga borib taqaladi. Tarbiyaning quruqdan-quruq pand-nasihat tarzida emas, balki goʻzal badiiy shaklga solingan sheʼr tarzida berilishi maqsadga tezroq yetkazishini va yosh kitobxonning badiiy didini ham charxlashini isteʼdodli sanʼatkor toʻgʻri anglagan va asarlarida buni aks ettirgan.

Olimlarning fikricha eng buyuk kashfiyotlar bu bolalardar tilidan chiqarkan, chunki ular inson aqli yetmaydigan va xayoliga kelmaydigan narsalarni oʻylashadi, orzu qilishadi, borishni, qilishni xohlashadi. Baʼzi ular uylagan narsalarni kattalar oʻylamaydi, chunki kattalar nazarida u ishning iloji yoʻqday, ammo bolalarning begʻuborligi dunyo qarashining bolalarcha kengligi bunga turtki boʻladi. Bola har doim koʻproq yetib boʻlmas narsalarni oʻylaydi. Agar bundan 500 yil aval kun kelin insonlar uzoq masofadan turib bir biri bilan gaplasahdi, bir birini kuradi, insonlar osmonda uchadigan narsa boʻladi ular ucha oladi deyilgan fikrni kimdir berganida hech kimning aqli bu narsani tan olmasdi, lekin barchamizga ayonki bu narsa

bugungi kunda oddi zamon ilm fan taraqqiyot mahsuli. Demak, aynan biz bo‘lmaydi degan narsalar bir kun kelib albatta bo‘ladi. Yozuvchi o‘zining bolalarning [xatti-harakatlarini](#), orzu-intilishlarini yaxshi biladi. Shu jihatdan qaraydigan bo‘lsak, uning «Kel, uchaylik shimolga» she‘ri g‘oyat xarakterlidir. Bunda shoir «Quyosh tushmaydigan» qutbni borib ko‘rishni orzu qilgan bolaning lirik obrazini gavdalandiradi. Yosh bolaning murg‘ak xayoli shimoliy qutbni borib ko‘rishni, undagi hodisalar bilan tanishishni xohlaydi. Shoir lirik qahramonning ulug‘ maqsadlarga erishish uchun fan va texnika asoslarini amalda egallashi kerakligini chuqur anglaydi. Buni shoir modelcha yasash jarayonida kichik yoshdagi bolalarning ruhiyatiga mos, sodda holda tushuntiradi va ularda katta ishlarga-qahramonlikka havas uyg‘otadi:

Yosh bo‘lsam ham mayliga

Qanot bog‘lab uchayin;

Muz sahrosi Qutbning

Sirin men ham ochayin.

Hoy, suyuqli modelcham,

Tayyormisan safarga ?

Fikrim senda hamisha,

Kel, uchaylik Shimolga !

Yozuvchi o‘zining har bir she‘rlarida ham ta‘limiy va ham tarbiyaviy maqsadlarni ko‘ra olamiz. Eng yaqin do‘st, sirdosh, tarixdan so‘zlovchi, kelajak yo‘lingizni porloq qiluvchi, yaxshilikka yetaklovchi eng yaqin do‘st bu-kitob. Zafar Diyor bolani kitobga bo‘lgan ishtiyoqini oshirish uchun ham ular uchun bilim manbai bo‘lgan kitobni sevib, fan asoslarini chuqur egallashlari zarurligini uqtiradi. Bu g‘oyani “Kitob, mening do‘stimsan” she‘rida shunday tasvirlaydi.

Varaqlasam bir boshdan

Quvnab bahrim ochiilur,

Oltin harf so‘zlardan

Totli ma‘no sochilur.

Shuning uchun deymanki:

Kitob mening do‘stimsan!

Zafar Diyor she‘rni bolalar uchun sodda, ravon va har tomonlama kitobga bola tilida ta‘riflaydi. Bola ongiga singdirishda ustalik bilan yozadi.

Gar sahifang men uchun
Bir hikoyat so‘zlaydi,
-O‘qib odam bo‘lgin deb
Yaxshi niyat kuzlaydi.

Shoir kitob bolalar uchun qanchalik kerakligini u bilim manbai ekanligini, do‘sti deb ko‘rsatgan bola tilidan, kitobga muhabbat quygan bolaniing jonli qiyofasini chizadi:

Sen jondan sevaman
Meni tilga o‘rgatding,
Hadya qilib ilm-fan,
Yorug‘ yullar kursatding.

Yozuvchining ijodi urush yillariga to‘g‘ri kelganligi ham uni ijodiga hech qanday ta‘sirini ko‘rsatmadi, aksincha u ikkinchi jahon urushi davrida tinmay samarali ijod qildi. Shoirning “G‘unchalar”, “Serquyosh o‘lka”, “Ona qoshig‘I”, “Bizning oila”, “Qahramon”, “Tankist”, “Ulug‘ bayram”, “Qurol bering menga ham”, qahramonning kelishi”, “biz yashamoq istaymiz”, “Qo‘riqchilikda” singari she‘rlari bosilib chiqqan. Zafar Diyor qisqa umr ko‘rgan bo‘lsa-da, uning yosh avlod shaxsiyatini shakllantirishga xizmat qiladigan aksariyat yozuvlari bugungi kunda ham o‘zbek bolalar adabiyotining eng go‘zal sahifalarini tashkil qiladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kunda bolalar adabiyotiga uning rivoj-u ravnaqiga, o‘zining she‘r, qo‘shiq, doston va ertaklari bilan Zafar Diyor katta hissa qo‘shgan. Uning barcha she‘rlarini, asarlarini bolalar sevib o‘qiydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Zafar Diyor va o'zbek bolalar adabiyoti - fayllar.org
2. Zafar Diyorning zafarli ijodi WWW.MALUMOT.RU
- 3) Bolalar adabiyoti va nazariyasi. <https://azkurs.org> › pars_docs
4. Jumaboyev M. O‘zbek va chet el bolalar adabiyoti. Toshkent: O‘zbekiston, 2002
5. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti Toshkent: O‘qituvchi, 1994

6. Искандарова , Ш., & Маруфова Зулфия Набиевна, З. (2023). IMAGE OF BEAUTY IN CLASSIC ARTISTIC TEXTS. Scientific Journal of the Fergana State University, (5), 28. https://doi.org/10.56292/SJFSU/vol_iss5/a28
7. Искандарова, Шарифа Мадалиевна, Шокирова, М.Н. ЎЗБЕК МИЛЛИЙ СПОРТ ТУРЛАРИГА ОИД ЛИНГВИСТИК БИРЛИКЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШ АСОСЛАРИ // Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-milliy-sport-turlariga-oid-lingvistik-birliklarning-shakllanish-asoslari> (дата обращения: 27.11.2023).
8. D.A.Ganieva. (2023). SYNCRETISM AND POLYFUNCTIONALITY IN THE RELATIVE FORMS OF THE VERB. International Multidisciplinary Journal for Research & Development, 10(11).
9. Ганиева Д. А., кизи Эргашева Д. Х. ИДИОСТИЛЬ И ЕГО ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА //ILM FAN TARAQQIYOTIDA ZAMONAVIY METODLARNING QO'LLANILISHI. – 2023. – Т. 3. – №. 5. – С. 28-32.
10. Ganiyeva Shodiya Azizovna, Abduraximova Xanifaxon Tolibovna, Rahmatjonova Hilolaxan Adhamjon kizi. (2023). ANALYSIS AND SIGNIFICANCE OF WORLD AND CHILDREN'S LITERATURE. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 10(11), 391–394.
11. Ganiyeva Shodiya Azizovna, Abdullayeva Mohinur Davlatjon qizi. (2023). KUDDUS MUHAMMADI - UZBEK CHILDREN'S POET. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 10(11), 388–390.

Research Science and
Innovation House

ATROF-MUHIT IFLOSLANISHI, CHIQINDILARNI ATROF MUHIT EKOLOGIYASIGA TA'SIRI VA HOZIRGI PAYTDA O'ZBEKISTONDAGI HOLAT

Andijon davlat pedagogika instituti ikkinchi bosqich talabasi

Turg'untosheva Ruxsora Boxodir qizi

Andijon davlat pedagogika instituti ikkinchi bosqich talabasi

Mirzaarapova Durdona Doniyor qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada atrof muhit ifloslanishida chiqindilarning ta'siri va hozirgi paytda davlatimizdagi holat haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: biosfera, geologik, geokimyoviy, ekologik, ifloslanish, plastik ifloslanish, atmosfera, resurs, infeksiyon, epidemiologik, gigiyenik, biotermik, issiqxona.

Аннотация: В данной статье представлена информация о влиянии отходов на загрязнение окружающей среды и текущей ситуации в нашей стране.

Ключевые слова: биосфера, геологический, геохимический, экологический, загрязнение, пластиковое загрязнение, атмосфера, ресурс, заразный, эпидемиологический, гигиенический, биотермический, теплица.

Annotation: This article provides information about the impact of waste on environmental pollution and the current situation in our country.

Keywords: biosphere, geological, geochemical, ecological, contamination, plastic pollution, atmosphere, resource, infectious, epidemiological, hygienic, biotermal, greenhouse.

Hozirgi kunga kelib, inson faoliyati natijasida biosferaning o'zgarishi juda katta tezlik bilan boryapti.

Yer kurrasining qiyofasini o'zgartirishda biosfera katta geologik kuch sifatida vujudga kelganini Vernadskiy tomonidan aytib o'tilgan edi. Insonning tabiatga geologik va geokimyoviy jihatdan ta'sirini o'rgansak biosferaning hozirgi davrga qadar o'zgarishi juda katta. Insonning tabiiy jarayonlarga salbiy munosabatda bo'lishi natijasida ekologik muammolar juda avj olib ketdi. Ulardan biri bu atrof muhit ifloslanishidir. Ifloslanish o'zi bu tabiiy muhitga salbiy o'zgarishlarni keltirib

chiqaradigan ifloslantiruvchi moddalarning kiritilishidir. Ifloslanishning turli xil shakllari mavjud. Ulardan asosiy shakllari: havoning ifloslanishi, plastik ifloslanish, tuproq ifloslanishi, suvning ifloslanishi.

Avtotransport vositalarining chiqindilari havo ifloslanishining asosiy sabablari hisoblanadi. Bir qancha davlatlar, xususan O‘zbekiston ham havosi ifloslangan davlatlar qatoriga kiradi. Atmosferaning ifloslanishi yerning havo qobig‘iga ta’sir etibgina qolmay, inson va atrof muhitni ham xavf ostiga qo‘yadi.

Suv resurslarining ifloslanishi bu suvda turli xil organik, noorganik, mexanik moddalarning to‘planishi, kimyoviy tarkibining o‘zgarishi, suv yuzasida turli xil moddalar suzib yurib cho‘kishi oqibatida suvda kislorod kamayishi, bakteriyalar ko‘payib, yuqumli kasalliklar kelib chiqishidir. Suvni ifloslovchi manbalar orasida eng muhim o‘rinni sanoat ishlab chiqarishdan hosil bo‘lgan oqava suvlar egallaydi.

Shahar va qishloqlarni toza tutishning epidemiologik va gigiyenik ahamiyati juda katta . Uy xo‘jalik axlatlari, oziq- ovqat chiqindilari va boshqalar juda ko‘p organik moddalarni ushlagani uchun tezda chiriy boshlaydi. Oqibatda turli gazlar: ammiak, serovodorod, metan, indol, skatol va boshqalar paydo bo‘ladi, yog‘ingarchilik oqibatida yer yuzasidan yuvilib chiqindilar najas, siydik hojatxonalardan yer osti suvlariga sizilib, ularni ifloslantirishi mumkin.

Chiqindilar faqatgina turli infeksiyon va gijja kasalliklarini keltiribgina qolmay, odamlarda hazm qilish sistemasining ham buzilishiga olib keladi.

Hamma chiqindilar ikki guruhga bo‘linadi: suyuq va qattiq chiqindilar.

Suyuq chiqindilarga turli xil kanalizatsiya, oqava suvlari xo‘jalik, sanoat korxonalari, inshootlar chiqindi suvlari.

Qattiq chiqindilarga: uy chiqindi axlatlari, jamoat ovqatlanish korxonalarining axlatlari, sanoat korxonalari, savdo obyektlarining axlatlari, qurilish axlatlari kiradi.

Chiqindilarni ikki yo‘l bilan zararsizlantirish mumkin:

1. Biotermik usul ya'ni axlatni kompost qilish, issiqxonalarda foydalanish va mukammallashtirilgan axlatlarni zararsiz holatga keltirish.

2. Axlatlarni kuydiradigan, sortlaydigan zavodlarda zararsizlantirish.

Keyinyi vaqtlarda chiqindilarni mexanizmlar yordamida qayta ishlash uchun zavodlar qurilmoqda, masalan har yili 65000 tonna axlatni qayta ishlash zavodi Sankt- Peterburgda qurildi. Zavod organik azot o‘gitlarini qishloq xo‘jaligi ehtiyoji uchun ishlab chiqadi.

Bizning davlatimizda chiqindilarni qayta ishlovchi zavod hozircha respublikamizning hamma viloyatlarida yo‘qligi uchun chiqindilarni maxsus joylarga to‘kib, ko‘mib tashlash davom etmoqda. Chiqindixonalar daryolarning o‘zanlari, ariqlar yaqiniga joylashtirilishi aslo mumkin emas. Ular devor yoki sim to‘rlar bilan o‘rab qo‘yilishi kerak. Chiqindilar ustiga xlorli ohak sepib qo‘yish kerak.

Shunday qilib, chiqindilar masalasi ekologiyadagi muhim muammolardan biri bo‘lib ularni yig‘ishtirib qayta ishlash yoki gigiyenik talablar bo‘yicha sarishta qilinsa nafaqat iqtisodiy jihatdan foyda ko‘ramiz, balki yerni, havoni, suvni oziq-

ovqat mahsulotlarining ifloslanishini oldi olinadi, kishilar sog‘lig‘ini muhofaza qilishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Bugungi kunda ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish va uni yaxshilash eng dolzarb muammolardan biri bo‘lmoqda.

Respublikamiz ekologiyasini yaxshilash uchun ekologik muammolarni oldini olish yurtimizning oldingi ekologik muvozanatini tiklashimiz va buning uchun kerakli chora- tadbirlardan foydalanishni yo‘lga qo‘yishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. " Ekologiya" A. Ergashev, M. Yulchiyeva, O'. Ahmedov. Toshkent. 2018
2. " Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish" A. Ergashev, T. Ergashev. Toshkent. 2005
3. " Tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish" A. Qayumov, R. Rahmonov, L. Egamberdiyeva. Toshkent. 2014
4. " Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish" A. Nazarov, Toshkent. 2020

Research Science and Innovation House

Suv o‘tlarning tarqalishi

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yo‘nalishi 2- bosqich 202 - guruh talabalari
Abilkosimov Abduraxmon Qobulbek o‘g‘li
Abdurazzoqov Azizjon Abdurauf o‘g‘li**

Annotasiya: Maqolada Suv o‘tlarning tarqalishi , taraqilishiga qarab o‘zida xosil qilgan moslanishlar , ularning xillari haqida ma’lumotlar keltirilgan, Suv o‘tlar tarqalishiga qarab quyda turlarga bo‘linadi : Plankton , bentos , quruqlik, tuproq , qaynoq buloqlar , tuproq, muz va qor , sho‘r suvlardagi kabi suv o‘t turlariga bo‘linadi.

Annotation: The article contains information about the distribution of water grasses, their adaptations depending on their distribution, and their types. Water is divided into the following types depending on the distribution of algae: Plankton, benthos, land, soil, hot springs, soil, ice and snow, water is divided into types of algae as in salt water.

Аннотация : В статье содержатся сведения о распространении водных трав, их приспособлениях в зависимости от распространения и их видах. Вода делится на следующие виды в зависимости от распространения водорослей: Планктон, бентос, суша, почва, горячие источники, почва, лед и снег, вода делится на виды водорослей, как и в соленой воде.

Kalit so‘zlar : Plankton suv o‘tlar, bentos , nekton , quruqlik suv o‘tlari , tuproq suv o‘tlari, qaynoq buloqlar suv o‘tlari, muz va qor suv o‘tlari, shar suvlardagi suv o‘tlar, diatom , kaloniya.

Key words: Plankton algae, benthos, nekton, terrestrial algae, soil algae, boiling spring algae, ice and snow algae, algae in spherical waters, diatom, calonia.

Ключевые слова: планктонные водоросли, бентос, нектон, наземные водоросли, почвенные водоросли, кипящие родниковые водоросли, ледяные и снежные водоросли, водоросли сферических вод, диатомовые водоросли, калонии.

Suvo‘tlar yer kurrasi bo‘ylab turli suv, quruqlik va tuproq biotoplarida keng tarqalgan. Bu organizmlarning quyidagi ekologiya jihatdan gurihlari m a’lum:

Plankton suv o‘tlar

Bentos suv o‘tlar

Nekton suv o‘tlar

Quruqlik suv o‘tlari

Tuproq suv o‘tlari

Qaynoq buloqlar suv o‘tlari

Muz va qor suv o‘tlari

Sho‘r suvlardagi suvo‘tlar.

Plankto‘n suv o‘tlar. Plankton suvning yuqorisi-yuzasincyslonda--hayot kechiradigan organizmlar kiradi. Suvning yuqori qatlamida mustaqil holda yashaydigan o‘simlik turlari xil plankton deyiladi. Plankton suvo‘tlar xil suv havzalarida— okeanlardan tortib, to ko‘lmaklarga bulgan joylarda o‘sadi. Turli suv havzalarining plankton suvo‘tlari sistematik jihatdan tarkibi doimo, hatto bir suv havzada, yilning turli fasllarida ham turlicha boladi. U albatta suvning fizikaviy va kimyoviy holatlariga bog‘liq. Suv havzasidagi suvo‘tlar guruhi, har bir mavsumda soni va turlari jihatdan malum darajada farq qiladi. Bunday holat ko‘pincha chuchuk suv havzalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Qishda bir hujayrali evglenalar, dinofitalar, tillaranglar, sovuqsevar diatom suvo‘tlari ko‘proq uchraydi. Bahor va yozda suvning harorati ortishi bilan ko‘k-yashil va yashil, evglena suv o‘tlarining turlari ko‘p bo‘ladi.

Dengizdagi fitoplanktoni asosan diatom va dinofita suvo‘tlardan tashkil topgan. Plankton suvo‘tlari suv yuzasida qalqib o‘sishi uchun mahsus moslamalarni hosil qilgan. Bir xil turlari turlicha moslamalar o‘sim talar, boshqalari koloniyalar, shilim shiq hosil qilsa, uchinchilari tanasida solishtirma og‘arliklarni kam aytiradigan modda (diatom suvo‘tlarda moy tomchilari, ko‘k-yashil suvo‘tlarda gaz vakuolalari) xosil qiladi. Bunday moslamalar chuchuk suvo‘tlarga nisbatan dengizlarda o‘sadiganlarda yaqqolroq namoyon bo‘ladi. Suv yuzasida bo‘lish uchun ularning o‘lchamlarini kichkinaligi ham muhim ahamiyatga ega. Suvni yuzasida qalqib hayot kechiradiganlarni epineuston, uni ostidagi lamiproneuston deyiladi. Neuston organizmlar kichik suv havzalari (ko‘lmak, hovuz kabi) hamda dengiz va okeanlarda ham mavjud. Ayrim hollarda bu organizmlar juda ko‘p miqdorda ko‘payib suv sathini qoplab ham oladi. Neustonda tillarang suvo‘tlaridan Chromulina ayrim yashil suvo‘tlari, masalan, Chamydononda keng tarqalgan. Bentos (suv tagi) organizmlariga suv tagi va undagi turli narsalarga birikib yoki birikmay, shu sharoitga moslashgan organizmlar kiradi. Bentos suvo‘tlar

muayyan sharoitda o‘shiga abiogen va biogen omillar ta’siri ostida bo‘ladi. Bentos suvo‘tlarni o‘shishi uchun fotosintezlovchi organizmlar kabi yorug‘lik zarur. Undan foydalanish darajasi boshqa ekologik omillar: harorat, biogen va biologiya faol moddalari, kislorod, organik bo‘lgan moddalar, eng muhimi bu moddalarini tallomiga shimilishi va suv oqimiga bog‘liq. Odatda suvning oqimi kuchli balsa bentos suvo‘tlari ko‘p bo‘ladi. Suv oqimining kuchi ayniqsa daryo soy kanal, irmoqlarda suvo‘tlarni tarqalishi va rivojlanishiga katta ta’sir qiladi. Bunday sharoitli suv havzatarida bentosning reofil organizmlar guruhi shakllanadi. Suv oqimi va biogen moddalar yetarli darajada bo‘lmasa bentos suv o‘tlari yaxshi rivojlanm aydi. Biogen m oddalarning manbai bo‘lib suv oqimi va suv osti cho‘kindilari hisoblanadi. Bentos suvo‘tlarining rivojlanishiga ular bilan oziqlanadigan turli umurtqasiz hayvonlar va baliqlar ham ta’sir qiladi. Bentos suvo‘tlari o‘shish joyiga ko‘ra epik-qattiq joyda epipelit-yumshoq joyda, epifit-o‘simliklar ustida o‘sadigan gurhlarga bo‘linadi. Perifiton-deb nom lanadigan organizmlar (suv o‘tlar) guruhi ham bo‘lib ular suv havzasida suzib yuradigan turli predmetlarda o‘sadi. Suv o‘tlar orasida haqiqiy bentos turlari bilan bir qatorda hayotini m a’lum vaqtini bentosda, boshqasini planktonda o‘tkazadigan turlar ham kam emas. Ularni ko‘pchiligida o‘shish joyiga birikadigan moslamalar yo‘q, ayrimlaridagina shilimshiq bog‘lamlar yoki uzim o‘siqlar bor. Qaynoq buloqlardagi suvo‘tlar 32-52°C da ayrim hollarda esa 90°C gacha haroratda o‘saoladi. K o‘pincha mineral tuzlar yoki organik m oddalar ortiqcha bo‘lgan, masalan, zavod va fabrikalarning issiq oqova suvlarida o‘sadi. Bunday suv havzalarda odatda asosan ko‘k-yashil suvo‘tlar, kam roq diatom va ulardan ham kamroq yashil suvo‘tlar o‘sadi. bQop va muzlikda o‘sadigan yashil, ko‘k-yashil va diatom suvo‘tlar krioffllar deyiladi. Ayrim vaqtlarda ular juda ko‘p mikdorda o‘shib qor va muzni yashil, sarik, moviy, qizil, jigarrang, qo‘ng‘ir hatto qoratusda tovlanishiga ham sabab bo‘ladi. Qorni zangori tusda bo‘lishiga Rhaphidonem anivelis, qizil ranga kirishiga esa Chlam ydom onada, jigarranglikni Ancilonem a hordenskiidii hosil qiladi. Bu suvo‘tlar qor yoki muzning yuza qismida bo‘lib, ular erish harorati 0°S atrofi vaqtida ommaviy ravishda ko‘payib, qor yoki muzni u yoki bu tusga kirishiga sabab bo‘ladi.

Sho‘r suv havzalarining suvo‘tlarni galobiontlar deyilib, ular suvda erigan osh tuzining kontsem raisiyasi 285 g/l dan 347 g /l gacha bulgan suv havzalarida tarqalgan. Suvning sho‘rligi bundan ortishi bilan suvo‘tlarning mikdori kam ayib boradi. O‘ta sho‘rlangan (gipertalin) suv havzalarida Dunaliella, Asteromonas, Pedimonas tarqalgan. Ayrim gipergalin suv havzalarining tagi ko‘k-yashil suvo‘tlari bilan qoplangan, ularni asosiy qismini Microcoleus, Aphonotheca, Spirulina, Oscillatoria turkumlarining turlari tashkil qiladi. Suvning sho‘rligi kamaya borishi bilan boshqa turlarga mansub suvo‘tlar ham paydo bo‘la boshlaydi. Suvo‘tlar asosan suvda hayot kechirsada, undan tashqari turli tuman muhitlarda ham keng tarqalgan. Suv muhitidan tashqaridagilarni aerofil, edafofil va litofil guruhlarga bo‘linadi. Aerofil suvo‘tlarning o‘shish muhiti fizik, kimyoviy jihatidan ta’sir etmaydigan toshlar, tog‘ qoyalari, daraxt po‘stloklari kabi qattiq substratlar hisoblandi. U larni fakat atmosfera havosini namlanishi bilangina kanoatlanadigan hamda suv bilan yuvilib turadigan joylarda o‘sadigan guruhlarga bo‘linadi. Aerofil suvo‘tlar haroratni doimiy o‘zgarib turishi ta’sirida bo‘ladi. Kunduzi ular qiziydi, kechasi soviydi, qishda muzlaydi. Bu guruh suvo‘tlari asosan Chlorophyta, Cyanophyta

qisman, Bacillariophyta guruhlariga mansub bir hujayrali va ipsimon tuzulganlardan iborat.

Tuproq yuzasi va uning qa'ri ham suv o't uchun o'sish muhiti bo'lib, unga ma'lum darajada ta'sir ko'rsata oladigan suvo'tlar guruhi edafofil deyiladi. Suvo'tlarning rivojlanishi uchun fotorotof organizmlar kabi yorug'lik ham zarur. Shudgor qilingan tuproqda yorug'lik 1 sm gacha kirib boradi. Hayotiy xususiyatlarini saqlab qolgan suvo'tiarni shudgorlanmagan tupoqlarda 20 sm gacha, shudgorlanganlarida esa 2,7 m chuquriigacha uchratish mumkin. Suvo'tlar bu chuqurliklarda ko'pincha tinim holida bo'ladi. Tuproq suvo'tlariga xos harakterli xususiyat bo'lib ularning “efem erligi”-tinim holatidan faol holatga tez o'taolishi va aksinchaligi. Tuproq haroratining keskin o'zgarishlariga ultrabinafsha va radioktiv nurlanishlarga chiday oladilar. Bu bilan ularning keng tarqalganligi ifodalanadi. Tuproq suvo'tlari asosan mikroskop orqali ko'rsa bo'ladigan tuzulishli bo'lib, ularni orasida tuproq yuzasida o'sib bemaol ko'rsa, qo'l bilan tutib ko'rsa bo'ladiganlarga ko'k-yashil suvo't.

Nastok commune yurtimizning to'qbo'zrang tuproqiarida, asosan: adir va uning yuqori qismlarida, boshoqdoshlar oilasiga mansub o'simliklar tarqalgan sarhadlarda uchraydi. Tuproq suvo'tlarining sistematik tarqibining asosiy qismini ko'k-yashil va yashil suvo'tlar tashkil qiladi. Tillarang va diatom suvo'tlar ichida ma'lum darajada harakterlilari ham bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tuban o'simliklar L.L.Velikanov
2. N.H. Qarshiboyev., U.N.Usanov., N.O.Karimov., M.SH.Yaxshiyev. Botanika. Toshkent. 2015.
3. A.A. Matkarimova., T.X. Mahkamov., M.M. Maxmudova., X.Ya. Azizov., G.B. Vaisova. Botanika. Toshkent. 2020.
4. Sh.J. Tojiboyev., N.M.Naralieva. Botanika: Tuban o'simliklar. Namagan. 2016

TEXNIK XIZMAT KO`RSATISH TADBIRLARIDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

Atamuradov U.Ya, O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari Kichik mutaxassislar tayyorlash markazi texnik tayyorgarlik sikl o‘qituvchisi, O‘R QK xizmatchisi, Samarqand shahri.

Annotatsiya: Ushbu maqolamda yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan maqsadlarning har birida mutaxassis ofiser va serjantlar tarkibining ishtiroki nihoyatda beqiyos.

Texnik ta‘minoti tadbirlarini sifatli bajarishda zamonaviy park-garaj uskunalari yordamida texnik xizmat ko‘rsatish va tajribali avtoservis (HKTU) ustalarini yangi dasgohlarni qo‘llashi o‘rni va mohiyati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: rivojlanishi, sanoat, engil, transport, vosita.

Texnik ta‘minot tadbirlarining muammolari va ularning yechimlari.

Ta‘minotni tashkillashtirish maqsadi:

qurol-aslaha va texnikani doimiy jangovar shay holda ushlab turish va jangovar qo‘llashga doimiy shay holda ushlab turish;

o‘z vaqtida sarf va yo‘qotishlarning o‘rnini to‘ldirish;

qurol-aslaha va texnikaga o‘z vaqtida texnik xizmat ko‘rsatish, ta‘mirlash va evakusiya qilish;

ularni texnik jihatdan ekspluatasiya qilish, shikastlangan qurol-aslaha va texnikani tezkorlik bilan tiklash va uni safga qaytarishni talab etadi.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan maqsadlarning har birida mutaxassis ofiser va serjantlar tarkibining ishtiroki nihoyatda beqiyos.

Artilleriyaviy ta‘minot umumiy ta‘minot tizimida moddiy ta‘minotni anglatadi, chunki har bir xizmatning o‘z yo‘nalishida moddiy vositalar mavjud va ular bilan ta‘minlash har bir xizmatning vazifasiga kiradi.

Lekin texnik ta‘minotni to‘g‘ri tashkillashtirish uchun oldin bu ta‘minotning umumiy moddiy-texnik ta‘minotda tutgan o‘rnini o‘rganuvchilarimizga anglata olishimiz kerak.

Masalan moddiy ta'minot nima deb so'ralsa, barcha desam yolg'on bo'ladi aksariyat ta'minotchilar (texnik va front orti ta'minoti nazarda tutilyapti) kiyim-kechak, yoqilg'i, oziq-ovqat deyishadi.

Demak bu ta'minotlar haqida kerakli ma'lumotni bera olmayapmiz yoki uncha e'tibor qaratmayapmiz deb o'ylayman. Moddiy ta'minot turlari haqida to'xtalib o'tirmayman.

Demak monitorga e'tiboringiz qarataman:

Moddiy ta'minot:

yuqori ta'minlovchilardan qabul qilib olish;

hisob-kitob va hisobot;

ta'minlashni rejalashtirish;

moddiy vositalarni taqsimlashni rejalashtirish;

jangovar ta'minot punktlarida saqlash;

moddiy vositalarni bo'linmalarga berish.

Moddiy ta'minot tushunchasidan keyin o'z-o'zidan texnik ta'minotga murojaat qilsak, biz ta'minlagan barcha moddiy vositalarning jangovar shayligini ushlab turish uchun, ularning hayotiy sikli uzaytirish uchun bajariladigan barcha tadbirlar majmuasi texnik ta'minot tadbirlaridir.

Texnik ta'minot tabirlari yoki ishlari:

qurol-aslahalar va o'q-dorilarni to'g'ri jangovar qo'llash va ishlatish;

shaxsiy tarkibga qurol-aslahalar va o'q-dorilarni to'g'ri ekspluatasiya qilishni, ta'mirlashni va b.q. o'rgatish;

texnik ta'minotni rejalashtirish va boshqarish;

ushlab turishni tashkillashtirish;

texnik xizmat ko'rsatishni tashkillashtirish;

ishlab chiqarish, konstruktiv va ekspluatasion kamchiliklar va nosozliklar haqida ma'lumot yig'ish;

ta'mirlashni rejalashtirish va tashkillashtirish;

evakusiyani rejalashtirish va tashkillashtirish.

Shu sanab o'tilgan barcha tadbirlar o'ta muhim ahamiyatga ega va ular majburiy bajarilishi lozim bo'lgan ishlar sanaladi. Agar buni o'rganuvchilarga yanada tushunarli qilib aytadigan bo'lsak, har bir RAQning hayotiy muddatini uzaytirish uchun bajariladigan barcha ishlarni tushunishlari mumkin va ko'z oldilariga keltirishlari mumkin.

Bu fikrlarni albatta amaliyotdagi misollar bilan boyitish lozim.

Shuning uchun o'qituvchi uchun qo'shinlarda xizmat amaliyoti kamida 10 yil, bo'lmasa 15 yil bo'lishi lozim deb o'ylayman. Shunda o'qituvchi berayotgan fikrlarning asl mohiyatini anglagan holda muammoga yondashadi.

Bu ishlarni sanab o'tishimdan maqsad, e'tiborlaringizni bir necha holatlarga qaratishdan iborat. Kimlarda-dir mavzudan uzoqlashish bo'lyapti deb o'ylashlari tabiiy. Lekin bu mavzudan uzoqlashish emas, balki bir necha muhim savollar qo'yish degan bo'lardim:

shu tadbirlarning mohiyatini o'rgatishga e'tibor qaratyapmiz-mi,

shu tabirlarni o'rgatishda sinchkovlik bilan chuqur yondashyapmiz-mi degan savollar ochiq qolmoqda deb o'ylayman.

Savol berishingiz mumkin, siz o'zingizchi...? Men faqat shu haqida gapiraman, lekin biz hamon adabiyotlarni, materiallarni qisqartirishda davom etmoqdamiz.

Bu haqida to'xtalganimning sababi, biz agar nimadir o'rgatmadik yoki bilimlar sayozlashgan yoki unut bo'lgan. O'rganuvchi hozirgi adabiyotlarimizdan kerakli ma'lumotni topa olmaydi. Mayli, gap bilim haqida ketsa. Qurol-aslaha va texnikaning ishlash faoliyati bilan, unga xizmat ko'rsatish va uni ta'mirlash haqida ketsa-chi. Bu bilimlarni mustahkamlay olmaslik Qurol-aslaha va texnikaning muddatidan oldin safdan chiqishiga olib kelishi mumkin.

Shaxsiy tarkib esa javobgar bo'lib qolishi mumkin. O'ylayman-ki bu muammoni barchamiz birdek tushunib turibmiz. Lekin shu haqidagi fikrlarimizni hayotga tadbir etishning uddasidan siqa olmayapmiz.

Yana bir muammo haqida to'xtalib o'tishni lozim deb topdim.

Masalan:

shaxsiy tarkibga qurol-aslahalar va o'q-dorilarni to'g'ri ekspluatasiya qilishni, ta'mirlashni va b.q o'rgatish. Biz ta'mirlash va texnik xizmat ko'rsatishni o'rgatishga kerakli e'tibor qaratyapmiz-mi? Maxsus tayyorgarlik bo'lyapti-mi? Bu tadbirlarni tashkillashtirish va ularning sifat nazorati nazardan chetta qolmoqda.

ishlab chiqarish, konstruktiv va ekspluatasion kamchiliklar va nosozliklar haqida ma'lumot yig'ish; Bunga biz qanchalik e'tibor qaratyapmiz?. Vaholanki bu ma'lumotlar har bir texnika va qurol haqida kerakli ma'lumotga ega bo'lish va texnik ta'minotni tashkillashtirda ulardan foydalanish, ya'ni texnikaga tashhis qo'yish oddiy qilib aytganda.

Biz hatto bu ma'lumotlarni yo'qotishlar va buzilishlarni administrativ surishtiruv o'tkazganda ham e'tiborga olmayapmiz. Demak javobgar shaxslar keltirilgan zararni to'liq qoplash bilan jazolanmoqdalar. Bu kamchiliklar turlarini mansabdor shaxslar tushunganlarida edi, ular surishtiruvda boshqacha taklif bergan bo'lur edilar. Yana bir masala.

Bu kamchiliklarning farqiga borishni shaxsiy tarkib bilishi lozim, chunki tinchli davrida ham, urush davrida ham texnik bo'linmalar shaxsiy tarkibi texnik holatni baholashni bilishlari lozim.

Chunki texnik bo'linmalarining texnik xizmat ko'rsatish va ta'mirlash bo'yicha ish hajmi ularning chmqargan qarorlari ma'lumotlariga bog'liq bo'ladi.

Aniq ma'lumotlarga ega bo'lmaslik, boshqacha qilib aytganda texnik ta'minot ishlarini noto'g'ri tashkillashtirishga olib keladi. Bu esa katta vaqt yo'qotish va srf degani. Urush davrida esa buning javobgarligi juda og'ir baholanadi va natijasi og'ir bo'ladi.

Texnik ta'minot mutaxassislari tarkibi eng ko'p qatnashadigan ishlar haqida to'xtalmoqchiman.

TEXNIK XIZMAT KO'RSATISH

qurol-aslahalar, optik asboblari, otish va kuzatish asboblari, agregatlar, tizimlarning sozligini tekshirish, tozalash, to'g'rilash
akkumulyator batareyalarni zaryadlash ;

qurol-aslahalar va texnikanink to'liqligini, ZAA, o'tuvchanligini oshirish uchun qo'shimcha qurilamalar va boshqa tabeldagi jihozlar bilan ta'minlanganligini tekshirish;

shaxsiy tarkib, qurol-aslahalar va o'q-dorilarni tashish uchun mo'ljallangan avtomobillarning sozligini, tegishli agregat va jihozlarining joyidaligi va sozligini tekshirish.

Faqat bitta savolga javob berish qoldi: bu tadbirlarning barini qachon bajaramiz?

Nima uchun bunday savol qo'ydim? Rahbariy hujjatlarda ko'rsatilgan rejali-ogohlantiruvchi tizim tadbirlari o'tkazilishi shart. Chunki bu qurol va texnikamizning hayotiy siklini uzaytirish bilan bog'liq bo'lgan masala.

Oldin, tizimdagi mavsumiy, TO-1, TO-2 lardan tashqari texnik xizmat ko'rsatish(rejalashtirilganlaridan tashqari) 1 oyda 52 soatni tashkil qilgan: park kunlari 2 kun x8=16 soat, har kuni QA va texnikaga xizmat ko'rsatish va ertangi

kunga tayyorlash 17.00-18.00 - 5 kun x 4 hafta =20 soat, park-xo‘jalik kunlari 4 kun x 4 = 16 soat. Jami: 16+20+16=52 soat. Bugun esa shu ko‘rsatkich 16 soatdan oshmayapti.

Demak nosoz qurol-aslaha va texnikalar qachon tuzatilmoqda, jangovar tayyorgarlik soatlari va mustaqil tayrgarlik hisobiga amalga oshirilmoqda.

Chunki tuzatilmasa, ta‘mirlanmasa bo‘lmaydi.

Bu jihat haqida bir oz o‘ylab ko‘rishimiz va mulohaza yuritishimiz, kerakli takliflarni ishlab chiqimiz lozim. Hammamizning vazifamiz bitta: oxir-oqibat jangovar qurol va texnikani doimiy jangovar shay holda ushlab turish.

Biz shunga shaxsiy tarkibni haqiqatan o‘rgatishimiz lozim. Bu mening ko‘rganlarim, kuzatganlarim, haqiqatlarim va fikrlarim edi. Hulosa chiqarish o‘zingizdan.

Ta‘mirlash haqida to‘xtalmoqchi emasman, lekin Chechnya misolini keltirdim. Bu masalaning qanchalik jiddiylikni tassovvur etishimiz va o‘rganuvchilarni buning murakkab vazifaligiga ishontirishimiz, ularni uyg‘otishimiz lozim.

Xulosa qilganda xozirda mudofaa vazirligini ko‘chma ta‘mirlash ustaxonalariga xozirda zamonaviy texnik xizmat ko‘rsatish uskunalari olib kelinib harbiy xizmatchilar va fuqorolarning avtomobil texnikalariga malakali mutaxassislar yordamida avtoservis xizmati tashkillashtirilgan.

Foydalanilgan dabiyotlar:

1. Энциклопедия с дополненной реальностью военной автомобильной техники, издательства АСТ (V.V.LIKSO, B.B PROKAZOV). Rossiya-2014.

2. "O‘zbekiston Respublikasi avtomobil transporti harakatdagi tarkibining texnik xizmat va ta‘miri haqidagi Nizom" – Toshkent, korporatsiya "Uzavtotrans". – 1999 y.

Research Science and
Innovation House

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA ILG‘OR MILLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR

Baltamuratova Aksungul Perdebaevna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Temirova Rayhon Dilmurodjon qizi - Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada yurtimizdagi Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodkorlikni shakllantirish tizimini yanada rivojlantirish uchun qo‘llanilayotgan qator xorijiy va milliy tajribalar haqida va ularning ahamiyati qo‘lash tartibkari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: samaradorlik, xorijiy tajriba, standart, baholash, tadqiqotlar, hamkor, milliy tizim.

ПЕРЕДОВОЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Балтамуратова Аксунгуль Пердебаевна – старший преподаватель кафедры «Педагогика начального образования» Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

Темирова Райхон Дилмуроджон кизи – студентка 3 курса факультета Начального образования.

Аннотация: В статье упоминается ряд зарубежного и отечественного опыта, использованного для дальнейшего развития системы начального образования в нашей стране, а также порядок их значимости.

Ключевые слова: эффективность, зарубежный опыт, стандарт, оценка, исследование, партнер, национальная система.

ADVANCED NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING THE SYSTEM FOR FORMING CREATIVITY IN PRIMARY CLASS SCHOOLCHILDS

Baltamuratova Aksungul Perdebaevna – senior lecturer of the department of “Pedagogy of Primary Education” of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Temirova Rayhon Dilmurodjon kizi – 3rd year student of the Faculty of Primary Education

Annotation: The article mentions a number of foreign and domestic experiences used for the further development of the primary education system in our country, as well as the order of their importance.

Key words: efficiency, foreign experience, standard, authority, research, partner, national system.

Ta’lim sifati va samaradorligini oshirish yo’lida xorijiy ilg’or tajribalarni o’rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Bu borada O’zbekiston Respublikasida qo’yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta’limi tizimida ta’lim sifati baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to’g’risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta’lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo’lga qo’yilishini misol sifatida keltirish mumkin

Darhaqiqat, bugungi taraqqiyot har bir o’qituvchidan o’ziga xos ijodkorlik, malaka va tajribani taqozo etmoqda. Bu o’z navbatida xorijiy tillar fani o’qituvchilari zimmasiga katta mas’uliyat yuklaydi [1, 2].

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875-sonli «Chet tillarni o’rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi Qarorini tizimli amalga oshirish maqsadida boshlang’ich sinflarda xorijiy tilni o’quvchilarga o’rgatishdan maqsad ularning shu tilda so’zlash, yozish, tinglab va o’qib tushunish kabi ijodkorlik ko’nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda bolalarning tafakkuri, muloqot madaniyati, bilim olishga qiziqishi, faollik, mustaqillik, mehnatsevarlik, qiziquvchanlikni uyg’otishga qaratiladi [3, 4]. Yuqoridagi maqsaddan kelib chiqib, bugungi kunda xorijiy tillarni o’qitish DTSda ko’rsatilgan «A» bosqich, ya’ni boshlang’ich sinflarni o’z ichiga oladi.

Demak, xorijiy til o‘qituvchisi 1-2-3-sinflarda ta’lim jarayonida qanchalik ustalik bilan pedagogik texnologiyalardan o‘z o‘rnida, maqsadli foydalansa, dars samaradorligi yuqori bo‘ladi.

Bugungi har bir fan o‘qituvchisi o‘z fanining xususiyatidan kelib chiqib, ta’lim jarayonida turli interfaol usullardan foydalanmoqda. Ushbu maqola doirasida biz boshlang‘ich ta’lim jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarning turli interfaol usullaridan foydalanib, kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarning erkin fikrlash va ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish masalasiga qaratamiz [5, 6].

Davlat ta’lim standartida har bir sinf uchun, masalan, 1-sinf uchun 200 ta, 2-sinf uchun 250 ta so‘z va iboralarni o‘rgatish maqsadi qo‘yiladi. Bunda xorijiy til o‘qituvchisi pedagogik texnologiyalar asosida kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarda erkin fikrlash va ijodkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishni asosiy maqsad qilib oladi.

O‘zbek pedagog olimi O‘.K.Tolipov ilg‘or pedagogik texnologiyaning markaziy muammosi o‘quvchi ijodkorligini shakllantirish orqali ta’lim maqsadiga erishishini ta’minlashdan iborat ekanligi ta’kidlab, xorijiy tillarni o‘qitishda muayyan interfaol usullarni tavsiya qiladi.

Ma’lumki, xorijiy tillarni samarali o‘qitishda turli xil interfaol usullar mavjud. Murakkab mavzularni o‘quvchilar ongiga osongina singdirish uchun pedagogik texnologiyalarning turli xil metodlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir [7, 8]. Masalan, «Aqliy hujum», «Klaster», «Qizil va yashil rangli kartochkalar bilan ishlash», «BBB» (bilaman, bilishni xohlayman, bilib oldim), «Venn diagrammasi» metodlari shular jumlasidandir.

Darslarni mukammal tashkil etish uchun ilg‘or pedagogik texnologiyalarni olib kirish, uni ta’lim mazmuniga singdirish, dars o‘tishning yangidan-yangi usullarini topish, davlat ta’lim standartlari talablarini bajarishga zamin yaratadi. Bunda o‘qituvchiga dars o‘tish qulay va jonli bo‘lishi uchun turli ko‘rgazmali vositalar ishlab chiqish va ulardan dars jarayonida optimal foydalanish, zamonaviy ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish lozim [9, 10].

O‘zbekistonlik olim, professor N.Saidahmedovning ta’kidlashicha, «hozirgi kunda o‘qituvchilar o‘qitish metodikasini ko‘p hollarda texnologiyalardan ajrata olmayaptilar». Metodika o‘tish jarayonini tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar majmuasidan iboratdir, metodikadan ko‘zlangan maqsad predmet mavzulariga oid nazariyalarni aniq hodisalar tekisligiga ko‘chirishdir.

Pedagogik texnologiya (PT) o‘qitish jarayonining o‘zaro bog‘liq qismlarini tashkiliy jihatdan tartibga keltirish, bosqichlarini ko‘rish, ularni joriy etish, shartlarini aniqlash, mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda belgilangan maqsadga erishishni ta‘minlaydi [11, 12]. «Yoxud, PT o‘qituvchining kasbiy faoliyatini yangilovchi va ta‘limda yakuniy natijani kafolatlaydigan muolajalar yig‘indisidir.

Dars jarayonlarida o‘qituvchi o‘quvchi nutqi, mustaqil fikrlay olishi, o‘z fikrini xorijiy tilda bemalol ifoda eta olishi, yozma ish, suhbat, hikoya, mustaqil fikriga tayanishi kabi shakllariga e‘tibor berishi lozim [13, 14]. Aslida, pedagogik texnologiyalardan o‘qituvchi dars jarayonida majburiy foydalanishi mumkin emas. Ayrim o‘qituvchilar pedagogik texnologiyalar afzalliklarini o‘zlari bilmay turib, ulardan xo‘jako‘rsinga foydalanmoqchi bo‘ladilar. Holbuki, buni hech kimga keragi yo‘q.

Ilg‘or pedagogik texnologiyalar darsning mazmuni, maqsadiga qarab ishlatilsa, u ijobiy samara beradi. Bundan tashqari har bir darsdagi interfaol usullar qayta-qayta mashq qilinishi oqibatida aniq natijaga erishiladi. O‘quvchilarning zerikib qolmasligi uchun pedagogik texnologiyalardagi usullarning turlicha bo‘lishi dars samaradorligini yanada oshiradi [15, 16].

Yana shuni aytib o‘tish kerakki, dars jarayonida o‘quvchilarga xorijiy tillardan dars o‘tishda «Speak», ya‘ni «gapirmoq metodini qo‘llash mumkin. Bu metodda o‘quvchilar o‘zlarining so‘z boyligi va grammatik bilimiga tayanadilar. O‘qituvchi doskaga bitta sodda fe‘lni yozadi. O‘qituvchi tanlagan o‘quvchilar bu fe‘ldan ketma-ket sodda va murakkab gaplar tuzadilar. Bu metodni qo‘llash jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarning grammatik bilimi va so‘z boyligini yana bir bor sinovdan o‘tkazadi. Masalan, o‘qituvchi doskaga «go» fe‘lini yozadi. Tanlangan o‘quvchi esa uni sodda gapga aylantiradi. Masalan «I go» yoki «he goes», «go to school» va shu tariqa keyingi tanlangan o‘quvchilar bu gapni ketma-ketlikda davom ettiradilar. Bu misolni quyidagi matnda ko‘rib chiqamiz:

O‘qituvchi: - go

1. O‘quvchi: go to school
2. O‘quvchi: go to school said my father

Bu misollar ketma-ketligini ta‘minlash, eng avvalo, o‘quvchilarning bilimlarni o‘zlashtirishlariga bog‘liq. Bu metodni o‘qituvchi guruhlar misolida ham qo‘llasa bo‘ladi. O‘quvchilarni o‘qituvchi ikkita guruhga bo‘lib, ularga ikkita fe‘lni doskaga

yozdiradi va har bir guruh qatnashchilari navbat bilan fe'lni gapga aylantirib, gaplar ketma-ketligini davom ettiradilar. Gaplarning grammatik jihatdan to'g'ri ishlatilganligi va so'zlarning to'g'ri yozilishi o'qituvchi tomonidan nazoratga olinadi va ular umumlashtirilib baholanadi. Eng yaxshi ko'rsatkichga ega bo'lgan o'quvchilar o'qituvchi tomonidan o'rnak qilib ko'rsatiladi va rag'batlantiriladi. Bu kabi metodlardan ko'plab misollar keltirishimiz mumkin va ulardan xorijiy til darslarida unumli foydalanilsa bo'ladi.

Bulardan kelib chiqadigan xulosa shuki, o'qituvchi o'z darsiga ilg'or pedagogik texnologiyalarni qanchalik ko'p darajada olib kirsam, ularni ta'lim mazmuniga singdirib, o'z o'rnida foydalansa va o'zi ham bunday metodlarni yanada rivojlantirib, yangidan-yangi innovatsiyalar kashf qilsa, ana shundagina u ko'zlagan natijaga erishadi.

Xulosa qilib aytilganda, yurtimizning boshlang'ich ta'lim tizimi kun sari rivojlanib bormoqda. Bunda xorijiy davlat tajribalaridan foydalanish asta-sekinlik bilan o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Балтамуратова А.П. Развитие творческой деятельности будущих педагогов начального образования в контексте развивающего обучения Нукус давлат педагогика институти “Fan va jamiyat” ilmiy-uslubiy jurnali 4-son/ 45-47 betlar, Нукус 2022
2. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy tayyorlash jarayonida ijodiy faoliyatini takomillashtirish samaradorligi TDPU “Ilmiy axborotlari” jurnali 11-son 2022
3. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi ijodiy faoliyatining mazmuni va tuzilishi // M.Ulug'bek nomidagi UzMU “UzMU xabarlari” ilmiy jurnali, 1/1 2023 ISSN 2181-7324
4. Baltamuratova A.P. EFFICIENCY OF IMPROVING THE CREATIVE ACTIVITY OF THE FUTURE PRIMARY EDUCATIONAL TEACHER IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, JIF:7.2 56–60. Retrieved from <https://www.sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/512> Berlin 10785, Germany 16 January 2023

5. Baltamuratova A.P. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchi faoliyatida pedagogik va ijodiy qobiliyat. Impact Factor: 9.2 ISSN-L: 2544-980X. Miasto Przyszłości Kielce 2022
<https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/822/76>
6. Baltamuratova A.P. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini takomillashtirish. YOUTH, SCIENCE, EDUCATION: TOPICAL ISSUES, ACHIEVEMENTS AND INNOVATIONS, (2022, November 28) Prague, Czech. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7370316>
7. Baltamuratova A.P. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda pedagogik mulqotning o‘ziga xos xususiyatlari va funksiyalari. «Zamonaviy dunyoda Innovatsion Tadqiqotlar, Nazariya Va Amaliyot» Nomli Ilmiy, Respublika Onlayn Konferensiya, Attribution 4.0 International (2022). 1(27), 138–148. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7376276>
8. Baltamuratova A.P. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish «XXI asr ko‘nikmalarini ommalashtirishda talabalarning roli» Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya I-qism. Jizzax shahri 18 noyabr 2022 yil
9. Балтамуратова Ақсунгул Пердебай қызы, Абдіқалиева Венера Турдіқали қызы БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕГІ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМУЫТУ INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL VOLUME 1 ISSUE 7 UIF-2022: 8.2 | ISSN: 2181-3337
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7295379>
10. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Формирование мобильности личности как педагогическая проблема // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 384-390.
<http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20065.%20384-390.pdf>
11. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Бошланғич таълим ўқувчиларини ижтимоий мобиллигини ривожлантириш // EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE Innovative Academy Research Support Center UIF = 8.2 | SJIF = 6.051 www.in-academy.uz Volume 2 Issue 4, April 2022. Pages 136-139.
<https://zenodo.org/record/6511330#.Y1G0jnZByUk>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6511330>

12. Салаева М.С., Мамадалиева У.С. Развитие когнитивной мобильности учащихся в начальном образовании / “Хорijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 276-281.

13. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // Scientific progress. VOLUME 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>

14. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Bola shaxsini shakllantirishda otalarning o‘rni // Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ». ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск №24 (том 4) (март, 2022). - С.751-754. https://www.mpcareer.ru/_files/ugd/a62191_0b77bb588ae44c41874c43e8211ea9a8.pdf https://www.mpcareer.ru/_files/ugd/Март%202022.%20Том%204.pdf

15. Salaeva M.S., Umirova X.S. Bola tarbiyasida oila va maktabning o‘zaro hamkorligi // Problems and scientific solutions. - Australia, Melbourne. 2022. –B. 114-123. <https://zenodo.org/record/6762227#.Y1G7dXZByUk>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6762226>

16. Salaeva M.S., Urazova K.V. Boshlang‘ich ta‘limda o‘quv faoliyatning kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar psixik rivojlanishiga ta‘siri / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - B.432-441. ISBN 978-601-06-8694-6

Research Science and
Innovation House

BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA‘LIM O‘QITUCHILARINING KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHDAGI MUAMMO VA YECHIMLARI

Ismailov Janibek Aktamovich

JDPU Sirtqi bo‘lim, Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta‘lim kafedrası
o‘qituvchisi

Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimizi bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz.

(Sh. M. Mirziyoyev)

Annotatsiya: Ushbu maqolada 20-yanvardagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning maktablarda xorijiy tillar va kasb o‘rgatish tizimini rivojlantirish masalalari bo‘yicha kengaytirilgan yig‘ilishi, o‘tkazildi. Bo‘lajak texnologik ta‘lim o‘qituvchilarini kasbga yo‘naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar tahlil etilgan bo‘lib, bu jarayonda ularning pedagogik mahorati, kasb tanlashga oid bilim va ko‘nikmalari, vazifalari, shuningdek kasb tanlashda shaxs hislatlari, o‘quvchi psixologiyasi, o‘quvchilarni kasb tanlashga tayyorligini ko‘rsatuvchi mezonlar mazmuni va o‘sib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo‘naltirish hamisha davlatimiz, siyosatimiz oldida turgan ustivor masalalardan sanalib kelingan. Mazkur jarayonni amalga oshirish uchun farzandlarimizning ota-onalari hamda Oliy o‘quv yurtlarining o‘rni haqida ma‘lumot berilgan.

Tayanch so‘zlar kasbiy, individual, kreativ industriya, ijtimoiy davlat.

Аннотация: В данной статье 20 января состоялось расширенное совещание Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева по вопросам развития системы иностранных языков и профессионального обучения в

школах. Проанализированы исходные педагогические процессы ориентации будущих учителей технологического образования на профессию, в этом процессе их педагогические умения, знания и умения, связанные с выбором профессии, задачами, а также особенности личности в выборе профессии. психология студентов, содержание критериев, указывающих на готовность студентов к выбору профессии, ориентация подрастающего молодого поколения на профессию всегда считались одними из приоритетных задач, стоящих перед нашим государством и политикой. В целях реализации этого процесса доведены до сведения родителей наших детей и роль высших учебных заведений.

Ключевые слова: профессионал, личность, креативная индустрия, социальное государство.

Abstract: In this article, the extended meeting of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev on the issues of development of the system of foreign languages and vocational training in schools was held on January 20. The initial pedagogical processes in the orientation of future technological education teachers to the profession were analyzed, in this process their pedagogical skills, knowledge and skills related to the choice of a profession, tasks, as well as personality traits in the choice of a profession, student psychology, the content of the criteria indicating the readiness of students to choose a profession, and the guidance of the growing young generation to the profession have always been considered among the priority issues facing our state and politics. In order to implement this process, parents of our children and the role of higher educational institutions have been informed.

Key words: professional, individual, creative industry, social state.

Jahonning rivojlangan davlatlari qatori mamlakatimizda ham ta'limdagi islohotlar jarayonida mustaqil ta'limni rag'batlantirish muhim yo'nalish sifatida kelmoqda. Pedagogning kasbiy layoqatlilikini tarbiyalash fenomenini tadqiq qilishga bir qator olimlarning ishlarida o'z ifodasini topgan. Bu mualliflar kasbiy layoqatlilik – ishonchlilik sifatleri bilan birgalikda bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining kasbiy – individual hodisa sifatida pedagogik madaniyatini tavsiflaydi degan fikrlar bilan bir qatorda jamiyatda ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishi hamda turli sohalarida maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellekt va ahloqiy rivojlanib kelmoqda.

Bunga yaqqol misool joriy yilning 20 yanvar kuni maktablarda xorijiy tillar va kasb o'rgatish tizimini rivojlantirish masalalari bo'yicha kengaytirilgan yig'ilish o'tkazildi.

Prezidentimiz xalqimizga Murojaatnomasida “ijtimoiy davlat” tamoyiliga alohida e'tibor qaratgan edi. Aynan aytganda, “Ijtimoiy davlat bu, eng avvalo, inson salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun teng imkoniyatlar, odamlar munosib hayot kechirishiga zarur sharoitlar yaratish, kambag'allikni qisqartirish, demakdir”deb alohida ta'kidlab o'tdi.

Bunga erishishning asosi, birinchi navbatda, ta'lim. Shu bois Murojaatnomada maktab o'quvchilarini kamida ikkita xorijiy til va bitta kasb-hunarga o'rgatish ustuvor vazifa etib belgilangan edi.

So'nggi yillarda ta'limga, o'qituvchilarga e'tibor oshdi, oliy ta'limda qabul kvotalar soni va yo'nalishlar ko'paydi. Albatta bu maktablardagi sifatli ta'limni oshirishga udaydi. Endi 11 yil maktabda o'qigan bola ikkita chet tilini mukammal o'rganib yaratilgan imkoniyatlardan oqilona foydalansa kelajakda yetuk mutaxassislar erishamiz. Bu esa maktab bitiruvchilarining 50 foizi mehnat bozoriga hech qanday kasbga ega bo'lmasdan kirib kelishini oldi olinib kasblarni ruvojlantirishga olib keladi natijada kasb egallagan yoshlar soni ortib, davlatimiz iqtisodiyotining rivoji jadallashadi.

Shu bois yig'ilishda xorijiy tillarni o'qitish sifatini oshirish va o'quvchilarni kasbga yo'naltirish masalalari muhokama qilindi.

– Maktabdan kasb va tilni bilib chiqqan bola jamiyatimizning katta yutug'i, bilmagani muammo, – dedi Shavkat Mirziyoev.

Bu tajribani joriy etish uchun har bir viloyatdan bittadan shahar va ikkitadan tuman tanlab olingan. Ulardagi 2 mingdan ortiq maktablarning sharoiti, pedagoglar malakasi, o'quvchilarning kasb-hunar va xorijiy tillarga qiziqishi o'rganilgan.

Endi tuman va mahallalarning xususiyatidan kelib chiqib, o'quvchilar maktabning o'zida 64 xil ishchi kasblarga o'rgatilishi ko'zda tutilmoqda.

Shuningdek, o'quvchilarni axborot texnologiyalari va “kreativ industriya” bo'yicha zamonaviy kasblarga o'rgatish muhimligi ta'kidlandi.

Yig'ilishda viloyat hokimlari tanlangan maktablar misolida xorijiy tillar va kasb o'rgatishni rivojlantirishga oid rejalar yuzasidan axborot berdi.

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy barqarorligi uning fuqarolarining aqliy jihatdan yetukligi va axloqiy salohiyatining

yuksak darajada rivojlanganligiga bog‘liq. Asrlar davomida saqlanib kelinayotgan xalqning boy intellektual merosi hamda umuminsoniy qadriyatlar asosida madaniyat, ma’rifat, fan-texnologiya va iqtisodiyotning yangi yutuqlari asosida mukammal tayyorgarlikdan o‘tgan kadrlarni tayyorlashning yangi tizimini shakllantirish O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir.

Kasblar bo‘yicha birlamchi bilim, ko‘nikmalarni shakllantirish uchun professional tashxislash va kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha choralar amalga oshirilmoqda. Bu borada respublikamizda “O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik tashxis markazi” tashkil etilgan. Bu markaz O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarida ko‘zda tutilgan jamiyat ehtiyoji va mehnat bozori talablari asosida o‘quvchilarning o‘z qiziqishlari, qobiliyatlari va sog‘liqlariga mos bo‘lgan kasb-hunarlarni tanlashlariga ko‘maklashadi. Ushbu markaz o‘quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo‘naltirish va psixologik-pedagogik tashxis sohasidagi yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va o‘rnatilgan tartibga amalga oshirilmoqda.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tishimiz joizki yoshlarimizni to‘g‘ri kasbga yo‘naltirish, bu kasbiy o‘zini o‘zi aniqlashga yordam berishga qaratilgan tadbirlar tizimidir.

Bo‘lajak texnologiya ta’lim o‘qituvchilari kasbga yo‘naltirish maqsadi — shaxsning ma’lum bir kasbiy faoliyat yo‘nalishiga moyilligini aniqlashga yordam beradi. Bu esa har bir bola iste’dodli va ma’lum bir sohada o‘z iste’dodini tatbiq eta oladi degan fikrga asoslanadi. Kasbga yo‘naltirishning turli xil usullari mavjud — kelajakdagi kasbni tanlashda duch keladigan o‘spirin bilan, uning qiziqishlari va sevimli mashg‘ulotlarini muhokama qiladigan mutaxassislar bilan suhbatlar, shuningdek, standartlashtirilgan usullar mavjud, ularning natijalari kuchli va zaif tomonlarini tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boyicha, harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi
2. G‘oziyev E., Mamedov K. Kasb psixologiyasi. – T.: O‘zMU, 2003.
3. Qodirov M. E. Texnologiya fanini mazmunan modernizatsiyalash hamda sifat va samaradorligini oshirish usullari// Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. 158-161 bet.

Similar fates

Yuldashova Umidaxon Toshbotir qizi
Student, Tashkent Pedagogical University
Uzbekistan
umidayuldoshova961@gmail.com
Scientific Supervisor: Safarova Mahliyo

Abstract:the article highlights the similarity and differences between the two works. Which are rare works of fiction and leave a deep impression on the heart of every reader.

The article about "Oliver Twist" and "David Copperfield" by Charles Dickens explore comparable themes and situations, although they diverge in terms of character development and narrative structure. Both books explore the harsh reality of Victorian England, highlighting the struggles and social inequalities that the lower classes had to deal with. But if "Oliver Twist" mostly addresses the underbelly of crime and the fate of orphans, "David Copperfield" adopts a more expansive stance, covering a greater spectrum of people and situations. The main plot of "Oliver Twist" revolves around Oliver's journey from the workhouse to his final redemption, and the narrative moves more quickly and linearly overall. The tension and intrigue of Oliver's discovery of his true identity and his confrontation with Bill Sikes and the evil Fagin drive the plot of the book.

However, "David Copperfield" follows the protagonist across several decades and has a more episodic structure. The book is structured into three main sections, each of which reflects a separate stage in David's growth and development. This makes it possible to examine David's personality and interpersonal interactions in greater detail. Both books do a fantastic job of developing characters who are both memorable and nuanced. Dickens offers a panoply of fantastical characters in "Oliver Twist," including Nancy, the Artful Dodger, and Fagin. These characters, who range from the cunning criminal to the endearing misfit, represent many facets of society. On the other hand, "David Copperfield" presents a more complex picture of its characters, emphasizing their internal conflicts and personal development.

Throughout the course of the book, David experiences a profound metamorphosis, growing from a helpless infant to a responsible adult. The lovable Agnes Wickfield and the eccentric Mr. Dick are two examples of the supporting characters who go through personal growth. Themes like poverty, injustice, and the power of love are present in both books, although "Oliver Twist" leans more toward highlighting the negative sides of society and human nature. It highlights the glaring gap between the rich and the poor and exposes the cruelty and corruption of Victorian England. Alternatively, "David Copperfield" presents a more positive and upbeat viewpoint, stressing the significance of individual development, tenacity, and forgiveness.

In summary, two beloved Charles Dickens novels—"Oliver Twist" and "David Copperfield"—have comparable topics and settings but distinct narrative arcs and character arcs. "David Copperfield" provides a more comprehensive examination of a variety of personalities and events, whereas "Oliver Twist" concentrates on the predicament of orphans and the criminal underworld. Both books do a great job of developing enduring characters, but "David Copperfield" David is distinguished by its subtle depiction of personal development and atonement. In the end, both books enthrall readers with their captivating stories and provide insightful analyses of the complexity of human nature.

References:

1. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Oliver_Twist.
2. https://en.m.wikipedia.org/wiki/David_Copperfield
3. [https://en.m.wikipedia.org/wiki/David_Copperfield_\(character\)](https://en.m.wikipedia.org/wiki/David_Copperfield_(character))

Research Science and Innovation House

Ma'lumotlarga egalik va foydalanuvchi huquqlari: ijtimoiy platformalarda baham ko'rilgan shaxsiy ma'lumotlar kimga tegishli?

Mahliyo TO'RABOYEVA

Toshkent davlat yuridik universiteti
Ommaviy axborot vositalari huquqi
yo'nalishi magistri

Annotatsiya

Ushbu maqolada ma'lumotlarga egalik va foydalanuvchi huquqi bilan bog'liq masalalar, xususan, turli ijtimoiy tarmoqlarning foydalanuvchilar huquqlari bilan bog'liq siyosati qiyosiy holda o'rganiladi. Shu yo'nalishdagi qonunchilikning ahamiyati va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishga oid huquqiy mexanizmlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoq, foydalanuvchi huquqlar, maxfiylik siyosati, kiberxavfsizlik, "Facebook", "Instagram", "Twitter", "TikTok"

Annotation

In this article, issues related to data ownership and user rights, in particular, the policies of different social networks related to user rights, are studied in a comparative manner. The importance of the legislation in this direction and the legal mechanisms related to the protection of personal data are analyzed.

Keywords: social network, user rights, privacy policy, cyber security, "Facebook", "Instagram", "Twitter", "TikTok"

Kirish

Bugungi raqamli jamiyatda ma'lumotlar har bir sohada katta aktivga aylandi. Ma'lumotlarga egalik qiladigan shaxs yoki kompaniyada strategik jihatdan boshqaruv kuchi paydo bo'ladi. Turli bazalarda fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlari hajmi ko'payib borayotgani bilan ma'lumotlarga egalik va foydalanuvchi huquqlari tushunchalari, fuqarolarning shaxsiy daxlsizligini himoya qilish masalalari raqamli huquqning eng bosh mavzusiga aylanyapti. Shaxslar yoki kompaniyalar qo'lida to'planayotgan ma'lumotlar shaxsiy daxlsizlik, foydalanuvchilarning huquqlarini

qonuniy himoya va nazorat qilish, ma'lumotlardan qanday foydalanish, almashish va saqlash bilan bog'liq juda masalalarni ko'rib chiqish zaruratini yaratadi.

Ma'lumotlarga egalik huquqlari, ayniqsa, juda ko'pchilik insonlar o'z shaxsiy ma'lumotlarini ochiq baham ko'radigan ijtimoiy platformalar kontekstida juda dolzarb. Ochiq ijtimoiy platformalarda baham ko'rilgan ma'lumotlarning egasi kimligi va foydalanuvchilar o'z ma'lumotlariga nisbatan qanday huquqlarga egaligi haqidagi savollar omma uchun qiziq. Maqolada ma'lumotlarga egalik va foydalanuvchi huquqlari bilan bog'liq tushunchalarni xalqaro va milliy qonun hujjatlaridan kelib chiqib o'rganiladi hamda ushbu tushunchalar atrofidagi huquqiy, axloqiy va ijtimoiy ta'sirlarni ko'rib chiqiladi. Mavjud me'yoriy-huquqiy bazalar, ijtimoiy platformalarning xizmat ko'rsatish shartlari o'rganiladi. Raqamli muhitda ulashilayotgan ma'lumotlar uchun mas'uliyatni oshirish va ularning ustidan nazorat o'rnatish, foydalanuvchi huquqlarini himoya qilish bugungi kunda juda muhim masala hisoblanadi.

Sizningcha, dunyoni hozir qaysi soha boshqaryapti? Siyosatmi, iqtisodiyotmi, ijtimoiy, balki madaniy soha? Menimcha, bugun nafaqat ijtimoiy munosabatlarni, balki butun dunyoni axborot texnologiyalari - raqamlashtirish sohasi boshqaryapti. Raqamlashtirish istalgan masofada aloqa o'rnatadi, korxonada mahsulot ishlab chiqaradi, pullaringizni boshqaradi, samolyotingizni uchiradi, chirog'ingizni yoqadi, internetga ulaydi, davlat bilan xat-hujjatingizni osonlashtiradi, bolangizni tug'ilgandan boshlab bog'chaga ro'yxatga qo'yadi, ishxonada qog'ozingizni kamaytiradi, do'kondan xaridingizni keltirib beradi, tarmoqlarda sizning virtual hayotingizni yaratadi. Va eng muhimi, raqamlashtirish odamni, jamiyatni, davlatni taraqqiyotga olib chiqadi. Bu soha dunyoning boy davlatida yashaysizmi yoki kambag'al, imkoniyatlaringizni tenglashtiradi, chunki u sizni global dunyoning barcha xizmatlariga bog'lab beradi. Dunyo allaqachon raqamlashtirish poygasini boshlab bo'lgan.

Usullar

Maqola davomida ijtimoiy platformalar misolida shaxsga doir ma'lumotlar, foydalanuvchi huquqlariga nisbatan ta'siri ko'rib chiqiladi. Bugungi kunda dunyo bo'ylab 5.16 milliard aholi internetdan foydalanish imkoniyatiga ega. Shulardan naq

4.76 milliard qismi ijtimoiy platformalardan doimiy foydalanadi.¹ O‘zbekistonda esa bu raqamlar 31 millionni tashkil qiladi. Bu raqamlarning eng yirik ijtimoiy tarmoqlar misolida bo‘lingandagi ko‘rsatkichlari quyidagicha: “Telegram” - 30.6 mln, “Odnoklassniki”da - 18 mln, “Facebook” - 7.6 mln, “Instagram”da - 7.1 mln, “Vikipediya”da - 1,4 mln, “Linkedin” - 528 ming, “X“(sobiq Twitter)”da - 148 ming foydalanuvchini tashkil etadi.

Ijtimoiy tarmoqlarning maxfiylik siyosati foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi. Lekin odatda buni ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari e’tiborsiz qoldirishadi. Deyarli barcha tarmoqlar o‘z maxfiylik siyosatini o‘z qiziqishlaridan kelib chiqib, ma’lum muddatda yangilab turadi. Keling, ikkita mashhur ijtimoiy tarmoqni – “Facebook” va “X(sobiq “Twitter”)ni maxfiylik siyosati nuqtai nazaridan taqqoslaylik.

“Facebook” to‘plangan ma’lumotlarning keng doirasini, jumladan, shaxsiy ma’lumotlarni, foydalanuvchilar ilovada baham ko‘radigan ma’lumotlarni va hatto oflayn faollik ma’lumotlarini qamrab oladigan juda keng maxfiylik siyosatiga ega. Ular ushbu ma’lumotlardan reklamani shaxsiylashtirish va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun foydalanadilar. “Facebook” shuningdek, o‘zgaruvchan qonuniy talablarga rioya qilish uchun o‘zining maxfiylik siyosatini muntazam yangilab turadi.²

“X” (Twitter”) ham o‘zining maxfiylik siyosatiga ega, biroq u ko‘proq foydalanuvchilar o‘z tvitlari, xabarlari va profillarida baham ko‘radigan ma’lumotlarga e’tibor qaratadi. “X” foydalanuvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni va’da qiladi va ularni faqat o‘z siyosati ruxsat bergan holda baham ko‘radi.³

Ikkala ijtimoiy tarmoq ham o‘z xizmatlarini yaxshilash va shaxsiylashtirilgan kontent reklamalarini taqdim etish uchun foydalanuvchilar haqida ma’lumot to‘playdi, biroq ular bu ma’lumotlarni to‘plash va ishlatishda turlicha yondashuvlarga ega. Shaxsiy ma’lumotlardan foydalanishda xavfsizlik va shaffoflik ikkala ijtimoiy platformaning maxfiylik siyosatining muhim jihatlari hisoblanadi.

¹ <https://business-shark.ru/blog/aktualnaya-statistika-interneta-i-sotssetey-za-proshedshiy-god-ot-global-digital-2023/#>

² <https://www.facebook.com/privacy/policy/>

³ <https://twitter.com/en/privacy>

Yana bir eng ko‘p foydalaniladigan tarmoqlardan biri bu – “Telegram”. “Telegram” ning maxfiylik siyosati o‘z shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilishni qadrlaydigan foydalanuvchilar uchun ushbu messenjerni jozibador qiladigan qator funksiyalarga ega.⁴ Mana bir nechta asosiy jihatlar:

1. Ma’lumotlarni shifrlash: Telegramda uchinchi shaxsdan shifrlash qo‘llaniladi, ya’ni faqat jo‘natuvchi va qabul qiluvchi xabarlarini o‘qiy oladi. Telegram ham, boshqa tomonlar ham xabarlar mazmuniga kirish huquqiga ega emas.

2. O‘z-o‘zini yo‘q qilish xabarlarini: Foydalanuvchilar xabarlar uchun o‘z-o‘zini yo‘q qilish taymerini o‘rnatishi mumkin, bu o‘qilganidan keyin ma’lum vaqtdan keyin chatdan o‘chirilishini ta’minlaydi.

3. Anonim rejim: Telegram foydalanuvchilarga shaxsiy ma’lumotlarini oshkor qilmasdan muloqot qilish imkonini beruvchi anonim chatlar variantini taqdim etadi.

4. Xavfsiz chatlar: Telegram’da xabarlarini yanada shifrlaydigan va ulardan faqat chat ishtirokchilari uchun ochiq bo‘ladigan Xavfsiz suhbatlar funksiyasi mavjud.

5. Reklamasiz: Kompaniya maqsadli reklama uchun foydalanuvchi ma’lumotlaridan foydalanmasligini aytadi, ya’ni chat kontenti platformadagi reklamalarni shaxsiylashtirish uchun ishlatilmaydi.

Maxfiylik siyosatini alohida o‘rganib chiqish kerak bo‘lgan yana bir ijtimoiy tarmoq bu - “Tik tok”. TikTok - bu ijtimoiy tarmoq sifatida niqoblangan ma’lumotlar yig‘ish xizmati". Hind dasturchilarining ta’kidlashicha, TikTok quyidagilarni yig‘adi: Ismlar (haqiqiy), manzillar, parollar, telefon raqamlari, tug‘ilgan sanalari; Telefondagi boshqa ilovalar, jumladan, o‘chirilgan ilovalar haqida ma’lumot; Internet faoliyatidan foydalanish haqida ma’lumot; Foydalanuvchining joylashuvi (har 30 soniyada yangilanadi).

Bundan tashqari, Android versiyasida masofaviy serverdan foydalanuvchi qurilmasiga faylni yuklab olish imkonini beruvchi kod parchalari borligi xabar qilingan. "Hech bir mobil ilovaga bunday funksiya kerak emas", deb yozadi “Bangorlol” postda.

Aytgancha, bu Tiktok ishiga shubha tug‘diradigan yagona yangilik emas. Talal Haj Bakri va Tommi Mysk tomonidan bir necha oy oldin o‘tkazilgan tadqiqotda

⁴ <https://telegram.org/privacy/uz>

TikTok Pasteboard-da parollar, kripto hamyonlar, kredit karta raqamlari, manzillar va shaxsiy xabarlarni o‘z ichiga olishi mumkin bo‘lgan maxfiy ma‘lumotlarni kuzatib boradigan 54 ta iOS ilovalariga kiritilgan. Apple qurilmalarida ma‘lumotlar matndan nusxa ko‘chirish va joylashtirishda yoki sudrab olib tashlash jarayonida Pasteboardga tushadi. Tadqiqot nashr etilgandan so‘ng, TikTok muammoni allaqachon hal qilganini da‘vo qilgan.⁵

“TikTok” iOS va Android‘da milliardlab smartfon egalarini yashirincha kuzatib boradi. Kiberxavfsizlik bo‘yicha mutaxassislar iOS va Android uchun “TikTok” ilovasida foydalanuvchilarga josuslik qilish uchun yashirin vositalarni topdi. U ularning shaxsiy ma‘lumotlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kirish huquqini qo‘lga kiritadi, manba kodini Google va Apple auditlaridan yashiradi va foydalanuvchilarning noyob qurilma identifikatorlarini reklama bo‘yicha hamkorlari bilan baham ko‘radi. Ilova esa butun dunyodan milliardlab odamlar tomonidan yuklab olingan. Juda xavfli va o‘ta mashhur dastur - TikTok ilovasi uni o‘rnatgan har bir kishi uchun juda xavfli bo‘lishi mumkin, deb yozadi TheWrap portali. Nomi oshkor etilmagan oq shapkali xakerlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, ijtimoiy tarmoqning mobil yordam dasturi Google Play va Apple App Store do‘konlaridagi xavfsizlik mexanizmlarini chetlab o‘tishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, Xitoyning ByteDance kompaniyasi, TikTok ishlab chiqaruvchisi ilovaga Apple va Google do‘konlarida kod tekshiruvlarini chetlab o‘tish algoritmini o‘rnatdi. Unga nima uchun bu kerakligi haqida hali aniq ma‘lumot yo‘q, ammo dasturning hujjatsiz funktsiyalari shu bilan tugamaydi. TheWrap‘ning yozishicha, TikTok ilovasi brauzerni taqlid qilishi mumkin, bu esa uning kodini tekshirish jarayonini murakkablashtiradi. Bundan tashqari, yashirin algoritmlar ByteDance-ga qurilma xotirasidagi barcha foydalanuvchi ma‘lumotlariga to‘liq kirish imkonini beradi. Zararsiz ko‘rinadigan ilova xavfli kuzatuv usullarini yashiradi.

TikTok ilovasining foydalanuvchilarga, ishlab chiquvchilarga ko‘ra, bilishi shart bo‘lmagan bunday noodatiy xususiyatlari bo‘yicha tadqiqotlar 2020-yil noyabr va 2021-yil yanvar oylarida o‘tkazilgan. ByteDance vakillari ularning natijalari e‘lon qilinishiga hech qanday munosabat bildirishmagan, ya‘ni ekspert xulosalarini na inkor etdilar, na tasdiqladilar. Nazariy jihatdan, ByteDance butun dunyo bo‘ylab

⁵ <https://vc.ru/social/139163-tiktok-shpion-ili-proryv-goda>

milliardlab odamlarning ma'lumotlariga kirish huquqiga ega bo'lishi mumkin. Birgina Google Play'da TikTok ilovasi olti yarim yil ichida (2015-yil sentabr oyidan beri) 1 milliard martadan ortiq yuklab olingan. Apple bunday statistikasi taqdim etmaydi. Biroq, App Store'ning rus segmentida TikTok Entertainment kategoriyasida birinchi o'rinda, Amerika segmentida esa uchinchi o'rinda turishi vaziyat jiddiy ekanini ko'rsatyapti. Ehtimol, tadqiqot o'tkazilgandan keyin bir necha oy ichida TikTok ishlab chiquvchilari dastur kodiga ba'zi o'zgarishlar kiritgan bo'lishi mumkin. Biroq, mashhur dasturda bunday tajovuzkor kuzatuv usullari mavjudligi haqiqati hech bo'lmaganda foydalanuvchilarni ogohlantirishi kerak.

TheWrap bilan suhbatlashgan axborot xavfsizligi bo'yicha mutaxassislarining ta'kidlashicha, TikTok ilovasi va umuman butun ijtimoiy tarmoq foydalanuvchi qurilmalari va ularning faoliyatini kuzatish uchun ancha kengroq vositalardan foydalanadi. Ular Xitoy loyihasini amerikalik Facebook va Twitter bilan taqqoslab, ikkinchisi foydalanuvchilarni kuzatishda ancha faol emasligini aytishdi.

TikTok-da mashhurlik bilan bog'liq muammolar yo'q. TikTok foydalanuvchi ma'lumotlarini boshqarish usuli ham axborot xavfsizligi bo'yicha mutaxassislarni chalg'itadi. Shunday qilib, ijtimoiy tarmoq undan reklama sotib olgan sheriklariga noyob qurilma identifikatorlaridan foydalanish imkoniyatini bajonidil taqdim etadi. Bu nafaqat TikTok, balki minglab reklama beruvchilar ham foydalanuvchilarni kuzatishi mumkinligini anglatadi. Bundan tashqari, TikTok ilovasi ByteDance tomonidan ishlab chiqilgan ko'plab kutubxonalar bilan bog'langan bo'lib, ularga uchinchi tomon dasturchilari kirish imkoniga ega emas. Bu shuningdek, dasturiy ta'minot xavfsizligi auditini murakkablashtiradi va mualliflarga uni tobora ko'proq yangi kuzatuv tizimlari bilan to'ldirishga imkon beradi. Milliardlab odamlarning ongida iOS platformasi asosan yopiq tabiati tufayli Android-ga qaraganda xavfsizroq degan fikr uzoq vaqtdan beri mustahkam o'rnashib qolgan. Biroq, TikTok holatida bu mutlaqo to'g'ri bo'lmasligi mumkin. Tadqiqot natijalariga ko'ra, TikTok'ning iOS versiyasida Android ilovasida qo'llanilganidan farqli bo'lgan videoplearning moslashtirilgan versiyasidan foydalaniladi. Tadqiqot mualliflari, bu dasturning umumiy barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar, ammo u xavfsizlikka xavf tug'dirishi mumkin.

TikTok ning mashhurligi ko'plab raqobatdosh xizmatlarning, shu jumladan mavjud platformalar asosidagi xizmatlarning paydo bo'lishiga ta'sir qilmay qolmadi. Misol uchun, ilgari Facebook nomi bilan mashhur bo'lgan Meta Instagram

ijtimoiy tarmog‘iga Reels qisqa video xizmatini birlashtirdi. Google YouTube bilan ham xuddi shunday qildi, endi u Shorts deb nomlangan 15 soniyalik qisqa videolarni yuklash funksiyasiga ega. Ommabop tendensiyaga intilish (qisqa va har doim ham foydali bo‘lmagan videolar) VK xoldingiga (sobiq Mail.ru Group) tegishli VKontakte ijtimoiy tarmog‘i o‘zining TikTok analogini ishga tushirdi. 2021-yil sentabr oyi oxirida, CNews xabar berishicha, Yandex ilovasida ham qisqa videolarni yozib olish funksiyasi paydo bo‘ldi.⁶

Natijalar

Tadqiqotga qo‘yilgan savollardan kelib chiqib, yuqoridagi masalalarni tartibga soluvchi qonun va qonunosti hujjatlarni, xalqaro normalarni va xorijiy tajribadan olingan ma‘lumot va kuzatuvlarning natijalari bilan bo‘lishsak. O‘zbekiston qonunchiligida ushbu masalalar “Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida”gi, “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi, “Axborotlashtirish tog‘risida”gi, shuningdek, “Ma‘muriy javobgarlik tog‘risida”gi Kodeks va Jinoyat kodeksi bilan tartibga solinadi. Xususan, Jinoyat kodeksining 46-moddasi, ikkinchi qismi shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risidagi qonunchilikni buzish bilan bog‘liq unga ko‘ra, shaxsga doir ma‘lumotlarni qonunga xilof ravishda yig‘ish, tizimlashtirish, saqlash, o‘zgartirish, to‘ldirish, ulardan foydalanish, ularni berish, tarqatish, uzatish, egasizlantirish va yo‘q qilish, xuddi shuningdek axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, shu jumladan Internet jahon axborot tarmog‘ida O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining shaxsga doir ma‘lumotlariga ishlov berilayotganda jisman O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan texnik vositalarda hamda Shaxsga doir ma‘lumotlar bazalarining davlat reyestrda belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tkazilgan shaxsga doir ma‘lumotlar bazalarida shaxsga doir ma‘lumotlarni yig‘ishga, tizimlashtirishga va saqlashga oid talablarga rioya etmaslik, — fuqarolarga bazaviy hisoblash miqdorining yetti baravari, mansabdor shaxslarga esa — ellik baravari miqdorida jarima solishga sabab bo‘ladi.⁷ Shuningdek, foydalanuvchi ma‘lumotlari va huquqlari yana bir qancha qonun hujjatlari bilan himoyalangan.⁸

“Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida”gi qonun shaxsiy ma‘lumotlarni to‘plash, saqlash, ulardan foydalanish va oshkor qilishni tartibga soladi, shaxsiy

⁶ [TikTok скрытно следит за миллиардами владельцев смартфонов на iOS и Android - CNews](#)

⁸ <https://lex.uz/acts/-111453>

ma'lumotlarni qayta ishlashda tashkilotlar va jismoniy shaxslar uchun qoidalarni belgilaydi va ma'lumotlar subyektlariga ularning ma'lumotlarini himoya qilish va ulardan foydalanish huquqini beradi.⁹

“Elektron tijorat to‘g‘risida”gi qonun Internet tarmog‘ida shaxsiy ma'lumotlardan foydalanishni tartibga soladi, onlayn savdo uchun ma'lumotlarni himoya qilish va maxfiylik talablarini belgilaydi hamda foydalanuvchilarga shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va nazorat qilish huquqini beradi.¹⁰

“Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonun –axborot va axborot xavfsizligi sohasidagi umumiy tamoyillar va qoidalarni, shu jumladan, inson va fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlariga ishlov berish va ulardan foydalanishda huquq va erkinliklarini himoya qilishning huquqiy kafolatlarini ta'minlaydi. Ushbu qonunlar foydalanuvchilarga o‘z shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va nazorat qilish bo‘yicha asosiy huquqlarni beradi va tashkilotlar uchun ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligini ta'minlash bo‘yicha mas'uliyatni belgilaydi.¹¹

Xulosa

Mavzudagi savolga qaytsak. Xo‘sh, ijtimoiy tarmoqlarda baham ko‘rilgan ma'lumotlar aslida kimga tegishli bo‘lishi kerak? Ijtimoiy platformalarda baham ko‘rilgan ma'lumotlarga egalik huquqi alohida mamlakatlar va mintaqalar qonunlariga, shuningdek, xalqaro shartnomalar va qoidalarga bo‘ysunadi. Biroq, ko‘p hollarda, ijtimoiy platformalarning xizmat ko‘rsatish shartlari va maxfiylik siyosati odatda ularning egalik huquqini yoki o‘z platformalarida baham ko‘rilgan ma'lumotlardan foydalanish huquqlarini tasdiqlaydi.

Xalqaro nuqtai nazardan, Yevropa Ittifoqidagi umumiy ma'lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi reglament (GDPR) ma'lumotlarga egalik va maxfiylik huquqlariga sezilarli ta'sir ko‘rsatdi. GDPRga muvofiq, shaxslar o‘zlarining shaxsiy ma'lumotlari ustidan ko‘proq nazoratga ega va kompaniyalar shaxsiy ma'lumotlarni to‘plash va ulardan foydalanish uchun aniq rozilik olishlari kerak. Bu Yevropa Ittifoqida faoliyat yurituvchi ijtimoiy platformalar va jismoniy joylashuvdan qat'i nazar, ijtimoiy platformalardan foydalanadigan Yevropa Ittifoqi fuqarolari uchun ta'sir ko‘rsatadi.¹²

⁹ <https://lex.uz/docs/-4396419>

¹⁰ <https://lex.uz/docs/-6213382>

¹¹ <https://lex.uz/docs/-83472>

¹² <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/#:~:text=The%20General%20Data%20Protection%20Regulation,to%20people%20in%20the%20EU.>

Xuddi shunday, Amerika Qo‘shma Shtatlarida ijtimoiy platformalarda baham ko‘rilgan ma‘lumotlarga egalik ko‘pincha platforma operatorlari tomonidan belgilangan xizmat ko‘rsatish shartlari va maxfiylik siyosati bilan tartibga solinadi. Shu bilan birga, ma‘lumotlarning maxfiyligi va egaligi bilan bog‘liq munozaralar va huquqiy munozaralar davom etmoqda, ayniqsa ma‘lumotlarning yuqori darajadagi buzilishi va shaxsiy ma‘lumotlardan noto‘g‘ri foydalanish bilan bog‘liq xavotirlar fonida.

Xalqaro maydonda shaxsiy ma‘lumotlarning ijtimoiy platformalar tomonidan mas‘uliyatli va oshkora ishlov berilishini ta‘minlash uchun ma‘lumotlarni himoya qilish qonunlarini uyg‘unlashtirish zarurligi, ayniqsa internet va ijtimoiy mediadan foydalanishning global tabiatini hisobga olgan holda muhokamalar davom etmoqda.

Shuni ta‘kidlash kerakki, ma‘lumotlarga egalik qilish va shaxsiy daxlsizlik huquqlarining huquqiy asoslari va talqini rivojlanishda davom etmoqda va shaxslar ijtimoiy platformalardan foydalanishlari va shaxsiy ma‘lumotlar almashishlariga nisbatan qo‘llaniladigan qonunlar va qoidalardan xabardor bo‘lishlari kerak.

Foydalanilgan manbalar ro‘yxati

1. <https://business-shark.ru/blog/aktualnaya-statistika-interneta-i-sotssetey-za-proshedshiy-god-ot-global-digital-2023/#>
2. <https://www.facebook.com/privacy/policy/>
3. <https://twitter.com/en/privacy>
4. <https://telegram.org/privacy/uz>
5. <https://vc.ru/social/139163-tiktok-shpion-ili-proryv-goda>
6. [TikTok скрытно следит за миллиардами владельцев смартфонов на iOS и Android - CNews](#)
7. <https://lex.uz/acts/-11145>
8. <https://lex.uz/docs/-4396419>
9. <https://lex.uz/docs/-6213382>
10. <https://lex.uz/docs/-83472>
11. ¹ <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/#:~:text=The%20General%20Data%20Protection%20Regulation,to%20people%20in%20the%20EU.>

Changlar, ularning turlari va asosiy xossalari

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yoʻnalishi 2- bosqich 202- guruh talabasi Tursunova Nasibaxon**

Annotasiya: Atmosfera havosi yoki gaz tarkibida qattiq modda (metall, minerallar, tuproq, yogʻoch va b.q.) zarrachalarining mavjud boʻlishiga chang deb ataladi. Chang zarrachalarining oʻlchami 5 - 10 mkm atrofida boʻlishi mumkin.

Abstract: The presence of particles of solid matter (metal, minerals, soil, wood, etc.) in atmospheric air or gas is called dust. The size of dust particles is It can be around 5-10 μm .

Аннотация: Присутствие в атмосферном воздухе или газе частиц твердых веществ (металла, минералов, почвы, дерева и др.) называется пылью. Размер частиц пыли равен Это может быть около 5-10 мкм.

Kalit soʻzlar: metall, minerallar, tuproq, tabiiy chang, sunʼiy chang, yonuvchi chang, organik chang, zaharli chang, anorganik chang, portlatuvchi chang.

Key words: metal, minerals, soil, natural dust, artificial dust, combustible dust, organic dust, toxic dust, inorganic dust, explosive dust.

Ключевые слова: металл, полезные ископаемые, почва, природная пыль, искусственная пыль, горючая пыль, органическая пыль, токсичная пыль, неорганическая пыль, взрывоопасная пыль.

Atmosfera havosi yoki gaz tarkibida qattiq modda (metall, minerallar, tuproq, yogʻoch va b.q.) zarrachalarining mavjud boʻlishiga chang deb ataladi. Chang zarrachalarining oʻlchami 5 - 10 mkm atrofida boʻlishi mumkin. Ularning oʻlchami qancha kichik boʻlsa, nafas olish yoʻllari, burun, koʻz, quloq, ogʻiz boʻshligʻidagi shilliq pardalar orqali hamda teridagi yarachalar orqali organizmga singib borishi shuncha oson boʻladi, natijada turli kasalliklar kelib chiqishi mumkin. Changlar tabiati va kelib chiqishiga koʻra 2 guruhga boʻlinadi.

1. Tabiiy changlar. Inson, oʻsimliklar va hayvonot olamida paydo boʻladigan changlar, koinot changlari, vulqonlarning otilishi va zilzila natijasida paydo boʻladigan changlar inson faoliyatiga bogʻliq emas. Shuning uchun ularga tabiiy changlar deb ataladi.

2. Sun'iy changlar. Sanoat korxonalari, qurilish, transport, energetika, qishloq xo'jaligi va boshqa tarmoqlarda inson faoliyati natijasida paydo bo'ladigan changlar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, hozirgi paytda tabiiy atrofmuhitning tabiiy changlar bilan ifloslanishiga nisbatan, uning sun'iy changlar bilan ifloslanishi jadallashib bormoqda. Kimyoviy va mineralogik tarkibiga ko'ra changlar quyidagi 5 ta asosiy guruhlarga bo'linadi.

1. Organik changlar. Bu guruhga yog'och, paxta, pilla, teri, qog'oz, plastmassa, turli o'simliklar va ulami qayta ishlash paytida paydo bo'ladigan changlar kiradi.
2. Anorganik changlar. Bu guruhga tuproq, ohak, marmar, granit, sement, ganch, ma'danlar va ulami qayta ishlash paytida paydo bo'ladigan changlar kiradi.
3. Zaharli changlar. Bu guruhga asosan kimyo sanoati korxonalarida (masalan, azotli, fosfatli, kaliyli o'g'itlar hamda lakbo'yoq ishlab chiqarish korxonalarida) paydo bo'ladigan changlar kiradi.
4. Portlanuvchi changlar.
5. Yonuvchi changlar.

Shu bilan birga alohida ta'kidlash lozimki, har qanday jismning yonib ketishiga va portlanishi uning solishtirma yuzasi (yuzaning massaga nisbati, m^2/kg) kuchli ta'sir ko'rsatadi. Chang zarrachalarining o'lchamlari kichikligi tufayli, ulaming solishtirma yuzalari katta bo'ladi. Shuning uchun ular yonuvchan va portlash xususiyatiga ega bo'ladi. Masalan, yuzasi 1 m^2 ga teng bo'lgan qattiq jismni o'lchami $0,1\text{ mkm}$ bo'lgan kichik kublarga bo'lsak, unda mana shu kublarning umumiy yon yuzalari 6 sm^2 dan 60 m^2 gacha yetishi mumkin. Demak, changlarning harakatlanishiga zarrachalarining o'lchami, massasi va zichligi kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Arximed qonuniga asosan, agar zarrachaning zichligi havo zichligiga teng yoki undan kichik bo'lsa, u havoda muallaq uchib yuradi va agar undan katta bo'lsa, chang yerga cho'kadi. Isitilgan havoning zichligi nam havoning zichligiga nisbatan kichik ekanligi tufayli u havoning yuqori qatlamida joylashadi. Shuning uchun konditsionerlar xonaning yuqori balandligida, isitish qurilmalari esa aksincha, xonaning pastki qismida o'rnatiladi. To'qimachilik va yengil sanoat korxonalarining ip yigima fabrikalarida maxsus konditsionerlar yordamida sun'iy bug'li muhit yaratiladi. Bundan asosiy maqsad ip uzilishini kamaytirish va uzluksiz titrashlar natijasida iplardan ajralib chiqadigan kalta tolalar va changlarni cho'ktirishdan iboratdir. Shuni alohida aytish lozimki, changlar gumhiga aerozollar

ham kiradi. o'lchami 10 mkm dan kichik bo'lgan dispers tizimlarga aerozollar deb ataladi.

Ishlab chiqarish korxonalarida 1m³ havo tarkibida 100 mg va undan ortiq chang bo'lishi mumkin. Shuning uchun chang, gaz va bug'laming xavfsizligiga qarab, ish joylarida ularning ruxsat etilgan chegaraviy konsentratsiyalari (REChK) aniqlangan bo'ladi. Ruxsat etilgan chegaraviy konsentratsiya deganda zararli moddaning havo tarkibidagi shuriday miqdori tushuniladiki, u insonga, o'simlik va hayvonot dunyosiga, umuman tabiiy atrofmuhitga zarar yetkazmasligi lozim. Agar havoda zararli moddaning miqdori uning ruxsat etilgan chegaraviy konsentratsiyasidan oshib ketsa, unda korxonada ish vaqti qisqartiladi, yetkazilgan zarami qoplash uchun sut mahsulotlari bilan ta'minlanadi va maoshga qo'shimcha haq to'lanadi (ko'pincha muolajaga sarflangan xarajatlar to'lanadi). Ma'lumki, qurilishda ishlatiladigan sement tarkibida olti valentli xrom elementi mavjud. Xrom birikmalaridan terini oshlashda ham ishlatiladi. Ammo xrom birikmalarining havoda 0,001% miqdorda mavjudligi allergiya kasalligini qo'zg'atadi. Shuning uchun havoni tozalashdan asosiy maqsad - zararli moddalar miqdorini, ularning ruxsat etilgan chegaraviy konsentratsiyalariga tenglashtirishi yoki undan pasaytirishidan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 . Ekalogiya Sattorova Z.M
2. Ekalogiya , biosfera va tabiatni muhofaza qilish Ergashev . A
- 3 . Ekalogiya A. Rafiqov , Q. Abirqulov

Research Science and
Innovation House

Umurtqasiz va umurtqali hayvonlarning qiyosiy tasnifi

Andijon Davlat Pedagogika Instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yoʻnalishi talabalari

Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi

fmamashokirova@gmail.com

Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi

teshaboyevabumayram@gmail.com

Isaqjonova Oydinoy Azizbek qizi

isaqjonovaoydinoy@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada umurtqasiz va umurtqali hayvonlarning oʻxshash va farq qiluvchi jihatlari, hayot tarzi, sistematalari haqida umumiy maʼlumotlar keltirilgan.

Kalit soʻz: Umurtqasiz hayvonlar, umurtqali hayvonlar, kelib chiqishi, umurtqasiz va umurtqali hayvonlarning oʻxshashligi, farqi, koʻpayishi, sistematik oʻrni va zoologiya fanining rivojlanish tarixi.

Аннотация: В статье представлены общие сведения о схожих и различных аспектах, образе жизни и систематике беспозвоночных и позвоночных животных.

Ключевые слова: Беспозвоночные, позвоночные животные, происхождение, сходство, различия, размножение беспозвоночных и позвоночных, систематическое место и история развития зоологии.

Abstract: This article provides general information about the similar and different aspects, lifestyle, and systematics of invertebrates and vertebrates.

Key words: Invertebrates, vertebrates, origin, similarities, differences, reproduction of invertebrates and vertebrates, systematic place and the history of the development of zoology.

Yer yuzida hayvonlar bir – biridan keskin farq qiladigan har xil muhit: suv, tuproq, quruqlik, havo va tirik organizmlar tanasida hayot kechiradi. Ularning 2 mln ga yaqin turi tarqalgan. Hayvonlarning tuzilishi va hayot kechirishi xususiyatlari muayyan muhitga moslashgan. Hayvonlar dunyosi vakillarini shartli ravishda ikki guruhga: umurtqasizlar va umurtqalilar guruhiga ajratish mumkin. Hayvonlar ham

barcha tirik organizmlar kabi hujayralardan tashkil topgan. Hayvonlar zamburug‘lar va ko‘pchilik bakteriyalar singari geterotrof organizmlar bo‘lib, tayyor organik moddalar hisobiga oziqlanadi. Ko‘pchilik hayvonlar faol hayot kechiradi: bir joydan ikkinchi joyga ko‘chib yura oladi va har xil harakatlar qiladi. Ularning tanasida moddalar almashinuvi ham faol kechadi. Shuning uchun evalutsiya jarayonida hayvonlar organizimida turli organlar sistemasi hosil bo‘lgan. Ko‘p hujayrali yuksak tuzulgan hayvonlarda ovqat hazm qilish, ayirish, nafas olish, qon aylanish, tayanch – harakat, jinsiy va nerv sistemalari rivojlangan. Hayvonlar bilan boshqa tirik mavjudotlar o‘rtasidagi tafovutlar ancha murakkab tuzilgan formalar o‘rtasida ko‘proq yuzaga chiqadi. Sodda tuzilgan organizmlar o‘rtasida esa yuqorida ko‘rsatilib o‘tilgan tafovutlar yaqqol ko‘zga tashlanmaydi. Xususan, bir hujayrali hayvonlar orasida o‘simlikka o‘xshash fotosintez qiluvchi bir qancha avtotrof turlari ham bor.

Umurtqasizlar ya‘ni bir hujayralilar kenja olamiga mansub bo‘lgan hayvonlarning tanasi yagona hujayradan yoki o‘zaro o‘xshash bo‘lgan hujayralar to‘plamidan iborat. Bir hujayralilar ko‘p hujayralilarga ko‘p jihatdan o‘xshash bo‘lsada, ulardan fiziologik jihatdan farq qiladi. Chunki bir hujayralilar mustaqil hayot kechiradigan organizmlar bo‘lib, ular moddalar almashinuvi, harakatlanish, ta‘sir lanish, ko‘payish va tirik organizmlar uchun xos bo‘lgan boshqa barcha xususiyatlarga ega. Bunday funksiyalarni hujayradagi maxsus organoidlar (organellalar) bajaradi. Bir hujayralilarning organoidlari hujayraning bir qismi b‘lishi bilan ko‘p hujayralilarning organlaridan farq qiladi. Bir hujayralilar soxta oyoqlar, maxsus kiprikchalar va xivchinlar yordamida harakatlanadi: tana yuzasi orqali nafas oladi. Ularning kislarodga bo‘lgan extiyoji bir xil emas. Suv tubuda va balchiqda hayot kechiradigan hayvonlar kislarodni kam talab qiladi. Bir hujayralilarning 70000 dan ortiq turi malum bo‘linadi. Umurtqasiz hayvonlar hujayrasi va to‘qimalari. Hayvonlar hujayrasi ham ko‘p jihatdan boshqa tirik organizmlar hujayrasiga o‘xshash tuzulgan. Ammo hayvon hujayrasi qobig‘ining yupqaligi, qisqaruvchi tolalar – *miofibrillar*, hujayra bo‘linishida ishtirok etadigan sentriollar (hujayrasi markazi)ning bo‘lishi bilan boshqa hujayralardan farq qiladi.

Sentrosomalar – ko‘pchilik hayvonlarning hujayrasi uchun xos bo‘lib, silindir shaklidagi ikkita juda, mayda tanachadan iborat. Ular devori uchtdan joylashgan mikronaychalarning 9 ta boylamidan iborat. Ko‘p hujayrali hayvonlar

hujayralarning shakli, tuzilishi va organizmidagi funksiyasi turlicha bo'ladi. Tuzilishi va funksiyalari bilan o'xshash bo'lgan hujayralar to'qimalarni hosil qiladi. Hayvonlar organizmida epiteliy (qoplovchi), biriktiruvchi, muskul va nerv to'qimalari bo'ladi.

Organlar va organlar sistemasi. Har qaysi organ tarkibiga bir necha xil to'qima kiradi. Har bir organ organizmda ma'lum bir vazifani bajarishga moslashgan bo'ladi. Bir - biri bilan uzviy bog'langan va organizmda bitta umumiy vazifani bajaradigan organlar bitta sistemaga birlashtiriladi. Misol uchun: og'iz bo'shlig'i, halqum, oshqozon, ichaklar va ovqat hazm qilish bezlari ovqat hazm qilish sistemasini tashkil etadi.

Tana simmetriyasi. Simmetriya hayvonlar tanasining o'xshash qismlarini simmetriya markazi atrofida ma'lum bir geometrik tartibda mutanosib joylashuvidan iborat. Tana simmetriyasi yashash muhiti bilan chambarchas bog'liq. Hayvonlar tana simmetriyasining asosiy xillari quyidagilardan iborat:

- *Radial nurli simmetriya* – teng o'qli simmetriya
- *Radial o'qli simmetriya*
- *Bilateral simmetriya* – yonlamma simmetriya

Hayvonlar jinssiz va jinsiy yo'l bilan ko'payadi. *Jinssiz ko'payish* soddaroq tuzilgan umurtqasiz hayvonlarda uchraydi, ular asosan ikki xil usulda boradi. Bir hujayrali hayvonlarda jinssiz ko'payish ona organizmining teng ikkiga bo'linishi, tuban ko'p hujayralilarda esa kurtaklanish orqali sodir bo'ladi. *Jinsiy ko'payishda* maxsus jinsiy hujayralar – gametalar hosil bo'ladi. Erkaklik urug' hujayralari – spermatazoidlar yoki *mikrogametalar*, urg'ochi jinsiy hujayralar – tuxum hujayralar yoki *makrogameta* deyiladi.

Sistematik jihatdan umurtqali hayvonlar xordalilar tipining kenja tiplaridan biri hisoblansada, umurtqalilar zoologiyasi kursida bu tipga mansub barcha hayvonlar o'rganiladi. Xordalilar tayanch o'q skeleti - xordasi tanasining orqa tomoni bo'ylab joylashgan hayvonlardir. Xordalilar tipi turlari umurtqasiz hayvonlarga nisbatan ancha karn bo'lsa-da, gavdasining yirik bo'lishi, individlarning murakkab va xilmaxil tuzilganligi, fiziologik va ekologik xususiyatlarining turli-tumanligi bilan ulardan keskin farq qiladi. Hayvonot olami bir-biridan farq qiladigan juda ko'p sistematik guruhlarga bo'linadi. Bu guruhlar ular tuzilishining o'xshashligi va qarindoshligiga qarab tuzilgan. Hayvonlarda ham eng kichik asosiy sistematik guruh tur hisoblanadi.

Bir turga mansub organizmlarning tuzilishi va hayot kechirishi o‘zaro o‘xshash bo‘lib, tabiatda ma‘lum bir maydon chegarasida tarqalgan bo‘ladi. Ular o‘zaro oson chatishib, serpusht nasi beradi. Har xil turga mansub organizmlar esa chatisha olmaydi yoki chatishganida ham nasli pushtsiz bo‘ladi. Tur barcha tirik organizmlar sistemasining negizini tashkil etadi. Engyaqin turlar urug‘larga birlashtiriladi. Ilmiy sistemada tur ikki nom - urug‘ning va turning nomi bilan ataladi. Urug‘lar oilalarga, oilalar turkumlarga, turkumlar esa sinflarga birlashtiriladi. Hayvonlar sistemasidagi eng katta guruh tip hisoblanadi. Barcha umurtqalilar xordalilar tipiga kiradi. Bundan tashqari, tanasining tuzilishiga ko‘ra hayvonot olami bir hujayralilar va ko‘p hujayralilar kenja olamiga bo‘linadi. O‘zbekistonda umurtqasiz hayvonlarning 15 mingdan ortiq turi va umurtqali hayvonlarning 677 turi aniqlangan. Xordalilar tipining 42000-43000 ta turi bor, shulardan 38000 dan ortiq turi umurtqalilar kenja tipiga kiradi. Xordalilar tipi quyidagi sistematik guruhlarga bo‘linadi:

Tip. Xordalilar — Chordata.

I. Kenja tip. Lichinka xordalilar (Urochordata) yoki qobiqlilar (Tunicata).

Sinf. Assidiyalar-Ascidiae.

Sinf. Salplar-Salpae.

Sinf. Appendikulariyalar-Appendiculariae.

II. Kenja tip. Boshskeletsizlar-Acrania.

Sinf. Xordaboshlilar-Cephalochordata.

III. Kenja tip. Boshskeletlilar (Craniata) yoki umurtqalilar (Vertebrata).

Guruh. Murtak pardasiz umurtqalilar-Anamnia.

Bo‘im. Jag‘sizlar-Agnatha.

Katta sinf. Jag‘sizlar-Agnatha.

Sinf. To‘garak og‘izlilar-Cyclostomata.

Bo‘im. Jag‘og‘izlilar-Gnathostomata.

Katta sinf. Baliqlar- Pisses.

Sinf. Tog‘ayli baliqlar-Chondrichthyes.

Sinf. Suyakli baliqlar-Osteichthyes.

Katta sinf. Quruqlikda yashovchi umurtqalilar yoki To‘rtoyoqlilar Tetrapoda.

Sinf. Suvda hamda quruqlikda yashovchilar-Amphibia.

Guruh. Murtak pardali umurtqalilar-Amniota.

Sinf. Sudralib yuruvchilar-Reptilia.

Sinf. Qushlar-Aves.

Sinf. Sutmizuvchilar-Mammalia.

Bir hujayrali hayvonlar

Sarkomastigoforalar (Sarcomastigophora) tipi

Sarkodalilar (Sarcodina) sinfi

Xivchinlilar (Mastigophora) sinfi

Sporalilar (Sporozoa) tip

Infuzoriyalar (Infusoria) tipi

Tuban ko‘p hujayrali havonlar

Plastinkasimonlar (Placozoa) tipi

G‘ovaktanlilar (Spongia) tipi

Haqiqiy ko‘p hujayralilar

Bo‘shliqchililar (Coelenterata) tipi

Gidroid poliplar (Hydrozoa) sinfi

Ssifomeduzalar (Scyphozoa) sinfi

Korall poliplar (Anthozoa) sinfi

Yassi chuvalchanglar (Plathelminthes) tipi

Kiprikli chuvalchanglar (Turbellaria) sinfi

So‘rg‘ichlilar (Trematoda) sinfi

Tasmasimon chuvalchanglar (Cestoda) sinfi

To‘garak chuvalchanglar (Nematelminthes) tipi

Halqali chuvalchanglar (Annelida) tipi

Ko‘ptuklilar (Polychaeta) sinfi

Kam tuklilar (Oligochaeta) sinfi

Molluskalar (Mollusca) tipi

Ikki pallalilar (Bivalvia) sinfi

Qorinoyoqlilar (Gastropoda) sinfi

Boshoyoqli molluskalar (Cephalopoda) sinfi

Bo‘g‘imoyoqlilar (Arthropoda) tipi

Qisqichbaqasimonlar (Crustacea) sinfi

O‘rgimchaksimonlar (Arachnoidea) sinfi

K o‘poyoqlilar (Myriopoda) sinfi

Hasharotlar (Insecta) sinfi

Xordalilaming o‘q skeleti tana bo‘ylab joylashgan xordadan iborat. Xorda faqat tuban xordalilarda umr bo‘yi saqlanib qoladi. Yuksak xordalilarda esa xorda faqat embrional rivojlanish davrida bo‘lib, keyinchalik umurtqa pog‘onasi bilan almashinadi. Markaziy nerv sistemasi xordaning ustida joylashgan nerv nayidan iborat. Yuksak xordalilarda nerv nayining oldingi qismidan bosh miya shakllanadi; nayning qolgan qismlaridan esa orqa miya hosil bo‘ladi. Xordalilar xalqumi devorining ikki yonida jabra yoriqlari joylashgan. Bu yoriqlar birlamchi suv hayvonlarida hayoti davomida saqlanib qoladi. Quruqlikda yashovchi va ikkilamchi suvda yashashga o‘tgan xordalilarda Jabra yoriqlari embrional rivojlanish davrida bo‘ladi. Zoologiya faninmg rivojlanishiga Vatanimiz olimlari ham katta hissa qo‘shishgan. Hayvonlar hayoti to‘g‘risidagi ma‘lumotlar buyuk vatandoshimiz Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” shoh asarida ham o‘z o‘rnini topgan. XX asrda zoologiya sohasida olimlarimiz olib brogan tadqiqotlar rishta, bezgak, leyshmaniya kabi xavfli parazitlami tugatishga imkon berdi. O‘zbekistonlik olimlardan D.N.Kashkarov hayvonlar ekologiyasi; T.Z.Zohidov va O.P. Bogdanov umurtqali hayvonlar; A.M. Muhammadiyev, A.T.To‘laganov, J.A.Azimov, S.N. Alimuhamedov, R.O. Olimjonov, V.V.Yaxontov umurtqasiz hayvonlar to‘g‘risida yirik asarlar yaratishgan. Hayvonlami turli jihatdan o‘rganish mumkin. Shuning uchun ham zoologiya juda ko‘p ayrim fanlarga ajralib ketadi. Hayvonlarning tuzilishiva hayotiy belgilarining o‘xshash bo‘lishi yoki bo‘lmasligiga qarab guruhlarga bo‘linishini sistematika; tashqi va ichlti tuzilishini morfologiya va anatomiya; embrional rivojlanishini embriologiya; atrof — muhit bilan munosabatini ekologiya; xulq — atvorini etologiya; yer yuzida tarqalishini zoogeografiya, qirilib ketgan hayvonlami paleozoologiya, hayvonlar organizmida boradigan jarayonlami fiziologiya o‘rganadi. Zoologiya ayrim sistematik guruhlar bo‘yicha ham fanlarga ajratiladi. Masalan,protozoologiya bir hujayrali hayvonlar, entomologiya hasharotlar, ixtiologiya baliqlar, omitologiya qushlar, teriologiya sut emizuvchilarni o‘rganadi. Hayvonot olamining ayrim tiplari, sinflari va turkumlarini ham yuqorida qayd qilingan fanlar nuqtai nazaridan o‘rganish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S. Dadayev, O.Movlonov Zoologiya Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2008
2. J.L.Laxanov Umurtqalilar Zoologiyasi «UAJBNT» Маркази 2005
3. S.Dadayev Q.Saparov Zoologiya-1 Toshkent« Iqtisod – moliya » 2009
4. S. Dadayev, Q. Saparov Zoologiya – 2 “ Cholpon nomidagi nashriyot-matbaa “ ijodiy uyi Toshkent – 2011
5. O.Movlonov, Sh.Xurramov, X.Eshova Umurtqasizlar Zoologiyasi O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti Toshkent – 2006
6. www.arxiv.uz

Research Science and Innovation House

ZAMBURUG‘LAR KELITIRIB CHIQRADIGAN AYRIM KASALLIKLAR VA DORIVOR MODDA HOSIL QILISHI

Andijon davlat pedagogika instituti, Tabiiy fanlar fakulteti ,Biologiya
yo‘nalishi 2 - bosqich talabalari

Yigitaliyeva Gulhayoxon Murotali qizi

yigitaliyevagulhayo0@gmail.com

Turdialiyeva Namuna Turg‘unali qizi

whsuuddheheej@gmail.com

Qo‘chqarboyeva Xushnozabonu Ro‘zali qizi

gochqorboyevaxushnozabonu@gmail.com

Annotasiya. Ushbu maqolada zamburug‘lar haqida umumiy ma‘lumot, zamburug‘lari sistematikasi va ular haqida qisqacha ma‘lumotlar, zamburug‘lar keltirib chiqaradigan ayrim kasalliklar va biologik faol modda hosil qilishi to‘g‘risida yozilgan. .

Kalit so‘zlar. Zamburug‘lari klassifikatsiyasi, Oomitsetsimonlar(Oomycetes), Askomitsetsimonlar(Ascomycetes),Deytromitsetsimonlar(Deuteromycetes),Bazidiomitsetsimonlar(Basidiomycetes),Xitridiomitsetsimonlar(Chytridiomycetes),Gifoxitriomitsetsimonlar(Hyphochytriomycetes),Keratomikoz,Kandidozlar,Dermatofitiyalar,Chuqur mikoziar,

Abstract. This article provides general information about fungi, the systematics of fungi and brief information about them, some diseases caused by fungi, and the production of biologically active substances.

Keywords. Classification of fungi, Oomycetes, Ascomycetes, Deuteromycetes, Basidiomycetes, Chytridiomycetes, Hyphochytriomycetes, Keratomycosis, Candidiasis, Dermatophytes, Deep mycoses

Абстракт. В данной статье приведены общие сведения о грибах, систематике грибов и краткие сведения о них, некоторых заболеваниях, вызываемых грибами, продукции биологически активных веществ.

Ключевые слова. Классификация грибов, Оомицеты, Аскомицеты, Дейтеромицеты, Базидиомицеты, Хитридиомицеты, Гифохитриомицеты, Кератомикозы, Кандидоз, Дерматофиты, Глубокие микозы

Zamburug‘lar qadimiy organizmlar bo‘lib, evolyutsiyasi jarayonida rangsiz sitoxrom C ga ega bo‘lmagan xivchinlilarning *Fiagellatae* guruxidan kelib chiqqan. Shuning uchun ham zamburug‘lar o‘simliklar olamida o‘rganiladi. Ammo, zamburug‘lar oziqlanish xususiyatlari bilan o‘simliklardan farq qiladi, chunki ularning hujayrasida yashil rang beruvchi xlorofill pigment bo‘lmaydi. Ular geterotrof oziqlanishga o‘tgan, ya‘ni zamburug‘lar tayyor organik moddalar bilan oziqlanuvchi organizmlar hisoblanadi. Shu xususiyat bilan anorganik moddalar bilan oziqlanuvchi avtotrof organizmlarga qarama-qarshi turadilar. Assimilyatsiya natijasida zamburug‘lar kraxmal hosil qilmasdan, uning o‘rniga moxavina va glikogen hosil qiladi.

Zamburug‘larning ko‘pchiligini vegetativ tanasi kuchli tarmoqlangan, o‘sishi cheklanmagan iplar-gifa, ularning yig‘indisi mitselliidan iborat. Mitselliid odatda yashayotgan joyning ichiga (tuproq, o‘simlik to‘qimasi, hayvon ahlati va boshqalar) to‘la botib kirgan bo‘ladi. Ularning bu xususiyati ekzoosmos bilan tanasining hamma yuzasi orqali oziq moddani to‘la shimish xususiyatini beradi.

Zamburug‘lar tarqalgan substratlardagi organik moddalar yuqori molekulyar polimerlar (oqsil, polisaxarid, nuklein kislota) holida bo‘lib, polimerlarni oligo va monomerlargacha parchalaydigan hujayraga olib keladigan depolimeraza fermentlarini ajratadi. Agarda hayvonlarda ovqat hazm qiluvchi fermentlar ichak ichiga ajralsa, zamburug‘larda tashqariga ajraladi, zamburug‘ gifasi to‘nkarilgan ichakdek bo‘ladi.

Zamburug‘ mitselliysi substrat ichida bo‘lganligi sababli tarqalishi cheklangandir. Shuning uchun ko‘payishga xizmat qiladigan - sporaband va sporalar substratdan tashqarida bo‘lib, uning yuzasida joylashib, havo va suv oqimi yordamida tarqaladi. Zamburug‘larning ayrimlari- makromitsetlarda spora hosil qiladigan joylarini ko‘rish mumkin. Bu soyabonsimon va po‘kak zamburug‘larda yaqqol ko‘rinadi. Boshqalar mikromitsetlarda spora hosil bo‘ladigan joylarni mikroskopdagina ko‘rish mumkin, ular ommaviy ravishda doiralarni hosil qilganida turli substratlarning rangini ko‘rinishini o‘zgartiradi.

Zamburug‘larni klassifikatsiyalashda ularning eng muhim belgilariga, jumladan, xivchinlarining joylashishi va tuzilishiga, jinsiz va jinsiy ko‘payish xususiyatiga, hujayra devorining tuzilishiga va polisaxaridlar tarkibiga qaraladi. Yuqorida aytilgan belgilarga asoslanib, zamburug‘lar bo‘limini 7 ta sinfga bo‘lib o‘rganish mumkin.

1. ***Xitridiomitsetsimonlar (Chytridiomycetes)*** ning mitselliysi boshlang'ich holda bo'lib, vegetativ tanasi odatda po'stsiz, hujayra devori yo'q. Jinssiz ko'payishi zoosporalar yordamida sodir bo'lib, zoospora faqat bitta silliq xivchinga ega. Jinsiy ko'payish gametangiya yoki oogamiya, hujayra devorida xitin va glyukan uchraydi.

2. ***Gifoxitriomitsetsimonlar (Hyphochytridiomycetes)*** ning vegetativ tana va bir hujayrali bo'lib, yalong'och rizomiselliy hosil qiladi. Jinssiz ko'payishi shoxlangan bir xivchinli zoosporalar yordamida sodir bo'ladi. Hujayra devorlarida xitin va selluloza uchraydi.

3. ***Oomitsetsimonlar (Oomycetes)*** mitselliysi rivojlangan, lekin hujayrasida tuzilishga ega. Jinssiz ko'payishi ikki xivchinli (xivchinning biri silliq va ikkinchisi shoxlangan) zoosporalar vositasida boradi. Jinsiy ko'payishi oogamiya, hujayra devorida selluloza va glyukan bor.

4. ***Zigomitsetsimonlar (Zygomycetes)*** ning mitselliysi yaxshi rivojlangan bo'lib, ko'pchilik vakillarida tana hujayrasiz tuzilishda. Jinssiz ko'payishi sporangiaspora hosil qilish bilan boradi. Jinsiy ko'payish izogamiya, hujayra devorida xitin va xitozan moddasi uchraydi.

5. ***Askomitsetsimonlar (Ascomycetes)*** ning mitselliysi yaxshi taraqqiy etgan bo'lib, ko'p hujayrali. Jinssiz ko'payishi konidiasporalar yordamida sodir bo'ladi. Jinsiy ko'payish gametangiya, jinsiy sporalarendogen yo'l bilan, xaltachalar ichida taraqqiy etadi. Hujayra devori da xitin va glyukan uchraydi.

6. ***Bazidiomitsetsimonlar (Basidiomycetes)*** ning mitselliysi ko'p hujayrali. Jinssiz ko'payishi konidiasporalar yordamida sodir bo'lib, jinsiy ko'payish esa samotogamiya. Jinsiy ko'payish sporalari bazidiya deb ataladigan hujayra ustida hosil bo'ladi.

7. ***Deytromitsetsimonlar (Deuteromycetes)*** - takomillashmaga zamburug'lar, hujayrali, mitselliysi yaxshi taraqqiy etgan. Jinssiz ko'payish konidiasporalar yo'li bilan boradi. Jinsiy ko'payish aniqlanmagan. Hujayra devorida xitin va glyukan uchraydi.

Mamlakatimizda zamburug'ning 220 ta turi uchrashi ma'lum. Shundan iste'molbopi 27 ta, zaharlisi esa 16 ta. O'zbekiston sharoitida 1995-1998 yillardan boshlab zamburug'ni sun'iy usulda yetishtirish tajribasiga qo'l urildi. Shampinion, qo'ziqyruq, otiata kabi navlari sporalari orqali o'stiriladi. Oziq-ovqat turi sifatida xalqimiz zamburug'ni nisbatan kam iste'mol qiladi. Tarkibining 10 foizi oqsil, 90

foizi suv bo‘lgan zamburug‘ organizmda tez hazm bo‘ladi. Uni bahorda iste‘mol qilish ayni muddaodir.

Yuksak o‘simliklarning deyarli 90%i zamburug‘lar bilan mikoriza qilishda ishtirok etadi. Olimlarning ta‘kidlashlaricha yuksak o‘simliklar va zamburug‘larning mikoriza hosil qilish hodisasi juda qadimiy jarayon bo‘lib, ayni vaqtda fanda 400 mln yil avvalgi ana shunday simbioz ko‘rinishining dalillari mavjud. Zamburug‘lar ichida zaharli vakillari mavjud bo‘lib, ular ishlab chiqargan zahar mikotoksin deb ataladi. Ular orasida anchadan beri ma‘lum bo‘lgan, o‘ta zaharli amatoksin ishlab chiqaruvchi Amanita zamburug‘lari mavjud bo‘lib, ular odatda boshqoqli ekinlarni zararlantiradi, shunday o‘simliklar mahsulotlarni iste‘mol qilgan odamlar orasida ergotizm deb nomlangan o‘ta xavfli kasallik yuzaga keladi. Qadimda ergotizm epidemiya darajasigacha ko‘tarilib, butun katta shaharlar aholisini qirib tashlashgacha borgani ma‘lum.

Zamburug‘ hayvonlarga ham zarar, ham foyda keltiradi. Ayrimlari hayvonlarga ozuqa bo‘lsa, ba‘zilari organizmga sezdirmasdan kirib olib, to‘qimalarning yemirilishiga va hattoki o‘limga ham olib keladi. Zamburug‘dagi ko‘zga ko‘rinmas sporalari hayvonlarga hujum qilishi mumkin. Ular odamlar hayotida boshqa o‘simliklarga qaraganda unchalik katta ahamiyatga ega emas. Uning tana qismi bilan oziqlanish ko‘pgina hasharotlarga zavq beradi. Masalan, termitlar va Janubiy Amerika chumolilari uchun zamburug‘ asosiy yemish ekanligi sir emas. Afsuski, hamma zamburug‘lar ham foydali bo‘lmay, ayrimlari organizm ichiga kirib olib, xuddi mog‘orlagan nondagi kabi juda tez o‘sadi va ko‘p hollarda hayvonlarning nobud bo‘lishiga olib keladi.

Zamburug‘larni sun‘iy usulda yetishtirish texnologiyasi ham yaratilgan. Bu haqda biologiya fanlari nomzodi Hamro Nuraliev bergan ma‘lumotlarni keltirib o‘tish o‘rinlidir: Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda aholi jon boshiga uni iste‘mol qilish 5-7 kg.ga to‘g‘ri keladi. Hayvonlar va odamlarning kasalliklari teri, tirnoq, sochlarni dermatomikozlar zararlaydi. Bundan tashqari Candida, Cryptococcus, Rhizopus, Aspergillus turkumlarining zamburug‘larini sporalari nafas yo‘llari, yaralar, jinsiy a‘zolar orqali organizmning ichki a‘zolariga o‘tib tekinox‘r sifatida rivojlanadi. Biroq ularga organizmning immuniteti mustahkam bo‘lsa zarari katta emas. Bu mikozlar kuchayib ketsa o‘tkir kasalliklar ro‘y berishiga, hatto o‘limga ham olib keladi. Odatda, barcha zamburug‘li kasalliklar terining yengil va sezilmaydigan

qipiqlanishidan boshlanadi. Biroq, har bir turi ma'lum bir alomatlar bilan tavsiflanadi:

Keratomikoz — bu epidermisga ta'sir etadi, yallig'lanishni keltirib chiqarmaydi, shikastlangan dermatomalarning qipiqlanishi, pigmentatsiyaning o'zgarishi xarakterlidir. Shikastlanish o'choqlari turli o'lcham va shakllarga ega.

Dermatofitiyalar — bunda epidermis va uning ortiqlari jalb etiladi, yallig'lanish jarayoni rivojlanishi ehtimoli mavjud. Oyoq, sochlar, chov qatlamlari haddan tashqari qipiqlanish yoki qizarish bilan tavsiflanadi, yoriqlar, namlanish shakllanadi. O'choqli alopetsiya, tirnoqlarning rangi va qalinligi o'zgarishi kuzatiladi.

Kandidozlar — oq rangli o'choqlar paydo bo'ladi, ularning ostida qizarishlar aniqlanadi. Og'riq yoki qichishish bilan birga kechishi mumkin.

Chuqur mikozlar — bu terining, ichki a'zolarning tizimli, massiv shikastlanishi bo'lib, zamburug'larning organizm bo'ylab disseminatsiyali tarqalishi bilan birga kechadi. Kechishi tabiati o'tkir yoki surunkali bo'lishi mumkin.

Onixomikozlar — bu bir qator kasallik qo'zg'atuvchi zamburug'lar keltirib chiqaruvchi tirnoqlar kasalligidir. Tirnoq qattiq yuzaga ega bo'lgani va sekin o'sishi sababli onixomikozni davolash qiyinroq. Bu infeksiyaga qarshi kurash bir necha oy vaqt talab etishi mumkin.

Trixofitiya — yuqumli zamburug' kasalligi bo'lib, uni Trichophyton turkumiga mansub zamburug'lar qo'zg'atadi. Trixofitiya asosan teri va teri ortiqlarini (tirnoq va sochlarni) zararlaydi. Mahalliy tilda bu kasallik “temiratki” ham deyiladi. Barcha zamburug' kasalliklari singari bu kasallik ham mavsumiylikka xos. Zamburug'larning nam, yog'ingarchilik oylarda ko'payishi va o'sishi uchun qulay sharoit bo'lganligi uchun yilning namgarchilik oylarida kasallikning ko'payishi kuzatiladi.

"Antibiotik" deb nomlanuvchi mog'orlangan zamburug'larning zahari tabiatda eng qaqshatqich qurol sifatida tan olingan. Antibiotiklar 1928 yilda shotland mikrobiologi Aleksandr Fleming tomonidan kashf etildi. U o'z laboratoriyasidagi probirkalardan biriga mog'or o'rnatganini sezdi. Bu idishda olim bakteriyalarni o'stirayotgan edi va unda hosil bo'lgan mog'or esa barcha mikroorganizmlarni nobud qildi. Ma'lum vaqt o'tib, mog'or zamburug'idan bakteriya-larni o'ldirishga qodir bo'lgan kimyoviy modda - penitsillin hosil qilindi va undan tibbiyotda samarali foydalanila boshlandi.

Zaharli turlardan biri **qurbaqasalla** deb ataladi va ko‘proq Shimoliy Yarim sharda keng tarqalgan. Ko‘rinishidan chiroyli bo‘lsa-da, uning tarkibidagi zahar odam organizmiga tushgach, 12 soatdan keyin ta'sir qila boshlaydi. Bunga qadar organizm yuvib tashlansa, balki foyda berar, vaqt boy berilganda esa ahvolni o‘nglab bo‘lmaydi. Qizig‘i, odam organizmi uchun zaharli bo‘lgan zamburug‘lar ayrim hayvonlarga zarracha ta'sir qilmaydi. Masalan, shilliqurtlar, hattoki eng zaharlisini yegan taqdirda ham tirik qoladi

Zamburug‘larni sun‘iy usulda yetishtirish texnologiyasi ham yaratilgan. Bu haqda biologiya fanlari nomzodi Hamro Nuraliev bergan ma'lumotlarni keltirib o‘tish o‘rinlidir: Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda aholi jon boshiga uni iste'mol qilish 5-7 kg.ga to‘g‘ri keladi. Zamburug‘lar faqat ziyon yetkazmasdan balki foydali tomonlari ham mavjud, masalan: Biologik faol moddalar hosil qiluvchi zamburuglar. Ko‘plab zamburug‘lar turli dorivor moddalar hosil qiladi.

Antimikrob preparatlar - antibiotiklar. Ma'lumki, birinchi antibiotikni ingliz mikrobiologi A.Fleming Penicillum zamburug‘laridan ajratib penitsillin deb nomlagan. Bu antibiotiklar farmakologiyada buyuk kashfiyot qildi.

Immunmodulyatorlar. Ular immun ayrimlari sut em izuvchilar immunitetini pasaytiradi, boshqalari mikroblar infeksiyasiga qarshi bo‘ladi

Rakka qarshi moddalar - polissaxaridlar. Polissaxaridlar (asosan ksilitroflar) polisaxaridlar.

Gormonal moddalar. Ayrim zamburug‘larning alkaloidlaridan gormonal preparatlar olinadi.

Xitin-faollangan ko‘mirdan ham kuchliroq adsorbsiyalash (so‘rish) xususiyati tufayli yaralar kuygan joylarni tez tuzatadi. Birtalay zamburug‘lardagi keratin (soch va patda uchraydigan oltinugurtga boy oqsil modda) esa, eng muhim komponent hisoblanadi

Xulosa shuki, zamburug‘li kasalliklarni oldini olish uchun oddiy profilaktika choralariga rioya qilish. Shaxsiy gigiyena qoidalariga amal qilish: kishi o‘z tarog‘i, oyoq kiyimlaridan foydalanishi kerak. Mushuk, it, sigir, ot kabi hayvonlar bilan yaqin kontaktda bo‘lgandan keyin qo‘llarni yaxshilab yuvish zarur.

Zamburug‘larning sanoatda va xalq xo‘jaligida ahamiyati juda yuqori bo‘lib, ayniqsa qishloq xo‘jaligida, meditsina va oziq-ovqat sanoatida keng qo‘llanilmoqda. Shu uchun zamburug‘larni organizmlar uchun foydali turlarini

sun'iy usulda ko'paytirish va kasallik qo'zg'atuvchi vakillarini kamaytirish choralarini qo'llab quvvatlash maqsadga muvofiq bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.«BOTANIKA:TUBAN 0 'SIMLIKLAR». Sh.J.Tojiboyev, N.M.Naraliev «Namangan» nashriyoti, 2016
- 2.«TUBAN O'SIMLIKLAR» universitetlarning talabalari uchun darslik(L.L . Velikanov va boshqalar) «O'qituvchi» nashriyot T. 1995.
- 3.Axatova Shohsanam, Xoljigitova Diyora, Norxo'jayeva Dildora, & Tojiboyeva Shahnoza. (2023). BIZ BILADIGAN VA BILMAYDIGAN ZAMBURUG'LAR DUNYOSI . World Scientific Research Journal, 15(1), 85–91. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2634>
- 4.https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://my medic.uz/kasalliklar/dermatologiya/zamburugli-kasalliklar/&ved=2ahUKEwiB1Y61_uqCAxW-X_EDHWtKAHIQFnoECAkQAQ&usg=AOvVaw0vnjPDHuz8AeXCFz8r0706
- 5.Avitsenna.uz<https://avitsenna.uz> › trixofitiya Trixofitiya - yuqumli zamburug' kasalligi - Dermatologiya

Research Science and Innovation House

PUL TIZIMI

Ismoilova Zumrad

Navoiy Davlat Pedagogika Instituti

“Geografiya va iqtisodiy bilm asoslari”

kafedrası talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pul tizimi haqida umumiy ma’lumot berib o‘tilgan. Pulning mohiyati va iqtisodiyot uchun ahamiyati pul turlari, aktiv pul, passiv pul, pul muomalasi haqida.

Kalit so‘zlar: pul, milliy pul, dekretlangan, naqt pul, aktiv pul, passiv pul, pul agenti, pul muomalasi.

Pul uzoq zamonlardan beri odamlarga ma’lum. Pulning kelib chiqishi turli nazoratchilar tomonidan tovar ayiriboshlash jarayonining rivojlanishi bilan bog‘liq holda tushuntiriladi.

Pul - bu shunday maxsus tovar, u boshqa tovarlar uchun umumiy ekvivalent vazifasini bajaradi. Pul umumiy tovarlarni ayiriboshlashda asosiy vazifasini bajaradi. Qadimda pul vazifasini turli xil tovarlar bajargan, masalan, chorva mollari, mol terilari, bolta va hokazo. Keyinchalik pul vazifasini qimmatbaho metallar bajargan, chunki ular o‘zini sifatini yo‘qotmaydi va pul o‘rnini bosishda juda qo‘l kelgan. Pul oddiy mahsulot bo‘lib qolmay, u ijtimoiy qiymatga ega, ya’ni hamma tovarlarni harid etish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Har bir mamlakat o‘zining puliga egadir. Chunonchi, dollar, funt sterling bir necha mamlakatlarning puli bo‘lib xizmat qiladi, lekin ularning qiymati bir xil emas. AQSh, Kanada, Avstraliya dollarining qiymat miqdori farqlanadi. Shuningdek, O‘zbekiston va Qirg‘iziston so‘mlari ham bir xil emas. Pul birliklari paydo bo‘lganda ma’lum miqdordagi qadr-qiymat asos qilib belgilangan. Milliy pullarning qadriligi, boshqa pullarga nisbatan qiyosiy miqdori doimo o‘zgarib turadi. Chunki, bu iqtisodiyotdagi ko‘p tomonlar, hatto siyosiy o‘zgarishlar, mamlakatlar o‘rtasidagi munosabatlar kabi ta’sirlar natijasidir. Bozor iqtisodiyotini pulsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi, hozirgi kunda odamlar pulga zarur tovarlar, xizmatlar sotib oladilar, pulni jamg‘arib boradilar, bankdan kreditlar oladilar, soliq to‘laydilar, pul shaklida mehnatlariga yarasha maosh oladilar va hokazo. Nafaqat jismoniy shaxslar balki davlat, korxonalar, tabdirkorlar va boshqa iqtisodiyot subyektlari ham pul vositasidan o‘z vazifalarini bajarish uchun keng

foydalanadilar. Barcha makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar ham pul birligida o‘lchanib boshqa mamlakatlar ko‘rsatkichi bilan solishtiriladi. Shuning uchun ham pul doimo iqtisodchilarning diqqat markazida bo‘lgan, davlat miqyosida esa alohida pul-kredit siyosati olib boriladi va hozirgi zamon pulning tabiati chuqur o‘rganiladi. Tovar-pul munosabatlari hayotimizga keng kirib kelgan va pul shakllari o‘zgarib borsa ham ularning mohiyati, vazifalari, muhim roli saqlanib kelmoqda. So‘nggi yillarda hukumatimiz tomonidan elektron to‘lov tizimlarini joriy etish va rivojlantirish, naqd pulsiz hisob-kitoblar ko‘lamini kengaytirish hamda pul mablag‘larining bankdan tashqari aylanmasini qisqartirishga oid chora-tadbirlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishlari ichida “Ilg‘or xalqaro tajribada qo‘llaniladigan instrumentlardan foydalangan holda pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, shuningdek valyutani tartibga solishda zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, milliy valyutaning barqarorligini ta‘minlash” kabi ustuvor yo‘nalishni alohida ta‘kidlab o‘tishimiz lozim. Chunki mamlakatning barqaror pul-valyuta tizimi uning iqtisodiy o‘lishiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Pul – bozor aloqalarining hammabop va universal iqtisodiy vositasidir. Shuning uchun ham pulning kelib chiqishi, mazmuni, tabiatini o‘rganish, vazifalarini tadqiq etish, pul nazariyalarini tahlil qilish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. O‘z evolyutsiyasi jarayonida pul maxsus tovar shaklida bosib o‘tgan yo‘li, shakllari odamlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar rivojlanishini namoyon etadi va turli tarixiy davrlarda mazkur munosabatlar qay darajada bo‘lganligini ifodalab beradi. Kurs ishi mavzusining dolzarbligi shular bilan izohlanadi. So‘nggi ellik yillikda pul shakllarining jadal rivojlanishi kuzatildi. To‘lov tizimlari ishtirokchilarining bir tomondan to‘lovlarni boshqarish tizimini ratsionalizatsiya qilish istagi va XX asrning 70-yillari o‘rtalarida boshlangan elektron hisoblash mashinalarining kredit tashkilotlari faoliyatiga jadal joriy etilishi, boshqa tomondan, naqd pulsiz qog‘oz kredit pullarini naqd pulsiz elektron kredit pullari (bank depozitlari, plastik kartalar) bilan almashtirish jarayonining boshlanishiga yordam berdi. Pul ko‘pincha bozor tili deb ataladi, chunki ular orqali tovarlar va resurslar aylanishi amalga oshiriladi. Iste‘molchilar bozorda ishlab chiqaruvchilar tomonidan sotiladigan mahsulotlarni sotib olishadi, bu esa o‘z navbatida aholidan olingan resurslar uchun pul to‘laydi. To‘g‘ri tashkil etilgan va aniq faoliyat ko‘rsatayotgan pul tizimi milliy ishlab chiqarish barqarorligini

ta'minlash, narxlarning to'liq bandligi va barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bundan tashqari, pul tizimining qanday ishlashi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishining barqarorligiga bog'liq. Natijada, hozirgi bosqichda pul funksiyalarini aniqlash va rivojlantirish muammosi o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, chunki ko'pchilik uchun ular asosiy qiymat o'lchovidir. Pul har doim boshqa har qanday mahsulot, xizmat, ish, moddiy bo'lmagan tovarlar uchun almashtirilishi mumkin bo'lgan umumiy ekvivalentdir va bozor almashinuvi jarayonini qulay holga keltiradigan vositachi sifatida ishlatiladi. Kurs ishining asosiy maqsadi: pulning rivojlanish bosqichlari, asosiy vazifalari va hozirgi zamon pulining tabiatini o'rganishdir.

Zamonaviy sharoitda odamlar kundalik hayotida, korxonalar, davlat va boshqa organlar faoliyatida, iqtisodiy faoliyatning turli sohalarida puldan quyidagi maqsadlarda foydalanadilar.

- tovarlar va xizmatlar narxini aniqlash va sotish;
- ishlab chiqarish xarajatlarini va foyda miqdorini aniqlash;
- ish haqi;
- byudjetlarni tuzish va ijro etish;
- kredit va hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshirish;
- qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalarni amalga oshirish;
- jamg'arma va mablag' sifatida to'plash;
- ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etadigan narsalar resurslar (asosiy va aylanma mablag'lar) hajmini baholash va hokazo.

Pul tizimining iqtisodiy mazmuni va iqtisodiyotda tutgan o'rnini. Pul to'g'risidagi nazariyalar va ularning rivojlanish xususiyatlari Pul nazariyalari - pul tabiati va pulning ishlab chiqarishni shakllantirishga ta'siri haqidagi nazariyalardir. Bu nazariyalar kapitalistik ishlab chiqarish usuligacha bo'lgan davrda vujudga keldi. Kapitalistik ishlab chiqarish usuli davrida, pul-tovar munosabatlari xo'jalik sohasining hamma tarmoqlarini qamrab olgan davrdagina pul nazariyasi keng tarqaldi. Pul va uning sotib olish quvvati orasidagi munosabat pul nazariyalarining markaziy masalalaridan biri bo'lib elgan. Xullas, iqtisodchilarning pulning mohiyati, uning funksiyalari va pul muomalasiga bo'lgan qarashlari pul nazariyalarini keltirib chiqardi. Ilk tarixiy pul nazariyalari sifatida nominallik va metallik nazariyalarini keltirishi mumkin. Kapitalizm taraqqiyoti bilan birga bu nazariyalar ham o'zgarib yangi, miqdoriy nazariyaning paydo bo'lishiga asos bo'ldi.

Hozirgi kunda monetarizm va iqtisodni pul-kredit munosabatlari orqali tartiblashtirish nazariyalari ham mavjud. Ammo eng asosiy pul nazariyalari sifatida metall, nominal va miqdoriy pul nazariyalari tadqiqot qilib kelinmoqda. Pul nazariyalarining kelib chiqishiga asosiy sabab ishlab chiqarishning taraqqiy etishi va pul muomalasining taraqqiyotdan ma'lum darajada oqsashini oldini olish va uni rivojlantirish masalasi hisoblanadi. Qo'l mehnatidan manafakturaga, manafakturadan sanoat ishlab chiqarishiga o'tilishi bilan xalq xo'jaligida mehnatning integratsiyalashuvi ham kuchaya bordi. Buning natijasida xo'jalik yurituvchi subyektlar orasidagi pullik munosabatlar ham murakkablasha boradi. Feodalizmga cha bo'lgan naqd pullik munosabatlar bu davr talablariga javob bera olmay qoldi. Buni biz Yevropadagi XV asrdagi «pul ocharchiligi» dan ko'rishimiz mumkin. Xuddi shu davrdan boshlab pul nazariyalari to'g'risidagi ilk fikrlar yuzaga keldi. Bu nazariyalarning o'sha davrdagi muammolarini echishdagi roli beqiyos bo'ldi. Ilk bor vujudga kelgan pul nazariyalari bu metallik va nominallik pul nazariyalari hisoblanadi. Pulning metallik nazariyasi kapitalning dastlabki davrida taraqqiy etdi. Moneta tarkibini buzish (monetaning og'irlik miqdorini kamaytirish) ga qarshi kurashda progressiv rol o'ynadi. Bu nazariyalar o'sha davr ruhi va tuzilayotgan burjuaziya ehtiyojlarini aks ettirib, merkantilistlar baquvvat metall pullari tarfdori bolib chiqdilar. Bu nazariya o'sha davr kapitalizmining eng rivojlangan davlati Angliyada maydonga keldi. Metallik nazariyaning asoschilaridan biri U. Stefford (1554- 1612y.) edi. U o'z qarashlarini o'zining Londonda 1581 yilda chop etilgan «Vatandoshlarimizning ba'zi odatiy arizalarining qisqartmasi» asarida bayon etdi. Bu oqim tarafdorlari Angliyada T. Men (1571-1641y.), D. Nors (1641-1691y.), Frantsiyada bu ta'limotni A. Monkreten (1575-1621y.), Italiyada F. Tamani (1728- 1787y.) va boshqalar rivojlantirdi. Ularning fikricha barqaror metall valyuta jamiyat iqtisodiy taraqqiyotining muhim shartlaridan biridir. Jamiyat a'zolarining jamg'arishga bo'lgan intilishi iqtisodchilarning boyligining manbaini o'rganishlariga sabab bo'ladi. Ular bu manbaini savdodan izladilar. Ularning e'tirof etishlaricha aktiv savdo balansi mamlakatga oltin va kumushning kelishini ta'milaydi. Shunday qilib, ilk metallik nazariyasi tarafdorlari jamiyat boyligini qiymatbaho metallar bilan almashtirib, ular pulning hamma funktsiyalarini bajaradi deb hisoblar edilar. Ilk metall nazariya tarafdorlarining asosiy kamchiliklari quyidagilardan iborat edi: -ilk metallchilar haqiqiy pullarni qiymat belgilari bilan almashtirish zarurligi

Maqsadga muvofiq kelishini tushunib yetmadilar; -ilk metallchilar pulning jamiyat taraqqiyotida tovar muomalasi asosida yuzaga kelgan tarixiy kategoriya ekanligini tushunmadilar; -ular jamiyat boyligi deb qimmatbaho metallarni jamg'arishni tushundilar va «bunday boylig manbai savdodir» degan noo'rin fikrga keldilar. Ular jamiyat boyligi mehnat natijasida vujudga keladigan moddiy va ruhiy qadriyatlar yig'indisi ekanligini tushuna olmadilar. Ilk metallik nazariyasi targ'ibotchilari savdo burjuaziyasi manfaatlarini himoya qilib chiqqan edilar. XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarimiga kelib sanoat burjuaziyasi manfaatlarini qondira olmagan metallik nazariyasi o'z mavqesini yo'qotdi. Ammo XIX asrning ikkinchi yarimiga kelib nemis iqtisodchisi, tarixiy maktab vakili K. Knis (1821-1898 y.) bu nazariyani himoya qilib chiqdi. Bu g'oyaning qayta tiklanishiga 1871-1873 y. da Germaniyaga kiritilgan oltin tanga standarti sabab bo'ldi. K. Knis targ'iboti metallchilar nazariyalarini yangi sharoitga moslashtirdi. Knis pul sifatida faqatgina metallni emas, balki markaziy bank banknotalari ham e'tirof etdi. Bu paytga kelib xo'jalikda asosiy rol ni kredit o'ynay boshladi va bu oltin monetalar bilan birga muomalada bo'lgan va ularga almashtiriladigan banknota emissiyasining asosini tashkil etdi. K. Knis banknotalarni tan olgan holda hech nima bilan ta'minlanmagan qog'oz pullarga qarshi chiqdi. Uning fikricha pul muomalasi metall bilan ta'minlangan banknotalar va metall monetalariga asoslanishi shart. Qog'oz pullar uning fikricha, xuddi «qog'oz bulka» kabi ma'nosiz narsadir. K. Knis ta'kidlashicha: "Oltin o'z tabiatiga ko'ra puldir". Birinchi jahon urushidan so'ng metallizm tarafdorlari oltin moneta standartni qayta tiklash mumkin emasligini tan olib o'z nazariyalarini himoya qilish maqsadida oltin quyma standart va oltin deviz standartga asoslangan banknota ishlab chiqarishini yoqlab chiqdilar. Pulning nominallik nazariyasi. Nominalizm quldorlik tizimi davridagi faylasuflar ta'limotida yuzaga kelgan bo'lib, bu ilk nominalizmdir. Birinchi nominalistlar tanga tarkibini buzish (tanganing og'irlik miqdorini kamaytirish) ni ko'r-ko'rona madh etuvchilar bo'lganlar. Yemirilib ketgan tangalarni teng qiymatli tangalar bilan muomalada bir xilda yurganligiga asoslanib, ular pulning metall miqdori emas, balki uning nominali muhimdir deb da'vo qilib chiqdilar. Nominalizm XVII-XVIII asrlarda pul muomalasi to'la qimmatga ega bo'lmagan tangalar bilan to'lgan davrda shakllandi. Xuddi shu to'la qimmatga ega bo'lmagan tangalar (qog'oz pullar emas) ilk nominalizmning asosida yotar edi.

Xuddi metallizm nazariyasi singari ilk burjua nominalizm vakillari ham Angliyadan chiqdi. Bular episkop, faylasuf-idealist Dj. Berkli (1683-1753y.) va iqtisodchi Dj. Styuart (1712-1780 y.) lardir.

Nominalistlar quyidagicha xulosaga keldilar:

- pulni davlat yaratadi;
- pulning qiymati unda ko'rsatilgan nominali bilan aniqlanadi.

Xuddi shu bilan bu nazariya nominalizm deb atala boshlandi. Nominalizmning asosiy xatosi shundaki, bu nazariya bo'yicha pulning qiymati davlat tomonidan aniqlanar emish. Dj. Berkli pul aslini olganda marka, uning qanday materialdan yasalganligining va nimani aks ettirishining qanaqa ahamiyati bor degan g'oyani oldinga surdi. Xuddi shu bilan u mehnat qiymat nazariyasini va pulning tovarlik tabiatini rad etdi. Pulning umumiy qiymat ekvivalenti sifatida obyektiv ravishda paydo bo'lish mohiyatini tushunmay, nominalistlar uning qiymati davlatning subyektiv xohishi va irodasiga bog'liq dedilar. Nominalistlar pulning qiymat o'lchovini va baholar masshtabini aralashtirib yubordilar. Dj. Styuart pulni teng bo'lgan bo'laklardan iborat masshtab deb aniqladi. Shu bilan birgalikda geografik masshtabni tushunish va ishlatish mumkin agar, buning asosida masofa mavjud bo'lsa, mahsulot og'irligini o'lchash mumkin, agar u qandaydir og'irlikka ega bo'lsa, shu kabi pul ham qiymat o'lchovi funksiyasini bajaradi, agar u tovar bilan qandaydir hamjinslikka ega bo'lsa, deb uqtirdi. Nominalizmning keyingi rivojlanishi (asosan Germaniyada) XIX asrning oxiri va XX asrning boshiga to'g'ri keladi. Bu davr nominalistlarning asosiy namoyondalaridan biri G. Knap (1842-1926y.) edi. G. Knap o'zining «Davlat pul nazariyasi» (1905) asarida aytishicha pulning davlat tomonidan belgilanadigan sotib olish qobiliyati mavjud. Shu sababli ham pul davlat tomonidan yaratiladi. Bu nazariyani esa u davlat pul nazariyasi deba taydi. Knapp va uning izdoshlari oldingi nominalistlardan farqli o'laroq o'z nazariyalarni to'la qimmatga ega bo'lmagan tangalarga emas, balki qog'oz pullarga asoslagan edilar. Knapp pul massasini tahlil qilishda davlat xazina biletlari va almashinadigan tangalarnigina e'tiborga oldi. Kredit pullari (veksel, chek, banknota) ni u alohida kategoriya deb qarab, o'z izlanishlaridan ularni chiqarib tashlaydi. Bu uning katta xatosi edi. Nominalistlarning asosiy amchiligi shundaki, ular pulning mohiyatini uning huquqiy asosidan izladilar. Pulning miqdoriy nazariyasi. Miqdoriy nazariya XVI-XVIII asrlarda merkantilistlarning

konseptiyasiga reaksiya sifatida paydo bo'ldi. Bu nazariyaning boshlovchisi fransuz iqtisodchisi J. Boden (1530-1596) edi. U birinchi bo'lib Yevropada o'sha davrda yuzbergan «baholar revolyutsiyasi»ni ochib berishga harakat qildi. Baholarning sakrashiga sabab Yevropaga Amerika qit'asidan oqib kelgan qimmatbaho metallar bo'lganligini tushuntirdi. XVI-XVIII asrlarda Yevropada oltin miqdori 1500-yilda bo'lgan oltin miqdoridan 16 marta ko'payib ketgan edi. J. Boden baholarning o'zgarishi muomaladagi pul miqdori bilan aniqlandi deb tushuntirdi. Shu sababli ham bu nazariya miqdoriy nazariya deb nom oldi. Ammo ilk miqdoriy nazariya tarafdorlari pul miqdorining bahoga bo'ladigan ta'sirini va buni qanday yo'llar bilan va qaysi hollarda bo'lishligini aniq ochib bera olmadilar. XVIII asrga kelib bu nazariyani inglizlar D. Yum (1711-1726) va Dj. Mill (1773-1836) hamda frantsuz Sharl Monaskyo (1689-1755) rivojlantirdilar. Ingliz iqtisodchisi, faylasuf, psixolog va tarixchi D. Yum o'zining subyektiv idealistik qarashlari bilan qiymat substansiyasi tushunchasini rad etdi. Amerikadan qimmatbaho metallarning oqib kelishi va baholarning oshishi orasidagi to'g'ri proporsional bog'lanishni ko'rsatmoqchi bo'lib, u: «pul qiymatini uning miqdori belgilaydi» degan fikrini ilgari surdi. Yum fikricha, tovarlarning bahosi va pulning qiymati muomalada bo'lgan tovar va pul hajmi bilan aniqlanadi. Muomalada pulning ko'payishi oldin bir tovar bahosining oshishiga, keyin ikkinchi tovarning va oxir oqibatda barcha tovarlarning bahosining muomaladagi pul miqdoriga proporsional ravishda oshishiga olib keladi. Mana shu pulning miqdoriy nazariyadagi pul massasi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi va munosabat "Baholar darajasining o'sish sur'atlari = Pul massasi o'sish sur'atlari". Demak, tovarlar bahosi hamisha pul miqdoriga to'g'ri proporsional bo'ladi.

Shunday qilib, miqdoriy nazariya vakillarining fikrlari shunda ediki:

- pulning sotib olish qobiliyati xuddi baho kabi (yangi tovar bahosi kabi) bozorda aniqlanadi;
- muomalada barcha chiqarilgan pullar bo'ladi;
- pulning sotib olish qobiliyati pul miqdoriga teskari proporsional va baholar o'zgarishi pul miqdoriga to'g'ri proporsional.

Miqdoriy nazariya pulning faqat muomala vositasi ekanligini ko'ra oldi, xalos. Ular ta'kidlashicha pul va tovar massalarining to'qnashishi natijasida baholar belgilanadi va pulning qiymati aniqlanadi. K. Marks Yumni tadqiq qilib, uning asosiy xatosi shundaki, u «pul muomalaga kirayotganda qiymatga ega emas, tovar

esa bahoga ega emas» degan noto'g'ri taxminda edi» deb yozgan edi. Ularning ikkinchi xatosi shunda ediki, ular hamma pul massasi faqat muomalada bo'ladi deb qarashgan. Aslida qiymat qonuniga muvofiq muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlovchi iqtisodiy qonun mavjud. Muomalada bo'lgan haqiqiy naqd pulga, har qanday pul miqdori emas balki, shu davr uchun zarur bo'lgan, to'lov muddati uzaytirilgan, hisob-kitoblar va pul birliklarining aylanishida band bo'lgan pullar kiradi. Miqdoriy nazariya xazinaning metall pul muomalasida stixiyali regulyator ekanligini rad etadi. Zamonaviy miqdoriy nazariya qog'oz pullar muomalasiga asoslanadi. Bu nazariya A. Marshall, amerikalik I. Fisher, shvedlar G. Nassel va B. Xansen, iqtisodchi A. Pigu, monetarist M. Fridmen tadqiqotlarida o'z aksini topdi. Amerikalik iqtisodchi, statistik va matematik I. Fisher (1867-1942yy) pulning miqdori nazariyasiga yangi sifat kiritdi. U pulning mehnat qiymatini rad etdi va pulning «sotib olish quvvati»ga asoslandi. Miqdoriy nazariyani matematik yo'l bilan isbotlamoqchi, bo'lgan

I. Fisher pulning «sotib olish quvvatiga» ta'sir etuvchi olti faktorni ko'rsatdi:

- 1.(M)-muomaladagi naqd pul massasi;
- 2.(V)-pulning aylanish tezligi;
- 3.(R)-o'rta (tortilgan) baho;
- 4.(Q)-tovarlar miqdori;
- 5.(MI)-bank depozitlari yig'indisi; 6.(VI)-depozit-chek muomalasi tezligi.

Muomaladagi pulning miqdori bilan mamlakat doirasida sotilgan tovar va xizmatlarning umumiy miqdori o'rtasidagi bog'liqlik Irving Fisherning "ayirboshlash tenglamasi"da ifodalanadi:

$$MV = PQ,$$

bu yerda M – pul massasi;

V – muomaladagi pulning aylanish tezligi;

p– narxlar darajasi;

q– ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning miqdori

Tenglamaning chap tomonidagi MV jami ishlab chiqarilgan tovarni sotib olishga ketgan xaridorlarning umumiy sarflarini va pulning aylanish tezligini bildirsa, o'ng tomonidagi PQ esa, ushbu ayirboshlanadigan tovarlar miqdori va baholar darajasini bildirdi. Agar MV bir yilda ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlarga sarflangan umumiy xarajatlar bo'lsa, unda u nominal sof milliy mahsulotga (SMM) teng bo'lishi kerak, ya'ni $SMM = PQ$.

Monetarizm pul nazariyasi 1950-yillar o‘rtasida paydo bo‘lgan. Bu oqimning ko‘zga ko‘ringan namoyondasi M. Fridman hisoblanadi, u Chikago universitetining professori, iqtisodsohasidagi Nobel mukofoti laureati. Bu oqimga M. Fridmandan tashqari K. Brunner, A. Moltser, D. Leydler, F. Keygen va boshqa iqtisodchilar kiradi.

Pul nazariyada katta muvaffaqiyat qozongan g‘oya - Fridmanning pulning miqdoriy nazariyasi bo‘lib, u muomaladagi pul miqdori o‘zgarishi bilan tovar baholari o‘zgarishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni, monetar siyosat nazariyasi, ya’ni jamiyat holda bo‘lgan iqtisodiy tebranishlar pul massasining o‘zgarish tufayli bo‘lishi, pulning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri kabilarni yoqlab chiqadi. Hozirgi zamon monetarizmiga bir guruh iqtisodchilar qalamiga mansub «Pulning miqdoriy nazariyasiga oid tadqiqotlar» (1956yil) deb nomlangan asar bilan asos solindi. Monetaristlar ilgaridan ma’lum bo‘lgan pulning miqdoriy nazariyasiga borib tutashadigan «barqaror pul» nazariyasini olg‘a suradilar. Ular pul va iqtisodiy faollik o‘rtasida uzviy bog‘lanish borligini qayd qilib, iqtisodiy krizislarning sababini pul muomalasidagi buzilishlardan axtardilar: Pulning yetishmay qolishi iqtisodiy o‘shishini susaytirib, turg‘unlik holatini keltirib chiqaradi, bu esa avval yuzaroq tanglikka, so‘ngra esa chuqur iqtisodiy tanglikka olib keladi. Binobarin, iqtisodiy sikl pul miqdoriga bog‘liq, bu o‘z navbatida Markaziy bank faoliyatiga bog‘liq. Pulkredit siyosatini o‘zgartirib tanglikdan chiqish va iqtisodni rivojlantirish mumkin. Monetaristlar iqtisodiyotda bosh masala ishlab chiqarish va pul massasining tengligi bo‘lib, shu orqali makroiqtisodiy muvozanat hosil etish mumkin deb hisobladilar. Pulning asosiy xususiyati uning likvidligida. Pulni xohlagan paytda almashtirish, unga har qanday tovarni sotib olish mumkin. Pul massasining o‘shish sur’atining tezlashuvi yoki sekinlashuvi faol ish yuritishda, ishlab chiqarishning tsiklik tebranishida aks etiladi. Gap shundaki, pul massasidagi o‘zgarishlar natijasi asosiy iqtisodiy parametrlarda birdan aks ettirilmaydi, balki biroz vaqtdan keyin ta’siri bilinadi. Odatda, vaqtincha uzilish bir necha oyni tashkil etadi. U shu narsani bildiradiki, pul massasidagi o‘zgarishlar yalpi ichki mahsulotga birdan emas, balki bir oz vaqtdan (oydan) keyin ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun pul siyosati joriy tartibdagi samaraga va qisqa muddatli o‘zgarishlarga mo‘ljallangan bo‘lmay, balki uzoq muddatli xarakterga ega. M.Fridmen konsepsiyasi garchi o‘ziga xosligi bilan ajralib tursa ham, u pulning miqdoriy nazariyasiga asoslanadi. Pul massasi ko‘paysa, baholar o‘sadi, va aksincha, pul massasi kamaysa, narxlar

pasayadi, ya'ni boshqa barcha sharoitlar bir xil bo'lganda tovarlarning baholari pul miqdoriga mutanosib tarzda o'zgaradi. Mamlakatda har doim pul muomalasi qonuni bilan tartibga solinadigan ma'lum miqdordagi pul birligi massasi mavjud bo'lishi zarur. Umumiy holda pul muomalasi qonuni quyidagicha shakllantirilishi mumkin: tovar aylanishiga xizmat qiladigan pul miqdori tovar massasi va narxlar darajasiga to'g'ridan – to'g'ri, pulning aylanish tezligiga teskari mutanosiblikda joylashadi. Pulning kelib chiqishi, tabiatiga nazariy jihatdan ikki xil: ratsionalistik va evolyutsion yondashuv mavjud. Ratsionalistik yondashuv asoschilari pulning kelib chiqishini kishilar o'rtasida kelishuv tufayli yuz bergan deb tushuntirishadi. Bu yondashuv XVIII asr oxirlarigacha hukm surgan. Bu subyektiv psixologik yondashuv hozirgi paytda ham ayrim iqtisodchilar tomonidan qo'llab quvvatlanadi. Evolyutsion yondashuvda esa pul jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyoti mahsuli deb qaraladi. Pul obyektiv zaruriyat tufayli turli-tuman tovarlar ichidan barcha tovarlarga ayirboshlanadigan maxsus tovar sifatida ajralib chiqqan. Odatda pulni valyuta deb atashadi. Iqtisodiy jihatdan har bir hukumat o'z pul tizimiga ega. Pul - bu operatsiyalarni amalga oshirishda ishlatiladigan likvid aktiv. U o'z qiymatini hukumat iqtisodiyotida va xalqaro miqyosda valyuta orqali umumiy qabul qilishga asoslangan. Ayirboshlash funksiyasi uchun iqtisodiy pul tizimlari rivojlana boshladi. Pulni valyuta sifatida ishlatish bozorda sotib olish va sotish uchun markazlashgan vositani taqdim etadi. Bu birinchi navbatda barterni almashtirish uchun tashkil etilgan. Agar barcha tomonlar kelishilgan pul birligidan foydalansa va uni qabul qilganda, ular bu muammodan qochishlari mumkin. Iqtisodiy jihatdan har bir hukumat markaziy organ tomonidan belgilanadigan va kuzatiladigan o'z pul tizimiga ega. Iqtisodiy rivojlanish odatda kapital to'plash, texnologik taraqqiyot, ishchi kuchi sifati va malakalarining oshishi kabi real omillarning o'sishiga bog'liq deb ishoniladi. Ushbu qarash iqtisodiy rivojlanish jarayonida pulning rolini yetarlicha ta'kidlamaydi. Aytishlaricha, pul shunchaki parda va o'zgacha ahamiyatga ega emas. Biroq, pulning ahamiyatsizligi haqidagi bu haddan tashqari qarashga endi ishonilmaydi. Zamonaviy kompleks iqtisodiy tashkil etish imkonsiz bo'lgan pul nafaqat muhim omil, balki u iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiruvchi muhim omil hamdir. Biz quyida iqtisodiy rivojlanish jarayonida pulning ahamiyatini muhokama qilamiz. Iqtisodiyotda bugungi kunda pul bir nechta funksiyalarni bajaradi. Pul boshqa qiymatlar o'lchanadigan qiymat standarti bo'lib xizmat qiladi. Pul - bu qiymat ombori, ya'ni boylikni saqlash vositasi. Bu kechiktirilgan to'lovlar

uchun standart bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, pulni boshqa tovarlardan ajratib turadigan eng muhim vazifasi ayirboshlash vositasi bo‘lib xizmat qilishidir. Ya'ni, pul tovarlar va xizmatlar uchun to‘lov vositasidir. Aynan shu puldan foydalanish pul iqtisodiyotini barter iqtisodiyotidan ajratib turadi. Monetar iqtisodiyot - bu tovarlar pulga sotiladigan va pul tovarlarni sotib olishga sarflanadigan iqtisodiyotdir. Pul samaradorlik va iqtisodiy o‘shishga yordam beradi: Barter tizimi jismoniy shaxslar o‘rtasida tovar va xizmatlarni almashtirishda qiyinchiliklarga to‘la edi. Tovarlar va xizmatlarning oson almashinuvi bo‘lmagan taqdirda, barter tizimi mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy o‘shish uchun muhim omil bo‘lgan shaxslar o‘rtasida mehnat taqsimoti va ixtisoslashuviga to‘siq bo‘lib xizmat qildi. Bundan tashqari, iqtisodiy o‘shish jarayoni mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarishning kengayishiga va natijada odamlar daromadlarining o‘shishiga olib keladi. Natijada rivojlanayotgan iqtisodiyotda bitimlar hajmi oshadi. Bu iqtisodiy faoliyatning kengaytirilgan darajasida olib boriladigan operatsiyalarni moliyalashtirish uchun pulga talabni oshiradi. Shunday qilib, iqtisodiy o‘shish jarayoni iqtisodiy faoliyat darajasining oshishi talablariga javob beradigan yetarli miqdordagi pul mablag‘lari kelmasa tekshiruvda ushlab turiladi. Pul sarmoyani targ‘ib qiladi: Rivojlanish nuqtai nazaridan pulning yana bir muhim roli investitsiyalar hajmini hozirgi tejash darajasidan mustaqil bo‘lishida. Barter tizimida iste‘mol qilinmagan tovarlar mablag‘larni tejash bilan bir qatorda sarmoyani ham tashkil etadi. Ya'ni investitsiyalar joriy tejashdan farq qilmaydi. Hozirgi tejamkorlik qancha ko‘p bo‘lsa, sarmoyalar shuncha ko‘p bo‘ladi. Biroq, zamonaviy iqtisodiyotda bu shunday emas. Pulni tejaydigan uy xo‘jaliklari bo‘lsa, pulni asosiy vositalarga sarflaydigan firmalar. Shuning uchun investitsiya mablag‘larni tejashdan farq qilishi mumkin, chunki investitsiya faoliyati tejash harakatlaridan ajralib turadi. Bundan ham muhimi, pul iqtisodiyotiga sarmoya joriy tejash darajasidan oshib ketishi mumkin. Sarmoyalarning tejamkorlikdan oshib ketishi mumkin, chunki yangi pullar hukumat tomonidan valyuta ko‘rinishida yoki banklar tomonidan bank depozitlari shaklida yaratilishi mumkin va bu iqtisodiy rivojlanish maqsadi uchun muhimdir. Rivojlangan mamlakatlarda bo‘sh ishlab chiqarish quvvati mavjud bo‘lgan depressiya davrida hukumat yoki banklar tomonidan yangi pul mablag‘larini yaratish orqali investitsiyalarning ko‘payishi tovarlar va xizmatlarga umumiy talabning oshishiga olib keladi. Bunday paytlarda ortiqcha imkoniyatlar mavjudligi sababli tovar va xizmatlar taklifi elastik bo‘ladi. Shunday qilib, yaratilgan pul

mablag‘lari hisobidan investitsiyalar natijasida hosil bo‘lgan yalpi talabning ko‘payishi tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmining kengayishiga olib keladi va shu bilan bandlik darajasining oshishiga olib keladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda yaratilgan pullar iqtisodiy rivojlanishni rivojlantirishda foydali rol o‘ynashi mumkin. Investitsiyalarni tezlashtirish yoki kapitalni shakllantirish orqali tez iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin. Ammo investitsiya stavkasini oshirish uchun qo‘shimcha resurslar talab qilinadi. Davlat qarzlari o‘z-o‘zidan rivojlanish uchun yetarli investitsiya manbalarini ta‘minlay olmaydi. Shuning uchun hukumat yangi pul yaratish orqali investitsiya qilinadigan resurslar hajmini hozirgi tejash darajasi asosida mumkin bo‘lgan hajmdan oshirishga harakat qilmoqda. Yangi yaratilgan mablag‘lar sanoat, shuningdek qishloq xo‘jaligi sohalarida ishlab chiqarish, daromad va ish bilan bandlikni ko‘payishiga olib keladigan investitsiya loyihalariga sarflanishi mumkin. Rivojlanayotgan mamlakatlarda pul taklifining har qanday o‘sishi narxlarning ko‘tarilishiga yoki inflyatsiya bosimining paydo bo‘lishiga olib keladi degan fikr keng tarqalgan. Biroq, bu har doim ham to‘g‘ri emas. Yangi yaratilgan pulning oqilona miqdori investitsiyalar darajasini oshirish orqali iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam beradi. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ko‘plab tabiiy va inson resurslari ishlab chiqarish maqsadlarida ishlatilishi mumkin bo‘lgan to‘liq foydalanilmagan va ishlatilmagan. Agar yangi yaratilgan mablag‘lar kichik sug‘orish ishlari, melioratsiya sxemalari, toshqinlarga qarshi kurash va tuproq eroziyasiga qarshi choralar, tezkor daromad keltiradigan dachalar ishlab chiqarish kabi loyihalarga sarmoya kiritishga sarflansa, inflyatsiya xavfi bo‘lmaydi. Ushbu tezkor loyihalar qisqa vaqt ichida eng muhim iste‘mol tovarlari ishlab chiqarishni ko‘paytiradi va shuning uchun narxlarning ko‘tarilishiga yo‘l qo‘ymaydi. Bundan tashqari, agar rivojlanish strategiyasi qishloq xo‘jaligi va boshqa ish haqi tovarlari ishlab chiqarish sohalariga ustuvor ahamiyat berilsa va barcha fermerlarni sug‘orishinshootlari, o‘g‘itlar va serhosil navlar bilan ta‘minlash bo‘yicha tashkiliy va institutsional islohotlar amalga oshirilsa, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini oshirish mumkin. Ushbu doirada, narxlarga katta salbiy ta‘sir ko‘rsatmasdan investitsiyalar darajasini oshirish uchun yangi pullar yaratish mumkin.

Monetizatsiya va iqtisodiy o‘shish: Bundan tashqari, ma‘lumki, kam rivojlangan mamlakatlarning aksariyati monetizatsiya qilinmagan (ya‘ni barter) katta sektorga ega, bu yerda ishlab chiqarish faqat yashash uchun mo‘ljallangan. Iqtisodiy

faoliyatning yashash xususiyatini buzish va shu tariqa iqtisodiy o‘shish uchun yangi kuchlarni yaratish uchun uni monetizatsiya qilish zarur. Pulni joriy etish uni zamonaviy sektor bilan aloqada bo‘lishiga yordam beradi. Yashash sektorining zamonaviy sektor bilan bu aloqasi uning ishlab chiqarish hajmining kengayishiga olib keladi. Zamonaviy sanoat sektori mahsulotlarini olish uchun, tirikchilik bilan shug‘ullanadigan odamlar o‘z mahsulotlarini oshirishga harakat qilishadi. Shunday qilib, mahsulotning o‘z-o‘zini iste‘mol qilishdan ortig‘i shu tarzda hosil bo‘ladi, bu oxir-oqibat ularning yashash xususiyatini buzadi. Uni rivojlanayotgan mamlakatlarning o‘tmish tarixi qo‘llab-quvvatlaydi. Mustamlakachilik davrida dehqonlar sektorining monetizatsiyasi import qilinadigan sanoat mahsulotlari evaziga eksportning kengayishiga olib keldi. Bu ularning qishloq xo‘jaligini rivojlanishini sezilarli darajada tezlashtirdi. Eksport uchun ishlab chiqarish hajmining o‘shishiga o‘xshab, qishloq xo‘jaligining yordamchi tarmog‘iga pulni kiritish va uning zamonaviy sektor bilan aloqasi, oziq-ovqat donlari va boshqa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining xaridorgir bo‘lib ketishiga olib keladi, bu esa iqtisodiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. Agar qishloq xo‘jaligi mahsulotlarida narxlarning ko‘tarilishi, ehtimol, xuddi shunday bo‘lganidek, yaratilgan pul mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan investitsiyalarning ko‘payishi natijasida yuzaga kelsa, bu ko‘proq oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish va uni bozorga yetkazib berish uchun turtki bo‘lib xizmat qiladi. Qishloq xo‘jaligi daromadlarining o‘shishi sanoat mahsulotlariga talabni oshiradi va shuning uchun ularning o‘shishini tezlashtiradi. Bundan tashqari, tirikchilik sektorining monetizatsiyasi ham jamg‘arma hajmini oshirishga yordam beradi. Monetizatsiya ushbu sektorni tijorat va kooperativ banklari va sug‘urta kompaniyalari kabi moliya institutlari bilan aloqada bo‘lishiga olib keladi. Jamg‘arma foizlari evaziga ko‘proq daromad olish imkoniyatlari, hozirgi kundagi tirikchilik sohasidagi odamlarning mablag‘larini tejashga moyilligini oshiradi. Agar tegishli pul-kredit siyosati olib borilsa, unda barcha daromadlarini iste‘mol qilish yoki to‘plash o‘rniga, ular o‘zlarining bir qismini moliyaviy vositachilarga topshirishlari mumkin. Pul tizimi deganda mazkur mamlakatda pul muomalasini qonuniy va mutonosib ravishda tashkil qilishda qo‘llaniladigan uslublar mujmuasi tushuniladi. Tarixan Pul tizimining metall pul muomalasi va pul belgilari (qog‘oz pullar) muomalasi ko‘rinishlari bor. O‘z navbatida metall pul muomalasi tizimi bimetallizm va monometallizmga bo‘linadi.

Pul tizimi quyidagi asosiy elementlari o‘z ichiga oladi: Pul birligi - so‘m, rubl va boshqalar. Baho masshtabi- dastlab u pul birligining oltinga teng qismi sifatida, hozir jahon pullariga nisbati. Pulning turlari. Qiymatni o‘zida ifodalanishiga ko‘ra pullar ikki turga haqiqiy va haqiqiy pulni o‘rnini bosuvchi pullarga bo‘linadi. Haqiqiy pullar nominal qiymatini o‘zida ifodalovchi real qiymatga ega bo‘lgan metal pullar bo‘lib ular har xil shakllarda chiqarilgan. Qog‘oz pullar haqiqiy pullarning vakili bo‘lib pulning muomala funksiyasi rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan.

Umuman pullar quyidagi turlarga bo‘linadi. Qog‘oz pullar

1. Kredit pullar. Kredit pullar qog‘oz pullardan farq qilib ular bir vaqtni o‘zida qiymatni ifodalaydi va u kredit hujjat bo‘lib, kreditor va qarz oluvchi o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatni aks ettiradi. Kredit pullarga davlat banki biletlar veksel, banknot, chek, kredit kartochkasi va boshqalar kiradi.

2. Tangalar. Asosan nikel va bronzadan tayyorlanadi. Tarixiy ma’lumotlarga ko‘ra birinchi tangalar bundan 26 asr oldin Lidiya va Xitoyda, VII asrlarda hozirgi Markaziy Osiyo davlatlarida, IX-X asrlarda Kiyev rusida zarb qilingan. Dastlab tangalar oltindan, keyinchalik ular boshqa metallda zarb qilingan.

3. Qog‘oz pullar tarixiy manbalarga ko‘ra XII-asrda Xitoyda, 700-yillarda kumush tangalar chiqarilgunga qadar Buxoro davlatida qog‘oz puldan foydalanilgan. Amerika va Yevropada qog‘oz pullar XVII-XVIII asrlarda chiqarilgan.

Emissiya tizimi - Bu muomaladagi bank biletleri, xazina biletleri, qog‘oz pullar va qimmatli qog‘ozlarni chiqarishdir. Buni Markaziy bank amalga oshiradi. Qimmatli qog‘ozlarni ularni emitentlari - davlat, banklar, hissadorlik jamiyatlari chiqaradi. Muomaladagi pul massasini tartibga soluvchi davlat muassasi- Markaziy bank.

Pul tizimining tarixan 2 turi mavjud:

Metall pullar tizimi.

Kredit va qog‘oz pullar tizimi.

Metal pullar tizimi bimetalizm (oltin va kumushni qonuniy tartibda umumiy ekvivalent ekanligi) va monometalizm (faqat ularni birini umumiy ekvivalentligi) turlariga bo‘linadi.

Muomaladagi pullarning asosiy qismini qog‘oz pullar tashkil qiladi. Qog‘oz

pullardan foydalanilishiga sabab:

a. Qimmatbaho metallar, xususan oltin tanga pullarni real va nominal qiymatlari oʻrtasidagi farqni vujudga kelishi. Masalan. 10 grammlik tanga foydalanilishi tufayli 7 grammga kelgan. Baʼzi mamlakatlarda pulni real va nominal qiymatlari toʻgʻri boʻlmagan qalbaki tangalarni chiqarilishi.

• v) Metal pullarni buzilishi, yoʻqolishi davlat xazinasiga qimmatga tushadi. Qogʻoz pulni chiqarish bunga nisbatan arzoniga tushadi. Rivojlangan mamlakatlarning pul tizimi quyidagi elementlarni oʻz ichiga oladi:

Pul birligi.

Valyuta kursini belgilovchi qoidalar.

Baho masshtabi.

Pul koʻrinishlari – kredit biletlari, qogʻoz pul va tanga.

Emissiya tizimi.

Davlat yoki kredit apparati.

Rivojlangan mamlakatlarning zamonaviy pul tizimi quyidagi xususiyatlarga ega:

Oltin almashilmaydigan, keyinchalik qogʻoz pul aylanadigan, kredit pullarga oʻtish.

• Pulni muomalaga nafaqat xoʻjaliklarni banklar tomonidan kreditlash, balki davlat xarajatlarini qoplash uchun chiqarish.

• Pul muomalasida naqd pulsiz aylanishning ustunligi

• Pul muomalasini davlat tomonidan tartibga solishning kuchayishi.

• Shu kabi rivojlanayotgan mamlakatlarning, hatto ayrim mamlakatlar pul tizimi oʻziga xos xususiyatlarga ega. Pul tizimining rivojlanish bosqichlari va ularga tavsif

Pul kashf etilguniga qadar odamlar (yaʼni turli jamiyat vakillari) mahsulotga mahsulot ayirboshlash usuli (barter)dan foydalanishgan va bu jamiyatdagi oʻzaro almashinuvga asoslangan savdoning eng birinchi va sodda shakli hisoblanadi. Lekin ikki tomonning istak va ehtiyojlar bir-biriga mos kelmasa, bu savdo usuli ish bermaydi. Pul ana shu cheklovni yengib oʻtish maqsadida muomalaga kiritilgan. Avvaliga odamlar ayirboshlash uchun bozorda xaridorgir boʻlgan arpa, kakao

donlari, makkajo‘xori, guruch va shunga o‘xshash boshqa oziq-ovqat mahsulotlaridan foydalanishgan. Keyinchalik savdoga oltin va kumush to‘lov birligi («bimetallizm») sifatida kirib kelgan va keng tarqalgan. Odatda ushbu ikki metall tangalar shaklida qo‘yilgan. Oltin ham, kumush ham uzoq muddat muomalada bo‘la olgani, ixcham va kamroq miqdorga osongina taqsimlanish xususiyatiga ega bo‘lganligi uchun jamiyatda juda ommalashgan. Shu xususiyatlari sabab, asrlar davomida oltin qiymat jamg‘aruvchi sifatida boylikni saqlashning qulay vositasi ham hisoblangan. Oltin miqdori cheklangan bo‘lib tabiiy ravishda qimmat, kumush esa oltindan arzon va miqdori ko‘p bo‘lgani uchun «likvid» (ya‘ni doimiy ravishda sotiluvchi va sotib olinuvchi, ya‘ni qisqa muddatda ko‘p marta qo‘ldan qo‘lga o‘tuvchi) pul birligi sanalgan va odatda kundalik savdo uchun foydalanilgan.

Qiymati va hajmi sabab ko‘pchilik foydalanuvchilar oltin tangalarini saqlashda zargarlarga ishonishgan, chunki eng xavfsiz saqlash tizimi zargarlarda bo‘lgan. Shunday qilib, bu xavfsiz joylar «pul omborlari»ga aylangan. Oltindan foydanuvchilar o‘rtasidagi o‘tkazmalarni osonlashtirish maqsadida zargarlar tomonidan oltin tilxatlari muomalaga kiritilgan. Vaqt o‘tishi bilan jamiyatda zargarlar tomonidan taqdim qilingan oltin guvohnomalar (sertifikatlar) oltin kabi qiymatga ega deya tan olingan. Shunday qilib, ushbu “ramziy pullar” pul rivojlanishining ikkinchi bosqichi sifatida namoyon bo‘lgan. Daromadlarini oshirish maqsadida zargarlar ularga saqlashga berilgan va vaqtincha foydalanilmayotgan oltinlarni odamlarga qarzga berishni boshlashgan va ular (ya‘ni zargarlar) asta sekin omonatchilar va qarzdorlar o‘rtasidagi vositachiga aylanishgan. Zargarlar qarzdorlardan foiz undirishar va o‘z omonatchilariga oltinlarini saqlashda davom etganliklari uchun kamroq foiz (omonat foizi) to‘lashardi. Har yili oltinning ozgina qismigina (hisob-kitoblarga ko‘ra, 15 foizga yaqini) omonatchilar tarafidan qaytarib olingan, katta qismi esa omborxonalarda saqlanishda davom etgan. Zargarlar esa yanada ko‘proq daromad olish maqsadida, o‘zlarida saqlanayotgan oltin miqdoridan ko‘ra ko‘proq miqdordagi oltin uchun qarz tilxatlari shaklidagi pattalar (kvitansiyalar) berishni boshlashgan. Buni, qog‘oz va kredit pullar yaratishning ilk namunasi deyish mumkin. Iqtisodiyotning qon tomiri hisoblanuvchi pul, doimiy muhokamalarning dolzarb mavzusi bo‘lib kelgan. Charxpalak suvsiz ishlamagani kabi iqtisodiyot ham pulsiz ishlamaydi. Pul deganda mahsulot va xizmatlari uchun to‘lov vositasi sifatida qabul qilingan narsa tushuniladi. Bugungi kunga kelib qog‘oz pullar butun dunyoda keng

tarqalgan to'lov vositasiga aylangan. Pulning eng muhim hisoblanuvchi uchta asosiy vazifasini tushunib olishga harakat qilamiz: Ayirboshlash (almashuv) vositasi (bu vazifasi mavjud bo'lmaganida barcha operatsiyalar barter ko'rinishida o'tkazilardi); Qiymat jamg'aruvchi (ya'ni boshqa ko'plab aktivlar singari u ham vaqt o'tishi bilan o'z qiymatini saqlab turadi, biroq pul boshqa aktivlarga qaraganda ko'proq likvidlikka ega);

Qiymat o'lchovi (barcha mahsulot va xizmatlarning qiymati pulda aks etadi. U mahsulot va xizmatlarning pulda aks etishida umumiy muvofiqlashtiruvchi birlik bo'lib xizmat qiladi).

Pulning bugungi kundagi holatga yetgunicha bo'lgan rivojlanish taraqqiyot bosqichlari (evolyutsiyasi):

Mahsulot (ko'rinishidagi) bosqichi: pul, qachonlardir mo'yna, arpa, guruch va keyinchalik oltin va kumush kabi qimmatli mahsulot buyumlar ko'rinishida mavjud bo'lgan;

Savdo mahsuloti pullari bosqichi: pul, bu bosqichda qog'oz pullarga aylangan, biroq bu pullar oltin bilan ta'minlangan va haqiqatan ham ularni istalgan vaqtda oltinga almashtirib olish mumkin bo'lgan;

Qog'oz pul bosqichi: qog'oz va elektron pullar hamma joyda tarqalgan, biroq bu pullar haddan tashqari qadsizlanib ketmasligi uchun ularni o'ta ko'p miqdorda bosib chiqarmaslik haqidagi hukumat va'dasidan tashqari hech narsa bilan mustahkamlanmagan.

O'zbekiston hududida dastlabki metall tangalarlar mil. avv. 6-asrda Doro I davrida zarb etilgan, og'irligi 8,4 g ni tashkil etgan "darik" deb nomlangan tilla tangalar, deb taxmin qilinadi. Mil. avv. 3-1-asrlarda va undan keyingi davrda zarb etilgan tangalar namunalari hozirgacha saqlanib qolgan. Ular jumlasiga Antiox I (mil. avv. 281-261 yillar), Yevtidem I (mil. avv. 235-200 yillar), Demetriy I (mil. avv. 200-185 yillar), Yevkratid I (mil. avv. 171-155 yillar), Mitridat II (mil. avv. 124-88 yillar) va Germey (mil. avv. 75-55 yillar) tangalari kiradi. 8-asrning o'rtalarida O'rta Osiyoda arablar hukmronligi boshlanganidan so'ng savdo muomalasini amalga oshirish uchun vazni 4,3 g bo'lgan oltin dinor, maosh va soliqlar to'lovi uchun vazni 2,8 g bo'lgan kumush dirhamlar va kundalik savdosotiq uchun mis tangalar - fuluslar zarb etilib, muomalaga chiqarilgan. Amir Temur davrida Samarqandda tangalar zarb etiladigan maxsus zarbxonalar tashkil etilgan, birinchi marta turkiy nom, ya'ni "tanga" deb atalgan, vazni 4,5-4,7 g bo'lgan kumush tangalar, vazni 2 g ni tashkil etgan oltin

dinorlar va vazni 1,8 g bo'lgan va kumushdan tayyorlangan mirilar zarb etila boshlagan.

Qog'oz pullar. Qog'oz pullar yuzaga kelishining quyidagi bosqichlarini keltirish mumkin:

1-bosqich — tangalarning uzoq vaqt muomalada bo'lishi, qo'ldan qo'lga o'tishi natijasida yemirilishi;

2-bosqich — tanganing metall tarkibining buzilishi. Davlat tomonidan ongli ravishda davlat xazinasiga tushumni oshirish maqsadida tangalarning metall (oltin, kumush) miqdorining kamaytirilishi. Bu bosqichda tanga tarkibining buzilishiga oltin, kumush va boshqa qimmatbaho metallarni qazib chiqarishning qiyinligi, ular zaxiralarining kamligi ham sabab bo'lgan;

3-bosqich — davlat tomonidan emission daromad olish maqsadida xazina biletlarining chiqarilishi.

Xitoyda bizning davrimizning 800-yillarida paydo bo'lgan. Metall tangalarni uzoq masofalarga tashish juda qiyin edi, shuning uchun hukumat qog'oz pullarni muomalaga chiqaradi. Savdogarlar tangalar bilan emas, balki "qattiq" pulga oson almashtirilgan maxsus sertifikatlar bilan to'lashni boshlashdi. Ushbu guvohnomalarda odamlar, daraxtlar, mansabdor shaxslar o'z imzolari va muhrlarini qo'yishgan. Qog'oz pullardan foydalanish juda oson. Tangalar bilan taqqoslaganda, ularni saqlash oson va hisob-kitoblar uchun qulay. Qog'oz pullar maxsus belgilar bilan himoyalangan, masalan, suv belgilari, turli xil ranglar sxemalari va boshqalar. Bu davlat pullarini himoya qilishdir. Bunday pulni soxtalashtirish juda qiyin. Qog'oz pullar ikkita funksiyaga ega: almashinuv vositasi va to'lov vositasi. Ularni oltinga almashtirish mumkin emas, shuning uchun ular muomaladan chiqmaydi. Ba'zida davlat naqd pul yetishmasligini boshdan kechirayotgani sababli qog'oz pullarni ko'proq chiqaradi. Ammo, agar siz mamlakatda tovar aylanishini hisobga olmasangiz, bu xavfli bo'lishi mumkin. Natijada qog'oz pul muomalada "qotib qoladi" va ularning qadrsizlanishi sodir bo'ladi. Shunday qilib, qog'oz pullarning mohiyati shundaki, ular davlat tomonidan chiqarilgan, oltinga almashtirilmagan va ma'lum qiymatga ega. Qadimgi qog'oz pullar qirralari yigirma-o'ttiz santimetr bo'lgan katta to'rtburchaklar shaklidagi choyshablar bo'lgan. Qog'oz pullarni G'arbga Xitoydan qaytayotgan sayohatchilar olib kelishgan. Oltin va qog'oz pullarning o'zaro nafliligi Kredit pulning bozordagi qadri faqat to'lov kafolati va qisman likvidlik va spekulyatsiya komponentlaridan tashkil topib, u tub qiymatga

ega emas. Odatda kredit pulni bir bo‘lak qog‘oz yoki elektron kiritilgan yozuv ko‘rinishida uchratish mumkin va ushbu qog‘oz yoki elektron yozuv faqatgina va‘da beruvchining kelajakda tovar yoki xizmat yetkazib berish uchun yozilgan kafolatini ifodalaydi xolos. Misol uchun bozor ishtirokchilaridan biri bozorga xaltalab bug‘doy ko‘tarib borishga erinib, bir tanishining qo‘liga kelasi yili senga 50 kg bug‘doy beraman degan ma‘nodagi kafolat xatini tutqazadi va undan bitta toychoq sotib oladi. Kafolat xatini bergan odamni orolda hamma yaxshi tanigani va u qarzlari hamma vaqt o‘z vaqtida qaytarishiga hamma ishonganligi sababli, bozorning boshqa ishtirokchilari bilan ham o‘zining kafolat xati vositasida savdo amalga oshira boshlaydi. Buning qulayligini ko‘rgan orolning boshqa obro‘li fuqarolari ham kafolat xatlari orqali savdo qilishni boshlashadi. Shu tariqa bozorda qog‘oz pullar (kafolat xatlari) bilan savdo qilish urfga aylanadi. Ko‘rib turganingizdek kredit pul tub qiymatga ega emas. Agarda kafolat xatining egasi qarzini to‘lashdan bosh tortadigan bo‘lsa, kredit pulning qadri faqat bir bo‘lak qog‘ozga teng bolib qoladi. Ishlab chiqarish va tovar aylanmaning rivojlanishi, metall pullarning yetishmasligi kredit munosabatlarning rivojlanishiga olib keladi. Tovlar va to‘lov aylanmaning ehtiyojini qoplash maqsadida muomalaga oltin, kumush tangalar bilan bir qatorda, kredit vositalari: chek, veksel, banknotalar chiqarilgan. Kredit pullar deb, kredit munosabatlar asosida yuzaga keluvchi, to‘lov vositasini bajaruvchi qiymat belgilariga aytiladi. Kredit pullar o‘zining mustaqil qiymatiga ega emas, chunki ularni yaratish uchun abstrakt zaruriy mehnat sarflanmaydi. Kredit pullar qog‘oz pullardan farq qilib, ular bir vaqtning o‘zida qiymatni ifodalaydi va u kredit hujjat bo‘lib, kreditor va qarz oluvchi o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatni aks ettiradi. Kredit pullarning asosiy turlaridan biri vekseldir. Veksel - bu qarzdorning (oddiy veksel) yoki kreditorning (o‘tkazma veksel - tratta) ko‘rsatilgan summani, ko‘rsatilgan vaqtda va joyda to‘lash to‘g‘risidagi yozma majburiyati hisoblanadi. Tijorat veksellarning odiy va o‘tkazma turlari mavjud. Undan tashqari, ma‘lum summani qarzga berish bilan bog‘liq bo‘lgan moliyaviy vekselar mavjud. Moliyaviy vekselning bir turi xazina veksellari bo‘lib, ularda davlat qarzdor sifatida ishtirok qiladi. Yana veksellarning o‘rtoqlik, bronza veksel turlari mavjud. Banknota — kredit pullarning yetakchi vakillaridan bo‘lib, Markaziy bank tomonidan, veksellarni hisobga olish yo‘li bilan chiqariladi. O‘tmishda banknota muddatsiz majburiyat bo‘lib, xohlagan vaqtda uni bankka topshirib, o‘rniga unda ko‘rsatilgan summaga oltin yoki kumush olish mumkin bo‘lgan.

Veksel banknotadan quyidagi xususiyatlari bilan farq qiladi:
-Veksel ma’lum muddatni o’zida ifodalaydi (3—6 oy muddatga ega bo’lgan veksel), Banknota ma’lum muddat bilan chegaralanmaydi;

-Veksel bo’yicha vekselni bergan tomon uni to’lashni kafolatlasa, banknotada uni to’lashni davlat (davlat banki) kafolatlaydi. Banknota qog’oz pullardan quyidagilar bilan farq qiladi:

-kelib chiqishi bo’yicha qog’oz pullar, asosan, muomala vositasi funksiyasini bajarish asosida, banknotalar to’lov vositasi funksiyasi asosida kelib chiqqan; - almashinuvi bo’yicha, banknotalar oldin oltin va kumushga almashtirilgan, qog’oz pullar esa metallarga hech qachon almashtirilmagan;

-emissiya qilinishi bo’yicha, qog’oz pullarning banknotalardan farqi bo’lgan (xazina biletlarini Moliya vazirligi, banknotalarni Markaziy bank chiqargan) va hokazo. Hozirgi zamon banknotalari, albatta, oltinga almashilmaydi. Lekin ular quyidagi yo’llar bilan pul muomalasiga kelib tushadi:

-xo’jaliklarni bank tomonidan kreditlash orqali berilgan kreditlarning bir qismi muomalaga kirib keladi;

-davlatni kreditlash. Ya’ni banknotalar davlatning qarz majburiyati sifatida muomalaga chiqadi;

-aktiv to’lov balansiga ega bo’lgan davlatlarda rasmiy valuta zaxiralarning o’sishi orqali va boshqalar.

Chek - veksel va banknotadan keyin paydo bo’lgan kredit vositasi hisoblanib, to’lovchining o’z bankiga uning schotidan mablag’ni oluvchining schotiga o’tkazib qo’yish to’g’risidagi buyrug’i. Birinchi cheklar taxminan 1683-yilda Angliyada qo’llanila boshlagan. Chekning quyidagi turlari mavjud:

1. Ismi yozilgan chek — bu chek bir kishi nomiga yoziladi va uni boshqaga berish mumkin emas.

2. Orderli chek — bir kishi nomiga yozilgan va uni indossament bo’yicha boshqa shaxsga berish mumkin.

3. Ko’rsatilganda to’lanishi lozim bo’lgan chek.

4. Hisob cheki — naqd pulsiz hisob-kitoblarda qo’llaniladigan chek.

5. Akseptlangan chek — bank chekni to’lash bo’yicha rozilik beradi va boshqalar. Chek yordamida bankdan naqd pul olish mumkin, u bilan to’lovlarni va boshqa hisob-kitoblarni amalga oshirish mumkin. Naqd va kredit pullarning xususiyatlari Elektron pullar - bu bank kartadagi yoki elektron hamyondagi pullar.

Elektron hamyonlardan bank kartasiga osongina pul o‘tkazishingiz mumkin va naqd pul berishingiz mumkin va aksincha, uni elektron hamyondan boshqa elektron hamyonga joylashtirish mumkin. Bugungi kunda elektron to‘lov tizimlarining mutlaq yetakchilari uchta to‘lov tizimidir:

- WebMoney;
- RBK Money;
- Yandex Money.

5. Virtual pul va kriptovalyutalar – hozirgi kunda paydo bo‘lib, shakllanib borayotgan ushbu bosqich, pul doim ham bir shakl va ko‘rinishda bo‘lmasligini ko‘rsatadi va bu jarayon aynan siz va bizning ko‘z o‘ngimizda yuz berayotganligi e‘tiborlidir. Qog‘oz pullar bu – ichki qiymatga ega bo‘lmagan har qanday pul birligi (valyuta). U faqatgina hukumatning bosib chiqaralayotgan (qog‘oz) pul birligi qonuniy to‘lov vositasi ekani haqidagi hujjat bayonoti bilan ta‘minlangan bo‘ladi va uning (pulning) qiymati ushbu hukumatga bo‘lgan ishonchga asoslanadi. Pul birligining qadri yo‘qolmasligi uchun hukumat uni qalbakilashtirilishidan himoya qilishi va bosib chiqarilgan pul hajmini nazorat qilishi va mas‘uliyat bilan boshqarishi lozim. Qog‘oz pullar bosib chiqarish bo‘yicha nazorat, hamda qisman zaxira to‘plash bilan bog‘liq bank amaliyotlari asosan ushbu vakolatga ega bo‘lgan Markaziy banklar tomonidan amalga oshiriladi. Har qanday iqtisodiyotdagi pullarning katta qismi banklar tomonidan bank omonatlari ko‘rinishida yaratilishini o‘qib hayron qolsangiz kerak. Gap shundaki, banklar har safar kredit berganida yangi pullar hosil bo‘ladi. 2014 yilning mart oyida Angliya banki “Zamonaviy iqtisodiyotda pullarning yaratilishi” nomli hisobotini chiqardi. Unda quyidagi fikr bayon etilgan: “Har safar, yirik tijorat banklari yangi kredit (qarz) berganida bank omonatlari ko‘rinishidagi pullarni yaratadi”. Agar hukumat ko‘proq pul bosib chiqarishga qaror qilsa, iqtisodiyotda pul ko‘payadi. Bunda mahsulotning bozordagi qiymati o‘zgarmaydi, ammo pul birligining xarid qobiliyati pasayadi, ya‘ni bozordagi o‘sha-o‘sha mahsulot uchun ko‘proq pul to‘lash kerak bo‘ladi, bu esa pulning qadrsizlanishi (inflyatsiya)ni keltirib chiqaradi. Oddiy iqtisodiy sharoitda pul hajmi mahsulot ishlab chiqarishga qaraganda tezroq o‘sganida pul qadrsizlanadi, ammo bu biroz sodda tasavvur. Pul hajmi asosan yangi qarzar paydo bo‘lishi hisobiga o‘sadi, bu esa oxir oqibat aktivlarning narxi pufak kabi shishishiga olib boradi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi Vengriyada yuz bergan kuchli pul qadrsizlanishini misli ko‘rilmagan giperinflyatsiya deyish mumkin. O‘shanda (1946

yilning iyul oyi) 41,900,000,000,000,000% pul qadrsizlanish ko'rsatkichi qayd etilgan, bu esa narxlar har 15,3 soatda ikki baravar oshgan degani (istasangiz, Zimbabvedagi 500 milliard foizlik haddan tashqari kuchli inflyatsiya haqida ham o'qishingiz mumkin). Agar qog'oz pul birliklari hech qanday qadrga va ichki qiymatga ega bo'lmasa, unda nima uchun ular butun dunyoda qabul qilingan? Qog'oz pul birliklari halihanuz asosiy ikki sabab bilan muomalada qolmoqda:

- pulning qiymati uni muomalaga chiqaruvchi davlat (emitent)ga bo'lgan ishonchgagina bog'liq, bu esa davlatdan biror bir qo'shimcha xarajat yoki majburiyat talab qilmaydi;
- qog'oz pullarni muomalaga chiqarish oson va qulay.

Naqd pul aylanishi va uning xususiyatlari Ma'lumki, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish bosqichlari pullik munosabatlar orqali amalga oshadi. Ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan resurslarni sotib olish, ularni ishlab chiqarish jarayonida foydalanish va yetishtirilgan mahsulotlarni sotish jarayoni odatda korxonalar va tashkilotlar o'rtasida olib boriladigan pullik munosabatlarga bog'liq. Korxonalar, tashkilotlar, muassasalar o'rtasidagi va xo'jaliklarni o'z xodimlari bilan bo'ladigan hisob – kitob munosabatlari naqd pullik va naqd pulsiz shaklda olib boriladi. Naqd pullik hisob – kitoblarga kelganda naqd pulning harakati bankdan boshlanadi. Naqd pul bankdan chiqgach korxonalar va tashkilotlar kassasi orqali aholi qo'lga o'tadi. Oldi – sotdi va to'lov harakatlari bajarilgach u yana bankga qaytadi. Mobil va elektron pullar 21 asrga kelib pulning ikki ilg'or ko'rinishi ommalashdi: mobil to'lovlar va kriptovalyutalar. Mobil to'lovlar orqali odatda smartfon yoki planshetdagi ilovalar orqali mahsulot va xizmatlar uchun pul to'lash yoki boshqa odamlarga pul o'tkazmalarini osonlik bilan amalga oshirish mumkin. Dunyoda Apple Pay, AliPay kabi xizmatlar, O'zbekistonda esa PayMe, Click kabi mobil to'lov ilovalari tadbirkor va xaridorlar o'rtasidagi muhim bo'g'inga aylanib bormoqda.

Elektron pullar kompyuterlarda yozilgan raqamlardir.

Dunyodagi eng yirik pul amaliyotlari shu raqamlarni bir hisobdan boshqa bir hisobga ko'chirish orqali amalga oshiriladi. Kriptovalyuta Virtual valyutalar orasida eng mashhuri 2009 yilda Satoshi Nakamoto taxallusli odam yaratgan deya hisoblanadigan Bitkoindir. Kriptovalyutalar jismoniy shaklga ega emas. Moliyachi mutaxassislar, kriptovalyutalarni quyidagi jihatlarga ko'ra boshqa pullardan afzal

deb hisoblashadi: - ular bilan turli amaliyotlarni bajarish arzonroq;

- xavfsizlik va maxfiylikni ta'minlash osonroq;
- moliyaviy mustaqillik talablariga javob beradi;
- amaliyotlarni tezroq o'tkazish mumkin;
- xalqaro to'lovlarni amalga oshirish yengilroq (davlatlararo to'lovlar tez va arzonroq amalga oshiriladi);

Umuman, pul o'z taraqqiyotida quyidagi 4 bosqich va 4 shaklga ega bo'lgan:

Tovar shaklida - “qo'yma” asrimizdan oldingi VII asrgacha

Tanga pullar – “tanga” asrimizdan oldingi VII-XIX asrlar

Qog'oz pullar – “banknota” XIX-XX asrlar

Elektron pullar – “kartochka” XX asr o'rtalaridan

Shuni ta'kidlash lozimki uzoq yillar davomida qimmatli metallar pul vazifasini bajargan va uning asosiy sabablari bo'lib:

Ularni qiymati yuqori, hajmi kichik.

Ular bo'linuvchan, ular bo'linganda sifatini yo'qotmaydi.

Ularning yaxshi saqlanishi (masalan, ko'mganda ham).

Ularni olib yurish qulay

Bir og'irlikdagi oltin bir-biridan deyarli farq qilmaydi (bir turdagi mo'yna birbiridan nimasi bilandir farq qilinadi) va boshqalar.

Ayrim manbalarga ko'ra (“Ekonomicheskaya teoriya” pod. red. V. I. Vilyapina, Dobrinina A.I. Moskva. 2001 y str.141-166) dastlabki qog'oz pullar XII-asrda Xitoyda, 1571 yilda Fransiyada, 1690 yilda AQSh da, XVIII- asrda Yekaterina II davrida Rossiyada paydo bo'lgan. Qog'oz pullar muomalasini tashkil etishda Djon Lo (Fransiya 1710-1720 yillar), Dubasov I.I (1897-1987 yillar Rossiya) kabi ayrim shaxslar faoliyatini qayd etish lozim. Djon Lo duelda qatnashgani uchun London turmasidan qochib Gollandiyada, keyin Italiyada yashab ancha boylik ortirgan va 1710 yilda Fransiya davlat byudjeti daromadini oshirish bo'yicha hukumatga qog'oz pullar chiqarish bo'yicha taklif bilan chiqqan. O'sha paytda Fransiya Moliya Vaziri bo'lgan Djon Lo 1720 yilda pulni qadrsizlangani tufayli Fransiyani tark etadi. 1716-1720 yillardagi qog'oz pullar bo'yicha Djon Loni “Mashinnik i proroka” deyilsada, u Yevropa xalqini qog'oz pullarni ajoyib imkoniyatlaridan voqif etdi. Pul tizimining tarkibiy qismlari va elementlari. Pul aylanishi, uning mohiyati va tarkibiy qismlari Pul aylanishi – bu naqd pullik va naqd pulsizlik olib boriladigan

hisob – kitoblarning yig‘indisidir. Pul aylanishi asosan ikki belgiga: Jami ijtimoiy mahsulot ishlab chiqarish Pulni funksiyalariga ko‘ra tarkibiy qismlarga bo‘lish mumkin Jami ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish jarayoni bilan bog‘liq holda pul aylanishi: tovarlarni ishlab chiqarish va sotish, kapital qurilish bilan bog‘liq aylanishga, hamda tovar va ularning harakati bilan bog‘liq bo‘lmagan aylanishga bo‘linadi. Tovar ishlab chiqarish va sotish jarayonidagi pul aylanishiga ishlab chiqarishga tegishli ishlab chiqarish vositalarini sotib olish, mahsulotni sotish, tegishli tashkilotlar bilan hisob - kitoblar olib borish kiradi, ikkinchisiga kapital qurilish va ta‘minlash sohasidagi hisob – kitoblar kiradi. Tovar va ularni harakati bilan bog‘liq bo‘lmagan aylanishga milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash bilan bog‘liq to‘lovlar va boshqa tovar harakati bilan bog‘liq bo‘lmagan to‘lovlar kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iqtisodiyot asoslari (M.Mahkamova, I.Masteyeva, N.Yuldasheva)
2. Iqtisodiyot nazariyasi (A.O‘lmasov, M.Sharifxo‘jayev)
3. Iqtisodiyot nazariyasi (A.Qodirov)
4. Iqtisodiyot nazariyasi (D.Tojiboyeva)
5. Iqtisodiyot nazariyasi (N.Beknozov)
6. Iqtisodiyot nazariyasi (Sh.Shodmonov, U.G‘afurov)
7. Iqtisodiyot nazariyasi (Yu.Yo‘ldosehv)
8. Iqtisodiyot nazariyasi. 2-kitob (D.Tojiboyev)
9. Iqtisodiyot va tadbirkorlik (U.Inoyatov, S.Ahmedov, R.Nurimbetov)

Research Science and Innovation House

**To‘rtoyoqlilar yoki quruqlikda yashovchi umurtqalilar (Tetrapodalilar)
katta sinfining biosferadagi morfologik va ekologik o‘rni**

**Andijon Davlat Pedagogika Instituti Biologiya yo‘nalishi 2- bosqich
talabalari**

Turdialiyeva Namuna Turg‘unali Qizi

Whsuudheheej@gmail.com

Yigitaliyeva Gulhayo Murotali Qizi

Yigitaliyevagulhayo0@gmail.com

Toshmatova Gulyora Muxitdin Qizi

toshmatovagulyora24@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada xordalilar tipi umurtqalilar kenja tipining to‘rtoyoqlilar katta sinfi haqida bayon qilinadi. Ular, asosan, to‘rt oyoqlab yurishi bilan harakterlidir. Quruqlikda o‘pkasi bilan nafas oladi. Sezgi organlari yaxshi taraqqiy etgan. To‘rtoyoqlilarga kelib, nerv sistemasida yarimsharlar, miyachada burmalar va yarimsharlarda bo‘rtmalar paydo bo‘lgan. Sezgi organlarida o‘rta, tashqi quloqlar va quloq suprasi hosil bo‘ladi. Ularda jinsiy demorfizm va nasliga g‘amxorlik qilish rivojlangan. Tayanch- harakat sistemasida qovurg‘a, to‘sh, o‘mrov rivojlanib, ko‘krak qafasini hosil qiladi(baqadan tashqari). Shunday qilib to‘rtoyoqli umurtqali hayvonlarning morfologik va ekologik xilma-xilligi ularning butun biosferani egallab olganligi natijasida yuzaga keladi.

Kalit so‘zlar: to‘rtoyoqlilar, respirator, visseral, neopallum, suvda va quruqlikda yashovchilar, sudralib yuruvchilar, qushlar, sut emizuvchilar.

Abstract: This article describes the large class of tetrapods of the subtype of vertebrates of the chordate type. They are characterized by walking on all fours. He breathes with his lungs on land. Sense organs are well developed. By the time of quadrupeds, hemispheres appeared in the nervous system, folds in the brain, and bulges in the hemispheres. Sensory organs include middle, outer ears and auricle. They have developed sexual demorphism and care for offspring. Ribs, sternum, and spine develop in the locomotor system and form the chest (except for the frog). Thus, morphological and ecological diversity of four-legged vertebrates occurs as a result of their occupation of the entire biosphere.

Keywords: tetrapods, respiratory, visceral, neopallum, aquatic and terrestrial, reptiles, birds, mammals

Аннотация: В данной статье описан большой класс четвероногих подтипа позвоночных хордовых. Для них характерно хождение на четвереньках. На суше он дышит легкими. Органы чувств развиты хорошо. Ко времени четвероногих в нервной системе появились полушария, складки в мозгу, утолщения в полушариях. К органам чувств относятся среднее, наружное ухо и ушная раковина. У них развит половой деморфизм и забота о потомстве. Ребра, грудина и позвоночник развиваются в опорно-двигательном аппарате и образуют грудную клетку (кроме лягушки). Таким образом, морфологическое и экологическое разнообразие четвероногих позвоночных возникает в результате заселения ими всей биосферы.

Ключевые слова: четвероногие, дыхательные, висцеральные, неопаллумы, водные и наземные, рептилии, птицы, млекопитающие.

To‘rtoyoqlilar katta sinfiga kiruvchi vakillar hayotining ko‘p qismi quruqlikda o‘tadi. Ayrim vakillarining butun hayoti yoki hayotining ma‘lum davri suv bilan bog‘liq bo‘ladi. Bular qatoriga suvda hamda quruqlikda yashovchilar sinfi vakillari, qushlar sinfidan pingvinlar va sutemizuvchilar sinfidan kitsimonlar, kurakoyoqlilar vakillari kiradi. To‘rtoyoqli hayvonlar katta sinfi evolutsiya natijasida rivojlangan va 4 ta sinflarga ajralgan bular:

1. Suvda va quruqlikda yashovchilar (Amphibia),
2. Sudralib yuruvchilar (Reptilia)
3. Qushlar (Aves)
4. Sutemizuvchilar (Mammalia) sinflariga bo‘linadi.

To‘rtoyoqlilar katta sinfi- to‘rt oyoqlab yurishi qo‘l-oyoqning erkin va kamar suyaklari rivojlanganligi bilan ajralib turadi. To‘rtoyoqli umurtqali hayvonlarda bosh miyaning nisbiy o‘lchami oshadi va uning bo‘limlari to‘liq bir-biridan ajralib boradi. Sezish organlari havo muhitida ishlashga moslashib boradi. Burun bo‘shlig‘ida hidlov va respirator (rangdan tozalovchi) bo‘limlar paydo bo‘ladi. Dastlab ichki quloq – baliqlarda paydo bo‘lgan bo‘lsa, o‘rta quloq va tashqi quloq to‘rtoyoqlilarda paydo bo‘ladi. Ko‘zlar ham murakkablashadi. Ya‘ni ko‘z qovoqlari paydo bo‘ladi, ko‘z gavhari va shoh pardaning shakli o‘zgaradi, yon chiziq ko‘pchiligida yo‘qolib ketadi, teridagi bezlar ko‘p hujayrali bo‘ladi.

Barcha to‘rtoyoqlilar o‘pka bilan nafas oladi. Ikkita qon aylanish doirasiga ega. Ikki juft harakat organlari ko‘p richaglar shaklida besh barmoqli bo‘ladi. Richaklar oyoqlarni faqat tanaga nisbatan emas balki oyoqlarning ayrim qismlariga nisbatan harakat qilishga imkon beradi.

Suvda va quruqlikda yashovchilar. Amfibiyalar eng sodda tuzilgan quruqlikda yashovchi umurtqalilar. Tuxumlari tashqi muhitda (suvda) urug‘lanadi. Lichinkasi suvda rivojlanadi, metamorfoz orqali voyaga yetadi. Ana shu davrda lichinkaning jabrasi o‘pka bilan almashinadi, ikki juft quruqlikda harakatlanish organi besh barmoqli oyoqlari paydo bo‘ladi, qon aylanish va sezgi organlari sistemasida katta o‘zgarishlar sodir bo‘ladi. Shuning bilan birga amfibiyalarning quruqlikda yashashga moslanish belgilari uncha yaxshi rivojlanmagan. O‘pkasi kuchsiz rivojlanganligi tufayli terisi ham nafas olishda ishtirok yetadi. Uch kamerali yuragi qonni arteriya va vena qoniga ajratishga imkon bermaganligi tufayli ko‘pchilik tomirlarida aralash qon oqadi. Harakat organlari kuchsiz rivojlanganligidan tanasini yerdan ko‘tarib turolmaydi. Terisi muhim nafas olish organi hamdir. Baqaning terisi boshidan oyog‘igacha gavdaga yopishmagan bo‘ladi, shu joylarda limfa bilan to‘ldirilgan bo‘shliqlar bo‘ladi.

Skeleti umurtqa pog‘onasi, bosh skeleti, erkin oyoqlar skeleti va ularning kamar skeletidan tashkil topgan. Umurtqa pog‘onasi bo‘yin tana, dumg‘aza va dum umurtqalariga bo‘linadi.

Miya qutisining ko‘p qismi tog‘ay holicha qolib ketadi, ensa qismida faqat ikkita yon ensa suyaklar bo‘ladi. Eshitish bo‘limida bir juft quloq suyaklari taraqqiy etadi. Ko‘z kosasining oldingi qismida toq ponasimon hidlov suyagi bo‘ladi. Miya qutisining qoplovchi suyaklariga bir-biriga qo‘shilib ketgan tepa-peshonasuyagi, burun suyagi, bosh skeletining keyingi tomonidan o‘rab turuvchi tangacha suyaklari va miya qutisining tagini hosil qilgan parasfenoid va juft dimog‘ suyaklari kiradi. Visseral skeletining tanglay va qanotsimon suyaklari ham bosh skeletini hosil qilishda ishtirok etadi.

Sezgi organlari progressiv taraqqiy etgan. Amfibiyalarda ichki quloq murakkablashadi va o‘rta quloq bo‘shlig‘i hosil bo‘ladi. O‘rta quloq tashqi tomondan

nog‘orapardabilano‘ralgan. Ko‘zningshoxpardasibo‘rtibchiqqan,ko‘zgavharilinzasi

on shaklga ega. Ko‘z qovoqlari ko‘zini himoya qiladi. Hid bilish organi tashqi va ichki burun teshiklaridan iborat. Suvda yashovchi itbaliqlarning yon chizig‘i organi bo‘ladi. Baqalarning terisi orqali 51 foiz kislorod olinadi va 86 foiz karbonat angidrid gazi chiqariladi. Nafas yo‘llari tashqi burun teshiklari (xoanalari), hiqildoq — traxeya kamerasi va o‘pkadir. Ayirish organlari voyaga yetgan baqalarda tana buyrak mezonefrosdan iborat. Buyraklardan bir juft siydik yo‘li chiqadi. Siydik pufagi qisqarganda siydik kloakaga chiqariladi.

Suvda hamda quruqlikda yashovchilar ayrim jinsli. Erkaklarida juft urug‘donbo‘lsa-da, urug‘ chiqarish yo‘llari yo‘q. Urug‘ kanali buyrakning oldingi qismi orqali o‘tib, Volf kanaliga quyiladi. Shunday qilib, Volf kanali ham siydik yo‘li, ham urug‘ yo‘li vazifasini bajaradi. Volf kanali kloakaga ochilishdan oldin kengayib, urug‘ pufagini hosil qiladi. Baqalarning urug‘lanishi tashqi bo‘lib, tuxumlaridan lichinka itbaliq chiqadi. Lichinkalari faqat suvda yashaydi, Jabra bilan nafas oladi. Qon aylanish sistemasi baliqlarning qon aylanish sistemasiga o‘xshash. Yon chiziq organi bo‘lib, dum suzgich qanoti yordamida suzadi. Lichinka metamorfozga uchrashi natijasida, uning organlari Keskin o‘zgaradi. Besh barmoqli oyoqlar hosil bo‘ladi, yon chiziq organlari yo‘qolib ketadi. Jabralari yo‘qolib, o‘pka rivojlanadi.

Suvda hamda quruqlikda yashovchilar quruqlikda yashovchi umurtqali hayvonlarning kam sonli sinfi bo‘lib, o‘z ichiga 2500 ga yaqin turni oladi. O‘zbekistonda suvda ham quruqlikda yashovchilarning 3ta turi uchraydi. Ular: Oyoqsizlar (Apoda), Dumlilar (Caudata) va Dumsizlar (Ecaudata) turkumlariga bo‘linadi

Sudralib yuruvchilar. Sudralib yuruvchilar qushlar va sut emizuvchilar singari quruqlikda hayot kechiradi. Ayrim vakillari ikkilamchi suvda yashashga o‘tgan. Bu uchta sinf vakillarining tuxumi ichki urug‘lanadi va quruqlikda ko‘payadi. Faqat ayrim sutemizuvchilar (kitsimonlar) suvda urchiydi. Ularning embryonal rivojlanishida murtak parda paydo bo‘ladi. Sudralib yuruvchilar yuksak umurtqalilarning yoki amniotalarning birinchi tuban sinfidir. Gavdasida yaxshi ajralib turgan bo‘yin bo‘limi bor. Aksariyat ko‘pchiligida yaxshi rivojlangan besh barmoqli oyoqlar bo‘ladi.

Sudralib yuruvchilarning teri qoplamlari amfibiyalarning teri qoplamlaridan keskin farq qiladi va havo muhitida yashashga moslashgan belgilarga ega. Epidermisining tashqi qavati shox tuzilmalar tangacha va qalqonchalar bilan

qoplangan. Bularning shakli, soni va joylashishi sudralib yuruvchilarni aniqlashda katta rol o'ynaydi.

Skeleti deyarli to'liq suyakdan tashkil topgan bo'lib, bosh skeleti, umurtqa pog'onasi skeleti, erkin oyoqlar va ularning kamar skeletlariga bo'linadi. Umurtqa pog'onasi 4 ta bo'limga bo'linadi: bo'yin, ko'krak - bel, dumg'aza va dum. Umurtqalarning tanasi oldingi tomon dan botiq, keyingi tomondan bo'rtib chiqqan (prosel) bo'ladi. Kaltakesaklarning bo'yin bo'limida 8 ta umurtqa bo'lib ulardan oldingi 2 ta umurtqasi hamma amniotalardagi singari o'ziga xos tarzda tuzilgan.

Muskul sistemasi yaxshi takomillashgan bo'lib, muskullari metamer joylashishi yo'qolib ketadi. Hamma amniotalardagi singari qovurg'alararo muskul yuzaga keladi va bu muskul nafas olish mexanizmida katta ro'l o'ynaydi.

Nerv sistemasi va sezgi organlari amfibiyalarga nisbatan yaxshi rivojlangan. Oldingi miya yarimshari nisbatan katta va qopqog'ida kulrang modda bor. Oraliq miya ustki tomondan ko'rinmaydi. Kaltakesaklarda yaxshi rivojlangan va tuzilishi jihatidan ko'zga o'xshagan tepa organi bo'ladi. Bu organ yorug'likni sezadi. Miyacha kuchli rivojlangan. Hid bilish organining o'rta qismida hidlov yo'lining pastki nafas va ustki hidlov bo'limlari bo'lganligi xarakterlidir. Eshituv organi ichki va o'rta quloqlardan iborat. Ko'zlarida harakatchan qovoqlari bo'ladi. Ko'zning oldingi burchagida uchinchiqovoqhambor. Nafas olish yo'llari ko'proq takomillashganligi bilan amfibiyalarning nafas olish yo'llaridan farq qiladi. Hiqildoq teshigi traxeyaga ochiladi. Traxeya talaygina tog'ay halqalaridan iborat bo'lib, oxirida ikkita bronxga bo'linadi. Bronxlar xaltasimon o'pkalarga kiradi. Nafas olish akti ko'krak qafasining kengayishi va torayishi yo'li bilan sodir bo'ladi, bu qobirg'alarning harakati tufayli yuzaga keladi. Sudralib yuruvchilar, boshqa amniotalardagi singari teri orqali nafas olmaydi. Yuragi 3 kamerali, yurak qorinchasi o'rtasidan parda bilan 2 qismga bo'linadi. Lekin parda bo'lma va qorincha orasidagi to'siqqa yetib bormaydi. Arterial sistemasida o'zgarishlar yuz beradi.

Shu bilan birga sudralib yuruvchilarning tana harorati o'zgaruvchan bo'lganligi tufayli nisbatan yuqori haroratli muhitday axshi hayot kechiradi. Masalan, ilonlar 10 C° da kamharakatchan bo'lib qoladi, $+6+8\text{ C}^{\circ}$ da esa harakatdan to'xtaydi, $+2+3\text{ C}^{\circ}$ da karaxt bo'ladi. Gavdasi -4 C° yoki -6 C° ga sovusa, halok bo'ladi. Sudralib yuruvchilar sinfiga 8 mingga yaqin tur kiradi va ular to'rttat urkumga bo'linadi. O'zbekistonda sudralib yuruvchilarning 58 ta turi uchraydi.

Qushlar. Qushlar tuzilishi jihatdan sudralib yuruvchilarga yaqin bo‘lib, ularning gavda haroratini doimiy saqlashga o‘tgan va uchishga moslashgan ajdodi hisoblanadi. Morfologik tuzilishiga ko‘ra qushlar oldingi oyoqlarining qanotga aylanganligi, keying oyoqlarida ilikning hosil bo‘lishi, tanasining pat bilan qoplanganligi, yuragining to‘liq 4 kamerali bo‘lganligi, bosh skeletida yagona ensa bo‘rtmasi va chanoq buyragining rivojlanganligi bilan xarakterlanadi.

Tanasining suyri shakldaligi, oldingi oyoqlarining qanotga aylanganligi, tanasining pat bilan qoplanganligi, suyaklariningyengil bo‘lishi, naysimon suyaklarining havo bilan to‘lganligi, havo xaltachalarining rivojlanganligi, jag‘larida tish bo‘lmasligi va to‘g‘ri ichakning qisqarishi qushlarning uchishga moslashgan asosiy belgilari hisoblanadi.

Pat qoplami. Qushlarning terisi yupqa bo‘lib, epidermis yaxshi rivojlanmagan, suyak hosilalari va teri bezlari bo‘lmaydi, faqat dumi asosida yog‘ bezlari bo‘ladi. Bu bezlar ing sekreti bilan qushlar patlarini yog‘laydi va ularni ho‘llanishdan saqlaydi. Shu sababli bu bez suvda yashovchi qushlarda yaxshi rivojlangan.

Umurtqa pog‘onasi bo‘yin, ko‘krak, dumg‘aza va dum bo‘lim laridan iborat. Bo‘yin bo‘limi uzun va juda harakatchan bo‘ladi. Bu bo‘limning harakatchanligi umurtqalarning qo‘shilish yuzalarining egarsimon shaklda bo‘lishiga bog‘liq. Bunday umurtqalar qushlar uchun xos bo‘lib, ula rgeterosel umurtqalar deyiladi. Qushlarning boshi 180° yapaloqqushlarda 270° gacha aylanadi. Kaptarda bo‘yin umurtqalari soni 14ta, ko‘krak umurtqalari esa 4ta bo‘lib, voyaga etgan qushlarda bir-biriga qo‘shilib ketgan. Umurtqalarining har birida bir juftan qovurg‘alar chiqadi.

Bosh skeletining umumiy tuzilishi sudralib yuruvchilarnikiga o‘xshash. Ensa bo‘limi to‘rtta ensa suyagidan va bitta ensa bo‘rtmasidan iborat. Eshitish bo‘limida yagona quloqusti suyagi bo‘ladi. Miyaqutisi asosini ponasimon tanglay va qanotsimon suyaklar hosil qiladi.

Qushlarda oyoqlarini harakatga keltiruvchi muskullar tana bilan bog‘liq. Oyoqlarga esa ingichka paylarboradi. Ayniqsa, ko‘krak muskullari juda katta bo‘lib, ular tana og‘irligining 20-30foizini tashkil qiladi. Bu muskul ko‘krak toj suyagiga birikadi va qanotini pastga tushirish uchun xizmat qiladi.

Modda va gaz almashinish jarayonlarining juda ham jadal borishi sababli qushlarning gavda harorati ham yuqori bo‘ladi. Qushlarning gavda harorati o‘rtacha 42 C°ga tengdir.

Qushlar, odatda bir yilda bir marta ko‘payadi, ba‘zi qushlar esa 23 marta tuxum bosadi. Kayralar, yirik yirtqich qushlar1ta, kaptarlar, tumalar, baliqchilar, bulduruqlar 3ta, loyxo‘raklar 4ta, chumchuqsimonlar 4-6 ta, tovuqsimonlar 16-26 tagacha tuxum qo‘yadi. Tuxumni bosish, ya‘ni inkubatsiya davri turli qushlarda turlicha. Kichik chumchuqsimonlarda inkubatsiya davri 12-14 kun, qarg‘ada-17, miqqiyda-28, burgutda-42, qirg‘ovulda 20 -25, o‘rdaklarda-28 kun davom etadi.

Sutemizuvchilar. Sutemizuvchilar umurtqalilar orasida eng yuksak rivojlangan hayvonlar hisoblanadi. Sutemizuvchilarning terisi jun bilan qoplangan, teri bezlari rivojlangan, bolasini sut bilan boqadi. Sutemizuvchilarning markaziy nervsistemi, ayniqsa bosh miyasi va sezgi organlaridan hid bilish, ko‘rish hamda eshitish organlari yaxshi rivojlangan. Tashqi quloq va quloq suprasi bor. O‘rta quloq bo‘shlig‘ida uchta uzangi, sandon va bolg‘acha kabi eshituv suyakchalar joylashgan. Ko‘pchilik sutemizuvchilarning tishlari ixtisoslashgan, bosh miya yarimshariari po‘stlog‘ida juda ko‘p burmalar bo‘ladi. Sutemizuvchilar ham qushlar kabi yuragi to‘rt kamerali hayvonlar, eng tuban tuzilgan sutemizuvchilardan boshqa barcha sutemizuvchilar tirik bola tug‘adi. Embrioni ona qornida rivojlanadi. Terisi hamma umurtqalilardagi singari tashqi epidermis va ichki chin teridan iborat. Jun shakli va vazifasiga ko‘ra tivit, qil va vibrissalarga bo‘linadi. Sutemizuvchilarning terisi ter, yog‘, hid va boshqa har xil bezlargaboy. Teri bezlari epidermisdan kelib chiqqan bo‘lib, chinteriga botib turadi. Yog‘ bezlari uzum boshiga o‘xshab tuzilgan. Ularning chiqarish yo‘li soch xaltasiga ochiladi, sekretini sochni va terini yog‘lab turadi.

Ter bezlari naysimon shaklga ega. Bu bezning chiqarish yo‘li teri yuzasiga yoki soch xaltasining ustki qismiga ochiladi. Terning 97-99 foizi suvdan iborat. Ter tanani sovutib turish bilan birga ayirish funksiyasini ham bajaradi. Hid bezlari va ter yog‘ bezlarining o‘zgargan shaklidir. Hid bezi suvsarlarda yaxshi rivojlangan bo‘lib, o‘z jinrlarini axtarib topish, himoya vazifasini o‘taydi. Sutbezlari ter bezlarining o‘zgarishidan kelib chiqqan, faqat urg‘ochi hayvonlarda rivojlangan. Sutemizuvchilarning skeleti bosh, umurtqa pog‘onasi, ko‘krak qafasi, oldingi va orqa oyoqlar hamda ular kamarlaridan iborat Bosh skeleti miya qutisi, ustki jag‘, yonoq va tanagacha suyaklaridan hosil bo‘lgan. Pastki jag‘ bir juft, ustki jag‘ ikki juft tish suyagidan tashkil topgan.

Umurtqa pog‘ona bo‘yin, ko‘krak, bel, dumg‘aza va dum bo‘limlaridan iborat. Bo‘yin bo‘limida 7ta umurtqasi bor. Ko‘krak umurtqasi 12—18 ta bo‘ladi. To‘sh

suyagi plastinka shaklida bo‘lib, uning oldingi kengaygan qismiga to‘sh dastasi, pastki qism iga qilichsimon o‘simta deyiladi. Bel bo‘limida 5—7ta umurtqa bor. Dumg‘aza bo‘limi 2—4ta umurtqadan tashkil topgan. Dum umurtqalarining soni har xil bo‘ladi.

Sut emizuvchilarda ko‘krak va qorin bo‘shliqlarini ajratib turadigan gumbazsimon diafragma muskuli bo‘ladi. Bu muskul nafas olish vazifasini bajaradi. Terini harakatga keltiruvchi teriosti muskullari rivojlangan. Odamsimon maymunlarning mimika muskullari yaxshi rivojlangan.

Sutemizuvchilarning bosh miyasi oldingi miya yarim sharlari va miyacha hisobiga nihoyatda kattaligi bilan xarakterlanadi. Oldingi miya yarim sharlari miya gumbazi

yoki **neopallum** deb ataladigan miya po‘stlog‘i, ya‘ni kulrang miya moddasi bilan qoplangan. Oldingi miya yarimsharlari bosh miyaning qolgan qismlariga nisbatan 48-75 foizni tashkil qiladi. Gaz almashinish o‘pkada sodir bo‘ladi. Teri orqali faqatgina bir foiz kislorod qon tomirlariga kiradi.

Sutemizuvchilarning ayirish organi qorin bo‘limi bel qismida joylashgan juft chanoq buyragi hisoblanadi. Buyrak loviyasimon, sirtqi po‘stloq va ichki mag‘iz qismidan iborat. Buyrakda hosil bo‘lgan siydik 2 ta siydik yo‘li orqali siydik pufagiga undan siydik — tanosil teshigi orqali tashqariga chiqariladi.

Sutemizuvchilar sinfi 4000 ga yaqin turlarni o‘z ichiga oladi va dastlabki darrandalar hamda haqiqiy darrandalar yoki tirik tug‘uvchilar deb ataladigan ikki Kenja sinfga bo‘linadi. Dastlabki darrandalar (Prototheria) Kenja sinfga birteshiklilar (Monotremata) turkumi kiradi. Ular sutemizuvchilar orasida eng soddasi hisoblanadi. Barcha birteshiklilar sariq moddaga boy bo‘lgan tuxum qo‘yish yo‘li bilan ko‘payadi; ichak va siydik tanosil teshiklari kloakaga ochiladi; sutso‘rg‘ichlari yo‘q, sutbezlari maxsus tamovchaga ochiladi, bolalari shu yerga chiqqan sutni yalaydi; tana harorati nisbatan past, 25-26°C o‘rtasida o‘zgarib turadi; yumshoq lablari va tishlari bo‘lmaydi. Bir teshiklilar turkumiga o‘rdakburun, 2 ta tur yexidna va 3ta tur proyexidna kiradi. Birteshiklilar faqat Avstraliya, Yangi Gvineyava Tasmaniyada tarqalgan. O‘rdakburunning gavdasi qalin va yumshoq jun bilan qoplangan. Tumshug‘i serbar yassi o‘rdak tumshug‘iga o‘xshaydi. Voyaga yetgan o‘rdakburunlarning jag‘larida tishlari bo‘lmaydi. Barmoqlari orasida suzgich pardasi bor. Daryo qirg‘oqlaridagi kovaklarda yashaydi. Suvda yaxshi suzadi va suv hayvonlari bilan ovqatlanadi.

Xulosa qilib aytganda, to‘rtoyoqlilarga kelib evolutsiya rivojlanadi. Nafas olish, qon aylanish, ovqat hazm qilish, nerv sistemasi tayanch-harakat kabi sistemalar taraqqiy etgan. Barcha organizmlar yashash uchun kurash natijasida turli xil hayotiy jarayonlarga moslashgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Dadayev, Q.Saparov. Zoologiya (xordalilar) O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi T.”Iqtisodiyot va moliya”,2009. 498 bet.
- 2.S.Dadayev, O.Mavlonov. Zoologiya “Iqtisodiyot moliya” 2008. 184 bet.
- 3.S.Dadayev, S. To‘ychiyev, P. Haydarova. Umurtqalilar zoologiyasi. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti.2006221 bet.
- 4.J.L.Laxanov. umurtqalilar zoologiyasi. T.”O‘AJBNT” markazi 2005. 280 bet.

Research Science and Innovation House

LISHAYNIKLARNING TUZILISHI VA AHAMIYATI

ANDIJON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

Tabiy fanlar fakulteti Biologiya 2-kurs talabalari

Butayev Omadbek Ne'matjon o'g'li

Muhammadjonova Muxtasar Alisher qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolani yozish mobaynida lishayniklarning tarkibini, ularning tarqalishini, eng asosiysi esa ularning sanoatda, qishloq xo'jaligida, oziq-ovqat sanoatida va tibbiyotda keng foydalanishini bilib oldik. Bundan tashqari ularning ahamiyatda biogeotsenozda ham seziladi ya'ni ular indikator vaziasini bajaradi.

Kalit so'lar: Lichenes, sianobakteriyalar, simbiotik munosabatlar, substrat, tallom, biogeocenosis.

Abstract: While writing this article, we learned the composition of lichens, their distribution, and most importantly, their wide use in industry, agriculture, food industry and medicine. In addition, their importance is felt in biogeocenosis, they act as indicator.

Key words: Lichens, cyanobacteria, symbiotic relationship, substrate, thallus, biogeocenosis.

Kirish: Lishayniklar (lotinch: lichenes) zamburug'lar va suvo'tlari yoki sianobakteriyalarning simbiotik majmualari bo'lmish organizmlardir. Biroq lishayniklar morfologiyasi, fiziologiyasi va biokimyosi zamburug'lar va suvo'tlaridan farq qiladi. Lishayniklar tarqalishi areali nihoyatda xilma-xil, ukar atrof-muhit o'zgarishiga sezgirdir. Lishayniklardan bo'yoq, atir-upa ishlab chiqarishda hamda tabobatda foydalaniladi. Lishayniklar- ildiz, barg, va gullari bo'lmagan o'simlik. Shunday bo'lsa-da, ba'zilari juda jozibali ko'rinishga ega. Lishayniklarning rangi turlicha- och kulrang yoki qishdan och yashilgacha bo'ladi. Lishayniklar sayyoramizning deyarli barcha joyida o'sadi va ularning 26000 yaqin turi mavjud. Ularni quyosh jizg'anak qiladigan cho'llarda ham, Antarktidaning yalag'och qoyalarida ham topish mumkin. Lishayniklar tashlandiq yer, tosh, unumsiz tuproq, nobud bo'lgan daraxt, daraxt qobig'i kabi har qanday sharoitda

yashashga moslasha oladi. Ular na issiq, na sovuq, na namlik, na quruq iqlimdan qo‘rqadi. Lishayniklar hamma materiklarda uchraydi.

Tropik va subtropik mintaqalarda, ayniqsa tundra va baland tog‘larda keng tarqalgan. Ular uchramaydigan yagona joy bu – shaharlar: zararli chang, zavod quvurlaridan buruqsagan tutun va shahar hayoti ular uchun halokatli hisoblanadi. Lishayniklar turli substraktlarda o‘sadi va u yerlarda asta sekin organik moddalar to‘planib, yuqori o‘simliklarning o‘shiga zamin yaratdi. Ko‘pchilik noma‘lum, murakkab simbiotik organizmlarning o‘ziga xos guruhi qishloq xo‘jaligida, oziq-ovqat, kimyo, farmatseftika, parfumeriya sanoatida, atrof-muhitning ekologik parametrlarini baholashda, ushbu guruh organizmlarining biogenotsenotik ahamiyati alohida o‘rin tutadi. Ular tuproq hosil qiluvchi faktor hisoblanadi, chunki uning faoliyati natijasida paydo bo‘ladigan kislota har qanday toshlarni va tog‘ jinslarini nuratadi. Ya‘ni lishayniklar ularning maydalanib tuproqqa aylanishiga sabab bo‘ladi.

Lishayniklarning po‘stloqsimon, bargsimon va butasimon shakllari bo‘ladi. Po‘stloqsimon lishaynik sodda tuzilgan donador, guborsimon yoki po‘stloq shakllarida bo‘ladi. Bargsimon lishayniklar bir muncha murakkab tuzilgan, shoxlari osilib tushgan yoki tik o‘sadigan o‘simlik tupini eslatadi. Lishaynikning suv shimadigan maxsus organi bo‘lmaydi, suvni ular tallomining butun yuzasi orqali shimadi. Suvo‘tlaridagi fotosintez tezligi lishaynik tallomidagi suvning miqdoriga bog‘liq. Lishaynik qurib qolsa, fotosintez sekinlashadi yoki to‘xtaydi. Po‘stloqsimon Lishaynik butasimon lishaynikga nisbatan sekin o‘sadi. Lishaynik yiliga o‘rtacha 0,001mm da 100mm gacha o‘sadi. Haroratning ko‘tarilishi yoki pasayishi lishaynikga uncha ta‘sir qilmaydi. Lishaynik yaxshi yoritilgan turli xil substratlarda – daraxtlar, tog‘ jinslari, tuproq va yashil o‘simliklar barglarida, teri, suyak, qog‘oz, shisha, temir va boshqa buyumlar sirtida uchraydi. Lishayniklarning ko‘payishi jinsiy, jinsiz va vegetativ usulda amalga oshadi. Jinssiz ko‘payishda konidayalar va piknosporalar vujudga keladi. Zamburug‘ sporalari o‘sadi va o‘ziga mos suvo‘ti bilan birlashib yangi lishaynik tallomini – vegetativ tana hosil qiladi. Lishaynik tallomining kichik qismi orqali vegetativ ko‘payadi. Lishaynikdagi suvo‘tlari bo‘linib, yashil suvo‘tlari esa avtosporalar hosil qilib ko‘payadi. Jinssiz ko‘payishda lishaynik tanasidagi suvo‘tlar va zamburug‘lar alohida alohida ko‘payadi. Lishayniklarning u yoki bu biogetsenoz florasidagi ahamiyati liyashnik koeffitsienti bilan belgilanadi, bu esa lishaynik turlari sonining

yuksak o‘simliklar turlari soniga munosabatini bildiradi. Bu koeffitsienti qanchalik yuqori bo‘lsa, ma‘lum bir hududda lishaynikla shunchalik yuqori ahamyat kasb etadi. Lishaynikning tarqalishi chegaralari bir qator sabablarga, shu jumladan, havoning ifloslanishi darajisiga ham bog‘liq. Shunga ko‘ra ular havo tozaligini ko‘rtasatuvchi indikator bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Oziq-ovqatda ishlatiladigan lishaynik Manna lishaynigi ham kiradi. Undan tashqari uy hayvonlariga ham lishaynikdan oziq sifatida foydalanish mumkin. Ularning tallomi erkin, mayda, sharsimon bo‘laklardan iborat bo‘lib, havo quruq vaqtlarda shamol bilan uchib bir yerdan ikkinchi yerga ko‘chib o‘tadi va tarqalib, yer betini bosadi. Uning qalinligi ba‘zi chuqur yerlarda 10-15 smga yetadi. Bu lishaynik meditsinada ham ishlatiladi. Bunday lishayniklarga parmeliya va peltigeruyalar ham kiradi. Lishayniklardan iqtisodiy foydalanishning yana bir soxasi farmatsevtika. U yuqori molekulyar og‘irlikdagi organic birikmalar lishayniklarning tallom tarkibi – “lishaynik kislatasi” taxminan 230 da ortiq bakteriostatik va antibacterial xususiyatlariga ega. Usnat natriy infeksiyanaganyaralarni, tropic yaralarni, kuyishlarni davolashda tashqi tomondan ishlatiladi. Lishaynikning kladoniya va setrariya turlaridan 80 – 86% spirt olish mumkin. O‘rta dengizga yaqin Azor va Kanar orollarida ko‘p tarqalgan lishayniklarning Rochchela turlaridan lakmus va orseyl bo‘yoqlari olinadi. Lakmus olish uchun lishayniklar maydalanib suvga qoriladi va unga ozroq ammiak qo‘shiladi. Bu qorishma maxsus bakteriyalar vositasi bilan achiydi, achigan qorishma to‘q-qizil rangda bo‘ladi. Agar unga ishqor qo‘shilsa, ko‘k rangga kiradi. Rossiyada lakmus tayyorlash uchun tundrada ko‘p tarqalgan oxrolexia tartarea lishaynigidan foydalaniladi. Lishayniklar orasida zaharli turlari ham bor. Shimolda o‘sovchi lateriya vulpine degan zaharli lishaynikni, ovchilar bo‘rilarni zaharlashda ishlatiladi. Lishayniklar odamga deyarli hech qanday zarar keltirmaydi. Ular daraxt po‘stloqlarida yashab, uning hisobiga oziqlanadi, ammo daraxtning tirik to‘qimalariga zarar yetkazmaydi. Lekin ular daraxtlardagi yasmiqchalarning sirtini bir muncha berkitib qo‘yadi, buning natijasida daraxt tanasida tanasida havo almashinuvi biroz og‘irlashadi.

XULOSA: Lishayniklar tabiatda keng tarqalgan o‘simlar bo‘lib, ular sanoat, qishloq xo‘jaligi, farmatsevtika, parfumeriya, atir-upa sanoati, iqtisodiyot va kimyo sanoatida keng tarqalgan. Lishayniklar hamma qitalarda tarqalgan bo‘lib deyarli hamma joyda uchratish mumkin. Lishayniklar har qanday sharoitda yashashga moslashgan. Ularni Antarktidada ham uchratish mumkin. Ular uchramaydigan

yagona joy esa shaharlar hisoblanadi. Lishayniklar bo‘yoq olishda ham ishalatiladi. Lishayniklar oziq-ovqat sifatida istemol qilinadi. Lishaynik foydali o‘simlik sarasiga kiradi ulardan oqilona foydalanishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. E.Sulaymonov, X.Q.Haydarov, M.A.Hasanov, X.H.Jalolov, A.Q.Axmedov, Y.SH.Toshpolatov, Botanika fanidan qo‘llanma.
2. A.C.Yuldashev, SH.J.Tojiboyev, A.A.Imirsinova, M.U.Tojiboyev. Geobotanika asoslari.
3. C.M.Mustafayev, O.A.Axmedov, M.S.Mustafayeva, M.T.Yulchiyeva. Botanika Toshkent-2012.
4. “QOMUS.INFO” onlayn ensiklopediya

**Research Science and
Innovation House**

УДК: 616.366-003.7-089- 06

ХОЛЕЛИТИАЗЛАРНИ ДАВОЛАШНИНГ ЯНГИ УСУЛИ

Янгибаев О. З., Пирматов Ш. Ш., Янгибаев З.

Тошкент Тиббиёт Академияси Урганч филиали

Аннотация. Бугунги кунда дунёда холецистолитиаз (ХХЛТ) ва холедохолитиаз (ХДЛ) ҳолатларининг 90-95% гача Лапароскопик холецистэктомия (ЛХЭК) ва эндоскопик папиллосфинктеротомия (ЭПСТ) билан даволанади. Аммо улар ҳар доим ҳам мумкин эмас, ҳар доим ҳам радикал эмас ва ҳар доим ҳам хавфсиз эмас. Бундан ташқари, ушбу операциялар кўпинча икки босқичда амалга оширилади: биринчи навбатда ЛХЭК, кейин ЭПСТ ёки аксинча, аввал ЭПСТ, кейин ЛХЭК.

Калит сўзлар: Лапароскопия, эндоскопия, холецистолитиаз, холедохолитиаз, папиллосфинктеротомия, асоратлар.

Муаммонинг долзарблиги (кириш): Бугунги кунда бутун дунёда холелитиазлар то 90-95% гача лапароскопик холецистэктомия (ЛХЭК) ва лапароскопик холедохолитотомия (ЛХДЛТ), лапароскопик холедоходуоденоанастомоз (ЛХДА) ва ҳ.лар орқали даволанмоқдалар [1,4,8,9,10,11,21,22].

Шунинг учун биз ўт йўлларианинг анатомияси ва морфологиясининг хилма-хиллигини ва айниқса ўн икки бармоқ ичакнинг Фатер сўрғичининг (ФС) стенозларининг ҳисобга олган ҳолда янги папиллотомалар ёрдамида ушбу операцияларнинг бир қатор янги вариантларини яратдик (ўлчамлари - девор қалинлиги, ўт йўлларианинг кенгайиш даражаси, ошқозон ости беги каналининг торайиш даражаси, стеноз узунлиги, тошларнинг жойлашиши, умумий ўт йўлининг терминал қисми ва ошқозон ости беги йўлининг ўлчами), бу операцияларни ўт йўлларида Лапароскопик ва очик операциялар пайтида ҳам бажаришга имкон беради [2,3,6,7,18,20].

Уларнинг барчаси экспериментал равишда синовдан ўтказилди ва улардан 2 таси ХХЛТ ва ХДЛ сабабли операция қилинган 28 беморда клиник амалиётда қўлланилган ва Фатер сўрғичининг яхши стенози (1-2 даража торайиш), стеноз узунлиги 10-12 мм дан ошмайди. операция қилинган

беморлар, операциядан кейинги давр муаммосиз ва асоратларсиз ўтди [2,5,12,13,14,15,16,17].

Бироқ, юқоридаги операцияларнинг ҳеч бири, бир қатор камчиликлар ва асоратлардан холи эмас, яъни, уларнинг баъзилари нофизиологик (масалан, ЛХДА), бошқалари ҳар доим ҳам радикал бўлавермайди (масалан, ЛХДЛТ, ЭПСТ ва бошқалар), ҳамда улар ҳар доим ҳам хавфсиз эмас [2,3,6,9].

Шунинг учун, бу операцияларнинг натижаларини яхшилаш учун, уларнинг такомиллаштирилган турларини излашни тақоза қилади.

Тадқиқод мақсади: Холелитиаз дардига чалинган беморларни жаррохлик йўли билан даволашларнинг натижаларини яхшилашга қаратилган

Тадқиқод вазифалари: Холелитиаз касалигини жаррохлик йўли билан даволаш натижаларни яхшилаш имкониятини яратадиган, уларнинг такомиллаштирилган вариантларини излаш иборатдир.

Тадқиқот материаллари ва усуллари: Йиллар давомида биз катта жамоамизнинг ва бошқа жаррохларнинг тажрибаларини ҳисобга олган ҳолларда, холелитиаз ва унинг асосий асоратлари (ХДЛ ва Фатер сўрғичи стенози) дардига чалинган беморларни, ХЭК, ПСТ, ПСП ва ҳ. усуллар билан 1994 йилгача бўлган даволаш натижаларини ва 1995 йилдан бошлаб лапароскопик-эндоскопик даволаш усуллари (ЛХЭК, ЭПСТ, ЛХЛТ, ЛАПСТ ва бошқалар.) қўлланилиб даволанганларнинг натижалари билан қиёсий ўрганилди. Бунда энг замонавий диагностик -текширув усуллари (клиник ва лаборатория, ултратовуш, КТ, РПХГ, МРТ холангиографияси, ва бошқалар.) фойдаланилди.

Тадқиқот натижалари таҳлили: Холелитиёзларни даволашларда ЛХЭК ва ЭПСТнинг бошқа усуллари билан афзалликлари шубҳасиздир. Шу билан бирга, бир қатор беморлар бундай операциялардан кейин турли хил асоратлар, асосан, постхолецистэктомик синдроми (ЛХЭКдан кейин), қолдиқ ёки такрорий холедохолитиаз ва умумий ўт йўли (УЎЙ) терминал қисми ва Фатер сўрғичи резидуал (қолдиқ) ёки рецидив стенози шу жумладан, ЛХЭК ва ЭПСТдан кейин ҳам такрорий даволанишларга мажбур бўлмоқдалар.

Улардан ташқари ЛХЭК ва айниқса ЭПСТ дан кейин то 0,3 - 3% гача ўн икки бармоқли ичак девори шикастланиши -тешилиши, то 2 - 10% гача, операциядан кейинги панкреатит 2% гача, операциядан кейинги ошқозон ости беши некрози 3% гача, шунингдек 0,2% гача бемор ўлимига олиб келиши қайд

килинади. Умумий ўт йўлининг (УЎЙ) терминал қисми ва Фатер сўрғичи стенозида ПСТ учун унинг тешигини канюляция қилиш ва коагуляция-кесиш (яъни ПСТ нинг) имконсизлиги 3% гача ва шошилиш жарроҳликда баъзан ундан ҳам кўпроқ, учрашлари эълон қилинган [4,5,7,8]. Ва ниҳоят, ЭПСТҳамиша ҳам радикал, ҳар доим ҳам хавфсиз ва ҳар доим бажариш имкониятлари бўлавермайди. Айниқса, касалликнинг ўта оғирлашган турларида, яъни гепатикохоледох диаметрининг 20-30 мм дан ошган ҳолатларда. Ҳамда бу опервциялар кўпинча икки босқичда амалга оширилади, аввал ЛХЭК, кейин ЭПСТ ёки бунинг акси ҳолатда, яъни аввал ЭПСТ ва кейин ЛХЭК.

Шунинг, учун ЛХЭК, ЛХЛТ ва ПСТ (ЛПСТ) ни бир вақтнинг ўзида бажариш ғояси жуда жозибали ҳисобланиб келинмоқда.

Шунинг учун биз бунинг учун бир қатор янги папиллотомларни (ПСТ учун) яратишга ва уларни қўллаш усуллари ишлаб чиққанмиз.

Уларнинг барчаси тажриба - экспериментал (мурдалар ва ҳайвонларда) синовдан ўтказилди ва клиник амалиётга мослари танлаб олиниб уларни клиникамизда ҳам синовдан ўтказишга қарор қилдик. Ушбу усул бўйича холецистолитиаз, холедохолитизларда ва Фатер сўрғичи стенозининг 1-2 даражаларида (стеноз узунлиги 12-10 ммдан ошмаганда) 28 нафар беморда муваффақиятли қўлланилган ва операциядан кейинги даврда беморларимизда жиддий асоратлар кузатилмаган. Уларнинг барчаси яхши ва қониқарли фҳволларда касалхонамиздан уйига рухсат берилганчиқарилган.

Биз таклиф қилаётган ПСТнинг бу янги усулини қўллаб кузатилган дастлабки тажрибаларимиз бу усулнинг аввалгиларига нисбатан оддийлигидан хавфсизлигидан, тезлигидан ва стандарлигидан (стенозни талаб даражасида стандарт кенгайтиради) дарак бермоқда

Хулоса: Биз ишлаб чиққан ПСТ усуллари қўллаш бўйича дастлабки тажрибаларимиз, бу усулларни янада такомиллаштириш ва имкон қадар кўпроқ тажриба тўплаш бундай тоифа беморларни даволашларда истиқболли йўналишлардан деб ҳисоблашимиз мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алиев Ю.Г., Чиников М.А., Пантелеева И.С. Результаты хирургического лечения желчнокаменной болезни из лапаротомного и малоинвазивного доступов // Хирургия: Журнал им. Н. И. Пирогова. 2014. № 7. С. 21-25.
2. Гусев И.Н., Боровков С.А. Арутюнян, А.В. Шчербаков, А.В. Елников, П.С. Орлов, В.С. Богданов и другие. Папиллосфинктеротомия после холецистэктомии. // Современные проблемы науки и образования, 2012, № 5, с. 1 –
3. Жакиев Б.С., Айтбаева А.М., Елемесов А.А., Суиндииков Т.С., Коптлеуов Б. Лапароскопическая хирургия желчнокаменной болезни, осложненной холедохолитиазом и механической желтухой. // Медицинские журналы Астаны, Специальный выпуск, 2023, Том 116, 72 – 79.
4. Хамдамов И.Б. Клиническая оценка эффективности традиционного подхода лечения грыж передней брюшной стенки у женщин фертильного возраста // Вестник врача. –Самарканд 2022. № 2.2 (104).-С.65-70.
5. Khamdamov I.B., Khamdamov A.B. Differentiated approach to the choice of hernioplasty method in women of fertile age (Clinical and experimental study) // Тиббиётда янги кун. – Бухоро, 2021.-№ 6 (38/1).-С. 112-114.
6. Хамдамов И.Б., Хамдамов А.Б. Фертил ёшдаги аёлларда эндовидеохирургик герниопластика // Тиббиётда янги кун. Бухоро, 2021.-№6 (38/1) -С. 25-27.
7. Хамдамов И.Б. Experimental determination of the extensibility of the anterior abdominal wall tissues at different times of pregnancy using various approaches to hernioplasty// Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal Vol. 12, Issue 04, April 2022 SJIF 2022 = 8.252 P.193-201
8. Хамдамов И.Б. Совершенствование тактических подходов в лечении грыж передней брюшной стенки у женщин фертильного возраста // Тиббиётда янги кун. Бухоро, 2022.-№10(48)- С. 338-342.
9. Хамдамов И.Б. Морфофункциональные особенности брюшного пресса у женщин репродуктивного возраста // Тиббиётда янги кун. Бухоро, 2022.-№3(41)- С. 223-227.

10. Khamdamova M.T. Ultrasound features of three-dimensional echography in assessing the condition of the endometrium and uterine cavity in women of the first period of middle age using intrauterine contraceptives // *Biology va tibbiyot muammolari*. - Samarkand, 2020. - No. 2 (118). - P.127-131.

11. Khamdamova M. T. Ultrasound assessment of changes in the endometrium of the uterus in women of the first and second period of middle age when using intrauterine and oral contraceptives // *Биомедицина ва амалиёт журнали*. – Ташкент, 2020. - №2. - 8 часть. - С.79-85.

12. Khamdamova M. T. Anthropometric characteristics of the physical status of women in the first and second period of middle age // *A new day in medicine*. Tashkent, 2020. - № 1 (29). - С.98-100.

13. Khamdamova M.T. Age-related and individual variability of the shape and size of the uterus according to morphological and ultrasound studies // *News of dermatovenereology and reproductive health*. - Tashkent, 2020. - No. 1-2 (88-80). - P.49-52.

14. Khamdamova M. T. Anthropometric characteristics of the physical status of women in the first and second period of middle age // *Тиббиётда янги кун*. Ташкент, 2020. - № 1 (29). - С.98-100.

15. Хамдамова М.Т. Возрастная и индивидуальная изменчивость формы и размеров матки по данным морфологического и ультразвукового исследований // *Новости дерматовенерологии и репродуктивного здоровья*. - Ташкент, 2020. - № 1-2 (88-80). - С.49-52.

16. Хамдамова М.Т. Ультразвуковые особенности трехмерной эхографии в оценке состояния эндометрия и полости матки у женщин первого периода среднего возраста применяющие внутриматочные контрацептивные средства // *Биология ва тиббиёт муаммолари*. - Самарканд, 2020. - №2 (118). - С.127-131.

17. Khamdamova M. T. Ultrasound assessment of changes in the endometrium of the uterus in women of the first and second period of middle age when using intrauterine and oral contraceptives // *Биомедицина ва амалиёт журнали*. – Ташкент, 2020. - №2. - 8 часть. - С.79-85.

18. Хамдамова М.Т. Особенности ультразвуковых параметров матки у женщин первого и второго периода среднего возраста применяющие

инъекционные контрацептивные средства // Тиббиётда янги кун. - Ташкент, 2020. - № 2/1 (29/1). - С.154-156.

19. Хамдамова М.Т. Особенности ультразвукового изображения матки и яичников у женщин второго периода среднего возраста применяющие комбинированные оральные контрацептивные средства // Тиббиётда янги кун. - Ташкент, 2020. - № 2 (30). - С. 258-261.

20. Хамдамова М.Т. Индивидуальная изменчивость матки и яичников у женщин применяющие и не использующие различные виды контрацептивные средства // Тиббиётда янги кун. - Ташкент, 2020. - № 3 (31). - С. 519-526.

21. Khamdamova M. T. Echographic features variability in the size and shape of the uterus and ovaries in women of the second period of adulthood using various contraceptives // Asian Journal of Multidimensional Research - 2020. – N9 (5). - P.259-263.

22. Khamdamova M. T. Somatometric characteristics of women of the first and second period of adulthood using different contraceptives with different body types // The american journal of medical sciences and pharmaceutical research - 2020. – N8 (2). - P.69-76.

Research Science and Innovation House

MUNDARIJA

№	Maqola mavzusi va muallif (lar)	Betlar
1.	OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA ASTRONOMIYA KURSIDAN MASHG'ULOTLARNI O'QITISHDA VA TALABA KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN INNOVATSION TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING MUAMMO VA ISTIQBOLLARI Sayfullayeva Gulhayo Ixtiyor qizim, A.M.Bozorova	6-11
2.	NUTQ RIVOJLANISHIDA TEZ AYTISHLARNING O'RNI Xaytboyeva Muxlisa	12-14
3.	Omon Matjon ijodida metafora orqali ma'nosi ko'chgan so'zlarning ifodalanishi Ilhombayeva Mahliyo	15-18
4.	Saida Zunnunova – hikoyanavis Atanazarova Xusnnora	19-22
5.	Badiiy tarjima va bu jarayonda yuzaga keluvchi muammolar Fayzulloyeva Mashhura	23-26
6.	Tarjimada milliy kolaritlarni berilishi Rajabova Shahodat Po'lat qizi	27-29
7.	Dasturlash asoslari Qahhorova Nargiza Hayit qizi Eshmirzayeva Lobar Toyir qizi Madina Xushmanova Yusufali qizi	30-36
8.	УЛУЧШЕНИЕ ГЕРИАТРИЧЕСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ С УЧЕТОМ ГЕНДЕРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ В АМБУЛАТОРНЫХ УСЛОВИЯХ Мусаева Олтиной Туйчиевна, Махаммадиев Бахтиёр Фахридинович	37-44
9.	ERON VA O'ZBEKISTONNING MADANIY O'XSHASH VA FARQLI JIHATLARI Ahrorov Botir Baxodirovich	45-48

10.	BUGUNGI RADIO ISHI Sharafatdinova Malika Berdaq qizi	49-52
11.	ИНТЕРНЕТ ЖУРНАЛИСТИКАСИДА АХБОРОТ УЗАТИШ Юсупбаева Мафтуна Улугбек қизи	53-57
12.	EKOLOGIK MUNOSABATLAR Abilkosimov Abduraxmon Qobulbek o'g'li Abdurazzoqov Azizjon Abdurauf o'g'li	58-63
13.	TRANSLATION OF COLOR IDIOMS FROM ENGLISH INTO UZBEK Shohsanam Ulug'murodova Xudoyberdi qizi Dilafruz Subanova	64-67
14.	Экскурс к первоначальному переводу Халлиева К.Р.	68-73
15.	ПОЭЗИИ ГЕНРИХА ГЕЙНЕ НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ Халлиева К.Р.	74-79
16.	INSON ORGANIZMIDA TEMIRNING AHAMIYATI Ganiyev Ozodbek, Eshkaraev Sadridin	80-86
17.	Chiqindilarni qayta ishlash davr talabi Botirov Mashhurbek Diyorbek o'g'li Samatov Oyatillo Shokirjon o'g'li Muxsinboyev Odilbek Muxiddin o'g'li	87-91
18.	ПЕЙЗАЖ В ПРОЗЕ ЛЕРМОНТОВА Бозорова Нигора Хақимовна	92-97
19.	Ekologiyaning atrofga ta'siri, kelib chiqishi va umumiy tavsifi Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi Isaqjonova Oydinoy Azizbek qizi Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi	98-103
20.	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING SHAXSIY RIVOJLANISHIDA TA'LIM-TARBIYANING UZVIY BOG'LIQLIGI VA IZCHILLIGI Karamatova Difuza Sadinovna Mardonova Nozimaxon Vaxrom	104-111

21.	IMPROVING GENDER-SENSITIVE GERIATRIC MEDICAL CARE IN OUTPATIENT SETTINGS Musayeva Oltina Tuichievna, Shopurova Gulibonu	112-116
22.	SOME METHODS OF TRANSLATING IDIOMS FROM ENGLISH TO UZBEK Qosimboyeva Durdona Qobiljon qizi, D.V.Subanova	117-119
23.	Lexical Substitution: Enhancing Language Generation with Word Replacement Jurayeva Zarnigor Bo‘stonovna Qosimboyeva Durdona Qobiljon qizi Astanova Dilafruz Murodovna,	120-124
24.	Fotosintezlovchi suv o‘tlarning hujayra tuzilishi Rasulov Husanboy Rasuljon o‘g‘li, Alaydinova Malikaxon Ravshanbek qizi.	125-130
25.	Zamburug‘lar dunyosi Rasulov Husanboy Rasuljon o‘g‘li, Alaydinova Malikaxon Ravshanbek qizi	131-135
26.	ПОЭТИЧЕСКИЙ МИР ЛЕРМОНТОВА Бозорова Нигора Хакимовна	136-140
27.	SUVO‘TLAR BO‘LIMI. QO‘NG‘IR SUVO‘TLARINING SISTEMATIK GURUHLARI, ULARNING FILOGENIYASI, TARQALISHI VA AHAMIYATI Mirzaarapova Durdona Donyor qizi Turg‘untosheva Ruxsora Bohodir qizi	141-145
28.	BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA O‘QUVCHILARNING O‘ZARO HAMKORLIKKA ASOSLANGAN IJODIY FAOLIYATLARINI TASHKIL ETISH SHART-SHAROITLARI M.A. Qosimova	146-151
29.	YURAK VA QON-TOMIRLARNING XIRURGIK KASALLIKLARIDA BEMORLAR PARVARISHI Rasulova Shaxnoza Faxriddin qizi	152-154

	Ro‘ziyev Farxod Shuxrat o‘g‘li	
30.	Kasr tartibli differensial operator ishtirok etgan integro-differensial tenglamalar uchun integral shartli masalalar Sulaymonov Mirsaid Muxiddin o‘g‘li Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o‘g‘li	155-160
31.	EXPLORING EFFECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY Yo‘ldashev Umrbek Qahramon o‘g‘li	161-163
32.	HISTORY OF TRANSLATION OF WORKS OF ALISHER NAVOI INTO FOREIGN LANGUAGES Kaxarova Madina Baxodirovna	164-168
33.	XXI ASR VIRUSLIK KASALIKLARI Botirov Mashhurbek Diyorbek o‘g‘li Sodiqova Mohinur Akmaljon qizi	169-178
34.	Language and Instructional Methodology CLIL in Pharmacy Universities Ahmedova Dilnoza Anvarovna Normurodova Mutabar Abdullayevna	179-183
35.	МЕДИКО-СОЦИАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ ДЕТЯМ-ИНВАЛИДАМ Д.А.Касимова	184-188
36.	МЕДИКО-СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН Касимова Дильфуза Аббаровна	189-192
37.	HTML САҲИФАГА РАСМ ЖОЙЛАШТИРИШДА УЧРАЙДИГАН ХАТОЛАР ТАВСИФИ, УЛАРНИ ТУЗАТИШ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ ТАРТИБИ Матжонов Тўрабек Отабек ўғли	193-198
38.	ArcGIS ДАСТУРИ ЁРДАМИДА СУВ ФОНДИ ЕРЛАРИНИ РАҚАМЛИ МАЪЛУМОТЛАР БАЗАСИНИ ЯРАТИШ ТАРТИБИ	199-202

	Курбанбаева Шоира Шавкатжоновна	
39.	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI KICHIK GURUH TARBIYALANUVCHILARINI OILADA MILLIY QADRIYATLAR VOSITASIDA AXLOQIY TARBIYALASHNING SHAKL, USUL VA YO'LLARI Jabborova Saodat Zoirovna	203-210
40.	OMMAVIY SPORT BILAN SHUG'ULLANISH KO'LAMINI YANADA KENGAYTIRISH YO'LIDA SPORT XIZMATLARI BOZORINING IQTISODIY MUNOSABATLARI VA UNING XUSUSIYATLARI Ismagulova Gulmira Nuraliyevna Matkarimova Nargiz To'xtasinovna	211-220
41.	Ўзбекистонда эркаклар бепуштлигига сабаб бўлувчи айрим тиббий-биологик хавф омиллар Б.Ш.Тўраев, Г.Ш. Очилова	221-228
42.	Yozuvchining qahramonlar nutqida frazeologik birliklardan foydalanish mahorati (O'.Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asari misolida) Kurbanova Zaynab Burxanovna	229-233
43.	Peculiarities in the language's use of terminology and professions Rakhimova Guzal Yuldashovna, Bakhtiyarova Gulasal	234-238
44.	ECONOMIC ANALYSIS OF THE REGION'S POWER TO ATTRACT FOREIGN INVESTMENTS Yulduz Yusupovna Muhammadiyeva	239-243
45.	ЧАНГЛАРНИ ТОЗАЛАШ ҚУРИЛМАЛАРИДА ГАЗ ЗАРРАЧАЛАРИ ВА СУВ ТОМЧИЛАРИНИНГ ЎЗАРО ТАЪСИРИНИ КИМЁВИЙ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ Жалилов Раззоқ Самадович Худойбердиева Назора Шарофовна Буронова Седона Хусеновна	244-250

46.	Миллий эмлаш календари асосида эмлаш ва эмлашга қарши кўрсатмалар ва уларнинг асосланганлиги Маматкулов Бахромжон Маматкулович Толипова Гулхаё Комилжон қизи	251-261
47.	МАКТАБГАЧА YOSHDAГИ BOLALARNI TARBIYALASHDA BADIY ADABIYOTINING O‘RNI Daminova Shoxista Farxodovna	262-267
48.	NEVROLOGIYADA AMALIYOTIDA ENDOKRIN BUZILISHLAR Djurayeva Zilola Aramovna Elnazarova Gulhayo Abdunaim qizi Muqumova Zarnigor Olimjon qizi Keldiyorova Durdona Norjigit qizi Mamadaminova Azizabonu Maxmudjon qizi	268-278
49.	Gipotiroidizmда dismenoreya Djurayeva Zilola Aramovna Akramov Abdulaziz Akram o‘g‘li Dusiyarov Shahzod Bahodir o‘g‘li Tursunmurodov Quvonchbek Kamol o‘g‘li Rajabov Lazizjon Rustam o‘g‘li	279-286
50.	ВЛИЯНИЕ НЕДОСТАТОЧНОСТИ ВИТАМИНА D НА ТЕЧЕНИЕ АУТОИММУННОГО ТИРЕОИДИТА Урунбаева Д.А. Нажмутдинова Д.К. Садикова Н.Г. Аликулова М.	287-299
51.	ПРИВИЛЕГИИ ПРИ СОВЕРШЕНИИ КРУПНЫХ СДЕЛОК МЕЖДУ ХОЗЯЙСТВУЮЩИМИ СУБЪЕКТАМИ С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА Зиёдинова Азизахон Ёқуб қизи	300-307
52.	Foreign diseases among young people Soliyev Mukhammadjon Abdisalomov Diyorbek	308-310

53.	XORAZM TUPROQ IQLIM SHAROITIDA BUG‘DOY O‘SIMLIGINING BO‘YI VA BO‘G‘IMLAR ORASI KO‘RSATKICHLARI Isayeva Zaxro Baxrom qizi	311-315
54.	Ratsional ko‘rinishdagi integrallar va ularning differensiallash usullari orqali yechimlarini topish Otaboyev Muhsinjon Muqumjonovich Maqsudaliyeva Gulnoza Shukurjon qizi	316-324
55.	Ko‘p o‘zgaruvchili funksiyalarning hususiy hosilalari va differensiallashlar haqida Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o‘g‘li Sulaymanov Mirsaid Muhiddin o‘g‘li Shovvozbekova Gulshoda Omatillo qizi	325-331
56.	YORDAN ALGEBRALARI VA ULAR USTIDA UMUMIYLASHTIRILGAN DIFFERENSIALLAHLAR HAQIDA Voxobov Fazliddin Faxriddinjon o‘g‘li Mamatsharifova Fotima Akramjon qizi	332-337
57.	BOSHLANG‘ICH SINIF DARSLIKLARIDAN O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISHDA IJODIY YONDOSHISH Turanazarova Nilufar	338-343
58.	Shaxsda o‘z-o‘zini boshqarishning psixologik jihatlari Avezova Baxtigul Xolmurotovna	344-351
59.	Ko‘k- yashil suv o‘tlar bo‘limi Kozimova Mavluda	352-355
60.	CHARACTERISTICS OF HOMONYMY OF THE ENGLISH LANGUAGE Kabirova Mohlaroyim Farhod qizi D.V. Subanova	356-359

61.	BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING MANTIQUIY TAFAKKURLARINI DARS JARAYONIDA SHAKLLANTIRISH Zuxra Akramova	360-367
62.	Social Media Addiction in Youth: Problematic Teenage Overuse and Body Image Issues Nabibullaeva Khurshidakhon Zayliddin kizi	368-374
63.	ELEKTR ZANJIRLARINING ASOSIY QONUNLARI Xalmanov U.R	375-381
64.	Suv o'tlar tallomining marfalogik tabaqalashuvi tiplari Abilkosimov Abduraxmon Qobulbek o'g'li, Abdurazzoqov Azizjon Abdurauf o'g'li	382-386
65.	Tuproqlarni muhofaza qilish Salohiddinova Muhayyo Xayrullo qizi	387-389
66.	OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI MATERIALLARIDA TUHMAT VA HAQORAT MASALASINING DUNYO DAVLATLARI QONUNCHILIGIDA TARTIBGA SOLINISHI Mansurbek Ismoil o'g'li Ne'matov	390-401
67.	TILIM BOYLIGIM Mamatxalilova Dinora Muxtorovna	402-405
68.	Zamburug'larning kimyoviy tarkibi Salohiddinova Muhayyo Xayrullo qizi	406-408
69.	QISSA JANRI GENEZISI HAQIDA Zilola Haydarova Umiddjon Bobonazarov	409-413
70.	Qoramol sutini sog'ishning inavatsiyon texnologiyalari Muxtarov Feruzbek Alisher o'g'li. Botirov Mashhurbek Diyorbek o'g'li.	414-420
71.	YO'SINLARNING TABIATDAGI O'RNI VA TARQALISH XUDUTLARI Pardaboyev Soxib Begali o'g'li Mullajonova Nilufar Farxod qizi	421-424

72.	Ko'k- yashil suv o'tlar tartibi klassifikatsiyasiyasi Tohirov Muhammadjon Bahrom o'g'li Mahammadjonov Burhonbek Mashhurbek o'g'li	425-428
73.	Dengiz va okeanlarning ekologik muammosi Tohirov Muhammadjon Bahrom o'g'li Mahammadjonov Burhonbek Mashhurbek o'g'li	429-433
74.	PEDAGOGNING USLUBIY KOMPETENSIYASIGA OID YONDASHUVLAR TAHLILI Ergasheva Go'zal Maxkambayevna	434-443
75.	BRIOFITLARDAN ATROF-MUHITNI BIOMONITORING QILISHDA FOYDALANISH Pardaboyev Soxib Begali o'g'li Tursunqulov G'iyos Shermat o'g'li	444-448
76.	Adabiyot darslariga interfaol yondashuv Abdullayeva Mashhura Xamza qizi	449-454
77.	Muhit omillarining tirik organizmga ta'siri Usmanov Dilmurod Dolimovich Toshmatova Gulyora Muxitdin qizi Qo'chqorboyeva Xushnozabonu Ro'zali qizi	455-461
78.	ZA'FARON (CROCUS SATIVUS L.)NING O'SISH VA RIVOJLANISHI Qo'chqarova Shukurjon	462-466
79.	GULSAFSAR TURKUMI NAVLARI HAQIDA MA'LUMOTLAR Shonazarova Shukurjon	467-471
80.	BOTANICAL CHARACTERISTICS OF BETA VULGARIS L. V. CRASSA Oxunjon Raximberdiyev Sherzod o'g'li	472-477
81.	YASMIQ O'SIMLIGINING BOTANIK BELGILARI VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARI Karimova Maqsuda Bahodirovna	478-483

82.	IQBOL MIRZO SHE'RLARIDA MA'NO KO'CHISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI Fozilova Mohigul Farxodovna Fayziyev Dilshodbek Xayrullo o'g'li	484-488
83.	Firma nomlariga nisbatan mutlaq huquqlarni himoya qilishning o'ziga xos jihatlari Tursunova Munira Baxtiyor qizi	489-494
84.	VIRUSLAR VA VIRUSLI KASALIKLAR OITS XAYITALIYEVA AZIZAXON BOHODIRJON QIZI ISMOILOV RAVSHANBEK RAXMONJON O'G'LI	495-498
85.	Ekologik omillar Kozimova Mavluda, Abdumalikova Farangiz Abdumutal qizi	499-504
86.	Tuban va yuksak o'simliklarning qiyosiy tasnifi Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi Isaqjonova Oydinoy Azizbek qizi	505-512
87.	BO'LAJAK MUHANDISLARDA ISHLAB CHIQRISH- TEKNOLOGIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI Qodirov Mansur Erkinovich	513-518
88.	Malumotlarni eslab qolishda mnemonika texnikalaridan foydalanishning ahamiyati Alimboyeva Risolat	519-522
89.	ПРИМЕНЕНИЕ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК УСЛОВИЕ ФОРМИРОВАНИЯ 4 К - КОМПЕТЕНЦИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ Кузиева Диёра Умарбек кизи	523-535
90.	Onalar stressining bolaning ijtimoiy rivojlanishiga ta'siri Ibodullayeva Dilafruz	536-545

91.	BERUNIYNING ILMIY MEROSI VA FANLAR TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI Karamatova Dilfuza Sadinovna Kazakova Sojida Nariman qizi	546-551
92.	A Comparative Analyses of "Robinson Crusoe" by Daniel Defoe and "Treasure Island" by Robert Louis Stevenson are two classic adventure novels that captivate readers with tales of survival, exploration, and the indomitable human spirit Rustamova Gulchiroy Sobirjonovna	552-554
93.	INTELLEKTUAL MULK QONUNCHILIGIDA ISTE'MOLCHILAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH MASALALARI Baxtigul Tog'aymurodova Chorshanbiyevna	555-560
94.	GENDER TENGLIGINI TA'MINLASHNING XALQARO HUQUQIY JIHATLARI Xalilova Mohinur A'zam qizi	561-566
95.	Geografiya darslarida interfaol usullardan foydalanish Ilhomboyeva Gulchehra Ruslon qizi	567-572
96.	O'zbekistondagi ekologik muammolar va ularni bartaraf etish masalalari Odiljonova Muhlisa Xayyotbek qizi Masharipova Zohida Maxammadyusuf qizi Kenjaboyeva Xursanoy Baxodirjon qizi	573-576
97.	Ish joyidagi ijtimoiy mediaga qaramlik: Mahsuldorlik muammolari va taklif qilingan yechimlar Teshayeva Gulira'no Asomiddin qizi	577-586
98.	Худудлар ижтимоий-иқтисодий ривожланишида агротуризм муаммолари ва унинг истикболли ечимлари Исломова Рисолат Абдуллаевна	587-594
99.	O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASIDAGI XALQARO HAMKORLIK HUQUQINING NAMOYON BO'LISHI	595-599

	Jo'rayeva Muhayyo Omon qizi	
100.	BIR NECHA O'ZGARUVCHIGA EGA BO'LGAN GIPERGIOMETRIK FUNKSIYALARINI MA'LUM FORMULALARI BO'YICHA YOYILMALARI VOXOBOV FAZLIDDIN FAXRIDDINJON O'G'LI ABDUMANNONOV OLIMJON XURRAMJON O'G'LI TOJIMATOV XOJIBEK ABDUSOLI O'G'LI ALISHER ABDURAHMONOV ABRORJON O'G'LI	600-604
101.	Zamburug'lar bo'limi (<u>Mycophyta</u>) va ularning ahamyati Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi Isaqjonova Oydinoy Azizbek qizi	605-614
102.	BOLALAR SHOIRASI KAVSAR TURDIYEVA SHE'RLARINING TARBIVAVIY AHAMIYATI G'aniyeva Shodiyaxon Azizovna, Yoqubova Xurshidaxon Tolibjon qizi.	615-619
103.	Zafar Diyor ijodining o'ziga xosliklari Shodiya Azizovna Ganiyeva Inomjonova Naziroy	620-625
104.	ATROF-MUHIT IFLOSLANISHI, CHIQINDILARNI ATROF MUHIT EKOLOGIYASIGA TA'SIRI VA HOZIRGI PAYTDA O'ZBEKISTONDAGI HOLAT Turg'untosheva Ruxsora Boxodir qizi Mirzaarapova Durdona Doniyor qizi	626-629
105.	Suv o'tlarning tarqalishi Abilkosimov Abduraxmon Qobulbek o'g'li Abdurazzoqov Azizjon Abdurauf o'g'li	630-634
106.	TEXNIK XIZMAT KO'RSATISH TADBIRLARIDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI Atamuradov U.Ya	635-639

107.	BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA ILG‘OR MILLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR Baltamuratova Aksungul Perdebaevna, Temirova Rayhon Dilmurodjon	640-646
108.	BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA‘LIM O‘QITUCHILARINING KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHDAGI MUAMMO VA YECHIMLARI Ismailov Janibek Aktamovich	647-650
109.	Similar fates Yuldashova Umidaxon Toshbotir qizi Safarova Mahliyo	651-652
110.	Ma‘lumotlarga egalik va foydalanuvchi huquqlari: ijtimoiy platformalarda baham ko‘rilgan shaxsiy ma‘lumotlar kimga tegishli? Mahliyo TO‘RABOYEVA	653-661
111.	Changlar, ularning turlari va asosiy xossalari Tursunova Nasibaxon	662-664
112.	Umurtqasiz va umurtqali hayvonlarning qiyosiy tasnifi Mamashokirova Fotima Kenjaboy qizi Maxammadjonova Sevara Fayzullo qizi Isaqjonova Oydinoy Azizbek qizi	665-671
113.	ZAMBURUG‘LAR KELTIRIB CHIQRADIGAN AYRIM KASALLIKLAR VA DORIVOR MODDA HOSIL QILISHI Yigitaliyeva Gulhayoxon Murotali qizi Turdialiyeva Namuna Turg‘unali qizi Qo‘chqarboyeva Xushnozabonu Ro‘zali qizi	672-678

114.	PUL TIZIMI Ismoilova Zumrad	678-702
115.	To‘rtoyoqlilar yoki quruqlikda yashovchi umurtqalilar (Tetrapodalilar) katta sinfining biosferadagi morfologik va ekologik o‘rni Turdialiyeva Namuna Turg‘unali Qizi Yigitaliyeva Gulhayo Murotali Qizi Toshmatova Gulyora Muxitdin Qizi	703-711
116.	LISHAYNIKLARNING TUZILISHI VA AHAMIYATI Butayev Omadbek Ne‘matjon o‘g‘li Muhammadjonova Muxtasar Alisher qizi	712-715
117.	ХОЛЕЛИТИАЗЛАРНИ ДАВОЛАШНИНГ ЯНГИ УСУЛИ Янгибаев О. З., Пирматов Ш. Ш., Янгибаев З.	716-721
	MUNDARIJA	722-735

Research Science and
Innovation House

